Д-р СИМЕОН ТАБАКОВ

ОПИТ ЗА ИСТОРИЯ НА ГРАД СЛИВЕН

Том първи

СЛИВЕН И СЛИВЕНСКО ДО НАЧАЛОТО НА XIX В.

Подготовка на текста за печат ИЛИЯ ТОДОРОВ
Бележки ПЕТЪР АНГЕЛОВ и ВАСИЛ ДЕЧЕВ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ
СОФИЯ, 1986

СИМЕОН ТАБАКОВ И НЕГОВАТА ИСТОРИЯ НА ГРАД СЛИВЕН

Така се случи в живота ми, че на „История на град Сливен“ от Симеон Табаков никога не можах да погледна просто като на част от нашата научна книжнина, от нашата богата поселищна литература. Някои лични спомени и преживелици направиха така, че и до днес за мене тази книга е и нещо повече; споменът ми за нея ме връща към началото на определена насока на мислене.

Бях свидетел как през последните години от живота си изумителният поет Никола Фурнаджиев, израснал в Сливен, чувствуващ се повече сливналия, съсредоточено и постоянно се зачиташе в нея, обичаше да я сочи като образец на полезна работа, преразказваше един или друг момент, със ситния си и добър смях загатваше за връзки на миналото със сегашното, в които сякаш сам не искаше съвсем да повярва. За мене тези разговори бяха безкрайно интересни. Имах чувството, което с времето се усили и прерасна в убеждение, че един от най-големите ни и спонтанни, органични, самородни поети се вглежда в потеклото си, в миналото си, в природата, хората, обичаите, поверията, нравствените устои на света, какъвто му се е разкрил, когато за пръв път са се отворили девствените му сетива, търси да обясни на себе си смисъла на своята поява и изчезване, загадката на съществуването и опита да се добави нещо към творчеството на предците ни. Още тогава за мене беше ясно, че без да подозира, бачо Кольо се занимава с нашия занаят, че в своите есенни дни на равновесие си блъска главата с критически проблеми на творчеството, че ние самите поради необяснимо хамство пренебрегваме цяла област на науката като историята на нашите градове и села, която може много да ни дадѐ за разбиране характера на литературата и нейните творци.

От друга страна, по същото време, става дума за средата на шестдесетте, имах възможност да слушам екзалтираните устни разкази на Емилиян Станев за проектирани повести и романи, много от които той изобщо не написа. Тогава върху мене, както навярно и върху мнозина други, той пробваше ефекта от повестта „Султански лов“, която се канеше да пише. Разказите му бяха неподражаеми, невъзможни за описване — с вживяването, с позата и влизането в ролята на героя, за когото в момента разказва, изобщо с безподобните импровизации, в които личеше, че Е. Станев държи да те смае, а очилата му заплашително проблясват. Така и сега, във връзка със „Султански лов“, Емилиян живописно, картинно рисуваше хилядите доганджии, всеки с кацнал опитомен сокол на ръката, табуна от ловни хрътки, разположението на войниците, гвардейците, тръбачите, цялата ловна оргия на десетки хиляди души и безумствата на авджисултана. Аз вече знаех, че голяма част от подробностите бяха взети от Табаковата история на Сливен, от цитираните в нея спомени на Селимински, че всъщност става дума за исторически факти, свързани с ловуването на Мохамед IV из Сливенско през втората половина на седемнадесети век. Но нямах никакво желание да прекъсвам красивата приказка, своеобразното претворяване на историята, вживяването в нея. Достатъчна беше радостта нагледно да видиш как в художествената фантазия и творчество отново оживява натрупаният в нашите поселищни проучвания суров исторически материал.

* * *

Нека сега накратко кажем няколко думи за „историята на тази история“, т. е. на тази книга. Идеята за нея възниква сред сливенци, живеещи в София, на тяхно годишно събиране в началото на нашия век. Още тогава се избира и комитет да се грижи за осъществяването на това начинание и се основава фонд, набиран от доброволни дарения, с цел да се заплати трудът под формата на награда за онзи, който успее да напише историята на Сливен. През февруари на 1902 г. комитетът издава и един позив към сливенци. В позива се казва: „. . . ако искаме да знаем какви са били нашите деди, трябва да изучим миналото на нашия град . . . Ние — съвременни сливенци — не познаваме напълно славното минало на нашите бащи и деди. Откъслечните и оскъдни сведения, които историята е запазила за миналото на родния ни град, са не само недостатъчни да задоволят нашата любознателност, но са и съвършено неизвестни за повечето от нас поради своята разхвърляност в разни исторически летописи, народни песни и предания.“

Вече към началото на 1904 г. се набира една достатъчна сума, за да се обяви конкурсът със срок от три години за представяне на трудовете. Към 1 януари 1907 г. обаче в комитета се представя само един труд, този на д-р С. Табаков. Обявява се нов конкурс със срок до началото на 1909 г. Но и в тоя срок други трудове не постъпват. След изтичането му комитетът одоб ряза за печат представения от Табаков труд, чийто първи том излиза през 1911 г., а том II и III вече посмъртно на автора, който почива през 1918 г., съответно в 1924 и 1929.

Интересно е да се хвърли най-общ поглед върху конспекта за съдържанието на историята на града, който комитетът дава. По всичко личи, че инициаторите на това дело са чувствували неговата връзка с традицията за проучване на нашите селища още от Възраждането, с указанията на Венелин и по-късно на Раковски в неговия забележителен „Показалец или ръководство как да се изискват и издирват най-стари черти нашего бита, языка, народопоколения и пр." от 1859 г. Целият този интерес се възражда отново при съвършено други политически и културни условия. В края на миналия и началото на настоящия век отново избухва остър интерес към миналото на нашия народ, към загадките и превратностите на неговото съществуване на балканския кръстопът, част от който е интересът към историята на родове и заселища. В конспекта на сливенския комитет са отразени „Упътванията" на К. Иречек за събиране на географски и археологически материали от 1883 г., опитът на подобни начинания на изследвачи като Хр. Попконстантинов, Ст. Шишков, П. Карапетров и др., на „Периодическо списание" и особено на т. нар. Министерски сборник на Иван Шишманов. Интересно е, че начинанието на сливенци и техният конспект почти съвпадат по време с „Упътване за изучаване на селищата в българските земи" на професора по география в Софийския университет Анастас Иширков, издаден през 1906 г., което вече говори за паралелно нарастване на интереса към подобен род изучавания из цялата страна.

На поканата за участие в конкурса се отзовава само д-р Симеон Табаков и сега вече може да се каже, че това е било достатъчно. Едва ли в това време е имало друг, който е бил в състояние да се състезава с него по трудолюбие, добросъвестност, перо и обширност на познанията из историята на града, все неща, изключително важни за подобен род работа. Можем без резерви да се съгласим с автора на кратката биография на С. Табаков, приложена към третия том, който пише: „Може да се твърди, че идеята за историята на г. Сливен без д-р С. Табаков би била неосъществима или най-малко не би добила оня размер на пълна всестранна и богата история, едно истинско историческо съкровище, каквото представя сега, защото едвам имаше лице, подготвено за такъв важен труд, за който е потребна многостранна ерудиция." И същият автор правилно предполага, че С. Табаков навярно е бил „главният носител" на идеята за създаването на подобна история.

Симеон Киров Табаков е роден в Сливен на 10 декември 1880 г. (а не 1882, както доскоро се приемаше. Това е безспорно установено благодарение на неуморните трудове на Васил Дечев, един *истински продължител на делото на Табаков в наше време). Бил е пословичен със своето ученолюбие и трудолюбие сред съгражданите си още от ученик. От съвсем ранна възраст е проявявал жив интерес към народното творчество, към миналото на семейството си, на рода и на родния си град. След завършване на юридическия факултет в София се отдава на дипломатическа работа, продължително пребивава в големи европейски столици като Лондон (шест години), Рим, Брюксел, където защищава докторат по международно право. Удивлява ранната зрелост на младия сливналия. Противно на нашите „янлъш европейци", които се прехласват по лустрото на западната цивилизация, цял живот подражават и не мислят със собствените си глави, Табаков именно в най-големите европейски градове разбира какво е за него родният град, семейството, родината, че тяхното опознаване е начало на самопознанието. Тъкмо тук той посвещава всичкото си свободно време на работа в архиви, източници на документи, обща история, книги на пътешественици, истории на България и българските земи, на материали за историята на Сливен. Тази солидна подготовка му дава възможност да създаде както историята на своя роден град, така и активно да участвува с публицистика в българския и световния печат по актуалните тогава въпроси, в защита на българската кауза след Илинденско-Преображенското въстание, българското освободително движение в Македония и Тракия, Балканската война и т. н. За съжаление публицистичното и научно творчество на Табаков, особено неговите работи за съдбата на българските преселници в Румъния, не са проучени. Дано издаването на тази книга даде подтик на млади историци да се заемат с него, да го преценят и издадат това, което не е загубило стойност.*

Има положителни сведения за това, че през 1902 г. едва двадесет и две годишният Табаков държи една сказка пред сливенската колония в София, която е запалила неговите съграждани да решат да се напише историята на града. Хвърлил веднъж искрата, Симеон Табаков разпалва и поддържа огъня, като сам се нагърбва с изпълнението на големия проект. Сега вече може да се каже, че неговата „История на град Сливен" продължава и развива найдобрите традиции на българските поселищни проучвания, че се нарежда между най-доброто сред тях в миналото и за своето време, че се доближава — някъде по-високо, някъде по-ниско — до трудове като „Землеописанието" на Неофит Бозвели, Константин Фотинов и Иван Богоров, до „Географско-историческо-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза" на Стефан Захариев, до книгите и изследванията на Васил Кънчов за Преспа, Охрид, Скопие, Велес, Крушево, Казанлък, Карлово, Хасково, Узунджово и др., на Ст. Н. Шишков за Пловдив, Беломорието и Устово, на Иширков за София и Копривщица, на Йор-

дан Захариев за Кюстендилско, на Р. Тодоров за Трън и т. н. Историята на Табаков добре се отличава дори и на фона на дългогодишната европейска традиция за подобен род изследвания, която той очевидно добре е познавал, както и на описанията на чужденци за българските градове и земи, такива като на офицера от руския генерален щаб по времето на Дибич-Забалкански полковник Г. Енехолм, на Ами Буе, Х. фон Молтке, А. Бланки, Виктор Григорович, Феликс Каниц, Константин Иречек и др.

И днес силни впечатления оставят широтата, замахът, с които С. Табаков е подходил към задачата си въпреки очевидните и не всякога оправдани отклонения. Авторът се е добрал почти до всички достъпни за времето му сведения, грижливо ги е подредил и изложил. Той е успял да свърже историята на града с цялостната история на българите, със съдбата на полуострова, с превратностите и криволиците в народното ни минало и дори с кръстосването тук на историческата съдба на народите от Европа и Азия. И всичко това невидимо, но ясно е озарено от паисиевски дух на страстна любов към народната история, всичко е изпълнено в духа на тази най-скъпа за всички ни традиция в българската историография, която води началото си от първия будител и историк на племето ни в ново време. В чувствителното сърце на читателя няма да остане без резонанс този епичен дух, който сякаш несъзнателно води перото на Табаков, прави разказа му да придобие епични черти, тъй характерни по това време за всички големи и значителни прояви на българската литература и култура, чиито източници са както в близкото Възраждане, така и в нерешените въпроси на националното обединение.

С достолепна сдържаност Симеон Табаков привежда свидетелствата на руските автори от времето на Освободителната война за долината на Тунджа, „одну из благословеннейших долин в мире“, на романтичния Хаджи Калфа за „прелестния Ислемие“, на генерал Джокмъс за Сливен като „райски Дамаск“ на Балканите. Но тъкмо усетът за значението на родното място в живота на човека, търсенето на опора в самите основи на живота на нашия народ са водещ мотив в това своеобразно превъплъщение на епоса. За Табаков е вън от съмнение, че тъкмо от любовта към рода, родното място, езика, преданията, природата получава жива плът и кръв любовта към родината. Там е скритият двигател на тази иначе непосилна за младия човек работа, която го отвежда до предисторията на тези земи, до римските завоевания, до устрема на прабългарите, кръстоносните походи, кримските татари и образуването на една народностна и национална общност със свое лице, език, стопански интереси, манталитет и култура.

Разбира се, от днешна гледна точка, след значителното развитие и успехи на българската марксическа историография, особено след социалистическата революция у нас, не е трудно *да се посочат редица слабости и недостатъци както в подхода на Табаков, така и в самата му изворова база. Повечето от тези слабости и недостатъци са на самата школа, на буржоазната позитивистична културно-историческа школа, към която той очевидно принадлежи, с характерния за нея еклектизъм и приравняване на факторите на общественото развитие, подценяване и опростяване на класовата борба вътре в обществото, надценяване на расовите и географските фактори, изобщо недостатъчния усет и познания за цялата сложна и далеч не механистична диалектика на обществените и културните процеси. От друга страна — времето естествено прави така, че с течението му се разкриват много и важни нови материали, а това означава, че остаряват не само отделни положения и изводи, но и самата фактическа база, върху която е изградена дадена история. При Табаков това особено се отнася до пространните му отклонения към европейската и всемирната история, към най-ранната история на Сливен, т. е. към неговия първи том. Тези недостатъци, за които Табаков няма вина — те са естествено следствие на развитието на науката, — отчасти бяха компенсирани и отстранени с усилията на Васил Дечев, Петър Ангелов и Мария Велева, които написаха бележки към труда и го подготвиха за печат. Тези бележки ще помогнат на всички, които се интересуват по-подробно, ще ги препратят към новите източници за историята на Сливен и Сливенско; в тях са отбелязани и редица неточности или неверности от днешно гледище в книгата на Табаков. Иначе тя излиза почти като копие на първото си издание, с незначителни съкращения, с всички особености на езика си, само правописно нормализиран.*

През 1935 г. Васил Миков публикува една библиография за съчиненията върху историята на нашите градове и села, в която са посочени 187 заглавия. (Вж. Извори за историята и географията на нашите градове и села — Географска библиотека, 1935, № 5, 110 с.) Може да се предполага, че досега тези заглавия са се утроили. Но дори и сред тази богата книжнина, сред която има истински съкровища, „Историята на град Сливен“ на Симеон Табаков ще остане и като паметник на бунтовния град, и като забележително постижение в българската поселищна литература. Затова и новите усилия на съвременната социалистическа сливенска общественост за преиздаването на тази книга заслужават адмирации от всички страни. Да се надяваме, че тя отново ще влезе в домовете на хората от този край, особено на младите, и ще бъде извор на родолюбие, какъвто е била винаги.

НЯКОЛКО ДУМИ ОТ АВТОРА ПО СЛУЧАЙ НАПЕЧАТВАНЕТО НА ТРУДА МУ

Настоящият труд, работен главно между годините 1903 и 1906, е по-скоро опит или материал за историческа разработка, нежели строго исторически труд. Първата му част, която засяга града и непосредствената му околност в историческо и хорографно отношение, е само извадки от проектиран труд за цяла Югоизточна България. Останалите части от тоя труд боравят с политическия, духовен и икономически развой на сливенци и най-после — с битовите черти на тия последните.

Още оттук се види, че материалът за обстойното развиване на монографията „История на гр. Сливен" е доволно обемист и разнообразен. Помъчих се да обхвана всички кътове на едно минало, да отговоря според силите си на всички въпроси по пътя на неговото отбулване. Не ще съмнение, че бидейки нагърбен с подобна задача, аз се натъквам на всевъзможни трудности. Положителните данни за миналото на Сливен са сравнително малко. Те го визират откъслечно и предоставят важни инак негови промеждутъци на преданията и догадките.

Читателят ще забележи, че аз доста редовно зачеквам или реферирам към въпроси, за разрешаването на които не съм въоръжен с положително установени данни. Оттук и препращанията на места в областта на вероятното. Положителното е предадено с положителност, вероятното — предмет на предания и догадки—с вероятност и правдоподобност. Можех преспокойно да избягна последното, ако се самооболщавах, че хитрото прескачане пробелите на даденото минало само за това, че за тях липсват положителни данни, би ми се вменило на „строг историзъм", нежели на непълнота в самата ми работа. Даден исторически въпрос или куп от такива, които тепърва се разработват, не биха могли да се считат закрити за науката само с изчерпване на „положителното".

Понятието „положително" е доволно еластично. Пример:

историческите данни за Сливен до 1153 г. са никакви. Първото положително известие за него е от тая година, но визира града вече с име, което е славянско и чието зараждане ний трябва да отнесем няколко века назад преди тая дата. Инак би следвало да прескочим пробелите на сливенското минало от момента на най-старите паметници за поселенци на или до днешния град и да подкачим историята му от 1153 г. нататък, като прескачаме други, малки и големи, пробели след нея дори до известията на Пахимер, Кантакузин и Ромил. Същото може да се каже и за робствения период на Сливен до известията на Хаджи Калфа и Кримските хроники.

Нещо повече: миналото на Сливен е свързано с това на покрайнини, върху които досега нямаме никакви исторически разработки, а колко повече завършени, изчерпателни трудове. Сливен в средните векове и през робството ангажира съдбата на Югоизточна България. Необходимо е следователно заедно с миналото на тоя кът да се засегне и миналото на неговите покрайнини с оглед на места на цяла Югоизточна България. Тъй и сторих в първата част на настоящия труд; умишлено се натъквах на въпроси, за които нямаме положителни данни, а е нужно, от друга страна, да се изтъкне тяхната важност, а главно — да се доловят нишките на едно минало, което евентуално, било чрез последующи разкопки или чрез тепърва открити документи, да може да се реставрира на книга като строго историческо, положително.

Колкото за другите страни на труда — за тях има дума критиката. За самооболщение по пълнотата на тъй разработения материал — не може и дума да става. Изчерпах туй, което намерих в наши и чужди библиотеки, но че има много още да се търси и използува — това вече не е от областта на вероятното.

Трябва да се изповядам още, че нагърбен с горната задача, която неизбежно изисква основна историко-филологическа подготовка, само страхът от осуетяване инициативата по написването „Историята на гр. Сливен“ и дългът към родния край ми наложиха смелостта да изляза с настоящия труд.

ВСТЪПЛЕНИЕ

Да се говори за трудностите по написването на исторически труд е излишно. Много повече обаче би се казало за труд върху миналото на българите, дело на българин, и то при български условия. Преди всичко общата ни отечествена история още от фактическа страна не е напълно разработена, а колко повече тая за отделни наши краища, трудове, каквито тепърва ще се започват. „Историята на гр. Сливен“ като начинание едва ли не е първата крачка в тая посока.

Ако за България въобще много и жизнени страници из миналото ѝ са все още предмет на прения и догадки, то какво да се каже за един неин кът, писаното за който, и то разхвърляно и в ограничено число източници, датира главно от един век насам! С „Историята на гр. Сливен“ се прави по-скоро един опит към систематизиране на материали, визиращи дадения кът, нежели завършена, строго историческа монография.

Както ще се види, за Сливен съвсем малко може да се каже до появяването му в източниците под днешното си име. Историкът се мъчи да проникне в далечното минало на един закътан край, находящ се в стара и тъмна Тракия, всред разсипните на бурния и окаден Балкански полуостров, по-голямата част от данните за който са застъпени от чужди, посредствени и двусмислени източници.

Историята на Тракия, ако може да се нарече такава в строг смисъл на думата, е история на няколко географични, етнични и лични имена, замъглени с легенди и прошарени със сказания за бохемство и горски подвизи. Друг обрат обаче вземат работите в Тракия с идването на римляните. Собствено, от тоя момент се почва и същинската история на Балканския полуостров, изключая, разбира се, класическа Гърция. И до днес най-видните следи на някогашно тук величие принадлежат на римляните. Такива се виждат и при самия Сливен, но положителни данни за миналото му през владичеството на последните — като град или укрепено място с дадено име — нямаме. Една култура се заменя с друга, и то с начало и край, в кръв и срутини. Римското господство на Балканите, тъкмо в напъна да се консолидира, бе разгромено всред вихър от етнични потреси под тъй нареченото великодвижение на народите. Легендите за „скити“ до III век след Христа, визирующи паплач от народи зад Дунава и Черно море, вече стават исторически истини и отварят нови страници в битието на Балканите. Готи, славяни и „хуни“ турят край не само на Източната, но и на Западната Римска империя. От тия три раси само два техни отломъка решават по-нататъшния колорит и политическа съдба на Балканите: славяни и прабългари. С коопериранего и сливането на тия отломъци в политическото цяло българи, главно от VII век нататък, се изгражда и бъдещето на българите в полуострова, днес взети в политическа и етническа смисъл на думата, ангажиращи 3/4 от съдбините на тоя последния.

За Сливенско през тракийския период знаем толкова, колкото може да се заключи от находящите се тук битови паметници. По-разсветлен става тоя кът през римския период, от който е и най-старият астиграфен паметник на самия град Сливен — днес развалини, наречени Хисарлък. Преданието за „стар“ път през Сливен визира военния маршрут от Мизия към Тракия или обратното, а именно тоя от Nicopolis ad Haemum (Никюп) през Porta Ferrea (Демиркапия) за Кабиле, Одрин и т. н.

Дотук името на днешното заселище Сливен се губи в неизвестност или най-много — в легенди и догадки. Не по-завидна му е съдбата и до изтъкването на това заселище с днешното му название Сливен (в 1153 г.). Както ще се види, до тоя момент като имена, под които старите писатели са визирали по всяка вероятност въпросния град, могат се посочи последователно: римското Castrum, варваро-римското Савулен-Каналин, византийските Сидира и т. н. Едно е безспорно обаче, че споменатият с днешното си име гр. Сливен (Стлифанос на Идриси в 1153 г.) е съществувал през тия години като град със славянско име, и то като такъв, „който още в по-старо време бил много по-важен и прочут“ (отколкото в 1153 г.). Очевидно е, че при наличността на тоя факт зараждането на Сливен трябвало да се отнесе няколко века преди епохалната за историята му горна дата.

Светлината върху миналото на Сливен расте заедно с вековете. Не случайно и заслугите за отбулването на това минало растат заедно с разстоянието на отдалечаване от това наше изходище. Така най-малко данни за него са местните, българските, след това по количество и качество идат тия на старите ни съседи — византийците, след тях арабите и турците и в най-ново време — тия на френци и англичани.

През Първото българско царство само в един паметник се споменува за Сливен, и то изтъкнат не със същинското си име. През тоя период Сливен е бил сравнително настрана от военните маршрути на българи и византийци между респективните им столици —

Преслав и Цариград. Нека не ни се вижда чудно, че от чисто историческа страна известността на старите ни градове е свързана изключително с описание на военни походи и подвизи. Па и цялата ни история въобще досега не е разработена освен като история на войни. Историческото реставриране на астиграфични пунктове около Сливен, Ямбол и Карнобат, както ще се види, е изключително въз основа на данни за военни движения. Същото може да се каже и за тракийския период, служейки си главно с римските военни пътеписи. Опитът на арабина Идриси (1153 г.) би попълнил жизнени пробели в по-старата ни астиграфия, ако неговите известия не страдаха от двусмисления му текст.

Историята почва да се фамилиаризира с името Сливен и неговите покрайнини едва през Второто българско царство. Благодарение на обстоятелството, че политическият ни център от 1186 г. се премества в Търново, маршрутите от него за днешна Южна България и византийските средища Охрид и Цариград почват да нагазват по-често и редовно самия град Сливен. Нещо повече: Сливен от първите Асеновци до самото ни падане под турците се обръща на завиден за времето си духовен център, респективно такъв на „Малка Света гора“.

Робството завари Сливен край дълго оспорваната българо-византийска граница, нагазвана още от 1361 г. от турски пълчища, всред които той става свидетел на срутините в Ямбол (1366 г.), на Ив. Шишмановото унижение в 1388 г. близо до града и на собственото си сгромолясване под турските мечове в същата година.

Турците намират Сливен всред и покрай сума отшелнически килии, посветени на догматика и агиография, тъкмо в момента на въпиющата нужда от сговор и мускули. Последният силует от политическото минало на Сливен се рисува от преданието за избити тук монаси, но не и за вождове и войници. Патриарх Евтимий, който на път от Търново за Подбалкана навярно е минал през Сливен (1393 г.), с християнско великодушие прощава миналото и благославя неизвестното бъдеще.

Настава ера, несравнима в историята. От собствено робство на царизъм, ереси и самоизтреба българите минават в друго — робство на сечове, огън и мрак. Сливен отново се изгубва от сцената: върху средновековните му основи, със следи от кръв и пепел, се издига турско заселище Eниджекарие, около което се заправя и днешният Сливен с реставрирано име от едно безвъзвратно минало. Зараждането му на нова сметка е интересно и съвпада с това на много наши градове, превъздигнати върху и покрай стари едноименни основи. Трябвало е да се минат най-малко два века, щото робственият ни град да се съвземе и се реабилитира в историята. И наистина, до XVI век (от робството насам) неговото битие е само предмет на традициите.

Домашните ни паметници от тая епоха са никакви. На чужденците бе забранено да пътуват през Турция, освен като посланици и привилегировани търговци, а което е по-важно — Сливен бе настрана от пътя, през където минаваха такива. Със затриването на Търново като столица „старият“ път през Сливен отстъпва място на цариградския път и на Чалъкавашкия проход. По посока на последните и във връзка с новите стратегични директиви изникнаха нови турски центрове върху българско градиво.

До началото на миналия век нито един чужденец не е имал случая да мине през Сливен, ако, разбира се, в това число не туряме идването на арабина Хаджи Калфа в града ни, това на кримските султани и принцове, които се сетили да оставят на книга някои исторически спомени за него. По-нататък Сливен все си остава предмет на пътешествени надниквания или на копирания от по-стари източници.

Известен на европейския свят става Сливен едва след 1829 г., тъкмо през времето, до което неговото минало е най-интересно за историята. Годината 1829 е собствено край на робствения Сливен, до която тук са се пазили еднакво средновековно българско население, стари паметници и турско величие върху български гръб и жизненост. През 1830 г. 3/4 сливенци се преселват във Влашко и Бесарабия и отнасят със себе си по-голямата част от собствената си история. Сливен трябвало за трети път да се гради, за да ни се представи в днешния си вид.

Градописната литература у нас е съвсем бедна или по-скоро тя тепърва се заражда. Кратки бележки от тоя род са например тия на Хр. Пулеков за Копривщица (в Б. кн., ч. II, кн. 2, с. 262), на Захариев за Т.-пазарджишко, на Карапетров за Панагюрище, на Гъбенски за Габрово и т. н. Описанията на някои заселища се срещат в разни списания, книги и стари вестници, които на места са съвсем повърхностни и разхвърляни. Така за Сливен има няколко бележки във вестника „Народний глас“ (1883 г.), в ценната книга на Раковски „О Асеню . . .“ и в статиите и брошурите на заслужилите с археологични наченки у нас братя Шкорпилови.

На Запад трудове от областта на астиграфията има в изобилие, и то по няколко за един и същ град. Такива са например тия на К. Weiss, Famesina, Guglia, Ublizz, Bermann и т. н. за Виена; E. de Mémorval, Lebeuf, Claretie, Bournon, Edwards, Robida, Riat и т. н. за Париж; Gregorovi‘us за Рим; Herein, Kafko и т. н. за Прага; Schwebel, Fischer, Borrmann, Streckfuss и т. н. за Берлин; Loftie, Hebershon, Dilke, Ainscough, Whealtey, Sharpe, Besant, Thornbory и т. н. за Лондон, за да не изреждаме останалите второстепенни градове на Европа.

Убеден съм, че с трудове от областта на чистата астиграфия или с такива от областта на хорографията ни въобще, засягащи всички български покрайнини, ний в скоро време ще имаме една по-завидна отечествена история. В тая насока нужно е да се побърза, защото живите истории на заселищата ни, за сметка на писмени и други паметници, а именно старите ни хора, измират и занасят със себе си и предания, и свидетелски данни. Без преувеличение в тая смисъл можем каза, че днес сме в навечерието на една изтичаща фолклорна давност, с просрочването на която рискуваме иска си към собствените си деди — историята си, българския фолклор.

АВТОРЪТ

ИСТОРИЯТА НА ГРАДА И НЕГОВАТА ОКОЛНОСТ

ВСТЪПЛЕНИЕ

ОБЩ ГЕОГРАФИЧЕН ПРЕГЛЕД: ХОРОГРАФИЧЕН СКЕЛЕТ НА СЛИВЕНСКО, НЕГОВИТЕ ВОДИ И РАВНИНИ

Сливен, едничкият стар град в Югоизточна България[1] със славянско име, се намира в един от трите южни полуострова на европейския континент, тъй наречения Балкански полуостров — най-бурния и най-интересния от тях. Областта, в която е разположено Сливенско, е позната в древност и римско време под широкото име Тракия (Thracia), известна още в средните векове под името Романия (Romania), при турците — Румелия, част от нея след Освобождението — Източна Румелия, а днес просто — Южна България.

Част от тая Тракия, която днес влиза в Югоизточна България, през тракийския период е спадала в земите на тракийския народ одрисите. Северозападните им покрайнини често се чуват и под името Астика, а през римския период — Хемимонтус, дори така и през византийския, а при славяно-българите — Загора. Бившият Сливенски окръг[2] обгръщаше голяма част от тая област и не току-тъй случайно по-нататък край понятието „Сливенско", прилагано за околията с център Сливен, навремени ще употребяваме това понятие и за целия кът между Югоизточния Балкан, морето и турската граница до Сакара.

Градът е при самите поли на източния край на най-голямата планинска верига в полуострова, наричана в старо време Хемус (Haemus), при българите Стара планина, а при турците Коджа-балкан.*

---

* Между сливенци името ѝ е просто Балкана, свързано с местни названия. Името Стара планина у тях е запазено само в стари песни. Названието Балкан, което не е собствено, е преминало от турците.

Сгушен всред високи планини и баири, от височините на които се вижда почти цялата Тунджанска долина и силуетите на Странджа и Сакара, Сливен е в центъра на находящите се около него в елипсис градове: Котел на североизток, Карнобат на изток, Ямбол на югоизток и Нова Загора на югозапад. На разстояние 2 часа северозападно от Сливен е прочутият старопланински възел и връх Демиркапия (Желязна врата), източна граница на Средна Стара планина, отдето последната се разклонява на три вериги (римското название на Демиркапия е Porta Ferrea — буквален превод на първото; същото е и византийското или гръцкото — Πύλι Σιδηραῖ, или просто Σιδηρά; у някои наши автори сливенската Демиркапия[3] е смесена с Вратника, който, колкото и да е наблизо до тая Демиркапия, е отделен от нея пункт. Такава грешка се среща и в Иречек (Кн. Бълг., 1, с. 5; П. сп., 1, 73—87; Heerstrasse, с. 151), а проф. Иширков в Südbulgarien (S. 10) не споменува за Вратника. В картите на Юркевич-Горюнин сливенските върхове са разместени един вместо друг, а височините им варират според разните автори).

Североизточната верига от горните три, които образуват Източна Стара планина[4], излиза от Демиркапия и се свършва към Варненския залив с най-близък на сливенските висини клон Тичанска планина или, Сакар балкан.

Средната верига се простира от Демиркапия източно до морето, за да свърши с Емине буруну — едничкото название, оцеляло до днес, в което се крие древното име на Стара планина, именно Хемус (оттук и Емине балкан; при носа — село Емине; в VII век се чува Calvomunti; на италианските средновековни карти Cavo di l'Emano и т. н.). По средната верига на Източна

Името Αἷμος, или на латински Haemus, според едно предание произлизало от кръв (старогръцки хема), във връзка с подвига на някой си Тифон, който се опитал да се качи на небето посредством тая планина. Тъй или иначе, казва легендата, той не сполучил, защото Юпитер го свалил. Според друго едно предание тракийският крал Хем и жена му Родопе били проклети и се обърнали на две планини — Хемус (Стара планина) и Родопите. Хем е изобразен на старите римски монети на гр. Никопол (сега с. Никюп до Търново), седнал на скала с мечка до него (Срв. Шкорпил, Геогр. и стат. на Кн. Бълг., 1892, с. 53).

Според Томашек планината Хемус си води името от старобактрийското име aesma, което било във връзка със старогръцкото χεῖμα, χειμῶν и със санскритското himan, heman, което значело студена и бурлива планина. Сам Хомер пише, че най-високите върхове на Хемус са покрити със сняг през по-голямата част от годината, а Плиний пише, че тя била 6000 крачки висока. В стара Гърция се е вярвало, че тя е седалище и отечество на студените ветрове. Въобще от всички класични писатели Стара планина се изкарва за най-високата тям позната планина. Италианският пътешественик Сестини, който чел много легенди за тази планина, когато я минувал при Айтос (в XVIII век), разочаровал се, че не можал да види оттук ни Адриатическо, ни Егейско море.

Както ще се види, повечето от старите писатели с израза τὸ αἷμον ὄρος (Haemus) визират най-вече Източния Балкан (между Сливен и морето).

Стара планина близкостоящи на сливенските висини планини са Котленската и Върбишката с лични върхове: Разбойна, Вида, Плешевица, Юрушка стена и т. н.

Югоизточната верига, към която принадлежат сливенските планини, почва също от възела Демиркапия, като се разклонява на две, отдето е и турското название Чаталбалкан. Тази верига се проточва високо над Сливен и се разклонява на две при с. Мокрен[5], собствено отдето почва да носи названието Чатал балкан, защото, като почнем от Демиркапия и дойдем до Мокрен, тя носи общото име Сливенски балкан.

От с. Мокрен единият ѝ клон отива към изток и се свършва близо до Черно море с върха Биберна (на запад от Месемврия), а другият — към югоизток, за да се свърши над Карнобат с лична планина Гребенец.[6]

Западно от възела Демиркапия се простира Средна Стара планина, която до Твърдишкия проход носи името Твърдишка планина, или на места Тъмна гора, с най-личен връх Чумерна, със следи от стара българска крепост „Шишкин град“, по предание от времето на цар Иван Шишман.

Край южните склонове на Стара планина, като почнем от Тавшантепе при Ямбол, гдето се е намирал и най-близкият на Сливен древен град Кабиле, се простира по-ниската планинска верига Средна гора, или по турски Караджадаг. Най-близките на Сливен средногорски баири са ниски, а тия, които са от историческа важност за нас, са: 1) тоя по пътя от Сливен за Ямбол, наречен Алескювски, и 2) при с. Джиново над Тунджа — Калебаир.

По-надалеч вече от Сливен са еруптивните конуси над Ямбол Бакаджиците, синеющите се по-нататък лесисти странджански върхове, Св. Илийските и Манастирски върхове, а под последните — Сакар планина, на самата турско-българска граница.

Още от изтъкването тук в бегли редове на скелета от планини, всред които се намира градът Сливен, може да се заключи за неговата роля през миналото, в което прозира главно прякото влияние на величавата природа. Нито един град в Югоизточна България не може да се сравни с местоположението на Сливен, отдето и битовите различия между сливенци и останалите в тая област жители. Вторият след Сливен по важност град в Югоизточна България — Ямбол, мимо историческата си роля редом със Сливен в предробствените ни периоди, в социално-политическо отношение остава доволно назад от него, главно поради липсата на тия природни условия, на които се радва Сливен.[7]

Нека надникнем над самия град. Разположен при подножието на високия планински възел Демиркапия и заграден с планини, градът остава скрит за пътника дори до влизането му в него. От северната му страна е конусовидният Бармук и по-ниският от него връх Гаговиц, зад които пък североизточно се издига „импозантната“ на Каниц или „Сливенските Алпи“ на Хамера скалистата верига Сини камъни с високи върхове Българка[8], Чаталка и Кутелка. По̀ на изток, напречно ней, са широкият хълм Атанта, а отсреща него, зад с. Сотиря — височините на Катъгово.*

На юг градът е скрит от Тунджанската долина чрез Хамамбаир, който по-скоро е прихълмие на високо издигащия се западно до града връх Урумтарла, делен от Бармука и демиркапийските склонове чрез Арсеньовския боаз.** Югоизточно от града, срещу главния му вход, край шосето за Ямбол, е седлообразният му хълм Бършан, зад гърба на който все по същата посока са ниските хълмове на местностите Гергьовец и Гючмя.*** Всички тия планини, с изключение на последните хълмове, влизат в старопланинската група, наречена Сливенски балкан, в центъра на съседните нему Твърдишки и Еленски, Котленски, Върбишки и Карнобатски балкан.

Сливенският балкан, който собствено поради своето доволно дълго протяжение носи разни имена според находящите се по склоновете му заселища, почва от Демиркапия и стига източно до с. Мокрен и входа на Марашкия боаз, между селата Бургуджии и Сеймен, под името Гребенец.

---

* Името Бармук не е българско. По правило турците са превеждали или прекръствали заварената номенклатура. От туй, че при източните поли на Бармука и до днес живеят цигани, някои поддържат, че Бармук е от бар (по турски „викай“) и мук (по циг. „мълчи“). Това тълкуване е смешно и неприемливо. По-възможно е да е от турските думи баир и ямук (неправилен сфероид), но най-сигурно ще е от бара, каквито край Бармука, както ще видим, действително е имало. Названието му първом е било Барамук (срз. южните му склонове, наречени поради песъчливостта им Кумлук, име, предадено и на градския тук квартал). В Горючин Бармук е погрешно Бурулук. За във връзка с бара срв. имена на заселища: Бара (Севлиевско), Барата (Самоковско). Гаговиц е с чист старобългарски суфикс, общ на много тук номенклатурни названия. По-правилно е да се пише -иц, а не -ец. Атанта не е от Атанас, а изкълчено Атон. Катъгово е загадъчно, но окончанието му по-скоро бие на българското -ово, нежели на турското -оза (поляна, поле). Срв. Καταγώνια, а най-вече Καταιγίς (вихрушка, буря, ураган).

** Названието Хамамбаир е от построената срещу него турска баня (хамам). Урумтарла буквално значи гръцка нива. В Сливен никога не са живели гърци, обстоятелство, което ни кара да мислим, че названието е преведено от български на турски и вероятно визира не гръцка тук собственост, а име на местност, свързано с някое произшествие между византийци и българи. В тая смисъл може да се посочи най-вече несполучливият поход на византийците край Югоизточния Балкан срещу Асен и Петър. Арсеновски боаз е изкривено Асеновски проход от крепостта Асениц или Асенювица в същия боаз.

*** Бършан, по-скоро от прич. обърсан (срв. бърша), нежели от вършан, за което говори неговата гола и набраздена повърхност. Преданието тук сочи на Крали Марко, който уж косял на Бършан. Впрочем според същото той се подвизавал и на Сините камъни, гдето, като се разсърдил на сестра си, която тъчала там, разсякъл ѝ стана и се образувало Чаталка. Комбинацията на Бършан (от баир и нишан) е съмнителна. Турците на Бършан казват Адатепекъръ (сред полето остров — връх), обстоятелство, което подчертава българския произход на името Бършан.

Почвайки от Демиркапия, по посока за Сливен е върхът Вратника, а по-долу Айлата (Полените), след което поред са Тъпана, или Даула (остатък от стара караулница или беклеме, варда — спомен от сливенското дервентджийство, клон от института на войниците). След това идат Малък и Голям морни дол, Дълбоки дол и Черешата, вече над самия град. Почти успоредно на тая посока и от двете страни на Арсеновския боаз са важните по своите имена и следи местности: на първо място развалините върху високо равнище, на час и половина далеч от града, наречени Асеница. Както ще се види, тук лежат основите на старобългарско заселище и крепост, свързани с миналото на първия Асен. На северозапад от него е местността Предел (от предел, важно за областните граници на българското царство), а до него високият връх Прогледец*. Надясно от течащата край него Магарешка река са върховете Вран и Каменлив Вран. Все по горния край на тоя проход, покрай пътя, водещ за с. Еникюю, е местността Пиронковец, а срещу нея — Паничище.** Оттук по посока вече за града и излизайки от прохода, местните имена са все български (Слепешки усой, Чучурките и Черковната кория), за да се надвесим над самия Сливен с върха Урумтарла. Долу по неговите поли е историческото място Кешишликя, което почва от аязмата Кръстовка и свършва с Харманите при квартала Клуцохор. Както ще се види, Кешишликя като турска дума датира от падането на Сливен и значи обиталище на монаси (а не на попове; за последното турците имат „папаз“, за разлика от „кешиш“).

Над Кешишликя и по източните и южните склонове на Урумтарла са редица места с имена повече такива на лозарски и пъдарски участъци като: Криулите (от криволене на пътя), Дълбоки, Кършлата, Ямура, Кирмилница, Голям и Малък Батмиш и т. н., а вече между Хамамбаир и с. Касъмово откъм Тунджа са: Ръчица (от Речица), Джанкуртаран (душеспасение), Сарѣмеша, Памуклука, Кувчитопрак, Голямо и Малко Дивичково, Белилката, Мемиштарла, Башчардак, Начов алчак, Касапдере, Пандарбунар и т. н., повечето турски названия от нов произход и съвсем посредствени за нас. От местата по самия Хамамбаир са: Сърйолу,

---

* Срв. Раковски („Някол. речи о Асеню . .“, с. 58—60). Името е интересно и сочи на друга следа от старобългарското дервентджийство или клисурархство. Очевидно е, че тоя връх е служел за наблюдателен пункт и е играл видна рол в местните военни операции, стига да не изпуснем от предвид не случайното му намиране над самия Сливен, край самия Демиркапийски проход и между караулницата над Сливен и крепостта Асеница. Срв. имената на двете села в Станимашка околия: Проглед.

** Прави впечатление обстоятелството, че сливенската номенклатура по тоя проход до Демиркапия е със старобългарски следи и запазени от турско влияние. Такива са още по-второстепенните в тоя край местности, все с български имена, като: Стърчикрак, Дядо Добрюв рът, Масленик, Дядо Краево, Колишница, Марковиц и т. н.

Дерендере, Попова пътека, Гюнюзя (изразително турско име за място, изложено на слънце от изгряване до залязване) и т. н.

По-важни обаче за историята на Сливен са местностите между Бармука и Сините камъни. По северните склонове на Бармука, по течението на малката зад него река Аблановска, са местностите Абланово и едноименната нему гора. Отгоре е тъй нареченият Улей, гдето Абланската река се влива в Селишката при едноименен боаз, а посред двете устия тук един стръмен път води северно през Чуката и Диньов рът за към Горага. Срещу Улея на изток е Св. Тодоровата аязма, а отгор ней — развалини на стара крепост Марено или, по-право, Маринено градище. Слизайки по Селишкото устие за Сливен, познато тук под общото име Селище (поради многото по него развалини и по предание следи от село), срещаме се с интересния връх Мутрун и със споменатия вече Гаговиц. Южните му поли се мият от Селишката река и се именуват Оршака (орешак, място, засадено с орехи).

Като прегазим минуюащата тук Новоселска река при едноименен боаз, стигаме до най-старата част на града, стария Сливен, или днешното Ново село, и издигнатия над него хълм, държащ се о западната част на Сините камъни, наречен Хисарлък или Хисаркале (от влязлата в турския език персийска дума хисар = крепост). Тук лежи най-красноречивият паметник на римското величие в сливенския край. Западно до него и над самия Новоселски боаз е малкият връх Мацулка, или Йосива могила (от самоубит там фелдфебел след Освобождението). На североизток от Хисарлъка са местностите Курудере и Стомните, а горе всред скалите на Сините камъни и под извора на техния гребен, Кушбунар, се намират други развалини на стара крепост — Маричино градище*[9]. Източно оттук и от простиращата се надлъж по южните поли на Сините камъни местност Айвалъдере (дюлов поток) са интересните Змееви дупки, Сефербунар (походен кладенец), Дълбоки дол, Гюргюнлюка, Демирли кайнак, Ешек усуран, Молловата кория и Юртя (следи от разсипано заселище).

Вече в най-източния край на Айвалъдере срещаме още три имена на местности от средновековен произход: Атанта, хълм, образуващ лявото крило на Сотирското устие[10], със следи от стар параклис или манастир, Романуша и Камена. Оттук, северно по пътя от Сливен за Ичера и под източните поли на Сините камъни, са двата Джендема — Малък и Голям, с едноимен там поток Джендемдере (адски поток, характеристично име за големите по него обири на пощи и убийства в турско време; тук и между Караулницата в същата посока са се подвизавали привилегированите в Сливен харбалии, които се отличили най-вече при защитата на града срещу даалиите).По-горе от тях и наваляйки за Ичера, са Чуките. Тук, както и до течението на Сотирската река, се свършват същинските сливенски планини и върхове,[11] за да почне продължението и втората половина на Сливенския балкан от левия бряг на същата река с високата планина Катъгово, с върхове Гаваните и Матей (със следи от едноименно село, разсипано от черкезите). Катъгово, ведно със своите склонове, някои наричат още и Матейска планина, а на руските карти е Водо балкан.

---

* От второстепенните названия на местности между Мацулка и прочутия Кушбунар, за който ще се говори и на друго място, са следните: Пометен камък, Стръвен камък, Кюмбеткая, Коларска поляна, Юртма, Пресеченик, Петков път, Тютюнлюк, Малка река, Бели кайнаци, Четирси извори, Мердевенкая, Равна река, Меча поляна, Тефтерите, Копривник (извор), Малка чаталка и др.

Сливенският балкан е един от водоразделите на двете големи морета: Черно и Егейско. От реките, които заобикалят Сливен, най-големи са: Камчия и Тунджа — първата от северната му страна, а втората от южната. От близките на Сливен притоци на вливащата се чрез Дунав в Черно море Янтра са берящите водите си при Демиркапия и с. Стара река: Карадере, Ортадере, Боаздере и Биюкдере, които и образуват Стара река. Голяма част от началните потоци на реките Еленска, Бебровска и Дрентска се наливат също от сенчестите склонове на Северозападния Сливенски балкан.

Камчия, вероятно древната Panyssos, или Дичина на А. Комнина, по старобългарски Тича, а турски Камчик,събира водите си от Сливенския и Котленския балкан, като се съставя от две реки: Голяма (Биюк, Акълла) Камчия с начало при с. Тича и Малка (Кючук, Дели) Камчия с извор при с. Раково, над Сливен. Край с. Сандъклии и двете Камчии се сливат в едно и бързат за бреговете на Черно море. От близките на Сливен притоци на Малка Камчия са Раковската река[12], беряща водите си от източните склонове на демиркапийския възел, и минавайки през с. Раково и край Ичера, малко на изток от Градец, се слива с р. Котлешница.

По-важен водолей на Сливенско, прибиращ водите на множество реки по тоя край, е Тунджа*. Иде откъм Калофер и като оросява източно Казанлъшката долина, спуща се на юг през Твърдишкия проход[13], за да се провре между източните клонове на Средна гора и Стара планина. На разстояние час от Сливен тя го заобикаля, като оросява „одну из благословеннейших долин в мире“.** Оттук пресича Ямбол и между ротлините на Сакара и Странджа напуща българската граница, за да се съедини край Одрин със своята посестрима Марица. От притоците ѝ, начиная от Твърдишкото устие към Сливен, са Твърдишката река, Бостанлъка, с води от Тунджа[14], Сосу — от Сафракая, Боялъдере (Беленската река)*, Дермендере, Касапдере край потока Ръчица над Сливен, за да се влеят край Чаирлийските ливади в Тунджа.

---

* У старите Tonzus, Τοῦδξα. У българите Тъжа, но само за горното ѝ течение, а Яворица на Раковски („О Асеню Първому“ . . ., с. 63) ще е изковано.

**„Руские в Болгарии после победы“, М., 1878, с. 1.

Най-важният за нас тунджански приток е минаващата през самия Сливен река Арсеновска, или по-право Асеновска, обаче с прекръстено от турците име Куруча.** Тя сбира водите си от Асеновския боаз, гдето текат множество потоци, между които Магарешката река, Стърчикрак, Колишница и т. н. По-големи обаче са притоците ѝ, които се вливат в нея в самия град и които, собствено съединени в едно, дават цялата река Куруча, или Асеновица. Първият от тях е Селишката река, течаща през Селишкия проход, с по-малък приток, влят в нея при улея, Аблановска река***. Вторият е Новоселската река. Високото ѝ течение над Ново село и Селишкия проход се нарича Манастирска река[16] — от стария и наскоро там открит манастир. От изворите на тая река бележит е тоя над самия квартал Ново село, наречен Кадъкайнак. По местното предание водата му била „претеглена от един сливенски кадия и намерена за най-лека от всичките води“. По всичките тия реки, излизащи от съответните три сливенски устия: Асеновско, Селишко и Новоселско, се намират множество бари, тепавици, воденици, бентове и т. н., а от Освобождението — и фабрики. Освен това част от водите им са прекарани край и през града в тъй наречени големи вади, две от които се падат на Асеновската река и служат за местни механични цели.

Селишката и Новоселска реки се сливат между централния Сливен и квартала Ново село, за да се съединят със самия Куруч край града при прославеното в Руско-турската война (1829) място Аркъръ Куруч (пресечен, напречен Куруч). Туй турско название, както ще се види, е аналогично с названието на самия град (Сливен — от сливането на реките) и общо с друго турско название: Боазкесен (място, гдето се пресичат трите сливенски боаза или по-скоро — техните прочути тук ветрове). Боазкесен в тясна смисъл е пространството около Аркъръ Куруч, но се приспособява и за това между последното и върха Бършан. Тъй съединените три реки с общо название Куруч или забравено Асеновица, от Аркъръ куруч потеглят за Тунджа през Сливенското Краставо поле, за да се влеят в нея при с. Турсунлии.

---

* При село Бинкос минава Чамдеренската река, която впрочем от селото до Тунджа се нарича просто Бинковска река.[15]

** Горюнин (1905, 1, с. 43) пише: „Сливен на р. Куручале“! Малко по-нататък (с. 48) казва, че Сливен лежи на р. Асеновица, а Карнобат на р. Куручал! По същия начин той пише Бурулук вместо Бармук, а Кушбунар=връх на Сините камъни! Куруча е вероятно от Куручай (пресъхнал или пресушаваем поток). Срв. Kourou Tchaï в Армения (Aucher — Eloy, Relat. de voyages, 1843, p. 95).

*** Абланово сочи на следи от старобългарското царство. Привилегированите прадеди на Селимински са имали там големи имения, за които не са плащали данък, още повече че са били соколници (доганджии). Коренът на името не е славянски, но турското -ова е съмнително за тук. Срв. Ябланица в Софийско; Абланица в Неврокопско; Яблиница, река до Брезник; Абланица в Тетевенско и Ловешко, обаче Авланкюю в Османпазарско. Абланово има и остров на Дунава.[17]

От течащите край Сливен по-малки реки са Айвалъдере и Сотирската река. Тук се срещаме с имената на редица потоци, берящи водите си главно от склоновете на Сините камъни: Курудере, Марадере (пещерна, подземна река, излизаща изпод сталагмитите на Змеевите дупки), Сефербунар, после потоците на Дълбоки дол, Каменица и т. н., за да се надвесим вече над Сотирския проход с едноименна река и разни притоци: Джендемдере, Сютлюдере, сливащата се с нея Кушбунарска река, или просто Кушбунар* и т. н. Друг прочут извор и поток е тоя над с. Со̀тиря, под днешния манастир „Св. Петка“. Него обикновено наричат Вриза или окарикатурено Ориза (от βρήσις=извор; остатък от номенклатурата на сливенските гъркомани през 1805—1840).**

Източно от Сотирската река е по-големият тунджански приток Азмакдере, берящ водите си главно от склоновете на Гребенец и Стидовския балкан. Разклоненията му, между които важни за нас са Марашката и Сейменска реки, оросяват широко Карнобатското и Айтоско полета.[18] От историческа важност за Сливен е малкият поток между Сливен и Нова Загора, над с. Джиново, наречен Ко̀карджодере с извор Сатма чешма.***

От по-важните блата около Сливен е на първо място това на изток от града, заобиколено от селата Аладаглии, Сеймен, Страл джа и Докузек — наречено Стралджанско блато или гьол. Отгор него и в самия балкан на североизток от Сливен е високото и историческо Каябашко блато. От останалите, които по-скоро са тръсища, е Есирлийското (между селата Калояново, Чибуклии и Есирлии), после тръсищата между Черкешлии и Кулаклии, край самата Тунджа, тия около Азапкюю и т. н.*[19]

---

* Буквално значи: птичи извор, кладенец, но по произход по-правилно е Орлов извор (по Раковски: Орлов поток). Тоя надпланински извор, с повече от 1000 м надморска височина, е известен и вън от пределите на Сливенско. Ежегодно на 6 август жители на Сливенско и Котленско отиват там на „сбор“ и по предание вярват в преобразителната сила на неговата вода. Селяните от Юрта (днес развалини) си белели тук платната, а пък по предание изворът не е бил чужд и на някои старобългарски царе. По-нататък ще видим, че той се е удостоил и с пребиванието на султани и даже един татарски поет принц го е възпял. Немалко значение е имал и през политическото движение на Сливен.

** Прославен е с бистрата си и много студена вода. Раковски вярва, че βρήσις е българско (βρήσις=ври; санскритски вир=силный—муш—витяз и т.н.). Отгор Вриза е друг извор, „осветен“ със следи от скит или „обител-храм“ (Раковски, Г., „О Асеню Първому“, с. 63).

*** Буквално: трескава чешма, от суеверието да се пие от нея „за треска“ или „за здраве“, като се връзват о клончетата на пазещото ѝ сянка растение (глог или драка) парцалчета или конци от облеклото. Обичаят е азиатски, а не християнски и носи отпечатък на дуалистичните мистерии. Тук е убит през 1810 год. сливенският герой Златьо Ко̀карджоолу. Такива чешми има доста по Сливенско, между които не по-малко историческа е тая със същото име над с. Бинкос, известна с трагичния епилог на Сливенското въстание (1876).

От трите котловини, лежащи между Стара планина и Средна гора, начиная от Розовата долина при Казанлък, най-източната е Сливенската. Тя граничи с южните склонове на Сливенския и Чатал балкан, със северните разклонения на Бакаджиците и тия на Източна Средна гора. Тъй нареченото Сливенско поле, в тясна смисъл на думата, е познато още и с местното название Краставо поле.**[20] Вече в краищата си край змиообразно течащата Тунджа то е попъстрено с малки „кории“, гъсти върбалаци и хубави градини. На югоизток от него идат една след друга Ямболската и Карнобатска котловини, между Балкана и разположената пред Странджа вулканическа верига от хълмове.[21] Тоя обширен и нисък кът между тия полета, свидетел на народни движения и войнствени състезания, заедно с Горната Тракийска равнина около Татар Пазарджик и пловдивските хълмове, и до днес носи бележитото историческо име Романя.***

Разположен при устията на три прохода: Асеновски, Селишки и Новоселски, Сливен е възел на прочутия Демиркапийски проход, който по-скоро трябва да се счита за планински път над първия от тях и е важен в историята на Сливен като познат под разни имена: Porta Ferrea, Σιδηρά, Πύλι Σιδηραῖ, Σιδηρά Κλεισοῦρα и т.н., за да не забравим и турското му име, останало и до днес, Демиркапу, превод на първите, а по български: Желязна врата.***[22] Източно до Сливен е Сотирският проход, обаче редом с Демиркапийския и едни от най-важните и стари старопланински проходи са Марашкият и Чалъкавашкият, за да свършим с крайморския, тоя между Айтос и Месемврия — всички тия, бидейки най-редовни маршрути на идещите откъм Дунава народи за Одрин и Цариград.*

---

* Двата малки гьола край града, които зимно време служат и за пързалки, са това, което англичаните с погнуса наричат Cesspool.

** От туй, че поради песъчливата му почва днес там не растат освен драки и магарешки бодили. По-долу ще се види, че преди Сливенското поле не е било тъй обезлесено. Дори за 1829 г. Молтке пише за огромните гори между Сливен, Калояново и Бършан.

*** Планинците от Ихтиман и Вакарел, тия от Търново, Трявна, Елена и Котел наричат Тракийското поле Руманя. В Трявна различават Малка и Голяма Руманя. Първата — около Стара и Нова Загора, а втората — около Сливен и Ямбол.

**** Асеновският проход у местните турци е познат и под името Текенлик боаз (по-скоро от „глог“, нежели от „теке“), Селишкият — Селище боаз (което още веднъж говори, че Селище не е от сел=порой), а Новоселският = Eниджекюю боаз (от по-старото турско име на Ново село = Eниджекюю, днес Еникюю, а не от индже=тънък, висок).

Догдето старото заселище на Сливен, начиная от тракийския период до Второто българско царство, се движи в историческа сянка и загадъчни имена, то под днешното си име почва по-редовно да се споменува вече, когато най-късият път между втората българска столица и югоизточните за нас византийски граници почва да минава през самия Сливен. След падането на България, когато Търново се обръща на проста кааза, а Шумен става втори Цариград по военна сила и стратегия, Сливенският проход повторно отстъпва място на по-правия от долния Дунав за Цариград Чалъкавашки проход. Смяната в ролите на тия два важни от най-старо време пътища е въобще дело на честите политически потреси в полуострова, на нови боеви тактики и на зараждающите се по своята стратегичност и търговско значение нови центрове.

Такъв е вкратце географичният преглед на Сливенско, насочен да даде само една обща идея по номенклатурата му. Читателят ще забележи, че между българските тук названия по-голямата част се пада на самия Сливен и неговата непосредствена планинска околност, дето загнездениият славяно-български елемент е оставил неизличими дири от своето минало. Имената като Марковиц, Асениц, Пиронковиц, Прогледец, Предел, Гаговиц, Гергювиц, Селище, Маринено и Маричино градища, Атанта, Рома нуша, Камена и т. н. сочат на един предтурски произход, а останалите са или потурчени, или затрити заедно със старото българско население.

---

* Подробности за всички тия, тъй и за разклоненията им, които навътре в Балкана носят други второстепенни имена, ще се дадат на съответните места. Нужно е обаче да отбележим още тук, че по пунктирането на тия главни проходи между Сливен и морето поради двусмислените текстове на римски и византийски хронисти съществува голяма бъркотия.

ИСТОРИЯТА НА ГРАДА

СЛИВЕН ДО ПАДАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО

СЛИВЕНСКО В ДРЕВНОСТ И ТРАКИЙСКИЯТ ПЕРИОД

Историята на Тракия, в която влиза днешното землище на Сливенско, почва от траките и излишно ще бъде да се ровим в митове и догадки за техните предшественици в тоя кът. Според Томашек преди траките на север от Стара планина живеели мизите, а на юг от нея — фригийците. Траките слезли от Карпатите и изместили част от фригийците към Егейско море и Мала Азия.[23] След траките като временни владелци на тук разглежданите кътове идат родствените тям македонци и далечните гали или келти; подред след това — римляни, готи, славяни, тюрки (хуни, авари и т. н.), догдето най-после чрез кристализирането в едно политическо цяло на славяни и прабългари се извоюва окончателно българският колорит на Сливенско. Ний ще вървим по хронологически път на всички тия етнико-политически фазиси.

Битието на траките ни интересува дотолкова, доколкото то засяга покрайнините на Сливен като тяхно обиталище, с истински тук заселища или не. Че действително тук са живели траки, за това говорят находящите се и до днес при Сливен и околността му тъй наречени могили, които се считат предимно за тракийски гробници. Какви именно следи са оставили техните предшественици тук — не може с положителност да се твърди, но факт е, че в Сливен са намерени паметници от едно неизвестно древно минало. Така към 1830 г. в днешния квартал на Сливен Клуцохор, на изток до самата църква „Св. Никола", е намерена гробница, дълбоко в земята, с вкаменял скелет на жена, който по твърдението на очевидци бил много голям, украсен с първобитно дялани ценности (нанизи, обеци, гривни и т. н.). По-интелигентните сливенци, събрани тóгава да се произнесат от какъв характер е тая находка, заключили, че скелетът е на „ѐлинка" . . . Историческите познания на тогавашните сливенци не отивали по-далеч от Елада и ѐлините (гърците), но важното при това е, че у старите българи на места понятието „ѐлинин" е равносилно на „исполин". Големи „исполински" кости са били намирани и на друго място в същия квартал при разкопаване основите на постройки. „Пищелките“ на тия скелети били по-дълги от „аршин“, а черепите им — като „шиник“ (крина). На всеки случай тия находки са факт, а преувеличенията около тях не накърняват създаденото у съвременниците впечатление за нещо необикновено, древно. Както ще се види, мястото на днешния квартал Клуцохор до падането ни под турците е било обрасло с гора, но дали тя датира открай време, или пък е заместила някое древно тук заселище — това не може да се провери нито в паметници, нито в предания.

И тъй, следи от предисторически живот в Сливен има, но догадките за такъв могат да интересуват повечето естествените науки, нежели чистата история. Така преданието разправя, че „едно време“ Сливенско било море и че корабите по него били връзвани от „халки“ на Сините камъни . . . Въпросът ни препраща към геологически преврати, доказателства за каквито има сума. Че действително Сливенското поле е било „едно време“ покрито с вода, се види още и от материала на неговите дъна: пясък, глина, обли камъни и т. н.; по-красноречиви са намираните в склоновете на сливенските баири окаменелости, по произход морски или езерни, и най-после близконаходящите се тук каменни въглища (срв. „Природни богатства“ на Х. В. Шкорпил, с. 106; издигането бреговете на едновремешното Сливенско море се е причинявало от честите земетресения и лавоизригвания, следи от които на първо място са напр. Сливенските минерални бани; в Селището се намират огромно количество окаменели морски раковини; там се намират и окаменели морски охлюви Pirula, които и до днешно време живеят само в Индийския океан и по бреговете на Средна Америка; едновремешното развъждане на тоя морски охлюв в Сливен показва и тропическия характер на неговото море; около с. Сотиря, до Сливен, цели баири се състоят от нумулити, образувани от натрупването на Protozoa; пак там, после в Селището и с. Кюмюрджичифлик се намират респективно окаменели миди, морски таралежи и звездоподобни корали; други свидетелства са дилувиалните и алувиални наноси в Сливенска околия и т. н. Срв. още „Вторий годишен отчет на областната реална гимназия в Сливен“, 1883 г.).

Вън от споменатите намерени в Сливен гробници на „исполини“, датиращи от предисторическо време, тук се срещат и такива, известни със специалното име могили. Тия могили се считат за дело на траките, но вероятността да са били битови паметници и на техни тук предшественици не е изключена. Нещо повече: някои от могилите са и от смесен — трако-римски—произход. За критериум по произхода на първите и вторите се посочват монетите, каквито не се срещат в чисто тракийските могили (тия от железния период). Така в могилата Аккадънтепе до с. Драгоданово е намерена сребърна монета с елински надпис „Дионисоу Сотерос“, а в една от могилите до с. Касъмово — бронзова монета на Александър Велики (с конник и глава на Аполона). Оттук се види, че в Сливенско разни промеждутъци на тракийския период носят разни отпечатъци на съответни битове, проявени главно в тия най-видни за това време паметници — могилите.

Могила е общославянско име за естествен усамотен връх или за изкуствен насип. Днес само в руския език думата „могила“ си е запазила старото значение „гроб“. Руската княгиня Олга заповядала „съсути могилу велику“ върху гроба на мъжа ѝ. В Сливен се употребява и думата „гамула“, вариант на „могила“, което означава нещо по-малко от могила, но все в смисъл на изкуствен насип (албанците имат гомила, гомуле и магуле).

Херодот в историята си (близо 5 века преди Христа) разправя как траките са насипвали могили върху гробовете на своите първенци: „три дена излагали мъртвеца, жалеели го и колели като жертва разни животни и ядели печеното им месо. След това изгаряли тялото на мъртвеца или го погребвали неизгорено в земята, като насипвали върху гроба му tumulus (могила) и до нея произвеждали разни борби и игри в чест на умрелия.“

Старите славяни, гърци, келти, римляни и тюрки също имали обичай да издигат гробни могили.

В цяла Югоизточна България най-много могили се падат на Сливенско, Ямболско и Карнобатско. Част от сливенските могили, особено тия до самия град, са унищожени. Така групата от могили (около 20) от двете страни на карнобатския и ямболския път (с изходище Сливен) е разредена с построяването на сливенските казарми, болницата и градската градина. Друга част са пострадали от Куруча и трасирането на новия железопътен клон. Една от последните е била разкопана в 1880 г. (Срв. „Паметници из Българско. Могили“ от Х. и К. Шкорпил, с. 133.) В средата ѝ бил намерен гроб с изгнили в него човешки кости, зъби, обеци, два пръстена, стъклено шишенце, пръстен ибрик, две малки гърненца, една паничка, две пръстени талерки, 10—15 железни пирона, около 20 стъклени бисерки и една медна римска монета. От едната страна на последната се четяло AVG GERM. COS (около една глава), а от другата — буквите S и C (т. е. Senato Consulto) и MONETA. Парата според Шкорпилови принадлежи на консула Germanicus, който умрял в 19 г. след Христа. Описаният гроб бил покрит отгоре с два пласта речни камъни във вид на свод. Две години след разкопаването на тая могила реката е измила там една бронзена главичка на бога Сатир с рогчета и украсена с лозови листа.

На североизток от тая могила, пак при самия град, в 1885 г. била разкопана друга, в която се открили два гроба един върху друг. Долният бил обложен с корубести тухли и напълнен с пръст, размесена с пепел и въглени, всред които се намерило: пръстени съдове, меден съд, стъклено шишенце, огорели човешки кости, част от златно украшение и пиринчена римска монета. В горния гроб, с подобна направа, намерени били също пръстени съдове, човешки кости, железни пирони, желязно копие, меч и метално огледало (срв. ibid, с. 136—137).

При построяването на пехотинските казарми между квартала Ново село и градската градина били разкрити още три могили с намерени в тях няколко гроба, гдето находките били подобни на горните. В една от останалите групи от други три могили, между ямболското шосе и Новоселската река, са били открити няколко гроба и в тях две бронзови римски монети: едната на града Пауталия от времето на Аврелиана (до 275 г.), а другата на града Анхиало от времето на Гета (+222 г.). На първата имало изобразено речен бог, а на втората — конник. При построяването на държавната болница е била разкопана друга могила с намерени в нея няколко гроба, пръстени и стъклени съдове, медна монета на гр. Анхиало и други остатъци. Подобни са били находките в могилата край конезаводната станция и в тая на изток до самата градска градина. Шкорпилови (op. cit., с. 139) мислят, че колкото и намерените в тия могили римски монети да говорят, че те са били насипвани в първите векове на Христа, то, добавят те, „според мнението ни принадлежат на траките“.

С идването на римляните в нашите краища, малко преди Христа, траките не изчезват. Те се чуват дълго след това дори до окончателното колонизиране на славяно-българите. Нашите разкопки не са отишли дотам в Сливенско, за да открият кои именно могили са от чисто тракийски произход и кои от смесен — тракоримски. При това не може да се изключи и обстоятелството, че римляните в първите периоди на своето владичество тук са използували първобитните, туземни тракийски могили за свои собствени гробници.

От историята се учим, че някои от тракийските храмове са се намирали на планински върхове. От друга страна, има признаци, че у тях ще е бил разпространен и пещерният култ (ibid, с. 118). Това се вижда и в находки до Сливен, в тъй наречените Змееви дупки при подножието на Сините камъни. Дъното на сливенските пещери е покрито с глинест насип, в който се намират кости от разни домашни животни, черепи от пръстени съдове, късчета от въглени, ръждясали железни пирони, бронзена обеца, римска монета с букви S(enato) и C(onsulto) и т. н. Важното е, че там намерените съдове са също такива, каквито са били намерени в гореспоменатите могили. Пред входа на пещерата също е бил намерен насип, произлизащ навярно от жертвоприношения и сборове, каквито са ставали през чествуването на тия пещери. Интересно е, че и до днес това се върши в подобна или по-друга форма на 9 март (ден Свети четирси).[24]

Най-после нека забележим, че някои от могилите, изкуствени или естествени, са били приспособени още в тракийско време и за стражарници или наблюдателни пунктове.

От политическата история на траките съвсем малко се знае.[25] Преди всичко липсват туземни свидетелства, а чуждите са прошарени с митове и легенди. Самото име „траки“ е доволно еластично. Важното е да се знае, че римляните заварват по Сливенско население с общо име „траки“, които са се делили на разни групи с разни имена. Повечето от тях не са самобитни и автентични, а чужди и преиначени. Най-видната група от траките са били одрисите, във владенията на които се падали и днешните покрайнини на Сливен. Родствениците им — беси, със средища около Родопите, само временно ще са нагазвали днешна Югоизточна България. Одрисите от своя страна са се делели на свои групи, между които важни за нас са астите и селетите.[26] Интересно е, че одрисите са единствените траки, които са се опитали да сглобят в едно политическо цяло своите сънародници и да дадат начало на държава, от какъвто момент може да има думата истинската история. Тия одриски опити обаче стават тъкмо в навечерието на одриското заробване от македонците и по-късно от римляните.

Одриската група асти се посочва като най-близка поселница на сливенските покрайнини, а на запад от тях — тая на селетите (Astii, Astae; Selletae, Caelatae; у долупосочени географи прави се разлика между последните две, което би могло да се отдаде на ортографична погрешка). Първоначално астите ('Ασταί) са били между Perinthos и днешния Созопол, значи в крайморската част на днешна Тракия (в тясна смисъл на думата: Одрински и Цариградски вилаети). Страбон ги споменува като пирати-хайдути. Те са имали и отделно политическо минало с център Виза (VII, § 48). Земята им се наричала' Αστική (Астика), а по Теофан и Стеф. Византиус — χώρα βυςαντίων. Част от тях са били изселени в Мала Азия (срв. Plin. IV, 45; Ptolom. III. 11; Theoph. Simm., II, 17, 4, който споменува за 'Αστική дори в VII век като име на горната област между Одрин и Пловдив).

От последния цитат особено се види, че терминът Астика в тракийския и късно през римския период е обгръщал и покрайнините на днешно Сливенско. С името на астите ний често ще се срещаме, но покрай тях се отбелязват и други три малки одриски групи, които визират разни кътове на днешна Югоизточна България, а именно: скирмиади, нипсиани и кабилети. С първите две, съгласно Херодот, персийският цар Дарий на път срещу скитите зад Дунава се срещал между Аполония (Созопол) и Месембрия. Кабилетите ще носят името си от това на главния им град Кабиле (северозападно до днешния Ямбол), около който са живели. Следвало би именно тая тракийска група, числяща се към одриси и асти, да се счита за поселница на старата сливенска околност.

За бита на траките много не се знае. Туй, което имаме за него, дължи се на чужди източници. Предават ни се обикновено като скотовъдци и като поклонници на оргиите. Политическата им история, ако може да става дума за такава, е застъпена в дребни, междуособни войни и систематически грабежи. Страбон например без стеснение ги нарича разбойници. Като езичници зачитали са най-вече бога на веселието и са го чествували с вино. Обичали музиката, особено пеенето, но Страбон го оприличава на кравешко мучене. Ксенофон, от друга страна, посочва интересни черти от игрите им. Правели белези по тялото си, нещо, което било у тях не само обичай, но и необходима отлика на благородство. Тая битова черта е спазена и до днес особено у каракачаните, които се считат за романизирани трако-илири. Частно за одрисите се пише, че си поливали гробовете с вино, което по-късно е преминало и у християните като стар езически обичай.[27]

До идването на римляните в Тракия покрайнините ѝ, доколкото са били във връзка с миналото на днешното Сливенско, са били нагазвани последователно от перси, македонци и келти. Елините, които са образували колонии по бреговете на Черно море рано преди Христа, ще са навлизали във вътрешността на Тракия само като търговци, ако изключим тия, които са придружавали Дарий в похода му над Балкана. Елинските колонисти в Аполония, Анхиало и Месемврия не са били самостойни политически владетели. Съгласно Тукидит те са плащали данък на съответните тракийски господари. (Месемврия е била заселена с елински колонисти след 675 г. пр. Хр. от мегарийци и халкедонци. Съгласно Нибур те били йонийци от Бизантиум — днес Цариград, а милезианците основали Аполония — Созопол. Срв. Lectures of ancient ethnography, 1853, I, p. 243; Страбон, VII; Помп. Мела, II; Херодот IV; Steph. Byz. и Ammian; XXVII, 4, 12.)

Траките като по-стари на полуострова от елините значително са общували с последните. Колкото и да са останали назад от тях в културно отношение, те са допринесли един внушителен багаж от суров материал за елинския класицизъм. Анонимният автор на „Résumé de l'histoire des traditions morales“ (1827, p. 255) поддържа, че голяма част от гръцката култура е взета от траките. Съгласно английския учен Bunbury елините по черноморските крайбрежия са по-нови от тия по адриатическите и Сицилия (History of ancient geography, 1879, I, p. 98).

Раздвижването на траките, поне доколкото същинската история прониква в политическото им минало, се зачева с похода на персийския цар Дарий срещу скитите. (Под това мъгляво име, с което често ще се срещаме, се подразбират най-вече тюркските и славянски народи като опашки на древното азийско движение към Европа.) Дарий, вместо да удари срещу скитите през Кавказ, уплашва се от гъстите им там редове и нагазва за полуострова през Босфора. Пътят му през Тракия закъм Дунава е бил край черноморския бряг и ще е минал Източния Хемус през историческия в Дибичовия поход проход Дервиш Йован (край Месемврия), още повече че съгласно Херодот Дарий се срещнал с тракийските поселенци скирмиади и нипсиани между Аполония (Созопол) и Месемврия. (Срв. Grote. History of Greece, 1888, III, p. 474; тъй минатият Източен Хемус — от сливенската Демиркапия до Емине — се нарича Haemus Mons; срв. Justinius, Hist. Philippicae, 1822, VII, p. 4; Duncker. The history of antiquity, VI, p. 258.)

Дарий се връща назад откъм днешна Бесарабия със смътното съзнание за победа над скитите. Не по-щастлив е бил той и с траките, тъй като пълководецът му Магабазус, оставен в полуострова да ги покори, сполучил да вземе само някои приморски тракийски краища. Прословутият тоя Дариев поход обаче дава друго начало в историята — раздвижването на самите скити. Последните, раздразнени от тоя поход, след оттеглянето на Дарий в Мала Азия прегазват Дунава и нахлуват в Тракия до Херсонеса, за да отмъстят на Милтиада и елините. (Младият Милтиад, женен за тракийка, заедно с елинските колонисти край морето е придружавал Дария срещу скитите чак до Дунава. Възможно е, че горният случай подразбира и по-ранни скитски нахлувания към Балкана или Босфора, по който начин да е бил предизвикан Дарий — но всичко това е тъмно.)

Че персите не са оставили ни най-малко властелински следи между тукашните траки, се види от обстоятелството, че по-късно, когато били на път срещу Елада (479 год. преди Христа), навлизат навътре в Тракия, но били преследвани и избивани от траките. Последните обаче, ако и непобедявани от чужденци, скоро трябвало да превият врат на свои събратя — македонците. В навечерието на тоя нов период в старата история на Балканския полуостров най-силни между тракийските групи са били одрисите. Вече в 400 г. пр. Хр. 10 000 елински скитници (анабазиса) на връщане за Елада помагали на одриския цар да си възвърне владенията. Но немного след това един от приемниците му станал васал на Филипа Македонски.[28] Оттук е и първото историческо известие, оставено нам от Демостена, което засяга непосредствени покрайнини на Източния Хемус. Бащата на „всемирния“ завоевател стига до тоя Хемус, победява траките и при днешния Ямбол основал една македонска колония.

Александър Велики, запътен да подчини и надхемските народи, минал Хемуса между сливенската Демиркапия и Емине, връща се и ударва за Азия. (За борбите на баща му с траките срв. Grote, op. cit., IX, p. 14—207, а за похода на Александра през Балкана, ibid., p. 284; в Arrianus под широкото име Haemus се разбира Източният Балкан; срв. Itinerarium Alexandri (pseudo-Callisthenis, Carol. Müller, p. 156; Ptolomei fragm., II, 87).

Justinius, op. cit., XI, p. 1—9; Curtius Rufus, de rebus gesti Alexandri Magni, 1825, III, p. 10, etc.)

Александър след усмиряването на родопските траки ударва към Тунджанската долина и на десетия ден стигнал Източния Хемус. Тук са били събрани подбалканските траки заедно с жените, децата и стоките си. Те заградили планинските проходи и укрепили стръмнините им с множество колесници, които тъкмели да хвърлят върху Александровата войска, за да попречат на минаването му през Балкана. Въпреки всички тия усилия Александър ги победил, като пленил много от тях и ведно с децата, жените и стоките им изпратил ги в Амфиполис и други градове за продан като военна плячка.* (Срв. Droysen, Gesch. Alex. d. Grossen, S. 67—70.) Молтке, с когото ще се срещнем понататък, дава четири пътя, през които Александър е минал Балкана. Съгласно английския генерал и географ Jochmus сражението на Александър с траките е станало при Айтос (в Haramdere или Boghazdere). Тук през 1847 г. един учен турчин му разправял, че през айтоските планини е минавал историческият гигант Зулкарнеин; Iochmus вярва, че това предание визира Александър Велики. (Срв. Geograph. journal, London, 1853, V, p. 47.) Повечето от пътешествениците през Източния Балкан в XVIII век загатват за походите на Дарий и Александър през тоя Балкан и се мъчат да пунктират техните маршрути.**

Със смъртта на Александра траките отново се разшавали и дори до идването на римляните са били само номинално под владичеството на македонците.

Две важни събития, които впрочем не засягат пряко Сливенско, са в промеждутъка до загнездването на римляните в него: нашествието на келтите и състезанията между Александровите приемници и Рим за балканско владичество.

Келтите, които се появили отначало в днешна Босна през III век преди Христа, озовават се след това и под самия Балкан[29]. Движението им на юг ще е било плод на тласък от север и не тъй мимолетно, както загатват оскъдните източници. Тъй или иначе, те са основали свое царство под Средния Хемус, около днешния Казанлък, с център Тиле, или по-право Туло. От 279 до 213 г. преди Христа тия келти са безпокоили тракийските гърци между Дунава и Егейското море еднакво, както и елинските републики при Понта и Пропонтида. За подвизите им в Сливенско историята мълчи, но затова пък следите им тук се запазват в туземните предания и народните песни. Споменуваните в тия песни галати, „галатска вода“ и т. н. визират същите келти (гали) и тяхната апотеозирана сила. В старите сливенски песни галатите се предават като гиганти и зли духове. Който пиел „галатска вода“, умирал и т. н. В Сливен има глагол „галатя“, равносилен на „лакомя“ (силя се да добия нещо). (Еднички оцелели днес потомци на старите гали или келти в Европа са ирландците, подобно на албанците като най-стари потомци на трако-илирите. Общността на дошлите под Балкана гали през III век преди Христа със западните гали въобще или в частност с тия в днешна Ирландия се види от общността на галската столица под Балкана Туло — име, което се схожда с това на днешния ирландски град Tullow. Но нещо повече: „туло“ на староирландски език значи крепост.)

---

* Amphipolis, прочутият някога град, отдето Александър потеглил срещу траките, е бил при днешното село Еникьой (до Серес).

** Данните по движението на Александър в днешна Южна и Северна България са много тъмни. Той не се е ограничил в една посока и бил принуден да преброди и четиритях краища на полуострова. Срв. Paulys Real-Encyclop. Der klassisch. Alterthumwiss. I, за Александър.

Подробности за борбите на бастарните, други пришълци под Дунава, и то век след идването на келтите под Балкана, няма. Те са воювали с тракийци и дардани и засягат само западната половина на полуострова,тъй като са били повикани от Филип III Македонски на помощ срещу римляните, които пък до това време не са нагазвали днешна Източна България със завоевателни цели.

Едновременно с бастарните (според Цейс — от германски произход) Дунав бил прегазен от някои скитски народи, които са се разположили, както пише и Иречек, в „равнините на Източна България“ (История Болгарии, с. 80).

Колкото и Херодот, и Тукидит да не споменуват за тия скитски населения под Дунава, освен Страбон, то живуването им особено в днешна Североизточна България и в частност в Добруджа трябва да се приеме за много по-раншно от появяването на област още при първия римски период на Балкана под името „Малка Скития“ (днешна Добруджа). Това е важно, защото чрез тоя факт могат да се отбулят доволно много загадки за ранни скитски нахлувания в полуострова, които, бидейки приписвани на скити без някое специфично име за отделен народ, както е случаят с бастарни, скордиски и т. н., ще визират най-ранните опити за балканска колонизация на набралите се зад Дунава славяни.

НАЧАЛОТО НА РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО В БАЛКАНА. СЛОМЯВАНЕТО НА ТРАКИТЕ И ВЪПРОСЪТ ЗА КАБИЛЕ

Римляните за пръв път нагазват Тракия през време на похода си срещу Антиохуса Сирийски (190 г. пр. Хр.). Македонският цар Филип V, принуден още в 196 г. да я опразни, мъчно се примирявал със загубването на тая богата страна. Доколко македонското владичество е слабеело в Тракия, се види и от това, че през 183 г. при опита на същия цар да презавладее Пловдив той бил изгонен там от одрисите. Последният факт говори още и за боравенето на одрисите със същински огнища в днешна Югоизточна България и Одринско, в доволно далечни на тях краища, които променчиво са били ту в техни ръце, ту в тия на бесите. През 181 год. Филип V се опитал наново да подчини траките и се подвизавал на неизвестно кой от хемските „върхове", дето издигнал храм на слънцето или по-скоро надгробен кръст на македонското владичество в Тракия. (Плиний загатва за хемско заселище на „връх",наречено Aristaeum. Срв. Ortelius в Bertius, Theatri geogr. veteris, p. 1619.) Вече в 148 г. Рим туря край на македонското царство, за да си отвори път към самите траки, които до това време са били негови съюзници. Промеждутъкът до падането на последните, повидимо затишие, занимава ни с вътрешни борби между одриси и беси, очевидно по силата на римското divide et impera. Рим, неравен зрител на тракийската самоизтреба, дочаква прицелния момент, за да тури начало на нов период от мускули и гений.

Пръв зачева борбата Руфус със скордиски и трибали (100—109 г. пр. Хр.), която била прехвърлена отсам Балкана от Апий Клавдий и М. Лукул. Борбата е била усилна и жестока. Дарданите и траките били покорени след осемгодишни борби (78—71 г. пр. Хр.), в която паднал Апий Клавдий в Родопите — загуба, наваксана с триумфа на Кай Скрибони Курион. М. Лукул покорил бесите в гористите им планини, след което и одрисите, взел града Ускудама (днес Одрин) и гръцките колонии при Черно море (Eutropius, VI, p. 2 и 10; Mommsen, Röm. Geschichte, III, S. 284, второ издание). Подробности за маршрута на Лукул от Родопите срещу одрисите под Източния Балкан липсват, но че борбата се е водила и в самата Югоизточна България, говори фактът на Лукуловите подвизи при близкия на Сливен тракийски град Кабиле и при Аполония (Созопол). Прочутата статуя на Аполона в тамошния храм е била откъртена и занесена в Рим (72 г. преди Христа).

С победоносното стъпване на римляните под Източния Балкан дните на одриското владичество изтекли. Най-могъществения от тракийските владетели, именно одриският княз Котис, бил причислен към подвластните римски владетели. Но с това, както забелязва Иречек (op. cit., p. 81), воюването на римляните с траките в Родопите и Хемуса не е било още привършено. Страната между Дунава и Хемус била покорена едва в 29 г. пр. Христа от М. Краса и обърната в римска провинция „Moesia". Самата Тракия е била обърната в римска провинция едва при Клавдия (в 46 г.; за списъка на прокураторите и легатите pro praetore на Тракия вж. Albert Dumont, Inscrip. et monum. figurés de la Thrace. Paris, 1877, p. 72—76).[30]

Колкото и културата на победените туземци да е била ниска, римляните не са заварили между Източния Балкан и Одринско голи полета. Нещо повече: много от заварените тук тракийски заселища си запазили самобитните имена и дори късно, до Юстиниана Велики, голяма част от римските деления на области тук носят тракийски имена. Че в навечерието на тоя период Сливенско е влизало в земите на одрисите, се вижда от случая, в който те изгонват Филипа V Македонски от Пловдив. (Съгласно Плиния, Марцелинус и други реката Марица, или Хебрус, е течала по долините на одрисите: Hebrus a celsis Odrysarum montibus fluentem.) Името на одрисите се пише обикновено Οδρύσαι, Odrysae. Как е било произнасяно у самите тях, може да се заключи вероятно от името на втория им главен град Drusipara (днешният Каращиран). Името одриси се чува в историята късно след тоя период, но очевидно повече като географичен, нежели етничен термин. В това отношение то се смесва или приписва на чужди тям и по-нови народи, например на славяно-българите. Така, между 656—664 г. след Христа за подбалканска Тракия до Виза се чува името Odryses, „цар на скитите“. (Срв. Stritterius, IV, p. 532; Partem Moesiae et Odrysos, usque Adrianopolim; ib. III, p. 1104 за 1319 г.!) Българите като владетели по-после на голяма част от старите одриски земи наричат се и одриси, наравно както и мизи, а сърбите — трибали — все по силата на това, че са завзели съответно земите на тия вече изчезнали народи. (Срв. Stritterius, II, p. 350, 885.) За последен път Одрисия се споменува в 1410 г., дето вместо израза Odrysorum стои Erysorum. Ив. Шишман и на друго място се нарича „цар на одрисите“ (българите)! (Stritterius, IV, p. 152.)

Съгласно римските деления на тъй взетите от Рим земи под Балкана областта Тракия (Thracia) се простирала от Черно море до р. Места (Nestus) и от Егейско море до северните склонове на Хемус (Балкана). Първоначално към нея отнасяли и Софийската котловина. (Интересно е, че същото става с понятието Румелия — Romania у турците. Към Румелия — първите византобългарски земи в полуострова, взети от тях, които включвали днешна Южна България с резиденция на „румелийския“ беглербег в Пловдив — се прибавя постепенно и Софийско, когато беглербегската резиденция се пренесла в София и т. н.) Във времето на Адриана границата между Мизия и Тракия е била при днешното село Хотница, северозападно от Търново. Това явствувало от интересния надпис с дата 136 г. след Христа, намерен там и занесен в манастира „Св. Троица“ (вж. Славейков, в: Бълг. книжици, 1859, с. 414; Mommsen, Corpus inscrip. lat., III, p. 992; Иречек, op. cit., p. 82. Към Хотнишката община са спадали по-рано и селата Каябунар и Келеменча).

Съгласно новото делене на Римската империя при Диоклетиана (297 г.) полуостровът се разпадал на две диоцези: Dioecesis Thraciae и Dioecesis Moesiarum. Първата заключавала в себе си шест провинции: 1) Thracia с градовете Philippopolis (Пловдив) и Berrhoea (Стара Загора); 2) Haemimontus с градове Hidrianopolis (Одрин) и Anchialos (Анхиало); 3) Europa с градове: Heraclea (Perinthos), Selymbria и Callipolis; 4) Rhodope с градове Aenos, Trajanopolis (днес развалини при Дедеагач) и Maximianopolis (с остатъци при Гюмюрджина); 5) Moesia inferior с градове Marcianopolis (с развалини при Девня), Nicopolis ad Haemum (с. Никюп при Търново), Novae (с. Стъклен при Свищов) и Durostorum (Силистра); 6) Scythia, днешна Добруджа, с градове Tomi (до Кюстенджа), Noviodunam (Исакча) и Troesmis (развалини в Иглица, при Мачин) (вж. Иречек, op. cit., с. 82).

От тия шест провинции за нас са важни само първите две: Thracia и Haemimontus, а в частности — последната, в която е влизало и днешно Сливенско. Преди обаче закръглянето на провинцията Haemimontus за нашия край се чуват имена на други две поримчени области, които са легнали върху туземни корени. Те са Астика и Селетика. Границите им не са точно известни, особено ако излизаме от съображението да ги установяваме за дадени промеждутъци, тъй като административните деления в Римската империя, както и у всяка друга, са се менели ако не редовно с царете, то поне с вековете. В тая смисъл излишно ще бъде да изреждаме мъглявите данни на старите писатели и посредствените тия на западните географи, особено от XVII и XVIII векове. Някои, които считат Астика за приморска област, простират границите ѝ чак до Кабиле (до днешния Ямбол). Страбон туря одриската група асти между Хемус, Черно море и Одрин: supra Byzantium est Astorum gens. in qua est urbs Cabyle. Името асти (θραxίου ἔθνους) се среща и през византийския период. Че астите са били част от одрисите, се вижда у мнозина писатели. (Срв. Hilarius и Steph. Byz. в Scriptores rerum Alex. Magni u Anixinenis, Fragm., p. 12: коментара на Eutropius, Breviarum hist. Rom., London, 1821; и версията на H. Verheyk, пак там.)

Селетика е подбалканска трако-римска област на запад от Астика и вероятно се е простирала между днешния Сливен и Berrhoea (Стара Загора). Пише се разно: Σελλητική по Птоломей, а Σηλητική в надписи. Латинските ѝ имена Selletica и Coeletica трябва да се считат за едно и също, като произходящи от разно предаваните имена на тракийската група Selletac или Coeletac. Съдейки по размерите на одриските и бески владения, селетите трябва да се причислят по-скоро към одрисите, нежели бесите. В картата на G. Delisle (1775 г.) старото заселище на Стара Загора е турено в „Celetica“. Срв. Selletica в Ortelius, op. cit. Възможно е, че градът Σιλτική на Хиероклиса или Σαλτική на Const. Porphyr. (de thematibus, I, p. 2) да носи някои следи от старата Селетика или селети, още повече че бил град в провинцията Тракия (Επαρχία θράκης). Доколко името Celetae или Celetica може да визира заселените преди Христа под Средния Балкан келти, е тъмно.

Вече при организирането на новите римски владения под Балкана областта Астика влиза в по-новата с поримчено име провинция Haemimontus. Че Сливенско е влизало в тая провинция, това се вижда най-вече от римското ѝ име, което е с корен от името на самия Балкан=Haemus, а в дадения случай — Източния Балкан — от сливенската Демиркапия до Емине.

Забеляза се по-горе, че заварените от римляните туземци, в нашия случай одрисите и техните групи (асти, селети, скирмиади, нипсиани и кабилети), са имали вече свои заселища под самия Балкан, по Тунджанската долина и край Бургаския залив. Така градът Месемврия, ако и известен като център на елинска крайморска колония, бил заселище от тракийски произход. За това сведочи окончанието на името му: вриа или бриа, което, както твърди Страбон, значело на тракийски език град, quot Thracum lingua urbs bria appellatur. (Тая езикова следа е запазена и в имената на други тракийски заселища: Pottyobria (стария Енос); посочените от Procopius градове Κουσκαβρι, Ὑμαυπαρούβρι и т. н., и най-после — днешния град Силиврия.)

Въпросът за най-старите заселища в днешна Югоизточна България е мъчен. Ний трябва да различаваме заселища с имена от чисто тракийски корени, такива с поримчени и, трето — с чисто римски корени. От заселищата на тоя край, които могат с по-голяма положителност да се посочат като такива от самобитен тракийски произход, са на първо място Месемврия и Кабиле и както ще видим — някои и други, които дължим на римския итинерер. Името Девелтус (днес с развалини при с. Якезли, Бургаско), колкото и да е поримчено и се чува за пръв път при Флавия (в първия римски период на полуострова), ще е също от тракийски произход. Зараждането обаче на заселища в Югоизточна България в по-тясна смисъл на думата трябва да се търси в началото на римското тук владичество. Нестабилизирането на траките в политическа насока е пречило и на формацията у покрайниите им на редовни и големи заселища. От друга страна, непрекъснатите им воювания обезлюдили голяма част от земите им. Техните романизирани потомци, каракачаните, даже и до днес не живеят в заселища, а разпръснати по планините в катуни. Римляните основали много нови заселища — колонии, било със свои кръстни имена или названия, било с такива, взети от тия, които в една или друга посока са влияли на респективните краища. Такъв е случаят например с елините или елинския език за покрайнините на Черно и Егейско море. Даже самата Югоизточна България и Одринско се радват на градове, които още през същинските римски периоди са носели гръцки имена (Диосполис, днешния Ямбол, Созополис,Аетос (днешния Айтос), Perinthos —

Heraclea, Callipolis, Aenos, Trajanopolis, Maximianopolis, Amphipolis и т. н.).

Както е известно, с римското владичество на полуострова заедно с отстъпзането на туземския елемент място на чуждестранния тук се стълкновяват два главни езика: латински и елински. Латинският език е приобретил право на гражданство повече в Дунавска България, Сърбия и Босна, нежели в Източна Тракия и Южна Македония, дето, както посочват надписите, повече се е употребявал елинският език. Тук обаче трябва да си служим с уговорки. Елинският език е преобладавал в горепосочените краища само до засилването на романизацията, която се зачева особно от III век нататък. Четири века след това са били достатъчни да изместят самостоятелния до това време елински език и след Юстинияна Велики се зачева нов период — византийски, в който елинският език претърпява значителни промени, но тъй или иначе измества латинския и дава внушителни отпечатъци на цялата балканска история. (В IV столетие ремесианският епископ Никит писал по латински; тоя на Марцианополис се сношавал с византийските императори и Халкедонския събор по латински; по донесенията на гръка Приск, който през V век обиколил целия полуостров, навсякъде в него официалният и обикновен език бил латинският: Константин Велики е имал особен секретар за гръцките си преписки.* В VI столетие се срещат латински названия на много затънтени планински краища. До Сливен има местност Романýша (вероятно от Romanus), после такава Камара (от Camara), носът Емине се е наричал Calvomunti и т. н.[31] Чрез смесването латинския език с туземните елементи се е образувал малко по малко нов език — румънски, който много е заимствувал от трако-илирийския, в особености члена в края на думите (срв. Иречек, цит. съч., с. 84). В нашия език, в частности в говор на Югоизточна България с представител сливенското наречие, има много думи, заети от латинския език, които, ако и да са по-малко от елинските следи, на всеки случай са по-стари от последните. (Срв. думите „фурна“ от латински furnus, отдето и новогръцкото φουρνος; „оцет“ от acetum; „пиле“ от pullus; „фурка“ от furca; „цер“ от cerrus; „фъртуна“ от furtuna; „търло“ от turma; „клисура“ от clausura; старобългарското „цесарь“ от ceasar; „каптисвам“ от capio; „вирея“ от vireo; „комквам“ от communicare; „матор“ от maturus; в Сливен „пукал“ от poculum; „кàдус“ от cadus; „кубус“ от cubus; „вада“ от vadum и т. н. Вж. Иречек, цит. съч., с. 142.)

---

* Срв. Gibbon, Decline and fall of Rom. imp. Ed. Lee, II, p. 183.

ВЪПРОСЪТ ЗА КАБИЛЕ[32]

Едно от най-видните тракийски заселища в Югоизточна България под Източния Балкан и край Тунджанската долина е било Кабиле. То е важно за нас още и за това, че се чува и през римския период за тоя край. За пръв път в историята Кабиле се споменува при бащата на Александра Велики в похода му срещу траките, което обстоятелство не ни пречи да отнесем началото на това заселище по-рано от македонските тук победи. Това се види от думите на Демостена в речта му за Херсонските работи: „сега Филип превзема и урежда в Тракия между другите градове и Кабиле" (Demosthenis, Opera de Chersoneso oratio, § 38, изд. Veomelius, 1843). У някои стари писатели вместо Καβήλη или Καβύλην се среща формата καλύβη (напр. у Страбон) вероятно за пръв път от Харпократион, поддържана най-вече от Стефан Бизантиус. (Гръцкият или латинският правопис на Кабиле или Калибе за нас е от посредствена важност. По-важно е произношението му, за което ще се спомене по-долу.) От повечето автори се види, че Кабиле като тракийски град е лежал във владенията на одрисите, и то между границите на групата асти. (Страбон и Полибий наричат Кабиле „град на астите".)

Но върху кое именно място от днешна Югоизточна България е бил въпросният град?

Почти всички стари и нови писатели посочват основите на Кабиле при реката Тунджа. (Според Томашек името Тунджа е от тракийски произход, а именно от Τόνξος, тракийски речен бог, изобразен на одриските монети. Погърчено е Τάζος в Аниксимен и Теопомпиус, и даже Αζιος в Харпократион и Меурзиус. Халкокондил погрешно отъждествява Τόνςο с Теарус, повлиян от Херодота, който пък в разказите си за Дария чрез последното име визира днешната река Биюкдере. Срв. Иречек в Heerstrasse, S. 49. Херодотовият 'Αρτησκός, река Αρταχης или'Αρτακός в Theoph. Cont. (I, 6, p. 7) не е Тунджа, както доказва Томашек в Österr. Gymnasialzeitschrift, 1878, S. 207, а река Арда.)

Иречек, отличният познавач на Балканския полуостров, туря Кабиле до днешния Ямбол, под пътя от Ямбол за Сливен и близо до брега на Тунджа. Тъй са го пунктоирали и старите писатели, като град в царството на одрисите, респективно в областта на одриската група асти и край Тунджа. Когато Филип го превзел, заселил го със злочинници (около 342 г. пр. Христа) и с това турил начало на македонска колония. Обаче същата версия се отнася и за Пловдив, който уж затова бил наречен Πονυρόπολις. Тая версия, мисля, визира именно Кабиле и че в Суидовата форма за Πονυρόπολις, а именно Δούλων πόλις, се крие по-последното гръцко име на Кабиле — Диосполис, отдето и Диамполис (Ямбол).

Според Иречек развалините на старото Кабиле трябва да се търсят при днешния връх Тавшантепе, отдето почва Средна гора (срв. Иречек, Път., II, с. 674). Отъждествяването на Кабиле с днешния Ямбол, както е наклонен Томашек, е погрешно (срв. Sitzungsberichte, т. 83, т. 131). За последен път Кабиле се споменува в 378 г. след Христа, вероятно разрушен в нея година от готите (срв. Amm. Marcell., XXXI). Оттук нататък вместо древното тракийско име Кабиле зачува се гръцкото Диосполис, което визира вече друго землище, ако и недалеч от първото. Старото име Кабиле е оставило следа в името на заселище, което е било край самите развалини на Кабиле. Това заселище е оцеляло до 1812 г. и се наричало Ковел. Последното ще напомня и гръцкото, ако не и тракийското произношение на името Кабиле (Καβύλη или Καβήλη). Селото Ковел е било напуснато в 1812 г. поради чумата (а не в 1830 г. поради заддунавската емиграция на тукашните българи) и част от селяните му се заселват в близкото на Сливен село Черкешлии (днес Михаилово). Колкото за предполагаемите от Иречек Τούντξης πόλις и Tausli, че са били вече върху развалините на древното Кабиле, съм на по-друго мнение. (Tausli например, дето плененият Иван Шишман в 1388 г. е отишъл да измоли от Мурад по-нататъшното си царуване, не е било при Тавшантепе, а на югоизток от Сливен, при днешното село Михаилово. За последен път то се споменува в средата на XVII век при ловджийския маршрут на Мохамед IV към Сливен, а е разсипано в началото на следния век. Подробности на съответното място.)

Но край посредствените версии за мястото на Кабиле, каквито се намират най-вече в коментариите на двата римски итинерера, най-интересна е тая на известния Киперт (Formae orbis antiqui, Berlin, 1894). Според него старото тракийско заселище, по-после македонска колония и главна римска станция, Кабиле се е намирало при днешния Сливен върху старите основи на някогашна римска крепост или укрепления, днес познати тук под името Хисарлък, над квартала Ново село. Очевидно е, че ако се дава вяра на това твърдение, въпросът за класичното, а в случая тракийско име на днешния Сливен е разрешен. Това заключение би разклатило преди всичко мнението на Иречек, ако Киперт излизаше с внушителни доказателства, а най-вече с такива, които се подкрепят от местни разкопки. За жалост Киперт не е сторил това и твърдението му остава едно обикновено мнение. Но което е по-интересно, Киперт се осланя изключително на дадени нему от братя Шкорпилови бележки, в които сигурно те не са посочвали изрично и убедително, че Кабиле е бил при днешния Сливен, защото същите те в други бележки турят Кабиле при с. Бейкьой, на юг от Ямбол (Шкорп., Някои бележки и т. н., 1885, с. 33, 84; Иречек, Път., II, с. 675). Целият тоя въпрос трябва да се счита като куриоз, който още по-добре илюстрира авторитета на Иречека. (Сам Киперт по-рано в регистъра на своя „Atlas antiquus“ пише: „Cabyle, postea Diospolis, Yamboli.) С това въпросът за старото тракийско заселище при Сливен остава пак открит.

От посочваните за близки на Кабиле тракийски заселища нито едно не можем прие с положителност да отговаря на такова за днешния Сливен или за близко на днешните му основи. Като такива Птоломей туря Ostaphos, Vala, Opisina, Orkelis и други, но нито надписи, нито разкопки ни дават възможност да ги пунктоираме с точност. От историята на Сливен ще се види, че пространството на днешния град до идването на турците е било обрасло с гора и само кварталът Ново село е бил седалището на византийския и български град Сливен. Остава въпросът за Хисарлъка над Сливен, който е бил крепост през римско време, и развалините на заселище под нея, познати днес с името Ка́мена, които също датират от римския период на тоя край. Какво тракийско заселище се е намирало тук преди идването на римляните, е ли то едно от изброените на Птоломей градове — всичко това, нека повторим думите на Веранциус и Целариус за миналото на тия градове, — е тъмно. (Cellarius, I, p. 1327; Πρασίδιον (forte Praesidium) item Vala et Opisina: omnia sub Haemo, sed obscuriosa.)

От тракийските заселища обаче, които са били в Югоизточна България вън от Кабиле, могат се посочи: Sadame — днешното село Факия; Tarpodiza — днешното Девлетагач, под турско-българската граница, и Orydiza — Казълагач. За тия имена знаем от римските пътеписи, но не трябва да се изключва възможността за наличност на тракийски следи и в други тук градове, които повидимому носят римски имена, като например: Девелтус, Aquae Calidae (при днешните минерални бани между Бургас и Айтос) и крайморските тия, колкото и да са с погърчени или гръцки имена: Месемврия, Анхиало и Аполония (Созопол), които датират от тракийския период.

РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

Идването на римляните в полуострова и тяхното тъй дълго тук владичество отваря нова ера в историята му. Римската култура прониква и в най-затънтените кътове на Балканите. Следите от нея личат и до днес: в развалини, пътища, надписи, паметници и др. Нито византийците, нито българите, с колорита на които е днешният полуостров, не могат конкурира с тия следи. Втори на подобие римляните, които могат се сравни с тяхната сила и корени, са турците. И действително, и до днес най-внушителните паметници на полуострова са от тия два военни, завоевателни гения. Причините са не само в дълготрайността на респективните им владичества, но и в техния силно развит експанзивен, организаторски гений, който обуславя първото.

В хорографията на Югоизточна България ще се посочват на много места следи от римски крепости, заселища и укрепления, които са били наследени не само от византийци, но и от българи и турци.

Зачеквайки въпроса за някои тракийски заселища, наследени от римляните и положени от тях на по-стабилни военни и социално-икономически основи, какъвто бе случаят с Кабиле, нека на първо време видим как са се зараждали тепърва издигнатите такива заселища при самите римляни.

Видяхме, че няма положителни указания за това, че древното място на Кабиле е било при днешния Сливен, още повече че сума аргументи говорят в полза на това, че то е било при днешния Ямбол.

С изключение на тракийските могили при Сливен, някои от които впрочем са от смесен трако-римски произход, и някои паметници, намерени в квартала Ново село (монети и плочи), датиращи от македонския тук период и началото на римския, всичко останало и сравнително най-внушително се дължи най-вече на римската ръка и гений. (За намерените в Ново село стари надписи върху мраморни плочи споменува и Иречек в своите пътни бележки, обаче той не се произнася дали те са местни, или пренесени тук от другаде. В двора на сливенската мъжка гимназия доскоро учениците прескачаха един голям мраморен камък с образа на „тракийски конник“. Повечето от тия старини са отнесени в Софийския музей*.)

Най-стари монети, каквито Шкорпил намерил в Сливен и около него, са на тракийските крале Сеут и Лизимах. Монетите на Сеут (434 г. преди Христа) са малки, дебели и бронзови. На едната им страна се намира конник, а на другата — надпис:

---

* В квартала Ново село, който е най-старата част на Сливен, са били намерени и основи на стари сгради заедно с римските монети. Иречек при пътуването си през Сливен (Път., II, с. 710) забелязал в двора на най-старата сливенска черква „Св. София“ няколко антични къса. Дългият гръцки надпис, който споменува за въздигане статуя на боговете вследствие определението на оракула на Аполона Колофонски, за жалост бил вече измит наполовин от изливането на вода от чешмата (цит. Arch. epigr. Mitth., X, p. 147, за опита на проф. Хартел да го разгатне). О черковния зид е лежала опряна каменна плоча с барелефи от двете страни: от едната страна се виждат четири нимфи в хитони, които се държат за ръцете — образ, който напомня за многобройните далматински скулптури (цит. Шнайдер в Arch. epigr. Mitth., IX, p. 34); от другата пък страна е изобразена ловджийска група — конник с копие под едно дърво, догонил елен и „дива свиня“ (куче?). Тия старини не ще са от домашен произход, а пренесени тук. Впрочем Шкорпилови (Спомен за Сливен и манастирите му, с. 22) загатват, че те са взети от храма на римската крепост при Сливен (днешния Хисарлък; вж. по-долу).

Сеут. Едни от монетите на Лизимаха са малки, сребърни. Вън от тия намирали се тук и такива на градовете Дирахиум, Париум и т. н., което обстоятелство говори, че древното тракийско заселище до Сливен е било в търговски сношения с елинските търговци на горепоменатите градове (срв. Шкорпил, Спомен за Сливен и манаст., с. 19).

След горните монети идат тия на Филипа и син му Александър Велики от време, когато те са турили ръка на тракийските владения по днешния сливенски край. Последователно по-нататък вървят монетите на римските императори, особно тия на Троян, Нерон, Септимий Север, Константин Велики, Юстиниан и т. н.

Киперт, ако и безуспешно да туряше Кабиле при Сливен, има̀ неоспоримата заслуга да загатне, че главният път през римския период от Източна Тракия за Мизия, респективно прочутата римска крепост Nicopolis ad Haemum (днес с. Никюп до Търново), е минавал през Сливен. (С предположението си, че Кабиле бил при Сливен, Киперт прави друга грешка, като мисли, че тоя град влизал в областта Селетика, когато Страбон и Полибий изрично пишат, че Кабиле е град в областта на астите, а следователно в Астика, граничеща със Селетика на запад.) От горното обстоятелство се вижда, че землището на Сливен е играло видна роля в аналите на римското владичество на Югоизточна България. Вън от това, най-красноречивият паметник на това владичество и минало се намира в развалините над квартала Ново село, наречени Хисарлък.

Планът и структурата на сливенския Хисарлък по всичко личат, че са римски, а не византийски или още по-малко — български. И до днес в насадените под и над него лозя се виждат дири от стари зидове, римска вар и тухли. Намираните тук стари монети от римския и византийски периоди явно говорят, че това пространно градище е заварено от славяно-българите. Въпросът е: дали то е било просто крепост на римски гарнизон, числящ се към главния град Кабиле, или пък тепърва заправено римско заселище.

Тия два въпроса, струва ми се, не могат да се зададат алтернативно, защото те не се изключват, а, обратно, за дадения случай първият обуславя втория, т. е. най-възможното е, че от гарнизонно помещение тая крепост се обърнала по-после на заселище.

От ми̒налото на редица западни крепости, па и на тия край Дунава, като Белград, Видин, Novae (до Свищов) и т.н., се вижда, че бъдещето им като укрепени градове през по-късните години на римския тук период почива върху основите на бивши гарнизонни кули и крепости. Развалините Хисарлък при Сливен са неоспорими следи на римско гарнизонно помещение. Стратегическото местоположение на Сливен, бидейки всред проходи, близо до важната римска станция Кабиле, а при това на пътя от нея за Nicopolis ad Haemum, е играело видна рол при окончателното сломяване на траките и при предпазването на Югоизточна България от очаквани и неочаквани заддунавски тук нашествия. Постоянните легионни войски, квартирующи в самата крепост, в мирно време са излизали и вън от нея на лагер, или castrum. Мястото на такъв castrum се е избирало от военен трибун или по-после от самия praefectus castrorum (Mincescu за Novae, Псп., VII, с. 475). В Югоизточна България ще се срещат по-нататък редица заселища, които носят имена castro или castrum и следователно направени по тук разглеждания начин. Това ще се види най-вече от хорографната номенклатура на арабския географ Идриси за XII век.

Особено от времето на императора Траян — с позволяването на войниците да държат при себе си жените и децата си — тия лагери са се обръщали на оседли (castra stativa) — зародиш и средища на по-късни заселища. Като вземем и предвид гения на Рим да колонизира и романизира победените туземци, planомерно действуване към зараждането на такива заселища върху бивши лагери на римски легиони, за нас гореизложеното става все по-ясно и по-убедително. Войниците, незавърнали се по родните си огнища и задомени най-вече с туземки, оставали да живеят вкупом в съградени бараки около своя castrum и са се залавяли при оттеглюване или изтичане срока на службата си на разни занятия. Сборът на такива бараки е давал това, което римляните наричали canalae — място, което първоначално е служило повече за продавници, отколкото за действителни жилища. Тия canalae, умножавани постепенно, карали, щото покрайнините на римските лагери да заприличат на заселища, а отсетне се обръщали на истински градове: vici, municipii и най-после в колонии.

Такова е в правдоподобни черти миналото на Сливен през най-първия римски период на Югоизточна България, а в частност това на Хисарлъка и склоновете му — в квартала Ново село и местността Айвалъдере. (Между Айвалъдере и върха Атанта има местност, наречена Ка̀мена, на югоизток от Хисарлъка. По предание тук някога, „в много старо време“, имало град. И действително, в тая местност доскоро са били намирани зидове, разпръснати камъни и тухли. Възможно е от многото тук камъни, като такива от градеж, тя да си е взела името Камена. Срв. имена на заселища в България с корен от камък: Каменна рикса, Каменето, Каменик, Каменица, Каменишка Скакавица, Каменно бърдо, Камик и т. н. в Списък на нас. места, 1906. Възможно е, че при Ка̀мена се е намирало едно от последующите на сливенския castrum римски заселища. Интересно е,че между Камена и Сотирското дефиле има местност, името на която издава също римски произход и начало: Роману̀ша, вероятно от Romanus, собствено или друго латинско име. По-нататък ще видим, че Procopius (в aedif.) при Юстиниана Велики споменува заселище

Κάμινος в Тракия.) Камена при Сливен се споменува дори в 1305 г. от Мануил Фила като град, вероятно разсипан от турците.

Римската крепост при Сливен е била издигната с цел да се държат в респект тракийците в сливенското и околните нему тракийски заселища. Както е известно, римляните трябвало постоянно да воюват със свободолюбивите туземци, доде сполучат да прорежат гори и планини с крепости и свои заселища.

Сливенската римска крепост, днес позната с общото име Хисарлък, давано от народа въобще на развалини, съгласно Шкорпил е построена по плана на римските сгради. Тая крепост представлява голям четириъгълник със стени, ориентирани според страните на хоризонта — план на римски лагер, преобърнат в постоянна крепост. Вътрешното пространство на Хисарлъка обхваща около 20 000 квадратни метра. В четиритях ъгли, види се, ще е имало защитни кули. От крепостта по наклонение към Новоселската река се е спущал един зид, чиито следи и до днес личат. Този зид е заграждал част от наклонението, дето, види се, е бил издигнат малък римски храм. Именно от тоя храм са и старините, пренесени в новоселската черква, а оттам в Народния музей (мраморен камък с надпис и глава от мраморен стълб). Доколкото може да се разбере от разваления надпис, в него се загатва за посветени статуи на някои богове. В допълнение на петия и шестия ред от надписа се чете: „подариха на храм статуя на Тая, майка на боговете“. В шестия ред се чете думата Юстиус, а в осмия Титус, от което се вижда, че надписът произхожда от времето, когато Тракия е била римска провинция (Шкорпил, Спомен за Сливен и манаст., с. 22). Част от находките при Хисарлъка са били пренесени в местната мъжка гимназия. Те са релефи, представляющи от едната страна образа на Юпитер (Зевс с три богини), а от другата страна — лов на сърна. От дясната страна на бога, който в дясната си ръка държи паничка, стои орел. Дрехите на трите богини, които се държат помежду си и с Юпитер, са препасани и надиплени. Ловът се представлява от ловец на кон, удрящ с дълго копие сърна, преследвана от куче (ibid., p. 23).

На юг от Хисарлък, в околността на квартала Ново село, при разработването на тамошните лозя са били изкопавани основи на зидове и сграда, постлана отдолу с четвъртити тухли. При това намирали са и римски монети. На югоизток от въпросната сграда, на разстояние от нея около 300 крачки, намерили един съзидан гроб с пепел, глинени гърненца и сребърно венче. Шкорпил предполага, че в тоя край е имало римско заселище, па и самият гроб е бил в могила, която постепенно се е срутвала с разработването на лозята.

Както в самия Хисарлък, тъй и в посочените следи на непознатото заселище се намират монети от Нерон, Траян, Септимий Север и т. н. Монетите на Нерон са големи, бронзови и носят триумфална арка със статуя на Марс.

Край тия императорски монети намирани са били и такива на градовете Анхиало, Сердика, Улпия Пауталия и т. н.

От римско време ще произлизат и копаните трапища в околността на Змеевите дупки със следи от желязна и медна руда.

Вън от римското заселище при самия Сливен такива е имало и в околността му, както ще се види при хорографните бележки за Сливенската околия (при с. Чокоба, Глуфишево, Налбантрали, Трапоклово, Демирджилии и т. н. При чокобенските развалини е бил намерен надпис на мраморен камък, в който се споменувало за бог „Аполо като спасител“, после бронзови монети на гр. Девелтус, на императора Септимий Север и т. н. До с. Трапоклово личат следи на римско военно заселище; на югоизток от селото Шкорпилови разкопали основите на малка римска сграда, в която намерили монети на Лициний I, Пробус, Квинтилий и една бронзова халка. При Налбантлари се намират и до днес големи тухли, керемиди, основи на зидове с хоросан и римски монети на императорите Траян, Гордиян и т. н. При разкопаването на едно място намерили една мраморна плоча с релеф на богиня).

Шкорпил мисли, че пострадалият през великото движение на народите сливенски Хисарлък е бил поправен от византийците: в средата му издигнали кула, наречена пирг (ibid., p. 28). В самия Хисарлък се е прибирал военният гарнизон, а в близкото до него Маричино градище — местното население. Последното е на североизток от Хисарлък, бидейки навремето си заградено със стена, обхваща 25 000 кв. метра.

Според Шкорпил (op. cit., p. 29) старото сливенско заселище е обхващало едно голямо пространство, което се е простирало между Новоселската река, Хисарлъка и Айвалъдере, даже част от това заселище е достигала отвъд Айвалъдеренската река. Шкорпил обаче не обяснява от кое време е това заселище; дали действително е имало такова като цялост в тъй посочените граници и т. н. За това „заселище“ той заключава от намерените в пространството на последното късчета от тухли, керемиди, а при по-дълбоко разкопаване — основи на сгради (като напр. при айвалъдеренския мост и пр.). За тия късчета от тухли, керемиди и основи обаче той не може да каже дали са римски, византийски или български, а което е и по-важно — да аргументира принадлежността им към едно несъмнено цяло заселище със свой отделен произход и развой. Че в пространството на това заселище са се намирали български и византийски монети, вдлъбнати византийски, сребърни монети от цар Светослав и т. н. — всичко това не закрива въпроса за древното заселище при Сливен, славянското име на което от XII век ни посочва неговия произход вече като заселище с това интересно име (Сливен), дори в VI и VII век подир Христа. Гнездото на това заселище действително е било между Хисарлъка и Новоселската река (днес квартал Ново село), но съдбата на по-старото от него тук заселище — дело на тракийци и римляни — остава предмет само на догадки.

До Сливен обаче не липсват и други римски следи. Така на изток от Сотирското устие, дето днес се намират част от старите сливенски лозя, е местността, наречена Ка̀мара. Имало ли е тук римско заселище, не се знае, но това, което е неоспоримо, е, че Ка̀мара е латинска дума. (Латинската дума camara у гърците, преминала или най-много обща с латинските думи, е Καμάρα и се споменува като хорографно име от Птоломей, Ст. Бизантиус, Хиероклиса и други. Camara първоначално е значело „свод“, „стая“. Днешният градец Тулас в Йоническите острови се наричал Καμάρα или Λατω. Среща се Camaracum в Галия, Camarina в Сицилия. Κάμαραι съгласно Пахимера (II, p. 774) е било село около Виза. Съветникът на португалската легация в Лондон J. da Camara Manoel ми разправяше, че си води презимето Camara от местност в един от португалските острови. Антонин (Поездка etc., 1879, с. 328, заб.) твърди, но напосоки, че kάμαρα (стая) е елинска дума. Ний трябва обаче да различаваме „ка̀мара“ от „кама̀ра“. Последното у някои български краища значи „купа сено“. Срв. села Долньо и Горньо Кама̀рци, Златишко; Келаво Кама̀рци (днес с. Бенковски), Пирдопско, и т. н. Сливенското Ка̀мара е с ударение на първата сричка.)

Но вън от сливенските местности Ка̀мара и Романуша като нишки от старата тук римска номенклатура едно загадъчно име, отнисано от Теофилакта Симоката между Сливен и Айтос, възможно е да ни посочи първото римско име за старото сливенско заселище. Въпросът е за Sabulenti Kanalin, който ни отниса вече в VI век след Христа, към края на славянско-българското заселване в Югоизточна България. С това име ще се срещнем на съответното място, а засега нека отбележим важността на израза canalin, очевидно криещ в себе си следи от римското canalae, за което стана дума по-горе, като означающе сбор от бараки при лагер или зараждающе се заселище.

И тъй през първото римско владичество на полуострова Сливенско се е падало в провинцията Haemimontus. По-нататък ще видим, че същата тая част на България при славяно-българското закрепяване тук се е наричала Загора. Дали това име има нещо общо с латинското Haemimontus като превод от него, е съмнително (гора у стария ни език, наравно както и у руския, е значело планина, в каквато смисъл латинските писатели на места употребяват montus). Интересно е, че от името на областта Haemimontus е произлязло и това на населението му хемимонтани. Съгласно Марцелин, М. Лукул при подчиняването източните траки, след вземането на Кабиле, се сражавал с хемимонтаните: oedemque impectu Aemimontanos acriter resistentes oppressit.

Срв. Cellarius. geogr. antiqua, 1731, p. 67—79, и Notitia orbis antiqui, p. 1295—1332, ibid.

Както се загатна, размерите на областта Haemimontus, както и на другите около нея, не са точно определени. От картите за тия стари деления, мисля, заслужава доверие най-рече тая на професор Мюлендорф. Haemimontus като област с тъй посочените граници се чува дори до Юстиниана. В Synecdenus-a на Хиероклиса и в разните му преписи Haemimontus се пише разно: Ἡμιμόντου,ἡμιμοντ,αἵμιμοντ и даже ἑλλησποντ (срв. Burckhardt, 1893). Във Веронския препис е погрешно: Emossanos. Някъде се среща и Praeses Haemimonti (Marquardt, Handbuch des Röm. Alterthums, S. 240). У Silvius тая област носи още и названието Tracia Secunda. При Юстиниана като Ἐπαρχία Ἡμιμόντου,ὑπὸ ἡγεμόνια, тя е обгръщала градовете: Ἀδριανουπολις (столица), Ἀχίαλος,Δερβέτιος (Девелтус), Πλουτινούπολις и Τξοῖδης. В Const. Porphyr. (de Thematibus. imp., I, 2) тия градове са същите, както и у Хиероклиса, само че с променена ортография.

При последното делене на империята на Източна и Западна областта Haemimontus с първите си граници е била под Vicarius Thraciarum, подчинен от своя страна на Praefectus Praetorio Orientis. Кабиле, разрушен в IV век и подновен вероятно в същия, вече при Юстиниана, се зачува с име Диосполис и излиза от границите на областта Haemimontus, за да влезе в тия на същинска Тракия, която била с център Пловдив. Названието Пловдив не е българско-славянско, а побългарено, пославянчено име на старото тракийско название за същия град: Пулпудава или Пулпудева, както загатва Йордан. Названията му Eumolpias или Eumolpiada у Rusus са погрешни. Интересни са за него и данните на Ана Комнина, която оспорва името му Philippopolis с произход от македонския цар Филип. Между разните му имена споменува и Кринидес, което вероятно се отнася за хисарските бани. Кабиле е било на кръстопътя, идещ от Пловдив за Анхиало, през Айтоските бани (Aquae Calidae), и на тоя от Nicopolis ad Haemum през сливенската Демиркапия (Porta Ferrea) за Кабиле, Orudiza (Казълагач) и Одрин. (Разстоянията между тия градове са дадени с римски мили в Itinerarium Antonini Augusti и Tabula Pentingeriana. Най-добри са изданията на тия итинерери в Partheney и Wesselingius (1735). В коментариите върху същите на Fortia, D'Urban, Smith и други владее голяма бъркотия. Itinerarium Hierosolymitanum, който инак е по-подробен за станциите, не засяга Кабиле. Пътят край морето за Цариград и Одрин е минавал през Анхиало, Девелтус, Sadame (Факия) и Targodiza (Девлетагач). Българското Одрин е от латино-гръцкото Адрианополис, носещо името на императора Адриан, който наново издигнал старото одриско средище Uscudama и му дал името си. Нейде се чува и с имената Orestias и даже Odrysus. (У средновековните българи се наричал Дренопол, а в сръбските летописи се чува Дренопоље.)

СЛИВЕНСКО ПРЕЗ ВЕЛИКОТО ДВИЖЕНИЕ НА НАРОДИТЕ

Историята предава много смътно първите признаци на заддунавското движение към Балкана. Че „скити“ е имало на полуострова още в първите години след Христа, се види от името на римската провинция в днешна Добруджа, наречена „Малка Скития“, или Scythia Minor. Трябва да се приеме, че под скити старите писатели са разбирали най-вече славяните, които почнали да слизат към Балкана от заддунавските покрайнини. Често пъти това име се приписва и на тюркските народи, респективно за движението им около Кавказ и при Атила — в Европа. Още оттук се види, че нито славяни или българи, както бляскаво доказаха най-сериозните историци, не са били туземни жители на полуострова, за да се отъждествяват с тракийците или с друга чужда тем раса. Посочването на славянско движение към полуострова или на следи от славяните в него по-рано от IV и даже III век ни най-малко не уронва положителността на теорията за преселническия произход на славяните в полуострова.

Четири раси едно след друго се надпреварват по пътя за Балкана: келти, тевтони[33], славяни и тюрки. (Под тюрки като условен термин ще разбираме не само турците, но цялото татаро-монголско племе[34], с неговите клонове: хуни, авари, прабългари, татари, печенеги, кумани, маджари, турци и т. н. Аспаруховите българи, които не тъй отведнъж се претопиха с чуждите за тях по етничен произход, език и култура славяни, ще наричаме на места прабългари.)

Борбите над Дунава, в които са замесени имената на разни народи, за владичество над дунавските краища и Балканския полуостров още във II и III векове, визират и славянски борби и движения. Втори аргумент може да се намери в борбите срещу Марк Аврелия (161—180), в които са взели участие заддунавски населения, които под разни имена се раздвижват дори до Елада (Pausanius, IX, p. 34). Движението на готите към полуострова, обнаружено с победи над римляните над Дунава още в средата на III век, повлича след себе си това на славяните. Впрочем императорът Кар още в края на тоя век поселил в полуострова 200 000 „варвари“. Такова преселване е станало и в 298 г. (преселване на „сармати“). Малко по-после Константин Велики заселил 300 000 „сармати“ в Добруджа, Тракия, Македония и Италия. Съгласно Дринов от III до V век славяните на полуострова са живели като римски колонисти и чак в V век зачеват своите самостойни походи срещу Източната Римска империя с цел да добият за своя сметка нови местожителства. При това обаче трябва да не забравяме, че славяните са придружавали еднакво готи и „хуни“ с оръжие в ръце в походите им под Дунава още преди V век.[35]

Константин Велики, с името на когото балканските славяни са доволно фамилиаризирани (предания и сказания у нас за „цар Костадин“), трезвен пред развоя на новите потреси и за по-спешно обуздаване на заддунавските нашествия, което обстоятелство говори, че истинското движение на народите се насочва най-първо към Балканския полуостров, напуща окадения Рим и избира нова столица именно в тоя полуостров. (Тая столица е върху основа на древния Bizantium и се нарекла в негова чест Constantinopolis. Полагането на тия основи според едни е станало в 330 г. Срв. Gibbon, цит. съч., II, p. 141.)

Славяните с оглед на движението си към Балкана, колкото и да бяха надвесени над него още в първите години на Христа, нахълтваха тук редом с чужди за тях народи и под техни имена, а като самостойни пришълци бяха преварени даже и от много по-дивите тюрки.

Първите, които поведоха нешеговитото движение на народите към Тракия след Христа, бяха тевтонците — готи. Главният им път в това направление е бил през днешна Североизточна България и Източния Балкан (през проходите между сливенската Демиркапия или известна у римляните с името Porta Ferrea и носа Емине (у римляните Calvomunti). Съмнително е дали под по-раншни „скитски“ нашествия в полуострова се визират такива и на готите. (Срв. Zossimus. Scytthia Tanaim transgressi vicina Thraciae loca praedis agendis infestabant.) В 250 г. готите се подвизавали над самия Сливенски балкан, при Nicopolis ad Haemum например, а до 260 г. опустошават почти целия полуостров. През 269 г. те се чуват при Айтоските бани (Aquae Calidae, по Йордана на 15 мили от Anhialitanae civitatis) и са били загащени от римските войски в хемските теснини (Gibbon, цит. съч., I, p. 290—293), а около 375 г. молили Valens да ги засели в империята. Място за заселване им предвидели в Тракия. Те ще са същите вероятно, които обитавали Одринско (cum populis suis longe anti suscepti, ibid).

Интересни са някои данни по първите въоръжени нахлувания на готите в Тракия, в които най-видна рол играят днешна Югоизточна България и проходите на Източния Балкан като театри на кръвопролитни сражения, срутни и пламъци.

Под Fritigern[36] готите обсаждат Одрин, дето се съединили с тях всички работници по мините в Тракия. (В кодекса на Теодосий (l. X, tit. XIX, leg. 5, p. 7) се намират и някои санкции за предишните метежи на тия работници, вероятно пришълци. Те са били и пътеводачи на готите през проходите и им показвали скривалищата на ужасеното пред тия нашествия туземно население.) Valens, запътен срещу готите, които се отдръпнали към Хемус, дето се укрепили с колата си, бил поразен (ibid.).

Очевидно е, че Източният Балкан като главен проводник на тия нашествия е бил предмет на особено внимание от страна на римските пълководци и стратези и не само горното нашествие ще им е дало повод да укрепяват неговите дефилета. (Срв. Amm. Marc., I, 31, p. 8: „immensas alias barbarorum cater vasinter Haemimontas angustias clauserunt aggerum objectu celsarum“. Тия проходи и пътеки са били пазени след горния случай от генералите Saturnius, Profuturus и други.)

Готите, заградени в Мизия, повикват на помощ хуни и алани. Още преди да минат в областта Haemimontus,[37] Saturnius се оттеглил с всичките си войски от проходите на Източния Балкан и се спрял при Девелтус. Готите се смъкнали по склоновете на тоя Балкан (тия на Haemimontus, срв. Hodgkin, I, p. 269) и ударват към Одрин, дето се срещнали с римските войски (9 август 378 г.). Сражението е било ужасно и съгласно Марцелинус свършило се с второ най-ужасно поражение за Рим (срв. Judeich, Deutsche Zeitsch. X. Geschichtswissenschaft, 1891). „Усойните пътеки на гори и планини — пише Gibbon — бяха отпечатани със стъпките на треперащите бежанци, търсейки подслон в близките градове на Илирикум и Македония“ (пос. съч., III, p. 115). След това сражение готите се разполагали в Тракия дори до следната година. Пред това нашествие вероятно е бил разсипан римският център Кабиле, защото след тая година той не се чува вече. Същата съдба ще са имали и други римски градове в Югоизточна България, включая вероятно и римската крепост при Сливен (днес развалини Хисарлък).

Готските нашествия обаче не се свършват с ужасното опустошение на Тракия през 378 г. Следният след това век, четвъртият, справедливо може да се нарече век на готите.[38] Плодородна Тракия винаги е била прицелна точка на техните грабежи и кланета. Още в 395 г. вестготите нахълтват в нея, за да ударят оттук към Италия, след като „опустошили всичко между Цариград и Алпите“. Готските подвизавания в полуострова се привършват едва при великия остгот Теодорик, който и пренася съдбата им на запад от Балканите. (Готски поселения в полуострова е имало. За нишки от такива се загатна по-горе. Придобитите при Зенона участъци земи край градовете Pella, Cyrrhus, Europus, Methone, Pydna, Beroea и Dius не засягат Югоизточна България. Според Хиероклиса повечето от тия градове са в 'Επαρχία 'Ιλλυρικοῦ, първа Македония. Beroea и Dius (ibid.) са βέροια и Δίος на Хиероклиса за днешна Македония и нямат нищо общо с βερόη (Berrhaea — Стара Загора) и Διόσπολις (Ямбол). Като следа от готските нахлувания и подвизи в Югоизточна България, в частност Сливенско, може да се посочи запазената в Сливен дума гòтман, употребявана в презрителна смисъл и с учудване, подобно на спазената такава в народните песни галàти, която визира келтите в III век преди Христа.)

Загатна се още по-рано, че движението на народите към Балканите от средата на III век, което се застъпва повидимому само от готите, не изключва нашествията и на други народи, в случая славяни и хуни. Нещо повече: оттеглянето на вестготите в Италия (402 г.) трябва да се отдаде на внушителния тласък от славяни и хуни към Цариград. Факт е, че тия вестготи са били заменени с хуни, но по-важно е да се подчертае каузалната връзка на тая смяна, защото тя систематически прозира в заддунавските движения към Балканите дори до нашествията на маджари, печенеги, кумани и т. н. Самият факт, че остготът Теодорик е бил повикан от Зенона да пази Долния Дунав, говори за опити към нови нахлувания в полуострова, чужди на готските. А именно в тоя промеждутък (между смъртта на Атила — 453 г., и оттеглянето на остготите в Италия — 488 г.) се появяват прабългарите.

Подробности за маршрута на Теодорик, водител на остготите, от Добруджа към Одрин, повикан от римляните срещу свой сънародник и съперник в полуострова, липсват. Той е минал Балкана през Porta Haemis (Трояновата врата?) и оттук се спуща по долината на Марица, за да стигне неизвестното място Sondis, което във всеки случай не е в Балкана или в неговото подножие (Sondis се предава като планина, и то на север от Одрин, вероятно днешната Сакар планина; гл. Stritterius, I, p. 112)[39]. Доколко Тракия е пострадала от тия нашествия по това време, се вижда от речта на Теодориковия съперник при срещата на двете войски край планината Sondis (срв. Gibbon, ibid., за 278 г.). По тоя случай Тракия се нарича „пустиня".

След друго готско втурване в Тракия (487 г.) Теодорик, угрозяван от прабългари и славяни, измолва от Зенона преселването си в Италия с целия си народ (остготите — 488 г.). След оттеглянето на вестготите в Италия (402 г.) в полуострова се зачуват подвизите на хуните.

Името „хуни" според нас е еластично и не визира един обособен, закръглен народ, колкото и да е бил той от татаро-монголски произход. В тая смисъл може да се предположи, че името „хуни" е събирателно или характеристично.[40]

Раздвижените между реката Дон и Кавказ хуни скоро стават страшилище не само за полуострова, но и за цяла Европа. До появяването на Атила политическата им история с оглед на династии и пълководци се шари с имена, в които прозират славянски нишки, далеч обаче да ангажират етничния състав на тоя конгломерат от татаро-монголски отломъци, в които прабългарите вземаха видно участие.

Хуните ангажират нашия край чрез нахлуването си в полуострова при Атила — най-великия от повелителите им, — та и затова ще почнем от него. За името му и подвизите му срв. източниците: Priscus, Excerp. de legat., p. 34—73; Procopius, De bell. Vand., 1, 4, p. 187—188; Malalas, p. 358; Theoph., p. 88—92; Const. Porph. de adm. imp., p. 28, 85 и т. н. Iorn. de reb. Get., p. 24, 34 etc. St. Martin в Lebeau, Hist. du Bas-Empire, v. VI, p. 138; според Менандър (Exc. de leg. p. 109) Αττίλαν се наричала и реката Волга, която пък у Теофан се нарича още и 'Ατὰλ, 'Ατὲλ, "Αταλις, 'Ατελῆς; при обсадата на Пловдив срещу затворените в него български войски в 1323 г. се споменува име Итил на алански пълководец.

Атила нагазва Дунава на път за Тракия през 441 г. начело на орди, които под общото име хуни са включвали славяни и прабългари. След трите кръвопролитни боя под Дунав той нахълтва през Източния Хемус и без съпротивление е опустошавал провинциите на Тракия и Македония (Gibbon, цит. съч., III, p. 425). Можем си представи положението на Тракия, а в частност това на Югоизточна България през време на тия нашествия до преговорите между Цариград и Атила, които почват едва в 446 г.

При това хунско нашествие едно ново и загадъчно за историята заселище се споменува за в Югоизточна България, обаче не може с положителност да се установи неговото място. Въпросът е за Azimuntium или Azimus, крепост под Източния Балкан, която се отличила с храбрата си отбрана срещу хуните (Gibbon, цит. съч., III, p. 431). Gibbon пише, че тая крепост порано не се споменувала освен по тоя случай, и то от съвременника Priscus (Exserp. de legat., Paris, 1648, p. 35, 36). Когато римските войски бягали от хунските, за да се крият и спасят към цариградските стени, гарнизонът на крепостта Azimuntium, или Azimus, без страх излизал от стените и нападал хунските авангарди и освобождавал от ръцете им плячката и робите, като отварял вратите на крепостта за бежанците и техните стада. Кръстевич, който се занимава специално с хуните и Атила (История българска, 1869, с. 233), по тоя случай не пише нищо особено за тоя град, а споменува само за „асимунтийци", които пленили някои от Атиловите войници. Gibbon е турял отначало тоя град в Тракия (на границите ѝ с Илирия), обаче по-нататък (гл. XLVI, т. V, с. 58) той се поправя и го поставя близо при Анхиало. У Howorth (Journal of the royal Asiatic Society, vol. 21, 1899) Azimuntus е Ensinus. В парижкото издание на Procopius (De aedif., I, 4, p. 11, t. II, p. 92) е Esimonton, все край черноморския бряг, около Анхиало. В бонското издание на същия автор е τὸ 'Εσιμόντου и отделен от Αἰμιμόντου, което също се споменува като град и ако се съди от името му, е бил в областта Haemimontus.

Въпросът за гарнизона на Azimuntium е бил един от найспорните пунктове в преговорите на Атила с Теодосия. Край другите условия Атила е искал да му се повърнат пленените от гарнизона на Azimuntium негови хора. При липса на по-други данни в насока установяване мястото на тоя град ние не можем, освен да си служим с малко или много правдоподобни догадки. От всичко изглежда, че като съставно название втората част от него е montus (връх, планина). Ако се съди по изложените в бонското издание на Procopius два отделни града (все за Югоизточна България), подобни един на друг по названия, обстоятелство, което ни навежда на мисълта, че поради ортографическа грешка тук се различават две названия за един и същ град, то може да се приеме за по правилно второто, а именно Αἰμιμόντου. С това име вероятно ще се визира крепостта при Емине, каквато наистина е имало и в среднобългарско време и което име произтича от старото название на Стара планина Haemus с варианти Emona, Calvomunti, Emine и т. н. Следи от град около Бургаския залив с име, подобно на Azimuntium: Ἐσιμόντου, Ensinus или Αἰμιμόντου и т. н., никъде другаде не се срещат. Близкият на Бургаския залив стар град Айтос (от ἀετός = орел) мъчно би се отъждествил с Azimuntium, като наричан първоначално Орлов връх (Аетосмунти или Аетосмонтус), отдето да е произлязло и погрешно предаденото название Azimuntium, Esimouton и т. н. Съвсем рисковано обаче ще бъде да отъждествяваме Azimuntium или Αἰμιμοντου с днешния Ямбол, в средновековната византийска форма и в названието на който някои би съзрели първоизточник Хемиполис или Хемуполис (Αἰμιπολις), отдето и Ямбол![41]

Вече в 453 г. бичът на Римската империя и Европа склопва очи пред „пустини от пепел и кръв". Измежду сломените хунски отломъци в Панония и около Дунава изпъкват аварите[42], за да отворят място на едновременните с тях по движение прабългари и славяни. Първите самостойни нашествия на славяните под Дунава са познати под името на гетите. Прабългарите рядко се посочват от писателите за тоя период, но не трябва да се изпуща от предвид обстоятелството, че те са нахлували в полуострова заедно с другите отломъци на хуните и под общото име „хуни". Вече в V столетие, като жизнена част от войнствените тюркски орди, те изпъкват на полуострова като отделен народ.[43]

Най-големите аварски нашествия в полуострова, през които Югоизточна България е била нерядък свидетел, са от средата на VI век. Преди обаче да се срещнем с някои подробности по аварските нахълтвания в Югоизточна България, нека видим от каква важност са за нас нашествията на славяни и прабългари още преди аварите, и то редом с готите.

ПЪРВИ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИ СЛЕДИ В ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ И ΣΑΒΟΥΛΣ'ΗΤΙ ΚΑҢΑ'ΛΙΗ на ТЕОФИЛАКТА СИМОКАТА

От редица факти може да се заключи, че най-ранните славянски движения към полуострова трябва да се търсят под чужди имена и в доволно ранни дати през първите готски и хунски нашествия.

Но което е утешително, славяните, едничките преди прабългарите, с оглед на нахлуването си в полуострова идеха тук за постоянни огнища, за оседъл живот. Прям плод от това е силният славянски отпечатък в номенклатурата на полуострова.*

Едни от най-първите славянски нашествия през Източния Балкан трябва да се отнесат още към III век, визирани с еластични имена за нашествия на скити, готи, сармати, гети и т. н. Името напр. на римския трибун Barzimer (у Gibbon и Richomer) се посочва от някои за славянско. (Barzimer се е сражавал срещу готите с много пехотни кохорти нейде около днешния Бургас — 378 г. Още във времето на Константина Велики се пише за много видни хора на служба у римляните, които били от „варварски“ произход.)

Появяването на славяните в Тракия официално с името славяни се отнася към началото на Юстиниановия период.[44] Вече през 531 г. Χιλβούδιος, считан за славянин като римски военачалник, е бил отреден да пази Дунава от нахлуването на хуни, анти и славяни, които минавали през него още по-рано и причинявали „ужасни нещастия“. През 534 г. Χιλβούδιος паднал убит от славяните, които си извоювали път за свободен пропуск през Стара планина. „Знакът на безсилието и паметникът на страха“, тъй наречената Анастасиева стена, издигната в 512 г. между Силиврия на Пропонтида и Деркос на Понта, визира вече нашествията на славяни и прабългари. Важното е обаче, че при Анастасия славяните не само са грабили, но са се и заселвали в полуострова (срв. Hopt в Ersch-Gruber's Encyclop., t. 85 и 86). Част от по-рано дошлите на полуострова славяни са били вече колонизирани, когато друга, по-голяма част от техните съплеменници са продължавали да минават Дунава като грабители и даже завоеватели. Това се види и от войната на пълководеца Мундо в 529 г. със славяните в Илирия (и прабългарите в Тракия). Че на полуострова е имало много независими славянски общини, явствува също и от разпореждането на Юстиниана Велики (срв. Иречек, Ист. болгар., с. 107). Очевидно е, че ние не можем се задоволи само с това, което има в историята по славянските нашествия, грабежи и подвизи в полуострова. Не всички от тях са се удали на историческото перо. Това личи най-вече от факта, че Прокопий, който главно ни занимава с епохата на Юстиниана, начиная от 527 г., в течение на 20 години се е намирал в лагера на Велизарий, вън от полуострова, а той е един от най-важните източници по първите славянски нашествия тук.

---

* Считам за неизлишно да дам някои бегли бележки за първите славянски нашествия в Тракия през Източния Балкан, за да се види доколко бихме били прави да търсим ранни славянски следи под тоя Балкан, респективно в Сливенско. Колкото се отнася до това, че на места се отклонявам от това, което трябва да се каже само с оглед на Сливен, ще забележа, че преди всичко миналото на даден кът трябва да се осветли по възможност във връзка с по-широк кръг от покрайнини и събития. Историята на града Сливен, особено в тия тъй далечни периоди, без съпоставянето ѝ с тая на цяла Тракия и в частност на Югоизточна България би била бледа и непонятна. Друг би бил въпросът, ако всичко друго вън от Сливен бе проучено и изложено на книга, та на читателите да не оставаше, освен да се запознаят само с миналото на града Сливен. Вън от това аз имам предвид, че пиша труд, част от събрания материал в който да послужи не само на тия, които биха намерили за нужно да го използуват в други исторически разработки, но труд — писан главно за сливенци, между които има хора, които не са фамилиаризирани с историята въобще или пък не боравят с тия исторически данни и термини, които са предмет на специални занятия.

В 533 г. славяните „анти“ разграбили Тракия. Малко по-късно Юстиниан е преговарял с тях да му помагат срещу другите врагове на империята.

В 548 г. славяните безпрепятствено проникнали чак до Драч. През 551 г. славяни, разделени на два отряда, се спущат по долината на Марица, улавят Юстиниановия телохранител и ударват на грабеж из Тракия дори до Егейско море. На следната година огромно количество славяни ударили на Солун (при заместника на Хилвуд — Герман, племенник на Юстиниана и началник на тракийските войски: magister militium totius Thraciae). Прокопий пише, че те вече не идвали за грабеж, а за оседъл живот (non cursim populabundi sed perinde ac si essent in suis finibus). Славяните край пакостите около Солун разбили нейде около Одрин Юстиниановата войска и ограбили областта Астика, която за тоя период се посочва около Бургаския залив. Оттук ударват към Цариград, гдето са били отблъснати, за да се върнат по домовете си (reliqua praeda domum revesti sunt, ibid). Тук под израза „домовете си“ не трябва да се разбират само заддунавските покрайнини, но и днешна Северна България Че през тоя период славяните са живеели вече оседло в Северна България и даже около Родопите и старопланинските склонове, се види от думите на Прокопий, че градовете Пловдив и Плотинопол[45] лежали в съседство с много варварски народи (De aedif., IV, 11, p. 304). В 558 г. целият полуостров е бил наводнен от славяни и други народи, част от които достигнали самите Термопили, а други били отблъснати от Велизарий при Цариград (Дринов, цит. съч., 93—101).

От факта, че вече в VI век Прокопий споменува заселища, в които личат славянски нишки (като например: Ῥακούλη, Γετρίνα, Βρέδας, Ζδεβρίν, Κάμινοβ, ςἐρξανα, βόρθρεγα, βινάνοθο, βράτοξιστα и т. н.), може да се заключи, че те са живели оседло на полуострова минимум два века по-рано, защото не току-тъй може да се направи заселище от чужденци, които да наложат името му в административните списъци на една културна империя. Вече в 675 г. се чува име Σκλαβινίας (Славяния) на обширна област под Балкана и Родопите, от която не могат да се изключат самите покрайнини на Източния Балкан. Теофан в 688 г. пише вече: Σκλαβινίας καὶ βουλγαρίας[46].

Движението на славяните в полуострова не се спира с отблъсването им при Цариград (558 г.). За тях настава нова ера при появяването на аварите в полуострова, делата на които често визират и тия на славяните. Аварите, като тюркски или хунски отломък, са хазяйничели около половината на V век между Каспийско и Азовско море в съседство или съжителство с прабългарите, освен ако се приеме, че последните през това време са живели вече между Азовско море и реката Дон. В продължение на цял век те се подвизавали в борби със своите родственици из южноруските степи; след това подчиняват антите, а в 568 г. се заселват в равнините на Тиса и Дунава (Унгария), отдето почват нашествията си в полуострова през 575 г.[47] Разбойническото им господство в Унгария е траяло два века след това, за да бъдат сломени по-късно от двама великани съвременници: Карл Велики и Крум.

Не мъчно бихме си представили положението на Югоизточна България от времето на готското нахлуване до това на самите славяни и прабългари. Всички историци сочат на редица дати, в които сума градове се обръщат на пепел, а цели области се лишават от селското си население. Това се вижда най-вече от Прокопий за издигнатите и укрепени нови крепости и заселища при Юстиниана, несъмнено върху или край развалините на стари такива. В номенклатурата на полуострова се извършва цял преврат. Близкото на Сливен Кабиле вече не се чува. Чисто тракийските имена на заселища, каквито се четат в римските летописи, се замениха с римско-елински, а след това — със славянски или други „варварски" имена. Между тях се запазиха стари само на известни големи центрове и крепости, а други се меняха по каприза на честосменяющите се императори, които редом със свои сродници и фаворити се надпреварваха да прекръщават „варварските" заселища и да ги заменяват със свои имена. (Такива са най-вече номенклатурни имена с -πόλις, -κάστρο и т. н. Известно е, че Силистра, Преслав, Стара Загора, Ямбол и други български градове през някои потреси носеха временно византийски имена на императори, императрици или пълководци.[48])

Едно загадъчно име, еднакво с това на Azimuntium и също отнасящо се за Югоизточна България и вече за подножието на Източния Балкан, интригува въпроса за първи номенклатурни славянски тук следи. Споменуването на това заселище или проход е по случай едно от нашествията на аварите и се намира у Теофилакт Симоката (издание на Gruterius, 1598 и 1599 г.; Potanius, 1604 г., и Bekkerius, Бонско, 1728 г. Istoriarum, libri okto).

Теофилакт почва с походите на аварите и в началото се отвлича в произхода им. В 578 г., когато римляните току-що сключили мир с аварите, 100 000 славяни се домъкнали чак до Елада. Йоан Ефески пише, че и на третата година от смъртта на Юстиниана и при встъпването на престола на Тиберий Победоносец проклетият славянски народ се явил и взел цяла Елада, околностите на Солун и цяла Тракия. Те завоювали много градове и крепости, с огън и меч опустошавали и грабили страната и господствували там съвършено свободно, както у своята родина. Това се продължавало четири години, додето императорът воювал с персите; техните грабежи се разпространили до самите външни стени, всичките имперски стада им станали плячка. „Засега, добавя се, те живеят безгрижно и без страх в римските провинции, като грабят, убиват и палят; те се обогатили, имат злато и сребро, множество коне и оръжия, а при това се научили да воюват по-добре и от римляните.“ На помощ против тях Тиберий повикал аварите, но движението им не се спряло. Маврикий (582—602) е водил непрекъснато войни с тях, еднакво както и с аварите. В 583 г. славяните били два пъти разбити в Източна Тракия ѝ следователно в покрайнините на Югоизточна България при реката Ергина и замъка Енсин, „недалеч от Одрин“.* Съгласно Теофилакт и въпреки Менандър това славянско нашествие станало под подстрекателството на аварите, нещо, което може да се подкрепи с твърдението на хванатите от Маврикия славяни музиканти, които му изповядали, че дошли като пратеници при аварите да им кажат, че славяните от Oceanum Occidentalem не могат да им се притекат на помощ поради дългото разстояние.

В едно от нашествията на аварите, ханът на които немалко напомня имената Атила, Чингис хан и Тамерлан, тия последните се озовават в склоновете на самия Източен Балкан при Айтоските бани, дето чудесната вода е привлякла и харемлика на Баян (583 г.). Теофилакт Симоката пише, че тия бани още тогава били прочути и лекували разни болести. (При тия бани са се подвизавали и готите. В римските пътеписи те се наричат Aquae Calidae („топли води“) от calida, calda — топла вода; calidum caldum, по гръцки τὸ θερμὸν ὕδωρ — топло питие; Aquae Calidae на гръцки се наричали “Ὕδατα Θερμά. При баните е имало и заселище, което при нашествията е страдало заедно и със сградите върху изворите, та „imperator autem Justinianus murum loco circumdedit“, както пише Procopius. Тия стени след това пак са били срутени, възможно е от самите латини, в 1206 г., ако и водителят им Хенри да е изповядал, както пише Вилардуен, че баните в тях са най-добрите в света.)

По случай нашествието на аварите под Източния Балкан Теофилакт Симоката пише и за това, на славяните по същия край, водителят на които Андрагаст се подвизавал около Одрин и дори до Цариград. Императорът Маврикий се решил на сериозна отбрана срещу тия нашествия, още повече че аварите се явили с по-голяма сила през 587 г. Военачалникът Коменциул потеглил от Цариград с голяма войска и при Анхиало я разделил на две: дясното крило дал на пълководеца Мартин, лявото на Каст, а сам той с 10 000 души останал при Анхиало. Мартин и Каст ударили през Източния Балкан за днешна Североизточна България, като са минали поотделно, респективно през прохода над Месемврия, наречен днес Дервиш Иван, и Айтоския балкан. Първият стигнал в града Zaldapa, дето изненадал аварите, избил част от тях, взел голяма плячка. (Градът Zaldapa или в разни източници *Ζαλδαπά, Σαλπαδὰ, Σέλδεπὰ, Σελδέπὰ* и т. н. е бил над Източния Балкан, *ἐπὶ τε Αἷμον τὸ ὄρος*.[49] Procopius в aedif. споменува *Ζικίδεβα* и *Ζὰλδαπα*, а също и Хиероклис за Малка Скития. Срв. Stritterius, I, p. 690; II, p. 63; града *Νέαν*, гдето Мартин прогонил самия хаган — *ὁ χαγᾶνος*, ще е близо при Девня.)

---

* Ensinus, както се загатна по-горе, се сочи от Howorth като име, тъждествено с Azimuntium (Journal of the royal Asiatic Society, vol. 21, 1899), обаче съмнително е дали замъкът Енсин, който бил „недалеч от Одрин“, е същият тоя замък, който се посочваше за близък на Анхиало (Azimuntium у Gibbon, op. cit., V, p. 58).

Коменциул през време на операциите на своите помощници оставил 4000 пазачи при Анхиало и потеглил с войските си по южните склонове на Източния Балкан в посока очевидно на днешните тук градове Айтос, Карнобат и Сливен. Намерението му било да причака аварите, в случай че те диверсират Мартин и Каст и минат Източния Балкан през останалите проходи: Сливенския и Карнобатския.

От Теофилакта Симоката личи, че Коменциул не е вървял по цялото протежение на Стара планина, а само покрай Източния Балкан, още повече че другарите му са оперирали над тоя последния. На всеки случай той се озовава при едно устие и се спира там, за да причака аварите: „*ἐπί τοὺ στενωπὸυς τοῦ ῾Αἷμον στρατοπεδεύται ἐπί τοὑ γηλόφουε καὶ τοῦς ἔφ ὓψους αὐλῶνασ ἀναγοντας.*“ Това място се наричало Савулен Маналион и съгласно Теофилакта било едно от най-прелестните места. Равнината пред него била покрита със зеленина, изгледът на която спирал очите. Проходът бил оросен с много шумливи потоци, които разхладявали пътниците през горещините, и бил напояван от множество извори, които уталожвали жаждата и предавали свежест. Гъстите тук дървеса, подобни на чадъри, били отрупани с птички, които веселили уморения пътник със своите хармонични чуруликания . . . Бръшлянът, миртът, тисът и много други цветове посрещали посетителя със своето благоухание и го упоявали с чувствата на едно неизказано удоволствие . . . Военачалникът Коменциул, продължава Теофила́кт, останал на лагер при устието на тъй описания проход. От тоя последния изтичала една плитка река, върху която имало и дървен мост. Именно през тоя проход се появил аварският хан, който бил пресрещнат от Коменциул при самия мост, дето и се завързва сражение. В това време, види се, следейки дирите на хана, пристигат от северната страна на Източния Балкан останалите двама римски вождове: Мартин и Каст. Тук схватките между аварите и римляните ще са били няколко, защото Каст е бил разбит в една от тях и хванат роб.

За римското тук поражение Теофилакт се въздържа да говори в положителна смисъл, но то личи от самия факт, че аварският хан си пробил път край устието на въпросния проход и след като избил стражите на околните крепости, ударва свободно към южните долини на Източния Хемус.

Разбитият при Савулен Маналион римски военачалник Коменциул, за да избегне аварската сеч, скрил се в близка тук гора. Че тая гора е при същия тоя балкан, се види от това, че Коменциул, след като събрал останалите там войски, слиза от Хемус по направление към Емине (ἐπὶ Καλβομοῦντιν καὶ Λιβιδουργὸν).[50]

Аварският хан след победата при Савулен Маналион е ударил на изток, към Анхиало, защото, когато римляните стигнали при Калвомунти и Ливидурго (място край Емине), те го видели на 4 мили далеч от тях. Знаейки съдбата си при Савулен Маналион, римляните не смеели да нападнат тук аварите, а се прехвърлили отсам Балкана, в Астика (вероятно през айтоските теснини). Техният план бил, щото още на следния ден да се нахвърлят върху аварите и да ги сломят. Но един нищожен, инак тъй важен в историята инцидент разваля римските сметки. Тъкмо надвечер товарът на един катър от римските редове се прекатурил, а задните войници, като искали да обърнат вниманието на другаря си, който водил катъра, извикали: „Retorna, retorna!“ (или у някои източници: „Torna, torna frate!“). Предните войници, сбирщина вероятно от разни народности, в страха си, чули или недочули тия думи, вместо „обърна се“ или „обърни се“ разбрали „върнете се“ и мислейки, че това е във връзка с някое аварско ненадейно нападение, ударят на бяг през където им видят очите, а горните думи са били повтаряни от всеки на своя език („et alius alium patria voce ad raditum impellere, retorna, retorna“). По тоя начин планът за унищожаването на аварите бил осуетен и те продължили своите грабежи, като нападали римските градове и взели крепостта Апериа.[51] (Тоя град ще е Ἀππίαρια, който Хиероклис посочва за областта Мизия, над Източния Балкан. Ἄπρος на същия Хиероклис е за областта Европа и не приляга за Апериа, когато пък Brierophara в Ерусалимския пътепис е 10 мили далеч от Maximianopolis при Гюмюрджина.) От горното се види, че аварите не са се възползували от суматохата между римските редове край Бургаския залив и ударили северно от него. (От името на самия връх Калвомунти, от горните фатални думи и т. н. се види, че Югоизточна България до колонизацията на славяните и през тук визирания период е била повече с латински, нежели гръцки колорит и че покрай самото море е нямало големи гръцки населения, а най-вече туземци траки, малко или много романизирани. Това личи и от думите на Прокопий, какво още при Юстиниана Анхиало е било населено с траки (Anchialum Thraces incolunt) и че латинският език бил навсякъде официален: „quam-quam Latine is loquebatur“ (De bello Goth., II, p. 337).

Тъй или иначе, сам Теофилакт забелязва, че след горния инцидент аварите опустошили цяла Тракия, от морето до Пловдив. След като обсаждали редица римски градове, между които и старото заселище на днешния град Стара Загора, те ударили обратно за Одрин, задето по пътя нагазили горите на Астика („silvis Asticae“). След несполучливо обсаждане на Одрин аварите се оттеглят, а римляните си отвличат вниманието с работите в Азия. (Както се знае, Маврикий е бил занят с войни срещу персите.)

В 592 г., когато Маврикий се отправил срещу аварите, стига до Анхиало, но скоро под предлог, че ще посреща идещите в Цариград персийски посланици, върнал се в столицата. Доколко през това време и вследствие на тия нашествия и войни населението под Балкана е обедняло, се вижда от Теофилакта, съгласно когото на връщане за Цариград при Маврикий се представяли множество хора за милостиня. (Именно в това време между Хераклия и Одрин Маврикий се натъкнал на славянските пратеници от Oceanum Occidentalem до аварския хан с мисията да му кажат, че исканата от него славянска помощ е невъзможна поради дългия път. Тия славяни с музикални инструменти в ръка изповядали на Маврикий, че не били свикнали с оръжието и водели живот настрани от шума.)

На следующата година аварите заедно с дакийските славяни нахлуват в полуострова в голям брой. Маврикий отново потегля срещу тях и се спира пак в Анхиало, дето останал 15 дена, за да дочака пристигането им, и праща предварително пълководеца си Приск и помощника му Салвиан да пазят хемските проходи. Самият Салвиан е пазел прохода Проклиан („ἡ τῆς Προκλιανῆς διάβασις“), но след няколко схватки с аварите отдръпва се, за да се съедини с Приск. След това аварите свободно минават през речения проход, а оттук, по посока за Анхиало, стигат мястото Савуленти Каналин (Σαβουλεντι Καναλιν; както ще се види, споменатото по-рано Савулен Маналион аз считам за едно и също със Савуленти Каналѝн и давам различието им на ортографически грешки). От Савуленти Каналѝн аварите се озовават в Анхиало, дето изгорили черквата на мъченика св. Александър и продължили обичните си грабежи на юг чак до Чорлу. Маврикий, уплашен от едновременното нахлуване на авари и славяни, сключва мир с първите и се отправя срещу последните. Насоченият срещу славяните Приск в 593 г., след като разбил владетеля им Радгоста, който е споменатият по-горе Андрагаст, пленил няколко славяни, които изпратил на Маврикий под конвой начело със „славянина“ Татимир, на римска служба (Иречек, цит.

съч., с. 112). На шестия ден от минаването им Дунава, нейде в Балкана, очевидно Източния, защото това било по пътя за Цариград, живущите оседло там славяни нападнали тоя отряд, а Татимир едва се избавил. Това е важно, защото ще ни помогне по-нататък при обясняване някои славянски следи в номенклатурата на Източния Балкан и Югоизточна България за тая епоха. При отзоваването на Приск от Дунава и заменяването му с Маврикиевия брат Петър тоя последният се е срещнал пак със славяни около Девня, които победил само след отчаяно от тяхна страна съпротивление. Едва-що достигнал до Дунава, Петър се научил, че самият Цариград бил заплашван от славяни. Както забелязва и Иречек, тия славяни са били от самия полуостров, а не такива, току-що нагазили Дунава. Вече в 597 г. водителят на минуващите през Дунава дакийски славяни, а именно Пирогост, бил убит. По-нататък войната се е продължавала твърде нещастно за римляните, а при това в Тракия и Далмация те трябвало да се борят и с аварите, които най-после били принудени да сключат мир в 600 г. Важното е за нас, че докато полуостровът е бил населен с много славяни през тая епоха, дакийските им събратя не преставали да воюват с римляните в същия полуостров. Но нещо повече: самите населяющи тоя полуостров славяни са се подигнали срещу римляните и даже заплашвали Цариград. Още около 597 г. македонските славяни нападнали на Солун и ако се съди от данните по проявеното от тях военно изкуство за обсадите, те ще са същите, за които пише Йоан Ефески, че „живеели в римските владения и знаели военното изкуство по-добре от римляните“. Това е и началото на славянското политическо раздвижване в полуострова.

Но на въпроса: какво са това „Савулен Маналион“, „Савуленти Каналѝн“ и „Проклиан“ и де са се намирали те?

Преди всичко „Савулен Маналион“ и „Савуленти Каналин“ за визирания случай се срещат само у Теофилакта Симоката, и то за пръв и последен път. От неговите сведения за движението на аварите се види, че това са имена на местности по южните склонове на Балкана, на Източния Балкан, а при това визират едно и също място.

Според St. Martin (в Льобо, Hist. du Bas-Emp., 1824, v. X, p. 358) Sabulentus Canalis не е друго освен Proclinus на същия Теофилакт. Това мнение пада пред самите данни на тоя последния, какво аварите от Проклиан стигат в Савуленти Каналин, колкото и разстоянието между тях да не е било голямо. Съдейки по това, че аварите са вървели източно от Проклиан за Анхиало, то може да се заключи, че Проклиан е бил на запад от Савуленти Каналѝн.

Че Σαβουλὲν δε Μαναλιον(ὁ τοπος ὠνομασται ἐπι χωριῷ προσηγορία τινί) е тъждествено със Σαβουλεντι Κανάλιν, за това се съгласяват всички, които са се натъквали на тия загадъчни имена (срв. Stritterius, IV, p. 184; Sabulen Canalis qui Sabulen Manalion antea; ibid., I., p. 639, 707). Но ако те са все едно и също нещо, то защо са употребени две разни имена? Това може да се отдаде на ортографична погрешка при преписването на Теофилактовия ръкопис, каквото често се среща. Bekkerius мисли, че тая грешка е на самия автор. Тъй или иначе, тук въпросът е за грешка и може да се приеме, че втората редакция у Теофилакта, а именно „Савуленти Каналѝн“ е по-права от първата („Савулен Маналион“).

Чрез горните интересни и загадъчни имена ние се изпречваме пред въпрос, който иначе при що-годе археологични или други данни би ни открил с положителност най-старото име на сливенското заселище. Очевидно е, че тук се визират близки на тоя край старини, ако не и самият Сливен. Остава значи да разгледаме колко правдиво е предположението, че Савуленти Каналѝн се отнася за сливенския проход и за близкото до него заселище.,

Думата Μανάλιον не се среща нийде освен в еврейското μάναλις, равно на гръцкото παρεμβολαί, староеврейска резиденция на Jebosthos. За Σαβουλεντι могат се посочи също неимеющи нещо общо с него имена: Σαβουλῶν, еврейски господар (Кедрин, I, p. 59,70); Dizabulus е турски хан (Stritterius, III, p. 44—48, 51—55). В лексикона на Зонара и Фотия се среща горното Σαβουλῶν, пак за име от еврейската история, и: χωρα ἑρμηνεύεται δέ εὐωδία κὰι εὐλογία ὂ Ζαβουλων 'εστι. Zabulon=дявол, отдето ще е и велзевул.

Едничкият аргумент за предпочитането на името Савулен Маналион пред Савуленти Каналин, значи аргумент за приемането на Маналион вместо Каналин, лежи в преносното значение на думата manalis, и то в предкласичния период на латинския език. В тая посока manalis значело: поток; теча, приливам, избликвам и т. н.: manalem fontem dici pro eo, quod aqua ex eo semper manet (Wörterbuch на Tüller за Julius Paulus). За в полза обаче на думата Каналѝн като такава, каквато е била в оригинала на Теофилакта Симоката, има повече аргументи. За тях се спомена и по-горе, а сега достатъчно е да отбележим обстоятелството, че тя има нещо общо с латинското canalae.

Не по-малко загадъчно от горните две имена Маналион и Каналѝн е името Проклиан, което визира място в съседство със Савулен Маналион (Савуленти Каналин). В името Проклиан може да се потърси някое кръстно или историческо име. Така Прокопий споменува име Proclus, което визира един от квесторите на Юстиниана (op. cit., I, 1, p. 2). Съвсем рискувано ще бъде да търсим следите му в днешни хорографни имена на България, в каквато смисъл могат се посочи например близките му по етимология или фонетика имена на заселища: с. Прокопаник, с. Преколница и т. н.

Още от предварителните опити да намерим каква и да е нишка от корените на думите Маналион, Каналѝн и Проклиан в хорографни или исторически такива се види, че нито едно име, визиращо заселище в Югоизточна България през тракийския и римски периоди, не е в състояние да хвърли светлина върху произхода на тия загадъчни имена.[52] Са ли те тракийски думи или римски, или най-после славянски като следа от поселенията на славяните около Източния Балкан по силата на колонизацията им тук, начиная от III век? Името Савулен или Савуленти Каналӥн ни отнася в края на VI век, след който тук славяните опериpaxa с множество и систематически нашествия. През VII век вече прегазилите Дунава прабългари за окончателно поселване в полуострова намериха в него вековни славянски поселения. Вън от посочваните номенклатурни названия в полуострова още за века на Юстиниана като такива, в които прозират славянски корени, под самия Балкан, особено в областта Rhodope, в която Прокопий (de aedif.) включва и днешна Югоизточна България за това време, се срещат заселища със следи и от други пришълци: Σκῖτακες (от скити?), Βασκον (от баски?), Σαρμαθῶν (от сарамати?) и т. н. Важното е обаче, че съгласно думите на Симоката Савулен Маналион или Савуленти Каналӥн били названия, каквито самите поселенци на визираните с тях местности са им давали.

Иречек и Дринов (цит. съч., с. 100—115; цит. съч., с. 109—111) пишат за гъсти славянски маси оттатък и отсам Балкана в края на VI век. Славянската група „драговичи" между Татар Пазарджик и Пловдив е била оседло поселена там още преди появяването на Аспаруховата орда. За област със славянско име „Загора" се споменува още при Тербела. В VII век славянската колонизация е била привършена и даже най-южната част на днешна Гърция се нарича от живущ в тоя век английски пътешественик „Склавония".

От изложеното дотук става ясно,че славянско име за заселище или място в Югоизточна България през VI век не би трябвало да ни учудва. Прокопий, който е живял век назад от Теофилакта Симоката, изрежда имена, в които ясно личат славянски нишки. Такива следователно ще е имало още повече за века на Теофилакта Симоката, но старите писатели рядко са се решавали да ги споменуват, считайки ги за „варварски", а ако са правили това, то е било в доволно преиначена форма. Ако с правдоподобност бихме посочили думата Савулен като славянска, то въпросът по-нататък се раздвоява: какво собствено означава тая славянска дума и кое именно място визира.

Името на славяните разно се предава у писателите: склави или склавони у гърци и латини, сакелаб у арабите, шкяу у албанците (от италианското schiavone, славянин) и т. н. Дори и у самите славяни това име варира (словени, славяни, славени и т. н.*).

---

* У гърците: Σκλαβηνοί, Σθλαβηνοί, Σκλαβοί, Σθλοβενοί, Σκλαβησιανοί и т. н.

Дали у Теофилактовото Савулен или Савуленти се крие преиначено славянин или славянски — това е въпрос само на догадки. Посочването, че Савулен или Савуленти крие нишки от днешното име Сливен, е също тъй догадка — колкото и тъй подразбираното от Теофилакта място или проход в южните склонове на Източния Балкан много да приляга както за землището на днешния Сливен, тъй и за неговия проход, през който действително са ставали нашествия откъм Дунава за Източна Тракия и Цариград.

Още при по-първите операции на римските войски срещу аварите, в които пълководецът Коменциул е действувал под Балкана, а помощниците му — над него, се видя, че Савулен Маналион, или Савуленти Каналѝн, визира Източния Балкан (от Сливен до морето). Както се каза, никой от старите хроници след Теофилакта Симоката не споменува вече това име. Даже Теофан, Анастасий и Кедрин, които визират същите събития, замълчават това име (срв. Stritterius, I, p. 639). От учените, които са се опитали да посочат днешното му място, са Шафарик, Иречек и Хамер. Последният, изреждайки хемските проходи за случая при турските победи срещу българите в 1388 г., натъква се на Савуленти Каналин и даже привежда поетичните излияния на Теофилакта Симоката и отъждествява мястото му с днешния Чалъкавак.[53] Той даже твърди, че Чалъкавак е потурчено име Савуленти Каналин!

Според Шафарик горното име визира Nadir-Derbent над Айтос (Slowan. Starožit., 1837, p. 574). Иречек, споменувайки само мимоходом това име, не го пунктоира изрично и пише, че Sabulenti Canales е Chortarea на Ана Комнина (Die Heerstrasse, S. 146—147). В ценния Wörterbuch на D-r Pape Σαβουλέν Μανάλιον, или както казва той по-късно Κανάλιν, „е място в Стара планина“ (Ort am Hämus)!

Както ще се види, Сливен е славянска дума с корен от глагола „сливам“ (от туй, че тук се сливат три реки). Когато за пръв път в историята градът се явява с приблизително същинското си име (при Идриси, 1153 г.), то ни се предава в доволно преиначена форма: Стлифанос или Истлифнос. Вече към края на царството ни византийските хроници го пишат Стливнос. През робството ни под турците името Сливен още по-различно фигурира в източниците: Селимниа, Ислиме, Исмила, Исливне, Сливно. Сливен, колкото и в днешните си три четвърти да е град от началото на робството ни под турците, съществувал е с това си име много по-отрано. В средните векове той доста често се споменава (със стари зидове в днешния квартал Ново село, които са били срутени от турците, за да бъдат превъздигнати малко след това под името Ениджекарие или кюю), а се чува за пръв път в началото на тия векове (1153 г.) при многозначущата на Идриси забележка, че „тоя град (Стлифанос) бил още по-прочут в по-старите времена“. Оттук се види, че Сливен е съществувал с това си име доволно назад от 1153 г., и то, като със славянско име, е бил заправен от заселени в тия краища славяни.

От останалите аргументи за в полза на лансираното ми посочване под голяма резерва, че Савулен е Сливен, могат да се посочат самите данни на Теофилакта Симоката, а именно, че Савулен е било при проход, че от него е изтичала река, че това място се радвало на множество потоци и извори, на сенчести гори и зеленини с благоуханни цветя, и най-после, че Савулен е носело прибавъчното име Каналѝн, което, както се загатна още при зараждането на римските заселища в полуострова, е име със следи от думата canalae (гарнизонни бараки — начало на заселище).

Както ще се види от историята на самия град Сливен, особено за през турския период, всички пътешественици с възторжени слова се отзовават за рядкото по прилика сливенско местоположение. Кримските поети са възпявали неговите „Алпи“ (Сини камъни) и чудесна вода; Ами Буе не намира думи да опише неговата растителност и парфюмна зеленина, а англичанинът Йохмус го сравнява с „райския Дамаск“ — въобще описания, които напомнят поетичните излияния на Теофилакта Симоката за Савулен.

Нито едно от останалите проходни места на изток от Сливен, които биха се взели за визирани с името Савулен, не отговарят на тъй описаното от Теофилакта място Савулен. При това, ако с него се визираше Марашкият боаз между Сливен и Чалъкавак, то това би било невъзможно при наличността на име както за тоя боаз, тъй и за заселище в него — Маркелис, което датира от римския период. От Чалъкавашкия проход, който впрочем не може да се вземе за проход в смисъл, какъвто е Сливенският и Марашкият, не изтича река за Югоизточна България, каквато се визира за Савулен, а при това от болшинството днес учени се смята за установено, какво тоя проход през следния на Савулен век се наричал Берегава. Въпросът може да се отнесе само за айтоските теснини, но голите тук върхове отнимат значителна част от „прелестта“ на Савулен, а при това необяснимо е защо след това те ще станат известни с името „Аетос“ (орел), отдето и Айтос.

Още при загатването за римския произход на сливенските развалини Хисарлък се посочи и на възможността да са съществували под тях в римско време жилища на войници от крепостта или на такива, които, след като са изкарвали службата си, оставали са там като задомени и занаятчии. Тия жилища се наричали canalae — начало на по-нататъшно заселище. Че изразът canalae действително се употребявал за места с подобно начало, се види от факта, че цяла област между Далмация и Хърватско се е наричала Canalica. (Коренът на тия названия е от canalis = канал; санскритски chan, гръцки χαίνω; фр. canale, англ. canal, исп. canôno и т. н); за областите Terbunica и Canalica срв. Stritterius, II, p. 408—409; „regio, que canale nuncupatur. Canale vero viam plaustri Sclavorum idiomate significat: nam propter loci planitiem servitutes omnes plaustris praestant. Habet antem tam Terbunia, quam Canale, „oppida“, quae habitatur, haec: Terbuniam, Hormum, Rhisena, Lucabete et Letlebe“; срв. Bandurius, Animad, p. 110: „Canale, inquit, seu Canalis sub dominio Reip. Ragusine . . .“ и че на сръбски значело viam plaustri (срв. пак Stritterius, II, p. 416). Конст. Порф. нарича една част от сръбския народ Καναλίτοι (de adm. imp., p. 30—31). Доколко името на днешното село Каналии в Разградска околия, Карагьозка община, има нещо общо с римското canalae или нашето Каналин, не зная. Село Каналии, или Меджит сюнетлер, в Казанлъшко ще е вече съвсем друго.

Ако името Савулен би се приело за такова на Сливен през римския и началото на византийския период, то проходът Проклиан, посочван като на запад от Савулен, би прилягал за Хаинните или Твърдишкия проход. Важното е обаче, че Procopius (в aedif.) за района на Югоизточна България споменува две други имена, които с еднаква правдоподобност биха се съпоставили с днешното землище на Сливен или неговия проход и с името Савулен. Те са Σολβανοȣ и Κλεισοȣρα. Първото име е близко по съзвучие на Савулен, а още по-близко по такова на Сливен, но отъждествяването му с това последното е само предмет на правдоподобност, а не и на положителност. Колкото за Κλεισοȣρα, което на гръцки и латински (clausura) значи „проход“ и оттам е станало като номенклатурно име за заселище при проход (днес само в границите на България има седем заселища с име Клисура), трябва да забележим, че по-късно за Югоизточна България действително се споменува хорографно име Клисура (Сидира клисура), което някои смятат, че се отнася за Чалъкавашкия проход, а други — за Сливенския. Но за това по-долу.

Търсенето на явни славянски номенклатурни следи в Югоизточна България през VI и дори VII век е трудно. Такива е имало редица, но за съществуването им писаните паметници не са единствен критерий. Номенклатурните следи мъчно стават достояние на историята при условия, каквито имаме за колонизацията на славяните в полуострова през тъй визираните векове. Тукашните славяни, бидейки все още враждебно настроени срещу Източната империя и на път да се конституират в политически единици, мъчно можеха да имат направени от самите тях заселища на открито. Те завариха готови заселища, на които приемаха чуждите тем имена (тракийски, римски и гръцки), и само в тесниниите можеха да прокарат своята номенклатура върху тепърва направени от тях заселища.[54] По традиция историците си служиха със стари географични и етнични имена, а „варварските“ ги игнорираха или предаваха по своему. Красноречив пример в тая смисъл бе внушителното име българи, което дори до падането ни под турците се предаваше с името „мизи“, „скити“ и т. н.

Съдейки от бита на славяните, първите им номенклатурни следи в областта, която сега разглеждаме, трябва да се търсят в планински, закътани краища — такива в Източния Балкан, Странджа, Сакара и в най-източните склонове на Средна гора. Славянското име Загора, което се зачува век след споменатото в VI век загадъчно име Савулен и което визира една голяма част от цялата Югоизточна България, не ще е било едничко. Вече през VIII век и след него славянски имена на заселища в нашия край се срещат доволно начесто, а нека не изпущаме от предвид обстоятелството, че тия имена, като достояние вече на историята, за своето начало ни отнасят в доволно ранни години назад, а за нашия случай именно в тук разглеждания римски период. При Сливен има имена на местности, като Гаговиц, Русковиц, Предел, Прогледец и т. н., които издават старославянски произход.

Славяните в сравнение със съвременните им грабители в полуострова — готи, хуни и т. н. — имаха това предимство, че заселваха земята оседло, с твърдото намерение да стопанствуват и пуснат корени там. Тяхното традиционно занятие — земеделието, което значително им пречеше да се предават на странствуващи авантюри, от друга страна, им помогна за дълбокия отпечатък на техния бит, говор и номенклатура там, дето се загнездваха като оседли поселенци. В равнините, а особено в тия на Югоизточна България, които бяха изложени на чести нашествия, а при това и театър на военни операции, мъчно можеха да се очакват стари и добили гражданственост славянски номенклатурни следи. За куриоз към посочването славянски номенклатурни следи в Югоизточна България през тоя период нека добавим и това, че съгласно намерения в средата на XIV век български надпис в Ямбол излиза, че този град на славянски се е казвал Дъбилино. Известно е, че Ямбол у средновековните гръцки хроники се пише Днамполис, което име по съзвучие се приближава до Дъбилино, още повече че като произходящо от корена дъб, то ще се е произнасяло в старославянския тук период Дъмбилино. Това обаче не е достатъчно да ни убеди, че Ямбол е от Дъбилино. Славяните са пригодявали чуждите тем имена към свойщините на своя език и фонетика: Serdica станала Средец, Nestus — Места, Пулпудава — Пловдив, Adrianopolis — Дренопол — Одрин и т. н. Друг е обаче въпросът за Търново, втората българска столица. Трябва да се приеме, че тъй като славянската колонизация е вървяла от север към юг и че славяните, преди да дойдат на юг от Балкана, са минали днешна Северна България, то и по-старите славянски номенклатурни следи в днешна България трябва да се търсят между Дунава и Балкана, в частност по северните склонове на Стара планина. В тая смисъл може да се каже, че е имало по-стари славянски следи в трите разклонения на Източния Балкан, отколкото на юг от най-южното разклонение на тоя Балкан. И наистина единственото по-старо заселище — град в днешна Югоизточна България, което носи чисто славянски произход, — това е Сливен, и то при теснини и закътано местоположение. Паралелно с правдоподобното отъждествяване на Савулен със Сливен може да се загатне и за Търново, при обясняване стария произход на което важно за нас заселище не липсват подобни по загадъчността на Савулен имена. Търново се зачува едва в XII век, и то след споменуването на Сливен от Идриси. Вероятно то ще има общо със заселището Trebonii или Terebronii и още Terebentino. След ужасното поражение на готите при Пловдив, когато те се съвзели, дали сражение на Дециус в Мизия при Forum Terebronii или Trebonii (изкривено Abrittus), посочвано от Tillemont и Gibbon (op. cit.) „нейде край Добруджа“ (за 350 г. след Христа). Това име се споменува повторно за около същия период при намерения надпис в Марцианополис: Η. Γ. Μ́. ΤΕΡΕΒΕΝΤΙΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΕ ΤΩΝ (Хегемон Марк Тeревентину etc.; срв. Wesselingius, op. cit., I, p. 636). Известно е, че у византийските хроники с превод на латински името Търново, което първоначално е било Трьново (у славяните), се среща Trinabum, Strinabum и т. н. Проучването въобще въпроса дали Търново не датира от ранни след Христа славянски колонии над Балкана, е дело на бъдещата обстойна история на Търново.

ПРАБЪЛГАРСКИЯТ УСТРЕМ И НАЧАЛОТО НА ВИЗАНТИЙСКИЯ ПЕРИОД

Когато прабългарите прегазили Дунава за посока на юг от него в 679 г. и с намерението не да грабят, а да основат господство, те са заварили целия полуостров заселен предимно със славяни. (Като казваме целия полуостров, то не значи, че славяните са били единствени негови поселници. От заварените от славяните чужди тем елементи на полуострова са днешните гърци, румъни и албанци. Днешните гърци, ако и по колорит (в лицето на езика си) да са все още елински потомци, носят значителни отпечатъци на римска, римо-византийска и славянска култури. Румъните са романизирани туземци и пришелци на полуострова от римския период, а албанците — по-упорит отломък от илирите, подобно на ирландците като отломък от древните гали (келти). И в трите тия етнични общности славяните ангажират една голяма част от своята кръв. Особено пострадват те в покрайнините на Егейско море, Гърция и в тия на Адриатическо море.)

Прабългарите се появяват в полуострова къде средата на V век, но до 679 г. са се подвизавали в него като грабители и колонизатори, а не като завоеватели. Първите нашествия на прабългарите през Дунава трябва да се търсят още при тия на хуните като един от отломъците им. Имената утургури и кутургури не са тъй далеч от тоя отломък.[55] От съпоставянето им в хрониките с имената на готите се види, че най-силните съперници на тия последните с оглед изгодите от нашествия в полуострова са били прабългарите. Можем смело каза, че готите са били принудени да напуснат полуострова по силата на прабългарския тласък. Инак мъчно можем си обясни защо именно в епилога на ломбардското[56] и готското емигриране към Италия се замесва в тъй резки форми името на прабългарите: Павел Диакон пише за борби на ломбардци с прабългари по пътя на първите за Италия, римският император Зенон (482 г.)[57] повиква в полуострова прабългарите срещу готите, а Теодорих е бил принуден на два пъти да се бие с тях, преди да се прехвърли в Италия (487 г. и 507 г.).*

От 479 г., когато прабългарите за пръв път в полуострова се чуват с официалното си име и значи два века назад от идването на Аспаруха, до 679 г., те редовно са нахълтвали под Балкана (499 г., 502, 504, 505 и т. н.), повечето като помощници на цариградските императори.

Нашествията на прабългарите в полуострова от средата на V век до 679 г., бидейки грабителски, не можеха да пуснат такива корени, каквито прозират в славянските нашествия. Първият опит на прабългарите да се заселят в Тракия трябва да се счита тоя в 550 г., известен под името на утургурите с водител Сандил.** Допреди тая дата обаче те изрично се споменуват с името си като подвизаващи се в Тракия. Така в 530 г. римският вожд Мундо („варварин“ на римска служба, съгласно Йордан, потомък на Атила) се е бил с тях в Тракия. През 538 г. те избили много римски вождове нейде в Източния Балкан. В 559 г. в Тракия се зачува името Заберган, княз [хан] на котрагирите или кутургурите, но Цариград скоро съумял да му противопостави сънародника му Сандил[58] (в последния слог на името Ζαβεργὰν трябва да се търси думата хаган или хан). В 562 г. те пак навлезли в Тракия и се укрепили в два нейни града: Весиполис и Анастасиополис. Последният е вероятно наскоро прекръстен град на името на императора Анастасий (491—518), а Весиполис (Βαισίπολις) ще е днешното село Вайсал между Одрин и Девлетагач (под дервентските баири).

---

* През 499 г. прабългарите нанесли голямо поражение на римската войска при река Zurta в Тракия и черноморския бряг.

** По тоя случай Procopius (op. cit., I, 4, p. 27) пише за кутургури. В 551 г. при града Apres, види се, около който край те се заселили, тия утургури се сблъскали с един ломбардски отряд. Че те са живели там оседло, се види от това, че един от тия утургури е бил редовен римски воин и се отличил в кампанията на Белизара (Африка).

Споменатият тук град Apres ще е вероятно Ἄπρος на Хиероклиса за провинцията Европа, която отговаря на Цариградския вилает заедно със санджака Чаталджа. Градът Ἀππίαρια, който сравнихме с Апериа (при нашествието на аварите), съгласно същия Хиероклис е в Мизия.

От гореизложеното може да се заключи, че особено от края на V век прабългарите са били доволно фамилиаризирани с подбалканските краища. Те не само са помагали на Цариград срещу други нашественици, но са се месили и във вътрешните борби на империята. Така през време на борбите на Виталиен с императора Анастасий освен населението на Мизия и Тракия, което се притекло на помощ на първия, между войските му личели и два многочислени корпуса от хуни и прабългари. (Съгласно Евагриус и Теофан; а Зонара пише по тоя случай за ново нашествие на прабългари в 514 г.; Виталиен според едни е бил тракиец, според други — гот, а по трети — алан и т. н. Бил е син на Ардабур, а внук на Аспар.) Операционната база на тия бунтовници срещу Анастасий е била около Анхиало, дето се намирал и „постоянният лагер на прабългарите“. Движението не е било само бунт, но истинска война, а до смъртта на Виталиена прабългарите са се разполагали в днешна Югоизточна България като у дома си. (Известно е, че в Македония е имало оседла прабългарска колония още преди епохалната дата 679 г.)[59]

След тая епоха, особено от средата на VI век, името на прабългарите почва по-рядко да се чува. Затишието от прабългарски нахлувания в Тракия от това време до 679 г. трябва да се търси в появяването на аварите в полуострова, техни родственици, които засенчват редица прабългарски и славянски тук нашествия. (Срв. думите на Йордана: „Hae sunt causae Romanae reipublicae praeter instantiam quotidiam Bulgarorum, Antarum et Sclavinorum. Gibbon, op. cit., IV, p. 346—347, употребява изразите „хуни“ и „българи“ за тия нашествия един вместо друг. Срв. ibid., IV, p. 425—427. Прабългарите се явяват в Тракия по-редовно особено при царуването на Юстиниан. Опитът за доказване славянските следи в полуострова през периода на Юстиниана посредством изкарването Юстиниан за славянин е наивен. „Разкритията“ на англичанина James Bryce в тая насока собствено се дължат на Иречек, както се види от справките на Иречек, изложени в писмото му до Bryce. Срв. Bryce в Engl. hist. Review, 1887, vol. II, p. 657—658, и Ягич в Arch. für Slav. Philol., XI, 1888, S. 300—304.)

Очевидно е следователно, че датата 679 г., в която прабългарите прегазват Дунава за Балканите, за да опитат силите си с Цариград като завоеватели, не бе начало на тяхното общуване с полуострова, в нашия случай Югоизточна България, а просто венец на безсистемни нашествия от средата на V век.

Пристъпвайки към датата 679 г., историята на полуострова разчиства сметките си с варварските нашествия тук под тласъка на „великото движение на народите". Още в 600 г., когато Цариград е трябвало да се бори в Тракия и Далмация с аварите, границата за двете страни трябвало да стане р. Дунав. Римляните[60] впрочем можели да преминават през Дунава в случай на война със славяните. Началото на VII век при всички тия разредявания на нашествията не е било розово за Източната империя. Славяните почнали сериозно да се раздвижват в полуострова и даже Хераклий (610—641 г.) възнамерявал да пренесе столицата от Цариград в Картаген. В 615 г. всички европейски провинции на империята били заети от славяни, а в 626 г. авари и славяни заплашвали самия Цариград. Вече към средата на тоя век славянските нашествия в полуострова се уталожват. Оттук нататък прицелна точка на заселените в полуострова славяни стават крайбрежията и даже краищата вън от него на юг и на запад (срв. Иречек, цит. съч., 116—117). Прекъснатото нахълтване на славяните в полуострова и разединеното им движение в него отнема им не само възможността да сломят Източната империя за своя сметка, но и случая да основат свое славянско господство в съседство с Цариград.

И тъй, великото движение на народите в полуострова се завършва с това на славяните, на хунските, на тюркските отломъци авари и прабългари и с окончателното заселване на първите. Основаването на българското царство в края на тоя период съвпада и с края на римското тук величие. Оттук нататък става дума вече за византийски период. (Ако Западната Римска империя падна главно поради готски, „вандалски" нашествия, то като причина за разклащането на Източната Римска империя трябва да се посочат славяно-българските нашествия в полуострова. Датата 395 г., когато Теодосий разделил империята между двамата си синове, по никой начин не може да се счита за начало на византийския период. Разните деления на тая империя не могат да служат за основа на тоя или оня период. Тук имат думата редица фактори, между които най-важният е движението на „варварите", което причинява срутини, върху които пък изникнаха нови, обособени политически маси и граници. За начало на византийския период Gibbon счита Юстиниановия век, обаче истинската Византийска империя датира от Хераклия (610—641) и даже от Леон III (716—741). Павел Диакон счита Маврикий (582—612) за пръв гръцки император, когато всъщност Маврикий е бил чист римлянин (Gibbon, op. cit., V, p. 19). „Невойнственото име гърци, пише Gibbon, беше наложено от готите в презрителна смисъл" (ibid., IV, p. 341). Готите считали за унижение да оспорват италианското кралство с „гърците", защото тия последните били „народ от актьори, карагьозчии и пирати" („who affected to blush what they must dispute the kingdom of Italy with a nation of tragedians, pantomimes and pirates“, като коментар на Прокопиевите думи: „Γραικοὺς . . . ἐξ ιον τὰ πρότερα οὐδένα ἐς παλίαν ἧκοντα ει δονι ˝οτι μη τραγωδούς, καὶ ναυτας λωποδύτας“, ibid.). Византийската империя е единствена в историята, която от началото си до края не е увеличила границите си ни с педя земя, а, обратно, постепенно се е скъсявала. Нито един от византийските императори, като универсални наследници на източните римски, не е бил от чист гръцки произход. В жилите им течала най-разнородна кръв.

НАЧАЛОТО НА ВИЗАНТИЙСКИЯ ПЕРИОД

През целия вихър на етнични състезания в полуострова Тракия като театър на междуособици, войни и военни маршрути, като зрителка на систематични нашествия, срутини и кръвопролития винаги е заемала видно място в историята на най-бурливия от трите южни полуострова на европейския континент. Такава тя бе и през българското владичество, и през това на турците. Стратегическата ѝ важност собствено датира от време на избирането днешния Цариград за столица на Римската империя. Оттук нататък движенията на заддунавските народи с прицел към тая столица неминуемо ставаха през Тракия. Бидейки между римските военни изходища и естествената ограда под Дунава на тая обширна империя, едничките врати през балканската верига за богатите долини на Тунджа и Марица бяха стръмните и тесни планински устия на север от Тракия. Най-важните от тия последните принадлежат на Източния Балкан, между Сливен и морето, под която част на Балкана старите са разбирали Хемус в тясна смисъл на думата. Тия проходи придобиха още по-голямо значение, откак прабългарите се загнездиха в днешна Североизточна България (679 г.). (От самото идване на римляните в полуострова главните им грижи са били насочени към укрепяването на тия „балкански врати“, известни у римляните с израза Portae Haemi, а у византийците — Κλεισοῦραι. (Срв. Stritterius, I, p. 112; III, p. 978, 1029; за балканските проходи при Юлиан вж. Gibbon, op. cit., II, p. 481; за тия при Юстиниан — Герцберг, Изт. Виз., 9, и т. н.)

В 679 г. един от водителите на прабългарите, Аспарух, прегазил Дунава и се загнездил в днешна Североизточна България. Наивно би било да се мисли, че дошлите да основат българска монархия волжки прабългари са броели малко или много 50 000 души. Тая цифра може да се отнася за войската на Аспарух, но не и за преминалите през Дунава в тая година прабългари, които несъмнено са били много повече.[61] Прабългарите се преселват наедно със семействата си, защото инак, ако преселените бяха само от мъжки пол, то, като принудени да се женят в полуострова за славянки или други, непрабългарски жени, то те щяха да изгубят прабългарския си колорит най-много в два пояса. Дори до Бориса политическият бит на българите е с прабългарски оттенък. Нещо повече: на мнение съм, че след стабилизирането на прабългарите под Дунава са идвали тук прабългарски пришелци било от волжките покрайнини, било от Трансилвания, дето, както се знае, също е имало прабългарски гнезда. Подкрепата на това ми мнение лежи в избиването на последните потомци от династията Дуло, за да се замени тая последната с династията Вокил, или Укил, при Кормисоша, и най-вече в загатването на някои византийски писатели за нови прабългарски движения под Дунава.*) Единението на волжките прабългари с тия под Дунава е много обяснимо — едно, върху почвата на еднокръвност, и, друго — върху тая на угрози срещу първите. Така още при Батбай, посочван като Аспарухов брат, прабългарите при азовските крайбрежия и реката Кубан са били притиснати от хазарите и принудени да идат около Казан, гдето и основават царство със столица Болгар.** Не само хазарското движение, но и други такива неславянски и тюркски народи ще са принудили разпръсването на останалите четири прабългарски орди, ако не и самото раздробяване на „големия прабългарски народ“ на 5 орди, както почти легендарно е предадено у тъмните източници за след смъртта на Кубрата. Движението на Аспаруха за под Дунава не е спонтанно, нито авантюра. При оня кипеж на народите немислимо е щото една орда от 50 000 войници, а още по-малко от 50 000 души (от двата пола и разни възрасти) да оцелее с разчет на грандиозни перспективи. Въпросите вече за пасивното коопериране на поддунавските славяни в това Аспарухово предприятие или за активно такова, както загатва професор Златарски, са само допълнителни.[62] У историците въобще въпросът за прабългарското движение от Южна Русия за под Дунава не е достатъчно уяснен. У нас пък много бегло се минава въпросът за прабългарите от времето на Аспаруха до претопяването им между балканските славяни, за който извънредно интересен развой не туряме ни начало, ни край.[63]

---

* При разширяването на името „българин“ между Егейско море и Дунава, Черно море и Адриатическо е играло рол не само политическото понятие „българин“, поданик на българска земя, заселена с болшинство славяни, а и самата прабългарска кръв.

** Волжките прабългари са били обърнати в мохамедани, бидейки до това време езичници, през епохата на руския Владимир. Интересно е обаче, че към средата на IX век между поддунавските прабългари е имало мохамедански мисионери. Тук е въпросът дали тия мисионери са били араби, каквито помохамеданчиха волжките прабългари, или пришълци мохамедански волжки прабългари. В грамотата на папата Николай (866 г.) се споменуват „сарацински“ (мохамедански) книги у поддунавските прабългари (вече славянобългари): „libri profani, quos a Saracenis vos abstulisse ac apud vos habere perhibetis“. Нещо повече: за български мохамедани се споменува и в българския номоканон от XIII столетие (срв. Караджич в Иречек, Ист. Болг., с. 165).

С първата си победа над византийците прабългарите при Аспаруха стават господари и на заварените от тях седем славянски групи ('επτὰ γενέας).* Оттук нататък Югоизточна България почва по-добре да се окръглява, защото до тоя момент, влизаща като част в деленията на империята, на север вече тя граничи с ново, отделно господарство. По тоя начин миналото ѝ за нас през първите години на византийския период става още по-интересно. До завземането ѝ от прабългарите тя става редовен театър на войни за надмощие между прабългари-славяни и византийци, бидейки между двата първи по важност центъра Цариград—Одрин и Преслав.

Раздробени на патриархални колонии, общини или задруги, славяните в Северна и Южна България, всред изобилие на князе, но лишени от водител, далеч не са представлявали политическо цяло. Без идването на прабългарите те бяха осъдени на повизантийчване, каквото стана с много славяни в южните покрайнини на полуострова. Турени между два огъня в тая част на полуострова, тия славянски 'επτὰ γενέας трябваше по необходимост да се примирят с жизнената политическа опека на прабългарите и да се заловят за общи с тях усилия и отпор срещу Цариград.[64] При такива условия, мисля, е наивно да се търси някакъв съюз между суровите прабългари и идилични славяни. (За такъв съюз може да става дума само между тракийските и македонски славяни, от една страна, и надбалканските прабългари, от друга — първите като подкрепявани в тил от последните за общ устрем към Цариград. Инак мъчно бихме си обяснили защо Юстиниан II в 688 г. се запътва през Тракия срещу Склавиниа и България, като подчинява и преселва в Мала Азия сума славяни, а опустошава Македония.)**

В продължение на 5—6 години българите, освен че подчиняват славяните в Североизточна България, но оспорват границите си откъм Дунава с аварите и дръзват да нахълтат в Тракия под Балкана, което принуждава Цариград да им плаща данък.***

---

* Thoph. I, p. 549; Niceph. patr., p. 40; Дринов, с. 152; тия седем славянски рода или групи ще визират вероятно само славяните в Североизточна България, а не и тия в Moesia Prima и Тракия.

** Че прабългарите не само че не са предлагали съюз на славяните в Северна България, се види и от думите на руския летописец Нестор, според когото те са насилници над славяните „. . . живущю на Данаи, придоша от Скуф, рекше от козар, рекоми и болгаре, седоша по Дунаеви, насилници словеном быша“.

*** Pagi ad Bar. Muratori, Ann. Ital., v. IV, p. 168.

Сливенско, вече под българските граници, е влизало все още във византийските ръце и като такова то е било едно от местата между нападаните от прабългарите градове и полета на Тракия.

Наследникът на Погоната († 685) Юстиниан II скъсва мира с българите в 688 г. и напада на Тракия, дето последните не преставали да нахлуват. Очевидно е, че тук главна рол са играли пак проходите от Сливен до морето, планинските височини на които трябва да се считат за южни граници на току-що основаното българско царство. Маршрутът на Юстиниан II бил през Тракия срещу Склавиния и България („ἐπεστράτευσεν κατὰ Σκλαβινίας καὶ βουλγαρίας“). Оттук се види, че Северна България (частно Moesia Secunda) се е наричала България още с първите Аспарухови победи и че южната част на полуострова, в което число и Сливенско, е била заселена най-вече със славяни. Българите, види се, за да диверсират операциите на Юстиниана срещу Тракия и Склавиния, срещат го още при самите родопски проходи и избиват половината му армия.

Но какви са били жителите на Сливенско и в Югоизточна България през първите декади на българското царство? Явно е, че границата на славянските поселения в полуострова не бе Стара планина. Въпросът, дали славяните в Югоизточна България през VII век са били в болшинство пред завареното туземно население, отчасти вече романизирано, се предшествува от тоя: имало ли е въобще славяни тук?

Няма да бъде излишно и тук да повторим, че истинските следи, давани нам от историята като славянски тук, ни отнасят през VIII и последующи векове и следователно при факта, че в VII век славянската колонизация на полуострова е била свършен факт, славяни в тоя кът трябва да се търсят най-малко век преди появяването на българите (679 г.). Още в 706 г. Тервел е опустошавал тракийската област Ζαγορία. Името ѝ безспорно е славянско и в тясна смисъл на думата тя се простирала около Бургаския залив. От данните за нея при Бориса ще се види, че тя е обемала половината от днешна Югоизточна България, а именно била е под югоизточния клон на Балкана, от Сливен до казания залив и странджанските склонове.* Ако 30 години след идването на българите славяните са успели да се загнездят в тоя кът, а при това и да му предадат свое име, ясно е, че те не биха могли да сторят това освен като заселени тук отпреди българите, а при това и в болшинство пред заварените туземци. Ако славянската дума „загора“ (от задпланина, в случая Източния Балкан) ни посочва с тесни граници една област, която в класичния период е минавала за край на елински колонисти, а в римския — такъв на тракийски отломъци, то какво остава за по-закътаните краища между Средния Балкан и Средна гора и целите склонове на Източния Балкан, от Сливен до морето? Появяването в историята на област с чисто славянско име като такава над самите византийски центрове Цариград и Одрин и между Източния Балкан и морето за нас не е от малко значение.

---

* По-нататък ще се загатне за простирането на областта Загора с население, което, изобщо взето, ще се е наричало загорци, и на юг от Бургаския залив, дори до Лозенградско.

Но каква славянска група или народ е заселял тая област?

От имената на подчинените от Аспаруха седем славянски отломъци известно ни е само едно, именно това на живущите край Берегавския проход северяни[65] (τούς μὲν Σεβέρεις κατῴκησαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολήν μέρη).*

Имената Берегава и севери от повечето автори се считат за славянски, а още повече че и първите византийски хроници, които ни оставиха последното име, разбират под него славяни.**

(Горният въпрос е във връзка и с тоя към коя група от славяните се числят тия, които ний обикновено наричаме български славяни, защото дадоха основа и градиво на консолидираната след 679 г. българска държава. Въпросът е доста труден, но днес е безспорно, че македонските славяни са едни и същи с тия, които колонизираха Източна Сърбия, Северна и Южна България.[66] Както е известно, сръбско-хърватската група дойде сравнително много по-късно на полуострова от тая на българските славяни. Това е важно при оборване претенциите на сърбите в Македония, които впрочем имат само исторически, но не и етнически характер. Самият им историк Станоевич е признал не само общността на македонските славяни с българските, но още и тая на българските славяни с руските. Днес повечето са на мнение, че от всички славянски групи русите са най-близо до българите по етнична общност. Остава да се реши от кои именно руски славяни са се отделили българските славяни. За такива посочват великорусите, по която посока ще помогне общността на много номенклатурни имена у тях и у нас.)

---

* Срв. Stritt., II, p. 508.

** Както се каза, вън от етимологичния произход на Берегава като проход в Източния Балкан едни го считат за днешния Чалъкавак, други за крайбрежието от Варна до Анхиало. Срв. Stritt., I, p. 757, II, p. 527: „angustie Haemis montis in partibus Moesiae inferioris, seu Bulgariae orientem versus sitis“. Но това не е достатъчно. Съвсем оригинално е мнението на И. А. Ш. (Бсб., год. I, с. 624), какво Берегава е в Брегалнишката долина, а северяните са живели около Видин! Факт е, че българите с идването си в Североизточна България са изместили славяните севери пò на юг към Берегава. По Шафарика северите са населяли най-южния клон на Източния Балкан, част от който е и днешният Сливенски балкан. По Дринов те обитавали Добруджа, а изместени там от българите, преселват се на юг от Балкана. За нас е важно, че те са се намирали по Югоизточния Балкан и в тая смисъл въпросът за прохода Берегава става по-ясен и както ще се види по-долу, той по-скоро е Чалъкавашкият. Срв. Иречек в Heerstrasse (S. 149, заб. 33): βερέγαβα, Κλεισοῦρα βερεγάβων, ἐμβολὴ βεριγάνων; Томашек (за Идриси, в Sitzungsberichte, B. 113): Κλεισοῦρα τῶν βεριγάβων, Werigowa= Azap Balkan. Не ще бъде излишно да се приведе за балканската Берегава и споменуваната крепост от Procopius (в de aedif.) βρεγέδεβα (Bregedeba). Днешното село под Чалъкавак (на юг от Карнобат) Барганлии едва ли може да се посочи като име, което би напомнило някогашната Берегава.[67]

Край въпроса за Берегава немалко може да се каже по пътя на също такива загадки и противоречия и за името севери.* Тъй или иначе, край контроверсните Берегава и севери — имена, считани от повечето автори за славянски, а и от факта за вече славянски подвизи под Източния Балкан, въпросът за славянски поселения в Югоизточна България при основаването на царството ни остава неоспорим. Най-красноречиво доказателство за това е съществуването на славянска тук област, наречена Загора. Очевидно е, че ако заварените от българите в Североизточна България славяни са се делели на седем групи, или народи, носещи своите отделни имена, за едно от които вече се посочи, то същото би се приложило и за славяните под Източния Балкан! Но вън от името севери като такова на славяни, заселени при Берегавския проход и очевидно в южните склонове на Източния Балкан, историята не ни посочва нито едно друго име за останалите и частно за в нашия кът славяни. Даже ние не знаем същинското име на славяните в областта Загора. По Дринов именно тук са обитавали загорците, за спомен от които по-после са останали Нова и Стара Загора.** Че имената на тия две заселища са във връзка с понятието Загора, е очевидно, но приемането загорци за родово, етнично име е прибързано. Понятието Загора като номенклатурно се среща в много славянски краища и не може да се счита за етнично, а просто като славянски географичен термин от известна съотносителност.*

---

* По Тунман тия севери (у някои слависти — северци, северяни) са савриани, които пък по Саид-ибн-Батрика помагали в 662 г. на Хераклия срещу персите. По Дринов отъждествяването на Теофановите Σεβέρεις и горните савриани със Σαβείροι — народ от „уралски" произход — не издържа критика. Въпросът трябва, струва ми се, да се раздвои: 1) констатиране, че в случая за края на VII век под името севери в Източния Балкан се разбират славяни, и 2) обяснение на самата дума севери, която, да приемем за минута, не е славянска. За нас по-важно е първото и намекът на Дринов в тая смисъл е приемлив. Ако византийските хроници се лъжат по едно известно име, не биха сторили това, когато е въпрос за народност на цяла маса от население, което те в дадения случай изрично пишат, че е славянско. Като допълнение на втората точка от въпроса ще приведа следните от второстепенна за нас важност бележки. Името севари, или себири по Реслер, е „хунско" и вероятно общо със Σαβείροι — народ около Кавказ и Каспийското море, близък по произход на самите прабългари. Възможно Zabergan да е Сабир или Себер хан. Имали сме цар с име Севар (в тюркските езици е значело любимец), а у турците се среща кръстно име Сабри (срв. с. Сабри паша кюю, а днес Ботьово във Вид. ок., даже Сенебир, село в Шум. ок.). Името севери у някои се преплита и с това на самите сърби. В един средновековен германски документ сърбите се пишат Severi, а Сърбия — Severia, очевидно по звукоподражание (срв. Annales Godefzidi Manachi c germanicarum rerum script. etc., p. 253; est enim Seuerian, terra inter Rutteniam et Ungariam).

** Дринов. Бълг. ист., с. 32.

Главният град на областта Загора е бил старата римска крепост Девелтус, но съмнително е дали със заселването на тоя край със славяни центърът му, като град, е носил тъждествено с това на областта име Загора.** Както ще се види, при първите турски нахълтвания под Източния Балкан йеромонах Спиридон в своята история пише за Велта, с което име той визира именно горния град Девелтус. Дали името Велта се е употребявало у средновековните българи за заселище в тоя край,или това е старото славянско название на римската, заварена от тях крепост и след това изчезнала — Develtus, — не се знае.

Въпросът, дали Сливен е влизал в областта Загора, е свързан с тоя: е ли Сидира, посочвана като проход и граница на тая област при Бориса, днешният Сливенски проход през Демиркапия?

Отстъпената на Тервела област Загора, с тесни размери около Бургаския залив, далеч не ни се посочва от историците със същинските предели.[68] Фактът, че тя при Бориса е вече с по-широки граници, потвърдява казаното и възможно е, че северозападният ѝ предел Сидира да е такъв на придобитата от Бориса част от тракийските владения, но не и именно на страната Загора, като населена със славяни и очевидно с по-широки граници. Данните на Зонара, Теофана, Симеон Логотета, Кедрина и други стари автори, като говорят за областта Загора, визират нейните граници Сидира и Девелтус в териториална, административна, а не етнична смисъл на думата.*

---

* По Тунман и Енгел Загора се наричала не само областта между Сливен и Девелтус (с. Якезлии), както ще се види при Бориса, а почти целият полуостров на юг от Стара планина, като почнем от Албания, та до Черно море. Това е донейде право, защото Загоре, или Загора, е имало в Северна Македония и Южна Албания. Известно е още, че Загора има и в Далмация, а Загорје се наричала и Сърбия (Гласник, XLVIII, 6, с. 8—68). Сливенци и до днес наричат жителите от Търновско загорци, а в народния епос за страната под Балкана се пее „Подгорие". Явно е, че тук е думата за локални названия от най-съотносителен характер. За югоизточната Загора в нашия крайморски ъгъл се чува късно при падането ни под Турция, след което вероятно поради станалите тук разселвания следите от областта Загора се пренасят на запад в Нова и Стара Загора. Въпросът е важен, защото за последен път Стара Загора под името Боруй (от старото Βουρδι или Boeroe) се чува именно през този период. За Загора при Бориса и падането ни под турците ще се повърна със съответните бележки.

** Develtus, днес с развалини при с. Якезли, край устието на Карабунарската река и край Мандренското езеро. Дринов погрешно го счита за Бургас. За Девелтус ще се срещнем с подробности на отделно място. Тук ще забележим само, че името му ще е тракийско (срв. Suidas: Δέβχιλτω; от Aulae Dei?). Споменува се от Птоломей, Плиний и др. и се пише разно. През римския период Флавий създал тук колония със свое име: Deultum (Flavia Pacis Deultemium, в надписи на монети); Flavia Pacifica в Cellarius (Georg. antiq. и notitia, ibid., p. 1327), Col. Fl. Pac. DEMLT=Colonia Flavia Pacensis Deueltum. Обаче Flaviopolis географите турят по-долу от Девелтус. По Томашек (за Идриси) Девелтус не се наричал Загора, но че последното име визирало подбалканската област от Месемврия до Сливен.

Имената Загора и Сидира засягат едни от най-ранните години на българското царство и са в пряка връзка с това на Сливен. Ако и да се появяват малко по-късно от разгледвания тук период, фактът на техните следи в последния ни принуждава да се спрем за тях именно сега.

Названието Сидира като отнасящо се за Източния Балкан за пръв път в историята се споменува при придобиването на въпросната област от Бориса. Съгласно гръцкото значение Сидира на български отговаря на „желязна“ или „железник“ и винаги е свързано с понятието врата или вход. Това се вижда от подобни названия за други местности, срещани най-вече в Балканския полуостров и Кавказ, при планински вериги и устия.** Известно е, че византийската култура легна върху римската и много римски термини влязоха като част от по-нататъшната византийска номенклатура, в повечето случаи превеждани. Още преди началото на византийския период в полуострова се споменува за

---

*„Τὴν ἀπὸ τῆς Σιζηρᾶς, ταύτης δὴ τότε ὅριον τυγχανούσης, 'Ρωμαίων τε καω αὐτῶν ἄχρι τῆς Δεβελτοῦ ἥτις ὄυτω καλεῖται Ζάγωρα παῤ αὐτοῖς.“ Прод. на Theoph., p. 102; срв. Sym. Logoth., p. 440; Cedr., T. 2, p. 541. Сидира, или Sidira, Σιδηρά, е същият проход, който латинските автори пишат Ferrea като преведено от гръцки: „quel paese che è posto fra la regione, che è detta Ferrea, e prima distingueva i termini de'Romani e de'Bulgheri, e fra Debeltzo (по един от ръкописите на Зонара: Δεβελτξοῦ). Hauendo i Bulgheri receuuto tutto questo terreno lo chiamarono Zagora.“ Срв. Dalce Zodovico и A. Ferentilli за Зонара, 1572, p. 135. Освен като област под Загора D'Anville разбира и град Загора (Девелтус). A complete body and ancient geography, 1775). Несъмнено, че славянските жители в тая област още са се наричали с общо име загорци. Възможно е, че участвувалият в бунта срещу император Михаила II, тъй нареченият вожд Ζαγορηνός да е бил именно от черноморската Загора. Името му се пише разно: ξαρηνος, γαξαρηνός ξαγαρηνός, ξαγορηνός.Zonar., III, p. 347. Край друг един χειρεάς този Загоринос бил най-преданият офицер на прочутия Тома (славянски бунтовник в Мала Азия) и обесен в 823 г. В прод. на Theoph. той се нарича още и Coloniatis. През времето на бълг. цар Константина, протовестарх на императора Йоана в Цариград бил някой си Ζαγαρομμάτης Срв. Geog. Acrop., p. 75, 165. В Жобер (за Идриси) Загора е Zakaura, Zaçatra, Zaghoria (Develtus). В Zinkeisen (G. d. osm. R., I, p. 165) е погрешно: lagora (за 890 г.). При падането на България под турците у някои под Загора се разбира цяла Югоизточна България. „Campus Zagora nuncupatus jubente Amurate Habitare coepus est. Etiam Philippopalis regio ab Amurate calonus accipet“ (Stritt. за Chalcocon., II, p. 884, и за Никита Хониата при поселването на печенеги, III, p. 926).

**Срв. πύλι Σιδηραῖ, Σιδηράῦ в Иречек (Heerstrasse, S. 150);Σιδηραι πύλαι на Suidas, Σιδηρᾶ Κλεισοῦρα в Томашек (за Идриси) и т. н.Иречек, който не се решава да отъждестви Сидира с Верегава (седловината на Върбишкия балкан (?), забелязва, че ако двата тия прохода са различни, то при все това Верегава не ще е била твърде далеч от „Железните врата“ на Сидира (Път., II, с. 750).

Porta Haemis (балкански входове) и в такъв случай гръцкото Сидира не е ново, а още по-малко самобитно.*

Че действително Сливен е влизал в областта Загора, се вижда от посочените ѝ северозападни граници до мястото Сидира, което аз отъждествявам със сливенските проходи.** Мненията на писателите, които са се срещали с това име, се свеждат до две: според едни Сидира е днешният Чалъкавашки проход, а според други — Сливенският. Иречек в историята си за българите пише, че Сидира е Сливенският проход, и привежда в забележка мнението на Шафарика за в полза на чалъкавашкия проход. По Шафарик, в труда си за славянските старини, Sidira или Porta Ferrea е днешното Ченге (Čenga) и чалъкавашкото устие (wsi Čalikawaku).*** Той прескача гръцкото и латинското значение на *Σιδηρά* и Ferrea и като отделно от тях пише за Желязната врата при Сливен: „Wyše Slivna zwanỳ turecky Demir-kapu t. železná wrata.“

Преди всичко Ченге, за което ще се повърна и на друго място, не визира никакъв проход под такова име, а което е по-важно, в Чалъкавашкия проход няма местност с име Демиркапия, а още по-малко да бъде той познат под последното название. В такъв случай е необяснимо как самият Шафарик, като разбира под Сидира латинското Ferrea или Porta Ferrea („Желязна врата“), пренебрегва близката на Чалъкавак „Желязна врата“ над Сливен, което название е буквален превод на Porta Ferrea, а у гърците Σιδηρά, Πύλαι Σιδδηραί, прието и от българите в същото значение, а най-после и от турците — Демиркапу.

---

* В латинския превод на Теофановия продължител и в другите източници за границите на Загора Сидира е преведено Ferrea („Placuit theodorae petitio, dedique Bulgaris regionem quae tum deserta erat,quidquid scilicet a Ferrea soli est (*ἀπὸ τῆς Σιδηρᾶς*)“. У Симеона Логотета: „annuit placide imperator, ac tunc temporis incultam regionem a Sidera (id est Ferrea) quae tunc Romanae ac Bulgarorum dicionis limes erat, ad Debeltum usque (vernacula lingua Zagoram illis nuncupatam) agrorum partem eis tribuit.“

** От туй, че и при Тервел Загора е regio (област), възможно е, че поне в административна смисъл тя да е засягала Сливенско до Сидира: „Terbelo referens gratiam munera misit ingentia, cumque Romana illa regione quam nunc Zagoriam (*Σαγορία*) vocant donavit.“ Joelis Chronogr. compend., p. 49—50. Би било наивно да се счита, че между воюващи лице с лице народи минаването на цели области от едни ръце в други е ставало във форма на подаръци. Българските победи над Погоната и син му Юстиниан, върлуването на славяни в Загора, като област при българските граници, а самите те преминавани с оръжие в ръка от българите още при Аспаруха — всичко това говори, че областта Загора е била оспорвана, поне от зацаруването на Тервела. Преминаването ѝ отново във владенията на Бориса ни най-малко не е във форма на подарък, а е изрично и окончателно припознаване на българските права върху нея, оспорени при Копронима и пренебрегнати в междуцарствието при Сабин, Умар, Баян и Токту.

*** Šafařjk, Sl. Star., p. 619, 574. За потвърждение на мнението, че Сидира е Сливенският проход, а именно пътят през Селището, Демиркапия и Търново, който по-рано е водел през същите два първи пункта за Nicopolis ad Haemum (до Търново), служи обстоятелството, че тоя път се нарича стар и че по него не липсват стари следи. Тоя път е работел редовно до XVIII век и през него е минавала главната турска поща за Одрин и Цариград. По тоя „стар път“ за разлика от „новия“ през Джендемдере е била обрана една богата поща, товарите от златото на която сливенските малджии и до днес търсят.

Със Сидира или Сидирския проход ще се срещнем най-вече у разказите на Ана Комнина за печенежките и куманските нахълтвания в XI век, дето Сливенско застъпва едно видно място.*

Както името Железни врата за пролаз над Сливен, тъй и тия за много местности в полуострова, познати от време на турското тук господство под името Демиркапия, не са случайни. Началото им се отнася в традициите за железни халки или врати, каквито има и в Сливен за самия проход и за Сините камъни. Истинското значение обаче на термина желязна врата лежи в стратегичното положение на дадената местност и сочи на вземаните мерки за препятствуване на нахълтвания през него чрез издигане на крепости и т. н. Сливенската Демиркапия освен че притежава следи от подобни развалини, но и естествено наподобява на една голяма скалиста врата.**

Границите на Първото българско царство като постоянни и укрепени до присъединяването на областта Загора, доколкото засягат планинския край на Сливен, ще са били по гребена на Сливенския балкан. Дали южните устия на Източния Балкан са били в ръцете на българите до окончателното разпростиране на владенията им и под Балкана в Източна Тракия, е съмнително. Теофан за похода на Копронима срещу българите пише, че последният намерил проходите им отворени; обаче тук не е ясно дали казаното се отнася за вътрешността на проходите или техните подбалкански устия. На всеки случай тоя намек ни говори, че те иначе или при други случаи са били укрепени и пазени. За окопите при българските предели пишат и арабските географи, а за суровата строгост срещу нарушаването им се загатва и в българските въпроси до папата Николай.*

---

* Както ще се види, данните на Комнина са малко тъмни и човек би се двоумил дали тя под Сидира и Сидирски проход не разбира две близки, но отделни места. Когато император Алекси повторно се спуща срещу „скитите“ (в случая куманите), които нахълтали през Източния Балкан, а жителите на Югоизточна днес България се съединяват с тях и провъзгласят за император Псевдо-Диогена, първият с войска, сбрана около Бургас, потегля срещу куманите и ги преследвал до Сидирския проход (περὶ τὴν Σιδρᾶν Κλεισούρα). Тук върху една височина императорът прекарал студена и ветровита нощ, поради което настинал и на следния ден се връща в Голое („ὁ δὲ βασιλεὺς περὶ τὴν ἀκρολοφίαν τῆς Σιδηρᾶς Κλεισούρας πανύχιος δια τελέσας χειμῶνος, ὄντος σφοδροῦ, αὐγαζούσης ἤδη ἡμέρας τὴν Γολόην κατείληφεν). Ако е въпросът за ветровито място, то едва ли има на полуострова такова, което да конкурира със Сливен. За понятието Клисура (проход) срв. Cangius в коментара за Ана Комнина (τέμπη τοῦ Αἴμου); Tempe Montis Haemi, Clisuras, seu στενωποὺς etc., Stritt., III, p. 851, 978; IV, p. 349—351.

** Развалините край сливенската Демиркапия по пътя от нея за Стара река не трябва да се считат за такива на „старобългарско кале“. Прабългарите като стратегици са били пò майстори от славяните; това най-вече личи от строгата им дисциплина по пограничната служба; стражарницата над Сливен между Морни дол и Вратника (под Демиркапия) е от български, а не турски произход. „Калето“, за което говорят и до днес „кивгирените“ стени край Демиркапия, ще е оползотворявано от българите, но поначало ще е от римляните. Това се види още и от преданието, че то било „от цар Костадиново време“. Тук „цар Костадин“ не е българският цар Константин Тих, а Константин Велики (IV век). Свързването на името му с християнството на полуострова подвежда едва ли не всички римски спомени у славяните в негово лице. Да търсим при сливенската Демиркапия стари следи от същински железни врата, както загатва Раковски, е невъзможно (срв. Бълг. старина, 1865). Демиркапия при Котел няма нищо общо със Сидира или Сидирски проход, защото тя е над югоизточния клон от Балкана.

Данните на Ана Комнина за Сидира или Сидирския проход се отнасят за навечерието на Второто българско царство, именно при което с преместването на столицата от Преслав в Търново сливенските проходи, в случая Сидирският (Демиркапийски), се срещат в редовен път между Търново и Югоизточна България. Колкото и тъмни или оскъдни да бяха сведенията за ролята на Сливенския проход през тракийския и римския период, за ролята му при великото движение на народите в края на последния и началото на византийския съмнение не може да има.** Очевидно е прочее, че с отъждествяването на Сидира, или Porta Ferrea, с планинското землище на Сливен и неговите проходи въпросът, дали Сливен е влизал в областта Загора, се решава в утвърдителна смисъл.[69] В същата посока пише и Н. Начов в своята старателна студия за века на Бориса.***

---

* За следи от някаква „еркесия“ под Котел ще се спра другаде. Като нишка от старобългарските граници при Сливен с областта Загора или въобще с по-раншните византийски владения може да се посочи името на местността над Сливен в Асеновския боаз и под Демиркапия — Пре́дел. Фонетично то показва, че е старо, а днес в Сливен никой не казва предял, освен като „нова“ дума. За граница и предял в тясна смисъл казват синор (преминало от турците, а взето от гърците: τὸ σύνορον). Срв. Пре́дел в Разложко. Въпросът е толкова по-важен, че над тая местност Пре́дел над Сливен и също под Демиркапия се намира друга една — Про́гледец, а при това и Тъпана (стара стражарница) под Вратника. Намирането им едно до друго не е случайно. Както посочва и името му, па и местоположението му като висок връх, Прòгледец ще е играел през старобългарското минало ролята на военен наблюдателен пункт с оглед стражарницата при Тъпана, пред входа на Желязната врата и първата тук граница — Прѐдел.

** Интересно е, че Ст. Захариев в описанието на Татарпазарджишко пише, какво волжките българи, „като не можли да се съберат в Понтийска Скития, според Зосима, преминали в 679 г. Стара планина (Ем) през Демиркапия при Сливен“ и т. н. Сам Иречек придава немалка важност на Сливенския проход: „укрепеният град Сливен (вече при Идриси, 1153 г., Стлифанос), от който почват устията на два прохода, оттогава става български и служеше за изходен пункт на походите към Тракия“ (Heerstrasse, S. 151).

*** Време и живот на св. Бориса-Михаила, Варна, 1901, с. 13; Палаузов разширява границите на Загора чак до днешния град Стара Загора.

И тъй, Югоизточна България, която през римския период влизаше в провинцията Haemimontus, вече с окончателното заселване на славяните тук става средище на нова област със славянско име Загора и интересно е, че това последното не случайно съвпада и по произход със старото название Хемимонтус (област на Хемус, Стара планина, в случая Източния Балкан). Тая Загора си запазва името и дори след падането на България под турците.*

Какви са били югоизточните и западни граници на Загора, се види от редица хронисти в XIV век, които едва ли не подразбират под това име подбалканските покрайнини дори от Пловдив, та чак до морето зад Бургаския залив.**

Помамен вероятно от сходността на тия имена, па и от именуването Стара Загора от времето на Сапунова Железник, той туря именно на това място горереазгледаното Сидира (Σήδερα?) (Век болгарского царя Симеона, Спб., 1852, с. 12). Бъдещите историци на Стара Загора ще има да обяснят изкуственото име Железник вероятно във връзка с преданието за разработваните наоколо железни и медни мини. (Прекръстването на заселища у нас е един безразборен шовинизъм, ако не и мания. Жертва на такъв номенклатурен поход след Освобождението са станали и няколко села в Сливенско, между които и едно с име на околийски началник!)

Във връзка с названието Сидира, Сидирски проход срв. подобни имена и за други места: Sidera, Soderon, Sideropolis в Ramsay (Hist. geogr., 1890) за Мала Азия. Σιδηρόκαστρον за Преспа. G. Acrap., p. 152; G. Frantzes, p. 426; Σιδεροπόρτον в Македония. По Cantacuz., I, 2, p. 21, 39- в страната на „трибалите" Siderocastron поради железните си стени! Връх Σίδυρο в Азия (Glycas, p. 243 etc.; Theoph., p. 604, 633)—Εἰς τὸ Σίδερον ὄρος; Σιδήρα πόλη на Βούτυρα, I, p. 798; VII, p. 529. Въобще за Сидира в Cangius in Annal Comnenae Alexiadem notac; Σιδερά πορτα, Porta Ferrea, Σιδηράν Clusura ad Haemum Montem etc.; Portas Haemi в Rhetorius, p. 89; Sidera sive Ferrea за сливенската Демиркапия и Кавказката. Stritt., III, p. 978; IV, p. 349; кръстното име в Сливен Шидер е от същия корен и отговаря на Желязко, преведено на гръцки през гъркоманската в Сливен епоха (1805—1840 г.).

* По Франческо Пеголоти (от XIV в.) под името Zagorra се разбирало днешният Бургаски окръг. Bur. Bp., V, p. 395. У Венелин (Крит. излед., изд. Денкоглу, 1849, с. 33) Загора е област, „прилежащая к княжеству Загорскому".

Следа от названието Haemimontus мъчно бихме могли да търсим. Но интересно е, че названието αἱμόμντου се споменува като такова на град, заселище, и очевидно негде в Югоизточна България (срв. бележката за Azimuntium при Хунския проход под Балкана). Дали то има нещо общо с Haemipolis (α'ιμιπολις) и всъщност имало ли е подобно име, не се знае.

** Като крайморски граници на първоначалната Загора се посочват Agathopolis (днес Ахтопол, под Василико, на морето), Скопелос (до Къркклисии), даже и Медия (днес Мидия), от което се вижда, че тъй наречената Загора около Девелтус при Тервела, а от Сидира до Девелтус при Бориса е била с доволно широки граници надолу край морето, а което е по-важно, край тия краища се живели славяни: „aut finibus Zagorae avehuntur, sive Sozopolin, sive Agathopolim, sive in Mediam" etc. — Phrantzes, S. 403, срв. Tafel в Pacti veneto-gracei pars geogr. Bd. V, Münch. König. Akad.; Leunclav., S. 315: „ex altera parte freti regiae Muratis aeconomus Schachinas Zagoram et Ischebolem subiugavit anno (1365). Opidum Ischeboli graecis est Scopelos, Zagorae vicinam" (ibid., p. 415); Ut omnem Zagorae Phi-

Обстоятелството, че понятието Романия си пробива път даже и между българите като такова, под което особено арабите първом са разбирали всички римски владения на полуострова, по-после византийските, а в частност — тия под Стара планина, в каквато смисъл го приеха и турците — Румели, — говори, че понятието Загора като област, част от Романия, е било доволно локализирано. Отстъпването на последнето пред Романия възможно да е във връзка с термините на латинските кръстоносци през XIII век, а популяризирането му между българите ще се обясни вероятно със стремлението да се прави разлика между българските земи в Северна България, познати особено при Асена II под името Загориа, и тия в Южна под названието Романия, пак при същия.

При съотносителността на понятията Загора и загорец ний мъчно бихме посочили за славянско население в подбалканската Загора с име загорци в чиста етнична смисъл на думата. Тая съотносителност личи в редица локализирани названия за население и земи от двете страни на Балкана, а най-вече Източния.*

---

libaeque vicinam depopularetur, et igne deleret (след превземането на Одрин, когато Мурад заповядва да се продължат завоеванията край Балкана и по Марица). Когато Муса Челеби е бил между Пловдив и Ямбол и действувал откъм Марица verso il monte Balcano, братовите му войски от Одрин минали в Paesi di Sagara. Тук Sagara не ще е само Старозагорско, а и страната между Сливен и Бургаския залив (срв. Саадедин в Братути, с. 325). Обаче важно е, че вече Пловдивско според Леунклавиус е близко на Загора (като стара област), за да пренесе следите си и западно в Стара Загора (като град). По Цамблака (у Ягич) съхраненото обаяние от Евтимий дори при Константина Философа било „до рѣкы гл҃емыѥ Марицѥ и въ скꙋдскы и̇ странӑ и въ Загóріи“. Изразът Загѡриѧ в грамотата на Асен II до рагузяните ще визира и подбалканската Загора (. . . и дѡ Трънѡвѧ и по всемꙋ Загѡриꙋ). Правдоподобно би било да се прави разлика между Загора и Загориа (като въобще за България, а специално за Северната). В 1362 г. евреинът Юда Москоно след скитанията из Македония и в българския град Охрида (важно за срещу сръбските претенции), той споходил и околността на града Бируия, или Бирия (селото Берое, Боруи в Лукари, днес Стара Загора). Но важното е, че Бируия била в областта Загора, гдето Москоно намира тълкуванията на коментарите на Авраам бен незра (Magazin für die Wissenschaft des Judenthums, III, 5, S. 43), у Сирку (К исправ., с. 272). В същата област Загора се скитал бил друг евреин Натан бен Моше през 1321 г. Verantius в 1553 г. пише, че старият Чирмен бил Загорски санджак („nunc Zagarensi Zangziacho sedes est“, но прибавя: „Zagara autem oppidum est ad radices Monti Haemi situm“ (Стара Загора). Околността ѝ заедно с Пловдивско давали Zagarensis Comitatus или в древност Pretura Bessica (в пътя от Будапеща до Одрин, p. XLVII). За областта Zagorie в Далмация срв. Fortis A. Baggio in Dalmazia., 1774, p. XXX—VLVII. Срв. Zagora в анонимната поема за латините при Калояна (The conquest of Const. by the crusaders etc.: and sent a force to Zagora, p. 103).

* Срв. „Романия“ в Търновския надпис от Асена II и в жетварските песни на жителите от Търновско, които различават Голяма и Малка Романия: едната около Старозагорско, другата от Сливенско до морето. Срв. Подгорие, отнасяно от жителите на Североизточна България за, особено, Югоиз-

И тъй, българската държава на Балканите се заражда при години, в които народното гъмжение утихва, за да се тури край на грабителските походи и начало на една съдбоносна славянска колонизация. Терминът Склавиния още при Юстиниана за полуострова от Одрин до Драч, вече в VII век, се свързва с България и засяга едва ли не целия Балкански полуостров.*

При тъй очевидни данни за масови славянски населения под Балкана, способни да дадат и вече област със свое име Загора, богатата околност на Сливен, неговото местоположение не изключват обитаемостта на тоя край от рано заселени по него славяни. Това ще стане още по-ясно, когато Сливен под днешното си име се явява в 1153 г., и то като град, който според Идриси бил прочут „още и от по-старо време“. Съдейки от историческия развой на какво и да е заселище, отнасянето следите на Сливенско под това славянско име още преди 1153 г. не е само правдоподобно, но неизбежно.

Преди да пристъпим към тая материя, собствено откъдето се почва и същинската история на днешния Сливен, нека се запознаем вкратце с по-важните събития, които засягат него и околността му от Тервела до основаването на Второто българско царство.

точна България (в нар. песни, приведени от Раковски в „Няк. речи о Асеню . . .“). Подгорье, Подгорја (Submontana) в противовес на Загора, Загорје (Transmontana), па и Приморја край Адриат. море (Гласник, кн. 48, с. 8—68). Съвсем загадъчно се споменува Загорие, град (?) при Асен II (Срезневски, Болг. грамота, XIII в., с. 7), очевидно Загорья у Палаузов, цит. съч., с. 11. Близки на името Загора са: Σγόρα (ad locum Sgora dictum) у Theoph., Cont., с. 39, 1, 6, за през епохата на Ром. Лакапин в нахлуването на русите. Срв. 9. Monachus, с. 50: Σγῶρα, пак за Мала Азия, Sadarem fluvium, пак там, M. Attaliota, p. 145. Подробно за туй спорно име в Мала Азия ще се повърна в допълнителни бележки за караманлиите и тяхната литература. Партизаните на общността между траки и славяни изкарваха Κοραλλοι=загорци, разбира се, все по същия вече доволно осмян филологизъм (Корали=Горали=Горани=Горци=Загорци!) (Дринов в Бълг. ист.). Във връзка с понятията Романия и Загора са още по-локални названията за Югоизточна България, свързани с името на тукашен град и околността му Сливенско или „долния вилает“ (у някои североизточни българи). За последното срв. „долнаѫ ꙁєма охридска“ в славянския превод на Манасия: Ламанский, О славянах . . ., с. 123, заб. 1.

* Това най-вече се види от пътеписа на английския светец Willibald, който, роден през 657 г., в началото на следния век пропътувал от Англия, Сицилия, чрез Гърция за Ерусалим, и туря най-южния град на днешна Гърция, Monafasia, или Monembasia (на Аргоския залив) „в страната на славяните“ („in Slavonica terra“). Срв. Willibrord в Seb. Bowden, Miniature lives of the Saints, изд. 31, vol. 2, p. 259—260; англ. превод на пътеписа в Brownlow, който и туря интересна забележка за The Slavonic Bulgarians.

СЛИВЕНСКО ПРЕЗ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКОТО ДВИЖЕНИЕ ОТ ТЕРВЕЛА ДО СИМЕОНОВИТЕ НАСЛЕДНИЦИ

Тервел, наследник на Аспаруха, се зачува в самото начало на VII век. След вземането на областта Загора Юстиниан, види се, за да се противопостави на българските нахлувания в Тракия, през 708 г. скъсва приятелските си връзки с българите и се опълчва срещу тях по море и сухо, за да бъде поразен при Анхиало.*

Празнината в историята за Югоизточна България след Тервела в продължение на половин век е празнина въобще в историята на българите. Въпросът за наследниците на Тервела е тъмен и заплетен.[70] По Иречек един от тях е царувал между 720—748, Севар между 748—753, а Кормисош от 753—760.** Което е важно за нас, при последния българите разширяват владенията си под Балкана и край областта Загора турят границите на България до Милеоните.[72] „ἂι ὄρους περιεῖχον ἀπὸ Μηλεώνων τῆς θράκης". Тия тъй наречени тракийски Милеони са съгласно Иречек (Път., II, 701—702) днешните Манастирски върхове над Каваклии.* Оттук става явно, че Сливенско още при Тервела е влизало в българските владения.

---

* Придобита от Тервел, Загора (706 г.) била дадена от Юстиниана като „възнаграждение" за принесени услуги. Тервел е помагал на Юстиниана с 15 000 войска „от българи и славяни" („πάντα λαὸν βουλγάρων καὶ Σλλάβων", по Sheoph) и обсаждат заедно Цариград срещу узурпатора Тиберий III. Юстикиан влиза в Цариград с отмъщения и нечувани жестокости, за да му прикачат прякора Ринотмет. Когато Тервел гледал всички тия зверства, чудел се защо римляните наричали народа му „варварски" (Льобо, XII, р. 63; Gibb., V, р. 182). „Славяните" във войската му възможно е да са били и от самата област Загора. Втората му помощ ни отнася вече в Мала Азия. Интересно е да се знае дали войските му са били прекарани там с българска или византийска флота. Интересна е речта на Ἠλίας, адютант на бунтовника Варда, отправена към българите в Даматрис (Мала Азия). След убиването на Юстиниана (711 г.) под предлог за отмъщение Тервел потегля от България през Източния Балкан за Цариград, дето около стените му се подвизавал в кланета и обири, за да се върне обратно с огромна плячка и много пленници. Каква рол са играли през тия походи сливенските проходи, е тъмно. Че българите са разбирали от морячество, се види от предприятието им (пак при Тервела) да свалят Леон III и качат заточения в Солун Анастас II (719 г.).[71] Бълг. помощ е достигнала до Хераклия. Но което е по-важно, още в предната година те избавят Византия от арабите, които разбиват при Цариград. Забележителни са думите на Бъре, който се възхищава от езическите българи при Тервела като пионери на християнската кауза срещу мохамеданството: „it is interesting to see the not yet slavised and not yet christianised Bulgarians, who led however many Slaves to war, fighting for Christendom at this great crisis against the Mohamedan Arabs." Според него българите избили 22 000 араби (Bury, A hist fo the later Rom. emp., 1889, II, p. 404). Тези забележки, като неизлишни, доказват каква сила са били първите българи, в какво общение са били със славяните и каква арена е представлявала днешна Югоизточна България по пътя за Цариград.

** В „Календар вечний" на П. Радов (издание пето, Киев, 1865 г.) се споменува, вероятно въз основа на старобългарски „леточисления", че династията Асеновци е с първи представител от 722 година.

Тъкмо в междуцарствието след Терреловия приемник на византийския престол се качва Константин Копроним, един от редките по способност византийски императори. Баща му Леон Исаврина бил беден сириец. С първоначално име Конон той, заедно с баща си, от Сирия се заселва в Месемврия, дето са търгували с говеда.

При Телец част от славяните в България отказват да му се подчинят и повече от 200 000 се преселват във Витиния. Обаче други 20 000 славяни са участвували с него при фаталния бой край Анхиало, юни същата година.[74] Че тия славяни не са били от Североизточна България, както е възможно за първите, а от подбалканската Тракия, в нашия случай източната, се види от Никифора и Теофана: „ἐκ προσπαρακειμένων ἐθνῶν“ (от съседните народи). Константин използува анархистичното положение на българите и в 765 г.[75] се отправя повторно срещу тях и след като нагазва Тунджа, стига до българските проходи, които не били защитени.** Приписваните успехи на тоя поход са преувеличени. Фактът, че Константин не взема ни педя земя от българските владения, говори, че българите не са се скрили в „горите около Дунава“, а са дали силен отпор и даже са го прогонили — инак мъчно ще се обясни защо Константин на следната година се подпрята за нов и по-силен поход. Тоя път той потегля по море, а по сухо стига до мястото, наречено „устието на Берегавите“ („τὴν λεγομένην ἐμβολὴν βεριγανων“). Както се каза, тоя проход се счита за Чалъкавашкия. Пристигналите в Месемврия и Анхиало 2600 мауни с войници са били унищожени от силната буря; походът се осуетява, а Константин, отчаян, връща се в Цариград и изкарва гнева си от духовенството.[77] Българското междуцарствие обаче направя, щото владенията ни под Балкана през тоя период да бъдат само номинални. Дали ивицата от Девелтус до Чалъкавак е останала в български ръце, в каквато смисъл могат да се посочат и истинските размери на Тервеловата Загора в 706 г., е въпрос на правдоподобност, още повече че Константин в 766 г., като стига до берегавското устие, бил вече в българските земи („ἐγγύτατα τῆς βουλγάρωνγῆς“). В 774 г., след друг несполучлив поход, кавалерията му стига до балканските проходи, а след сключения мир чрез българските посланици Бойла и Чигат[78] Константин се връща в Цариград, като снабдява с гарнизони тия крепости, които е съградил върху границите на България. Вероятно една от тях е била и крепостта при Сливен, в случая наследената от римляните, днес с развалини Хисарлък. Излизайки от думите на Идриси, че „Стлифанос“ още много отпреди 1153 г. се е славел, а при това и от неоспоримите вече тук славянски поселения можем заключи, че Сливен ще е бил познат и при Константина под днешното си име.*

---

* Както ще се види за XIV век, те са се наричали Парориє или „поустыни паросцѣй“ от гръцкото παρορία=граница. Срв. Месомилион със същото значение. Иречек, Път., II, с. 700. Еркесия (на тур.=прокоп) ще датира вероятно още от 706 г., още повече че минава край с. Якеклии (старото Девелтус или главен град на придобитата от Тервела област Загора), а оттук, на юг от Карнобат и Ямбол, закривява югозападно край Манастирските върхове. Тъй извоюваните български граници през 716 г. съвпадат с Еркесията.[73] Върху същите тях е напирал и Крум през 812 г.

** Τούνξας у Теофана, а Τούμτξας в Кедрина. Zitas е погрешно в Hist. Mise (срв. Muratori, t. I, pt. 1, p. 160). Това е Тунджа, а не Тича или друго място в „центъра на България“. Възможно е той да я е минал близо при Ямбол, дето тя е била в българските владения съгласно границите ни от 716 г.[76]

При Телерика, вероятно наследник на Токту,[79] българите не престават да се подвизават в Източна Тракия и взимат византийската крепост Берзития,[80] дето турили свой гарнизон от 12000 души (окт. 774 г.). Обаче Константин изненадва българите и избива гарнизона им.** Константин VI, след несполучливия си поход срещу Кардама в 791 г. около Провато, на следната година се опитва пак и се среща с него при Маркелската крепост (днес каябашки развалини),[82] дето е бил съвършено разбит.*** Избавените от произведената тук ужасна сеч византийци се спасяват в Цариград, „покрити с рани и срам“.*

---

* За охрана на границите си срещу българите Константин заселва под Балкана, възможно от Чалъкавак до Пловдив, много сирийски и арменски колонисти, които и станаха разсадници на разни тук ереси. Това се повтори и при Цимисхий, но влизал ли е Сливен в числото на тия подбалкански градове с подобни колонисти — не е известно. Днешните арменци в Сливен са нови, като поселени след турците тук. Едничката нишка за тия ранщни чужди колонисти лежи в сливенското предание за изчезналата днес стара сливенска фамилия Диамандовци и даже Караапостоловци, които уж не били българи, а побългарени тук преселенци от Анадола преди повече от 800 години.

В 783 г. жената на Константин, императрицата Ирина, вън от Македония е обиколила и Тракия. От Пловдив до Анхиало тя е вървяла все покрай Балкана, но летописците се занимават повече с нейната свита и музиканти, отколкото с градовете, през които е минала.

** Βερξητίας е била под Стара планина. Името ѝ личи да е славянско и напомня това на славянската група βερξῆται. Срв. Βελξητίας, на които славянинът Ἀκαμήρος е бил вожд в Гърция. Иречек туря тая крепост в страната на бросяците между Вардар и Охрида (Ист. Болг., с. 175); Procopius (в De aedif.) споменува Βριγίξης за Македония и Βέρξανα за Дардания. По-скоро крепостта трябва да се търси между Одрин и Еркесията. У Теофана се среща място, името на което напомня Верситиас, а именно Βερσινικία. Са ли те едно и също място, не се знае. В съседство на Βερσινικιά се споменува място Авролева или Аврилево. И това последното е на юг от Еркесията, между нея и Одрин, а от данните за воюванията между Константин VI и Кардам в 796 г. може да се заключи, че Авролева е на север от Версиникия.[81]

*** Провато, Προβάτος на Теофана не трябва да се смесва с Провадия. Προβάτος е днешното Проводия, на североизток от Одрин, още повече че била

На българската сцена след Кардам се появи Крум,[82а] съвременник на две велики имена: Харун ал Рашид на Изток и Карл Велики на Запад. Никифор след несполуките си с арабите опитва щастието си с българите. В 807 г. потегля срещу последните, но преди да стигне балканските проходи, след като взема списък на новодошли пришълци в Тракия, връща се без бой в Цариград, за да жени сина си. Предвиждайки опасността от Крум след победата на последния над аварите, Никифор прекарва азийски войски около Струма (809 г.), обаче Крум ги поразява и взема София. Тъй се зачева решителният и фатален поход на Никифор през 811 г. Той пристига в споменатата вече Маркелас, а оттук забива за Крумовата столица.** Месемврия е била взета от Крум на 2 ноември 812 г., а нееднократните му нахълтвания чак до Цариград и обсаждането на Одрин са неоспорими доказателства, че цяла днешна Югоизточна България, включая и Сливен, са били вече в български ръце.***

За Югоизточна България при наследниците на Крум до Бориса много малко се знае. При Борис, както се каза по-горе, областта Загора от Девелтус до Сливен изрично се потвърдява от Цариград като българско владение (864 г.)[83]. Най-важните събития през негово време са приемането на християнството и изобретяването на славянската писменост.

Със зацаруването на Симеона (888—927) българските граници достигат предели, каквито надминаваха даже и при Асена II и

на потока Свети Георги, днес Проводийската река, приток на Тунджа. Срв. Προβινον на Procop. (De aedif.).

Маркелската крепост (κάστρον μαρκέλλων) е Карнобатската крепост у Иречек (Път., с. 751); обаче у същия на друго място е отъждествена с Марашкия баоз (Ист. Бол., с. 173). При същата крепост е станало и сражението на Кормисоша (755 г.), Μαρκέλλις у Никифора, и била при българските граници (Marcellas, quod, castellum prope, Bulgararum fines, positum est.) Срв. Stritt., III, p. 238. Procop. пише Μαρκιανός и Μαρκελλινα за Дардания, Μαρκέλλαι в Томашек е при днешното Каябаш.

* Льобо, XII, с. 360.

** Никифор ще е минал през Марашкия боаз, на изток от Сливен. Сечта над византийците съгласно Котленското предание е станала в тамошните теснини „Мира и Гречки дол“ (?). След тая победа Крум напада града Девелтус и преселва жителите му във вътрешността на България. Византийските гарнизони, състоящи се от войници-преселенци и заселени насила от Никифора в градовете Анхиало, Стара Загора, Провадия, Пловдив и др., избягват и се връщат по страните си. Крум обсажда Месемврия и на предложения мир настоява, щото българските граници да са край Милеоните, извоювани в 716 г. Преговори е водил посланикът му Драгомир — характерно за явното вече участие на българските славяни във висшата прабългарска държавна йерархия. Впрочем „другите князе“ край българските боляри, пред които Крум пиел „наздравица“ с Никифоровия позлатен череп, ще са били славянски магнати.

*** Важни са тук етничните разселвания от Крум, пресе범
еното население от Тракия в Северна България и това от Одринско и около Струма в Източна Романия, които станаха и разсадници на скорошното християнство между българите.

които вече не се повториха.[84] Той подкача войните с Византия с характерния за времето си митнически конфликт.* Симеон потегля срещу Византия и разбива Леона в Тракия, което дава повод на последния да повика маджарите срещу българите.** Симеон след победи над маджарите потегля отново за Цариград и разбива византийците при Булгарофигон[86] (днес Бабаески, между Хавса и Люлебургас). Вече след 914 г. той подчинява Одринско, Драчко и Солунско и се прославя с редица победи при Анхиало (917 г.), с вземането Одрин (919 г.) и с походи през Югоизточна България до самия Цариград, ежегодно от 921 до 924 г. Че Южна България и през Симеоновия наследник Петра е била в българските владения, се види и от отличния труд на Шлумбергер.*** Русите, повикани от Никифора Фока още когато той нахълтва в Тракия, за да вземе пограничните български градове (966 г.), отначало като съюзници, след ред авантюри под Светослава от 967 г. в Северна България, навлизат в 970 г. през балканските дефилета в Южна България и със смесена армия обсаждат Одрин****[87]. Българо-византийските борби се пренасят в западното ни царство, най-вече при Самуила (†1014). Едничкото събитие, близко на Югоизточна България през тия борби, е било ограбването на Одринско от Самуила (1002 г.).*****

---

* Поради пренасяне на българския пазар от Месемврия и Цариград в Солун, предоставен на двама гърци, протежирани в Цариград от дворцовия роб Музик (889).[85]

** От това време българите край [освен] маджарите се срещат с още един тюркски клон — печенегите. Обаче маджарите пръв път в Тракия, и то като грабители, се явяват в 934 г. (април).

*** Schlumberger. Un emp. byz., Paris, 1890, p. 326—328, и въобще за бълг. граници ibid., p. 327—333.

**** Те са минали вероятно през Чалъкавашкия проход. От по-ранешните им нашествия по море важно е това през 941 г., в което, разбити при витинийските брегове, част от тях се спасяват при Еминебуруну. При обсадата на Одрин придружени са били от българи, маджари и печенеги. Интересно е, че и тук българите са били рамо до рамо, а маджари и печенеги в отделно крило. Въпреки византийските хронисти повечето [изследователи] се съгласяват, че византийците са били победени. Срв. Четруков в ЖМНПр, 1873, дек.; Schlumberger, L'éропеé Byz., p. 38—58. След оттеглянето си, като опустошили земята от Пловдив до Одрин, русите се връщат обратно, а по дирите им тръгва Цимисхий, който и детронира Петровия наследник (971 г.). Шлюмбергер мисли, че и Цимисхий е минал Балкана през Чалъкавашкия проход, и го отъждествява със Сидира.

***** България пада под Василий Македонски окончателно през 1018 г. Затишието от българо-византийски войни до 1186 г. помогна не само да не се повизантийчи България, защото административно тя си запази почти същото положение, както и преди 1018 г., но и увековечи сплотяването на два вече на върха да се претопят народи: българския и славянския.[88]

СЛИВЕНСКО ПРЕЗ ВИЗАНТИЙСКИЯ РЕЖИМ И НАХЛУВАНЕТО НА ПЕЧЕНЕГИ И КУМАНИ

След съвсем не тъй случайното деление на волжките българи на дружини, последвано от хазарското там нахлуване, в Европа се появява и последният аванпост на азиатския тласък към Уралите — тюркските печенеги и кумани, предвестници и на последното монголско движение в тая посока при татарите. От византийските хронисти с печенежките и кумански нашествия в полуострова се занимава най-вече Ана Комнина.[89] Тя ни дава доста нешеговити [сериозни] подробности, но ний ще се занимаем с тях дотолкова, доколкото те засягат разгледвания тук подбалкански край. Най-интересната част от тях засяга и ранното българско движение срещу византийското иго по тоя кът.* Бидейки в приятелски отношения с българите, първите следи на печенежки брожения над Балкана трябва да се търсят при Симеона (от 890 г.).[90] С падането на България, при засилените им нахълтвания към Тракия от средата на X столетие Византия се уплаши от подигането на българите, бързаше да влиза в мирни отношения с печенегите, като прибягваше главно към откупа и подаръците. С идването обаче на куманите въпросът се усложни. Данни твърдят за редица „скитски“ колонии на юг от Балкана, около Искър и Нишава и в Македония. Но едно общо въстание на печенежките поселници под Балкана туря край на това неудачно за първо време композиране. Между главните свърталища на въстаниците е бил градецът Авли, до Сливен. Бидейки номади, печенегите не се удържаха на едно място и след първата четвърт на XI век техните тук колонисти отново удрват към Дунава, за да се сплотят с кочуващите си сънародници зад него и продължат грабежите си в полуострова.**Печенеги и кумани са нахълтвали във византийските владения най-вече през Източния Балкан и главните им подвизи се отнасят между Одрин и Сливенско. Едно от най-големите печенежки опустошения е било при Тирак, който начело 800 000 души минава Дунава в 1048 г.* Те са се подвизавали до самия Сливен в крепостта Авли, за която ще се говори по-обстойно, когато се срещнем с нея при Калояна. След разслабването на печенегите заедно с поселването им в разни покрайнини на полуострова и противопоставянето на тях куманско съперничество се зачуват вече куманските нашествия от 1064 г. (1065 г.), на брой 600 000 д. След големи разорения и грабежи в Тракия част от тях се заселват в Македония, дето, смесени с печенегите, са давали силна конница срещу турците при Роман IV. У нас малко внимание е обърнато към тия масови движения и внушителни поселения. Обаче с горните цифри нашествията на новите „скити“ не се изчерпват. Около Силистра и в Добруджа печенегите имаха свое княжество под Татуш и систематически са грабили Югоизточна България и Одринско, главно през 1074 и 1078 г., за да не забравим и вързлуването им около Пловдив през 1086 г. По-важната част от тия интересни нашествия е българското участие и задружност с печенеги и кумани срещу Византия. Към 1091 г. положението на последната става тъй критично, че тя, заплашвана от тях на север и от турци и селджуци откъм изток, се принуждава да търси помощ на запад. Най-важните през тоя период произшествия за Сливенско са печенежките грабежи в балканските градове и големият кумански поход през Сливенския балкан за Одрин в 1092 г. (1094 г.).**

---

* Думата печенеги е пославянчена. Още от българското презиме печеняк се види, че същинското ѝ произношение ще е било близко на арабското баджинак. „Грамадната важност за човечеството“ с техните и тия на куманите нашествия, както се изразява Василевски, е преувеличено (ЖМНПр, ч. 164).

**Срв. Псп., XXXII, кн. VII, с. 213; куманите като родственици на печенегите са били и такива на прабългарите. Появяват се след печенегите и, види се, като повече на брой, преживяват ги и късно, около края на средните векове, се чуват като народ с държава под името Кумания (отначало цяла днес Румъния, а после голяма част от Южна Русия). С името им ще се срещаме често, а известно е, че дори до Асена II те играха видна рол на Балканите.[91] Името им кумани може да е с нишки у азийските туркомани и близки на преселените след идването на турците в България тюркмени. Име-

Ана Комнина, която за печенеги и кумани си служи с термина „скити“ и почти не ги различава, пише за големите разорения на печенежкия хан Челгу в Тракия, край Хариопол[93] и много други градове и край важния пост Скотинум.[94] Жителите на тия краи-

---

то им узи[92] е немалко широко и общо, а като днешни от тях следи не случайно посочват гагаузите. Robert de Clari, пишейки за Калояна, туря куманите в днешна Румъния: „Commanie une terre qui marchist à Blakie“ (България). Според него те били диви, не знаели да сеят и живели в шатри, като се хранели с мляко, сирене и месо. Всеки куманин имал по 10 или 12 коня, от които висяло по една торба, в която и месо: „1. sakelet pendu au musel là où se viand est“ (p. 52 в изд. на Count Paul E. D. Riant: R. de Clari, li estoires de chiaus qui conquisent Constantinoble).

*По Иречек 80 000; Макушев, осланяйки се на данните на Василевски, в критиката си за историята на Иречек поправя някои цифри и дати (ЖМНПр., ч. 196, 197).

**Подробни данни за печенеги и кумани в полуострова се намират в хрониките по кръстоносните походи. Напр. движението на турци, кумани, узи (?), пинченати (печенеги) и българи в Македония срещу кръстоносците (Reimondi de Agiles, Canonici Podiensis, Hist. francorum qui cerezunt Hierusalem, p. 140); споменуването узи (Husi) след Comani говори, че това не са два отделни народа. В Gert·a Francorum et Aliorum Hierasolym (p. 2—3) вместо turci е turcofilas, при каталанските подвизи в Югоизточна България, ще се види, че тия Turci са преселените и после покръстени turcopules около Вардар. („Nam ante et retro, dextrorsum et sinistrorsum, turci, comanic, Husi. Bulgari nobis insidiabantur“ в Reimon., p. 140.) Във Fulcherü Carno tensis, gesta peregr. Francorum за Одрин се пише някой си български там дукс, именуем Гуз (duce Bulgarorum Guzh nomine). Има ли това име общо с куманите или друго прабългарско име, не е известно.

ща напущат домовете си и избягват в планините.* С поражението над Челгу нашествията не се свършват, защото на следната година (1088) сам император Алексий потегля срещу печенегите и след Одрин спира в Лардеа между Голое[95] и Диамполис[96].** Императорът оттук праща част от войските си по море за Силистра (види се, чрез Месемврия), а от Лардеа потегля край полите на Балкана и след дълги колебания и съвещания с генералите си дали да нападне или не скитите, минава Хемуса. Тук Ана [Комнина] не споменува именно през кой проход е минала войската, но от факта, че при повторния опит на Алексий да прогони „скитите" той минава през Сидира, може да се заключи, че първия път не ще е ударил през днешния Марашки боаз, към който направо се влиза от Лардеа (до Стралджа). Причините да мине отсетне през Сидира (Сливен) може да се търсят в плана му да изненада печенегите или най-после в самия му страх да не ги срещне през северните теснини на Марашкия боаз. При едно сражение край Дунава Алексий едва се спасил през Балкана. Принуден да иска мир, той праща посланици до печенегите, но те ги убиват и само един се спасил от тях и избягва под Балкана в Голое (до Карнобат). Императорът, разгневен, отново минава Балкана през Сидирския проход. Вероятно разпиляната византийска войска след първото поражение е лагерувала в Голое, Лардеа и Ямбол, с план да бъде винаги готова срещу трите тук устия: сидирско, марашко и чалъкавашко. Пак поразени край Дунава, византийците едва сварват да се избавят в две направления: едни под самия Алексий в Стара Загора, а други при Голое. Още императорът нестигнал до Одрин (на път за Цариград от Стара Загора), „скитите" отново минават Балкана над Ямбол и Голое и застават на лагер до крепостта Маркела.*** Тия „скити" ще са били вече кумани, а не печенеги.****

---

* У Ана Комнина хорографията е много посредствена. Срв. Хариупол в Герцберга, с. 265, за похода на Тирах в 1048 г., който бил разбит в тоя град, Голое и Топлица. Днес до Сливен край Тунджа до с. Чаирлии е чествуваното с особен празник Хранополе. Но Хранипол, въпреки че е споменувано редом с близкия на Сливен Голое, няма нищо общо със сливенското Храниполе. Още повече че Маврокатакала и Бибичпота[96a] разбиват Челгу между Куле и Скотин, а Куле ще е вероятно днешното с. Кула, между странджанската Демиркапия и западно от Малко Търново (срв. Кулели, на пътя от Бабаески за Хавса; с. Калово на запад от Василико; Cule в Stritt., III, p. 853).[97]

** Лардеа като крепост ще е лежала край днешното село Стралджа, на мястото, наречено Сарай. Тук и до днес личат остатъци на римска крепост със стари водопроводи. Името Сарай е от турските султани, особено от Мохамед IV, където е имал летен палат и ловджийска станция. Тук и до днес на Връбница става панаир, което говори за миналото на старо заселище.

*** Маркела се е намирала близо до днешното с. Мокрен.[98]

**** Печенегите след горните победи са били удовлетворени със злато. Това се види от мисията на Синесий до тях, а още и от борбата им с куманите за споделяне на плячката край загадъчното езеро Озолимнис.[99] С уси-

Едно от най-важните кумански нашествия, което засяга пряко сливенския край, а при това, далеч да бъде от чисто грабителски характер, е това през 1092 г.* Тук българското население в Югоизточна България взима живо участие срещу Византия, съединено с куманите. При слуха, че последните ще минат Балкана, императорът потегля предпазливо към Анхиало, види се, от страха да не се изложи на риск срещу самите кумани и срещу наостреното население между Сливен и Одрин. Той праща генералите си Н. Мелисин, Г. Палеолог и И. Таронит да запазят подбалканските покрайнини между морето и Стара Загора. Очевидно е, че при тоя случай Сливенско е било в центъра на тъй предварително запазваните прибалкански области, когато пък съответните им проходи са били вардени от отделни вождове: Даватин, Евфорвин и Умбертопол (Хумберт, френски наемник). Между тия проходи ще е бил и Сливенският и ако се съди по реда на изрежданите горни имена, той е бил под Умбертопол и вероятно Айтоският ще е бил пазен от войските на самия император край Анхиало.**

При слуха за куманското нашествие византийските генерали, па и самият император толкова се уплашват, че изменят първоначалния си план и се събират на съвет в Анхиало, дето решават да нападнат куманите в тил, след като ги пуснат да минат през балканските проходи. Византийската войска е била повече от наемници. С нея генералите Кантакузин, Татикион, Елхан и др. отиват в Therma (Айтоските бани), а Тарханион и синът на ослепения Вриений — в Одрин. Манастра и други трима генерали трябвало да нападнат куманите в тил, щом излязат от проходите, и ударят към Одрин.*** Куманите най-после минават Балкана, ве-

---

лените нашествия на куманите печенегите почват да се губят от сцената, като за последен път се чуват под Балкана в края на първата четвърт от XII век.

* По Иречек, в 1094 г., а също така и в изданията на Ана Комнина. Между предишните им нашествия заслужава да се отбележи това през 1086 г. и почти едновременното заплашване на Одрин. За броя им в тях говорят имената на редицата византийски генерали, и то с многочислена войска: Пакуриан, Врана, Таткион, Умбертопол, великият Дометик и т. н. Войската на Таткион по направление за Пловдив се натъква на града Βλίσνον, или Σάλινον.

** Алексий след тъй дадените разпореждания лично обиколил горните проходи, за да провери надлежната им защита, и се връща в Анхиало на лагер при манастира „Св. Георги“. Тук един от „влашките“ първенци (българин) му съобщава, че куманите вече минали Дунава. Българите, както се знае от миналото на първите Асеновци, са участвували през робството във византийските редове. Виден вожд срещу „скитите“ тогава е бил българинът Радомир, според Ана [Комнина] сродник на византийската императрица по майка. Той говорел и турски, защото е бил пленен от турците в един от малоазиатските походи.

*** Манастра ще е бил от кумански произход; срв. генерала със също то име и на българска служба при Калояна и негов убиец, също от кумански произход. За първия Манастра Ана [Комнина] изрично пише, че бил „полуварварин“.

роятно през Чалъкавашкия проход, още повече, че след като ударват на плячка, завземат крепостта Голое. Именно в тоя момент населението на Ямбол и околните градове прокламира за император Псевдо-Диогена и се присъединява към куманите. В израза „околни градове“ („interim Diampolis ceterarumque finitamarum urbium incalae“) трябва да се разбира и Сливен, който вече след половин век се споменува под това име. Фактът за революцията на тукашното население и присъединяването му към куманите е важен и говори за българския му произход.* Тукашните българи са виждали в лицето на всеки византийски неприятел свой съюзник.** Възможно е, че те, мимо случая за Диогена, са участвували и в повикването на куманите срещу Алексий. Нещо повече — корените на общото революционно движение при първите Асеновци почиват именно в тая част на България. Куманите от Голое, сигурно придружени от въстаналото по тоя край българско население, се отправят срещу Анхиало, дето императорът се затваря в крепостта. След редица схватки вън от стените ѝ византийците се спасяват в нея.*** Оттук куманите ударват към Одрин, който напразно обсаждали и грабили наоколо в продължение на 48 дена. От Одрин, вероятно разпръснати по обири между него и морето край странджанските склонове и под дервентските баири, са били разбити при Таврокомон; оттук, отдръпнати на лагер при Аврилево, византийците ги атакуват и преследват чак до Сидирския проход.**** Тук куманите са били повторно разбити и дават много пленници.***** Именно в тоя случай, бидейки на една височина над тоя проход, императорът се простудил, тъй като било ветровито и студено.****** След прекараната тук нощ той се връща в Голое, престоява там едно денонощие и се прибрал понататък в Цариград.*******

---

* Догадки за българско население вече близо до Цариград се срещат и в Аталиота, с. 29.

** Куманите, когато минавали Източния Балкан, за водачи са имали българи („власи“).

*** Крепостта на Анхиало по думите на Ана [Комнина] била здрава и издръжлива; заградена с обкоп, недостъпен за кавалерия. Подробности за Анхиало ще се дадат при хорографията на Югоизточна България.

**** За Аврилево се спомена. Таврокомон е Тавроком на Никита[100] (518 г.) като близко на Одрин.

***** Ана [Комнина] пише, че в това преследване византийците били въоръжени много леко, което може да се съпостави на трудните кумански движения поради влачените от тях товари с плячка, която византийците отнели при казания проход (Сливенския).

****** „Sed Imperator cum per foedam tempestatem in vertice Ferreae Clisurae pernoctasset.“

******* Куманите, както ще се види по-долу, играят още по-видна рол при първите Асеновци. Те оставиха значителни следи в историята ни, за да не привеждаме още тук посочваните такива във видинските Шишмановци, Тертеровци, Балик и т. н. Край редица кръстни имена цели заселища носят техни следи: с. Куман (Троянско); Куманица (Луковитско и Софийско); Куманова чука (Софийско); Кумановци (Дряновско); Куманово (Македония)

ЗАСЕЛВАНЕТО НА СЛИВЕН И ИДРИСИ

През втората половина на XII век, от който за българския народ се откриват нови страници, закътаният досега, забулващ древното си минало под неизвестни и загадъчни за нас имена Сливен, тъмно подразбиран край Савулен Каналин и под Сидира, се изтъква под перото на един далечен чужденец, но не и от византийците, а още по-малко от българите. Опитите на Хиероклиса и Прокопия от началото на византийската епоха и на Константин Порфирогенита към съставяне списък на наследените от Рим провинции са съвсем посредствени. Те освен че не могат се сравни с Антониновия и Ерусалимския итинерери от римския период, но последните често пъти служат за отгатване на сума тъмни имена в първите и за точното пунктоиране [уточняване] на подразбираните под тях заселища. Римските пътеписи боравеха за доволно назад години и визираха туземни имена, които от време на задунавските нашествия и византийски прекръствания се заличиха от паметта на миналото. При тъй посредствената византийска култура в историята ще останат още много бели страници и тъмни въпроси.

Старото заселище на днешния Сливен, като лежащо под развалините на римска крепост, вероятно използувана и от византийци и българи, вече през първото робство се споменава от арабина Идриси като град (1153 г.). През Второто българско царство, бидейки обърнат повече в монашески и отчасти промишлен център, дори до идването на турците, с него не станаха почти никакви материални промени. Днешният Сливен в по-голямата си част е дело на турското робство и ето защо ние ще различаваме стар и нов Сливен. Старият — от съществуването му под днешното си име до турското нашествие, като ограничен в днешния квартал

и т. н. Куманските имена Темир или Демир са общи и на прабългарите като от тюркски произход (срв. Елтемир, Алдемир, селата Алтимир (Оряховско), Алдомировци (Софийско), Айдемир (Силистренско) и т. н. Съвременник на Елтемир в България е Олдамур, войвода в Унгария. Името Темир или Демир се среща и до днес у нас. Срв. Демиревци в Сливен, отговарящо на Желязко, но не е превод от него и общо с турското. От печенежките имена: Ател, Майджан, Куел, Куркутан, Кайдум, Котан, Батан и т. н., и номенклатурните Нертим, Джур, Гилà, Кулпей, Галмат и т. н. важно е Τζοπον (срв. Cnut de adm. inp., p. 37; Stritt., I, p. 576, III, p. 798—799, 806). Последното може да се посочи за шопите като от славянобългаризирани печенежки колонисти. Днес на населението в Севлиевско казват умплеши; това около Сухиндол наричат хър̊цои (срв. маджарското хърцой= житен плъх). В самата византийска войска са се подвизавали редица „полуварвари“. Край Манастра Ана [Комнина] споменува други двама: Куза и Караджа, които ведно с императора подгонили куманите от Аврилево до Сидирския проход (Сливен). Английският пътешественик Mundeville (1322—1356 г.), когато стигнал до Ниш, бил в страната на Pyncemartz (печенеги?).[101]

Ново село, — именно мястото на най-старото сливенско заселище, а новият Сливен — от падането му под турците, тъй както го завариха Хаджи Калфа, ловджиите на Мохамед IV, султаните Гераевци и новите пътешественици, бидейки вече разширен и около двата бряга на Асеновица. Но кога и как е станало заселването на стария Сливен?

Каза се по-рано, че от съществуващите край и в Сливен тракийски могили, от намерените тук тракийски паметници е ясно, че тоя край е бил обитаван от оседли поселници още през най-стария, тракийски период. Но както през него, тъй и през римския, при липсата на положителни данни за име на заселище, поне приблизително съвпадащо се с днешния Сливен, би било напразно да се ровим в старите пътеписи и хорографии. Посочиха се редица имена на заселища под Балкана, споменувани както от Птоломея, тъй и от Прокопия, но да се избере едно от тях за старото заселище на Сливен без нужните свързани с него данни, би значело да кръщаваме миналото му напосоки. По-благодарни биха били догадките вече при окончателното заселване на славяните в полуострова, още повече че етимологически името Сливен е чисто славянско, а при това сравнително старославянско.

Неоспоримо е, че славянски оседли поселения около северните склонове на Източния Балкан имало още в края на VI век, а на следния Аспаруховите българи заварили цяла Североизточна България заселена от седем славянски отломъци, като изместват един от тях към южните склонове на Югоизточния Балкан, които засягат и Сливенско. Тоя отломък, мимо спорното си име севери или северци, се счита от самите византийски хронисти за славянски. Обитаемостта на Югоизточна България от славяни още в VII и VIII векове се доказва от факта за брожението на славянски вожд или въобще на славяни в нея („τὸν Σέβερον ἄρχοντα Σκλαβοῦνον“ — по Теофана) и от името на областта Загора. Несъмнено е, че при заселеността на сливенския край още при самото идване на българите (679 г.) тоя кът, естествено укрепен от планини, засенчван от гори и оросяван от води, е отговарял на всички изисквания за един оседъл, земеделчески живот, именно към каквито нужди са биели славянските традиции. Носещ следите на римско укрепено място, ако не и такива на цветущ град, старият Сливен е с начало на заселище още при горните славяни, ако не и при техните предшественици, също славяни от VI век, както имахме случая да загатнем за вероятния славянски произход на Савулен Каналин в същия век. Каза се, че Сливен е едничкият стар град в Югоизточна България, който носи чисто славянско име. Редица имена на местности при и в него, като Пиронковиц, Русковиц, Гаговиц, Прогледец, Предел и т. н., сочат на едно старославянско минало. Но какво по-добро доказателство за това, че Сливен още преди 1153 г. е съществувал като заселище, от думите на самия Идриси, а именно, че „Стлифанос още в по-старите времена се славел“?

Славяните, подобно на тевтонците и келтите, са нямали укрепени градове. В полуострова голяма част от техните заселища легнаха върху основите на стари римски крепости. При великото движение на народите, край възможното им заселване като мирни жители в самите градове, било от страх към нови и чужди нахлувания или с оглед на отпор срещу Цариград, славяните са избирали повече планините, закътаните долини и кътове край реки или езера, подслонени в колиби. При първите им нахлувания и при това като победители в полуострова те са туряли под ръка и цели, готови заселища, а там, дето крепостите са били силни, те са прибягвали в околните им покрайнини, обикновено планински и гористи. Към тая посока ги е тласкало традиционното им занятие — земеделието, — главно с което могат да се обяснят техните демократични нрави и патриархален бит, а оттук и раздробената им сила и политическа разложеност. Бидейки отначало в малки села, последните можеха да се обърнат в градове само при едни закрепнали социално-политически отношения.

Заграждането на заселищата има най-вече своето начало край кулите на загнездените в тях вождове, боляри или князе — развой, проявен и при по-късния феодален строй на България.* Това ще се подкрепи най-вече със славянския произход на селската номенклатура в полуострова, нежели римо-византийското начало на градската, и с обстоятелството, че днес „градища“ или „селища“ („хисарлъци“ и „манастирища“) се намират повече около селата, нежели при градовете. Именно при такива условия се е развивал по-късният стар Сливен, бидейки първоначално заселен под това име ако не тъкмо върху зидовете на старото римско заселище, то поне до близко такова под днешния Хисарлък, в тъй наречената местност Айвалъдере. Преданието, че „Сливен (новият) е заселен на днешното си място с жители от близкия до него Сливен“, визира началото на турското тук поселване, а не и това на стария Сливен. Възможността, щото днешният квартал Ново село да се е простирал и малко пò на изток към Айвалъдере, би оправдала предположението, че старият Сливен под славянско вече име е бил прирастък на по-старо там заселище, като оставено от римляните и заварено от първите тук славянски поселенци. Нишки за това ще се намерят в преданието за съществующе някое житие в Сливен на св. Трифона, в което се споменувало най-старото заселище на Сливен като заварено от славяните още в „езическите“ времена, именно в Айвалъдере и под Хисарлъка.**

---

* От подобен произход, както ще се види, е Селището при Сливен със следи на заселище край кулите в Селишкото устие, между които на първо място крепостта (днес с развалини) Маринено градище.

** Спомена се, че между Айвалъдере и Романуша има местност, на-

Близък на Сливен друг град със същото име е невъзможен, па и няма. Коренът на името Сливен преди всичко излиза от глагола „сливам“ поради сливането на течащите през днешния град три реки: Асеновска, Селишка и Новоселска, а по-специално — от сливането на последните две. При факта, че днес целият Сливен, с изключение на квартала Ново село, до идването на турците тук е бил гора, първото славянско тук заселище под днешното име и край основи на заварено заселище не може да бъде друго освен в днешното Ново село. Едничкото противопоставяне срещу това твърдение би изникнало чрез питането: не е ли възможно, щото названието Сливен да е от друг корен, например от слива, или най-после да не е от славянски произход? Срещу това питане ще се отговори малко по-долу при изреждането на редица имена с корен от сливам и слива и други подобни, които са от чужд за славяните произход. В горната смисъл началото на стария Сливен се отнася най-късно в VII или VIII век, още повече че през византийското робство Идриси го споменува като град, а не село. Развоят на кое и да е заселище ни учи, че за да стане то достояние на историята преди първото му споменуване в нея са нужни няколко века. Това още повече се прилага за случая, дето изтъкваното му име е чуждо за езика на летописеца или за визираните край него стари области или граници. Изключението засяга редки случаи, в които тепърва построено, превъздигнато или колонизирано с масови поселенци заселище се зачува скоро или едновременно с тия събития в пътеписи или хроники. Такъв пример ни представляват изрежданите сума имена от Прокопия на въздигнатите от Юстиниана заселища или крепости. Много названия на -полис (град) носят кръстните имена на императори, на техни роднини, жени или генерали, но повечето от тях трябваше да претърпят, често пъти в един и същ век, няколко редакции под амбицията на императорски сродници и други благородници.

Сливенският край, бидейки при не тъй лекопроходими пътища и спотаен край главните посоки на варварските нашествия и византийския военен маршрут, е бил удобно място за желаещите да се предадат на мирни занятия славяни.* При такива условия е и зараждането на примитивната привързаност и ламтеж към свободата — основни елементи на революционния дух. Имен-

---

речена Ка̀мена. Хисарлъкът по местоположение не ще е играл ролята на заселище, но на крепост, укрепено място за отбрана и помощ на близкото негово заселище — в дадения случай стария Сливен (днешното Ново село) или заселището при Ка̀мена, дето преданието действително посочва такова. В тая смисъл Хисарлъкът е играл ролята на Акрополиса при Атина, на укрепените тепета за Пловдив, на Царевец за Търново и т. н.

* В народните ни умотворения се намират доволно много нишки от първобитната култура на прадедите ни, свързани тясно с природата, с нейните гори, планини и долини, и с дивите зверове (напр. вълка, мечката), с които народните ни приказки са тъй фамилиаризирани.

но в тия високи планини, гъсти гори, край шуртяща бистра, студена вода, свеж въздух и лазурно небе ний ще потърсим жизнения зародиш на една неутолима жажда към широк, непрепятствен полет на мускули и идеали. Само при подобно съчетание на естествени, самобитни блага може да се прочете съвсем непринуденото и чисто от поправки влечение към високото. Но за това повече при случая, когато ще стане необходимо да се обясни защо градът Сливен е дал най-много революционери.

Съграден отначало край антични следи, при едно тъй рядко местоположение, населението на Сливен постепенно е нараствало. Възрастающето значение на стария Сливен можем отнесе главно при Бориса, когато по силата на взетата от българите област от Девелтус до Сидира Сливен е лежал именно в границите ѝ, в какъвто случай, по най-елементарните понятия за граница, още оттогава се почва неговото укрепване. Възможно е самата местност Прѐдел в Асеновския проход да води началото си именно от тоя период. Значението на Сливен пораства още повече при Симеона, когато Преслав се обръща в един сравнително напреднал политико-икономически център, а самият дворцов живот направя една значителна крачка към столичното великолепие и царския церемониал.*

През византийското робство, когато бившите български владения са се ползували със сравнително завидна автономност и през което редица български боляри останали почти независими в балканските кътища, между които е примерът с първите Асеновци, Сливен ще е бил в района на български първенец. Това може да се подкрепи и с данните на Ана Комнина за присъединяването на ямболските жители и тия в „околните тук градове“ към куманите и обявяването им към страната на Псевдо-Диогена.

При нахлуването на печенеги и кумани Сливен, изложен при три устия и четвърто такова малко на изток — сотирското, — не е останал без взети предварителни мерки за запазване и укрепяване, както се загатна за случая с военачалника Умбертопол. Съгласно византийската стратегия особено внимание се е обръщало на укрепяването планинските проходи, между които главна рол през всички нашествия са играли тия между Сливен и морето. При проходите се строели кули, снабдени с гарнизон, командуван от подчинен на стратега клисурарх (началник на прохода). Въпросът, дали всички „градища“ при Сливен, мимо римския Хисарлък, са от български произход, би ни отнесъл именно в тоя период. Сливен, заправен от славяни и бидейки в границите на България до свалянето на Петровия син Борис (971 г.), е бил в кръга на българските администрация и стратегия. „Градищата“ в Асеновския проход, в Селището и над Ново село, биха ни отнесли доволно назад и преди началото на Второто българско царство, през което Сливен се обръща предимно в духовен център. Тъй че началата на тия „градища“ биха се приписали на една доволно ранна българска епоха, начиная от първите български царе, а най-вече при Бориса и Симеона. За в полза на това ще говори крепостта Асениц, обърната по-после в заселище и която вероятно едва при първите Асеновци изпъква под тяхно име, и най-после — имената на други две крепости над Сливен, носещи славянски имена: Марѝнено (от християнското ни начало) и Маричино градѝще. Хисарлъкът не е познат в Сливен нито под едно местно, българско име, което ни дава повод да мислим, че той, поне при Второто българско царство, като заварен в развалини и не от български произход, не е бил използуван от българите. Турците наравно с него можеха да нарекат така и останалите развалини хисарлъци или хисаркалета, но споменът за тях и българското им минало е запазил съответните имена на непознати български личности (княгини или болярки): Марина и Марица. Като от каква стойност са византийските тук следи от време на робството и въстанието на първите Асеновци, може още отсега да се посочат: названието Гръцка нива (Урумтарла), името на селото Сотиря и това на местността между него и Айвалъдере — Романуша, — за които ще се дадат и допълнителни забележки. Развалините на посочените по-горе две български „градѝща“ са различни от тия на Хисарлъка по строй и размер. Началниците или болярите им, като българи до византийското робство, ще са останали такива и през него (като васали) с ежегоден данък от пари или известен брой коне.* На места тия управители били същински боляри, от знатен или близък царски род. Това ще се види най-вече от факта, че въстанието в навечерието на 1186 г. се начева от балканските кули, владелците на които, потомци на Симеоновите сподвижници, били почти независими в своите свърталища (притони).* Между тия „кули“ ще са били и сливенските, още повече че въстанието на Асеновци се почна именно в Източния Балкан. Около тия балкански кули, повечето от тях принадлежащи на боляри, се градели и основите на малки заселища, както е случаят със Селището и Асеница над Сливен.**

---

* В историческата повест на Ф. Прохазка „В преславския дворец“ (Бълг. преглед, год. I, кн. 2, с. 14) се води разговор между един посланик и Симеон. Първият казва, че по Симеонова заповед той тръгнал с първия керван търговци, които отивали от Преслав през Железните врата за Одрин и Цариград. Същият казва, че близо до царския палат се зарежда търговия с вина: гръцки, български и „наше сливенско“. Правдоподобността на тая загадка ще се намери и в обстоятелството, че Прохазка ще се е възползувал от достоверни за епохата на Симеона източници.[102] Участието на Сливен и виното му в дворцовия живот и столична йерархия ще стане поясно при разглеждане епохата на Александра и манастирите в Сливен. Един от последните е носил и името, титлата на главния виночерпец в Търново, тъй наречения Епикерневски манастир (днешния Кешишлик, до квартала Клуцохор).

---

* Въпросът за положението на българите и техните предишни владения през византийското робство не е проучен.[103] Горните предположения градя главно върху оскъдните данни за първите Асеновци, които подигнаха въстанието. Даже писмата на архиепископа ни Теофилакт, които засягат важни социално-икономически отношения във Византия и положението на черквата ни през негово време, още се намират разхвърляни из страниците на разни трудове. Във връзка с управлението на Сливен до византийското робство може да се каже и това, което е приспособимо и за цяла България, но само толкова. Съдейки по положението на Сливен, който и през Първото българско царство беше край оспорвани граници, неговата администрация и тая на околността му ще е била поверена на военно, нежели гражданско лице. Длъжностните названия бяха отчасти византий-

Сливен, срещнат вече при Идриси като град, се е увеличавал с ежегодно прикрепявани към него заселници от близките краища, като не изключваме възможността да е бил и военно-административен център на околните нему кули, съответно в трите прохода и тия над самия Хисарлък, наречени Маричино градище.***

Преди да почнем описването на Сливен при Идриси, нека наблегнем на обстоятелството, че като споменат от него по гръко-арабско произношение Стлифанос или Истлифнос, той ще е бил познат на византийците още преди Идриси под името Стливнос или Стливенос, отдето Идриси е направил Стлифанос. Това е още

ски. Как се е именувал сливенският управител — дали кастрофилакт (καστροφύλαξ) или катепан (κατεπάνω — от capitaneus), които съгласно военно-административното право на българите са били коменданти на крепостите и техните гарнизони — частно за Сливен, — нам липсват всякакви данни, но длъжността кефал (главатар), учредявана от върховната власт за бдение сигурността на пътищата и редовността на стражите по проходите, е била неминуема за Сливен. Следа от това название се намира до Търново (срв. с. Килифарево от Кефаларево).

* Жалко е, че прочутият испански евреин Бенжамин е пътувал само по южната част на полуострова и тъкмо в навечерието на българското въстание (1173). Той нарича Мануил I „заповедник на 12 краля“ (Recueil de divers voyages etc. Leide, 1729, vol. 1, p. 11). Струва ми се, че тук между „12-тях краля“ трябва да се разбират и полунезависимите български васали. Всеки от тия „крале“ си имал своите кули (tours) и области (quatriers). Изредените им имена у него са титли. Както ще се види, през същото робство кръстоносците пред Одрин имали разправия с един български дукс на име Гуз.

** През средните векове в Босна се срещат имена на заселища: Подвисоки, Подключ и т. н. Село Подвис, или Подвес, е край развалини на пространна крепост източно от Сливен (на запад от с. Прилеп Добрал). Срв. селата Подзъба (Тетевенско), Подгумер (Софийско), при манастира „Св. Димитър“, Подманастира или Рибарица, Пирдопско, и т. н. От хорографията на Сливенско ще се види, че по-голямата част от заселищата край Югоизточния Балкан са легнали върху стари славянски основи. Това ще се провери и от локализирания диалект на тукашното население, противопоставен на тоя в Шуменско и Родопско.

*** Срещането на градища или кули с женски имена е интересно. Срв. Вида, Видини кули, а при падането на Сливен под турците ще се срещнем с друго женско име на сливенска болярка — Дража. Маричино, както загатнах, ще е от кръстното име Марица. У нас не са се запитвали дали името на реката Марица не е пренесено от слезлите из днешно Унгарско тук славяни, защото в Унгария има река с подобно име. Същото се отнася и за Тича (Тиса?).

по-важно и за туй, че Сливен у Пахимера, Кантакузина и латинските преводи действително се среща под горните форми.* Очевидно е прочее, че споменат в 1153 г. под днешното си име, Сливен не е изникнал през тая година и че началото му датира няколко века назад от XII столетие.

Виновникът да се появи Сливен за пръв [път] в историята със същинското си име не беше ни византиец, а по-малко българин.**

„От Афли на разстояние един ден западно — пише Идриси — се отива в града Истлифнос, който още от по-старо време беше известен, а понастоящем се радва на едно значително благосъстояние.“***

Сливен вън от тоя случай се споменува от същия Идриси и на друго място, когато той разказва за разстоянията от тоя град до други околни заселища. Тоя интересен пасаж Томашек чете така: „От Истлифнос до Аниксоболи разстоянието е един ден, а оттук до Агатоболи също един ден“ и т. н. Мнението, че Идрисиевият ръкопис е претърпял някои грешки или размествания на листи при преписването му, е право. Това ще се потвърди и от превода на Жобер, дето при първото споменуване на Сливен, непосредствено след него Идриси пише, че ще даде „разпис за пътищата, които водят от тоя град (Сливен) за следните страни“, а всъщност почва да ни разправя за страните над Дунава (Полша, Южна Русия и т. н.).

Аниксоболи[105] по Иречек, с когото се съглася и Томашек, бил при Лъджахисар или „къде Казанлък“. Колкото у Идриси определянето разстоянието между заселищата с дни и да е еластично (под „един ден“ той разбира обикновено 35 мили), разстоянието между Сливен и Аниксоболи, считано, както се каза по-горе, за около Казанлък, в действителност съвсем не е „един ден“. Че Идриси с посочването на Аниксоболи не визира западна на Сливен посока, се види пак от превода на Томашек, дето Идриси малко по-нататък пише за Стара Загора (Ферой), че бил на разстояние „един ден от Истлифнос“, в какъвто случай той не би го прескочил, за да се озове направо към Казанлък. Но което е по-важно, същият Идриси след Истлифнос и Аниксоболи изрежда Агатоболи, което е в Източна, а не Западна Тракия. Моето убеждение е, че под Аниксоболи трябва да се чете Алексиополис и че това ще е временното име на Ямбол, прекръстено от Алексий Комнин в края на XI век. Такива временни и изкуствени прекръствания претърпяха Стара Загора (при Ирина=Иринополис), Преслав и Силистра при Йоан Цимисхий и т. н. Но което е по-важно, нито един от преводачите и коментаторите на Идриси не посочва на Ямбол като визиран от него град, а мъчно бихме допуснали, че той ще го пропусне като близък на Сливен, още повече че е тъй щедър да изрежда редица посредствени заселища в Югоизточна България.* Едничкото възражение, че Аниксоболи (Алексиополис) не е Ямбол, може да се търси в превода на Жобер, според който Идриси пише, че на разстояние 60 мили от Одрин бил градът Thamianos, след като се минела реката Akhlioun(?), но тоя превод е тъй разхвърлян, че тук не личи дали въпросът е за Тунджа или Марица, а което е по-важно, споменуваното от същия Идриси Диниболи (а още и Denbeli в Жобер) се отнася за над Югоизточния Балкан (срв. *Δίνεια πολις* и *Δίνειαν* у Лев Диакон за около Преслав или Девня: *τὴν τε πλίσουβαν καὶ Δίνειαν*). Но Thamianos на Жобер е Джермианос на Томашек, което е днешното Чирмен (*πόλις ἡ Τξερνομιάνους* на Кантакузина[106] или Бурдинта у тракийците).** Оттук се види, че поради посредството на различните разбирания по, тъй да кажем, двойствения текст на Идриси, по-благодарна за нас работа ще остане разглеждането имената на тия Идрисиеви заселища около Сливен, върху четенето на които Жобер и Томашек се схождат.

---

* Съжалявам, че моят турски, по пътя на уроците ми по писмеността му, не отиде дотам, за да мога лично да проверя оригинала на Идриси, който за щастие беше ми се паднал на ръка в British Museum.

** Арабинът Абу-Абд-Алах-Мохамед бен-Мохамед ел-Едризи (Идриси) е роден през 1099 г. в Сеута и е бележит ученик на Кордова. Географията си е писал в Сицилия при двора на Рожер II и се свършва на 15 януари 1154 г. Трудът му на арабски е печатан в Рим (1592 г.), а на латински в Париж (1619). Ползувах се от преводите на Жобер (Recueil de voyages et de mémoires, v. VI) и на Томашек в Sitzungsberichte, Bd. 112 (zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi, 285). Критичните бележки на Лелевел за Идриси са в обширния му труд: Géographie du moyen age, III и IV. Bruxelles, 1852. Сравнително най-добре е разглеждан от Томашек, но нуждата от старателното проверяване на оригинала е належаща.[104]

*** В Жобер е Стлифанос, „град голям“, който още преди днешната епоха беше по-важен. Лелевел излиза от Жобер и също пише „Stlifanos“, обаче с посредствените си понятия за полуострова той се заблуждава и туря Стлифанос отгоре Дунава и го отъждествява със Salsovia (Tabul. peuting; geogr. ravenn., IV, 5, p. 56), като го изкарва от στέφανος. За мястото на днешния Сливен той туря Идрисиевото Estimos, Estios — islandji, Selimno, Slivno. Даже Томашек приравнява Istimos с Истлифнос, Стлифанос.

---

* Даже Томашек е наклонен да се съмнява върху Коркизиа, което следвало след Агатоболи, а по Жобера било Kir-Klissia! Къркклиси, до по-старото Скопелос, е турско име и датира от времето на победите на турците в Тракия, а през епохата на Идриси нямало и помен от турци тук. (Много далеч бихме отишли, ако търсим тук следи от номенклатурни имена на Сургучи или Вардариоти.) Агатоболи по Иречек е Ἀγαθονίκη, а днес Παιλαιὸκαστρον до Сакарбаир при Каваклии. Томашек не възразява, но привежда споменуваното от Ана Комнина за 1904 г. Ἀγαθονίκη между Одрин и 'αβριλεβό. За Аврилево загатнах и по-рано и посочих, че трябва да се търси между Одрин и Еркесията.

** Като последно доказателство, че Идриси в посочването на Аниксоболи след Сливен не го визира западно от него и следователно има още по-малко основание да се търси той около Казанлък или Пловдив, е обстоятелството, че същият Идриси в отделен пасаж визира градовете Стара Загора и Пловдив. Лъджахисар (Хисарските бани), които Иречек отъждествяваше с Аниксоболи, ще е по-скоро Кринид на Ана Комнина, което тя, види се, като близко на Пловдив, считала го за едно от имената на последния. Кринид ще е във връзка с някой византийски корен за извор: срв. Cangius в коментара на Ана Комнина; Κρήνη? и Κρύνος в Томашек за Идриси.

Анхиало=Akhioli и Ahioli у Жобер (Akhiolou?)*; Axîlô у Томашек.

Айтоските бани=Mighali Thermé у Жобер; Mîgâlî-Termé у Томашек.

Созопол=Sozoboli у Жобер; Sozo-boli у Томашек.

Емине=Eïmen (cap Eminèh) у Жобер; Eimon у Томашек.

Месемвриа?=Melisia у Жобер; Milis-su у Томашек.**

Русокастро=Rosso Castro у Жобер; същото у Томашек е значело „Червена крепост".

Айтос=Zino-Castro у Жобер; Aïtô-quastrô у Томашек, като дава имената: Zînô-, Neô-, Anô-quastrô, които ги счита за негови варианти.

Голое=Ghorlo и Ghoulouni у Жобер; Gôlôî и Ghôlôî у Томашек.***

Карнобат?=Karnôî у Томашек; Reknowa у Жобер.****

Баска=Baska у Жобер; Bâska у Томашек.[107] То било на пътя от Голое за Сливен; половин ден далеч от Голое и половин — от Авли. Томашек го туря при с. Сунгурлар; той привежда Πασκᾶς на Прокопия за Македония и старото Πάσκος.***** Ако се четяло Баства, щяло да отговаря на българското паство! По Идриси Баска е било малко село, но добре заселено. Има ли то общо със старата крепост Маркела, с едно от селата Подвис или Добрал, или пък с Бургуджии (от Πύργος) — по тоя въпрос ще се повърнем.

---

* Срв. Akhlioun у същия Жобер, p. 293 (193 лист в оригинала).

** Тук и у двамата владее тъмнина и заплитане. Срв. и у двамата: Меберсинос, Мирсинос, Месинос. Жобер бие за към Бургаския залив, а Томашек — към Манастирските върхове.

*** Заедно с Айтос те се предават като търговски и плодоносни центрове. Мястото му, както ще се види, е спорно, но на всеки случай — близо до Карнобат.

**** Въпросът за Карнобат у Идриси е съвсем тъмен; срв. Caratamenia, Caratamenial, Krimial и даже Carwi у Жобер. Наклонен съм да приема, че тук пътеписът на Идриси не визира днешното землище на Карнобат, а ни отнася в съвсем друга посока, откъдето и заблуждението. Както ще се види, в името Карнобат аз се отказвам да търся какви и да е български или славянски следи и го считам за турско. Посочваните от Томашек Идрисиеви заселища на север от Karnoî, като Илмас, Фремниак, както и Aghirmini, Estimos или Estios, трябва да се търсят в Североизточна България. Също така е тъмно Идрисиевото име на Девелтус или подразбираното под него славянско Загора, у Жобер: Zakaura, Zakatra, Zaghoria. Посочваната от Идриси Бастринос (срв. Bastrinos, Bastres у Жобер) за недалеч от Русокастро, която у Томашек е на разстояние един ден до Карной, ще има общо с Βαστέρνας на Прокопий (от Βαστέρναι ?). Срв. Βαστέρνης на Никита Хониата за 1188 г. Това заселище има ли нещо общо с Bersamis, което Томашек мисли, че е древното място на близката до Ямбол Лардеа или пък че е Βερξητίας за Телерика, не е известно. Кантакузин между Русокастро и Айтос споменува ново име: τὰ Κτένια.

***** Но Прокопий (в aedif. за Rodope) привежда Βάσκον, което също би се отнесло за Югоизточна България.

Авли=Akli и Akla у Жобер; Aflî у Томашек; Akliba у Лелевел. По Идриси Авли е половин ден от Баска, а цял ден от Сливен, на изток от последния; оросявано е с води и при плодотворна равнина; северно се загражда от планина, издигната като стена. Известно е с трудолюбието на жителите си, с индустрия и железарство. По Томашек това е днешното Бургуджии, а по Иречек, въпреки че Авли у Идриси е на изток от Сливен и при това на един ден от него, той го туря почти до самия Сливен, на юг от днешното село Дермендере. С това заселище, което вече срещнахме при печенежките нахлувания в Сливенско, ще се занимаем по-подрбно при борбите на Калояна с латините. Аз го турям между Бургуджии и Сливен при подножието на Балкана на днешното място Юртя (което като турска дума значи развалини или следи от разсипано заселище). Именно тук е било и първото място на местеното след това още два пъти днешно село, Калояново.*

И тъй Идрисиевият Сливен (Стлифанос или Истлифанос) „бил още преди 1153 г. известен, а тогава (1153 г.) се радвал на значително благосъстояние“. Оттук е ясно, че Сливен е бил познат най-малко два века преди Идриси, и то като град. Преди всичко името Сливен в суфикса -ен, като рядък за имена на заселища, крие в себе си подразбиращото се град и в туй отношение цялото име Сливен в творческите понятия на своите автори е било като прилагателно (срв. Плевен, Призрен, Шумен, Свилен и т. н.). Следи от първоначалната форма Сливен-град се срещат и в народния ни епос: „Как(в)о й чудо станало в Сливен града голяма“ и т. н.** Първите славянски поселенци на Сливен са заварили до стария Сливен укрепление, до което и се заселят и не тепърва ще са дали начало на град, защото, както е известно, славянските градове не са били друго освен оградени села, жителите на които са се занимавали със земеделие.*** Ролята на сливенската крепост, днес Хисарлък, върху заселището отдолу нея, в случая старият Сливен, е била същата, както тая на Trimontium (у Ана Комнина) за Пловдив, Акрополиса за Атина и т. н.

Както се каза, коренът в названието Сливен е от сливам, а не от растението или плода слива.* Аргументи за оборване предположението, че Сливен е от раслите тук сливови дървета, ще се намерят пак в имената на български и други градове, дето коренът на слива е изрично запазен: с. Сливек, Ловешко; с. Сливата, Ломско; с. Сливито, Казанлъшко; с. Сливовик, Ломско; с. Сливовник, Белоградчишко; с. Сливо поле, Русенско; с. Сливово, Станимашко и Бургаско, и т. н. По-друго е обаче: Сливница, по-първата форма на което — Сливиница — ще има общо с корена на Сливен — сливам. Интересно е името Сливени, село в Македония, 6 км северозападно от Костур. То е славянско и с корен също общ на Сливен.**

---

* Мнението на Лелевел за Идрисиевите заселища в Сливенско не взех под внимание, защото той, освен че не познава тоя край, но побъркал даже и меридианите. Както се каза, Стлифанос той туря отгоре Дунава, а Авли у него е=Килия!

** Срв.-πόλις и -κάστρον в края на много византийски имена за заселища, -burg в немците и т. н. Началото на думата град е означавало земята, принадлежаща на даден укрепен пункт с известно поселение. Гръцкото -πόλις, римското -civitas и немското -stadt (-burg), английското -burgh, -borough и т. н. се развивали по един и същ закон. Срв. Вахсмут (Hellenische Alterthumskunde, I, S. 316—317; Maurer, Gesch. d. Stad. in Deutsch., 30, S. 44—45).

*** Соловьев, История России с древ. врем., I, 67, с. 255; по един

От подобните на Сливен имена за заселища, и то от славянски произход в Германия, Австрия (Чехия и Далмация) и др., са следните: Sliuna (Slivna), Sliuno (Slivno), Slivenec (Sliwenetz), Slivica (Sliwitz), Slivice (Sliwitz или Sliwnitz), Slivnca (Schleinitz, Slivncki, Slivnica), Slivnizza, Slivno (Sliwno), Slivonice (Sliwonitz), Slivar, Slivovice (Slibowitz), Sliv (Zliw), Sliwenetz, Sliwitz, Slivki, Sliwnica (Dolna и Gorna), Sliwniki, Sliwno male, Sliwno horejni, Sliwno dolejni и т.н.*** Множеството номенклатурни

ръкопис от 550 г. в Миланската библиотека в славянските земи имало 4600 села. Gibb., IV, p. 345; de Buat., XI, p. 69—189; срв. Шафарик в Slaw. Alterthümer, S. 673, за Мюнхенския ръкопис от IX в. за баварския географ.

* Както ще се види по-нататък, в руската енциклопедия и в някои трудове Сливен погрешно се смята за „сливовый город" (Pflaumenstadt).

** Покрай него тече едноименна река, Сливенска, вливаща се в Бистрица. По В. Кънчев преданието сочи на българския произход на въпросното заселище, но днес е населено повече с албанци-мохамедани и куцовласи. В Костурската каза има и друго село с подобно име — Слимница. Предполага се, албанският герой Скендербей, за когото Иречек пише, че е от славянски произход, да е родом именно от Сливени. Че това село е било средище на един чисто български край в началото на миналия век, се види от Пукевил. Според него от Scliveni тече река, която се съединява (слива) с тая между с. Ormani и Loupanista и се влива в Малкия дявол (приток на Heliasmon, а днес Индже кара су, прочут със златния си пясък, за който пък пише прочутият Белон в XIII век). Отгоре Сливени бил българският манастир „Св. Никола". Около Сливени били селата Жупанище, Тиквени, Tzétéroki, Zelini, Tzourni, Zalécosti. В това време те били заселени с мохамедански вардариоти и български християни. Притеснявани от турците, българите от Zalécosti се преселват в Galistas (Voyage de la Grèce, 1829, III, p. 26 — 28). На въпроса, има ли Сливени общо с нашия град Сливен, в каквато смисъл могат да се посочат славянските движения от север и северозапад към юг, трудно е да се отговори. Имат ли връзка южнобългарската Загора с епирската или Верзитиас под дервентските баири с Бръсяците около Вардар, също е тъмно. По-благодарен ще бъде въпросът, ако сложим общността на Сливени със Сливен от времето на падането на последния под турците и разпиляването или преселването на населението му из полуострова, нишки за каквито действително има. Но всичко това, ще повторим, е тъмно. Същият Пукевил пише за близкото до Янина село Bonila, населено само от българи, преселени от Балкана, при похода на Али срещу Пазванта. „Между тия българи, пише Пукевил, се намират красиви жени, които ви учудват с тяхната благородност и грация" (Voyage en Morée, 1805, III, p. 49).

*** Срв. Rudolph, Orts-Lexikon von Deutschland, Bd. 2. Като презиме срв. Sliwin, полска фамилия (Janze Sliwina), Sliwnicius (Mathias) или имена със Slieve в Ирландия нямат нищо общо със славянските корени от „сливам“ или „слива“. От слав (славянин, слава) са българските: с. Славина, Царибродско; Славкова, Троянско; Славовица, Плевенско, и др.; Славо поле, Орханийско; Славщица, Ловешко; Славотин, Фердинандско, и др. (срв. в цитирания речник: Slavin, Slavina, Slavinec (Slawinetz), Slavne, Slavnic, Slavinje и т. н.). Сливен у повечето чужденци се предава със Slivno. В Чехия заселища Slivno има няколко. (Срв. „Boj Jaroslava ze Slivno s Tatary u Olomouce“, фреска в замъка Zelenohorska; тя е много интересна — вж. списанието Svétozor, 1886, p. 637.) От подобните и неимеющи нищо общо със Сливен имена са: Стилвони, общо с гръцкия правопис за Сливен. Стилвони, от египетския календар за имена на планети: Τήν δέ τετάρ την ἡμέραν Στιλβόντι Σαλμῆνοι, ἔθνος νομαδικόν = номади в стара Арабия, после Σόλυμι, града Σιβλία в Птоломей, Σίλβιον на Плиний и т.н. във Фригия.* В тая посока могат да се изредят сума имена, малко или много подобни на Сливен, които нямат никаква връзка с него и не могат да породят съмнение, че той е като име от гръцки или чужд на славяните произход.**

СЛИВЕНСКО ПРЕЗ ВРЕМЕ НА ВЪСТАНИЕТО НА АСЕНОВЦИ

След Идриси Сливен наново се изгубва из старите хроники със същинското си име, за да го откриваме чак до Пахимера и Кантакузина под разни имена, малко или много тъмни и оспорими.

Sliwntzki, съвременния прочут пианист Сливинский и т. н., предимно имена от полски произход, неимеющи нищо общо със Сливен като град.

[*] Срв. Const. Porphyr. (de them.), III, p. 453.

[**] Хилфердинг вероятно е намерил в самата Гърция следи от славянското Сливно или Сливьно, срв. за него в Български книжици, ч. II, год. III, кн. I, с. 19: Σιλίβενα = Сливно; Σιλῖμνα = Сливьно, което още по-малко чудно ще бъде, като си припомним неоспоримите данни за сума славянски заселища там, днес, разбира се, повечето изчезнали, па и думите на Вилибалд за началото на VIII век, че „Монембасия“, най-южният град на днешна Спарта, бил в „terra Sclavonica“.

Е-то в „Сливен“ у сливенци се произнася почти като я; по същия начин те произнасят Плевян, Шумян и т. н. като особеност на диалекта си. У котленци Сливен е Сливин. Обстойната история на градовете Търново, Преслав и Шумен е от въпиюща нужда за осветляване старото и средновековно минало на Североизточна България и планинските покрайнини над Сливенския балкан. Шумен се чува много по-късно от Сливен, но ако името му е действително славянско, то като славянско заселище ще е по-старо от Сливен. Между него и Преслав и в околността трябва да се търсят много български старини. Към предположенията, че Шумен е Crummi Aulam или Symeonis Vertex (Buleuteriam), трябва все още да се отнасяме предпазливо. Плевен, доколкото ни е известно, се чува за пръв път в историята под името Pleun (1270 г.) в похода на маджарския крал Стефан V срещу Яков Светослав.

Това ще се види при кръстоносния поход на Фридрих Барбароса и у хрониката на Вилардуена.

Около 30 години след тъй заварения от Идриси „известен от по-старо време и радващ се тогава (1153 г.) на завидно благосъстояние Стлифанос“ се почва и последното усилие на българите да отхвърлят византийското владичество. Освободителното движение имà началото си в балканските висини между Сливен и Търново и както ще се види, главните операции на въстаналите под водителството на двамата братя Асен и Петър се въртят именно около тоя край.[108] Васалните владения на тия основатели на една от най-силните династии през българското царуване не са точно известни. Те се посочват нейде в Балкана, между Търново, Преслав и Сливен. От факта, че в тъй подновената от тях България се появява нов български град и при това столица — Търново, можем смело заключи, че поне на един от братята владенията са били близо до Търново.* В полза на твърдението, че кулите и земите на Асен и Петър са били между Търново и Сливен, ще послужи съществуването на местност Асениц (Асеница или Асеновиц), днес с развалини на крепост и заселище, отгоре Сливен в едноимен проход Асеновски или изкривено Арсенювски.** Пръв за тая крепост спомена Раковски в най-сериозния си труд за първите Асеновци, но той не отиде по-далеч от сливенското предание за нея. Че действително са съществували такива крепост и заселище, разсипани след идването на турците, се види от факта, че Хаджи Димитър си прикачи името Асенов, защото неговите прадеди са били преселени в Сливен именно от това заселище Асенец, разсипано окончателно вероятно едва през време върлуването на даалиите в XVIII век, по който начин се загубват и другите заселища около Сливен като Гергевиц, Тавазлии и др., за да не привеждаме още отсега изгарянето на Жеравна, Раково от по-организираните след даалиите кърджалии. Че арсенювският боаз като име е изкривено от Асенювски, във връзка с името на горната крепост Асениц, се види и от съществуването и до днес на сливенската фамилия Арсенювци, която по прадеди е също преселена от Асениц, отдето си води и изкривеното презиме Арсенювци. Казаната фамилия не помни в рода си нито едно име Арсен. Очевидно е прочее, че Асениц не може да носи освен следите на името Асен, и то на какво друго историческо лице, ако не на някой от Асеновската династия. Явява се въпросът, дали крепостта Асениц е останала от първите братя Асеновци или от Асен II? Съдейки от данните, че тия братя, преди да подкачат въстанието, са имали своите кули и владения в Балкана и при това избират за столица Търново, близката на Сливен и лежаща между него и Търново крепост Асениц ще е останала именно от Петровия брат Асен. Това ще се потвърди от факта, че въстанието се почна в Източния Балкан и че операционната база на въстаналите бе над Сливен, дето и се тури началото на новата българска столица. В какъв размер са били владенията на тия Асеновци, не е известно, па и мъчно е да се посочи близката на Асениц местност Предел като останала именно с име от границите на Асеновите владения. Но факт е, че тия братя, като царски потомци или по-скоро боляри, са се ползували през византийския режим с известни привилегии или са били васали.*

---

* Иречек ги туря в самия град Търново. Обаче са ли те администрирани оттук, а при това съвместно от двамата братя — това е само предположение и неясно. Никита Хоният пише, че най-малкият им брат е бил роден и възпитан в Балкана („in Monte Haemo natus et educatus“). По същия еластичен начин той се изразява за владените от Асен и Петър кули и земи „нейде в Балкана“.

** Първоначалното име на тая крепост и заселище ще е било Асеновиц; от него сливенци през средните векове са направили Асенювиц; а в по-ново време са го предали изкривено Арсенювиц и на самия проход. Срв. Гергевиц=Гергювиц. За вмятване на *р* срв. сложния аорист на гръцкия глагол за възпитавам = педепсо — у сливенци придепс[в]ам, а също и у селджуците и турците кръстното име аслан (лъв)=арслан и т. н. Че Арсенювски боаз не е турско название, се вижда най-после и от това, че турците го наричат Текенликбоаз (по-скоро от глог, нежели от теке), следи от което име са се запазили за северната част на същия проход към с. Бяла. Че Асениц като българско име и място е било в чисто български край до Сливен, се види и от имената на околните местности: Прогледец, Марковиц, Пиронковиц, Русковиц, а в Сливен и до него: Гаговиц, Гергювиц и т. н.

Следите от Асеновци в Търново ще са тепърва такива на тяхното царуване, когато Търново се вздига в едно укрепено и дворцово средище.

Колкото по въпроса: дали освободителното движение е почнало от крепостта Асениц, в каквато смисъл би се посочило името на върха на изток от нея и над самия Сливен, наречен Гръцка нива (Урумтарла) — тук и предание, и история мълчат. Ще се види, че и Асен, и Петър на няколко пъти са се срещали с византийците край склоновете на Югоизточния Балкан и западно от него. Вероятно около Твърдица, та до Стара Загора.

---

* Данни за васалитета на редица български знатни и военачалници в заварените от византийското робство широки български граници ще се намерят и в хрониките за разните кръстоносни походи през полуострова в тая епоха. Във всички от тях се пише, че от Унгария за Белград кръстоносците стъпват в българска, а не във византийска земя. През похода на Готие[109] (1096 г.) комендантът на белградската крепост Никица[110] у повечето хроники се нарича dux Bulgarorum (Guizot, Collect. des mém., т. XVI, p. 54—63). Кръстоносците от Белград до Ниш се бият не само с българи, но и с българска войска. Когато Boemond минава от Драч за Цариград, той нагазил България (днешна Македония в много по-широки граници), а в Scodra (пак там) намерил le roi des Esclavons, което трябва да се чете: български васал на Византия, и което е един пример от все още кипящого българизиране на славяните на юг в полуострова. (Срв. ibid, p. 112, и Reimondi de Agiles Canonici Podoensis, p. 139—140, за Sclavonia и Sclavi в Македония и в гръцките краища). Интересно е още, че един от първите вождове на убития в Драч Самуилов наследник Иван Владислав († 1018) е бил независим в Сирмиум и е сякъл пари със свое име. Неясно е обаче споменуването на български дукс в Одрин[111] (Albertus Aquensis, Historia Hierosolymitanae expeditionis). Той направил немалко злини на кръстоносците при преминаването на Willhelmus, princeps Pictaviensium, баварски граф Welsone и на маджарина Ида (de marchia Oisterrich), като им препречил моста в Одрин (p. 417, 621). Гуз, ако не васал, още е бил византийски велможа, и то от български произход, или васал, повикан на помощ в Одрин.

Както е известно, в навечерието на въстанието двамата братя са се свиждали с императора в Ипсала (днес Хавса), при когото ежегодно са се явявали с по 60—100 коня като васален дан. От броя на тия коне се види, че владенията им в Балкана ще са били значителни, а вън от това те са отворили въпрос и за едно спорно място, пак в Балкана, което са искали като отплата срещу вписване имената им в списъците на византийската войска.

Като предвестници на общото българско въстание при Асен и Петър, мимо движението на българите в Западна Македония, са бележити други три явления от тоя род, немалко свързани и с печенежко-куманските нашествия. Това са: повдигането на пловдивския павликянин Леко в Софийско (1078—1086 г.) и на Добромир (около 1078 г.) в Месемврия. Вече самото име на последния и фактът на въстанието му в Месемврия говорят до каква степен славянобългарският елемент е проникнал в кътове, които с векове са минавали за елински или византийски. През същото време някой си Сеслав, комендант на Вичино (?),[112] вероятно по реката Камчия, се възползувал от случая и се съединил с куманите срещу византийците.*

Като нишка за предположението, че въстанието под Асен и Петър се почва близо до Сливен или, по-добре, между него и Търново, ще послужи и писаното от хронистите за туй епохално събитие. От панегирика на М. Акоминат се вижда, че накането за освобождението си българи под Асен заграждат Железните врата и укрепяват всяка проходима пътека в планините.** Императорът, макар и да можел да пресече тоя път и Железните врата, прибягнал към военна хитрост, тъй като нападал на българите от неочаквани места, и то в планините.*** Очевидно е, че с тия тесни пътеки и Железните врата се визират и сливенските покрайнини, през които е минавал правият път от Цариград за новата българска столица.* По Акомината и Никита[115] българите се съюзяват с куманите, като се сговорват, щото последните да заемат една крепост около Балкана, за което им била обещана условена плата, като им се дало и позволение да преминат през Железните врата и да нахълтат във византийските градове, за да опустошават наляво и надясно — нещо, което им било òтръки.** Най-подробни данни обаче по въстанието на българите и византийските походи срещу тях дава съвременникът Никита. Още от него се види, че под приетото у византийците и латините през този период име власи се разбира българи: „. . . tum barbaros Haemi Montis accolas sibi . . . qui olim Mysi nunc Blachi nominatur.***

---

* В допълнение на казаното за васалитета и даже независимостта на личности, невизантийци, през въпросното робство ще послужат и имената на някои коменданти в българските покрайнини. Така в Силистра се подвизавал някой си Тата[113] (срв. печенежкото име Татуш; българското Татунчо в нар. песни; име Татьо в Сливен — фамилия Татевци). В друга крепост, вероятно между Преслав и Силистра, е бил Сачо[114] (срв. днешното Цачо). Ана Комнина не е толкова наклонна да споменува подобни „варварски" имена, защото „те обезобразявали елегантното тяло на историята": „nam aportat nominatim laudare viros inter barbaros nobilissimos licet historiae elegantiam vocabula de forment" (I, p. 323). За по-горе: Скилица, с. 741, и М. Аталиот, с. 302.

** Tafel за Акомината и Успенски за Асена, с. 119.

*** Тия места ще са край черноморския бряг, от Анхиало нагоре. Съвременникът R. de Clari пише, че България е една много силна страна, отвсякъде заградена и има само един вход: „si est Blakie une moult fort tere, qui toute est enclose d'unes montaignes si que on n'i puet entrer ne issir, fors par l destrait", изд. Paul., p. 51; тези планини са балканската верига, но не се посочва името на „едничкия" проход (destrait).

---

* Успенски, с. 122.

** Успенски, с. 133. Те се разпръсвали „като пчели от Балкана до Одрин“, а през време на сериозните мерки от страна на византийците държали в страх и трепет целия южен склон на Балкана, особено от Пловдив до Агатопол, макар и императорът да се намирал в Стара Загора. На 8 окт. 1187 г. в една местност до Ямбол той срещнал кумански войски, които се готвели да прекарат от Тракия (очевидно през Балкана) 12 000 пленени гърци и множество добитък. След една схватка византийците се отдръпват в Одрин. До каква степен са били укрепени проходите между Сливен и морето, особено Сливенският, от който куманите минават с българско позволение и се подвизават между него и Ямбол, се види от факта, че през пролетта (1187 г.) Исак на път от Цариград за Търновоударва чак през София и Ловеч. За гробницата на византийската войска около Хаинкьойския проход срв. Успенски, с. 157, прил. 35. В 1190 г. Исак през Анхиало се отправя с много войска към Балкана, дето узнава, че българските градове били укрепени с нови кули и стени (Иречек, Ист. Болг., с. 300).

*** Мнението, че Асен и Петър са били власи, е във връзка с туй име за визирания период, което, очевидно, не е случайно и ще засяга една от най-интересните страници на румънската история. Движението на някои влашки маси от юг към Дунава е придало и името влах и Влахия на цяла Северна България въпреки заселеността ѝ с българи. Византийците под влах не са разбирали толкова етнично име, отколкото понятието селянин, овчар. А такива бяха власите на север от Гърция, като все още аморфна маса, за които Бенжамин в 1173 г. пише, че не били „нито християни, нито евреи“. Че Асеновото движение не е непричастно в разредяването на днешна Румъния от куманите и във влашкото движение в полуострова, се види от това, че именно от тоя период се зарежда политическата история на румъните. Предположението, че Асеновци са от влашки произход, тъй като Калоян се хвалел пред папата, че бил „римски потомък“, очевидно за да изтръгне от него нужните титли и корона, освен че е наивно, но и тенденциозно. Ако има съмнение, че те не са българи, за най-вероятен може да се счита куманският им произход, което инак е мъчно да се допусне при факта, че тия Асеновци са се въртели около старата българска столица, а при това куманите мъчно можаха да създадат една болярска фамилия в продължение на половин или цял век, за да затрият спомена за чисто български знатни потомци. Тъй или инак, името Асен не е славянско и като общо на прабългарския език има следи и в другите тюркски езици. Срв. Asena, смесван с Tumen, родоначалник на турците. По Gibb., IV, p. 550, е Bertezena (440 г.). У българите Асен ще е било Асан, а тъй го пишат и византийците. Средновековните българи са направили от него Ясен или Асен, Видинско и Пле-

Споменуваното от Никита турско нахлуване в Тракия, когато Калъч Аслан се научава за смъртта на Андроника и за провъзгласяването на Исак Ангел, не ще засяга Югоизточна България и ще се е ограничило по бреговете на Егейско море. Но което е по-важно, за причини на българското въстание не са липсвали и икономически елементи. Така вдовецът Исак в намерението си да се жени за десетгодишната дъщеря на унгарския крал Бела и да посрещне огромните разноски по тъй готвената сватба налага на населението много тежки данъци. Той притеснявал особено жителите на Анхиало и другите околни градове, което главно раздразнило населението над Балкана. Българите, за да се подигнат срещу Византия, колкото и наивен да е тоя израз, негодуването от налагане на тия данъци в посочените краища не може да изключи участието в него на българското тук население. Видяхме, че още преди това Добромир се подига в Месемврия, а жителите на Ямбол и другите градове се съединяват с куманите против византийците. Фактът на поселеността на Югоизточна България преимуществено с българско население е очевиден, но несъмнено византийците не можели да се примирят със съществуването на „власи“ и „мизи“ освен като ограничени в свърталищата си около и по балканската верига: „sed dum ex tenacitate nuptias ex fisci pecunia celebrare reformidat et suptus illos ab urbibus et provinciis affatim exigit, cum alias urbes, praesertim Anchialo finitimas afflixit, tum barbaros Haemi Montis Accolas sibi.“ Възможно е както Ямбол, тъй и Сливен да са влизали тогава в провинцията Анхиало, управител на която е бил по това време прочутият астролог Конст. Ститатус, а на цяла Тракия — Вас. Ватацес. Разбира се, че не току-тъй без политическа подкладка негодуването на подбалканското население от наложените върху него данъци съвпада по време с появяването на Асен и Петър, които под предлог за оспорвани някои права върху владения в Балкана (Κατὰ τὸν Αἷμον) подкачат освободителното ни движение. Исак потегля срещу българите при слуха, че те дигат глава и се съединяват с куманите. От Анхиало той стига Балкана, но защото градовете и другите места били отново укрепени от българите, защищавани от войници, „по-леки и по-бързи от сърните, катерещи се по скалите като кози“, той изгубва два месеца в тоя поход и нищо не свършва.* Несъмнено, с тия

венско; Ясенково и Ясенов дол; вероятно и Горски Сеновец, Горнооряховско (Асеновиц?). По-близко до старото име е Хъсен, Тетевенско. Че ударението в Асен е било на последния слог, се види и от изкривеното му име в сливенското название Арсѐнювски боаз (Асѐнювиц).[116]

* „Imperator iterum egressus, Anchialo praeterita, per ambages Haemum montem adit. Sed cum nihil sua praesentia dignum genere posset, bimestri tempore eam expeditionem circumscripsit, Nam castélla et oppida novis moenibus et turribus adornata longe munitiora reperit; et propugnatores eorum instar cervorum alta petentes, nec aliter quam caprae in rupibus saltantes,

скали и катерещи се по тях българи, които сипели канари върху византийската войска, ще се визира една доволно голяма част от скалистите склонове и на Сливенския балкан. По Никита Исак, „вместо да се върне, отдето е дошъл“ по направление за Стара Загора, избрал един по-къс път през долини, дето загубва голяма част от войската си с риск даже и на живота си. Никита му натяква, защото византийската кавалерия не могла да се движи в планинския проход, през който течала една река. Обаче доволно тъмно у него, не може да се посочи с точност откъде е минал императорът и де е станало решителното сражение.* Данните са тъй неясни, че човек би се двоумил дали от момента на излизането на Исак от Анхиало към Балкана тук не става дума за два отделни похода или поне за две отделни сражения. Възможно е Исак, вървящ край южните склонове на Балкана по западна посока, да се е срещнал със събраните български сили нейде около Хаинкьойския боаз или в теснините на Твърдица, тъй като Никита не споменува ни един от проходите на Източния Балкан, между които и Сливенският, още повече че те, съгласно думите на същия хронист, ще са били добре укрепени от българите. Вероятно думите: „Исак, вместо да се върне по тоя път, откъдето е дошел“, се отнасят за непредпазливото му втурване между Средна гора и Балкана край Сливен по долината на Тунджа към Бинкос и Твърдица. Тъй или инак, в навечерието на сражението византийският авангард е бил под Исак Комнин и Мануил Камиц, а ариергардът — под Иван Дука. Императорът е вървял в средата заедно с брата си и носените припаси и багаж. Българите, които били от двете страни на безименния проход, чакали с нетърпение да се нахвърлят върху византийците и жадни да връхлетят върху самия император, пропущат авангарда му недокоснат. Когато императорът се задал, те се нахвърлили върху византийците със страшна „ярост“. Византийската пехота си изпълнила добре задачата, но работата взела друг край, когато българите почнали да сипят канари отгоре ѝ. Тя се разпръсва в бяг, гонена със свирепост и последвана от императора, който си загубва в суматохата любимата шапка. Бъркотията била ужасна. Исак едвам засти-

---

pugnam statariam detrectabant.“ Тук вероятно под израза „Стара планина“ не трябва да се разбира краят на Източния Балкан край морето, а Балканът от Айтос до Стара Загора. Това ще се види от станалото сражение между Сливен и Стара Загора.

* Названието Гръцка нива (Урумтарла на турски) ще е във връзка с някое произшествие между българи и византийци, ако и не именно в такава с едно от сраженията при тук разгледания поход на Исак срещу Асен и Петър. Това е важно още повече и за туй, че върхът Гръцка нива, като над Сливен, е при самото устие на Асеновския проход и под крепостта Асениц. Както ще се види, в Сливен не е живяла нито една гръцка фамилия, за да се помисли, че при него може да става дума за гръцка собственост; турците със заселването си тук са превеждали голяма част от заварените номенклатурни названия.

га авангарда си и „благодарил на бога с думите на Давида, че му избавил живота“.* От Стара Загора Исак се връща в Цариград, а българите продължили нападенията си в изпразнените от византийците подбалкански покрайнини. Те разрушили кулите и на Анхиало, след което византийците били принудени да ги поправят и т. н.

При стратегичното положение на крепостите край южните склонове на Балкана и при факта на тяхното българско население би могло да се твърди, че те са влезли в български ръце ако не още в 1186 год., то поне в осигуреното зацаруване на двамата братя. Това ще се подкрепи с думите на Никита, че българите са се подвизавали през това време и в Одринско, и още по-нататък, дори до Цариград (1196 г.), а най-вече с данните на някои западни хронисти по случай Барбаросовия поход: „Kalopetro (Петър) scilicet et Assamo (Асен) fratre illius, qui quoque portem Bulgariae circa Danubium et partes Thraciae sibi subjugatas virtute bellica obtinebant.“**

КРЪСТОНОСНИЯТ ПОХОД НА БАРБАРОСА

Почти едновременно с освободителното движение в България срещу византийците започват се известните в историята — според някои в тая „на цялото човечество“ — кръстоносни походи. Преживяваше се време, в което рицарските „добродетели“, доволно окадени в тесните замъци, вертепи и кули, под маската на въоръжено благочестие трябваше да се излеят в епохален авантюризъм.***

---

* Иван Дука се спасил в теснините с помощта на един водач Litoboes (Литовой?). Императорът през Crenum се озовава в Стара Загора, дето открил, че по-голямата част от войската му е избита. Crenum ще е по-послешното Крънe,[117] към изворите на Тунджа, с което ще се срещнем и по-нататък. То няма нищо общо с това на Pomponius Tela, на Черно море, над Варна („est portus Crunos: urbes, Dionysopolis, Odessa, Messembria, Anchialus“); и вероятно е тъждествено с „Краниево място“ в славянския апокриф за сказанието на пророк Илия). Cangius, вероятно повлиян от това, че Κρήνη на византийски значело извор, поток, приравнява го с crenum и мисли, че то е днешните Айтоски бани.

** Expeditio Asiatica Friderico I imp. Barbarossae (Thesaurus monumentorum etc., t. III, pt. 2, p. 508). Това ще стане по-ясно при Калояна. Срв. Никитовото „in Bulgaricum agrum iuxta Serras incurzione facta“. Според същия Асен е бил убит (1195 г.) по предсказването и проклеването на един гръцки свещеник, знаещ български, хванат роб от българите и убит в „Haemus“. Направените от Иванко укрепления край Балкана в качеството му на управител на Пловдив не ще достигат до Сливен.

*** Прицелът на кръстоносните походи бе освобождаването на Ерусалим срещу мохамеданите. Първият от тях с път през България бе в 1096—1099 г. Той може да се каже, че бе и същинският в тая смисъл. Вторият, съвсем несполучлив, през 1147—1149 г.; третият в 1189—1192 г. под Барбароса, с

Третият от тия походи, воден по сухо от немския император Фридрих Барбароса, заварва България именно през време на нейните усилия за пълна независимост от византийците. Барбароса нагазва България през 1189 г.[118] Тук се различава България от Тракия; под първата се разбира цяла днешна Сърбия, Софийско и Северна България, а под Тракия — днешна Южна България с останалите византийски владения до Цариград и в Македония. Южна България, вероятно с изключение на прибалканските ѝ крепости, е била все още във византийски ръце. Намеренията на Барбароса не са били чисто „кръстоносни“. Това се види преди всичко от кореспонденцията му, от враждебното държание на Византия срещу него, от една страна, и от приятелските му сношения с българите, от друга.

Барбароса през Белград, Ниш, София пристига в Пловдив, дето се е бавил близо три месеца.* Враждебното поведение на византийците го принуждава към грабеж, кланета и завоеваване на тракийските крепости, между които и Стара Загора.**

път през България, а едновременно под Филипа Френски и Ричард Английски — по море. Четвъртият бе през 1202—1204 год. под френски и италиански маркизи, които спират в Цариград и забравят Ерусалим, и т. н. Приписваните „съдбоносни“ последици от тия кръстоносни походи, като разсипването на феодалния строй, ускорения преврат в икономиката с обмяната на производството и т. н., са плод на мъдрувания у екзалтирани историци, които не намират по-дълбоки причини в политико-икономическия строй на визирания период и най-малко държат сметка за съществените фактори по тъй станалите промени. Наричаха се кръстоносци, защото носеха кръст на гърдите си и отиваха да се бият за него. Под вдъхновението именно на тия кръстове те грабеха страните, през които минаваха, и убиваха безразборно. Събрани от кол и въже, упоявани от попските припадъци и обнадеждвани с богатства и грабеж, те бяха роби на най-деморализираните амбиции и черни години, които някога човечеството е преживявало. Повече за нас, отколкото за Запад тия походи са важни не защото разнесоха из Европа плъховете и венерическите болести, както се изразява един хронист, но защото, след като разгнездиха и раздвижиха турските пълчища в Азия и запазиха откъм Мала Азия още за малко години агоничната Византия, накараха дивите орди да се сплотят и понесат урагана не към „блажените Апенини и Рейн“, а към вечно жертвения Балкански полуостров.

* Името на София през тоя период е било вече пославянчено. От Сардика тя се обръща на Сердика, Средец. Това се види от хронистите за въпросния поход, които малко изкривено пишат: Stralits (у Tageno). Срв. Raumer. Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit, 1857, I, S. 37, 40. В Gulielmus de Tyre: Stralicia Daciae mediterraneae metropolis, etc.[119]

** Veroj в повечето, а погрешно Berrhoea в Canisius (Thesaurus monumentorum et historiacorum eccles., etc.). Сам Michaud (Biblioth. des croisades, 1829) е заплел много данни, невнимателно черпани от съвремениците: Tageno, Anslertus, Anonimys, etc. В Radevic (de gestis Frederic I.- imp.) Стара Загора е Vermuth! Завзетите около Плевен крепости от кръстоносците са били Sebentium или Seribentium.[120] По Добровски това е Sebastopolis *на Хиераклиса или днешното Сопот, над който и манастир:* „super quod et claustrum monachorum erat situm, Bandouey“, до Бачковския манастир. Вероятно ὁ Μπέαδνης (Beadnus) на Кантакузина, II, p. 406, за 1344 г., село Воден (Горно и Долно), пак в Станимашко? Pernis или Permis, по едни погрешно отъждествявани с Thermae (Айтоските бани), ще е по-скоро Перу-

През първата седмица от месец ноември (1189 г.) кръстоносните войски под Барбароса най-после потеглят от Пловдив за Одрин. На третия ден те пристигат в града Blisimos, дето престояват 7 дена, за да си починат: his ita ordinatus nonis novembris exivimus Philippoli et versus Adrianopolim iter arripuimus, in cujus confinis iterum exercitus graecorum adunatus consistebat et tertia die venimus ad oppidum Blisimos, ubi per VII dies morati sumus, quia dominus imperator reversus interim cum paucis Philippolim secretiora quaedam communicavit Principibus, quos ad custodiam civitatis dere liquerat.* Барбароса от Blisimos се връща в Пловдив, който град е бил в ръцете на кръстоносците и пазен от техен гарнизон, който пък и след горното тръгване за Одрин продължава да заема околните крепости, в който случай пада и Gradnitz.[121] Временното връщане на Барбароса едни отдават на маджарското заплашване. След държавния съвет в Пловдив той начертава да влезе в съюз с българите. Но какво и де е тоя Blisimos? Въпросът за тоя град е важен и за това, защото името му по подобие е свързано с друго едно, не по-малко загадъчно, срещано в Ана Комнина (Βλίσνον, Σάλινον) и с Blisme у Вилхардуена за епохата на Калояна. Преди всичко въпросът се усложнява с питанието, дали именно последните два града са едни и същи и имат ли нещо общо с Blisimos[122] в хрониките по кръстоносните походи? Още оттук се види, че при разглеждането на тия питания въпросът ще се върти около мнения и предположения. Това разглеждане е неизбежно за историята на Сливен и Югоизточна България не само защото тук е въпрос за едно съмнително заселище, близко или относимо към тоя кът, но защото с него някои автори интригуват именно града Сливен. Blisimos много наподобява Βλίσνον на Ана Комнина. Тя го споменува при похода на византийския маршал Татикион, пратен от Алексий Комнин срещу въстаналите към изворите на Марица: „καταλαβών δέ τὰ περὶ τὴν Φιλιππούπολιν, παρὰ τῷ χείλει τοῦ κατὰ τὸν Βλίσνον φέοντος ποταμοῦ χάρακα πήγνυται“.**

щица, нежели Петрич; Circuiz (в Thesaurus или Circuizen в Tageno), на запад от Пловдив, вероятно Кричим, отколкото Черкозо в Старозагорско, или Чървен в Станимашко. Bandouey е Brandevoy в D-r Chroust (Tageno, Ansbert und die Historia peregrinorum, S. 131—134). Перущица (Πετριστίτξα), Кричим и т. н., както се знае, с цялото Родопско (9 града) и заедно с Пловдив отново влязоха в българските владения под Александра (1343—1344 г. Кантак., II, p. 406). Най-популярни за Пловдив форми, у които се говори за арменци (чети: български манихеи или павликени), са: Vinipopolin (у Godefridi Monachi Annales), а Vinopopolin в Allertus Aquensis.

* По Ansbertus.

** I, 1, p. 6, 14. Тук за реката на Влиснон не се посочва нито Марица, нито Тунджа, но очевидно ще е един от притоците им. Влиснон е така у повечето издания на Ана Комнина. Срв. това на Hoeschel. В парижкото и венецианското (p. 146) е Σαλίνον. По Cangius първото е по-право, а по Paris, P. (De la conqueste de Const., 1838, p. 147—325) обратното. По повечето автори Влиснон е около Пловдив. Фишер (Gesch. des Creuzzugs Keiser Fried.

От факта, че кръстоносците, за да стигнат във Влиснон, от Пловдив насам са вървели три дена, и то след това си почивали, се види, че Влиснон не е бил близо до Пловдив. Барбароса на всяка стъпка е очаквал византийско нападение, което той систематично е избягвал. Вероятно той не е предпочел стария римски път от Пловдив за Одрин, по който са го очаквали и наежените срещу него византийци, а е избрал тоя край на Балкана, разчитащ на дружелюбния прием на местното население и подкрепата на Асен и Петър, които и са преговаряли с него. Възможно е, че както всички имена на тукашните заселища са изкривени в разните хроники (напр. Vinopopolin вместо Филипополис, Стралиц вместо Средец, Красианус вместо Асен и т. н.), тъй и Влиснон, Салинон, Влисимос, Глиснон и т. н., визирующи все един и същи град, да са вместо Стилвнос=Сливен.* Едно от близките по фонетика имена на Влиснон, което може да се противопостави на вероятното отъждествяване Влиснон със Стилвнос, е Βελέσμος на Ефремиус. Мястото на въпросното заселище също не е известно, но визира родопските покрайнини около Станимака. Е ли то Blisimos на Барбаросовите хронисти, мъчно е да се допусне, защото пътят от Пловдив за Одрин най-малко води през Родопите, а което е поважно, разстоянието до Βελέσμος, като близко до Родопите, невъзможно е да бъде три дена път от Пловдив.**

I, 1870) го отъждествява с Папазлии, когато се знае, че то е турско име. Добровски (в хрониките за Барбарсса) го туря също близо при Пловдив, село Bahadere? По Paris, P. Blime на Вилардуена е с вариант Blismes или Σαλίνον, Βλίσνον на Ана Комнина и твърди, че другият вариант Bliston в Anonimus (Exped. Freber. imp.) е днешното Selimno. В тоя смисъл той поправя Cangius и приема, че Σαλινον на Комнина е по-право от Βλισνον. В тая посока той намира защитник в Bouchet, както ще се види по-долу.

* Cangius (в Hist. de l'Emp. de Const., Paris, 1657, и в Observ. sur l'hist. de Geoff. de Ville-Hardovin., p. 349) пише, че Blisne (Blisme и т. н.) на Вилардуена е Βλίσνον на Ана Комнина и че е същото в другото ѝ издание (Ausbourg., p. 183) Ξάλινον или погрешно Glismon в анонимното Exped. Frider. imp. За да се види доколко разстоянията на Ана Комнина са сигурни, особено за случая, дето Влиснон у нея е близо до Пловдив, ще послужи твърдението ѝ, че севастократорът Исак отишел от Цариград до Пловдив за два дни! (I, p. 414). По-долу ще стане ясно, че както хронистите по Барбаросовия поход, тъй и Вилардуен за Калояна са уподобявали българските градове по съзвучие или значение със своите или пък са превеждали názванията. Така Айтос (Орлово) у Вилардуена е Aquila, Средец у Tageno и др. е Stralitz (срв. Strelitz в Германия) и т. н., а Blisimos или Blisme у Вилардуена ще е по името на френската крепост Blesme (Belesmus, Bellême, Belesimum и т. н. в Gesta Sancti Ludovici Novi, p. 45 в Bouquet, XX, Hist. de la France). По Томашек (за Идриси) Влиснон е Хисар касаба на Акдере, между Пловдив и Стара Загора, или старото ἐμπόριον Πιξος. Но разстоянието между него и Пловдив не е три дена, както пише Ansbertus, а по-малко.

** Възможно е Βελέσμος на Ephraemus (342 или 8512) да е смесено с Βελεβδος в Македония. Срв. ibid., p. 8710, 9027, 9137. Едничък по-прям път за потвърдяване еднаквостта на Барбарссовия Blisimos или поне Blisme на Вилардуена със Сливен би могъл се достигна още и с допущане възможността, щото Влиснон на Ана Комнина да няма нищо общо с горните две.

От Blisimos, дето според Ансбертус кръстоносците са стоели седем дена, те потеглят за Одрин.* Че походът на Барбароса не е бил чисто кръстоносен, за удостоверение на долната забележка служи обстоятелството, че и с пристигането си в Одрин кръстоносците са продължавали схватките си с византийците и даже воювали. Населението из Одринско се разбягва, а Барбароса ударва на околните крепости, дори до Цариград. Така при Димотика са били избити 1500 души гърци. Но това, което Барбароса имал пред очи и не можал да осъществи, се сбъдва при последующия кръстоносен поход. Асен и Петър ще са преговаряли с Барбароса за задружни акции срещу византийците още в Пловдив. В края на 1189 г. Петър праща посланици в Одрин и предлага на Барбароса помощ от 40 000 българи и кумани.** Мотивите му ще са били, очевидно, за да осигури положението си и под Балкана, ако не и единствено да придобие царската си титла. Исак Ангел, научен за това съвсем нешеговито предложение, спира враждебните си действия срещу кръстоносците и им предлага даже помощ чрез флота, за да ги прекара в Мала Азия. Барбароса, все още на път за Ерусалим, при такива условия, инак наклонен да кооперира с българите, не е можел да изпълни предложението им. Тъй се завършва тоя кръстоносен поход, който чрез съдействието на българите разклаща византийското владичество в прибалканските области, в границите на Византия. По-сложен и интересен става въпросът при последующия кръстоносен поход, в който

В Бонското издание на Ана [Комнина] за Влиснон се турят още и вариантите: Σάλινον, Σχλίσνον, Βλησίνων. Тъй или инак, Влиснон, споменуван от Ана [Комнина], се визира при куманските нашествия, които, както се видя, ставаха повечето през проходите на Източния Балкан. Види се пак оттук, че куманите се подвизават в 1086 г. чак към изворите на Марица, дето се съединява с тях и местното българско население. Пратената византийска войска срещу тях е била многочислена и водена от разни началници. Така Пакуриан е действувал при Велятово (Белево), дето са били убити Врана и великият доместик. Татикион, подкрепен с френски наемници под Умбертопол, на път за Пловдив от Одрин спира на лагер на брега на една река, която напоявала въпросния град Влиснон. Оттук той вижда куманите да карат роби и плячка и ги напада, за да продължи по-нататък похода си към Пловдив и Велятово.

* В писмото на Барбароса до сина си, датирано от Пловдив (16 дек.? 1189 г.), Фридрих пише, че употребил 6 недели да мине България и че престоял в Пловдив 12 седмици. Срв. Radevic (De gestis Fred. I, imp., поместено в историята на утрехтските епископи от Guillaume Heda). Барбароса явно пише, че иска да вземе Византийската империя, затова и търси помощта на Генуа, Венеция и Анкона. Срв. Exped. Asiat. adversus Turcas et Sarecenos, 1522, дето кръстоносците се хвалят, че преззели Македония и Тракия и че българите били заедно с тях, па и павликяните им били верни: „Tota Macedonia et Thracia usque ad muros Const. nobis subiecta est . . . Blachi nobiscu sunt, armeni fideles nostri sunt, etc." Че тия „армени" са вече почти побългарените еретици, заселени под Балкана от Константина Копронима и Цимисхий, срв. Nicet, p. 527.

** По Michaud, види се, погрешно, само кумани.

Калоян имаше да сломи три български врага: Византийската империя в полуострова, тая на „латините“ и най отровния от тях враг — българското безначалие и самоизтреба.[123]

СЛИВЕНСКО ПРИ КАЛОЯН И „ЛАТИНИТЕ“
BLISME И EULUI

Четвъртият кръстоносен поход не стигна до Ерусалим. Тъй наречените „латини“ от туй, че бяха смесица от италиански и френски рицари, стигат при Цариград и решават да си поделят Византийската империя и основат латинско царство. Папата, същият тоя, който благослови техните мечове срещу турците, изръкопляска още при първия слух за нападането на Цариград (април 1204 г.).* Латините не познаваха историята и малко подозираха, че още при Одрин ще се срещнат с нов за тях народ, който ще им развали сметките. Именно в тоя момент се явява и Калоян.** Явява се въпрос: дали при началото на Калояновото зацаруване по-голямата част от крепостите и градовете на днешна Южна България са били вече в български ръце? Падането на Цариград под кръстоносците, освен че отчужди много византийски владения в Тракия, но и тия, които все още се държаха във византийската администрация около Одрин, бяха в едно междуцарствено положение и плячка на българите и техните съюзници — куманите. В падането на Одрин под същите кръстоносци византийските гарнизони простират ръка към Калояна за помощ и се възхищават от неговия героизъм.*** По-голямата част от царуването си Калоян прекара под Стара планина, дето и изля своята енергия и мощ, а оттук чак до Солун. Още в 1205 г. той заплашва латините при стените на самия Цариград и избива 20 000 арменци, които кръстоносците измъкват откъм Ефрат, за да им помагат срещу българите в Тракия.* От 1206 г. поне частно за Югоизточна България Калоян се среща само с латините, което се потвърдява от факта, че в нея година Димотика и други градове на Romania отхвърлят игото на Калояна и припознават това на латините.** Една от първите победи на Калояна над латините е тая при самия Одрин, дето и пада жертва избраният за император на тъй скърпената Латинска империя Балдуин.*** Калоян освен че нямал търпение за мир, но решава да очисти полуострова от латините. Едничките данни за тая интересна борба между българите и неканените рицари, в която Сливенско играе видна рол, ни дава фелдмаршалът на латинските войски в Романия (чети: заварените византийски владения в полуострова) Вилардуен (от френски произход, роден в 1166 г., хрониката му е достигнала до нас в многобройни копия ѝ коментари.[125] Преписи от ръкописния оригинал са запазени само седем: шест в

---

* За зверствата и светотатствата на латините при превземането на Цариград срв. Gibb., IV, p. 409—410. Думите на Никита и Гибона напомнят тия на Цамблака за турските вандалщини при падането на Търново (1393 г.)

** Калоян, най-малкият брат на първите Асеновци, безспорно ще остане най-способният от българските царе.[124] Истинското му име е Иван или умалително Иванѝца — оттук и Калоян, като поърчено=хубав, силен Иван (Καλοϊαννη в χρονικά τῶν Ρωμανία, etc., p. 25; Buchou, exped. Françaises: Cangius във Familiae aug. Byz., p. 209, Jehans в R. de Clari; Caliohannes у папа Инокентий III — Theiner A., Vetera monumenta, etc., p. 15; II Rè Giouannissa в Ramnusio, p. 143; като изтребител на византийците спечелва прякора Скилоиоан=Кучешки Иван: „regnator bulgarorum Joannes, homo inhumanus vel cruentus canis, etc.“ — Ephraemius, p. 314—7790; като страшилище за латините и изтребител на византийците, той заслужава да се нарече гръко или романоубиец (severo Romanoctonum indigitabat“, p.13, p. 26 на G. Acropol., etc.).

*** Michaud, hist. des Croisades, III, p. 324.

---

* Ibid., III, p. 325. Според другите 30 000, и то фамилии.

** Michaud, III, p. 327—328. Одринско се паднало на венецианците като част от prima parte Imperii Romaniae. Под последната се разбирало подбалканска България, част от Тракия, Македония и Гърция. Одринската провинция, която взели венецианците, е обгръщала градовете между Одрин, Черно море, Босфора, Дарданелите и Егейско море — почти целия днешен Одрински вилает. Едничкият град от днешна Югоизточна България, влизащ в тия владения, е бил Анхиало (Brachiali): Δέμα βραγχιαλίου и Pertinentia Brunchialii. Срв. Tafel в Pacti Veneto-Graeci pars geogr., etc. Münch. König. Akad., Bd. V.; Daru в историята на Венеция, I, 1, 4, 1853. Латините са делили Византийската империя главно два пъти. Изразът „принадлежащите към Анхиало места“ трябва да се разбира за тия краища, които са били край морето, но въпрос е дали Месемврия е влизал в тях, защото в последния дележ, и то преди Калояновите победи, крайбрежните градове на венецианците се простирали от Селиврия до Месемврия. Оттук се види, че цяла днешна Южна България е била в ръцете на Калояна с изключение на Станимака и Пловдив, дето временно се загнездва Renier de Trith с титлата дук.

*** Версиите за смъртта му са разни. Вероятно тя ни отнася в Търново. Срв. поемата на Mouskes: „Ensi li Blak et li Coumain, en lor prison et en lor main, orent le comte Bauduin et si l'ocisent en la fin“, и анонимната тая в „The conquest of Const. by crusaders“: „Count Louis fell with many knights and Baldwin was compelled to yield. On drear Bulgaria's unknown shore he slept in a mysterious tomb . . .“ (p. 116). Калоян след победата ударва на грабеж и сеч и стига до Родосто, дето и среща въпросните арменци, водени от императорския брат. Приемник на Балдуина става брат му Хенри, който се коронясва в Цариград на следната година, 20 август, но бил принуден да сключи мир с Калояна, за да закрепи положението си (fist pes à Blacs; продъл. на Guillaume de Tyr. par B. le Trés; Guizot, Collect., XIX, p. 305, 337). Подобно на братята си, Калоян още преди падането на Цариград предлагал на кръстоносците помощ от 100 000 души, стига да му признаят царската корона: „se il le voloient corouner à roi . . . pour aidier à prendre Const. à tout c. m. hommes à armes“ (R. de Clari, изд. Count Poul d. R., p. 51). Колко чести са били българо-куманските тревоги срещу латините, се вижда от думите на граф Людовик: вижте тия глутници, не ни оставят на мир даже когато ядем („veés cil glouton ne nos laisoient mengier en pes!“).

Париж и един в Оксфорд. Фактът, че у разните ръкописи собствените имена са разно преписвани, говори, че в първия, днес загубен, те ще са били най-автентични). Първата схватка на Калояна с приемника на Балдуина става, след като първият обсадил Димотика с 40 000 кавалерия и „многочислена пехота". Хенри потегля насреща му, а Калоян ударва към Родосто, откъдето се оттегля и се връща към Източния Балкан, вероятно с цел да привлече латините в самия Балкан и там да ги сломи. Хенри обаче стига до Айтоските бани и неизвестно по кой път към Станимака, за да избави Renier de Trith, обсаждан там от българите от 13 месеца насам.* Хенри със завръщането си в Цариград едва сварва да се короняса за император, тъй като чул, че вече Балдуин бил умъртвен и че Калоян подновил походите си срещу латините с по-страшни сили. Той събира войските си, но докато да се срещне с Калоян, последният опустошава земите под Одрин и се оттегля с много пленници към Балкана. Хенри през Одрин ударва в българските земи (на юг от Балкана) и стига до Стара Загора. Жителите на града избягват в планините, което изрично говори, че както самият град, тъй и населението му са били българи. Тук латините стояли 2 дена на лагер и се награбват на жито в изобилие и други богатства, най-вече стада от крави, волове и биволи.** Оттук след направената рекогносцировка, види се, за узнаване следите на Калояна, латините се запътват за друг град, далеч от Стара Загора на един ден разстояние, жителите на който също избягали в планините. Тоя град, „снабден с всички видове богатства", се наричал Blisme: „Cheuaücha a une altre cité loing de qui a une iornée, que on appelle Blisme: et ensi com li autre Gré auoient lassie l'autre cité rauoient cil laissie ceste, il la trova garnie de toz biens, et se herergia deuant."*** За Blisme се загатна още при похода на Барбароса, дето се и посочи доколко той може да се счита тъждествен с Влиснон на Ана Комнина. Двама от най-последните коментатори на Вилардуена, а именно Парѝ и Бушѐ, твърдят, че споменуваният от него град Blisme е днешният Сливен.* Идването на императора Хенри в Blisme, както и на самия Калоян в дадения случай е било в края на октомври 1206 г. Хенри спира на лагер пред самия град, но наскоро идва един грък и му съобщава, че заробените от Калояна гърци заедно с жените и колите им са на три мили далеч от Blisme в една долина. Латините начело с Хенриева брат и други вождове се отправят към посоченото място и действително намират пленените (20 000 д. и 3000 коли), пазени от българска войска, която се разпръснала.[126] Възможно е тук да не е бил лично Калоян, а оставените войници при пленените да са били просто стража. Тъй или инак, тъй докараните дотук роби са били върнати по домовете си. На другия ден Хенри се отправя обратно за Одрин. По-подробен от Вилардуена е бил Рамнузиус.** Според него разпратената от Хенри конница от Стара Загора (Veroi, Irenopoli) по околността, след като се сдобива с плячка, минава планините на Романия (склоновете на Средна гора?; Monti di Romania) и по пътя за Blisme изгарят българските заселища (le Ville de Valacchi), за голяма уплаха на Калояна (con grande spauento del Rè Giouannissa). Оттук конницата (Cavalli leggieri) се връща в лагера (на Хенри при Стара Загора?): „Ritornarono dopó con un ricco bottino al campo.“ Възможно е лагерът на тъй завърнатите латини с богата плячка да е бил вече между Стара Загора

---

* Айтоските бани се пишат разно: La Ferme, Ferne и т. н., изкривено от Thermae. Тук латините не са влезли направо, а ги превземат със сила и разрушават Айтос (L'Aquile). По Вилардуена тия бани са най-хубави на света: „i sordoent li baing chant li plus bel de tot le monde". Cangius мисли, че La Ferme е Cremum на Никита и Parmis на Барбаросовите хронисти, което е погрешно. У Ramnusio (за Вилардуена, Della guerra di Constantinopoli, p. 181) името е по-право: „La Terma, città della Bulgaria presa, et saccheggiata, et distrutta da Enrico imperatore." Aquile е Айтос, преведено от гръцки на латински (орел). Повечето коментатори го смесват по съзвучие с Achillo, както правят Bouchet, Wailly и т. н., па даже и в ново време Иречек. У Ramnusio е Aquilo. Хенри, като ограбил и разрушил крепостта при баните, направил също и с Айтос: „distrusero anco Aquilo ch'era paco lontana" (от Ferma). За градове с подобни на Aquile имена, на запад, срв. Aquila major, Aquila minor, Aquileia, Aquilonia, Aquilonis и т. н., най-вече в Италия и Франция.

** В разните преписи на Вилардуена Стара Загора=Veroj, Berua, Beruai, Bernai, даже Visoi и т. н., трябва да се различава от Berrhola, La Verre, La Verte, La Nerve и т. н., днес Караферия в Македония. Именно по горния случай Никита пише, че Хенри гонил българите и куманите до Cremum и Стара Загора и се връща през Анхиало в Цариград.

*** Vilie Lardouin в Лионското издание, 1601 г.; Blaise de Vige-

---

nere, 1585, p. 165; Bouchet, I, p. 318; Wailly, Roville, Congius, Smith, T., Told, B., Mailhard de la Couter, Jubainville, Jaquot, Kressner, Sepet, M., Couret, A., Outreman, Riant, Thill-Lorain, Zeller и т. н. У всички тия коментатори на Вилардуена текстът за Blisme, с малки ортографични отклонения, е същият. Grè=гърци, а се разбира българи; доказване обратното е излишно, защото Хенри гонеше българи, а не гърци и последните няма защо да бягат в планините. Тъй се наричат българите даже и в 1396 г. в хрониките за кръстоносния поход срещу Баязида и боя при Никопол. В първия, както и във втория случай grec значи източноправославен, за разлика от западните католици.

* Bouchet, Em., La Conquête de Const., I, p. 318, 354; II, p. 271, 352; у Paris (p. 147, 325) Blisme e Blime или с вариант Βλίσνον, Σάλινον. За изкривени собствени имена срв. Ferme змесго Thermae; Исак или Кир Исак е Tirsachio (Ann. Godefr. Monochi, p. 271); Dacia e Dania (ibid., p. 292), а Одрин в Tagenonis Decani Potavensis (descrip. exped., etc.) e Argonopolimi; Анхиало в дележа между френци и венецианци е Branchiali и т. н. Blisme е с разни варианти: Blime в Paris, Blisnie във Viginere (p. 165), Blisne в Candius (l'Emp. de Const., 1657), също и в Petitot (Collect. complète des mem., I, p. 448); Blisnon в Smith (the Chronicle of G. de Ville Hard., p. 194); Glisine е в седмия ръкопис (Wailly, 1874, p. 266); съвсем погрешно е в Rhamnusius (de bello Const., V, p. 243): Pliscobam!

** В *латински оригинал и италиански* превод. В основите му са *легнали* най-вече данните на Вилардуена, тия на Акрополита, Н. Хониата, Вилхелм Тирски, Antonius, Aemilius и т. н.; Ramnusio, della guerra di Constantinopoli.

и Blisme, дето ще е спрял Хенри, за да подкрепя тила на своята конница — куриери. Оттук заедно те пристигат в „извънредно богатия град Blisme“.*

Близо една година след латинските подвизавания при Blisme Вилардуен ни отнася в близки на Сливенско краища, именно в тъй наречената прибалканска крепост до самия Сливен — Авли.

През пролетта на 1207 г. Калоян начело с българи и кумани отново обсажда Одрин и отива чак до Цариград, а Хенри, уплашен, повиква назад от Мала Азия занятите си там войски с турците и Теодора Ласкариса. Калоян обсаждал Одрин през целия месец април чрез обсадни машини, с каквито той доволно разполагал (dont il avait assez). Но куманите ненадейно го напущат, за да се върнат зад Балкана, и Калоян бил принуден да снеме обсадата. Одрин се спасява от един „тъй могъщ мъж“ („qui hom si poesteis ere“). Византийците, също уплашени от напредъците на Калояна, съюзяват се с латините. Хенри с войските си от Цариград през Силиврия отива в Одрин, посрещнат от гърците с голяма радост. Той престоял един ден и след като потегля за българските владения, на петия ден от Одрин стига в Eului, който град Калоян наново заселил. Eului бил при полите на Балкана, а жителите му, като видели приближаването на латините, избягват в планините: „cheuaucha vers la terre Iohannis, cheuaucha per quatres jours. Et al cinquiesme jour, si vint al pie de la montaigne de Blaquie à une cité qui nô Eului, que Iohannis auoit novellement repoplee de gent. Et quant la gent de la terre virent l'ost venir, si guerpirent la cité, fuireni es montaignes“. Оттук е ясно, че българските владения през това време са се простирали близко до Одрин на север. Хенри се спира при Eului на лагер и пуща рицарите си куриери за плячка в околността. Тук крави, волове и биволи били в изобилие. Опустошенията на пратените да освобождават Божия гроб рицари траяли цели три дена. Обаче скоро българските гарнизони в околните на Eului проходи турят край на това рицарство и пропъждат латините в Одрин с големи загуби: „L'Emperers Henri se lois deuant la ville, li courreor corrurent par mi la terre, gaaingnierent bues, vaches, bufles à grant plente, et autres bestes . . . Ensi sejourna lost par trois iourz: chascun iour alloient gaaingnier li coureor corurent par mi la terre. Et la terre si ere de montaignes, et de fors destrois. Si perdoiêt cil de lost de lor courreor qui alloient folement . . ." Сражението е станало в самите проходи, които по думите на Вилардуена били много добре укрепени и защищавани (от българите: de fors destroiz). В тях загинали тия от рицарите, които тъй „непредпазливо" се втурнали там.

---

* „Passo di là l'esercito verso Blisme, citta ricchissima“, но изселен: „ma vota di habitatori. Essendoui giunti et accampatiuisi, alcuni Greci, fecero sapere all'imperatore, come i Valacchi et i Bulgari, con tutta la preda“, etc., почти както е във Вилардуена, с разлика, че въпросната долина, дето били българите и пленниците, била на 6 мили от Blisme. В латинския оригинал на Ramnusius Blisme е Pliscobam (urbem locupletissimam), p. 243. Pliscoba, за което има загадки да се различава от Преслав, възможно е да бъде днешното Абоба, вън от въпроса за общността му по име с Плискоба (?).

Посочването възможността, щото Влиснон на Ана Комнина да е едно и също с Blisme или Blisimos у кръстоносните хроники, свързано с отъждествяването на тия имена със Сливен, направих само по случай твърдението на Paris и Bouchet, че Blisme е днешният Сливен. Не разполагам с положителни данни, за да оправдая това твърдение.

Посочвам само някои обстоятелства, които биха противоречели на убеждението, че Blicimos, Blisme и Blismos, както пише Иречек (Път., II, с. 158), са днешното Хисаркасаба или римското Pizus при Търново Сеймен, излизайки най-вече от хроника Ансбертус, че Blisimosa е на три дена път от Пловдив, когато всъщност Хисаркасаба е само ден далеч от Пловдив.

Eului на Вилардуена не е освен Авли (Αὐλή) на Кедрина и Афри или Акли на Идриси (у Жобер: аклъ).* За пръв път в историята се споменува от Кедрина около 1049 г., когато печенегите, след като преминали Балкана, лагеруват при тая крепост и побеждават византийците край Ямбол: „κατὰ τὴν Αὐλήν, κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Αἵμου" (т. II, p. 596). За втори път тя изпъква при Идриси в 1153 г., който я туря между Сливен и Баска, съответно надалеч от тях по на един и половина ден разстояние. Според него Авли или Авла е лежала в много плодородно място; бидейки в подножието на планини, последните се издигали зад нея като стена; жителите ѝ били много работни, занимавали се с разни манифактури, а особено с железарство. По Томашек Авли е днешното село Бургуджии, а Иречек, мимо Идрисиевото твърдение, че тя е на изток от Сливен, туря я при следите на развалини край Тунджа, на юг от с. Дермендере, западно от Сливен.[127] Нека забележим, че тая крепост и град под туй име Авли се споменува за последен път от Вилардуена.

На мнение съм, че Авли трябва да се търси източно на Сливен, а именно в тъй нареченото място Юртя, между селата Сотир и Глушник, в самото подножие на Балкана. Околните селяни посочват, че при тоя „юрт" са се намирали „много стари работи", па и до днес там личат следи от развалини. Юрт, юртлук в турския език отговаря на нашето „селище", място на разсипано или напуснато заселище, с развалини от заселище. Тъй се наричат и следите на изчезналото при Сливен село, в източното крило на Сините камъни, над с. Сотиря.** Доказателства за подкрепа на това мнение ще се намерят в самите думи на Вилардуена, че Авли бил заселен отново: „qui Iohannis auoit nouellement repoplee de gent"; у Ramnusio: „poi che il Rè l'haueva fatto poco prima riempir di gente", а у Rhamnusius: „populo satis frequens, qoud eó Rex barbarus paulo ante Coloniam deduxisset." Тук се загатва възможността, щото Авли да е бил доволно опустошен през време на печенежко-куманските нашествия или от самите латини (1205 и 1209 г.). В тая смисъл биха помогнали съответните редове пак от Вилардуеновата хроника, а именно във втория ръкопис на нейния оригинал, дето вместо „nouellement repoplee" е „refermée et repueplée", в който случай „refermée" ще значи укрепил или преустроил. Но нещо повече: тъй наново заселеното и преукрепено Авли от време на подвизите на Калояна тук ще е почнало да носи неговото име.* Градът Авли като добре укрепен град е важен за нас не само като близък на Сливен, но и като такъв между проходи, дето са станали схватки между българи и латини. Тези проходи са очевидно проходите на Югоизточния Балкан, като почнем от сливенските, включая и Сотирското дефиле, та свършим с чалъкавашкото или по-близко до авлимарашкото устие. Някои от рицарите куриери, види се, за плячка съвсем непредпазливо се втурват в тия проходи, нито за един от които не се посочва име. Императорът, който все още е лагерувал при Авли, като се научава за избиването на част от тях, праща четири батальона рицари, за да подкрепят другарите си, под началството на благородниците de Kaeu, Eustaices, Tierris de Flandres, de Escornae и de Bliant. Те влезли в силно укрепени теснини („et entrerent dedenc mult forz montaignes"), които били добре защитени („si trouverent les destroiz mult forz"). Тук се събират както българите, тъй и латините, дето и става сражението. Латините били победени и едва се избавят след големи загуби на коне и рицари, и то „с помощта на бога": „et lor (li

---

* По-нататък ще се види доколко татаро-монголската дума аул, което значи становище, има нещо общо с гръко-латинското aula — αὐλή и турското ев=двор, дом.

** Срв. села: Юртчии, Борисовградско и Новозагорско; Юртлюмахлеси, Еленско; Юртя, Казанлъшко, и т. н.

---

* Днес село Калояново е край пътя от Сливен за Карнобат, между сливенските села Каваклии, Трапоклово и Глушник. Както ще се види по-късно, от хорографията на Югоизточна България и Сливенско, селото Калояново не е било на днешното си място, а се е местило три пъти, а първите му и найстари зидове са били именно на мястото Юртя, дето търся въпросното Авли. За железарското минало на тоя град би се посочило съществуването на селата край него: Седларево, Трапоклово, Бургуджии и Демирджилии (Железарево), в корена на които имена местното предание посочва на икономически фактори при заправянето на тия заселища. Робството е заличило много български спомени; даже преданието за името Калояново от Калоян е забравено. Някои тукашни селяни, по-духовити в турската етимология, нежели в своята, разправят, че Калояново е от калаян=пеперуда, откъдето и Калаян-ова́, т. е. Пеперудино поле, защото около Калояново се берели много пеперуди поради мочурливите тръсища. Това колкото наивно, толкова и неправдоподобно предположение пада при факта, че Калояново, преди да се премести към черкешлийските блата и днешното си огнище (край шосето), е било по-рано в подножието на самия Балкан, върху днешния Юрт, дето също се е казвало Калояново, а което е по-важно, там и около него няма никакви тръсища, за да се завъдят пеперуди . . . Интересно е още това, че в противовес на Ямболско, Айтоско и т. н. селата около Калояново носят повечето чисто български имена.

Blac del pais=българите) firent mult grant domage, d'hommes, de cheuaus, furent mult pres d'estre desconfiz, si que par laide de Dieu sen reuindrent tote voie à lost. Mais grant domage erent receu." Оттук се види, че латинската войска в тия теснини е била кавалерия, а колкото и рицарите да са били принудени да слизат от конете си („descendre à pie"), за да бягат, визираният тук проход ще е бил доволно широк и сгоден за кавалерийски движения.

По-подробен от Вилардуена и даже от Rhamnusius е италианският преводач на латинския оригинал на последния, Рамнузио. За въпросното сражение той говори в цяла печатна страница, която озаглавя с думите: „Скроен от българите капан за избиването на латините". Проходът, в който латините навлезли, бил „strettissime" (много тесен). Рицарите, неопитни в планински движения („non hauendone prattica"), след като влезли в боаза, тъй се забъркали, че мъчно било да се върнат назад („non poteuano poi cosi facilmente ritornarsene indietro"). Българите са били разположени нависоко, край скали („rupi dell'Hemo"), дето като поставени на стража („facendo la guardia") са си давали знаци с останалите български постове чрез огньове („datosi frà loro il segno co'l fumo"), заемали са добри позиции от двете страни на прохода („si metteuano in luoghi distinti") и следели движението на латинската кавалерия („oszeruauano da qual parte i nosrtri caualli leggieri douessero passare").*

Българите се нахвърлили върху латините със страшни викове (con gridi, voci grandissime). Последните не могли да се защищават лесно, защото конете им били уморени и натоварени с плячка („perche haueuano i caualli stanchi, erano carichi di preda, non si poteuano cosi ageuolmente difendere"). Завързва се една ужасна схватка („una scaramuccia tumultuaria"), след като българите завзели и устието на прохода и заобиколили отвред латините („hauendo occupati i passi, furone adosso à i nostri dinanzi et di dietro"). Латините се намирали тъй натясно, че не могли да употребят ни щитове, ни копиета, а се защищавали само с мечовете си и с малки секири („non adoperando nè targhe, nè lancie solamente con le scimitare, et con alcune piccole accette"). От рицарите паднали много избити, а останалите живи си изгубили шлемовете и били ранени („ammacauano loro gli elmi, et li malmenauano"). Рицарите обаче не изгубват кураж и някои пеши, а други на коне продължавали да се бранят („chi à piedi, et chi à cauallo fecero resistenza"). Ненадейно им пристига помощ начело с Gualtieri di Escornay и Giouanni di Bhant, чрез която след едно продължително сражение („dopó una lunga battaglia“) убиват няколко души от българите („hauendo ammazzati alcuni de'nemici“). Тия българи са били стража и вероятно при устието на прохода („che guardauano i passi“), защото тутакси след това латините, прогонени оттук, излизат от теснините и се озовават в полето на открито („uscirono finalmente da quegli stretti in campagna aperta“). Българите ги достигат и се подкача ново сражение („rinouarono la scarmuccia“). Латините се опитали да се съберат ведно, но българите с традиционните си хитрини се престрували, че се отдръпват към прохода, като отцепвали по дирите си част от неприятеля, когото побеждавали със същия успех („ma i Valacchi, i quali piu volte, et sempre con l'istesso successo haueuano sparsamente assaltato i nostri, che combatteuano uniti“). Боейки се от капан („dubitando d'insidie“), латините благодарили на бога, че ги избавил от явно изтребление („con l'aiuto di Dio in sicuro“) и освен че не са се опитали да продължат сраженията, но начело с императора ударили за Одрин.*

---

* Буквално се чете: да следят към коя част на прохода кавалеристите ще ударят; от което се види, че проходът се е разклонявал по-навътре. Както ще се види, вероятно тоя проход ще е бил и съседният и на запад от Авли днес Сотирски проход. Начинът за комуникиране с разните постове чрез огньове, дим у българите е бил самобитен. Той се запази и по-после през робството у дервентджиите, каквито имаме и в Сливен (на пътя за Демиркапия и по тоя над с. Сотиря за Ичера).

За доказателство на твърдението, че въпросното сражение е станало в сотирското устие, може да послужи още и намерената рицарска шпора (махмуз) от младия Кочанков под Молловата кория и над Сотирския манастир. От тоя същия е намерена пак там обсадна рицарска стрела. И тъй, за пръв и последен път от епохата на латините историята ни отнася на стълкновение между тях и българите в самия Балкан, и то при Авли, край самия Сливен.**

---

* Оттук се види, че въпросният проход, за който се отнасят тия интересни данни, е бил скалист, но на всеки случай сгоден за кавалерийски движения. Фактът, че рицарите, след като излезли от него, се намерили „в едни вече споменати долини“ („usciuano fuori delle valli già dette“), може да послужи за посочването, че Blisme е Сливен, защото именно в тая долина, когато Хенри бил на лагер при Blisme (1206 г.), са се намирали българските войски около гръцките пленници. По Вилардуен долината е била три мили, а по Rhamnusius шест мили далеч от Blisme. С приемането, че Авли е днешният Юрт, въпросният проход не може да бъде друг освен Сотирския, защото западно от Юртя е Мараша, който собствено се обръща в проход далеч от Юртя. Теснините около него, както и при с. Глушник, са собствено планински устия със съвсем стръмни пътеки, но не и проходи. Дали името на местността край сотирското устие, именно Романуша, има общо със спомена от латинските подвизи, не е известно. Предполагам, че при въпросното сражение Калоян не е присъствувал и че от българска страна то се е водело само от гарнизоните, бидейки на стража в близките тук кули и проходи. От всичко това може да се заключи, че Авли не може да бъде край Тунджа под Дермендере, защото преди всичко това място е равно, не е в подножието на Балкана, а което е по-важно, наблизо няма проходи освен долищата на казаното село, на М. Чочовен, Карасарлии и Бинкос или на североизток — самите сливенски устия. Колкото по въпроса, защо Вилардуен, като пише за Авли, не споменува нищо за близкия нему Сливен, ще се отговори, че той въобще не познава българските заселища, а при оттеглянето на латините към Одрин не се пише нито за Лардеа, нито за Голое или за Ямбол.

** Това е било в края на юни и началото на юли 1207 г. На 26 юни

Интересно е, че когато редица коментатори на Вилардуена са се опитали да посочат мястото на Blisme, между които Пари и Буше го считат за днешния Сливен, всички, очевидно от непознаване сливенската околност, заобикалят въпроса за Eului или си изповядват, че мястото им е „неизвестно“. Пари просто забелязва, че Eului (у него Aulin) е „в едно от първите устия на Стара планина“. Той, както и Смит, Ортелиус и др. са се заблудили, като вярват, че думата Balcan е от Blaque. Аргументите търсят в съзвучието на тия названия.* Иречек в своите отлични бележки за пътуванието си по България, като стига сливенския край, пише: „В това подбалканско поле се намират следи от стари селища, както тук са чести случаите в съседство на топли извори . . .; при с. Дермендере има остатъци от по-голямо селище, следи от три черквици и основи на къщи, между които се изкопават стари съдове, оръдия и монети.“** Безсъмнено тия старини са послужили, щото Иречек да ги счита за следи от средновековното Авли, но само толкова. Такива има, както ще се види, доволно много из Сливенско, а при това — и в самото подножие на Балкана, при което Вилардуен изрично пише, че се е намирал градът Авли. Че посочваните следи от старини край

Хенри потегля от Одрин през земите на Калояна и на петия ден влиза в Авли, следователно на 1 юли. На 4 [юли] той се връща в Одрин. Авли в разните преписи на Вилардуена е разно. В първия ръкопис въз основа на постар и копиран от италианец, днес загубен, е Eului; във втория, от края на XIII в., е Enlin, а в последующите три е Aulin; в 6-ия—Alin, в 7-ия (в оксфордската библиотека) — Eulin („qui siet au piet de la montaigne de Blakie“); у Smith (p.211) е Euloi, а също и у Petifot Euloï (I, p. 448). По Ramnusio Eului е бил добре населен („assai habitata“); у Rhamnusius както Blisme е обърнато на Pliscoba, тъй и Eului — в Lulum: „quinto autem die ad Lulum consedit“ (p. 262). Това е съвсем погрешно. Lulum или Lulon е малоазийска крепост и бе една от важните станции между Tarsus и Цариград, командующа важните проходи на Карамания. Арабите са я наричали Sakaliba, защото е била пазена от славянски гарнизон, а днес Halala, старият Faustinopolis (Ramsay, Asia Minor, p. 353); срв. арменското Lulum в Cangius (Hist. de l'Emp. de Const., 1657, за Зонара, Скилица и Конст. Порф.). Нека забележим, че Ramnusio, описващ Стара планина, която била прочута със смъртта на много бележити мъже („celebre per le morti di tanti huomini illustri“), прави разлика между власи и българи. Власите живеели около Дунава и били народ, роден да краде („nata à rubbare“), а българите живеели по-скоро в кули и крепости, отколкото в големи градове („à modo di borghi, di ville che di città“). Обаче Blisme и Eului у него са città. У много автори както Blisme, тъй и Eului се срещат даже и в една и съща страница двояко писани (срв. Michaud и Poujoulat,§ 2, p. 99; § 251, p. 108. Bouquet в Rerum gallicarum et francicarum scriptores, t. XVIII, p. 485, 490).

* Интересно е още мнението на Пари за града Veroi (Стара Загора).

** Път., II, с. 704, Шкорпил. Няк. бел., с. 65. Последният прекарва големия път от Търново за Цариград не през Демиркапия, а именно през Дермендере, отдолу което село също и той туря въпросното Авли. Според дермендеренци на това място се намирал град Дервент или Юлен град — предания, очевидно замъглени.

Тунджа и под Дермендере говорят за средновековно заселище — това е очевидно. С идването на турците сума такива са изчезнали около Сливен, за по-голямата част от които нито историята, нито преданията ни посочват имена. В това число е и въпросното заселище между Тунджа и Дермендере.* Фактът, че при Юртя, между с. Сотир и Глушник, се намират също такива старини, а при това последното е в подножието на Балкана и е било най-старото място на днешното Калояново, което име най-красноречиво сочи за спомените от Калояна в Сливенско — всичко това е все по-убедително, че „наново заселеното и преукрепено от Калояна Авли“ се е намирало именно там. Но какво по-ясно от твърдението на Идриси в 1153 г., че „Авли“ е било на изток от „Стлифанос“, между него и Баска, Голое, а не на запад от Сливен?

Несъмнено Авли като по-незначителна от Сливен крепост и град, за който сам Идриси пише, че „бил още от по-старо време известен“ (преди 1153 г.) и играющ ролята на един повече индустриален, нежели политически край, скоро отстъпва място на Сливен. И действително Авли до падането на България под турците не се чува нито със старото си име, нито с това на подновителя му Калоян. Интересно е да се знае произходът и значението на името Авли. Каза се, че то за пръв път в историята се споменува у Кедрина при големите печенежки нахлувания в Сливенско между 1048 и 1054 г., но още самият факт, че като заселище под това име (Ἀυλή) е съществувало през тези години, ни кара да не допущаме, че то е печенежко.** Думата Авли ще е от aula, Ἀυλή, която според повечето автори е влязла както в римския, тъй и в гръцкия език от чужди тем народи, предимно арабите и тюрките. Хилфердинг твърди, че класичното авли е от аул, което на татарски значело становище.* Възможно е този корен да има общо с турското ев=двор, и евлеля=скит, теке.

---

* По същия начин са изчезнали сливенските села Асениц и Марковиц в асеновския боаз, неизвестното това при Юртя (между Сините камъни и Сотирския манастир), Матей на Катъгово, Тавазлии и Гергювиц между Сливен и Черкешлии и т. н. По предание старите дермендеренци и малко чочовенци са от разсипаната „касаба“ под днешните им села. Ако и да помнят, че лозята на тая „касаба“ са били на мястото на днешното село Дермен дере, те забравили самото ѝ име. Съвсем тъмно около преданието за прадедите си дермендеренци рисуват интересното име Братил, такова на калугер, убит от някой си Заим Дандик за „синет“ (запис). Името е много рядко и ще ни отнася при самото идване на турците тук. Възможно е бъдещи разкопки, с каквито сливенският край не е ни най-малко почетен, да ни осветлят това интересно минало.

** Печенегите са вързували в самото Авли и около Ямбол (Διάμπολις). Тия „варвари са свирепствували с нечувана дивост“ най-вече между Източния Балкан и Одрин, дето и убили вожда Арманит. Кедрин по тоя случай не споменува Сливен, защото го визира с името Σιδηρᾶς (Ferrea). Мястото Дичина (Διακενέ), което византийските войски стигнали, след като минали през Сидира, ще е същото Дичина или Вичина на Ана Комнина. То ще е между Преслав и Търново.[128] Срв. Fluvio Bitzina dicto в Cfitt., II, p. 628. Вишовград и Дичин — села в Търновско; река Тича — в началото на Камчия, а при това и едноименно село (?).

Тъй основаната Латинска империя от 1204 г. не можа нито да оцелее, нито да трае дълго. Тя се разклати от основи още от самия Калоян, който почна с непрестанните си нашествия и подвизи между Одрин и Цариград, за да сложи костите си далеч от Балкана, при Солун, дето се знае за унищожаването на малкото там френско кралство с тоя център. Латинските императори бяха тъй несигурни за владенията си, че след като опитаха безсилието на оръжието си, за закрепването си прибягнаха към бракове. Сам Хенри даде дъщеря си за жена на българския деспот и сродник на Калояна Слав, за да се осигури откъм Източна Македония и Родопите. (В една паметна за рицарството на тия латини реч Хенри нарича Слав „дивак", но грубият интерес превива питомността му и той дава дъщеря си на тоя „дивак". Той отива по-далеч, защото се оженва за дъщерята на друг „дивак", Борил, племенник на Калояна и негов приемник. Впрочем още при Калояна латините молеха папата да въздействува върху първия и спре изтреблението над тях.) За мощта на Калояна може да се съди още и от положението на българите под Борила, посредствените дарби на когото не можаха да спрат обузданото при Калояна българско самоизтребление и разединение. Край верния Калоянов вожд в Македония Шишман при Борила се зачуват нископробните за века си български деспоти Добромир Стрез[129] (Χρύσης, Stratius) и Слав. Едничките заслуги на Стреза лежат в неговия отпор срещу нарастващото сръбско движение към северните покрайнини на Македония.

---

* Aula (род. пад. aulai), ’αυλή = atrium, преддверие; палат, крепост като синоним на regia, palatium, basilica; като метонимия: княжеска власт, достойнство; дворцов човек; luleum=[x]авлия; ’αυλαία=завеса; по-друго са вече: auletes=флейтист (от aulus, αὐλός=флейта). Както ще се види, aula в смисъл на крепост е влязло в имената на сума градове. На изток от Ямбол край р. Азмакдере е село Авлалии. Името му е турско и има горепоказания корен, който турците произнасят -евля (свято място, теке и т. н.). Има село Авлиени в Новозагорско. Както Авлалии, тъй и Авлиени не могат да се считат за нашето Авли, защото нито едно от тях не е в подножието на Балкана. Друг е въпросът, дали днешното Авлиени не е заправено от жители, избягали или прогонени от старото Авли. И това е съмнително, защото в България има и други села със същия корен: Авликюю (Живково) в Самоковско; Авланкюю (?), Османпазарско, и т. н.; по-деликатен е въпросът с Абланово в Селищкия боаз на Сливен например в смисъл, че то е от Авли, в който случай Авли ще е било самото Селище, с всичките негови днес следи от градища и кули. Съмнение за това не може и да има, защото нито печенеги, нито латини биха могли да влязат в Селище, без да нагазят вече известния тогаз Сливен. (Срв. села Абланица в Ловешко и Тетевенско.)

Както и да е, думата аул, обща с aula, αυλή, е съществувала във всички тюркски езици, в това число и в прабългарския. Никифор преди фаталната нощ е грабил и горил двореца (столицата?) на Крума: „Crummi Aulam" в Stritt., II, p. 538. Е ли Авли при Сливен основано от някой български цар или въобще от българите— не е известно. За места и градове с подобно име срв. ’Αυλαι в Hesychius; ’Αυλαί в Карамания; ’Αυλείτης, ’Αὐλιτης, ’Αυλίς πόλις в Беотия и Халкида; ’Αυλὺν πόλις в Спарта; за аланите се пише още: Αυλανοί ’Αυλαδις в Месопотамия; ’Αυλαῖον τεῖχος (Aulaei Tichos) е било укрепено място край Черно море, между Созопол и Инеада; по Tab. Peuting. на 12 мили от Созопол; в географично отношение вж. най-вече Ortelius Abr. За сливенското Авли той пише: „Aula (’Αυλη) arx est haud procoe ab Hadrianopoli, ad Haemi radices", очевидно като се придържа буквално о Кедрина.

При Калояна Сливенско освен че беше в българските владения, но границите на Южна България през това време се допираха близо до Одринско. Сам Вилардуен пише, че Хенри с излизането си на 26 юни (1207 г.) от Одрин нагазва земите на Калояна („la terre de Ioannis; dentro il paese del rè Giouannissa“), за да върви по тях в посока към Балкана четири дена, а на петия да стигне в Авли. Оттук може да се види, че българската тогава граница в Югоизточна България, освен че била на юг от днешната Еркесиа, но е минавала вече и оттатък много по-старите и останали от Кормисоша граници, наречени Милеони. Колкото за това, че цялото подбалканско население или частно в нашия случай това по южните склонове на Югоизточния Балкан е било българско, се види от латинските грабежи под тая част на Балкана и от избягването на населението му по планините при пристъпа на латините.

Със смъртта на Борила (1218), който за нас е важен не иначе, освен чрез тъй наречения бележит писмен паметник „Синодика“, на българския трон се качва синът на Асена I Иван Асен II, който съгради незаменимото си могъщество главно върху трудовете на чичо си Калояна.

СЛИВЕН ПРИ АСЕН II И МАНАСТИРИТЕ ТУК

С царуването на Асен II[130] се нанесе и последният удар над Латинската империя (1261 г.), за да се възобнови Византийската, но вече при съвсем жалки закръпки. Широките граници на българското царство достигат за втори и последен път своите най-големи размери.* Предания и исторически данни отдават на Асеновата епоха не само заякналото политическо положение на подновена България, но и въведените до известна степен тук вътрешен ред и благосъстояние. Сливен от град между стратегически крепости при устията на важни проходи от времето на Асен II се обръща в духовен и икономически център. Раковски в най-ценния си труд за първите Асеновци, винаги наклонен да търси и в найдребния паметник все по-стари и по-стари нишки, едва ли не отдава всичко чуто и останало от династията Асеновци на първия Асен. Даже и до днес мнозина у нас разглеждат този въпрос като спорен. Асен I, сам несигурен за своя трон,обграден от врагове и предатели, в късия срок, през който царува, и т. н. — всичко това едва ли би му позволило да стори нещо за държавата си вън от укрепленията край Балкана, кулите на Търново и Трапезица на Янтра.* За останалите паметници от Асен II загатва и Паисий в своята история.**

---

* През царуването му (1218—1241) българските славяни наново са били съединени в едно с граници до трите морета. От надписа на „Св. 40 мъченици“ се види, че той сломява византийските отломъци под Тодор, когото и пленява (1230 год.), завоевал земите от Одрин до Драч, а фръзите (латините) се свиват около Цариград, „подчинени под десницата на неговото царство“. Оттук е явно, че за българското владичество над Югоизточна България и съмнение не може да има. Край основаните от Асен II манастири и черкви в разни краища на България, уреждането ѝ вътрешно заслужават да се отбележат новите кумански поселения между Дунава и Балкана (около 1239 г.)

Манастирите, дело на монашкия живот, датират в полуострова от ранни години след Христа. Елементите на тоя живот се крият в цяло движение за своята ера, най-вече от началото на IV век, подкрепени от идеализираните понятия за неуязвима добродетел и благочестие, а тия последните приложени между първите християни чрез уединението и теософските състезания.***

Вече в 346 г. между 76 епископи от Изток и 94 от Запад на Черковния събор в София е присъствувал и Северус, епископ на Кабиле (до Ямбол).**** Едновременни с Кабиле, не по-малко

и най-вече развитите външни български отношения с Рагуза [Дубровник], Унгария и Русия и икономическият напредък на страната.

* На двамата братя се приписва съграждането само на две църкви: „Св. Димитър“, в която братята са били коронясани, и „Св. Иван Рилски“ на Трапезица.

** Нека не изпущаме из предвид възможността, че Паисий като монах в Света гора е стъкмил своята история не само от небрежната компилация на Орбини и от други посредствени източници, а главно от местни, още неподхвърлени на историческа ерес и аутодафе български паметници, ако и вече доволно редки през XVIII век.

*** Най-ранни известия за християни в днешна България са от средата на II столетие при римския император Антонин (138—161 г.), при който е пострадала мъченицата Мелитина в Марцианополис, между Варна и Преслав (Le Quien в Oriens Christians, I, p. 1217); за мъченици при Диоклетиана в Североизточна България — ibid., p. 1211, II, p. 1552. В полуострова монашеството като институт се пренесе от Мала Азия и Египет. Още Плиний е намерил при Мъртвото море отшелници вроде по-сетнешните калугери: „gens sola, et in toto orbe praeter ceteras mira, sine ulla femina, omni venere abdicata sine pecunia, socia palmarum“ (Hist. Notur., V, p. 15). Последните гонения на християните на Изток, в които влизаше Тракия, стават при Galerius и свършват с Максимин (срв. Eusebius и Lactanius у Gibb., II, p. 132). Християнството се призна за официална религия при Константина († 335); последен представител на реакцията срещу християнството и същевременно последен от най-способните римски императори бе Юлиан. От храбростта и високите дарби на тоя бележит мъж съвсем нехристиянската злоба на християните е създала нещо карикатурно.[131]

**** Severus Episcopus a Cabula opto vos in domino bene volere.

важни бяха черковните центрове в днешна Югоизточна България: Анхиало, Созопол и Девелтус (до Бургас). На Ефеския събор е присъствувал епископът на Девелтус и Созопол (Δευελτὸν καὶ Σωζόπολιν).* Още в VI век черквите в Анхиало, Девелтус, Созопол и др. са били в цветущо състояние. В 593 г. аварите изгорили анхиалската черква на мъченика св. Александра (Theoph. Sim . . ., p. 248), а манастирът „Св. Георги“ при същия град се споменува от Ана Комнина по случай нашествието на куманите (1092—1094). Внушителните корени на християнството между българите на изток в полуострова датират най-вече от времето на големите пленявания и разселвания при Крума. А за доказателство, че българските славяни са приели християнството по-рано от самите българи, най-вече в Южна Тракия и Македония, говори още фактът, че на Цариградския патриархат застана вече славянин, Никита (766—780). Ранншото приемане на християнството у славяните на юг в полуострова може да се счита и за една от главните причини на тяхното елинизиране по тоя край.

Частно за нас, българите, историята на черковното ни дело и манастирите е неразривно свързана с нашето минало. Средновековната ни литература като близка на византийската по произход и насока е дело на българското духовенство, па и такава тя остана дори до Софрония. Доскоро у нас книга и расо бяха синоними. Скромните и тихи килии на българските черкви и манастири бяха за бившите ни поколения това, което днес са катедрите и кабинетите. Българският духовен живот и книжнина за по-голямата част от славяните имат своите самостойно развитие и услуги. Стреснато от разни ереси за работа и отбрана, нашето духовенство от Асена II, та дори до последния Шишман се издигна до една завидна степен на просвета и апостолство. През втората половина на XIV век българските манастири и скити освен че бяха книжовните аязми за сърби, власи и т. н., но вече след 1393 г. наши духовници като учители и примати се чуваха далеч зад Нишава, Дунав и Прут. През петвековните ни изпитни ролята на тия скромни труженици стана по-тежка, а затова и поблагодарна. Едничките тия, които запомниха, че сме имали минало и история и които боравеха с четмо и перо, за да останат

Oper. Hist. Hilarii, p. 1326; срв. Schurtzfleichius в Notit. Bibl., Vinariensis, p. 273. За епископа на същия град, познат от Юстиниановово време под името Диополис и вероятно вече на същото място, дето е днешният Ямбол, споменува Малала: „Famosus est ejus ad Impudicitiam episcopus Alexander“.

* Wesselingius, p. 635; Старозагорският се споменува при Халкедонския събор. За центровете на провинцията Haemimontus, в която е влизало и римското заселище на днешния Сливен и които, вече при Юстиниана, са били сигурно с епископства, респективно под Анхиало, Диосполис или Одрин, срв. Synecdemus на Хиероклиса (изд. Burckhardt) и Const. Parphyr., в de Thematibus (изд. ibid.) и в София Script. Hist. Byz., vol. III, p. 390—394.

като антидот на народа ни срещу отровния елинизъм,бяха пак духовници. Нека не ни се вижда още чудно, че през тъй самобитния развой на българите манастирите, като просветителни и даже политически огнища, бяха и в същото време икономически фактори. Ако манастирите играеха подобна рол и на Запад през средните векове, това още повече се прилага за България. Интересно е, че повечето от тъй наречените сборища и панаири са ставали все при манастири или край следи на развалини от такива, или просто при „градѝща“. Споменът от значението им е бил тъй силен и запазен у нас, че даже развалини от крепости и други светски паметници се наричат на места и „манастирища“. В отдела за икономическия развой на Сливен, за неговия прогрес в индустрията през ранни години на робството ни, а при това и като главен фабричен и пазарен център в старата Турска империя ще се говори по-подробно върху манастирското минало на града. Ето защо още сега е нужно да се каже нещо за сливенските манастири, още повече че данни и предания ни сочат за Малка сливенска Света гора. Разглеждам тоя въпрос при царуването на Асен II, защото търся началото на тая Света гора именно в неговата епоха.

Сирку в отличния си труд за българското книжовно движение туря началото на българските манастири още при Бориса.* Такива ще е имало още повече при Симеона, комуто би могло да се припише пренасянето на столицата в Преслав от близките ней Vertex или Ἀυλή, или поне създаването от тоя градец един виден център или „втори Цариград“, откъдето и турското Ески Стамбол.**

Сливен, бидейки до Бориса само в номиналните владения на българите или поне край самата подбалканска българо-византийска граница, ако и със славянобългарско население, не ще е бил лишен от черква или манастир още преди окончателното приемане на християнството от българите (861—866). Близкият до него Кабиле, или Диосполис (при днешния Ямбол), се зачува като епископско седалище още в IV век, а такива бяха също и Анхиало, Созопол и Девелтус. Уловеният вожд на разбойниците скамари под Източния Балкан около 765 г., именно Хризин (Хряз?) заедно със славянския шеф Север[133] е бил християнин апостат. При подобни ранни зачатъци на християнство в Югоизточна България Сливен и неговата околност не ще са били лишени от християнски следи. Нека пак повторим думите на Идриси, че „Сливен бил прославен още преди 1153 г.“. Ето защо както много от българските укрепления в Сливен и около него легнаха върху римски основи, тъй и по-послешните тук черкви и манастири през българското царство ще са отчасти върху или край зидове на по-стари такива. В тая смисъл би могло да се посочи най-старата черква в днешния Сливен, съградена в стария Сливен (днес квартал Ново село) и наречена „Св. София“.*

---

* Сырку. К истории исправления книг в Болгарии, Спб., 1898, т. 1, вып. I, с. 24, заб.; Споменик. Српск. крал. акад., III, с. 191. Дали Сливен е влизал в седемте по-главни градове, в които Борис е съградил на свои разноски черкви, това не е известно. (Hic princeps omnem sibi subditem Bulgariam Septem catholicis templis, cinxit, Yita S. Clementis, изд. Миклош., 1847, XX, XXIII).[132]

** Това име не е случайно. Видни тук развалини и паметници са внушили на новите завоеватели убеждението за стария Цариград на българите. Същото е станало и с Троя, селцето край развалините на който действително се нарича Ески Стамбол. Стамбол или Истамбол (Цариград), мимо чудноватите теории за туй ново име, си води началото като съкратено от Константинопол по същия начин, както Александър се обърнал в Скендер. Англичанинът Чисхъл в края на XVII столетие намерил интересни фрески в стените на стария Преслав, който той счита за древния Oescus Triballorum(Travels in Turkey and back to England, p. 75).

Несъмнено, че при липсата на положителни данни като грамоти и други книжовни паметници, каквито не са липсвали в самия Сливен, но днес изчезнали, туй, което би могло да се каже за манастирите тук, ще бъде в съвсем оскъдни рамки. При разпита за какви и да е паметници от тоя род чувах за много пергаменти с царски печати, вързопи от стари книжа и т. н., за които и загатват Венелин — като разпръснати след преселването на сливенци, Селимински — в своите записки, Иречек — за заровените в земята тук ръкописи и др. Част от запазеното в самия град и скътано в местната библиотека е изгоряло през време на оттеглянето на турските войски от Сливен (дек.1877 г.). Много такива са станали жертва повече на българското невежество, нежели на турската ръка, както е случаят с хвърлянето на манастирските богатства в един кладенец до днешния манастир при Сливен „Св. Петка“. При липса, казвам, на тия паметници, които, както личи, ще са били от завидно число и стойност и които инак биха ни илюстрирали напълно миналото на нашия край, ние ще се задоволим със съвсем оскъдните редове в още по-оскъдните житиета и други посредствени източници.

---

* Според сливенското предание черкви с име „Св. София“ в Балканския полуостров имало само три: една в Цариград, друга в София и трета в Сливен. Началото на сливенската „Св. София“ аз считам за византийско, а не българско. Е ли построена тя през Юстиниановия период, или от жената на неговия приемник (ноември 565 г. до декември 574 г.) императрица София, в каквато смисъл може да се приеме и променяне името на Сердика в София,[134] това е неизвестно. По някои нови изследвания елементите в архитектурния стил на средновековните ни черкви, освен че не са чисто византийски, но вече достатъчно българизирани. Сливенската „Св. София“ днес не я виждаме в своя оригинал, но от запазените ѝ разрези във вътрешността личи, че е дело на византийска архитектура. Преди събарянето черквата е представлявала един бележит античен паметник. Тя е била тъй застаряла, че върху кубето ѝ растяло вишново дърво. Препостроена е в 1835 год., след като са били съборени кубето и част от зидовете ѝ от някои благочестиви, но инак не съвсем просветени сливенци. Когато те отиват в Румъния при преселените си там съграждани за помощ да я поправят, последните ги изпъдили с възмущение, че са осквернили един тъй ценен паметник.

Едно от красноречивите доказателства за сумата манастири и въобще черкви в Сливен са тъй наречените „сборища“ — празници, чествувани на много места в града и околността му. Раковски в казания си труд изрежда за Сливен сума „скити“ (малки черквици или параклиси) край аязми и манастирски развалини. Вън от това в Сливен има предание за съществуващите тук и около него „24 манастира“, образуващи навремето си „Малка Света гора“.* Споменът за сливенската Света гора, или на гръцки Атон, лежи не само в манастирските тук развалини, но и в името на хълма между Сливен и с. Сотир, днес наречен Атанта (от побългареното и членувано Атон). Сирку, инак неотказващ факта на манастирското минало на Сливен, счита горното предание за ново, както взето от „книги“, па даже и от Паисиевата история. Срещнат неминуемо със сливенската местност Атанта, той прегазва преданието и изкарва това име от Атанас.** Забележката на Сирку е съвсем бегла и неподкрепена. Излишно ще бъде да се оборва тя при съвсем простия и ясен факт за подобни следи при „Малка Св. гора“ в Търново и край София. Са ли били сливенските манастири тъкмо 24, или по-малко, това е друг въпрос и не е броят им, от който би зависело самото им название Малък Атон или Св. гора — поне това, което се види в търновската Св. гора, дето не е имало повече от сливенските манастири.*** Името Атанта не е само такова на гол хълм. На върха му и до днес личат следи от черква или манастир, по предание такива на „Св. Илия“. По Шкорпил главният манастир между тия на сливенския Атон е бил тоя в Сотирското дефиле, днес „Св. Петка“, дето е резидирал и самият глава на тая малка духовна република — сливенски Атон. Види се, той излиза от обстоятелството, че землището на въпросния манастир е било доволно широко. (Простирало се от северните склонове на Катъгово, та чак до днешното село Кавлаклии, над което личал висок камък за „граница“.) Мъчно биха се правили догадки от тоя род, когато данните както за тоя манастир, тъй и за останалите в града са съвсем оскъдни. Преди всичко не се знаят пределите на останалите манастирски землища, поне в смисъл, додето не са били всички сгрупирани в една автономна духовна община. Но за съществуването на последната като нещо цяло ний пак сме принудени да се уповаваме на предположения и вероятности. Вън от това срещу Шкорпиловото мнение би могло да се противопостави фактът, че по-късният патриарх Теодосий е пребивавал няколко пъти в друг сливенски манастир, за който ще говорим по-долу и който ще е играл първенствующа рол всред сливенския Атон. Но въпросът за първенството на един от сливенските манастири за нас не е толкова важен. Нужно е да се знае кои поименно са те и какво е било тяхното начало и значение.

---

* Следи от такива се намират и в други два важни български центъра - София и Търново. Софийската „Св. гора“ се състояла от 14 манастира. Вероятно тя ни отнася вече при Иван Александър, който и основава манастир под Витоша. От същия характер ще са и следите на Асеновци там — като такива от същия период и неимеющи нищо общо с членовете на първата Асеновска династия, която се прекрати собствено с Каломан II (1258 г.).[135] Тоя въпрос е свързан и с делението на Александровото царство на три.

** Сырку (цит. съч., с. 79, заб.: срв. Шкорпил в: Спомен за Сливен и манастирите му, 1886, с. 10, дето Атанта е от Атон. Възможно е Атанта да е от Атоната, членувано. В сливенското произношение ударението е на първия слог, а това в Атанас винаги е на последния слог. Но откъде такова име, ако не свързано пак с миналото на тоя край!

*** Пак според сливенското предание тукашните манастири са били съградени от българските царе и сгрупирани в „Малък Атон“, за да отвличат околното население от големия Атон, дето то е бивало зле експлоатирано от византийците. Подобна версия е наивна, защото самите българи са имали няколко манастира в главния Атон. По Рико (The present state of the Greek and Armenian churches, 1679, p. 240—244) българските манастири в Атон били: Хилендарският, Зографският, Xenoph (?) и „Св. Павел“ (срв. Brosset, Bulletin de l'Académie imp., etc., v. IV, p. 1—16).

Колкото и в черковно отношение да са подражавали българите на своите съседи — византийците, социалният строй на славянобългарските заселища и общини е диктувал и малко по-демократичен дух в старобългарските институти. Това се прилага за нас най-вече след приемането на християнството, което заличи много жизнени ферменти на прабългарския, особено [специфичен] военен организъм и въобще бит, каквито, трябва да изповядаме, у славяните липсваха. Големият шум във Византийската империя около черквите и манастирите с оглед на техните права и злоупотребления, шум, който нееднократно се е обръщал в масови вълнения и въоръжени насилия, не се чува в българската история. Българските манастири са били освободени от всякакви даждия.* По един документ от 1347 г. между тях различавали „св. лаври“ и по-малки манастири.[136] Вън от уважението, с което са се ползували между народа и царете и болярите, те са се радвали на значителни права и доходи. Дали всъщност сливенските манастири са образували едно автономно цяло, и ако да, от коя дата насам, не е известно. За пример в тая посока могат се посочи манастирите около Търново и София, па най-после и тия на главния Атон; но известно е, че те са се делили още на общински, епархиални и ставропигийни (подчинени право на патриарха), царски и частни (построени от частни лица — ктитори). Радващи се на фискален имунитет, а някои от тях и на автономност, те са имали и право на съд.** Главните им доходи са били от обработването на земите им, владения понякога доволно широки, умножавани от самите царе и боляри чрез хрисовули и имоти, подарявани от частни лица в празника на манастира. Подобни имения у някои хрисовули се наричат „одържания“, „метохи“ със своите „правони“ (принадлежности) и т. н. В тия имения са влизали цели села, гори, пасбища, ниви и т. н. Най-голям доход давали селата, метохите и панаирите (πανήγυρις). Даже бедни хора при постъпване в манастира подарявали имуществата си за „постриг“.[138] В каква зависимост се е намирал самият град Сливен (днес кварталът Ново село) от сливенските манастири и дали е бил под общата администрация на България, не е известно. Във всеки случай при последното условие Сливен, като подчинен на военен стратег или управител на цяла област, не ще е накърнявал дадените правдини на околните му манастири. Поне това се вижда на едно място за Рилския манастир (1378 г.), дето: „градът Стоб няма никаква власт над манастирските хора, нито над имуществата им, нито даже над един техен косъм“.[139] Но вероятно с. Сотиря, което преди падането ни под турците е съществувало, ще е било вече в именията на Сотирския манастир, а за положението на останалите села около Сливен спрямо неговите манастири нищо не се знае.

---

* Прибягвам към скициране положението въобще на българските манастири, както се намира у Иречек, защото при липса на подобни данни частно за сливенските горното би се приложило и за тях, за да ни даде горе-долу едно удовлетворително понятие за тяхното минало.

** Привилегировани класи в България през XIV в.[137] са били: „сѫдиꙗ и болѣре и весь причъть цръковны, вельмѫжи и вьсе воинство“ (Псп., XXI и XX, с. 276).

При празничния ден на манастира стичало се при него всичкото население от околността. Често се разнасял слух, че в манастира станало някое „чудо“ или потекла нова аязма, и калугерите едва насмогвали на навалица народ. Манастирските земи и гори са били едни от най-прелестните и плодородните, защото са се работели и пазели старателно, а още повече, че много селяни са прибягвали в тях като притеснявани от болярите, което пък в Сърбия по Законника на Душана[140] е било забранено. И до днес манастирите ни са в най-прелестните кътове на България. Бидейки в такива привлекателни планински краища, тия манастири играеха ролята не само на духовни средища, просветителни килии, но чрез устройваните при тях сборища те са били видно, ако не и едничко средство за сближаване и общение между околните населения, инак тъй изолирани при примитивните тогава пътни съобщения. Все във връзка с тях и ставащите там панаири бе и най-оживеният обмен на разни произведения, интензивното нарастване на консумацията и усъвършенствуване похватите в самото производство. Пак във връзка със стопанското значение на тия манастири на тях може да се припише запазването на големи пространства гори, обработването на некултивирана земя и опитомяването на много диви растения.*

---

* *Би могло да се каже, че истинската и редовна разработка на лозовата* култура в Сливен би се отнесла именно към манастирското начало в града. Интересно е още, че лилякът, тъй разпространен в Сливен, се намира най-вече край тукашни следи от манастири, черковища или аязми. Много други цветя, с каквито склоновете на Бармук, Гаговиц, Асениц, Сотиря и т. н. изо-

Но кои са именно сливенските манастири и какво е тяхното начало?

Вън от черквата „Св. София“ ний мъчно бихме посочили на кой и да е друг паметник от съгражданите около нея манастири и черкви като дело на византийците. Както и трябваше да се очаква, с приемането на християнството царете и знатните ни се надпреварваха кой с по-голяма ревност да излее своето благочестие, да премине от лоното на „дивото“ и влезе в това на „цивилизованото“, „истинското“ и „съвършеното“. Очевидно бе, че пътят за прилагане на новите „истини“ като много по-трънлив чрез дела на нравствена висота трябваше да удари по външната форма на тъй новоприетата религия. Много храмове се издигнаха като паметници на велики грешници. Несмлените истини в едно още неназряло народно съзнание създадоха особено у нас, българите, оная фалшива основа на християнството ни, която зароди и охрани най-чудноватите ереси и безбожество. Но това най-малко ни пречи да обърнем вниманието си към тия институти, чрез които искрени и възторжени единици се помъчиха да оживотворят едно на прогниване тяло.

Местоположението на Сливен, бидейки всред планински прелести, проходи, позиции и гористи висини, винаги е задоволявало еднакво както стратега, така и духовника. Има ли тук християнска следа от времето на Бориса—това, както се загатна, е допустимо, но не е известно. Епохата на Симеона, считана за „Златен век“ в историята ни, заобикаля мълком Сливена и ни кара да се задоволим с догадката на един повествовател, че сливенското вино е било известно на преславския дворец и че през Сливен във времето на Симеона минавали кервани от Преслав за Одрин и Цариград.[141] За Сливен при набожния му син Петър още по-малко или нищо не се знае. Но тъй или инак от 972 и 1014 г. византийците заварват една напълно, поне по форма, похристиянчена България. През режима си дали те оставиха в Сливен някой черковен паметник — на този въпрос може да се отговори същото, каквото за епохата на първите братя Асеновци, които и подновиха българското царство. Сливен, споменат изрично вече в 1153 г., не е бил и не е могъл да бъде без всякакви християнски паметници. Съгласно едно предание, поддържано от Шкорпила, някои от старите сливенски черкви и манастири са били дело на заточавани тук князе. Но това е тъмно и еластично [относително]. Преданието, че черквата „Св. София“ била правена в 1292 г. от някой си заточен в Сливен княз, по никой начин не може да се отнася за „Св. София“. Датата 1292 г. освен че е късна, но влиза

билствуват, ще са пренесени в Балканския полуостров от монаси и развъждани тук от тях. Немалко участие ще са вземали манастирските сборища в Сливен и при изглаждането на местните езикови наречия на околното население. Подобието на сливенския говор с търновския е характерно в това отношение.

в противоречие със самото предание, че сливенската „Св. София“ е най-старият християнски тук паметник, а при това и рядък във връзка с едноименните тия в Балканския полуостров. А да се допусне, че първата черква в Сливен датира от 1292 г., е невъзможно по гореизброените причини и данни за епископства в Ямбол, Анхиало, Девелтус и т. н. още в IV век. Визираната с горното предание черква ще е по-скоро тая до „Св. София“, днес с развалини, основите на олтара на която още личат всред буренак и лозя. Но ако що-годе може да се каже нещо за първата черква в града, въпросът за първия тук манастир остава открит. Но и при допущането участието на Петър и Асен в манастирското начало на Сливен, зараждането на манастирите тук един след други в посока да дадат „Малка Света гора“ трябва най-рано да се отнесе към епохата на Асен II.* Само едни успокоени и гарантирани с победоносно оръжие граници можеха да дадат начало на едно държавническо внимание към вътрешни уредици, мероприятия и напредък. А такава бе България единствено при Асен II. Но не само това. Паисий, който, както се каза, ще се е ползувал от много стари български ръкописи, отдава на не изрично посочен български цар по-голямата част от старите ни манастири. За него се твърди, че той освен че е „създал“ нови такива, но е поддържал построените вече с ценни подаръци и паметни правдини: „монастирѧ създа и оукрасивь всими златωмь и бисерωмь и каменїем многоценнымъ, и вьсѧ с҃тыѧ и бжствныѧ цркви, мнωгыми дарми одаривъ и свободанистѧ на них обьѧвивь“**.

Заправянето един след друг на сливенските манастири ще е вървяло по същия начин, както и това на месемврийските черкви, основи на каквито там посочват близо 40. Като причина за издигането на множество манастири в Сливен вън от християнската ревност на народа ни и подражаването на византийците може да се посочи още и усилието да се избави населението от богомилските ереси, от каквито старият Сливен не ще е бил недокоснат. Дори при Александра през тук са минали за Търново разни агенти на върлующите през това време адамити и исихасти. Мимо това в основаването на черкви и манастири видна рол са играли и близките при тях извори, обръщани на аязми — светени води. Днес при всеки манастир има подобни извори-чешми, „светостта" на водата у които не е обявявана за такава произволно и безразборно, но винаги във връзка с известно „чудо" или друго явление, имащо корени в наелектризираната вяра на благочестиви или побелели верующи, дори и в техните видения и присънявания.* Сливен и околността изобилствуват с такива извори — аязми.

---

* Един от най-индиферентните български царе към религията и в това отношение ловък ученик на византизма бе бележитият Калоян. Достатъчно е да си припомним уловките му в преговорите с папата и кланетата, които той произведе над гърците във Варна и над латините при Одрин навръх Великден, на великия петък. Нищо чудно, защото толкова християнски бе и народът му, а преживяваше времена, в които най-големите кланета и деморализирана войнственост се извършваха под благословията на папата и от името на кръста.

** Попруженко, Синод. Бор., 1897, с. 64. Срв. Гласник д-во срп. слов., VII, за „сборника“ на Йордан Хаджиконстантинов.

Тая интересна забележка ни посочва главно усилията на Іωаннъ Асѣнъ царь великыи и благочьстивыи да въздигне българската черква в патриархат чрез подобрение черковното и манастирско дело в страната си.

Паисий от своя страна не пише изрично кой български цар е основал „Малка Св. гора“ в Сливен, но като говори за пребиванието тук на патриарха Теодосия, пише: ту съградилъ царь многы мънастиры, на подобїє свѧтыѧ горы Атонстѣй“ ... Срв. Раковски в „Няколко речи о Асеню“, с. 64.

Атонската Св. гора се наричала у средновековните българи просто Света гора, а на черковен език Свѧтаа гора. Срв. Житието на Евтимий на св. Петка у Раковски, ibid., с. 12.

От сливенските аязми като спомен на старите манастири тук на първо място иде тая над Кешишлика, наречена Кръстовка, защото се чествува на Кръстовден, 14 септември. Дали това е първоначалното ѝ име, не е известно. Но безспорно е, че тя е била в общност с разсипания под нея манастир, развалините на който и до днес се наричат Кешишлик, което име, преведено от турски на български, значи място на монаси. Предполагам, че тук се е намирал най-важният от сливенските манастири. Насред Бармука, над самия град, е аязмата „Св. Георги", чествувана на Гергьовден, 23 април. Тук са личели развалини на черква или параклис и вероятно тая аязма ще е била такава на друг сливенски манастир, днес със съвсем затрити основи и закрито име. Той ще се е намирал под нея, при склоновете на Бармук, и възможно е, че посочваните следи на някаква си черква при старите тук еврейски гробища, около Па̀шовото девическо училище, да съвпадат в основите на тоя неизвестен манастир. Споменът от него е тъй забравен, че даже не се знае и същинското име на посочваната черква. Едни я наричат „Св. Анастасия", други — „Св. Атанас". По-скоро първото, откъдето и чествуването на аязмата ѝ в ден, близък на Възкресение — Гергьовден. Трета аязма е тая в Селището, наречена „Св. Тодор", чествувана на Тодоровден, в първата събота на великденските пости. Тук следите от манастир са най-явни, а при това и под такива на голямо „градище", наречено Мариненo. Над него, вече при горното течение на Новоселската река, са разровени основите на също стар манастир, от съществуването на какъвто се е нарекла и самата река край него — Манастирска. Друг извор от същото естество, бележит и в друго отношение, е тоя на самите Сини камъни, носещ турско име — Кушбунар. Че миналото му е християнско и българско, това личи от факта, че дори до днес той се посещава не само от сливенци, но и от населението из околните балкански краища. Чествуването му става на 6 август, ден Преображение господне. Имало ли е тук манастир, мъчно е да се посочи, но следите на такъв трябва да се търсят близо до него, и то зад Сините камъни. Шкорпил е чувал преданието, че там е минавал каменен път от Търново за Сотирския манастир, по който са идвали и българските царе. Вярва се, че водата му е животворна и преобразителна, а Раковски търси корените на тая вяра още в езическите ни времена. Същата вяра се е съхранила и у мохамеданите, защото кримският хан Селим герей като дамлалив на стари години живял няколко месеца при тоя извор (около 1702 г.).* Пò на изток вече идат аязмите на едничкия днес подновен манастир, Сотирския, познат под името „Св. Петка“, чествуван в първия петък след Великден.

---

* Експлоатиранията с подобни, повечето пъти невинни и непринудени „видения" и „общения с бога" са били на места безбожни и безнравствени. Особено през робството дълбочайшето ни невежество даде още по-голяма храна на изумителната развала и осветено разбойничество на фанариотските ни пастири. За шарлатанството на гръцките манастирски братя, на техните агенти — тъй наречените таксидиоти — най-илюстровано пише старият д-р Селимински (Запис., I., с. 39, 45—46 и т. н.).

И тъй, всички тия до днес познати аязми и светени извори са близо при следи на манастири или такива като забравени, смесвани с техните храмове, параклиси и скити, каквито Раковски изрежда за Сливен, за вън от посочените, в Асеновския боа̀з и т. н. Трябва да се счита, че същинските имена на тия манастири са забравени, а това е много обяснимо при факта, че те като разсипани от турците при и след падането на Сливен са изчезнали заедно със старото сливенско население.** Както ще се види, старите сливенци са били разселвани и само малка част са се запазили в града като привилегировани от турците.

Сотирският манастир до Сливен, днес всред живописно място между склоновете на Катъгово и Сините камъни, дори до Освобождението е лежал погребан, за да се открие в тукашните ниви и превъздигне с иждивението на сливенци. В турско, освен чè не е можело да става дума за реставрирането на манастирските следи в самия град Сливен, но и съграждането на скромни черкви е било ограничено, а до първата четвърт на миналия век — забранено. По тоя начин са се таели и последните слаби спомени от средновековното минало на тоя край, за да тлеят и се изгубят днес в тяхната що-годе самобитна форма. Откриването на важния манастир населението на селото Сотиря отдава на съселянина си дядо Желязко, комуто и се „присънило“ манастирското минало. Мястото му дотогаз е било нива, принадлежаща на турчин от същото село. Манастирът е наречен „Св. Петка“ според близката над него в стръмнините аязма със същото име, при която личат и следи от скит. Възможно е, че същата аязма преди идването на турците се е наричала „Св. Спас“, за което говори и името на селото под нея, днес с гръцко име Сотир, Сотиря (на български: Спас). Е ли обаче селото по-старо от манастира или обратното, не е известно. Въпросът се усложнява при питането: е ли въобще името Сотиря оригинално или погърчено, както е станало със студения извор над него и под днешния манастир, именуван от сливенци карикатурно Орѝза или Врѝза, от гръцкото βρήσις — като дело на гъркоманската епоха в Сливен?*

---

* Вероятно пак във връзка с някои християнски чествувания и сигурно с езически основи е посетяването на Змеевите дупки на 9 март или ден Св. 40 мъченици.

** Под Бармука, в тъй наречения квартал Кумлук, наскоро се откри нова аязма, наречена „Св. Троица“. По думите на стари хора на това място през българското царство е имало храм или манастир „Св. Троица“. Тъй или инак, построената днес тамошна чешма се зачита като аязма и се чествува на ден Св. Троица.

Разкриването на Сотирския манастир е почнало собствено през 1871 г., когато сливенската черковна община „Св. Димитър“ разкопала част от старата манастирска черква, в южната част на която се открил припостроен параклис. Оттук може да се заключи, че Сотирският манастир е разрушаван два пъти: веднъж при падането на самия град Сливен под турците, след което населението е преправило на параклис южната част от разсипаната манастирска черква, и втори път, когато според донесението на сарайските жители (до Сталджа), че в Сотирския манастир се криели хайдути, които обирали турската поща на пътя от Одрин за Шумен, турците разсипали окончателно манастирските параклис и здания. Казват, че камъните от манастирската черква и от зданията са послужили за градежа на една джамия и баня в с. Сарай (днес развалини до Стралджа).

При разкопаването на черковните основи намерили мраморен стълб и икони, на които е била посветена сегашната черквица „Св. Петка“. Старци са разправяли, че влашките бейове на път за Влашко и Цариград или Св. гора отбивали се в Сотирския манастир и в черквата „Св. София“ (Сливен).

Относително турските крепостни актове и манастирските имущества казва се следующето: в Сливен е живял един потурчен българин, родом от с. Сотиря, който съхранявал тия актове. Предшествениците му преди смъртта си предавали тия документи на наследниците си с думите: съхранявай ги до това време, докато българите разкрият манастира. В началото на XIX век двама сливенски калугери, живущи на Св. гора, като се научили за турчина в Сливен, поискали от него актовете; той обаче отказал да ги даде, като склонил най-сетне само да ги препишат. На основание на преписите калугерите извадили нови владала в Цариград и добили позволение от Патриаршията да открият манастира. За нещастие единът от калугерите се разболял и умрял в Цариград, а другият се отбил в светогорския манастир Ватопед, дето и умрял.

---

* Погърчването на името Спас за село Сотиря е съмнително, защото това село ще е същото Σωτῆρος πόλις в поемата на Мануил Фила за героя Мих. Главан Тарханиот[142] (около 1305 г.), още повече че то се споменува между българските градове, а при това между тия край Сливенския балкан.

Първият игумен на Сотирския манастир след Освобождението, когато напълно се разкри манастирът, е бил отец Генадий Стоянов (срв. Шкорпил. Спомен за Сливен и манастирите му, с. 42).

Старият Сотирски манастир, както забелязва Шкорпил (Спомен за Сливен и манастирите му, с. 5), се е състоял от манастирски здания и черква. Зданията са били две, от които едното продълговато, с посока от запад към изток, а другото кръглесто. На североизток от тях се намирала черквата, основите на която и до днес личат. Тя е била изградена от един ред тухли и камъни по плана на византийските черкви. По мнението на Шкорпил тя е била покрита с две кубета, а отвътре украсена с осем мраморни стълба. Вън от главния ѝ вход, откъм западната страна, в черквата се влизало и през една тясна вратичка откъм южната страна.

През време на опасност манастирските хора на тъй изградения тук манастир, посветен отначало вероятно на св. Спас, са се криели в „Градището“, останките на което и до днес личат на един висок връх на изток от манастира. „Градището“ е било заобиколено с един полукръжен зид, а в средата му се издигала една защитна кула. Положението на „Градището“ е доста важно, защото е запазено от всички страни със стръмнини. На близкия до него връх Божурец е стояла стража, която е пазела както самия манастир, тъй и Сотирското дефиле.

На стария Сотирски манастир са били подчинени и околните нему скитове: „Св. Троица“, на юг от манастира, дето и до днес личат останки от малка черквица-параклис; до нея се намира и дупка, издълбана в песъчлив камък, служеща вероятно за прибежище на пустинниците; друг сотирски скит е бил посветен на св. Мина̀, на изток от манастира, до подножието на върха Божурец.

Според преданието владенията на Сотирския манастир са достигали до с. Бейкюю, Карнобатско, дето са поселени „манастирски чифлици“, и до с. Кортен, Новозагорско, вън от многото воденици и тепавици по Сотирската река и по Тунджа.

Пътят, който местното предание посочва като такъв, по който царете ни са идвали тук на поклонение, е минавал на северозапад от манастира, през едно старо заселище, днес изчезнало и наречено Юрт, през Млечна река, Кушбунар, Равна река, край Черни камъни, Харелибунар, Дивеците, Рогачкова поляна, с. Раково, Демиркапия, с. Стара река, Търново. Стари хора са посочвали и следи на средновековни ханища край тоя път, откъдето са вадели големи тухли. На юг пътят е продължавал през Вета камара.

Но туй, което е още по-важно за нас, то е дали е имало в Сливен запазени документи, отнасящи се до местните манастири.

Известно е, че учредяването на всеки един манастир през българското царство е ставало със знанието на надлежния патриархат, в случая българския, официално признат от византийците след срещата на Йоан II с императора в Лампсак. Както се спомена, по-важните от старите ни манастири са били направени по инициативата на тоя именно Асен и след това — от последующите ни царе. Манастирските братя са се стараели да се снабдят час по-скоро с нужния за манастира документ, който е споменавал основанието му, границите и правата му. Такива документи, познати под името грамоти и носещи златния подпис на царя, който ги е издал, са днес рядкост. Сливенските манастири, бидейки разсипани от турците, изгубват стените си, а колко повече своите архиви или библиотеки, жертва на молци, пламъци или невежество. Във всеки случай тия манастири не са били лишени от подобни грамоти. Че това е така, се види от факта, че около средата на миналия век в Сливен, но неизвестно именно как и къде, е бил намерен документ, в който между другото се разправяло и за Сотирския манастир. Важното е, че документът носел подписа на цар Шишман. Намерил го е Георги Загорски, познат отсетне под прозвището Тюремчикът, зет на Хаджи Димитър Асенов. Колкото и да е знаел да чете български, отначало той не го разбрал, но се сетил, че тук въпросът е за ценна българска старина, показал го е на няколко по-просветени сливенци, но те от страх пред турците повръщат го назад. По онова време пребиваващият в града доктор Костаки, грък по народност, събирал разни български старини, като монети, книжа и пр., даже ги купувал прескъпо и ги продавал другаде или унищожавал.* Георги Загорски, който не е бил жаден за пари, не отишел при гърка „хекимина“, за да получи нужното възнаграждение, а свил ценния документ в нарочно направената за това тенекиена тръба и го турил в зидовете на тъй наречения „Свети Димитров“ хан (принадлежащ на черквата „Св. Димитър“ и находящ се на Абапазар). Тоя хан изгоря малко преди Освобождението, а заедно с него и грамотата. Важното е, че в нея се описвали границите на сливенските манастири, изброявали се те по ред и по пунктове и изрично се споменавало, че те владеят част от дунавските таляни за моруна. Това е интересно, защото досега е липсвало документ, който би ни заговорил за старобългарското риболовство по Дунава, и друго, че с него се потвърдява казаното за съществуване на „Малка Света гора“ в Сливен, която е имала точно определени граници, богати владения и права, скрепени с подписи на българските царе.

---

* Такива му били носени най-вече от българската крепост на тъй наречения Калебаир (край Тунджа, над Димоолу воденицата). В тая крепост, за която ще се говори по-нататък, са се намерили много ценности, особено български монети, защото е била досъборена именно около средата на миналия век.

В стария Сотирски манастир е имало кладенец, в който, пак по предание, са били хвърлени манастирските богатства и несъмнено стари книжа, за да не се изложат на турското светотатство при разсипването му. И до днес населението сочи на мястото, дето тъй погребаните паметници и сребро „играели във вид на огън“. В малката днес там черквица, покрита със средновековни големи керемиди, има малка икона със стари образи, посребрени вероятно отпосле. Тя ще е пренесена или подарена, защото в надписа ѝ личи името на руския светец св. Александър Невски. Сирку не е съгласен с Шкорпила, че Сотирският манастир бил главният между сливенските.*

Според запазеното в самия град Сливен предание всичките манастири във и около Сливен са били разсипани при превземането на града. Освен това турците са избили и калугерите им, след която резня в Сливенско „не валяло дъжд за дълго време“. Само при Кешишлика паднали 300 монаси. По-нататък, когато се говори за превземането на Сливен, ще видим, че градът не е паднал чрез капитулация, а след оказано съпротивление. Инак мъчно би могло да се обясни изравняването със земята на всички сливенски крепости и манастири. Обръщането на Сливен във войнишко заселище е станало при подновяването на града чрез завръщането на част от избягалото му население и заправянето на днешните му квартали вън от Ново село.

Едно от най-важните устия на Сливен, където лежат и най-много остатъци от последния период на българското царство, е Селището. Подобно на Асеновския проход, в който край следите на разни скити, параклиси и пущинашки домове се намират крепостта Асениц, Дядокраевият чифлик, Марковиц и т. н., със следи от заселища и намирани там черковни или манастирски следи, тъй и Селището, носейки името си от срутено заселище, се радва и до днес на разни стари паметници. На първо място са следите от черква или манастир, посветени на св. Тодор. От всичко това обаче днес личат само слабо познаваемите зидове и поправената чешма — аязма „Св. Тодор“. Над тях, под скалистите надвеси, е лежала прочутата крепост, днес Маринено градище. Около следите от зидовете ѝ са били намерени куп човешки кости и черепи.* Над това градище и край горното течение на Новоселската река лежат останките на един съвсем забравен манастир. От тоя бележит за времето си паметник явно личат зидовете на неговата черква, разкопани неотколе, цели железни черковни потреби, като манали и т. н. Че това е било манастир, се види от самото название на бистро шуртящата край него река, наречена Манастирска. Основите на манастира (открити къде 1860 г. от сливенеца дядо Стойко) приличат на четвероъгълно градище, което е обемало един двор, в средата на който и до днес личат следи от черква. Диаметърът ѝ по посока от изток към запад е 14 метра, ширина 7 метра, с една главна и две малки апсиди. Мимо главната врата в черквата се е влизало още и през една вратичка в притвора откъм горната страна. В черквата се забелязват местата, дето са стоели стълбовете, над които, види се, се е издигало кубе. Тухлите (3 и 2 ½ дециметра дълги и широки, а 4 сантиметра дебели), с които е постлан подът на черквата, са разпукани, като да са подлагани на силен жар. Манастирските здания са се намирали на северната и западната страна на манастирското градище. До югоизточния ъгъл на последното се е издигала висока кула, служеща за прибежище на манастирските жители.

---

* Срв. Шкорпил. Спомен за Сливен и манастирите му, с. 30—31; 40—42; Няк. бел., с. 73; за прелестите на Сотир. манастир в „Нова епоха“, год. IV, бр. 31, с. 2. Срв. Раковски, цит. съч., с. 63.

От спазения по предание сбор на тия развалини на 21 май Шкорпил (Спомен за Сливен и манастирите му, с. 9) заключава, че манастирската черква е била посветена на св. Константин и Елена. Към същия манастир се е числял и някогашният скит надолу по Манастирската река. Интересно е, че и тук е спазено преданието за някогашна „Малка Св. гора“ по тая река.

Според същия Шкорпил на манастира „Св. Константин и Елена“ е принадлежал и скитът при Змеевите дупки, следите от черквицата на който и до днес личат. Стените ѝ са до 6 дециметра дебели и до един човешки бой високи.

При липса на по-големи тук разкопки, каквито в Сливен почти никак не са правени, мъчно би се определило както датата на построяването му, тъй и същинското му име. Ако се съди от името на деня, в който тая старина се е удостоявала със сбор, 21 май, ще е бил посветен на приетите като светци в нашата черква Константин и Елена. В същата смисъл загатва и Сирку, па и преданието го отдава на св. Спас, който празник е почти на следния ден на св. Константин и Елена (Св. Троица).* Но Иречек туря тук съществуването на друг сливенски манастир, едничко за който е останало нещо в българските житиета, ако и съвсем бегло. Въпросът е за Епикернев или „Св. Богородица", дето е пребивавал предпоследният ни патриарх Теодосий.[144] При преданието, че манастирът над Маринено градище се е наричал „Св. Спас" или „Св. Троица", струва ми се, прикаченото нему трето и четвърто име е невъзможно. Наклонен съм да вярвам, че Епикернев или „Св. Богородица" — като имена на един и същ манастир, защото името „Епикернев" е само ктиторско, а „Св. Богородица" — черковното му, патронно име — се е намирал именно при днешния Кешишлик. Тая местност, ограничена в лозята край сливенските градски краища Харманите и Овчарска махала, лежи по най-южните склонове на издигащия се високо при Сливен връх Урумтарла (Гръцка нива). Доколко времето и човешката ръка са изличили следите от тоя паметник, се види от това, че днес вън от оскъдното предание за това място с турско име едва ли бихме подозрели тук съществуването не само на бивш манастир, но и на каквато и да е сграда въобще. Нека не отиваме надалеч и забележим, че днес от съществуващите дървени и каменни огради на Сливен, наречени шарампол (фортификации), каквито са личели дори до края на първата половина от миналия век и са достигали до Кешишлика, днес от тях няма и помен даже. Оттук може да стане ясно какво би могло да се очаква от следи на манастир, за срутването на който преданието ни отнася в мрачните дни на българското сгромолясване (1393 г., а възможно и 1388 г.). Както ще се види от историята на новия Сливен, мястото на днешния град, с изключение на квартала Ново село, е било гора и незаселено до средата на XV век. Съществуването на манастири край нея, в полите на Бармука или Урумтарла, дори здания всред нея, както ще се види случаят с приюта на сливенската болярка Дража, най-малко е накърнявало името ѝ гора.

---

* Раковски, цит. съч., с. 59; Шкорпил. Няк. бел., с. 74; Спомен, с. 9. Възможно е Маринено градище, името на което сочи да е на лице от женски пол, подобно на Маричено градище, да има нещо общо с манастира тук под име „Св. Марина“ или пък с болярската фамилия Марини, Маринови. Известно е, че след падането ни под турците много от болярите ни, които се избавиха от резня или потурчване, избягаха във Влашко, Русия и т. н., а някои се подслониха в закътани кътища из Западна България, както е случаят с Чипровец, селото до него Копиловец (вероятно от търновското Кипилово)[143] и т. н. (За Парчевичи в Чипровец сравни с. Парчевци в Габровско.) Член от горната фамилия Маринови е бил Илия, католишки епископ в Чипровец (1623—1643 г.) От друга страна, по-деликатен е въпросът с общността на сливенското Маринено градище и Маринополис до Търново, от което търновци направили Марно поле! За него Бакшич пише просто и ясно: „градец до Търново, а не поле“. В Маринено градище при Сливен хаджи Киро Табака е намерил още преди Освобождението медна монета с буква М и друга по-малка Р.

---

* Сирку, цит. съч., заб.; Раковски, цит. съч., с. 60; Шкорпил, Няк. бел., с. 74; Спомен за Сливен и манастирите му, с. 8—9. Зачитането на Константин и Елена като светци в нашата черква не ще е преминало от византийците, а ще е във връзка с най-старите християнски следи между заселваните от III век славяни на Балканския полуостров. Горните имена са много популярни между българското население особено по Източния Балкан. Всички почти тук старини едва ли не се отдават изключително на Константин Велики, известен в случая под името цар Костадин. Познати са тук още и монети костадинки, златни, вдлъбнати.

Загатнах, че с идването на турците и падането на Сливен градът не ще се е предал доброволно чрез капитулиране, но след съединени сили на местните гарнизони и неравна борба тук всичко се обръща на пепел и кръв. Това се подкрепя и от преданието за Сотирския манастир, от намерените кости и черепи край Мариненo градище и най-после — от сказанието за самия Кешишлик. Според последното там са погинали 300 калугери. Числото им, преувеличено или не, говори преди всичко за броя на монасите въобще в Сливен, за големината на Кешишлишкия манастир и неговата важност между останалите и най-после, че вероятно в него са били събрани всичките духовници от околните скитове и манастири на Сливен. Това обстоятелство би ни навело още към предположението за съществуването на една от най-здравите или главни кули край въпросния манастир. Това би се подкрепило и от факта, че Кешишликът е при устието на Асеновския проход. Ако манастирските тук зидове са днес вече затрити, какво трябваше да се очаква от укрепления, които поради продълженото в тях съпротивление винаги са се обръщали на прах под неудържимата ярост на победителя след кървавия край.

Преди Освобождението в Кешишлика са били намирани кандилници и разни черковни паметници, заровени в земята, а ние малко знаем за останалите находки от началото на миналия век и по-назад, за които простото население не е държало сметка. Близко до Кешишлика в един стар клуцохорски двор са били изровени големи човешки кости, които преданието отдава на „гиганти“. Са ли те във връзка с падналите тук жертви при разсипването на манастира, не се знае. Самото име Кешишлик, като турско, значи: място на монаси (а не на попове). Възможно е, че част от материала на разсипания манастир да е послужил покъсно за съграждането на клуцохорската черква „Св. Никола“. Тя, както и централната черква „Св. Димитър“, са дело на робството и не носят никакви по-стари следи. Сведенията, събирани от старци, не можаха да оправдаят твърдението на Енехолм, който в описанието си за превзетите от руските през 1829 г. градове под Балкана пише, че в Клуцохор имало две черкви. Черквата „Св. Никола“, както ще се види, е направена след изсичането и заселването на клуцохорската гора.* Като още един паметник за съществуването на манастир край тая гора в Кешишлика служи и ставащият тук сбор през първите три дена на великденската неделя. Тоя сбор е едноименен с израза „Харманите“, защото се произвежда на отвореното място край Кешишлика, което доскоро е служело за харман (гумно) на заселените край него клуцохорци. Сборът преди разсипването на манастира е бил край буйна гора и под дебели сенки, дето се е чествувал и празникът на въпросния манастир. Следите от него са тъй забравени и затрити, че празникът му е прехвърлен от новите поселенци на Великден. Сборове са ставали при всеки манастир или бележит храм. Такъв е случаят със сливенската „Св. София“, която действително се чествува със сбор, обаче поради изтрити спомени не в деня на самия ѝ празник, а на предния (първия неделен ден след Възкресение). Мястото му, преди също гора, днес е отвореното пространство между централния Сливен и квартала Ново село.

---

* Раковски чувал, че отдолу аязмата Кръстовка по-рано „было иночески дом — обытел храм св. Николая“ (цит. съч., с. 59). По-нататък ще се види, че днешната черква в Клуцохор, на изток от Кешишлика, именуема „Св. Никола“, не ще е току-тъй с това име. В тази черква се намира една от най-старите икони в България (от средата на XIII век) и вероятно ще е взета от въпросния манастир, откъдето и името на черквата. Но да се твърди, че тоя манастир се е наричал „Св. Никола“, е рисковано.

И тъй при двоякото предание за името на манастира над Маринено градище голяма вероятност има, щото манастирските следи на Кешишлика да са тия на прославения манастир Епикернев. Миналото на манастира Епикернев за нас е от тройна важност. Преди всичко той е построен от частно лице, сановник на български цар, второ, у него е пребивавал предпоследният ни патриарх Теодосий и, трето, този манастир се е ползувал с известна популярност между останалите тук манастири, ако не и като главен между тях. От малкото останали за него спомени се види, че той е носел две имена: Епикернев и „Св. Богородица“. Едното е светско, а второто — духовно. Това поне се види от житието на Теодосий: монастырь тамѡ ѡбрѣтъ блгчцы нашеа бцы епикерневъзовомъ ѿ негѡ (т. е. епикерна) бо бжтвенный ѡнь храмъ создань бяше (л ва). Оттук се види, че храмът на манастира и вероятно самият манастир са били съградени от някой си епикер, и то в чест на св. Богородица. Името епикер или епикерни не е собствено, а по-малко кръстно име. Епикер, употребявано у средновековните българи като дворцов термин, се е давал като титла на един от висшите съветници на царя, първоначалният произход на която длъжност е старият обичай виночерпството. Епикерин отначало е значело виночерпец, но отпосле, както и у византийците, от това име се е създала титла на благородство и сан.[145][*] Сам Кантакузин, преди да достигне до стъпалото на византийски император, е минал и това на виночерпец, носейки титлата πιγκερνης =епикерни. Но кой именно от епикерните на българските царе е съградил тоя сливенски манастир и храм — за това никакви данни нямаме. Възможно е сам той да е бил родом от Сливен и като доставчик на сливенско вино да е достигнал и до видната дворцова длъжност виночерпец. В тая смисъл загатна и Прохазка още за Симеоновия век. При предпоследния български цар Александра санът епикерни се е заемал от някой си Силвестър, който при това е бил и монах: мωнахоу Сїлвестрȣ: иже бы епикерни великааго царѣ Іωанна Алеѯандра вѣчнаа память*.

---

[*] Срв. Сирку, цит. съч., заб.; Попружелко в Синодика, с. 102; иже бы епикерни великааго епикерни пъхарникъ е от византийско πιγκέρνης =чашник, виночерпец, което отговаря и на латинското magister pincernarum, от pincerna=изба, зимник. Но влашката дворцова терминология πιγκέρνης или българското епикерни е Paharnicu, от Paharu=пахар, пръстена чаша (преди 1848 г. те пишеха: пъхарныкь). Срв. Кантемира в Descriptio Moldaviae: paharnicus magnus (p. 79). Пахар у маджарите е pohar, откъдето и poharnok=виночерпец. (У нас пиенето на вино със стъклена чаша е нов обичай; в блажените години сливенци го пиели с пахарки, пръстени или дървени, а нерядко и с „бакърчета“.)

Пребиванието на патриарха Теодосий в сливенския манастир Епикернев е във връзка с духовното ни движение в навечерието на падането ни. Близо до Сливенско и в Югоизточна България, край Сакара, са се подвизавали разни духовници, повечето монаси, които отсетне заемали видни постове в надлежните си страни. Това духовно огнище е било при днешните Манастирски върхове до Каваклии, които до края на царуването ни са лежали край българо-византийските граници.** Някои бележки за тоя край, като свързани с името на Епикернев, са неминуеми. Както ще се види, Теодосий едва ли би напуснал Сливен, ако в Парория не бе пристигнал видният навремето си духовен учител Григор Синаит.[146] Последният отива там около 1328 г., но скоро поради върлуващите татък хайдути се оттегля, вероятно по̀ на юг, в тъй наречената Скрытная или Катакриомени, види се, днешния Сакар.*** Тук обаче Синаит не се застоял и през Созопол отива в Цариград, откъдето спохожда Митилин, Св. гора и през Одрин пак се връща в Скрытная (около 1338—1339). От тая година собствено се почва неговата дейност, през която събрал около себе си най-вече сръбски и български ученици. Следи от това духовно огнище са днешните наименования Манастирски върхове, Манастирски баир, селата Голям и Малък манастир и т. н., все между тунджанския приток Явуздере, на север от Каваклии, и между с. Талашманлии и градеца Карaагач.[147] При слуха за тъй сгрупирания кръг от духовни възпитаници на Синаита не закъснява да се отзове и Теодосий.**** Преди да отиде в Парория, той се е

---

* Попруженко в Синодика, с. 102, л. 30. Интересно е, че по-голямата част от високите санове при Александра са били заемани от духовници: протосеваст монах Теодосий; сам Константин, „великият воевода“ на същия Александър, се покалугерил. Срв. Раковски, цит. съч., с. 25 и с. 51 за Сїлвестроу.

** Срв. Псп., г. II, с. 51: мѣсто нѣкое иже есть посрѣдѣ грькъ и българъ, иже Парорие зовомо есть. Старото Μηλέων, пещерѣ или Месомньцѣн“ и т. н.

***От друга страна, дали това може да се вземе за днешните Бакаджици до Ямбол, не е известно. „Скрытная“ е превод на гръцкото Катакриомени, което пък ще е от Κατακρυπτομένη (закътано, пущинашко място).

****Родом от Търново; отначало е бил в един видински манастир, а оттам в арчарския, дето и се покалугерил, и се връща в Търново. В Сливен намерил в сливенския манастир Епикернев, който, както забелязах, ще е бил на днешното място Кешишлик. За пребиванието му в Сливен пише и Паисий в своята история, както се видя по-горе, но само в две-три думи. По-подробен е Сирку в забележката на цитирания му труд, черпещ данните си направо от житиетата. Теодосий ще е бил дълго време в Сливен, защото изрично се пише, че той пробылъ та ѥъ много врѣмѧ". Сирку мисли, че Теодосий не е прекарал чисто иночески живот в сливенския манастир, а ще е изпълнявал и манастирски „послушания". Поне това се вижда от житието му: „сладокъ ꙗвисѧ игумену и прочїмъ в службахъ и иноческихъ дѣлѣхъ." Теодосий, както се изразява Сирку, би останал навеки в Сливен, ако не се е случило обстоятелството, имеющо важно значение в историята на югославянското монашество през XIV век, а именно поселването на Синаита в Каваклийско. Кога е дошел Теодосий в Сливен, не е известно, но първото му излизане оттам се отнася към годините 1339—1340: „и абїе съ оусєрдїемъ въ тамошнюю пришєдши поустынѭ" и т. н. Той прекарал в Парория близо 6 години, но след смъртта на Синаита(1346 г.) напуща това място и въпреки молбата на монасите и бившите Синаитови ученици да замести самия Синаит и се продължи тъй зачената от последниия дейност, Теодосий потегля от Парория и се озовава повторно в Сливен, пак в манастира Епикернев. Мотивите на Теодосий да се оттегли в Сливен според житието му били: едно, да посети тамошните братя (сливенските монаси), и, друго, да се събере с Романа, който също се намирал в Сливен. Роман е втори бележит ученик на Синаит и най-верен другар на Теодосия.[148] Родом бил от Видинско и произлизал от знатен род. Когато се научил, че Теодосий от Сливен отишел в Парория, Роман заедно с някой си Иларион напуща Търново и се сбира с Теодосий в Парория. Кога се връща оттук в Сливен и колко време е стоял, очевидно в един от манастирите му, не се знае. Във всеки случай това е било преди 1346 г. Но което е по-важно, Сливен като духовно средище ще е играл на времето си завидна рол и бидейки на път между Търново и Парория, ще е служил за една редовна станция за монасите през това духовно движение. След пребиването си в Сливен от 1346 год. нататък Роман и Теодосий отиват в Св. гора. Скоро обаче Теодосий праща

дошел от Червен (при Русе). Последното заселище, днес просто село при развалини, е било виден старобългарски черковен център, седалище на митрополит. Мїтрополїте Чръвенѣнстїи са били Неофит, Калиник и Захарий. Срв. Синодика на Борил, л. 35—38, и Раковски, цит. съч., с. 53. За пребиването на Теодосий в Сливен или по-скоро в Сливенската Малка Света гора пише и Паисий: „ *кв* святы преподобни отец Ѳеодосїя Терновски ученикъ святаго Григория Синаита и патриарха святаго Еѵтимия, просїялъ в гору Сливенскую, ту съградилъ царь многы манастири, на подобїе Святыя горы Атонстѣй, и былъ надъ вси оны мънастиры началникъ и наставникъ святый отец Ѳеодосия Терновски..." Срв. Раковски, цит. съч., с. 64.

Романа назад в Сливен, а сам отива в Солун, а оттук — в Месемврия, в манастира „Св. Антон“, за който споменува и патриарх Евтимий. Каква е била нееднократната мисия на Роман и Теодосий в Сливен и дали са играли тук ролята на ръководители между сливенските монаси като ученици на Синаита и мимо загатването на Паисий, че Теодосий бил началник и наставник на сливенската „Малка Св. гора“, е въпрос, за който може да се съди от духа на преживявания век. От Месемврия Теодосий отива в Цариград и след това пак в Парория, за да се поклони на гроба на своя учител, и за трети път идва в Сливен, за да се види с Романа. От Сливен те заминават заедно за „горꙋ Ємонскꙋꙗ Єѯ҃нпонта“. (По Сирку — днес Кючук манастир. В картата на Горюнин до селото Емине е манастир „Св. Никола“, а между него и Месемврия —„Св. Влас“.) Там обаче те не се застояли поради вилнеещите наоколо разбойници, вероятно генуезки пирати.* Тъкмо в това време става голямото турско брожение в Одринско и даже в подбалканските покрайнини, завършено с окончателното съсипване на парорийските паметници и разпръсването на монасите му. Едничък по-решителен от тях, който останал до известно време в Парория, свит в една килия, е бил Роман, дето и приел името Ромил. От Емонския манастир Теодосий се прибира в Килифарево (до Търново), последван и от самия Роман, откъдето по-късно станал патриарх. След нетърпимото положение в Парория едни от останалите братя минават Балкана за Северна България, а други се разпръсват по разни посоки, след като изгорили манастирските кули, за да не се поселят в тях турците. Тоя печален край на югославянския духовен център за този период се отнася най-рано през 1347 г.** От факта, че Роман не споменува нищо за върлуващи разбойници в Сливен, каквито в Парория са се подвизавали с такава характерна жестокост, се вижда, че както градът Сливен, тъй и манастирите му са се радвали на добра администрация и силен военен гарнизон. Както ще се види по-долу, немного след пребиването на Теодосий и Роман в Сливен тук идва и самият български цар с войските си, дето и спира на лагер. А нека си припомним, че с преместването на столицата в Търново сливенските проходи, а главно Селищкото устие, откъдето и пътят за Демиркапия бяха едничкият прав и най-къс път от Търново за Тунджанската долина при долното течение на реката, за Одрин и Цариград.

---

* Срв. Bent, Genoa, how the republic rose and fell. London 1881, p. 103—104. За поведението на генуезците край Бургаския залив, за венецианските набези срещу Месемврия, за българското съпротивление в Созопол и т. н. ще се повърнем на съответното място.

** Известно е, че сам Синаит още преди 1346 г., чрез Теодосий, е измолил българската защита на Парория срещу върлуващите наоколо разбойници. Роман пише, че местното население ги наричало хусари (χεουάρε). Те мъчели монасите за сребро и злато, като ги мушкали с нажежени шишове по коремите. Че разсипването на Парория е станало в 1347 г., ще се види от голямото турско нашествие през тая година, когато Кантакузин влиза в Цариград (2 февр.) и дава дъщеря си за жена на Орхана, по който случай се устройва и големият „турски лов“ из Одринско. Турски лов на тогавашен език е значело грабежи и насилия.

Такива са накратко оскъдните сведения за сливенския манастир Епикернев, по-нататъшната съдба на който от 1347 г. почива в мрак и бледни данни. Окончателният му край обаче не се отнася в 1347 г., а при падането на Сливен под турците, когато тук се разсипва всичко останало от средновековното ни царуване, около 1388 г. За останалите манастири, влизащи в състава на сливенската „Малка Св. гора“, със следа от гръцкото ѝ име в днешния връх Атанта и с цвєтущо начало от зацаруването на Асен II не разполагаме с никакви писмени данни, за да вникнем в историческото им минало. От останалите „свети места“ на Сливен малко може да се каже и за интересните Змееви дупки и прочутия Куш-бунар. Честването на първите на ден „Св. Четирси“ (9 март) днес почти съвсем е пренебрегнато и отдавна си е изгубило значението на поклонение. Вече предмет на любопитство като игра на природата чрез геологични преврати, Змеевите дупки разполагат с дълбоки и широки пещери под основите на Сините камъни. За техните подземни дължини сливенци са запазили доволно фантастични вярвания, които напомнят разказите за старите лабиринти.* Змеевите дупки край посочваните форми на „вкаменени змейове“ се обитават още и от прилепи. Същите пещери са служили и за безопасни скривалища на сливенските хайдути и стари политически дейци. Даже се разправя, че там е живял прочутият сливенски войвода Злати Кокарджоолу в края на XVII век, а и до днес посочват влажната и тясна змеева килия, дето уж се е крил сливенският владика Серафим преди Освобождението. Са ли обаче тия дупки представлявали нещо като скитове през време на манастирското минало на Сливен, в каквато смисъл е останало по предание да се ходи там на „Св. Четирси“, или пък че е имало непосредствено до тях „свети места“ — това е проблематично. Според Сирку тук ще е имало (в самите дупки) отделни „сихистрии“.

---

* Така напр. една свиня, която случайно попада тук с девет прасета, след като се скитала дълго по продълженията на тия дупки, изяла из пътя осемтях и излязла с деветото чак във Влашко и т. н. Народът вярва, че тия пещери са палати на змееве, за телата на които той има настръхвателни представи. Според старите сливенци в Сливен преди „първото Московско“ (1829 г.) са се подвизавали много змейове. Баба Цонка, която умря през 1893 год. близо на стогодишна възраст, уверяваше, че самата тя е прислушвала как един змей, „дълъг, тънък като кросно и с огнена глава“, се изповядвал на сестра ѝ в любов къде „голямото чумаво“ (1812 г.). Тия суеверия, очевидно свързани с ужасните по онова време бичове — холера и чума, представяни не инак освен с физическа сила като същества, крият своите корени дълбоко в митологията на прадедите ни.

Друг манастир, принадлежащ на сливенската „Малка Св. гора“, е бил при днешното село Дермендере (Гавраилово). При съграждането на тамошната черква „Св. Архангел“ показали се основите на една черква, която по предание била манастирска. При разчистването на околната местност открили се човешки кости, струпани в различни положения, като че ли на същото това място са били убити хора при разрушаването на манастира. Във връзка с това нека отбележим, че тоя манастир е малко отгоре на изчезналия град под днешното село Дермендере. В околността на мястото Краюв чифлик, в близкия на Дермендере балкан, се намирал скит, подчинен вероятно на въпросния манастир. При разкопаване основите на скитската черква намерили железен кръст, желязно ножче и един голям глинен съд.

Причислявайки и дермендеренския манастир към сливенската „Малка Св. гора“, Шкорпил разширява района ѝ на северозапад дори до Стара река и Раково („Спомен за Сливен и манастирите му“, с. 10—11).

По предание на пътя от Нейково за Котел в местността Клепалото се намирал манастир, със скитове в местността Динабаран и по Раковската река. Изкопаният в черквицата на тоя скит престол е бил занесен в Котел. Близко до него е местността Калугерица. Вече самите имена Клепалото и Калугерица на местността тук говорят за манастирското минало на тоя край. Не по-малко интересно е и името Дивеците, отговарящо на отшелници.

За съществуващи при с. Градец манастири и скитове говорят названията на околните местности Манастирски лозя и Кавашки манастир. Скит е имало и при Ичера. Интересни са посочванията за един стар път, който е минавал покрай ичерския скит: пътят е идел от Марашкия проход покрай Равни церак, Стидовския балкан, Къси рът, Калин гроб, Колибенски брод (на Раковската река между Ичера и Градец), край ичерския скит, Царско дърво, манастира до с. Нейково (на местността Клепалото), край старото градище, Хърсул град (до с. Кипилово) и по-нататък към Търново.

Манастирски следи има и при с. Седларево, край което се посочват стари и интересни номенклатурни названия: Черквище, връх Кукла, Царева пътека, която минава край Царево кладенче и слиза близо до с. Трапоклово, до една черквица, посветена на св. Петка, и т. н.

В каква форма е било общението на сливенските монаси с тия от другите български краища и частно с манастирите вън от България, за това — поне до падането на България — нямаме положителни данни. Но факт е, че българските царе вън от манастирите в България са поддържали такива и в Св. гора и даже в Ерусалим. За общия със сърбите български манастир в Ерусалим от 1303 г. нататък се загатва в „Хожденіето на Трифона Коробейникова“. Тук изрично се пише, че на Синайската гора в

Романа назад в Сливен, а сам отива в Солун, а оттук — в Месемврия, в манастира „Св. Антон“, за който споменува и патриарх Евтимий. Каква е била нееднократната мисия на Роман и Теодосий в Сливен и дали са играли тук ролята на ръководители между сливенските монаси като ученици на Синаита и мимо загатването на Паисий, че Теодосий бил началник и наставник на сливенската „Малка Св. гора“, е въпрос, за който може да се съди от духа на преживявания век. От Месемврия Теодосий отива в Цариград и след това пак в Парория, за да се поклони на гроба на своя учител, и за трети път идва в Сливен, за да се види с Романа. От Сливен те заминават заедно за „гору Ємонскуѩ Єѯнпонта“. (По Сирку — днес Кючук манастир. В картата на Горюнин до селото Емине е манастир „Св. Никола“, а между него и Месемврия —„Св. Влас“.) Там обаче те не се застояли поради вилнеещите наоколо разбойници, вероятно генуезки пирати.* Тъкмо в това време става голямото турско брожение в Одринско и даже в подбалканските покрайнини, завършено с окончателното съсипване на парорийските паметници и разпръсването на монасите му. Едничък по-решителен от тях, който останал до известно време в Парория, свит в една килия, е бил Роман, дето и приел името Ромил. От Емонския манастир Теодосий се прибира в Килифарево (до Търново), последван и от самия Роман, откъдето по-късно станал патриарх. След нетърпимото положение в Парория едни от останалите братя минават Балкана за Северна България, а други се разпръсват по разни посоки, след като изгорили манастирските кули, за да не се поселят в тях турците. Тоя печален край на югославянския духовен център за този период се отнася най-рано през 1347 г.** От факта, че Роман не споменува нищо за върлуващи разбойници в Сливен, каквито в Парория са се подвизавали с такава характерна жестокост, се вижда, че както градът Сливен, тъй и манастирите му са се радвали на добра администрация и силен военен гарнизон. Както ще се види по-долу, немного след пребиването на Теодосий и Роман в Сливен тук идва и самият български цар с войските си, дето и спира на

---

* Срв. Bent, Genoa, how the republic rose and fell. London, 1881, p. 103—104. За поведението на генуезците край Бургаския залив, за венецианските набези срещу Месемврия, за българското съпротивление в Созопол и т. н. ще се повърнем на съответното място.

** Известно е, че сам Синаит още преди 1346 г., чрез Теодосий, е измолил българската защита на Парория срещу върлуващите наоколо разбойници. Роман пише, че местното население ги наричало хусари (χεουάρε). Те мъчели монасите за сребро и злато, като ги мушкали с нажежени шишове по коремите. Че разсипването на Парория е станало в 1347 г., ще се види от голямото турско нашествие през тая година, когато Кантакузин влиза в Цариград (2 февр.) и дава дъщеря си за жена на Орхана, по който случай се устройва и големият „турски лов“ из Одринско. Турски лов на тогавашен език е значело грабежи и насилия.

Ерусалим имало „болгарский монастирь". Но което е по-интересно, „и перед малою церковью гроба стоит престол болгарски и над ним кандило горит день и нощь" . . .

В Сливен Ерусалим е познат под името Божи гроб. Интересно е, че от всички български градове най-много поклонници към тоя гроб са ходели от Сливен и Котел, което, несъмнено, ще е по традиция от старите общения между тия краища и главно поради манастирското минало на Сливен. Средновековното название „поклонник" от робството насам се обръща на хаджия, вероятно от арабизираната гръцка дума агиос (свет, светѝ). От същия произход е и ходенето най-вече на сливенци в Св. гора, на кавалкади от катъри, дето са ставали „половин хаджии". Даже преселените във Влашко и Бесарабия сливенци не са забравили до втората половина на миналия век тоя стар и също свързан с манастирското минало на Сливен обичай.

СЛИВЕНСКО СЛЕД АСЕН II ДО СПОМЕНУВАНЕТО НА СЛИВЕН ОТ ПАХИМЕРА (1307 Г.)

Асеновите наследници, освен че не уголемиха оставеното, но изгубиха и придобитото от баща им. Ватацесовите борби за повръщане на изгубените византийски области в Македония (1241—1246 г.) срещу малолетния Каломан I не засягат Сливенско. Същото е и при брата на последния, Михаил Асен (1246—1257 г.), и борбите на Теодор II Ласкарис.[149] Едно от важните за Югоизточна България събития през тая епоха е венецианското нападение на Месемврия (1256 г.). Със смъртта на Михаиловия приемник и братовчед Каломан II († 1258 г.) династията Асеновци угасва, а останалите живи, прями и непрями нейни членове, преследвани от Каломановия приемник Константин, избягват във Византия, дето, като висши там сановници, се чуват късно, дори и след падането на България.[150]* Доколко династията Асеновци е била популярна из народа, се види от това, че начиная от Константина дори до последния български цар тия от българските царе, които нямаха нищо общо с Асеновци, си прикачат систематически името Асен. Оттук нататък България прави агонични напъни срещу наложително сгромолясване, душена от разврат, самоизтреба и некадърност на водителите си. Туй, което се е градяло чрез мускулите на селянията — истинския български народ, — се е срутвало от най-нископробна амбиция и от подкупното тесногръдие на царчета и боляри. Оттук нататък ролята на България става най-посредствена на Балканите и никой не се замисляше за края. Злото имаше дълбоки корени, а провалата бе обща.

---

* Подробности в хрониката на Мунтанер, дето един от Асеновци се сродява с Каталаните. Срв. за Мануил Асен в Кантакузин, II, с. 69; за видната рол на Асеновци във византийския двор и за Андроник Асен, ibid., II, p. 421; Паризо за Кантакузин, p. 174 sqv.; в писмото на Филалфи (свидетел на 1453 г.) до Μαθαίω 'Ασάνη, от Милан, 1 март 1441 г., па и това на Ж. Евгенико: τῶ 'Ασάνη в Legrand Em., Cent dix lettres grecques, p. 47,309 и т. н.

Още в първите години на Константин-Тиховото царуване[151] Месемврия и Анхиало падат във византийски ръце.* По-скоро Константин е предизвиквал, отколкото да е повикал идването на татарите, които, както пише Пахимер, опустошили в това време Тракия до такава степен, че „не останало тук земеделец". Ако и Константин ведно с татарите да се е подвизавал срещу византийците между Одрин и Цариград, южнобългарските владения при него, частно по отношение нашия край, не са се простирали на юг от Дервентската верига и Сакара.** Нахълтването на татарите през България във византийските владения като български съюзници е важно за нас, но не е проучено.[152] Както ще се види, още преди 1393 г. в Добруджанско имаше татарски поселения, които са във връзка с горното. Във всеки случай татарите, които нееднократно се чуват в покрайнините ни дори до падането на България, не оставиха такива следи, каквито оставиха кумани и даже печенеги. Ногай, познат у нас като независим татарски хан, прегазва Дунава и минава Балкана за Византия като военачалник на капчашкия хан Мангу Тимур. Експедицията е била внушена най-вече от селджушкия султан Кейкавус,[154] роднина на Тимур, който и наредил съюза на българите с татарите срещу Византия. Ногай заедно с Константина ударва срещу Палеолог, който пък след едно поражение едвам се избавил в Ганос, а гръцкото население, отървано от ножовете на съюзниците, се затваря в Енос. Важното за нас е, че театърът на това движение е под Одрин. При обсадата на Енос е бил и самият Константин, носен в колесница, тъй като си счупил крака (1265 г.). В хрониките по поведението на капчашкия хан и военачалника му Ногай в 1265 г. владее двусмисленост.* Според Пахимера Ногай иде в тая година като повикан от Византия срещу Константина и вероятно да го противопостави на хана си, след което и се пораждат амбициите му за независимост от него. Именно тъй окуражаван, Михаил VIII Палеолог взема край Месемврия и Анхиало още и Созопол, Агатопол, Кастрица и други малки крепости— „et alias quasdam arces“ (I, p. 348).

---

* За презимето Тих срв. кръстно име в Сливен Тихо, умалително Тих, но, вероятно съкратено от Тихомир. Съмнително е да бъде прабългарско, ако и да се среща име Тех (татарско или аланско) на вожд, който грабил Тракия в 1325 г. Умалително от Тихо е още и Тишко (пак в Сливен); срв. Тиха, име в Котел, и Тихол — в Тетевен.

** Неговият съвременник Рубруквис (в Recueil de divers voyages, vol. I, p. 47) пише, че българите отсам Дунава са се простирали до Цариград и че бившите византийски провинции тогава (около 1253 г.) са се наричали Bulgarie, Valachie, Slavonie и т. н.[153] По Льобо български пограничен пункт бил Одрин (XVIII, p. 133). Думите на Рубруквис, че българите плащали данък на татарите, възможно е да се отнасят за южнорусите българи. (Известно е, че край казанските българи имаше и такива до Кавказ, по река Кубан или Cuphis и Терек, тъй наречените черни българи, споменувани още при Игора в X век; Cuphis на Теофана бе южна граница на руската Велика България; понятието черни българи е спазено и в днешна България, особено в силистренските села Алфатар и т. н., като противопоставено на шиковци).

Последните години на Константиновото царуване са съвсем жалки.** Всред хаос от дворцов разврат и политическа провала се появява един герой, чадо на селенйята, удивителен потомец на една още мъждеюща българска жизненост, представител на народна покруса и протест. Въпросът е за Ивайло. Прякорът му Лахна или Бърдоква бе съвсем прозаичен, но затова пък достоен да краси рядко светлите страници на средновековната епика. Подигането му не трябва да считаме за прост епизод. С името на тоя „овчар“ е свързано цяло движение, което на модерен език се нарича революция и далеч да бъде тя чисто политическа, в нейните дълбини се крият и по-важни за нас социално-икономически елементи. Нека си припомним, че през този период разни боляри и некадърни царчета по силата на феодализма и убийственото разцепление бяха обърнали малка България на един безсметен чифлик. Жалко е, че изчезнали и оскъдни данни за Ивайло приравняват цялото битие на тоя паметен герой към един доволно идиличен авантюризъм. Ивайло излиза от родното си огнище, издига гласа си срещу съществуващата провалия, а настръхналият народ, пред ужаси и разврат, го последва.[158]

---

* Лутфи в Огузнаме[155] (История на селджуците, срв. Hammer) отнася идването на татарите през България срещу Византия в 1263 г., и то под Берке хан, в която година е и анабазисът на 12 000-те тюркмени под Султукдеде в Добруджа и после отвлечени от Берке в Крим (срв. Barcha, Che dimoraua nella città di Bolgara e Assara (Азов) в съвременника Marco Polo, Dei viaggi, etc., I, p. 45). Берке е бил син на Бату, а последният— внук на Чингиз хан. Бату в 1257 г., след като взема част от Русия, ограбва Полша, Чешко и Далмация; оттук през Унгария имал намерение да вземе Цариград, но умира. Брат му се смъква по Дунава и забива обратно за Русия, без да докосне България. Това движение е важно и възможно е татарите да не са минали през България за пръв път под Ногай (1265 г.), а да са били предшествувани под последния при Берке в 1263 г. По Пахимера Константин, раздразнен поради падането на Месемврия и Анхиало, съюзява се със селджушкия султан Изедин и руските татари. Изедин след падането на иконийския трон в ръцете на брата му Кейхавус[156] избягва в Цариград и закроява да вземе византийския трон (1263 г.), за което е преговарял с капчашкия хан и вероятно с Константина. Ногай пада в борба за независимост от Тимур (1293 г.). Срв. Abulfarage Dynastie, X; De Guignes, Hist. des Huns, II, etc.

** На сцената изпъква един царичен любимец от загадъчен произход и минало — Яков Светослав. Според повечето той е русин и вероятно ще е останал в България от руския отряд, който е придружавал Асена II при стъпването му на българския трон (1218 г.). Дори при Михаила Шишмана най-видният му генерал бе русин.[157] Загадки за вероятни акции на Асена II срещу татарите ще се намерят в Bergeron (Traité des tartares, p. 1228, Recueil des voyages, I, p. 1729; Voyages tartaresques, Leide, I и II).

Яков Светослав пада жертва на Марииннте интриги (1277 г.), а в същата година липсва от сцената и Константин, според Пахимера — убит в сражението с въстаналия Ивайло. Липсват ни интересните данни, за да илюстрираме и участието на южнобългарското население, в частност това на Сливенско, в това паметно за историята ни движение. Ивайло се коронясва в Търново, а изнежената царица Мария, за да спаси короната си, премижава пред наложеното, става Ивайловица и наново зацарува (1278 г.). Болярите, уплашени от успехите на Ивайло и на народа, сговорват се и отварят път на нова и кратка династия — Тертеровци.* Ивайло побеждава на няколко пъти татарите и става идеал на народа. Изгубен за малко от театъра на междуцарствието, той се явява пак и на 17 юли 1280 г. разбива отправената срещу него силна византийска войска някъде при Диавена.** Ивайло се е подвизавал и в Южна България, тъй като горната година той разбива друга византийска войска нейде при Средна гора. И тук историята и преданията мълчат за Сливен. Турен между три огъня: боляри начело с коронясания за български цар Тертер I, византийци и татари, Ивайло за края си ни отнася далеч от Балкана.***

---

* Коронясаният в края на 1280 г. Георги Тертер скоро под натиска на татарите се принуждава да бяга в Одринско (1285 г.), а Ногай туря за свой васал на българския трон Смилеца, член на една още по-загадъчна фамилия, прочута с ренегатство. След смъртта на Ногай (1293 г.) син му Чоки тръгва за България и се наместя на българския престол, но Тертеровият син Светослав го посича и освобождава България от татарската опека. Фамилията Тертеровци, инак сръчна, според Пахимер куманска, ще е била отдавна българизирана. Това се види и от славянското име на сина на първия Тертер. Впрочем сам Пахимер пише, че само бащата бил от кумански произход: „pater ejus Terteres Comanis“ (Erat., II, p. 265). Нека не ни се види чудно, че доде славянската фамилия Смилец става оръдие на Ногай, в подновяването на българската независимост се явява династия с кръв, близка на прабългарската.[159]

** Diabaene или Διαβαινᾶ според някои е днешното Девня.[160] В Идриси се чува място Динеболи. Томашек за него пише Δίνεια πόλις . В 972 г. Цимисхий се подвизавал между Πλίσκουβαν καὶ Δίνειαν (Леон Диакона, VIII, p. 8). Диавена у Пахимера е като проход и възможно да е нейде между Сливенския балкан и Чалъкавашкия проход, защото разбитите там византийци били на път за Търново, освен ако се допусне, че те са минали Балкана край морето, откъдето и да нагазят на Девня за към Търново, което е по-вероятно. Щритер смесил Диавене с Diabasis и го туря на границата между България и Тракия, с която той очевидно визира Източния Балкан: „Locus in finibus Thraciae et Bulgariae“ (Atransitu dictus. II, p. 585). Διάβασις в Кедрина (II, p. 87) е за бунта на славянина Тома и за Мортагона и ще е между Одрин и Цариград (срв. ibid., II, p. 285).

*** По Пахимера Ивайло се хранил по-рано с хляб и зеленчук. Българският му прякор у него е изкълчен — Κορουκουβας (Λαχανᾶς) вместо Бърдоква. Следи или спомени за него ще се намерят още и в почти съвременната испанска хроника на Мунтанер (cap. CCXL, p. 429), дето под Langlo вероят-

Царуването на Тертеровия син за нас е важно още и за това, че от това време насам Сливен отново изпъква с истинското си име, а при това за пръв път като такова във византийските хроники. Братът на Тертера I, чичо на Светослава, е владял българските земи на запад от Сливен, подбалканската област по горното течение на Тунджа, наречена Крънска хòра.[161] Коронясването на Тертер I в края на 1280 г. ще е станало с направената от него отстъпка, за да избегне междуособиците, като дава на избягалия призрачен Асен III българските владения на юг от Балкана или тия между Сливен и Копсис. Тоя въпрос не е и зачекнат у нас. Нишки от истина в тая посока ще се намерят в наивно изложения пасаж на испанската (каталанска) хроника на споменатия Рамон Мунтанер. Според него братът на българския цар (Тертеровият брат Елтимир) заграбил трона на Асен III, „lemperador de Lantzaura, pare de la Maga duquesa“ (цар на България и баща на великата дукеса. Последната е Асеновата дъщеря Мария, женена за Roger de Flor, каталански авантюрист — дук). Оттук се види, че Елтимир, току след смъртта на брата си и при наличността на негов наследник — Светослава, взема южнобългарските владения от Асен III, които впрочем последният ще е владял само номинално или чрез наместник. С тоя акт Елтимир лишава от бъдеще синовете на Асен III — двама братя, от които един също се наричал Асен и живеел в Цариград. Византийският император Андроник II (1282—1328 г.) се заема за тия млади и вече изродени Асеновци, защото са му били племенници (Асен III водел Андрониковата сестра Ирина). Той настоял пред „българския цар“, щото „царството“ да се остави именно на тия. Обаче „българският цар“ отговорил много грубо („e ell feu lin fort cruel resposta“) и тъй, продължава Мунтанер, се почна война между България и Византия (още със смъртта на Тертер I), в която Византия винаги губеше („perdia tots dies en la guerra“) и затова тя повикала на помощ Рожера (1305 г., каталанец).*

но се разбира Ивайло Лахна: „Langlo senyor de la Blaquia“. Тук Blaquia се отнася за Северна България, а не за цяла България. Тя се представя за найсилна, вероятно „най-непристъпна или естествено укрепена страна в света“: „La Blaquia, qui es la plus fort terra del mond.“ България в Мунтанер се нарича още и Lantzaura.

* Поне така е у Мунтанера. Изразът „български цар“ може да се припише на Светослава, но по смисъл горният пасаж визира чичо му Елтимир, брат на Тертер I. Възможно е Елтимир да е отстъпил временно южнобългарските владения на синовете на Асен III по силата на Андрониковите заплашвания. Но и това е съмнително. Известието за убиването на Рожера в Одрин било предадено на „българския цар“, под който пък израз тук Мунтанер визира сина на Асен III и очевидно само като претендентска, възпоминателна, но не и фактическа титла. Види се, походът на Андрониковия син Михаил къде 1307 г. срещу Елтимира да е във връзка с окончателното закрепване на последния от Балкана и с изличаването името Асеновци от списъка на българските властелини. Че действително в Мунтанеровите думи има голяма доза от истина, поне в смисъл, че Тертер I е отстъпил южнобългарските владения на Асена III, се вижда и от Пахимера, според когото Тертер I направил Асена „деспот на Романия“ (Южна България).

Светослав, подкрепен от чичо си Елтимира, се залавя за връщането на българските градове и крепости в Югоизточна България и тия под Бургаския залив на черноморските брегове, които са били загубени от времето на Константина и последвалото от края на царуването му междуцарствие. Той се прехвърля начело на войска в Югоизточна България, като туря ръка на временно отнетите от византийците тук градове, едни от които му се предали доброволно, а други — силом.[162] Тия градове ще са били главно при полите на Балкана, между Сливен и Анхиало: „incursavit Romanos arces limiti ad Haemum impositas".* Сливен, вече известен твърде добре на Пахимера, не ще е бил между тия крепости; защото нийде не се споменува да е паднал под византийците, след което да стане нужда пак да се възвърне на българите при Светослава, още повече че тук е дума за малки градове и крепости (arces), каквито са били Авли, Баска, Голое, Ктения, Айтос, Русокастро и т. н. Въпросните крепости са били спорни ѝ Светослав е воювал за тях три години — борба, която се увенчава с окончателното падане в български ръце на градовете Русокастро, Созопол, Месемврия, Анхиало и Агатопол.[163] Още оттук се види, че при Светослава Сливен, освен че е бил в български ръце, но същото е било и с почти цяла днешна Южна България, а при това и с по-южни граници край морето (до Агатопол). Византийското съпротивление срещу Светославовите успехи се проявява не инак, освен чрез ренегатството на българина Войсил, най-малкия брат на Смилеца. Византийските войски са били водени от сина на Андроника II, Михаил, протостратора Гла́вас (вероятно друг славянски ренегат), Войсил и Радослав.** На пътя от Цариград за България те минават през Виза и срещат българските войски между Созопол и Мадренското езеро.[164] Византийците, боящи се от числото на българите, предоставят атакуването им на българския ренегат Войсил. Сражението става край южните брегове на горното езеро, дето при опита на българските войски да минат моста на реката Скафида (днес Факийска река), последният се счупва: едни от българите се издавят, а в суматохата голяма част от останалите са били посечени.* Тъй претърпяната загуба се наваксва с голямата българска победа при едно последующо сражение край Одрин, дето византийската армия била почти унищожена. Именно след това поражение Михаил, синът на Андроника II, се пригствя за голям поход срещу българите и потегля за Одрин. Приготовленията са били големи, а събраната войска многобройна.**

---

* Pachym., II, p. 406.

** Ibid., II, p. 446. Тоя Войсил, с когото ще се срещнем и до Сливен, като брат на Смилеца имаше да си отмъщава на Тертеровци, особено на Светослав, който с посичането на Чоки по право отхвърли претенциите на Смилеца като наместен на трона от Ногая и като негов васал. Смилец е бил силен български болярин и е владеел нейде около Белево. Иречек, излизайки от един претекстен израз на Кантакузина, различава друг Войсил, уж брат на Светослава. Тия двама Войсиловци са един и същ, употребен като оръдие на византийците срещу българите, а частно срещу Тертеровци. Кръвните връзки между Смилеца и Тертеровци са съмнителни.

Главас се възпява в похвалната поема на Мануил Фила и до влизането на подбалканските градове пак в български ръце той се е подвизавал и близко до Сливен. За името му срв. това на село Главан, днес в Харманлийско, на юг от което има „градѝще", па и на останалите български села: Глава, Главановци, Главина, Главите.

Че българските владения още през Светослава са достигали на юг близо до Одрин, се види от самия факт за разбиването на византийската армия от българите до Одрин и друго от това, че почти право от Одрин младият император навлиза в една страна, която се нарича Романия.*** Византийската войска навлиза от Одрин в Романия в края на август и я ограбва от Раховица чак до Сливен и Копсис. Данните по поведението на Елтимира срещу тоя поход са оскъдни и тъмни: „ibique Augusta relicta, prius' dei param veneratus, in religionem iugo exteriori subiectum, quam et Romaniam vocant, vicessima tertia Augusti die hostiliter incurrit, et a Reachubi ad Stilbnum, hinc usque ad Copsim, veterem renovans paroemiam, cuncta late praedam Mysorum fecit, Eltimeremque, exclusit“.**** Преди всичко тук явно се пише, че в Романия имперските войски ограбили българите. Като допълнение на данните по Влиснон на Ана Комнина Близимос на Барбаросовите хронисти, Блисме на Вилардуена, нека се забележи, че ако не знаехме за Сливен, който Пахимер за пръв път във византийските хроники пише Стилвнос, съдейки от същия за посоките на горния поход, ний сигурно бихме търсили тоя Стилвнос (Στίλβνος) нейде около изворите на Тунджа или към Пловдив, в каквато посока действително са се намирали изчезналите днес Раховица и Копсис. Дали византийските войски са дошли най-първо в Сливен, а оттук са ограбили Елтимировите земи до Копсис и Раховица, не е известно и не е толкова важно. Важно е дали въобще те са грабили Сливен. Мисля, че трябва да се отговори отрицателно, защото споменуването на тия три града не е за друго, освен да се посочат границите на Елтимировите владения в Романия, на които той е бил деспот под върховната власт на братанеца си Светослава, под когото е била и днешна Югоизточна България, включително и Сливен. Но нещо повече: когато младата императрица съобщила на свекъра си Андроник II, че син му Михаил „направил големи успехи" срещу Елтимира, като ограбил българите в неговите владения, старият император се зачудил и даже усъмнил. Той се изповядал, че „знаел де се намират Сливен и Копсис", но не и Раховица: „norat ex fama, ubi Stilbnus ubi Copsis essent sitae". Оттук се вижда, че въпреки факта, какво Сливен чак тогава за пръв път изпъква под това име във византийската хроника след споменуването му от Идриси в 1153 г., е бил известен под същото това име доволно по-рано и е бил важен навремето си град, за да бъде лично познат на императора. По правило византийските властелини, освен че не познаваха българската номенклатура, но дори и своята.* От учудването на Андроник, че син му успял да стигне до Раховица, която по погрешка разбрал, че е тая близката до Търново, се види доколко невъзможно се е считало между византийските кръгове да се минат Балканите и да се стигне до Търново, каквото, откак последният град е служил за столица, никогаж не се е случвало. Възможно е Елтимир да е отсъствувал от владенията си и да не се е срещнал с византийците, в какъвто случай би станало дума за сражение и победа, но не и за грабеж. Че Михаил ще се е видял принуден час по-скоро да напусне земите на Елтимира, се види от обстоятелството, че в похода му не става дума за никакво завладяване, а което е по-важно, сам византийският съюзник и хронист Мунтанер пише, че Византия в борбите си срещу „брата на българския цар“ губела всеки ден („perdia tots dies en la guerra“).* Интересно е, че в борбите на Светослава с византийците и в отношенията му с чичо си Елтимира като български деспот не се споменува изрично във владенията на кого от двамата е влизал Сливен. Близките нему градове Лардеа и Ямбол като български по едно време влизат в областта на Елтимира, но после пак са повърнати на Светослава.** Сливенско през тоя период е играло видна рол като театър на военни операции и борби, бидейки близо до византийските граници и край тия между Елтимировото княжество и Светославовото царство. Елтимировите земи бяха костеливият орех между усилията на Светослава да подведе всички български краища под една ръка и домогванията на Византия под претекст на защита наследството на сродените с нея Асеновци да заграби тия южнобългарски владения. Светослав и Андроник се надпреварваха кой по-износно да склони на своя страна Елтимира. При наклонността на последния към Андроник поради проектираната женитба между него и дъщерята на Смилеца Светослав се вижда принуден да нахлуе в земите му и да не пощади византийците: „agebat ferebatque hostiliter diripiens, ac ne Romano quidem abstinens limite“.***

---

* За Σκαφίδας срв. Stritter, II, p. 805, а сражението при нея в 1306 г.[165] Следи от името ѝ се намират в това на днешното село Скеф край Мандренското езеро, между реките Факийска и Кайнарджа. На италианските карти е Scafida, Scafidi; ще е било още тогава крепост, защото се споменува като пристанище Scafida, което било „добро и сигурно“ (Mon. hist. prt. I, p. 310); срв. Sketa на Fakih-dere в Томашек (за Идриси).

** Като свидетелство за направените по това усилия и за плачевното финансово положение на византийското съкровище служи обстоятелството, че Михаил продал диамантите, които жена му донесла като зестра.

*** Името Романия, с което отначало, особено у арабите, се разбираше цялата Византийска империя, стана по-официално от времето на латинското тук владичество. В тясна смисъл под това название се разбираше не Гърция и крайморска Македония, а цяла днешна Южна България. То се среща още при Асена II, а и до днес като спомен от него се е запазило с локализирани понятия между част от населението на Северна България за Южна и в жетварския епос. Югоизточна България се предава като „малка Романия“, а западно от нея — „голяма Романия“. Срв. Пахимер и за българ. граници между Ямбол и Одрин, II, p. 562. В Орбини: „Romania e provincia parte della Tracia“ (p. 472). С идването на турците Романия се обърна на Румелия, а жителите ѝ, частно за Южна България, Българско, се наричаха румелийци. Оттук и невежеството на западните историци, дори до освобождението ни. Около Одрин Бюлер срещнал романци, македонци, румелийци и българи! Това е достатъчно, за да ни илюстрира западната етнография за полуострова, на която би завидял и Херодот (за Бюлер вж. Von den Vogesen zum Balkan, p. 218).

**** Пахимер, II, p. 447.

---

* Андроник се усъмнил в самохвалствата на сина си, още повече че той знаел една Раховица, която била в Северна България и на един ден далеч от Търново („non plus quam dei unius itinere medio"). Пахимер отначало пише Ῥεαχουβῆς, а после Ῥεαχοββίτσα. От него личи, че въпросното Раховица е с корен от орех, а не рак, откъдето невъзможно е да бъде Раковица, днес с развалини при Г. Белево, което е и влизало във владенията на Смилеца. Тая Раховица е разсипана от Гази Даут паша. Пахимеровата Раховица ще е днешното село Оряховица, Старозагорско. Въпросната Раховица ще е вероятно Ῥεάχοβος на М. Фила. Срв. Иречек, Sitzungsberichte, Bd. 136, S. 77—85. Селото Раковица, което е било близо до Копривщица и Панагюрище, е разсипано в 1876 г. Срв. рапорта на Скайлер в „Народен календар за 1877 г.", с. 59.

ПОХОДЪТ НА КАТАЛАНИТЕ

След норманското нашествие на запад в полуострова, което не засегна Сливенско, и това на латините кръстоносци в полуострова нахлуват полудивите испански орди на каталаните.[167] С тяхното име са свързани и имената на други орди от тюркски произход: алани и туркопули. Каталаните идат от Испания през Сицилия и си предлагат услугите на Византия срещу турците.* Каталаните са важни за историята ни още и за това, че водителят им Roger de Flor се оженва за дъщерята на Асен III и претендирал за някакви владетелски права над българския трон. Рожер, още непристигнал в Цариград, праща известие на византийския император, че иде с каталаните да иска племенницата му (Асеновата дъщеря) за жена и да стане велик дук (мегадук). Такива били рицарските нрави навремето. Андроник, притесняван от турците откъм Мала Азия и от българите откъм Балкана, склаця на предложението му и му дава титлата „мегадук на Романия“. Очевидно е, че с последния израз титлата е във връзка с претенциите на Асеновите синове, за сестрата на които се оженва и самият Рожер. Той ще е участвувал срещу Елтимира, но подробности липсват. Още в 1302 г. каталаните се укрепяват в Галиполи и ударват на грабеж и разбойничество.** Рожер влиза тържествено в Цариград през септември 1303 г., оженва се за Асеновата дъщеря и след като се настанява по тоя рицарски начин, повиква и друг каталанец, за да направят и него дук. Каталаните действително са ходили в Мала Азия срещу турците, като придружени от византийски и алански наемници, но истинските им подвизи се отнасят в полуострова.*** В скоро време те със своите разбойничества стават опасни не само за населението, но и за Византия.**** Каталаните, укрепени в Галипол, са застрашавали цяла

---

* За въпросния поход двусмислени бележки се намират в Български книжици, 1858, I, с. 141. Той е станал в 1307 г.; у Иречек (цит. съч.), види се, по погрешка, е 1304 г.[166] Възможно е в старите византийски архиви да се е намирало нещо подробно и за Сливен като докоснат от тия грабежи, тъй като Пахимер пише, че в същата година, в края на септември, е бил представен на Андроника II обстоен рапорт за вършеното през похода, едва след което той се уверил в хвалбите на сина си.

** Според бележките в „Български книжици“ (I, с. 141) Елтимир по внушението на Светослава трябвало да въоръжи предните укрепени места на Сливен до Ямбол и тия по горното течение на Тунджа. Но очевидно тук въпросът е за началото на Светославовото царуване, в което чичо му като владелец на южнобългарски земи за свой личен и общ на българите интерес е трябвало да се готви срещу византийците. При липса на изрични данни мъчно може да се заключи, че Сливен е влизал в Елтимировото княжество. По Палаузов владенията на Елтимира били в „съприкосновение с върховете на Сливенския балкан“ (Юго—Восток Европы, с. 65).

*** Pachym, II, p. 562.

---

* Те са били сбирщина; между им влизали и сицилийци, арагонци и алмогавари. Последните са били полудиваци (испански маври). Срв. Schlumberger, Exp. des Almugavares. Paris, 1902. Туркопулите с такова име у византийските хронисти са покръстени турци, а като прехвърлени от Мала Азия в полуострова са участвували в наемната византийска войска. За аланите вж. по-долу.

** Най-много пострадват Македония, Атон и Гърция. С основаната от тях разбойническа република егейските покрайнини са били безпокоени половин век.

*** Главният източник е хрониката на Мунтанер (Chronica o descriptio dels fets, e nazanyes del inclyt Rey Don Iavme Primer Rey Darago; срв. Bibliothek des literarischen Vereins. Stutt., 1844, VIII). Мунтанер (1265—1336 г.) е свидетел и участвувал в 32 сражения по сухо и по море.

**** Рожер е сякъл даже и пари. Убит е по заповед на Михаил в Одрин (28 март 1305 г.) от аланския водител Гиркон и туркопулския Милик (Cap. dels Turcoples). Византия противопоставя на каталаните своите наемници алани и туркопули, командувани от българина Войсил и младия император. Рожер от Асеновата дъщеря е имал син, кръстен на името му.

Срещу каталаните и византийците в Мала Азия се е отличил един българин, който като водител на турците става техен чауш (τζαοῦζιον), началник на 8000 конница и 12 000 пехота: qui eren be tota pora VIII milia homens a caual1, e be XII milia dapeu“ (Muntaner, CCV). У Пахимера е малко инак. Срв. Buchon, Exp. Fran., p. 423; тоя българин, неизвестно откъде родом, е бил по-рано в редовете на Ивайло, хванат роб от Палеолога и освободен от Андроника. Той ще е същият, за когото пише и Орбини (р. 465), уж като пратен от Светослав да помага на византийците срещу „персите“ и се наричал Gioanni Cherobosco Mazucato (вероятно Иван Хранислав). У Теофана Новгородский (с. 3291) той е: Йоанна Хиробоска Мацуката болгарянина.

Тракия. Един от по-важните им за нас подвизи се отнася в днешна Югоизточна България, дето те побеждават аланите. Преди да споменем за това интересно сражение между тия две полудиви орди, което възможно е да е било близко до Сливенско, нека забележим, че не току-тъй само едно отмъщение за посичането на Рожера е накарало каталаните да дойдат „на 12 дена път от Галипол“ под Балкана. Аланите са били в тесни приятелски връзки с българите. Като родственици на куманите те при Светослава играят почти същата рол, каквато последните при Калояна. Те са били най-близки на татарите, па и сам Мунтанер пише, че са живели като тях; в поход носели всичко, каквото имат (коли и багаж), и не квартирували в градове или села: „quels Alans ho fan a manera de Tartres, que ab tot co dell Ilur van tos temps, ejames no posen en ciutat, ne en vila, ne en poblat.“ С тях си е служел и Тертер II, па и Михаил Шишман, заселвани през това време в Тракия и Македония, както пише Пахимер.* Светослав е приел аланските пратеници заедно с техните жени и деца в Анхиало и ги насочва срещу византийците, като им праща едно подкрепление от 1000 души български войници, с помощта на които са опустошавали византийските покрайнини вероятно между Странджа и Одрин, защото по думите на Пахимера Светослав тогава е владял Анхиало, Месемврия, Ахтопол и „крепостите наоколо“. Византийците, напуснати от аланите, предлагат мир на каталаните, очевидно за съюз срещу Светослава, но последните отказват. Светослав, възползуван от случая, предлага им съюз срещу византийците, като даде сестра си, вдовицата на Чоки, за жена на водителя им Рокафор, но безуспешно. Че положението на Византия не е било розово през това време, се види още и от това, че Цариград бил на измиране от глад, но спасен с богатия внос на български хляб и брашно (1308 г.).[168]

Каталаните, вероятно предизвикани от аланите, главно след съюза на последните с българите, отправят се срещу тях от Галипол и след 12 дена скитане стигат българските граници. По Пахимер: „usque ad confinia et primos ferme aditus Bulgariae“. Струва ми се, че с дадения израз Пахимер визира южните покрайнини на Ямболско, още повече че разстоянието 12 дена път повече отговаря на тая посока, нежели към българските владения край Черно море до или под Бургаския залив: „XII jornades lla hon los Alans eren en la terra del Emperador de Lantzaura (по Мунтанер, в тоя случай Emperador de Lantzaura ще е по-скоро Светослав, отколкото Елтимир). Аланите са били вече в Южна България, но което е по-важно, след грабежите около Neade, днес Иниада, на север от Мидия и под Ахтопол, решават да се оттеглят, като преминат Балкана. Подобно на печенеги, кумани и т. н., които на път за Тракия минаваха през проходите от Сливен до морето, тъй и аланите вероятно обратно за домовете си ще са мерили същата посока. А именно при опита им да се върнат каталаните решават да ги изтребят, преди първите да минат Източния Балкан. Застигнали ги в една хубава равнина, вероятно около Тунджа, и вече в българските владения: „entraren per Limperi de Lantzaura en un bell pla“. Тук се намирал Гиркон, аланският водител с 3000 конница и 6000 пехота, а освен това — целият алански багаж (коли, шатри), жените и децата им.* Каталаните не нападнали отведнъж аланите, но почакали един ден, за да се приготвят, защото, прибавя Мунтанер, аланите се считат за най-добри кавалеристи на Изток. След като се окопали, чак на другия ден сутринта почнали атаката с 1000 конника. Аланите били изненадани, тъй като не подозирали, че каталаните били тъй близо до тях. Оттук се види, че сражението е станало при гора или планина. То е било ожесточено и траяло цял ден, в който следобед пада самият Гиркон. Аланите ударват на бяг и заедно с жените и децата си са били сечени на парчета. Избавят се само 300 души. Боят станал през 1308 г. (юли). Между водителите на каталаните личели Мунтанер (автор на хрониката), Рокафор, Фердинанд Ксименес (по Пахимер: Φαρέντας Τζιμῆς) и т. н. Според последния аланите убили много каталани и туркопули, които били в съюз с каталаните и за които Мунтанер премълчава, като намалява каталанските загуби (44 души).

---

* Върлуването им във Византия се обяснява не толкова с повикването им от императора, отколкото с татарското иго. За по-ранното им минало срв. Йордан (De Getharum etc.), дето като подчинени на хуните са обитавали Добруджа (Scythia Minor).

Натоварени с плячка, каталаните след това сражение престояват за малко (в България) и се връщат в Галипол.**

СЛИВЕНСКО ОТ ТЕРТЕРА II ДО АЛЕКСАНДРА (1330 Г.)

След смъртта на Елтимира и на братовия му син Светослав († 1322)[169] България отново пада в безначалие.*** Синът на Светослава Георги Тертер II, инак с признаци на един надежден властелин, умира наскоро (1323 г.). Още с качването си на престола той взема Пловдив и се запътва за Одрин. Андроник се отправя срещу му и го отблъсва при границите си, над Одрин. Андроник разполагал с големи сили и влиза в Одрин от Димотика, отблъсва там българите и „стигнал до Сливен, откъдето се връща с безчетно множество добитък, отнет от мирните български селяни“.* Със смъртта на Тертер II България остава без престолонаследник. Почват се големи вълнения, в които градовете от Месемврия до Сливен („ἀπὸ Μεσημβίας ἄχρι Στίλβνου“) влизат временно във византийски ръце. Това било тутакси след смъртта на Тертер II (1323 г.), а важното е, че въпросните градове се наричат български (τοῖς Μυβοῖς, urbes Moesorum). Тъй че Сливен за втори път във византийските хроники се споменува вече и у Кантакузина, тъй като Пахимер с предложението на Светослава за мир с Византия (около 1308 г.) завършва своята хроника. Оттук нататък най-популярен и почти едничък източник за българските работи до Иван Шишман е пак Кантакузин. Въпросът е дали Сливен през 1323 г. е бил между градовете, които временно падат във византийски ръце. Изразът „от Месемврия до Сливен“ („a Mesembria Stilbnum usque“) е изричен, но не може с положителност да се твърди, че Сливен е влязъл във византийските владения. В същото това време споменатият вече Войсил се отправя в пограничните български градове и подчинява крепостите от Сливен до Копсис:** „ἀπὸ Στίλβνου μέχρι Κόψεως“. Горният въпрос — дали Сливен е влизал в редовете на българските градове от Месемврия до него и временно тъй паднали под византийците — може да се зададе и тук. Ако отговорим отрицателно, ще излезе, че той единствен е останал в български ръце под Балкана между владенията на Войсила и тия на византийците, което е мъчно допустимо. Тъй че с по-голяма вероятност трябва да се приеме, че Сливен е бил между падналите български градове във византийски, а не Войсилови ръце. В тая посока може да се твърди, че той не е бил и в Елтимировото княжество, а в царството на Светослава. Въобще Сливен винаги е споделял съдбата на Югоизточна България.*** И тъй от 1323 г. в съседство със Сливен Войсил става деспот на прибалканска област с българско население, на запад от Сливен. По Иречек (в историята си за българите) Войсил е брат на Светослава. Обаче тоя Войсил е същият български ренегат, за когото се споменуваше по-горе, и според Пахимера той бил най-младият брат на Смилеца и Радослава (II, p. 446). До смъртта на Тертер II (1323 г.) Войсил е живял във Византия.* Любимец на младия император и победител на сънародниците си при реката Скафида (днес Скеф), [171] той е бил упражняван като претендент на Елтимировото княжество в съседство с това на брата му Смилеца и главно — като оръдие срещу династията Тертеровци. Това ще се подкрепи със завземането на градовете от Сливен до Копсис, още със самата смърт на Тертер II, който, освен че запази Светославовите граници и поведе бившето Елтимирово княжество под един скиптър, но взе и все още държащата се във византийски ръце и всред български владения силна крепост Пловдив. Както ще се види, Войсил толкова е бил обичан от сънародниците си, че скоро става невъзможен в княжеството си и избягва пак във Византия. Той е разполагал всичко с 3000 войници и 4 града, като се титулувал деспот на българското царство: „δεσπότης Μυσίας ὑπό βασιλέως ἐπιτέτραπται ὀ νομάζεσαι.“ Би било рисковано да се вярва, че Войсил е свършил своето предприятие сам или въз основа на наследствени права, в каквато смисъл загатва Кантакузин: „διή τάν οἰκειότητα τοῦ γένους.“ Ако е въпросът за подобни „роднински връзки“, очевидно изразът е прав, защото брат му Смилец беше временно турен на българския престол от Ногая. Кантакузин не можеше и да мотивира другояче окупирането на бившето Елтимирово княжество, върху което по право почиваха притежанията на наследниците на Асен III.

---

* Възможно е, подобно на туркопулите, също и между аланите да е имало вече покръстени. Гиркон се нарича още и Георги.

** На връщане за там те се готвели да вземат Одрин и по пътя за него и околността му опустошили всичко, като изкоренявали даже лозя и дървета. Срв. Lebeau, XVIII.

*** В края на царуването си Светослав обтягва отношенията си с генуезците, защото не ги обезщетил срещу българското пиратство в Созопол. Те престанали да се спират в Созопол и забранили на поданиците си да слизат в българските пристанища и въобще в земите на Светослава. Конфликтът е станал в 1314 г., а не 1316 г. Срв. Atti della Soc. Lig. XIII, p. 120, в Heyd, I, p. 530 (изд. 1885 г.), дето Созопол е Sinopoli. За опита на Светослава да плени младия император чрез посланика си Мартин и 300 войници, срв. Кантакузин, I, с. 108.

---

* Тъй е предадено в „Български книжици“, г. I (1858) и се цитира Кантакузин (I, с. 170), когато всъщност последният не споменува тук Сливен. Тертер е стигнал до вратите на Одрин и оттам, преследван, се спасява благодарение настъпилата нощ, вероятно нейде между Ямбол и Одрин.

** Спомен от града Копсис, който на български се е изговарял вероятно Копси или Копса и е бил къде Карлово,[170] е другото име на течащата през Карловската долина (Гьопсата) река Стрема.

*** Както ще се види и по-долу, у Кантакузин българските владения на юг от Балкана или почти цяла днешна Южна България влизат под името „Горна Тракия“ („Tracia Superior“), за разлика от Долна или Приморска („Tracia Maritima“), I, p. 105, 135; за тая България Пахимер употребява еднакво: Романия или Тракия.

Поддръжник на младия император, още след завземането областта между Сливен и Копсис, Войсил заедно с Андроника обсажда Пловдив, тогава в български ръце, защищаван от русина

Между падналите под византийците български градове от Месемврия до Сливен ще са влизали още Айтос, Русокастро, Ямбол, Ктения, Лардеа и т. н., а възможно и Анхиало, Созопол и Ахтопол.

Сливен, за пръв път писан от византийците Стилвнос (Στίλβνος) у Пахимера, а също тъй и у Кантакузин, е с вметната буква т (τ), свойственост на гръцката и латинска ортография, както е случаят и със склави, склавони вместо славяни.

* Чудно е как се е допуснало да се мисли, че Войсил е брат на Светослава, когато Кантакузин пише само, че той е брат на умрелия цар: „Boesilas demortui regis frater“ (I, p. 172); но този умрял цар не е Светослав, а син му Тертер II, защото именно след смъртта на последния (1322) Войсил се отправя за под Балкана, но с такова убеждение бихме останали, ако не вземехме предвид факта, че и Смилец бе български цар, брат на когото именно бе самият Войсил. В тая смисъл с израза „demortui regis“ ще се визира Смилец, по който начин Кантакузиновите думи трябва да се разбират така: „Войсил, брат на умрелия цар Смилец.“

Иван. Обсадата е траяла дълго и се свършва с пълен неуспех на съюзените Андроник и Войсил.

Тъкмо всред тъй разиграваното безначалие болярите се събират на съвет и избират за цар Михаил, потомък на полунезависим български владетел в Северозападна България.[172] С Михаила се зачева и последната българска династия, при последния представител на която ръждива България се сгромолясва от основите си.

Михаил Шишман, след като се коронясва, събира силна войска и в същата година обсажда градовете, които със смъртта на Тертера II влязоха във византийски ръце, а именно тия от Сливен до Месемврия („Urbes autem, quae post obitum Terteris se Romanis dediderant, in Montana citas"). Тук името Сливен не се споменува, но то се подразбира, а възможно е, че на път от Търново за тая подбалканска ивица Михаил да е минал през самия Сливен, откъдето направо или след обиколка до Бургаския залив той се запътва за Пловдив и Копсис, за да разбие византийците и техния поддръжник Войсил. Това поне се вижда от факта, че съюзниците вдигат обсадата на Пловдив, която е траяла 4 месеца непрекъснато и безуспешно, а след три дена Войсил, вероятно с подновени сили от резиденцията си (Копсис), трябвало да се срещне с Андроника в градеца Потук.*

Без малко отровеният Войсил от ядене на гъби след тридневен несвяст се съживява, но не за друго освен за бягство (изцерил се чрез териакум = theriacum; вероятно туй вещество е общо с разпространения и до днес в България „илач“ терек). Михаил се запътва срещу му в Копсис, но войската на Войсил напуща последния и той се принуждава да бяга в Цариград, откъдето и дошел, преди да князува за няколко месеца. (Той отново постъпва на византийска служба и се подвизавал в Македония срещу каталаните и след това се изгубва.) Оттук Михаил като победител, ако и без сражение, втурва се във византийските владения и ги опустошавал в продължение на 12 дена. Андроник, който е пасувал в Димотика, едва-що се отървал от българите, на следната година връхлетява на други врагове. Алани и татари, на брой 26 000, под Теха (?) и Тоглу торган, нахълтват в Тракия (чети: Приморска или Византийска, защото те са оперирали и по-рано с българите, а инак не биха били пропуснати да минат Балкана откъм Дунава). Един вожд от тия нови „скити“ е върлувал по най-долното течение на Тунджа, вероятно между Казълагач и Одрин.[174] До 1327 г. настава затишие, след което борбата за трон между стария и младия Андроник, почната още в 1321 г., наново избухва. Оттук и ускореното предизвикване на съдбоносното турско нахълтване. Българи и сърби участвуваха в тая борба много последователно: Михаил помагал на шуря си Андроник III (1321—1341 г.), а сърбите — на Андроник II. Всякой от тях се е мамел от надеждата да откопчи по някое и друго парче от разкапващата се Византия, без да се обърнат назад и видят, че собствените им царства бяха вече разкапани. Последното се отнася най-вече за България, защото сърбите, водени от могъщи през тоя век властелини, бяха еднички в тая борба, които найдобре си схавающаха ролята. С тия полуостровни междуособици, раздухвани от призрачни императори, царе и царчета, се тури градивото на великото турско могъщество, което нанесе и последния удар над Византия и целия полуостров.

---

* Тая интересна средновековна крепост ще е била нейде близо до Казанлък[173] (на разстояние един ден от лагера, дето се укрепил Михаил). В един български ръкопис се пише: **града Потоукы** (в намереното от Филаретов житие и дадено на Гилфердинг, последният е смесил Михаил Шишман със св. Михаил Борис, без да обърне внимание на споменувания в същото житие: **великомꙋ царю Калоїωаноу**). От Потук е бил родом св. Михаил, който с български доброволци (**вои волными**) се е бил срещу етиопите (турците, а не арабите) за спасяването на Цариград. Името Потук е загадъчно и възможно да е от поток. Срв. полското Potoka при Schicrokau в Горна Силезия (Alman. „Gotha", 1902, в титлата Radolin). Потук в Stritt., II p. 817, е Potuca. Срв. ibid., III, p. 312, за Pythecum в 1141 г. до Мизийската Олимпия (Мала Азия). Крепостта Putze или Πουτινόν на Прокопия, няма нищо общо с Потук. Тя е до Одрин (пак Stritt., III, p. 973). Срв. село Потока, Етърска община, Габровско. Градецът Потук — пише Кантакузин — бил съсипан от „предишните" войни. Като близо до него Михаил бил укрепен в планински край и при долини.

За Копсис може да се посочи или Хисаркюселер, или Хисар, села в Карловско. Неспоменуваното вече Крънe, вероятно разсипано в тая епоха, от името на която крепост е и това на цяла област (Крънска хора), която се простирала близко до Сливен, ще е не до „изворите на Тунджа", а до Казанлък, на запад от енинските лозя. За спомен от развалините на тая планинска крепост са днес тъй наречените тук кърнишки лозя. Името ѝ не ще е от византийското Κρήνη (поток), защото Енинската река е на 2 км оттук. Едничкото срещу това възражение лежи в името на карловското село Кърнаре, но следи от тоя загадъчен корен се намират и в имена на села даже в Северна България: Крънeвица, Врачанско; Крънча, Дряновско, и т. н.

Посочването на любопитния факт, че Цариград в навечерието на българското сгромолясване без малко щял да падне в български ръце, напомня думите на Осман паша за падането на Плевен по адрес на румъните. Българите, освен че не можеха да станат владелци на Цариград, но те от времето на Асена II не съумяха да запазят и осигурят това, което могъщите им предшественици спечелиха преди шест века. Достатъчно е да се припомни, че особено за Югоизточна България границите ни с Византия до падането ни под турците не отидоха много далеч от тия, които бяха начертани още от Тервела (с малки изключения почти днешните ни югоизточни граници с Турция).* В 1327 г. Михаил с българи и татари, очевидно след като минава Балкана при Сливен, се озовава в Ямбол заедно с храбрия си вожд Иван. Тук Ямбол се нарича Диампол (Διάμπολις), а при това в български владения и над византийските граници: „Michaelem Toesorum regem in suis et Romanorum confiniis apud urbem suam nomine Diampolin castra locasse.“* Обаче отишлите оттук българи да вземат Цариград под претекст за съюз със стария Андроник, залъгани с подаръци, обръщат гърбовете си към отворените цариградски врати и се връщат назад. Вероятно горният комичен инцидент е послужил за свалянето на стария Андроник от влезлия вече в Цариград негов внук и съперник Андроник III (24 май 1328 г.). Михаил, измамен в надеждите си да добие нещо от раздуханите от него византийски междуособия, нахълтва отново в Горна Тракия, вероятно около Пловдив и Родопите, дето Андроник бе турил свои гарнизони под Вриений (в Чепино, Станимака и т. н.). Той ще е стигнал и доволно близо до Одрин, защото, като се научил, че Андроник е във Виза, възвръща се към границите си. След два месеца от това превзел крепостта Вукелис (Βουκέλις), днес село Фикел, на 15 км северно от Одрин, край Тунджа. Вукел ще е бил важна византийска погранична крепост, защото Михаил в преговорите си за нея с Андроника, който тогава бил в Одрин, бил наклонен да я размени със Созопол, но не и да я върне на византийците.** Заедно с Вукел Михаил взел и други пограничен градец — Пронатон (Προνάτον), или по-право Праватон, който се споменува и при Крума.*** Важността на Вукел изпъква още и при заплашването от страна на Андроника с голяма война, ако Михаил не го възвърне. Последният отстъпва и двамата владетели се срещат на коне, вероятно за него. За уякчаване мира помежду си те се срещат още веднъж между Анхиало и Созопол при тъй нареченото място Кримнус (Κρημνούς).**** След две го-

---

* Чирмен, или през визирания век Черномен, дето се сключва военният съюз между българи и византийци при Михаил, не ще е лежал в българската територия, а под нея. Срв. Cantac., I, с. 208.

---

* Cantac., I, p. 294. Срв. Parisot за Кантакузина, 1845, p. 92.

** Оттук се види, че Михаил още с качването на престола, освен че е повърнал във владенията си прибалканските градове от Сливен към морето, но е взел и приморските пристанища Месемврия, Анхиало, Созопол, Ахтопол и т. н. Тъй че при възможността Сливен да е паднал във византийски ръце в числото на градовете от Месемврия до него („ἀπὸ Μεσημβρίας ἄχρι Στίλβνου“, 1323 г.), той още е бил владян от византийците само няколко месеца, подобно на градовете под Войсила, от Сливен до Копсис („ἀπὸ Στίλβνου μέχρι Κόψεως“, същата година). Созопол, тогава в български ръце, бил „град твърде голям и добре населен“ (Cantac., I, p. 326).

*** Προνάτον ще е днешното село Правадия, малко на изток от Фукел (днес Фикел) и на едноимен с градеца тунджански приток. За него срв. съответната при Крума забележка. Вукел в Stritt. (I, p. 341; II, p. 834) е град в старата Одризия. Срв. Cantac., II, p. 484—487.

**** Това място е неизвестно.[175] Кримнус собствено значело „пропаст“(?); Κρημνοί = praecipitia, Thraciae locus, inter Sozopolim et Anchialum Situs (Stritt., II, p. 837). Името му наподобява Карни на Идриси, Крунос на Помпониус Мела, Кренум на Никита, Крини и Кринидес на Ана Комнина и Кривус на Акрополита, които нямат нищо общо с него и както се видя, се отнасят за разни посоки, а Κρυβοῦς се нарича една от взетите при Асена II крепости около Одрин. Лопарев (за Мануил Фила) отъждествява Πύργος дини от тая среща Михаил пада в битката със сърбите около Кюстендил, а Андроник, за да си отмъсти за сестра си, която е била изгонена след заемането на престола на Михаиловия син Шишман II,[176] възползува се от случая и заграбва прибалканските български крепости Месемврия, Анхиало, Айтос, Ктения, Русокастро и Ямбол. Оттук се види, че Сливен пак остава в български ръце, като заемащ сравнително много по-добро стратегическо положение между горните градове. Това поне се вижда от Кантакузина, който, както ще видим, много добре познава Сливен. Вероятно в твърдението, че след смъртта на Тертер II (1323 г.), когато градовете от Месемврия до Сливен падат за няколко месеца под византийците, се подразбира, че Сливен е посочен там като граница, поне съдейки от факта, че той и след 1330 г. остава в българските владения въпреки това, че близките нему Ямбол, Ктения и Айтос излизат от тях също временно. Τά Κτένια на Кантакузин не може да се счита за находяща се между Русокастро и Айтос, защото Кантакузин тук изрежда само имена и не ги пунктира [уточнява] по място. Томашек (за Идриси), въпреки че чете буквално текста на Кантакузина, наклонен е да вярва, че тая Ктения е днешният Карнобат. Ктения е загадъчна дума и няма да има нищо общо с новогръцкого ктени=гребен, въпреки че Карнобат е под планинските върхове Гребенец. Възможно е Ктения да е от Костения, Костен; последното, днес село над Карнобат, е около големи и стари развалини.[177] Софроний забелязва, че това село било едничкото в Карнобатско, което до края на XVIII век имало черква.

Види се, главно поради падането на градовете Месемврия, Анхиало, Айтос, Ктения, Русокастро и Ямбол още с качването на Шишман II болярите се подигат и го свалят, а на негово място избират братовчеда му Иван Александър.*

(Бургас) с Κοτηνά на Кантакузина и той ще е, ако се излиза буквално от думите на последния (срв. Иречек в Sitzungsberichte, Bd. 136).

* Съдбата на Шишман II е интересна и ни дава образец на несравним в българската история авантюризъм. Изгонен от България, скита се последователно в Рагуза, Италия, Русия, Византия и най-после със смъртта на Александра идва в България (1365 г.).[178] Привлича маса народ и повиква на помощ турците, като опустошава околностите на Разград и изгаря Златица. Умира в 1372 г., отровен от българската си държанка Дунава, подкупена от Иван Шишман. Към последните версии на Орбини и Лукари трябва да се отнасяме осторожно. Вероятно от него ще е останала италианската титла Шишман (в 1620 г. се чува Marchesi di Sismano). Това е допустимо и за туй, че Шишман II се оженва за дъщерята на неаполитанския крал Роберт. (В Неапол е бил известен под името Lodoyco (filio domini Imperatoris Bulgariae . . . nepoto nostro carissimo). От 1371 г. дадената от Карла IV италианска титла Corsini се чува еднакво Casigliano и Sismano.[179]

СЛИВЕНСКО ПРЕЗ ВРЕМЕТО НА АЛЕКСАНДРА

Още с встъпването си на престола Александър потегля с войска през Източния Балкан и напада византийците в превзетите от тях градове, между Сливен и морето. Повечето от тях, някои със сила или предадени доброволно, падат отново в български ръце.* За тоя поход се намират следните редове в Орбини: „Gioanni Bulgaro occupa molti luoghi dell'imperio nella Tracia" (op. cit., p. 458). Между тъй завладените подбалкански градове трябва да се разбират не само споменатите от Кантакузина Айтос, Русокастро, Ктения и Ямбол с изключение на Месемврия, дето Андроник праща протостратора си Синодина да привлече гражданите на византийска страна, но и самите погранични на България византийски провинции, както пише Григорас. Това се вижда пак от последния, дето Александър, след като подчинил подбалканските крепости-градчета („τόν Αἷμον πολιχνίων"), стига дори до Одрин („ἄχρις 'Ορεστιάδος") и направил големи опустошения.** Андроник скоро се връща от Мала Азия и се приготвя срещу Александра, като взема придобитото през последния поход с изключение на Анхиало.*** Александър минава отново Балкана и на път за Андроника спира на лагер в Айтос (Ἀετός), а същевременно последният бил в Русокастро (Castello di Russo Castro — в Орбини, p. 469). И двамата не се решили да се бият и почват преговори. Те са се въртели около въпроса по размяната на Анхиало, но Александър му възразил, че той е български град, дълго владян от българите, и би било неправо да го предаде на византийците. Андроник отговорил, че градът е взет от Светослава и че по-рано бил гръцки и т. н. Най-после на 17 юли се съгласили и сключили мир, според който Александър отстъпва Анхиало и взема Ямбол с думите, че „дава злато за мед" (1332 г.);[180] (срв. Радченко, op. cit., и Иречек, Път., II, с. 780).****

Тъй се сключва един еднодневен и съвсем неестествен мир, в който най-малко вярвали самите му автори. Причините да отстъпи Александър Анхиало лежали в обстоятелството, че войската му в Айтос е била по-малобройна от тая на Андроника в Русокастро. Ето защо още на другия ден (18 юли), когато на

---

* За Александра споменува и Никифор Григорас, но по-подробен е Кантакузин.

** Niceph, Gregoras, I, 457—458. „Bulgari scorreno la Tracia e occupano molti luoghi d'Emo" (Орбини, p. 460).

*** Cantac., I, p. 460.

**** Това последното по Григорас. У Кантакузин е казано: „Анхиало струва много повече от Ямбол" (I, p. 464). Радченко тук обръща по-голямо внимание на Григорасвите думи (срв. Религиозное и литературное движение в Болгарии в „Универ. извест.", 1898 г.). Анхиало по думите на Ана Комнина е бил превъзходна крепост, а при това и морски град, пристанище.

Александра пристига нова помощ, уж повикана от него срещу вуйчо му Белаура, той напада Андроника, с когото на предния ден сключва мир, даже нещо като съюз. Между Александровите войски е имало и татарски наемници.[*] Те действували в отделна орда и в атаките си срещу византийците свирели с тръби, по дивия звук на които Андроник ги различавал от българите. Съюзът ще е бил подписан в Айтос, дето ще са се срещнали двата властелина, защото, когато на 18 юли българите ударили върху византийците, последните потеглят да се спасят в стените на Русокастро. Гражданите на тая крепост като българи, освен че не ги пуснали през вратите, но завързват с тях сражение. Разбити и тук, византийците решили да прибягнат тайно през настъпилата нощ в други, по-приятелски тям град. Анхиало, за който Андроник убеждавал Александра, че бил гръцки, се обявява срещу византийците. Тия интересни данни, за които Кантакузин не случайно премълчава или преиначава, говорят, че дори приморските градове край Бургаския залив са били с болшинство българско население. Това се види още и от факта, че месемврийците, когато се научили, че Александър победил Андроника, избиват оставения там византийски гарнизон и изхвърлят телата им вън от стените на града[**] (очевидно в морето, защото целият град образува едно скалисто островче, съединено с брега чрез тесен провлак).

Тоя голям удар за Андроника се заглажда с нов мир между него и Александра, скрепен с годежа на Александровия син Михаил Асен за дъщерята на Андроника Мария.[***] Важното за нас е, че тъй повтореният мир и съюз между българи и византийци се свършва в полза на първите като победители. Византийците, които временно завземат Ямбол, изпразват го завинаги и с това всички подбалкански градове падат в български ръце.

Както се вижда дотук, Сливен и проходите през него ще са играли видна рол, особено след смъртта на Тертера I, когато Елтимировото и Войсилово княжества са се простирали източно до Сливен, а което е по-важно, той ще е бил изходният пункт под Източния Балкан при Михаил Шишман и Александра за операциите им към присъединяването на временно завзетите от византийците градове между Сливен и Бургаския залив. Двукратното слизане на Александра под Балкана от 1330 г. до 1332 г. срещу

---

[*] Орбини погрешно ги смесва с власите (op. cit., p. 469).

[**] Niceph. Gregoras, I, p. 487—488; същата участ трябва да е изпитал и протостраторът Синадин, пратен от Андроник да увещава месемврийците да се присъединят към византийците.

[***] Българският пратеник е бил споменаваният преди Иван ('Ιβάνης). (Българската форма Иоан за Александра и Шишмана е била само писмена и в това отношение библейска и гръцка. Народът е произнасял Иван, както в името Иванко, убиеца на първия Асен, тъй и в това на Калоян — Иваница.)

Андроника и поразяването на последния между Айтос и Русокастро ще се е произвело чрез демиркапийския път. Също през Сливен ще е минала и голямата процесия по случай женитбата на Александровия син с дъщерята на Андроника, което се потвърждава и от старата сливенска песен за минала оттук царска сватба.*

На 15 юни 1341 г. Андроник III умира, като оставя малолетния си син Йоан V Палеолог. Висшият дотогава византийски доместик Иван Кантакузин, автор на прочутата хроника за тоя век, замисля да използува случая и вземе короната, откъдето се пораждат нови борби, за да ускорят вървежа и на без туй вече вярлующите в Приморска Тракия турци. Тъкмо в туй време Михаиловият син Шишман II и претендент на българския престол намира прибежище в Цариград[181]. Александър праща посланици в Цариград, за да му предадат Шишмана II, очевидно за да го погуби, но византийците, водени от плана да раздухват междуособиците в България, освен че не се съгласили на Александровото искане, но го заплашили, че ще пратят Шишман II в България през Дунава с византийска флота и турска войска. (Подробностите в преговорите на Александра с Рагуза и Византия по предаването на претендента Шишман II са извънредно интересни и са отличен принос към средновековното развитие на международното право във връзка с въпроса за екстрадицията.) Александър, раздразнен от отказа и заплашването, начело на войска потегля от Търново срещу Византия и идва в Сливен, дето спрял на лагер с план за по-нататъшни действия. Кантакузин, тогава настойник на Палеолога и консорт на империята, се намирал в Димотика и оттам потегля за Одрин, дето и се научава, че Александър бил в Сливен, който град бил под негово владичество и близо до българските граници: ἔπειτα πυδόμενος, ὡς ὁ τῶν μυσῶν βασιλεύς Ἀλὲξανδρος ἔχων, ἔστρατοπὲδενσεν ἐν Στίλβνου Μυσοῖς ὑπηκόω πόλει ἐν μεδορίων ἡγεμονίας ὢκισμένη" и т. н. Това е било в 1341 г. Кантакузин пише Сливен със същата ортография на Пахимер: Στίλβνος; срв. латинския текст: „Deinde resciscens Moesorum regem Alexandrum apud Stilbnum oppidum Moesis subiectum in confinibus castra habere" (II, p. 69—70). Нека забележим още, че както Пахимер, тъй и Кантакузин пишат, че Сливен бил град (πόλις, oppida), а не градец (castrum, arces). Както ще се види от следното, Александър е бил на лагер в Сливен доста дълго време, но днес всякакъв спомен от това е заличен. Той е минал през Демиркапия, защото от Търново за под Балкана се спрял направо в Сливен. Както се загатна и по-рано, през същия път са минавали Михаил Шишман и същият Александър от 1330 г. до 1332 г. Въобще с пренасянето столицата в Търново сливенските устия са били най-близките и прями в Тракия на път от Търново за нея. Причините за Александровото спиране и бавене в Сливен, за да не нахълта оттам през Ямбол във византийските владения, лежат в намерението му предварително да изучи де се намира Кантакузин и какво е въобще положението във Византия и главно — в страха му от Кантакузиновия съюзник Омур, който начело на турците е вече боравил в покрайнините на Приморска Тракия. Кантакузин е бил зает с важни реформи във византийската войска и праща известие на Александра в Сливен, че желанието на последния — да му се предаде Шишман II — е неизпълнимо, та и затова му предлага да избере едно от двете: война или мир. Александър, като вижда, че нито заплашванията на посланиците му в Цариград, нито приготовленията му за война не подействували за извоюване искането, избира предложението за мир и се връща в Търново (очевидно пак през Демиркапия). Още годината, през която Александър лагерувал в Сливен, не била изтекла, през октомври той минава отново Балкана, но тоя път не се спрял в Сливен, а се озовава направо при византийските граници, бидейки повикан от одринци срещу Кантакузина (26 окт. 1341 год.). Александър, очевидно с план да използува междуособиците във Византия, разигравани между явните намерения на Кантакузин да вземе короната на младия Палеолог и вероятното предложение на последния към Александра за помощ, отзовава се на поканата на одринци. Още през това време преговори между българи и сърби за споделяне на византийските владения в полуострова не ще са били пропуснати.[182]* Какво поведение е държал Александър срещу Одрин, ще се види от това, че скоро гръцкото там население му забелязва, че той е повикан като съюзник, а не като завладетел. От Одрин Александър стига до Димотика, дето е лагерувал, но заплашван от зимата, връща се в България, след като за втори път сключва мир с Кантакузин.* Оттук нататък майката на Палеолога и бъдещият узурпатор Кантакузин в борбата си един срещу друг си служат съответно с Александра и турските ханове. В 1344 г. Ана измолва съдействието на Александра срещу Кантакузина; Александър се съгласява, но с условие да му се предадат деветте родопски града, които Византия загубва навеки, а което е по-важно — това е последната и предсмъртна българска печалба. Тия градове, владени от византийците собствено от 1323 г., са били чисто български, както се вижда и от имената им, с изключение на три: Ἁγία, Ἰουστίνα, Στενίμαχος, , Ἀετὸς, Воден или Бачково? (Μπέαδνος), Козник (Κόσνικος), Чепино (Τζὲπαινα), Кричим (Κροζιμὸς), Перущица (Περίστίτζα) и Пловдив. Между останалите условия на Александра към Ана за помощта му срещу Кантакузина е било и условието да се оттеглят и турците от Тракия. Вече оттук се вижда, че последните са върлували близко до българските граници под Ямбол, както се загатна при бележките за Теодосиевото пребиване в сливенския манастир Епикернев и при съдбата на Парория. През време на византийските междуособия най-видно участие взема българският герой Момчил,[183] който става и жертва главно на тъй нарасналото си около Родопите могъщество. Момчил, глава на едни полунезависими владения на юг от Родопите, става тъй опасен за Византия и Кантакузин, че последният, чувствуващ се слаб, за да го сломи сам, повиква отново смирненския Омар бей. Като най-южен авангард на българщината към Егейско море, той бе и първата славянска жертва на турците.**

---

* Сватбата е станала в Одрин, дето е присъствувал и самият Александър. Тържествата са траяли осем дена, а завеждането на булката от Одрин до Търново е било великолепно шествие. По Кантакузин византийската гвардия е съпроводила младоженците до Ямбол. По Радченко военният ескорт придружил младоженците до Търново, което трябва да се разбира, че от Ямбол през Сливен до Търново византийската гвардия се заменя с българска. Това шествие е оставило следи и в други краища на днешна България по пътя между Одрин и Ямбол. Така в Пандаклии (Фъндъклии, Ямболско) се е пеело за Домна кралица, която на пътя от Цариград за Търново е била обрана от Шейтановите девет сина при Пандаклии. Очевидно е, че тоя епизод, забравен всъщност, е примесен с други от хайдушкия епос. Домна не е кръстно име, а изкривен латински термин за принцеса или владетелка, което отговаря на среднобългарското госпожа (сравни го в румънския език). Пандаклийската песен е интересна (вж. Раковски, Горски пътник, с. 205). Горната песен може да ни послужи и за установяване официалния средновековен път между Одрин и Търново през Сливен, Ямбол и Пандаклии, още повече, че както ще се види, последното заселище е старо (от *φούνδακα*), а при това е до Тунджа и между Ямбол и Казълагач. Последното е било станция със следи от стари римо-византийски пътеписни знаци, подобно на днешните километрични стълбове, откъдето и турското му име. Тукашната крепост и заселище, казва преданието, се наричали Яница.

---

* Имало е даже и план за убиването на Кантакузин. Срв. Иречек, Ист. Болг., с. 397.

Все по силата на обещанието си да помогне на младия Палеолог срещу Кантакузин Александър едновременно със сръбския крал потегля през Балкана за Византия с всичките си сили.

---

* Още наследната годи на Александър нарушава мира, но след несполучлив опит да вземе Димотика бил отблъснат от повикания на помощ Кантакузинов съюзник Омар с турската си орда (срв. Кантак., II, p. 180—184).

** Отношенията и зависимостта му от Александра не са проучени. Владеел е градовете Мероп, Перитеорион (днес Бурукале) и т. н. По изследванията на Балчо Нейков, за които ще стане и по-нататък дума, Момчил е бил родом от Факия, Бургаско.[184] Неговото начало е хайдутството и в това отношение той може да се счита за родоначалник на хайдутството ни през робството. В младини е бил във Византия, а по едно време избягва в Сърбия. Последните му подвизи са между Родопите и Егейско море, разчитащ на войска от българи, все кавалерия. По епоса ни той е предаден от жена си, подкупена. По същия храбрата му сестра е и майка на Крали Марко. Потомството му останало във Факия, дето са личели там следи от стари надгробни надписи. По същия Балчо Нейков, изследванията на когото са удивителни, потомци на Момчила са прочутите факийски Бимбелювци, прадеди на Ст. Караджата, който пък, както се знае, си води началото от близкото до Факия село Ичме. С· · Momcillo Deno у Орбини, p. 473.

Моментът е бил добре избран, защото Омар бил действително зает в Мала Азия, а Ана даже е преговаряла за помощ и с Момчила. Тъй че Кантакузин е останал временно съвсем изолиран. Душан Сръбски стига дори до Зихнис (около Серес), а Александър спрял пак в Сливен: „Καί ὁ τῶν Μυσῶν Βασιλεύς Ἀλέξανδρος ἧκεν ἐπὶ Στίλβνων πανστρατια."* Оттук се вижда, че Сливен, тъй често споменуван при Александра, е бил редовна и първа военна станция на българските войски по пътя им от Търново за Тракийската долина.

През времето на похода, в който Александър за втори път се спира в Сливен, е и последното официално сведение за града ни във византийските хроники. Оттук нататък през най-интересните години на българското сгромолясване той отново потъва в мрак. Същото се отнася и за цяла България.

Кантакузин, уплашен от новите сили на Александра, праща посланици до него за мир, но Александър не му отговаря и се отправя срещу му, за да подчини подвластните на Кантакузина градове. Един от тях е бил Иперпиракион (?)[185]. Но скоро тъй далеч отишлият Александър бил отблъснат от Кантакузина и от съюзените с него турци, за да мине Марица с голяма мъка и сключи нов мир. Вниманието на целия полуостров се отдръпва от бившия бич за Византия — българите, и се съсредоточава между Одрин и двете морета, дето се заражда балканското огнище на турското величие и дето се зачева епилогът на средновековната балканска ръждивост. Василевсът „българом и греком", пред погледа на когото цариградските стени толкова пъти са потрепервали, при последните години на царуването му се обръща на комичен призрак. Още по-жалка бе Византия. В Македония тя владееше вече само Солун — останалото бе в сръбски и български ръце. В Южна, Приморска Тракия същински господари бяха турците и Момчил. Сам Кантакузин пише, че империята била разпокъсана между българи, сърби и турци (II, p. 437). Наскоро след Александрова поход Кантакузин с помощта на Орхан по море взема всички понтийски градове на север до Созопол с изключение на него.** Дотук и досега България е била все още незасегната от идещия ураган — турците, главните грабежи на които се отнасят между българските граници и двете морета.

---

* В гръцкия текст на Кантакузина, в един от преписите му, вместо Στίλβνος е Στίλπνος, като погрешка. Второто идване на Александра в Сливен се отнася за 1344 г. (първото в 1341 г., в края на юли; срв. още Parisot, 1845, p. 168—201; Cantac., II, p. 420). Той ще е забравил доволно много подробности и дати, защото е писал хрониката си след 1354 г., когато абдикирал.

** Ibid., p. 498—499 за 1345 год. Ана пак влиза в преговори с Александра срещу Кантакузина и български и нейни войски нападат главния град на Кантакузин Димотика. Анини помощници са били и други българи, които в Североизточна България под могъщия Балик създават почти независимо българско княжество. Братята му са ударили по море срещу Кантакузина и стигат чак до Мидия (срещу Виза).[186]

Границите на Югоизточна България при Александра ще са минавали не по днешните следи на Еркесията (днес край селата Якезли, Енимахле, Пандаклии под Ямбол, Каяджик и т. н.), а покрай гребена на Сакара и дервентските баири (почти същите днес турско-български тук граници). Както се знае, сам Григорий Синаит е молил чрез Теодосий българския цар да защити „Парорїнскаꙗ поустынꙗ“ от върлуващите наоколо разбойници, защото той (Александър) „е бил едничкият в състояние да направи това“. Защитата се е състояла в направените там няколко кули и други укрепления между 1344 и 1346 г., а при това „црꙋ бѡ́ алеѯандрꙋ съ гнѣвом запрѣтнꙋшꙋ мнѡгомь разбойнїкѡмъ и ꙋбїнцамъ“ и т.н. (в житието на Роман-Ромил). На всеки случай Александър е предприел укрепяването на място, вече доволно на юг от Ямбол, между Каваклии и Сакара, ако и Кантакузин да нарича Ямбол „град близък на българските граници“, които Александър е прескачал на няколко пъти, за да се озове до Одрин и даже до Димотика. Колкото за думите на Синаита, че Александър е бил „едничкият в състояние да защити Парория и Скритная“, те не трябва да се разбират, че той е бил най-силният от съвременниците си, но че при за̀лиса на Палеолог и Кантакузин в борбата за корона те не можеха стори приетото на драго сърце от Александра. Човек мъчно би схванал горчивостта на Синаитовия комплимент по адрес на Александра, ако не свърже с него представленията за безпримерния трагикомизъм в навечерието на балканското рухване.

Че фактическите владения на българите край Черно море, или по-право тия на Александра, са достигали до Созопол включително, се вижда от това, че край турските пиратства до Бургаския залив Созопол е страдал от италиански пирати, поддържани от самия Кантакузин. Созопол е бил ограбен и едва би се спасил от изгаряне, ако гражданите му не бяха дали голям откуп (1345 г.)*. В началото на 1347 год. Кантакузин влиза тържествено в Цариград и става император (1347—1354). Ролите се разменят, но настават същите или още по-плачевни сцени. Предшествуваното коронясване на Кантакузина, с дадената от него дъщеря за жена на Орхана, се съпровожда с ред турски нашествия вече в самите покрайнини на Югоизточна България. Устроените тържества в Одрин по случай брака на Орхана с нежната византийка се допълват с голям турски лов, вероятно между Казълагач и Одрин, през който се подкопават от дъно манастирските кули и укрепления на Парория. Кантакузин, вече император, с помощта на турците, след като постига исканото след толкова борби и междуособици, замисля да се отърве от малоазийските си съюзници, които били вече редовни гости на Приморска Тракия. Кантакузин даже твърди, че е направил предложение на Александра за съюз срещу турците (1351 г.), но последният отказал[187]*. В 1354 г. Палеолог след една революция, която принуждава Кантакузин да абдикира, поема отново короната си и преживява бившия си съюзник Александър. От тая дата до 1364 г. облаците над България се зачерват чрез първите турски победи в Южна България. Те ще се видят по-долу, а за да свършим с жалкия Александър, нека споменем и за предсмъртното му излизане на южнобългарската сцена. В 1364 г. Палеолог напада Александровите владения по Бургаския залив, главно Анхиало и Месемврия. Походът е бил по сухо и по море, но Месемврия, който още при Андроника е избил дошлите тук византийски войски, съумял да се запази и срещу Палеолога. Крепостта е била тъй здрава, че ако и да е била обсаждана по море и по суша, отстояла срещу дългите атаки. Палеолог употребил най-после друго средство: взема, та препречва входа на крепостта (днешния тесен провлак земя и очевидно не при стените на Месемврия, а при входа на тясната ивица откъм сушата) чрез наскоро построена кула, по който начин препятствувал на обсадените да излизат навън от стените и да си вземат вода от близкия на брега кладенец. Александър едва склаия Палеолога на мир и последният вдига обсадата, като срутва импровизираната кула и се връща в Цариград. Походът не е станал без участието на турците и ще е бил главно внушен от тях. Тъй или инак Месемврия остава в български ръце, а от градовете на Бургаския залив само Анхиало останал спорен, и то от същата 1364 год. (Макушев поправя тая дата на 1362 г., която ще е по-вярна.)**

---

* Cantac., III, p. 215. Оттук се вижда, че населението в Созопол е било с болшинство българи. Тук още при Светослава българите са нанесли големи пакости на генуезците (1314 или 1316 г.).

---

* Плачевни са препирните им в смисъл кой докарал турците в полуострова. Кантакузин обвинявал Александра, но въпреки предложението си от 1351 г. за съюз срещу турците той се съюзява отново с тях, когато детронираният Палеолог се опитва да заеме короната и се обръща за помощ пак към Александра и даже към сърбите. Българи, гърци и сърби, действуващи наедно, са били разбити от Кантакузина и неговите съюзници — турците. Българите се скрили в Димотика (1352 г.?), а турците се спущат за грабеж във владенията им (Югоизточна България). На следната година те взимат Цимпе и се прехвърлят в полуострова навеки, вече не като съюзници, а като завоеватели.

** По Радченко (цит. съч., с. 17) походът на Палеолога срещу Александра останал без териториални облаги за византийците и следователно туреният в Анхиало византийски гарнизон ще е стоял там до вдигането на безуспешната обсада на Месемврия, след което ще се е прибрал в Цариград заедно с Палеолога. Както се каза, населението на Анхиало тогава е било в болшинство българско. В 1332 г. Андроник, разбит от Александра между Айтос и Русокастро, не е посмял да се спаси в Анхиало поради враждебността на населението му срещу византийците.

ПЪРВИТЕ ТУРСКИ ЗАВОЕВАНИЯ В ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ И ЕКСПЕДИЦИЯТА НА ГРАФ АМАДЕЙ
(1361—1366 Г.)

Както и трябваше да се очаква, турските завоевания над българските земи се почнаха от Югоизточна България.[188] Под последния израз се разбира българският край между Източния Балкан (от Демиркапия до Емине), Бургаският залив, дервентските и странджански хълмове и правата линия от връх Чумерна, през Нова Загора до Сакар планина. Днес това пространство се застъпва от Бургаския окръг.*

Нека още тук забележим, че Югоизточна България през време на последните ни царе се е допирала до византийските владения чрез граница приблизително същата, каквато е днес между тая част на България и Турция (от Атлиман на Черното море до Сакар планина, между южните течения на Марица и Тунджа). Даже откъм морето българските владения при горните царе влизали и малко на юг от днешната турско-българска граница, през странджанските хълмове и са достигали долината на река Велика, днес с притоци Карамлък и Голяма.

Всред общия шемет в Балканския полуостров през XIV век турското тук нахълтване бе ускорено чрез почнатите борби между Кантакузин и младия Палеолог още от 1341 г. Турското идване обаче в полуострова беше неизбежно, а ускорено или не — това за нас е от съвсем второстепенна важност. Българите не очакваха през тоя период щастливи перспективи, за да предават на тъй ускореното турско нахълтване едно разочарователно или осуетително значение. Съвсем наивно би било да се мисли, че византийците вкараха турците в полуострова, или по-добре да се изразим, че ако турците не бяха дошли, положението на средновековна България щеше да бъде по-розово.

Турските набези в България до официалните турски завоевания в нея (1361 г.) се почват значително по-рано от тази дата, бидейки ограничени в ловджийски походи, пиратство и в грабителства по сухо. Достъп към тоя род встъпителни завоевания им даваха византийците, с които те бяха във временен съюз. Почва за това имаше, защото българи и византийци никога не са били спокойни едни срещу други, а при това предпоследният ни цар в намерението да вземе някои и други краища от византийските владения, помагаше на Палеологовия съперник Кантакузин, който пък бе в съюз с турците.

Още в 1345 г. Кантакузин, подкрепен от флотата на Орхана, напада българските владения край Черно море, северно до Созопол, и повиква Омар бей за съсипването на най-южния български авангард под Момчила. Именно от това време са и същинските турски нашествия през българските граници на Югоизточна България, дори до Балкана. 20 000 турци, за уплаха и на самия Кантакузин, техен съюзник, нахълтват през същата година в Александровите владения, очевидно между Бургаския залив и Тунджа, за да се върнат с голяма плячка. (Понеже Кантакузин като историк върху тоя важен период не припознава нови народи освен тия, съвременни на класичните му прадеди, в хрониката си вместо турци той пише перси, а българите нарича мизи: „Persae in Moesiam irrumpant, II, p. 530, ed. Bon.). Хронологията на турските нашествия в полуострова, тъй интересна в Хамера, не съвпада с тая по данните на Кантакузина, именно през времето на когото (1341—1354) станаха и най-важните нашествия.

---

* Околиите: Бургаска, Айтоска, Анхиалска, Карнобатска, Казълагачка, Ямболска, Котленска и Сливенска.

За начало на първо турско нашествие можем взе датата 1263 г., за анабазиса на тюркменски водител Салтъкдеде през Югоизточна и Североизточна България за Крим.[189] През самото начало на XIV век се чуват турски орди в Приморска Тракия като византийски наемници. Известни са и тъй наречените вардариоти, турски пришълци в същата Тракия, още от по-рано, а около 1307 г. се чуват туркопули, пак там, предвождани по едно време от българския ренегат Войсил и подвизаващи се редом с каталаните срещу аланите в Югоизточна България (съгласно данните на каталанския историк и съвременник Рамон Мунтанер).* Турско нашествие се чува през 1307 г. в полуострова начело с Мелек Ишак, ордата на когото по-после се покръстила. Турските нашествия през 1321, 1327, 1331, 1332, 1333, 1335, 1337, 1340, 1341, 1342 и 1343 г., като предизвикани главно от борбите на младия Андроник срещу стария, и от тия на Кантакузин срещу Палеолог — не са засегнали границите на България и в частност тия на Югоизточна България. Посочените по-горе години говорят и за редовните, тъй чести и систематични турски опити, насочени да осигурят бъдеща почва за турски завоевания и владичество.

През последующата на 1345 година турците повторно нахълтват в Югоизточна България, което инак е стреснало повече византийците, нежели все тъй безгрижния Иван Александър, ако и да са пострадали най-вече неговите земи (1346 г.). Кантакузин пише, че тоя народ (турците), навикнали на грабеж и бидейки винаги с убеждението, че е грехота да се върнат отнякъде с празни ръце, влизат в България, убиват голямо число жители, отвличат много роби и плячка, като оставят страната в такова плачевно положение, в каквото никога преди не е бивала (II, p. 595). Докъде са стигнали турците през тая година — не е известно. Факт е обаче, че още приживе на Александра се чуват турски грабежи близо до Търновско. Местните предания мълчат, защото не е останало местно българско население след потресите от тая година, та дори до Освобождението. Спомените от по-ужасното след 1393 г. заличават по-слабите спомени отпреди тази дата. А тук-там спомените са изчезнали заедно със самото население.

---

* Вж. статията ми в П с п., св. 7 и 8, кн. LXIX.

За нещастието от 1346 г. Александър обвинява Кантакузина, но той, както винаги, се извинява и хвърля вината другиму. В същата тая година умира и духовният водител на движението в Парория (средновековни манастирски свърталища под Каваклии, днес Манастирски върхове), от което време е и разсипването на това духовно огнище. Окончателното разоряване на Парория е в следната 1347 г.

Когато Кантакузин влязъл в Цариград като император (2 февруари 1347 г.) и дал дъщеря си за жена на Орхан, турците устройват голям лов из Одринско. Види се, по тоя случай началникът на града Скопелос (днес с развалини над Къркклисе) е писал на монасите в Парория „или да се затворят в кулите си през време на тия опасни ловове, или да напуснат Парория“, за да не бъдат избити и осквернени. (Укрепленията в Парория са били направени от Александра по внушението на Григорий Синаит и чрез молбата на ученика му Теодосий — предпоследен български патриарх. Това е било малко преди 1346 г. и визира турските тук грабителски нашествия. Ромил в житието си пише, че по това време около Парория върлували разбойници, наречени хоусаре, по-хищни от зверовете, които опленявали всичко, мъчели монасите за пари, като ги мушкали по коремите с шишове, и т. н.)* След известието на скопелския началник парорските монаси и ученици напущат окончателно тоя център и изгарят съграденото там, за да не се поселят в него турците. Бягането е станало през Източния Балкан към север, а не към юг, дето вече и самите византийски краища станали несигурни. Това се вижда още и от обстоятелството, че едновременно с разсипването на Парория, става и преселването на много гърци от Приморска Тракия в Югоизточна България (Niceph. Gregoras, III, p. 118, ed. Bon.). Тоя факт е извънредно важен и е прелюдия на систематическите понататък етнични потреси в полуострова. Живуването на тия гърци край византийските понтийски брегове и край тия на Егейско море е било невъзможно през време борбите на Кантакузин с Палеолог, а главно поради честите там турски нашествия. До 1345—1346 г. България не е била тъй застрашавана от турците. Вероятно гръцкото преселване в Югоизточна България ще е предшествувало окончателното разсипване на Парория. Смесеното днес гръцко население в Бургаско и Каваклийско ще датира главно от времето на това важно за етнографията ни събитие. Че по-рано тук не е имало гърци, говори обстоятелството, че никакви номенклатурни следи няма в Бургаско и Каваклийско от гръцки произход. По-голямата част от преселените гърци, за които пише Никифор Григорас, ще са се подслонили в крайморските градове Месемврия, Анхиало, Созопол и т. н. Редица факти говорят, че населението на тия градове до идването на турците е било предимно българско. Нерядко слушаме как натрапените временно византийски гарнизони през тъмни промеждутъци на българското владичество са бивали след това избивани от местното население, а труповете им — хвърляни през стените на крепостите в морето. Месемврия, Анхиало и Созопол са били в български ръце чак до 1366 г. Интересно е, че обратно на гръцкото преселване в България между годините 1344—1346 се извършва — пак под ударите на турското нашествие — българско емигриране в островите на архипелага. Това е станало с българите или от владенията на Момчила, или от българските тия в Южна, Приморска Македония преди 1372 год., защото в тая година се срещат българи чак в остров Кипър (вж. хрониката на Μαχαίρας, Sathas и Miller)[190], дето те са били многочислени и са участвували с оръжие в ръка в борбите между гърци и генуезци.*

---

* Вж. с. 17 от житието на Ромил, изд. на Сирку от 1900 г. Хоусаре, пише Ромил, е израз, употребяван от местното население (това на Югоизточна България). Думата „хусар“ се среща и у маджарите. Днес у нас е изчезнала и ще е с прабългарски следи.

Немалко ще е пострадала Югоизточна България и през годините 1348 и 1349, когато византийците повикали наново турците срещу сърбите. Турците, освен че са грабели и вземали роби, особено жени и момчета, но са пленявали цели маси жители, за да ги откарват в Мала Азия. Това бе една от най-практикуваните им тактики, която значително промени цвета на двата един срещу друг полуострова: Балканския и Малоазийския. Отвличания от Югоизточна България са станали още в 1346 г., а това още повече се прилага за след епохалната дата 1353 г.: „idem Moesis intolerabilis erat, dum numerosa manu impressionem faciens, captivos ex urbibus abduceret totamque regionem devastaret“ (Cantac., III, p. 279).

Каква е била Александровата слабост, се вижда вече оттук, тъй като турците са могли да вършат в самите му градове, а какво е ставало по селата — всеки може да заключи (срв. ibid., III, p. 162).

През 1356 г. една десетохилядна, близка на Сюлеймановите пълчища орда след големи грабежи, очевидно пак в Югоизточна България, се връща в Мала Азия с огромна плячка. (Годините 1354 и 1355 са тъмни за нас, но затова пък важни.) Това е важно, защото турците с вземането на Чимпа [Цимпе]* почват да се заселват оседло в Приморска Тракия. В търсенето на нови огнища те са тероризирали завареното население, за да го разгнездват, като си отваряли път чрез азийска тук колонизация за по-нататъшни завоевания и владичество.

---

* Sathas—Miller, Public. de l'école des langues orient. vivantes, II ser., vol. 2—3, Paris, 1881—1882, t. II.

Последният български поход срещу Византия, напук урока от сериозното промъкване на турците към север, който поход е преминал границата на Югоизточна България, е бил именно в навечерието на турското залостване между Чимпа [Цимпе] и Одрин, когато българите на път от Одрин срещу Димотика са били разпилени от турската кавалерия. Това е и първото турско поражение над водените от цар българи. Тъй се начева началото на един край, наречен робство.

Александър в края на царуването си пред явните подкопавания на царството си като истински роб на страсти и верен ученик на един шеметен век доразпокъсва една вече разпокъсана държава. Провалията беше обща и се коренеше дълбоко във всичките отрасли на доробствения ни строй. Дворцовите скандали отнеха и последната капка вяра в царския авторитет. Религията ни бе уязвена от безпримерни в историята карикатурни ереси. Отпечатък от общата тая деморализация на века ще намерим и в епоса си от същото това време. Тъй можем си обясни ний горчивото противоречие около стойността на народния ни герой и тип Крали Марко, когото за ирония на гигантския му ръст и предишна сила втората половина от епосния цикъл ни завещава като брутална порочност и дебелокожа некадърност. Ако Алековият Бай Ганьо е тип на новия българин, то Крали Марко е такъв на средновековния; в това отношение той е двояк и по-интересен. Отнемането на Кралимарковата сила според епоса съвпада с убеждението у тогавашния ни народ за затриването на една народна жизненост, завещана от претопените прабългари между заварените от тях славяни. До тоя момент Крали Марко е тип на постария ни народ, а след това — такъв на неудържимо падащия след Асен II. Крали Марко — старият български дух, — носен върху плещите на вихрогоня Шарколия (стария български народ), дотогаз неуязвим даже и от Азия („църна арапина"), и победител на „девет краля" (господарствата в полуострова), вече опорочен и гузен (българите през XIII—XIV векове), почва да става посмешище на „Секула детенце" и даже на „желта чифутина" (пришълци ереси и възникнали по-късно господарства), да се стряска от шумоленето на листата и прехвръкването на зловещите гарвани, додето най-после се сгромолясва с ужас в сърце и съзнание за сторени грехове — с проклятие на уста (робството).

Въпросът по разделата на българското царство е доволно заплетен, но редица данни говорят, че турците заварват Югоизточна България в царството на Шишмана. Известно е още, че Александър преживя това деление, а за дата на смъртта му се приема годината 1365. Възможно е, че делът, който се е паднал на сина му Иван Асен, а именно Преславско, с граници до подбалканските крепости, не е докосвал Югоизточна България.* Впрочем тоя Асен умира преди баща си, а делът му се е паднал на Шишмана. (Вж. за Асеновите владения в Cangius, Hist. Bysantina duplici commentario illustrata, etc. 1729; Familiae Dalmat., Sclavonicae, Turcicae, p. 252; ed. Paris, p. 324; Preslavum Asani cum vicinis Thraciae castellis.)

Най-големият дял от царството на Александър се паднал на Иван Шишман. Тая България у съвременника на Иван Шишман Schiltberger се нарича Средна България (Middle Pulrey у изданието на Tefler the bondage and travels of . . . etc., 1879)**. Имала е пак според същия 300 укрепени градове. У Саадедин, турски историк, когото нерядко ще цитираме по-нататък, тая България се наричала просто Шишмания (Samsonia, от името на Шишман=Sosmanos или Simone. Срв. италианския му превод у Bratutti: Chronica dell'origine e progressi della casa otomana, 1649).

Между едни от паметниците, очевидно посредствени, които биха посочили приблизително границите на заварените от турците Шишманови владения, са и първите турски административни деления на завладения от тях полуостров, включая и България. Повечето от тия деления легнаха върху границите на заварените владения. Така пределите на Никополския санджак, както са дори при Хаджи Калфа, съвпадат приблизително с тия на Шишмановото царство. Те се прехвърлят и отсам Източния Балкан, като засягат Югоизточна България. Като погранични градове на Шишмановото царство могат се посочи Шумен, Силистра, Никопол, Враца, София плюс владенията в Южна и Югоизточна България. При делбата Сливен ще се визира с града Slavizam. (Вж. у Cangius, op. cit., ibid.: „ac Sismano denique Ternovum, Slavizam, Vurazam et Sophiam.“ Очевидно е, че това е било в началото на делбата, защото след тоя момент Шишмановите владения се увеличават с прирастъци от тия на измрелите му братя Михаил Асен и Иван Асен, па и с такива от владенията на Срацимир и Добротич.) Както ще се види, в 1366 г. Шишман иска да му се повърнат взетите от граф Амадей черноморски градове Скафида, Мосополис, Созопол, Анхиало, Месемврия, Емине и Калокастро.

---

* В четвероевангелието, писано в 1353 год. по поръка на Александър, днес собственост на Lord Curzon (Louche), в една от картините му заедно с Шишман е изобразен и Іѡ҃ Асѣнъ царь снъ црѣвь.[191] За него се споменува и у съобщения на Раковски от сливенеца Дукиади месемврийски надпис, снет в 1827 г. (О Асеню Първому, с. 99), дето намерената в Месемврия икона е била украсена от Александър и син му Иван Асен. Това е посредствен аргумент, който би подкрепил твърдението, като това на Сирку, че поне подбалканската Югоизточна България е принадлежала на тоя Асен. Тъй или инак, той умира преди Александра и владенията му влезли в тия на Шишман. Срв. Curzon, R., Catalogue of materials for writing, early writings, etc., London, 1849, p. 31—33. Интересно е обаче мнението на Успенски (ЖМНПр., ч. CXCIX, с. 5), какво под името Иван Асен трябва да се разбира Иван Срацимир или с други думи — личност Иван Асен като син на Иван Александър не е съществувала. Това е впрочем само мнение. Вместо Иван Асен на Раковски (цит. съч.), който се споменува в надписа на иконата на св. Богородица, подарена от Иван Александър и сина му на месемврийската черква „Нова митрополия" (1342 г.), Шкорпилови четат Михаил Асен (Мсб., т. 4, с. 102—107). Михаил Асен е бил най-старият син на Иван Александър, женен в 1337 г. за дъщерята на Андроника и ще е раждан около 1322 г., защото в преговорите за брака той е бил 15-годишен. Втори по възраст след него е бил Иван Срацимир. Михаил Асен през времето на горния надпис не само че е бил престолонаследник, но и съвладетел с баща си на българския трон. Срв. Кукленският надпис в Псп., 1887, кн. 22 и 23; този надпис е от 1337 г.; Михаил Асен за последен път се споменува в 1355 г. на Търновския събор, а Иван (?) Асен в 1360 г. на Втория търновски събор (срв. Иречек в Arch. für Slav. Philol., XIV, S. 260). Първият е умрял бездетен.

** Срв. изданието на Брун. Путеш. Ив. Шильтбергера, с. 40.

Периодът от 1353 г. до 1366 г. за българската история е съвсем тъмен. Завоевателните акции на турците срещу България се почват от 1361 г., но до 1366 г. ний нямаме никакви положителни данни за българска отбрана начело с цар срещу тия акции. Александър е преживял първите турски завоевания в Южна България, но нито история, нито предания ни го посочват като изричен вожд на окаяния си народ срещу страшните победители. Даже Шишман, ако се предположи, че до смъртта на баща си (1365 г.) не е бил официален владетел на България, защото през 1364 година Александър защищава черноморските ни градове срещу Палеолог, тоя Шишман, казваме, е бил сюзеренен владетел само една година. Той влиза в числото на турските васали още през 1366 г.

Наследникът на Сюлейман Мурад след ред победи над византийците взема Чорлу, Аркадиопол (днес Люлебургас), Димотика и Одрин (1361 год.).[192] На първо време той избира за резиденция Димотика и оставя военачалника си Лалашахин с нужната войска в Одрин, откъдето да продължава завоеванията, вече върху българска територия. От тоя момент се почват смъртоносните удари над българите и падането на по-голямата част от Южна България още при живота на самия Александър. Началото на провалянето ни под турците се покрива с мрак и мизерия. Александър, ако и жив, изчезва от сцената (до 1365 г.) и пред нас се мяркат мършавите сенки на братоубийствените му синове.

Вероятно е, че мъгливите ни предания около първите български отбрани срещу турците, съсредоточени в името цар Иван Шишман, ще визират и името цар Иван Александър. Мъчно бихме допуснали да не е останало нещо за смъртта на последния, който, ако и да не е паднал в бой срещу турците, ще е свършил живота си при не тъй нормални условия. През 1364 год. той води отбраната на Месемврия срещу Палеолог и след това изчезва окончателно от сцената! . . . Че войските му са участвували в бой срещу турците — това се види от Синодика, дето се разправя за двама негови висши сановници, които били убити за „вярата“ на своя господар.[193] Те били Приязда и Балдьо: протокеліѡтиноу прїѣздѣ и вѡєвѡдѣ Балдю, иже оубїени быша за вѣры гⷭдна своего (л. 30).

Тук е явно, че „убитите за вярата на своя господар“ български протокелиотин (протовестиар) и воевода са паднали в сражение с турците и очевидно под Балкана, защото до 1388 г. турците не са минавали като завоеватели през Балкана за Северна България. Са ли били горните жертви под личното водителство на Александра или поне под това на един от синовете му, например Иван Асен, като посочван владелец в Източна България с граници при тракийските градове — не е известно. Вероятно тук ще е дума за загадъчното първо българско сражение с турците начело с Александровия син Михаил Асен.* Датата на сражението не е установена, бидейки заета от един влашки ръкопис. Когато Мурад се отправил срещу България, насреща му излязъл Иван Асен и паднал в сражението с много българи (очевидно под Балкана; респективно Югоизточна България). Начело на войската застанал брат му Михаил, но и той погинал. След това турците се върнали с голямо число пленници в Галиполи.** Всичко това

---

* Според Иречек (Ист. Болг., с. 413) Иван Александър умрял в 1365 г. В една българска хроника (вж. Богдан в Archiv für Slav. Philologie, XIII, S. 528) Иван Александър умрял на 17 февруари 1362 год. Тая дата се оспорва от Иречековата 1364 г., в която съгласно византийските хроники Иван Александър участвувал в защитата на Месемврия срещу Палеолог. В Рилския надпис (срв. Иречек, Arch. für Slav. Phil., XIV, S. 265- се казва, че в 1364 г. Александър бил жив заедно с Теодора, царица новопросвѣщеннѣи. Че той е живял и в 1365 г., се види от Alphons Huber (Ludwig I. von Ungarn und die ungar. Vasall., Archiv für österr. Geschichte, 66 Bd., S. 29). Даже той се споменува и в следната 1366 г. от византийския хронист Kydones (в Migne, Patrol., t. 154, col. 976, цит. от Иречек, цит. съч.).

** Влашката хроника (срв. Богдан в Archiv für Slav. Philol., Bd. XIII) дава две сражения на българи с турци, дето паднали и двамата Александрови синове. Имената Михаил Асен и Иван Асен се смесват и преплитат. В българската хроника се пише така (Богдан, цит. съч., S. 527: И прѣиде Аморать, сынь Оркановь съ Тѹркїеѧ въ лѣто „ѕѡлд (6834=1326) и поидоша на срѣдци и събраше сѧ вои багарстии съ ними же сынь Алеѯандровь Асѣнь и съразиша вои и оубиша Асѣнь и отъ Блъгарь множьство погыбе, и пакы съвъкѹпиша сѧ Блъгаре съ Михаиломь, съ сыномь Алеѯандровѣмь, и того оубыша и плѣнивше множьство народа поведоша на Галиполѣ.[194]

Същата тая дата (1326) е погрешно предадена и във влашката хроника, която Раковски използува за българско сражение с турците в Тракия (в труда си за Асен I и II) и е издадена от Моха (401). Богдан мисли, че вместо ѕѡлд трябва да се тури ѕѡод или ѕѡов(1363 или 1364). Обаче мимо въпроса за годината 1362, 17 февруари, в която съгласно българската хроника е умрял било в 1326 г. Тая дата не е вярна и не е възможна, защото преди всичко никакъв Мурад, нито Александър, а още по-малко негови синове не се чуват преди 1331 г. В. Григорович се помъчил да поправи тая дата на 1365 г. Това е също произволно, напосоки. По Радченко Михаил Асен е умрял в 1355 г., а името на Иван Асен се чува в борби срещу турците къде София. Дали в сражението съгласно влашкия ръкопис са участвували и двамата братя Михаил и Иван, или пък имената им ни посочват две отделни сражения и в разни краища? Най-възможното е, че това сражение е станало, преди турците да вземат Димотика и Одрин, защото инак след победата си над българите нямаше да се върнат в Галиполи, а в по-близките на България взети византийски градове: Димотика или Одрин. Ако наистина Михаил Асен или Иван Асен са умрели около 1355 г., то с голяма правдоподобност би могло да се твърди, че въпросното сражение срещу турците над Балкана е станало около тая дата. По тоя начин става ясно; че тук не е въпрос за турско завоевание, а за турско нашествие, тъй като фактическите турски завоевания в България почват след 1361 г. Съмнително е дали последните две цифри във влашката дата 1326 г. не са разместени вместо 1362 г. През последната дата, както ще се види, е станал „ловджийският поход" на турците в българската област Загора (с център стария Девелтус, днес с. Якезлии, Бургаско). Годината 1353 у Bratutti (op. cit., p. 87) за падането на тая област е съвсем погрешна, защото у оригинала (Саадедин) това е станало в 1362 г. (Срв. Gitabi Teuarichi у Jeronymus Beck von Leopoldstorff, Neuwe chronica Türkescher Nation, 1590, S. 7—8 за 1360 и 1364 г.) Годината 1326, която Цинкайзен посочва за опленяването на Айтос от турците и която повидимому съвпада с тая за сражението под Алексан-

---

Иван Александър, Макушев, още преди да беше излязла на бял свят тая хроника, поправи Иречековата дата 1364 год. за войната на Александър с Палеолог на 1362 год. (ЖМНПр., ч. CXCVII, с. 85).

Горереказаният пасаж от българската хроника е подобен на тоя във влашката, дето Моха е изпуснал израза пондошѧ на Срѣдцн. По тоя начин версията за българско сражение с турците под двамата Александрови синове визира само едно място, и то не Тракия, а София.[195] Макушев (op. cit.,) мисли, че сказанията за 12-годишни борби на „цар Асен" с турците при София, в които както Иречек, тъй и Богдан (op. cit., S. 496) визират Иван Асен, и то във връзка с пасажите в горните две хроники, „не се отличават с достоверност". Ако действително при София турците са победили двата сина на Александра, и то, да кажем, най-рано в 1362 год., то следвало би да приемем, че Южна България ведно с областта между София и първата са паднали в тая година, когато се знае, че съгласно Саадедин Ихтиман и Самоков паднали в 1366 г., а София чак в 1382 г. (срв. Макушев, op. cit.), Богдан мисли, че датата 17 февруари 1362 год. за смъртта на Александър е вярна, защото, ако беше той жив в 1365 г., както е у Иречек, то не неговите синове, а лично той щеше да се бие с турците при София. А ако се приеме датата 1362 г. за това сражение като положителна, то трябвало би да се заключи, че Александър е умрял само няколко дни или седмици преди това сражение.

дровите синове, съгласно влашката летопис, както ще се види, не се отнася за Айтос, а по погрешка за Абидос — град, далеч от българските владения (на азиатския бряг в Дарданелите).

Тъй или инак, и в това загадъчно сражение в Тракия между българи и турци името на Александър липсва. Никак не ми е известно кой е авторът и откъде е черпена забележката в руския превод на Емил Лавеле за Балканския полуостров (ч. II, с. 7), според която в Ямбол са се водили преговори между Венеция и сръбския крал Душан в 1355 г., 20 декември! Тук Венеция предлагала на Душан съюз срещу Византия: „legam et confederationem“. Тоя интересен факт, колкото се отнася за града Ямбол, е погрешно предаден. Преди всичко Ямбол до 1366 г. е бил в български ръце, а присъствието на Душан в него е невъзможно без участието на Александър. Заблуждението произтича от смесването името Diampolis (Ямбол) с името Diabolis, име на град в Македония. Даже „непогрешимият“ според думите на Gibbon D'Anville смесва Diampolis с Amphipolis (в Македония). Вж. коментара на Leunclavius (cap. 43, p. 422): „Empolis haud scio, an non sit Amphipolis, vicina Serris de qua dictam“ (cap. 42, p. 422). (Днес Амфиполис е със следи при селото Еникьой до Серес.)

С вземането на Одрин от турците по-нататък беше немислимо да се удържат близките на север от него български крепости. Наивно би било да се мисли, че разделянето на българското царство при Александра и неговите синове отне на българите възможността да отблъснат турците чрез едни цели, събрани усилия. Разделението на българското царство бе само една от външните причини за сгромолясването ни. Че българите, ако и съединени, не биха могли да оцелеят пред турците, на това може да противоречи само тоя, който има смешни предразсъдъчни представи за първоначалната турска жизненост и мощ. Самият факт, че под турците паднаха всички балкански държави, и то при нееднократни коалиции и експедиции срещу първите, е достатъчно да ни убеди в горното.

Първите турски завоевания в България почнаха от югоизточните ѝ владения. Версиите по това фатално начало са разни и преплетени. Досега се знаеха донейде само турските победи по долината на Марица, в Южна България, на първо време до Ихтиман и Самоков. А въобще за завоеванията в Южна България повече от това, което е оставил Иречек, ний не сме се заели да разчепкваме досега. Иречек пише дословно следното: „Между годините 1365—1370 турците подчинили цяла Тракия. Самият Мурад се запътил към Понта, взел от българите Айтос, Карнобат, Созопол, а след това — Виза и Къркклисия. Друга войска под началството на Тимурташ покорила Ямбол, а трета, под Лалашахин, след усилни борби в горите взела Самоков и Ихтиман“ (Ист. Болг., с. 429).

По-долу, както ще се види, редът на турските завоевания в България е малко по-друг. Собствено Иречек е скицирал данните по тия завоевания и избягва подробностите, които, очевидно е, трябва да бъдат предмет на отделни проучвания. В това отношение нашите тук усилия ще бъдат насочени към разнищването на заплетеното у разни източници, познати или непознати досега. Това е и прагът към обстойното изчерпване на тоя важен за нас въпрос.

След вземането на Одрин (1361 г.) Сюлеймановият сътрудник при Чимпа [Цимпе] (1353 г.), а по-късно Мурадов военачалник Лалашахин останал в Одрин и със събрани оттам сили потегля за Южна България (позната тогава с разните имена: Романия, Тракия, Подгорие, Долната земя и т. н.). Турските войски от Одрин ударили най-напред не към долината на Марица или Тунджа, а към българските владения в Югоизточна България, респективно към тия около Бургаския залив. За това ни говори турският историк Саадедин (в италиански превод на Bratutti), отчасти турската хроника, разгледана на немски от Йероним Бек фон Леополдсдорф, и най-после обстоятелството, че турците се подвизават край Бургаския залив, оседло или не, още преди падането на българските градове в Югоизточна България под тях (между 1365 и 1368 г.). Горните турци са помагали на българите срещу византийците при обсадата на Месемврия (1364 г.).

Съгласно Саадедин втурването на турците в Югоизточна България след падането на Одрин станало под вид на „ловджийския поход“ в 1362 г., и то в страната Загора: „L'anno sudetto (по турското леточисление 763 г., а по християнското 1362 г.), Lalasciahin à guisa d'un Falcone sene volo, e diede la Caccia a'nemici infideli . . . e soggiogo il Paese di Sagara nel qual si trovano bellissime Città e Terre.“ И тъй, под маската на ловджии турците произвеждат първото си завоевателно нахълтване в България. (Интересно е, че след окончателното падане на България Одринско и Югоизточна България са били театър на най-пищните турски ловове, особено при Мохамед IV.) С нахълтването си в Загора, при неспоменувано българско съпротивление, турците, колкото и да не са турили ръка на нагазените от тях крепости, подготвят по-нататък пътя си към последующи завоевания. Факийското предание казва, че крепостите около тоя край се предали доброволно на турците, а жителите им били надарени с разни привилегии. Едни от потомците им, живущи във Факия, са Бинбельсвци — прадеди на Стефан Караджа (вж. в неиздаден ръкопис труда на Балчо Нейков за произхода на Караджата). Дали Факийско е паднало именно при горния „ловджийски поход“, за това нищо не се знае.

Лалашахин се връща от Загора в имперския лагер (Одрин), като се приготвя за нови победи: „doppo haver fatto buone provisioni per mantinimento di quelli luoghi conquistati, e nuove dispositioni per conquistar quei, che non erano conquistati, si riconduisse al campo Regio“. Изразът „buone provisioni“, струва ми се, не трябва да се чете буквално. Очевидно е, че нуждата от една ревизия или поне от критическо отнасяне към превода на Bratutti е належаща. Bratutti е изпуснал доста пасажи от оригинала, па редом с техническите грешки в превода не липсват и текстуални.

Но какво е това Загора? Не е ли въобще името на България за това време или само такова на област в Югоизточна България?

Област Загора край Бургаския залив се чува още при Тервела (705—720 г.), а официално била призната от византийците като българска област при Бориса (в 863 г.), вече с граници между Сливен и Девелтус (днес село Якезлии до Бургас). Братути за „ловджийския поход“ на Лалашахин в 1362 г. пише: Sagora=Debelto. Дотук е неоспоримо, че област Загора е имало в Югоизточна България, но тъмно е по-нататък свързването на името Загора с Пловдивско, очевидно, като се визират днешните градове Стара и Нова Загора, които са паднали малко след горния поход. Тук въпросът е за разселено население от юг към запад и север, което отнася заедно със себе си и името Загора откъм Бургаския залив в средногорска България. Хамер споменува вземането на „двете Загори“ (Стара и Нова), но историците често употребяват заварените от тях имена на области и заселища, а не тия, съществуващи при завоеванието им. (Такъв е случаят с Къркклисиа, Казълагач и т. н., които като имена на градове от турски произход преди турските завоевания носеха не турски, а местни имена.) Градът Стара Загора, до турското идване познат с името Боруй град (съгласно Лукарич), е интересен във всяко отношение. Възникването му с днешното си име визира важни номенклатурни и етнични промени от време на турските нахълтвания в България. За осветлението на миналото му ще помогнат говорът на населението му, неговата носия и физически черти. (В по-минали години старозагорци пред очите на сливенци са биели с червената окраска на техните коси. Днес, като размесени, тая черта се е затрила, а и новозагорци, името на които е свързано с това на старозагорци, сега с нищо не се отличават от околното население.) Тълкуване името Стара и Нова Загора от арабската дума загора, захра или захире е съвсем погрешно. (Споменува се име Zahra или La reshad (?), на изток от Manzikert, дето е станал боят между Alp Arslan и Роман Диоген (1071 г.) в Мала Азия. Срв. Gibbon, ed. Lee, VI, p. 239. Това име обаче няма нищо общо със Загора.)*

---

* Иречек е наклонен да вярва, че името Стара Загора е произлязло от името въобще на България (Загора). — Път., II, с. 166. Според нас това мнение е неприемливо. Интересно е, че още Халкокондил споменава до Пловдив „τό τῆς Ζαγωρᾶς πεδίου“ (Загорско поле).

С изключение на Саадедин и Леунклавиус всички други историци свързват името Загора с турския поход към Пловдив и очевидно с това име визират днешно Старозагорско. Съгласно Саадедин Лалашахин след „ловджийския поход“ в областта Загора (при Бургаския залив) връща се в имперския лагер, а на следната година, в края на 1362 или в началото на 1363 г., продължил завоеванията по долината на Марица (когато Мурад бил в Бруса). Именно оттук почват Хамер и другите по-модерни историци върху турските завоевания. Ученият Хамер, който нерядко си служи със Саадедин, прескача споменатия от последния първи Лалашахинов поход в областта Загора и почва от тоя, насочен по долината на Марица срещу Пловдив, за да паднат по тоя начин и „двете Загори“: „nach den beyden Sagra's, dem alten und neuen, und Filibe“ (Hammer, Geschichte des Osm. Reiches, 1827, Bd. I, S. 166—168). Това било в 764 г., или в края на християнската 1362 г. Много по-ясен е от Хамер Иероним Бек фон Леополдсдорф, по-стар от Саадедин и очевидно с по-авторитетни източници: „nach diesem hat Gasi Murat seinen Hofmeister den Schachin geschickt und hat ihm erlaubt um Zagora und Philibe die Gegend zu berauben, plündern und brennen. Wie sie dahin kommen haben, sie dieselb Landschafft geplündert, das Volk gefangen genommen und weggeführt“ (op. cit., §§ 7—8). Тук вече се говори за пленен и заробен край между Пловдив и Стара Загора, за сметка на предишното население, в който идва ново, вероятно от Югоизточна България, което и пренася там името Загора. В тая смисъл загатва и йеромонах Спиридон, у когото Девелтус е Велта, както ще се види по-долу. (Към изповедта на част от малоазийските българи, че са преселени там от „Заарско“, трябва да се отнасяме предпазливо. Политическите потреси на полуострова с идването на турците и падането на България приведоха населението в цяло вавилонско стълпотворение. Както ще се види, по-голямата част от днешното население на Югоизточна България и на юг от турската граница, дори до Цариград, Чорлу, Силиврия и т. н., е от средновековната Североизточна България. През средата на робството, а особено през кърджалийско време тъй размесеното население в Южна България е трябвало да бяга в Одринско и Мала Азия. Това е само продължение от разселванията след 1361 г. Обратно, в самото начало на завоеванията българите от Югоизточна България трябвало да бягат или през Източния Балкан в Северна България, или към Средна гора (вж. статията ми в „Известия на Истор. д-во“, I)[196]. Доколко е допустимо, че турците, преди да турят ръка на Югоизточна България, ще я прескочат временно, за да ударят към западната част на Южна България — това е въпрос на турска тактика и съображения и мъчно би ни побъркало по пътя на установяване фактите. Последният опит за превземането на Цариград, както се знае, е век след първото турско завоевание в полуострова, и то след завземането на всичките тук краища без самия Цариград. Тъй или инак, първият опит на Лалашахин срещу южнобългарските владения е бил насочен в Югоизточна България, в тъй наречената област Загора, следи от която намираме и в по-старото българско владичество край Бургаския залив и по странджанските склонове, между Сливен и последните. По Леунклавиус областта Загора се е простирала и на юг от днешната турска граница между Атлиман и Сакара, а именно докъде Скопелос (днес над Къркклисии): „Ex altera parte freti regiae Muratis oeconomus Schachinas Zagoram et Ischebolem subingauit, anno 1366“(?). Това е важно, защото с израза Загора и Скопелос Леунклавиус визира областта Загора в Югоизточна България, Ischeboli или Скопелос се нарича „близък на Загора или в съседство с нея: „Ischeboli, graecis est Scopelos, Zagorae vicinam“ (срв. Pand. hist. Turc., 1651, ibid., Annales Turcici, p. 315 и 415). Както при всеки поход, турците не пропуснали да се награбят в Загора на скъпоценни дрехи, хубави момчета и момичета, голямо число пари и много други неща: „ricco d'infinite spoglie nemiche, come di pretiose robbe bellissimi fanciulli, gran quantità di denari contanti e innumerabili altre cose“ (Саадедин у Bratutti, op. cit.) След връщането на Лалашахин в султанския лагер от тоя поход в областта Загора плячката била разпределена между войниците. За присъждане законния пай от заробеното нарочно идва от Карамания ученият духовник и законовед Кара Рустем. Вече оттук се види колко богата е била плячката, взета от тоя кът на Югоизточна България. Саадедин нарича това време „блажено“ („felice tempo“).

Оттук, както се каза, турците ударват по долината на Марица за вътрешността на Южна България. И по тая посока данните на разните историци са различни, дори противоречиви. Урагузкия летописец Яков Лукарич Лалашахиновият поход към Старозагорско и Пловдив е смесен с Тимурташовите победи в Югоизточна България, па както датата, тъй и името на царствуващия султан са сбъркани: „Soliman con occasione di questa vittoria s'impadronò d'Adrinopoli, Filipopoli et di Boruigrad et di Jambol.“ В Tindal-овото издание на Кантемир данните по тоя въпрос също са заплетени. Според Кантемир Лалашахин в продължаване завоеванията на север от Одрин взел Felibe и Eskizagena същата година, когато пада и Одрин. Той споменува и Zagara, с която очевидно визира Загора в Югоизточна България, и твърди, че е била взета заедно с Гюмюрджина (в 1365 г. Срв. ed. 1756, p. 35—41). В първото си твърдение Кантемир ще се е повлиял от Леунклавиус (Pand. hist. Turc., 1651): „ut omnem Zagorae Philibaeque vicinam depopularetur, et igne deleret“ (ibid., Annales Turcici, p. 315). Според Сансовино (Historia universale, 1600, p. 187) Пловдив паднал едновременно с Одрин: „Amorath per la perfidia, et per l'auaritia d'alcuni Genouesi, passa per lo stretto dello Elesponto ad Abido et piglia Filipopoli et Andrinopoli.“ Това са общи и нахвърлени напосоки думи. Сансовино като венецианец туря враждебните нему генуезци за причина на Мурадовите завоевания. Съгласно английския историк Knolles (The Turkish History, 1701, I, p. 128) областите Philippopolis, Zagora и Ipsala (днешното Хафса под Одрин) били взети в 1362 г., след самото падане на Одрин. Това твърдение е едно от най-правдоподобните.

Иречек, ползующ се главно от Zinkeisen за турските победи след падането на Одрин, пише, че прямо след тия успехи турците нападнали България. „Пълководецът Лалашахин, завоевател на Одрин, взел Стара Загора и принадлежащия на българите от 1344 год. град Пловдив“ . . . След това падат подред околните български крепости: Раковица при Белево, тия в областта Цепина и т. н. Иречек не посочва дати при тия тъй интересни завоевания, защото преди всичко те са противоречиви у разните историци.* Във всеки случай трябва да се приеме, че падането на Южна България по долината на Марица не е станало отведнъж, а в промеждутъка между 1362 и 1366 г. Както ще се види, съгласно Саадедин, когато Тимурташ обсаждал Ямбол (1366 год.), Лалашахин е коопeрирал [действувал едновременно] къде Ихтиман и Самоков, дето турците заробили български момчета и момичета, „по-светли от луната и слънцето“ . . .

От българските източници ще отбележим историята на йеромонах Спиридон (вж. хубавото издание на проф. Златарски) Спиридон обаче погрешно приписва на султан Сюлейман турското нахълтване към Пловдив, когато се знае, че Сюлейман умря в 1359 г. Същата грешка прави и Лукарич.

Спиридон изрично не споменува Пловдив, но това се вижда от думите му за падането на Стара Загора: „тоже возвратиша ся паки в Болгарии . . . и преидоша Тунджу, плениша Загора и Велту, град великия, иже ныне Ески Захра називается“ . . . По тоя начин Спиридон отнася падането на Стара Загора и Пловдив след Ямбол, когато по-нататъшните факти говорят, че Ямбол е паднал след Пловдив и Стара Загора. Но туй, което е за нас важно, то е, че Спиридон отъждествява Загора и Велту със Стара Загора, което още веднъж говори за произхода на днешната Стара Загора от старата област Загора край Бургаския залив. В тая посока ще се изтъкне обстоятелството, че под името Велту Спиридон визира старото име Девелтус, съкратено от което е Велту. Дали тук се подразбира първият турски завоевателен опит в Югоизточна България, респективно в областта Загора, при тъй наречения „ловджийски поход“ (в края на 1361 или в началото на 1362 г.) — това е предмет само на догадки. От български източник ще е тоже забележката: „тождє лѣто (ѕѡчд) прїми ц̅рь мꙋрать Пловдинь и҆ дрꙋге градовѣ и҆ плѣни блъгарскꙋю землю“ („Древности србске“, Гласник, I, с. 166; тая дата (=1386 г.) е също погрешна).

---

* Срв. Хамер в оригинала и изданието му на френски у Hellert, който още повече заплел фактите (т. I).

И тъй нишки от турски завоевателен поход в Югоизточна България преди завладяването на Пловдив и Стара Загора са неоспорими. Какво е било положението на българите в тая част на България при факта на взетия вече тракийски ключ Одрин (1361 г.) и след турските победи на запад от нея, това всеки може да си представи при съществуващите турски начала: грабеж, отвличания, пламъци и сеч. Истинските господари в Югоизточна България, ако и още незавладяна, са били турците. Тук са се държали само няколко крепости — градове със затворени в тях гарнизони, а полетата и горите са били театър на ужаси. Бягането на част от тукашното население ще е станало още в промеждутъка между 1362 и 1366 г. Ако Югоизточна България не се намираше в подобно несигурно и плачевно положение, ний мъчно бихме си обяснили защо турците ще оставят след 1361 г. една незавладяна от тях област зад гърба си и ще я заобиколят, като ударят навътре в Южна България, между Родопите и Средна гора, за да се озоват чак при Самоков. Ний нямаме никакви известия за участието на българските гарнизони от Югоизточна България срещу турците или за опита им да ударят в тила на последните, когато те нагазили горното течение на Марица. Въпросът е обаче дали вторият Мурадов пълководец Тимурташ не е коопериpал едновременно през 1362—1363 г. заедно с Лалашахин по горeказаната посока. Загадките във влашката летопис за българско съпротивление в Тракия не се подкрепят от турските източници до 1366 г. Съгласно Саадедин военачалникът Лалашахин, след като превзема Пловдив и заминал за Ихтиман, Тимурташ е имал заповед да превземе Ямбол, т. е. да начене завладяването на Югоизточна България, завършено, както ще се види, с победите на самия Мурад. От неточния превод на Bratutti са произлезли редица противоречия. Така, пише се, че Тимурташ превзел Ямбол и ограбил Ихтиман, когато през това време според същия Саадедин в Ихтиман се е намирал Лалашахин (p. 100, 101). Родопските крепости не ще са се прескочили току-тъй лесно, а ако е станало нужда, щото на Лалашахинова помощ да се яви самият Тимурташ по тия краища, това не ще е станало след, а преди да падне Ямбол (1366 г.).[197]

Превземането на Ямбол е и началото на падането под турците на Югоизточна България. Това Саадедин отнася в 768 г., или по християнското летоброение 1366 г. Тая дата е достоверна, защото се съглася и с данните на Хаджи Калфа (в Rumelie und Bosna, ed. Hammer). Във френското издание на Хамер (Hellert) тая дата е погрешна (772) [по турското летоброене], или 1370 г. Ямбол не е бил проста крепост, а ако се съди по вървежа на Тимурташовите победи по тая посока, турците ще са дошли направо от Одрин и по пътя оттам за Ямбол са взели крепостта Казълагач, която, както ще се види от хорографията на Югоизточна България, по-рано е носела чисто българско име: „però l'anno 768 fú preso, e soggiogato il paese di Chisil-Agac, prestando ubidienza, e facendosi tribatarij gl'infedeli di quello.“ Тук не се посочва ефективна българска отбрана. При неявяването на помощ от околните гарнизони или на войска, водена от цар през Източния Балкан, българската крепост при Казълагач трябвало след самостоен опит към защита да се предаде. Че българите тук са оказали съпротивление, се вижда от обстоятелството, че крепостта е била разсипана, а върху развалините ѝ се заправя турско заселище с име Енидже Казълагач (т. е. Нов Казълагач; Казълагач значи буквално червено дърво — от туй, че тук е имало станционен стълб със съответния цвят, на пътя от Одрин за Ямбол, дето по-рано се е намирала римска станция. Срв. термина агач в номенклатурните имена: Дедеагач, Девлетлиагач, Бозагач и т. н.).*

След падането на Казълагач идва ред и на крепостния град над него — Ямбол: „onde Timurtasbeg sen'andò senza undigio verso Ianmboli“. . . все в същата 1366 г. (през лятото). Превземането на Ямбол не е било току-тъй лесно въпреки големия брой на турците. Градът е бил обиколен от здрави стени и представлявал добра крепост. Поне това се вижда от развалините, които Хаджи Калфа заварил там през XVII столетие, и от голямото съпротивление, което Тимурташ срещнал при обсадата. Турците срещу Ямбол („i soldati fedeli, guerrieri fedeli“) били в голям брой. Българите („infedeli“), само след като видели множеството турски сили („vedendo la gran forza e potenza de guerrieri fedeli“) и поради други неблагоприятни обстоятелства, след отчаяно съпротивление решили да се предадат (все съгласно Саадедин). Името на българския началник в Ямбол не е известно. За него се пише, че се уповавал на издръжливостта на крепостта и на здравината на града („il cui Precipe confidandosi nella fortessa, e sodezza di quella Città), който бил заграден със стени („le mura della Città“). Турците предложили на тоя началник да се предаде доброволно, но той отказал и се съпротивявал („s'oppose, e fece repugnanza“). Турците атакуват стените и се почва бой. (Трябва да имаме предвид обстоятелството, че Саадедин като мохамеданин не ще е напълно безпристрастен в разказа си по падането на Ямбол и ще е пропуснал доволно интересни данни от храбростта на тукашните българи.) Колко е траял боят, не е известно, но Саадедин твърди, че българите, заобиколени от голям брой турски сили и знаейки, че рано или късно ще паднат, решили да предадат града („e conoscendo, che di necessità dovevano render la Città, si risolvero di renderla“). Обаче — добавя той — българите имаха напразния кураж да се уповават на силите си и отложиха предаването на града за няколко дена („ma per causa del sciocco coraggio loro differirono alquni giorni la resa“). Ямбол и след това едва ли тъй лесно щял да падне, ако през това време тук не е владеела голяма горещина („eccessivo caldo“), откъдето се вижда, че обсадата е била през юли или август (1366 год.). Освен това появила се и чума, която попречила на обсадените, заразила виното и храните им („gl'assedioti s'erano giò ammorbati, e liloro vini, e cibi s'erano guastati dall'aria corrotta“) — вероятно от непогребаните трупове на избитите край стените войници. Ето защо — завършва Саадедин — градът по необходимост трябваше да се разсипе („però di necessità resero la città“). Турците взели големи плячки от Ямбол и се върнали в имперския лагер (Одрин). Именно в това време Лалашахин се подвизавал между Ихтиман и Самоков (Bratutti, p. 101) и се връща в Одрин през същата 1366 г., дето заварва върналия се от Бруса Мурад. Както ще се види, задоволяването на Тимурташ да вземе само Казълагач и Ямбол е свързано с важни за историята ни събития. Мъчно би се допуснало, щото победоносните турски войски да се ограничат само с вземането на две крепости в Югоизточна България, ако по пътя на тия победи не им се изпречили някои препятствия, в случая от род, лежащ вън от употребата на оръжието. През 1366 г. стана експедицията на граф Амадей срещу Иван Шишман, а последният в същата година е посетил Мурад в Одрин. Това е важно и го научаваме не от турските, а още по-малко от български източници, а от хрониките по горната интересна експедиция. И тъй промеждутъкът 1362—1366 г. за Югоизточна България остава с бели страници в историята ни, поне откъм данни за турските тук подвизавания. Взетите от Тимурташ български крепости Казълагач и Ямбол съмнително е дали не са били населени след това с турци. Още в 1388 г. се среща турско номенклатурно име за заселище между Ямбол и Сливен, наречено Таузонлу, вероятно Таушанлии.* Турски грабежи покрай Казълагач и Ямбол не могат да бъдат изключени. Официално обаче до момента на превземането останалите крепости в Югоизточна България турците ще са се държали все още приятелски с българите. През 1364 г., когато по неизвестни причини Палеолог напада българските градове на Бургаския залив, турците са помагали на българите, особено при Месемврия. Оттук се вижда, че турски войски са шетали из цяла Югоизточна България след първия завоевателен поход през 1362 г. Даже в 1366 г. се срещат и турски пирати по тоя залив, както ще се види по-долу. Палеолог през 1364 г. взел само Анхиало, но при това градът пак останал в български ръце, тъй като Иван Александър платил военните разноски по тоя поход и освен това — известна друга сума. Значи, в това време, когато турците се силеха как и къде по-износно да грабнат парче земя от българските и византийски владения, господарите на последните си вадеха очи; те един друг.

---

* На старото място на Казълагач е имало тракийско заселище с име Orudiza, което през римско време поради пристроената към него крепост се нарича Orudiza ad Burgum (по данните на римските итинерери).

---

* В Историята на българите Иречек (цит. съч., с. 445), като споменува заселище Таусли, дето в 1388 г. Иван Шишман като пленник на Али паша отива да се моли на Мурада I да го помилва, казва, че то е неизвестно, но по-после (в „Пътувания по България“, ч. II, с. 674) той твърди, че Таусли е Таушанлии при Таушантепе, до Ямбол. Колкото и да е внушително това посочване, съществуването на заселище с име, по-близко на Таусли, а именно Таузлии при Сливен, ни кара да мислим, че това историческо място се е намирало тъкмо тук. Дринов съвсем несполучливо посочваше Таузлии в Тузлука (Псп., кн. VII, с. 3). Подробности за това заселище ще се дадат в историята на Сливен, защото то влиза в неговите покрайнини. Намирало се е на северозапад от с. Черкешлии (Михаилово), между него и града Сливен. Тук и до днес се намират следи от стари основи. Стари селяни

Иван Александър вероятно умира съвсем безславно. Даже ний не знаем и датата на смъртта му. Универсалният му наследник Иван Шишман, преди да обърне очите си към юг, дето той изгубил половината от бащините си владения до 1366 г., гледал как и как да се докопа до малкото царство на несъщия си брат Иван Срацимир. В тая посока той предизвиква маджарите и влиза от една крайност в друга — съюз с убиеца си. Маджарите взели Видин през 1365 г. и затворили Ивана Срацимира в хърватския замък Гумник. За изгонването им оттам Иван Шишман се съюзил с турците и напада на маджарите в 1366 г.[198]* Именно от тая година е и неговият васалитет под турците. Явява се въпросът: дали тъй образуваният съюз не е бил насочен от Шишмана като диверсия срещу турските завоевания в Южна България, а особено срещу тия под Тимурташ над Казълагач и Ямбол, и, второ — да отвлече вниманието на Мурада от походите му в Западна Бъл-

---

разправят, че то се казвало Тазли или по турски Таусли, а по други Таваз лии (таваз на турски значи паун). О аче най-популярното му име е Таузлии. Така на североизток от следите му има местност, наречена Таузлийска поляна, или Тауслаалан (по турски). (Срв. Д. Димов в сливенския в. „Радикал“, бр. 54, с. 4.) Интересно е, че и на гръцки паун значи ταώς. Днес фауната на Сливенско, някога тъй богата, е значително обедняла. Допреди няколко години тук пауните не са били рядкост. Селището Таузлии е било разсипано към средата на XVIII век наедно с друго сливенско село — Гергювец. Причина за това, казва преданието, е било намереното между тия две села богатство, и то случайно, от местните говедари. Някои от намерените монети (златни) са били с изображения: стан и кокошка с пилета. Че наистина тук е било историческото място Таузлии, се вижда и от Хамера за ловджийския маршрут на султана Мохамед IV, който от Ямбол за Сливен се е спрял в Tausli (а не Ta sonlu — Таушанлии). След това (средата на XVII век) туй заселище вече не се споменува.

* Срацимир за отбрана срещу брата си Шишмана ще е коопериал с маджарите. Шишман срещу последните е нахълтал чак в Банат, придружен от съюзниците си турци. Срв. Szalay, Gesch. Ungarn's, II, S. 275. Срацимир дошъл обратно на трона си в 1369 г.[199]

гария? Факт е, че Тимурташ взема Казълагач и Ямбол и ненадейно спира завоеванията. Самият Шишман отива в Одрин през края на 1366 г., вероятно вече не само като съюзник, но и като шурей на Мурада. (Мнението на някои, като това на Халкокондил, Цинкайзен и т. н., че Тамара, дадена за жена на Мурад, е дъщеря на Иван Шишман, е съвсем погрешно. Даже да предположим, че тя в 1366 г.[200] е била 16-годишна, ще излезе, че Александър се е оженил за еврейката, преди да се качи на българския престол. Тамара като кръстно име няма нищо общо с еврейското Мария. Днешното кръстно българско име Мара не е съкратено от Мария, а от Тамара, което име, като от тюркски произход, е влязло у българите чрез прабългарите.*) Очевидно е, че бракът на Тамара с Мурад е бил жертва от страна на българите. Дали той е станал още преди съвместното нападение срещу маджарите от страна на Мурад и Иван Шишман, или след това, когато се чува, че граф Амадей иде срещу Иван Шишман — всичко това е мъгляво и не се загатва даже в историята. Във всеки случай отиването на Шишман в Одрин през есента или зимата на 1366 г. ще се е подклаждало от интимни връзки между него и Мурад.

---

* Успенски (ЖМНПр., ч. CXCIX, с. 17—21) е на особено мнение по въпроса за Тамара. Преди всичко нарича я Каратамара, повлиян от надписа на Кързоновото евангелие, дето се споменува за деспота Константин и съпругата му „Керафама“ (срв. Иречек, Ист. болг., с. 420). У поменика (Раковски, О Асѣню . . ., с. 52) стои изразът „Кирѣ Тамар“. Успенски мисли, че не Тамара, а другата дъщеря на Александър, именно Десислава, е била женена за Мурада. Епосът ни обаче сочи името Мара, като съкратено от Тамара. (Успенски криво схванал „Марульо, бяла българка“ и мисли, че тук името на тая царска дъщеря е Марул, когато „Марульо“ е от Маро ле или Маро льо, дето -ле или -льо е обична форма на обръщение в народните ни песни.) При това той посочва датата на брака в 1371 год., но добавя, че всичко това са мнения, за които той не гарантира. Най-вероятното е, че бракът между Тамара и Мурад е станал в 1366 год., когато Иван Шишман се съюзил с турците и още от нея година им станал васал. Нека си припомним, че малко преди тоя съюз са паднали южнобългарските градове Казълагач и Ямбол (в лятото на 1366 г.), а Пловдив и Стара Загора били взети още към 1362 г. При това успехите на Лалашахин по долината на Марица, дори до Самоков, са известни. Иван Шишман, за да предотврати турското нагазване в Западна България, защото Южна България в 1366 г. е била в поголямата си част загубена за него, побързва да влезе в съюз с Мурад и дава сестра си като залог.

Че Тамара е сестра на Иван Шишман, това се вижда и от българската хроника (Богдан, Arch. für Slav. Phil., XIII,S. 528), дето се казва, че с възкачването си на престола (след смъртта на Александър в 1362 г.) Иван Шишман е бил принуден въпреки волята си да даде сестра си за жена на Мурад: прежде же оубо разбоа сего оумрѣть Алеѯандръ царъ тръновскы въ лѣто ѕѡо мѣсаца февраріа зі и възыде на царство Шишманъ царъ, сынъ Алеѯандровъ. И посла Аморать къ немꙋ дати сестра своа нь и онъ и не хота дасть сестра своа, кера Ѳамарть царица. (Срв. и Hurmuzaki, Documente privatoare la istoria românilor, т. I, ч. 2.) Оттук се вижда, че твърдението на Успенски за брака на Мурад с българската княгиня, и то не Тамара, а Десислава, не търпи критика. Възможно е тоя брак да се е обусловил с отдръпването на турците от българските владения, за каквото се намеква в туземната хроника към Галиполи след сражението при „София“.

ПОХОДЪТ НА ГРАФ АМАДЕЙ (1366 Г.) СПОРЕД САВОЙСКАТА ХРОНИКА

Раздорите в Балканския полуостров при нахълтването на турците са били общи за всички тук народи и държави. Вместо обща отбрана срещу тях царе и царчета в полуострова се надпреварват кой по-рано да се самоубие. По общо правило посредствените личности си подражават: туй, което може да се каже за Иван Шишман като пълководец и политик, напълно се прилага и за съвременника му — византийски император Палеолог. Не бе се минало година, откак той нападна Александровите владения край Бургаския залив (1364 г.), тъкмо във времето, когато византийските и южнобългарските градове падаха под турците един след друг, Палеолог напуща трона си и тръгва из Европа по просия за помощ срещу последните. Странствувал той повече от година и най-после се озовава при маджарския крал в Буда, откъдето се наканил да се върне в Цариград през Видин. Дали в самия град Видин, или по пътя от него за Цариград — неизвестно, той бил пленен от Шишмана. Погрешно е твърдението, например на Иречек (Ист. болгар, с. 426), че Шишман не позволил на Палеолог да мине през владенията му. Тук не е въпрос за непозволяване, а за плен, който и поражда експедицията на граф Амадей срещу българските владения.[201] Граф Амадей VI Савойски е бил племенник на Палеолог, майката на когото го замолила да се отправи срещу турците начело на флота. Граф Амадей действително се отзовал на поканата, щедро платена от Византия, и с отбран отряд от италиански и френски рицари потегля от Венеция за Цариград, по пътя за където той изгонил турците от Галиполи. Оттук влиза в Цариград, дето се научил, че Палеолог е пленен от Шишман, и само по молбите на императрицата и патриарха той, вместо да продължава експедицията срещу турците, ударва край черноморските брегове срещу България, за да освободи братовчеда си. Иречек не ни обяснява защо граф Амадей, след като тъй сполучливо изгонва турците от Галиполи, се обръща внезапно срещу българите. Мотивите са очевидно горните. Както ще се види по-долу, особено от Савойската хроника по въпросната експедиция, подробностите от нея ни разкриват нови за историята ни факти, които, от друга страна, ще послужат за обясняване на много тъмни страници от миналото ни около съдбоносната за нас 1366 година (от която датира васалството на Шишмана под турците).

Рицарите на граф Амадей Савойски са били сбирщина. Между тях се срещат и англичани. Натоварени на кораби, те стигат в Галиполи на 23 август 1366 г. След като превзели тоя град от турците, те тръгнали за Цариград, дето всички били изумени от новината, че византийският император на връщане от маджарския двор бил пленен от Шишман и задържан от него като роб. Според Datta (Spedizione in Oriente di Amadeo, VI, etc., 1826) Палеолог е бил пленен от Срацимира. Това не е вярно, тъй като Срацимир през това време се намирал в хърватския замък Gumnik. Тук обаче може да се търси нишка от вероятността, щото Палеолог да е бил пленен в самия Видин, тъй като през това време Шишман начело на българи и турци, освен че нападнал маджарите във Видин, но прегазва Дунава и се озовава чак в Банат.

Тъй или инак, в Цариград се замислили как да се освободи Палеолог. Палеологовата майка, леля на Амадей, замолила последния да се приготви на път срещу България и да освободи императора, когото всички очаквали в тия критически минути. Граф Амадей, както всички рицари навремето си, които са имали за план авантюризма и за които е било безразлично срещу кого отиват да воюват, забравя, че е дошел срещу турците, и помолен от императрицата, потегля срещу българите. Флотата му е била увеличена с още няколко византийски кораба и припаси. При Thenedon, дето графът, след като събрал войските си, свикал съвет за новото си предприятие, решило се, по внушението на цариградския патриарх, да се тръгне срещу България: „par l'aduis du Patriarche de Cônstantinople fit faire voile vers Bulgarie". (Вж. Chronique de Savoye, Lyon, 1561, liv. II, 142—145.)

Граф Амадей не е ударил по сухо срещу България, защото експедицията му била морска, а ако да не бе това, той мъчно би преминал от Цариград за България по сухо, без да се срещне със силни турски войски. Тъй или инак, сбирщината от моряци и рицари потегля край черноморския бряг и стига българските брегове при Бургаския залив. Съгласно Савойската хроника първият български морски град, който паднал в ръцете на граф Амадей, бил Manthopoli (prise de pleine arrivée). Градът Manthopoli е другаде Мосополис, който от всичко личи, че е бил на юг от Созопол, защото последният град паднал след Manthopoli (Mauchopoli): „de là à Suzopoli par la riviere marine, laquelle fut emportée par force" (Chron. de Savoye). Днес от град с име Manthopoli, Mauchopoli или Мосополис няма никакви следи. Възможно е под това име да се разбира градът Ахтопол (или Агатополис), който действително е бил владян от българите като най-южен български град на Черно море. (Когато Одрин бил превзет от турците, тамошният гръцки митрополит се спасил в Агатопол.) Тъй или инак, покрай другото от тоя поход ний се учим и за размерите на българските владения, респективно Шишмановите, по черноморските брегове. Подробности по-нататък говорят, че Амадей пристигнал в Созопол на 17 октомври 1366 г. Там той срещнал съпротивление от страна на българите, каквото не се случило при Manthopoli. След Созопол дошло ред и на друго българско пристанище, наречено Скафида (в горната хроника: Estaphida). То е било добре уредено и укрепено пристанище, дето Амадей бил принуден да се сражава с (българска?) флота („ou ils combattirent une armée de mer“), която била разбита. Графът превзел града и пленил няколко военни кораба („vaisseaux de guerre“), след което престоял там известно време за почивка на войската („repos de l’armée“). Тоя морски град днес не съществува. Спомени от него се намират в името на реката до него Скеф.*

Трябва да забележим, че у разните източници за похода на граф Амадей срещу българите в подробностите не владее единодушие. На едно място например се разправя, че при Скафида Амадей се срещнал с турски пирати, които причинили на флотата му големи загуби (срв. Monum. hist. patriae Script., I, p. 310, etc.). Че пирати е имало край бреговете на Черно море по тоя край, за това се чува още към 1344 г., когато Теодосий не можал да остане в манастира при Емине поради многото наоколо морски разбойници. Също и Палеолог на път от Буда за Цариград не се решил да удари по море, защото се боял от пирати.

Колкото се отнася до реда на Амадеевите победи в Бургаския залив, най-правдоподобни данни дава Савойската хроника, според която след Скафида паднал Анхиало („un fort chasteau appellé l’Aniloth“), който град според други източници паднал след Месемврия и се пише с разни имена (Axillo, Anchialus, Achelous, Lassillo, Lessilo Castro de Lassilo, Auiloth и т. н.). Последното име говори, че у средновековните българи името на тоя град звучи тъй, както и днес: Ахилò.** Важното оттук нататък е, че след вземането на Анхиало граф Амадей изпратил хора да поканят българския цар да освободи братовчеда му — византийския император: „envoya le Comte sommer le Roy de Bulgarie de lui rendre l’Empereur“ (Chron. de Sav.). Вече от факта, че Амадей взел и Анхиало от българите, се вижда, че въпреки похода на Палеолог през 1364 г. срещу Александра последният се завършва без териториални облаги за византийците.

Граф Амадей съобщил на Шишмана чрез горните пратеници, че ако последният не освободи братовчеда му, той ще „изгори и изсече всичко“. Додето пристигне отговор от Шишман, Амадей ударва по-нататък и обсадил „хубавия град Месемврия“ („la belle cité de Mesembre“). Според Le Roulx това станало на 22 октомври 1366 г., дето се отличили рицарите Berlion de Forax и Guillaum de Chalamont. Съгласно Савойската хроника Месемврия е бил ограбен, а жителите му изсечени в деня на Saint Jean Baptiste. Ако се излиза от горната дата, възможно е превземането да е станало именно около това време на октомври (днес наша дата 7, а западен стил St. Jean de Cantii — 20 октомври). Градът Месемврия не паднал току-тъй лесно, защото тук българите дали отчаян отпор и избили много рицари, та и затова Амадей си отмъстил („Mesembre, laquelle il print d'assaut, et passarent tout ceux de ladite cité, par le fil de l'espee, et fut la cité mise à sac et pillee . . . fut bien vengee la mort des Chrestiens qui avoyent esté tuez aux assaut“).

---

* Средновековната крепост Скафида се е намирала при устието на реката Скеф, или Факийската река. От тая крепост и до днес личат развалини, във връзка с които е и името на находящия се до тях Калебурун (Крепостен нос). Градището е разположено на един полуостров, който се вдава в Мандренското езеро, а на мястото, дето полуостровът се съединява със сушата, се намира окоп. Във връзка с пристанището на Скафида ще е бил и мостът на Мандренското езеро, следи от който също личат. Срв. Шкорпилови в Мсб., IV, с. 122 и сл.

** Съвсем загадъчно е обаче името му в славянския превод на Симеон Логотета, дето Анхиало систематически се нарича по старобългарски Тутхонь (срв. проф. Златарски в „Изв. за българите“, с. 25), което вероятно ще е туземно или друго име, но не във всеки случай славянско.

Граф Амадей не е произвеждал само морска демонстрация срещу Иван Шишман, но завладявал, и то според Савойската хроника, в името на братовчеда си — византийския император. (Всички места, взети от него, „fussent reduites en l'obeissance de son parent l'Empereur Alexe (?), au nom du quel il y mit gens fideles et serviteurs de sa maiesté“.) Така за началник в Анхиало бил оставен рицарят Pierre Vibodi, а в Емине — Antoine de Champagne. От Савойската хроника не се вижда ясно кога е паднала крепостта Емине, дето действително е имало такава — дали по пътя от Месемврия за Варна, или след несполучливото нападане на Варна. Пише се само, че до Варна имало „un beau chasteau, nommé Limeno“ (другаде Lemona, Lymeno, Emonona, Cavo di Limano и т. н.). Там, казва същата хроника, бил оставен за началник capitaine Antoine Bastard de Savoye, вероятно тъждествен с посочения от Le Roulx рицар.

До момента на Амадеевото пристигане във Варна Иван Шишман, все тъй спокоен, е бил далеч от театъра на експедицията и не е имал намерение да освободи Палеолог. В тая посока той е бил окуражаван вероятно от самия Мурад — негов съюзник. Това е толкова по-правдоподобно, че Шишман по това време бил в Одрин, ако не е бил отишел там специално по тоя случай, да се съветва със съюзника и зетя си. Амадей, като вижда, че нищо не можело да принуди Шишман да удовлетвори мисията му, решава се на преговори. Варна, казва се в Савойската хроника, е бил укрепен и снабден с всичко, нужно за война („Varna, cité forte et bien munie de toutes choses requises pour la guerre“). Амадей се опитал да го вземе, но не сполучил и сключил примирие с жителите му („Laquelle, ne pouvait le Comte auoir, fit treues avec les habitans d'icelle et composa avec eux“ . . .). Условието било, щото 12 души от първенците (българи) на Варна да се нагърбят със задачата за освобождаването на императора, очевидно чрез преговори със самия Иван Шишман.* Възползуван от примирието, доде се постигне желаният резултат, Амадей се възвръща назад и ударва на българските крепости между Варна и Емине. Прескачането на тия крепости по пътя му за Варна възможно е да е станало по съображения, че те принадлежат на Добротич, а не на Шишман, главно срещу последния от които Амадей се отправил с тая експедиция. (Известно е, че владенията на Добротич се простираха до Емине.) Именно през това време били превзети Емине и Калокастро, днес с развалини под Емине, Палокастро.* В Савойската хроника изрично се пише, че Амадей нападнал на тия крепости, за да не губи време през примирието („pour aussi ne perdre temps pendant la treue").

---

* Амадей пристигнал във Варна на 25 октомври (западен стил).

Амадеевата флота пристигнала в Калокастро (Calocastro) в полунощ. Крепостта била вардена от часови (sentinelles), които забелязали приближаването на шест chevaliers и девет escuyers и ги убили. Това говори, че българската тук стража — важно за военните наредби на средновековните българи — е била сравнително голяма. Останалите рицари, на които горните 15 души вероятно са служили за авангард, уплашили се и се върнали в лагера си, засрамени от загубата („tout honteux de leur perte"). Граф Амадей се заклел, че няма да спи спокойно, ако не си отмъсти за загубата на тия шест chevaliers и девет escuyers („le Comte Amé jura qu'il ne dormiroit bon somme qu'il n'eust vengé la mort de ces six chevaliers et neuf escuyers"). Но крепостта на Калокастро не била тъй лесно превземаема. Станало нужда да се употребят много обсадни машини, вероятно взети от българите („grand nombre d'engins"), след което градът бил превзет, а всички намерени там българи били съсечени на късове („taillerent en pieces tous ceux qui furent trouvez dedans"). Именно при Калокастро дванадесетте български първенци — делегати до Иван Шишман — намерили Амадей на връщане от Одрин („douz deleguez de la cité de Varna qui estoyent allez a Andrenopoli").

Нека забележим, че съгласно данните по тая експедиция пребиването на Иван Шишман в Одрин е било в началото на ноември, т. е. два-три месеца след вземането на Казълагач и Ямбол от Тимурташ. Във всеки случай Иван Шишман е отишъл в Одрин очевидно при Мурад след сключения помежду им съюз и след похода им срещу маджарите. Това важно обстоятелство обяснява донейде защо Тимурташ през лятото в същата година (1366 г.) се ограничил да вземе само горните два града и е спрял по-нататък успешните си победи в Югоизточна България. Възможно е още, че именно в тая си среща с Мурад в Одрин Иван Шишман е извоювал неприкосновеността на Сливен не само от атакуване, но и от каквито и да било турски грабежи, като духовен, манастирски център. И действително, ни история, ни предания сочат на Сливен като пленяван или обсаждан град. За него не се споменува даже и при последующия Мурадов поход, когато падат близките на Сливен Айтос и Карнобат (1367—1368 г.). Краят на Сливен, както ще се види, се отнася чак след съдбоносната 1388 г.

---

* Добротич е бил само полусамостоен владелец под върховната власт на Шишмана.[202] Владенията му през 1357 год. се простирали до Емине, когато през тая година той е превзел последната крепост и Козяк (над Емине), обаче данни, които ни липсват, възможно е да говорят, че Добротич е бил принуден да се ограничи само в някои крайбрежни градове без Варна, тоя последният бидейки в ръцете на Шишмана[203]. В тая смисъл загатва и Брун (op. cit.). Важното е, че Амадей възнамерявал да прати част от флотата си през устието на Дунав за Видин, все в насока за освобождаването на Палеолог, но не сполучил. Че Шишман е владял през това време варненските покрайнини или поне това, че Добротич е бил на негова страна, се вижда от обстоятелството, че в края на декември, когато Амадей пратил свои хора да посрещнат Палеолог, последните били арестувани от българите в Калиакра.

Дванадесетте Амадееви делегати българи до Иван Шишман известили на Амадей в Калокастро, че намерили Иван Шишман в Одрин, който пък отговорил на Амадеевото предложение с условието, щото Амадей да снеме обсадата на Варна и тогава ще се освободи императорът.* Така е поне в Савойската хроника („se deporter de faire guerre es frontieres de Bulgarie et en ces pais“). Преговорите не ще са вървели тъй добре, защото става нужда да се свика конференция в самата българска столица (Trevo — Търново), която да реши въпроса. Конференцията е заседавала до края на зимата. От страна на Византия тук присъствувал цариградският патриарх, повикан от Амадей, казва горната хроника („avec puissance de contracter, et convenir pour l'accomplissement des accords et convenances“). От страна на Амадей като делегати на тая конференция присъствували благородниците de Fromente, Adalbert de Bohême, Guiot Ferlay и Gabriel Biblia. Разисквало се върху Амадеевите предложения и тия на Шишмана като отговор на първите. Амадей искал освобождаването на императора Палеолог и това на пленените от страна на българите рицари през време на експедицията. Шишман от своя страна е искал да му се повърнат взетите от Амадей черноморски градове.[204] Той обещал да освободи Палеолог, но забавял да изпълни това. Даже когато вече било решено, щото Палеолог да бъде пуснат на свобода и се срещне с Амадей, изпратеният специален човек да го посрещне бил арестуван от българите в Калиакра, над Варна. Вероятно Палеолог е пътувал по Дунава и при Силистра е трябвало да премине Добруджа и се озове във Варна, откъдето по море — в Цариград. От спорните точки, подложени на разискване в Търновската конференция, за нас е важна една от тях, именно искането на Шишман да му се възвърнат взетите от Амадей градове-крепости: Мосополис, Созопол, Скафида, Анхиало, Месемврия, Калокастро и Емине. От това искане може да се заключи, че казаните градове, освен че са влизали в български ръце, но са били в дела на Иван Шишман. (Крепостта Емине още през 1357 г. е паднала в Александровите ръце. Добротичовите владения и тия на сина му Иванко останали пак с най-южна крепост Козяк, днес развалини при село Гьозекен.)

---

* Това е още един аргумент, че Варна се е намирала в Шишмановите владения. Ако Добротич не е бил подчинен на Шишман или се е намирал в неприятелски с него отношения, то той би помогнал на Амадей — още повече че е разполагал с внушителна за времето си флота (боравил е чак в Мидия, под Агатопол и даже в Трапезунд).

Пленените от българите рицари са били откарани навътре в България. Между тях е бил графът Antonio Visconti, задържан от българите в Айтос (Aetos, Aïtos, Aïdos, Aquila и т. н.), и други двама благородника в Провадия (Provat, Probaton, Provad, Ovec). Последните двама ще са били пленени при Варна, а задържаният в Айтос бил пленен при Анхиало или Месемврия. Antonio Visconti е бил медиолански граф. Тук очевидно се посочват само благородниците, за освобождаването на които българите са очаквали богати откупи, а за пленените обикновени рицари или моряци нищо не се споменува, защото вероятно са били посечени. И действително Иван Шишман, колкото и да дал обещание да освободи тия благородници, последното станало само след предаването на откуп.

Императорът Палеолог е бил освободен на 21 декември 1366 год. и ще е минал през Варна, защото Амадей го чакал в Месемврия, дето се срещнали на 26 декември. Неизвестно поради какви съображения или угрози Иван Шишман е бил принуден да отстъпи градовете Месемврия, Анхиало и Созопол — поне така се казва в подробностите за въпросната експедиция. Амадей обаче не е искал да остави похода си с платонични последици, та преговаря с Палеолог върху споделянето на тъй придобитата плячка. Преговорите са траели доста дълго, защото Амадей и Палеолог останали в Месемврия цели две недели (до 9 януари 1367 г.), а оттам се преместили в Созопол и стояли до 20 март! Най-после на 9 март Амадей отстъпил Месемврия на Палеолог срещу 15 000 флорина, от които Палеолог платил само 11 000 (Datta, op. cit., p. 145—146). Вероятно именно за остатъка от тая сума Палеолог е бил задържан във Венеция при повторната си обиколка из Европа, дето се казва, че това станало за някакъв си дълг (през годините 1369 и 1370, когато ходил в Рим и Венеция).

Созопол и Анхиало били дадени от Амадей на Палеолог по същия начин. Най-после граф Амадей и братовчедът му, освободеният Палеолог, се връщат в Цариград по море, посрещнати от целия народ с голяма радост. Гърците акламирали граф Амадей с виковете: „Vive le nomble Comte de Savoye, qui ha delivré la Grece des Turcs et l'Empereur des mains du Roy de Bulgarie!" (Chron. de Sav.). Тук се разправят и други подробности, например за донжуанските похождения на рицарите в Цариград . . . Най-сетне Амадей потегля с флотата си обратно за Венеция.

Интересното за нас е, че Мурад не ще е бил безучастен към експедицията на Амадей и съдбата на Палеолог. Даже ако се обърнем малко по-назад, ще си припомним, че Тимурташ е имал заповед да удари на Казълагач и Ямбол почти едновременно с похода на Амадей срещу черноморските български градове. Нещо повече. През 1367 год., но неизвестно дали в началото или през средата на тая година, Мурад потегля лично начело на турските войски и превзема подбалканските градове на изток от Сливен. Съгласно Саадедин Мурад взел тогава Айтос (Aidos) и Созопол (Zizeboli). Между тъй взетите тук градове Хамер прибавя и града Карнобат (Karinabad). Цинкайзен счита падането на Ямбол и Казълагач (Jamboli и Jenidsche Kizilagadsch) почти едновременно с падането на Айтос, Карнобат, Созопол и т. н. под Мурад. Той черпи сведенията си по тоя случай главно от Саадедин, но мохамеданската година 768, когато паднал Ямбол, погрешно я сметнал на 1365 г.

Допусканото от Хамер падане на Карнобат едновременно със Созопол и Айтос търпи възражение в лицето на Хаджи-Калфовите данни, разгледани от същия Хамер в превода на Rumelie und Bosna. Тук Хаджи Калфа твърди, че Карнобат е превзет също от Мурад, но не в 1367 г., а в следната — 1368 г. (770). Айтос, пак според него (Хаджи Калфа), е паднал в 1367 г., откъдето още веднъж се види, че окончателният завоевателен поход на турците в Югоизточна България на изток от Сливен е станал не едновременно с тоя на Тимурташ, а най-малко година след него. На Хаджи Калфа може да се дава предпочитателна вяра, защото той лично е обходил тия краища и ще е имал възможност да свери горните дати с местни източници (писмени документи, надписи на джамии, чешми и т. н.). В името Карнобат няма никакви български номенклатурни следи, ако и някои по-късни пътешественици да го наричат Карново. Карнобат е турско-арабска дума, която Хамер превежда с израза „близки места“, от който израз нищо не се разбира. У турците се чете Каринабад и ако излизаме от първия корен на това название, ще дойдем до близко на Хамера тълкуване: близко на заселището (старото място), освен ако този корен не визира арабската дума за заселище: Карие. Думата „Абад“ в сложни турски номенклатурни имена често се среща, особено за заселища в Мала Азия срещу Босфора. Днешният Карнобат е заправен край близките следи на средновековна крепост-град, днес позната под името Хисар (старото Голое).

И тъй, падналият се на Палеолог български град Созопол след експедицията на Амадей е бил взет от ръцете му още през същата година. Възможно е, че Мурад се е отправил към тоя край главно поради пребиванието в него на Амадей и Палеолог, и най-после да е станал причина за оттеглянето им оттам (20 март 1367 г.). От 1366 г. нататък византийците ще са владели Анхиало и Месемврия само de jure, бидейки фактически в ръцете на българите. Вече след боя при Ангора (1402 г.) се казва, че Баязидовият наследник отстъпил временно на византийците черноморските брегове на север от Цариград до Месемврия.*

Че действително има нишки от вярност, какво Карнобат е паднал в 1368 г., се види и от Саадедин, според който Мурад след тъй направените победи край Източния Балкан потегля към странджанските склонове, под които взема Hirepoli (Хариополис на Ана Комнина, с който се срещаме при куманските нашествия в XI век, днес Айробол, под Бабаески и Люлебургас), Къркклисе (Quaranta Chiese на Bratutti) и Виза (Visa). Това било именно в 1368 г. (770). Между тъй превзетите градове Хамер прибавя и Бунархисар, пак в същата година.**

---

* Мнението на Иречек (Archiv. für Slav. Philol., XIV, S. 263), че взетите от граф Амадей Иван-Шишманови градове на Бургаския залив от 1366 г. до 1453 г. останали византийски, се опровергава от горното. Впрочем за Месемврия и Анхиало не се пише изрично, че са паднали в турски ръце преди 1453 г., но от факта, че в 1403 г. Сюлейман по силата на сключения между него и императора Мануил съюз, и, види се, от страх на обрати след фаталната ангорска победа (1402 г.), е отстъпил на Мануил не само Солун и Тесалия, но и целия морски бряг от Панион на Пропонтида до Месемврия заедно с няколко острова (Zinkeisen, op. cit., I, S. 415, Hapt (86), 71, които сам Иречек цитира в историята си, с. 463), се вижда, че между 1367 и 1403 г. въпросният бряг заедно с градовете му е бил във фактическите владения на турците.[205] През 1453 г. редом с екипажа около огромния топ за обсадата на Цариград турците са взели окончателно тъй отстъпените в 1403 г. черноморски краища.

** Интересно е местното предание за падането на крайбрежните български земи под днешната турско-българска граница между Атлиман и Агатопол (Ахтопол). Под Атлиман се намира Урдовиза, която Шкорпилови (Мсб., IV, с. 123 и сл.) смятат да е римската станция Orudiza (ad Burgum), през където е минавал римският път от Созопол (Аполония) за Цариград. Съгласно преданието Урдовиза заедно със 17 околни села, днес в Турция, образувала тъй наречената Хасъкия (от хасъ=царско имущество; земя, подарявана като апанаж на султанки, везири и т. н.). По-важните хасъкийски села били Мързово, Граматик, Стоилово, Сармашик, Гьоктепе, Каравреи, Конак и т. н. Допреди 40 години тия села били освобождавани от разни налози и всяка къща е плащала само по 60 пари (баджапарасъ). Според преданието султан Мурад, след като превзел Урдовиза, заробил „царица Мария“, за която после се оженил. Мурад подарил на царицата 17-тях села, и то по следния начин: позволил ѝ да проводи там свой човек, за да обиколи с ат колкото място може за един ден и заобиколеното място да бъде нейно владение. Това подаряване на земя, и то в случая на „царица Мария“, ще е свързано с българската история, защото при падането си под турците българите действително са владели и на юг от днешната турско-българска граница (докъде Малко Търново). Дали обаче тук се визира Шишмановата сестра Тамара или жената на брата му Михаил Асен Мария, дъщеря на Андроника, мъчно е да се установи. В последната смисъл може да се догадва, но не и да се твърди, във връзка със сражението на Михаил Асен с турците, в което сражение, както се посочваше по-горе, той е загинал. Интересното е още, че Шкорпилови (цит. съч.) чули в Месемврия, какво в 1829 г., когато русите превзели Месемврия, откарали оттам някакво си „Асеново писмо“, в което се казвало, че градът Ахтопол се подарявал на една „царица“ заедно с няколко „моди“ (?) земя наоколо.

Съгласно Хамер Мурад след тия „петгодишни победи“, от 1363 г.(?), оттегля се временно в Мала Азия и туря Лалашахин с резиденция в Пловдив като първи беглербег на завоюваното в полуострова (Румелия). Вече когато паднала и София, тая резиденция се премества там. Според Кантемир (ed. Tindal., p. 35) първи румелийски беглербег бил ренегатът хаджи Орнус бег (Евренос бей), а Лалашахин (Етабеки Шахин Лала) е бил велик везир (още от 1360 г.). Турските победи над българите след 1368 г. ни отнасят все още не в Североизточна или „Средна България“, а в Западна. Пада почти цяла Югоизточна България, а за Сливен не става дума нито при похода на Тимурташ, нито при тоя на Мурад през 1367—1368 г. За тоя кът, свързан стратегически със столицата на Ивана Шишмана, възможно е да е и имало специално съглашение между последния и Мурад. Сливен след 1366 г. или по-скоро след 1367 и 1368 г. чрез доброволно припознат васалитет под Мурад ще е запазил едно привилегировано положение, каквото често се случваше с доброволно предадени крепости, след което населението им не ставаше рая (предмет на данъци, насилия и сеч), а се вписваше в института на войниклъка. Последният термин е много важен за робствената ни история (останал от средновековните българи, визиращ техни военноправни наредби, заварени от турците и преработени от тях). Както ще се види, Сливен действително е влизал във войнишките заселища (войник куралери). Ако нам липсват що-годе положителни данни за края на самите ни царе Иван Александър и Иван Шишман, то можем си представи с какво право бихме се оплаквали, че такива липсват за падането на отделни, закътани български градове-крепости. Между толковато български царе и царчета от времето на турското нагазване на българските краища ний не виждаме нито един от тях начело на една достойна за сана им отбрана. Чуваме за мъгляви и шеметни борби в Северна България, но не и за такива на юг от Балкана, именно откъдето се почна сгромолясването ни. Загадъчно е също и поведението на Иван Шишман през време на сръбския поход срещу турците (1371 г.), когато Мурад бил зает в Мала Азия. Християнските войски стигнали малко над Одрин, до Чирмен. По тоя случай историята не ни дава никакви данни по отношение поведението на Иван Шишман. С голяма вероятност може да се каже, че той е останал верен Мурадов васал до 1388 г. Сърбите не са били сами през горния поход и са имали поддръжка и от други християни, между които маджарите. Даже и да предположим, че Иван Шишман не е участвувал срещу турците при Чирмен, част

Догадки по падането на българските краища по странджанските склонове под турците се намират в неиздадения ръкопис на Балчо Нейков, който по пътя на проучването на Ст.-Караджовите прадеди (в с. Факия) се е натъкнал на интересни предания. Българските крепости по тия краища се предали на турците само след обещанието да ги оставят „войнишки“.

от болярите и войводите му из Западна България и тия от прибалканските краища, между Родопите и Средна гора, ще са придружили сърбите до Чирмен. Загатва се, но според нас по погрешка, че Иван Шишман през това време е бил към страната на турците, което, ако бе истина, би могло да се оправдае само със задължението му като турски съюзник още от 1366 г. или от съображения срещу сръбските поддръжници — маджарите.[206] Боят е бил ужасен. Само 4000 турци начело с Лалашахин сломяват една армия от 60 000 души! Според най-новите изследвания това е станало през 1371 г., на 26 септември (по Иречек, Макушев, Радченко и т. н.; по Hammer—Hellert — 1363 г.! (I, p. 170). По Knalles, op. cit., p. 128, тая дата е 1366 г.).* Чирмен очевидно е бил в турски ръце още преди тоя поход (по Хаджи Калфа той бил взет в 1365 г.). Мястото, дето са били разгромени сърбите, е наречено „Сръбски гроб“ („Сърб сандукъ“, „Sirb Sindughi“). В дипломата на маджарския крал Людовик, дадена на един отличил се във войната маджарин, се казва: „Ladislas Dobka strenuus miles, nobiscum et ezircitu nostro viriliter contra saevissimus Turcas et Imperatorem de Tyrno (Sisman) ipsosque invadendo perpetravit actus militares“ (Catona в Hammer—Hellert, ibid.). Обаче тая диплома не визира сражението при Чирмен, което съгласно Hammer—Hellert станало в 1363 г. (I, p. 170), а нахлуването на Шишман заедно с турците в маджарския Банат през 1366 г. Това ще се подкрепи пак от Hammer—Hellert, дето уж след въпросния бой при Чирмен в 1363 г. кралят Людовик дава тая диплома на Ladislas Dobka три години след последната дата, т. е. в 1366 г., а именно в последната година Иван Шишман нападна маджарите, за да се прочуе тоя Dobka contra saevissimus Turcas et Imperatorem de Tyrno (Sysman).**

---

* Датата 26 септември 1371 г. е взета от Сеченичската летопис (Шафарик, Pamâtky, с. 72); у други три летописи (вж. Макушев, op. cit., с. 87) тая дата е ту 1361, ту 1373 г. Турските летописи отнасят това сражение в 1366 г. (Нешри, Бидлис и Саадедин — у Брлича, Извори српские повjестнице из тур. спомен и Annales Sultanorum, с. 316). Посоченото горе число на войските от двете страни е по сръбски източници. Макушев поправя тия цифри съответно на 10 000 и 25 000.

** Съгласно унгарския историк Хорват (Gesch. d. Ungarn, Bd. I, S. 211—213) маджарите нападнали Видин, респективно Срацимир — българите, по внушението на папата. Людовик сключил съюз с Палеолог за изгонване на турците от Европа с условие последният да приеме католичеството. Това е, както казва и Макушев, само мнение. Според друг унгарски историк, Туроч (I, Thuroczii. Chronicum Hung. ap. Schwandtner, Pars III, cap. XXXIV, p. 191, cit. Макушев), унгарският крал Людовик нападнал на Видинското ни царство, за да го подчини на унгарската корона (sacrae coronae Hungariae subjectum), излизайки от някакви исторически права, а всъщност той е искал да използува братоубийствените български борби.

Падането на Македония се започна именно след тъй предизвиканата победа при Чирмен. Във връзка с тази победа, която е произвела потресающо впечатление из целия полуостров, ще е пасажът в хрониката на Музаки, че „България пада в 1370 г.“: „del 1370 prese il Regno de Bulgaria“ (Musachi, Despoto d'Epiro etc., Hopf., chron., p. 365).

Такива са вкратце бележките ни за първите турски завоевания в България, респективно Югоизточна, и за експедицията на граф Амадей, главно по данните на Савойската хроника — бележки, визиращи само промеждутъка 1361—1366 г. и насочени не да изчерпят въпроса, а да зачекнат по-нататъшната му обстойна разработка.

КРАЯТ НА СЛИВЕН ПРИ ПРОВАЛЯНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО

Същинските удари над Северна България почват от момента, когато Иван Шишман чак къде 1387 г. се сеща да се съедини със сърбите срещу турците.* За стореното изменничество или по-скоро за да използува случая и съсипе окончателно един призрачен съюзник и шурей, Мурад решава да прескочи Балкана и тури ръка на Шишмановото царство, завоевателните си планове срещу което до тоя момент той е държал под резерва. Отначало Мурад праща военачалника си Али паша с 30 000 души срещу Шишмана.[208] Хамер въз основа на арабските източници пише, че България в това време се простирала между Дунава и Балкана. Тук за Южна България не се пише, защото тя е била вече в турски ръце. Хамер, преди да встъпи в подробностите на завоевателния турски поход срещу Северна България, намира за нужно да изброи проходите на Балкана, вън от които България инак е била недостъпна. Между тия проходи Сливенският (Демиркапия) е петият поред, защото Хамер почва от запад със съответния за Видин проход и върви източно, за да свърши в Надирдербент над Айтос. Сливенският проход бил познат под името Demir Kapou и водел през Сливен за Търново, Никюп (Nicopolis ad Haemum) и Свищов.** Маршрутът на Али паша

---

* Заедно със сръбския Лазар Иван Шишман напада навлезлите в Босна 20 000 турци и посича от тях 15 000. По тоя случай по погрешка Иван Шишман се нарича и цар на бошнаците.[207] Вероятно това е дало повод на Пукевил да мисли, че убитият заедно с фамилията си български потомък боляр Шишман от сина на Али Янински е бил потомък на сръбския крал Шишман!

** Проходите, водещи респективно от Русе и Силистра, се сливали в един, близо до Карнобат. По Hammer—Hellert споменуваното по-рано Sabulen Canalin е Чалъкавашкият проход. Аргументът е в откриването срещу Ивана Шишмана през Източния Балкан не е предаден ясно ни в оригинала на Хамер, нито в коментирания му превод от Хелер. Инак той би ни дал ценен материал, защото при липсата на данни за изрично падане на Сливен както при походите на Тимурташ (1366 г.) и Мурад (1367—1368), тъй и на тия под Баязид в 1393 г., фактическото превземане и разсипване на Сливен единствено би се отнесло именно при балканския поход на Али паша. От превода на Хамер излиза, че Али паша е минал отначало през Чалъкавак, отива в Силистра, а оттам в Шумен, Провадия и ударва към Надирдербент. Най-напред паднала Провадия, а Шумен — едва след слуха за падането на Търново! Разказът е заплетен, защото не е ясно за какво Али паша се озовава от Шумен в Надирдербент, откъдето през дефилето, което водело в това на Демиркапия, той обсадил Търново, който град бил в изхода на Демиркапийския проход. Очевидно е, че тук Демиркапия е сливенската Желязна врата и при тая обиколка на турските войски те ще са минали през самия Сливен.* Али паша след временното си възвръщане изпод Балкана сигурно е бил подкрепен от нови сили или ако не това, турска войска ще е оперирала паралелно по две посоки: тая под Али и Якши бей в Северна България и друга в Южна, край тъй нагазените устия на балканските проходи от Сливен до Надирдербент. Това се види от обстоятелството, че Шумен се предал само след като се узнало, че Търново паднал (значи, обсадите в двата отделни

на някакво съзвучие между Сабулен Каналин и Чалъкавак. Тъй че Чалъкавак не било друго освен потурчено Sabulen Canalin! (I, S. 274). В оригинала на Хамер Сливенският проход е четвърти поред — Demûr Kapou (I, p. 203).

* В оригинала на Хамер (I, p. 203) в годината, когато става тоя поход, за Сливен нищо не се споменува. Заплетеността на горния маршрут се дължи главно на Hellert (за Хамера) (I, p. 274—275). Срв. оригинала (I, p. 205). Али паша е минал през Чалъкавак за Шумен, а Тимурташовият син Якши бей ударва за Провадия (през Надирдербент ?). Връщането на Али паша по посока към Надирдербент ще е предизвикано от нуждата за допълнителна помощ, която действително дал Якши бей с 5000 души, пратени от Али за срещу Провадия. Последният пада чрез обсада (от което време ще е и васалитетът на Иванко), а Шумен капитулира, след като узнава, че Търново бил превзет. Обаче Търново пада под самия Али паша, който дошъл у него по пътя, водещ от Карнобат през Демиркапия. Тук очевидно се визира Сливен и Желязната врата, защото по-нататък се казва, че Търново се намирало в изхода на Демиркапийския проход. Сливен, бидейки в устието на тоя проход, ще е бил и свидетел на епохалния преврат. Но за падането му не пише ни Хамер, ни преводачът му Хелер, от заплетената версия на когото е черпано и сведението на Каниц, че Сливен паднал в 1388 г., а оттук и редицата, особено френски, енциклопедии, за които ще се повърна по-нататък.

По Хаджи Калфа Шумен е паднал през 1387 г. (в края) или пък в началото на 1388 г. В Hammer—Hellert тая дата е изкривена на 1385 г.

Али паша, или след това Али бей, е бил син на прочутия Хайредин Джендерели, който благословил учредяването на еничарския институт.

края са били едновременни), и главно от това, че както твърди сам Хамер, Алипашовата експедиция е била задгърбена от турски сили под самия Мурад. Мурад през началото на похода ще е бил близо до подбалканската линия Сливен—Айтос. Това ще се види от твърдението, че плененият Иван Шишман след свършека на похода срещу него е бил докаран в султанския лагер при заселището Tausli (Таузли). Нека още тук забележим, че съгласно твърдението на Иречек това име визира заселище между Сливен и Ямбол. (От всичко личи, че Иван Шишман през време на похода е отсъствувал от Търново. Излишно е да се каже и тук от какво произтича шеметът, за да накара тримата български властелини: Иван Срацимир, Иван Шишман и Добротичовия син Иванко, да не се съединят в едно и отблъснат турците при преминаването на Балкана, което инак би озадачило последните.) Иван Шишман е бил намерен в Никопол, крепостта на който се посочва като по-здрава от търновската. Неясно е също поведението на Ивана Шишмана до докарването му в Таузли, защото Хамер—Хелерт разправят за двете обсади на Никопол. При първата заловеният там Иван Шишман се спасява чрез мир и отстъпване Силистра на турците. (Помощникът на Али паша Туган бей от Северна България ударва срещу Лазара, като карал със себе си множество роби, за които Иван Шишман се е застъпил, но изгубил крепостта Четехезар (Хиляда чадъра? Разград?). Иван Шишман и тук не удържава думата си и почнал да укрепява Силистра, което принудило Али паша да подкачи действията си срещу него и след нови победи го пленява в Никопол заедно с цялата му фамилия, за да го прати като роб при султана в Таузли, дето Мурад бил на лагер. От 1387 г. до тоя момент при горната двусмисленост страниците ни за тия две години остават отворени.) Въпросът по пребиванието на Мурад в Таузли (между Сливен и Ямбол) е важен за нас. Преди всичко тук Мурад се е намирал на лагер и очевидно с войска, а Иван Шишман, пленен с цялата си фамилия в Никопол, е бил докаран в Таузли. Името на това място не е българско, нито византийско и като споменато и от близкия на това време Леунклавиус се види, че турската номенклатура в Южна България се заражда още преди фактическото падане на последната въобще. Види се, от съображения на коопериране в случай на нужда Мурад след изпращането на Али паша срещу Ивана Шишмана през Източния Балкан потегля с войска от Одрин за прибалканските краища на Югоизточна България и сигурно по посока към Сливенския проход, защото Али паша с 30 000 души и Якши бей с 5000 през първите си операции са владеели проходите Чалъкавак и Надирдербент. Оставало следователно да се вземе най-прекият проход на пътя между Одрин и Търново — Сливенският (Демиркапия), който след минаването на турските войски през него начело с Али паша трябвало е да се задгърби с други сили, които да държат в респект българските крепости в Сотирското дефиле, тия при самия Сливен и в Асеновския боаз и най-после тия на запад от Сливен, около Твърдица и т. н. (Дали именно през това време се отнася българското сражение при Шишкин град, над Твърдица, дето според преданието са паднали 10 000 еничари — това е само проблематично.) Факт е обаче, че при пленяването на Ивана Шишмана Мурад е бил срещу устията на сливенските проходи при недалечното оттук Таузли, както ще се види по-долу. (Като едно от съображенията, щото Мурад да не иде лично срещу Ивана Шишмана, а да предостави това на военачалника си Али паша, може да се приведе обстоятелството на роднинските връзки между Мурад и Иван Шишман — в отношение на зет и шурей. Главно именно на тях заробеният Иван Шишман става предмет на милост и снизходителност до смъртта на Мурада.) Но какво и де е това Таузли? Преди всичко, тъй произнасяно, това име не е в първоначална оригинална форма. В Хамер е Tausli, а в превода му, съгласно френското произношение — Taousli. По-правдоподобно е името му в близкия в Мурадовото тук лагеруване Леунклавиус: „(Sultanus) quum ad aliquid tempus in urbe Jamboli substitisset ex eo loco discedens ad arcem Tausonlu nominatem se contulerat.“[*] Оттук преди всичко се вижда, че Мурад преди пленяването на Ивана Шишмана и вероятно незабавно след минаването на Али паша през Балкана, по посока за него от Ямбол, се спуща в Таузли, или Таузонлу. Според Леунклавиус това място е било крепост, а като турско име — такова на заселище. Ще се види по-долу, че турски имена на заселища в България (Югоизточна) преди 1388 г. и от 1366 г., и даже от 1347 г. няма да ни се видят странни. Иречек вярва, че това Таузли, или Таузонлу, е селото между Ямбол и Сливен Тавшанлии, или Тавшантепе. Както се видя за Сливенско през трако-римския период, при днешните следи на това село са лежали и тия на древното Кабиле. Но ако действително Таузли е било тука, то кое е българското или средновековното име на това заселище? Леунклавиус с израза „ad arcem Tausonlu“ очевидно визира малка крепост. Върху старите основи на Кабиле, а от турското идване — Тавшанлии, Иречек туря споменуваното от Мануил Фила Τούντζης πόλις (Тунджански град).* Доколко е правдоподобно това, ще се спомене в края на тоя отдел при хорографията въобще на Югоизточна България. Тук въпросът засега е за тъй споменаваното Таузли, или Таозонлу, вече върху турска почва. По Иречек селото Тавшанлии, като истинско произношение на Таузли или Таузонлу, е пренесено от Мала Азия. Това е много допустимо, защото турците при колонизирането си в полуострова носеха и имена на стари свои заселища в Анадола. И до днес на северозапад от Кутая се намира град Таушанли. (Срв. Хамер в оригинала за заселища: Tawschanli, Tauschanlubasar и Tawschandschi — I, p. 159, 172, 530.) Името тавшан (заек) е доволно разпространено върху номенклатурни названия. В Шуменско до Смядово има село Тавшан Козлуджа, а и до днес селото между Сливен и Ямбол, дето Иречек туря Таузонлу, или Тавшанлии, се нарича Тавшантепе (прекръстено на Извор, а старото му име се отнася и за началото на Средна гора, наречено Тавшантепе (Заешки връх). Съмнително е дали може да се отнесе името Тавшанлубазар за по-старото турско село край Тавшантепе. Анадолският беглербег Дауд паша, придружающ войските на Мохамед II през 1474 г. в похода му срещу Молдавия през Варна, в Тавшанлубазар вижда 12 души дръндари, които гонели една лисица и въпреки броя си те не могли да я уловят, ако и да влязла в самата дръндарница. Уж поради несръчността на тия дръндари Мохамед заповядал от нея година нататък дръндарите да се облагат с пет аспри на глава! Този елемент от ранното турско законодателство, колкото и да е куриозен, за нас е важен за туй, че е свързан с анекдот за Тавшанлубазар. Срв. Солак Заде и Саадедин (Bratutti, II, p. 304); в Hammer—Hellert, III, p. 209. Една от нишките за считане Тавшанлубазар като тъждествено с Тавшантепе лежи в обстоятелството, че Дауд паша е минал през Марашкия боаз, за да се съедини с Мохамед II. Тъй или инак, това за нас е от посредствена важност. Важното е да се установи дали действително Таузли, или Таузонлу, е било между Сливен и Ямбол. Вече от Леунклавиус се видя, че Таузонлу е близо до Ямбол, а за подкрепа на това, че то е било между Сливен и Ямбол, ще послужи обстоятелството, че в 1664 г. султан Мохамед IV през време на ловджийските си оргии, на път от Ямбол за Сливен, на 9 ноември се е спрял в Таузли (Taousli), дето е дал банкет, след като се върнал от Сливен (12 ноември същата година).* Оттук става ясно колко е погрешно да се поддържа, че Таузли има нещо общо с названието Тузлук, поне в смисъл не като дума, а като име на южните краища на днешния Делиорман. При горните данни е немислимо да се поддържа, че Мурад при пленяването на Ивана Шишмана е бил на лагер в Тузлука, защото преди всичко Леунклавиус говори за близка на Ямбол крепост, а не орман.** В Сливен доскоро под близкото в съзвучие с Таузли име, а именно Тузла, се наричаше едно старо каменно здание при главния вход на града, между табашките дюгени и реката Куруч. Това име си води началото от туз=сол (тузла=солница), защото каменното там здание е служило за склад на сол, носена с камили през търговските години на Сливен. Сливенското тузла, подобно на тузлук, няма нищо общо с крепостта Таузли.*** Названието тузлуци, подобно на това като герловци, гаджали, делиорманци и т. н., всички тия отнасяни за турци в центъра на Североизточна България, са просто характеристични имена върху локални елементи, далеч неимеющи някое етнично начало. Едничкото възражение, което може да се направи в смисъл, че Таузли, или Таузонлу, не е лежало тъкмо при днешното Тавшантепе, се заключава в обстоятелството, че има и други следи от име на старо заселище между Сливен и Ямбол, което по съзвучие напомня много по-добре Таузли и Таузонлу, отколкото Тавшанлии, което собствено населението не е запомнило освен като Тавшантепе. Тъй загатнатото заселище се е наричало Таузлии или Тавазлии и се е намирало на югоизток от Сливен, край селата Михаилово и Демирджилии. Селото Таузлии, или Тавазлии, днес не съществува, но основите му личат на север от Демирджилии, на разстояние един и четвърт километра. Че Тавазлии е лежало върху стари основи, се види от запазеното в Демирджилии предание, че там наоколо са били намерени големи богатства от злато (подробности на съответното място). Преданието едва ли не отдава на тоя факт разсипването и на самото това заселище. Това е станало най-късно през втората половина на XVIII век, когато под ударите на даалии и кърджалии из Сливенско изчезват сума села. Заедно с Тавазлии е било разсипано и съседното село Гергювец, спомен от което е същото име на днешните сливенски лозя край Бършан. За съществуването на Тавазлии сливенци, доколкото можах да узная, са съвършено забравили.*

---

[*] Leunclavius, Hist. musul., etc., франкфуртско изд., 1591, p. 276. Както се забележи, по въпроса за похода на Али паша през Балкана в Хамер има неясност. Положителни данни ще се намерят в турските библиотеки, стари архиви. По Саадедин Али паша потегля от Галиполи, а се съединява с Тимурташовия син (у него Баши бей) в Одрин. Възможно е именно последният да е минал през Сливен, защото според Саадедин не Али паша, а Баши бей е обсадил Tarnovo (Търново) и останалите: Provato, Divino, Scumgna и Triciasia. Пленяването на Sosmanos в Никопол ще е било дело само на Али паша. Следа от спомени за турски поход през Сливен ще се намери в името на сливенската местност на изток от Хисарлъка и под Сините камъни, наречена Сефербунар. Че това название е във връзка с турски през тук поход, се види от турското значение на думата сефер — поход, а не война. (Срв. селата Сеферкюю в Айтоско и Горнооряховско (днес изселено) и Сефермахле, Османпазарско.)

---

* Мъчно биха се отделили физическите следи от развалините на старото Кабиле и средновековната там малка крепост, заварена от турците и прекръстена на Tausonlu. Сума градежен материал е бил откаран от градището на смесеното днес село Тавшантепе към югоизточните му поли и в Ямбол. Очевидно е, че всичко, до тая минута останало там като развалини, е в миниатюрна форма.

---

* Срв. Hammer—Hellert, XI, p. 192—195. Там Сливен е Ismila.

** Името Тузлук в Сливен е доволно популярно. То се отнася за турски жители около Герлово и околностите там, които идват в Сливен по гроздобер като арабаджии. Тузлук е предизвикало много тълкувания. Според едни то е от туз=сол, а според други от дюз=равно, в каквато смисъл дюзлук значи равнище или като свързано с турските опустошения при завоеванията им тук ще значи изравнение със земята, обърнати на прах. Срв. Tus или Thus на Gibb., VI, p. 244, при Малек шах като град в Персия. Името Toza (в Descriptio novissima imperii Turcici, Würtzburg, 1687, III) ще е по-скоро изкривено Тунджа. Toza се намирала в Румелия и се споменува редом с Apollonia (Созопол) и Anchialus. Възможно то да се отнася за Τούντζης πόλις на М. Фила, което Иречек туря при Тавшантепе.

*** Срв. името Touzla в Hammer—Hellert, I, p. 203. Tuzla пак в Мала Азия, Tomaschek в Sitzungsberichte, Bd. 124, S. 5. (zur Hist. Topogr. von Kleinasien etc.).

Името Тавазлии ще е по-право Таузлии и значи Пауново (от гръцкото ταῶς, равно на турското таваз=паун).** Обаче е ли то от Таузлии или обратното, защото буквата **в** в турския произнос често минава в **у** (срв. тавшан=таушан, гявур=гяур и т. н.) — това не е тъй важно. Явно е, че теорията, какво то се е намирало при Тавшантепе, пада. И тъй, Мурад е приел роба си Иван Шишман в крепост и място, находящи се до самия Сливен.

Можем си представи какъв авторитет ще е имал Иван Шишман между турците, а главно между клетите си поданици, след като става роб и бил придружен от няколко еничари, за да коленичи пред Мурада в Таузли. Багреницата на царя „българом и греком" е била засенчена със срам и унижение, опетнена с язвените рани на един злочест народ и опорочен век. Сцената ще е била още по-трогателна, ако в лагера на Мурад е бил и харемлъкът му, дето се е намирала и невинната жертва на един фатален съюз и слепи страсти — Иван-Шишмановата сестра. Нейната съдба изкупва живота на окаяния Иван Шишман. Мурад пощадява живота на своя шурей и му възвръща трона, но вече като такъв на един неопасен васал и агоничен владетел.*** Жалкото това шествие, собствено погребална процесия на българската независимост, по пътя от Никопол за Таузли ще е минало през Сливен. Тоя път е бил най-краткият по посока от Никопол за под Сливен, още

---

* По-нататък ще се види, че все в края на XVIII век много села в Сливенско и Ямболско запустяват, за да ги срещнем дори и до днес със запазени следи между бежанци, които са намерили покой далеч край Родопите, в Североизточна България, а главно около Силиврия и Чорлу и даже Мала Азия. Какво е било при първите години на турските победи в българските краища, ще се загатне също по-нататък, а за това може да съди и запознатият, даже най-посредствено, с турската история.

** Било е време, когато в Сливенско са се въдели пауни. Днес тук те са орнитологична рядкост и даже предмет на менажерийни зрелища. Че пауните в Югоизточна България не датират от време на турското тук идване, се види още от това, че паун не е турска дума, а подобна на много думи, останала е от римляните (pavo). Фр. paon, paonne и т. н. Загатна се, че Сливенско преди години е било много лесисто. Днес тук са редки и фазаните, и дивите петли (запазени донейде в Хаджи-Димитровата кория, между Сливен и с. Артаклари). Намалени са също и щъркелите, и дроплите край Тунджа. Ще се види, че днес тъй редките и на изчезване чакали също са се въдели до Сливен около бършанските гори. Днес в Европа те са ограничени само в Странджа и Далмация. Срв. име Пауна у старите сливенци.

*** Годината на идването на Ивана Шишмана като роб между Сливен и Ямбол е 1388 г. или най-късно началото на 1389 г. Датата 1390 г., както е в Hammer—Hellert, е невъзможна, защото, както се знае, Мурад падна на Косово поле още в 1389 г.

Nòð îò 227 äî 238

рените масивни здания на места се запазваха, но по начин, за да не личат, че са други освен турски, а край тях се издигаха по-високи и великолепни.* Интересно е, че турците, ако е въпрос за благочестие от тяхна религиозна точка зрение, които бяха най-фанатично привързаният народ към вярата си, в черковно отношение правеха много повече, отколкото самите християни. В Сливен, дето турското население не е брояло повече от 7000—8000 души, а българите са били по-много, тук е имало повече от 20 джамии. С по-големи турски паметници ще се похвали Ямбол, който, ако и по-малък от Сливен, е разполагал с по-голямо число турско население.[216] Той, както и Карнобат, Айтос и даже Бургас дори до края на XVIII век са били градове с предимно турски колорит.

Излизайки от броя на рекрутираните турски войски в самата Тракия през първите турски завоевания, особено между 1361 и 1366 г., евентуално допълвани с орди от самата Мала Азия, числото на оседлото вече турско население между тия дати в полуострова ще е надминавало милион.[217] Това ще се подкрепи от най-първите източници от турските тук спахилъци, от числото на тимари[218] и зиамети, реорганизирани върху балканска почва още при Мурада I и беглербега му Тимурташ, като не изпущаме изпредвид института на еничарите, подготвен корпус от християнски деца, благословен от Чендерели в самата Мала Азия. Ний мъчно бихме си представили едни тъй успешно водени турски завоевания и войни даже срещу западни сили, без да бъдат задгърбени още от 1353 г. от гъсти маси на турско население в Тракия и подкрепяни от стратегично разпръснати по тамошните кътове турски гарнизони.** Долната забележка ще стане още по-ясна

---

* Лалашахин прямо след завладяването на Загора и Пловдив е почнал да издига здания (Hammer—Hellert, I, p. 222). За масовите разселвания при Баязида, за преселването на християни от полуострова в Мала Азия и т. н. срв. Hammer—Hellert, I, p. 350.

** Още след победите на Лалашахина на север от Одрин Мурад заселва бреговете на Марица с тюркмени или юруци. Пловдивско е било колонизирано с тюркмени от *Menmen* (*Mainoménos*) в Мала Азия. Това се потвърдява и от Халкокондила: „Etiam Philippopolis regio ab Amurate colona accepit.“ В един от коментарите му се загатва за преселено население от Terma към Sofia и Zagora, дето вероятно под Terma се разбират Айтоските бани, Айтоско. Срв. догадката на Балчо Нейков в изследване прадедите на Стефан Караджа, който чул, че населението във Факийско било преселено откъм София още преди Момчила. Възможно е това предание да визира не началото на XIV век, а това на втората му половина, тъкмо след превземането на Ихтиман, Самоков, а по-после и София. В тая смисъл ще помогне фактът на разсипването на цялото Пиротско в навечерието на Косовската битка. След първата четвърт на следния век Бертрандон де ла Брокиер в Пирот е видял само турци. Населението от Ямболско по-скоро при Мурада, отколкото при Баязида е било преселено към Панагюрско. Изселванията в тая смисъл продължаваха и по-после, когато старите жители на селото Войник (до Ямбол) са били принудени да бягат към Родопите и основат днешното с. Батак.[220] Вероятно във връзка с това ще е станало и обратно преселване от Панагюрско към Ямболско, нишка от което ще се намери край при загатнатото от Спиридон бягане на българското население от Сливенско и на запад от него към изворите на Тунджа. Сливенското предание, чрез устата на тукашния старец дядо Нойко, какво казълбашите още отпреди 800 години се заселили под Балкана между Айтос и с. Бяла (над Сливен), ще се отнася по-скоро за колонизирането на Югоизточна България с малоазийски пълчища от време на първите тук победи, нежели за сирийски и арменски колонисти, преселвани под Балкана до Пловдив, доволно рано при Константин Копронима и Цимисхий.[219] (За нишки от последната догадка ще се спомене при въпроса за произхода на старата сливенска фамилия Диамандиовци. Казълбаш буквално значи „червена глава". Това не е етнично име, а такова на мохамедански сектанти. С него турците са прекоросвали и персите, които, както се знае, са също мохамедански сектанти.) Че през първата четвърт на XV век вече не само тракийските равнини са били пълни с турски поселници, но и самите балкански склонове, се види и от Дука за разбойничеството на турците, населяющи Стара планина — около 1421 г. (Aemum montem incolunt, p. 135—137). Известно е, че Муса десетина години назад от тая дата се е подвизавал, пак на разбойнишки начала, в същата Стара планина. И в тоя случай под това име ний трябва да разбираме Източния Балкан, особено от Марашкия проход до морето. И до днес в Стара планина никоя нейна част не е прошарена с тъй чести следи от гъсто тук турско население, както тая между казания проход и морето. Това не бе случайно, а което е важно, североизточният кът на България бе предмет на особено внимание от страна на новите победители, а колкото се отнася за Северна България, нека имаме пред вид обстоятелството, че Добруджа бе заселена още в 1392 г. с татари, които късно, до падането на Гереевци, се наричаха добруз. Турски поселенци около Видин и Никопол, край турски гарнизони по тия краища, е имало още в 1396 г., дето при една доволно изкривена номенклатура очевидецът Фроасар ни забавлява и с романтични сцени.

Сливен, ако и доволно настрана от Одрин, през епохата на турското междуцарствие след смъртта на Баязида, при вързлуването на Муса и най-после при привършените завоевания в полуострова с падането на Цариград ще е играл известна рол край театъра на тъй интересните движения. Подобно на всички подбалкански краища, прошарени още при Мурада I с турски колонисти, сливенските плодородни околности и богатства напълно са отговаряли на турските изисквания. Турците бяха повечето скотовъдци, а като преселени в полуострова върху наготово обработени земи и при богати стада, те пренебрегнаха старото си

другите данни и в името Стралджа, според нас потурчено: Стрелча (срв. с. Стрелча, Панагюрска околия, което още по-рано се наричало Стрелец). Шуменското днес село Страджа е от Стража.

занятие, за да го проявят със следи само в преселените тук карамански коняри или юруци, и се облегнаха върху гърба на победените, раята. Като петвековни тук поселенци те почнаха с меча и свършиха със султанлъка, деребейството.[221]

Сливен, за последен път споменат от Кантакузина още преди падането на България, не се чува през началото на робството до лова на Мохамеда IV, който е идвал тук, до пътуването на Хаджи Калфа и кримския хан Селим Герей — все в края на XVII столетие.[222] Свидетел на небезшумни произшествия във и около него от 1388 г. нататък, сведенията за тях можеха да се черпят от затритите за нас местни паметници, а главно турски. Заварената тук турска архива през 1878 г. е била разпиляна и унищожена от същите българи, които днес се оплакват, че турците прахосали много старини. Запазени обаче турски документи, в които се виждали подробностите по заправянето на новия Сливен при турците, със „синорите“ и „кетапите“ на неговите махали, са били предадени на нашето Министерство на външните работи и изповеданията, дето наскоро „изгорели“. Едничък, който споменува Сливен във връзка с началото на XV век, е пак Спиридон, но не съвременник. Според него Мохамед II, след като превзема Цариград (1453 г.), тръгва с половин милион войска към вътрешността на днешна България. Когато стигнал в Пловдив, той чул, че в „Късалашкое“ (Казанлъшко, а не Казълагашко), „яко в Туловское поле“, се криела „болгарска войска“, срещу която праща един от пашите начело на 150 000 души. „Тамо же не бе войска, но народ простий — жени и дѣтей, крыющася между горами, собравшыхъ ся от разных градов и селах, сирѣчь Черпан и села его, Велта и села его, Загура и села его, такожде и Сливенъ.“* Колкото и тая версия да заплита близки на посочената дата събития и имена, тя не е измислица. За същото време Спиридон отнася и основаването на с. Мъглиш и вероятно това на манастира му (значи, около 1454 год.). Споменуваното от Спиридона „Велта и села его“ ще визира българското население от Бургаско, още повече че между ужасените и избягали българи към Казанлъшко влизал с населението си „такожде и Сливен“. Вярна или не тая дата, бягането на южнобългарското население към полите на Средния Балкан говори и за направените разселвания през първите години на XV век. Опит за българското въстание през горната година е мъчно допустим, освен ако се свърже с похода на

---

* Спиридон, цит. съч. от 1792 (София, 1900). Тук е ясно, че той различава Стара Загора от Велта, което пък, както забелязах, ще е съкратено от Девелт, Develtus, днес с. Якезли до Бургас. Загора е Стара Загора. Горната версия на Спиридон за събралите се в „Късалашкое“ жени и деца ще подкрепи твърдението, че Казанлък, основан вероятно тогава, е по-право да се пише Къзанлък (сбор от деца), а не Казанлък (място, подобно на казан).

Хуниади и Владислав, които, както е известно, са имали в план да ударят от Златица към Одрин.*

СЛИВЕНСКО СЛЕД БОЯ ПРИ АНГОРА, ПРЕЗ ВРЕМЕ НА ТУРСКОТО МЕЖДУЦАРСТВИЕ И ВЛАДИСЛАВОВИЯ ПОХОД ДО ПАДАНЕТО НА ЦАРИГРАД

Подробности по маршрутите на турците срещу Влахия през 1394 г. и срещу кръстоносците при Никопол през 1396 г. ний нямаме. Те биха ни дали добри данни за номенклатурата на Югоизточна България, защото и двата са имали за изходна точка Одрин и са я прорязвали в две посоки — източно и западно. Тия данни са важни за туй, че ще ни покажат вече нови заселищà, прошарени с турски колонисти, и нови или преиначени номенклатурни названия. Боят при Ангора (1402 г.), дето непобедимият дотогава Баязид пада пленен в ръцете на едно още по-голямо тюркско страшилище — Тимур хан, или Тамерлан, е важен не само защото в него са участвували и християни като турски васали и войници, но защото след тая дата, ако балканските народи, включая и жалките отломъци на Византия, разполагаха с що-годе удовлетворителен багаж от политическа сила и съзнание, можеха да озадачат братоубийствените синове на Баязида и техните владения в полуострова. Но тия народи с ръждиви останки бяха тъй сломени, че между тях не се породи нито един сериозен опит за съвземане. От четиритях сина на умрелия в 1403 г. Баязид Сюлейман поема управлението на турските владения в полуострова. За да осигури положението си главно срещу братята си, той привлича на своя страна свития в Цариград Мануил и му отстъпва крайморските крепости от Босфора до Месемврия.* Обаче и тия мерки не са помогнали на Сюлейман. Междуцарствието е продължило и предизвика участието на всички балкански елементи в него, които, вместо да помогнат на себе си, заемат съответно страната на разните братя, Баязидови синове, като техни помощници един срещу друг. За щастие на турците, анархията се увенчава с победата на Мохамед над прочутия си брат Муса. Борбите са били понякога близки на Сливен и несъмнено тукашното население, вече турско и българско, ще е вземало участие, но не разполагаме с паметници. Опит за въстание от страна на българите в Югоизточна България е бил невъзможен, а и за поведението на българите из теснините във и над Сливенския балкан нищо не се чува.** Сюлейман, за втори път признат от турци и християни за султан (1406 г.), е бил удушен в 1411 г., а борбата се ограничава между останалите му братя. Към Муса срещу брата му Мохамед се присъединяват и българи, и сърби.[224] За него се чуват различни авантюри, най-вече между 1409 г. и 1413 г., за да го прославят и в епоса ни с името Муса Кеседжия. Той дълго време е върлувал в балканските проходи заедно със своите привърженици, дето е и разбойничествувал.*** Сам Михалоглу,[225] български ренегат и началник на акънджиите (повечето български доброволци),[226] е бил към страната на Муса, а син му — Яким бей, по-после емир на керваните в Румелия, е бил към страната на Мохамед.**** По едно време Муса е действувал с въоръжени сили между Пловдив и Ямбол и се отправя от долината на Марица към Балкана („verso il monte Balcano"), а братовите му войски от Одрин минават в Загора (Paese di Zagara). Е ли и тук тая Загора в Югоизточна България или вече около днешната

---

* Колкото за споменуваното от Спиридона име Черпан, съмнително е дали е съществувал тоя град тогава под това име. Чирпанско ще е било подведено под войнишкия институт; за това говори близкото до града село Войникмахале. Старата римско-византийска станция ще е била не на мястото на днешния Чирпан, а близо до него; следи от нея ще се намерят в името на близкото там село Караач, съкратено от Караагач. Имена на заселища с -агач сочат на стари римски пътни станции, наследени от византийци и българи. Агач в тая смисъл не е просто дърво като растение, а пътен дървен стълб, който за отлика от другите, вероятно по външни знаци, се е наричал на разни места разно. Срв. Бозагач до Нова Загора, Казълагач — на пътя от Ямбол (Кабиле) за Одрин, Девлетлиагач — на пътя от Девелтус за Одрин и Цариград (днес под селата Горна и Долна Канара, под българската граница) и т.н. При тия станции са се разменяли и пощенските коне; за такива станции се пее в македонския епос (подробности в опита ми за разглеждане старобългарските институти от правна гледна точка). Доколко Чирпанско е било гъсто населено с турци, а българският там елемент е бил преселен до Цариград, Силиврия, Чорлу и Мала Азия, говори фактът, че от 62 села тук имената на 60 са турски. Турско е името и на самия Чирпан — от Чарпа-хан, заселено около хан, покрит с пръчки (чарпà). Йонков-Владикин, който мисли, че славяните са траки или обратното, изкарва думата Черпан от тракийския глагол черпя!

---

* А не до Варна, както пише Хамер, съгласно Дука. Созопол падна под турците в 1367 г. Анхиало и Месемврия от началото на 1367 г. влязоха във византийски ръце, под турски васалитет, та и само в такава смисъл може да става дума за отстъпени от Сюлеймана на Мануила (в 1405 г.) градове, които значи дотогава са били турски. От Месемврия (собствено от Козяк нагоре) владееше Иванко, а не византийците. Иванко още в 1387 г. стана турски васал.

** Опити за български въстания са допустими в Западна България като далеч от театъра на междуцарствието. Такъв е случаят с българския бунт във Видинско, вероятно под ръководството на Иван-Срацимировия син Константин (1405 г.). Подобни български опити Паисий визира с някакви борби на Ивана Срацимира с турците между 1411 и 1421 г.[223]

*** Срв. Hammer—Hellert, II, p. 140. Мусовият привърженик Кара Халил се оттегля от Одрин в Стара Загора (ibid., p. 152). Очевидно е, че българските заселища ще са пострадали през тия борби, особено с оглед яростта и отмъщението на двамата братя срещу набедено или провинено в съучастие или укривателство българско население.

**** През царуването на Муса Михалоглу е бил беглербег на Румелия (ibid., II, p. 155).

Стара Загора, не се знае (срв. Саадедин в Братути, стр. 325). В похода на Муса срещу Влахия войските му минали през Ямбол (ibid., p. 335). По Константин Философ [Костенечки] около 1409 г. Муса на връщане от Влашко за Одрин, по пътя за там, е пленил Сараджа баша в „**мѣстѣ нѣкоемъ Дубилинѣ**“ (Гласник, т. 28, с. 412; т. 42, с. 293). Очевидно е, че това Дубелино е същото Дъбилино (Ямбол), дето съгласно намерения в Ямбол надпис Иван Александър е положил стълб (в 1357 г.). Оттук се види, че както отиването на Муса във Влахия, тъй и връщането му ще са станали през Ямбол и следователно близко на Сливен. За последния тук нищо не се споменува главно поради туй, че походът е извършен на изток от Сливен, вероятно през Марашкия боаз. Като следа от авантюрите на Муса в Сливенско, като познат между българите под името Муса Кеседжия, а у турците Муса челеби, ще е вероятно името на днешното ямболско село Мусукоджалии. Краят на Муса е при Ихтиман (1413 г.).

Като близки на Сливенско произшествия през тая епоха могат да се посочат тия през време върлуването на прочутите за времето си мохамедански сектанти, срещу които загина и Иван-Шишмановият син Александър в Мала Азия. Един от тия сектанти, които са проповядвали братство между мохамедани и християни, е бил Бедредин Симавпаоглу. Той се подвизавал между населението в самия Балкан, а другарите му Береклюдже и Торлак Кемал — в Мала Азия.[227] Бедредин най-после е бил победен при Серес.* До зацаруването на Мохамедовия син Мурад II е владяло друго междуцарствие. Един от съперниците на Мурада, някой си Мустафа, е бил гонен и хванат при Енидже и умъртвен до върха Тоган. Вероятно в тоя случай въпросът се отнася за Енидже Казълагач.

Отстъпените от Сюлеймана на Мануила градове от Босфора до Месемврия, между които за нас са важни Созопол, Мосопол, Скафида, Анхиало и Месемврия, ако и припознати за такива от Мохамеда (1413 г.), при Мурад II влизат отново в турски ръце (1424 г.)**

Оттук нататък край редица сделки с роби, потурчвания и разселвания в България най-важно събитие за нас е походът на Владислава IV срещу турците през България и ужасният му край при Варна (ноември 1444 г.). Според една версия войските на маджарския крал начело със сина му, сръбския деспот и Хуниад имали за план да минат Балкана през Златишкия проход (Azlad) и да нахълтат в Тракия, за да превземат Одрин, още повече че румелийският беглербег бил занят в Карамания (Мала Азия). Колко е вярно това, може да се съди и от по-нататъшните действия на тия съюзници, но това, което е за нас важно, то е, че те ще са били в сношение с българското население отсам Балкана и ще са разчитали на някаква балканска помощ. Мъгляво предадените Спиридонови сведения за турски поход срещу събралите се българи от разни краища при „къзалашкое" вероятно ще имат някаква връзка с тия заддунавски походи и с турските срещу тях действия. Младият крал Владислав въпреки зловещите предсказания на една българска гледачка Сикуза е вървял край северните склонове на Балкана и ударва за Варна, откъдето пък, по думите на Саадедин, щял да иде в Цариград да се жени за дъщерята на императора. Мурад II със силна войска преминава през Югоизточна България, нагазва балканските проходи и след един ужасен бой сломява християните.[228] Част от тях, избавени от кървавото поле при Варна, намират спасение между Шумен и Айтос, прибрани от местните българи. Съгласно Кантемир те са избягали в Ченгебалкан, под който се разбирал Балканът между Шумен и Айтос.* Мурад II, който трябва да се счита за най-даровития турски победител, умира в 1451 год., а приемникът му Мохамед II с превземането на Цариград туря нова ера в историята (1453 г.).**

---

* Hammer—Hellert, II, p. 186. Възможно е, че във връзка с тия сектанти и най-вече борбите на Мурад II срещу тях в Мала Азия е преселването на казълбашите край Източния Балкан, най-вече в Айтоско, още повече че и те бяха мохамедански еретици. Мурад сломява малоазиатските сектанти в 1416 г., след като е паднал срещу тях и Иван-Александровият заместник Али бей (Александър е бил потурчен син на цар Иван Шишман).

** След това византийците са владели само в Цариград и предградията му, в Силиврия и Деркос. Солун пада в 1430 г. Срв. Hammer—Hellert, II, p. 161, 249, и II, p. 281, дето те влизат в противоречие с твърдението от самите тях.

---

* Владислав е бил посечен от еничарина Хизър, от сръбски произход. Главата му е била ту́рена в мед, за да не се разложи, и занесена в Бруса, дето, забита на копие и разнасяна за показ, е послужила отсетне за ваза (срв. тоя тюркски обичай и със случая между Крума и Никифора). Можем си представи какво е било положението на християните под турски ръце след тая ужасна и предизвикателна победа. Сечта при Никопол в 1396 г. и тая тук в 1444 г. все срещу западни и съюзни сили е била достатъчна да обезкуражи окончателно християнското население в полуострова откъм всяка надежда за чужда помощ или опит за въстание.

** Като встъпление на страшната обсада началникът на войските, които са придружавали гигантския турски топ, Караджа бей, е ударил край Черно море и превзема васалните дотогава крайморски градове, между които Месемврия и Анхиало. Топът потегля от Одрин с 50 чифта биволи и стига в Цариград след 2 месеца! С падането на Цариград се изличават и последните следи от Византийската империя. Последните ѝ императори, още пожалки от българските царе и царчета, бяха станали пред турците и Европа предмет на смях и унижение. Сам Палеолог ходил два пъти на Запад да моли за помощ. (В 1366 г. бе пленен от Иван Шишман, а в 1369 г. задържан във Венеция за дългове, види се, за сумите, които не бе доплатил на Амадей Савойски, по отстъпването на Месемврѝя в началото на 1367 г.) Измислена е от Сигизмунд версията, че Баязид с помощта на византийския император щял да превземе Унгария и да пренесе величието си в Рим (срв. писмото му до френския крал в 1396 г. — Froissart, The Chronicles of England, France and Spain, p. 537). По същата просия през времето на Мурада беше тръгнал и Леон, „арменският крал". Появява се във Франция, а кралят там го съжалява и му дава 6000 лева, отпуща му къща за живеене и го снабдя-

НАЧЕНКИ ОТ ЗАПРАВЯНЕТО НА НОВИЯ, ДНЕШНИЯ СЛИВЕН

От заглавието се вижда, че оттук нататък ще става дума за развоя на града Сливен с последици такива, каквито Освобождението завари, па и каквито се виждат днес. Началото на тоя развой ни отнася в първите години на робството и ни дава що-годе данни за разширяването на града около огнището на стария и средновековен Сливен, който край прилежащите тук кули и укрепления се е заключавал в днешния квартал Ново село, а с идването на турците и срутването на всички тук заварени от тях старини се е простирял между върховете Урумтарла, Хамамбаир, Бармука и Гаговиц. Дело на това начало са днешните квартали централният Сливен, Клуцохорът и Кумлукът. Още оттук се види, че две трети от днешния Сливен са заправени върху незаселено място, около двата бряга на реката Асеновица, или Куруча.

Старият и средновековен Сливен — свидетел на подвизи едва ли не такива на всички европейски народи: траки, римляни, готи, хуни, славяни, авари, българи, гърци, руси, печенеги, кумани, латини и т. н., а преживяващ скиптъра на славянобългари—почти непрекъснато от 679 г. до 1388 г.— се изпречва найпосле пред турците и променя от дъно цвят и черти.

Спомена се и по-рано, че мястото на днешния Сливен с изключение на квартала Ново село е било незаселено и покрито с гора. За това говорят, както ще се види, предания и факти. Първият въпрос, на който трябва да се отговори, е: какво е станало със средновековния град, когато фактически е паднал в турски ръце. Излизайки от преданието за избитите в Сливен монаси, от следите на днешните тук развалини и намерени между тях човешки кости и черепи, става очевидно, че в промеждутъка от 1366 г. (превземането на Ямбол) до 1388 г. и даже 1393 г. (окончателното падане на Търново) Сливен е претърпял турски насилия и разсипни. Обсадата, последвана с турска победа, се завършва със сеч и заробвания, с грабеж и пламъци.[229] Дали Сливен отначало е предаден доброволно, чрез което е и отложил за кратко време разсипването си — това за нас е второстепенен въпрос. Важното е,

---

ва със съдини (ibid., p. 325—327, 363). Привеждам тая забележка, за да се илюстрира още веднъж окаяното положение на източните християни при идването на турците, а главно на техните коронованн глави.

Участието на българите в обсадата на Цариград ще е като турски войници и работници на ангария. Първият тук турски адмирал Балтооглу е бил български ренегат. Интересен е произходът на името на една от цариградските врати, днес Егрикапу, която се наричала още и Българска врата. Срв. Hammer—Hellert, II, p. 387—396. Турското име за Цариград — Стамбол — не е от Истанполис, а от Константинопол, както Скендер от Александър и т. н.

че средновековният Сливен е бил разрушен. Подкрепа за това начало на днешния Сливен и край на средновековния най-късно от 1393 г. нататък лежи в преданието, че новият Сливен като дело на робството е бил направен от жители, преселени тук от стария Сливен. Това предание, изложено в една кратка забележка на Априлов в труда му за духовното ни зараждане под турците и вероятно предадена нему от сливенеца Дукиади, както ще се види по-нататък, може да се разбира двояко: първо, че днешните сливенци са заселили новия град от места, близки на стария, и, второ, че те заправят централния Сливен от близките нему средновековни сливенски огнища: стария и средновековен град Сливен (днес Ново село) и прилежащото към него предградие — днес са развалини в селищкия боаз и затова наричано Селище. Първата част от това предание визира увеличаването на града с жители, заселени в него от разсипаните около него заселища и крепости, като Асениц, Авла, „Касабата“, Сотиря, Камена, а в XVIII век — Раково, Гергювиц, Тавазлии, Юртя (под Кушбунар) и т. н. околни заселища, които през даалийската и кърджалийска епохи се подслониха в оградения със стени („шарампол“) Сливен. Втората част от същото предание визира заправянето на централния Сливен от средновековните жители на Сливен (днес Ново село и Селището), които като разместени и разпилени от турците, след като са избягали из околните планински гори, докато преминат преживените бури и насилия, се прехвърлят край десния бряг на Селищката река и турят началото на централния Сливен. И действително най-старата част на днешния Сливен от робството насам е край десния бряг на Селищката река, позната под името махала Делибалта. Все като потвърждение на горното и като най-красноречиво свидетелство за разсипването на средновековния Сливен служи самото му днешно име Ново село. Още тук нека забележим, че това име не е от XVIII век, в каквато смисъл би се посочило обстоятелството, че тая част на града е била разсипана от даалии или кърджалии, а е от самото идване на турците в Сливен. Това се види, първо, от факта, че в Ново село са живели турци, каквито днес няма, и, второ, че най-старото турско име за тая част на Сливен е Ениджекариеси, откъдето Енджекьой от средата на робството и Еникьой от последните два века.[230]

Отчасти развоят на Сливен като град, който е претърпял ред исторически промени, може да се сравни с развоя на един от най-старите и красиви европейски градове — Прага.* Едни от бележитите краища на тая чешка столица носят имена, които биха се приспособили и за Сливен: Stâré Mêsto (Старият град), Hradčany (градище, хисарлък), Malâ Strana (малкият град), Nové

---

* Срв. думите на Гьоте за Прага: „Der Mauerkrone der Erde kostbarster Stein.“

Mêsto (Новият град). В тая посока Hradčany отговаря (като название) на сливенския Хисарлък и Селище; Staré Mêsto (по значение, а не като название) отговаря на сливенското Ново село, а Malâ Strana — на Клуцохор и Nové Mêsto — на новия централен Сливен.* Сравняването обаче на пражкото Staré Mêsto със сливенското Ново село е противоречие, елементите на което ще се намерят в условията при разсипването на средновековния Сливен и в номенклатурните схващания на местното население.

Понятието Ново село (у турците Енидже-, Ендже-, Еникьой) е интересно и обгръща главно три хорографически елементи: първо, заправяне на заселище постепенно и върху незаселено място; второ, основаването на такова от няколко фамилии като преселени там от близки или далечни стари огнища; и, трето, подновяване върху същите основи на старо, изгорено, изселено и разсипано заселище. От всичките тия три случаи най-честите за полуострова са последните два, а най-важен и интересен за нас е последният. Причините въобще за преселване от старо заселище и заправянето на нови основи, частно за българите, са много и разнообразни: случайно изгаряне, хигиенични неизгоди (чума, блатища и т. н.), оказани вреди от дълго неплодородие или други природни стихии, разсипване или насилия от разбойници (например през време на даалиите и кърджалиите) или през време на турските походи срещу Австрия, Полша, Русия, когато даже цели области са били опустошавани, и най-после, при последните два най-важни за нас случаи: разсипване през време на война и завладяване и такова при разселване. Днес само в границите на България има повече от 50 заселища, които почват с названието Ново- или Нова-, без да се броят имената на тия заселища, които са били прекръстени по турски, с прилагателните Енидже-, Ендже-, Ени- и т. н., а при това и села с по-сложни имена: Горньо ново село, Малко енимахле, Старо ново село и т. н.**

Като пример за заселище, което едновременно у турци и българи се заражда под приведените по-горе два най-важни случая и е носело съответно две разни имена с едно и също значение, е сливенското Ново село. Схващането на тая част от днешния град като село, заселище, а не като махала, е с начало от разсипването на средновековния Сливен до заправянето и заселването на новия, централния. Това е още едно доказателство за тълкуването на споменатото по-горе предание, „че новият Сливен е направен от жители из близкия до него град“, който град в случая е бил върху средновековните основи на днешното Ново село.* Нарекло се е село, карие, кьой, защото инак не можеха да се схванат скромните турски и български нови там огнища върху следите на един няколковековен град, заобиколен със стени и кули, а разсипани от виновниците на новото му тъй прозаично име. Също като село се схвана и заправената по-после най-нова част на днешния град, именно кварталът Клуцохор, с първоначално име у турците Кадъкьой (Съдийско село). Най-новият турски израз за Ново село е Еникьой, а най-старият е Енидже-кариеси (Ново заселище), откъдето и средната му форма, вече значително вулгаризирана — Енджекьой (Ново село). Че действително днешното Еникьой е преминало у сливенските турци през горните турски варианти, се види от факта, че най-новите тук турци наричат Новоселския проход Енджекьой боаз. Названието Енджекьой за други български заселища (например в Разградско, Шуменско, Провадийско, Силистренско, Русенско, Хасковско, Горнооряховско, Новозагорско, Анхиалско, Карнобатско и т. н.) погрешно е да се пише Индже. Последното не значи ново, а тънък, висок, откъдето е и презимето на сливенския войвода Стоян Инджето. Възможно е някое от селата на Югоизточна България с турско име Енджекьой да е във връзка с името Индже войвода, което впрочем, както ще се види във въпроса за този войвода, е мъчно допустимо, но за сливенското Енджекьой, че не е от Индже войвода — съмнение не може да има. Преди всичко Индже войвода, който действително е от Сливен, е раждан между 1760—1770 г., а до това време кварталът Ново село съществувал и нямал друго име освен Eниджекариеси или Енджекьой. Най-после самите сливенци, които имаха интерес да пазят българското начало на тоя квартал, нямаше да го наричат Ново село като превод на горните две турски имена, а просто на просто Инджекьой или Инджово.

---

* Излишно е да се оспорва, че Сливен като град, вън от горните номенклатурни сравнения, е хиляди пъти далеч от модерните паметници и хубости на тая бележита братска нам столица.

** Последните примери са общи. Казаното за понятието Ново село обгръща и това за Старо село, Вето село, даже и названия като Манастирище, Селище, Градище, Юртя, Долньо, Голямо и т. н. Не при всички възможни случаи, с които е свързано понятието Ново, народът е бил тъй прозаичен, за да употребява все същия номенклатурен и беден речник; за заправени заселища в тия случаи той си е служил и с кръстни и други имена, а което е по-важно, турците са имали свой речник и са прекръщавали или преиначавали подобни имена.

От всичко дотук казано се види, че върху развалините на стария и средновековен Сливен пониква ново заселище, затова и именувано от първите тук турци Ениджекариеси, което е една сравнително по-стара форма на българското понятие Ново село. Като такова то се е схващало отделно, докато се заселва новият Сливен, на който то днес е квартал, махала, и датира още от момента на фактическото падане на Сливен в турски ръце. Самото му име Енидже (Ново) показва, че зидовете му лягат върху тия на срутеното старо заселище (средновековния Сливен) и че част от новите сливенски заселници българи са били от средновековните жители на Сливен, които и заправят останалата част на днешния град. Само по тоя начин може да се обясни защо тъй прекръстеният от турци и българи средновековен Сливен не си изгубва името, а се прехвърля от дясна страна на Селищката река и около двата бряга на Асеновица. Ако всички жители на тъй варения от турците средновековен Сливен бяха посечени, заробени или прогонени, то заедно с тях щеше да изчезне и името Сливен, за да остане на днешното му място само Eниджекариеси (Еникьой, Ново село). Именно тая част от средновековните сливенци, които и след срутването на крепостите остават тук, са били обдарени с войнишки правдини и са си запазили старобългарските носии до 1800 г., както ще се види малко по-долу.*

---

* С разсипването на средновековния Сливен първи се заселили в Ново село турци. Това по думите на стария сливенски мюфтия Хюсеин ефенди. Част от сливенци заправят 10—20 къщи между днешните салхани и хаджи Кольовата воденица. Това заселище не траяло дълго и се наричало Дюзкьой (Равно село). Тук действително е имало гробища, но други разправят, че са от „чумавото“.[231]

Българският произход на името Селище остава безспорен. Краят на приградието или заселището под това име е свързан с тоя на централната крепост, средновековния Сливен. От разсипването на основите му и разпиляването на жителите му е останал споменът, който у сливенските жители визира следи от старо заселище, от селище, които не се възобновяват, както е случаят с тия в Ново село, и се прехвърлят в новия Сливен. Понятието селище е свързано и с понятието градище, манастирище, дето у последното не се разбират следи само от манастири, но и от крепости, па даже и обратното.**

---

* Колкото се отнася до Селището между баирите Гаговиц и Бармук и над самия днес централен Сливен, съществуването му като заселище, подкрепено със стари сливенски предания, казвани на Раковски около средата на миналия век, ще е свързано с кулите и тукашните укрепления, следи от които се намират най-вече в тъй нареченото Марѝнено градище. Като заселище то по-скоро е било предградие на средновековния Сливен и ще е носело името Марѝнено.[232] Очевидно е, че тая непозната Марѝна ще е била най-малко болярка, ако не и от царствующ някой род или пък родом от самия Сливен. Е ли построен близкият над това градище манастир „Св. Спас" от тая болярка, не се знае. За вероятността на общност между сливенската Марина и болярския род Марини, Маринова, забелязах и по-рано. Срв. Маринопол като старо заселище и приградие на Търново (според Бакшич във Fermedžin, p. 80; „Marinopoglzi villa . . . vicino, et non lontano di Tarnovo"). Селище не е от турската дума сел (порой). Такива порои има не само в селищкия боаз, а и в асеновския и новоселския. Но което е по-важно, турците за селищкия боаз не казват селбоазъ̀, а селище боазъ̀.

** Срв. села с име Селище (пет в Софийско и едно в Царибродско); с име Селището (в Орханийско и Севлиевско, дето се нарича още и Стоките); с име Селото (Врачанско, Троянско и девет села в Софийско); с. Селищен дол в Радомирско; Селищка махала (Вирянска) или само Селище в Троянско и т. н. като с. Селска, Селце и др. За „градище" срв. имена на села Градище, седем на брой, после село Градница, Градишки колиби, Градежници и т. н. За манастирище имена на села Манастирище (Оряховско, Софийско) и после села: Манастирица, Манастирска, Манастирски, Манастир, Манастира, Голям и Малък манастир и т. н.

Въпросът за старите заселища край Сливен и тяхното разсипване от времето на турското тук идване е свързан с въпроса за съдбата на техните средновековни заселници. Загатна се, че старият Сливен като разсипан, жителите му, доколкото са могли да се спасят, се разпиляват повече към планинските кътове, из Сливенския балкан, към Беброво и даже западно, все по староплaнинските теснини. Обратно движение е станало малко по-късно, когато Сливен от просто Eниджекариеси се въздига наново в град и процъфтява икономически, тъй както го заварват Хаджи Калфа, Мохамед IV и Селим Герей. Следите от тия движения ще се намерят в общността на сливенското наречие с това на Беброво и балканските заселища между Сливен и Котел, за да не подчертаваме още тук сходността, с малки изключения, на сливенския диалект с търновския, която сходност говори за общуването и единението на тия два края, особено от време на създаването на Второто българско царство. За разпиляване на сливенското население към Централна Средна гора и съответните ней балкански склонове загатва Спиридон: „. . . народ простий — жени и детей, криющася между горами, събравшыхся от разных градов и селах . . . такожде и Сливен." Тук подобно и за другите изреждани от Спиридона места трябва да се разбира „Сливен и села его". Част от жителите на Сливен и селата му ще са били заробени или преселени насилно, както това е ставало с всяко заселище, дето е стъпвал завоевателният турски крак. Колкото и да е правдоподобно загатването за преселени сливенци заедно с търновци в Мала Азия през 1393 г., не разполагаме с никакви данни, поне засега, за да оправдаем що-годе възможното предположение за заправянето на македонското Сливени от преселени там през тия години сливенци. Българи от балканските села са били откарвани чак до Янина, както е случаят при Али паша, и обратното—дебърци са заправили днешното Брацигово,[233] албанци — Арбанаси до Търново, изчезналите сума села Арнауткьой в Североизточна България, но, види се, главно поради тъй отдалечения период на тоя балкански кадрил ние с никаква положителност не можем да говорим за някаква общност между Сливен и Сливени.* Преселението на сливенци през 1830 г. във

Като още един пример във връзка с понятията селище, градище, манастирище турското юрт, юртя. До Сливен има две местности под това име: едно за разсипаното старо заселище на изток от Сливен между Кушбунар и с. Сотиря и второ—за старото място на селото Калояново или средновековното Авла. Срв. с. Юртя в Казанлъшко, Юртлюмахалеси в Еленско, Юртчии в Хаджиелеско и Новозагорско. Развалините на изчезналите сливенски села Матей, Тавазлии, Гергювиц, Гючмя и т. н. също са се наричали Юрт, Юртлук.

* Подобни на много селяни из Югоизточна България, част от преселените в 1830 г. сливенци във Влашко заправят ново заселище до Плоещ и го кръстват Нов Сливен (мошията Берязка на барон Сакелари).

Влашко и Русия е тъй раздробило местните предания, че съвсем малък ефект е запазен тук от съдбоносните промени във и около града между 1366 и 1393 г., а колко повече остава за сравнително по-незначителните разселвания от последната дата до 1830 г. Нека не отиваме надалеч и се повърнем за работи в навечерието на освобождението ни, днес тъй разно предавани чрез разни уста и почти забравени. Върху измъчената памет и предания у народа ни има думата и психологията. Едно впечатление е оставало в съзнанието му до момента, когато се парализира от друго по-силно. А ако има народ, измъчен и наситен от подобни впечатления, той е българският.

Част от избавените и прокудени по планинските кътове сливенци съучаствуват с другари по съдба в заправянето на нови заселища и се претопяват в тях заедно с традиции и говор; други, след утихването на бурите, които не са престанали до падането на Цариград и след колонизирането на полуострова с турци, възможно е да са се върнали в родните си пепелища. Туй е допустимо, главно, защото самите турци след утихването на полуострова са поощрявали въздигането на нови центрове, като са отпущали безплатна земя на нови поселенци за заселване и са ги освобождавали подред няколко години от всякакви данъци. Такъв е бил и случаят със Сливен, а особено с Клуцохор. Турците не можеха да султанствуват и деребействуват в села и градове, дето имаше само турци. Там, дето имаше турци, там имаше и рая. През първите години на робството правеха изключение само чисто войнишките села. Сливен, ако и войнишки край, бидейки в развой (след падането на България) в посока от село към град, не можа да остане чисто войнишко заселище. И през периода, когато той се обръща в един виден български град, с войнишки правдини са се ползували само потомците на първите тъй обдарени сливенски фамилии, а преселените из разните околни заселища са били рая или отчасти полупривилегировани като дервентджии, харбалии или султански овчари.[234]

Въпросът, дали заселването на Ново село с българи е предшествувало заправянето на централния Сливен, колкото и да е второстепенен за нас, все пак е интересен. Той е свързан и с въпроса: къде първоначално се заселят турците в града. От факта, че днес Ново село е чисто български квартал, подобно на Клуцохор, който сливенци са характеризирали с израза, че „турчин там не може да замръкне", а камо ли да живее, от тоя факт не следва, че в Ново село не са живели никакви турци. Колкото се отнася за Клуцохор, там никога не са били запомнени турски къщи, но преданието между сливенските турци говори, че те престанали да живеят в Ново село отпреди 100 и повече години. До Освобождението чисто турският край на града е бил в югоизточната част на централния Сливен, където са се преселили и новоселските турци. Те са заселвали горната част на Ново село към едноименния боаз, дето са имали и джамия. Един от найбистрите извори в същото устие се нарича Кадъкайнак. По предание неговата вода е била „претеглена от местния кадия и намерена за най-лека от всички води“. Тъй или инак, с разрушаването на средновековния Сливен турците ще са се заселили първи там, за да го прекръстят Ениджекьой, а по български — Ново село, от придошли след това български поселенци.* Старите гробища на средновековните сливенци са били близо до днешните зеленчукови градини над Ново село и други на долния край на едно възвишение до самите лозя, между горния и долен път за тях. Живеенето на турци и българи наедно в Ново село малко пречи на възможността, щото последните да са били обдарени с войнишки правдини. Обаче с тия правдини те са били обдарени по-късно само като дервентджии или харбалии за пазенето на джендемдеренския път, на тоя от Сливен за Ичера и [пътя] над Сотирския проход. Останалите от тях са били чобани или султански овчари. И действително, мнозинството от новоселци дори до Освобождението са били овчари или козари. Следите от върнало се тук средновековно сливенско население ще са били съвсем незначителни и поединични. По-нататък ще се види, че сливенското население се е деляло на торлаци, крайчени и на същински граждани, които от началото на XIX век през време на елинското движение в града са се наричали гърци (гъркомани). Това различие не е случайно и не се дължи главно на гъркоманските тук течения, а води началото си от останалите в града средновековни сливенци, които още през българското царство са били обдарени с известни права, признати от самите турци и разширени от тях, както ще се види, при войнишкото положение на града.[235]. Даже доскоро бракове между торлаци и граждани са били съпровождани с редица пречки и нешеговити „одумвания“, които са принуждавали вече заможни торлаци да се преселват в централния Сливен. Това е ставало най-вече с новоселци още и за туй, че през време на върлуването на даалии, дишлии и кърджалии, когато централният Сливен е бил заграден с високи каменни стени (шарампол), Ново село е бил вън от тоя крепостен пояс и подобно на Клуцохор откъм Хамамбаир и Кешишлика се е защищавало само чрез побити наоколо високи колове и траншеи, за което ще се говори на съответното място. И действително, най-голямото нарастване на Сливен се отнася именно в XVIII век, а завареният от русите Сливен през 1829 г. е бил почти в същите днес размери, и то по-гъсто населен. Оттук става ясно, че причините за преселването на турците от Ново село в централния Сливен лежат главно в несигурното им положение през разбойническите върлувания около Сливен, от които са страдали еднакво турци и българи. (Това най-вече ще се види, когато говорим за епохата на Мохамед IV — XVII век.) Това преселване никак не говори в смисъл, че от това време датират и турските поселения в централния Сливен. Една от най-старите джамии в града е тая именно в централния Сливен, носеща името Ескиджами (Стара джамия). Около нея се намира и най-старата турска част в централния Сливен, а обстоятелството, че тая турска махала се дели от Ново село само чрез Новоселската река, говори, че преселването на турци въобще в Сливен е станало ако не едновременно в централния Сливен и Ново село, то последователно и не в дълга междина. В тая посока ще помогне фактът, че най-старите турски гробища, тъй нареченото днес място Ескинамазгях (Старо молитвено място), лежат именно между махалата Ескиджами и махалата Ново село.* Заправянето на централния Сливен от българите става очевидно след идването на турците в средновековния Сливен и неговото срутване, но съмнително е дали именно след първите основи на турската махала Ескиджами. В тая смисъл на въпроса, дали заправянето на Ново село от българите е предшествувало това на централния Сливен, трябва да се отговори по-скоро отрицателно, още повече че съгласно преданието „новият Сливен се заправя от жители из близкия нему стар Сливен“, а тоя „стар Сливен“ е лежал върху средновековните основи на днешното Ново село, които се подновяват тепърва.[237]

---

* Според Сотирското предание днешното село Сотиря е било в българско време град Спасово, преведено на гръцки през време на византийското владичество от 1018 до 1186 г. Важното е, че когато турците го разсипали, част от жителите му заправят сливенското Ново село.

ПЪРВИТЕ ЗИДОВЕ И ГРАДЕЖ НА ЦЕНТРАЛНИЯ (НОВ) СЛИВЕН

Ако попитаме днес стопани на стари къщи в новия Сливен (централния, Клуцохора и Кумлука), като откога приблизително датират основите на техните къщи, те ще ни отговорят, че много преди „първото Московско“ (1829 г.) или пък „голямото чумаво“ (1812 год.); тия къщи са били строени от дървен материал, сечен на самото място. Днес няма нито една стара къща, която да е била строена по тоя начин, защото преди всичко горното общо твърдение за всички тия квартали ни отнася във време доволно назад, още в първите години на робството, от което тъй останалите къщи са преживявали сума поколения и стопани, а което е по-важно — като дървени не е мислимо да оцелеят днес след 4—5 века. Още оттук се види, че днешните квартали централният Сливен, Клуцохорът и Кумлукът са заправени върху незаселено място, а което е по-важно, върху място, дето не са личели никакви следи от предишно по-старо заселище. То не е било поле, а обрасло с гъста буйна гора. Изразът в житието на Романа и в труда на Паисия „Сливенска гора", дето пребивавали Рома́н и патриархът Теодосий в един от нейните манастири, не е случаен и не значи само „Сливенски планини, Балкан". Действително понятието гора в заварените славяни от прабългарите е означавало планина, както днес у русите, и както се види, особено от термина Загора за областта между Сливен и Бургаския залив, дето гора значи планина, балкан, в случая Източният — от Демиркапия до Емине. Днес обаче това схващане е изчезнало и ние под думата гора разбираме лес. Такова ще е било и средновековното схващане на понятието гора у българите. Данни в смисъл, че мястото на днешния Сливен, без квартала Ново село, е било гора, ще се изредят в целия този параграф, а на първо място нека приведем обстоятелството, че в самия град е имало манастири, както е случаят с Кешишлика, бидейки при полите на Урумтарла и край западната част на Клуцохор. Преданието за тая гора не е само сливенско. То се е запазило и в дермендеренци, които, както се загатна, са стари потомци от разсипания под селото им „голям град, касаба". Като такива те се хвалят, че са по-стари от сливенци и че тогава, когато Сливен бил гора, те ходели да се съдят в Ямбол.[238] Това наивно на пръв поглед твърдение крие в себе си интересни факти. Дермендеренци с името „Сливен" не визират средновековния град, а новия, заправен върху мястото на изсечена гора от тъй заселените тук сливенци.* Това предание ни отнася още в най-първите години на робството, когато новият Сливен е бил ограничен само в днешната махала Делѝбалта̀ и очевидно не е представлявал нищо друго освен едно малко създаващо се заселище, а при това съседният край на тая махала все още е минавал за село под името Eниджекариеси, а се слива с нараснался Сливен още преди идването на Хаджи Калфа в града, вероятно в края на XVI век, защото последният, вече около средата на следния век, пише за град под едно общо име Сливен.[239] Очевидно е прочее, че Сливен, споменат още в 1153 г. под това си име, не може да бъде по-нов от Дермендере, което село впрочем е заправено след турското идване, а ако най-старите му заселници се изкарват за по-стари от новия Сливен, то е, че са преселенци от разсипаната до тях „голяма касаба“, която действително е постара от новия, турско-българския Сливен, а не средновековния, върху който пък са легнали робствените основи на днешния квартал Ново село.

---

* Зидовете на Ескинамазгях и до днес личат. Те са на отвореното място между пътя от централния Сливен за новоселските казарми и надясно за самото Ново село. Собствено Намазгях се е наричал молитвеният дом край турските гробища, които в случая са били североизточно от Ескинамазгяха. Джамията е била западно от тоя Намазгях и се е наричала отначало Ескинамазгях джамиси или просто Ескиджами.[236]

---

* Интересно е, че в същата смисъл говорят сотирци и беленци. Селата Сотиря и Бяла са по-стари от Ново село, но не и от средновековния Сливен.

Но вън от зидовете на Кешишлишкия манастир край тъй посочваната гора и вероятните следи от параклиси също край нея, при дясното крило на асеновското устие и склоновете на Бармука, дали е имало в самата нея какъв-годе средновековен паметник? Отговорът е положителен и ни най-малко не накърнява вида и размерите на тая гора. До днешната черква „Св. Димитър“, която сравнително е много нова, се намира голямо, с дебели и високи стени каменно здание, наричано по турски Ташхана или на нов език Дебой.[240] Историята на това здание е важна за нас в много отношения. Преди всичко то датира, поне съгласно преданието, още отпреди идването на турците в града, в навечерието на падането ни, и е свързано със съдбата на сливенските боляри, с началото на новия Сливен и първите години на турското тук владичество. От данните за старостта на това здание и неговото предназначение може да се заключи, че в старото място на новия Сливен, пресечено от реката Асеньовица, пътят, водещ от Сливенско за Търново, ще е минавал край въпросното здание, а оттук през Селището за Демиркапия. По предание това място е било обрасло с мешови и дъбови дървета, а между тях растели и диви плодни растения. Че дъбовото дърво е преобладавало тук, се види от обстоятелството, че в тая гора са се въдели свини, откъдето и старото име на днешния тъй наречен Шадърфан (на откритото място Абапазар), който преди направянето на централния Сливен се е именувал Свински кладенец (Домузбунар). И по-рано се загатна, че Сливенско под Балкана, в което голяма част от днешните му низини, познати под имената крастави полета или ормани, преди векове е било обрасло с буйна гора. Това ще се подкрепи с думите на очевидеца Молтке дори до 1829 г., а и от преданието, че подобно на сливенския Свински кладенец такъв със същото име е имало и при днешните керемедчийници до балдарамския мост, край пътя от Сливен за с. Сотиря и Карнобат. Преди туй тъй голо днес място е било покрито с дебела гора, както е бил случаят и с Черкешлийския орман, днес покрит с нивя и бостанлък, а допреди 60—70 години е бил свърталище на глигани и чакали. Русите в 1829 г. с големи мъки са си прекарали топовете между Сливен и с. Артаклари на път за Ямбол поради буйния храсталак и дебелите тук дървета. От срещаните до това време тук чакали днес и помен няма, а са ограничени, и то на изчезване, само в Странджа.* Днес еднички остатъци от горите по тия места са в малката и подмладена тъй наречена Хаджи Анастасова кория, подновената и още млада по хълмовете между Гергювиц, Бършан и развалините на селото Гючмя Хаджи Димитрова кория, разредените до нея дебели и вековни дъбови дървета и храсталакът по тъй наречения Алескювски баир, по пътя за Ямбол.*[241] Казаното за предишната гориста обраслост на по-голямата част от днешните сливенски Крастави полета още повече се отнася за баирите над самия Сливен, а именно най-близките — Бармук и Гаговиц, по полите на които е и днешният град. По склоновете на първия са течели потоци, които са карали няколко бари в квартала Кумлук. Вече самото име Кумлук (песъчливо място) сочи на големите бармушки селове (пороища) след изсичането на бармушката гора.** Че тук е имало бари, които са съществували късно след първите зидове на новия Сливен, се види не само от преданието, но и от самото име на издигащия се над тях връх — Бармук, което произхожда от бара. Тъй че като еднички и запомнени паметници всред раслата върху мястото на новия Сливен гора и преди заправянето на централния Сливен са били Свинският кладенец и каменното здание, днес наречено Дебой. От данните, че е имало един малък кръг от изсечено пространство около тоя кладенец, служещ за харман, гу́мно, се види, че поне последното е било дело на новите сливенци при заправянето на централния Сливен, а възможно е и самият кладенец да не е съществувал освен след издигането на каменното здание Дебой, което е малко по-долу от него. За началото на последния паметник има две почти сходни версии. Първата е много по-интересна и положителна, тъй като засяга подробности от един внушителен характер. Според нея в Ново село (чети: средновековния Сливен) е живяла, родом оттам, болярката Дража, от „княжески“ род. (Това име е действително старо и днес не се среща освен в презиме и имена на заселище (срв. имена: Драган, Драгой, Драгни, Драгоил, Драгодан, Драгомир и т. н.). В Белоградчишко има село Дражинци, после Дражовиц (местност в махалата Реката на село Брезе, Софийско).*** Построяването на това каменно здание се отдава именно на тая сливенска болярка Дража. Нещо повече, съгласно преданието тя съгражда и други каменни постройки вън от Сливен, в близките нему заселища, между които Ямбол, дето безистенът бил с начало от нея.[242] Построеното в Сливен каменно здание и до днес се отличава от турските тук постройки. То е по размери голямо, с дебели каменни стени, по форма четириъгълник и с голям вход. Несъмнено, ний днес не го виждаме в първоначалния му вид. Възможно е някои кули наоколо му или върху четиритях му ъгъла да са били съборени от турците, а при това то вече като доволно старо е било поправяно отчасти и измазано след Освобождението. Българското му име, ако е имало такова, за нас е неизвестно. Днес то се нарича Дебой, изкривено от френската дума dépôt (лат. depositum), защото още преди 1829 г. е служило за турски военен склад, след това за склад на платове, аби от времето на развитата текстилна тук индустрия, в също време и такъв за военни турски припаси. След Освобождението и до днес то служи пак за военен склад.* Дебой е обаче най-новото име на това здание. В по-старите турци то се е наричало с простото име Ташханà (каменен хотел, хан[243]) и край това име са различавали Чемберлиташ (обкован, опасан с желязо камък) и Халкалъдерек, което вероятно е било едно и също с първото и значи на брънки стълб.** Името Ташханà посочва просто, че зданието е било заварено като приют, гостоприемница или пътна станция по пътя от Ямбол за Търново. Обаче според преданието то е служело за средновековен български склад, дето българите са си туряли стрелите, лъковете, копиетата и други такива военни припаси, принадлежащи на сливенския български гарнизон. Това е по-допустимо, защото Дебоят е бил винаги запомнен като склад. Поменатата Дража, пак съгласно местното предание, е оставила и други паметници в Сливен, вероятно черква или чешми. Известен бил немного преди Освобождението Дража кьопрюсю (Дражин мост), пак из околността на Сливен, но де и кой именно от днешните— не се знае. Времето минава, векове изтичат, а мрак и невежество затриват стари имена и паметници. Средновековни български названия са се заменяли с турски или често пъти с безсмислени имена. Мостът до Романýша, на пътя от Сливен за Сотиря и Карнобат, се нарича еднакво балдарамски мост или просто ташкюпрю и т. н. Така се е наричал и новоселският мост, правен вероятно от същата Дража.

---

* На една реклама от австрийското изложение в Лондон се четеше, че „Далмация е едничката страна в Европа, дето се въдели чакали“!

---

* Името на тоя средногорски баир напомня името Алекси. Нека си припомним, че Идриси споменава за Анексибол след Сливен, което, както загатнах, ще е Алексиуполис, временно дадено име на Ямбол през времето на византийското робство от императора Алекси I Комнин (1081—1118 г.).

** Срв. тур. пословица „Сел гидер кум калър“.

*** Вероятно от корена драс ще са имената Драшан, Драшо, Драшко. Срв. колиби Драсин в село Реброво, Софийско. В Сливен думата драс е неделикатен епитет.

По преданието с идването на турците в Сливен родът на Дража бил принуден да се потурчи, види се, за да запази владенията си. Според един турски документ от XVII столетие, давало се право на собственост на един от нейните потомци върху една чешма в Сливен.*** За такава се посочват старите основи на днешната чешма на изток от старото Пашово училище. Според думите на дядо Нойко (Узун Нойков) потурчените потомци на Дража станали заими, военни владелци на земи около Сливен, и се наричали дишйзаимоглар (заими по женска линия), тъй като правата им произхождали от женска страна за разлика от тия по мъжка линия, военните участъци — земи, които минавали от баща на син, както е бил случаят с тимариотите. За изричен Дражин потомък между сливенските дишизаимоглар дядо Нойко посочва дишизаим Ариф ага, на когото още преди „първото Московско" (1829 г.) било предложено да стане бинбашия в Сливен, но той отказал. Между непотурчените Дражовци, които от страх „да не изгубят вярата си" се изселват от Сливен, са били тия, заселени в Ямбол, един от потомците на които с презимето Дражов е попаднал в сливенското въстание през 1876 г. (май). [244] Ямболските Дражовци, заселени във войнишкия квартал Ка̀ргуна, ще са били пак от женска линия, защото по сливенското предание Дражините дъщери избягали в Ямбол. Някои от мъжките потомци на Дража, непотурчени, останали в Сливен, един от които вероятно е посоченият по-горе претендент за право на собственост върху посочената чешма, и семейството хаджи Василеви (?). Един от неговите членове бил зле измъчван от турците през време на Заверата в Сливен (1821 г.) и умрял през същата година.

---

* Тълкуване името Дебой от арабско-турското девбой (склад за облекло?) е изкуствено. Нийде не се среща подобна дума в кой и да е от тия два езика. Ако има такава, тя се слива с понятието dépôt.

** Планът и размерите на Дебоя като военен склад са снети от архитекта А. Карамалаков в качеството му на войник в Сливен. Скицата се намира в канцеларията на новоселската казарма.

*** За стари турски документи, отнасящи се до Сливен, ни разправяше боравещият с такива, особено за махлюли (напуснати владения) в Сливен, Митьо ефенди, който познава турския език по-добре от матерния си.

Според втората версия името Дража е вече замъглено и под него не се чува вече болярка от княжески род, а просто на просто богата вдовица. Че под тоя израз преданието пак визира Дража, се види от факта, че тая вдовица е построила каменното здание, а при това нейният живот ни отнася при самото идване на турците в града . . . Тя имала син, който чрез заплашване от турска страна трябвало да се потурчи. Вдовицата, за да запази вярата на сина си, избрала втората алтернатива: или да даде богата сума пари, или да построи каменното здание в Сливен. Тя направя последното, но турците не устояли на думата си и потурчили сина ѝ.

От всичко това се види, че тия две версии засягат една и съща епоха — навечерието на българското падане и идването на турците в Сливен. Те визират като герой жена и едно и също каменно здание. Че последната версия е замъглена и по-нова, това личи преди всичко от обстоятелството, че у нея липсват подробностите на първата и че е забравено собственото име на героинята. Найпосле втората версия е слабо засегната в Сливен; първата, бидейки по-популярна, е споделяна от ямболското предание. Доколко последната версия е наивна и оскъдна, личи и от това, че името на тая вдовица било Таша, защото построеното от нея здание се наричало Ташхана̀ тогаз, когато Ташхана е турско и значи каменен хан.*

---

* Името Таша е съкратено от Анастасия, както Ташо от Анастас. Номенклатурни имена с таш (камък) има сума: Ташкьопрю, Ташхан и т. н.

Вън от сливенското предание за Дража и за подобни такива жени в други краища, които са се подвизавали с разни постройки или сторени „хаири“, в епоса ни не липсват и песни за подобни случаи. Така някоя си Петкана, като останала млада вдовица, в горещото си желание „хаир“ да направи се чудила „дали манастир в гора да съгради или тъмна тъмница, или мостове на река Тунджа“.* Възможно е, че не всичко, отдавано на болярката Дража в Сливен, е направено само от нея, а засяга и други нейни предшественици, дело на които ще са били някои от старите сливенски манастири или черкви.

Тъй или инак, от всичко дотук казано се види, че въпросът е за исторически факт, подробностите на който поради далечината на визираната епоха, ако и да не са съвсем противоречиви, са останали до днес доволно оскъдни. По първата версия болярката Дража е била от „Ново село“. Това е още едно доказателство, че средновековният Сливен е бил върху днешните основи на квартала Ново село и че преданието визира тоя квартал като заселище, когато централният Сливен не е бил заправен още (преди идването на турците).

Че Дебоят (построеното от тая болярка каменно здание) не е бил дело на турците, се види от обстоятелството, че до средата на миналия век над главния му вход е имало плоча в размер един и половина кв. метра, на която е личал български надпис. За тоя надпис е разправял белобрадият сливенски старец Ке́ндала, според който личало, че Дебоят е построен отпреди идването на турците. Ще предам тук интересния разказ на дядо Нойко, който засяга съдбата на тая средновековна българска плоча и надпис. Случилото се отнася за около 1840—1845 г. Веднъж „момчетии“, българчета от Сливен, между които имало и някои да разбират „словенски слова“, минувайки край Дебоя, спират се пред вратата му с любопитство да гледат какво става вътре.** Като се „зазяпали“, казва дядо Нойко, едно от тях съзира надписа на плочата и

Ташхан освен в Сливен има и другаде, така в София срещу Банябаши, който е изгорял при Освобождението.

* „Из Иван-Богоровия книжатник“, Сб. нар. пес., с. 1 и 43. Срв. пак там песента, в която „от жалби е Яна (безродна невеста) хан съградила, на два друма, на раздрума“ и т. н. За сливенската Дража ще е имало песен, но днес е забравена. Горната Петкана много напомня Дража. Тия песни вероятно не са само с елементи от робството, но и от българското царство. Ролята на българката в старата ни и робствена история не е проучена. Във всеки случай българската майка е била много по-консервативна във вярата си и по-постоянна в своето национално съзнание. Още в самите песни се чете, че тогаз, когато българката, отвлечена от турци, е умирала християнка в харемите им, българинът мъж е бил по-податлив на съблазнителните мохамедански изгоди. Отдаването от предание и епос на българката по-развита добродетел е една ирония по адрес на слабия духом българин около периода на българското проваляне.

** В него не е могъл да влезе всеки един, а само тия, които са работели там, особено турски войници, товарещи „денкове“ от припаси или аби.

сварва да прочете „словенските слова“, в които се казвало, че зданието било правено от някоя си Дража, и се посочвала датата. Всички тъй „зазяпани“ в нея, били прекъснати от един турски чиновник по абите, някой си Хюсеин ефенди, който ги попитал какво имало там за гледане. Те му казали каквото другарят им прочел, а именно, че „Дебоят бил построен от българската болярка Дража“. Турчинът, освен че не ги изгълчал, но за да ги пропъди, дава им по един „галаган“ и начаса заповядва да се снеме плочата. „Досега, завърши дядо Нойко, сам очевидец на станалото, никой не знае къде се дяна тази плоча.“*

И тъй, дотук ние сме все още пред едно незаселено пространство около Дебоя, бидейки заобиколен с гора и очевидно с път край него, идещ от Ново село, а главен път от общия вход на днешния Сливен за устието на Селището и оттам за Демиркапия. Друга става физиономията на това пространство, което малко след срутването на средновековния Сливен и населването му с турци, вече като ново заселище под името Eниджекариеси, почва да се заселва с българи, голяма част от които са били средновековни сливенци, които се връщат в огнищата си след утихването на потресите и заправят нов Сливен край пепелните останки на стария. Тоя момент е важен, защото е свързан и с войнишкото начало на града ни през робството. Връщането на средновековните сливенци край старите си огнища не е станало без съдействието на турската власт. Напротив, последната ще се е разпоредила за подновяването на един стар промишлен център, като е привличала разпиляното му население с обдаряване на разни правдини, отпущане безплатни земи за поселване и освобождаване от всякакви данъци за няколко години подред.** Тъй се подновяваха и пораждаха много нови заселища, а доволно интересно е за нас, че турците държаха същото поведение през време, когато 3/4 от Сливен се пресели във Влашко и Русия (1830 г.[245]).

---

* Сигурно е станала на парчета или ще е послужила за турска надгробна плоча. Доскоро край турските гробища и джамии имаше големи, дебели плочи, под които даже и християни са се препъхвали рано сутрина за лекуване от някои болести. И до днес Дебоят е закрит за широката публика, тъй като еварден от караул. Даже английският полковник Уилсън, който е дошел с мисия в Сливен през 1880 г., с големи мъки е извоювал позволение да надникне през прозорците на Дебоя.

**Брокиер в 1433 г. (15 март), излизайки от Пловдив в западна посока, пише за зараждането на две села върху места, които по-рано са били обрасли с обширни гори (дълги 16—20 мили). Понеже там върлували много разбойници, турските власти обявили, че който засели това място, ще се радва на правдини. Поселените тук са били все българи. Ако разгърнем началните страници на историята на много от заселищата ни, датиращи от робството, ще намерим същата колонизаторска турска система. Тя горе-долу отговаря и на римската, дето пограничните гарнизони и излезлите от действителна служба легионери играеха важна заселищна рол. След окончателното падане на полуострова под турците последните бяха по-щедри в обдаряване с правдини на чужди за българите колонисти: малоазийски мюсюлмани, татари, арнаути и т. н. Много наши села носят имена на паши и бейове, заправени от тях чрез прикрепяване към големите им земи и чифлици на българско работно население — рая.

Заправянето на квартала Клуцохор, а след това на централния Сливен е станало по същия начин, тъй като местната гора и градини са принадлежели на тогавашния сливенски кадия, който ги отпуща за заселване, откъдето и първото му име Кадъкьой.[246] Че заправянето на централния Сливен е станало от българи, и то в голяма част средновековни сливенци, се види от факта, че тъй зароденото заселище не носи вече турско или друго българско име, а просто на просто Сливен. В тая смисъл първите поселенци в новия Сливен са били българи, а чак след изграждането на първата българска тук махала нарасналото турско население в Eниджекариеси дава повод, щото част от него и приииждащото от Мала Азия да се прехвърли към десния бряг на слетите в едно Селищка и Новоселска реки и на югоизток от първите зидове на централния Сливен. И действително, най-старата турска махала в новия, централен Сливен е близката на Ново село Ескиджами. С постепенното нарастване на тоя Сливен турците систематически са се поселвали и прехвърляли от Ново село, за да не остане в него от средата на XVIII век нито един турчин.[247] Българите — поселенци в централния Сливен, ще са били още през първите години една внушителна маса по брой и устойчивост, защото инак мъчно може се обясни защо тоя Сливен не се е нарекъл подобно на средновековния -кьой (село, карие) или на самия квартал Клуцохор, името на който иде също от село (Кадъкьой). Това интересно явление, освен че предшествува турското поселване в централния Сливен, но е свързано и с правдините, войнишкото положение на първите сливенски поселенци, вън от тия в Eниджекариеси (Ново село).[248]

Първите български зидове в централния Сливен не можеха да бъдат освен настрана от турските. И действително, най-старата част на централния Сливен е под селищкото устие и на десния бряг на едноименната му река. Първата махала на юг от това устие е тъй наречената Делѝбалтà. Името ѝ е турско, но авторите ѝ не са турци, а българи, и то в по-голямата си част средновековни сливенци. Преди всичко това личи от факта, че открай време тая част на града е била чисто българска и такава си остава дори след нарастването на централния Сливен до днешния площад Машатлък. Името Делибалта е име и на най-старата българска махала в новия Сливен. То е интересно, защото е свързано с начина на заправянето на централния Сливен. Буквално преведен, изразът „делѝ балтà“ значи „луда брадва“. В тая смисъл ще си остане, ако не вземем предвид обстоятелството, че в турския език дели значи още буен, силен, храбър.* Преданието, че първите основи на новия Сливен, без Ново село, са върху изсечена гора, в която първите домостроители са градили къщята си от дървен материал, сечен на самото място, съвпада и с израза Делибалта. Последното ни навежда към заключението, че гората около Гюрчешма и Фърчиловата воденица ще е била изсечена в едно кратко време и първите тук поселенци ще са били една внушителна маса. Във връзка с това е и презимето Делибалта, вероятно на един от първите тъй заселени тук сливенци, който винаги се е отличавал с богатия си род.[249] Последният има потомци и до днес.* Около „първото Московско“ (1829 г.) стари сливенци са посочвали приблизително датите на тъй заправените къщи около Гюрчешма и Фърчиловата воденица, като са изреждали подред и най-старите им стопани.** Днес всичко това е забравено, защото едва ли ще се намери поне една къща из най-старите части на централния Сливен, днешните обитатели на която да са потомци на стария ѝ стопанин. Изселването на сливенци във Влашко и Русия (1830 г.) е понесло със себе си и що-годе запазените тук традиции. Къщя и дворове са запустели, а сегашните им собственици са посредствени, нови и пренесени там от други краища на града. Тъй заправеният централен Сливен е нараствал постепенно в посока от селищкото устие към Машатлъка и от десния бряг на Селищката река към площада Абапазар. Втора след махалата Делибалта, по дата и ред, иде Кафтанджийската, а трета — Мангърската.[250] В тях не е живеело нито едно турско семейство, и то не току-тъй случайно, защото е свързано с дадените привилегии на новите сливенски поселенци и с факта, че поне най-рано турското поселване в централния Сливен, на юг от тия три махали, е станало след заселването на махалата Делибалта и даже Кафтанджийската. Последното име, също турско, излиза от кафтанджѝ, работник и търговец на кафтани,[251] старонародни абени дрехи.*** Названието на тая махала говори и за старославянската индустрия, тъй развита в града още преди идването на Хаджи Калфа в него. Оттук става ясно, че ако не две трети, то поне половината от първите сливенски поселенци на централния Сливен в края на XIV и началото на XV век са били индустриалци (каф-

---

* Срв. в народните песни думата делѝя, която съвсем не значи луд или

лудетина, а юнак. Срв. презимена: Делѝ Митьо, Делѝ Петко и т. н., отдавани на хора снажни, силни, храбри; делѝканлия значи младеж, ерген, а буквално: буйна кръв.

* Друго са вече балтаджиите в старотурската военна система, които са играли ролята отчасти на днешните пионерни войски.

** Фърчиловата воденица е стара. Името ѝ не е от фърчило, а от Харачоолу — син на този, който е събирал харача (военния данък) в Сливен.

*** За старото облекло на сливенци, пазено до 1800 г., ще се говори малко по-долу. Думата кафтан е тюркска, а не само турска. Тя ще се е срещала и у прабългарите, подобно на думата сукман (цукман, чукман), като женско облекло, която се среща почти у всички народи от тюркски произход. Ние имаме много носийни термини, които като стари не са преминали от турците, а са самобитни.

танджии, абаджии, кебеджии и т. н.), както ще се види в отдела за икономическия развой на града Сливен.[252] Мангърската махала[253] е взела прякора на сливенски богаташ Мангъроолу — баща на Василчо х. Калудин. Доскоро понятието „мангърлия“ беше синоним на богат, състоятелен човек.* Останалите три махали на централния Сливен, с изключение на турския квартал, са български: Куручанска, Кокошарска и Славчова. Това са само имена на общински деления на града на части, когато всъщност сливенци много рядко си служат с тях. Те пунктоират [определят] местожителството или местоназначението си чрез много по-популярни названия. Така например: Гюрчешма, Фърчиловата воденица, Хавриката, Кумлука, Циганската махала, Машатлъка (Сахатя) и т. н., даже като посочват стари имена на улици: Поп Янкова или Пашов сокак, Йовчоолу моста и т. н.

Нарастването на централния Сливен отначало е вървяло центростремително (от селищкото устие към Машатлъка), а след това е вървяло центробежно, особено след като турците заселват югоизточната част на централния Сливен. За да си съставим приблизително понятие като откога датират първите български къщи край центъра на днешния Сливен — Машатлъка, — ще приведа случая с дома на една видна и днес изчезнала за Сливен фамилия. Въпросът е за една от къщите в съседната на гимназията улица (на север), купена към началото на втората половина от XVIII век, а до тоя момент тя била „150-годишна“, дето ще рече — строена към края на XVI столетие. За потомъка на оригиналния ѝ стопанин е имало и местна песен, а за потомъка на нейния нов купувач, Михаил Колони, ще се говори в отдела за политическия развой на Сливен. От това личи, че тъй започнат, централният Сливен в края на XIV век се е приближил до Машатлъка в един развой от два века, като не се смята нарастването на града откъм турския квартал, Клуцохор, Кумлук и Абапазар, което нарастване, ако и да е с начало след първите зидове на махалите Делибалта и Кафтанджийска, е с нишки отпреди края на XVI век.[254]

Че най-старата робствена част на централния Сливен е била отделена от Енимджекариеси (Ново село) и зараждающата се турска част на югоизток от нея, се види, първо, от факта, че найстарите турски гробища в Сливен са били между Ново село и махалите Делибалта и Кафтанджийска. Днес те са затрити, но все още се помнят под името Ескинамазгях (старо молитствено място); второ, най-старите християнски гробища на тъй направилите централния Сливен българи са били между горните махали (Делибалта и Кафтанджийска) и турския квартал, който е нараствал западно от махалата Ескинамазгях и между тия гробища и реката Асеновица (Куруча). Гробищата са били на днешното място, наречено Машатлък, или Сахатя, защото тук се намира върху построена кула градският часовник, който действително е и центърът на целия днешен Сливен, бидейки разпрострян между хълма Хисарлък и баирите Гаговиц, Бармука, Урумтарла и Хамамбаир във форма на неправилен елипсис. Това място преди Освобождението, додето още нямало построено върху него голямо двуетажното здание, което доскоро служеше за казарма, е било един доволно широк площад. Името Машатлък е турско и в широка смисъл на думата значи гробища, а буквално преведено, ще каже „място на неверни, изгубени хора“. Гробищата както у християни, тъй и у мохамедани са били настрана от жилищата им. Машатлъкът не е служел за гробища нито на средновековните сливенци, нито на по-послешните българи в Ново село. За тях се загатна и по-рано, а което е по-важно — Машатлъкът до направянето на централния Сливен е било гора или най-малко градини. Когато турският квартал откъм Ескинамазгях и Ескиджами почнал да се приближава към покрайнините на Машатлъка, турците забранили да се погребват „гяури“ до жилищата на „правоверните“. Преместването на тия гробища се налагало и от условия вън от турските ограничения, тъй като махалите Делибалта, Кафтанджийска и Мангърска почнали да се докосват близко до гробищата си. Положително около коя дата е престанало погребването тук, не е известно. Вероятно това е станало към началото на XVII век. Знае се, че до средата на миналия век стари бабички са идвали на Машатлъка, помнейки от родители и прадеди, че тук лежат костите на техни сродници, да им „припалват“ кандило или свещица. Види се, излизащ от тоя факт, дядо Нойко уверяваше, че сливенци са погребвали тук до немного преди „голямото чумаво“.*[255] Някои каменни следи от тия гробища са личели дори и след Освобождението. На мястото на стърчащата до 1902 г. джамия, на североизток от часовника и край самия Машатлък,[256] преданието посочва на параклис, дето са слагали и опявали мъртвите. Когато турците забранили окончателно погребването на мъртвите тук, на българите било предложено да съборят и самия параклис. Някой си сливенец Матьоолу, за да запази тоя стар паметник, предложил от своя страна на турците да му позволят да обърне параклиса на кръчма само и само постройката да се запази.* Туй странно на пръв поглед предложение на Матьоолу се оправдавало със слуха, че турците ще построят джамия върху срутините на параклиса. Как се свършват преговорите между Матьоолу и турците, не е известно, но вече самият факт, че върху тъй съборения параклис е била построена джамия, говори доколко са били напразни всички опити, за да се запази параклисът, свързан и със самата съдба на гробищата. За подобен параклис се посочва и върху мястото пак при Машатлъка, дето са днес къщата и дворът на учителя Минов. Построяването на горната джамия се отдава на преселен в Сливен кримски татарин.** Датата не се знае, още повече че джамията биде съборена в 1902 г., и като доволно стара, тя беше пропукана и в нея мохамеданите не служеха. Съборeният параклис е легнал в основите ѝ и вероятно някои каменни следи ще са влезли в тях. За едничка от него следа се посочва голямата, в правилен продълговат четириъгълник плоча, дето според преданието са слагали носилото при опяването до параклиса. Днес тая плоча служи за мост на една вада до Ескиджами. Стари сливенци доскоро са съветвали деца и внуци, когато им се падне случай да минат край тая плоча, да не стъпват върху нея, защото под нея, обърнат към вадата, се намирал образът на св. Георги. И до днес тоя огромен камък не е помръднат от мястото си, за да се провери посочваното. Възможно е тук да се намери и надпис или ако не това — тракийски конник, какъвто обикновено християните отъждествяват със св. Георги.***

---

* Един от потомците на Мангъроолу, Василчо, е живял до днешната мъжка гимназия, в бившия дом на учителя Вичев. Вратата на къщата е била обкована с мангъри и на няколко пъти е била „бастисвана“ от дишлии (по думите на дядо Нойко).

---

* Празно място до началото на XVII век е било и това около бившия Малък булевард между Чаршията, Големия мост и Тузпазар джамиси. От старите тук постройки, но неизвестно дали са били средновековни, се издигала една кула край Куруча, под булеварда и срещу Мамулюва дюген. Съборена е била около средата на миналия век. Кладенците на това отворено място, днес запушени, са били копани от чорбаджи Жельо около средата на XVIII век. Негова внука е баба Томаица в Клуцохор (родена в 1813 г.)

Първите турци, които се заселват в централния Сливен, са имали жилищата си край Ескинамазгях и Ескиджами.[258] Вече самите тия имена са красноречиво доказателство за най-старата турска част в централния Сливен. През кое именно време те почват да се прехвърлят от Eниджекариеси, не е известно, но във всеки случай това е станало преди разширяването на българските махали Делибалта, Кафтанджийска и Мангърска към Машатлъка. Името на първата джамия в Eниджекариеси е забравено, но очевидно е, че първата такава в централния Сливен е днешната полусъборена Ескиджами.**** Джамия под същото име има и в

---

* Името Матьоолу иде от старосливенското кръстно име Матьо, а женско Мата. Днес тия имена са почти забравени, произходящи вероятно от името Матей. Последното най-вече се среща между котленци.

** По дядо Нойко тоя мохамеданин се наричал Ибрям (Ибрахим). Обаче съборената джамия носеше името Хаджи Юмер джамиси.

*** Когато хаджи Анастас си правил къщата[257] (днес банково учреждение до мюфтийството), дълбоко в земята били намерени кости и гробница. Те са били християнски, но което е по-важно, от всичко личало, че в тоя гроб е почивал висш черковен служител. От одеждите му оцелели само малки звънчета, каквито са носели старите владици. Тук ще е имало някои средновековни духовни следи, защото именно до тъй намерената гробница е било построено най-старото и единствено теке (турски скит).

**** Според стария сливенски мюфтия Хюсеин ефенди джамията до построеното през окупацията турско училище също се наричала Ескиджами за разлика от горната и по-стара Ескинамазгях джамиси.

Ямбол, и в други градове. С нарастването на турския квартал в ъгъла, образуван от слетите в едно Селищка и Новоселска реки и самата Асеновица, турските гробища между Ескиджами и Ново село се прехвърлят към левия бряг на слетите в едно горни две реки, дето днес е градската градина. Остатъци от Ескинамазгях доскоро са личели на пътя от Сливен за Ново село, на изток до мястото, дето в края на великденската неделя е ставал събор (християнски). Надгробните камъни на тия стари турски гробища са били високи, изправени плочи, някои в размер човешки бой. Възможно е, че някои от тях да са били взети от съборените в града средновековни паметници (укрепления, черкви и манастири). Такива камъни и плочи ще са легнали и в стените на първите сливенски джамии. Помни се, че високите плочи на Ескинамазгях били прескачани „тропишком“ от прочутия сливенски войвода Златьо Кокарджоолу още когато бил момче (къде 1780 г.).

Пространството на днешния турски квартал, което преди падането на средновековния Сливен е било обрасло с дървета, вече след заправянето на Eниджекариеси е било обърнато в бахчи (градини). Такива и до днес се срещат покрай реката в същия квартал. Бахчите с овощни дървета и лозя са били съществен елемент на турското султанство и кеф. Те са били земното издание на задгробното мохамеданско царство — едема. Лесистата част на днешните ни градове датира от турците, а и те пренесоха от юг нови култури, като смокинята, фурмите, даже кестените и наподобаващите джамийни височини тополи (каваци). В Сливен смокините и фурмите са били много разпространени, а и до днес каваците не са редки всред самия град. Както ще се види, началото на западната част от централния Сливен, тъй нареченият квартал Кумлука, лежи пак в турски градини, край воденици и бари. Излишно е да споменаваме, че в прошарването на Сливен по тоя начин със зеленина са имали ръка местните условия: почвата на изсечена гора и изобилната вода. Но което е по-важно, в тая насока турците бяха само инициатори, а истинските автори бяха работните сливенци, раята.

Съмнително е дали раята в Сливен със заправянето на Eниджекариеси или турския квартал в централния Сливен е взела участие в строежа на турските къщи под принудителна ангария. Отношенията между мохамедани и християни в Сливен след окончателното установяване на първите до началото на миналия век, ако и да не са били розови, но в тях са липсвали масови, сурови насилия. Турците са имали интерес от едно работно и индустриално население, а което е по-важно, по-голямата част от първите поселенци на новия Сливен е била обдарена с правдини. По-нататък ще се приведе характерният случай със социалното движение в града около 1805 г., когато по-бедните турци в него заедно със сливенци убиват респективно своя аянин (турчин) и чорбаджия (българин). Наистина съборената джамия до днешния градски съвет е била построена с пари от местните християнски чорбаджии, но това се дължи на участието им в Заверата (1821 г.), от която дата почва и системното революционно брожение между сливенци. Построяването чрез ангария на държавната текстилна фабрика в Сливен (от 1842 г. нататък) вече е било при условия, в които отношенията между турци и християни се обтегват под явни опити за скъсване на връзки между султани и рая, между владетели и завладени.[259]

От факта, че всички имена на махалите на турския квартал в новия Сливен са турски, се види, че тоя край е бил запазен само за турци. Тия махали и до днес носят турски имена, ако и вече след Освобождението да са се прошарили с българско население. Те са следните: Ескинамазгях, Ескиджами, Хаджи Ахя, Айше Хатун, Хаджи Хасан и Хаджи Махмуд.[260] С изключение на първите две, които и са най-стари, останалите носят кръстни имена. Днес никой от старите тук турци не помни началото на тия махали, което говори, че и най-новата от тях ни отнася далеч зад XVIII век. Очевидно е, че последните четири като сравнително нови вземат имената на първите в тях турски стопани, които са били сравнително богати. Не винаги махалите са вземали имената на първите строители в тях. Възможно е както хаджи Ахя, тъй и Айше Хатун, хаджи Хасан и хаджи Махмуд да са владели земи и градини в тоя кът, след което градът се заселва и взема съответно горните имена. Махалата Айше Хатун си води името от жена — туркиня, и в това отношение е интересна, защото ни дава едничкия случай в Сливен за махала с женско име. Айше Хатун е била също богата туркиня (Хатун не е собствено име, а титла и на старотурски значи княгиня).*

Разширяването на турския квартал от най-старите тук махали Ескинамазгях и Ескиджами към Хаджи Ахя и т. н. по посока на юг и югозапад е свързано и със заправянето на по-новите турски гробища Йенинамазгях, дето днес е градската градина. Винаги любители на неща, които още приживе напомнят едема, първите турци в Сливен са имали великолепни бахчи в дворовете си и вън от тях. И до днес най-дървистата, овощна част на града е в стария турски квартал. Кафенетата им са били край дебели дървета, шуртящи чешми, с надвесени над тях сенчести хасми.

---

* Останалите три махали са имена на хаджии. Хаджилъкът у турци и християни се е смятял еднакво за висока чест. За да е станел човек хаджия, не е било достатъчно да бъде само благочестив, но да има пари и да надвие на страха от хиляди рискове по пътя за Ерусалим и Каябето (Мека). Това са били процесии, които са траели с месеци. В онова време тия два поклоннически центъра са се считали за „оня край на света". Изразът хаджии е минавал като титла, и то много по-ценна от тая на Запад, защото е извоювана лично, а не посредством раждане или евтино благоволение, а което е по-важно, тя не се предавала безразборно от родоначалник на потомство.

От горните турски махали за по-нови се посочват Айше Хатун, Хаджи Хасан и Хаджи Махмуд. Зараждането на последните ще датира не по-късно от началото на XVI век, защото Хаджи Калфа заварва в Сливен не една джамия, а три, както ще се види подолу. Че действително нарастването на централния Сливен вървяло бърже, а особено откъм турския квартал, се види още и от това, че първата баня в Сливен, дело на турците, е на юг от махалите Ескинамазгях и Ескиджами, а което е по-важно, на юг и от посочените други четири турски махали. Тя е до самия Куруч (Асеновица) и е заварена от Хаджи Калфа. Българите са я наричали Кон баня, защото водата ѝ се е теглила посредством механизъм, каран от кон.[261] Останалите днес бани в града също се карат с кон, но те носят по-специални названия. От турското име на тая първа тук баня е и названието на опълчения пред нея баир, наречен Хамамбаир.* Мнението, че това название иде от съществуването на баня върху самия баир, е наивно и не търпи критика. Името Хамамбаир възможно е да ни загатне, че кварталът Клуцохор е бил построен след тая баня, защото иначе, като разположен под самия баир, населението му би взело участие в кръщаването на баира. Впрочем това е само загадка, защото останалите върхове Урумтарла и Бармук, винаги над българско население, носят турски имена. Оцелял е само върхът Гаговиц, който поради близостта си на средновековното огнище на града (Ново село) е запазил българското си име. Съществуването на турска номенклатура във и около града не говори, че тук турците са заварили върхове, баири и долини без свои самобитни имена; обратно, както се каза, те са прекръщавали или превеждали заварената номенклатура. Така е станало например с върха Урумтарла, който по-рано се е наричал Гръцка нива, като име, свързано с воюванията между българи и византийци. За подобен пример служи местността под Котел, наречена Гречкѝ дол, дето преданието отнася посичането на Никифоровата войска от Крума.[262] Че Урумтарла е било у българите Гръцка нива, това личи от факта, че никога в средновековния Сливен не са живели гърци, а още по-малко след идването на турците, за да може името Урумтарла да се свърже с някаква гръцка собственост на тоя връх.

Колкото и данните по бита на старите българи да са оскъдни, можем със сигурност каза, че у тях бани, каквито имат турците, са липсвали.[263] Името на първата баня в Сливен е действително българско, но да се търси началото ѝ като относимо към средновековния Сливен, е невъзможно. Там, дето живеят множество турци, ще има непременно джамия и „хамам". Те са два съществени паметника, които характеризират едно старо турско поселение, заселище. Ходенето на баня у турците не е само хигиеична потреба, но битова черта, елементите на която почиват в религията и натурата им — източник на кеф и сладострастни подбуди. Доскоро почти във всички турски стари къщи се намираха домашни бани, вън от общите всред града. Баните у римляните не бяха нещо самобитно, а пренесени от Ориента, с който те се сближиха и срасната още век преди Христа. Тюрките като азиатци бяха също любители на баните. Сам Йорнанд ни разправя за аварския хан, който е стоял в Айтоските бани цели три месеца заедно с харемлика си. За подобна черта у прабългарите, като от тюркски произход, нищо не се знае. Но тъй или инак, скорошното им покръстване скоро ги слива със славяните и изличава у тях много самобитни битови черти.*

---

* Подобно на сливенския Хамамбаир, който си взел името от построения срещу него хамам, е мостът до банята в Ямбол, наричан Хамамкьопрю.

Втора по важност сливенска баня е тая в центъра на града, под Машатлъка, която доскоро е представлявала развалини и след Освобождението е била подновена.[264] Нейното построяване ще е станало в края на XVII век, защото Хаджи Калфа не я споменува. Името ѝ е свързано с едно характерно за века си произшествие, възпято и в сливенския епос: „Какво ѝ чудо станало в Сливен града голяма, от банята, от среднята, черно ѝ малаче излязло“ и т. н. Песента по-нататък говори, че тъкмо когато навалицата в нея жени се съблекли, една от мермерените плочи се пропуква, дим обхваща банята и едно черно малаче излязло . . . Жените всред писъци едва сварили да се изпокрият из миши дупки или да изскочат голи на улицата. В тоя залис „черното малаче“ обира всички техни нанизи и скъпоценности. То било нищо друго освен един табак турчин, който с предначертан план се скрива под плочата с нахулена върху си малашка кожа. Произшествието е доста старо и ни отнася към края на XVIII век. Първото българско име на тая баня не е неизвестно. Името ѝ Средна баня говори, първо, че тя е в средата на Сливен, и, второ, във връзка с построяването на третата при Абапазар, че е била между последната и Кон баня. Във всеки случай тя е по-стара от тая на Абапазар, която се наричаше още и Циганска[265] не защото е била отредена за циганите, но защото е под техните жилища.** Впрочем днес последните са свити доволно настрана върху хълмистите склонове на Бармука. Едничката в Клуцохор баня, край Голямата вада под Хамамбаир, е сравнително най-нова.

---

* Турците различават изкуствени бани (хамам) и естествени, минерални (илиджа, лъджа). Думата баня като обща за двата случая ще е от римски произход (balneum, bagno). Фонетично потурчената дума лъджа не ще е турска, а възможно да е славянска. В старата чешка терминология тя отговаря на думата lázně. Минералните бани в Австрия (Чешко), познати у нас с громките, внушителни имена: Franzesbad, Marienbad и т. н., на чешки се наричат: Františkovy Làzně, Marianské Làzně и т. н. Вероятно някои разкопки ще открият съществуването на минерални бани в България не само върху римски или турски основи, но и върху български.

** Последната баня е запомнена и от преселените във Влашко сливенци през 1830 г., откъдето се види, че ще е била строена най-рано през XVIII век. Ще е строена, когато мястото ѝ се намирало непосредствено под заселените край Бармука цигани, защото северозападно от нея са били част от българските гробища (днес празно място около бившата забавачница и под Пашовото девическо училище). Западно от тия гробища са жи-

От чуждия на българите елемент, вън от турците, като заселен в Сливен, най-стар е арменският. След него идат циганите, а най-нов са евреите — от 1830 г. нататък. Като ивица в свързването на българския квартал (в централния Сливен) с турската част на града е служил днешният арменски квартал. Той се състои от арменски жилища от двете страни на улицата, водеща от Машатлъка за махалите Ескиджами и Ескинамазгях.[266] От факта, че тоя арменски квартал е между българската и турската част на града, се види, че арменците се заселват в новия Сливен след турците и следователно доволно късно след първите зидове на българската махала Делибалта. Колонизирането на арменците по Балканския полуостров почва от времето на Мохамеда II, след падането на Цариград (1453 г.), благодарение влиянието на техни първенци, които дълго време са играли видна рол в Цариград като банкери. Преселването на първите арменски фамилии в Сливен не ще е по-рано от края на XV век и по-късно от края на XVI, след като старите им огнища в Армения, под Кавказ, падат окончателно под турците (1572 г.).[267] Дали в средновековния Сливен е имало поне две-три арменски фамилии, не е известно, но е почти недопустимо.* Фактът, че арменската черква в Сливен е настрана от квартала им, ще се обясни, първо, с обстоятелството, че турците не са дозволявали какъв и да е „гяурски" паметник до техните жилища и джамии дори до началото на XIX век и, второ, с това, че тя се построява, когато арменските тук поселенци на-

---

вели и малко арменци, жилищата на които след 1830 г. се заемат от евреи. Старите им гробища са били редом с тия на евреите. Последните са дошли тук след преместването на тия арменци в днешната арменска махала, а това е станало по време на построяването на арменската черква (1830 г.).

* В Търново арменците са обитавали днешния Баждарлък, но това се отнася за робството. Баждарлък е важно име и излиза от бач — мито, вносна такса. Съмнително е дали е преминало у българите направо от турците. За баждарите се пее, че са играли нещо като административна, погранична рол още през българското царство. Сам Крали Марко се е спречквал с тях при опита да мине през вардените от тях места. Във всеки случай името Баждарлък в Търново говори, че мястото му се заселва тепърва след падането на града, 1393 г., и че арменците там са от робството. Арменци имало преселени в Тракия още при Копронима (741—775 г.) и Цимисхия (969—976 г.) като колонисти край Стара планина, вероятно от Сливен до Пловдив. При първите Асеновци те са били вече почти побългарени и за последен път под името армени се чуват при Барбаросовия поход (1188—1190 г.). След това те се загубват като народ и се смесват с местното население под разни ерески имена: манихеи, богомили, а особено павликени. Е ли имало такива колонисти в Сливен, не е известно. Дядо Нойко забелязваше, че старата сливенска фамилия Диамандовци и сродената с нея Караапостоловци били с родоначалници, преселени тук от Анадола още преди падането на България. Дали тая загадка визира въпросните армено-сирийски колонисти в Тракия, не може да се провери.

растват. Тя е солидно, обградено с високи каменни стени здание и датира почти едновременно с въздигането на черквата „Св. Димитър“, още повече че е до нея. Голяма част от днешните сливенски арменци са преселени в града от други български градове, като Айтос, Ямбол, Шумен и т. н., а има и съвсем нови, от време на цариградското им клане. Последните говорят арменски, а по-старите, заварени — турски и в това отношение напомнят християните: караманлии и гагаузи. По-нататък ще се спомене за вероятни арменски преселенци в Сливен от южните покрайнини на Полша (Каменец) и Русия след несполучливия поход на Мохамеда IV срещу тия страни (края на XVII век).*

ВОЙНИШКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА СЛИВЕН

Преди да разгледаме заправянето на квартала Клуцохор и донейде това на западната част на централния Сливен, нека се поспрем върху едни интересни страници из историята на Сливен под турците. Най-старите следи от войнишките институти в Сливен предшествуват развоя на новия град, но нужно беше да се покаже по кой ред е вървяло разширението на града, жителите на който като обиталци на разни негови части са били прошарени с фамилии, обдарени с разни правдини. Тъкмо след войнишкия отдел на сливенското минало ще стане нужно да се скицира състоянието, изпитните на тия от жителите, които си изгубват войнишките правдини или въобще са били заварени и тъпкани като рая. Още оттук изпъква и разликата между българи, числящи се към разните войнишки институти, и тия, споделящи съдбата на по-голямата част от християнското население, наречено от турците рая. Раята в широка смисъл на думата и специално за Турската империя значи завладени немохамедани, неимеющи никакво политическо равенство с владетелите.[268] Те са били, тъй да се каже, етничното държавническо тесто, от което владетелите са създавали форми, каквито щат и когато щат: роби, предмет на ангария, потурчвания, разселвания, изнасилвания и безконтролна, неотговорна сеч. Оттук се вижда доколко е уместно да се тегли паралел между турци[269] и рая, от една страна, и римските патриции и плебеи — от друга. Обдарените с правдини християни — войници, дервентджии, соколници, мартолоси и т. н., като включим и чорбаджиите,[270] са държели средата между турците (владетели) и рая (завладени). Разните клонове правдини: войнишки, дервентджийски, соколнишки и т. н., ще наричаме с обща дума и в широка смисъл войнишки, войниклък. Тия институти бяха едничките нишки, които свързваха робствените българи със средновековните. Те са и съществeният фермент на политическото ни обновление и революционен развой до Освобождението. Тук страниците ни са тесни, за да се приведат хиляди убедителни данни в посока на казаното.

---

* Миналото на арменците не е розово и напомня българското. Историята на Армения до окончателното ѝ разсипване е история на епизодично робство и династични ежби. Отначало под персите, после под Александър Велики и след това под римляните, окопитват се за малко, но падат под арабите, а след това — ту под перси, ту под византийци. На цариградския трон дадоха няколко корони, па се сродиха и с българския род на Самуила. С нахълтването на монголите страниците на арменската история се прочитат (1242 г.). Армения става плячка на селджуци, перси (1472 г.) и турци (1572 г.). От 1828 до 1878 г. персийският дял в Армения влезе в руски ръце. Политическата съдба на тая страна се завършва с разпръсването на арменците по цяла Азия, Африка и Европа. В черковно отношение през време разпрата за двете естества арменците преминаха към монофизитите. В 536 г. отхвърлиха формулата на Халкидонския събор и се отделиха с особна черква, наречена в чест на епископа им григорианска. През робството са се делели на калгуни (неодялани, григорианци) и индже (префинени, католици).

Първи, който спомена, че Сливен е влизал в числото на войнишките заселища в Турция, бе Иречек. Не може да се види откъде той се е ползувал за тоя факт, защото в труда му за българите нищо повече не се пише за Сливен в тая смисъл. Втори е Каниц, но за източник той е взел пак Иречека. Строго казано, първият от историците, които са загатвали за войнишкото минало на Сливен, бе родом от същия град — д-р Селимински. Той е преживял последния стаж [етап] на сливенския войниклък, но малко внимание е обърнал върху тоя институт и ни лишава от интересни подробности. Българският войниклък под турците е претърпял няколко стажа [етапа] на развитие, но за най-старите и важни за нас документи липсват. За градивото на настоящия отдел сме принудени да си служим с елементи от по-новия развой на войниклъка и оттук да заключаваме за по-стария.[271]

Първообразната форма на войнишкия институт под турците, а именно участието на българи като същински войници в турските редове е била затрита доволно рано преди началото на XIX век.[272] През средния период на същия институт тия войници, ако и да ставаха жертва на войните, вече имаха за главна длъжност да придружават турските военни обози във време на поход, да се грижат за храна на конете, да поправят пътища и мостове като днешните пионери. През последния период тоя стар институт, вече доволно изроден, се запази само в името войници (вулгаризирано — уйници, а на турски: войник, войнак, уйнаган), които ходеха в Цариград да пасат султанските коне и стада. „Войниците“ се освобождаваха от всякакъв данък (с малки по-после ограничения), носеха старите си носии, имаха свое знаме и войвода, собствени земи, наречени бащини (погрешно ящина в Хамер), които минаваха от баща на син, и в заселището или квартала им не можеха да се заселват турци и т. н.

Такава е в общи черти съдбата на войниклъка в тясна смисъл на думата, самото име на който, като запазено и у турците, говори, че той е наследен у последните от старобългарските военноправни институти. Отначало под турците е имало цели области и заселища „войнишки". Други пък българи, заселници край проходи и граници, са били дервентджии или харбалии, баждари, мартолоси, каравели и леventи (по морето) и т. н. Всички тия са били с правдини, но по-ограничени от тия на същинските войници. Голяма част от последните са били с правдини още от българското царство, заварени от турците, потвърдени, разширени или стеснени. Като български институт, заварен от турците, съвсем малко променен от тях, но затова най-рано изчезнал, е бил институтът на соколниците, или доганджиите. Разселванията и периодическите потреси в полуострова под турците отнемат чистия цвят на българските заселища, числящи се към един или друг клон от войниклъка (в обширна смисъл на думата), и ги прошарват с разни институтски елементи. В туй отношение Сливен не е бил подобно на войнишките заселища Панагюрище, Жеравна, с. Войника и т. н., а е притежавал войници, дервентджии или харбалии, чобани и соколници (доганджии).

Следи от средновековен български войниклък в Сливен и заварени от турците е имало. Това най-вече ще се види при разглеждане въпроса за сливенските соколници. Но именно откога датира учредяването на войниклъка в Сливен под турска форма? Каза се вече, че някои български крепости при турските завоевания се предаваха доброволно, чрез капитулация. На такива турците са давали известни правдини или са потвърдявали съществуващите вече.* Оттук е и началото на войниклъка, подведен вече като институт в турско издание, собствено от 1376 г.** Войниклъкът е претърпял разни фазиси на развой не само като резултат на държавнически промени в Турция, но и поради причини, лежащи в поведението на българските войнишки заселища. При учредяването му турците се водеха от съображения да задоволят падналите при някои стратегични краища българи, да ги примирят с новото им положение като обдарени с нови или разширени правдини и въобще да им отвлекат вниманието от всякакви опити за въстание. Някои от тия заселища изгубиха тия си правдини още при окончателното падане на България или по-късно при допустимото им участие в междуцарствието при братята на Муса, при похода на Владислава и най-късно при нееднократните опити за общо подигане в XVI и XVII векове. Най-ранните следи от войниклък в Сливен трябва да се отнесат между 1366 г. и 1388 г., когато той е бил във васалство под турците. Изчезнали турски фермани и български хрисовули в Сливен, за които загатва д-р Селимински, биха ни дали интересни данни за това начало, но от 1829 г. те са затрити за нас. Разсипването на града през време на похода срещу Ивана Шишмана (1388 г.) или най-късно в 1393 г. е дало нов фазис на сливенския войниклък. Вероятно соколниците в Сливен са били само повиканите назад или върнати с обещания за правдини средновековни сливенци. Останалите строители на новия Сливен са били в по-голямата си част войници (в тясна смисъл на думата), харбалии или дервентджии. Доколко през тия фазиси на сливенския войниклък са влияли вероятните участия на сливенци в опити за въстания или в какво и да е друго политическо движение, ще се спомене по-нататък. Краят на първия стаж [етап] на сливенските войници може да се отнесе при преобразуванията в Турската империя под Сюлейман Велики (1520—1566 г.), а тоя на средния — в 1810 г. Третият период, през който войниците са ходели в Цариград да пасат султанските коне и стада и да косят ливадите му, в Сливен не е траял дълго — едно, поради избухналата тук Завера (1821 год.) и, друго, поради изселването (1830 г.). Оттук нататък ролята на войниците в Сливен се заема или допълва с тая на войниците из сливенските села. Каниц, който е предал войнишкото положение на Сливен в бегли, но интересни черти, ето как го характеризира: „Сливен — казва той — е принадлежал към привилегированите войнишки места („bevorzugen Voinikorten“), радващи се на големи правдини („die sich grosse Privilegien erfreuten“). Управлявал се е от избрани измежду народа войводи („Voivoden“), не плащал никакъв данък, но затова пък се задължавал да дава на султана в случай на война няколкостотин мъже за разни военни служби. Но през XVII век, когато силата на еничарите надделява, Сливен изгубва правдините си и пада под печалната съдба на останалите непривилегировани градове“ (III, S. 85).[273]

---

* Срв. Zinkeisen, I, S. 226. Войниклъкът не трябва да се смесва с участието на християни в турските войни до окончателното падане на тия християни в полуострова. Това участие е във форма на васалство, а не на войниклък. Сърбите участвуваха в битката при Ангора (1402 г.) не като войници, а като Баязидови васали. Българите още преди тоя бой са изгубили васалството си и ще са участвували там като войници и акънджии. Следи от това ще се намерят в стари помашки песни, а както е известно, чепинци преди потурчването си са се били като войници чак в Северна Африка.

** Тая дата е дадена от добрия туркограф D'Ohsson (Tabl. géner., Paris, 1824, VII, 17, p. 378—379). През времето на D'Ohsson българските войници са били само 6000 души. Оттук може да се съди за броя им при първите години на турските завоевания и държавничество. Срв. Rycaut, The history of the present state, etc., 1682, p. 340. Акънджии (стрелци, повечето българи) е имало късно през войните на Турция с Полша и Русия. Първият им войвода е бил българският ренегат Михалоглу. Като една от причините за съкратяване правата на войниците може да се посочи институтът на юруците или конярите. При Rycaut те били 1294 фамилии с права на земи, подобни на бащините.

От казаното се вижда, че Каниц отнася края на сливенския войниклък в XVII столетие. Той не е разполагал с подробности, та и затуй посоченият век не се отнася частно за Сливен, а въобще за войнишките заселища, и то с оглед на по-стария у тях войнишки период. По д-р Селимински краят на сливенското доганджийство е в 1800 г.* Но при батинския бой между турци и руси (1810 г., септември) сливенските войници са участвували в турските редове и ако не вече като редовни войници, то като придружаващи турските обози, хранители на конете и поправители на пътищата и мостовете.** Тоя факт е съвсем забравен от днешните сливенци и трябваше да се открие вън от Сливен. По думите на побелелия вече търновски жител Джовани Икономов, по баща родом от Сливен, сливенските войници са взели редовно участие в споменатия бой. Войводата им е бил неговият дядо Парашкева Бояджиолу, сестрата пък на когото водел като жена върбишкият султан, но тя умряла християнка. Въпросът е за онзи потомък на кримските ханове, който, като заселен във Върбица и владетел на обширни там земи, през време на революцията при Пазвантооглу се съединява с него и е работил да се качи на цариградския престол, а Пазвантооглу да му стане велик везир. Последният върбишки султан, когото Джовани Икономов считаше за свой роднина, като внук на пралеля му — сливенка, е бил обесен в Търново при влизането на русите там (1877 г.)*** Друг сливенски главатар, войвода на тукашните войници, е бил някой си Кара Мавродия. По думите на дядо Нойко той е бил извънредно снажен и юначен мъж. От сливенските турски войски само той е участвувал със своите войници при опита да се потуши сръбското въстание. Той действително е отишел в Сърбия, но не е участвувал в сражение. Неочакваното му завръщане в Сливен се обяснява с някакви „интриги на Австрия и заканителен поход на Али паша Янински". Причините вероятно са били други, защото сливенци като помагачи на сърбите във въстанието на Кара Георги е имало немалко. Във всеки случай походът на тоя сливенски войвода ни отнася между годините 1804 и 1816 (голямата резня при Ниш).

Доколко войниклъкът, па и други клонове от старобългарското държавничество оставиха следи в турската военноадминистративна терминология, се види не само от имената „войник"-„бащина" и т. н., но и от термина войвода. Последният се прилагаше не само за главатаря на войниците, за съдията на земите им (бащини), но даже и за военноадминистративни и съдебни турски длъжности в градове или цели области. Войводи се наричаха пашите не само на Търново, Видин и т. н., но и на градове, които турците не завариха като владени от българи: Солун, Галата в Цариград, Атина и даже чисто турски центрове в Мала Азия. Това начало се дължи донейде и на факта, че особено в България първите управители на падналите под турците градове бяха българи и се наричаха войводи (било като бивши боляри или отличивши се войнишки главатари). Кои са били първите войводи на войнишкия Сливен, не се знае. Със затриването им и до обръщането на Сливен в каза, а след това в санджак Сливен се е управлявал от кадия,[274] откъдето и Кадъкьой (Клуцохор).* За Сливен като войнишко заселище още от време на падането си под турците и участието на жителите му като войници в турските походи и войни въпреки липса на изрични данни ще се допусне по аналогия за другите войнишки краища на България. Още срещу Мирчо войвода християни от България и Македония начело с васалните деспоти Крали Марко и Константин трябваше да се бият рамо до рамо заедно с турците. Борбите на Крали Марко съгласно епоса срещу „църни арапи“ в „анадолска земя“ и т. н. са друга нишка от българското участие в турските войни срещу Карамания, дето се е подвизавал и сръбският Лазар още преди Косовската битка (1389 г.). Подобни следи ще се намерят и в старите песни на потурчените родопски българи, повечето от които са били бивши войници. В боя при Ангора (1402 год.) край сърбите като турски помощници са взели участие и разни християни и ренегати от разни народности (Hammer—Hellert, II, p. 90—93), между които, очевидно, трябва да се разбира и българи. Тимурташ, завоевателят на Казълагач и Ямбол, през време на тоя бой е бил беглербег на Румелия и е участвувал в него заедно с войските си от Румелия, под знамената на които са се числили тукашните акънджии и войнишките тайфи. За християни войници в турските редове през време на окончателната обсада на Цариград (1453 г.) свидетелите Tetardi и Thrênos дават числото 30 000 души (Lee в Gibb., VII, p. 172, № 33). По-красноречиви данни за участието на българските войници в турските войни почиват в подробностите за обсадите на Виена. Още преди това, след като влашкият войвода Дракул прегазва Дунава срещу турците (1461 г.), в същата година Мохамед II в похода си срещу Влада намерил повече от 20 000 турци и българи оттатък Дунава, едни от тях набити на колове, а други — разпнати. В средата на това зрелище е бил самият Хамза паша (Hammer—Hellert и Дука, III, p. 87—90). Очевидно е, че българите в тоя случай не са били турски съюзници, а техни войници. Доволно много време се е минало от тия събития, а сливенското предание, освен че не помни нещо от тях, но е забравило и войнишкото участие на сливенци в Батинския бой (1810 г.). Същото е и с участието на сливенските войници в по-раншните турски походи срещу Полша и Русия.

---

* Библиотека „Д-р Ив. Селимински", I, с. 87.

** Тоя бой е дал име и на цялата важна за нас тая руско-турска война, позната като Батинкавгасъ, защото решителното сражение, в което са били победени турците, става при днешното село Батин до Дунава, между Свищов и Русе.

*** Не по-малко е интересна одисеята на Джовановия баща, който в Сливен е бил един от „заверистите" (за въстание срещу турците в 1821 г.) и като интелигентен е бил избран от одеската хетерия (революционен комитет) за апостол в Търново. Революционната си агитация там е прикривал като местен учител, а след потушаването на Заверата се установява в Търново, дето се и задомява.

---

* Към средата на робството срещаме вече чисто турски кръстни имена, придружени с термина войвода. Сам Иван-Шишмановият син Александър е бил войвода на Самсун и Сарухан (Мала Азия). Ренегатът Михалоглу, по-скоро от Ихтиманско, отколкото от Плевен или Бяла, съгражда популярността си в турската история като войвода на акънджиите (български доброволци). Срв. Hammer—Hellert, II, p. 211; IV, p. 20; V, p. 15. Като нишка по въпроса за родината на Михалоглу може да служи името Akindji kariesi, село между Ихтиман и Пазарджик, през където е минал Сюлейман срещу Белград (май 1521 год.). В първата четвърт на XV век румелийският беглербег е бил българин, както пише Брокиер. Горният българин, отначало паша или войвода, ще е заместил Михалоглу като беглербег. Срв. Hammer—Hellert, II, p. 155. Един от египетските прочути паши е носел еднакво прякорите болгар и войнак (войник), вероятно издигнат на тоя пост или като прост български войник, или като войвода на такива войници. За правния произход на войвода или войводство в Турция говори обстоятелството, че войводалъците (voivodalik) до танзимата (1839 г.) са били независими от беглербеговете. Отначало като области, които през първите години на робството са били не само прости административни участъци, а ще са се ползували и с известна автономност при известни войнишки задължения, войводствата по-късно, отделни от общата турска организация, са били цели околии от земи, давани като апанаж на султанската майка (валиде султан) или на някой висш военен. Срв. Thornton's Turkey, I, p. 155—156, 164; Beaujour, I, p. 12. Влизал ли е Сливен или Сливенско в някое от тия войводства като привилегирован войнишки участък или военноадминистративна околия, това не ни е известно. Важното е, че последният аянин в Сливен до 1830 г. се е наричал войвода — Тахир ага (очевидно следа от старото войводство в града).

Документите за подобно минало ще се намерят в прашните турски архиви в Цариград и ще са се засягали в турските фермани, давани на Сливен, за съществуването на които пише Селимински, но били изгубени с изселването на сливенци (1830 г.).

Както се спомена, най-последната фаза на войниклъка се заключава в карикатурния дълг на старите войници да пасат вече султанските коне и стада или да косят султанските ливади. За сливенските войници, че са пасели султанските коне, нищо не се чува. Смътни спомени са останали за тъй окастрените откъм правдини сливенски войници, наречени чобани, които са ходели в Цариград да пасат султанските и бейски стада. Това е траело до не по-късно от Заверата (1821 г.). Те са били по-сетнешните поселенци на кварталите Клуцохор и Ново село. В първия и до днес една от махалите се нарича Чобанска (Овчарска).

От сливенските села, които са давали войници (за пасене на султанските коне, стада и косенето на ливадите му), са: Черкешлии, Демирджилии, Глуфишево, Мечкарево, Драгоданово, селяните на стария Глушник (живущи някога между днешния и с. Чибуклии) и т. н.,[275] като не се смятат изселените села, с което се затриват и преданията им, както и изчезналите села като: Гергювиц, Матей, Тавазлии, Кованлък (на юг от Чокоба), Саръбаят (между Глушник и Есирлии), стари села до Демирджилии и зад

Глуфишево (с непознати имена) и т. н. От заселищата, вън от Сливенската околия, чисто войнишки са били Жеравна и Войника (Ямболско). Жеравненският войниклък е траел скоро до Освобождението, обаче бил упражняван вече не от българи, а от цигани. По пътя за Цариград те са минавали през Сливен. Циганите са заместили българските войници и по други краища, особено след танзимата (1839 год.). И до днес тъй нареченият глава на няколко цигански семейства (черибаши) си води името от турското название за главатаря на българските войници, заместени в ново време от цигани. Черибаши значи глава на войска (чери — войска, баш — глава), именно туй, което отначало и у българи, и у турци се е наричало войвода. (Начело с войводата си, по-сетне наречен черибаши, войнишката чета е излизала под развявано знаме, сред свирни и игри, сбирала е подаръци от българи и турци и заминавала за Цариград по Гергьовден. У Долфиноа и други западни пътешественици има картини за такива войници о местни носии.)

Остава да разгледаме другите клонове на сливенския войниклък — дервентджийството, или харбалъка, и соколничеството.

Дервентджии е имало почти при всяко заселище, разположено край голям и важен проход (дервент).[276] При такива проходи, дето е нямало близко заселище, турците са заселвали жители от близки или далечни села, като им са давали известни правдини, в замяна на които да вардят проходите. Тая длъжност и привилегия са минавали от баща на син. В епоса, както и за войниците, се срещат песни, дето по липса на син или поради една или друга причини неговото място се е заемало от дъщеря или сестра. Това е било рядко изключение, но все пак говори за широкото разпространение на тоя институт, упражняван най-вече от българи. Във военно-административно отношение близки на дервентджийския институт са били мартолосите, баждарите и харбалиите. Съществената разлика между последните и дервентджиите лежи в това, че харбалиите (от арабското харб = война, войн, копие) са защищавали самото заселище, учредени са били за специални краища и въоръжени със специални оръжия (къси копия или дебели шишове). С правата на такива са се ползували малко и изрично посочени заселища. Най-видни такива са били Сливен и Котел.

Дервентджийството, както и останалите клонове от войнишкия институт, не е самобитно турско. Пазенето на проходите у старите българи, освен че е било част от административната организация на българските области, но и съществена част на тяхната планинска и въобще военна стратегия. Проходите, особено на Източния Балкан, зорко са се пазили и са били силно укрепени през българското царство.

Както в българско, тъй и в турско време от пътищата при Сливен за през Балкана предмет на особено внимание е бил демиркапийският (от Сливен за Свищов, Търново и Русе). Задачата на сливенските дервентджии с идването на турците е била да пазят тоя път срещу разбойници, които са обирали и избивали пътниците. Дервентджиите са предупреждавали пътниците денем чрез биене на тъпан, а нощем чрез палене на огньове. И до днес местността, откъдето са се давали тия дервентджийски знакове, се нарича Тъпана или Даула (между Сливен и Вратника). Тук се намират следи и от старата каменна вардаджийница*, караулна или в по-ново време беклеме (чакалня). Такива караулни е имало и по другите страни, както например в Англия, дето са се наричали ward- или quard-houses (пазителни къщи, кули). С последния израз пребиваващият през 1847 г. английски генерал Джокмъс в Сливен нарича тукашните две вардаджийници (guard-houses). Едната, пише той, е на 5 и 1/4 часа от Сливен (между Черешата и Вратника), а другата на 3 часа (над Джендемдере, по пътя от Сливен за Ичера). За последната споменува и Ами Буе (1837 г.). Той изрично пише, че при построената там караулна вардят българи за предпазване срещу разбойници. Нейните следи и до днес личат. Тия вардаджийници са играли ролята на погранични постове, особено в по-ново време, дето са били спирани пътниците за проверка на тескеретата им. Сливенските дервентджии, които са пазили по пътя тия два края, са били съответно из краищата на града (Кумлука и Ново село). Като институт дервентджийството си е изиграло ролята в Сливен малко преди изселването на сливенци и след затриването на пладнешките турски разбойници: капасъзи, даалии, дишлии и кърджалии — чада на един и същ режим. Правата и привилегиите на дервентджиите бяха малко по-ограничени от тия на войниците. Днес в Сливен, освен че няма явни следи от старобългарските проходници, вардачи на друмища и т. н., но съвсем малко се помни и за затритите от един век насам дервентджии. Самото название на местността над Сливен, а именно Прогледец, напомня за това старобългарско минало. Прогледец ще е бил главният наблюдателен пункт за отряда, пазещ Асеновския проход и пътя, водещ от Сливен за Търново през Демиркапия. Около Прогледец българските войници не са пазили устията от разбойници, а от въоръжен неприятел. Дали те са употребявали и тогава тъпан, това е само вероятно, но че са кореспондирали помежду си чрез палене на огньове, това е факт неоспорим. Това най-вече се видя от данните на Рамнузио за боя между българите (при Калоян) и кръстоносните латини (1207 г.). Както се загатна, тоя бой е станал в един от тукашните проходи, вероятно Сотирския (между Авла и Сливен). Фактът за стратегично разпръснатите на стража българи из тукашните теснини и върхове се намира в израза на Рамнузио: „que stauano del continuo fecendo la guardia“. Когато латините навлезли доволно навътре в планинските теснини, българите почнали да си дават знакове чрез дим и се настанявали на високи стратегични места (прогледеци): „che i nostri erano entrati dentro, datosi frà loro il segno còl fumo, si metteuano in loughi distinti . . .“, откъдето проглеждали, наблюдавали движението на латинската кавалерия: „oszeruauano da qual parte i nostri Caualli lėggieri douessero passare“. Най-вече Прогледец и други сливенски върхове, като Урумтарла, Сините камъни, Катъгово и т. н., са били именно такива стратегични места, откъдето българските отряди, вардещи града и проходите („fecendo la guardia“), са наблюдавали неприятелските движения или приближающа се опасност („oszerueuano da qual parte, etc.“), като са си давали помежду си знакове чрез дим („datosi frà loro il segno co'l fumo“) и т. н. Българското военно название на горните сливенски и подобни тям вардаджийници ще е било стража или стражица (срв. села Страджа, Шуменско; Стражата, Дряновско; Стражица, Горнооряховско, и т. н.).

---

* Варда или вардаджийница е от глагола вардя. Той може да съвпада със старонемското warden или днешното warten, английското ward и т. н., но няма нищо общо с тях.

Явни езикови следи от сливенското дервентджийство днес не са запазени, обратно, такива има от сливенските харбалии. Доколкото ни е известно, понастоящем само в Котел и Сливен има фамилни презимена Харбовци. Подробности за тукашните харбалии също малко са останали. Задачата им е била главно да пазят града от разбойнически масови нападения, каквито се зачуват най-вече от средата на XVII век. Изглежда, че именно от тая епоха датира и заграждането на новия Сливен със стени („шарампол“) и с окопи. Сливенските харбалии са били и отредената християнска стража на тия укрепления, ръководители на отбраната чрез поставените отвътре на стенните дупки и отверстия (мазгали) огнестрелни оръжия, а самите те — въоръжени с харби (къси копия). Членовете на сливенската фамилия Харбовци до средата на миналия век са били тюфекчии, майстори на пушки в сливенските оръжейни заведения, подведени в имперски и привилегирован еснаф. Главно с широките войнишки правдини, с които са се ползували сливенци, може да се обясни развитата най-вече до 1830 г. оръжейна индустрия, която е дала повод на Енехолм, пребиваващ в Сливен през нея година, да пише, че Сливен е „фабрика на оръжия“. (Тъй е обозначен градът на географичната му скица за Сливенско.) За последен път харбалиите като привилегировани бранители на града се чуват при едно капасъшко нашествие към Сливен през джендемдеренския път (около средата на XVIII век), когато сливенските харбалии са ги отблъснали над двата Джендема, близо при тамошната вардаджийница. Дядо Янко Харбоолу разправя, че харбалиите боравели тогава само с дълги железни шишове, които те правели сами. Тия шишове били именно по-старите харби. С обръщането на харбалиите в тюфекчии, особено от средата на XVIII век, сливенските харбалии си изгубват първоначалната рол и задача. Но войнишкият зачатък на Сливен не се затри, а, обратно, таен до началото на XIX век, даде най-войнствения, революционен фермент в политическото движение на българите.

Остава да разгледаме последния клон от войнишкото положение на Сливен — соколничеството или доганджийството. Доганджийството като институт в Турция се е схващал в нея като свързан право със султанския ловджилък.[277] Това малко ни отнема възможността да търсим основните му елементи в едно по-интересно минало. Преди всичко, напирайки на факта, че в основите си почти всички дотук споменати институти са преминали от българите у турците, соколничеството между тях заема едно по-интересно положение и за туй, че в действителност то е нямало практическа важност. Задължените българи соколници да носят ежегодно по един дресиран за лов сокол на султана срещу известни правдини не са били задължени от новите си господари, а са били заварени от тях с потвърдени правдини и произходящи от тях задължения. Като изключим някои импровизирани случаи със създадени от Мохамед IV доганджийски заселища, повечето от българските соколници са били или заварени такива, или пък произходящи от знатни старобългарски родове. Обяснение на това ще се намери именно в правния, политически елемент на соколническия институт. Соколите между останалите птици заемат в стария ни епос първо място. В старобългарското право поднасяне сокол от страна на боляря към царя е било знак на подчинение. Церемонията се е вършела от всички боляри в един тържествен ден на годината и всеки от тях със сокол, кацнал върху ръката му, слиза от коня си и при съответен поклон предава сокола на царя. Това се види и от песните ни за Еньовден, които се пеят при изваждането на потопения сред китки пръстен в забулено бакърче: „Коня язди, сокол държи“ (=болярин).

През робството тая традиция се е упражнявала във връзка с лова, който е и нейното начало у старобългарското право. За соколничеството в Сливен едва ли бихме зачули нещо, ако Селимински, сам родом оттук, не бе оставил за него една забележка от 3—4 реда. Но което е по-важно, неговият род по майка е бил соколнически. Той е имал „собствена земя в голямо пространство и гори в една местност, която се нарича Абланово“.* Прадедите му не плащали данък на правителството, но затова пък ежегодно са пращали на началника на ловците при Високата порта по един сокол, упражнен да лови птици. Селимински не споменува други сливенски фамилии, които да са имали същите привилегии, защото той в казаната забележка се занимава само със своя род. Че соколничеството в Сливен е заварено от турците и датира от българското царство, се види пак от думите на Селимински, че прадедите му по майка са били знатни. Той си е писал записките през Кримската война (1853—1856 г.) и твърди, че историята на рода му датира в Сливен повече отпреди 500 години, значи от между 1300 и 1350 г. Това минало е било събрано в един ценен ръкопис, писан на български от един от прадедите на Селимински, именно свещеник Протофан. Ръкописът е засягал миналото на тоя сливенски род до видния негов член Драгойчо, от името на когото е днешната клуцохорска махала (Драгойчова) и който е умрял в 1790 г. От всичко това се види, че тоя род е бил един от тия, които са останали и заправили новия Сливен след разсипването на средновековния. От факта, че големите му земи и гори са се намирали в Абланово (зад Бармука и на запад от Св. Тодоровата аязма), може да се извади заключението, че през българското царство той ще е населявал по-скоро срутеното Селище, нежели самия средновековен Сливен.

---

* Библиотека „Д-р Ив. Селимински“, I, с. 87.

Селимински, ако и роден в Сливен (24 дек. 1798 г.)[278], е останал от малък сирак и много малко е живял в града (от 1798—1814 г. и 1825—1830 г.), останалото време е прекарал в Мала Азия, Арабия, Гърция, Италия, Австрия и Румъния, през което време е забравил и без туй оскъдните за родното си пепелище спомени. Инак той, освен че щеше да ни даде стария отдел на сливенската история, но би попълнил и белите страници въобще на българското минало под турците. Че действително тоя род е бил привилегирован още от време на българското царство, се види от думите на Селимински, че той е притежавал стари хрисовули и турски султански фермани. Всичко това било прахосано след 1830 г. и 1877 г. Селимински не е запомнил сливенските соколници, защото носенето на соколи от Сливен в Цариград се е прекратило в 1800 г. Тая дата вероятно не засяга само тукашното соколничество, но и другите войнишки институти. „Тогава (1800 г.)— пише Селимински — турското варварство приравни всичките християнски семейства.“[279] Казаното дотук специално се отнася за Сливен, а в широка смисъл засяга всички български привилегии, останали от по-старо време. До каква степен българинът е бил духом сломен, се вижда пак от случая със Сливен, дето жителите му, душéни от гърцизма след изчезването на тия правдини, изтребвани от чума (1812 г.) и нож (1821 г.), турят кръст на един цветущ град (1830 г.), за да го заправят наново след 1834 г., но като изгубват две трети от старите си съжители, разпръснати по Румъния, Русия и даже Австрия. „Напоследък в мое време — продължава Селимински — не се запази никакъв исторически спомен за старите привилегии на привилегированите семейства.“

Сливенските соколници ще са участвували през големия лов на Мохамед IV, когато той е дошел в града, и вероятно ще са били в свитата му, защото раята, непривилегированите селяни из Сливенско, са участвували в хиляден брой не като ловци, а като слуги, помагачи на последните. Теглото е било тъй голямо, че даже самите висши сановници на Мохамеда IV се съжалили веднъж и посъветвали султана да се прибере вече в Цариград, откъдето той липсувал по цели години, прекарвани в лов. Пред незаменимите оргии на Мохамед IV (Авджи султан) ловджийските спомени на неговите предшественици Сюлейман и Баязид са били съвсем забравени. Лововете си той е извършвал в Южна България, което ни дава правото да предполагаме, че доганджийските тук заселища са главно от негово време (1649—1687 г.).* Такива са оскъдните ни данни за соколничеството на Сливен и въобще за останалите тук войнишки институти. Ролята им през робството за нас е важна, защото главно чрез тия правдини българите се съзнаваха като човешки същества и свързваха настоящето си с почерненото минало. Тия правдини бяха моралната подкрепа на беззащитната рая и битовото оръжие на тия, които ги притежаваха. Чрез тях голяма част от народа си запази старата носия до началото на XIX век, а което е по-важно — неговите потомци, с потаен свободолюбив дух дотогава, станаха и пионери на политическото ни свестяване. Бившите войнишки заселища дори и до освобождението ни бяха „хайдушки“, революционни, комитаджийски огнища. Сливен безспорно е най-видният им представител.[280]

За да свършим тоя параграф, остава да видим какво е било облеклото на старите сливенци, принадлежащи към казаните дотук войнишки институти. Въпросът е деликатен, защото засяга следите на старобългарската носия в Сливен, изменявана постепенно и прошарвана с оттенъци от турската. Народните ни умотворения съвсем посредствено засягат носията ни. По-сигурен източник в тази посока са обредните и сватбени стари обичаи. В стари сливенски песни се споменават имена на облекла, които и самите певци не разбират. В някои западни илюстрации на стари пътешественици се срещат интересни български носии. Турците, които не бяха индустриален народ, заеха много кройки и материи от българите, които бяха най-индустриалният народ в полуострова (думи на пътешественика Мюлер, като говори за българската жена). Богатите, разкошни облекла на висшите турски сановници са били в по-голямата си част не самобитни, а копирани образци от победените християнски боляри и властелини. Малоазийските пълчища, когато нахълтаха в полуострова, бяха едва ли не голи.* Ямурлукът е бил най-разкошната им премяна. Сливенци доскоро помнеха голите зейбеци. Сам Саадедин, пишещ за падането на Ямбол (1366 г.) и т. нар. турски грабежи в Югоизточна България, намеква за обстоятелството, че турците са имали пред очи да грабят дрехи и роби. Грабежите, господството им над работен народ, различен от тоя в Мала Азия, коренно променяват турската носия.

---

* Срв. села: Доганлѣ, Панагюрско; Доганово, Пазарджишко; Доганово-Конаре, Пазарджишко; Доганджии, Карловско; Доганово, Казълагашко; Доганкая, Айтоско; срв. Доганица, Кюстендилско; Доганово, Софийско, като от българско време е вероятно с. Соколари, Белослатинско; срв. с. Соклински при Осиковица, Орханийско; колиби Соколов камък, Тетевенска община, и т. н. Градът Ловеч, известен още от XII век, ще има същото начало.

Както сведенията си за сливенските соколници, тъй и тия за носията на привилегированите сливенски семейства дължим пак на Селимински. Ще предадем буквално думите му: „От детинство си спомням, че в моя роден град живееха семейства, които се различаваха от другите само по облекло, което беше съвсем необикновено.** Те го обличаха през празниците не за да покажат своето старо благородно произхождение, но като по-бляскаво облекло по стария обичай, защото званията им за старото произхождение бяха забравени. На едни семейства облеклото беше така: шапка от самур, висока и отгоре симетрически ставаше по-широка, към краищата обвита с бяло сукно; антерия от плат, прошарен с коприна, закопчавана от шията до краката със сребърни копчета; пояс — златен или копринен; дълга гуна до краката от червена или тъмночервена чоха, украсена със скъпоценна кожа от вътрешната страна и с дълги ръкави до краищата на гуната. На други шапките бяха като на бостанджиите. На трети пък от бяла чоха, квадратни, увити отвънка до средата с късокосма пепелява кожа. Останалите бяха като първите с разлика само по цвят и качество. Затуй разликата и степента на благородството се оказваха от различните шапки. Но и тези маловажни знаци изчезнаха съвършено през 1812 г., защото вселенският патриарх с окръжно до православните ги съветваше за в бъдеще да се обличат скромно и бедно, с черни дрехи, съобразно с положението си като рай, защото владиците учат християните главно на туй, как именно по-добре да робуват на турците и следователно и на самите тях, които са архиучители на робуването."[281]

И тъй горните данни на Селимински са само за привилегированите сливенски семейства, а не и за раята. Те са принадлежали, първо, към войнишкия институт, второ, към произходящите от болярски или облагодетелствувани с разни права средновековни сливенски родове, които са разполагали с дадени от царете хрисовули, признати и потвърдени от султански фермани, и, трето, облагодетелствувани от самите султани, както ще се види по-нататък в случая със сливенските първенци, като капуджибашии на султана* или съветници на местния аянин. Фактът за съществуването на такива стари, „необикновени“ и скъпоценни облекла в Сливен говори, едно, че в тъй заправения нов Сливен голяма част от жителите му са били средновековни сливенци, и, второ, че още с падането на града те са били с признати от турците привилегии. Разликата между привилегировани и рая в Сливен отчасти се е проявила малко по-късно в деленето на сливенци на торлаци и чорбаджии (гъркомани). Сливенският израз „той не е от сой“ или „коляно“, не е току-тъй случаен. Тук „сой“ или „коляно“ съответно значат добър, знатен род.

---

* Това се потвърдява от стари западни пътешественици в Азия, като например англичанина, Maundeville (1322—1356), Брокийер (1432—1433), Maundrelle (1697 г.) и т. н. Срв. T. Wright, Early travels in Palestine, London, 1848. Турските къщи са били тенти, чадъри (шатри). До господството на селджуците турците бяха същински номади. Доскоро малоазийските тюркмени бяха такива.

** Записки на д-р Селимински, I, с. 88.

Подробности за сливенската носия (обща) ще се дадат в съответните отдели за сливенския бит и говор. Но още тук ще забележим, че сливенската рая малко преди изселването на сливенци (1830 г.) е носела дрехи не от бозова или тъмноцветна аба, а от бяла. На раята е било забранено да носи разноцветни облекла, оръжие и да язди кон с кожено седло и метални зенгии.**

Горните данни на Селимински за привилегированото и болярско облекло на сливенци редом с тия, черпени от снимки на ватикански ръкописи и такива в евангелието на лорд Кързън, ще ни послужат за реставрирането на средновековното ни облекло.

ПОЛОЖЕНИЕТО НА РАЯТА ПРЕЗ XV ВЕК

ЗАРОБВАНИЯ, РАЗСЕЛВАНИЯ И ПОТУРЧВАНИЯ

С миналото и съдбата на привилегированите семейства под турците в Сливен историята на града не се изчерпва. Напротив, по-голямата част от историята на сливенци под турците се пада на безшумната, трудолюбива класа — раята. Та и в тясна смисъл на думата тя бе истинското градиво на Турската империя с нейните широки граници върху завладени бивши християнски земи.

---

* Последните сливенци, които със султански берати притежаваха сана (достойнството) капуджибаши, бяха: Панайот Минков, Михаил Хаджипанайотов, Гюлмезов, Константин Карапанчов и Стефан Саръиванов.

** Рунтавият калпак (от агнешка кожа) е бил най-обикновената и дозволима за раята шапка. Славянското му име е пост — от глагола поставям, както пояс — от опасвам. Доскоро сливенските селяни вместо калпак казваха пóста (членувано). Подобен пост и „татарски“ калпак са носели и турците до отварянето на фабриката за фесове в Еюб (до Цариград), малко преди основаването на сливенската сукнена фабрика (1834 г.), когато и пропада прочутият калпакчийски еснаф в Сливен. Фесът бил отначало една съвсем малка червена плъстена капа, върху която турците са туряли калпака, бидейки в повечето случаи висок.

С превземането на Цариград (1453 г.) турците окончателно осигуриха положението си на полуострова. Ключът на три стари континента става турска столица. От тоя момент настават още по-празни страници в българската история. Сведенията за преживените до последните два века години са никакви.[282] За състоянието на раята се обаждат тук-таме някои пътешественици, и то от края на XVII столетие. На чужденци беше забранено да пътуват през Турция освен като посланици или привилегировани търговци. Ако някои се опитваха да напишат какви и да е забележки за Турция, това се ограничаваше за едни и същи краища, но не и за вътрешността на България. Нещо повече, името българин се забрави даже и от турците и се сля с това на всички покорени — християни, „гяури". За общ техен „защитник" се обяви гръцкият патриарх, откъдето и заблуждението, че цялата рая е от гръцки произход. Сливен, бидейки настрана от главния път, идещ от Запад за Цариград (София, Пловдив, Одрин), а също така и от тоя, идещ от Полша и Русия пак за Цариград (Силистра, Чалъкавак, Факия, Канара, Ереклии и т. н.) — дори до края на XVIII век не е бил посетен нито от един западен пътешественик. Оттук става ясно колко трудно е да се реставрира на книга един четиривековен бит, разсветлян чрез мъгляви предания и оскъдни турски летописи и паметници. Самобитните ни паметници бяха дело на тесните килии и рядко преживяваха своя автор. Но което липсва за специално заселище, се допълва с общите сведения за цялата рая, съдбата на която бе във всички български покрайнини почти еднаква. Лишени от водител и черква, блъскани о суровите стени на едно двойно робство, след падането на Цариград българите преживяваха най-горчивите изпитни за старите си грехове. Сърби, румъни и гърци в самата Гърция, бидейки настрана от мохамеданската столица, се радваха на една по-завидна съдба. Близките на Цариград и Одрин българи бяха истинското олицетворение на грозното понятие рая. Ужасите се сипеха пак върху невинното болшинство — селенѝята. Болярите, заварени от турците около двете страни на Балкана, се отърваха: повечето от тях, имеющи средства или все още жадни за такива, намериха подслон вън от Турция или станаха ренегати. Останаха да изплащат грехове тия, които бяха най-малко грешни. Българският селянин, все тъй простодушен и търпелив, не взе пример от духовитостта на бившите си водители, остана върху огнището си и не се потурчи. Той бе и едничкият българин, който не си отрече народността.

През черните години на това мѝнало българската рая остана да се надява на един водител — мускулите, и да се покланя на един бог и пастир — меча. Безразличието или по-скоро презрението на турците към религията на „гяурите" отне и най-малкия контрол над черквата и училището. В православието на полуострова настана дълбочайши разврат и невежество. Патриар-

С превземането на Цариград (1453 г.) турците окончателно осигуриха положението си на полуострова. Ключът на три стари континента става турска столица. От тоя момент настават още по-празни страници в българската история. Сведенията за преживените до последните два века години са никакви.[282] За състоянието на раята се обаждат тук-таме някои пътешественици, и то от края на XVII столетие. На чужденци беше забранено да пътуват през Турция освен като посланици или привилегировани търговци. Ако някои се опитваха да напишат какви и да е забележки за Турция, това се ограничаваше за едни и същи краища, но не и за вътрешността на България. Нещо повече, името българин се забрави даже и от турците и се сля с това на всички покорени — християни, „гяури". За общ техен „защитник" се обяви гръцкият патриарх, откъдето и заблуждението, че цялата рая е от гръцки произход. Сливен, бидейки настрана от главния път, идещ от Запад за Цариград (София, Пловдив, Одрин), а също така и от тоя, идещ от Полша и Русия пак за Цариград (Силистра, Чалъкавак, Факия, Канара, Ереклии и т. н.) — дори до края на XVIII век не е бил посетен нито от един западен пътешественик. Оттук става ясно колко трудно е да се реставрира на книга един четиривековен бит, разсветлян чрез мъгляви предания и оскъдни турски летописи и паметници. Самобитните ни паметници бяха дело на тесните килии и рядко преживяваха своя автор. Но което липсва за специално заселище, се допълва с общите сведения за цялата рая, съдбата на която бе във всички български покрайнини почти еднаква. Лишени от водител и черква, блъскани о суровите стени на едно двойно робство, след падането на Цариград българите преживяваха най-горчивите изпитни за старите си грехове. Сърби, румъни и гърци в самата Гърция, бидейки настрана от мохамеданската столица, се радваха на една по-завидна съдба. Близките на Цариград и Одрин българи бяха истинското олицетворение на грозното понятие рая. Ужасите се сипеха пак върху невинното болшинство — селенѝята. Болярите, заварени от турците около двете страни на Балкана, се отърваха: повечето от тях, имеющи средства или все още жадни за такива, намериха подслон вън от Турция или станаха ренегати. Останаха да изплащат грехове тия, които бяха най-малко грешни. Българският селянин, все тъй простодушен и търпелив, не взе пример от духовитостта на бившите си водители, остана върху огнището си и не се потурчи. Той бе и едничкият българин, който не си отрече народността.

През черните години на това мѝнало българската рая остана да се надява на един водител — мускулите, и да се покланя на един бог и пастир — меча. Безразличието или по-скоро презрението на турците към религията на „гяурите" отне и най-малкия контрол над черквата и училището. В православието на полуострова настана дълбочайши разврат и невежество. Патриаршията, под прякото или непряко лоно на която се числяхме, се обърна на панаир за калимавки и оргии.* Ето прочее под благословията на какви пастири нещастната рая трябваше да върви по трънливия път на най-суровото послушание и смирение — върху голготи от развалини, вопли и кръв. На патришките съдружници — турците — принадлежеше останалото: резни, заробвания, разселвания и потурчвания. Турнете като техен предговор и в интервалите между тях грабежи, безсметни данъци, ангарии и т. н. — всичко това ще ни даде туй, което наричаме с една дума — робство, или по-добре българско, защото то е характерно и неподражаемо в историята.

Турските насилия в Сливен след поселването на турци тук и заправянето на днешните му квартали престават да бъдат масови. Това се дължи главно на съществуващите тук войнишки институти: войниклък, дервентджийство, харбалък и соколничество, и на обстоятелството, че турците като заселени в града имаха интерес да поддържат едно работно промишлено население и да направят от Сливен един завиден индустриален център, какъвто той действително бе до половината на миналия век. Черните години за раята след това се ограничават в поединични насилия. По-жалка обаче е била съдбата на раята от околните на Сливен заселища — третирана като роби на спахии, бейове и султани, — предмет на пладнешки обири и пламъци.

Робите в Турция се делели на политически и икономически. Първите засягат падането на българските владения и отчасти последующите войни. С превземането на Сливен такива е имало, но данни за мястото, дето са били откарани, нямаме. Вероятно една голяма част от сливенските първенци и войници от местния гарнизон са предшествували или последвали откараните в Мала Азия търновски роби. Политическите роби бяха предговор, съдържание и епилог на окончателното ни падане под турците. Кои сливенци са се спасили през Дунава, както мнозина българи се спасиха в Италия, днешна Австрия, Русия и т. н., не се знае. Турците, бидейки с монголски черти, днес са съвсем други. Тоя преврат лежи в заробванията и смесването на турската кръв с християнска, балканска. Доколко българите, заварени от турците, са били в сравнение с турците облагородена раса, се види и от думите на Саадедин за заробените българи от Лалашахин; когато се върнал в Одрин след победите си в Южна България и около Ихтиман и Самоков, той докарал роби и робини, хубави като слънцето и луната („riportò schiavi belli, come il sole, e schiave belle come la luna"). Следи от масови заробвания се намират и в епоса ни, дето се пее за карани от „църни арапи" по няколко

---

* От народните ни приказки най-мръсни и ужасни са тия за попове. Под това понятие народът е разбирал цялото фенерско духовенство (патрици, владици и техни агенти: калугери или таксидиоти).

„синджири роби". Изразът „синджири" значи чети и в тясна смисъл на думата не е поетична украса. Робите действително са били връзвани със синджири. Поне това се види и от Брокиер, свидетел на ужаси още преди падането на Цариград. Песни за стари заробвания се срещат и в Сливен, но далечното минало и общото тегло не посочва чрез епоса на поединични заселища. Изразът „църни арапи" не значи негър, а турчин, победител, мохамеданин.

Към икономическите роби в по-тясна смисъл ще се отнесат отвличаните християни, предмет на търговски сделки, и тая част от раята, която е била прикрепена към чифлиците на местни спахии, бейове и султани. Последните бяха разпространени найвече в Югоизточна България: Сливенско, Новозагорско, Ямболско и Карнобатско. Едно от сливенските села се именува чисто и просто Есирлии (Робово). Тоя род заробвания бяха най-честите и последваха политическите. Те траеха отчасти до 1839 г. и дори до освобождението ни. У италиански хронисти за по-миналите векове се среща за български моми и момчета, отвлечени от един край на полуострова и продадени надалеч от него. Агенти на тая епохална търговия с живо месо бяха прословутите носители на рицарски добродетели — генуезци, венецианци, флорентинци и т. н. Родината на Данте се обърна на панаир за роби, към който се носеха от Балкана през Адриатическо море пълни гемии и мауни с млади, откъснати от ръцете на беззащитни родители роби.* Всеки по-голям турски град си е имал специален пазар за търговия с роби. За масови заробвания на българи за последен път се чува и пее в 1821 г., през Заверата. Такива са били докарани в самия Сливен и продадени тук на първенци, които се съжаляват над тях и осиновяват или вземат за храненици по-младите от тях. Съвсем друг род роби са били тия българи, които са бивали вземани като данък между момчета от десетгодишна възраст, за да фабрикуват от тях еничари. Понятието роб в Сливен е доволно разпространено в стари изрази, които сигурно ни отнасят в първите векове на робството. (Срв. изразите: „заробих се", „черна почернях да му робувам", „не съм останал от баща ти кюлѐ“ и т. н.) Ако в Сливен и Сливенско дори до Освобождението са спазени сказания и песни за заробвания от „хоро“, „сбор“ и т. н., то какво остава за по-предните векове, когато над раята пръв и последен съдия е бил ятаганът. Това най-вече се отнася за сливенските села и въобще за посочените по горе околии, в селата на които е имало по няколко бея и султани.[283] Нарастването на Сливен от XVI и XVII векове нататък се дължи главно на преселваните тук от околните села българи, подложени там на ежедневни грабежи, заробвания и сеч.*

---

* Срв. труда Heyd, W. Откарваните по горния начин роби в Италия Georgiuiz мисли, че са спасявана рая, натоварена на венецианските кораби (Epitome of the custumes, rytes, etc. of the Turks, London, 1570: de Turcarum ritu et de affectione captivitorum etc.). Срв. очевидеца Baron de Busbec (Lettres, Paris, II, p. 30—33, 56). От него се види, че политическите заробвания в полуострова са ставали през всичките войни на турците. За робството у турците срв. Belou, P., Les observations, etc., 1553, p. 187—189; Rycaut, The history, etc., p. 323; D'Ohsson, IV, 275—343.

Още след боя при Варна (1444 год.) Саадедин пише, че робите в Турция станали тъй много, че едно красиво момиче можело да се купи за един чифт чехли! Rycaut пише изрично за вземани в XVII век роби българи. Турците на въоръжени чети са ходели из българските села, откарвали оттам момчета и момичета и ги продавали на търговци, вероятно генуезци и венецианци: „Taking their children to sell for slaves, especially the Bulgarians" (op. cit., p. 324).

С още по-убийствени последици беше процесът на разселванията. Ако и да липсват изрични данни за етничния кадрил на полуострова, масовите преселвания от един край в друг и прошарването на български заселища с азиатски колонисти и т. н., по тия въпроси ревностният фолклорист не трябва да се задоволява само с проучването разните ни наречия и носии. Гнездата на чисто българското население се разредиха; локализирани дотогава предания се пренесоха надалеч, смесиха се с други и сблъскани помежду си под общия трепет на залис и самозабрава, внесоха оня хаос в нашия фолклор, какъвто личи и до днес. Средновековната ни номенклатура се разглоби, размеси или затри. Едни и същи имена на няколко заселища срещаме по четирите края на полуострова и даже вън от него: в Мала Азия, островите, Румъния, Унгария и Южна Русия. Турците проникнаха и в най-закътаните кътове на страната ни. Татари, албанци, власи и гърци прошариха покрайнините ни край самото сърце на България. Въпросът е много важен и иска обстойно разглеждане. Той влиза и в етничния въпрос на Македония, дето масово българско население е било изселвано оттам. Нашите публицисти по македонския въпрос, вместо да си хабят времето със словоохотливи излияния, по-добре щяха да направят да изчерпят всичко писано от чужди писатели и пътешественици, като почнем от 679 г., та до днес. В тях се намират силни и неоспорими аргументи за българската кауза. По-голямата част от българските македонци допреди век се наричаха от турците арнаути. Така се наричаха и дебралийските занаятчии в Сливен дори и след Освобождението. Приказва се за преселени в Австрия албанци (арнаути) от между Родопите и Средния Балкан, когато те са българи, преселени в тоя край от самата Македония. Такова е и началото на Брацигово. Пукевил разправя за обратно движение, в което преселени от Балкана към Костурско и Янинско чисти българи се прекоросват по-после „арнаути“. Споменуваните в остров Кипър множество българи през края на XIV век ще са преселени от Македония. Голяма част от българското население се затрива по островите и Мала Азия. За преселванията в Епир срв. Hist. politica et patriarchica, p. 264; албанският елемент беше изместен чак до Термопилите. За избягването на загоритите в Спатас срв. ibid., p. 234. При междуособиците в Кефалония (1400 г.) се среща вавилонският термин: сърбо-албани-българи-власи („ό Σερβαλβα νιτο βολγαροβλαχος!“). Сливенците Пехливанов и Селимински, студенти в Атина наскоро след гръцкото освобождение, разправят за говоримия от болшинството албански език в тая тъй „чисто гръцка“ днес столица. Важен е и въпросът за българите между Цариград, Одрин и моретата. Заварени тук от турците, те са били пропилени, а найвече откарани в Мала Азия. Наопаки, гърци преди падането на Южна България намират тук подслон във встъплението на епохалния разгром и полуостровна Вавилония. Българите в посочения кът се заместиха с други, преселени от Североизточна, България, Югоизточна, Старозагорско и даже от Сърбия. В Белград е имало българи в няколко квартала до 29 август 1521 г., когато Сюлейман туря край на тая стара крепост. Белградските българи са били насилно преселени в Цариград, „дето един квартал от града и едно село до Босфора носят и до днес името Белград“ (Hammer—Hellert, V, p. 19; във Ferdi, f. 38, и Djelalzadé, f. 45). Селото Белград и до днес стои, но вероятно с променен вече колорит.* Обратно, сърби е имало преселвани в Севлиевско. Съществующите в България много заселища с имена „арнаут“ (дето освен албански преселници трябва да се търсят и български македонци) днес са съвсем намалени. За преселенци от Румъния в България говорят заселищата ни с корен влах (16 такива). Кипчакски татари дойдоха в Добруджа още в 1392 г., а такива от Мала Азия — в 1419—1420 г. начело с вожда си Минтебег. За първата татарска колония в Пловдивско пише Ашик паша (Hammer—Hellert, II, p. 180). В Сливенско освен турски поселенци като еретици под имена казълбаши и торлаци друг елемент не се е заселвал в ранните години на робството. Познатото в Сливен име тюркмени (ж. р. тюркменка) се приписва като име на странствующи номади откъм Североизточна България. Юруците, или коярите, следи от които е имало и над Котел, не се срещат в самия Сливен.[284] Те са населявали Ямболско, със съдия в Ямбол, изместени оттук вероятно от привилегированите скотовъдци из Котленско, които пък след Дибичовия поход пак ударват към добруджанските полета. Перси в Сливен е имало само поединични фамилии — аджéми, — които като мохамедани пред очите на сливенци малко са значели като отделна от турците раса [народност]. (Един от сливенските войводи е имал прякор Никола Аджема.) Преселваните откъм Балкана в Мала Азия християни, наречени там караманлии, са идели в Сливенско като прочути дюлгери, майстори, подобно на дебралийските българи („арнаути“). Преселени тук чужди елементи се зачуват откъм средата на XVII век след походите на Мохамед IV срещу Полша и Русия, още преди които почнаха да емигрират кримските татари и султани. Последните не докоснаха града Сливен, но се залостиха из блатистите около него села в Ямболско, Карнобатско, Айтоско и Новозагорско. Масови татарски поселения в Сливен стават през 1811 год., спомен от които е останало в името на един кът от турския тук квартал, наречен Татармезаръ (татарски гробища), защото почти всички тъй преселени в Сливен татари измират още на следната година от чума (1812 г.). Последующите татарски и черкезки поселения в Сливенско (1861 и 1864 г.) са сравнително нови.

---

* Дори около Кримската война (1853—1856 г.) цели семейства из Сливенско се принуждават да се изселят в Добруджа, бидейки заплашвани от турците. Такъв е отчасти случаят с преселените в Тулча сливенски Казаковци.

---

* Срв. статията ми в „Илинден“, бр. 42—43.

Ако разселванията в България траеха дори до освобождението ни, имайки пред вид най-вече причините за изселванията от Югоизточна България през върлуванията на капасъзи, даалии, дишлии, кърджалии и т. н., тия след Дибичовия поход (1830 г.), опитите през Кримската война и след нея да се попъстрят българските краища наново с татари и черкези, то можем си представи какви са били те през въпросния XV век и последующите черни и безконтролни години на нашето робство.[285] През XIX век половината от историята на Югоизточна България и частно на Сливенско ни отнася зад Дунава — в Румъния и Бесарабия, и, обратно — в Североизточна България, дето и до днес множество заселища откъм говор и носия сочат на „долния вилает“ — между Одрин и Източния Балкан чак до Сливен.

Следи от преселвани сливенци и сливенски селяни към вътрешността на Южна България се съглеждат в твърдението на Спиридона именно за XV век. В тая посока са станали и последующи разселвания из Ямболско и Сливенско по примера на Баязида, през времето на когото част от ямболци заправят Панагюрище, и т. н.[286] За общността на Сливен и костурското Сливени нищо положително не може да се каже, ако и подобно явление да е допустимо пак за XV век. Дали в същия век или по-късно, войнишкото село Войник (Ямболско) е било принудено да се изсели, за да заправи днешния Батак, защото не се подчинило на властите да ходят селяните му в Цариград по султански служби, вместо да си гледат своята работа, не се знае. Загадъчно е и името Сталджа (между Ямбол и Сливен), което вероятно ще е във връзка с преселени тук жители из старото Стрелча (Панагюрско).

Фактът, че до Освобождението, па и сега средната част на Североизточна България е с болшинство турци, е важен за нас. Тук става въпрос за изчезнало българско население (разселено и потурчено), още повече че тая част до 1392 г. е била чисто българска. Ордата на Салтъкдеде от 1263 г. не остави там никакви следи. Със заселването на кипчакски татари в Добруджа (1392 г.) почва и гъстата турска колонизация между югоизточния клон на Балкана и горните добруджански покрайнини. Куманските следи (в тъй наречените български гагаузи) се прибраха край морето около Варна и Каварна под общото име гагаузи. Въпросът за систематичното колонизиране и потурчване на днешните Делиорман, Герлово и Тузлука от XV век дори до XVIII е важен, защото спасеното или насилно изтласкано оттам население се прехвърля отсам югоизточния клон на България, между Сливен и Бургаския залив, па и под странджанските и дервентските баири в днешна Турция. Суровите мерки от страна на турците по тия насилия в Североизточна България са били главно под двояко съображение: да се разгнезди и затрие най-старото българско население в полуострова, бидейки около самите си паметници на предишно величие и независимост — Преслав и Търново, и, второ, пътят за най-силните турски неприятели — Полша и Русия, да се осигури с поселени по него предани колонисти. До окончателното падане на Югоизточна България част от населението е избягало в Източния Балкан, когато пък след наводняването на Северна България от турски колонисти (след 1392 и 1396 г.) част от тамошното население се спасява по склоновете най-вече на Средна и Западна Стара планина. Прибягването на селяни от тракийските полета в градовете на Южна България е по-нов процес и датира от края на XVII век. Сливен е един красноречив образец на тия градове, защото, заграден от това време със стени („шарампол“), е прибрал много селяни, прокудени тук от разни турски разбойници (капасъзи, даалии и т. н.) и деребейовци (спахии, паши, султани и т. н.). В Североизточна България населението различава ерлии (туканци, заварени) и пришълци (бежанари, преселенци, мухаджири). Тия названия са еластични, относителни и към тях трябва да се отнасяме осторожно. Там и до днес има селяни от Сливенско, от цяла Югоизточна България и Одринско, но те датират главно от Дибичовия поход, след който като изселени (1830 г.) от подбалканските кътове към Влашко и Южна Русия, при завръщането си обратно за огнищата си, остават в Североизточна България. Преданието в Девня, дето действително има селяни от Сливенско, че жителите му са бягали в „долния вилает“ (Югоизточна България и Одринско), визира не последиците на Дибичовия поход, а много по-раншни събития. Жителите на разсипаните средновековни градове Бутово,Новачка и Садово дават по-голямата част от населението на днешна Котленска околия и времето на първите турски насилия в Сливенско (1366—1393 г.) ни отнася доволно назад. Днес в Айтоско, Карнобатско, Ямболско и т. н. има редица заселища с жители от Североизточна България. Най-добър пример дават жителите на самия Карнобат, които са преселенци от Шуменско (срв. говора: кракò, мỳхите, мо̀мчефата, мо̀мите и т. н.*). Сходността на бебровския говор със старозагорския, а особено със сливенския, който не притежава мекостта на съгласните у котленци и еленци, ни навежда към мисълта за произходната връзка между бебровските жители и сливенските (бебровците казват мóла, вървá, нóса, въртá; чиляка, козите и т. н.). Интересно е да се установи дали част от населението в Бебровско е бягало към Сливен или обратното. Възможността на подобно разселване още от края на XIV век не се изключва от факта на общността в говорно отношение между Сливенско и Търновско още през българското царство, а при това Бебровско е между тия два края. Бебровският говор обгръща селата Босевци, Белковци, Черешов дял, Кипилово, Стара река, Стеврек, Палици, Брезово, Ганьов дол, Дъверите, Миневци, Петковци, Поп Русевци, Тюмбевци, Юруклери, Константин (новозаселено от бебровци след Освобождението), Вейзлери, Дебели рът и Тънки рът.** Бягането на населението от Сливенско към Търновско и обратното ще е станало съответно след годините 1388 и 1393 г. Подкрепление на това твърдение ще се намери и в обстоятелството, че говорът на селата между Сливен и Котел (Нейково, Раково, Жеравна, Градец, Ново село, Катуница, Седларево и Ичера) е много по-близък до сливенския, нежели до удивително локализираното котленско наречие. (Бебровски преселенци в Сливен е имало, но старите им следи тук като размесени със сливенски фамилии са забравени и изчезнали. Засега посочваме сливенската фамилия Молловци с корен от Беброво.) Изчезването на сливенските села: днешния Юрт, Тавазлии, Гергювиц и т. н., ни отнася рано пред края на XVIII век и съвпада с бягането на сливенските селяни към Цариград.[287] И до днес

---

* Рупчанци (рупчалии) прекоросват останалите тракийски българи с името торлаци. Тоя термин датира от робството и не е етничен, защото торлаците, подобно на казълбашите, са били мохамеданска секта. Думата торлак както у българи, така и у турци е означавала прост, недодялан човек.

Името Българка, като такова на един от върховете на Сините камъни при Сливен, е характерно. Като старо то ще е във връзка със схващанията на местните тук славяни под впечатлението на българското нашествие и владичество (от 679 г.).

** Котленско като привилегировано от турците и заселено от средновековни бежанци е запазило и до днес старата си носия. Преселванията от тоя край в Сливен датират от средата на XVIII век, но са били поединични, а не масови. Изключение прави Раково, почти половината от жителите на което старо заселище се преселват в Сливен, в най-северната част на заправените от сливенците махали Делибалта и Кафтанджийска (днес между самата Гюрчешма и държавната фабрика). Това е станало след разсипването на Раково още преди края на XVIII век и ще съвпада с това на крепостта и заселището Асеновиц. Дори до Освобождението стари сливенци, които са запомнили от бащи и деди заселването на раковци между Гюрчешма и послешната фабрика, са наричали тая част Ра́ковска махала или просто Ра̀ково. За бягането на нейковци ще се спомене по-долу. Жителите на Асеновиц, отчасти спасени към Беброво, се заселват в Сливен, най-вече в Клуцохор.

5 села в Силивренско и 15 в Чорленско сочат на своя произход откъм Сливен и Стара Загора: Еничифлик, Еникьой, Аврен, Курфалии, Ерменикьой, Синеклии, Калъчлии, Папазлар, Гуджук, Сеймен и т. н. Патриаршеското там влияние почва да ги погърчва. Селата до самия Цариград: Таякадън, Деркос, Дели Юнус, Тарфа, Чанакча, Орфанлии, Инджекьой, Карахалил и т. н., са с корен от Чирпанско, Ямболско, Казълагачко и Малкотърновско. Още Венелин е обърнал вниманието върху чисто българския състав на цариградските села, между които той привежда имената на Бечик, Базарджедид, Сигеркапу и т. н., които днес вероятно са погърчени вече.*

Предания и данни за масови потурчвания в Югоизточна България и Сливен нямаме. Неоспорими данни обаче за такива има в Чепинско, Ловешко и в Североизточна България. В последния край потурчванията са повлекли и епохални разселвания. Обръщането на християни в мохамедани е познато под името потурчване. Турчинът като победител е станал синоним с мохамеданин; та и самите турци съзнават народността си не иначе освен във връзка с религията си. До тая степен на заблуждения достигнаха и българите през робството, понеже понятието „българин“ бе синоним на „християнин“. Това прилягаше на гръцките планове и главно върху него се разпространи погрешното мнение, че цялото население на юг от Стара планина е гръцко.**

Първите потурчвания в Сливен са станали при превземането на града. Първият пример за религиозно ренегатство се даде от болярите. Сам Шишмановият син прие исляма и можем си представи какво е било впечатлението и примерът от това безнравствено начало върху по-долните и немощни българи. Най-добрите военни, държавнически сили на Турция бяха потурчени християни. А известен е резултатът от събирането на християнските чада, потурчвани и възпитавани в калѐн военен дух — тъй нареченото еничарство. Както и трябваше да се очаква, дюнметата[288] бяха пò фанатици от самите турци или мохамедани. Сам Брокиер ни разправя (в началото на XV век) за един потурчен българин, когото той срещнал в Мала Азия на път за кябето (Мека). Тоя българин мъмрел и давал урок по мохамеданството на самите турци.

С падането на Сливен и заселването на турците тук потурчванията не са липсвали, но не са били масови, а само поединични. На първо място нека споменем преданието за потурчени в Сливен първенци, произведени в „заими“ или „дишѝзаими“. Потурчването е станало насила и датира още от падането на Сливен. От загатването, че тия първенци се решили на тая крайност, за да запазят владенията си в Сливенско, се види, че те са били местни боляри. За подкрепа на това е и сказанието за болярката Дража, за нейните потомци, между които е някой си Ариф ага, живущ в Сливен допреди един век. Впрочем още и от втората версия за Дража, какво тя била богата вдовица с едничък син и че ѝ предложили или да даде известна сума, или да потурчат сина ѝ, се вижда, че поединичните тук насилни потурчвания не са били редки. Но и тук трябва да изповядаме, че писмени или устни данни за потурчени сливенски семейства през XV век ни липсват.[289] За по-нататъшните потурчвания, до края на XVIII век, можем да съдим от станалите потурчвания в по-ново време въпреки обявяваното на няколко пъти равноправие след гюлханския хатишериф (1839 г.). Както е известно, тия прословути декларации, като почнем от султана, та до последния гаджал, са се разбирали в смисъл, че на гяурите не трябва да се казва вече гяури (гявура гявур денмееджѐк“). Опити за потурчвания на всички християни в Турската империя са ставали на няколко пъти, но са се свързвали с локализирано приемане на islямството или с поголовни сечи. Селимински пише, че убиецът на баща му (1799 г.) бил потурчен сливенец от рода на табаците Гоогалар (цит. съч., I, с. 7). Прочутият сливенски аянин Тахир ага е бил по прадядо родом от Жеравна (някой си Жеко кехая, началник на жеравненските войници, потурчен в Цариград). Може смело да се твърди, че числото на поединичните потурчвания в Сливен над моми е било по-голямо от това над момчета и мъже. Сестрата на Парашкева Бояджиолу, войвода на сливенските войници при Батинския бой (1810 г.), е била женена за върбишкия султан, но по думите на праплеменника ѝ Джовани Икономов тя е умряла християнка. Стари сливенци разправят, че много от видните сливенски турци са били от християнско потекло. Богаташът хаджи Гидик е бил внук на сливенка. Синът му също е имал намерение да се жени за българка, но баща му не позволил, защото неговият дядо „хич нямал дирлик с потурчената си жена, която на всеки християнски празник плачела по цели недели наред“. Имало е и случаи, дето потурчени са се връщали пак към християнството. Тъй е направил един сливенски революционер в 1821 г., когато, за да се отърве от бесилката, приема исляма и като интелигентен става ходжа, в качеството си на какъвто той избавя много сливенци, замесени в Заверата. Оттук след 2—3 години забягва за Влашко, дето умира като християнин. Една интересна страница от потурчванията в Сливен представлява съдбата на някой си Димитър, твърдата вяра на когото срещу приемането на исляма причислява битието му към това на „светиите“. Началото на това битие ни отнася към редките случаи на доброволно потурчване. Някои домашни, житейски мизерии, а при това и осиротяване принуждават тоя Димитър да изповяда пред турци, че ще се потурчи. Понеже това било в момент на раздразнение или отчаяние, Димитър още след самата изповед се разкаял и с мисълта за сторен голям грях той е бил оттогава под ударите на гризящата го съвест. За успокояването ѝ излиза от Сливен, търсейки съвети и утешения. Стига в Света гора и някои умни тогавашни духовници му казали, че за да изкупи греха си, трябва да си пролее кръвта. Очевидно е било, че тия думи са сочели за някакво мъченичество, каквото Димитър би проявил като войвода в Балкана с много по-благородни за поробената си татковина резултати. Верен на тия оракулства, след като се скитал из разни градове, най-вече в Северна България, Димитър идва в Сливен, но турците не забравили, че той е дал обещание да се потурчи, и го принуждават да направи това. Димитър все упорствувал. Почват се ужасни изтезания над него. Разправят, че под ноктите му забивали остри клечки и т. н. Всичко това той пренасял с търпение и с твърдата вяра, че си изкупва греха. Турците, убедени в невъзможността да го преклонят, изкарват го посред бял ден в чаршията, срещу големия мост, и сред навалицата от българи и турци го посичат пак при мъчения, защото ятаганът е бил нарочно изхабен. Вярва се, че ръката на турчина, който го посякъл (работник по-после в строената тогава фабрика), „изсъхнала“.* Трупът на Димитър е бил изложен късно до вечерта като предмет на поругание, но затова пък преданието сочи на „спуснати от небето върху него кандила . . .“ Тоя Димитър след всички тия мъчения и „видения“ се провъзгласява от съвременниците си за светец. Съжаляваме, че не можахме да прочетем напечатаната в Сливен преди няколко години брошура, която се занимаваше с живота на тоя сливенец. Брошурата се конфискува по разпореждането на сливенския митрополит. Не зная тенденциите на автора ѝ, но каквито и да са били те, тук е въпрос за една от страниците на сливенското минало под турците, за едно действително лице, което, светец или не, ни дава образец на един твърд характер и възторжен християнин. Можем си представи от какво значение за сливенци е бил даденият пример от тоя Димитър, на когото нищо не е пречило освен твърдия характер и чувството на българин да се потурчи и стане човек в смисъл на много негови съвременни патрици и владици.**

---

* Древные и нынешные болгари, с. 4; срв. Resumé geograph. de la Turquie, 1826, p. 504, и т. н.

** До половината на миналия век масовите политически движения между българите срещу турците не бяха „български“, а „християнски“ или „гръцки“. Българите участвуваха в голямото революционно движение през 1821 г. не като българи, а като християнски борци за вяра, откъдето и терминът „завера“=въстание, възпято с това име в български, румънски и сръбски песни.

Имало е случаи, пак в Сливен, че цели семейства се потурчвали. Тук има презимена като Кадънковци и т. н. И до днес в Бургас живее един адвокат, който на младини е бил жертва на такова потурчване и бил обрязан съгласно обичая. Началото на много от тъй наречените текета е свързано с потурчвания. Такива са например текетата около Варна, които ни отнасят към последиците от похода на Владислава (1444 г.). Сливенското текѐ при Касъмово се почита еднакво от турци и българи. Очевидно е, че тук става дума за потурчен българин, сигурно след разсипването на съществуващата преди турците „голяма касаба“, на запад от Касъмово под с. Дермендере.

---

* Това е станало около 1840—1842 г.

** За негов най-близък днес сродник в Сливен се посочва симидчията Иван Киров, до ямболския хотел (срещу големите касапници).

По-честите случаи от потурчване на българки са възпети и в песни. Истинските турски жени са били къси и разтъртени, с монголски черти, подобно на татарките. Турчинът, колкото и да е бил примитивен, е имал вкус за хубавото. Сам Саадедин пише за пленените, „хубави и бели като луната“ българки. Съставът на харемлиците е бил повечето от християнки.

И тъй, потурчванията в Сливен, Сливенско и Югоизточна България не са били масови, поне след окончателното падане на България. В Сливен почти половината от населението се е радвало на известни правдини като войнишко заселище, а поединичните насилия са ставали върху местната рая. Тя не е била изключена и от убийствения данък да се събира през всеки пет години по едно момче от всяко семейство за допълване на еничарския корпус. Християнски деца са били още и тъй наречените „аджеми огълани“, които също са образували един придворен корпус.* В какво съотношение се намира прибягналото на първо време население на Югоизточна България в Североизточна с това, заварено там от турците и систематически потурчвано и разселвано, не се знае. В Сливен турците от Североизточна България са познати под няколко имена: тузлуци, герловци, делиорманци, гаджали, читаци. Всички тия имена са прякори и звучат презрително. С тях са смесени други три: уруци, тюркмени и торлаци. Първите две сочат на етнични имена, давани от самите турци на техни малоазийски номади, преселени в полуострова, а последното — торлак, — като турска дума, се отнася за кабà, прости, неодялани хора (християни или мохамедани). Друго е вече читаци, с което име се наричат самите турци, а по-специално — цялото население в Добруджа или Североизточна България, както пише и Кантемир. В Сливен има прякор на цяла фамилия (християнска) Читаклиовци. Тузлуците, които слизат в Сливен от Осман пазар като колари по гроздобер, са едри и минават за каба, мързеливи и лакоми турци. За потурчването на Североизточна България като процес от XV, та до XVIII век има доволно много следи. Преди всичко прави впечатление гъстотата на турското тук население, вече доволно разредено с турското население след Освобождението; после срещането заселища с чисто български имена, а с чисто турско население; преданията у турци за християнски имена на прадедите им и т. н. Преводачът на Кантемир, англичанинът Тиндал (op. cit., № 103, p. 211) разправя, че читаците били прочути със своето гостоприемство. Той е пътувал няколко пъти през Североизточна България и постоянно се спирал в селото Alibegkio (ще е днешното Пчеларево в Добричко, което по-рано се наричало Алибей или Елибей; Елибей в Балчишко е настрана от пътя между Силистра—Чалъкавак, по който е минавал Тиндал в XVIII век). Веднъж той бил в това Алибейкьой на 22 юли, ден Св. Фока (по нашия календар ден на св. Мария Магдалена). Хазяинът му, турчин-читак, не работел, защото запомнил от прадеди, че било грешно да се работи през този ден. Тиндал добавя, че тоя празник и обичай се съблюдава еднакво от турци и християни. Очевидно е, че тук е въпрос за почитане на празника от християни, по-после потурчени. Друга, по-обща следа от потурчвания се намира в твърдението на друг англичанин — Грифитс, който също през края на XVIII век чул, че турците вярват във второто пришествие и че на оня свят имало теразии, с които мерели душите. Важното е обаче, че тия теразии казаните турци наричали везни: „They firmly believe in the resurrection of the dead and also that there are scales called wezn, in which the good and bad actions of men will be weighed“ (Travel in Europe, etc., London, 1805, p. 129). Възможно е, че последното сведение е взето от българските помаци. Важното е тук, че вярването в задгробния живот, колкото и да не е чист християнски елемент, то употребяването на думата везни у някои турци, а при това във връзка с религията, сочи на тяхното християнско минало.*

---

* Срв. Mignot — Hawkins. The history of the Turkish or Ottom. emp. London, 1787, II, 56—60, 96.

---

* За сливенки — робини в цариградските сараи. Робинята Иринка избягва от цариградските сараи, подпомогната от „сливенски млади бикрии“ (винопойци), пресрещната от някой си Стоян, когото тя моли:

Байно ле, бати Стоене,
ша ти, байно ле, харижа,
дур девят връви алтъни,
десети — сноп маргарит,
сал да ма, байно, не о̀диш,
на царя да ма придадеш,
да ма, байно ле, изневериш,
на пуста вяра кучешка.

(Мсб., Песни от Сливенско, кн. XXII и XXIII, с. 50)

НАРАСТВАНЕТО НА ЦЕНТРАЛНИЯ СЛИВЕН КЪМ КРАЯ НА XV ВЕК И НАЧАЛОТО НА XVI В. ЗАПРАВЯНЕТО НА АБАПАЗАР И КУМЛУКА. ВЪПРОСЪТ ЗА ЦИГАНСКИЯ И ЕВРЕЙСКИ ЕЛЕМЕНТИ. КАРАКАЧАНИ И ТЮРКМЕНИ

Сливен е растял постепенно върху изсечена гора, незаселено място. Преданието за тая гора съвпада с това за най-старата българска част в днешния Сливен (около Фърчиловата воденица), около която доскоро са посочвали на стари къщи, запомнени от около 200 години. На север от днешната Гюрчешма, към устието на Селището, гората е била отчасти запазена. Около днешната държавна фабрика и преди построяването ѝ (къде 1842 год.) старци разправят, че там даже до „първото Московско“ (1829 г.) е имало дебели и високи вековни дървета. Разпростирането на махалата Делибалта на север към Селището е станало главно чрез заселването на ра̀ковските бежанци. Подножието на Гаговиц и до днес се нарича Оршàка. Това име е съкратено от Орешàк, защото между другите дървета тук е преобладавал орехът, вероятно като култивиран от време на манастирското минало на града.

Не се знае дали открай време Селищката река се е сливала с Новоселската при Ескинамазгях, или пък е минавала направо от устието на прохода през гората на днешната махала Делибалта, а оттук, край Машатлъка, се е вливала в Куруча (Асеновица). Днешните тъй наречени големи вади и вадички в града са по-послешно дело. В туй отношение Сливен е едничък град в България, ако не и в полуострова. Почти всяка улица има своята малка или голяма вадичка, а на места през един и същи двор минават по две. Вече от изобилието на тая балканска вода се вижда, че сливенските три реки преди урегулирането на града са били много по-големи.

Дали Селищката река е била отбита в днешното си корито, не се знае. Важното е, че до днешното бояджийско училище (старият владишки двор),[290] край което тече казаната голяма вада, в минали години е имало голям каменен мост, наречен подобно на новоселския Ташкьопрю. По думите на стари хора тоя мост бил съборен „много отколя“, а днес такъв, сравнително малък от ново време се намира върху голямата вада при същото училище. Изразът „много отколя“ ще визира именно времето, когато Селищката река вече е била в днешното си корито, а мостът над нея е бил съборен. Помни се още, че между тоя мост и Арменската махала (около къщата на прочутия паша Капулията, а след Освобождението — дом на д-р Сотиров) имало място, наречено Ясъплоча, която вероятно ще е служила за мост.[291]

И тъй, ограничен с Ново село, българските махали Делибалта и Кафтанджийска, а на югоизток от тях с турските Ескинамазгях и Ескиджами, градът Сливен на запад (Абапазар и Кумлука) и на югозапад (Клуцохор) още не е бил заселен. Разпространяването на българската част в централния Сливен, на север от Фърчиловата воденица и Гюрчешма и на юг от Кафтанджийската махала към Машатлъка с Мангърска махала, е станало ако не едновременно, то немного след застрояването на Абапазар, Кумлука и Клуцохор.[292] Същото може да се каже и за разширяването на турския квартал, който като събран и ограничен само в едно пространство между Машатлъка, Новоселската река и Куруча, е нараствал по-равномерно и постепенно. Действително, за началото на Кумлука и Клуцохор преданието ни говори, че първите там български къщи са били строени от дървен материал, сечен на самото място и вероятно е, че мястото на тая гора е било оползотворено за местни цели: воденици, тепавици, градини и т. н. Дори немного до Освобождението заселените в Клуцохор българи са използували празното място на Кешишлика и са го обърнали на харман — гумно. За такъв харман се разправя именно върху мястото на днешния Абапазар, дето жителите от покрайнините на централния Сливен са вършеели, а по-после със заселването на тая част той се обръща на богат пазар за аби и шаяци, тъкмо в ъгъла на прочутите сливенски Тъмни или Покрити чаршии.* Върху същия тоя предишен „Харман“ турците направят великолепен шадраван, бидейки с извор, който по-рано се наричал Домузбунар. Следи от тоя шадраван и до днес личат срещу фурната за прочутите сливенски милинки и биреци.[294] При туй самото предание гласи, че при полите на Бармука, от махалата Мангърска до асеновското устие, е имало бари. Нещо повече — помни се, че преди „300 и повече години“ един помак (потурчен българин, вероятно от самия Сливен) изсякъл гората около мястото на съборената днес Тахталъджами (Дъсчена джамия) и направил „голяма бахча“, която поял от близката там вода. Тахталъджами е била именно при казания площад Абапазар.[295] Годината на това събитие при липса на писмен документ не може точно да се установи, още повече че преданието си служи с кръгли дати. Но във всеки случай изразът „преди 300 и повече години“ ни отнася именно към началото на XVI век. Това сведение, черпено от изчезнали днес турски документи за сливенски махлюли, се подкрепя и от твърдението на стари хора, според които мястото Абапазар и Кумлукът „допреди 400 години“ било обрасло с гора и в него имало само един „ачиклък“ (площад), тоя около споменатия шадраван. Пак според разказа на стари хора малко преди разтварянето на мястото около шадравана, т. е. къде края на XV век или началото на XVI, в Сливен идва един карамански богат турчин и се заселва в него. Преданието за тоя турчин е тъй удивително запазено, че се знае дори градът, откъдето е дошъл (Коня, стария Икониум в Карамания, Мала Азия) и неговата махала (Хадъммахалеси, Евнушката махала). Тоя карамански турчин заварил както Кумлука, тъй и Клуцохора още незаселени. Виждайки явните предимства на сливенската изобилна вода, той предприел урегулирането ѝ в големи вади, за да построи върху тях воденици и наполивателни колелета. Тъй събраната в големи вади вода от асеновското устие той я прекарал съответно около двата бряга на реката Асеновица (Куруча), по полите на Хамамбаир и край левия бряг на последната река. Тия големи вади и до днес съществуват и служат почти за същата цел. Сам той построил върху тях няколко воденици и долапи, част от които давал под наем на местни граждани. Фактът, че още тогава имало в самия Сливен, а не само в проходите му долапи, говори за силно развитата тук абена индустрия, която Хаджи Калфа през средата на XVII век намерил в цветущо състояние. Вън от годишния наем държателите на тия воденици и долапи (тепавици) плащали по 100 гроша връхнини за изразходваните суми по прекарването на вадите. Оттук може да се заключи, че по време на идването на тоя турчин почти целият Сливен е бил населен с привилегировани българи (войници, дервентджии и соколници), за които е било недопустимо да участвуват в прокарването на тия вади на ангария. Турчинът наел работници и им плащал, а за да се обезщети, наложил въпросните връхнини върху държателите на казаните воденици и долапи. Трябва да забележим, че сливенската индустрия не датира от робството, а се доразвива сред по-нови условия. Началото ѝ почива върху местни условия, главно изобилната и хубава вода, каквато е имало и преди, а при това манастирското минало на Сливен немалко е помогнало чрез сборищата за обмяната и усъвършенствуването на похватите в тъй зароденото производство. Барите са съществували в града и преди идването на турците. Техният край при Бармука ни отнася към периода, когато мястото на стария Сливен, па и самият Бармук се обезлесяват. Оттук са и периодическите пороища над Кумлука, името на който квартал си води началото от тъй нанисания тук пясък чрез тия пороища и селове.

---

* Долната част на Покритата чаршия, именно около бившия малък булевард, датирала откъм средата на XVIII век. Още по-рано това място било също „харман“. Двата кладенеца там, наскоро запушени, са правени от чорбаджи Жельо, баща на даскал Еньо от Клуцохор. (Домът му бил до двора на черквата „Св. Никола“.)[293]

С прекарването на горните големи вади край пространства с изсечена или полуизсечена в тях гора и с построяването върху им воденици и долапи заселването на Кумлука и Клуцохора за нас става ясно. Впрочем непосредствено след това начинание поменатият по-горе помак съединява централния Сливен на запад от Машатлъка и Мангърската махала с Кумлука чрез „голяма бахча“. Държаните от сливенци воденици и долапи в Кумлука са ги прикрепяли все по-близко до техните ежедневни занятия. В тая посока самите местни турски власти са поддържали разширението на града. В българската номенклатура има няколко заселища, които водят началото си от построяването на къщи около построена воденица (срв. турските имена на български села: Дермендере в Казълагачко, Сливенско, Пловдивско; Дерменкьой, Ямболско; Дерменмахале, Чирпанско, и т. н.). Ямболското село Дерменкьой си води името от заправени там къщи около предишна воденица (дермен) и чифлик къде 1835 г., а сливенското Дермендере (воденичен поток, река) — от това, че част от разпилените жители на близката до него „касаба" се заселват около воденицата на някой си дядо Стоян Сърхоолу, предишен роб на заим Дандик. Но което е по-важно, пак съгласно горното предание поменатият карамански турчин или по-скоро неговите наследници полагат основите на 12 еснафски дюгеня на мястото на днешния Абапазар, вероятно между шадравана и днешната черква „Св. Димитър", дето действително е била най-старата част на сливенската Тъмна или Покрита чаршия. Тоя факт ни дава интересното начало на сливенската чаршия, по-рано пазар, какъвто в Ориента обикновено е ставал на края на града или на широко, отворено място. Именно такъв площад навремето си е представлявало мястото около шадравана. Вече самите две имена на това пространство — Абапазар и Тъмна, Покрита чаршия — ни говорят, че сливенският промишлен пазар е ставал на отвореното място при Абапазар, което име, като по-старо, се съединява по-после с това на чаршията, бидейки първом между шадравана и черквата „Св. Димитър", а по-после продължена и на юг от шадравана, към днешния малък парк до Куруча и под големия мост.[296]

В подкрепа на предположението, че Кумлукът е бил заправен или по-скоро оползотворен най-напред от турци, служи фактът, че и до днес в западния му край към асеновското устие живеят няколко турски фамилии. Изолирането им в тоя кът се обяснява главно със заселването им там, за да наглеждат и пазят старите турски воденици и бахчи.* Най-старата българска част на Кумлука е покрай реката, около улицата Йовчоолу и бояджийските наоколо дюгени.[297] В същия тоя край са домовете и на по-заможните кумлучани. Сливенските дервентджии, отредени да вардят демиркапийския път при местността Тъпана, вероятно са били все жители на Кумлука. Тоя квартал, който по своите размери трябва да се счита за сравнително най-нов, се дели на три махали: Куручменска, Славчова и Кокошарска.** Последната си води името не от това, че е била махала за въдене на кокошки, а поради честите обири, които са ставали тук в турско време, и от „хайдушките" наклонности на заселниците ѝ.

---

* Че Кумлукът е най-новата част на робствения Сливен, се види от това, че този квартал на турски се наричал още и Енимахале (Нова махала), както твърди старият сливенски мюфтия Хюсеин ефенди.

** По турски — Таукчимахалеси.

Името Кумлук е от турската дума кум — пясък, и отговаря на българското пясъчник (срв. местност Кумлук между Анхиало и Месемврия; село Кумдуванджи в Старозагорско; Кумкьой, Харманлийско; село Пясъчница, Берковско; махала Пясъка или Клипници в село Василавци, Софийско, и т. н.).[298]

Нарастването на централния Сливен в западна посока към Абапазар и Кумлука е вървяло едновременно с това на турския квартал между Машатлъка, Ескинамазгях и Куруча. Вън от населените няколко арменски фамилии между турската и българската част на града (днес от двете страни на улицата, водеща от Машатлъка за Ново село), в Сливен, вероятно през същия период (края на XV век), се заселват няколко цигански семейства. На тях се отрежда отделна част от централния Сливен, именно склоновете на Бармука, между селищкото устие и източната част на Кумлука. С нарастването на циганското население тая част се нарекла Циганска махала. Прехвърлянето на част от циганите в Клуцохор край Куруча е от по-ново време. Същото се отнася и за населението в Хаджи Махмудмахалеси, пак до Куруча, дето като порядъчни занаятчии, най-вече ковачи, прошарват не само българските квартали, но и турски (тъй наречените турски цигани за разлика от българските, защото първите са мохамедани, а вторите — християни). Най-долна проба от тия две групи цигани са тъй наречените влашки цигани, живущи в колиби, съвсем отделни от града и на юг от турския квартал, край самия Куруч. Те също са нови.[299]

Въпросът за циганите, арменците и евреите в Сливен ни позволява да си зададем питането: дали всъщност тия поселенци датират тук от времето на идването на турците, или още от порано — от времето на българското царство. За арменците вече се спомена; остава да разгледаме най-първите следи в Сливен на цигани и евреи. Нека още тук забележим, че колкото се отнася за цяла България, евреите са много по-стари от циганите. Но не такъв е случаят частно за Сливен, дето от всички тук чужди елементи евреите са най-нови.

В Македония и Северна Гърция евреи се срещат още в XII век като преселенци от Пиренейския полуостров.* Фактът на съществующи еврейски поселения в Южна Македония се потвърдява и от Крали-Марковия цикъл (срв. песните за борба на Крали Марко в Солунско с „желта чифутина“). Разпространението им в България, особено като търговци, е пряко свързано с владичеството на турците. Евреите, особено в Северна България преди идването на турците, не са преселени от Пиренейския полуостров, а от Южна Русия, дето те са били смес от чужди там елементи (най-вече хазари). В Търново в навечерието на падането ни евреите бяха легитимирани граждани и играеха известна политическа рол . . . „Джанлатите“, които екзекутираха Чоки, бяха евреи, а сам Александър се ожени за еврейка. Сирку, излизащ от намерения надпис в Ямбол, наклонен е да вярва, че тая еврейка е била от тоя град, което е съвсем рисковано. (Възможно е някои по-щателни разкопки в Търново да открият важни еврейски надписи.) Някой си Самахтоб Ямболилос, евреин, отишел в кримския град Чифут по търговия и там умрял. Сирку мисли, че тоя евреин е от Ямбол (около 1320 г.), но никак не се е сетил дали всъщност презимето му Ямболилос не е чисто еврейско или дали то няма общо с по-близкия до Крим руски град Ямполие. Оспорването на това никак не ни стеснява да приемем факта на еврейски поселения в Южна България още преди падането на турците. Например някой си Илия бен Михаил Сака, също евреин, подарил нещо на еврейската община в Месемврия около 1362 г. Друг един, Юда Москоно, пише, че след скитания из Македония видял в околността на града Бируия или Бирия (Стара Загора) коментарите на Аврама бен Нездра. Натан бен Моше се лутал в областта Загора още през 1321 г. (Сырку. К исправл. книг. . . ., с.272). Действително, еврейските гробища в Ямбол, Карнобат и Стара Загора са много по-стари от сливенските. Евреите в Южна България ще са били също преселени от Южна Русия. Но еврейски следи в Сливен от това време освен че няма, но най-старите датират от втората четвърт на миналия век. Старобългарското название на евреите е било єврєинъ (срв. Универ. извест., Киев, 1898, год. 38, с. 18). Новото название чифутин или по-скоро чафуд е преминало у нас от азийски народ, най-вече от татари и турци. Общо с него е вероятно руското жид, а първоначално ще е било джафут (яфет), откъдето пък официално турското яхуд или яфуд, яфуди.*

---

* Срв. пътешествието на евреина Бенжамен през края на казания век. Recueil des divers voyages, etc., Leide, 1729, vol. I, p. 9—10. Древната история на евреите лежи в ред легенди, познати след Христа под името Вехтия завет. Патилата им в Азия се дължат на географското разположение на „обетованата“ им земя, сгушена между съпернически „велики“ някога монархии. В 78 г. пр. Хр. те окончателно падат под Рим, след което почват да се разпиляват. Преследванията им в Европа датират от средните векове и първа ги изгонва Англия (1290 г.), а след нея Франция (1307 г.). По-важно за нас е изгонването им от Испания (1492 г.) и от Португалия (1497 г.). Още в края на Мохамедовото (II) царуване (1451—1481 г.) те наводняват полуострова и подбиват търговията на гърци и българи (Hertzberg, Byz. Osm., p. 650). Още в първия век на робството Солун е бил сравнително най-голе-

---

мият еврейски град. Към надошлите от Испания и Португалия евреи се прилепяват и тия, изгонени от Южна Италия и Сицилия (1539 г.); срв. Brerewood., Enquiring, etc., London, 1674, p. 113).

* По Кантемир (изд. Tindal, № 1, p. 229) чифуд на турски език значело куче (?), обаче това ще е в преносно значение. Името им базиргяни е също от турците. Собствено базиргян е от базаргян и значи търговец. Вярването, че евреите си служат с християнска кръв, е старо, а разпространено най-вече между населението на Балканския полуостров (срв. Walsh, Narrat. of a journey, 1828, p. 13—14).

Колкото се отнася за еврейски заселници в Сливен преди идването на турците, такива е нямало. Преди всичко липсва що-годе писмен или устен паметник за стари тук евреи. Около Ново село, дето е бил средновековният Сливен, няма никакви следи от стари еврейски гробища. Такива са на запад от циганската махала и в подножието на Бармука, и то датиращи от 1830 г. Гробищата край източните поли на Хамамбаир, по пътя от Сливен за новите лагери, датират от Освобождението. Но което е по-важно, Сливен в навечерието на българското падане е бил почти чист духовен център, заграден с манастири, при каквито условия мъчно би се допуснало еврейско съжителство, тъй разклащано и до днес чрез вероизповедни погроми.

Фактът, че еврейската част в Сливен е на запад от циганската махала, и то при склоновете на Бармука и на изток от найновия сливенски квартал Кумлука, говори, че евреите в Сливен са най-късният чужд елемент. И действително, до преселването на сливенци във Влашко и Русия в Сливен според преданието е нямало евреин даже за „илач“. До около 1835 г. тук имало само един евреин, познат на мало и голямо с името Чахӱтяна Аврам. Тоя израз, със собствено име, и до днес е като поговорка, далеч не взета от Библията. След Аврам дошъл друг, именуем Сѝнтю. Последното име доскоро се употребяваше в Сливен като прякор или междуметие в иронична смисъл. Тия евреи, които са идвали един след друг, за да основат своята тук колония, ще са преселенци от Карнобат и Ямбол, дето еврейските поселенци са били по-многобройни и по-стари.* Това се подкрепя от факта, че до порастването на колонията им в Сливен те са носели мъртвите си за погребение чак в Ямбол. Даже това се практикува и днес между по-богати сливенски евреи, макар че колонията им от средата на миналия век вече разполага със свои гробища под Бармука, край Пашовото училище. Същото са правели и бургаските евреи, гробищата на които са били в Карнобат, от което се вижда, че те заселвали Бургас като преселенци от Карнобат.

По-интересно е миналото на циганите. Тяхното заселване в Сливен е много по-старо от това на евреите. Те се загнездват тук след окончателното поселване на турците в тоя край. Дали предшествуват тукашните арменци, това е съмнително. От факта, че циганите се населват на запад от първите български махали на новия Сливен, се види, че те са дошли в града най-рано през края на XV век и ще предшествуват заправянето на Кумлука, още повече че по правило циганите винаги са заселвали краищата на заселищата. Наводняването на полуострова от тях е също тъй пряко свързано с идването на турците. Това се вижда и от смесения им говор с внушителни следи от гръцки език. И действително, зачувани в Македония още от първата половина на XIV век, те ще са се разпространили там от самата Гърция.* Сами себе си те наричат и ромеи, еднакво с гърците, които си прикачат това име като напомнящо римското величие и влияние в полуострова. За разпространението на циганите в полуострова някои писатели отиват до крайности, като зле тълкуват местната номенклатура и загадъчните малоазийски имена.

---

* Евреи са се преселвали от Полско и Южна Русия към Югоизточна България и Одринско през годините 1672—1674 заедно с арменци и други елементи, раздвижени след турския поход срещу Полша и Русия през 1772.

През последния период на българското войничество, вероятно след танзимата (1839 г.), в Сливенско, особено в Жеравна, с дълга да се ходи ежегодно в Цариград за пасене на султанските коне и за косене на ливадите му са се занимавали само циганите. От това време е останал и терминът черибашия, даван на главата или старейшината на циганските общини, когато всъщност черибашия по турски значи глава на войска, войвода.

Циганите в Котленско и Сливен са със значителна разлика от тия по другите краища на България. Особено в Сливен предишната краска на циганите, която наподобява тая на съвременните индийци, днес почти е заличена. Това се дължи главно на употребяваните циганки в имперската фабрика в Сливен като работнички, дето винаги са били известни като жени със съвсем цинични понятия за девство или брак. Освобождението даде възможност и на циганите да се ползуват от добрите резултати на задължителното първоначално образование. Някои от тях стигаха до горните класове на гимназията, а известно е, че един от тях, който свърши с отличен успех сливенската гимназия, завърши науките си в Германия като доктор на философията.[300]

Сливенските цигани са днес сравнително оседли и порядъчни занаятчии, най-вече железари. Един от тях достигна дори до положението да си „изписва“ желязо направо от Лондон. Наскоро имаше случаи, дето цигани отиваха фамилиарно на хаджилък в Ерусалим. По-бедните са дървари, работници по фабриките и жетвари. Всичките са с музикален дух, но като професионални музиканти са главно тъй наречените турски цигани (помохамеданчени). С просия и гадателство се занимават най-вече влашките цигани, които като най-долен сорт се презират от християнските цигани.*

---

* За циганите като налбанти, ковачи се споменува в Душановия хрисовул, даден на призренския манастир „Св. Архангел“ в 1348 год. (Гласник, XV, 264 (159), 316). Там се наричат Цьнгарнє. Ковачеството у тях е било старо занятие. Македонските цигани са от Гърция, а там [дошли] от Египет. От Балканския полуостров те се разпространяват по цяла Европа (срв. Hapf, C. Die Einwanderung der Zig. in Europa, Gotha, 1870). В Молдавия за пръв път се чуват около 1417 г. (ibid., S. 5). Българите официално ги наричат цигани (срв. варианти: гаванари, чилингири, шопари, манговци, джумаени и т. н.). У турците — чингене. Че в Балканския полуостров дошли от Египет (по пътя от Индия през Персия и Мала Азия), се види от сумата им местни названия със следи от името Египет: в Македония и Родопите — егюпци, гюпци; агуптин; гьопек. У англичаните — Gypsies,от Иджипт (Египет), и т. н.

Живущи едно до друго с българи, християнските цигани както в Котленско, тъй и в Сливен носят не само християнски имена, но и чисто български, като Стоян, Добри, Желязко и т. н. Като истински чада на Бакхуса и с традиции от цинични идеи за бит и бъдеще циганите са най-поетичният елемент на света. Нищо не е в състояние да изтрие битовите им черти. Циганинът е един и същ в колибата и палата. Посетете циганските махали и в най-затънтените български заселища, озовете се между скитащите се цигани в импозантните булеварди на Париж или Лондон, и вий ще срещнете все същата цинична усмивка, карменски „кълчения“ и игриви очи; все същите резки бои на басмени блузи и тежки стъклени нанизи (мъниста и алхали). Навсякъде по света те минават за крадци и лъжци, разбира се, „на дребно“. Крадат, защото имат съвсем не римски понятия за собствеността, лъжат, защото това у тях е поетическо творчество — част от културата им.

За поселвани в Сливен тъй наречени каракачани не се помни. Поединични случаи може да е имало, но каракачанските им следи съвършено са се загубили. Наистина, има сливенски прякор Каракачан (за един хлебар, който умря преди 6—7 години, и един пехливанин, който умря преди Освобождението в затвора), но ако и да има в корена му някоя етнична следа, той остава чисто и просто прякор, презиме, каквито са тия като Влаха (от туй, че живял във Влашко), Аджѐма (от туй, че родителите му са служели у заселен в Сливен персиец) и т. н. Оригинално е мнението на Раковски и Славейков, че повечето от котленците са от каракачански произход. Колкото и да е правдоподобно, то ни отнася в минало, с което днешните котленци нямат нищо общо. Това мнение се основава на обстоятелството, че едно от заселищата между Котел и Сливен носи каракачанско име: Катуница или Катунище (срв. с. Катунско Конаре и Катуница в Станимашко;

---

* Самото им име „влашки цигани“ показва, че са преселени от Влашко наравно с други цигани, като лингури и т. н. Най-известни цигани, особено като музиканти, са тия от Влашко и Унгария. Изрази и поговорки в Сливен във връзка с циганите, техния бит и характер има доста: „почернял като циганин“, „посмали, Манго“, „лъже като циганин“, „карат се като цигани“ и т. н. Доскоро карнобатските цигани ходеха да разиграват мечки, откъдето и името им е мечкадари. Градешките „даулджии“, или „зурладжии“, се викат на големи сватби или пищни гуляи. От циганския говор има и следи в Сливен, ако и ограничени и шеговити. Напр. чòри (дете); чòрета (деца или рахàи). Думата гàджу, употребявана като междуметие, на цигански значи чужденец, странен. На българите казват дас, а на турците — урахай. Както е известно, кърджалиите влачеха със себе си и циганки (гивендии), за да им пеят, чеплят и се предават на оргии. Песните на сливенските цигани са на „завален“ български език: срв. „христуйце булка фубава . . .“ и „джанам, мале, узгури ма, мале“ и т. н.

с. Катунец, Ловешко).[301] Каракачаните са едно и също с познатия под разни имена народ румъни (власи, молдовани, куцовласи, арумъни, цинцари и т. н.). Фактът, че всички тия познати под общо име власи са романизирани или по-скоро недороманизирани туземци от Балканския полуостров, личи най-вече в Гърция, Македония и България. Каракачаните не случайно се наричат на места в България арнаути, защото под романизаторското давление на римляните попаднаха и илирските албанци.

Лятно време по сливенските планини се намира неоседло население, наречено власи, а по сливенски — каракачани. Те носят разни имена според черните им гуни, колчани и т. н.; названието гуна, гунка в Сливен е доста разпространено като дебела, вълната материя. Горните каракачани, слизайки от сливенските планини за Южна Тракия през времето между Гергьовден (23 апр.) и Кръстовден (14 септ.), минават през самия Сливен с натоварени коне. Нерядко техни сватби са ставали в сливенските черкви. Някои от тях говорят смесен влашки език или пък смесен гръцки, като значително погърчени. Вън от сватби те често слизат в Сливен и за кръщавки и имат особени християнски обичаи. Възможно е, че по-голямата част от многобройните сливенски мандри или кошли в Балкана в по-предните векове да са били каракачански. Вероятно самата дума мандра е тракийска и по забележките на историка Gibbon мандра на тракийски значело място, кръг, заградено с камъни. Тия каракачани пасат стадата си по цяла Стара планина — от Сърбия до Черно море. Пасбищата наемат било от съседните селски или градски общини, било от самата държава и частни лица. Животът им е чисто горски и доволно първобитен. Развит е у тях старият славянски обичай побратимството или по славянски — братотворение. Тоя обичай е бил развит твърде много в Сливен, но следи от него днес личат само в стари песни. (Сливенският герой Златьо Кокарджоолу е имал свой побратим, за когото се пее в една песен, че тоя побратим го съветвал да стане пехливанин на един султан.) Че действително е имало по-стари следи от каракачани в Сливенския балкан (Котленско), се види най-вече от името на селото Катунища до Ичера. И наистина, дори и днес колибите, в които живеят тъй разпръснатите из Балкана каракачани, се наричат от самите тях катуни. Това име е още една романизаторска следа, бидейки от римското cantone.

ЗАПРАВЯНЕТО НА КВАРТАЛА КЛУЦОХОР

Нека още от началото забележим, че додето имаме що-годе данни за заправянето на централния Сливен и неговото разширяване, такива за Клуцохор няма почти никакви. Клуцохор се е заправил като отделно от централния Сливен заселище. Това личи от турското му име Кадъкьой (Съдийско село). Инак то би се нарекло Кадъмахале. Но вън от това схващането му като отделно заселище се е проявило и в епоса, дето в една песен за Злати Кокарджоолу, сам той родом от Клуцохор, се пее за Клуцохор, а не за Сливен. Важното е тук, че Кокарджоолу се визира не като подвизаващ се в Сливен, а вън от него, нейде около тунджанските села, откъдето той възнамерявал да иде в Клуцохор. Песента визира края на XVIII век и от тоя период е и самото име Клуцохор, погърчено Кадъкьой от самите сливенци под зараждащото се тук гръцко влияние, което продължи късно —до 1845 г.

Клуцохор представлява един двоен за нас интерес, защото като заправен, подобно на Ново село, отделно от централния Сливен, разделен от него с река, турци в него никога не са живели, па и до днес е чисто български квартал, незаселван нито от арменци, нито от евреи. В това отношение той напомня дясната половина на града Ямбол, наречена Каргона, и съвпада с нея по чуждото си име, по начало и начин на заправяне, ако не даже и по датата на зараждането си.

Спомена се, че цялата част на днешния Сливен, без Ново село, е била по-рано гора. За това и съмнение не може да има, още повече че най-старото предание, което визира мястото на Клуцохора, казва, че сливенци под насилията на еничарите се криели и спасявали в клуцохорската гора.* Вън от това стари клуцохорци разправят, че най-старите им къщи били правени от материал, сечен на самото място. Такова е и преданието за началото на централния Сливен заедно с Кумлука. Едничките в Клуцохор средновековни паметници са били черквата и манастирът на днешната западна негова част, наречена Кешишлик, сринати от турците и по предание попръскани с кръвта на посечени там 300 сливенски монаси. Същата съдба са имали вероятно и кулите, укрепленията около тоя манастир, от лявото крило на асеновското устие и източните поли на Урумтарла. Отвореното място при тоя Кешишлик, наречено Харманите, е служило за гумно, харман на по-старите клуцохорци, както и харманът на шадравана при Абапазар е служил за подобни цели на жителите от централния Сливен. В клуцохорските Хармани са били изорани сребърни кандилници и други черковни потреби, но днес всичко това е забравено. Туй, което турците са сринвали, българите са го досринвали или разрушавали, разбира се, по причина на дълбокото невежество. Днес под името хармани се разбира още и сборът на великденските празници, който напомня средновековното тук сборище при разрушения манастир на Кешишлика, под дебелите сенки на тогавашната клуцохорска гора. Днес тоя сбор се чествува от зрители на шумни „представления“ (карагьоз-перде), люлки и т. н., сред писъци на кларнета, бозаджийски викове и т. н. Даже и едничкото по-смислено зрелище — двуборството, от което при подобни сборове сливенци са черпели мускулната си амбиция, днес е премахнато по разпореждането на местни „цивилизовани власти“.

---

* Преди в двора на черквата „Св. Никола“, дето сега е малка градина до южната врата на черковния двор, е имало скривовище. То било с кивгирлия подземни сводове. Е ли то средновековен или още по-стар паметник, не се знае. Било е с непознати на турците входове и в него са се криели или скътвали покъщнини. Веднъж там някои клуцохорски „хайдути“ прекарали цяло стадо от добитък и догде се съмне, „направили го на суджук“. То е било срутено къде 1830 г., а върху му построили основно училище, което днес също е съборено. Важното е, че под това скривовище в двора на даскал Еньо са намерили гробница на „голяма жена“, елинка, която по всичко личала, че е от незапомнени времена.

Възможно е намерените преди „много години“ човешки кости при строежа на една клуцохорска къща да са следи от манастирските гробища или от незапомнени някога обиталища на древното сливенско землище, още повече че тия кости личели да бъдат „от големи хора“ (гиганти).* За гробища на средновековни сливенци тук и дума не може да става, а първите клуцохорски гробища са били между Попска махала и черковния двор. След туй почнали да погребват в днешния двор на самата черква „Св. Никола“, а в ново време са прехвърлени към северната и южната страна на Хамамбаир. Даже гробищата на централния Сливен не са били в Клуцохор, а при Машатлъка. Баирите, с които се загражда Клуцохор откъм запад и юг, днес носят турски имена: Урумтарла и Хамамбаир. Първото име, както се загатна, ще е потурчено Гръцка нива и вероятно свързано с някое военно произшествие между българи и византийци при въстанието на Асен и Петър. Второто име — Хамамбаир — е във връзка със заправянето Кон баня (хамам) срещу него, в турската част на централния Сливен. Вече тия две имена са достатъчни да ни докажат, че заселването на Клуцохор става след идването на турците. Даже местността Кешишлик, като име, основано на български следи, е също турско. Възможно е тая турска дума да е изкривена: клиселѝк, от клисѐ (черква), още повече че тя, ако и не от турски произход, е влязла в турската номенклатура (напр. Кърkклисе — 40 черкви). Тъй или инак, Кешишлик отговаря на българското манастирище или в по-тясна смисъл: калугерище, калугерово, място на монаси и даже черковище. Срв. села: Клиседжик (Черквица) или изкривено Кеседжик в Куртбунарско; Клиседжик в Шуменско; Клисекьой (Черковно), Пирдопско; Калугерово в Карловска, Пазарджишка и Орханийска околии; Калугерица, Шуменско; Калугеров дол, Тетевенско; Калугерски чифлик, Радомирско; Калугер, Белоградчишко, и Калугер махала в Ломско. Последното име приляга на клуцохорския Кешишлик още и за това, защото е свързано със заселище до самата тая махала, наречено Дервишмахала, днес Крумово. Мохамеданските дервиши отговарят на българските постници, отшелници, хермити, със скитове, обители, наречени текѐта.* Думата кешиш отговаря тъкмо на калугерин, монах, а не на поп, свещеник (папаз).

---

* Най-интересните следи от тия „големи хора“ са намерени в двора на баба Томаица, дъщеря на даскал Еньо. Това е било около 1830 г. Костите били женски; при тях намерили окаменена коса, гердан с грубо издялани и разноцветни камъчета и пахти. Събрали се край тия необикновени останки всички видни тогава сливенци и заключили, че те са на „елинка“ от езическите времена. Са ли такива или тракийски, не е известно, защото тъй намереното е било грижливо погребано между гробищата в черковния двор.[302]

Заправянето на Клуцохор е станало малко след това на централния Сливен и най-малко преди четири века. Това се вижда преди всичко от преданието, че първите клуцохорци заварват там гора, а не изсечено или посадено с градини пространство, каквото би се случило в един сравнително по-дълъг период след заправянето на централния Сливен.[303]

Турското име на Клуцохор (Кадъкьой) е вероятно от това, че пространството на тоя квартал е принадлежало на един от сливенските кадии (съдии), ако не и на първия кадия в Сливен. Та и самият Сливен, първоначално като чисто войнишко заселище със заселени до него турци, отделно от българите, в административно отношение е бил под ведомството на кадия — кадълък; постепенно преминава в стадия на каза и най-сетне до Освобождението се обърна в санджак (окръг). Кадията е нямал никаква власт върху привилегированите сливенци на централния Сливен, а е имал такава само върху турското население и раята. Дали първите клуцохорци заправят Клуцохора като рая или пък като привилегировани, не е известно, но по-скоро трябва да се приеме първото. Наистина, най-старата клуцохорска част е тъй наречената Попска махала, но колкото и нейните начинатели — попове, да са били най-просветените за времето си единици, не разполагаме с никакви данни, за да установим, че клуцохорци са били снабдени с войнишки правдини преди поселването им там. Турците сами са работели за разширението на заселищата и са поддържали и улеснявали новите поселенци. В тая смисъл самото име Кадъкьой сочи на един представител на властта, а възможно и инициатор — кадия.[304] Д-р Селимински, роден в тоя квартал, можеше да ни остави много ценни данни за началото на Клуцохор, още повече че една от тукашните махали носи името на прадеда му Драгойчо (Драгойчова махала), който е умрял в 1790 г. Изглежда, че клуцохорци са имали войнишки правдини, тъй като сам Драгойчо е бил доганджия (соколник); той е прадед на Селимински по майка, който род е бил средновековен и знатен, запомнен така отпреди 500 години. Важното е още, че в тъй заправения Клуцохор не са живели само нови пришълци, поселенци, но и жители от централния Сливен, потомци на средновековни българи — сливенци, както е случаят с жената на Драгойчо, която била от стар болярски род.

---

* Срв. села Дервишмахала, Ломско; Дервишмюслюм, Варненско; Дервишко, Никополско.

Днес Клуцохор се състои от четири махали: Попска, Хадживълкова, Драгойчова и Овчарска (последната е още с потурчено име Чобанмахалеси).[305] Последната махала (и въобще западната част на Клуцохора) е позната още и под името Харманите от това, че прилежащото отворено място под склоновете на Урумтарла и Кешишлика е служело на старите клуцохорски поселенци за харман, гумно.* Състоящият се от тия четири махали Клуцохор със съвсем малки изменения по краищата си е бил същият, както и преди първото Московско“ (1829 г.).** Дето ще рече, най-новата част на Клуцохора ни отнася преди края на XVIII век. От факта, че тукашните стари гробища са край Овчарската махала и на запад от най-гъсто населената клуцохорска част, се види, че първите клуцохорци се заселват в източната част от тоя квартал, под днешната черква „Св. Никола“. Тук се посочват стари къщи, запомнени тъй отпреди 200 години. Името Драгойчова махала е сравнително ново и очевидно по-послешно от първите тук поселенци. Такъв е случаят с много махали или улици, които са били наименувани по името на личности дълго време след образуването на самите махали или улици. Поп Янковият или Пашов сокак в централния Сливен, дето е било тъй нареченото Баби-Иванкино училище, не показва, че тоя сокак (улица) е направен от поп Янко или Пашоолу, но просто, че тия видни на времето си сливенци са живели в него. Същото е и с Панайотовия сокак, който води от Мангърската махала към еврейската хавра (синагога), тоже в централния Сливен, наречен така около 1860 по името на сливенския първенец Панайот Минков (прикрепена на улицата плоча около 1870 г. носеше надпис на турски: „Панайот ага“). Тия сокаци са съществували наймалко два века преди казаните личности, които са живели в Сливен дори след 1850 г. Така също е и с клуцохорските махали

---

* Според старци в тия хармани са били средновековните манастирски гробища.

** В кондиките на клуцохорската черква през 1820 г. тия махали са писани на гръцки: μαχλά δραγοιτζου (махала Драгойчо), μαχλέ παπάς (Попска махала), μαχλέ χ. βαλκυο (Хадживълкова махала) и μαχλέ τζομπάν (Чобанска, Овчарска махала).

Драгойчова и Хадживълкова. За първия се знае, че е умрял през 1790 год. и ще е раждан вероятно около 1710 г., но това не показва, че тъй именуемата махала се е съградила между годините 1710—1790.* Това най-ясно се види от името на махалата Попска, която вероятно е най-старата клуцохорска махала. Ако е вярно, че такива имена съвпадат с началото на подразбираните под тях махали, в случая за Попска махала ще излезе, че в нея се заселват отведнъж само попове. Тъкмо обратното — от факта, че тук са живели подред няколко попове, махалата взема едно професионално име, какъвто е случаят с махалите Овчарска, Кафтанджийска и т. н. Възможно е, че тая махала се е заправяла от поп, в какъвто случай за нея ще приляга по-скоро името Попова махала, а не Попска, което название не е собствено, а качествено характеристично. Имена на заселища с корен поп (свещеник) има сума. Срв. села Попина, Попинци, Попица, Попин дол, Попишка, Попова, Попово (град и две села), Поповска, Поповски, Поповци (7 села), Поповяни, Папазлии и т. н. Името Попска за заселища визира първоначално махала. Срв. село Попска в Еленско и друго в Сливенско, дето това име ще е във връзка с намиращия се там манастир Батошовски („Успение св. Богородица“). Пътят, по който клуцохорци са носели мъртвите си, придружавани от надлежните попове за към гробищата оттатък Хамамбаир, се нарича Попова пътека.**

Но ако всички тия имена на клуцохорските махали са сравнително нови, инак сочещи на едно старо начало, какво е найстарото им име? Очевидно — Кадъкьой, още повече че Клуцохор не се е заправил отведнъж с днешните си четири махали, а постепенно, като почнем от Попска махала, Хадживълкова, Драгойчова и свършим с най-западната — Овчарската. Името Попска махала е свързано и с първата клуцохорска черква, която преди 1830 г. е била просто параклис, нещо обяснимо с турските ограничения върху християнски паметници. За стари попове в Клуцохор се знае много повече, отколкото в Сливен. И действително, Клуцохор много по-мъчно се е поддал на зараждающия се от края на XVIII век в града елинизъм. Нещо повече: именно през тоя период тук се е подвизавал свещеник, който освен че е четял по „славянски“, но е превел Евангелието от гръцки на български. Ръкописът е бил писан с червено мастило и пазен в клуцохорската черква до половината на миналия век, когато бил отнесен в градската библиотека, дето изгаря заедно със сума други местни стари документи през декември 1877 г. Въпросът за този паметник е свързан с тоя за превода на Евангелието на български от двама сливенски попове, натоварени за тая цел от първите американски мисионери в България през 1825 г. Един от тия попове ще е бил вероятно самият поп Александрия. Също от Клуцохор е бил и един от прадедите на д-р Селимински, някой си поп Протофан, който е написал на български историята на своя род и ще е умрял преди 1750 г. Един от коментаторите на Паисиевата история в края на XVIII век, Серафим, който пише, че я прочел в Сливен и видял в нея „голяма полза за българите", ще е също от Клуцохор, като тамошен поп. Въобще самото име на Попската махала показва, че в Клуцохор са се подвизавали много свещеници, които са боравили със „славянско писмо", па и сам д-р Селимински, бидейки от клуцохорски род, забелязва, че прадедите му са били подред все първенци и свещеници. Всичко това ни кара да вярваме, че първите клуцохорски поселенци в по-голямата си част са били преселени тук от разсипано и културно старобългарско заселище или заселища. Такова на първо място е средновековната крепост Асенец или Асеновиц, от името на която е и това на сливенския боаз Асеновския или изкривено Арсеновския. В същия боаз се посочва и разсипаното друго старо заселище Марковиц. Че в Клуцохор е имало преселенци от Асеновиц, се види от преданието за прадедите на войводата Хаджи Димитър, жители на Клуцохор; от това се види, че тоя герой не случайно си прикача презимето Асенов.[306] Жители от Асеновиц се заселват и в централния Сливен, както е случаят с фамилията Арсеновци, също водещи презимето си от Асеновиц. Въпросът ни отнася към далечно минало, подробностите на което са забравени. Едно щателно написване историята на всеки сливенски род ще ни донесе удивителни резултати. Пръв такъв опит е направил прадядото на д-р Селимински, поп Протофан, но за жалост ръкописът е загубен.

---

* Чорбаджи Драгойчо е бил с корен от с. Кортен, а жена му била от стар болярски род в Сливен, откъдето й потомъкът д-р Селимински.

** Най-старият двор в Драгойчова махала бил тоя на Газибаровци (днес фотографско ателие) и съседният нему, принадлежащ по-рано на хаджи Васил Табака.

Правнуци на хаджи Вълко, от името на когото е съответната махала, са братята Божилови или Хадживълкови — единият от които учител, а другият прокурор при касационния съд.

Има много заселища в Сливенско, разсипването на които ний обикновено търсим в края на XVIII век, под ударите на даалии, капасъзи и кърджалии. Тоя период е собствено край на една разбойническа епоха, турска държавническа язва, за началото на която ний не сме отишли по-далеч от появяването на Пазвантоглу. По-нататък ще се види, че едно системно разбойничество, което е застрашавало и самите турци, е било в разгара си през XVII век и практикувано от малоазийски полудиви турски пришълци. Именно от това време датира ограждането на Сливен с каменна стена, подобно на средновековните укрепления (шарампол). В тая смисъл преселенци в Сливен от Асеновец, Марковиц или Раково ни отнасят в години, доволно назад от кърджалийската епоха.* Част от клуцохорските стари поселенци са от Твърдица и Кортен (до Нова Загора, по-рано Коритен).[307]

За броя на първите клуцохорски жители може да се съди от преданието, че Попската махала е била образувана най-напред от девет къщи. Броят дèвет, ако и да заема едно привилегировано положение в нашите умотворения,** показва, че първите български семейства, които заправят Клуцохора, са били малко на брой, инак те биха пренесли тук името на заселището, от което са дошли, какъвто е случаят със северната част на централния Сливен, доскоро наричана Раково или Рàковска махала. Строежът на първите клуцохорски къщи е бил също примитивен, още повече че тъй поселваните трябвало да изсичат местната гора и на самото място да градят къщи от нейния материал. Старци в Клуцохор помнели даже дънерите́ на дърветата, които били сечени, и материалът на които послужил за строеж на къщите. Тия дънери личели при самите зидове на къщите. И до днес край самия град ще се срещнат огради от плетища. Въобще архитектурата на Клуцохор е отстъпвала пред тая на централния Сливен, дето и днес има стари къщи на няколко етажа, заградени с високи и дебели каменни зидове. Същото се отнася и за Ново село, поради което и двата тия квартала, като отделни по-рано от централния Сливен, са носели турското название -кьой или -карие (село). Днес най-добри и стари къщи в Клуцохор са около черквата „Св. Никола". Тук са живели и по-богатите клуцохорски първенци, па и самият Клуцохор се разширявал центробежно.***

Втората по възраст клуцохорска махала е Хадживълковата. Названието сочи на личност и е сравнително ново; тая махала ще е била заправена, преди да вземе името на богатия си махленин хаджи Вълко.[308] Тая личност ни отнася заедно с Драгойчо в XVIII век. Най-новата клуцохорска махала — Овчарската — датира не по-късно от края на XVII век. До 1829 г. са стърчали вън от нея високите казъци (колове), с които е бил предпазван от западна страна Клуцохор срещу кърджалийски разбойнически нападения. Вън от това в Овчарската махала се е родил прочутият войвода Златьо Кокарджоолу, около 1760 г. Дето ще рече, Клуцохор през средата на XVIII век е бил редовно заселен в днешните си покрайнини.

---

* За старостта на Клуцохор говори и преданието, че тамошните прочути скотовъдци Дели Минковци били такива в продължение на 400 години. Собствено, някои стари клуцохорци твърдят, че кварталът им е по-стар от днешния Сливен, с което очевидно визират постепенното заселване на централния Сливен след първите зидове на Клуцохор, отнасяни в XV век.

** Срв. приказки и песни за „девет краля", „девет държави, царства", „през девет дòла и планини"; „три" е християнско: „трима братя", „три сестри" и т. н.; „12" е също християнско, от числото на апостолите; „99" е турско-българско „дивиндисе и девет пѐнджара" и т. н.

*** Калта и до днес играе ролята на български цимент. Средновековната ни архитектура е била доволно забравена. Черквата на манастира „Св. Петка" до Сливен е покрита със старобългарски големи керемиди, чужди и на модерните ни керемиджийници. За пограничния плет на старите българи пише и Масуди. Срв. картината на Plan du Carpin (за XIII век) в Recuil des div. voy., I, p. 12.

Третата по ред и възраст клуцохорска махала е Драгойчовата. Името си, вече като образувана, е взела от клуцохорския богаташ Драгойчо, прадядо по майка на д-р Селимински, който е умрял в 1790 г. Ако съдим по думите на Селимински, че родът му по майка е средновековен сливенски и като знатен е притежавал правдини, най-вече соколнишки, ще се заключи, че Драгойчовото семейство или неговите прадеди по жена са заселени в Клуцохор от самия Сливен. Това се види и от факта, че те са имали собствена земя и гори в местността Абланово (на запад от Селището). Драгойчо е бил освободен от всякакъв данък и в замяна на това е пращал ежегодно по един дресиран сокол на доганджибашията в Цариград.* Едно от имената на заселищата ни, което напомня това на махалата Драгойчова, е Драгойчинци (Кюстендилско).

Четвъртата, най-нова и западна махала на Клуцохор, Овчарската или по турски Чобанмахалеси, е постепенно нараствала към западните склонове на Хамамбаир и източните на Урумтарла, край местностите Харманите и Кешишлика. Като найнова част на Клуцохор, тя не е по-млада от два века. Самото ѝ име показва, че е заправена и заселявана от българи, по занятие овчари, които или част от които са се ползували до първата четвърт на миналия век с известни правдини, в замяна на които са ходели в Цариград да пасат султанските и везирските стада. Следа от това редом със задълженията и на други български жители, какъвто е случаят с копривщенските овчари и джелепчии, се намира в цариградските пасбища в името на тъй наречената там прочута с водата си Чобанчешме. Населението от тая част на Клуцохора винаги се е отличавало със свободолюбив дух и хайдушки подвизи.

Тъй нарасналият Клуцохор, прошарен на места, особено край Куруча и Голямата вада, с градини, дараци и воденици, до 1829 г. е бил почти същият, както го виждаме и днес. Покрай него са изчезнали направените укрепления (траншеи и казъци) за предпазването му от разбойнически нападения през XVIII век. Тук никогаж не са живели турци, па и не са имали какви и да е сделки в неговите занаятчийски части, за да издигнат джамия или баня. Едничката тук баня е нова и тя е дело на българите. Клуцохор, наравно с Гюрчешма и Ново село, е взел видно участие в политическото възраждане на града. Оттук са родом героите

---

* От рода на Драгойчо си води началото и прочутият революционер от навечерието на освобождението ни Георги Икономов, вуйка на младите Хадживасилевци.

Кокарджоолу, Хаджи Димитър, Дишлията, Кръстьо Асенов и т. н., малко или много прочути сливенски войводи, поборници и опълченци. По предание от Клуцохор е също и Индже войвода, който е водел за жена попска дъщеря, от Попската махала. Между годините 1830—1878 турчин много рядко се е решавал да мине през Клуцохор, особено в краищата му. През тъй наречения домузчийски сокак (между черквата „Св. Никола“ и Куруча) турчин не е можел да „замръкне“ (ако се е случвало да мине оттам по мръкнало, убивали са го). Малкото цигански фамилии като железари в Клуцохор са поселени след Освобождението, и то край самата река и на южната част на тоя квартал. Други елементи, като евреи или арменци, както казват сливенците, „няма и за илач биля“.

Остава да разгледаме името Клуцохор, днес произнасяно Кулцохòр. Преди всичко, особено от последния си слог, това име личи, че е погърчено. Първоначално е било Критохор, като буквален превод на турското Кадъкьой (Съдийско село). Погърчването му отнасям в края на XVIII век, от който период се заражда сливенският елинизъм и трае дори до 1845 г. В тая смисъл думата Клуцохор е една ирония, тъй като в Клуцохор никога не са живели гърци. Примери от тоя род имаме доста, дето градове и заселища носят имена, чужди на населението, което ги населява или заправило. В Съединените щати има градове с окончание -полис, в които не са живели и не живеят гърци, а още по-малко са заправени от такива.

От факта, че Клуцохор носи следа на понятието село, се види, че тоя край при заселването си се е считал за отделно заселище — Кадъкьой, подобно на Ново село. Дали Кадъкьой се е казвало по-рано Кадъкариеси, не се знае, но това не е важно, защото -карие и -кьой значат еднакво — село, първата дума бидейки арабска, втората — турска.

Незаменимият за времето си Раковски, който не случайно е търсил във всички чужди думи български корени, е разправял на стари сливенци, че думата Клуцохор иде от ключ на входа, т. е. мястото или кварталът Клуцохор е играл в стратегическо отношение ролята на встъпително укрепено приградие, откъдето и Ключовход — Клуцохор! Имена на заселища с корен ключ има (с. Ключова махала в Ломско; Ключевски дол в Софийско; Подключ в Босна и т. н.), но да се приеме горното, тъй внушително на пръв поглед мнение, е невъзможно, па и сам Раковски в печатните си трудове се е изразил по тоя въпрос другояче. Преди всичко Клуцохор като нова част на Сливен и несъществуващ през време на средновековния период не е играл ролята на такъв ключ, още повече че през робството не е бил укрепен с каменни стени, подобно на централния Сливен.

Още по-наивно е мнението, че Клуцохор е от „крия хора“, тъй като бившата тук гора е била естествено убежище на бягащите или криещи се сливенци от турски насилия, каквито преданието действително сочи от страна на еничарите. Впрочем това мнение иде още веднъж да ни посочи, че старото землище на тоя квартал е било обрасло с гора, и само толкова. Неприемливо е това мнение и за това, че е легнало върху гръцкия превод на названието Кадъкьой, именно Критохор, откъдето и своеобразното тълкуване по съзвучие — „Крия хор(а)“. Ако се придържаме при тълкуването на подобни имена о съзвучието на тем подобни, Клуцохор би пò прилягал на думата Клисурарх или Клисурахорион. Първата дума, като взета от византийската военна терминология, а оттам преминала и в старобългарската, значи началник на клисурата, прохода. Съществуването на кули, укрепления при входа на Асеновския проход преди падането на Сливен не може да се изключи, но въпреки предположението, че в средновековния Сливен е пребивавал български клисурарх, приспособяване титлата му на цяло заселище, а при това направено във време, когато нямало вече клисурарси, е невероятно.* Ролята на средновековните клисуарси и техния щаб през време на робството се застъпваше от тъй наречените дервентджии или преведено на гръцко-български — клисурци. Тия дервентджии нийде в турската история не са познати под името клисурарси. Нещо повече, в самата Гърция (Северна) е имало цяла област от дервентджийски села, които не са се наричали „клисура хориа“, а „дервени хориа“ (дервентски села). В тая смисъл името клисурахорион или съкратено клисухор (клисурско, проходно село) не може да се посочи като първоначална форма на Клуцохор. И до днес личат много наши села, носещи имената си от туй, че са заселени при проход или преселени там със специалната мисия да го пазят. Такива се наричат клисура или дервент и са производни от него имена. В тая смисъл бихме се убедили, че Клуцохор е от Клисухор, бидейки заселен първом само от такива дервентджии, ако изпуснем изпредвид турското му име Кадъкьой (а не Дервент или Дервенткьой).

Множество други чужди и наши имена би могли да се наведат все в посока на подобни разнообразни тълкувания, ако пренебрегнем красноречивия факт, че Клуцохор у турците се нарича Кадъкьой. И действително, вулгаризираното име Клуцохор или Кулцохор е от гръцкия превод на турското му име: Кадъкьой — Критисхорон (Κριτὴς χορῶν) или Критохорион. Критис (съдия) във византийско време се е наричал не само чиновник с правосъдна власт, но и с военно-административна, в каквато смисъл отговаря на първоначалното турско кадѝ, кадия. В тясна смисъл на думата съдия на гръцки се наричал дикастис. Погърчването на названието Кадъкьой съвпада с началото на гъркоманщината в

---

* От термина кефал, кефалия (началник, главатар) е вероятно селото Килифарево. Срв. села Войводово, Войводиново; Царина, Царичина, Царевец; а за турско време: Суланлар, Бегово, Пашово и т. н.

Сливен (края на XVIII век).[309] Като езикови последициот това течение могат да се посочат сума гръцки думи в сливенския говор, днес малко или много изкривени или забравени, напр.: втасвам, наваксвам, педепсвам, сарандисвам се, сколасвам,калесвам и т. н. Част от сливенската номенклатура е пострадала под това влияние; това се види още и от името на прочутия извор под манастира „Св. Петка“, наричан Вриза или карикатурно Ориза, от гръцкото врисис=извор. Възможно е самото име на върха Катъгово да е от гръцкото катего=бурлива, мрачна планина или място. Раковски твърди, че името на селото Сотиря (между горния извор и под казания връх) е гръцки превод на българското Спас=Сотирос, обаче това е съмнително. Ако може да става дума за превод, той ни отнася към една епоха преди идването на турците, тъй като в похвалната поема на Мануил Фила (за началото на XIV век) в Сливенско се споменува Сотирополис, вероятно днешното село Сотиря.

Не само Кадъкьой (Клуцохор) е било преведено на гръцки, но и Ениджекариеси (Еникьой, Ново село), за да се чуе името Неохорион (Νεοχωρίον). Обаче в квартала Ново село, дето гъркоманщината е била непозната, това погърчено име не си е пробило път, а се е запазило само в писани документи. Така то се среща в един гъркомански надпис на прилежащия към тоя квартал Каменен мост (Ташкьопрю), който в последната си форма е бил издигнат в 1839 г.*

И тъй, названието Клуцохор, или Кулцохор, е погърчено Кадъкьой (Съдийско село). Наричало се е преди Кадъкьой, защото заселването му е свързано със сливенския кадия, име на първите тук представители на турската власт, и в тая смисъл кадия не е значело просто мирови съдия или друг ограничен орган на правосъдието, а същевременно и военно-административен началник на дадено заселище. Според преданието тоя неизвестен кадия, лично той собственик или не на клуцохорското място, отпуща го безплатно на желающите да се заселят в него или по-скоро освобождава ги за няколко години поред от известни данъци. Оттук може да се потвърди казаното и по-рано, че първите български поселенци както в централния Сливен, тъй и в Клуцохор са заправяли града със съдействието на турската власт и при това с известни отстъпки, войнишки правдини.[310] Турското име на новоселския извор Кадъкайнак възможно е да е във връзка с битието на същия кадия, който дава началото на Клуцохор. Според някои изворът се е наричал Кадънкайнак, дето уж се събирали на гуляй сливенските кадъни (туркини); но по-приемливо е първото, според което един от сливенските кадии претеглил водата на тоя извор и я намерил за най-добра и лека от всички останали.** Тъй или инак, споменуването на кадия за места при квартала Ново село говори, че първият турски представител в новия Сливен се е наричал кадия (и чак през последните два века — аянин) и обитавал в Ново село, откъдето турците се прехвърлят в централния Сливен приблизително преди тия два века.*

---

* По-рано също е бил каменен — Ташкьопрю. По предание правен е от болярката Дража.

** Срв. хубавите бележки на Йордан Михайлов (редактор на „Светлина“, сам родом от Сливен) в пловдивския вестник „Народний глас“, май 1883 г.

БЕЛЕЖКИ ЗА XVI ВЕК

Развоят на заселището Сливен през XVI век засяга разширяването на вече три заправени дотук все тъй отделни една от друга части: Еникджекариеси (Ново село), централен Сливен (у турците Ислимие) и Кадъкьой (Клуцохор). През тоя век това разширение е достигнало дотам, че е дало от всички тия части едно цяло (с три главни квартала). Това се види например от Хаджи Калфа, който при посещаването си на Сливен, около половината на следния век, не пише отделно за централен Сливен, Ениджекариеси и Кадъкьой, а просто за едно едничко заселище — Сливен (Ислимие). Дето ще рече, тия три отделни общини се обръщат на квартали на една и съща община Сливен най-късно в края на XVI век.[811]

Турците като много по-малко просветен народ от тоя, върху който те туриха ръка, усвоиха много негови институти. Същото се случи и с византийците и славянобългарите след разсипването на Източната Римска империя. Административните деления във Византийската империя легнаха върху стара или римска номенклатура и терминология. Чрез византийците същите следи от наследство и заимствуване влязоха и в българското царство. Трябваше да се очаква, че турците, които туриха ръка на всички тия остатъци при едно тъй огнено начало, след като унищожиха старите граници и подведоха респективните им народи под общо име гяури, ще направят всичко за затриването на всички местни административни следи до идването им. Едно по-обстойно разглеждане на турските институти, администрация и терминология ще докаже противното. Колкото жизнени и мощни да бяха турските орди, те не използуваха известни политически зачатъци от национална гледна точка, защото считаха мисията си за ислямска и работеха за славата на своя пророк. За тях беше важно кой е мохамеданин и кой гуяр, а останалото, като турчин, тюркменин, кюрд, арабин, египтянин, татарин, черкезин и т. н., беше не друго освен, тъй да кажем, един сборник от географични, а не политически, народни термини.

---

* Заселища с имена Кадъкьой или Кадиево има сума: с. Кадиево, или Кадъкьой, Добричко, Пловдивско; Кадъкьой, Карнобатско; Кадъ, Шуменско; Кадъалан, Новозагорско; девет други села Кадъкьой.

Казаното за влезлите у турците старобългарски военноправни институти се отнася и за заварените български административни деления. По едно от най-първите известия за Сливен през робството градът се е намирал в Никополския санджак. Подобно административно деление, днес съвсем недопустимо по съображение на юрисдикция, стопанство и съобщения, може да ни посочи интересното обстоятелство, че Сливен в административно отношение преди началото на робството е бил в същото положение, в каквото го заварват турците, като град, принадлежащ на Иван-Шишмановото царство. Оттук обаче не следва, че през времето на това царство той е бил под прякото ведомство на Никопол. И действително, по-голямата част от Никополския санджак е обгръщала дела на Иван Шишман, познат под името Средна България или само България, а по Саадедин — Шишмания.

С падането на Южна България под турците всички там български владения се нарекоха Румелия. Коренът на това изкривено название е Рум (Рим, Рома), което преминава от арабите у турците. Под него първите са разбирали всички бивши римски владения. От време на кръстоносните походи се зачу Романия (днешна Южна България, Европейска Турция и Гърция), което име се споменува даже и от времето на царя ни Асен II. У турците, които наследиха тоя термин, Румелия е от Румили.* Хаджи Калфа, излизайки от фактическото положение на тъй разширените турски владения върху бивши римски, византийски и български земи, пише, че земята Юнан се дели на две: Анадол и Румелия. Последната пък се подразделя на три: 1) земите в Северна България, 2) тия край Бялото море (Мора), и 3) земите към Будин и Босна. Още оттук се види, че първоначално у арабите и после у турците под Румелия в широка смисъл се е разбирало старата Тракия, също в обширна смисъл на думата. По-късно, след превземането и на Цариград, под Румелия се е разбирало цяла днешна Европейска Турция и Южна България без Гърция и островите в Егейско море — всички тия последните познати под името Мора — вероятно от славянското Морея (?). По тоя начин се създаде и понятието Източна Румелия, отговарящо на това за стара Тракия с по-стеснени граници (днес Южна България и Източна Европейска Турция). Оттук се вижда, че понятието Румелия, употребено у арабите за целия полуостров, у турците най-после се приспособява за страната между Стара планина и източните брегове на Егейско море (срв. ЖМНПр., ч.CCIX, 1880, с. 387). Това се потвърдява отчасти и от Хаджи Калфа, трудът на който е озаглавен: „Румелия и Босна“ (Rumeli und Bosna. Geogr. beschr. von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa. Aus dem Türkischen übersetzt, von Joseph von Hammeri, Wien, 1812).

---

* Днешна Румъния нийде в историята не се среща под това име. Частите ѝ се наричали Дакия, България, Кумания, Паскатир, Влашко, Молдавия (Мавровлахия, Богданско) и т. н. Румънското: „щий румънѐщи“ (знаеш ли влашки) е равно на гръцкото: „ксеврис ромейка“ (знаеш ли гръцки). И двата тия народи забравят националните си имена и си прикачат епитета ромънци (потомци на римляните). Известно е, че и циганите наричат себе си ромеи.

По традиция почти всички писатели са туряли Южна България в Романия (Romania) или Румелия (Rumeli, Rumelia). Обаче това, което бе тъй гибелно за нас и за свестяването ни, бе подвеждането на българите под името румелийци, защото отначало цяла Южна България е влизала в Румелия не само като административно, но и като етнично понятие. За това заблуждение помогна българското невежество и впечатлението, че българската рая като принадлежаща по вероизповедание към „гръцката черква“ (източноправославната) е една и съща в расово [народностно] отношение със самите гърци. А турците не деляха вярата от народността. В някои хроники царят ни Иван Срацимир се нарича „grec chrestiene“ (1396 г.), а след падането на България българският патриархат се унищожи и се подведе под цариградския. Остана един черковен глава над разни народности. Пред турчина, като техен общ притеснител, тия народи се почувствуваха по-скоро братя, християни, нежели народи-врагове. Още от началото на XV век думата България почти се не чува. Нещо повече: вместо Романия или Румелия някои пишат Гърция. Такова бе впечатлението на Запад дори до началото на XIX век.* Българите почнаха да се търсят около Дунава, и то повече с филоложки, нежели исторически цели. Като че историята ни до идването на турците бе загубена или приравнена с басните на Херодота. За българи в Македония, Одринско и Южна България и дума не ставаше — те бяха румелийци. Дори духовитият Слейд, който е разбирал отчасти български, в 1829 г. пише, че Сливен е столицата на румелийските българи. Други пътешественици, като Сестини и др. от XVIII столетие, минуващи през български покрайнини, се възхищават, че открили нещо ново — а именно, че селяните там не говорели гръцки, а „lingua illirica“ (славянски)!

Сравнително най-добри граници на българския елемент през тия мрачни години е дал Бакшич (около 1640 г.), според когото българите са населявали даже една по-широка Санстефанска България (Fermendziu, p. 68). Достатъчно е да прочетем професорския труд на Папаригопуло, издаден на френски („La régénération de la Grèce"), дето Пловдив се нарича „столица на предимно гръцки области"! А известно е, че през борбите ни по черковния въпрос патриаршията отказваше на българите правото на националност!

---

* „Uromeli Beglerbei questo capitano è imperatore di tutta la Grecia“ (почти целия полуостров). Sansovino, p. 16; 31—32; Sophie (София)— „une vile de Greece au pays de Seruie!“ Belon, Obsev., 1553, p. 42—43; румелийският беглербег у Брокиер е същевременно такъв и на Гърция. По B. Georgieuiz румелийският беглербег живеел в София и т. н., турена не в България, а в Гърция или Сърбия, когато София докрай време е била в български ръце.

Когато д-р Селимински около 1840 г. казал на един италиански професор, че той е българин, последният останал изненадан, тъй като мислел, че в полуострова има само гърци!

Първият най-висш управител на взетите български земи в Южна България се е наричал беглербег (княз на князете, очевидно подчинен на султана). Според Хамер пръв такъв е бил Лалашахин, който си е избрал за седалище Пловдив. Още оттук се види, че в началото на тия завоевания под думата Румелия се е разбирало Южна България и Одринско. По Кантемир пръв беглербег е бил Х. Орнусбег (Евренос бей), а Лалашахин бил тогава велик везир. Пак по Хамера Лалашахин става беглербег, едва в 1371 г. с резиденция Пловдив, а Евренос бей такъв в 1408 г. Мъчно биха се изредили подред първите беглербегове на Румелия, защото те са се менели едва ли не ежегодно, а в туй отношение и самият Хамер не ни дава системен списък. Вероятно като втори или трети след Лалашахина е известният завоевател на Казълагач и Ямбол — Тимурташ. Между останалите е имало и българи ренегати. За такива ни разправя сам Брокиер и, от друга страна, Хамер (за потомците на някой си Михал—Михалоглар, от които повечето са носели чисто мохамедански имена). След падането на Цариград (1453 г.) румелийски беглербег е бил други ренегат — Махмуд паша.*

Сливен е принадлежал към войнишките заселища през робството. Царуването на Сюлейман Велики през средата на XVI век (1520—1566 г.) ще е вляло нова струя в развоя на сливенския войниклък, тъй като съгласно румелийското кануннаме сума заварени и преработени от турците военноправни институти се подхвърлиха на нова организация. Сливен, бидейки до края на XV век може би само със 7—8 хиляди жители,[312] като нараствал постепенно и все под разширявани правдини в потвърдени хрисовули, скрепени със султански фермани, до средата на XVI век ще е бил с болшинство войнишко население. Това предположение се подкрепя още и с факта, че Сливен липсва от списъка на подсъдните на румелийските съдии заселища. Първият военно-административен управител на Сливен се е наричал войвода, а с постепенното заселване на турци тук, като специално за тях властующо лице — кадия. Началникът на войнишките заселища се е казвал войвода, а самото това име е носел и главатарят на войниците (по-после преведено на турски — черибаши). Интересно е това, че управители, началници на известни заселища (в това число и Сливен) бяха вече турци (мохамедани), а се наричаха пак войводи. Подсъдната на тия управители земя се наричаше войводалък (vaivodalik в Thornton).[313] Пашите като пълномощници на беглербега (дездур мукарем)[314] само по-късно са упражнявали известна юрисдикция чрез своите кадии във войводствата (войводалъците), войнишките заселища. Кога именно до Хаджи Калфа Сливен изгубва войводството си, точно не се знае. Въпросът е тъмен още и за това, че край липсата на подробности за турските разпределения и институти пред нас се изпречва един хаос от постоянни промени при всеки султан, а при това и произволи на редица беглербегове и силни паши.*[315] Известно е, че през предпоследния век на робството ни до прословутия танзимат (1839 г.) султанът се затваря в Илдъза, а същинските господари на владенията му бяха всесилните местни паши, бейове и татарски султани. Стига да си припомним случаите с върбишкия султан, с Пазвантоглу и Али Янински. Големи изменения в администрацията станаха и до освобождението ни. За да не натякваме само на турците, нека погледнем върху сумата административни изменения, които направихме в „шепа земя“ — и то от 1885 г. до 1901.

---

* Казвал се по-рано Михаил Абогавич. Под него са били бейовете вероятно на южнобългарски пашалъци: Умур и Иса — внуци на Евренос бей и Али — потомък на Михалоглу (срв. Osman Zade. Les biograph. des Vizires, III, p. 43; Hammer—Hellert, III, p. 106). Доколко беглербеговете са експлоатирали раята, за сметка на която са трупали несметни богатства, се види от примера с Тимурташ, който с румелийските си войски се е бил срещу Тамерлан и когато този го уловил роб, запитал го: „За какво трупа̀ тия богатства? Не можеше ли с тях да събереш по-голяма армия, за да защищаваш господаря си (Баязид)?"

Като граждани на войнишко заселище сливенци вероятно са участвували в турските войни като редовни войници.[316] Под знамената на румелийския беглербег са се събирали всички влизащи в района му спахии (тимариоти и заими), паши, войници, доброволчески чети (акънджии и др.) и т. н. Факт е, че християни като същински войници в турската армия е имало при Сюлеймана. През време на една от обсадите на Виена (в 1529 г.) при една от вратите на тая крепост са се намирали и румелийските войски. Те се състояли от българи, сърби и хървати. Тук българите се споменуват на първо място, види се, като мнозинство пред другите и като събрани от Румелия. Участието им в турската кампания срещу австрийците не е било като „слуги в армията“ (каквито действително са били малко по-късно), а като редовни войници още от първия период на войнишкия институт.** През време на решителната атака на виенските стени Сюлейман е обещавал големи дарове и земя на тия, които първи се покачат на стените. Имало ли е между тия български войници и сливенци, не се споменува изрично, но достатъчно е да повторим, че тия българи са влизали в редовете на румелийската войска, събрана под знамената на румелийския беглербег, в района на когото се е намирал и Сливен, било като войводалък или кадълък. Спазени между панагюрци предания сочат за участие на техните войници пак в една от обсадите на Виена, вероятно последната, при Мохамеда IV (1683 г.). В обсадата на Сюлеймана (1529 год.) са взели живо участие и акънджиите (доброволците). Тия акънджии, бидейки по-рано все българи или ренегати българи с шеф Михалоглу, и при тая обсада са били под водителството на един от потомците на същия Михалоглу (Hammer—Hellert, V, p. 118). От турските войски са паднали около 40 000 души, но отделението, в което са били българите, е избило много от войската на Сигизмунд Лайзер (5 окт. 1529 г.). Турците взели около 20 000 роби и от ярост за несполуката си на връщане от Виена направили ужасни опустошения и кланета очевидно над мирно и беззащитно население (Hammer—Hellert, V, p. 126—135). Следи от подобни обсади, походи и българско участие ще се намерят и в епоса ни. В старите ни песни за Будим града не се визира само Видин, но и Будапеща и вероятно близкият до него Виена във връзка с обсадите, в които са взели участие и българските войници.*

---

* Цялата турска система е била примитивна. И до днес старци, които немалко има да се оплакват за новите ни усложнения, формалности и буквоядства, плачущи за „зеленото парцалче“ (Турция), разправят, че „едно време турската царщина се управляваше само с една торба книги, и пак работите й бяха в ред“.

** Срв. думите на D'Ohsson: „un corps de six mille Bulgares (voïnouks), qui servent en temps de guerre comme valets de l'armée“ (VII, 18, p. 378—

Съгласно данните на Хамер—Хелерт (XVII, p. 7, 25) за юрисдикцията на румелийските съдии (ситеи румели), съдията в Анхиало е бил от трети разред (кариб), а тоя в Месемврия — от шести разред (менасиби айнабахти) и получавал 320 аспри; в Ямбол — от четвърта степен (менасиби сание) с 250 аспри. Според направените изменения от Мохамеда II съдията в Анхиало е бил от втори клас, месемврийският останал със същата степен, само че получавал 120 аспри, а ямболският (тогава подведомствен на силистренския санджакбей) получавал 180 аспри и се наричал рутбеи сани, а пък новозагорският — менасиби айнабахти с 250 аспри. Айтоският и казълагачкият кадии, съответно с плати 190 и 150 аспри, се наричали тайдат. Турското име на

---

379), които се отнасят за последующите периоди на същия институт. За участието на българите в обсадата на Виена като войници срв. Hammer—Hellert, op. cit., и панагюрското предание у Карапетров.

* Често се пее за „триста отбор юнака“ и „девет върли бошнака“ като влизащи в дружините на българските войводи. Знае се, че не боснянци, а рагузяни са вземали участие в българските въстания през робството. Подробности — в отдела за политическия развой на Сливен.

Клуцохор (Кадъкьой) очевидно е свързано с името на турския тук представител, който е имал не само съдебни, но и военно-административни атрибути, бидейки под юрисдикцията на съответния санджакбей или паша.

Доколко мощни и произволни са били турските висши администратори, особено през време гибелната за Турция децентрализация, се вижда от това, че пашалъците в империята са нямали гарантирани граници и са обхващали обширни земи, даже цели области. Санджакбейовете, като истински органи на властта, са били под заповедите на тия крупни земевладелци — пашите, тъй като повечето пъти един само пашалък е обгръщал няколко санджака. Санджакбеят е събирал еничарите, войниците, тимариотите и заимите-спахии и чакал заповедите на пашата.*

Подробности по турската администрация в Сливен след епохата на Хаджи Калфа ще се дадат при излагането развоя на града в съответните векове.

В тая отминала сред мрак епоха еничарите бяха всесилният военен фактор в империята, ако не и на своя апогей. Те заиграха една още по-застрашителна рол в империята и най-сетне принудиха султан Махмуд да ги затрие в 1826 г. С името на еничарите старите сливенци са доволно запознати. Съществуването обаче на еничарските орди в града още през първите векове на робството е съмнително. Наистина съгласно преданието за заправянето на Клуцохор се казва, че в бившата там гора сливенци са се криели от тия орди, но това очевидно ни отнася за еничари не на квартира в града, а проходящи през него във време на поход или война или просто като нападатели на града. Вероятно част от ямболската или карнобатската еничарска орда е квартирувала временно в Сливен, но и то най-рано в XVII век, когато Сливен от чисто войнишко заселище е почнал да се обръща на виден турско-български промишлен, индустриален център. Еничарските орди в Стара Загора са били три и както е чувал Иречек там, те са воювали със сливенските еничари помежду си за последен път в 1813 г. (Път., II, с. 168). Когато в 1826 г. Атмегдан в Цариград се обръща в салхана за еничарите, част от тях се избавили в Сливен, между които и един офицер, който бил уловен тук и посечен от прочутия сливенски аянин Тахир ага (внук на жеравненския войник и после потурчен Жеко кехая). Между старите сливенци понятието еничарин се предава с настръхване. (Приспособява се особено на мъже ревниви, жестоки и тиранични.)

---

* Срв. Bosbequius, Epist., I, p. 7; Marsigli, I, p. 19, 27, 96, 134; Cantem., p. 116, № 16; Harleian Collection, Brit. Museum, № 1872 — Relatione dello stato, etc., 1594; Toderini, I, 51, № 2; Oliver, I, p. 190; Eton, survey of . . ., p. 65, etc.

СЛИВЕН ОТ XVI ВЕК ДО ПОЛОВИНАТА НА XVII ВЕК И ХАДЖИ КАЛФА

Бидейки и през турското владичество настрана от главните турски маршрути за Влашко, Молдавия, Полша и Русия (през Чалъкавак) и за Австрия (през стария римски път: Одрин, Пловдив, София, Белград), Сливен остава не тъй често споменуван и късно известен. Ямбол, ако и по-малък през робството, но разположен на отворено място и край първия от горните маршрути, се чува по-рано от Сливен. През началото на XVI век българите бяха свидетели на редица турски походи, които костували тъй скъпо на раята. Към картината на притъпкани посеви, изсечени гори, изтощаване на селяни чрез ангарии, принуждавани да напущат ралото или диканята, за да придружават повилнели бейове или султани на лов или да служат в армията повечето като роби, отколкото като войници — към всичко това като прибавим суровите заробвания, потурчвания и непрестанни чуми, ний ще имаме горе-долу понятие за това мрачно минало. Покрай всички тия бедствия нека не забравяме и разбойническите оргии на цели орди от турци, които, прехвърлени тук от Мала Азия, са привеждали в трепет най-вече югоизточния кът на България. Пожарите в Турция са вървели наедно с чумата — цели заселища, видни центрове, са били обръщани на пепел и гробища. В 1660 г. изгарят почти едновременно Бруса, Токат, Яш, Силистра и София. От одринските врата ежегодно са изнасяли с хиляди трупове. Казаното се отнася за градовете, а за селата не се е държало сметка. За тях се говори нацяло; и действително, през посочената година румелийските села са били „съвършено обезлюдени“ (срв. Hammer — Hellert, XI, p. 103—105).

Можем си представи частно за разселванията в 1521 г., през време дългите и опустошителни походи на Сюлеймана и изстъпленията на войските му след несполуката в 1529 г., на връщане от Виена за Одрин и Цариград. Войниците българи, каквито е давал и Сливен, колкото и да са заемали привилегировано положение, са споделяли всичките бедствия на тия съсипителни войни, очевидно не като равнодушни зрители. Казаното по-рано, че началниците на войводалъците и на войниците са се заменяли постепенно с турци или ренегати, ако и носещи българското име войводи, се потвърдява и тук, поне от презимената на видни турски водители през тия усилни години. Още през 1497 г. в турския поход срещу Полша и Русия се чува турски вожд Хасан войвода: „Hazan voiwoda“ (Hammer — Hellert, IV, p. 45). През обсадата на Виена (1529 г.) началник на дунавската флота е бил Касим войвода (ibid., V, p. 375). Титлата му войвода ще е по-скоро от това, че е бил такъв на привилегированата българска стража (мартолоси, амартоли) във Видинско (ibid., V, p. 120; срв. Woinak Ahmed Pascha за 1648 г., и т. н.). В похода на Сюлейман срещу Унгария (1543 г.) в редовете на румелийския беглербег, под когото е влизало и Сливенско, са били санджакбейовете, алайбейовете, субашите и войводите (ibid., V, p. 368). (Около 1553 г. беглербег на Румелия е бил Хозрев паша, а през горния поход — Ахмед паша, ibid., V, p. 290, 324, 361).

Що-годе данни за тогавашната номенклатура на Югоизточна България са ни останали именно от подобни походи. Сюлейман на връщане от похода си за Молдавия в 1538 г. (ibid., V, p. 290) минава край Сливенско, но и тук липсва нещо изрично за Сливен. След като излиза от Чалъкавак, той вероятно е навлязъл в източната част на днешната Сливенска околия през Марашкия боаз. В Ямбол е престоял близо три седмици и е приел там на доклад диарбекирския Рустем паша и сина на прочутия Хайредин. Хайредин като турски адмирал през тая година разбива папската флота при Превеза (1538 г., 29 септ.) и праща сина си да предаде тая вест на Сюлеймана. За чествуването на тая победа и пребиваването на султана в града Ямбол е бил илюминиран (дунанма̀). През същото време Сюлейман се предал на лов в околностите на Ямбол. Под думата „околности на Ямбол“ дали се разбират и сливенските гори, в които, както ще се види, Мохамед IV се е подвизавал със свитата си, не се посочва изрично нито от Хамер, нито от местните предания. Обаче очевидно е, че Сюлейман не е прекарал трите седмици само в Ямбол, а ще е обиколил богатите тук околности близо до Сливен, все по лов. Какво са костували на населението тия лови, ще се види по-долу. Вече на 23 октомври същата година Сюлейман стига в Одрин за байрама и там прекарва зимата.

По-интересен е походът на Осман срещу Полша през 1621 г. Той минава пак през Ямбол и е продължил пътя си за Северна България, вероятно пак през Чалъкавак. Поради теснините на пътя обозите са били натоварени на коне и камили. От тях паднали много, но ги допълнили със слонове, натоварени с шатри. Тук за пръв път в историята се срещат слонове на Балканския полуостров като товарни животни, освен ако с такива животни си е служил Дарий срещу скитите при преминаването на Източния Балкан. Горните слонове са били наскоро докарани в Цариград като подарък на султана и можем да вярваме, че са били нещо ново за балканските християни.* У турците и у старите сливенци слонът е познат под името фил, а слоновата кост — филдиш (слонов зъб), от която са правели тъй известните в Сливен филдишени гребени, днес имитирани с целолоид. Познаването на слона у Сливенско ще е от тоя поход, защото менажериите са нещо ново. Камилите тук са били по-известни и разпространени най-вече от времето на идването на турците. В Турско те са играли ролята на товарни тренове. В Сливен са носели сол и други колониални стоки, а са товарели тук аби и други индустриални сливенски произведения; кервани от камили се забелязваха в Сливен дори до 1890 г. Имаме и заселища, които носят турското име за камила или камилар: с. Деведжикьой, Добричко, и Деведжии, Еленско. Старите сливенци по пътя „на хаджилъка" за Ерусалим са минавали цяла Мала Азия с камили.

---

* Срв. Tytlewsky (Narratio de praeliis gestis, etc.), Naïma и рапортите на венецианския посланик в Hammer—Hellert за тоя поход.

Дали част от войските на Осман през времето на тоя поход са минали през сливенските проходи — не е известно, но споменава се, че от Ямбол за през Балкана те минали през много трудни проходи. До Сливен под Сините камъни има местност, наречена Сефербунар, което значи „походен извор", но дали това име е от тоя или друг по-раншен турски поход, не се знае. През казания поход казаците са стигнали чак до Анхиало по море̊, а в 1625 г. отиват близо до Босфора и край други черноморски градове са заплашвали и Созопол (Hammer—Hellert, IX, p. 162—163). Какво е било участието на сливенци в тоя интересен поход, поне през време на минаването на войските през Балкана, може да се съди от факта на извършваната реквизиция (ангария) над околното население, което се е случвало през всеки турски поход.* Сливенските войници, вероятно през тоя период вече играющи ролята на пионери (за поправяне на пътища, мостове, изсичане на храсталаци и други служби в случай на военни походи), са придружавали турските войски през Балкана, ако и не до бойните полета.

Султан Осман е бил първата жертва на еничарите (1622 г.), тъй като той е възнамерявал да ги изтреби. До каква степен е достигнала несигурността в Турция през XVI и XVII векове, се види от многобройните и организирани разбойнически шайки, върлующи в Югоизточна България и между Одрин и Солун. В каква връзка са те с българските хайдути, ще се види при излагането на политическия развой на Сливен. Важното е, че тяхната опасност се е почувствувала от самите власти и за разсипването им се заема самият бостанджибаши, който ги е атакувал с редовна войска при Къркклисе (1642 год.). Те са се състоели от полудиви турски орди, прехвърлени от Мала Азия на полуострова. Такива анадолски разбойници, върлующи в Югоизточна България, са били екзекутирани в Одрин (1664 г.).

Ренегати през тоя век на високи турски постове не са редки.**

---

* През 1521 г. в Сюлеймановия поход за Белград населението от София, Видин и Семендрия се задължило да достави 10 000 коли (ibid., V, p. 15).

** Като име на ренегат, свързано с българското име и института на войниците, може да се посочи това на Булгар Ахмед паша, княз на Триполи (1638 г.), ученик на Кючук Ахмед паша. Той ще е същият войник Ахмед

Преди Хаджи Калфа, в началото на XVII век, под Romeli Beglerbeilic (района на румелийския беглербег) имало 20 санджака с 33 000 редовна войска. Явява се въпросът, дали през това време българите в Сливен са били повече от населените тук турци? Имахме случая да загатнем, че селското население в България под турците се е състояло повече от българи. Турците в селата живееха сред работно население като паши, бейове или султани — земевладелци, но не и като индустриалци, а още по-малко като земеделци.[317] Почти във всяко село на Югоизточна България е имало чифлик, много села са били направени около такива чифлици, собствениците на които повечето са живели в близките градове. Българските селяни научиха голяма част от турското население по селата на земеделие. Живущите в градовете турци бяха по-богати. Занаятчийството между турците в Сливен (вън от берберството и налбантлъка) се дължи на влиянието на сливенци като образцови навремето си занаятчии (индустриалци) и търговци. Из сливенските села е имало много по-малко бейове и султани, отколкото в ямболските, карнобатските и айтоските села. И наистина, последните заселища са били с болшинство турци. Чиста българска част в Ямбол е бил кварталът Каргона и в това отношение той отговаря на сливенските Ново село и Клуцохор. Първите турци в Сливен, заселени отначало в северната част на Ново село, се прехвърлят в югоизточната част на централния Сливен. Пътешественици от началото на XIX век пишат, че по-голямата част на Сливен е населена с българи (около 10 000 души при общо население от 20—22 хиляди души). Някои от тях, които са съдели от турските паметници в града и от смесената носия на гражданите, при липса на статистика изкарват турското население по-голямо от българското, което е погрешно. От самия факт, че турците са населявали само четвърт на целия Сливен, се види, че числото на християните тук е превишавало това на турците. Такова е било положението на града и през предните три века, когато при по-слабо населени сливенски части (централен Сливен, Ново село, Кумлук и Клуцохор) по-малък е бил и броят на турците в югоизточната част на централния Сливен.[318] Даже и след изселването на сливенци във Влашко и Русия (1830 г.) и с усилването на турската тук администрация след революционното движение около половината на миналия век християните в Сливен са били повече от турците.

Че действително по-голямата част на Южна България е била населена с българи, това се види и от френския пътешественик барон Бово още преди Хаджи Калфа. Според него Румелия била най-населената част на Турция, а населението ѝ говорело „сла-

---

паша (Woïnak Ahmed pascha), който по-рано като дервентджийски войвода става върховен глава на турската флота (1646 г.). Hammer—Hellert, IX, p. 318; X, p. 144, 214.

вянски“, който език бил разпространен в цяла Романия (Румелия). Собствено под термина „Романия“ той разбира цяла Южна България и Одринско. Първото село на Романия (слизайки от София на югоизток) било Janicoli (Еникьой? Вероятно при днешното Ветрен или Хисарджик). То ще е едно от двете села, които според Брокиер (около 1430 г.) са заправени от българи, преселени там от турците около изсечени гори, за да вардят пътя от разбойници. Впрочем сам барон Бово пише за опасните тук проходи, вардени от българска стража, очевидно дервентджии, които придружавали пътниците.*

От по-главните заселища на Югоизточна България, съгласно данните на Хаджи Калфа, които под долуизброените имена ни отнасят към половината на XVII век, са: Бургас (Borgas, Burgac, Pirgos), в Къркклисийския санджак. На ден (?) разстояние от него било заселището Баня (Bana или днешното Лъджекьой при Айтоските бани, на които султан Сюлейман направил голямо кубе. Спомена се, че един от първите римски императори, който заградил тия минерални извори със стени, като особено заселище, бе Юстиниан, 527—565 г.). През 1672 г. Мохамед IV в похода си срещу Полша е пребивавал в същите бани и по тоя случай заселището им се нарича Лъджа (Ilidsché на пътя между Айтос и Копаран). Анхиало (Ahjoli) като подсъдно на Месемврия (Misivri) било в Силистренския санджак. Айтос (Aidos), в същия санджак, през това време бил важно заселище-град. Тук ставал голям пазар, а „околните му развалини говорели за предишната по-голяма важност на тоя град“. Оттам минавали два големи пътя: един за Провадия, други за Карнобат (Karinabad).Това имее турско-арабско и значи „близко до града“. Това тълкуване се приближава до Хамеровото, според което Karinabad значело Nahstätten или буквално „близки места“ (?).

Казълагач (Ienidsché Kisilagacs), на североизток от Одрин и ден разстояние оттам, влизал в Чирменския санджак. Тук имало една джамия, една баня и един хан. От всичко личи, че Казълагач е съществувал и преди идването на турците, като българска крепост. Названието му Енидже („ново, подновено“) потвърдява това, а „агач“ сочи на стара тук станция или важен междупътен пункт. На друго място, пак у Хаджи Калфа, Kisilagacs е в Софийския санджак.

---

* H. Beauveau, Voyage du Levant, 1619. Според него България обгръщала областите и страните: на изток Романия (Румелия), която граничела със същинска България (Северна) чрез Ихтиман; после Servie, Timisvar и Valaquie, а на юг Macedoine. България била най-плодородната част на Турция. Той много се възхищава от българската носия. Романия приличала на френската Пикардия (p. 82). Пак по барон Бово тук имало повече християни, отколкото турци и евреи — взети наедно. Оттук се види, че след българите по брой идели турци и евреи, а за гърци и дума не става. Загатна се, че гърците в Пловдивско, Бургаско и Каваклийско са явление от съмнителен характер. Впрочем, колкото се отнася за Югоизточна България, Бово твърди, че населението към Одрин говори „славянски“.

Нова Загора е Sagrai dschedid, Sagrajenidsché — две различни названия за едно и също заселище — Нова Загора. Подобно на Бургас, тя не е всъщност толкова ново заселище, както обикновено бихме били наклонни да мислим. Още в хрониките за турските завоевания се среща различаването Стара и Нова Загора, но очевидно при приспособяването на малко по-нова номенклатура към по-стари събития. По Хаджи Калфа Нова Загора е градец на разстояние седем (?) дни от Цариград, близо до Балкана и в плодородна равнина. Далеч от Сливен е на един ден и на пътя от него за Стара Загора (Eski Sagra, Sagra atik, Sagra Eskissi). До Нова Загора се намирало село Berki с 4—5 топли извора. Днес заселище в България под това име няма. Вероятно тук въпросът се отнася за разсипано старобългарско заселище. Но важното е да се знае дали под това име Хаджи Калфа не визира сливенските минерални бани, които са на пътя от Нова Загора за Сливен и между сливенските села Джиново и Чаирлии. По-възможно е под Берки да се разбира старото име на Лъджакьой, при тъй наречените Кортенски бани. Един от изворите на тия бани е бил покрит с кубе от някой си Пири паша.

От най-близките на Сливен градове, изреждани бегло от Хаджи Калфа, е Ямбол (Ianboli). Както се каза, той е бил през това време градец с турски колорит. Това се види още и от обстоятелството, че през време на Хаджи Калфа в Ямбол е имало две бани и пет джамии, когато пък в Сливен е имало само една баня и три джамии, очевидно отговарящи на по-малкото тук турско население. Ямбол, казва Хаджи Калфа, е бил превзет с пристъп от Тимурташ в 1366 г. (768 г. по хеджра — бягството на Мохамеда). През XVII век той е бил известен със своите вълнени произведения. Част от града (по-скоро половината нежели „ein Viertel“ според Хамера) е лежала до моста откъм страната по посока на Сливен. Тоя мост ще е днешният Хамамкьопрю, несъмнено оттогава насам поправян няколко пъти.

Говорейки за Сливен (Islimjé, Selimmia),[319] Хаджи Калфа се спира с по-големи подробности. „Ислимие“, казва той, се намира в песъчлива падина с привлекателно местоположение („in einer sandigen Gegend, ein artiger Ort“). Далеч е от Цариград осем дена и му са подсъдни околниите на Карнобат, Ямбол и Нова Загора.[320] Граничи с Балкана чрез устия и градини, лежащи в самото подножие на планината. През него минава една малка река, която напоява градините и от водата на която се ползуват местните дворове. Тук виреят толкова много овощни дървета, че мъчно е да се види от тях самият град. Има три джамии и една баня; разполага с изобилие на плодове, но рядка е пшеницата. Жителите му са повечето абаджии. Преимуществото на сливенските вълнени произведения пред това на ангорските и бегпазарските се дължи главно на чистия сливенски въздух и изобилна вода. От останалото производство на града е шербетът, който като растение тук много виреe."*

От тия думи на Хаджи Калфа се види, че течащата през Сливен малка река е днешният Куруч (Асеновица), а не нейните притоци — Селищката или Новоселската.[321] Дали тук може да се разбира Селищката река, като минуваща през днешния централен Сливен, е съмнително. Във всеки случай сливенската река е напоявала множество градини, под които трябва да се разбират тия в самия Сливен и неговите непосредствени краища, а не градините около слятата в едно Асеновица, вън от града до с. Турсунлии. Тия градини са се намирали еднакво край Ново село, турската част на града, в Клуцохор и Кумлука, следи от които има и днес, а очевидно преди разширяването на респективните квартали те са били повече и по-големи. Направило впечатление на Хаджи Калфа и обстоятелството, че градът едва можел да се види от растящите тук дървета. Те били в градините и самите дворове — орехови, сливови, ябълкови, крушови и т. н. и пренесените тук тополи, малки фурми — днес съвсем редки, сакаменци (черници) и т. н. През това време Ямбол и Сливен са били едничките градове в Югоизточна България, които са стояли начело по развитата си вълнена индустрия. Това донейде говори за близкия и общ произход и развой на Ямбол и Сливен и за тяхното чисто войнишко минало, в каквато посока могат да се посочат индустриалните и винаги интелигентни български краища Панагюрище, Копривщица, Сопот, Карлово, Калофер, Клисура, Котел и т. н.

Обстоятелството, че повечето от сливенските жители, както твърди Хаджи Калфа, са били абаджии, се потвърдява и от името на втората по старост българска махала в новия Сливен, наречена Кафтанджийска, заселена с кафтанджии, майстори на старовременни абяни дрехи, главно кафтани. От всички продавани в Турция вълнени произведения най-добри били сливенските, които стояли на първо място, след тях идели тия на Ангора, Бегпазар (в Мала Азия) и вероятно след тях — ямболските. Това предимство на Сливен Хаджи Калфа отдава на природните сливенски богатства: чист въздух и изобилна вода. Очевидно е, че край химическия състав на сливенската вода и въздух за доброто качество на местните вълнени произведения са влияли и сливенското трудолюбие и сръчност.

Сливен, по същия Хаджи Калфа, се радвал на изобилие от овощия. Такива има и днес, но несъмнено в намален размер. Сливенските дворове по-рано са били по-широки и с цветни и други градини. Розовите градини, каквито е заварил генерал Божур в Сливен през първата декада на миналия век, днес са затрити. Последният опит за възобновяването им при тъй наречената Кондюва бахча[322] излезе ялов — дело на нехайство, отколкото на „природата“. Малката „розова градина“ при входа на градската градина[323] се нарича тъй, защото е посадена с няколко стръка рози „за разнообразие“. Овощните дървета са намалели още и за това, защото големите градини край течащите през града притоци са значително стеснени от средата на XVII век. Още Ами Буе е забележил неоценимия дар, на който се радва Сливен откъм овощия, и с възхищение разправя за сливенските гуляи под гъсти овощни дървета с клонове, надвесени от тежестта на изобилни плодове.

---

* Хамер, колкото и да е познавал турската писменост и език, все не ще е лишен от погрешки. Преводът на Хаджи Калфа от Новакович е посредствен. Нуждата от внимателно използуване оригинала на български вече е належаща.

Храни, продължава Хаджи Калфа, в Сливен почти няма. Очевидно е, че с тия думи той визира самия град с неговите непосредствени краища. Тук не е растяла пшеница или други житни растения, защото е нямало ниви, а е нямало такива, защото Сливен не е бил село.[324] Ако допуснем съществуването на ниви в Клуцохор, край Харманите, това е било през първия век от заправянето на Клуцохор. За това говори самото название Хармани, които по-късно са служели за вършеене вече на снопи, донесени откъм Тунджа. Харманът при Абапазар ще си е загубил предназначението още през XV век. Най-близките днес сливенски ниви са по пътя за Ямбол, като почнем от салханите на юг и под източните склонове на Хамамбаир.

Течащите през сливенските дворове вадички съществуват и днес. Изобилието им, тяхната бистра, планинска вода са правели впечатление на всички иностранни тук посетители. Очевидно е, че употребената днес боазна вода за множеството тук фабрики е значително намалила предишния брой и състав на сливенските вадички. Векове отпреди раждането на Севастиян Кнайп сливенските деца са били най-непринудените кнайписти.

Тъй споменатият за пръв път официално през робството Сливен до средата на XVII век е имал три джамии и една баня. Турците, очевидно много по-набожни от българите, а при това владетели, са строяли джамии повече, отколкото е било нужно. В Сливен до Освобождението, когато българите са били повече от турците, първите са имали три черкви, а вторите 23 джамии. Хаджи Калфа не посочва имената и местата на поменатите от него три джамии, но очевидно е, че те ще са били първите и най-стари тук турски паметници. Подред те щѐ са вървели така: 1) Ески-джами в махалата под същото име; 2) Хаджиларджами (а не хаджи Лар), правена вероятно от първите турски тук хаджии, които за пръв път от заселването си в града са тръгнали оттук за Каябето̣ (Мека). Тая джамия е вече съборена. Следите ѝ личат около построената напоследък чешма в отвореното място — „веранлък“, на изток от Машатлъка, дето минава пътят от старата болница за лозята около новопостроената болница; 3) трета поред джамия, съборена около 1890 год., е Аладжаджами (Пъстра джамия) със следи пак на отворено място, до бившата държавна болница и над Кон баня.[325] Последното име е и това на едничката баня, която Хаджи Калфа заварил в Сливен до средата на XVII век От нейното име е произлязло и Хамамбаир. От броя и разположението на тия четири турски паметници може да се съди в какви размери е била турската част на града през тая епоха и в каква посока е нараствала тя.

Като последно от сливенските производства Хаджи Калфа посочва шербета. Под това име се разбират еднакво плодчетата на растението, техният сок и самото растение, познато в Сливен под общото име драка или шербет. Днес то расте най-вече по Хамамбаир и ще е разпространено главно след турското поселване в града. Несъмнено, през времето на Хаджи Калфа то ще е било много по-разпространено, за да замени по-раншните тук култивирани от време на сливенските манастири лилякови и други растения. Правеният от тия дребни червени плодчета сироп, наречен шербет и бимберис (амбимбарис), се помни от стари сливенци. Важното е, че той не е бил предмет главно на търговски сделки, а се е правел от известно число християнски фамилии, които чрез това задължение са изкупвали част от данъка си.*

От останалите градове, намиращи се под Никополския санджакбей наравно със Сливен, Хаджи Калфа изброява: Ески Джумая, Разград (Хезар или Хисар град), Търново, Русчук, Гюргево (Еркекьой, Еркьоки), Плевен (Пилавна), Ловеч (Лофджа), Тутракан (Тоторкан), Свищов (Систов), Рахово, Хуталидж, Поимия, Враца (Уйварджа) и Чипровец (Джибра). От размерите на тоя Никополски санджак може да се заключи, че в административно отношение в него се крият нишки от заварените граници на Иван-Шишмановото царство, в което Сливен действително е влизал. И наистина, горните градове очертават почти точно границите на последното Иван-Шишманово царство (вероятно от 1388 г. до 1393 г.). Инак мъчно може да се обясни защо от южнобългарските градове само Сливен влиза в Никополския санджак. Княжеството на Балик, Добротич и Иванко се очертава с размерите на Силистренския санджак. От градовете на Югоизточна България, които са влизали в него, били Айтос, Анхиало и Месемврия. Бургас с останалите пристанища е влизал в Кърккписийския, а Казълагач — в Чирменския.*

---

* За шербета в Турция като питие (sherbet) срв. Morier's, Journey to Constantinople; Clark, T. A., Tour of Asia, etc., sec. ed., p. 126; „excellent sherbet“ (превъзходния шербет) в Blount, Voyage into the Levant, London, 1671, p. 55; D'Ohsson, IV, p. 49—50.

Драките шербет се срещат само в Сливен. Мястото на днешната градска градина се наричало Шербетлик. Правеният от сливенци шербетен сироп — бимберис — се носел на султана.

СЛИВЕНСКО ОКОЛО ПОЛОВИНАТА НА XVII ВЕК И СУЛТАН МОХАМЕД IV

С третата четвърт от XVII век се завършва завоевателният гений на турците и почва неудържимото разпадане на Турция. Представител на преходния период между тия две крайности е Мохамед IV, един от най-популярните турски султани между чужденците и поданиците си. С последния си и несполучлив опит да превземе Виена Турция почва да се прибира към Цариград, а оттогава и до днес тя има само дипломатическа важност.

Тъкмо през време на похода срещу немци и френци в 1664 г. Мохамед е бил на лов на югозапад от Ямбол, в с. Чомлеккьой (днес с. Ботьово, на запад от Пандаклии).** Тук султанският лов се ознаменувал с друго, не по-малко интересно произшествие и зрелище: двамата главатари на върлуващите в Румелия турски шайки като прехвърлени от Анадол, а именно Кеманчеджоглу и Берзенджи Араб, били хванати при Одрин и живи изгорени. Същата година и след Варшавския трактат Мохамед се предава отново на обичното си забавление — лов, в околностите на Ямбол. (Ловът у Мохамед IV е бил страст, нежели забавление. По-скромни в туй отношение султани са били Баязид и Сюлейман. По правило ловът не е отговарял на ислямските изисквания. В тая смисъл се произнася известният ориенталист D'Ohsson, който потвърждава една известна истина, че турците въобще са против убиването на животните или ограничаване свободата им — IV, р. 120—121. И действително, турците са зачитали повече кучетата, отколкото християнските си поданици.)*** Между видните турци, които са придружавали султана на тоя ямболски лов, е бил одринският каймакамин. Мохамед потеглил за Ямбол от Одрин през октомври (1664 г.). Почти във всяко по-гористо село по пътя за Ямбол той е имал ловджийски станции или летни резиденции (сараи). Такава е имало във въпросното Чомлеккьой, дето Мохамед стигнал на 26 октомври, и в с. Дермендере (Degirmenderesi), Казълагач и Пандаклии (Fundüklu). Доколко са били многобройни турските шайки в Югоизточна България, и то тъй дръзки, за да върлуват близко до ловджийския маршрут на самия султан, се види и от това, че още в с. Чомлеккьой пред султанската шатра са били натъркаляни 12 разбойнически глави с главатар някой си Сиври бюлюкбаши. Оттук след три дена Мохамед заминава за Ямбол и се установява в палата на татарските султани (кримските Гераевци). Тук той подарил 5000 гроша на един беден ямболец (неизвестно българин или турчин), за да си направи къщата, която наскоро изгоряла. На 31 октомври той се забавлявал с гвардията си, която се упражнявала на джерид. (По-нататък ще се спомене и за сливенските игри, между които една доскоро носеше това име. Не всички наши игри могат да се считат като остатък от турските военни упражнения. По-голямата част от тях, днес почти забравени, са остатък от военните упражнения на българските войници през първите векове на робството и от старобългарското ни царство. Това се потвърджава и от речника на тия игри, между които се срещат термини, които не са нито от гръцки, нито от турски произход.)*

---

* Всичко дотук казано, бидейки във връзка с името на Хаджи Калфа, е черпено от Хамеровия превод „Rumeli und Bosna“ (1812). В неточното издание на Новаковича (Белград, 1892 г.) Сливен е също Ислимие или Селима.

** Село Чомлеккьой не трябва да се смесва със с. Чемлеккьой до Одрин (между него и границата). Вероятно то е същото, за което се споменува в маршрута на Мохамеда през 1672 г. По същия начин е произлязло и смесването на Дерменкьой с Дермендере, на изток от Срем. Че Чомлеккьой е днешното Ботьово, това се види още и от обстоятелството, че оттам Мохамед е отишел направо в Ямбол, инак той щеше да мине през с. Демиркьой (което пък е Дерменкьой), а оттам в Казълагач и тогава в Ямбол.

*** В един турски надпис на една цариградска чешма (до Султан Махмуд хамама, към безистена) между другото се четяло и следното: „ако дадеш на мюсюлманин да пие, все е едно, че си ходил в Мека; . . . ако пък дадеш на гяурин да пие, все е едно, че си направил добро на едно куче . . .“

В Ямбол одринският каймакамин съобщил на Мохамеда, че Кюрд Хасан, главатар на анадолските шайки, е бил заловен заедно с цялата си шайка. Вече на 4 или 5 ноември почва големият лов по пътя между Ямбол и Сливен. Тук за втори път се срещаме със споменатото за 1388 г. заселище Таузлии (Taousli), около което Мохамед, придружен от свитата си, гвардията и околното население, се предава на ловджийски оргии. От Таузлии тойударва към Сливен, който по тоя случай се пише Ismila, изкривено от Ислимие или Селимния на Хаджи Калфа. Султанът пристига тук и се връща назад чак вечерта. Жалкото е, че Хамер, който за тия подробности се е ползувал от турски хроники, за Сливен не споменава нещо повече. Но очевидно е, че приемът на Мохамед в града е бил такъв, какъвто подобава на един султан. Възможно е още преди идването си в Сливен той да е бил поздравен от привилегированите сливенски соколници в Ямбол. Раята в Сливен не ще е участвувала в тия ловове, защото за тая цел се дигали на крак само селяните.**

---

* Джерид се е казвало военното упражнение, в което се е подхвърляло едно късо копие, вдлъбнато от четирите страни като старите щикове. Впрочем оръдието се е казвало гаргия, а действието — джерид. Срв. сливенския израз: „върви, отива като джерид".

** Във всеки случай сливенци и населението от селата между Сливен и Ямбол са били свидетели на тия ловджийски оргии.

Шествието се е прекъсвало с тържествени подаръци, какъвто е случаят с одринския каймакамин, облечен от Мохамеда със самур, нейде между Сливен и Ямбол. След това султанът се чува в Seïrandjik. Ловът между Ямбол и Сливен е траял близо неделя, защото чак на 12 ноември е бил даден султански банкет (зияфет), след връщането от Сливен и преди заминаването за Seïrandjik. Банкетът ще е станал в Таузлии, дето султанът, след като се върнал в Сливен, е стоял пет дена и вероятно на 15 ноември, на смръкване, „преди да се появи луната“, той тръгва при звуковете на тръбите и тюмбелеците и сутринта стига в Seïrandjik. Тук той си направя молитвата и отива да се къпе на Айтоските бани.

Мохамед не се ограничил само с Айтоските бани, но обиколил „цялата страна“ и се върнал в Ямбол чак на 18 ноември. Тук под израза „цялата страна“ трябва да се разбира пространството между Ямбол, Айтос, включително Карнобат и Сливен. В Ямбол още с пристигането си заповядал да ударят 1000 пръчки по табаните (ходилата) на тамошния кехая, защото без позволение отишел на лов за своя сметка (Hammer—Hellert, XI, p. 192—193). Но с това зрелищата не се изчерпали. Пак в Ямбол е бил докаран заловеният разбойнически вожд Ердеханоглу. Както и при по-раншните случаи със заловени разбойници, одират кожата на Ердеханоглу и турят под мишниците му запалени машали, за да изгори жив. Оттук Мохамед се връща в Сарайджик (Сарая), дето направя намазите си в тамошната джамия, а на следния ден продължава лова си през селата Sarikiz, Osmanli, Paschakoeyi, Dérêkoeyi, Karahanzalü и оттам ударва за Къркклисе.

От всичко дотук се види, че Мохамед се е подвизавал на лов в Югоизточна България, а главно между Сливен и Ямбол, почти цял месец (от 26 октомври до края на ноември 1664 г.). Още оттук личи, че днешна Югоизточна България в горско отношение далеч не представлява тая, която е била тъй пищна хранителка на продължителни и чести лова от два и три века насам.

От обстоятелството, че само в продължение на тоя лов са били изловени и наказани толкова турски разбойници, можем да съдим за тяхното число в по-предните години, а при това, когато султанът е бил затворен в Цариград и далеч от главния театър на тия шайки.

С горния поход Мохамедовите ловове не се привършват. Той се е подвизавал и друг път в Ямболско, дето обикновено ставали най-сполучливите му ловове (ibid., XI, p. 205). От Къркклисе султан Мохамед не отива в Цариград, а се връща в Одрин, дето прекарва зимата, и през началото на идущото лято (1665 г.) за лов избира пак Ямболско (ibid., XI, p. 210).

През май 1667 г. настават нови ловджийски оргии. Мохамед се отправя към Одрин, дето прекарал в околността му цели 22 дена, и вероятно по пътя за Пловдив той продължил обичното си занятие (срв. Рашид, Субдед и Валиеро в Hammer—Hellert, XI, p. 235).*

През зимата на същата година (1667) Мохамед се връща в Одрин, дето ще рече, той е прекарал половин година в лов между Одрин и Пловдив. Върнал се е през Узунджово и Харманли (Khermenli, ibid., XI, p. 252). (Khermenli не е сливенското село и станция Керменлии.) От Одрин през същата зима Мохамед предприема други десет ловджийски курса, през някои от които той бил в Къркклисе, Айтос и Карнобат. Оттук в началото на следната 1668 г.,вероятно направо от Карнобат и през Сливен, той идва пак в Ямбол. Това трябва да е било през средата на януари, още повече че зимата тогава е била люта. Мохамед едва ли е щял да се върне наскоро в Одрин, ако на оргиите му не е попречил големият студ и роптанията на свитата му. Когато високите му съветници му внушили да се прибере в Одрин, султанът иронически забележил, „че предложението им е действително благоразумно“. От Ямбол с целия си ескорт той пътувал цели 20 часа на кон, без да слезе от него (ibid., XI, p. 251). Обаче ни умора, ни студ му попречили да продължи лова си при наближаването на Одрин около селата Факла (днешното Фикел,византийското Вукелис) и Kodkiasi, вероятно Кадикьой, под Факла и на запад от Одрин, между Ямбол и Одрин (между Марица и Тунджа). Види се, по пътя между Ямбол и Одрин Мохамед е приел руския посланик (30 март 1668 г., ibid., XI, p. 257).**

Но как са се извършвали тия нескончаеми ловове, главната „операционна база“ на които е била Югоизточна България, частно Ямболско и покрайнините на Сливен (Ismila), където е идвал самият Мохамед?

Ловът у турците, както забелязва Досон, не е обикновено явление. Султани авджии в турската история се четат на пръсти и най-видните от тях са Баязид I, Сюлейман Велики и Мохамед. Според туй, което историята е сварила на бегло да отбележи, Мохамед не е можел без лов и по цели години е липсвал от Цариград все по това развлечение. Западната литература е доста богата с данни за личността на тоя султан. Най-първият му любимец бил някой си Хасан ага. Той бил потурчен поляк и придружавал султана във всичките му ловове и достига най-после чина везир.*** Но туй, което най-вече ни интересува, е ролята и поло-

---

* Тоя маршрут е изложен в Хамеровия превод на Хаджи Калфа. В похóда участвувал и прочутият турски историк Абди.

** От Hammer—Hellert, XI, p. 251—252, излиза, че Мохамед е ходил на лов от Одрин към Пловдив два пъти последователно, в 1667 г. и 1668 г. Това ще да е погрешка, защото у същия Хамер по повод Хаджи Калфа се пише само за един маршрут от Одрин до Пловдив и той ни отнася в 1668 г.

*** Срв. Knolles, The Turkish history, vol. II, p. 141 (London, 1701); въобще за личността на Мохамеда: Hist. de Mohamet IV, depossedé, жението на българското население в районите, дето Мохамед е оперирал със своите нескончаеми ловове. Преди всичко той е пътувал с всичките си соколници (доганджии), на брой 7000 души, всеки от тях с кацнал на ръка дресиран сокол, и множество ловджийски кучета. Прибавете към тая паплач султанската свита и гвардия, авангард от войници с тръби и тюмбелеци — и ще си представите една имперска сган, която, през където и да е минавала, е живеела на гърба на раята: принудена прислуга и безплатна храна. Но не е само това. Мохамед е свиквал принудително цялата рая от околностите, дето е ставал ловът. Когато в 1665 г. е бил на лов около Пловдив, тук са взели участие от околните села 30 000 души българи, 30 от които били убити. В 1667 г., пребивающ в Айтос и Карнобат, султанът дигнал на реквизиция 20—30 хиляди души рая от 15 околни околии, между които очевидно и от Сливенската. В началото на следната година между Одрин и границата се повторило същото. Обаче сливенци и раята от Сливенско ще са взели най-активно участие през тия ловове, когато те са продължили от края на октомври до края на ноември (1664 г.), главно между Ямбол и Сливен (Ismila). Населението е трябвало да напусне работата си и с пушки, соколи и сопи в ръце да тича по дирите на едни повилнели ловджии, за да гони „дивото“. Ниви и градини са се притъпквали под една унесена страст, а местният дивеч се е изтребвал масово. Всички тия оргии са оставяли дълбоки рани в сърцето на мирния български селянин. Най-тежка е била реквизицията през пролетта, лятото и есента, когато селянинът е трябвало да зареже орало, сърп и диканя — неговите едничкн оръжия и наслада. Вредите от тия безумни и продължителни ловове са били по-големи, отколкото ний можем да си ги представим, защото дори турци от свитата на Мохамеда се съжаляват над раята и са увещавали своя султан да спре дивото си удоволствие. Един евнух се осмелил да му забележи да не безпокои мирното население, но Мохамед, освен че не го послушал, но го и изгонил.*

От горното се види, че едно от най-любимите места за лова на Мохамеда е било пространството между Ямбол, Айтос и Сливен. Очевидно е, че тук през посочената епоха ще е имало големи условия и материал за лов: буйни гори и богат дивеч. На запад от Сливен, между селото Дермендере и Ръчица, и до днес се пази името на местност Дивичково. Даже гъстите, пространни гори между село Драгоданово и Сливен, за които пише Молтке дори в 1829, днес не съществуват. Чакалите, лисиците, сърните, ди-

---

Amsterdam, 1688, p. 104. Knolles, II, p. 109; Relatione distinta della memorabile sollenatione . . . del Sultan Mehemet IV, Bologna, 1688; Rycaut, P. London, 1682, 15—20; A new survey of the Turkish Emp. sec. ed. London, 1663, 11—72; The second part of the new servey etc. London, 1663, 28—30, etc. (Последните, анонимни, се намират в British Museum под заглавие Turkey.)

* Hist. de Mohamet IV, Amsterdam, 1688, p. 18.

вите свини и т. н., а, от друга страна, пауните, дроплите, дивите юрдеци, фазани и дивите петли са днес ако не окончателно затрити, то свити в съвсем закътани и тесни кътове или изкуствено развъждани във възобновени малки гори. Днес вълци и мечки из равните места са рядкост, потаена вече в дивите и високи усои на Балкана.

Не по-малко плачевно е било положението на българското население между Бургас и Сливен през време на големия поход на Мохамеда срещу Полша в 1672 г. (юни). Войските тръгнали от Одрин на 5 юни и минават през Чомлекьой, Дерменкьой, Казълагач, Ямбол, Сарай или Сараймензили, Карнобат, Айтос, Илиджа (Айтоските бани), Копаран, Суджилер, Кьопрюкьой, Видяне и т. н., вече села и градове в Североизточна България.

Пътя от Одрин до Казълагач Мохамед взел за три дена, защото се бавил при всяко село. На 9 юни той стигнал в Ямбол и прекарал там цяло денонощие. На 11 в Сарай или Сараймензили (до Странджа), а оттам — в Айтос и Айтоските бани, дето престоял също по едно денонощие. Причините, за да мине Мохамед от Одрин през Ямбол зад прохода над Месемврия (Дервишюван) и направи тия повидимому излишни криволения, трябва да се търсят главно във фикта на недостъпните тогава за войска, обози и топове пътища в Югоизточна България, бидейки заобиколени с гъсти и непроходими гори. За такива се пише и при изпращането на шведския крал Карл XII в 1714 г., който от Одрин до Чалъкавашкия проход минал през „непрекъснати гори“. Инак най-обикновеният и прав път от Източния Балкан за Одрин и Цариград е минавал през Айтос, Карабунар, с. Канара (до границата в Турция) и т. н., но очевидно негоден за военен поход. Впрочем днешното голо поле между Сливен и Ямбол, край Бършан и през Артаклари руските войски от Сливен на път за Одрин през Ямбол (в 1829 г.) са преминали с големи мъчнотии. Принудени били да секат дърветата и храсталака по него, за да отворят място на артилерията си. Всичко това говори за лесистото минало на Сливенско и цяла Източна България.

На връщане през зимата Мохамед е държал почти сощата посока: Кьопрюкьой, Надирдервент, Айтос, Карнобат, Iakhschiler, Пашакьой, Чомлекьой, Одрин. При тоя поход, както и при другите, раята от околиите на Бургас, Казълагач, Ямбол, Айтос, Карнобат и Сливен е взела участие в ангарията, а войниците от същите краища са придружавали обозите като стража и поправяли пътищата и постовете като пионери. Тоя поход е важен за нас още и за това, че дава нови поселения около двете страни на Източния Балкан и покрай бреговете на Черно море. Когато поляците под [начело с] Собески и Яблановски почват да чистят владенията си от турски и татарски елементи, последните повличат със себе си към Балкана жителите от бреговете на Днес-

---

* Hist. de Mohamet IV, Amsterdam, 1688, p. 18.

тър, за да се заселят около двете страни на Балкана и около Къркклисе.* Тоя интересен факт, мъгляво предаден у Хамера, е по-обстоен у съвременника на всички тия събития, английския историк Нолис. Според него след сраженията с поляците при Каменец и Chauozim, през гореописаната кампания на Мохамед IV, турците направили големи опустошения в Полско и отвлекли сума роби (мъже, жени и деца: „Carrying, away men, women, and children into captivity"). Обаче турците откарали със себе си и свои поданици („belonging to the Grand Seignor"), живущи в покрайнините на Полско. На тях отредили земи за поселване покрай Черно море („all along the coasts near Black Sea") в края на 1674 г. Между тия преселенци имало и арменци от самата крепост Каменец, които се заселват в Пловдив, а бежанците евреи се настаняват в Одрин и Цариград. Чуждите обаче поданици са станали плячка на грабителите турци и татари. Те били все млади и от двата пола. Според същия Нолис, Мохамед, след като превзема Каменец и подчинява казаците, връща се в Одрин (през ноември).**

Голяма част от заселените в Сливен арменци ще са именно от тая дата (1674 г.). Следа от това се съдържа още и в загатването на стари хора, според които сливенските арменци са заселени в града като преселенци „откъм Шумен и Айтос". Дядо Нойко знае и за преселени тук християни от Южна Русия през време на руско-турските войни в „Озолу" (Азов) и „Хаджи бей" (около Одеса) — дело на XVIII век. По думите на баба Димитрица Пановката, считаща сама себе си за потомка на тия преселенци, те били „татарски християни". Тия последните обаче нямат нищо общо с татарските бежанци (мохамедани), които идват в Сливен през 1811 г. и почти всички измират на следната (1812) година през „голямото чумаво", като оставят номенклатурния спомен в града Татармезаръ (Татарски гробища). Доколко горните „татарски християни" в Сливен, които са броели едно или две семейства, имат общо с вероятни християнски поселенци в Сливен между годините 1672—1674 — не се знае. Факт е обаче, че тия семейства са хванали корен в Сливен още в края на XVIII век и дават по-късно двама видни сливенски дейци, хаджи Михаил Хадживасилев и Михаил Колони. Първият е бил революционният делегат на Сливен до княз Ипсиланти във Влашко в 1821 г., а вторият — участник във Френската революция през 1848 г., сподвижник на първия революционен (Български централен) комитет в Букурещ, благодетел и кмет във Варна.

Тая фамилия или по-скоро род, редом с тоя на сливенските

---

* Hammer—Hellert, XI, p. 403—406.

** По Хамера — в декември. Срв. Knolles, II, p. 207. Датата 1794 г. у него ще се отнася за разселването откъм Днестър в посока към Балкана, а не за самия поход и война, които съгласно Хамера са били през 1672 г.

Диамандовци, са еднички, за които стари сливенци сочат, че по прадеди те водят началото си вън от границите на България. Въпросът е деликатен, а колкото се отнася за рода Диамандовци, съмнително е дали той има нещо общо с годините 1672—1674. За сродени с Диамандовци се посочват други две сливенски семейства — Карапанчовци и Караапостоловци. Собствено днес фамилия Диамандовци в Сливен няма. Тя е преселена наедно с другите сливенци във Влашко (1830 г.). В Букурещ и до днес има нейни потомци под същото или други имена, но почти порумънчени. Според дядо Нойко Диамандовци са били преселени в Сливен от Анадола (Мала Азия), и то преди години, които той предава с кръглия израз „800-годишна работа“. Към същия период той отнася и преселването на казълбашите (50—60 къщи в Айтос и 7—8 в село Бяла, над Сливен).

Сума години и векове са се изминали и ний при липсата на писани или други що-годе задоволни данни сме принудени да се произнасяме въз основа на мъгляви предания и да ги подкрепяме с догадки. Началото на сливенския род Диамандовци ни отнася в доволно назад изминали години — той се счита за един от найстарите тук родове. Възможно е да е средновековен и привилегирован или заварен в туй състояние от турците. Тия Диамандовци са били едни от най-богатите сливенци, поради което някои от тях са носели и презимето Мангъровци, което са предали и на една от махалите на централния Сливен. Един от тия Диамандовци, някой си дядо Диаманди, е живял близо до гимназията, в старня двор, върху основите на който е построена днес къщата на Ил. Гудев. Казват, че тоя двор е бил постлан с квадратни медни плочи. С Диамандовци се е родеел и прочутият сливенец милионер, заселен в Брашов през 1800 г., Андон Иванов Камбуров, участник в Заверата (1821 г.), издател на Рибния буквар (1824 г.) и други български книги, сливенски благодетел и т. н. Фамилиите Карапанчовци и Караапостоловци са се родеели с Диамандовци. Те са от стар български произход. Първата е била привилегирована и снабдена със султански ферман. Един от предпоследните ѝ членове, Кутьо Карапанчов, е бил капуджибаши в Сливен. Руският полковник лекар д-р Панов е от същата фамилия и по-рано се е казвал Карапанчов или Карапанов. Под това име той се е опитал заедно с друг сливенец, хаджи Ставри, да дигне въстание в града през 1862 г.

За да привършим с епохата на Мохамед IV, нека споменем и някои важни дати от края на царуването му. Преди всичко ще се срещнем с бележитата 1683 г., в която стана последната и несполучлива обсада на Виена. От тая дата почва и неудържимото падане на Турция.

Беглербег на Румелия през 1682 г. е бил Кючук Хасан паша, а такъв през 1683 г. — Хаджооглу. При обсадата на Виена с прочутия Кара Мустафа са участвували около 162 600 души войска. Ролята на румелийските българи в тая обсада ще е била подобна на тази при по-раншните обсади и войски.*

И тъй, прочутият султан-авджи Мохамед IV е представител на най-съдбоносната епоха от развоя на Турската империя. Несръчни и безразборни походи срещу Австрия, Полша и Русия приближават заддунавска Европа към страшната и мрачна дотогава Турция, за да дадат начало на нови разселвания, епохални войни и политически, народни възобновявания.

Мохамед IV е бил свален от престола и умира в 1692 г. В същата тая година през Сливен е минал сваленият кримски хан Сафа Герай. Той бил начело на 300 татари, откаран бил и умрял като заточеник в карнобатското село Кулазлии.**

СЛИВЕНСКО ПРЕЗ ВРЕМЕ НА КРИМСКИТЕ ГЕРАИ, ИЛИ КРАЯТ НА XVII И НАЧАЛОТО НА XVIII ВЕК

В Сливен и селата му, както и в Ямбол, Карнобат, Нова Загора и околните села се срещат и до днес песни и спомени за местни „султани“. Те са били собственици на цели села и обширни земи. Много от тях населението е запомнило със страх и трепет за суровите им насилия и притеснения. Тия „султани“, ако и мохамедани, не бяха турци, а потомци на татарски князе и ханове, преселени в Югоизточна България през края на XVII век, собствено от средата на султан Мохамедовото царуване. Тия татарски султани, произхождащи по женска и права линия от кримската династия Гераи, вече след 1839 г. почнаха да се губят и претопяват с турците. В Сливен и до днес има турци с презимена Герай,[326] но очевидно със затрити вече татарски следи и загубено султанско величие. Много от тях, като наследници на огромни богатства, трупани чрез потта на българския селянин, „залавят кривия път“, „изпояждат и пропиват“ всичко оставено. Някои сколасват да се заловят на турските занятия: налбантство и берберлик, а други — на още по-лекия и разнообразен файтонджилък. Доскоро всички новозагорски файтонджии бяха все „султани“ или синове на такива. Понятието „султан“ в Сливен отговаря на българското „цар“ и произхожда именно от титлите и живота на въпросните татарски владетели.* Тия богати и всесилни на времето си хански потомци са се наричали от раята султани, и то не само защото през време на гибелната за Турция децентрализация те са били същински султани в своите райони. Народът е забравил затворения в Илдъза султан и запомнил неговите наместници, които освен че са командували на местните паши, но са заплашвали и цариградския трон, както е случаят с върбишкия султан през времето на Пазвана. В Югоизточна България те са били тъй много, че едва ли не всяко по-богато село е имало своя „султан“, познат на населението с името на владяното от него село. В предания и песни се чуват: чибуклийският султан, куруджийският, пандаклийският, черкешлийският и т. н. Последният е заплашвал даже мощния навремето си сливенски аянин Тахир ага.[327]

---

* Турският пълководец при тая обсада Шишман Мохамед паша, както и друг един Шишман Ибрахим паша, нямат нищо общо с българските Шишмановци. Християнският герой срещу турците при същата обсада, някой си Kotlensky (срв. Knolles, II, p. 267), като помощник на лоренския дук ще е поляк, а не от Котел. Поляците, които спасиха австрийската столица, па и Европа от турците, не можаха да спасят сами себе си.

** В същата 1692 г. умира и прочутият историк Кантемир, молдавски княз, а по произход — ногайски татарин.

Тъй преселваните в края на XVII век татарски ханове и князе в Югоизточна България като членове на кримската династия са били от линията Герай. (Гераите си водят началото от Токатмиш, потомък на Чингиз хан. Той е бил татарски хан в Кипджак, между Кавказ, Дон, Волга и Емба. Внукът му Хаджи Герай, или Гирай, се закрепва на престола след Тамерлановите победи, а синът му дава начало на кримската династия. Крим влиза под сюзеренството на Турция в 1478 г., а татарите там стават турски съюзници срещу Полша и Русия. Турени между два огъня, Гераевци често са водели двулична политика. От време на походите на Осман (1621 г.) и Мохамед (1672 г.) те стават почти невъзможни в Южна Русия и се приготвят за нови убежища в Турция. Сваляно и качвано почти ежегодно на престола, след руското втурване в Крим през 1736 г., гераевското ханство окончателно се разклаща. От 1769 г. Русия, освен че става фактическа господарка на Южна Русия, но вече взе да заплашва Турция по всички направления. Предвиждайки края си, много от Гераевците още преди тая епоха пренесоха съдбините си най-вече в Югоизточна България, дето и се затриха под името „султани“.

Най-видният член от Гераевци, който на няколко пъти е бивал кримски хан, е ученият Селим Герай, роден в 1632 год. Най-интересната част от битието на тоя татарски „цар“ се отнася в Сливенско. Намерението на Гераевци да се заселят в Сливенско и Ямболско датира още от баща му Бехадир Герай. Тия Гераевци са прекарвали по цели години между Сливен, Карнобат и Ямбол, което говори и за богатата тук земя и хубави местоположения. Бехадир е живеел в Пандаклии (Ямболско) и умира в 1641 г.

---

* Срв. изразите: „той е цял султан“, „живее като султан“ и т. н. Турската дума салтанат (разкош) ще е от султан; прилагателно: салтанатлия. В Сливен има и кръстно име „Султана“. Един от най-вкусните и сочни видове грозде се нарича „султанка“. Сливенци имат и прякор „султана“, редом с българските: „княза“ и „царя“.

Син му Селим стъпва на кримския трон през 1671 г., с престолонаследник (калга) Селамет и втори престолонаследник (нуредин) — Сафа Герай.* За приготовленията на Гераевци да се заселят в тоя кът на Югоизточна България и за влечението им към него говори фактът, че те са имали сарай (палат) в самия Ямбол. От кой именно Герай е бил съграден тоя сарай, не е известно, но във всеки случай той е съществувал още в средата на XVII век, защото Мохамед IV през време на големия си ловджийски курс между Ямбол и Сливен е кондисал [отседнал] в Ямбол в сарай на „татарските князе“ (ноември 1664 г.). Съгласно Rycaut, съвременник на тая епоха, един от Гераевците, Мохамед Герай, е живял в Ямбол през 1660—1665 г. като заточен, а оттук бил откаран в Родос, докато умира баща му, за да завземе той престола.**

Царуването на Селим Герай е важно за нас още и за това, че през негово време е станало и въпросното преселване от днестърските брегове към Източния Балкан и до Къркклисе. Той е бил няколко пъти хан на кримския престол.*** След направените успехи в Албанско в Одрин го приели с големи почести. Тук той се отказва от кримския трон за в полза на Сеадед Герай, който пък дотогава (1691 г.) е живеел в селото Агаджлар (Aghadjlar), „близо до Ямбол“. (Село под това име днес няма в Ямболско; ако не е изселено, ще е с погрешно име Ачлари, на юг от Карнобат, отколкото Хаджилари, малко пò на изток. Села Аладаглии има в Карнобатско и Сливенско, между Сливен и Ямбол. У Hammer—Purgstall, Geschichte der Chane der Krim, Wien, 1856, S. 170, Агаджлар е писано почти както и по-горе: Aghadschlar.) Селим отива в Мека на поклонение и не се прибира в Крим, но се връща отново в Турция и се установява временно в селото Казикьой (Kazikoei; съмнително е дали Казалък — Енимахле, Айтоско, или Козлуджа, Казълагачко. У Hammer—Hellert Казикьой веднъж се пише до Силиврия, а друг път — до Ямбол (XII, p. 337); срв. Hammer — Purgstall: Kaziköi при Силиврия (S. 193) и при Ямбол (S. 172).

Сеадед Герай скоро пада в немилост и от Крим ударва пак към Ямбол, за да се засели в с. Чагирган (Tschaghizghan, Tschagisgan у Hammer-Purgstall, S. 171; а Djaghirghan у Hammer—Hellert, XIII, p. 62). Това село ще е днешното Чарган в Ямболско. Заместник на Сеадед става Селимовият братовчед Сафа Герай, но той скоро бил намразен от самите си сънародници и напуснат от тях, потегля от Крим за Турция да иска помощ. Още непристигнал до Одрин или Цариград, той бил посрещнат с войска до Сливен, хванат и по заповед на великия везир пратен на заточение в селото Кулазлии, Карнобатско (1692 г., около 6 ноември). Той ще е бил прекаран през самия град Сливен, защото пътят му е бил през Демиркапия, дето е бил придружаван от 300 души татарска гвардия.*

---

* В Geropoldi (La Bilancia historica, p. 121) имената на Гераевци са разбъркани. Срв. Hammer—Hellert, XII, p. 337 etc.

** The history of the present state, etc., London, 1682, p. 106. Вероятно тоя Мохамед Герай е строителят на ямболския сарай.

*** В 1677 г. е воювал срещу русите, а в 1685 г. — срещу поляците. През 1691 г. заедно с татарите си се е бил срещу въстаналите албанци (?) и бил провъзгласен за сръбски крал (?) в Качаник и Егрипаланка. Срв. думите на Мандевил за татарското оръжие като очевидец в XIV век (Мандевил във Wright, Early travels, etc.).

Сафа Герай умира в Кулазлии немного след заточаването му. Овдовелият кримски трон се заема за трети път от остарелия Селим Герай, който дотогава (6 ноември 1692 г.) е живеел заедно със синовете си и внука си в ямболските села. За Крим той потегля от Ямбол, придружен от синовете си Девлет, Гази, Токатмиш и Каплан и от внука си Хосам Герай. Токатмиш ще е живеел в селото Ибрахим до Ямбол, което се вижда още и от обстоятелството, че синът му Шахин като известен на времето си татарски поет възпял възкачването на дядо си на кримския престол именно в това село. (Селото Ибрахим е също Ибрахимлии, днес прекръстено на Свобода, на югозапад от Ямбол. Срв. Ibrahim у Hammer—Purgstall, S. 178.) Шахиновият баща умира в Измаил, на пътя за Крим. Селим Герай, изпратен от Ямбол с почестите на владетел и придружен с надлежна гвардия и свита, ще е минал Балкана пак през Демиркапия над Сливен, както е направил и детронираният му братовчед Сафа Герай по пътя от Крим за Румелия. Вероятно е, че именно при това преминаване на Селим през Сливен последният го е привлякъл с хубавото си местоположение и прелестни околности, както ще видим по-долу.

Доколко положението на Крим е било застрашено, може да се види и от факта, че Селим още на следната година е бил принуден посред зима да се върне в Ямбол през Русчук и вероятно пак през Демиркапия и Сливен.** Като подкрепа на твърдението, че презбалканският път при Сливен (Демиркапия) е бил редовен маршрут особено при Гераевци, служи обстоятелството, че като турски помощник в казания поход срещу Полша (1694, август), Селим Герай начело с татарски войски минава от Румелия за към Дунава именно през Сливен.***

---

* Демиркапия — „Passe des eisernen Tores“ в Hammer—Purgstall, S. 172. Кулазлия ще е от Кулаус. Пише се Koulagh ouzli или Kulagösli у Hammer—Purgstall, S. 172. Кулаузите са били спътници, телохранители.

** В Одрин той е бил посрещнат от великия везир, но през февруари 1694 г. султанът го увещавал да си заеме трона. Вероятно връщането му в Крим ще съвпада с турския поход срещу Полша през август същата година. Срв. Hammer—Hellert, XII, p. 345.

*** Маршрутът му е даден в Sebes-Seyar, f. 150 (Hammer—Hellert, ibid). Тук е употребен изразът Търновски балкан (Демиркапия). Датата на преминаването е 22 август. Останалите турски сили не са минали през Сливен. Въобще тоя факт ни довежда до заключение, че и в по-ранишните

През 1699 г. Селим Герай поради старост предава трона на сина си Девлет и се оттегля да живее в Турция. (Друг от синовете му въстава срещу Девлета, повежда ногайците от Бесарабия и Молдавия насреща му, но скоро се вижда принуден да бяга в Одрин, откъдето бил заточен в Родос. Брат му Каплан, също недоволен, избягва в Цариград, дето е бил и арестуван.) Баща им Селим по интригите на Девлета от Силиврийско е бил откаран в Серес, но скоро извоюва позволение да се засели в Пандаклии (1701 г.), дето е живял и баща му Бехадир. (Пандаклии, на юг от Ямбол, е старо заселище. Името му е от Фъндъклии — Funduklü у Hammer—Purgstall, p. 180; села под същите имена има и в Старозагорско и Силистренско.) Селим Герай е живял в много села на Югоизточна България и в Старозагорско. Така през 1670 г. ний го срещаме и в Чомлеккьой (Tschölmek), а оттам в Джаули (Dschauli). (Чомлеккьой е същото ямболско село, в което Мохамед IV е ходил на лов, днес с. Ботьово. Това се види от Hammer—Purgstall, S. 156: Tschölmek, welches zum Gebiete von Janboli gehört; и следователно не трябва да се смесва с одринското Челмекьой, което се пише още и Чомлекьой; селото Джаули (Dschauli) е било към Alt Sagra (Стара Загора) и не ще е днешното новозагорско село Джумалии или старозагорското Джуранлии, а Чавлакьой, пак в Старозагорско и прекръстено на Цар Аспарух.) Ходенето на Селим от село на село се обяснява с безпокойното му състояние, защото е страдал от апоплексни удари (дамла). Климатът в Пандаклии не му понася и той се преселва в Чарган, а оттам в градините на някой си Ахмед, шеик на дервишите Джелвети. Тия градини били до самия град Ямбол, а именно край българския квартал Каргуна. (Karghuna у Hammer—Hellert, XIII, p. 62; Kargunа у Hammer—Purgstall, S. 180; важното е, че тоя квартал, подобно на сливенските Клуцохор и Ново село, е бил отделно от Ямбол заселище: „nicht ferne von Iamboli“, ibid.)

Споменатите градини до Ямбол са били до тунджанския мост на града, вероятно на югоизток от Каргуна, край тамошните днес салхани. До тоя мост същият Ахмед построява хидравлическа машина за напояване на градините, „колелото на която и до днес кара една воденица“.*

походи срещу Влашко, Молдавия, Полша и Русия не всички войски са минавали през един и същ проход на Източния Балкан, а през няколко, и то едновременно. За преминаването през сливенските проходи в тия походи се загатна и по-рано, па немалък свидетел за това е и името на сливенската местност Сефербунар (походен извор).

* Подобни интересни данни и за Сливен ще се намерят в оригиналните източници на Mohammed-Chiraï в историята на Крим при султаните Ахмед II (1691—1695) и Мустафа II (1695—1703). Хамер цитира още Sebesseyar и Rashid., XIII, p. 63—64. За Селим Герай ще има ценни данни в татарския историк Махмуд Герай, в труда му за „7-тях планети (ханове)“.

Селим Герай скоро се разочаровал от ямболските градини и се чудел къде да иде, за да оздравее и да се успокои. Надявайки се, че само „чист и животворен“ въздух ще му помогне, от Ямбол той се запътва към Извора на птиците, находящ се в „Алпите“. Тия „Алпи“ не са били в Швейцария, а при скромния днес Сливен, наречени Сини камъни или да употребим Хамеровия израз „Сливенски Алпи“ („die höhere Alpe Islemije“). Сливен у Hammer—Hellert e Islemiyé, а у Hammer—Purgstall—Islemije: „Als es ihm auch hier (Ямбол) nicht gefiel, begab er sich, von der reineren Luft eher Genesung hoffend, nach dem hellen Vogelquell auf die höhere Alpe Islemije“ (S. 180). Селим Герай очевидно е разчитал на известността на тоя „Птичи извор“ или както го наричат сливенци — Кушбунар. За вярването, че водата на Кушбунар е не само церителна, но и животворна, се загатна и по-рано. Тоя извор е прочут по цяло Сливенско, включително и Котленско. Чествува се с празник 6 август, ден Преображение, или по сливенски — Прибризинѐ. Още оттук се види, че изразът преобразувам (от Преображение) не е току-тъй без традиционна връзка с вярването в необикновената сила на кушбунарската вода. Възможно е сам Селим Герай да е имал пред себе си примери от царски визити на тоя извор, както Иречек загатва в бележките си за Сливен във връзка с името на Мохамед IV. Тоя извор ще се е ползувал с еднаква известност и у турците, защото мъчно можем си обясни един „верен“ поклонник на Мохамеда да отправи последните си надежди към извор, водата на който се е „цапала“ с толкова „гяурски“ ръце, и то от редица векове насам. Тъй или инак, от Ямбол Селим стигнал до „чистия“ извор Кушбунар с кола, теглена от 50 бивола: „wohin er auf einem mit fünfzig Büffeln bespannten Wagen gezogen ward“.* Селим се установява на Кушбунар под построени нарочно за него палатки, очевидно заобиколен от ближни и прислужници. За него и за здравето му са се интересували еднакво всички членове от кримската династия, както и самият султан (Мустафа II) и великият везир. Последните, види се, лично са познавали Кушбунар, защото именно тук великият везир Хюсеин Кюпрюлю изпраща на Селим една сума от 1000 дуката. Подобна сума му е подарил и самият султан, а така също една самурена шуба. Селим Герай приел всички тия знакове на внимание с голяма благодарност, но молил за нещо повече, а именно — да освободят от заточение затворения му в босфорската кула син Каплан Герай, като прибавил, че ако не сторят това, „не оставал друг (от синовете му), който да му затвори очите“ (за да бъде при него на смъртното легло). От всичко това се види, че между Сливен, респективно Кушбунар, и Цариград са сновели специални куриери. Последната молба на Селима е била изслушана и изпълнена. След това той слиза от Кушбунар и отива в село Чибуклии, пак в околията на Ислимие (Сливен). И при тоя случай Сините камъни се наричат Алпи: „Selim Geraï verliess nun die Alpe und stieg nach dem zu Islemije gehörigen Dorfe Dschibukli herunter . . . (Това в Hammer—Purgstall, op. cit., а в Hammer—Hellert селото Чибуклии се пише Djouboukli; днес то влиза в една община със съседното село Черкешлии, прекръстено Михаилово. Неизвестно е дали самото Чибуклии датира отпреди Гераевци в Сливенско, значи преди средата на XVII век; във всеки случай в него са живели кримски князе и вероятно близки роднини на Селим Герай, защото той от Кушбунар не слиза направо в Сливен, а в Чибуклии и оттам дошел в Сливен. Името му е от чибук (дълга лула) и ако вярваме на черкешлийското предание, там са живели чибукчиите на местния султан Герай. Тъй или инак, Чибуклии е много по-старо от Черкешлии. Нещо повече — последното село е дело на един от чибуклийските султани Гераи, вероятно в началото на XVIII век, защото сливенският герой Златьо Кокарджоолу се е подвизавал в Черкешлии, вече като познато под това име село, още къде 1790 г.)

---

* Geschichte der Krim des Prinzen Mohammed Gerai's-Sohn Hadschi Geraï's — auf der kais. Hfbl. Bl., S. 111; Hammer—Purgstall, ibid., Кушбунар е върху самите Сини камъни и на височина от морското равнище повече от 100 метра. Пътищата за него откъм Сливен са тесни и извънредно стръмни. Селим ще се е качил на туй високо и скалисто място вероятно откъм сотирското устие; това се подкрепя от обстоятелството, че той, когато слязъл от Кушбунар, се озовава в Чибуклии (срещу сотирското устие) и чак тогава идва в града Сливен.

От слизането си в Чибуклии Селим Герай на следния ден се запътва към Сливен. Тук с подобающите почести на татарски владетел и турски съюзник той е бил посрещнат от най-висшите представители на турските власти в Сливен: кадията, аянина и шеика. От имената на тия турски органи може да се съди и за администрацията на Сливен в края на XVII век. Сливен вече е имал аянин,[328] а не само кадия, атрибутите на когото са били много по-ограничени от тия на аянина, наречен още и каймакам, особено от началото на XIX век. В буквална смисъл аянин значи първосветител, примат, голям земевладелец, а като административна длъжност — областен началник. Като такъв той е имал много по-голяма власт от днешния каймакам, защото в Турция властите не са се разграничавали. Дали под сливенския аянин още през тая епоха са били подсъдни Ямбол, Нова Загора и Карнобат, не се знае. Във всеки случай Сливен от каза под прямата власт на кадия се обръща още в края на XVII век в аянат (областен център). От сливенския аянин Тахир ага са зависели не само кадълъците в много по-широката тогава Сливенска околия, но даже и могъщите наоколо султани (потомци на кримски ханове и князе). При наличността на аянин властта на сливенския кадия се е значително ограничила и приравнила на тая на днешните мюфтии. Вън от кадия и аянин, в Сливен през това време е имало и мохамедански (черковен) представител — шеик. Такъв е имало и в Ямбол като шеф на дервишкия орден Джелвети. Шеик първоначално е значело проповедник, аскет и донейде отговаря на българското (в широка смисъл) старейшина. На всеки случай шеикът е бил местен, черковен (мохамедански) глава, който, ако можем да теглим паралел между турския и българския духовен строй (в йерархична смисъл), съответствува на нашето игумен или владика.

И тъй, Селим Герай от Чибуклии се озовава един предобед в Сливен, посрещнат тържествено от гореспоменатите власти: „am folgenden Morgen wurde er bei seiner Ankuft in Islemije vom Richter, vom Scheich und von den Vornehmen des Ortes ehrenvoll empfangen".[329] *Селим Герай е престоял почти цял ден в града, развеждан от местните първенци, за да разгледа тукашните по-важни постройки и паметници. Така той е обиколил Сливенската долина с хидравлическите машини (напоителни колелета с големи кофи): „das Tal der Schöpfräder". С тия колелета се визират обширните сливенски бахчи, покрай трите притока на местната река Асеновица, напоявани от въртящите се край бреговете им хидравлически механизми (чаркове). Изразът „колелета с кофи" (Schöpfräder) може да се вземе в широка смисъл, приспособен не само за местните градини, но въобще за всички тук хидравлически чаркове: воденици, тепавици и бари. Долината на тия чаркове („das Tal der . . .") не е вън от Сливен, каквато действително няма (освен край салханите или при самата Тунджа), а в самия град. По-рано вече се загатна за празните пространства в града Сливен преди окончателното му нарастване, посадени с големи бахчи или с построени край тях воденици, тепавици и бари. Такива е имало и из трите прохода на Сливен (Асеновски, Селищки и Новоселски), които, взети вкупом, отговарят на доста сполучливия израз: Сливенска „долина" („das Tal").**

Вече в 6 часа след пладне Селим Герай, изпратен по същия начин, напуща Сливен и се прибира пак в Кушбунар. По тоя повод не се посочва пътят, по който Селим се е изкачил на Сините камъни. Казва се само, че от въпросната „долина" той пристига отново при „Птичия извор" (Кушбунар) на „Сливенските Алпи" (Сини камъни): „dem Vogelquelle auf die Alpe Islemije".

Селим Герай ще е стоял още дълго време на Кушбунар, сношаващ се с Крим, защото наскоро е бил посетен на същото това място от известния татарски княз-историк Мохамед Герай (син на хаджи Герай): „wo ihn der Verfasser der Geschichte der Krim seiner Zeit, der Prinz Mohammed Gerai, besuchte.“ Мохамед е престоял на Кушбунар като гост на Селим Герай четири дена: „und mit ihm vier Tage verweilte“.* Последният ще е бил посещаван и от сливенските власти, още повече че храна и други потреби му са били носени от града, но подробности липсват. На всеки случай пребиваването на Селим Герай в Сливен и Кушбунар ще е оставило значителни следи и спомени както у турците, тъй и у българите в Сливен и цялата околност. За тая „сто и седемдесет годишна работа“ до освобождението ни нищо не се е запомнило.

---

* Hammer—Purgstall, op. cit. Тук не се посочва ни година, ни ден; обаче, съдейки от обстоятелството, че Селим Герай е напуснал Кушбунар окончателно на 29 август 1702 г. (5 ребиулахър 1114 г.), ще се заключи, че той е идвал в Сливен през началото или средата на лятото на 1701 или 1702 г.

** Днес „колела с кофи" в самия Сливен няма; такива са се срещали около Аркаръкуруч (от салханите на юг) и при зеленчуковите градини на сливенци край Тунджа (между селата Чаирлии и Турсунлии).

Селим напуща Кушбунар на 29 август 1702 г. (5 ребиулахър, 1114 г.) и отива в селото Казълджикли „до Заара“. Днес село под това име няма ни в Новозагорско, ни в Старозагорско. Ако се основаваме на горното сведение, т. е. че то действително е било до една от двете „Заари“, не остава, освен да се допусне, че Казълджикли е било преселено или разсипано. В Казълагачко има село Казълджикли или преведено на български — с. Дряново; срв. с. Казълджик в Айтоско; с. Казълджиклар в Провадийско и т. н.; на въпроса, дали в израза „Казълджикли до Заара“ под името Заара се визира Стара Загора (като област) или в тясна смисъл Девелтус (с. Якезли), трябва да се отговори по-скоро отрицателно. Вероятно с. Казълджикли ще е днешното Дряново под Пандаклии, до Тунджа, още повече че Селим от Казълджикли отива в с. Пандаклии, което не е същото с. Пандаклии в Старозагорско и Силистренско. В ямболското село Пандаклии е живял порано самият Селим и баща му Бехадир.

Каква полза е усетил Селим от стоенето си на Кушбунар, може да се съди от това, че той е пребивавал там сравнително най-дълго време. Очевидно е, че тук ще му са помогнали чистият въздух, здрав климат и бистра вода, нежели „необикновената“ сила на кушбунарската вода, защото Селим все продължавал да се безпокои за дамлата си. В началото на зимата (през същата 1702 г.) той е бил повикан, вече четвърти път, за хан на Крим. (Син му Девлет бил свален от престола, защото имал доблестта да съобщи в Цариград, че Русия се укрепява и готви за война срещу Турция; руският посланик, както и трябвало да се очаква, опровергал това съобщение и Девлет излязъл „лъжец“.) Селим заел трона си на 26 декември 1702 г., но не останал хан дълго, тъй като умрял на 22 декември 1704 г.**

---

* Hammer—Purgstall, S. 181; Hammer (в оригинала), 1836, IV, p. 36.

** Оставил е 10 сина и 10 дъщери. Едновременно с него умират други две бележитости в тогавашна Турция: Ахмед паша Руснака (Кованос), губернатор на Лепанто, и Аия ефенди, кадия на румелийските войски и реис на улемите. Ахмед паша не ще е потурчен русин, но наречен така от

Приемник на Селим е бил син му Гази Герай, който скоро паднал в немилост и се заселил в Карнобат, дето и умрял (1707 г.)*. Наследник на Гази бил Каплан Герай, любимият син на Селим Герай.

Оттук нататък кримската династия, вече на издъхване, при последующите руско-турски войни изгубва всяко значение и се затрива. През 1736 г. руситe превземат Крим, с което пада и ханската резиденция Бахчисарай. Библиотеката на Селим Герай е била обърната на пепел. Калмушкият княз Дон Дук Омбо побеждава останалите татари при Кубан и ги принуждава да признаят руското владичество. Турците предприемат поход срещу най-силния си оттогава насам неприятел — русите. В него очевидно са взели участие всички румелийски войски, между които не можем да изключим и българските войници, още повече че в турските редове са личели дори 1400 „бошнаци“. Произшествията от тая епоха са важни за нас, частно за Сливенско, защото собствено оттогава се почва масовото преселване на Гераевци и други татари в Югоизточна България, а край тях и други южноруски християни. При това немалко важно е и обстоятелството, че сливенски търговци са оперирали в Крим още през XVIII век, а особено от 1830 г. Сливенци са имали постоянни търговски там къщи, какъвто е случаят с хаджи Янко, баща на знаменития сливенец хаджи Мина Пашов, а някои от тях даже били раждани в тоя богат навремето си полуостров, какъвто е случаят с прочутия сливенски индустриалец, баща на българските текстилни фабрики — Добри Желязков.

След горните руски победи величието на кримските ханове става само призрачно. Фет Герай е бил наскоро детрониран и се оттегля в един от чифлиците си между Карнобат, Ямбол и Сливен. Един от неговите приемници, Махмуд Герай, се заселва в Ямбол, вероятно след смъртта на Каплановия син (1748 г.). Интересно е, че тоя Махмуд Герай се заселва в Ямбол „върху земи, придобити от потомците на Чингиз хан“.** Гераевците действително бяха едни от потомците на тоя Чингиз хан, но да се твърди, че имат някое историческо право върху област под Балкана, е невъзможно. Внукът на Чингиз хан — Берке хан, като глава на кипчакските татари през времето на българския цар Константин Тих (около 1262 г.) минал Дунава и се озовал чак до Цариград, като се считал за победител на Византия и България. Власте-

---

подвизите му срещу русите. Ще е татарпазарджишки ренегат. Срв. Kowanoszadé за 1713 г.; Hammer—Hellert, XIII, p. 259. Миналото на панагюрските войници е свързано с някой си турчин в Татарпазарджик — Гаванозлу (Кованозлу?).

* По Hist. du royaume de la Chersonnese Taurique, p. 393, Гази е умрял в Цариград, но Hammer—Hellert (XIII, p. 191) твърди — в Карнобат.

** Hammer—Hellert, XIV, p. 369; XV, p. 172.

лински следи от тия мъгляви походи не се чуват във византийските хроники, па и настойничеството на военачалника му Ногай върху България се привърши с идването на мощната българска династия Тертеровци. Претенции от тоя род не са редки в историята. Дариевите потомци дълго време претендираха за персийски права върху Тракия и Мизия, защото Дарий в похода си срещу скитите (над Дунава) е минал през тия земи. Това напомня и турския султански обичай, според който, когато султанът излезе вън от границите на царството си, той става владетел и на чуждите проходени от него земи, а след като се прибере пак в царщината си, „харизва“ обратно „завладяното“.

Тъй или инак, под израза „земи, придобити от потомците на Чингиз хан“ трябва да се разбират земеделческите участъци главно в три околии на Югоизточна България: Ямболска, Карнобатска и Сливенска — участъци, придобити не като владения, плод на война, а като отредена от султаните собственост на Чингизхановите потомци — Гераевци, още от началото на XVII век.[330] Възможно е по силата на такъв Гераевски произход от Чингиз хан да се намери някаква следа от последното име в това на заселището Чарган (Ямболско), което е било владение на кримския хан Сеадед Герай.* Първото име на с. Чарган е писано Tschaghirghan, види се, погрешно: Tschaghizghan, Djaghirchan, Tschagisgan и т. н., защото се среща и в такива редакции.**

Едно от интересните произшествия през началото на XVIII век във връзка с шведско-руските и турските войни е авантюрата на шведския крал Карл XII в Турция (респективно Югоизточна България). Победен от Петър Велики при Полтава (1709 г.), той избягва в Турция и търси помощта на Ахмед III срещу Русия. Намерен натясно, от Бендер той прибягва в Турция и съгласно Хамер установява се в Димотика на 1 февр. 1713 г. Тук е стоял до 1 окт. 1714 г. и едва ли щял да напусне Турция, ако турците по руско заплашване не са го изпъдили по един доста учтив начин (Карл е отсъствувал от Швеция почти 12 години). По изследванията на Балчо Нейков за рода на Стефан Караджа посочва се, че шведският крал се е спасил от руските граници в Турция през Бургаския залив. От Созопол се озовава във Факия, дето е нощувал в дома на прочутите войници Бинбелювци. Тук е присъствувал на една от техните сватби и дарява младоженците с ценни подаръци. Разказът е интересен и не е измислен, ако и да не можахме да го намерим нито в една от биографиите на Карла XII (една от известните е тая от Волтер, 1730 г.). Вече през 1714 г. Карл потегля от Димотика за Швеция през Чалъкавашкия проход, край източните села на Сливенско. Турците на изпровождане му направили големи почести: ескортирали са го 600 чауша, 60 коли и 300 конника. (Възможно е в кралската библиотека на Стокхолм да се намерят ценни данни за положението на българите по време на маршрута на Карл XII, най-вече в Югоизточна България.)

---

* Ibid., XII, p. 327.

** Ibid., и Hammer—Purgstall, S. 171. Тъй писано, по съзвучие то приляга на Чингиз хан; на персийски обаче джехенгирган значи войнолюбив владетел: в случая ган — човек; в Казанлъшко има село Черганово. Немалко загадъчно е и името на ямболския квартал Каргона, който като зачут за пръв път през скитането на Гераевци около тия краища ще е с име от татаро-турски произход. Престолонаследникът у кримските ханове се е наричал калга. Каргона от калгахан? Според ямболци Каргона е от гаргалък — място, дето се вдят гарги.

БЕГЛИ БЕЛЕЖКИ ЗА АДМИНИСТРАЦИЯТА НА СЛИВЕН ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ВЕКОВЕ НА РОБСТВОТО. МЕЛЕТИЙ, ЩРИТЕР И СОФРОНИЙ ЗА XVIII ВЕК

Развоят на Сливен през XVIII век мъчно би се предал в неговата пълна форма без излагане политическото, духовното и икономическото движение в тоя край. Скромните ония дейци, познати у народа и турците под името хайдути, са предвестници на епопея от мускули и перо. Като истински народни ферменти над пропастта между два разни култа и народи те вълпиха в съзнанието на народа убеждението, че за примиряване между кръста и полумесеца, между калпака и чалмата не може и дума да става. Народните ни песни от тоя век, пълни с материал за усилия към нов живот, са и истински израз на това гъмжене, което през следния век се доразви и завърши чрез епохални революционни движения. Доказаната слабост на Турция от XVIII век, нейните несполуки на Запад и Север, икономическите ѝ язви и режим от произволи окончателно разклатиха вярата в нейната неуязвима жизненост и неумолима мощ. Но XVIII век не е само век на хайдушки подвизи — на още аморфни народни движения. Тъкмо в напъна с общи усилия от страна на цялата християнска рая срещу потисниците се изостри и духовното задушаване на българския народ под пагубната опека на Фенер, за да се излее в тъй нареченото гъркоманство от края на XVIII, дори до средата на XIX век. Оттук и двойните усилия на народа.[331]

Към последователно развиваните язви на турското държавничество се прибавят и турски революционни движения, плод на една отчаяна децентрализация, която смело можем да наречем деребейство. Грозни пълчища от Мала Азия прегазваха Босфора и се озоваваха в сърцето на богата земеделческа България за оргии и грабежи. Всеки е чувал за прочутите капасъзи, даалии, дишлии и кърджалии — разни имена на едни и същи разбойници, чада на един и същ режим. Местните представители на властта, владелци на обширни земи и села от роби, бяха официални разбойници и представляваха държави в държава. Цариградските султани, особено след смъртта на Сюлейман Велики, престават да бъдат господари и се обръщат на роби на своя харем и на еничарските прищевки. Понятието „султан“ се разграничава и може да се припише на всеки деребей. В Югоизточна България е имало сума „султани“. Редица народни поговорки сочат на това характерно схващане, в което предишното понятие „султан“ става синоним на Цариград, а новото — на деребей, богаташ и потисник. Това се вижда и от сливенската поговорка за началото на XIX век: „Султанът в Цариград царува, а хаджи Гендо — в Сливен.“

Фаталните опити за издигането на полумесеца в сърцето на Австрия се сподирват с още по-фаталните турски войни с Русия. Българите, винаги свидетели на опустошения и сеч, през средата на XVIII век отвръщат очите си от Цариград и ги обръщат към Север, но вече не като спокойни зрители. Едни от сериозните ни опити за снемане игото през втората половина на робството бяха именно под влиянието на горните войни. Сливен, повидимому тих и свит до Хаджи Калфа, като предаден на внушително стопанство, вече се зачува като политическо огнище, представител на небезмълвни проклятия и усилия срещу турците. Старата ни столнина Търново, делена само чрез демиркапийския възел от Сливен, обезличава миналото си и се затрива пред измъчената памет на народа като паметник на предишно величие — царство. Възобновиха се стари заселища, а изникнаха и съвсем нови, които заиграха ролята на огнища — столици. Котел, Карлово, Калофер, Копривщица, Панагюрище и т. н. — непознати в средновековната ни история, бяха през робството незаменими огнища на политическо и духовно свестяване. Английският адмирал Слейд, познавач на Турция, още през 1829 г. забелязва, че столицата на румелийските българи е Сливен. Такъв той бе дори и до Съединението.

Началото на XVIII век ни посреща с нов елемент в Сливенско — татари. Поселването им тук като последица от съдбата на Крим почва от средата на XVII век и продължава дори до средата на миналия. Голяма част от селата на Ямбол, Карнобат и Сливен стават собственост на дошлите тук татари, преселвани отначало като князе или детронирани ханове. Сливен, бидейки богат, работен край още от епохата на Хаджи Калфа, вече през XVIII век нараства дотолкова, че се обръща в един от най-първите търговски центрове на Турската империя. В него почва да се чува една нова индустрия — производство на оръжия (пушкарство, тюфекчилък), която имà огромно влияние върху духа и настроението на сливенци. Ако абаджийството на Сливен подигна града в ранга на втори имперски пазар, то тюфекчийството в същия кът предаде една по-рязка форма на местното „хайдутство“, главно чрез което Сливен става видно българско средище.

Кримският хан Селим Герай (1702 г.) заварва Сливен препълнен с „чаркове“ (машини), карани от вода, за които той нарочно се отбил в града по пътя за целителния извор в местните „Алпи“— Кушбунар. Тук вече турската власт не се е представлявала само от кадия, но и от шеик, аянин и бостанджибаши. Липсата на статистика и данни за администрацията на Сливен през XVIII век се допълва с такива от началото на XIX. Съгласно първия имперски алманах Сливен до 1848 г. е бил под силистренския паша, когато пък през епохата на Хаджи Калфа е бил под никополския.[332] „Градът Сливен, пише Eneholm в 1829 г., има свой кадия (cadi), аянин (ayan) и други чиновници, зависещи от силистренския паша.“ За аянин в града се пише още през 1702 г., но имената на сливенските аяни през XVII век не ни са известни.* От аяните на Сливен преди голямото изселване (1830 г.) са познати Мехмед ага и Тахир ага. Първият е дошел в Сливен от Русе, и то преди 1808 г., защото именно в тая година той довършва започнатия от хаджи Юсмен сливенски градски часовник. Вероятно хаджи Юсмен е бил и предшествующият на Мехмед ага сливенски аянин. Възможно е тоя Мехмед ага да е същият „управител“ на Сливен, който е бил убит през време на сливенския бунт, както загатва в записките си д-р Селимински. Тоя бунт е характерно за времето си движение, защото заедно с Мехмед ага като аянин на града пада и местният чорбаджия Андон. Бунтът не е имал политически, а стопански характер, защото към сливенските християни се присъединяват и местните турци. Той ще е станал между 1805—1810 г., защото Селимински е бил тогава дете, и съвпада с движението на селяните между Котел и Разград, познато под името джомбур (метеж).

Помощникът на аянина се е наричал векил, а останалите подведомствени нему — сеизин, сегменбаши и т. н. Тахир ага, вероятно аянин от 1810 г., е бил един от най-прочутите сливенски аяни. От него са треперели дишлии и еничари, па вън от това той е бил нещо като „везир“ на Сливенската, Карнобатската и Ямболската околии, тъй като му се подчинявали дори и всемощните татарски султани из тия краища. При това Тахир ага е бил още и капуджибаши (таен съветник) на цариградския султан.[333]

Според гореспоменатия имперски алманах (Bianchi, 1848 г.) официалното име на кадията в Сливен е било нуваб и такъв през 1848 г. е бил Саид Мехмед Сали ефенди.** Ролята на юрисконсулт (арпалък) за Сливен пред Високата порта е заемал един от моллите в Цариград. Такива арпалъци са били по-големите турски центрове и даже цели острови. Като началник на полицията в града, съставена от заптиета (заптие меймурлери), е бил някой си Мустафа бей, който същевременно се броял и за делегат или аташе (мухасил) на щалмайстера (турския имрохор ага, който бе и шеф на българските войници в мирно време). Прокурор за Сливен (капукехая) е бил общият прокурор за целия санджак и „Румелия" (Силистре ве Румели).* Казаното дотук би могло да се отнесе и за XVIII век, защото запомнената в Сливен администрация до Освобождението, когато Сливен се обръща в център на санджак, е дело главно на административните нововъведения в Турция след Кримската война. В 1869 г., когато ученият Хохщетер е посетил Сливен, последният е бил седалище на лива̀ (в Одринския вилает) и е имал под себе си седем кази: Сливен, Ямбол, Нова Загора, Анхиало, Айтос, Русокастро и Карнобат. Висшият представител на сливенския лива̀ се е наричал паша или официално мютесариф (тогава Джевид паша). Англичанинът Бейкер, също пребиваващ в Сливен (1876 г.), нарича Сливен еднакво санджак и лива.[334] Меджлисът (съветът) в Сливен е влязъл в сила като институт от 1845 год., въведен от прочутия Рашид с неговите реформи над тъй наречените областни събрания. Членове на меджлиса можели да бъдат вече и християни. Мютесарифът е бил отговорен шеф на целия лива̀ или санджак, подпомаган от мухасебеджи (поддиректор на финансите), от тахрирата (секретар на санджака), от началниците на дефтерхакани и жандармерията в самия санджак. Оттук се види, че мютесарифът е имал административни и финансови атрибути.** От 1868 г. Сливен е бил седалище и на апелативен съд, председателствуван от кибари мюдерасин (велик професор). Според вътрешния устав на върховния съвет от правосъдието (divани-ахкями-адлие, 1869 год.) Сливен като санджак е бил седалище на втора инстанция — апелативно съдилище (меджлиси-темизи-хукуки-лива) за разлика от по-долните казийски съдилища (даави меджлислери).***

---

* Важното е, че всички тия аяни са носели официално името войводи, както посочва старият сливенски мюфтия Хюсеин ефенди за един от последните на града аяни — войвода Тахир ага.

** По думите на стария сливенски мюфтия Хюсеин ефенди кадиите са били за по 18 месеца.

Явно е, че ний мъчно бихме прилагали модерните имена на казаните власти за самата Турция до Освобождението, па дори и днес. Невежество и произвол са били главните основи на въвежданите реформи, които турците са разбирали в смисъл, че занапред на християните не трябва да се вика гяури (гяура гяур денмееджек). Когато Каниц бил в Сливен (юли 1872 г.), мютесарифинът отсъствувал от града, а го замествал муавинът. Той бил такъв небрежен и невежа, че не знаел близките на Сливен заселища. Когато Каниц поискал заптиета, за да мине през Сливенския балкан, дето се чували много разбойници, муавинът съвсем спокойно му отговорил: „няма зарар“. По-смислен се показал сливенският мюлязимбаши (глава на заптиетата, полицейски пристав), който се съгласил с Каницовата молба и възразил на муавина с думите, „че ако в сливенския затвор има хванати 70 разбойника, то сигурно в Балкана са останали незаловени повечето“.

---

* Срв. Bianchi, 1848, p. 35—36.

** Срв. Lègislation ottomane на Aristarchi Bey, 1874, III, chap. (закон от 1870 г.).

*** Касацията е била в Цариград (дивани-ахкями-адлие). Срв. Хр. Арнаудов, Пълно събрание . . ., Цариград, 1871.

Впрочем това са микроскопически епизоди, тъй поразителни за чужденци, пред които турските власти са били съвсем други, а какво е било положението на раята — всеки може да съди.

Голяма част от привилегиите на сливенските семейства са съществували и през XVIII век. Соколничеството тук се запазило до 1800 г., войниклъкът — до 1810 г., или по-скоро до 1821 г., а дервентджийството — дори до средата на миналия век. Харбалиите изчезват заедно с върлуващите дори до 1815 г. кърджалии и дишлии, като последни представители на организираните турски шайки още от края на XVI век, с подвизите на които е свързано и заграждането на Сливен с укрепления и зидове. Тия харбалии, като защитници на укрепления и боравещи със старите оръжия (харби), постепенно изгубват значението си и дават нов фермент на сливенската индустрия — тюфекчилъка. Новозародените занаяти значително помогнали, щото Сливен да бъде за дълго време привилегировано заселище. Колкото земите и селата около Сливен да са били докоснати от турския феодален строй до 1839 г., в самия Сливен не е живял нито един местен спахия или татарски султан като голям земевладелец или непоносим за гражданите деребей.[335] Татарски князе и ханове са живели в Ямбол, Карнобат и т. н., но не и в Сливен. Заселища, в които цялото население е било войнишко (като Панагюрище, Калофер, Войника и т. н.), са се гордеели дори до началото на XIX век, „че у тях не може да се засели турчин, че когато минава през тях, той трябва да слиза от коня си и даже да му разковава петалите“ и т. н., сказания, които говорят за действително давани правдини от султана и съблюдавани от „верните“ му поданици, навремени унищожавани нацяло или нарушавани постепенно.

Сливен в черковно отношение, до разрешението на черковния ни въпрос, е бил без местен владика и за това трябва да благодарим. Владиците в българските градове, като фенерски пратеници и гръцки агенти, бяха сеятели на неописуем разврат и елинска отрова. Българинът беше изключен от владишкия сан, а ако случайно достигнеше да бъде владика, той преставаше да бъде народен бранител. Гъркоманщината в Търново се дължи главно на обстоятелството, че тоя среднобългарски център бе седалище на едно елинизирано архиепископство.* Гъркоманството в чисто български градове или в такива, дето мнозинството е било българско, като Сливен, и дето е нямало владици, се засилва главно от началото на XIX век поради духовното и народно пробуждане на самите гърци и опита им да свалят турското иго през време на Заверата (1821 г.). Гърцизмът в Сливен се разви именно през тоя къс период и колкото бърже се загнезди, толкова бърже и изветря. Ето защо Сливен, далеч от контрола на митрополията, под която се е намирал в духовно отношение до горното засилено течение, е расъл изключително под местни български пастири, люлка на които бе чисто българският квартал Клуцохор със своята тъй наречена Попска махала. Както пише сам Селимински, „славянските слова“ в Сливен са били и едничката позната тук писменост до XIX век.[336]

В началото на XVIII век, вън от споменуването на Сливен в татарските хроники, пасажи от които е възпроизвел Хамер, бегли бележки за тоя край се дават и от Мелетий в неговата „Стара и нова география“ (Γεωγραφία παλαιὰ καὶ γέα — изд. 1728). Впрочем тоя труд не дава почти нищо ново за Югоизточна България. „Сливен — пише Мелетий — е бил един от тия градове, които не са имали епископски трон.“ В черковно отношение Сливен се е намирал под Одринската митрополия (разбирай: „през визираната епоха“) и като такъв той се изброява редом със Скопелос, Анхиало и други черноморски градове, като Бургас, Василико и т. н. Географията на Мелетий е един от редките гръцки трудове през робството, но от гледна точка на номенклатурата и историята на заселищата е доволно повърхностна и отстъпва място на по-новия гръцки труд (1819 г.) за Пловдивската митрополия. За Ямбол Мелетий пише само толкова, че това име иде от Йоан: „Ιωαννούπολις, καί Ἰωαννίπολις, καί νως Ἰάμπολις“... (p. 439). Споменаването на Загора в същия труд (за Югоизточна България) при Бургас върху трако-римското Девелтус е по подражание на старите географии.

Познатият у мохамеданските източници Сливен под името Ислимие (до Хаджи Калфа), през Мохамеда IV — Исмила, а при Гераевците пак Ислемие, у гръцките източници за същите тия периоди се е наричал Силимно, както е у Мелетий (ἡ Σίλιμνο) или Силимниа, чак до края на гъркоманството в България.[337] От последното название е и презимето на д-р Селимински — като родом от Селимниа или Силимниа (Сливен). Под това влияние името на Сливен у повечето западни пътешественици, даже и след Дибичовия поход (1829 г.), се пише Селимниа, Селимно.

---

* Търново още от средата на XVII век се е гърчеел. Бакшич в 1640 г. пише, че тук българите говорят смесено български и гръцки, а в Арбанаси се говорело сами гръцки („anzi vi è sopra la montagna una villa ancor loro parlano greco“) (p. 79 във Fermendziu).

Вече след тоя поход името на града се приближава към местното си самобитно название Сливен (Сливно, а Исливне у турците).

Вън от обстоятелството, че Сливен поне от края на XVII век е бил под Одринската митрополия и че по гръцки се е наричал Силимно, Мелетий не дава нищо ново или нещо важно за миналото му през XVIII век. В черковно отношение за Сливен през робството можеха да се намерят данни в изгорялата търновска библиотека, а така също в библиотеката на Цариградската патриаршия, дето може да се промъкне българин само като „Златко, любороден елин от Габрово“ или като чужденец елинофил. Вън от един забравен труд, в който се загатва за съдбата на Търновската патриаршия след 1393 год. (и за който става дума по-нататък), за състоянието на православната и арменската черква през време на същото робство се опитал да ни даде някои сведения Рико, английски дипломат в Цариград около средата на XVII век. Според него под Одринската митрополия имало само едно епископство, а именно това на Ахтопол. Поред одринският митрополит бил шести, а търновският — седми. Под последния имало три епископства: Ловечко (Lophtzus), Преславско (Presilava) и Червенско (?) (Zenouos). Созопол, ако и да е имал епископ, зависел направо от патриарха, а не от одринския митрополит. Рико не можал да си обясни защо Ипекската архиепископия (с 16 епископии) и Охридската (с 18 епископии) са отделни от Патриаршията.*

На въпроса дали до края на XVII век е имало католици в Сливен, трябва да се отговори отрицателно. Католишката пропаганда в България се засили особено в XVI век и трая до края на следния, през което време папата, възползуван от робството и подчиняването на българския патриархат под Цариград, попъстря българските краища с разни агенти от разни ордени (най-вече йезуитски и францискански), между които е имало видни български възпитаници на Ватикана. Те са сполучили да покатоличат около 60 000 души, най-вече в Пловдивско и Никополско. Един от близките на Сливен католишки центрове е бил Одрин, но нийде не се споменува за католишка пропаганда в околните на Сливен градове, а още по-малко в самия Сливен.**

---

* P. Rycaut. The present state of the Greek and Armenian churches. London, 1679, p. 86—89.

** По предание, запазено у сливенската фамилия Козаровци, се помни за идването в Сливен на един от членовете на тая фамилия, облечен в дрехи „като католишки поп“. Той бил „непрокопсан“ син на хаджи Кужо — родоначалник на същата фамилия. Хаджи Кужо живял в Клуцохор към края на XVII век. Той бил богат овчар с мандра при село Джиново (до Сливенските минерални бани); ходил е на хаджилък; при туй според преданието той отишел до Цариград пеш, носещ голямата си овчарска тояга, напълнена с пари, и придружен от вярното си куче. Отличавал се с набожност: при самата мандра имал килия, дето ежедневно прекарвал по няколко часа в молитва. Един от синовете му, за когото се загатва по-горе, излязъл „не-

Католиците из Пловдивско са били по-рано богомилски еретици (павликяни), а в Сливен не се чува нищо за следи от тия средновековни български сектанти. В навечерието на падането на българското царство Сливен е бил един манастирски, чисто православен център. Преминаването през него във времето на цар Ивана Александра на двама адамити или исихасти на път за Търново не е оставило никакви спомени в града, а още по-малко — богомилски следи.

Въпросът за католишки следи в Сливенско визира и тоя за вероятни идвания на известните привилегировани търговци рагузяни в Сливен. Собствено, те са били първите сеятели на католицизма в България след заробването ни. По подражание на тях видни българи от западния край, особено от Чипровско и Никополско, се зачуват с презимена, окончаващи на -ич (Парчевич, Пеячевич и т. н.) или на -ус (Деодатус, Никополитанус) и т. н., тъй както останалите българи си погърчваха имената: Кръстев — Ставриди, Иванов — Иоанидис, и т. н.

В „Acta Bulgaria Ecclesiastica“ на унгарския българин Ферменджиу няма нищо за католицизъм в Югоизточна България и специално в Сливен.

Съвсем друго бе униатското движение в Сливен и между сливенци от средата на миналия век; то беше чисто народно, а не религиозно веяние. Насочено за по-скорошно извоюване на черковни правдини, то се спря със самото реализиране на последните. За протестантизъм в България до първата четвърт на XIX век и дума не може да става. Американски мисионери, ако и да са натоварили двама сливенски свещеника да преведат Евангелието на български (около 1825 г.), едва ли са стъпвали в Сливен, а още по-малко да са оставили какви и да е последователи тук. Преводът пропада, а мисионерство в Сливен не се чува дори до Освобождението, ако и след Кримската война някои протестантски мисионери да боравеха в близките на Сливен градове — Ямбол и Стара Загора. Сливенското понятие „прутистантян“ (протестантин) възникна, собствено, след Освобождението. Днешният молитвен дом на шепа протестанти в Сливен (евангелисти) е съвсем ново явление. Въобще протестантското движение у нас е дело на американски мисионери.

прокопсан“, „развейпрах“ и „си взел очите надалеч“. Липсва от Сливен много години наред и веднъж ненадейно „се изтърсва“ в града да иска наследство. Както се спомена, облечен бил в расо „като католишки поп“, но дали действително е бил католишки агент, не се знае. Роднините му под предлог, че не го познават, отказали да му дадат припадащия му се дял от наследството. Той се изгубил безследно („отишел, та се не видял“). Потомци на хаджи Кужо са били двамата братя Симеон и хаджи Тодор — единият от Клуцохор, а другият от Сливен. Дядо Симеон „се метнал на майка си“, обичал Бакхуса и оставил дълбоки спомени между съвременниците си за своята скромност и честност.

През XVIII век Сливен се споменува още и от Паисий, продължителя му Спиридон и немеца Щритер в обемистия му труд „Memorial populor Septentrional“ (1779 г.).[338] Но всички тия не визират Сливен в XVIII век, а миналото му до турското идване; тогава, когато Паисий и Спиридон като българи посочват нещо за Сливен, вън от чуждите хроники, Щритер ни препраща изключително към византийските източници и в тая смисъл не ни дава за града нещо ново и свое.*

По-друг е вече Софроний, който като чад на XVIII век и родом от Котел е познавал лично Сливен. Той го споменува в третата четвърт на тоя век, през Руско-турската война около 1775 г. Когато русите превзели Русе, Силистра и Варна, Котел е бил пазен от един паша арнаутин, който имал едничката задача да гледа, щото турците да не избягат през прохода на тоя градец, „какъвто обикновено им бил обичаят“ през руските войни. Кадиите, чаушите и субашите от Котел и околните краища на Североизточна България се събрали тук, но като узнали, че великият везир бил заобиколен от русите, тръгват да бягат и се прехвърлят на юг от Балкана в Сливен (срв. L. Leger, Mélanges orientaux. Paris, 1883, p. 392). За подобно бягане през същата война пише и Хамер, когато в навечерието на Кайнарджишкия мир идването на русите чак до Шумен изумява цялото турско население в Североизточна България, а още повече техните паши и други висши чиновници, които със страх и трепет минават Балкана и се спасяват в Карнобат (1774 г.). Сливен повторно е засегнат в Софрониевата автобиография през време на патилата му, преди да прибегне към анхиалския владика. По една разправия из търговското му минало Софроний е бил докаран в Сливен заедно със съгражданина си хаджи Власи. Сливенският бостанджибаши ги предава на местния ортачауш; те са пътували в големи изпитни под горещината от Сливен до Кортен, последвани от самия бостанджибаши. Тоя бостанджибаши, със седалище в Сливен, е бил родом от Карнобат и се е наричал Сербезолу Мехмед. От него Софроний немалко си е изтеглил. Той може да се счита за физическия виновник на по-нататъшната съдба на Софроний, когото срещаме във Враца и Букурещ с дух и трудове, които го правят една от най-ярките звезди на нашето Възраждане.

---

* Срв. Stilbnus (Сливен): Urbs, Alexander Bulgarus ad Stilbnum castra habet (II, p. 858 — за 1341 г.). „Eo cum exercitu venit, Ioanni Pal. contra Ioannem Cantacuz. auxilio futuris“ (p. 867 — за 1344 г.) и т. н., въобще данни, с които се срещнахме на съответните места. Заслугата на Щритер се състои най-вече в това, че той е съумял, ако и не критически, да компилира разхвърляния материал за разните народи, визирани у византийските и други писатели.

СЛИВЕН ДО 1830 Г. — ПРИШЪЛЦИ, ПАМЕТНИЦИ И ПРОИЗШЕСТВИЯ

Сливен с оглед на населението му до 1830 г., като дело на бързото нарастване на града през даалийските и кърджалийски върлувания, е бил почти същият, какъвто го виждаме и днес. Още в първата четвърт на XIX век някои пътешественици броят в него около 25 000 души. Три четвърти от тях се изселват в 1830 г. и Сливен трябвало наново да се заселва. Освободителната война докара нови изселвания и едва наскоро Сливен достигна такъв брой жители, с какъвто се е радвал век преди. Нещо повече — днес липсват по-голямата част от сливенските паметници до горната дата (1830 г.). Джамиите на града — като робствени обелиски — днес са съборени. Многобройните разкошни чешми, покрити с кубета, засенчвани от широки стрехи, вековни дървета и съблазнителни асми, с избликваща студена вода, днес са затрити и жалко възпроизведени със струпани тук-там кюнци, покрити с груби плочи и камъни, споени с глина — всичко това без всякакъв стил и ефект. Същото се отнася и за многобройните сливенски шадравани (фонтани) из местните площади и богати дворове. Собствено, днес в Сливен няма никакви шадравани и това название като оцеляло отчасти за площада на Абапазар ще остане само един спомен от робствената архитектура на Сливен. (За образец на старите фонтани из сливенските дворове може да служи тоя, до днес запазен в двора на Кольо ефенди — Бахчеванов.) Трябва да признаем, че турците по грандиозност на зданията надминаха и византийците, а камо ли българите, ако и последните да бяха истинските майстори на тая своего рода турска архитектура.

Високите каменни стени около Сливен (шарампол) — като дело пак на робството — днес са заличени от основа. През 1830 г. ентусиазирани сливенци, в път да се изселят, изгарят почти половината от къщята си и разрушават сума паметници. „Прелестният Ислемие“ на Хаджи Калфа, „райският Дамаск“ на генерал Джокмъс и т. н. се оголва и се обръща на жалки останки. Почти всички пътешественици, които са минали през Сливен след 1830 г., забелязват, че „Сливен много е пострадал от войната“ (Дибичовия поход, 1829 г.). Множеството хидравлически машини (чаркове) за напоиване на широки и разкошни градини, за каране бари, тепавици и воденици, от които се е възхищавал кримският хан Селим Герай през време на пребиванието си в Сливен (август 1702 г.), днес липсват в самия град и са заменени с все още примитивни воденици или дараци. Даже старобългарската система на тъй наречените жрънки („мѣста жрънчана“, μυλῶν, pistrinum) е вече забравена в града. Като едничка и подновена следа от това интересно водостроителство бе воденицата край салханите, наричана „караджейка“. В Сливен до епохалната 1830 г. са цъфтели две важни производства: фабрикуване на оръжие и розова есенция. Първото — като дело на XVII и XVIII векове, благодарение на местните условия и турската подкрепа през епохата на даалийски и кърджалийски върлувания, е било тъй развито в града, че Eneholm дори през 1829 г. нарича Сливен „фабрика за оръжия“. Сливенските шишанета са се търсели в цялата Турска империя. Това оръжейно производство, като един от първите физически фактори на сливенското „хайдутство“, днес освен че е изчезнало, но е забравено безследно. Розовите градини в Сливен, за които пише генерал Божур след първата Френска революция, развеселявани от песните и игрите на сливенските моми, днес са заменени с гьолища, драки и филоксерни мараши.

Счетохме за нужно да изложим тия загуби и промени на Сливен не с цел да се просълзим за „зеленото парцалче“, а за да се види в общи черти вънкашното състояние на Сливен през последните два века.

И до годината 1830 мнозинството на сливенското население е било българско. Колкото градът да е имал турски изглед поради многото тук джамии и чешми и поради смесената носия, турците по брой са идели след българите. Вън от свитите цигани и арменци съответно край Бармука и между Ескиджами и Машатлъка, през началото на XIX век в Сливен се загнездват татари и двама-трима евреи. Гърци в Сливен е нямало, а едничкият грък, който е дошел да изпроводи гъркоманщината в града, е бил прочутият Цукала (между 1835 и 1840 г.). Размерите на сливенските квартали, със съвсем малки промени от Освобождението насам, са били същите, както и преди 1830 г. Масовото преселване на татари в Сливен (мохамедани) ни отнася в 1811 г., в навечерието на „голямото чумаво“. Те се смъкват от Южна Русия през Руско-турската война. Те не са от Кримско, а от Бесарабия, която вече след Букурещкия мир премина в руски ръце. Както е известно, изпразнените от тях бесарабски полета систематически се заселваха, особено от 1830 г., с български бежанци, които благодарение на трудолюбието си обърнаха тия полета на „градини“, както се изразяват самите руси.

Преселените в Сливен татари, едва сполучили да съградят няколко къщи край реката от северната страна на днешната улица, водеща за градската градина, били са заварени от върлуващата чума, която, както казват, изморила една четвърт от сливенското население. Всички почти тъй преселени татари измират през 1812 г., а направеното от тях място се нарекло Татармезаръ (Татарски гробища). Днес съвсем малко сливенски турци посочват татарското си начало, а ако има оцелели такива, те са потомци на татарски първенци, заселвани в сливенските села от Крим. Интересно е, че за преселените в Сливен татари се отредило място не в български краища, а в чисто турски квартал, който от Освобождението насам е прошарен с българи. От това може да се заключи, че съгласно дадените привилегии на войнишкия Сливен мохамедани не са могли да заселват български квартали. Спомен за ангария от страна на сливенската рая при построяването на татарските къщи в Татармезаръ[339] не се помни.*

Вън от тия измрели татари в Сливен още от около средата на XVIII век се заселват две-три християнски фамилии из Южна Русия, за произхода на които нищо положително не се знае. Преселването им ще се отдаде ако не на руско-турското брожение между 1672—1674 г., то поне на войните след превземането на Крим от русите (1736 г.), вероятно в промеждутъка до 1771 г., когато Долгоруки взема клетва от татарите в Русия за вярност. Стари сливенци, вероятно под впечатлението за руско-турските разпри около татарите, разправят, че тъй заселените в XVIII век две-три фамилии от Южна Русия в Сливен били татарски християни. И до днес в Сливен се чува име „Татарлиовци" на цяла една фамилия. Един от тях, дядо Стоян Татарлията, помни много добре идването на русите в града (1829 г.).

Друга една фамилия, за произхода на която се посочва пак Южна Русия, е тая на Гаджаловци. Двама от потомците им са били свещеници в Сливен. Единият от тях, поп Атанас, който умря преди десетина години, бе личен и примерен сливенец. По дядо Нойко сливенските Гаджаловци си водели началото от тъй наречените християнгаджалъ (гагаузи?) откъм „Бендер, Акерман и Тайган". Те са се преселили в Сливен след превземането на южноруските днес покрайнини, които по-рано били в ръцете на турци и татари. Това станало, „когато духовният център на руските мохамедани, наречен „Озолу", бил изгорен от русите — „сто и петдесет годишна работа". Загадъчното Озолу ще е Азов, а преселването на християни оттам в Сливен ще е във връзка с руско-турската война от 1736 г.[340]

От станалите в Сливен по-важни произшествия, вън от кръга на духовните и политически движения, ще отбележим на първо място метежа между 1810—1812 г., когато сливенци убиват местния потисник чорбаджи Андон и сподвижника му по грабежи — аянина турчин. Колкото и да е извънредно интересно това произшествие, трябва със съжаление да добавим, че повече от тия редове, които ни е оставил д-р Селимински, ний не притежаваме. На второ място иде последвалата след това чума (1812 г.), известна между сливенци и в цяло Сливенско под името „голямото чумаво". По-голямата част от сливенци са напуснали през тая година домовете си и са бягали в Балкана. През градските врати на местната крепост (шарампол) са се изнасяли ежедневно по 50—

---

* В Габрово, когато татарите след Кримската война се заселват там, габровци били задължени да им построят 140 къщи. Срв. Гъбенски за Габрово, с. 25.

60 „леша“. Погребвачите са били бедняци, на които „от нищо не им мигало окото“, и за да не ги хващало чумата, са се „нарязвали както трябва“. Някои от тях са имали куража „да се правят на чума“, тъй като тоя епидемичен бич е минавал пред изуменото население за чудовище във форма на човек, и са се втурвали в чуждите домове, преоблечени като кукери (днес забравена карнавалска дегизировка по сливенските села), с големи звънци по краката и около врата, с биволски рога върху главата и т. н., за да плашат суеверните и прибират вещите им.

Сливен пострадал значително от тая чума, но при липсата на статистика самият факт за измирането на цялата татарска колония в града говори за броя на изгубените сливенци. Много къщи запустели, а цели семейства се разредили или изгубили.* „В 1812 г. — пише Селимински — цялото ни семейство се унищожи от чумата“ (Зап., I, с. 7).** А при това около същата тая дата Сливен все още не се е успокоявал от слухове за кърджалийски и даалийски нападения.

Иде епохалната 1821 г. — Заверата, — началото на зазрялото политическо движение в Сливен и на българското организирано хайдутство.

На 26 окт. 1825 г. пристига в града странствующият дотогава из Азия и Европа учен сливенец Селимински, за да влее една животворна струя в неудържимото гъмжение [стремление] на своите съграждани към светлина и отдъхване.

Година след това сливенци биват зрители в Цариград и в самия Сливен на еничарската резня.

Вече в 1828 г. те чакали ежеминутно идването на русите и ги посрещнали в града на следната година с неописуем ентусиазъм и всред нечувани излияния на братски чувства и готовност за отмъщения.*** Сливенци си отдъхват за малко, а събираните от векове в сърцата и мускулите им омраза и енергия се изливат в нечувани подвизи и ужаси. Всички сливенски села, дори и тия между Нова Загора и Стара Загора, са били в ръцете на сливенските „улинтири“ (доброволчески въоръжени чети), които ходели от село на село да грабят и секат тамошните турци. Готвеното в Сливен общобългарско въстание се осуетява. Скоро се сключва Одринският мир и „братушките“ трябвало да се оттеглят от заетите подбалкански пунктове. Между сливенци настават горчиви разочарования и отчаяние. Оттук и решения към крайности. Мнозинството решава да придружи русите и се засели зад Дунава. Решени да не се връщат и да не оставят прекрасните си домове и богатства в ръцете на турците, те се подпрятат и всред приготовленията за изселване почват да горят, трошат и коренят. Три четвърти от Сливен остава в пламъци и пепел. От тая дата почти половината от историята на Сливен през XIX век ни отнася към съдбата на сливенци, разпръснати във Влашко, Молдавия, Бесарабия и Крим.

---

* От преданията за върлующа в Турция чума като най-старо се е запомнило това за чумата от 1812 г., обаче тая дата не е най-старата. Турция е била систематически газена от чума. У Хамер се срещат множество дати, през които е запомнено върлуването на чума още преди 1812 г. Даже в западната литература не липсват специални съчинения по въпроса за тоя тъй акуратен бич в Турция.

** По думите на стари сливенци, от чумата умирали повече татарите и другите нехристиянски елементи в страната, които не се държали чисто. Имеющите възможност бягали по боазите, дето прекарвали цели месеци под шатри.

*** По думите на очевидци при влизането на русите в града е имало сливенци, които умрели от радост, както изрично потвърждава това самият Иван Добровски. От тоя и други факти се вижда, че сливенци са познавали русите не само като неприятели на турците, но като славяни — нещо обяснимо с честите търговски сношения на сливенци с Южна Русия, участието на същите като турски войници в по-ранишните руско-турски войни и т. н.

ШАРАМПОЛ

Под това название се разбират каменните стени, с които е бил заобиколен Сливен до 1829 г. Тия стени са наподобявали средновековните огради и укрепления на укрепените градове, но те не датират от българското царство, а от средата на робството ни под турците.

Шарамполът е бил построен за охрана на Сливен от разни разбойнически нападения. Последните са били чисто турски и са останали в измъчената памет на българското население под изразите „даалийско“, „капасъшко“ и в по-ново време — „кърджалийско“. Тия нападения са били въоръжени и масови. Сган от малоазийски мохамедани, от разни тюркски колена са нахълтвали в полуострова, за да грабят и разсипват цели села между Одрин и двете морета, а най-вече в днешна Южна България. От тия турски разбойници са страдали пряко българите, а посредствено [косвено] и турците, защото първенците турци са владели като спахии, заими и богати чифликчии цели български заселища и земеделческите райони. Ограбването и разпиляването на българските селяни по тия краища страдали са материално и техните експлоататори — султани, бейове и паши. Ето защо за охрана на заселищата против тия разбойници съдействували са и самите турски власти.

Заграждането на Сливен със стени е станало още и по съображението да се запази един богат индустриален и промишлен център. Ето защо Сливен е бил един от най-редките градове, които се удостояват с подобна ограда. Но това, което е важно, сливенският шарампол е послужил за защита не само на града Сливен, но и на неговите околни села, жителите на които са намирали тук временен или постоянен подслон. Оттук и бързото нарастване на града.

Още в края на царуването на Мохамед IV — епоха, която, собствено, е началото на неудържимия турски упадък — в Одринско и Югоизточна България се зачува върлуване на турските шайки. Сам Мохамед IV край удоволствието си по лов из Одринско и Сливенско е имал случая да изгори живи няколко главатари на турски разбойници, както се видя на съответното място.

Английският историк Рико, съвременник и очевидец на турските ужаси от 1660 и 1665 г., като говори за заробванията, преселванията и т. н. суровости над християните, ето що пише: „Турция — империя тъй обширна, е днес обезлюдена. Селата са напуснати, а цели прелестни и плодородни области остават необработени и се обърнаха на пустиня“ („But this Empire, as vast and large as it is, is yet dispeopled, the villages abandoned, and whole provinces as pleasant and fruitfull, uncultivated and turned into a desert or wilderness“)*. Тия кратки думи са достатъчни, за да охарактеризират не само XVII век, но и цялото робство.

От посичането на няколко разбойнически главатари в Ямбол и Пандаклии в присъствието на самия султан Мохамед IV се вижда, че разбойническите шайки са върлували наблизо до Сливен. Екзекутирането им от самия султан никак не е спряло понататъшната практика на живите им другари, които се умножавали от ден на ден с полудива паплач от Анадола. Напротив, именно от края на XVII век се зачуват въоръжените орди на даалии и капасъзи, често пъти предвождани от необлагодетелствувани високи сановници. Години се минават и днешните старци са запомнили от бащи и деди само подвизите на дишлии и кърджалии — второ издание на един и същ режим — суровост и разбойничество.

Подробности за първите не се знаят, но в паметта на старите са останали силуетите на мохамедански орди с грозни физиономии и страшни облекла. Знае се например, че кауците на даалиите са били „един аршин високи“, а самите те били въоръжени от глава до пети с ятагани и пищови.[341]** Капасъзите са били полуголи, с коне и въоръжени с брадви и сатъри — нещо, което е напомняло хуните. Те са нападали градове и села посред бял ден, грабели, палели и влечели със себе си маса роби. Най-гибелното за българите е било крадането на децата им, продавани от тия шайки като роби: „taking their children to sell for slaves especially the Bulgarians“*. Тия роби, мъжки и женски, са били изнасяни като жива стока вън от България и даже далеч от Турция и както твърди същият Рико, били продавани вместо руси и маджари! Ако това е ставало в XVII век, можем си представи каква е била съдбата на българите в по-предните векове. Населението, изложено на такива изпитни, напущало селата си и бягало в градовете или по планините и горите: „Choose to abandon their dwellings, and wander into other cities, or seek for refuge in the mountains, or woods et the country“ (пак у Рико). По тоя начин нараснаха много градове в Южна България, а усойните планински кътове на староплaнинската верига се прошариха с нови български заселища. Вече към края на XVIII век, когато кърджалиите като местни разбойници проникнаха и в тия закътани балкански краища, едно обратно движение настана от планините към подпланинските смесени градове. Сливен поглъща голяма част от мъждеющите старобългарски заселища на север и запад от него: Раково, Асеница, Кортен, Твърдица и т. н. Част от населението на Южна България, особено това между Пловдив и Нова Загора, между Нова Загора и Бургаския залив, се преселва за по-голяма безопасност къде Одрин и Цариград и се погърчва отчасти, а друга част ударва чак в Мала Азия, особено в Брусенския вилает.

---

* Rycaut. The history of the present state of the Ott. emp., London, 1682, p. 323.

** Тия кауци са били познати още с името зюмрета. Даалиите (горци, планинци) са образували в Мала Азия нередовни полкове войска, наричани зюмре-оджагъ. В песни из Сливенско се пее за кабадахии в Ямбол и еничари в Сливен, с които са се били войводи из Сливенско. В потушаването на сръбското въстание между 1804—1806 се чуват дахии, срещу които паднал и сливенецът Конда в 1807 г.

Копривщица, Ихтиман, Калофер, Габрово, Арбанаси, Жеравна, Раково, Асеница и др. значително са пострадали от обири и пламъци. Някои от тях са били от основа разсипвани.**

У сливенци има доволно много спомени за по-префинените даалийски издания — дишлиите. Те са ходели също на чети по селата, кондисвали са по седмици в българските къщя, дето са гуляели и мърсували за сметка на невинното население. На излизане оттам искали са парични суми като възнаграждение на това, че са си трили зъбите при безплатното ядене. Това възнаграждение се наричало дишхакъ (зъбно право). Никога историята не е запомнила подобно по-духовно и цинично разбойничество. Тия дишлии са идвали в Сливен, види се, още доде градът не е бил заграден със стени. Така дядо Нойко разправя, че те къртили вратата на сливенския богаташ Васил, или Василчо Мангъроолу (първия съпруг на хаджи Калуда Хаджидобрева), домът на когото е бил до западното крило на днешната сливенска гимназия. Вратата на тоя двор е била обкована с големи мангъри като бакърени пулове. Стари сливенски къщя и до днес сочат на едно минало без сигурност за имот и живот: заградени с високи и дебели стени, подобно на крепост, а пътните врата почти хромѝца дебели, обковани с големи главести гвоздеи и заключвани отвътре със синджирлия мандало и други железа.

---

* Rycaut, op. cit., ibid.

** Английският офицер Кепел, който бил в Сливен, Тича, Котел и т. н. през 1829 г., пише, че цветущото някога заселище Dragoi (днес Драгоево в Преславско?) през тая година било все още в пепел — следи от разрушаването му през 1789—1790 г. от известния разбойнически главатар Гяур Имаум (вероятно ренегат). Срв. Keppel, Narrative of..., II, p. 4.

За дишлиите се чува дори до 1829 г. Между тях е имало и пирати — лазовци, които вън от пиратството си са искали и дишхакъ̀. По тоя начин се разсипват много заселища по Бургаския залив, както ще се види по-нататък. Срещу дишлиите по Сливенско се подвизавал сливенският войвода Тахир ага, който сам, придружен от заптиетата си, е ходил по селата с „кирпидени в дисагите“ да вади зъбите на дишлиите: „ал сана дишхакъ̀“. Последният израз е познат и в Бургаско, дето също се срещали разумни турци, готови да закрилят беззащитните българи от тия пладнешки разбойници.

Основата на дишхакъ̀ лежи в самия турски режим и деребейство. Високите чиновници са пътували по селата безплатно. Придружавали се от свити, които отнемали добитъка на селяните, кондисвали [отсядали] в домовете им, карали дъщерите им да им наливат ракия или да им чепят и ядели безплатно. Това се практикувало, току-речи, до половината на миналия век. Нещо повече — те „берут деньги с жителей за то, что утруждали свои челюсти едою их хлеба“. А това бе същността на дишхакъ.*

И тъй, разбойническите нападения към Сливен от даалии, капасъзи, дишлии, кърджалии и т. н. накарват сливенци да вземат мерки и да запазят богатия си град от обири и пламъци. Заграждат го със стена и траншеи, познати под името шарампол. Това название не е българско и ако се съди по последния му слог, ще е от гръцки произход (пол от πόλις=град). Шарамполът в Сливен ще е от XVI век или от началото на XVII век, защото за началото му никой от старите хора тук не е запомнил каквито и да било данни.[342] Каменните стени на Сливен, познати под горното название, ще са били почти в едно време построени с шарамполите на Ихтиман, Стара Загора, Котел и т. н.** Тия каменни стени са опасвали Сливен само от южната му страна, която не е била естествено укрепена с баири. Шарамполът е почвал от вардаджийницата над Гюрчешма, срещу селищкото устие, оттам е вървял край Селищката река и течението на тъй слетите при Ескинамазгях две реки и стигал чак до другата вардаджийница край тракийските могили под днешната железопътна станция.

---

* Срв. Записки военно-топографического депо. Спб., 1838—1840 г., с. 276.

** В Стара Загора българи и турци храбро са отблъснали нападенията на Кара Феиз чрез тъй заградения със стени град.

Останалата част на града е била защищавана с окопи пред набити високи колове (казъци). Мястото около днешната „варда“ под Хамамбаир край Куруча е било гъста и стара гора. Старци разправят, че там ставали ежедневни убийства и че даже телата на убитите са стояли дълго време непогребани. Това се отнася найвече за епоха, през която Сливен е бил обсаждан. Гористо място е било също и пространството около днешните салхани. През 1829 г. там е имало най-вече орехови дървета. Кварталът Клуцохор е бил защищаван на изток с шанцове пред казаната гора под вардата, на юг — ст Хамамбаир, а на запад — също с шанцове. Последните почвали от днешната „варда“ край пътя за Ръчица и стигали до воденицата под аязмата „Кръстовка“. Вън от каменните стени, под днешните артилерийски казарми, като почнем от холерните болници, дето е имало дебела дъбова гора, та по посока към Бършан, е имало дълбок окоп (лагъм), вероятно правен след каменните стени. Това се види и от думите на поручик Енехолм (през 1829 г.), който пише, че след заграждането на Сливен със стени турците направили някакви окопи около града: „dans la suite, les Turcs ont élevé quelques retranchements de terre“ (op. cit., p. 117—119). Възможно е тоя „лагъм“ да датира от приготовленията срещу Дибичовия поход.

Сливенският шарампол е бил висок пет метра и имал няколко врати при съответните места, дето са водели разните пътища за града. Тия врати се пазели от българска стража и се затваряли, след като се смръквало. Върху всяка врата е имало построени кули, които са служели за стражарници и наблюдателни пунктове, а в каменните стени имало дупки, през които пъхали шишанетата за бой срещу нападателите. Дедите и бащите на 80—90-годишни сливенци са разправяли как тукашните баири и „ормани“ са почернявали от бягащия селски добитък, гонен от даалии и капасъзи из околността на Сливен. Обаче последните не можели да влязат в Сливен. Приближаването им към града откъм Балкана е било предотвратявано от сливенските дервентджии около стражарницата под Демиркапия и при тая около Джендемдере. Там дервентджиите в случай на опасност биели даули и палели огньове, като се защищавали край другото оръжие и с харби — къси копия, остри на върха, подобни на шишове. Стените на сливенския шарампол почнали да се сриват след 1810 год., когато величието на кърджалиите, като последно издание на въоръжените турски шайки, угаснало. След това почнали да остават следи от „табии“ и някои и други стърчащи кули, по дireците на които направили бесилки. Доскоро мястото около вардата срещу Селището се наричало „Табията“. Вече след Руско-турската война през 1829 г. се затриват и турските укрепления заедно със следите на шарампола.

За характеристика на епохата, а също и за начина на варденето и укрепяването на българските заселища за отбрана срещу въоръжени турски шайки, заслужава да се приведе част от песента за помака Сирак Али, народен герой срещу кърджалиите.*

Градовете вред се оградиха
със дълбоки шанци, с шаранполи,
закриляни с чести частоколи —
гръничови и церови коли,
сѐ забити един покрай други,
горе остри на четири ръба,
а пък зад тях старо и младо
варди стража и нощна пусия
от грозния кърков кърджалия . . .

Коловете са били от дъбово дърво (цер — черен дъб), забити един до друг и високи 5—6 аршина, пред тях е имало окоп, а върху им мазгали и митризи. Шарампол в тясна смисъл се наричали дупките в каменните стени, през които са гърмели с дебели шишанета. Котел, отначало укрепен само с окопи пред забити колове и защищаван даже с натрупани около града коля, е бил отчасти заграден с каменни стени много по-късно от Сливен, а именно по време на известния първенец Божил (края на XVIII век).

Кварталът Ново село в Сливен е пострадал най-напред. Той е бил изгорен към края на XVIII век, вероятно през време на разбойническото нападение, когато сливенският аянин е поискал от Цариград помощ от редовна войска. Изпратен бил един бостанджибаши с малко кавалерия и няколко топа да гони нападателите, но не влязъл с тях в сражение и се върнал обратно.**

Редовната стража за отбрана на Сливен се е състояла от местни привилегировани българи, наречени както и в Котел харбалии, откъдето и презимето на тукашните Харбовци.[343] Сливенските Харбовци впоследствие са били подред видни тюфекчии (пушкари). Градът Габрово, който не бил заграден със стени, а само с окопи, вместо харбалии имал е тъй наречените панти.

С името на кърджалиите сливенци са доволно запознати. Те са нападали няколко пъти града, но са бивали отблъсквани. Тук за последен път се чуват през 1804 г., когато още преди да се нахвърлят върху укрепленията, са били разпръснати от организиран по европейски образец корпус от пехота, кавалерия и артилерия. Оттук се види, че тия разбойници са били немалко на брой.

---

* Срв. сп. „Труд“, III, кн. 2, с. 283.

** Почти всички неукрепени места в Сливенско са били изгорени и разсипани. Към това време би могло да се отнесе изчезването на близките до града села Гергювиц и Тавазлии. Ново село ще е било изгорено в 1800 г., почти едновременно със селата Жеравна, Раково, Елена и т. н. (последното на 23 април 1800 год.).

Сигурността на укрепените места с шарампол в сравнение с неукрепените е подчертана и в песните:

В Жеравна огън гори,
а в Котел хоро играй . . .

(Котленска песен, с която се визира изгарянето на Жеравна от кърджалиите и сигурността на котленци като укрепени.)

На следната година и през 1806 г. те разбиват около Странджа изпратения срещу тях карамански губернатор Кади паша. Със смъртта на Пазвантоглу (1806 г.) кърджалийските орди се разпиляват. Последните им дири ни отнасят в Македония и Северна Гърция под водителството на Пехливан Баба паша. Последният по думите на Пукевил е бил българин от Балкана („du mont Hémus“). Отначало бил пехливанин, после се отличил във войните с русите и станал паша на Лепанто. Върлувал е главно срещу гърците, а ордата му се е състояла най-вече от българи, все родом от балканските кътове („du mont Hémus“). Тези кърджалии били добре въоръжени, а при това боравели и с копия, които те отнели от казаците през руско-турските войни. Оттук може да се заключи, че тия кърджалии са бивши български доброволчески отряди, вероятно от категорията на привилегированите войници, каквито е имало в самия Сливен, Жеравна и околните села.

Известно е, че кърджалиите, дори до погубването на Али паша Янински († 1822 год.), от времето на Пазвантоглу са играли вече не чисто разбойническа, а политическа роля. С помощта на тях Пазвантоглу е заплашвал и самия Цариград. Подкупвали са везири и предлагали претенденти на султанския престол, какъвто е случаят с върбишкия султан, и т. н.

Ето прочее при какви условия се заправя и срутва сливенският шарампол — паметник на робство и разбойничество.

Едни от първите западни пътешественици, които пишат, че Сливен е заграден със стени, са Тилиен и Хюц. Поручикът от генералния щаб Енехолм пише в 1830 г., че Сливен е бил заграден някога с каменни стени („cet emplacement avait été entouré jadis d'un mur en pierre“). Априлов по данни на преселени във Влашко и Русия сливенци пише в 1841 г., че Сливен е заграден с каменна стена и имал няколко укрепления. Мострас, много покъсно и черпещ сведенията си главно от турски източници, казва, че Сливен (Islimyè) е заграден със стени. В Encyclopaedia Britannica (1860 г.) Selimno, Islemie също е изображен като опасан със стени („it is enclosed by walls“). Очевидно е, че писателите след 1830 г. вървят по инерция на писаното за Сливен от постари пътешественици. Така в The Imperial Gazetteer (London, 1873) Selimno, Islamdji a walled, и т. н.*

---

* Срв. Cahmber's Encyclopaedia, VIII, London, 1874; Selimno, a walled . . . town. Срв. Wright's univ. dict., V, New York, 1856; Selimnia, a walled town и т. н. Walled значи заграден със стени.

На следната година и през 1806 г. те разбиват около Странджа изпратения срещу тях карамански губернатор Кади паша. Със смъртта на Пазвантоглу (1806 г.) кърджалийските орди се разпиляват. Последните им дири ни отнасят в Македония и Северна Гърция под водителството на Пехливан Баба паша. Последният по думите на Пукевил е бил българин от Балкана („du mont Hémus"). Отначало бил пехливанин, после се отличил във войните с русите и станал паша на Лепанто. Върлувал е главно срещу гърците, а ордата му се е състояла най-вече от българи, все родом от балканските кътове („du mont Hémus"). Тези кърджалии били добре въоръжени, а при това боравели и с копия, които те отнели от казаците през руско-турските войни. Оттук може да се заключи, че тия кърджалии са бивши български доброволчески отряди, вероятно от категорията на привилегированите войници, каквито е имало в самия Сливен, Жеравна и околните села.

Известно е, че кърджалиите, дори до погубването на Али паша Янински († 1822 год.), от времето на Пазвантоглу са играли вече не чисто разбойническа, а политическа роля. С помощта на тях Пазвантоглу е заплашвал и самия Цариград. Подкупвали са везири и предлагали претенденти на султанския престол, какъвто е случаят с върбишкия султан, и т. н.

Ето прочее при какви условия се заправя и срутва сливенският шарампол — паметник на робство и разбойничество.

Едни от първите западни пътешественици, които пишат, че Сливен е заграден със стени, са Тилиен и Хюц. Поручикът от генералния щаб Енехолм пише в 1830 г., че Сливен е бил заграден някога с каменни стени („cet emplacement avait été entouré jadis d'un mur en pierre"). Априлов по данни на преселени във Влашко и Русия сливенци пише в 1841 г., че Сливен е заграден с каменна стена и имал няколко укрепления. Мострас, много по-късно и черпещ сведенията си главно от турски източници, казва, че Сливен (Islimyè) е заграден със стени. В Encyclopaedia Britannica (1860 г.) Selimno, Islemie също е изображен като опасан със стени („it is enclosed by walls"). Очевидно е, че писателите след 1830 г. вървят по инерция на писаното за Сливен от по-стари пътешественици. Така в The Imperial Gazetteer (London, 1873) Selimno, Islamdji a walled, и т. н.*

---

* Срв. Cahmber's Encyclopaedia, VIII, London, 1874; Selimno, a walled . . . town. Срв. Wright's univ. dict., V, New York, 1856; Selimnia, a walled town и т. н. Walled значи заграден със стени.

ТУРСКИ ПАМЕТНИЦИ В СЛИВЕН И ГРАДСКИЯТ ЧАСОВНИК

Първите турски сгради в Сливен са били малкото струпани къщи в квартала Ново село и обсебените от турците солидни постройки (като например Дебоя), останали от българското царство. Солидните тук черкви и манастири, срутени от основи, доставят материал за джамии и чешми. Такива е имало на брой много, но потресите от 1829 г. заличават голяма част от построеното след 1388 г. Турската тук колония до XVII век в сравнение с българското население е била много малка. Ако от броя на джамиите се съди за числеността на мохамеданското население в тоя край, то на заварените от Хаджи Калфа три джамии ще се паднат не повече от 1000 души турци през това време. Два века след това джамиите стават на брой 22 с турско население (до Освобождението) от 8 до 10 хиляди души. До 1830 г. в града е имало около 15 000 християни само с три черкви, защото арменската е правена именно в тая година, а синагогата — малко преди Освобождението.

За най-стара джамия минава тая, построена на мястото, наречено Ескинамазгях, до което са и първите турски гробища, днес открито каменливо пространство на пътя от Сливен за квартала Ново село. Тя се е наричала Ескинамазгях джамиси, или по-съкратено Ески джами, и ни отнася към края на XIV век.[344]

Датите на основаването на останалите джамии не са известни, защото повечето от тях са днес съборени, а другите са запустели,[345] па и самите стари просветени турци не разполагат с нужните документи, за да се справят с отдавнашното им минало.*

До Ескинамазгях джамиси е имало друга, наречена Ямалъоглу джамиси, и мечет в самия молитвен дом, който бил заграден с ниски стени, основите на които и до днес личат.[346]

Новоселската джамия е била позната само с името Енидже-кьой джамиси.[347]

Друга подред стара джамия е била Хаджи Али джамиси, или Хаджилар джамиси, на изток от старата болница, срещу дома на Слав Ичеренски, около построената наскоро там чешма.[348] След това иде Къз джамиси (Моминската джамия), по предание строена от богатата Айше Хатун, която дала името си и на турската там махала.[349]**

Джамията над Абапазар, до „циганската баня", се нарича Нурул Кудюс джамиси, в чест на „светая светих" (Ну̀рул Кудюс).[350]

---

* Отчасти ни услужи старият интелигентен сливенски мюфтия Хюсеин ефенди. Някои от имената на джамиите са двойни.

** Според твърдението на стария мюфтия Хюсеин ефенди джамията до новото турско училище също се наричала Ески джами и била построена около преди 300 години.

На запад от шадравана, на празното днес там място около Конортювите болти, се намирала Тахталѫ джамиси, наречена тъй поради туй, че викалото ѝ било от дървен материал.[351]

На изток до градския съвет е била Чорбаджилар джамиси, правена на разноски на сливенските първенци за наказание, че са участвували в революционното тук движение през 1821 г. (Заверата).[352]

Джамията под бившия затвор, на север от „Средната баня“ и срещу Антиковата часовникарница, се наричала Джин Ибиш джами, а според други, вероятно по съзвучие — Джинивис джами.[353] (Думата джинивис у турците значи много старо, предисторическо, а не генуезко, нещо, останало от генуезците, както погрешно мислеше Иречек.* Терминът джин, турен пред собствени имена, значи човек самотник, който се сношава с духовете, оттук и джинджия — човек магьосник. Сливенското село Джиново носи същия корен джин и ще е съкратено от Джин Алиево. Там действително е имало теке, а при това и „сатма чешме“. В Сливен употребяват израза, несъмнено турски: „няма джан джин“ за място, дето няма „жива душа“.** Горната джамия е била построена вероятно на мястото, дето е живеел като самотник Джин Ибиш, защото, както се видя, то е било гористо преди застрояването му. Близо до нея на северозапад имало висок камък, като стълб, наречен Дикилиташ (буквално: изправен, забит камък), който е бил един от пограничните пунктове на Сливен през средата на робството. Този камък не ще е бил заварен така като дело на природата, а изглежда да е бил поставен там още от времето на българското царство, като пътеводен знак при градстанция, каквито е имало и в римско време на подобие на днешните километрически надписни камъни.

Джамията на Татармезарѫ, мястото, дето се заселили руски татари през 1811 г. и измрели от чумата на следната година, се е наричала просто Татармезар джамиси.[354]

Едничката здрава днес джамия, в която турците се молят и от викалото на която се обявява кога е пладне и „икиндия“, се нарича Тузпазар джамиси, на изток от магазина „Д. Г. Арнаудов и с-ие“.[355]

Джамията в махалата Хаджи Махмуд, сред най-старите табахни в града, се нарича Табакхане джамиси (днес заградена, но без викало).[356] Тая при „Гьолджука“ до езерцето, което зимно време служи за пързалка, се наричала Гьолджюк джамиси.[357]

Други: джамията в махалата Хаджи Ахя — Камбуроолу джамиси[358], и тая в Кумлука, днес съборена, Енимахле джамиси, от турското име на квартала Кумлук (Енимахле — нова махала).[359]

---

* За старини от незапомнени времена турците казват „джинивиз вактъндан калма“ (нещо, останало от най-старо време).

** Българите казват още „няма и дяволи, биля“. Въобще джин у турците е имало значение на зъл дух, който у нас е познат под името дявол.

Пак около Ескинамазгях, до дюгеня на Калйцата, се е намирала Бюлбюл ходжа джамиси.[360]

В двора на обсебената от турското правителство сукнена фабрика, [единствена] на полуострова, устроена от Добри Желязков (след 1830 г.), е имало построена джамия за турските чиновници и работници, наречена Хаврика джамиси.

Джамията до Кон-баня, срещу Хамамбаир, се е наричала Хамам джамиси.[361] Неизвестно е дали тя е същата, която се е наричала още и Аладжа джамиси (Пъстра джамия) до бившата държавна болница, на север от Кон-баня.[362]

От останалите в града джамии сравнително по-важни за нас са Хаджи Ибрахим и Хаджи Гидик джамиси. Първата от тях беше на североизток от градския часовник, при дюгените на Машатлъка, доста красива и висока, но пропукана, та от страх да се не събори сринаха я от основи през 1902 г. Според казването на стари хора по-рано тя е носела името на основателя си хаджи Юмер.[363] Построена е била върху български параклис, при който слагали мъртвите, носени за погребение на Машатлъка. От нея е правил своите измервания с „астрономически теодолит“ руският поручик Вронченко през 1829 г.

Хаджи Гидик джамиси, наречена още Хаджи Реджеб джамиси, е била на мястото, дето е днес Лесиновият магазин, т. е. на ъгъла на дюгените срещу хотел „Комерсиал“.[364] Съборена е около 1891 г., а същевременно се затри и находящата се до нея сенчеста и изолирана като мавзолей чешма. По думите на Митьо ефенди тази джамия е била построена в 1710 г. и е притежавала големи имоти и почти всички околни дюгени, които били завещани от хаджи Реджеб. Тая дата е важна, защото ще ни докаже, че черквата „Св. Димитър“, която е зад тази джамия, е основана преди 1710 г., като препостроена в 1831 г., защото да се допусне, че е заправена след 1710 г., е невъзможно. Съгласно турските наредби черква не може да се строи до джамия. Не ще съмнение, че обратното е било законно. Че действително тази джамия е била построена от хаджи Реджеб и че отпосле се нарекла Хаджи Гидик джамиси, се види от обстоятелството, че потомците на хаджи Реджеб са били Шекераа и хаджи Гидик. След Освобождението 3—4 от дюгените на тая джамия са били взети от черквата „Св. Димитър“ и днес са известни с името „черковни дюгени“.

И тъй, сливенските джамии, които по-рано са стърчали над къщите и сред дърветата като обелиски, са били на брой 22, към които трябва да се прибави и старият турски параклис до днешното бояджийско училище. Този брой точно е показан от поручика Енехолм в 1829 г., според когото джамиите в Сливен до тая година са били 21, защото последната по строеж, 22-та, именно Хаврика джамиси, е била издигната около средата на миналия век.[365]

Част от джамиите са пострадали в 1829 г. Английският офицер Кепел, който посетил Сливен в същата година, влязъл в две джамии и ги намерил с изпотрошени прозорци, пълни с нечистотии, с отворени гробове и изпочупени надгробни плочи. Ами Буе в 1837 г. пише, че в „Сливен има доста джамии, но малко минарета“. Генерал Джокмъс разправя, че Сливен „много пострадал от войната през 1829 г.“.

Професор Хохщетер, който посетил Сливен в 1869 г., пише напосоки, че Сливен имал около 30 джамии. Същият брой е показан и в „The Globe Encyclopaedia“ (V, Edinbourgh, 1879), а в [според] енциклопедията на Майер, с данни след Освобождението, в града имало 17 джамии, но повечето от тях били в развалини (17 meist verfallen Moscheen). Каниц в 1872 г. прочел от Хамамбаир 10 минарета, но прибавя, че много от джамиите останали скрити зад дърветата, и т. н.*

От останалите турски постройки ще забележим главно конаците, медресетата и чешмите.

Първият конак в Сливен, дето са се помещавали цялата администрация, правосъдие и военно управление на града с идването на турците, е бил в махалата Ески джами, до Ескинамазгях, откъдето почват да се разпростират и турските махали в града.

Вторият конак бил в Татармезаръ, третият — на мястото, дето е построен днес хотел „Комерсиал“, а четвъртият — на мястото на днешния градски съвет. Подред те биха отговаряли и на съответните четири минали века през робството.[366]

Някои от по-първите и богати войводи на града (по турски: аяни и кадии) са имали свои собствени конаци. Такъв е случаят с войвода Тахир ага до 1829 г., конаците на когото са били на мястото, дето днес е домът на Шкуренко[367] (на средпътя между Средната баня и Кон-баня). До срутването им те са били познати като „веранлъци“, а в дъсчените там двуетажни постройки са се помещавали нестроевите роти след Освобождението. В тия конаци Тахир ага е погубил мнозина турци и българи. В стаята, дето е отвеждал обвинените, имало тайна дупка, въз която Тахир ага е карал жертвите си да стъпват, за да се сгромолясват в дълбоко изкопана яма (хумба), след като ги е чукал с чук по сляпото око. По тоя начин са загивали сума хора. За някои от тях Тахир ага е пущал слуха, че са избягали от затвора му, за да не ги търсят техните влиятелни роднини. Тук са били екзекутирани по същия начин много турски първенци из Сливенско, прочути по зулумлуците си и приканвани от Тахир ага на „зиафет“ в конака му, за да се озоват на дъното на хумбата. По същия начин той погубил двама еничарски офицери, които след клането на Ат мегдан в Цариград (май 1826 г.) се спасили с бягство в Сливен. Единият от тях бил родом от Сливен. Когато дошли русите в града през 1829 г., те открили за пръв път тая хумба и в нея намерили много човешки кости. (Тахир ага се отровил през 1829 год., в началото на юли, защото по искането на Русия той трябвало да бъде предаден на русите, тъй като погубил един изпратен до него „илчия“ (военен пратеник). Това се случило на Капабаир до Айтос, дето Тахир ага е бил с едно отделение турска войска.)

---

* Единственото теке в Сливен е било в днешния двор на мюфтийството, на запад от Народната банка. Ще е било построено до бивш параклис или други християнски паметник, защото, когато са се строели съседните къщи на хаджи Анастас, бил намерен християнски гроб с кости и одежди на висш духовен служител, както личало отъ звнчетата по скапаната одежда и намерените в гробницата свещилници.

Най-старото турско училище в Сливен е било също в махалата Ески джами. То се наричало Хаджи Осман медресе, а в сградата на тамошната джамия имало друго, наречено Ески джами медресе. Нека забележим, че турските училища в Сливен отначало са били само духовни (за ходжи), тъй като руждиетата, които отговарят на нашите основни училища, са дело на втората половина на миналия век.

Друго медресе е било при джамията Хаджи Али, или Хаджилар джамиси, четвърто — Табак хане медресеси — при джамията със същото име, пето — до Нурул кудюс джамиси, а шесто — в сградата на Чорбаджилар джамиси, наречено Хаджи Мюфти медресеси.

Едно от руждиетата е било на мястото на д-р Калатиновата къща,[368] а второ и най-ново (от време на окупацията) — днешното „турско училище“, на главната улица за градската градина.[369]

Чешмите в Сливен са били многобройни и повечето построени по турска инициатива, но очевидно от български майстори. Една от най-старите чешми в Сливен е била на север от циганската баня, вероятно построена от болярката Дража, защото за нея притежавал турски ферман един от потомците ѝ. Всекиму е известна изобилната вода на Гюрчешма,[370] турското име на която сочи на начина на течението и количеството на нейната чисто балканска вода. Тя е дала името си и на целия там квартал, подобно на прославената някога, но днес Суха чешма.[371] От останалите чешми важна е тая на Машатлъка, която според Хюсеин ефенди е правена от Тахир ага (преди 1829 г.). Преди 1841 год. в Сливен е имало сто чешми.* Струпаните днес чешми не отговарят нито по брой, нито по архитектура на сринатите след Освобождението.

Най-старите турски гробища в Сливен са били на север от Ескинамазгях; след тях идат тия, върху които е направена градската градина. Последните са били под Енинамазгях, до днешните артилерийски казарми. Трети подред са гробищата от Хамамбаир, край пътя за лагерите, под които са днес новите еврейски гробища.[372] Тия поли на Хамамбаир са били обрасли с гъст и висок храсталак малко преди Освобождението.

---

* Срв. Априлов, Денница новоболгарского образсвания (по сведения, носени от Сливен).

Сравнително малко са били турските гробове в Кумлука, горе на баира (полите на Бармука).

Турски гробища е имало също и при салханите, дето по едно време е имало временно заселище, наречено Дюзкьой (Равно село).[373] Според някои това заселище от 20—30 къщи е било построено по случай на чумата, но неизвестно дали през 1812 г. или по-рано. Последното обстоятелство може да се подкрепи още с това, че турските и християнски там гробища са били почти едно до друго.*

Седемте турски гроба, които са били на източния ъгъл от двора на новоселските казарми, отдясно на пътя за българските гробища, са от около 1825 г., дето са посечени седем души мохамедани, хора на есирлийския султан, който дошел в Сливен да се бие с Тахир ага. Гробът на този султан е грамада камъни край сотирския път, дето последният е бил застигнат от Тахир ага и посечен на мястото.

Няколко гроба на турски цигани е имало под Урумтарла, над Харманите.

В ново време турците се погребват в Ясътепе срещу българските гробища в новоселските лозя.

Барутчийниците, в които майсторите са били привилегировани българи сливенци, са били три на брой: една в новоселския боаз, друга на запад от салханите, до хаджи Кольовата воденица, и трета до върбите, на източния край на Клуцохор; последната е била обърната по-после на работилница за тетеви (киришчийница).

Запаленото от турците през края на декември 1877 г., при оттеглянето им от Сливен, джепане (склад за барут и гранати) е било под днешната железопътна станция на града.[374]

Първоначално пунктирането [районирането] на града е ставало не по махали, а по названието на местата, които са имали особено значение при неговото заправяне като погранични или разграничителни пунктове. Във връзка с това и въз основа на даваните правдини на сливенци е било издадено на града худутname (крепостен акт). Според Митьо ефенди този акт е от средата на XVI век и се пазел в цариградското тефтерхане. Като първостепенни погранични пунктове между български и турски райони били отбелязани следните паметници и места: 1) Ташхана или Чемберлиташ (днешният Дебой); 2) Шадраванът на Абапазар; 3) Мангърмахале, която имала най-южен пункт къщата на Васил (Василчо) Мангъроолу до западното крило на новата гимназия; 4) Ясъплоча; 5) Ташкьопрю (новоселският мост); 6) Дикилиташ.[375]

---

* Християнски гробища е имало още по̀ на югоизток, под воденицата на Декоолу и край со̀лния път (тузйолу). (Наричал се со̀лен от туй, че по него са вървели камилски кервани със сол. Във връзка с това е и Тузпазар в чаршията, дето има и джамия под същото име.)

Посред тия пунктове е бил площадът Машатлък, който датира собствено от края на XVIII век и се наричал по турски Едисокак азъ (Лице на седем улици).[376] Той взел да се именува Машатлък от времето, когато сливенци престанали да погребват мъртвите там. (Днес такова място е пространството под Пашовото девическо училище, сред което бе построена забавачница. То също е било някога български гробища, а над тях — в полите на Бармука — арменски и еврейски гробища, сравнително много по-нови.)

Названието Едисокак азъ визира и най-централната част на целия град Сливен. Под него се разбира известният с популярното местно название Машатлък или „Сахатя" от това, че тук е построен градският часовник в центъра на града. Построяването му е станало също по турска инициатива. До XVIII век в Турция е нямало градски часовници. Службата на часовници са изпълнявали най-вече виещите от минаретата ходжи, които обявяват кога е „пладне" и „икиндия". Българите пък са гледали сенките на дърветата или на стрехите. От „слънчевите часовници", каквито са били в употреба и на Запад дори до XIX век, е познат пловдивският часовник на площада „Джумая",* но в Сливен такъв не се помни.

Прочутият естественик Белон, който пътувал в Турция през средата на XVI век, забелязва, че никъде в тая страна не видял часовник. В тая смисъл се оплаква и известният Бузбек. В Пловдив е имало слънчев часовник още в 1665 г., когато такъв е липсвал в Цариград.**

Основите на сливенския часовник са от началото на XIX век. Имало ли е тук по-рано слънчев часовник, не се знае. Според надписа, спазен на мраморна плочка днес на входната вратичка на кулата, излиза, че часовникът е построен през 1808 г. Надписът е на литературен турски език. Той ни казва, че инициаторът за построяването на часовника е някой си хаджи Юсмен, „който започнал сливенския часовник и правил такива благодеяния и на други места". Обаче хаджи Юсмен не доживял, за да доизкара този „спомен", та когато дошел от Русчук за аянин в Сливен Мехмед ага, довършил го той. Казва се по-надолу, че тъй доизкараният часовник ще разчита на благодарността на тия, които го гледат от четири страни.[377] И действително, здравата, кивгирлия кула на часовника е четвъртита. Кога е бил започнат часовникът и какъв е бил хаджи Юсмен — дали богат сливенски турчин или сливенски аянин, не се знае. Във всеки случай часовникът е бил готов през 1808 г. или според мохамеданското леточисление — 1223 г. от Хеджира (Мохамедовото бягство, 622 г. наш стил).*

---

* Такива се пазят в Париж, в Палатата на инвалидите, в средновековните кули на Лондон и т. н.

** Срв. пътните бележки на Тафернер за 1665 г. и граф Сен Бьов за 1788 г. — Мсб., год. IV, с. 468, 480.

И тъй, Мехмед ага „курдисва часовника да върви на това място“ в 1808 г. Днес тоя часовник е по-висок от обикновените минарета в града. Връхната му част е препостроена преди двайсетина години. Механизмът на самия часовник ще е правен от бележития на времето си сливенски механик, споменуван от Фотинов под името Атанас Часоправителя.** Камбаната на часовника, с която се обявява броят на часовете, е донесена от Влахия или Маджарско.

Кулата на часовника служи и за пожарникарска наблюдателна станция, откъдето се дава знак за забелязан из града пожар.

---

* Часовничната кула в Габрово е построена в 1814 г., а не в 1811 г., както пише Гъбенски за Габрово (с. 18). Мнозина грешат в пресмятането на турските години, като не вземат под внимание диференцията [разликата] от излишни три години на всяко християнско столетие.

Часовничната кула в Сливен ще е правена на ангария, подобно на кулата в Габрово и другаде: **„согради сѧ столп сеи настоѧниемъ и трудоимъ селени Габрово. . .“** (ibid).

** „Преискусному г. Аθанасію часоправителю“ (Фотинов, Общое землеописание, Смирна, 1843, с. 87).

ХОРОГРАФИЯТА НА СЛИВЕН СЛИВЕН В НОВИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

СЛИВЕН У ЗАПАДНИТЕ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА МИНАЛИЯ ВЕК И ОТЗИВИТЕ ЗА НЕГО

Известно е, че до руските войни с Турция под Дунава Европейска Турция беше почти затворена за външния свят. Тук чужденци не се пропускаха освен като привилегировани търговци или членове на дипломатически мисии. Последните малко се занимаваха с раята, а още по-малко с местностите, през които минаваха. Но което е по-важно, техните маршрути са се ограничавали само в две посоки към Цариград: 1) от Силистра през Чалъкавак и дервентските баири; 2) от Белград през София и Пловдив за Одрин и Цариград. По-важни бележки за Турция ни отнасят към края на нейното могъщество, но и те не ни донасят друго освен войни и оргии около по-видните турски центрове. От турска страна трудът на Хаджи Калфа остава единствен. До началото на XIX век ни един европеец не се е опитал да преброди Турция със специалната мисия да се запознае с нейните кътища и с бита на техните поселенци. Трудове в тая смисъл зачестяват след Дибичовия поход, но повечето от тях са градени върху наблюдения повърхностни и са чудесно копирани един от друг. Срещат се обемисти книги за Троя, за церемониите в Илдъза, за живота в стамбулските бани и т. н. Даже някои не са се стеснили да ни разправят как се нареждат и сядат дипломатите пред султана, как руският консул се държал на една аудиенция в Техеран и т. н. — всичко това илюстровано с многобройни чертежи и несръчни карти. Но твърде рядко автор се опитва да ни запознае с „по-обикновени" работи.

Трудове като тоя на Ами Буе са съвсем редки, а отличният Каниц обиколи България вече в навечерието на освобождението ни, когато и между самите българи почнаха да се пораждат хорографни и исторически опити.

Сливен, бидейки в старата и средновековна история сгушен в планински кът между посочените по-горе два главни пътя, надали би останал забелязан и до освобождението ни, ако не е разчитал сам на себе си: богата индустрия и системни напъни към свобода и просвета.

Един от първите пътешественици, които споменават нещо за Сливен, е Грифитс.* Той е англичанин, пътувал е през цяла Турция в края на XVIII век и ни дава някои важни бележки за административната и военна организация на Османската империя. Той не е минал през Сливен, но посочва сумата, която Сливен е плащал ежегодно като харач: 1150 кесии, или 75 000 гроша. Това било от 1776 г. до началото на XIX век. Сливен у Грифитс е Islemie. От горната сума се види, като се пресметне средно на човек 20 гроша, че в Сливен е имало 3750 души, които са плащали речения данък и са били рая, защото, както се каза, сливенските харбалии, соколници и войници не са плащали никакъв данък (дервентджиите давали 1/2 харач).

По-подробен и втори поред е френският генерал барон Божур, който е минал през самия Сливен.** Пътувал е два пъти в Турция: веднъж през Френската революция (1789 г.) и втори път през 1805 г. Описвайки проходите на Балкана, той брои Сливенския за втори (първия през Шипка). „Вторият — пише той — е през Ямбол, „старият Iampolis", и минава Балкана над града Сливен (Selimnia)." „Сливен, подобно на Казанлък, е разположен в подножието на много високи планини и сред розови градини. През пролетта момичета българки ежедневно наводняват тия градини и берат разцъфналите рози, които занасят в града с кошници или с коли (arabas), бавно теглени от биволи. Свежестта на тия момичета, спретнатата им снага и облекло, дългите им плетени коси, които падат върху плещите им, и тънките кърпи, които се развяват върху главите им — всичко това напомня на пътника патриархалните идилични сцени, тъй добре описани от класичните автори. Понякога тия момичета слагат на земята кошниците си и играят наоколо под звуковете на овчарски свирки, пригласяни от същите тия момичета. Това са най-красивите и най-мили селянки на Турция." („Ce sont les paysannes les plus jolies et les plus accortes de la Turkie.") „Градът Сливен — продължава барон Божур — изглежда да бъде много добре заселен. Тук ще намерите индустрия от всички родове. Медта се обработва много добре, а при това дестилират и розово масло, което се търси в цяла Турция." („La ville de Selimnia paraît assez bien peuplée, et ne manque pas d'une sorte d'industrie. On y travaille très bien le cuivre, et l'on y distille de l'essence de rose, recherchée dans toute la Turkie.") От Сливен барон Божур се качил на един гол рът, приличен отдалеч на назъбена стена (mur crénelé), който се свършвал при Демиркапия (Demir Kapou), и слязъл в Беброво, а оттам в Търново. От горното се вижда, че при посещението на Сливен най-силно впечатление на барон Божур направили неговата населеност, разнородната му индустрия, производството на розово масло и най-вече тукашните моми, които той счита за най-красиви и мили в цяла Турция. Не зная доколко градът Solismick (?), споменаван на друго място, може да се вземе за Сливен. Той се посочва в границите между Румелия и България (Северна) при плана за разделянето на Турската империя между Наполеон, Австрия и Русия. На Австрия се давало Сърбия и Македония до Скопие. Източните австрийски граници щели да бъдат до Траянопол, а руските — от последния пункт до Solismick и реката Марица до морето (?)*.

---

* Griffiths. Travel in Europe, etc., London, 1805, p. 178.

** Beaujour Baron (F. de). Voyage militaire dans l'Empire Ottoman, Paris, 1829, I.

По-обстоен за Сливен е англичанинът Уолш (Walsh), ирландец, който е пътувал през Турция в навечерието на Дибичовия поход (1827—1829). Сливен у него е Selymnia, а на картата му — Seljmnia. „Градът — пише той — има 20 000 жители и повечето са българи. Тук се фабрикуват в голяма степен много артикули, които са прочути в цяла Турция, като дебели вълнени платове и високо ценени пушки. Но онова, което е най-присъщо на сливенската природа, то е приготвянето на розовото масло. Голям кръг около Сливен е посаден с розови градини. Изобилието на розовата тук култура прибавя още едно предимство на тоя хубав край. Голяма част от това розово масло се донася в Англия и най-естетичния и елегантен мирис на природата ний дължим именно на тия скромни сливенски жители“** (Narrative of a journey from Constantinople to England, London, 1828).

Между тия, които споменуват Сливен от това време, но само като предмет на географична справка и нищо повече, е англичанинът Яроусмит. Сливен у него е в по-модерната форма Selimno (Arrowsmith A. Comp. atlas of ancient and modern geography).

Още преди идването на русите в града (1829 г.) и едновременен почти с Яроусмит е географичният опит на Тилен (Thielen Max. Die Europäische Türkei, etc., Wien, 1828, S. 120), у когото данните за Сливен са черпани главно от Хаджи Калфа. „Демиркапийският проход, пише той („Demir Kapi, der eiserne Torpass“), води на юг по Балкана в Сливен (Islemye), който град е в Силистренския санджак“ (Ямбол в Софийския, а Нова Загора в Чирменския). Повтаряйки казаното от Хаджи Калфа за сливенското местоположение, изобилие на води, шербет, бани, джамии, вълнено производство и градини, Тилен добавя, че градът е заграден със стени и е средище на един от най-прочутите турски пазари: „einer der berühmtesten Märkte in der Europäischen Türkei“.

---

* Срв. „Une note de la main du Ct. Romanzoff contenant ses vues et les intentions de son coeur“ (Arch. Nationales, A. F. IV, 16, XX—97, d. 3, p. 14, от 16 март 1808 г.; ibid., A. F. IV, 1697, d. III, p. 13).

** Walsh е бил доктор на правото и член на ирландската академия; пътувал е като член от свитата на лорд Странгфорд. Трудът му, писан на английски, е преведен и на немски. Извлечения от него дадох в юлската книжка на списанието „Родина“ за 1902 г. Той нарича всички българи „селяни“ — нещо обяснимо, защото в Турция само мохамеданите са имали право на гражданство в политическа смисъл — останалите са били рая. Walsh е същият, за когото споменува Титеров в своите записки за бесарабските българи, че не можал никъде да намери труда му. Действително нашите библиотеки се радват повече на безразборно изписвани книги, нежели на такива, в които ще се срещне нещо за забравеното ни минало!

Данните на Тилен съвпадат и с тия на Хюц (Beschreibung der Europäischen Türkei, etc. München, 1828; по-скоро Хюц е копирал от Тилен, а не обратното). Hütz потвърдява, че Сливен е заграден със стени (шарампол), разполага с трудолюбиво и промишлено население („betriebsame Einwohner“) и се радва на един от най-шумните панаири: „hier wird eine der besuchtesten Messen gehalten“ (S. 243).

Според английския майор Ръсел Сливенският проход (Selimno Pass) е най-интересният от останалите („is all the more interesting“).*

Тъкмо след идването на русите в града (1829 г.) Сливен е бил посещаван от много чужденци, а особено от английски офицери. Един от тях е Кепел.** Той е от англизиран холандски род и е бил придружен от лорда Дънло и патентования слуга на всички почти английски пътешественици по това време — потурчения немец Мустафа, известен по-добре с името Татарина. Кепел идва в Сливен от Ямбол (Ianboli) през ноември 1829 г. „В Ямбол — пише той — имало повече турци, но избягали.“ Оттам се запътва за Сливен и минава Ienikieu (Еникьой, преди Новата махала, а днес прекръстено Хаджи Димитрово). Вече оттук до Сливен той съглежда гори, които му напомняли Epping Forest в Англия, и скоро открива минаретата на „извънредно живописния Сливен“: „The minarets of the highly picturesque town of Selimno.“ Когато почнал да приближава града, впечатленията му се обогатили още повече, а при това още преди да влезе в самия град, забелязал в него живот и движение („life and activity“). На пристигане в Сливен, вероятно между Артаклари и Бършан, той съгледал паплач от селяни, които пасели стадата си и сечели дървета. Това е още едно доказателство за буйната гора на юг от Сливен. Кепел кондисал в един много добър сливенски хан: „a very good khan“. В съседната стая е бил един български търговец, занят през седмичните панаири в града с продажба на дебели морави платове и „татарски“ вълнени чорапи. „В Сливен — пише той — има премного ханища. Градът представлява един огромен склад на вина и даже под всяка къща има галерии-маази за стока.“ До войната градът броял 3000 турски и 2000 български фамилии, значи, средно около 25 000 жители. (Очевидно е, че при липса на точна статистика Кепел е взел сведенията си напосоки, а при това всички български тогава градове са изглеждали да са населени повече с турци, което за Сливен* не се оправдава, както ще се види и от други данни. Като визира избягалите от Сливен турци след идването на русите, Кепел забелязва, че от осем къщи седем са затворени. Той обиколил целия град и срещнал всичко на всичко само един турчин. Влязъл в две джамии и бил поразен от видeното: в едната плочите били обърнати, прозорците счупени, гробищата отворени, а камъните върху тях изпотрошени. Втората джамия не е била тъй обезобразена, но затуй пък била натрупана с нечистотии. . . (Сливенци, които са чували от бащите си за българските отмъщения в града над турците след влизането на русите в града (август 1829 г.) до изселването на сливенци (март 1830 г.), ще разберат какво значи последната дума.) Кепел попитал ханджията (българин) кой е авторът на всички тия крайности, но последният скрил и отдал това на „арнаутите“.

---

* Russell, Russian wars with Turkey, p. 277—280.

** Keppel, Narrative of a journey across the Balkan etc., London, 1831. Той е видна английска личност и потомък на дука Albemarle. Една от лондонските улици до British Museum носи първоначалното име на рода му — Keppel.

През неговото пребиване в града имало само една руска дивизия, но впоследствие Сливен станал главната квартира на руската армия под Балкана. След като бил поканен на чай от коменданта на града генерал Монтрезор, Кепел напуснал Сливен и от Айвалъдере потеглил за Котел през Ичера и Градец. В Айвалъдере срещнал 200 камили, които носели провизии от Крим за руската армия в Сливен. Забелязва, че всичко по пътя било добре култивирано, и сравнява един от околните върхове (вероятно Катъгово) с Везувий. Пътят през Джендемдере му се видял добре нареден, постлан с камъни, широк и годен за артилерия; най-тясната му част позволявала да се разминат две коли. Както в Сливен, тъй и по пътя от Сливен за Котел Кепел се учудвал на военното и революционно настроение у българите. За срещнатите българи между Сливен и Котел той пише, че са красиви, здравеняци и енергични („a fine, healthy-looking race, and very industrious in their habits“). По неговото мнение проходите на Сливен и Провадия са най-главните в Махмудовото царство („the principal through fares“), но подобно на генерал Божур Кепел добавя, че те не са укрепени (ibid., p. 10).

Друг англичанин, Chesney, полковник от артилерията, военен авторитет по руско-турските войни през горните години, подобно на Кепел и Божур, забелязва, че втори по важност от балканските проходи е тоя от Търнȏво за Сливен (Selimno) през Демиркапия (Demir Kapu).** Iron Gates (Железните врата) —

---

* Walsh изрично пише, че в Сливен има повече българи.

** Изложението на Chesney за Сливен се намира още и на немски у Dr. Michelson (Das Türkische Reich, Leipzig, 1854).

продължава Чесней — е възел на няколко балкански посоки: една отляво за Karnobat и Dobral, а друга — надясно за Selimno, с върволица от чести и трудни слизания и изкачвания. Последният бил пълен с урви и криволения („steep and winding“) и довеждал пътника в свежата атмосфера на Сливен — град, посаден с памук, лозя, маслини (?) и с богата зеленина, прошарена с мoрàви („brings the traveller to thè fresh climate of Selimno, with its cotton, vines, olives, and rich vegetation interspersed with meadow land.*).

Като по-специален труд върху положението на окупираните от Дибичовите войски подбалкански градове в 1829 г. е тоя на генерал Енехолм.** След като дава кратък исторически преглед на Тракия, почва с градовете между Пловдив и Черно море и говори главно за тия, които са били превзети от русите.

„Сливен (Slivno, Slimne, Selimnia ou Islimia), пише той, е град, направен от ново време (разбира новия Сливен, съпоставен със старата Тракия). Разположен е в подножието на Балкана и е заобиколен почти от всички страни с височини, тъй че градът е достъпен само от един вход на юг. В Сливен се пристига по един горист и песъчлив път (това ще е по-скоро пътят в посока към Карнобат, отколкото тоя към Ямбол). Стратегическото положение на града може да се сравни с това на Шумен: и действително, Сливен почти е непристъпен. Градът е бил по-рано заобиколен с каменни стени.“ (Тук въпросът е за шарампола, съборен главно по време идването на русите в Сливен; част от зидовете му са личели дори до Кримската война.) „Впоследствие, продължава Енехолм, турците са направили някои земни окопи.“ (Те са били около днешните артилерийски казарми и край „Аркарѣкуруч, между Айвалѣдере и Бършан, следи от който „лагъм“ и до днес личат.) „Градът се разделя на три части: Slivno (днешният централен Сливен заедно с Кумлука), Kadie-kioi (Кадѣкьой — Клуцохор) и Endji-kioi (Ениджекьой, Еникьой — Ново село.)*** От сливенските планини текат изобилни води, които минават през улиците и дворовете. В града има повече от 100 шадравана и чешми, а не кладенци (puits), защото в Сливен както днес, тъй и преди освен по улиците е имало чешми и в дворовете, а кладенци — почти във всеки двор. Сливен е притежавал 21 джамии; една стара, православна (grecque) черква се намира в Ново село и две други с модерна архитектура — в Клуцохор. (В Клуцохор освен черквата „Св. Никола“ друга е нямало; очевидно Енехолм прави грешка.)**** Сега, продължава той, се строи една нова черква в самия Сливен. (Тук той визира днешната „Св. Димитър“, с основи от по-рано, но препостроена след идването на русите.) В града има 14 воденици, 2 бани, 1 салхана, 1 пазар (чаршия), състоящ се от 462 дюгеня; едно гръцко училище, 2150 турски къщи, 2070 български и „гръцки“,23 арменски, или всичко 4245 къщи с около 20 000 жители.* Градът заедно със 70-те зависещи от него села плащал годишен налог за лозята 150 000 гроша; харач в мирно време 120 000 гроша, а във военно — 250 000, когато пък селата плащат съответно 40 000 и 120 000 гроша вън от обикновения харач. Сливен имал свой аянин (ayan), съдия (kadi) и други чиновници, зависещи от силистренския паша.

---

* Ibid., S. 49, 244; S. 83, 84, 178, 282.

** Eneholm, Notices sur les villes, etc., Saint-Pétersbourg, 1830. Енехолм през 1830 г. е бил поручик от генералния щаб.

*** Енехолм, повлиян от последното име, след Endji-kioi туря в скоби „nouvelle habitation“ (ново заселище).

**** По-скоро тая втора клуцохорска черква ще е бил параклисът на старите гробища над голямата вада.

В града, продължава същият Енехолм, се обработват платове от средно качество, тефтикаба (tiftik aba), обикновени кечѐта,** които високо се ценят в цяла Турция, малко розово масло, пушки, барут, много кожи и особено сахтян (maroquin). От артикулите за износ са абите за Одрин, шаяците, губерите (черги и козяци)[379] и вълна за Мала Азия и Унгария. От вноса заслужава да се отбележи най-вече лойта от Крим за сапун, ориз и вълна; кафе и колониални стоки се донасят от Цариград. Търговци от Сливен ходят за памук в Мала Азия и го изпращат в Брашов (Boroscheff), в Австрия. Останалите стоки се продават и разменят в самия град, главно на големия годишен панаир, на който се стичат много търговци от Европа и Азия.

Околностите на Сливен не са твърде разработени. Тук се произвежда най-вече пшеница, ръж, овес, ечемик и малко ориз. Сливенският арпаджик е особено ценен и се изпраща в разни градове като семе. Тук зеленчуците са превъзходни (excellent) и гроздето расте в изобилие („et le raisin croît an abondance“). Жителите разполагат още и с големи стада (чобани). Пътищата от Сливен за Търново и Шумен са недобри и пресичат Балкана. Пътят за Нова Загора е също стръмен, но пътищата за Ямбол и Карнобат са доста добри.“

В края на тоя ценен труд има карта, в която Сливен е отбелязан с интересното име „фабрика за оръжия“ („fabrique d'armes“).

Оттук се види, че Сливен, вън от прочутите си военни произведения (оръжия и барут), шаяци, козяци, губери, сахтяни и т. н., е обработвал още донасяната от Крим лой за сапун, а в околността му растял и ориз. Производството на розовото масло, от което се възхищават барон Божур (1789—1805 г.), Walsh (1828) и т. н., вече след идването на русите в града, когато сливенци замислят да се изселят, почва да отпада.

---

* В числото на турските къщи се турят и циганските; за евреи не се споменува, защото е нямало такива. Арменци в града е имало около 120 души, а понятието „гръцки“ трябва да се разбира без гърци. В същата смисъл се употребява и понятието „гръцки“ черкви в Сливен.

** Козячета, а най-вече от ѐрина, плъстина.[378]

Руско-турските войни през горните години дадоха начало не само на военни, но и на научни проучвания на Турция. Първи начнаха естествениците, най-вече геолозите. Още в 1833 г., 26 март, идва в Сливен австрийският учен **Фривалдски** (заедно със своя помощник). Той пише, че местоположението на града се оказало най-подходящо за целта на предприетата научна обиколка и изглеждало да даде най-добри резултати. Колкото за безопасността, находящото се в Сливен руско консулство им дало „достатъчни гаранции“. Обаче по една обиколка из арсеновския боаз или близо някъде между него и Демиркапия помощникът на Фривалдски, немец, се загубва завинаги. Очевидно, че той е паднал жертва на обир, вероятно от турски, па възможно е и от български разбойници.*

По-голяма важност за нас представлява ученият Ами Буе, трудовете на когото по обиколките му из Турция освен че дадоха нещо ново на науката, но и създадоха цяла ера в отношенията на вънкашния свят към Турция. Ами Буе е пътувал през Турция в 1836—1838 г., а е дошел в Сливен в 1837 г. от Търново през Демиркапия.

„За да се иде от Силистра в Сливен, пише Буе (Itinér., p. 107—108), има много пътища, между които тоя през Шумен е най-обикновеният и най-късият; а именно: Силистра, Шумен, Тича (Tschatak) и Котел. От последното място пътят се раздвоява: единият води за Сливен през Жеравна и Ичера, а другият за Карнобат през Сунгурлари.“

Като слизал от Демиркапия по посока за Сливен, той минал първом през гори и после през поляни, додето най-после съгледал отвисоко Сливен, който му произвел особено впечатление. „Слизането за Сливен, пише той, ви представя една несравнима гледка („un coup d'oeil unique“). Голямата долина на Тунджа (Tondja, Toundscha) със своите островчета (ади) и буйните в тях дървета ви поднасят преди всичко господствующия предмет в обширната Тракийска равнина. А при това след малко вий виждате под краката си град Сливен (Islivné) и неговите зеленеющи се градини, които произвеждат най-приятен ефект . . .“

„Градът, продължава Буе, има 15 000 жители и е разположен на височина 1126 стъпки над морското равнище, между планини, пред които има само един хълм.“ (Въпросът е по-скоро за Бършан, нежели за Хамамбаир.)**

От околните сливенски върхове му обръща вниманието най-вече Чаталка (Tschataldagh), 3264 стъпки висок, приличен на трон — грамада от стръмнини, под които се разстилали естествени и най-прелестни градини („les jardins naturels les plus luxurieux qu'on puisse voir"). Именно в тях сливенци („les habitans d'Islivné") ходели през лятото да се веселят, като насядвали около извиращите от Чаталка ручеи, за да се наслаждават от свежестта и да ядат плодове като зарзали, праскови и т. н., които висели в изобилие над самите им глави . . .

---

* Срв. Мсб., Ад. Щраус, с. 315.

** За броя на сливенското население в 1838 г. (15 000 жит.) трябва да се вземе под внимание фактът на изселените от града в 1830 г. близо 15 000 души сливенци във Влашко, Молдавия, Бесарабия и Кримско. Градът е нараснал след тая дата чрез нови пришелци и завърнали се обратно сливенци, които все пак не са били повече от 5000 души.

„Гледката от Чаталка е обширна, тъй като оттук могат да се видят бургаският басейн и одринските равнини, но не тъй ясно и Родопите."

Сливенската манифактура според Буе е изрядна и най-голямото здание в града според същия е фабриката за сукна. „Има три черкви и доста джамии, но малко минарета." (Тук той визира срутените викала от самите сливенци след влизането на русите в града.) Направила му впечатление сливенската чаршия, която била покрита като с таван („bazar couvert d'un toit"). Това е възпятата в народните песни „тъмна или покрита сливенска чаршия". „Тук има, пише той, множество дюгени (по Енехолм — 462). Конакът на аянина е двуетажен и прост, покрит с хасми („ceps de vignes"), подобно на много тук кафенета и други жилища. Изглежда, че градът много е пострадал от последния поход на русите, заедно с които сливенци са се обявили съвсем открито срещу турците („trop ouvertement"). В края на юни тук става един от най-големите панаири на Европейска Турция („une des foires les plus considérables de la Roumélie"). Имахме, казва той, нещастието да бъдем в Сливен именно през време на тоя панаир, защото градът беше препълнен с търговци и не можахме да намерим място за пренощуване, та спахме в пощата."*

Почти едновременно с пътуването на Буе е и това на всеизвестния германски ветеран и военен авторитет Молтке. Той е бивал в Сливен два пъти: веднъж като военен аташе при руската армия в похода на Дибича под Балкана (1829 г.) и втори път през 1835 г., на път от Шумен, Котел и Сливен за Одрин и Цариград.**

Сливен, отначало скрит откъм северните си височини, се показал отпосле в истинската си панорама. Още преди да слезе в самия град, Молтке нагазил овощните и маслинени градини 380 на Сливен (Islemje, Selimnia). „Назъбената сливенска висока планина (Сините камъни) представлява една великолепна гледка („einen prachtvollen Anblick"). Висящите над върховете облаци, тъкмо когато слънцето озарява с лъчите си скалистите стръмнини — всичко това караше последните да показват своите най-смели и живописни форми („welche die kühnsten und malerischsten Formen zeigen“). Вече от града за Тунджа той минал през широка равнина, която била покрита край пътищата с висока трева.

---

* **Boué, A.** Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne, 1854, p. 99—101. Ценните бележки на Буе за сливенската фабрика ще се дадат в отдела за икономическото развитие на Сливен.

** Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei (1835—1839), Berlin, 1887, 3 Aufl.

Един от най-подробните пътешественици за Сливен е английският генерал Джокмъс, или Йохмус, съгласно немската фонетика.*

За Сливен той захваща със Сотирското дефиле (Shotüré) и го счита за една от най-сигурните и непристъпни военни позиции. „По пътя от Ичера, покрай Сотирския проход за Сливен (Selimné, а на картата му Selimneh), пише той, личат остатъци от стара настилка. (Сравни преданието за каменен път от Търново и Сливен за околните манастири, по който са минавали самите български царе. Това са чували и братя Шкорпилови в Сливен за Сотирския манастир. Е ли тоя каменен път остатък от римляните или от средновековните българи, не се знае. Във всеки случай сам Джокмъс забелязва, че край Джендемдере следите му са от стара настилка, а не дело на турския режим.) „Оттук, продължава той, пътят за града води през обработени полета и лозя. Със своите прелестни върхове (spires) и минарета, разположен във възхитителна и плодородна долина и при стичането на рекички, една от които е приток на Тунджа (Tunja), Сливен е поразителен миниатюр на Дамаск, рая на Азиатска Турция и прочут със своите богато напоявани градини. Градът понастоящем брои 1000 турски къщи и 950 български, еврейски и арменски (трябва да се разбира след изселването на сливенци). Има 12 джамии, 4 черкви: 3 български („гръцки“) и една арменска, няколко турски училища и две български, дето не турски, а гръцки език се говори като „национален“.[381] (Значи, в 1829—1830 г. сливенци съборили 9 джамии, тъй като по Енехолм в града е имало 21 джамии.) Вън от това, продължава Джокмъс, в Сливен има две бани и една държавна фабрика за облекло на войската — шаяк, който с 40% е по-скъп от европейския. Населението на Сливен е било по-рано от 20 до 24 хиляди души, но сега е само 10 хиляди. Разликата произлиза от изселване в 1829 г.; част от него се е върнало.“ (Преселението е станало не в 1829 г., а в 1830 г.; по Буе, едновременен почти посетител на Сливен, градът е броял 15 хиляди, а не 10 хиляди души.) „Моят хазяин signor Jovansho, най-богатият първенец в града, ми разказа много подробности по войната в 1829 г. и по емиграцията, защото е бил видно лице през тия събития, а освен това — личен приятел на генерал Монтрезор и на други висши руски сановници, а същевременно и таен съветник на бившия велик везир Мехмед Селим паша." (Signor Jovansho ще е чорбаджи Иванчо с потомци днешните фабриканти Стефанови.) Според разказите на тоя Иванчо Джокмъс забелязва, че Дибич на Балкана и Паскевич в Азия не са окуражавали българската и арменската емиграция към Русия. Той намира, че българските селяни са по-богати от турските и отдава това на българското трудолюбие и на индустриалната сръчност на българските жени. Нека забележим, че тия си впечатления той добива върху сливенска почва и продължава: „Българите като много по-верни и работливи от безчестните и развратни гръко-византийци са силно загрижени, задето не собственият им език, а развaленият гръцки се преподава на катедрите."

---

* Писаното от него за Сливен и въобще за Турция е напечатано в списанието на Английското кралско географическо дружество, пред което той е реферирал своите пътни записки. Съвсем бегло ги е засегнал Мосолов (Отрывки из пут. по в. обл. Евр. Тур., 1868), откъдето са се ползували и някои български хорографи. General Jochmus, Geographical journal, vol. 24, 1854, в реферата си пред членовете на географското в Лондон общество през 1848 г.

„Сливен и неговата околност са много пострадали от последната война. Русите са оставили строга дисциплина и са плащали пребогато за всички реквизиции, поради което са станали много популярни между населението."

По-нататък той пак се възръща към чорбаджи Иванчо, който не намира думи да нахвали квартиранта си генерал Монтрезор за успешното му и смело нахлуване от Сливен за Котел. (Тази операция е била действително трудна, защото е станала прямо [непосредствено] след превземането на Сливен, именно когато великият везир се готвел да съсипе Дибича чрез дивизиите си в Шумен през Котел и оттам за Сливен.)

Сам Джокмъс се впуща в подробности по руските операции край Сливен и заключава, че Сюлейман паша, който бил в сношение с великия везир в Шумен, би могъл да укрепи непристъпните проходи при Сотиря и Мараша (Maraj) даже с незначителни войски. „Чорбаджи Иванчо, продължава той, ми даде следната скица на пътищата между Сливен и Котел, като прибави, че генерал Монтрезор прекарал войските си едновременно през Сотиря и Мараша (от Сливен за Котел): 1) Selimné, Neikokoï, Kazan; 2) Selimné, Shotüré, Vechera, Kazan; 3) Selimné, Maraj, Garodech, Kazan.*

„Въстанието на българите в Балкана бе едно от най-важните събития през руската война . . . Смелата славянска (българска) раса [народност] нарича гърковизантийците „зайци" (tauchans, таушани) и ги счита годни не да се бият, но да стават писари (grammaticos), бакали (bacals), шекерджии и т. н."

---

* Продължението на Марашкия боаз през Исуплии (Isinplu), Sadova, Papaskoï, Kazan не е ясно предадено в скицата. Джокмъс чувал, че от Търново за Ямбол имало два пътя: единия през Kelifer (Килифарево, а не Калофер), Хаинбоаз, Нова Загора, Ямбол; другия през Елена (Illiena) и Ferdej (?).

С постепенно изчезващите следи от събитията в Сливен през годините 1829—1830 г. посещенията на западни тук пътешественици намаляват. За Сливен се срещат данни почти у всички трудове за Турция откъм средата на XIX век, но почти всички тия трудове са копирани един от друг и са съвсем посредствени. Две нови събития раздвижват Запад и Балканите — Кримската война и българските въстания. Но може да се каже, че до 1870 г. Сливен е бил предмет само на бегли забележки в енциклопедични и историко-географически словари.

Според Лавеле един от важните проходи на Стара планина (Haemus) е Demir Kapou с 1000 м височина. Той се свършвал при Сливен (Selivno), а оттам продължавал в посока към Одрин.*

Хьошлинг се спира главно върху икономическото състояние и напредък на града Сливен. „Islivné, пише той, се радва на богата индустрия и пазар.“**

Унгевитер, който инак дава някои подробности за турските сили в Сливен, е объркал името му и ни го предава с разни имена, за да различава няколко Сливена.*** Така Sliwno на едно място е турски военен център с 10 000 пехота и 1000 души кавалерия (през време на Кримската война), а на друга страница се споменава друг отделен град, наричан Islemjé, Selimnia, Islandschi! Selimno . . . „прочут с розовите си градини, фабрики и т. н. и населен с 20 000 души“. Очевидно е, че всички тия имена се отнасят за един и същи Сливен.

У Дюкет Сливен (Selimno) заема съвсем скромно място и се споменува само като историческа бележка по повод Дибичовия поход.****

Почти в същата смисъл за Сливен пише известният Сиприян, който, макар че публикува труда си по-рано от Унгевитер и изрично писа, че Сливно е старият град Селимниа (Slivno, l'antique Selymnia), даде повод на много автори да смесят разнописаните имена на Сливен. Интересно е още, че датите на Сиприян по превземането на града от русите съвпадат с тия на д-р Селимински.*****

У Лежан Сливен (Slivné, а в немския превод Sliwno) се споменува само като пункт, през който минавала пограничната линия на българския елемент в полуострова! Интересно е, че русинът Макушев трябваше да каже същото за един славянски народ, като е копирал от неславянски източник.******

---

* Th. Lavellée. Hist. de l'Emp. Ottom., Paris, 1855, p. 25—31.

** Heuschling. L'Emp. de Turqie. Bruxelles, 1860.

*** Ungewitter, F. H. Die Türkei, etc. Erlangen, 1854, S. 190—191.

**** Duckett, W. A. La Turquie pittoresque. Paris, 1855, p. 152.

***** Cyprien, R. Les Slaves de Turquie. Paris, 1852, II, p. 261, 304.

****** Lejean, G. Ethnographie der Europäischen Türkei. Gotha, 1861. Част от южните граници на българския елемент били: Одрин, Созопол, Бургас, Сливен. Срв. Макушев, В. Задунайские и адриатические славяне, 1867, с. 2.

От всичко личи, че градът, озаглавен само с инициала S. в записките на една анонимна англичанка и дъщеря ѝ (консулска фамилия, вероятно такава на английския консул в Одрин), ще е Сливен. Сведенията им се отнасят най-вече за Румелия, дето те са прекарали 14 години между българите от средата на миналия век. Българските градове, неизвестно по какви съображения на анонимната авторка, се предават в тия записки само с инициалите си.* На едно място S. се нарича „голям град" (in a large town like S., p. 24, vol. I), а голям град в Южна България по това време с тоя инициал освен Сливен друг е нямало (Стара Загора даже и след Освобождението се пише от чужденците Eski Zagra, а не Stara Zagora).

В града S. тия англичанки видели цигани, рекрутирани като войници, отиващи вероятно към Цариград под звуковете на сърцераздирателни зурли, писъци и диви провиквания. Те минали през града S. заедно с децата и жените си и отивали „на война" (ibid., I, p. 160); това ще са жеравненски цигани, минаващи през Сливен не като редовни войници, а отиващи в Цариград да пасат султанските и бейски коне. Данните за циганите по Източния Балкан, според които Мурад IV ги заселва там с условие да водят оседъл живот, ще са заети от Кантемир (Poole, I, p. 159, 160). Анонимните англичанки намерили музиката на гайдата за много „дива" („the wild music of the gaida") въпреки факта, че тя се среща и в Англия, тъй като тя е националният инструмент на шотландците. Те имат военни музики само от гайди. При дадения банкет на нашия княз в Лондон (1905 г., април), в самия дворец, един шотландски войник с пищяща гайда в ръка е обиколил три пъти кралската трапеза в чест на княза ни, който иде от страна, дето гайдите пищят по същия начин.

Един от по-щедрите автори за Сливен през тоя период е американецът Морис.** „Градът, пише той, е близо до Желязната врата на Балкана и има 20 000 ж. Сливенският проход („Demir Capu, iron gate") е прочутият балкански проход, водещ от Сливен за Стара река в България („Celebrated passage of the Balkan from Selimnia in Roumelia, to Stareka in Bulgaria"). Градът е средище на един от най-големите панаири в империята („one of the largest fairs of the Empire") и има заведения за фабрикация на оръжия („manufactory of arms").

За да завършим с отзивите на западните автори за Сливен до половината на миналия век, остава да приведем още няколко бележки за града, срещани у разните енциклопедически словари. В капиталния труд на Ланглоа Сливен е не лесно откриваем под тъй предадените му имена: Sliono или Slono.* „Градът пише той, е като крепост на Европейска Турция (Romelie) и е на 6 морски мили от Ямбол (Iampoli), а превзет от русите през последната война.“

---

* Издадени са на английски от Poole, St. L., в два тома. Срв. vol. I, p. 159, 160.

** Morris, Ed. The Turkish Empire, etc. Philadelphia, 1855, p. 128, 190, 192.

В брюкселския географичен словар Сливен е Selimno, Selymnia и Islamdji.** „Градът отстои 30 часа от Русчук и 25 от Одрин; разположен е в песъчлива долина и заграден със стени. Има три джамии, бани и работилници за карабини, които се ценят твърде много между турците. Тук се произвеждат още вълнени, дебели материи, хубави черги и розово масло, а през юни в града става един от най-големите панаири на Европейска Турция, посещаван от немски, руски и т. н. търговци. Градът има 20 000 ж. и наоколо му се култивират много рози и плодове.“

В големия френски словар (Grand Dict. Univ. T. XIV) Сливен освен по-често срещаните си имена Selimno и Selimnia, има и друго, малко по-особено име — Islamdi.

У Рудторфер и Фабри се намират почти същите данни за Сливен, както и в горния труд.*** Сливен (Selimnia, Islemich, Islamdji, Selimno), се казва тук, е **разположен при Демиркапия, при устието на Балкана („in prossimità del Demir Kapu, gola del Balkan“)** и е заобиколен със стени („è circondata da mura“), с население 20 000 ж. Тук се фабрикуват цеви за пушки (а не топове), високо ценени пушки, карабини и т. н. („vi sono fabriche di cannoni, di fucili tenuti in gran pregio, di carabine etc.“). Превзет е от русите на 12 август 1829 г., но повърнат на турците по силата на договора след това („Presa da Russi il 12 agosto 1829, e poscia restituita in forza del sudetto trattato“). В отдела „Главни градове и пазари“ („Città principali e piazze forte“) Сливен идел след Одрин, Галиполи и Енос.

У Guibert Сливен край обикновените си имена носи и казаното вече име Islamdi, което е породило и заблуждението, че Куруча се нарича със същото име.****

У Райт Сливен (Selimnia, Selimnea, Selimno и Islamje) е град, заграден със стени („a walled town“) и отстои 65 мили на северозапад от Одрин.*****

В по-старите издания на Британската енциклопедия Сливен (Selimno, Selimnia, Islemje) е в Одринския вилает и на разстояние 70 мили от него. Заграден е със стени („it is enclosed by walls“) и има три джамии. Има големи плантации на рози („Here are extensive plantations of roses") и фабрика за платове, розово масло и високо ценени оръжия и цеви за пушки („highly prized firearms and gun-locks"). Тук стават големи панаири („large fairs"). В търговско отношение Сливен е един от най-важните пунктове в Турция („it is one of the most important places of trade in Turkey"). Жителите му са почти все българи („almost all Bulgarians") и на брой 20 000 души.*

---

* Langlos, H. Dict. univ. T. IV. Paris, 1838, p. 1136.

** Dict. geogr. univer. Bruxelles, 1839, XII, p. 114.

*** De Rudtorffer, Unger L. A. Paris, 1847; Fabri, A. Compendio di statistica militare di tutti gli stati Europei, Napoli, 1858, I, p. 57.

**** Guibert, Adr. Dict. géogr. Paris, 1850. Сливен, пише той, е върху реката Islamdi, има 20 000 ж. и фабрикува вълнени произведения, оръжия и розово масло.

***** Wright, T. Univ. dict. New-York, 1856, vol. 5, p. 392.

В Index Geographicus на Джонстън Сливен (Selimno, Islivne) като град в Rumeli се намира на 42.40 сев. ширина и 26.21 изт. дължина.**

В немския лексикон на Ритер Сливен е Slivno, обаче у него това е „място в Румелия, недалеч от Одрин" (Ort in Europ. Türkey, Rumelien, unfern Adrianopel). Под същото това име той споменува селата Sliwno в Позненско и Горно и Долно Sliwno в околията на Burzlau (Чехия).***

У Майер Сливен (Selimno, Selimnia и Islamdji) е върху реката Islamdji. Произвежда платове („wollweberei"), има фабрики за добри карабини, розово масло („Rosenessenz") и значителен панаир през юни („beträchtliche Messe im Iuni").****

От испанските трудове важна за нас е географията на De Paula Mallado. У него Сливен е Selimno, Selymnia и Islandji. Последното име било по турски („de los turcos"). Градът е в Европейска Турция, която се нарича България (Turquia Europea — Bulgaria)*****. „Сливен, продължава Mellado, е разположен на брега на един от тунджанските притоци („à la orilla de un afluente del Tondja") и на 18 1/2 левги на север от Одрин. Има 20 000 ж. Индустрията му се състои от обикновени вълнени произведения и във фабрикуване на пушки („y canones de fusil"). Около града се намират много градини, посадени с рози, от цвета на които добиват розово масло („essencia de rosa"). Тук става голям и прочут панаир („celebra una gran feria"). Сливен командва Demir Kapou (на испански Puerta de Hierro), който е един от най-важните проходи на Балкана („uno de los pasos mas importantes del Balkan"). Градът е превзет от русите в 1829 г."******

---

* The Encyclopaedia Britannica, изд. 8-о, 1860, Т. XX.

** Johnston, K. Edinburgh, 1864, p. 544.

*** Ritter's Geogr.-statist. Lexikon. Leipzig, 1864.

**** Meyer, I. Das grosse Conver. — Lex. Bd. 8, 1851, S. 924.

*****Това е важно, защото тоя труд е от 1848 г., когато в един по-нов България се отъждествява със Silistria и обратното. Срв. The national Cyclopaedia, 1847.

****** De Paula Mellado. T. VII, Madrid, 1848. Както се види от цитатите из горните енциклопедични трудове, авторите са се копирали един от други.

ОТЗИВИТЕ ЗА СЛИВЕН У СЛАВЯНСКИ, ГРЪЦКИ И ТУРСКИ АВТОРИ

Първите славяни, с които българите се срещнаха в самата България през робството, като изключим мимолетните нагазвания през Дунава на поляци до 1444 г., бяха рагузяните. Собствено в техните записки се намират и едничките по-ценни данни за най-черните векове под игото. Влиянието им като търговци и мисионери до края на XVII век беше тъй голямо, че на тях се дължат и непосилните ни опити за народно подигане срещу турците през XVI и XVII векове. Нещо повече: един цял кът около Чипровец броеше маса българи — техни ученици по вероизповед и даже по език. Оттук и заблуждението, че Парчевичи, Пеячевичи и т. н. са хървати.*

Новите потреси на Балкана накараха българската рая да забрави всички останали славяни и да запомни само русите. Войните им с турците произведоха цял преврат в българското движение. Трябваше да се очаква, че най-ценните сведения за България ще се намерят в руската литература; обаче русите, освен че разчитаха на чужди трудове по работите в Турция, но се обръщаха за въпроси от домашен характер пак към посредствени източници. До Дибичовия поход (1829 г.) България беше непозната не само на официална Русия, но и на нейните литератори.**

Сливен през Руско-турската война (1828—1829 г.) бе едничкият град, в който дружбата между руси и българи се запечата с неизгладими спомени. Поради дългото пребиване в него на руски войски, поради подигнатото въстание и масово изселване създаде се нова ера в отношенията на взаимно непознатите дотогаз българи и руси.

Още година преди войната (1828—1829 г.) България е била кръстосвана от разни руски офицери, които, без да се запознават с общите условия в Турция, са се ограничавали със стратегични снимки. В 1827 г. през Сливен мина офицерът Александър Йосифович, повидимому с мисия до руския посланик в Цариград. Той е и първият запомнен русин в Сливен. Д-р Селимински, който вече от две години преди това се е подвизавал в родния си град, навестил привечер славянския гост и беседвал с него по „разни въпроси“ около съдбата на „източните християни“. Руският офицер с „твърде благородни думи“ се обръща към Селимински и му препоръчал „търпение и внимание, за да се извлече полза от сгодните обстоятелства". Очевидно е, че разговорът на Селимински, който става душа на сливенското пробуждане от 1825 г., се е въртял около въпроса за въстанието и освобождаването на българите.

---

* Имената Парчевич, Пеячевич и т. н. са хърватски дотолкова, доколкото Богориди, Станчиди и т. н. са гръцки, или Киселски, Добровски, Селимински и т. н. са полски или руски. Село Парчовци и до днес има в Габровско. Близо до Чипровец е село Копиловци, средновековните следи на което могат да се търсят в Кипилово, Търновско.

** За самия Берлински договор русите се ползували от чужди източници. Срв. смешните дати в руската енциклопедия по тоя договор.

През месец октомври същата 1827 г. Селимински след срещата си с този офицер в Сливен вижда се с друг руски куриер, от когото се научил, „че идущата пролет ще се обяви война между Русия и Турция"*.

Въпреки стоенето на русите в Турция повече от 8 месеца и главно в Сливен техните източници за Сливен са много оскъдни.**

Измерванията на разстоянията между околните краища, направени от поручик Вронченко, в които Сливен е взет за база, са от 1829 г. и не представляват за нас важност. Правил ги е с „астрономически теодолит". В Ямбол е определил „широту в десять приемов приведя оную на минарет Ескиджами (Ескиджами.) Разность долготы сего места от Бургаса найдена перевозом двух хронометров". Същото той направил и в „город Сливно", дето се качил на джамията Хаджи Брами (Хаджи Ибрахим). „Разность долготы сего места от Адрианополя найдена перевозом одного хронометра".*** Доколко тия измервания са послужили за по-нататъшните руски операции под Дунава, може да се види от това, че руският генерален щаб не е знаел — до самото Освобождение — за съществуването на някои балкански проходи.

По-друг е вече русинът Владимир Дал, познат още под псевдонима „Лугански казак". Той е придружавал руските войски под Балкана като военен лекар; види се, че е притежавал и поетичен дар, та е написал повест със сюжет от Сливен под името „Сливенка". Това е едничкото старо чуждо произведение, в което главните герои са българи, и то на собствена почва. (Това не е едничкият труд на Дал. Той се е прославил още и като филолог. Част от записките му, които вероятно са били ценни по своя исторически характер за тогавашните събития в Сливен, се загубват между Сливен и Ямбол. „Сливенка" е един портрет на стария сливенски бит, в който героинята е сливенска мома — един очарователен, скромен и мил образ на предишните сливенски моми. В противоположност на това стои нейният неодялан, суров и ревнив годеник — също сливенец, съперник на ранения от него „по погрешка“ казак, влюбен в годеницата му, която и става жертва на първия.)*

---

* Селимински, Ив. Записки, I, с. 14.

** Записките на Тучков, вероятно същия генерал Тучков, главен редактор на печатания материал на военнотопографичното депо в Петербург, не можахме да намерим; цитираното по-нататък от него дължим на Иречек. Той ще е бил в Сливен през същата 1827 г. като пратеник на руския генерален щаб.

*** Записки военно-топогр. депо. Спб., 1837, I, 129—130.

В труда на Клауса по колониите в Южна Русия, сред които първо място заемаха българите, а особено тия от Сливенско, името на Сливен е прекалено послявянчено. Така за самия Сливен и преселването от него и дума не става, но затова пък градът Болград в Бесарабия, заправен най-вече от сливенци и ямболци, се делял на три общини: „ямбольскую, славянскую и другие“. Това са трите български квартали и до днес познати с имената ямболски, сливенски и тукански.**

От руските автори малко по-завиден е генерал Липранди, който инак в кратък един труд прави важни забележки за България.*** Той засяга Заверата в 1821 г. и пише за „хаджи Михайло от Сливен“ и за възпитания му син в Париж, който през 1830 г. бил „депутатом болгар пребывших из Сливна в Букурешт“. По-нататък Липранди разправя за причините на сливенското преселване в Русия и отдава това най-вече на оказаното от сливенци съдействие на руските войски: „. . . жители, преимущественно из Сливна и его окрестностей, которые за содействие нам, имели основание опасаться последствий“.****

На руски най-отлични бележки за Сливен се намират у известния Сирку, ако и да се отнасят специално за сливенските манастири, като справки върху писаното от Раковски, братя Шкорпилови и Иречек.*

---

* „Сливен, пише Дал, лежи в една живописна долина, сред високи, стръмни височини.“ По-нататък следват интересни данни за боя на русите при града, за влизането им в него и т. н. Дал се възхищава най-вече от сливенските черноoки, стройни, работливи и скромни моми. Произвели му силно впечатление местните дворове, заградени с високи стени, радващи се на градини и хубава вода. Като военен лекар една сливенка го повиква да превърже раните на един ранен по погрешка от казаците сливенец и го прекарала през редица домове, сношаващи се с комшулуци. „Най-после ме доведе — пише той — в един малък двор, постлан с камъни; къщата, с широки стрехи и издялани стълбове, беше красиво построена сред лозе, а по каменната ѝ стена и оградата имаше хасми. Гроздовете бяха се налели, а слънцето се преливаше в тях. До краката ни минаваше вада, която пресичаше двора по издълбан улей; с една реч, като се видях в този уединен двор, заграден с високи стени, аз неволно пожелах да живея и умра там. Животът и стопанствуването на Изток са очарователни за чужденеца: навред зеленина, лозя, разкошни цветя, навсякъде чиста, прозрачна, студена вода; широки стрехи, приятна теснота, уединение, безгрижно спокойствие, живот под открито небе, ясни бои, прелестно, живописно облекло — всичко това утешава и кара странника да се наслаждава“ . . . (с. 30—31).

Разказът е издаден на български в 1901 г. под заглавие „Сливенка“ (разказ) от Владимир Дал (лугански казак). Превела г-жа Е. И-ва. Издава редакцията на сп. „Родина“, София, 1901, с. 54, малък формат. Според сведенията ни разказът е преведен от г-жа Екатерина Иванова (родена Козарова), родом от Сливен, а издаден от г. Т. И. Бъчваров, тоже от Сливен.

** Срв. Клаус, А. Наши колонии. Спб., 1869, 340—352.

*** Липранди, П. И. Болгария. М., 1877, 40—42.

**** Срв. беглото споменуване на Сливен у княз Л. В. Шаховски, Два похода за Балканы. М., 1878.

Най-възторжени отзиви за Сливен, ако и да визират по-нови години, са тия на И. Д. Иванович в труда му за героите на българските въстания.** Сливен, казва той, който благодарение на буйния и упорит характер на жителите си се е ползувал у турците с извънредно компрометирано име и е дал най-много от всеки друг български град известни хайдути, воеводи и въобще борци против турците („который больше, чем какой бы то ни было другой болгарский город, дал известных гайдуков, воевод и вообще борцов против турок“).

Но какво да се каже за най-новия руски труд, писан в самата България под перото на Юркевич.*** Тая книга е пълна с грешки, които засягат не само Сливен. Но и от долуприведените може да се заключи за останалите. Преди всичко, според Юркевич, между Айтос и Бургас имало две минерални бани: една в „Бургаском уезде“, именно село „Ладжа“, а друга в „Айтоском уезде“, наречена Айтос! Една от сливенските планини се наричала Селище, върхът на Сините камъни бил Кушбунар, а друг един връх се наричал Бурулук и т. н.****

В новата руска енциклопедия Сливен (Сливно) поради погрешно тълкуване на етимологията му е наречен Сливов град („Сливовый город“).***** Превзиман бил от русите на два пъти: в края на юли 1829 г. след двучасов бой с артилерийска престрелка и в 1878 г., когато тук пристигнал отрядът на генерал барон Делингсхаузен.

Като „сливов град“ Сливен се среща и у отличния познавач на България Иречек: „Die Pflaumenstadt (Sliva=Pflaume).“******

Между останалите славяни, които са оставили нещо повече за Сливен, на първо място са чехите. Още и по-рано се спомена, че Сливен като играющ важна рол в старобългарското царство даже още при Симеона, се намира в историческата повест на чеха Прохазка. Тук ни се посочва, че Сливен е бил главният склад на вина за преславския дворец и през него са минавали търговци и кервани от Южна България за Северна.

От самото име на сливенския манастир Епикернев може да се заключи, че главният епикерни — виночерпец на един от българските царе, който е строил тоя манастир, ще е бил родом от Сливен.

---

* Сырку, К исправл. книг . . ., с. 177 и др.

** Борцы и мученики за свободу Болгарии. М., 1904, 46—47.

*** Или Горюнин (псевдоним). Двадцатипятилетные итоги Княж. Болг., I, кн. I, 1904. За Сливен вж. индекса.

**** Между Айтос и Бургас има само едни минерални бани. Селището не е планина, а устие — име на средния от трите сливенски боаза. Облият връх между Бармука и Сините камъни не се нарича Селище, а Гаговиц. Кушбунар не е връх, а местност. Не Бурулук, а Бармук и т. н.

***** Т. XXX, с. 358.

****** Das Fürstentum Bulgarien, 1891, S. 508.

Пръв обаче от славянските учени, който подигна въпроса за историческото минало на Сливен, бе известният Шафарик.* Не току-тъй случайно може би неговият внук Иречек е оставил най-положителни данни за Сливен. Умно ръководен от съображението да излага туй, което може да се подкрепи с положителни данни, Иречек и до днес остава авторитет по балканската история. Още по-отличен и по-важен за нас е той в своите „Пътувания по България“. В неговата „История на българите“ Сливен нерядко се споменува като важен български град в подножието на Демиркапийския проход и като виден град на среднобългарското ни царство, а в ново време — родина на редица герои.

В „Пътуванията“ си ето що пише Иречек за Сливен (когато се идва от Ямбол): „. . . Сливен дори и до последната минута остава скрит зад няколко ниски хълма. Тъкмо един час от Ямбол се минава по дървен мост пак през Тунджа . . .; по-нататъшната покрайнина дори до Сливен съвършено напомня Туловско поле: алувиална равнина с бяла, пясъчна почва, с хубави ниви, множество могили и усамотени кории от стари дъбове, а зад тях, отзад — стените на Балкана . . . В това подбалканско поле се намират следи от стари селища, както са тук често случаите в съседство с топли извори . . . Първият поглед на Сливен (от около 250 м) е пленителен. Пред нас се представя съвършено алпийска панорама. Под сивите, набраздени скали на Балкана, чиито зъбци и чуки тук достигат приблизително до 1100 м надморска височина, се простират около 3 км нашир маса червени стрехи, бели минарета и сенчести градински дървета. По планинските склонове до града се простират далеко и широко хубави лозя, казват, на 4 часа път. Между тях се белеят пътеките,по които из града може да се излезе право в балканската природа. Множество планински ручеи клокочат из улиците към по-главните потоци. Изгледът на южната страна откъм Тунджа остава затворен от ниски, голи върхове, от които цялото местоположение се обръща във вид на котловини.През лятната горещина в града всякога владее планинска прохлада; зимно време обаче от височините често бучат долу силни ветрове . . .“

Такива са встъпителните думи на Иречека за общия вид на Сливен. „Всред пазара, покрай чаршийските дюгени, продължава той, има несполучлив малък градски парк, основан през руската окупация, когато градовете се надпреварваха да се сдобият в най-късо време с модерна външност . . . Непосредствено над градските три главни квартала: Клуцохор, Сливен и Ново село, се издигат планини, именно това, което прави, щото Сливен да не се вижда отдалеч, но затова пък да представлява от височините си „алпийска панорама“. На север, над квартала Сливен, стърчи високият Бармук, по чиито хълбоци лъкатушат пътеките за Задбалканско през седловината, наречена Вратник, към Стара река и Търново.* Между Сливен и Ново село се издига по-ниският и обьл Гаговиц, или Селищки връх, чак до върха насаден с лозя и от двете страни заграден със сенчести долове, в които текат буйни, никога непресъхващи ручеи. Левият дол е Селищкият боаз, или Селищки дол. По-горе в него се намират следи от старо градище и още по-високо — дири от запустял манастир или черквица посред четириъгълно градище с остатъци от стара кула с аязма и с изглед дори до Ямболско. Надясно от Гаговиц е Новоселската река . . .; край нея се идва до хубавия Кадънкайнак, дето сега се намира фабриката на Попович и Саръиванов с железни белгийски машини, на които се работи кафяв и син шаяк.“

---

* Бележките му за Сливен са най-вече в Slowanské Starožitnosti, 1837.

Разходката на Иречек из тоя боаз му е издала всичката прелест на планинските балкански кътове. „На североизток над тази долина изскачат отзад най-високите и най-голи зъбци на сливенската панорама: Българка, Чаталка и по-нататък гребенът Сини камъни, по хълбоците на които се крият прелестни, оросени с пенести, бистри, шумливи ручеи скалисти кътове и множество сталактитови пещери: Змееви дупки, Орлови дупки, Птичи дупки и т. н. Зад самия този гребен по Сините камъни на върха е Кушбунар в „die Alpen von Islemije“**, „Vogelquelle“ (Птичи извор), едно от местата, по които султан Мохамед IV ходил на лов. Оттук Източна Тракия има широк изглед . . .“

Край многото ценни забележки за Сливен, отчасти цитирани по-рано, Иречек не изпуща едно от първостепенните преимущества на града — именно неговата индустрия. „В началото на нашето столетие“, пише той, главната индустрия в Сливен била пушкарството — тюфекчилъкът. Сто занаятчии били длъжни да продават на турското правителство месечно по 500 пушечни цеви; всяка цев се плащала по 20 гроша. Желязо за работа се доставяло от Самоков.*** Освен това Сливен бил един от центровете на търговията с жито в тези покрайнини. Лятно време тук ставали големи годишни пазари . . . След мира (1829 г.) градът от 24 000 души намалял на 10 000 . . .****

Забележки за Сливен се срещат почти у всички трудове на Иречека по България, писани било на немски, било на чешки или български. Така в Die Heerstrasse, Das Fürstentum Bulgarien и т. н. В последния труд Сливен е, както се спомена, „Pflaumenstadt“ (сливов град): „erscheint zuerst als „Istlifnos“ bei Idrisi (1153) und zwar als eine alte Stadt, dann bei Byzantinern im 13 und 14 Jahrhundert als wichtige bulgarische Burg „Stilvnos“.[*]

---

* Просто по едно невнимание Иречек, подобно на останалите автори, е погрешно отъждествил Вратника с Демиркапия, която е между първия и с. Стара река.

** Hamm Gesch., III, S. 951.

*** Тучков. Военно-топогр. опис. дорог и пр. Спб., 1827, с. 10.

**** Път., II, с. 711 и др.

Не по-малко ласкаво за Сливен пишат други двама чехи — братя Шкорпилови, които са били учители в сливенската гимназия тъкмо след Освобождението. Забележките им за Сливен на български са напечатани в няколко отделни брошури или в разни научни списания. Даже в една от тия брошури Сливен заема, ако и в бегли черти, специално място: „Спомен на Сливен и средновековните му манастири.“[**] В туй отношение братя Шкорпилови са първите, които излизат с печатен труд, в който Сливен е изходен пункт.[***]

От историческа страна Сливен е разгледан, ако и съвсем накратко, от учения Томашек във връзка с географията на Идриси: „ἡ Στίλβνος, Sliwno или Sliwen, Истлимне, пише той, е градът на овощните градини, сенчести дъбрави и струисти напоявания“ („welche reich ist an Obstgärten, schattigen Hainen und rieselnden Gewässern“). Писаното по-нататък, че Сливен като пограничен град на средновековното българско царство често се споменува в историята от 1300 год., напълно съвпада с това на Иречека. „Древното име на Сливен, завършва Томашек, ни е съвсем неизвестно“ („Ihr antiker Name ist uns völlig unbekannt“)[****].

Единичкият гръцки източник от XVIII в., в който се намира нещо за нашия край, е географическият опит на Мелетий. Жалко е, че трудове, написани на гръцки, като тоя на Константина за Пловдивската епархия (1819 г.), не засягат Сливен.

В историята на Кокони няма друго за Сливен освен цитиране от византийските източници положението на града при Тертера, Светослава и Ивана Александра в първата половина на XIV век. В гръцкия историко-географически лексикон Вутира Сливен е с византийската си форма Στίλβνος, а Демиркапия: Σίδηρα Πυλη,

---

[*] Op. cit., S. 508. Тук и част от сливенската номенклатура съгласно чешката ортография като: Kurudza (türk. Trockenbach — сух поток), Klucochòr, Novo sèlo, Barmuk, Seliški dol, Novoselska reka, Gagovic, Bulgarka, Catalkaja, Sini kamanje, Změjowi dupki, etc.

[**] Печатана е в Сливен, 1886 г.

[***] Срв. останалите им трудове като: Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия (Пловдив, 1885); Природни богатства (1884); Могили (1898) и т. н. Версията на Киперт, че древното Кабиле е било на мястото на днешния Сливен, е градена главно върху Шкорпиловите изследвания по тия краища. В труда си „География и статистика“ (Пловдив, 1892, с. 143) Шкорпилови се отзовават за Сливен така: „забележителен промишлен град с прекрасна околност.“

[****] Sitzungsberichte, Bd. 113, S. 321. За Сливен се срещат доста бележки в поетическа форма и у Чайковски (Садък паша) в повестта му „България“. Действията на героите, както и самите те в тая повест се въртят главно в Сливен и в неговата непосредствена околност.

Δεμίρκαποῦ. Вутира и тук, подобно на Кокони, ни отнася, за Сливен през българското царство, особено при Ивана Александра, като си служи също с хрониката на Кантакузина.* „Градът Стилвнос, пише той, е в Тракия, подчинен някога на византийците и владян ту от тях, ту от мизите (иска да каже българите) и останал на последните . . . . Днес се нарича Σηλύμνος или Σελύμνος, а на турски — Ислимие.“

В картата на К. Папаригопулу, един от важните градове на полуострова в XI и XII векове бил Στίλβνος, през който минавал път от Цариград за Τέρνοβο и Дунава (Δούναβις). Покрай Сливен минавал още един важен път, а именно тоя от Цариград през Ямбол (Διάμπολις) за Преслав и Силистра.**

Трябваше да се очаква, че турците като петвековни владелци на България ще оставят завиден брой писмени паметници поне за времето, през което са господствували в нея. Писмеността им поради трудното усвояване и непрактичност не можа да влезе в обща употреба между „гяурите“; инак гръцкото влияние у нас не щеше да остави такива отровни следи. Турците откъм „писмо“ и „четмо“ бяха по-невежи от българите, а нерядко някои от последните се прочуваха между самите турци като „молли“ и „ефендета“.

Част от чешмите в Сливен с турски надписи и други паметници са днес затрити. Няколко турски документа за „махлюли“ в града са били предадени на външното министерство в София, дето и изгорели.

Като изключим писаното от арабина Идриси за Сливен (1153 г.), дето градът се именува Истлифанос или Стлифнос, останалите източници, писани на арабо-турски, са същите, от които се е ползувал известният Hammer.

Както се видя, у него Сливен е Ismila, погрешно от Islima и Islemiyé. Същото е и у Хаджи Калфа.***

---

[*] **Βουτυρα, Σ.** Λεξικον ιστορικε καί γεογραφικε, 1889, т. I, S. 798; т. II, S. 529.

[**] **Παπαρρηγοπουλου, Κ.** Ιστορια τοῦ Ελληνικου Ἔθνους, т. 4.

[***] Споменуването на Сливен у Евлия Челеби е почти едновременно с това на Хаджи Калфа — в края на XVII век.

Върху турски статистически данни са легнали и материалите на Теплов за България, Тракия и Македония (Спб, 1877). По салнамето за 1877 г. в Сливен (Сливно) е имало 58 884 души, а според данните на Екзархията — 33 000 (в казата). В санджака (Сливенския) е имало 213 066 християни, а 64 459 мохамедани (всичко 277 525). Сливенският санджак, пак съгласно тоя източник, се е състоял от казите: Сливно, Карнобат, Ямболи, Ени Загра, Айтос, Месемврия, Анхиало и Бургас. По салнамето за 1873 г. в града Сливен е имало 13 984 християни и 7184 мохамедани. Според официалните сведения, дадени на комисията Скайлер—Церетелев в 1876 г., в Сливен имало 19 628 християни и 8932 мохамедани — всичко 28 020 души, а според салнамето за същата тая година — 15 181 християни и 9988 мохамедани. По сведенията на българското духовенство в града е имало 5500 християнски домове, а заедно с нахиите: 58 384 християнски домове и 12 781 мохамедански.

Съгласно Stein (Die Vorgänge in der Türkei in ihrer ethnogr. und geschichtlichen Begründung) в Сливенския санджак е имало 90 000 християнски ну-

От имперския турски алманах за 1848 год. се вижда, че Сливен (Ислимие), като каза, е имал през нея година съдия или нуваб някой си Саид Мехмед Соли ефенди, а като юрисконсулт (арпалик) е бил един от моллите в Цариград. Началник на полицията (заптие меймуру) е бил Мустафа бей, който същевременно е бил аташиран (мухасил) при щалмайстера. (Това ще е следа от йерархическия строй на по-старата войнишка администрация в Сливен.) За целия санджак (Силистре ве Румели) ролята на прокурор (капукехая) е заемал някой си Небил бей.*

В друг един труд, легнал единствено върху турски източници, Сливен (Ислимие, Islimyé) е вече център на лива в Одринския вилает.**

„Slivno, пише Mostras, е заграден със стени; седалище е на лива под същото име и брои 16 000 души." Още оттук се види, че Mostras е събирал сведенията си за Сливен от стари турски източници, тъй като след 1830 г. в града са личели само следи от предишния шарампол, а броят 16 000 души за жителите му се отнася към първото десетилетие от изселването на сливенци.

В административно отношение под Сливен са влизали Анхиало, Бургас, Созопол, Айтос, Карнобат, Пандаклии, Ямбол и Нова Загора. Котел като нахия е бил в Търновската лива, Силистренски вилает, Месемврия — във Варненската лива, същия вилает, а Казълагач — в Одринската лива.

фузства, а 81 050 мохамедански. Според Synvet (Carte ethnogr. de la Turquie d'Europe, etc.) — 46 961 христ. нуфузства и 37 200 мохамедански (все малко преди Освобождението). По данните на Българската екзархия (за целия санджак) — 47 800 християни и 35 000 мохамедани, или обща цифра — 213 066 християни и 64 459 мохамедани (нуфузствата са за население между 16 и 60 години, и то само за мъжки пол; срв. интересните данни на Теплов и Будилович, статист. таб. разпред. слав.).

През 1874 г. пространството на Сливенския санджак било 67 кв. географически мили (в Helta von Samo, Die Völker des osm. Reiches, Wien, 1877, S. 32). Самият град Сливен (Slivno, Islimie) броял 12 919 немохамедани (българи, арменци и евреи), 7184 мохамедани и 1074 цигани, или всичко 21 168 души. Целият санджак заедно с казите (Сливен, Ямбол, Карнобат, Нова Загора, Айтос, Месемврия, Анхиало и Бургас) броял 87 601 жители. Въобще данните у разните източници са разни.

Д-р Стамболски, познавач на турския език и префект в Сливен след Освобождението, разправя, че би могло да се намери нещо за Сливен в историята на Джевдед паша (помак, ловчалия). За жалост, нищо друго не сме чували за тоя паметник. Г-н Стамболски е заварил в града богата, турска архива относително администрацията и т. н. на Сливен, но съдбата ѝ е неизвестна; вероятно, прибавя той, е изгорена или разпиляна по нехайство. Известно е, че турската днес библиотека в Цариград, ако можем употреби за един турски институт горния модерен термин, е затворена за широката, немохамеданска публика. Даже допущането в нея на маджарския учен Вамбери през времето, когато трябваше да се възползува и нашето правителство, създаде навремето си цяло събитие.

* Горните данни се намират у известния турковед Бианки. Le premier annuaire impérial (салнаме). Paris, 1848, 35—36.

** Mostras, C. Dict. géogr. St. Pétersb., 1873.

Български източници за Сливен почти няма. В града не са се запазили стари местни летописи, което е лесно обяснимо с премеждията, които са прекарвали гражданите му от 1830 г. нататък. Сам Венелин пише за скрития уж на сигурно място цял сандък със стари книжа в Жеравна (1830 г.), пренесен там от Сливен. Последното се види от факта, че сливенецът Дукиади се е запътил от Влашко в Жеравна, за да намери в тия книжа нещо за родния си град и България въобще, като предавал събраното на ученолюбци като Априлов, Мурзакевич и т. н., но както забелязва Раковски, то се загубва безследно.

Селимински ни разправя как е изчезнала пазената като светиня история на неговия род до изселването на сливенци (1830 г.) заедно с други ценни документи (фермани, хрисовули), кътани до едно време от вуйчо му Гендо Вълков и след това прахосани.* Старият кандилафин на черквата „Св. Никола" поп Георги и други някои разправяха за стари „славянски" ръкописи, писани на заешка кожа, пергамент и т. н., които били прибрани в градската библиотека, но изгорени от турците при оттеглянето им от града в навечерието на Освобождението (1877 г.).

Покойният Василаки Попович със собствените си очи е гледал как по заповедите на дошлия в града одрински владика са били изтрошени с чук „славянските" надписи по мраморните плочи на сливенската черква „Св. Димитър".

Думите на Априлов, че „днешният Сливен е пренесен от близкия до него стар град", вероятно са легнали върху събираните данни на Дукиади, който е идвал от Браила да събира старини за родния си град Сливен и за България въобще. Априлов не е бивал в Сливен, па и на едно място го смесва със Свищов, а именно като твърди, че румънският град Александрия бил основан от сливенци вместо от свищовци. „Останките на града, из който бил пренесен днешният Сливен, и до днес личели наблизо до него. Градът бил заобиколен с каменна стена и имал няколко укрепления. Днес (1841 г.) той разполага със 100 чешми, 21 джамии, 3 християнски черкви, гръцко училище и 20 000 ж. Произвежда ценни вълнени платове, бозовият цвят на които е известен по цяла Европа и се дължи на качеството на сливенските води. Градът е важен и по панаира си — най-голям в цяла Турция. Става на Спасовден и привлича търговци от Азия и Европа. Градът е бил превзет на 31 юли 1829 г., а жителите му са се преселили в Малка Влахия, дето построили град Александрия и отхвърлили предложението на турското правителство да се върнат в Турция."*

---

* В Сливен Иречек чувал за някакво си гърне с изгнили грамоти, което било изровено при „голямо село", като се добавяло, че и в околността на Сливен била изкопана кост с навит на нея „ферман", продаден от сливенци в Русия. Тези документи били български царски грамоти (срв. Иречек, Път., II, с. 211).

С изключение житието на Ромила за патриарха Теодосий, дето Сливен за първи път се споменува в старобългарската книжнина (между 1337—1346 г.), за града по-нататък до средата на XVIII век нищо не се чува в домашните ни паметници. Пръв, който се обажда за него през същия век (1762), бе Паисий, но и то с оглед на миналото му при Асен II и патриарха Теодосий. Всичко това е черпено от горното житие и не ни дава нещо ново.**

По-подробен от Паисий бе неговият продължител йеромонах Спиридон (1792 г.), който и едничък загатва за падането на Сливен под турците, ако и сред доволно заплетени факти. Същият Спиридон твърди и за бягането на сливенци и скриването им из горите към Казанлъшко (след падането на Цариград).

Последен български паметник за Сливен от XVIII век е тоя, оставен от някой си Серафим в Сливен, очевидно духовно лице. Той е и едничкият по-стар, местен източник за Сливен, но е съвсем кратък и по-важен е за духовното пробуждане на града, отколкото за самия него: **„Аз Серафимъ прочитахъ сІѧ историѧ у Сливенъ въ лет отъ христа аѱцв** (1794) **и много полза намерихъ за болгари.**" Тия ценни редове са процитирани от Раковски в труда му за Асен I и Асен II и в оригинала са като коментар на Паисиевата история, която Серафим е чел в самия Сливен.

В началото на миналия век Сливен се споменува, ако и не в местен летопис, при едно важно и за самите сливенци произшествие, а именно Руско-турската война през 1810—1812 г. В тая война сливенци са участвували като „войници" в турските редове. У българите тя е позната под името „Батинкавгасъ". Въпросният източник е панагюрски и се отнася за тамошните войници, които под войводството на татарпазарджишкия Гаваноз Хасан са ходили срещу русите в Шумен през време на обсаждането му. Явно е, че те са минали през Сливен, защото се върнали пак през него: **„В лето 1810 одиме на Шумлен, та седѧхме до две годин и голѧма сакѵ̈нтиѫ видѧхме... и варнахме се откадѧ Ескистамбол и одихме на Котел и Сливне и Пловдив... на сене 1812... па си**

---

* Априлов, В. Денница новобългарскаго образования, Одесса, 1841. Сливенци, както ще се види, основават Берязка до Плоещ и по-голямата част на самия Плоещ, Браила и Болград.

****Свѧты преподобни отець Ѳеодосіѧ Терновски ученик свѧтаго Григориѧ Синаитѧ, и патриарха свѧтаго Еѵтимиѧ, просіѧлъ в гору сливенскую, ту съградилъ царь многы мънастиры, на подобіе свѧтыѧ горы Атонстьи, и билъ надъ вси оны мънастиры начѧлникъ и наставникъ**". Цитирано от Раковски в „Няколко речи о Асеню Първому и пр.". Важното е, че според Паисий патриарх Теодосий през време на пребиваването си в Сливен е бил управител на манастирите му.

додохме оде Ескистамбол и Сливне". Горните кратки думи биха могли да се отнесат и за сливенските войници, които не са минали без въпросната „сакантия", още повече че не са стоели в Шумен, а са участвували в самия бой при Батин, край Дунава.

От по-новите български източници заслужава да се отбележи трудът на най-стария ни журналист Фотинов (Общое землеописание, Смирна, 1843, с. 87). „Сливен, пише той, (е) под планината . . . при друмат на Стара планина, който наричават Демиркапи (Желязна врата). Жители има 20 000, училище елино-греческо, совсем що са вси болгари! Достоинопамятный стана този град ради ръкоделницата сукнена (чохена), която постави содействиям преискусному г. Атанасию часоправителю вечнопамютный и прехвалний гражданин негов благоразумний и остроумний господин Добри Желязков, безсмъртно убо ест имя его и вечна памят и похвала и трудолюбивих всех болгарех! Освен ръкоделничните сукна издава този град много вълнени хаби, ямурлуци именуеми, от които има доволна търговия, каквато и от вълнените покрывки (ямболии), причина за които става и похвалний панґир пролетно време." *

Сливен вън от народните песни, споменуван като „Сливен града голяма", за пръв път се среща възпят от Раковски.

Като описва миналото на България чрез духа на разни войводи през робството и говорещ за проходите на Балкана, Раковски пише:

Трети е вход близо до Сливен,
него Асенов прокоп сказват,
где е Асеница бил град славен,
разсипи му са още виждат.

Турци поганци го разорили,
огнем го съжегали конечно,
жители вся немило с'избили,
нежна дечица безчеловечно.

Там били други Железни врата,
в път кой води у град Търново,
близо до село Старая река
било е зданье цар Асеново.**

---

* В 1836 г. главният ръководител на сливенското преселване Селимински, тълкувайки желанието на съгражданите си да се върнат „в стария си роден град Сливен", пише на княз Богориди в Самос да улесни пред султана тая обратна емиграция. Селимински пита Богориди „дали султанът, съзнавайки истинските причини за опустошаването на търговския и прочут онзи град Сливен, се съгласява за възвръщането на сливенци". Обаче преди да стане това, Селимински настоява, щото султанът да вземе мерки, за да се осигурят имотът, честта и животът на сливенци, което ако стане, „сегашните печални развалини (на града) за кратко време ще достигнат до по-голям блясък от предишния" (Зап., III, с. 45). Оттук се вижда с каква слава се е ползувал по-рано Сливен и какво е представлявал след 1830 год.

** Раковски, Горски пътник, с. 123.

Същият Раковски, най-добър познавач на България през епохата си, сам той роден близо до Сливен, не пропуснал случая да обходи града и неговите покрайнини, дето не без право е подозирал, че се крият интересни старини. В двете му най-ценни произведения: „Горски пътник“ и „Няколко речи о Асеню Първому. . .“ Сливен заема видно място и може смело да се каже, че идеята за написване „Няколко речи о Асеню. . .“ е черпена от следите на Асеновци в Сливен: тукашните манастири, по предание заправени от първите Асеновци, името на сливенската река и проход — Асеновски, и най-после това на самата крепост до Сливен „Асеница“.

И действително, спомени от българското могъщество при Асеновци Раковски намерил „повече около Сливен и в Сливенская гора“. Това го вдъхновява и той се залавя да опише Сливен и околността му.* „Сливен, пише той, лежи в подножието на Стара планина, в романска страна, между 42 и 43 стъпки сев. шир. и 23 и 24 изт. дълж. Местоположението му е весело и приятно, а от втичащите се в него реки и изобилни извори целият град е окичен с разни плодородни дървета, което дарява на града чист и животодавен въздух.“

Изреждайки по-нататък по-главните названия на местни следи от старини и други местности, Раковски посочва важното име на прохода отдясно на града — „Асеновиц“ или „изкривено от простонародния Арсеновиц“, през който тече и река със същото име. Старци му разправяли, че това име е принадлежало на село или град, на равнище сред това устие, 1 1/2 час от града, наречено „Асеница“. И до днес, прибавя той, от него личат развалини, но именно от кой „Асен“ е съградено, от Първи или Втори, той не може да отговори.

„В сливенски гори имало съзидано от „Асеня“ двадесет и четири манастири, и тий носели име Малка Света гора.“ Според Раковски цялата подбалканска околност на Сливен е отрупана с развалини, които сочат на кръвопролитни битки между българи и гърци, а най-вече при Светослава (Тертеров) и са били найдобре укрепени, защото са изложени към неприятелска страна в „равна Романия“. През време турското нахълтване те са претърпели същата участ, като близки на Одрин и бидейки на пътя за Преслав и Търново. „Тия места, продължава той, се споменуват в народните песни с име Подгорье.“ За подкрепа на това Раковски цитира изпратени до него песни от Кръстьо В. Търпанов, слушани от старци в Котленско. В една от тях се пее за Донка, която, след като чула, че „гърци Подгорье минали“, спуща се през Балкана и отишла „доло в Романиа или Подгорье (в по-тясна смисъл), пристигна гърци юнаци, войска им е разбила“.*

---

* „Няколко речи о Асеню. . .“, 58—60. Раковски е идвал няколко пъти в Сливен. Криел се е най-вече у верния си тук приятел и революционер Анастас Хаджидобрев или Хаджикалудин, вуйка на г. Добри Минков. По-нататък ще споменем за интересните посещения и пребивания на Раковски в Сливен.

За да завършим с българските източници за Сливен до Освобождението, нека споменем най-после и името на сливенеца Атанас Дучев или погърчено Дукиади, устните показания на когото, а също и събираните от него старини са послужили както на Априлов, тъй и на Раковски. Най-похвални отзиви за Дукиади изказва сам Раковски.** Той е бил преселен в Браила и е водел дъщерята на богат и родолюбив сливенец. На свои разноски идвал няколко пъти в Сливен и обикалял Югоизточна България да събира български ръкописи и надписи. Нему се дължи и важният месемврийски надпис от българското царство, за който разправя Раковски.***

Намерените ръкописи в Жеравна през 1838 г., а тъй също и коментарите на Паисиевата история, между които един от Сливен, се дължат пак на Дукиади. Ето що пише за него самият Раковски: „Дукиади, родом сливненец, в него време от любородности подбуден, ходил нарочно да издири нещо си от наши драгоценни старини.“ Освен това Дукиади открил и черковни книги, писани на кожа, събрал е и няколко народни песни, описал е и местности. Всичко това той е извършил по своя инициатива и събраното е предал на Априлов в Одеса. „Но тия са се разпилели след смъртта му . . .“ — завършва Раковски.**** Дукиади, като постар от Раковски, може справедливо да се счита за първи български археолог и библиограф.

От останалите трудове, в които Сливен нерядко се споменува във връзка с турския режим и хайдушките похождения на сливенци, са отличните записки на Панайот Хитов за неговите „пътувания“ по Стара планина.*****

Тъкмо след Освобождението, доде Сливен бе още в Източна Румелия, в пловдивския вестник „Народний глас“, през 1883 г., г-н Юрдан Михаилов, родом от Сливен, днес редактор на „Светлина“, е описал накратко Сливен, като е дал и някои ценни забележки за сливенските обичаи.****** Това е един от редките астиграфични и фолклорни опити, колкото и да е в бегли черти. Засега ще цитираме от него само туй, което настоящият отдел изисква. „До Освобождението — пише Михаилов — населението на Сливен е било $^5/_6$ българско. През войната 1877—1878 три четвърти от населяващите южната част на града турци избягват, а с това градът взема още по-български колорит. Според официалната статистика на областното румелийско управление в Сливен до 1883 г. имало 2678 къщи, 3870 семейства с 16 593 жители, от които 12 643 българи (6356 от мъжки и 6287 от женски пол), 1375 турци и 1396 туркини, 340 цигани и 351 циганки; 132 арменци и 144 арменки; 120 евреи и 119 еврейки.“

---

* Цит. съч., 119—120.

** Пак там, с. 118, заб. 35.

*** Пак там, с. 101.

**** Пак там, с. 118, заб. 35.

***** Някои данни от домашен характер за Сливен се намират в кондиките на сливенските черкви. Така в тия на черквата „Св. Димитър“ се споменува, че меджлисът в 1861 г., 27 декември, решил да се построят конаци за каймакамите за сметка на хазната. В същата година се подало молба до Портата за лекар на града, който да се издържал „от царските доходи на хазната“. (Такъв е бил немецът D-r Gerhard.) На следната година се решило да купят за града 2 тулумби за пожар, срещу което да се събира един съразмерен налог от дюгените и ханищата.

****** Народний глас, Пловдив, май 1883, бр. 395—396.

Един от по-новите и добри познавачи на България и българина, духовит и много обещаващ, бе Захария Стоянов, родом от Медвен, възпитаник на котленските и сливенски балкани и горещ поклонник на сливенските хайдути. В неговите трудове Сливен и околностите му нерядко се споменуват. Заслужава да се спомене духовитото му сравняване на котленци със сливенци.

Частично засегнати, някои сливенски кътове се намират в списанието „Родина“ (София) под перото на неговия редактор-стопанин Тодор Бъчваров, родом от Сливен.*

СЛИВЕН У ЗАПАДНИ АВТОРИ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА МИНАЛИЯ ВЕК

Един от многината учени естественици, като Фривалдски, Буе, Тула и т. н., които са намирали богат материал за своите изследвания в Балканския полуостров, е и известният учен Хохщетер, който покрай главната си задача не е пропуснал случая да ни остави някои общи бележки за Сливен и околността му. Пътувал е през 1869 г. и следователно през една от интересните за Сливен години.**

„Близо до Сливен (Sliwno), пише той, надясно ви овладява величественият изглед на Чаталка („den grossartigen Anblick des Tschatalkaje“) — една видна планина-скала от кварцов порфир, издигната 1100 метра над равнището. Тази гола и разцепена скалиста пирамида-зъбец е връх на една от най-характерните и величествени планини на старопланинската верига („einer der eigentümlichsten und grossartigsten Berge der Balkankette“). Градът — продължава той, — ако и да е до възела на девет пътища, не се вижда, освен когато се изпречите пред самия него . . .“

---

* Срв. записките му за туристическия събор в Сливен на 25 май 1903 г., дето той описва „прелестите на Сините камъни и дивния, открит от тия висини околен хоризонт“ (кн. VI и VII, с. 169—176).

** Хохщетер е бил препоръчан по дипломатически ред от австрийското правителство на турските власти. Още преди да пристигне в Сливен, тогавашният сливенски мютесарифин Джавид паша е получил от Високата порта наставления да даде нужното съдействие на немския учен, за да може успешно да изпълни своята мисия. При научната си обиколка на Сливен и околностите му Хохщетер е бил придружен от члена (ааза) на тогавашния сливенски управителен съвет (идаре меджлиси) Панайот Минков.

Хохщетер се установява на квартира у хаджи Данчовия хан (hadschi Danschan han“, до Абапазар); „Сливен (Sliwno), а по турски Islimie или Islivné — пише той — има около 24 000 ж. (4000 фамилии) и е главен град на лива със седем кази (Sliwno, Iamboli, Jeni Saghra, Akhiolu, Aidos, Russo Castro, Karnobat) и седалище на паша. Населението му се състои от българи, турци, арменци и евреи. От многото мои приятели тук срещнах немския лекар d-r Gerhard, който ме посрещна приятелски и в чиято фамилия прекарах приятни часове, които сега с радост си спомням. Благодарение на многото тук зелени дървета градът разполага със значително наоколо пространство за разходки и с множество зле постлани, но изобилни с шуртяща вода улици . . . Сборните пунктове на по-отбраната класа са големите, доста елегантни кафенета, а също и тъй нареченото казино (casino), в което се дават вечеринки (концерти) и свирят чешки харфонисти.* Градът има около 30 джамии, три православни черкви, една арменска, една синагога, а освен това турски, арменски, еврейски и български мъжки училища, от които две женски. Прочути са, продължава той, сливенските майстори на оръжия (Büchsenmacher), изделията на които се продават чак в Арабия. Едрата индустрия е застъпена с една имперска сукнена фабрика.“

Хохщетер дава по-нататък някои бележки за тази фабрика и след това описва Сливен в петрографно отношение. Селищката река у него е Selidsche dere, Бармук — Baramuk bair, а Куруча — Kurudschu dere, върху който имало дървен мост (тъй наречен „Голям мост“, строен през 1859 г.). „Човек би очаквал, добавя той, че при туй богато планинско местоположение Сливен ще е твърде здравословен град. Обаче учудих се, когато чух от d-r Gerhard, че тук владеела твърде пагубна, заразителна треска.“

Вече на 18 август (1869 г.) Хохщетер на излизане от града посещава Джевид паша, който му дал двама заптиета и през Джиново отива в Нова Загора.**

---

* Оттук и сливенската дума „арфянка“ (от арфа, а после — жена, участвуваща в оркестър). Думата е придобила некрасиво значение и у старите сливенци. Интересни бележки за сливенското казино, което е играло ролята на читалище и клуб за сливенци, се срещат в повестта на Чайковски „България“, с. 78. „Там — пише Чайковски — предлагаха храна за душата и тялото . . .“ Между картините е личала и тая на цар Иван Шишман.

** Mitheil. der Kais. und Königl. geogr. Gesel. in Wien, 1870, S. 588. Бележки за Сливен в геоложко отношение се намират на S. 598. Сливен и околността му, мерени с анероид, дали следните резултати: пътят от Кар-

Малко преди Хохщетер, d-r Rosen, без да е посещавал Сливен, пише за неговото хубаво местоположение и прочута индустрия.*

Много по-обстоен от Хохщетер е известният австриец Каниц. Дошел е в Сливен през юли 1872 г. Сведенията му за Сливен са едни от най-старателно събраните и дадоха материал на всички нови чужди енциклопедически и географски речници, дето ще се срещне нещо за Сливен. Трудът му за България, след тоя на Иречека („Пътуване по Българско“), е и най-ценният до днес. От него българинът може да чуе много за непознатото си отечество.

Каниц отначало ни изтъква важността на Сливен още през византийския период („unter den Byzantinern berühmte Stlifanos“) и ни описва в общи черти неговото административно минало под турците, бидейки последователно в районите на Силистра, Русе, Одрин и най-после сам той център на санджак.

„Сливен (Sliven) — пише Каниц — у Хаджи Калфа се нарича Islemje, а у днешните турци — Islemnije. За града водят разни пътища, главният от които е карнобатският.“

Като привежда думите на Хаджи Калфа за изобилната сливенска вода, цитира още и впечатленията на генерал Jochmus, който сравняваше Сливен с „райския Дамаск“. Заптието, което придружавало Каниц, го завежда на прочутия навремето си тук Карадимитров хан (Kara Dimitri Han, на Абапазар).

„Между българските краища — продължава Каниц — Сливен се ползува с една завидна прославеност („einer gewissen Berühmtheit“). Покрай живописното си положение („seiner pittoresken Lage“) и черното си огнено вино („seinem schwarzen feurigen Wein“), считано за най-благородно между Дунава и Черното море („der als der edelste zwischen Pontus und Donau gepriesen wird“), Сливен е играл през старобългарския период една отличителна роля („eine hervorragende Rolle“) и е родил интелигентни и енергични синове, които неведнъж през последния век жертвуваха всичко мило, àко и напусто, за да снемат от плещите си турското иго („und gab als Geburtsstätte intelligenter, energischer Männer wiederholt in den letzten Decennien den Impuls zu oft versuchter, stets aber vergeblicher Abschüttelung der türkischen Fremdherrschaft“). Сливен в старо време е споделял съдбата на Айтос и Месемврия и е бил възел на борби между българи и византийци за владението на най-важния проход — ключ за Цариград („der wichtigsten Torschlüssel“; тук изразът „Torschlüssel“ се отнася еднакво за самия Сливен и прохода му Демиркапия).

нобат за Сливен — 229 м над мор. равнище; Ямбол от моста — 130 м, а от тоя на Азмакдере — 134; Сралджа — 156; Айтоските бани — 40; Айтос — 143; а по Viquesnel — 224; Карнобат — 210; Нова Загора — 158; а по Viquesnel — 380; Сливен от моста на Куруча — 286, а по Viquesnel — 366 м.

** Gesch. der Türk, 1866, S. 85: Selimieh . . . bedeutende Stadt.

По-нататък Каниц дава историческото минало на Сливен при Тертеровци, обаче погрешно забелязва, че Сливен след смъртта на Георги Тертер II пада окончателно под византийците до турските завоевания. (След смъртта на Георги Тертер градовете от Сливен до Месемврия паднаха временно под Византия. Обаче съмнително е дали в тия градове е влизал самият Сливен. Но което е по-важно — византийците не владяха тая ивица повече от година.) „Турците го взели, продължава Каниц, в 1388 г., когато великият везир на Мурада, Али паша, минава през Айтоския проход." (Тук Каниц се е ползувал от Хамера. Обаче Хамер не споменава изрично за падането на Сливен. Тая дата се среща и в енциклопедически словари и е копирана от Каниц.)

„Сливен през първия турски режим се е броял между привилегированите „войнишки места", които са се радвали на големи правдини . . . Обаче през XVII век, когато силата на еничарите надделя, Сливен се приравнява към печалната съдба на останалите градове."(Тоя интересен пасаж е зает от Иречековата история за българите. Това Каниц изрично пише в т. III, с. 85.).

Каниц след това, считащ Сливенския и Еленския балкани за монополна фабрика на войводи, ни разправя за Индже войвода и Кондата, и двамата родом от Сливен. „Сливен, казва той, никога не е изпущал мечтата за независимост" („der Gedanke an die endliche nationale Befreiung"). Това се видяло и от възторга на сливенци при посрещането на русите в града (1829 г.), и от залавянето им за партизански войни с турците.

„В борбата за народна свобода сливенци винаги са стоели начело" („in jedem Aufstandsversuche standen Slivener Söhne an der Spitze").

По тоя път той изрежда по-главните сливенски войводи, чийто революционен дух той отдава едва ли не на една обща сливенска наследственост.*

„Макар и повече от половината жители на града да са се преселили в 1829 г. (погрешно вместо 1830 г.), в продължение на 30 години Сливен достига първото си благосъстояние." В 1872 г. Каниц намерил 4000 фамилии с 25 000 ж. (22 000 турци и българи наравно, а 3000 арменци, гърци, цигани и евреи). От Хамамбаир той видял десет минарета, но много останали закрити зад дърветата. Имало доста медресета, една синагога, четири черкви (от които една арменска). Сливенската младеж, която била отначало поклонница на елинизма, днес — казва той — зарязва пътя за Атина и се обръща към Русия и Австрия. В казиното, за което пише и Хохщетер, той срещнал млади сливенски търговци и учители, които познавали Виена, Париж и Лондон, а други са посещавали Одеса, Киев и Петербург. Хвали живостта на сливенци (техния „еластицитет") и хубостта на сливенките, които били стройни, черноoки и с превъзходни зъби („schlank, ihre Augen schwarz und die Zähne prächtig“).

---

* F. Kanitz, Donau Bulgarien und der Balkan, III, S. 20.

В края на бележките си за Сливен описва сливенската индустрия и държавната фабрика. Каниц не намира думи, за да изрази превъзходството на сливенското вино и повтаря на няколко места изразите: черно, сладко, огнено сливенско вино (schwarze, süsse und dabei feurige Slivenwein“).*

„Колкото Сливен като град и продуктивен център е красив и незаменим, толкова турските институти и наредби в него са отвратителни и долни“ — това Каниц забелязва по случай отиването си в пощата и конака. Той напуща Сливен на 5 юли (1872 г.) и през Бяла отива в Беброво. Тук са върлували шайки, та затова още от Сливен тамошният мюлязимин въпреки небрежността на муавина дал му две заптиета.

Във френското издание на Каниц, което е преработено, но непълно, има за Сливен притурка за положението му под Берлинския договор и за патриотичността на сливенци при идването тук на Шмидт за ревизия в качеството му директор на румелийските финансии.**

Заслужава да се отбележи още и англичанинът Бейкър (Джеймс). У него Сливен е Islimnia, Islimiyeh, Slivmia и Islimie. Под името Islimiyeh — казва той — Сливен влиза като лива, мютесарифлик в Одринския вилает наедно с Текирдаги (Родосто, Галиполи и Филибе).***

Бейкър е дошел в Сливен от Ямбол. Отегчителното му яздене се наваксва при Сливен с нови и възхитителни впечатления. Още от Алексовския баир той почва да се възхищава на „прелестния изглед на големия и важен град Slivmia“. „Градът — пише той — е в подножието на Чаталдаг, а видът на тукашните планини е особен. Порфирните канари на Чаталдаг се издигат в отвесни острини, които вземат една чудесна форма с тъмносин цвят . . . Хоризонтът наоколо е красив и разнообразен. На юг в далечините се мержелее Сакара — 3000 стъпки висока, но никога неотбелязвана на картите.“

Бейкър по-нататък разправя, че английският консул в Бургас Брофи телеграфирал в Сливен на един поляк да го посрещне, и продължава: „след петчасово пътуване (от Ямбол) през обработени полета и много села ний наближихме хубавия град Сливен. Полякът инженер ни прие най-любезно и ни настани в една възхитителна къща, имеюща прекрасен кьошк и одър.**** Сливен има 25 000 ж., между които най-вече българи и турци; няколко гърци (?), евреи и цигани.* Този град е седалище на лива; гарнизонът му се състои от един полк пехота, един полк кавалерия и една артилерийска батарея. Мислех, че в Турция не ще има индустрия, но в Сливен намерих една сукнена фабрика, която може да съперничи на фабриките в Англия. Това е едно правителствено заведение, което снабдява турската армия с 200 000 метра шаяк годишно. Всички жени, работници в нея, са циганки, които имат див изглед. Някои от тях са отвратително грозни, други значително хубави и всички с леко поведение и маниери, присъщи на расата [народността] им. Градът е много чист поради бързите вадички, изтичащи из планините и разклоняващи се из всички улици.“

---

* Ibid., III, S. 23.

** F. Kanitz, La Bulgarie Danubienne et le Balcan, Paris, 1882, p.355.

*** Същото пише и Дюмон в 1874 г. Под Одрин — казва той — влизат четири санджака: Родосто, Галиполи, Филибе и Islemié. (Le Bal. et l'Adr., Paris, p. 81; Baker, Turkey in Europe. London, 1877.)

**** Вероятно тоя поляк инженер ще е бил Изумрудски (починал). Жена му, парижанка, и до днес живее в София. Тя разправяше, че когато били в Сливен, живеели в Клуцохор, в бащината къща на Доброплодни(?).

Бейкър по-нататък разправя, че в Сливен имал случая да оцени турското „правосъдие“. Тая бърза преценка той черпи от следния оригинален пример: английският консул в Бургас Брофи бил докачен в Сливен от един млад и знатен турчин. Турчинът бил отведнъж затворен, но Брофи го простил, тъй като той попросил „евала“ и приел да целуне ръката на консула! Оттук Бейкър заключил, че в Турция имало правосъдие! (Явно е, че ако Брофи не беше англичанин, а просто някой си Стоян с червен пояс, освен че нямаше да му се прави „евала“, но щеше той да бъде отведен в затвора.)**

По пътя за Нова Загора Бейкър забелязва големия брой на сливенските лозя и превъзходството на сливенското вино, което по своето естество се приближавало до бургундското. Обаче през годината, в която той посетил Сливен (1876), лозарите претърпели големи загуби поради страшна една буря.

Той добавя, че пътят от Търново за Сливен (през Демиркапия) е по-практичен за пехота, отколкото за кавалерия.

В същата година Сливен е бил посетен от известния кореспондент на „Дейли нюз“ Макгахан, разследванията на когото, ведно с тия на Скайлера и Беринга по турските кланета, направиха цял преврат в новата ни история.

„От Ямбол, пише той, отидохме в Сливен, който се намира в южните поли на Балкана и който едва бе избягал участта на Пазарджик. Когато влязохме в главната улица, ний останахме възхитени от гледката на тоя малък, но инак тъй хубав град (15 000 ж.). Къщите са все каменни, с добър строеж и завидна чистота. Улиците са добре постлани, не по-зле от тия на някой френски или английски градец, и чисто пометени. По чистота Сливен заема изключително положение. Всяка от улиците му се напоява от бистри потоци, които изтичат от близките планини. Изобщо тук водата е тъй изобилна по улиците и дворовете, че тя прави града приятен и разхладителен, особено за пътници, които пристигат тук по прашния път. И в трите площада на Сливен шуртят весели фонтани под клонести дървета. С една дума, аз мога да засвидетелствувам, че Сливен е един от най-приятните, хубави и чисти градове, които досега съм виждал."*

---

* Вероятно вместо „гърци“ иска да каже арменци, защото ги е изпуснал.

** Брофи ще е същият, който заедно с друг свой сънародник, Сент Клер, е написал книга за българите, които те наблюдавали в едно гагаузко село до Варна. За тая книга ще споменем по-нататък. За рапорта на Брофи относно Шефкет паша срв. Baker, op. cit., и Quarterly Review, vol. 144, p. 224. Сливен там е Selimno и Slimno, Сливенският проход — Selimno Pass, Demir Kapou (ibid., p. 225, 226).

През същата 1876 година, когато турските кланета намериха отглас на състрадание и възмущения най-вече в Англия, Сливен се удостоява и с посещението на една благородна англичанка, леди Странгфорд. Тя е била в България от юни до септември (1876 г.) и е посетила Сливен (Sliven, Slimnia) в края на благотворителната си дейност, след обиколката си в Карлово, Сопот и Стара Загора. В Сливен, както и другаде, тя е намерила извънредно добър прием.

„Пристигането ми в Сливен — пише тя — бе истински празник за целия град. Рояк от граждани чакаха търпеливо цели часове, за да ни посрещнат („my visit became a fête for the whole town; crowds of persons waited patiently several hours by the roadside to receive us")." Между навалицата посрещачи личели общинските съветници, свещениците, учителите с учениците си и видни граждани. Всички ѝ подавали адрес за „добре дошла", а учениците пеели подходящи за случая песни. Тия последните били съставени от много стихове с припеви на името ѝ, повтаряно няколко пъти . . . „Всеки искаше да се здрависа и да ми каже своето „добре дошла", а всичко това бе тъй непринудено, любезно и сърдечно, че крайно ме трогваше въпреки нещастието ми, че не познавах езика им."

Един от поднесените ѝ адреси е бил от дружеството „Зора" („The Dawn of Day Society"). В Сливен имало също и комитет, за да разпределя по къщята селските сирачета на избити родители. „Училищата в Сливен — завършва тя — биха правили чест на който и да било английски градец („The schools of Sliven (Slimnia) would do honour to any English country town").**

От останалите трудове в навечерието на освобождението ни остава да хроникираме бележките за Сливен на анонимния дописник на „Daily News“ през време на Руско-турската война. Тук Сливен е вече с името Slivno, което остава и до днес на чуждите карти. Засега тук ще приведем само една част от тази интересна дописка, която се докосва до Сливен собствено като град. „Сливен — пише анонимният кореспондент — е един от цветущите и състоятелни градове, които бяха гордостта на българите“ („One of the flourishing and prosperous towns, that were the pride of the Bulgarians“). Малко преди да влязат русите в града, Сливен бил в ужасно положение. През началото на ноември (1877 г.) градът се напълнил с повече от 5000 бежанци от околните села, оставени без покрив и умиращи от глад и студ. Затворите били пълни, а бесенето се продължавало, като се прикачвали на бесилката по 5—6 души всеки ден. Председателят на военния съд бил Садък бей, който се обърнал на истински касапин, след като Сюлейман паша минал през града с ордите си срещу русите...“*

---

* Впечатленията на Макгахана от сливенските училища, които са още по-ласкави, ще се намерят на съответното място. Срв. Ст. Стамболов. Турските зверства и т. н., С., 1880, с. 135; Macgahan, I. A. The Turkish atrocities in Bulgaria, etc. London, 1876.

** Strangford, Viscountess. Report of the Bulgarian peasant relief fund. London, 1877, p. 23, 25. Тя е била придружавана от доктори и дойки. Мъжът ѝ е бил английски посланик в Цариград през Кримската война. В един обемист труд той се отзовава най-възторжено за българите, но не е доживял да ги види свободни.

По-нататък Сливен се споменува почти във всички трудове по войната, включително и тоя на Куропаткин (I и II, 1885), Епанчин и т. н.**

Сливен по плановете и на двата генерални щаба (руски и турски) щял да бъде операционният възел на войната. Това ще се види от проекта на Гурко и от телеграмата на сераскерата до Сюлеймана. Може да се види чудно, но е факт, че русите до момента на минаването си през Хаинбоаз не са знаели за съществуването на тоя проход.***

От западните автори, които пишат за Сливен малко след Освобождението, е Дифенбах.**** Той собствено се ограничава в носията и красотата на населението по Сливенско: „Im Sliven-Balkan (mit schöner bulg. Bevölkerung) trägt besonders der Städter einen dunkelblauen schwarz verschnürten Rock.“

За Сливен се намира по нещо почти у всички трудове върху Турция и България и въобще у всички енциклопедически и историкс-географически лексикони. Между последните на първо място е тоя на Буе.*

---

* Според сведенията ни тази дописка е писана от д-р Д. Минков, а изпратена в редакцията на „Daily News“ чрез цариградския кореспондент на този вестник mr. E. Pears — същия, който пръв извести на света за турските зверства над българите през 1876 год. (Вж. „Българските ужаси и Източният въпрос“ от Уил. Гладстон, прев. Д. Минков, Пловдив, 1881, с. 15. Тоже „Bulgarian Horrors“ by the right hon. W. Gladston, London, 1876, с. 21). Същата дописка in extenso е препечатана в няколко исторически трудове. Вж. между другите съчинението „Russes et Turcs: la guerre d'Orient“, Paris, 1878, 2-ème vol., p. 878; „The War correspondence of the Daily News“ (1877—1878). London, 1878, и пр.

** Вж. Epanchin в превода на Havelock. Operations of Gener. Gurko's advance guard in 1877. London, 1900.

*** Ibid., p. 294. Срв. Slivno в Jean Erdic по тоя случай (En Bulgarie et en Roumélie. Paris, 1885).

**** Diefenbach L., Völkerkunde Osteuropas, Darmstadt, 1880, V, S. 109.

У него Сливен е Slivno, Sliven, Selymnia, Islimnia, на 141 км от Пловдив и с 24 000 ж. Има фабрика за платове и др. вълнени произведения. Прочут е с лозята си, с културата на черниците и с големия си панаир. Командува Демиркапия, който е един от най-важните проходи на Балканите („Porte-de-Fer, un des passages les plus importants des Balkans"). В околията му (респективно предишния санджак) има не по-малко от 200 000 ж.

„Сливен (Selimno ou Selimnia) — пишат Дезобри и Башле — на турски се нарича Islamdji или Islivne и е върху левия бряг на реката Islamdji, приток на Tondja, и разположен при устието на прохода Демиркапия; 15 000 ж.; има твърде посещаван панаир и фабрика за платове, пушки, карабини и розово масло.**

Географски преглед на Сливен се намира и у А. Тuma. Между другото той споменава и плодоносната низина на Сливен и Ямбол: „Die fruchtbaren Gefielde von Slivno und Iamboli."*** Оттук нататък формата Slivno почва по-често да се среща.**** В The Standart family Atlas (1901) Сливен (Selimnia) се пише още и Slimeh.

Станфорд забелязва, че Сливен (Sliven, Slivno) е бил от същата важност и през византийската ера под името Стлифанос („was of same importance in the Byzantine era, under the name of Stlifanos").***** Демиркапия („The Iron Gate") у него е 3600 англ. стъпки. През 1893 г. Сливен имал 23 200 жители.

В голямата Британска енциклопедия Сливен (Sliven, Slivno) е главен град на окръг в Източна Румелия, при важно дефиле, наречено „Iron Gate" (Желязна врата) и 100 мили на изток от Пловдив. Сливенското черно вино, казва се там, е все още на слава („its black wine is still famous"). „В държавната му фабрика, дето работят около 300 души, е въведен чисто модерен механизъм. Произвежданите тук платове за войската не отстъпват на платовете на никоя европейска държава („and the cloth manufacture for the army equals that of any other European country"). В Сливен се приготвя още и домашен шаяк (homespuns—shayk) и се оперира с коприна. Общата търговия с главните артикули е голяма. Градът има видна гимназия с 40 учители и около 800 ученика. Населението му (през 1892 год.) бе 23 210 ж., а в 1900 г. — 24 542 ж., от които $^9/_{10}$ са българи.******

---

* Bouillet. Dict. univ. d'hist. et de géogr., Paris, 1901.

** Dezobry et Bachelet, Paris, 12-то изд., vol. II, p. 2590. Авторите копират един от друг. Пушкарството в Сливен замира около 1870, а розовата индустрия — преди половината на миналия век.

*** Tuma, Die Östliche Balkanhalbinsel. Wien, 1886, 1—3.

**** Срв. Slivno (Islimiyeh) Janquière. Hist. de L'Emp. ott.; Slivne в картата на Forster-Williams (The pocket gazetteer of the world). Сливен е еднакво Slivno и Sliven с 25 000 ж. (р. 132).

***** Stanford's Compendium of geogr., 1899, IX, p. 191, 263.

****** Encyclopaedia Britannica, vol. 32, p. 648.

В La grande encyclopédie Сливен (Sliven, Slivno, Islemieh) е на 285 м над морското равнище и има 23 200 ж., от които 18 000 българи и т. н. В града има изобилни води и прекрасна зеленина („verdure magnifique"). Вината му са червени и най-добри в България („excellents vins rouges, les meilleurs de Bulgarie") . . . Сливенски окръг има 6500 кв. км със 171 000 ж., от които 134 000 са българи.*

В новия словар на Ларус Сливен е Slivno, Sliven, а по турски Islemieh; има 24 000 ж. Прочут е с лозята си („vignobles renommés"), копринарството и с фабриките си за платове. Паднал е под турците в 1388 г., но триумфално посрещнал руските в 1829 г.**

В новата енциклопедия на Blackie (1890 г.) Сливен (Sliven, Slieven) има 20 893 ж., разполага с фабрика за платове и произвежда розово масло („otto of roses").***

В енциклопедията на Джонсън Slivno, Selimnia, а на български Sliven, е град при подножието на Балкана, командуващ важния старопланински проход, наречен „Iron Gate" (Желязна врата); „commanding on the S. the important pass in the Balkans". Той е град на оживена търговия с вълна, оръжия и т. н. („Carries on an active trade in wool and arms"). В 1893 г. имал 23 210 ж.****

В сборника на Липинкот Slivno, Selimnia, по български Sliven, а по турски Islimye е живописно разположен („picturesquely situated") в южното подножие на Балкана, далеч от Пловдив на 105 мили. Занимава се с тъкане, дестилиране и печатане. Градът поради множеството си джамии носи отпечатък на дългото робство под турците („the town has impressive memorials of the long period of turkish domination in its numerous mosques"), но днес турците тук са съвсем малко. В 1901 г. градът е имал 24 542 ж.*****

В един друг по-стар сборник Сливен е Selivno, Salivno, Islivne, Islivna, на 65 мили от Одрин и с 20 000 ж.******

В географския речник на Лонгман Sliven, Slivno, а по турски Islimiye е център на окръг, отстои 39 мили от Стара Загора. Той е град на вълнено производство и копринарство („cultivation of the mulberry"). Вината му са прочути („its wines are famous"). Тук често има земетресения („the town is frequently visited by earthquakes"). Славел се е още във византийско време като оспорван пункт между българи и византийци. Турците го превзели през 1388 г. Той е над морското равнище 935 англ. стъпки. В 1888 г. е имал 16 400 българи и 2300 турци.*******

---

* Vol. 30, p. 107.

** Larousse, Nouveau dict., vol. 7, p. 720.

*** Blackie's Modern cyclopedia, London, vol. 8.

**** Johnson's univ. cyclopaedia, 1895, vol. 7.

***** Lippincott's New gazetteer, London, 1906.

****** Oliver and Boyd's pronouncing gazetteer of the world Edinb., 1880.

******* Longman's Gazetteer of the world, 1902.

В старото издание на големия Ларусов словар (Paris, t. 14, p. 509) Slimno, Selimnia, Islamdi край производството на платове, розово масло, пушки и карабини изкарвал още ножове, саби и т. н. („armes blanches“).

В Брокхаус Slivno, Sliven, по турски Islimje, е център на околия в Бургаски окръг; 286 м над мор. равнище и седалище на бригаден командир и владика. В 1901 г. имал 24 542 ж., от които повечето са българи, а останалите турци, арменци, евреи и цигани. Има една реална гимназия и занаятчийско училище. Занимава се с печатане на книги, фабрикуване на платове и добиване на спирт.*

В новото издание на Майеровата енциклопедия Сливен вместо Selimno, Selimnia, Islamdji и върху реката Islamdj, както е в най-старото ѝ издание от 1851 г., е вече модернизиран с името Sliwen, а по турски Islimie. Обаче тук, подобно на руската енциклопедия, Сливен е от слива („Pflaumenstadt“). Той е промишлен („gewerbfleissige“) окръжен център в Източна Румелия под Балкана с великолепно местоположение („hart am Balkan prachtvoll gelegen“). Има 17, но почти все развалени джамии, три черкви и фабрика за платове. Занимава се с дестилиране на спирт, копринарство („Seidenraupenzucht“) и килимарство („Teppichwirkerei“). В 1893 г. е имал 23 210 ж., от които повечето са българи, а само 10% са турци. Градът е посаден наоколо с много лозя („viel Weinbau“).**

В английската поименна енциклопедия Sliven, Sleven, Selimnia, Salimnea е при 42°40′ сев. шир. и 26°21′ изт. дълж. в подножието на Балкана. Радва се на развита търговия и индустрия, а при това е важен стратегичен пункт („a point of strategic importance“). В 1887 г. е имал 20 893 ж. Наричал се е още и Slivno, Islivne, Islimye.***

От всички енциклопедии най-подробни сведения за Сливен дава единбургското издание на Британската енциклопедия.**** Sliven, Slivno, Selimnia, Islemniye, Islimye е важен град на Източна Румелия, 750 стъпки над морското равнище. Разкошната зеленина на неговите дървета („the luxuriant foliage of its trees“) и въобще живописността на външността му („the general picturesqueness of its apprearance“), съпоставени с голите гнейсови и порфирни висини над града, представят още по-обаен ефект. От юг е заобиколен с овощни градини („orchard gardens“) и с много черници („extensive mulberry plantations“). Покрай многото джамии тук има и синагога и четири християнски черкви. Градът в архитектурно отношение не представлява нещо особено.

---

* Brockhaus's Konvers.-Lex., 1903, vol. 14, p. 1039.

** Meyer's Konvers.-Lex., 1897, Bd. 16, S. 41.

*** The century cyclopedia of names, 1895, p. 938.

**** Encyclopedia Britannica. Edinburgh, 1887, vol. 22, p. 160.

Вън от държавната фабрика за доставка на платове за турската армия, основана в 1834 г., Сливен се слави още и с копринарството си и със своето прочуто червено вино („Sliven red wine is famous“). Населението му в 1872 г. е било 22 000 ж.

По-нататък се дава исторически очерк на града, неговото войнишко минало, привилегированото му положение и превземането му от русите в 1829 г. Трябва да забележим, че всичко това е почти буквално копирано от труда на Каниц.

В енциклопедията на Чембер Selimno е заграден със стени („a walled town“), бележит индустриален град на Европейска Турция. Ако и отдалечен от морския бряг, съобщенията между него и града са чести. Годишният му панаир е от голяма важност („of very great importance“). Произвежда оръжия, платове и розово масло.*

Selimno, а по турски Islimje, Islivni е град със стени, на 69 мили от Одрин. Има 30 джамии, една православна черква и една синагога. Слави се с фабриката си за платове и с производството на вино. Тук става голям годишен панаир („a great annual fair“). Население 24 000 ж.**

В английския имперски сборник Selimno, Islamdji е на 70 мили от Одрин, заграден е със стени и има три джамии, бани и фабрики за оръжия, платове, масла и розово масло. Тук става един от най-големите панаири в Турция, посещаван от търговци из Русия, Германия и др. страни („one of the largest fairs in Turkey, attended by merchants from Russia, Germany etc.“).***

В един от най-новите английски енциклопедически трудове Сливен е с най-модерните си имена: Slivno, Sliven, броящ 24 548 ж.****

Излишно ще бъде да се цитират множество други посредствени енциклопедии и словари, в които за Сливен няма да се намери нещо ново. Те заимствуват сведенията си едни от други и датата на изданието им е често пъти ирония на съдържаното.

На свършек нека споменем и учения шведски пътешественик Wrangel, който сам е пътувал през Балкана и у когото Сливен е с по-старата си форма Selimno.*****

За подкрепа на казаното, че Сливен е бил средище и представител на истински български край, не ще бъде излишно да се приведат думите на един виден публицист, дълго пребиваващ в България: „Знаещият само София не знае България, а само племето шопи, които от незапомнени времена са останали затворени в своите долини, вън от всякакви съобщения. За да познаем българите, необходимо е да се отправим в Търново, в Елена, а най-вече на юг от Балкана — в Сливен и Казанлък.“*

---

* Chamber's Encyclopaedia, London, 1874, vol. 8.

** The Globe Encyclopaedia. Edinburgh, 1879, vol. 5. Същото почти е и у Johnston, A. A gener. dict. of geogr., London, 1877, а също така и у Pierers. Univ. conver. Lex. 1877, I, S. 49.

*** Imperial gazetter. London, 1873.

**** Standart Dictionary, 1905, vol. 2, p. 2328.

***** Срв. на картата му: път от Selimno за Tirnava през Bebrowa, откъдето пък има такъв и за Karnabad (Wrangel, Fran civilisationes utkanter skizzer fran Balkanhalön. Stokholm).

---

* Лавеле, Ем. Балкан. полуостров. М., 1889, с. 121.

ХОРОГРАФИЯТА НА СЛИВЕНСКО. ЗАСЕЛИЩА В СЛИВЕНСКАТА ОКОЛИЯ

През първите векове на робството Сливенската околия се е числила към Никополския санджак. Изтъкна се по-горе обстоятелството, че това турско административно деление, съвсем невъзможно днес, може да се оправдае с историята като почиващо върху заварените от турците български деления до 1393 г., според които Сливенско е влизало в дела на Иван Шишмана (тъй наречената „Средна България“ или според Саадедин „Шишмания“, за разлика от дяловете на Срацимир, Асен и Добротич). И наистина, първите граници на турската административна единица „Никополски санджак“ съвпадат с дела или царството на Иван Шишмана. Подред след това Сливенско е влизало в Силистренския санджак и най-после в Одринския вилает с център Сливен — седалище на санджак.

Освобождението завари Сливен пак като санджашки център; бил е няколко време (1878 г.) областен (губернски) център[378] с областен (апелативен) съд; през румелийско време (до 6 септември 1885 г.) се именуваше седалище на „префектура“ (вместо санджак), а от тая година до 1901 — център на окръг. От последната година насам по някои „съкращения в бюджета“ Сливенският окръг влезе в Бургаския, а самият му бивши санджашки или префектурен център се обърна на околийски град. Не ще съмнение, че Сливен далеч не е изгубил стойността си с епохалните в развитието ни политически промени (Освобождението и Съединението) и с нови и явни стопански перспективи след 1901 г. наново ще наложи старата си административна важност.[379]

Сливенската околия днес има 40 заселища.[380] Имената на половината от тях са български. В това число влизат: 1) чисто български имена; 2) прекръстени и 3) побългарени. Чисто български са: Бяла, Глушник, Глуфишево, Драгоданово, Калояново, Мечкарево, Струпец и Сливен. Към тия имена трябва да прибавим името на село Сотиря, което, ако и етимологически гръцко (Σωτῆρος, σωτήρ — Спас, спасител), е черковнобългарско, защото българите наравно с гърците като християни и православни са си служили еднакво с черковното и кръстно име Сотир.

Прекръстените имена са: Гавраилово (по-рано Дермендере), Горно Александрово (по-рано Бургуджии), Михаилово (по-рано Черкешлии), Николаево (по-рано Аякьой), Скобелево (по-рано Кьопеклии).*

Побългарените или смесени по номенклатурен произход имена са: Бяла Чешлии, Джиново, Касъмово, Малко Чочовени, Голямо Чочовени и Трапоклово.

Останалите 19 сливенски села са с чисто турски имена: Артаклари, Налбантларе, Саръяр, Чамдере, Еникьой, Кюмюрджи чифлик, Юренджик, Есирлии, Каваклии, Чибуклии, Бозаджии, Аладаглии, Турсунлии, Чаирлии, Чокоба и Демирджилии.

Последните сливенски села са сравнително нови. Най-старите от тях не датират повече отпреди два века.[381] Те са направени върху землища, които по-рано са били чисто български, а при това — с чисто българска номенклатура. Нерядко при тях срещаме следи от средновековни български укрепления или заселища. Тоя преврат в номенклатурата на Сливенско се извършва най-вече от края на XVII век, когато тукашните селяни, редовно грабени и сечени от даалии, капасъзи, дангули, кърджалии и т.н., напущат окървавените си огнища и бягат или в близките укрепени с „шарампол“ градове, какъвто в тоя край е бил самият Сливен, или пък масово се преселват към по-близките до централния турски контрол покрайнини: Димотишко, Силивренско, Чорленско и Цариградско.

За да имаме горе-долу понятие за разселванията в Югоизточна България, и то сравнително от ново време(кърджалийския период, 1770—1810 г.), нека видим част от запазените донейде изселени от тоя край селяни, днес разпръснати по Одринско и по Цариградския вилает.

На северозапад от Цариград, на разстояние 7—8 часа от него, около езерото Деркос и близо до Черно море, има една група български села, на брой 9: Таякадък — със 180 къщи; Деркос — с 80 къщи; Дели Юнус — с 80 къщи; Тарфа — със 150 къщи; Чанакча — със 150 къщи; Орфанлии, Инджекьой, чифликът Кара Халил, с по 30—40 къщи, и Емрикьой, най-ближното на Цариград — със 100 къщи, днес почти погърчено (срв. в. Дневник, бр. 1594). Жителите на тия села са главно от Казълагачко и Ямболско, отчасти от Чирпанско и Малкотърновско, заселени в тоя край преди около 130 години. Отначало били настанени като чифликчии работници в земите на богати бейове спахии, след което постепенно основали и станали притежатели на селата, в които днес живеят.

---

* Опитът на един възторжен керменлийски учител да прекръсти селото Керменлии на Славейково по случай идването демократическата партия на власт до ден днешен не е осъществен.

Втора група български села има в Силиврийско (5 на брой) и в Чорленско (около 15), с жители главно от Сливенско и Старозагорско, прогонени там пак през кърджалийско време. Те са: Еничифлик — със 150 къщи; Еникьой — със 100 къщи; Аврен — с 200 къщи; Курфалии — със 130 къщи; Ерменикьой — със 100 къщи; Синеклии — със 120 къщи и чифлиците Калъчлии и Папазлар с по 30 къщи; богатото село Гуджук Сеймен — с 200 къщи, както и останалите, са почти с изгубен български колорит.

На югозапад от тая група, вече в Одринския вилает и около Малгара и Кеман, има трета група български села. По-главните от тях са: Булгаркьой (Кешанско) — с 450 къщи; Теслим (в Малгарско) — с 250 екзархийски къщи; Кадъкьой, също в Малгарско — с 30 екзархийски къщи; Пишман, пак там — със 120 екзархийски къщи; Лизгар, пак там — със 70 къщи, от които 15 са униатски; с. Тьоне — с 200 къщи, от които 60 униатски; Дранджии (полупогърчено); Харалѐ Гьоне и т. н. Жителите на тия села са по произход от Югоизточна България.

От изчезналите с идването на турците заселища в Сливенска околия ще отбележим следните: 1) Юрта, българското име на което не се помни (намирало се е между с. Сотиря и Сливен, в източните склонове на Сините камъни); 2) Матей, на планината Катъгово, над с. Сотиря; 3) Гергьовец, на мястото на днешните сливенски лозя със същото име; 4) Тавазлии, между горното село и Михаилово; 5) Гючме, край пътя за Ямбол, между в. Бършан и с. Артаклари; 6) Юленград, между Тунджа и с. Гавраилово; 7) изчезнало село, което се е намирало на изток от местността Мандрата, при днешното село Демирджилии; 8) загадъчно заселище, посочвано на запад от днешното село Глуфишево; 9) град Камена, споменуван от Мануил Фила, днес със следи в Айвалѐдере при Сливен; 10) Саръбаят или Сарабаед до днешното село Есирлии, от което се е образувало последното; 11) с неизвестно име заселище на запад 3—5 км от днешното с. Бинкос, за сметка на което се издигнало последното, което се счита за много старо; 12) малко заселище Махала, на четвърт час от днешното село Керменлии, близо до полите на Караджадаг, между днешните керменлийски лозя и местността Чалѐбаир; 13) с. Шехлари на юг от с. Чокоба; 14) с. Кованлък, също на юг от Чокоба и съседно на Шехлари; 15) заселище с неизвестно име при днешното с. Чаирлии.[382]

За улеснение при справките ще излагаме заселищата с имена, каквито са в „Списък на населените места в България“

издание 1902 г. Посочените за селата цифри на сгради и жители са по преброяването на 31 декември 1905 г.

Голяма част от заселищата на Югоизточна България са прекръстени, главно след Освобождението. С тая мисия често са се нагърбвали кметове, околийски началници или учители, и то много пъти при доволно комични обстоятелства. Работата е деликатна, защото преди всичко нужно е да се знае историческото минало на заселището, което ще се прекръства, етимологията на названието му, уместността на прекръстването му и т. н. Историческото ни дружество в София отдавна трябваше да се занимае с тоя въпрос, защото той визира не само миналото ни, но и бъдещето ни.

При бележките си за отделните заселища в Сливенска околия ще посочим някои куриози от гореказаното безразборно прекръстване на селата след Освобождението, за да се изтъкне, че има и други пътища към национализиране на хорографната ни номенклатура.[383]

Сливенска околия има 22 общини с 40 заселища.

*

Артакларска община със заселища Артаклари и Демирджилии.

СЕЛО АРТАКЛАРИ[384]

Името Артаклари по всичко личи, че е турско. Селото, казват, е основано преди около 200 години. Граматически погледнато, Артаклари е в множествено число. Според едни думата произлиза от артък — излишек, откъдето Артаклари — излишни, артисали. По-сполучливо е тълкуването, че Артаклари произлиза от орта — среда, средньо, още повече че самото село е на средата между Сливен и Ямбол. Преди да бъде заселено, околното население наричало землището му ортаери— средина, откъдето и Артаклари. Според третата версия, която сравнително е най-правдоподобна, Артаклари произлиза от ортак — съдружник, в множествено число — ортаклар, откъдето и Артаклари. Преди заселването на мястото му е имало чифлик или воденица, държани от ортаци (ортаклар).[385]

Заселниците на с. Артаклари са били предимно българи. Живущите тук малко турци се изселили след Освобождението. Първото писмено известие за Артаклари е в труда на поручика Eneholm, който лично е пребивавал в тия покрайнини през 1829 г.* У него е Arteklar.

---

* Eneholm е влизал в щаба на окупационните руски войски през кампанията в 1829 г. Трудът му, липсващ в нашите библиотеки, е на френски: Notices sur les villes, etc., Pètersbourg, 1830.

Първото училище в с. Артаклари е открито през 1868 г. с учител Иван Банков, а след него Г. Джогов, родом от Сливен (между 1870 и 1872 г.). Към общината на Артаклари е спадало и селото Гючмѐ (или по сливенски Гючмя), което се изселило през Освобождението.

Селото Артаклари брои 171 сгради и 976 жители.

СЕЛО ДЕМИРДЖИЛИИ[386]

Разположено е при полите на хълмове, един от които се нарича Чукур („запазено от вятъра място"). Името му е турско, от демирджи — железар или по-скоро ковач, откъдето и прилагателното демирджили — Демирджилии.[387] И действително, местното предание говори, че това село било направено от демирджии (срв. имената на заселищата Демирджи, Демирджикьой, Демирджилери, Демирджилер — нова махала, и т. н.).

Колкото и около селото да личат следи от старини, съгласно преданието, то е еднакво старо с Артаклари. До Освобождението то е било смесено с турци и българи, първите от които почнали да се изселват след тая епоха.

Според преданието на изток от близката на селото местност Мандрата се намирало старо заселище, което било разсипано от турците, а именно от някой си Тюрджу паша, владетел на чифлик при това заселище, който устроил разбойнически турски шайки и пропъдил жителите му. Тридесет години след това, продължава преданието (значи около края на XVII век), било заправено днешното село Демирджилии, което отначало имало само 20 къщи и 30 дюгеня — ковачници. Местните селяни били ратаи на чифликчиите Тахтаоглу, Ариф ага и Тахир ага хаджи Мехмедов. Важното е, че демирджилийци били обдарени с войнишки правдини, вероятно като заместници на българите от старото изчезнало до него заселище, и давали войници дори след 1830 г. За такъв войник се посочва Тодор Тантарлията, който не плащал никакъв данък. В труда на Eneholm (1829 г.) селото Демирджилии е Demerjili.

През 1830 г. демирджилийци се изселили в Русия, но след малко част от тях се върнали в родното си село. Не се изселил от селото само българинът Тантарлията.

Селото Демирджилии днес брои 137 сгради и 739 жители. До селото Демирджилии е намерена могила с около осем скелета в нея (братя Шкорпилови, Могили, стр. 29).

*

Бялочешлийската община се състои от заселищата Бяла Чешлии, Саръяр и Чамдере.[388]

Тия заселища са малки и от турски произход. В името на първото от тях се е вмъкнал и български елемент, откъдето се види, че част от жителите на близкото на тая група заселище Бяла са участвували в заправянето му край турски насилия или инициатива. Тия три заселища са едни от редките с турски имена, които се заправят между чисто българско население, а при това в балкански край, бидейки сред гористите склонове на Чумерна и демиркапийския възел.

Горните заселища са важни за нас още и за това, че са легнали край развалините на средновековни български заселища и крепости. От тях могат да се посочат Шишкин град и по-близките на Сливен Марковиц, Асеновиц и т. н. Между селата Бяла, Бяла Чешлии и Демиркапия се забелязват следи на други две укрепления, но имената им са неизвестни.

Загнездването на малката турска колония в тия три заселища не се знае кога е станало. Братя Шкорпилови (срв. „Спомен на Сливен и манастирите му") погрешно мислят, че „старият търновски път" за Сливен е минавал през долината на с. Бяла Чешлии и излизал при Дермендере.

Названието Бяла Чешлии, казват, значело мандра или къшла на с. Бяла. Саръяр значи „жълт бряг", види се, от цвета на тамошната пръст, а Чамдере — борова река.[389] При последното землище са и сливенските каменовъглени мини. Думата чешли обаче се употребява у турците главно за мочурливо, влажно място. Че около тия села е имало до идването на турците старини — се вижда от името на ближното село Юренджик, което значи развалини (от юрен — стара стена или крепост).

Селото Бяла Чешлии брои 77 сгради и 388 жители; с. Саръяр — 56 сгради и 353 жители; а с. Чамдере — 59 сгради и 276 жители.

БЯЛА

По предание селото Бяла е много старо. Даже селяните му твърдят, че то е по-старо от самия Сливен. Последната версия визира новия Сливен (днешните квартали Централен Сливен, Клуцохор и Кумлука), който е заправен до средновековния Сливен (днес квартал Ново село) в първите години на робството. Още оттук се вижда, че Бяла е средновековно българско заселище. При идването на турците (след падането на Сливен в 1388 г. или Търново в 1393 г.) беленци се разпръснали по околните краища. Дори до Освобождението тук е имало повече турци, отколкото българи (300—350 къщи, от които само 30—40 били български). Знае се още, че преди да се заселят тук мнозинството турци, Бяла брояла около 360 български семейства. Неизвестно поради какви насилия беленци трябвало да бягат от огнищата си, а местата им били заети от делиормански турци. Това предание сигурно загатва за масовите насилия и потурчвания в Североизточна България между XVII и XVIII векове. Днешните беленци били главно с прадеди от търновските и плевенски колиби.[390]

Селото води името си от белите близки рохкави скали и от едно изворче, чиято вода изглеждала „бяла“.

През 1830 г. беленци се изселили в Бесарабия. Част от тях се върнали, а другите се разпръснали. В селото се е запазило предание за Сава Бинбаши, прочутият началник на княжеската гвардия във Влашко през 1821 г., замесен в тамошната Завера и в схватките с турците около Бяла, а сам родом от Сливен.

Край селото личат доста старини. В самото село се посочват следи на средновековна българска черква. В местната беленска гора има две-три „градища“. У Каниц (Donau-Bulgarien) Бяла се споменава като Djaur Bela („гяурска Бяла“) или просто като Bela. Бяла се е наричала още и гяурска („българска“) за разлика от близкото село Бяла Чешлии, заселено с турци.

Тукашното училище е от 1879 г. Село Бяла брои 106 сгради и 759 жители.

*

Гавраиловска община, състояща се от селата Гавраилово и Малко Чочовени.

СЕЛО ГАВРАИЛОВО

По-рано това заселище се е наричало Дермендере („воденичен поток, река“), защото тук действително тече малка река, край която има воденица (срв. имената на заселищата: Дерменкьой, Дермендере в Казълагачко и в Пловдивско, днес Фердинандово, Дерменмахале в Чирпанско и т. н.).[391]

По предание сливенското село Дермендере, или сега Гавраилово, съществувало още преди идването на татарските „султани“ по тия краища (около средата на XVII век). На днешното му място имало чифлик, а до него — две-три турски къщи. Чифликът принадлежал на някой си Заим Дандик. Първият българин, който заправил българската част на днешното село, бил някой си Стоян Сърхоолу. Той бил роб на Заим Дандик и работил в чифлика му заедно с челядта си. Разправя се, че тоя българин бил пленен от Заим Дандик някъде към Дунава, когато последният ходел тъдява да плячкосва. Възможно е тук да се визира турски поход, в който Заим Дандик е взел участие като военен заим. Стоян Сърхоолу работил на чифлика няколко десетки години, додето най-после се освободил от икономическото робство и се сдобил с позволение да се засели в чифлика. По тоя начин той дал начало на една Дерменмахала, която постепенно се увеличавала. Дядо Стоян Сърхоолу даже сколасал да си направи воденица в местния боаз, която, казва преданието, той вардил „с бъклица на пояса". Несъмнено, горното е само епизод от миналото на Дермендере. Старите тук селяни знаят нещо повече: под днешното село имало разсипана „касаба", лозята на която били именно в землището на тъй издигнатото след това днешно заселище. За тая „касаба" сочат не само преданията, но и развалините между Тунджа и горното село: следи от три черквички и основи на къщи, между които се изкопават стари оръжия, съдове и монети (срв. Шкорпил, Някои бележки, с. 65; Иречек, Път., II, с. 704).[392] Иречек предполага, че тук се е намирала крепостта — градът Авли, която според Томашек, излизащ от Идриси, е на изток, а не на запад от Сливен (в околността на село Бургуджии).

Интересно е, че съгласно преданието в съседното на Дермендере село Малко Чочовени жителите били потомци на българите от разсипаната „касаба". За името на това старо заселище различно се говори. Според някои стари дермендеренци тая „касаба" се наричала Дервент — нещо съмнително, защото дервент е турска дума и значи проход, а съгласно преданието „касабата" е разсипана. Дали временно след тия срутини тук е имало заселище Дервент, не се знае. Според други тая „касаба" се наричала „Юленград". Това название е интересно и загадъчно. Ако данните на Идриси за Авли (Áфли у Томашек — Sitzungsberichte, Bd. 133), които го посочват на изток, а не на запад от Истлифнос (Сливен), не са достоверни, то сигурно бихме били наклонни да вярваме, че Юлен визира Авли. И наистина, в разните преписи на Вилхардуеновия ръкопис името Авли е с близки на „Юлен" варианти: Eulin, Elin, Eului, Euluin и т. н.

Пак съгласно горното предание „касабата" или Юленград били разсипани от турците, защото тук била обирана турската поща. Най-правдоподобното е, че Юленград е разсипан още с фактическото падане на тия покрайнини под турците.

Над тая „касаба", казват, по склона на самата Стара планина, дето е днес Дермендере, имало манастир „Св. архангел Михаил" (Гавраил?) със събор на 8 ноември. Жителите от тъй разсипания град-крепост се заселили именно около тоя манастир. Че около днешното село Дермендере, или Гавраилово, е имало манастир със средновековно минало, се вижда от спазените в това село спомени за калугери. От описанието на близкото до Дермендере село Малко Чочовени ще се види, че там са намерени следи от черква и манастир заедно с кръст, на който личал надпис 1200 г. Съгласно подробностите пак от дермендеренското предание, когато вече „Исмаил Калеси" паднало, в България дошли „татархановете". Последните убили Заим Дандик, а заедно с него и двама българи: един калугер и другаря му Братил. Всичко това станало заради някакъв си „сенет" (запис). Последните двама българи живели в една килийка навътре в боаза, съградена върху останките на въпросния манастир. Последното предание визира доволно старо минало, свързано с разсипването на Юленград и с началото на робството ни под турците. Това се вижда още и от изповедта на дермендеренци, че „едно време“, докато новият Сливен бил „гора“, те ходели на съд в Ямбол. Възможно е, най-после, щото след разсипването на Юленград част от жителите му да са намерили подслон в днешния Сливен.

След похода на Дибич Забалкански (1829 г.) дермендеренци се преселили в Бесарабия (1830 г.). Едни се подслонили близо до Болград, в село Калинчак (?),[393] дето останали три години и ходели на пазар в Болград и Смаил. Но когато „русите“ почнали да ги искат за „салдати“, те напуснали това село и се върнали през Дунава в България. Част от тях обаче се пръснали из влашките села, а други се поселили в Добруджа и Североизточна България, в селата Куюджик, Гърлица, Имрихор и т. н. Първите две села, в които има и сливенци, са в югозападната част на румънска Добруджа, а селото Имрихор е в Шуменско. Дермендеренци има още и в Алфатар, Силистренско, и в Енево (Юнускьой), пак в Шуменско. Важното е, че най-голямата част от изселените дермендеренци заправят до Болград заселище, което кръстили със старото име на подбалканското си огнище. За това село Дермендере, което и днес съществува, споменува Титеров в книгата си за „Българите в Бесарабия“ (с. 74), бидейки между езерата Ялпух и Софитян. За него Скольковский пише, че е основано от „вышедшими из Румелии болгарами“ и че брояло 80 български семейства с 490 души. Въобще от факта на разпръснатите дермендеренци в Бесарабия и влашките села и най-после на тия, които се върнали под Балкана и заселили в Силистренско и Шуменско, се види, че селото Дермендере, днес Гавраилово, до 1830 г. било доволно голямо.

Дермендеренци помнят, че през селото им минавали „уйници“, идещи от „Шоплука“ (?), откъм Казанлъшко и Хаините, но те самите не давали такива „уйници“ (войници). Те са спазили и спомените за сливенските „войници“, който факт много смътно се предава у днешните сливенци.

Училищното дело в Дермендере почнало още през 1866 г. с пръв учител Димитър Марков, родом от Сливен. Селото брои 164 сгради и 971 жители.

При неизбежното ревизиране на прекръстените заселища името Дермендере, ако не се реабилитира, трябва поне да се замени с такова, което е близко или общо на историческото минало на това заселище (напр. Дивичково, Юленград и т. н.). Днешното му име е дадено по инициативата на сливенския околийски началник в румелийско време в чест на Гавраил Кръстевич.[394] Последният заслужава може би и по-големи почести, но селата с историческо минало трябва да носят имена, съответни на началото и битието си.

СЕЛО МАЛКО ЧОЧОВЕНИ

Преданията за направянето на близките едно до друго заселища Дермендере и Малко Чочовени са почти еднакви. Според твърденията на стари селяни с. Малко Чочовени е направено от българи из разсипаната под това заселище „касаба". През последните два века в него живеели повече турци, отколкото българи; турците се изселили след Освобождението. Преди време то се наричало Кючукчешлии (Малки мочури), за разлика от днешното Голямо Чочовени, което тогава се наричало Бююкчешлии (Големи мочури). За загадъчното му име Чочовени или Чочовен може отчасти да помогне преданието, че още преди да се нарича Кючукчешлии, то носело името Чучурово, от това, че там имало много чучури (изворчета с улеи или тръби).[395] Голяма част от българското население на Малко Чочовени било от ближното село Дермендере. Тук се посочват следи от черква или манастир. След Освобождението селяните намерили сред развалините на тая „черква или манастир" кръст с надпис от 1200 г. Тоя кръст, казват, бил занесен в Народния музей в София. Вероятно тук е бил посочваният от дермендеренското предание манастир „Св. [архангел Михаил", принадлежащ на разсипаната „касаба" и със сбор на 8 ноември.[396]

Селото Малко Чочовени не е давало „войници", но през него минавали такива, наречени „шопи", които носели на гърдите си „кръстове" и били облечени в „бели дрехи". Заселените тук турци имали свой „султан", очевидно от рода на кримските ханове Гераевци, за заселването на които разправят и дермендеренци. Наоколо се посочват разкопавани старини. Днес селото е почти чисто българско, тъй като тук са останали само две-три турски семейства.

Училищното дело в Малко Чочовени е почнало тепърва след Освобождението. Селяните му сколасали да си построят училище едва в 1894 г. Селото брои 64 сгради и 373 жители.

СЕЛО ГЛУФИШЕВО

Името му е чисто българско, от корена глух, та по-право е да се пише Глухишево. От същия корен е и друго сливенско село — Глушник.

Селото Глуфишево се е нарекло така поради местоположението си като уединено, отстранено, „глухо". То лежи близо при следите на средновековно или древно заселище, което се намирало зад средногорските хълмове Лале и Узунбаир, при северните поли на които е и днешното Глуфишево.

Заправянето на това заселище не се помни, от което се вижда, че е много старо. Въобще при краища, дето турската номенклатура преобладава, трябва да се приеме, че заселищата с български имена са или много стари, или много нови. Преданието, че допреди 70—80 години в Глуфишево имало само 12 къщи, които образували тогава нещо като задруга, визира положението на селото след изселването му в Русия през 1830 г. Това се подкрепя от същото предание, че тия 12 семейства не били туземни, а преселенци от другаде. Че селото Глуфишево е старо, се вижда още от факта, че допреди 80—90 години то давало „войници“. Вече от самото име на западния от селото хълм Калебаир се види, че там е имало стара крепост. Тоя баир е опасан в два реда с големи дебели зидове.[397] Именно на запад от тях се посочват следите на изчезналото заселище. Тук се намирали разни предмети от гробове, покъщнини и т. н., а близката до тия старини могила е от тракийски произход. От върха на „калето“ до долината, дето се намират много изворчета, е мястото на „подземен път“, който водел към изворите. Според преданието началното отверстие на тоя път се е отпушвало и запушвало от специална за случая стража. При самото „кале“ били намирани стрели, дълги 10—12 см, цепнати при дръжката, за да можели да се насосват. Там са били намирани още и разни медни и сребърни монети — римски, особено от Юстиниана (срв. Шкорпилови, цит. съч.).

Селото Глуфишево брои 70 сгради и 408 жители.[398]

*

Горноалександровска община, състояща се от селата Горно Александрово и Трапоклово.

СЕЛО ГОРНО АЛЕКСАНДРОВО

По-рано това заселище се е наричало Бургуджии, както и до днес упорито го наричат селяните му въпреки това, че в 1882 г., когато Алеко паша обикалял Източна Румелия и минал край това село, кметът му или друг угодник предложил селото да се прекръсти в негова чест, и то не Алеково, а Александрово! За разлика от ямболското село Александрово (бивше Хасаноглу) сливенското било наречено Горно Александрово! (Трябва да забележим, че села в България с имена Александрово има тъкмо девет, и то все прекръстени!)

Селото Бургуджии е с интересно минало. Съгласно преданието името му е от занаятчиите бургуджии — майстори на бургии или манипулатори с такива. В Казълагачко има заселище със същото почти име: Бургуджикьой. Името бургуджии, ако се вземе във връзка с имената на околните села Седларево (или Свредларево) и Демирджилии (железарско, коваческо), като села с имена на съответни занаятчии — доволно правдоподобно обяснява названието на с. Бургуджии.[399]

Томашек при разглеждането данните на Идриси (Sitzungsberichte, Bd. 113) за Авла или Афли посочва средновековното минало на това заселище именно при днешното Бургуджии. Иречек обаче пише, че Πυργίτζιον, което се споменува от Мануил Фила, е днешното село Бургуджии (погрешно у него — Бургуджук; срв. Път., II, с. 713). Днешното село Бургуджии се посочва за много старо. За пръв път през робството то се споменува в маршрута на султан Сюлейман Велики в похода му срещу Молдавия (1538 г.). От Казълагач Сюлейман стигнал в Мансърлии (на югоизток от Ямбол), а оттам в Сарайкарие (днес с развалини до Стралджа) и оттук в Bergudschlü — Бургуджии (Hammer, III, p. 699). Очевидно е, че Сюлейман през време на тоя поход и начело на многобройната си войска е минал през Марашкия боаз, на изток от самото заселище Бургуджии.

Селото Бургуджии, колкото и преданието да го посочва като заселено с бургуджии цигани, е било и преди Освобождението предимно българско. В края на XVIII и началото на миналия век тук са се подвизавали местният първенец Кара Мано и Трифон войвода. В Бургуджии е имало и татарски „султан“, потомък на кримските ханове Гераевци. Трифон войвода е бил убит над самото село.

През 1830 г. бургуджийци се преселили в Бесарабия, дето основали ново заселище с име на старото си огнище — Бургуджи. Днес това село е в Ташлъкския — Аккермански уезд (срв. Бессарабец, Москва, 512—520).[400] Съвсем малка част от изселените бургуджийци се върнала назад по огнищата си.

Живущите тук до Освобождението малко на брой турци се изселили след това в Турция. Селото Бургуджии често се споменува в подвизите на Панайот Хитов, който разчитал твърде много на войнствените му селяни. Тук има нов параклис и училище от 1875 г.

Селото брои 142 сгради и 819 жители.

СЕЛО ТРАПО КЛОВО

Това заселище е с не по-малко загадъчно име от това на близкото нему с. Бургуджии. Старите турци са го наричали Теркѐболу, което име по погрешка в списъка на населените места в България (издание 1902 г.) е посочено за с. Калояново.[401]

Името Теркѐболу, или Теркѐбол, ще е потурченото име на старото Трапоклово или обратното. „Бол“ или „болу“ в названия като Теркѐбол обикновено визира гръцкото πόλις — град, но за Теркѐ — нищо положително не може да се каже.* Тъй или инак, днес Трапоклово, известно така от 2—3 века насам, е с българско окончание. В корена му мъчно е да се посочи някое кръстно или историческо име, какъвто е случаят с гръцкото Τρόπος. (Страбон споменува град Τραπόντιον в Лациум; съмнително е да е от българската дума трап, ако и да има села с корен от нея: селата Трапа, Трапето, Трапешки, Трап и т. н.).**

През 1830 г. трапокловци се преселили в Бесарабия и основали там заселище с име на старото си огнище, днес Трапоклу. През 1861 г., когато много от преселените там българи се възбунтували срещу новите наредби на румъните, селяните на Трапоклу се изселили в Крим, а местата им били заети от молдовани.[403]

Подбалканското Трапоклово се подигнало наново от върналите се обратно няколко трапокловци и от други селяни из близките му покрайнини. До Освобождението то е било наполовина смесено с турци и българи, а от 1893 г. тук не е останал нито един турчин.

Местният параклис и училище датират от 1873 г. Селото брои 124 сгради и 692 жители.

*

СЕЛО ДЖИНОВО[404]

Съгласно преданието това заселище било много старо. Името му е турско и отчасти побългарено. Според едни то е от Джин Али, който, казват, бил турски хермит и живеел на мястото на днешното село, в гора. Самотността на тоя мохамедански отшелник накарала околните българи и турци да му прикачат прякора Джин, което значи дух (но на злите същества: дявол, вампир и т. н.; на арабски рух, мн. число ервах; между българите се употребява турският израз: „няма джан-джин“, т. е. няма ни жива душа, ни някакъв „дух“.*** И наистина, у турците името Джиново е Джинали (от Джин Али).[405] У Enеholm (1829 г.) то е Adjimoli, а най-правилно е у професора Хохщетер — Dschinali (op. cit., 1869, S. 589). Интересно е, че турското джин се среща и в български собствени имена като прякор, напр. Джиналията; същото е с прякора на Йордан Хаджиконстантинов — Джинот или Джинов, родом от Скопие. У турците терминът джинджий е еднозначещ с модерното спиритист. Село Джинчовци има в Трънска околия, но не с корен от джин. Селото Джиново от средата на XVII век е принадлежало на татарските султани — Гераевци. Един от потомците им след преселването на Джиновци в Русия (1830 г.) е идвал в селото да търси наследство от чешми, дюгени, къщи и т. н. Селото по-рано е било доста голямо и богато и наоколо му е имало мандри. От Джиново е бил богатият скотовъдец хаджи Кужо, заселен в Клуцохор и родоначалник на сливенската фамилия Козаровци.

---

* За едно от тълкуванията на думата Терке или Тереке може да се посочи турското значение на „храна за говеда“. (Теркеболу — изобилно с храна за говеда?)

** До с. Трапоклово действително личат следи от римски развалини. На югоизток от него Шкорпилови разкопали основите на малка римска сграда, в която намерили монети на императорите Лицини I, Пробус, Квинтили и една бронзена халка.[402]

*** Според едно предание текето в Джиново било построено върху тамошната могила по завещанието на един стар турски офицер, който живеел в селото.

На север от Джиново край реката Тунджа се намира Кале-баир, дето личат следи от големи средновековни укрепления. Тук са били намирани много старини, които невежите селяни са носели в Сливен да ги продават на разни „куюмджии" и на местния лекар грък Костаки (†1859 г.). На запад от селото по пътя за Нова Загора се намира Сатма чешма, дето е бил убит сливенският войвода Златьо Кокарджолу (†1810 г.). Такава чешма има и при самото село Джиново, началото на която, види се, е във връзка с битието на Джин Али.[406]

Тукашните турци са се изселили в 1882 г.

Джиновското училище датира от 1879 г.

*

СЕЛО ДРАГОДАНОВО

Името му е интересно, защото е съвсем рядко днес, бидейки от кръстното име Драгода̀н (село Драгодан има в Дупнишка околия). Съгласно местното предание, което значително е пострадало през последните няколко века, името Драгоданово произлиза от „драга дан", понеже почвата на селото била плодородна! Други смятат, че е от основателя му дядо Драган; трети, че е от жетварски водач — драгоман, и т. н.[407]

Селото Драгоданово по твърдението на всички селяни е много старо. Също така са стари и околните му заселища: Калояново, Глушник, Бургуджии, Трапоклово и т. н. То се е местило, казват, три пъти. Първото му място било при самото подножие на Балкана, 20 минути на север от днешното заселище, а селяните му го напуснали около преди 200 години. След това преместило се още по̀ на юг, защото страдало от „турски" гонения, особено от страна на матейските турци. Третото му местене е през време на „голямото чумаво" (1812 г.). На мястото на най-старото му огнище днес има лозя, в които личат керемиди и други следи от бивше заселище. Интересно е, че когато селото е било там, селяните му се хранели с брашно,правено от троскот (тросак). Това предание визира голям някакъв си през тия години неурожай.

За историческото и старо минало на селото Драгоданово говори обстоятелството, че то е било войнишко, отначало вероятно цялото, а по-късно само две-три драгодански семейства били задължени да дават „войници".[408] Поборникът Никола Кючуков от четата на Ботев, родом от Сливен, а по прадеди на Драгоданово, пише в записките си, че селото се е наричало още и Войник. Това е погрешка. Селото Войник е в Ямболска околия, а Драгоданово е фигурирало в списъка на войнишките села със собственото си име като „Войник карие". Селото е притежавало и специален ферман, с който населението му се обдарявало с войнишки права и се освобождавало от разните данъци, и т. н. Драгодановските войници ходели в Цариград до 1812 г., когато селото изгубило войнишките си права поради това, че видният там селянин Въльо Петрунов убил двама делии, които практикували прочутото „дишхакъ". Собствено, войнишките права на Драгоданово били накърнени още когато там се заселил някакъв си турски бей (около преди 150 години).

Драгоданово като войнишко заселище е кърмило редица политически ратници срещу турския режим. Драгодановци винаги минавали за войнствени българи. Оттук е прочутият „брадат войвода" дядо Кольо, който върлувал с десетки години по Сливенския балкан и умрял в Букурещ.[409] Негов ученик е известният Бойчо войвода.

На 29 юли 1829 г. руските войски начело с Дибич Забалкански се спрели на лагер в Драгоданово, преди да се решат да ударят на Сливен (у Молтке, op. cit., е Dragodana). Именно тук Дибич е получил известие от императора Николай I, че с рескрипт е наречен Забалкански, защото пръв от руските пълководци във войните им с турците е минал Балкана (срв. Belmont, Graf von Diebitsch Sabalkanski, neben Russland vorzüglichsten Feldherren, Dresden, 1830).

Молтке пише за гъстите дъбови гори между Драгоданово и Сливен, каквито днес няма.

Драгодановци се преселили в Русия през 1830 г., а само малка част от тях се върнали по огнищата си през 1833 г. В селото има параклис, а училището му е от 1879 г.

Драгоданово брои 126 сгради и 707 жители.

*

Еникьойска община, състояща се от селата Еникьой, Кюмюрджа чифлик и Юренджик.[410]

Срещаме се с друга група от села, които и по имена, и по население са турски, подобно на групата близки тям села: Бяла

Чешлии, Саръяр и Чамдере. По всичко личи, че тия шест села са заправени едновременно и при еднакви условия. От преданието в с. Бяла, че някога беленци са били принудени да напуснат огнищата си и да търсят подслон в Североизточна България, за да сторят място на „делиормански турци“, които заели старите им огнища, се види, че турската колонизация в тоя чисто балкански кът се е обусловила от важни, но тъмни за историята ни събития. Две от тях, които тъй внушително са действували в горната посока, са търновските въстания от края на XVI и XVII векове и свързаните с тях разселвания и потурчвания в Североизточна България.

Казаното за групата села Бяла Чешлии, Саръяр и Чамдере се прилага и за съседната група: Еникьой, Кюмюрджи чифлик и Юренджик. Еникьой значи „ново село“, а села с такова име има още девет на брой. Кюмюрджи чифлик издава занаятието на първите му поселенци — кюмюрджии. Името Юренджик се среща като такова на три заселища в България (срв. още с. Юрени). Тия села често са били гнезда на вирлующи из Сливенския балкан турски разбойници, какъвто е случаят с Кувчиоглу, убит около средата на миналия век. Важното е обаче, че Юренджик на турски значи развалини (юрен — стара стена или крепост). Още оттук се види, че тая група турски села е легнала върху и край следите на средновековни български укрепления или заселища.

Селото Еникьой брои 63 сгради и 402 жители; с. Кюмюрджи чифлик—34 сгради и 212 жители, а Юренджик — 58 сгради и 345 ж.

*

Есирлийска община, състояща се от селата Глушник и Есирлии.

СЕЛО ГЛУШНИК

Името му издава корена глух (срв. глагола заглъхвам, села Глушка в Дряновско и Троянско). Според едни Глушник излизало от глухари, които по-рано се въдели в изобилие тук. Тъй или инак, и двете тия версии сочат на корена глух.[411]

Заправянето на селото Глушник тъмно се предава от преданието. То е едно от тия, които са си менели местата няколко пъти било като предмет на турски гонения, било като жертва на „чума“ и т. н. От друга страна, преселването на селяните от Сливенско във Влашко и Русия (1830 г.) значително раздроби и помрачи местните предания.

Селото Глушник по-рано е било малко пò на изток, откъдето се преместило на 4 километра пò на юг. Първото му място, казват, било между днешното и селото Чибуклии, близо до тъй наречения Черкешлийски гьол, който тогава принадлежал на глушненци. То е давало „войници“ и се изселило поради върлуването на даалиите. Очевидно е, че името Глушник се е създало при тъй разположеното старо място на това заселище, бидейки тогава сред гъсти, буйни гори. Когато се преместило 4 км по̀ на юг, към него се присъединили живеещите в разпръснати колиби селяни по Матейската планина. „Голямото чумаво“ (1812) обаче разсипва тъй направеното татък заселище, чиито селяни го напуснали и живели „покрай канарите“ и „стръмните баири“ на близкия Балкан, „додето измрели“. През 1830 г., колкото глушненци останали живи, преселили се в Русия и „другаде“, а имуществата им били разграбени от турците. Днес върху развалините на това напуснато заселище, на разстояние километър на югоизток от сегашното село, има лозя.

Началото на днешното село Глушник е от 1830 г. нататък. Част от разпръснатите глушненци сколасали да струпат няколко къщи на днешното му място и му дали старото име. Голяма част от селяните му са из околните села (от Драгоданово, Твърдица, Конаре, Матей и Ичера). Преди заселването на това място то било гробища на старите глушненци, обрасли в тръни и дървета.

Според твърдението на глушненци, когато се преселили в Русия (1830 г.), те основали там заселище с името на подбалканското си огнище.

Глушненци са взели немалко участие в укриването на Хитовата чета.

Веещия тук вятър глушненци наричат „бо̀ра“.

Тукашното училище е от 1879 г. Селото брои 56 сгради и 369 жители.

СЕЛО ЕСИРЛИИ[112]

Името му е турско и излиза от есир — роб. Направено било към началото на XVIII век и тогава се наричало Есирмахале, или Есиркьой. До това заселище обаче имало друго, наречено Саръбаят, или Сарабает. Преданието казва, че променянето името Есирмахале или Есиркьой на Есирлии се е дължало на преселени тук татари, които императрица Екатерина изгонила от Русия. Дали те са били татари от това време (втората половина на XVIII век) или потомци на кримските Гераевци, не се знае положително.

Есирлийци твърдят още, че селото им било наречено така, защото един от дошлите тук татарски султани е довел със себе си роби, които заселил на източната част на изчезналото днес заселище Саръбаят, дето му е бил и първият конак. Робите са били българи, работници в султанските чифлици, докарани там вероятно от близки заселища. Броят на тия роби постоянно се увеличавал и те образували отделно заселище, което до съществуването на съседното Саръбаят се наричало Есирмахале или Есиркьой. Селото Саръбаят било разсипано през даалийската или кърджалийска епоха; в него, види се, са живели повече българи. След това живущият по-рано в Саръбаят татарски султан се заселил в Есирмахале, което след това почнало да се нарича само Есирлии. Тъй че Есирлии като по-ново от Саръбаят е рожба на последното заселище. Есирлии се среща още в 1829 г. като заварено от русите. Тогава то е било доста голямо и с мнозинство българи, които се изселили в следующата 1830 г. и направили в Бесарабия ново заселище със същото име. И до днес има село Исерлия в „Ивановски български Аккермански уезд“ (срв. „Бессарабец“, М., с. 512 и 520).[413]

Прочут е бил есирлийският султан, който не искал да се подчинява на никаква власт и вършил нечувани жестокости. Съперничеството между него и сливенския аянин Тахир ага се завършило с похода на първия срещу последния, в който седемте ясакчии на султана били убити при самия Сливен, а султанът намерил гроба си при с. Сотиря.[414]

Училището в Есирлии е от 1860 г. с пръв учител Иван Петков, родом от Сливен, днес пенсиониран свещеник в същото село. Черквата му е от 1872 г.[415]

Селото Есирлии може да се прекръсти на Робово. Това заселище брои 192 сгради и 1040 жители.

*

Кавлаклийска община, състояща се от селата Кавлаклии, Калояново и Сотиря.

СЕЛО КАВЛАКЛИИ[416]

Името му е турско (от кавак — топола) поради многото тук каваци, които по-рано били още повече.

Според кавлаклийци заселището им не било много старо и едва брояло 150—160 години. Преди направянето му това място било покрито с дебела, гъста дъбова гора. Това се потвърждава и от думите на Молтке в 1829 г. за операциите на руските войски между с. Драгоданово и Сливен.

През кърджалийския период тук се е подвизавал българинът Миндо, родом от Сливен, който устроил контрашайка срещу кърджалиите. Неизвестно кога, но вероятно около 1800 г., той бил хванат от тях в самото село Кавлаклии, бил принуден да им даде клетва за вярност, обаче през една нощ убива заспалите 12 души хазнатари и се спасил.

Кавлаклийци през 1830 г. се преселили в Русия; част от тях се върнали обратно. Тук разправят и за „хайдушките“ подвизи на някой си Минчо от с. Черкешлии (Михаилово). Селото често се споменува и в движенията на Хитов и четата му.

(За името Кавлаклии срв. Каваклии, бивш център на околия;[417] село със същото име в Малкотърновско; Кавакдере, пак там и в Татарпазарджишко; три села Кавакмахале; презиме Кавлаковци, напр. в Сливен и т. н.).

До Освобождението Кавлаклии е брояло 20 турски семейства, след което тук е останало само едно.

Черква няма, а училището му е от 1860 г.

Селото брои 186 сгради и 1053 жители.

СЕЛО КАЛОЯНОВО

Срещаме се със заселище, което едва ли не единствено в България носи името на български цар,[418] и то не като прекръстено, какъвто е случаят с много заселища след Освобождението (срв. села Асен, Асеново, Крумово, Симеоново, Аспарухово и т. н.).

Село Калояново се знае под това име от незапомнени времена. В историята на Сливен изтъкнахме предположението, че найстарото име на Калояново е Авла или Авли, преименувано на Калояново още през време на царя ни Калоян. Това си предположение предаваме под резерва и го подкрепяме само с две обстоятелства: 1) че Авла или Авли според Идриси (1153 г., вж. Томашек в Sitzungsberichte, Bd. 113) не се е намирало на запад, а на изток от Истлифнос (Сливен), и 2) че съгласно Вилхардуена (1206—1207) Калоян наново заселил Авла с българи и я укрепил, от което време вероятно е и преименуването на тая крепост с името на царя ни Калоян. Сражението, което съгласно подробностите на Rhamnusius и преводача му Ramnusio, станало между българите и латините край Авла, визира сотирското устие, което е малко отстрана на старото място на село Калояново.

Според Томашек Авла е било на мястото на днешното село Бургуджии (Горно Александрово), което е малко на изток от с. Калояново, а според Иречек (Път., II, с. 713) — между реката Тунджа и с. Дермендере (Гавраилово), което е на запад от Сливен.

Думата Αὐλή етимологически е обща с употребяваната от елините и римляните дума aulum, взета вероятно от тюркските народи. Хилфердинг забелязва, че аул на татарски език значи „становище“ (срв. турското евъ и авли — двор; авлия у арабите; авлија у сърбите; аул у руските и т. н. Лермонтов често възпява аулите — дворците, замъците — на разни силуетни величия в Южна Русия). Думата Аула или Авла не ще е била чужда и на самите прабългари, от времето на които възможно е да датира подбалканското заселище Авла, или Авли, за пръв път споменато от Кедрина и Идриси (Афли в 1153 г.).[419]

Важното за нас е, че старото място на днешното село Калояново, което се местило три пъти, е било в самото подножие на Източния Балкан, между Глушник и Сотиря, при кът, който днес се нарича Юрта (у турците юрт се прилага за следи от разсипано, напуснато заселище). Стари калоянци уверяват, че на тоя Юрт и до днес имало старини. Но което е по-важно, у същите калоянци съществува преданието, че селото им носи името на българския цар Калоян, който, казват те, имал над селото, под полите на Балкана, „летен сарай". Дали тоя „сарай" е бил над самия Юрт горе в Балкана, или пък при самия него, това те не знаят. Тук близо личат следи на четириъгълно укрепление, а на югозапад от тях има местност, наречена Царев кладенец. Пътят между тоя Царев кладенец и укреплението се нарича Царева пътека. Тук е била намерена „вехта сабя", която пак била изгубена през войната. Трябва да забележим още, че на запад от Юрта и край източната част на сотирското устие има следи от старини — днес наричани „Вехта и Нова камара".[420]

Неизвестно кога и поради какви причини селото Калояново се преместило малко на юг, между селата Кавлаклии и Михаилово, край едно мочурливо място. Оттук пък поради хигиенични съображения то се изселило преди десетина години на мястото, дето го виждаме днес (край шосето Сливен—Карнобат, между Глушник и Сотиря). Предположението, че Калояново е от турското „калаян-ова" (пеперудена поляна), понеже край селото поради мочурите се въдели много пеперуди, е несъстоятелно. Несъстоятелно е, защото селото Калояново още преди да се премести между Кавлаклии и Михаилово, дето, собствено, са мочурите, се е наричало пак Калояново, а при първото му място — Юрта — няма никакви мочури, около които да се въдят пеперуди. Вече самото предание, че над селото цар Калоян имал „летен сарай", говори достатъчно в полза на гореказаното. Обстоятелствата на преместването му от Юрта не се помнят — нещо, което говори, че това е станало преди 2 или 3 века, ако не и в началото на самото ни робство. Калоянци, когато били между Кавлаклии и Михаилово, се преселили в Русия (1830 г.) и само част от тях се върнали по старите си огнища, дето отворили училище в 1876 г.

Селото брои 45 сгради и 246 жители.

СЕЛО СОТИРЯ

Това близко на Сливен заселище по всичко личи, че е старо и историческо. Наоколо му има редица следи от стари развалини. Разположено е между високия връх Катъгово, склоновете на Сините камъни и конусовидния хълм Атанта. Последното име е спомен от „Малката Света гора“ или Атон при Сливен с няколко манастири.

Никой от днешните сотирци не знае как и кога се е направило заселището им. Знае се например, че част от средновековните сотирци се поселили в заправения след падането на България „нов Сливен“ и че те първи са заправили квартала Ново село, който е легнал върху разсипните на средновековния Сливен. Според едно предание селото Сотиря било основано от българските царе, и то едновременно с находящия се над него манастир „Св. Петка“. Първоначално това заселище се наричало Спасово, нещо, което твърди и Раковски („О Асеню̀ . . .“), а името му Сотиря, което е превод на първото (Σωτῆρος — Спас), било дадено от „гърците“, когато ни покорили (1018—1186). Важното е още, че това Спасово е било град, а не село, което виждаме днес (срв. с. Сотир в Пловдивска околия; села Спасова, Спасовска, Спасовци, Спасов кръст). Дали името Сотиря е прекръстено и ако да — кога именно, всичко това е тъмно. Имената Сотир и Спас еднакво са се употребявали у гърци и българи като християнски.

В похвалната поема на Мануил Фил, дето се превъзнасят подвизите на героя Михаил Главас Тарханиот (вероятно български ренегат), се споменува заселище Σωτῆρος πόλις (около 1305 г.). Тоя „Сотиров град“, както забелязва и Иречек (Път., II, с. 713), ще е същото днешно село Сотиря. От горното се види, че турците са заварили заселището Сотиря с днешното му име.

В настоящия труд изказахме предположението, че сражението между българите и латините в дефилето край Авла е станало в днешния сотирски боаз.

Имена, подобни на Σωτῆρος πόλις са Σωτῆρος πόλις, град в Мала Азия, днес Pythia (срв. Ioannes Zonaras, III, p. 24), после Sotiro, село в остров Тасос, както и град Болгаро (срв. Perrot, Atch. des missions scient, I, p. 70).

По пътя от Сливен за Котел, над селото Сотиря, се забелязват части от стар калдъръм, какъвто се среща и по пътя от Сливен за Сотиря, през Айвалъ̀дере, край източните склонове на Сините камъни. Има предание, че такава каменна настилка е водела от Сотиря за Търново, покрай Кушбунар, по която идвали ежегодно българските царе да поднасят дарове на сотирския манастир (днес „Св. Петка“). Шкорпилови („Спомен на Сливен и манастирите му“) са на мнение, че сотирският манастир е бил главният манастир на сливенската „Малка Св. гора“. На съответното място загатнахме за дадената от Иван Шишман грамота на сотирския манастир, чиито имоти се простирали чак до днешното село Кавлаклии, а при това ползувал се и от няколко таляни за моруни на Дунава. Тоя манастир е бил разсипан от турците заедно с манастирите около самия гр. Сливен.

През 1829 г., 2 август, през с. Сотиря е минало едно отделение от отряда на генерал Монтрезор, който след превземането на Сливен се запътил за Котел, за да изгони оттам турците.

Сотирци се изселили в Русия през следната година (1830 г.) заедно със сливенци.

Селото Сотиря се споменува и в пътуването на кримския хан Селим Герай, който минал през селото на слизане от Кушбунар (1702 г.). Турците наричат Сотиря Чотюря. Така е и у поручика Eneholm — Tiotera (1829 г.). У английския генерал Jochmus (1847 г.) е Shotüre, а у Каниц (III, с. 26) — Sotire.[421]

Преди Освобождението в с. Сотиря са живели доста турци, а понастоящем тук има 11 семейства. Поселването им тук е станало, за да вардят дефилето. Впрочем, говори се, че селяните на изчезналото до Стралджа село Сарай наклеветили сотирци и калугерите в манастира, че криели „хайдути“, които обирали турската поща, и уж това дало повод за срутването на местния манастир. Около селото личат още множество скитове.

Тукашното училище е от 1880 г. Село Сотиря брои 81 сгради и 376 жители.

*

Карасарлийска община, състояща се от селата: Бинкос, Голямо Чочовени и Карасарлии.

СЕЛО БИНКОС

Срещаме се с едно загадъчно име на заселище, което на пръв поглед, ако се съди по суфикса му, е гръцко. Местното население обаче твърди, че това название е турско. Интересно е, че в тия покрайнини се срещат имена на заселища със суфикси -ос и -ас. Така села: Бинкос, Козосмъде, Терзобас, Алобас и т. н. Колкото за последните, може с положителност да се твърди, че крайните слогове в имената им сочат на турската дума абас, съставна и в други номенклатурни названия (напр. на редица заселища край Босфора на малоазийския бряг). Дали името Бинкос визира някое собствено име в състав с абас, всичко това е тъмно. В Казълагачка околия е имало заселище, което съгласно преданието било много голямо и старо, наречено Бинкьой. Днес това заселище не съществува. Стари бинкосци разправят, че селото им си води началото от заселени тук „манафи“, които заварили на това място „1000 орехови дървета“, откъдето произлязло Бинкос, защото хиляда на турски е бин, а „орех“ на манафско наречие значело кос. Това обяснение е оригинално, но оригиналните у нас номенклатурни названия не са редки.[422] Според други названието Бинкос значи хиляда пашкула, вероятно от това, че вместо данък било задължено да дава толкова пашкули. Важното е, че тук се посочва като заселен, отделен от същинските турци техен отломък „манафи“, от диалектичните особености на които ще са останали подобни на горните номенклатурни названия. Дали са били тия турци „манафи“ или казълбаши, или пък тюркмени — това бинковци не посочват изрично. Говори се още, че на запад от Бинкос, на разстояние 3—4 км, има друго по-старо заселище, което изчезнало и за сметка на което се заправило днешното.

Тукашните турци почнали да се изселват след Освобождението, а днес са останали само 5 къщи. Българите в Бинкос се увеличили чрез прииждане на преселенци от селата Твърдица, Конари, Хаинито и Козосмъде.

На запад от селото е историческата Сатма чешма,[423] дето са изловени останалите живи сливенски въстаници през май 1876 г. начело със Стоил войвода.

Тукашното училище е от 1880 г., а черква и до днес няма. Село Бинкос брои 57 сгради и 330 жители.

СЕЛО ГОЛЯМО ЧОЧОВЕНИ

За разлика от близкото, под него, село Малко Чочовени, наречено е Голямо Чочовени, а по-рано Бююкчешлии („Големи мочури“). Казаното за Малко Чочовени отчасти се прилага и за Голямо Чочовени. Съгласно преданието то е старо. На запад от него личат развалини, които селяните считат за следи от черква или манастир. „Преместило“ се на днешното си място от „незапомнени времена“. Заправено било уж от един от тримата заселени тук братя турци, който се казвал Бююкчешли! Това твърдение е съмнително и ще се изправи с преданието в Малко Чочовени. Важното е, че в селото има доста чешми с добра вода, но съмнително е дали думата чешлии е влязла като номенклатурен елемент в по-старото му име.[424]

До Освобождението Голямо Чочовени е било предимно турско. Днес тукашните турци броят само осем къщи. Посочва се още, че на мястото на изселените след Освобождението турци дошли каракачани.

В селото и до днес няма черква, а училището му е от 1897 г. Селото брои 78 сгради и 442 жители.

При прекръстването селото Голямо Чочовени може да си остане само с името Чочовен, както се чува у самите му жители, а Малко Чочовени да се промени на Чучурово или Братил, защото Чучурово, казва преданието, е първото име на това заселище, а Братил е бил един от българските калугери, убит в килия на мястото на това село. При това името Братил е рядко и сравнително старобългарско.

СЕЛО КАРАСАРЛИИ[425]

Преданието казва, че това заселище било старо, вероятно върху или край развалини на заселище със същото или друго название. И наистина, селото Карасарлии по-рано е било на разстояние километър на юг от днешното. Според едни името Карасарлии е от карасулук (мочурливо място), а според други — от карасър (говеда, дсбитък). Заселища с име Карасарлии имаме три и даже село с подобно име: Караселер. При това има и презиме Каросер или Карасер. Възможно е още, щото названието Карасарлии да е съкратено от карахасърлии или от карахисарлии. Село Карахасърлии има в Борисовградска околия, днес Скобелево. Айтоското село Карасарлии се посочва като произлязло от Карахисарлии (село на черната крепост).[426]

До Освобождението село Карасарлии е било $^3/_4$ турско. Днес тук са останали само българи, част от които са преселенци от близкото село Бяла.

Тукашното училище е от 1878 г., а черквата му — от 1904 г.

Селото Карасарлии брои 130 сгради и 782 жители.

*

Карсънлийска община, състояща се от селата Карсънлии и Мечкарево.

СЕЛО КАРСЪНЛИИ[427]

Село Карсънлии е между Глуфишево и Мечкарево. По-рано е било край самата Тунджа, но поради приииждане на реката преместило се малко на юг, на разстояние километър и половина, при едно възвишение.

Името Карсънлии съгласно преданието излиза от кърсултанлии, защото било заправено около именията на един „султан“, очевидно потомък на кримските Гераевци, който живял сам в „къра“, отдето и „кърсултанлии“. Това било преди повече от 100 години. От това твърдение се види, че селото Карсънлии поправо е да се пише Кърсанлии като съкратено от Кърсултанлии.[428]

Отначало селото е било заселено само от българи, които като работници в чифлика на „кърсултана“ си построили около него къщи и по тоя начин се образувало селце, което постепенно се увеличавало. Така го заварва годината 1830, когато селяните му се преселили в Русия и вече не се върнали. Старите им огнища били подновени от българи из околните села: Мечкарево, Генджелии, Глуфишево и т. н. Въпросният султан преживял преселването, но наскоро след това умрял. Дъщеря му била открадната от татари и немного след това се махнал от селото и самият му син.

Карсънлийци помнят идването на Хаджи Димитър в селото им, когато той се подвизавал в бахчите край Тунджа и покрай селата Карсънлии и Мечкарево.

Колкото и да са намирани около селото старини, като монети и др., които ще са от близката на с. Глуфишево разсипана крепост, върху самото място на с. Карсънлии няма никакви стари следи.

В селото няма черква, но училището тук е открито още в 1862 г., а зданието му е построено в 1875 г.

При прекръстването му неуместно е горното име да се превежда, а трябва да се замени с такова, взето от списъка на сливенските политически дейци.

Селото Карсънлии брои 51 сгради и 326 жители.

СЕЛО МЕЧКАРЕВО

Днес селото Мечкарево е малко по-долу от старото си място. Преместило се преди около 28 години поради тунджанските наводнения, както е станало и със съседното нему заселище Карсънлии.

Съгласно местното предание Мечкарево било много старо. По-рано брояло 300—400 къщи с мнозинство българи. По едно време се наричало Али бей кариеси (село на Али бей) — факт, който посочва на загнездения там земевладелец бей, от времето на който вероятно са и живущите в селото турци.

Мечкарево ще е заправено през робството край развалини на средновековно или древно заселище. Селяните му например казват, че около него били намерени стари монети, едни от които носели образа на Христа.

Българското начало на Мечкарево се подкрепя с факта, че то някога давало „войници“. Според преданието тия „войници“ били доста на брой, и то не „войници“, които ходели в Цариград само да пасат султанските коне, а такива, които участвували във военни походи. Тоя стаж на войниклък е сравнително стар и ни отнася в първите векове на робството. Когато мечкарци счели за унизително или „губйвреме“ да ходят в Цариград като прости коняри или косачи на султанските ливади и се възпротивили да дават такива войници, тогава пристигнали от Цариград нарочни чиновници, които ги принудили да се примирят с нововъведението в техните привилегии. От това време ще е положението на Мечкарево като заселище с накърнени войнишки правдини. Тук са се подвизавали много аги, паши и бейове.

През 1830 г. мечкарци се преселили в Русия, но по-голямата част от тях пак се върнали. Те помнят подвизите на Хаджи Димитър, който денем заедно с другаря си Вичо Пъдаря, също родом от Сливен, играел ролята на пъдар или говедар, а нощно време, облечен като турчин, влизал в селото и извъртвал хорото под месечината, като си подхвърлял нагоре ятагана, и т. н.

Името Мечкарево, като чисто българско и произходящо от мечка, е интересно. То издава понятието мечкар (човек, който ходи на лов за мечки или борави с такива), обаче в Сливенско вместо мечкар употребява се и мечкадар. Последният израз визира най-вече тия, които разиграват мечки, с каквото изкуство са се славили по-рано карнобатските цигани. Терминът мечкар ще е сравнително много стар и забравен между тукашното население. Впрочем самите мечкарци твърдят, че селото им е от незапомнени времена.

Селото Мечкарево брои 57 сгради и 322 жители.

*

СЕЛО КЕРМЕНЛИИ[429]

Началото на това заселище ни отнася към края на XVII и началото на XVIII век. Върху днешните му основи не личат никакви стари следи. Преди „даалийското“, казва преданието, поради богатата паша и орна земя тук е имало кошли. Стопанин на една от тия кошли, вероятно първият, който е издигнал такава, се посочва един арменец, чието име е забравено, но затова пък прякорът му е послужил за номенклатурното название на тъй заправеното край кошли заселище. Тоя арменец бил познат между турци и българи с прозвището „Кел Ермени“ (Келявия арменец), защото бил келяв. Като всеки богат соват сайбия (скотовъдец), тоя „Кел Ермени“ имал свои овчари, аргати, мандраджии, коджабаши и т. н. Всички тия са живели със семействата си около самите кошли, дето сега е селото Керменлии. Овчарите и аргатите вместо пари получавали овци, които пасели ведно със стадата на чорбаджията си „Кел Ермени“. Идвало време, че те трябвало да „излизат на своя глава“ и да се разделят с „Кел Ермени“, но не и с богатата тук мерия. Ето защо те се настанявали все около къшлите, на $^1/_4$ час от тях, близо до полите на Караджадаг (Средна гора), между днешните керменлийски лозя и местността Чалъбаир.[430]

През „даалийското“ турците обсебили къшлите на „Кел Ермени“, като се заселвали там, и по тоя начин се зародило заселището със същото име — Кѐлермени. С течение на времето заселището пораснало, а заедно с него и броят на българите в съседния кът. В края на XVIII век край къшлите на Кел Ермени се съградили седем чифлика на богати турци, които според преданието били „султани“. Българите в съседния край, колкото и да са били малко на брой, образували тогава отделно заселище — махала. „Султаните“ от чифлиците, дето сега е Керменлии, нерядко прескачали плетищата и нагазвали в българската „махала“, както и в околните български заселища за лов на моми. Последните бивали не само отвличани, но и потурчвани. По тоя начин първите български поселенци в чифлиците Келермени са били от женски пол. Българите от съседната „махала“, безсилни да си отмъщават с оръжие, решават да се поселят край самите чифлици, дето живеели „султаните“, и да станат „през и дувар комити“ редом с похитителите. Това е станало, казва предданието, преди около 120 години. Към селяните от българската „махала“, които отишли при чифлиците, се присъединили и жители от близкото село зад баира Боруке, $^1/_2$ час на юг от днешното. Тъй нарасналите чифлици с поселенци мнозинство българи вече взели формата на внушително село, което продължавало да се нарича Кѐлермени, откъдето и Керменлии. Тукашните българи били зле третирани от местните бейове и „янлъшсултани“ (тъй се наричали потомците на кримските ханове, за разлика от същинския султан в Цариград). Повечето от тях работели в чифлиците на ангария. Трябва да забележим, че около 1810 г. част от тия чифлици минали във владенията на сливенския аянин Тахир ага († 1829 г.).

През 1830 г. керменлийци се преселили в Русия. Там обаче „не ги свъртяло“, защото „сърцето им теглело“ по посоката, откъдето „изгрявало слънцето“, прехвърлят се във Влашко, виждат Браила и Плоещ, прецапват Дунава и се връщат обратно по огнищата си. Част от тях обаче се пръснали оттатък Дунава, а други останали в селото Гюргенджик, Силистренско, дето се смесили със селяни от Ямболско. До Освобождението в с. Керменлии е имало само 20 турски семейства и 100 български. Турците се изселили оттук след Съединението и днес броят само 2 семейства.

В писаните документи Керменлии се споменава от Ами Буе (1837 г.); той го пише Kirmeni, като добавя, че в него имало само няколко турци, един голям чифлик и един хан край хамбархармана, държан от българин.[431]

Kermenli не трябва да се смесва с Chermenli или Hermenli, както е у Hervé (1837 г., II, р. 273), визиращи Харманлии.

Днес Керменлии е с около 1600 ж. и станция на линията Търново—Сеймен—Ямбол още от 1872 г.

Черквата му е от 1871 г., съборена в 1901 г., а на нейно място е издигната нова в 1904 г. Училището му е от 1871 г., но още преди това тук учителствувал някой си шивач даскал Стефан, родом от Сливен.

Днес с. Керменлии, с несполучлив опит да се прекръсти по време на режима на демократите на Славейково по предложението на местния учител, брои 265 сгради и 1595 жители.

*

Михаиловска община, състояща се от селата Михаилово и Чибуклии.

СЕЛО МИХАИЛОВО[432]

Това заселище, ако и прекръстено, и до днес упорито се нарича със старото си име Черкешлии. Ако и да е по-популярно от съседното село Чибуклии, то е по-младо от последното. За разлика от селото между Мараша и Чалъкавашкия проход, което също се наричало Черкешлии (днес Фердинандово), сливенското село под това име се наричало Чибуклу Черкешлии, а първото — Балкан Черкешлии. Още от самото название Чибуклу Черкешлии се вижда, че Черкешлии е по-младо от Чибуклии.

Зараждането на селото Черкешлии се отнася към края на XVII век и се дължи на селото Чибуклии, заправено от потомци на кримските татарханове. Местният султан (чибуклийският) притежавал обширни земи и принуждавал селяните из околните заселища да ги работят на ангария, за която цел той им построил жилища, давал им храна, облекло и т. н. Селяните обаче не оставали доволни и навремени бягали по селата си. Ядосван от това, султанът ги наричал „черкези", защото бягали „като черкези". Оттук и името на тъй заправеното село — Черкезлии, Черкешлии.[433]

В края на XVIII век в Черкешлии се е подвизавал сливенският войвода Златьо Кокарджиолу, дето, след като хайдутувал сам из Сливенския балкан, бил за някое време хлебар на местния султан.

През годините 1699—1702 кримският хан Селим Герай на път от Кушбунар за Сливен се отбил в Чибуклии, но за това време името Черкешлии не се споменува. Вероятно то се брояло като „махала" на Чибуклии или като тепърва зараждащо се село.

През 1812 г., когато върлувала „голямата чума“, в Черкешлии имало само 30 къщи. Селото почнало да се уголемява от преселенци из околните села, а особено от селото Ковел при Тавшантепе. Един от тия преселенци е бил известният в Черкешлии дядо Кадия, който умрял къде 1894 г. на възраст, както твърдят роднините му, 140 години![434] Негови внуци са дядо Геньовите синове Стоян и Костадин Геньови. Ковел може да се смята като спомен от името Кабиле или Кавиле, име на древен град, днес с развалини при Тавшантепе.

Селото Черкешлии днес се нарича Михаилово от името на сливенския околийски началник Михаил Греков, родом от Бесарабия, който, както казват черкешлийци, настоял да се нарече селото на негово име в 1882 г. Селяните и до днес си знаят старото Черкешлии, а когато дойде ред да го именуват официално, пречупват си езика на „Милахилово“![435]

Черкешлийци, както и по-рано, когато по своя „черкезки“ характер станали виновници на това си прозвище, тъй и днес минават за хора, за които обири и убийства са неща в реда си. Те се славят и с майсторлъка на разни „хайдутства“. Разправят се сума „хайдушки“ анекдоти за черкешлийци. В началото на XIX век в околността е върлувал черкешлийченинът Минчо, за когото се разправя и в с. Кавлаклии.[436] В обира на Али ефенди в Сливен (1859 г.) са участвували и черкешлийци, между които някой си Тодор.*

Родом от Черкешлии, а според други от Демирджилии е съпругата на известния политически деец Драган Цанков. (Взета от малка като сираче и отгледана от сливенския поп Станчо.)

Съгласно преданието в Глушник черкешлийци по-рано давали „войници“.[437] Тогава селото е било малко по̀ на юг от днешното, край левия бряг на реката Азмак, и се числяло, казват, към Ямболската каза, но тъй като данъкът му се увеличил с една „аспра“ повече, то се преместило малко на север и се зачислило в Сливенската каза!

През 1830 г. черкешлийци се преселили в Русия; част от тях се върнали обратно, а други останали в Североизточна България. Такива и до днес има в с. Алфатар, Силистренско, които рязко се отличават от тамошните селяни със своята спретната носия, стройна снага, „сербез“ върВеж и т. н.[438]

Днес с. Михаилово брои 269 сгради и 1678 жит.[439]

Забележка. Освен черкешлийци в с. Алфатар има селяни с корен и от близките на Черкешлии села: Драгоданово, Бургуджии, Кършлакьой, Стралджа, Керменлии, Налбантлари и т. н.

---

* Разправят, че за да не се полъже някой да открадне коня на местния свещеник, създало се традиция да му режат опашката за знак, че тоя кон не трябва да се краде . . .

СЕЛО ЧИБУКЛИИ[440]

Началото му се посочва при поселването на кримските татарханове в Югоизточна България (около средата на XVII век). По предание то било заправено от чибукчията на един от тъй поселените в тия краища татарски „султани“, който вероятно имал тук чифлик. От това е произлязло и името му Чибуклии (от чибук — дълга лула, пръчка). Колкото и да е турско името му, поселенците му са били българи. Малко по-късно до него се образувала „махала“, която отсетне поради споменатите вече обстоятелства била наречена Черкешлии. Преданието, че Черкешлии давало някога „войници“, визира собствено Чибуклии. Тия „войници“ ще са били потомци на българи от разсипаните около това заселище стари села: Гергювиц, Тавазлии и друго с неизвестно име при Демирджилии.[441]

През 1830 г. чибуклийци заедно с черкешлийци се преселили в Русия; част от тях се върнали, а други се разпръснали над Балкана.

Селото Чибуклии е познато с това име като завършено вече заселище още през края на XVII век. Тук се е отбивал кримският хан Селим Герай (1699—1702 г.) при местния султан, който вероятно му е бил близък роднина (срв. Dschibukli в Hammer, Geschichte der Chane, etc., S. 180, а в Hammer—Hellert — Djoubоukli). Село Чибуклии има и в Мала Азия, около Багдад (срв. Tchibucli в Aucher — Eloy, p. 103) и на азиатския бряг на Босфора с лятна резиденция на египетския хедив.

По въпроса за прекръстването му трябва да се избере име, взето от политическата история на Сливен.

Село Чибуклии брои 61 сгради и 371 жители.

*

Налбантларска община, състояща се от селата Налбантлари и Николаево.

СЕЛО НАЛБАНТЛАРИ[442]

Съгласно преданието това заселище е основано от двама налбанти (подковачи) — българи, занятието на които дало и името Налбантлари. Това било преди повече от 200 години.[443]

По-рано селото Налбантлари било до самите Сливенски минерални бани, на разстояние половин километър от тях, заселено само от българи. Тогава през него минавал път от Казанлък за Ямбол, но поради пакостите на околните юруци то се преместило малко по-нависоко, по билото на Караджадаг. Тия юруци са били турски скотовъдци номади от групата тюркмени, прехвърлени от Мала Азия. Изчезнали са от Сливенско и Ямболско някъде средата на XVIII век. Номенклатурна следа от тях е например селото Юреклери, Новозагорско.

Около Налбантлари личат следи от средновековно или древно заселище. Така на север от днешното му място, при местността Чадърери, са намирани остатъци от укрепления и монети. Въпросното укрепление ще е било римско, както се види от хоросанените му зидове, керемиди, тухли, пръстени съдове, па и от монетите, които Шкорпилови посочват да са от времето на Цезар, Траян, Адриян, Антоний, Пий, Август, Гордиян и т. н. Нека забележим, че тия следи са близо до минералните бани. Тъй направеното от двамата налбанти село постепенно нараствало. Част от селяните му били ратаи на околните „султани“.[444] Тук преданието помни подвизите на сливенския войвода Златьо Кокараджиолу († 1810 г.).

През 1830 г. налбантларци се преселили в Русия. В селото останало само едно семейство, а от изселените само седем семейства се върнали. Другите се пръснали по Бесарабия, Добруджа и Силистренско. Тукашните турци почнали да се изселват в 1881 г. Днес тук има само едно турско семейство.

Училището му, казват, било от 1857 г., а черквата — от 1871 г.

Възможно е, когато е било до минералните бани, селото да е носело друго име.

Днес с. Налбантлари брои 176 сгради и 1106 жители.

СЕЛО НИКОЛАЕВО

Това село е върху самия гръб на Караджадаг. По-рано се казвало Айякьой, а доскоро Екьой. Айякьой, казват, значело „село, което карало да се отива нагоре-надолу“, защото и за да влезеш и излезеш от това село, трябвало да се отива „нагоре-надолу“. Възможно е обаче Екьой да носи българското име Еньо, което е много разпространено в Сливенско. Аргумент за това може да се намери в името му Ienikioi, писано така в 1829 г. от поручика Eneholm, а не Еникьой (Ново село).[445]

Направянето му никак не се помни, а тия, които можеха да кажат нещо по тоя въпрос, са се преселили през 1830 г. в Русия.[446] През окупационното време (август 1829 — април 1830 год.) тук русите държали едно отделение конница. През 1830 год., когато дошло ред и екьойци или екювци да товарят „гьочовете“ за път към Русия, мнозинството от тях поискало да остане на старите си места. Малцинството обаче надвило чрез разни заплашвания и насилия: палели къщи, плевници и т. н. Най-после екьовци тръгнали заедно със селяните от близките села за Русия, но част от тях се скрили из храсталаците при Мечкарево или умишлено се помайвали из пътя под разни предлози, за да се върнат отново по огнищата си. Тия от екьовци, които се преселили в Бесарабия, дето обработвали пусти и безплодни полета, постоянно и с въздишка на гърди поглеждали на юг към силуетния хоризонт и сочели на „долния вилает“ — старите си огнища, които, казвали те, били там, дето „изгрявало слънцето“. Част от тия бежанци сколасали да се върнат след големи имотни опропастявания.

У Ами Буе Николаево е Iajaki-Keui (1837 г.). След Освобождението прекръстили го Николаево в чест на императора Николай. (Села с име Николаево имаме шест.)

Преди Освобождението селото е било много малко, като изселено през 1830 г. (състояло се само от 15 къщи и два турски чифлика.) Сега в Николаево турци няма. Училището му е от 1878 г.

Днес с. Николаево брои 78 сгради и 419 жители.

*

Скобелевска община, състояща се от селата Бозаджии и Скобелево.

СЕЛО БОЗАДЖИИ

Селото Бозаджии е близко на Скобелево и край линията Керменлии—Ямбол. Основаването му не е известно. Името Бозаджии сочи на бозаджии, каквито вероятно са го заправили.

У Ами Буе (1837 г.) селото Бозаджии е Bosadge.

Селото Бозаджии брои 28 сгради и 207 жители.[447]

СЕЛО СКОБЕЛЕВО

По-рано се наричало Кюпеклии или Кьопеклии. Някои твърдят, че това название значело „кучешко (село)“, уж от това, че някога тук имало турска къшла с много лоши кучета. Други мислят, че когато турците грабели по тия места, не намирали в това село друго освен кучета, откъдето и Кюпеклии или Кьопеклии.[448] Така го обяснили селяните на генерал Скобелев, който след това извикал: „Нет, не будет собашкой деревне!“ Така запомнили кьопеклийци тия „исторически“ думи и още начаса решили да преименуват селото си на Скобелевото име (1878 г.). Трябва да забележим, че у самите му селяни името Кьопеклии се чува Кипеклии, а кипек значи трици. (Селото Мокрен, казват, се наричало по турски Кюпюклии, защото било влажно.)

Според преданието селото Скобелево било основано преди около 350 години. Отначало брояло само 15 къщи. На източната му страна личат следи от старо заселище: темели, стомни, големи кюпове, монети и т. н. Това е към страната на съседното село Бозаджии, откъдето се види, че тия две заселища са легнали покрай основите на по-старо от тях, неизвестно кога разсипано заселище.[449]

През 1830 г. скобелевци се преселили в Русия. Част от тях се върнали още щом стигнали до Черкешлии.

Ами Буе (1837 г.) пише Ķiopekli.

Села с името на Скобелев имаме тъкмо шест!

Тукашното училище е от 1870 г.

Селото брои 80 сгради и 502 жители.

*

СЕЛО СТРУПЕЦ

Селото Струпец е край реката Тунджа, срещу Бинкос, и при полите на средногорските тук височини. Името му е чисто българско — от глагола струпвам. Самото название на това село говори и за обстоятелствата, при които е направено. Околните му заселища носят турски имена: Бинкос, Карасърлии, Алобас, Икисча, Дермендере, Джиново и т. н.[450]

За българското минало на това заселище много малко се знае, защото днешните му поселенци са все преселенци от околните дела. Първите му жители, които са били българи, както се вижда и от названието му, са били разпилени от турците и заместени от тях. До Освобождението селото е било населено предимно с турци.

След изселването на турците Струпец наново се заселва с българи от близките села Терзобас, Конаре, Оризари, Козосмъде и т. н. За българското минало на тоя край може да се съди от самото му рядко днес име и от близостта му до средновековните заселища и крепост, съответно при „Касабата“ (между Тунджа и Дермендере) и Калебаир, на изток от Струпец. Не липсват следи от стар път между селото и Калебаир.*

За названието Струпец срв. село Струпен в Белослатинска околия; с. Струпино, Воденска каза (Македония), и с. Струпец във Врачанска околия.

---

* Над с. Струпец се забелязват следи от стари зидове, наричани хисаря. На върха на надвесения тук средногорски хълм има процеп в скала, която се нарича Дупката. До самия отвор на процепа личи издълбано копито. Според вярването на околните селяни тук в старо време имало „синджир“, висящ надолу, а сега бил сраснал със скалите. Между горните развалини (зидове, тухли, плочи и т. н.) често били намирани монети.

Сливенското село Струпец и до днес няма черква. Училището му е от 1882 г.

Селото брои 66 сгради и 507 жители.

*

Турсунлийска община, състояща се от селата Аладаглии и Турсунлии.

СЕЛО АЛАДАГЛИИ[451]

Според тълкуването на някои името Аладаглии, което е турско, произлиза от ахлатдаг. Турците наричат ахлат дивите круши, дребници, а даг е планина или гора.[452]

По-рано Аладаглии е било самостоятелна община. Според едни името Аладаглии произлизало от даалии, които първи заправили това заселище. То датирало от 200 години, а по население било смесено (с турци и българи). Турците почнали да се изселват през Освобождението.

Селото, казват, се местило поради хигиенични съображения; по тоя случай се заправило ново заселище, но селяните му скоро се върнали в старите си огнища. През 1830 г. аладаглийските българи се преселили в Русия и Влашко. Училището му датира от 1872 г.

При прекръстването му трябва да се избере преводното му име Дребница или Дребничево.

Селото Аладаглии брои 59 сгради и 304 жители.

СЕЛО ТУРСУНЛИИ[453]

Според едни това име произлизало от тусуни — хубави, здрави хора, каквито уж били тия, които първи заселили това място (около преди 150—200 години). По-вероятно е да произлиза от Тусун Али, първия му заправач или притежател на чифлик там (срв. с. Турсункьой в Еленско и такова между Чаталджа и Деркос).[454]

До Освобождението сливенското село Турсунлии е било смесено. Тукашните турци се изселили след Освобождението. Училището му датира от 1874 г. Селото брои 104 сгради и 648 жители.

При прекръстването му трябва да се избере име от политическата история на Сливен или пък названието Здравково, което етимологически отговаря на турското тусун.

*

Чаирлийска община, състояща се от селата Касъмово и Чаирлии.

СЕЛО КАСЪМОВО[455]

Селото е в подножието на Балкана, на запад от местността Ръчѝца, около касъмските (сливенски) лозя. Името му е турско, но с българско окончание. Турците казват кàсъм на Димитровден или на годишното време около тая дата. (Срв. села: Касъмлàр, Кàсъмкуюджик, Касъмкьой, Касъмчево над Карнобат, Касъмово в Станимашка околия, Касъмлии в Кукушка каза, Македония, и т. н.) Преданията в това село визират турски насилия върху християни българи, преплетени с легенди. Трябва да забележим, че при заселища с имена Касъм се намират текета, в които съгласно преданията лежат останките на потурчени християни, считани за светии еднакво от турци и българи. Съгласно местното предание в сливенското село Касъмово, когато турците ни заробвали, двама братя българи — Илия и Димитър — били слуги при някой си ага. Последният отишел на хаджилък в Мека, а ханъмката му, като правела „гьозлеми“, често казвала: „Де е сега агата да му дам от тия гьозлеми!“ Илия предложил на господарката си да занесе на мъжа ѝ такива „гьозлеми“ чак в Мека! Тя не повярвала на това, но тъй като Илия настоявал, дала му няколко в една тепсия, увита в чевре, за да ги занесе на агата. Илия „заспал“ и за голямо учудване агата, като се върнал от Мека, донесъл същата тепсия и чевре, очевидно без гьозлемите, които той изял в Мека! Тая история не могла да се обясни инак освен с убеждението, че Илия е човек на „аллаха“. Турците почнали да го убеждават да се потурчи и стане „светец“, но той „не си давал вярата“ и те го съсекли. Върху трупа му се спуснали кандила от небето, а самият той полетял към с. Омарчево (Новозагорско), дето турците му издигнали гробница, наречена Теке Али (името Али у турците е взето от арабите, у които то е общо с еврейското Илия). И наистина, при Омарчево, на югозапад от него, има Текебаир, по предание с гроб на св. Илия! Братът на Илия, който се наричал Димитър, също бил съсечен при днешното място на с. Касъмово, дето и го погребали. В негова чест направеното около тоя гроб заселище било наречено по турски Касъмово (Димитрово). Турците еднакво счели Димитър за светия и на гроба му построили теке.

Това предание, колкото и да е прошарено с легенди, визира турските насилия над българи още при самото падане на тия покрайнини под турците или въобще в първите векове на робството. Трябва да забележим, че Касъмово е близко до разсипаната „касаба“, между Тунджа и Дермендере. Гробът на Касъм-Димитър се е почитал еднакво от турци и българи. През време на руската окупация (август 1829—април 1830 г.) сливенецът дядо Киро Савака направил при текето гробница по турски модел, каквато се виждаше доскоро. От време на време селяните из околните краища, дори и сливенци (очевидно жени и баби), посещавали това теке, всеки с вярата, че ще се изцери от болката си. Така някои пъхали краката си в пукнатината на гробницата, за да се лекуват от ревматизъм, и т. н. Тук идвали кадъни, които палели лоени свещи върху гроба на Касъм-Димитър, но „ристените“ ги махвали, защото „св. Димитър“ бил техен.

Поради възобновените напоследък вярвания в „житието“ на Касъм-Димитър селяните от Касъмово с прошение до Народното събрание сполучиха да обърнат текето в параклис (указ от 15 април 1905 г., Държавен вестник от 14 май с. г., бр. 100). На 20 юли, Илинден, по молбата на касъмци сливенският митрополит осветил гробницата и я нарекъл параклис „Св. Илия“.[456]

До Освобождението в село Касъмово имало и турци, но след това те се изселили. На мястото им дошли селяни из близките села Глуфишево, Налбантлари, Карсънлии, Дермендере и т. н.

На югоизток от селото има местност Гирена, а над него, в планината, лозя с име Кирмилница, вероятно от керемидница, със следи от заселище или укрепление.[457]

През 1830 г. касъмци се преселили в Русия и само малка част от тях се върнали.

Неотдавна някои касъмци ударили към Анхиалско, за да търсят по-добра земя, но разочаровани, върнали се назад.

Училищното дело в с. Касъмово почна малко преди Освобождението. Пръв учител тук е бил сливенецът даскал Димитър Марков, сега пенсионер. Училищното здание е от 1882 г.

Между българите тук има и 5 цигански колиби.

Цялото село брои 77 сгради и 345 жители.

СЕЛО ЧАИРЛИИ[458]

Името му е турско (от чаир, значещо ливада; срв. село Чаирлъгьол в Балчишка околия; с. Чаир в Горнооряховска околия; с. Чаирмахале в Куртбунарска околия; с. Чаирхарман в Добричка околия и т. н.).

Селото Чаирлии по-рано е било малко по̀ на юг, където днешните му гробища, край шосето Сливен — баните — Керменлии. Тук действително личат остатъци от заселищни развалини, колкото и да са заличени днес. Кога се е направило селото Чаирлии, тукашните селяни не помнят и отдават това на незапомнени времена.[459] Те нищо не знаят и за по-старото от Чаирлии заселище, около което имало кули и манастирища. За миналото на последното говори само местната дебела кория, днес в окастрен вид, и ставащият в нея сбор, наричан Хранѝ пòле. Последният израз е стар и загадъчен. За неговия произход не знаят и самите сливенци, у които най-много се употребява. Няма съмнение, че тоя сбор ще е във връзка със съществуващ тук средновековен манастир или старо заселище.* Около развалините на старото чаирлийско заселище, казват, имало хубави лозя.[460] Там са били също чифлиците и късшлите на Чаирлии, с най-стар запомнен собственик Тахир ага († 1829 г.). През 1829 г. сливенските „волентири" ограбили и изгонили чаирлийските турци. Самите стада от коне („хиргиля"), принадлежащи на Тахир ага, били заграбени.

През 1830 г. чаирлийци се преселили в Русия, след което селото им трябвало наново да се издига от селяни из околността. През 1871 г. то изгоряло.

Чаирлии у Eneholm (1829 г.) е Tchairly. Тук има само параклис. Училищното му дело е почнало още къде 1865 г. Между най-старите му учители се знаят Георги Ботуша (родом от Сливен) и Стоян Драгнев (от същото село). Училищното здание е построено през 1882 г. и е наречено „Св. Кирил и Методий".

Селото Чаирлии трябва да се прекръсти Храни поле. Тук има 141 сгради и 574 жители.

●

СЕЛО ЧÒКОБА

Селото Чòкоба е на югоизток от селото Глуфишево. Името му е интересно, още повече че е единствено между заселищните имена на Балканския полуостров (срв. село Чоколово в Кукушка каза, Македония). Селяните му разправят, че Чокоба излизало от татарския израз чок оба — много хубаво (?). Възможно е, щото -оба в това име да има нещо общо с -обас или абас, което много често се среща в края на турски номенклатурни имена, или пък с -бобà, какъвто е случаят с Абобà. Оба собствено на татарски значело куп, купчина.[461] В Пловдивско има село Чоба. Интересно е, че Eneholm в 1829 г. визира Чокоба с името Tchoba = Чоба.**

---

* Сборът Храни поле в чаирлийската кория, който става на втория ден от Гергьовден (24 април), е едновременен или собствено продължение на сбора при сливенските минерални бани — на разстояние един от друг около 2 километра. Стичат се селяните от околните села, като се веселят сред малък еднодневен панаир, и на разотиване следобед, особено числящите се към Сливен групи, се отбиват в чаирлийската кория, дето продължават веселбите все под името на сбора Храни поле.

** Най-право ще е предположението, че Чòкоба излиза от чок обас. Обàс е татарска дума, употребявана и от турците, която значи шатър, шатра. Абас е собствено име.

Преданията сочат на Чокоба като на старо, историческо заселище. То било заградено със „стени“, през които се влизало и излизало чрез една врата. Оттук може да се заключи, че днешното село е върху или край следи на средновековна крепост.[462] Нещо повече. Разправя се, че Чокоба била превзета от „татари“ и жителите ѝ при превземането на крепостта не са се предали, а били избити със стрели. Населението му, добавя се, през това време било смесено (?). Цялата тая версия е тъмна и заплетена. Татарски нахлувания в Тракия се знаят към края на XIII век, а също и нови нахлувания, но съвсем от друг род — в края на XVII век. Така известният на Сливенско кримски хан Селим Герай като съюзник на турците е участвувал в потушаването на движението в Албания, което е далеч от тоя край.

Възможно е, щото чокобенци, бидейки в съжителство с потомци на кримските татарханове от средата на XVII век, да са смесили преданието за падането на старото тук заселище крепост под турците с името на татарите.

Добавя се още, че старата тук крепост е била малко на север от днешното село, в средногорските хълмове, и когато била превзета и разсипана, чокобенци се заселили малко пò на юг от следите ѝ. Важното е, че още пò на юг от днешното заселище имало друго, наречено Кованлък (пчелище или пчелник).[463] Тук били чифлиците на турски големци, а днес е мера. Също на юг от Чокоба е местността Шехлари, дето имало гробища, в които преданието посочва заровени 70 избити булки (очевидно българки). Шехлари е билò друго заселище, което изчезнало заедно със селото Кованлък през „кърджалийското“.* Преданието за избитите 70 булки е свързано със съдбата на старата крепост заселище при Чокоба. Наоколо при полите на средногорските хълмове са намерени интересни старини, като кюпове, стрели и т. н. Наблизо се посочва място „Лозенски камък“, за който камък се разправят подвизи, свързани с битието на Крали Марко. Посочва се даже стъпката му, трапезата му, а по-долу — друг камък, с който замерил сестра си, и т. н.

Старото минало на Чòкоба личи още от факта, че това село било „войнишко“. За тукашните „войници“ имало даже и песен. Добавя се, че през „голямото чумаво“ (1812 г.) селото Чокоба не пострадало, защото било орано с два бивола близнаци!

През 1830 г. чокобенци се запътили заедно с околните селяни да се преселят в Русия, но турците ги върнали.

---

* Изчезналото сливенско село Шехлари, види се, има общо с това в Карнобатска околия, като изселено от Сливенско и заправено наново в Карнобатска околия. Нишка от това предположение може да се намери в споменувания от Софроний факт, че живущият там кримски хан Ахмед Герай имал любовни истории с дъщерята на Йован чорбаджи Кованджиолу (Пчеларя), който прякор ще е във връзка със също тъй изчезналото до Шехлари село Кованлък. Собствено, всичко това е само една догадка.

Около Чокоба се е подвизавал прочутият войвода Димитър Калъчлията (родом от Турлакмахале, Новозагорско), за когото се разправя, че изгубил един от четниците си при селото.

Чокоба е била предимно българско заселище. Живущите тук до Освобождението 34 турски семейства след това се изселили. Днес селото брои 107 сгради и 662 жители.

Тукашното училище е от 1872 г.

Между намерените от Шкорпилови старини при Чокоба ще отбележим надписа на мраморен камък, в който се споменувало за „Аполо като спасител", бронзови монети на града Девелтус, на императора Септимий Север и т. н.

В разровената до с. Чокоба могила били намерени разни монети и около 30 човешки скелета (срв. Шкорпилови, Могили, с. 28).

СЛЕДИ ОТ РАЗВАЛИНИ И ИЗЧЕЗНАЛИ ЗАСЕЛИЩА ОКОЛО СЛИВЕН

Вън от средновековните крепости заселища Асениц, Марковиц и т. н., на запад от града, край течението на Асеновската река в боаза, чието име Арсеновска е спомен от първата крепост при самия Сливен, се намират следи от други две средновековни български укрепления: Маринено и Маричено „градище".[464]

Маринено градище е разположено на бърдото, което свързва Селишкия връх със Сините камъни. Над него е откритият малко преди Освобождението средновековен български манастир „Св. Спас" или „Св. Троица", с течаща край него Манастирска река. При Маринено градище са намерени човешки кости, стрели и монети. Една от тях носела надписа МН. Вероятно тук е имало защитни кули с прилежащо към тях малко заселище, откъдето и днешното название на околната местност и местен боаз: Селище и Селищки. Под градището е тъй наречената Св. Тодорова аязма.

Маричено градище е над Айвалъдере и Марадере, на североизток от Хисарлъка, високо в Сините камъни. Предполага се да е имало кула към най-високата част на терена му.

За местността Абланово, на запад от Маринено градище, като терен на средновековни старини, нищо не се знае. Самото име Абланово е загадъчно (срв. Абланица в Неврокопско; Абланица в Софийско; река Ябланица до Брезник; села Абланица в Тетевенско и Ловешко; остров Абланово на Дунава и т. н.). За сливенското Абланово, бъдеща „Чамкория" на сливенци, споменава и Каниц: Ablanovo. Съгласно д-р Селимински прадядо му по майка (от средновековен сливенски род и привилегирован като соколник-доганджия) имал в Абланово големи владения, които били освободени от всякакви данъци. Възможно е тоя факт да е свързан с предробственото минало и владения на местните боляри.

СЕЛО КАМЕНА

Така се нарича местността между Айвалъдере и Атанта, под Сините камъни, днес посадена с лозя. Сливенското предание сочи тук миналото на старо заселище, следи от каквото действително се срещат. Че върху терена на местността Камена наистина е имало крепост-заселище — това се види не само от преданието, но и от данните на Мануил **Фила** (за около 1305 г.). Той споменува близо на **Σωτῆρος πόλις** (днес село Сотиря) „града **Κάμαινα**“ (срв. Иречек, Път., II, с. 713). Местността Камена е само половин час далеч от с. Сотиря. Лопарев в бележките си за Мануил **Фила** погрешно пише **Κόμαινα** вместо **Κάμαινα**.

Името Кàмена вероятно е от български, а не византийски произход (от камък, а не *καμμένος* — изгорен на новогръцки). Че това е така, се вижда от факта, че ударението на сливенското име Кàмена е на първия, а не на втория слог, както е у **καμμένος**. Името Камена на това заселище ще е взето или от каменистата тук почва, или от каменните следи на стара римска крепост, около която, види се, местните средновековни българи са направили ново заселище Кàмена, което на реда си е било окончателно разсипано от турците. Вероятно с преданието в Сливен, че днешният град Сливен се направил от заселени тук жители из близкия до него „средновековен Сливен“, ще се визират не само живущите до турското идване сливенци в сегашния квартал Ново село, дето е бил средновековният Сливен, но и тия на Камена.[465]

Споменаваната от Procopius, съвременник на Юстиниана, крепост **Κάμινος**, наново въздигната от последния, мъчно може да се отнесе за сливенската Камена, ако и близка с нея в етимологично отношение. (Срв. имена на села в България: Каменна Рикса, Каменето, Каменец, Каменик, Каменно поле и т. н., а в Македония: Каменик, Каменица, Камен дол, Каменяни, Камено и т. н.).

КАМАРА

Срещаме се с още по-интересно име. Сливенци различават две Ка̀мари — Нова и Вехта. Това са имена на съседни местности, в южните склонове на Катъговската планина, малко на изток от устието на Сотирското дефиле. Тия имена днес визират пространство от лозя, а различаването на Нова и Вехта Камара ще е от времето, когато се заправили лозя и край Вехтата или същинската Ка̀мара. Тук личат основи на зидове, намирани са стари монети и т. н., откъдето може да се заключи, че в древността е имало заселище с крепост — дело на римляните. Името Ка̀мара не е българско. У римляните и гърците се срещат съответно думите camara и *κάμαρα,* които първоначално значели свод и после стая. Съгласно архимандрит Антонин (Поездка . . ., 1879, с. 328) думата ка̀мара е гръцка, а не латинска (в значението ѝ „стая“). Това име като номенклатурно се среща у Птоломей, Стефан Византиус, Hieroclis и т. н. Така имало град Lato, **Λατῶ,** а по-после Камара в Йоническите острови. Среща се Camaracum в стара Галия; Camarina в стара Сицилия; Camarinum, Camerium, Camertis и т. н. в стара Испания. Важно е още, че Пахимер споменава заселище **Αἱ Καμάραι** около Виза (II, с. 774) за началото на XIV век днес вероятно със следи при Меджерет.

След завладяването на полуострова от римляните чува се име Скамари на народ от тракийски произход: **Σκαμάραι** (срв. **Σκόμβροι? Θρᾴκον ἔθνος** в Schmidt за Questiones Hesychianae). Начело на скамарите в Югоизточна България през VIII век е вършувал апостатът Χρισινος редом със славянския архонт Север или по-скоро славяните севери, пак тук.

Някои наши заселища носят близки на думата камара имена — така с. Келаво Камарци (днес с. Бенковски), Пирдопско. Трябва да различаваме Ка̀мара от Кама̀ра. Последното значи куп, купчина, а по-специално купа сено, откъдето и номенклатурните имена: Дольо и Горньо Кама̀рци, села в Златишко (срв. село Камарето в Зъхненска каза, Македония).

РОМАНУША

Така се нарича местността, днес посята с лозя, между хълма Атанта и Балдарамския мост—едно доволно голямо пространство от земя. Името Романуша се чува и като Рамануша. То е интересно, защото крие в себе си римското име Роман, употребявано еднакво и от византийци, и от българи. Преданието обаче нищо не знае за миналото на това име, свързано с местността, която то визира. Следи от средновековно тук заселище липсват, но дали това е така и за древния, стар римски период по тоя край, не се знае. Трябва да забележим, че Романуша е между Атанта, Ка̀мена и Ка̀мара — имена на местности с предтурско минало.

Формата Романуша личи, че е членувано Романуш, както от Атон (Св. гора) средновековните сливенци са направили Атанта (от това, че Сливен е бил център на „Малка Св. гора“, „Малък Атон“, откъдето и хълм Атанта). Формата Романуш вместо Роман е българска (срв. Петруш вместо Петър; Мануш вместо Мано и т. н.). Много средновековни българи са носели името Роман (съкратено от него Мано. Д-р Селимински забелязва, че българите в гъркоманската епоха вместо Момчил казвали Роман). Роман се е казвал най-верният другар на предпоследния ни патриарх Теодосий, който се покалугерил и дълго време живял в един от сливенските манастири.

Днес в България има две села, в имената на които се чува името Роман, и едно в Македония (село Романово, Енидживардарска каза).

ЮРТА

В простонародния турски език думата юрт се отнася за следи от селище, откъдето и побългареното юртище или юртища (места, дето по-рано е имало сгради, а сега развалини). Юрт значи още родно място, огнище, жилище, имоти. Юрта при Сливен визира изчезнало заселище със средновековно минало, в източните склонове на Сините камъни, при тъй наречената „Моллова кория“, над селото Сотиря и на запад от манастира „Св. Петка“. Това заселище било разсипано от турците преди XIX век, вероятно едновременно с манастира „Св. Петка“, под предлог, че в тоя манастир се криели хайдути, които обирали минаващата край Сливен турска поща. За жителите на заселището при Юрта, българското име на което не се помни, се пеели в Сливен и Котленско песни как те са си белели платната на Кушбунар и т. н.

КУШБУНАР

Името Кушбунар е турско и значи „Птичи извор“, според други „Орлов извор“, ако понятието „куш“ визира по-специално въдещите се в изобилие орли на Сините камъни. Кушбунар е име на големи извори над самите Сини камъни, сред живописни върхове, гори и поляни. Водата им се е славела като животворна и за нея се разправят дори легенди. Така тук птици, особено орли, се къпели, за да се подмладяват, а хората се калявали и оздравявали. Тук става сбор на сливенци и на жители из околните села на ден Преображение (Прибризине), 6 август, и е във връзка с вярването за преобразителната сила на кушбунарската вода. Тоя сбор е по традиция от средните векове и вероятно около самите извори ще е имало скит „Св. Преображение“. Преданието казва, че тук действително е имало развалини. Важното е още, че край тия извори е минавал надпланинският средновековен път Търново—Сотиря—Камара, по който идвали българските царе на поклонение на сотирския манастир. Последният по мнение на Шкорпилови (Спомен на Сливен и манастирите му) е бил централният, главен манастир на сливенската „Малка Св. гора“. Между Сотиря и Кушбунар се посочват други развалини — при местността Просеченик на Върло градище, по горното течение на Новоселската река.

Кушбунар става историческо място, първо, като летовище на сливенските революционери, които си заравяли там оръжието през зимата, и, второ, като посещаван от исторически личности. Така тук е идвал кримският хан Селим Герай, който чул, че водата на Кушбунар е животворна, и като дамлалив, помислил, че именно тук ще се излекува, ако и да бил вече близо 80-годишен. Това е било между 1699 и 1702 г. Селим Герай е пребивавал тук няколко месеца заедно със свитата си и близкия си роднина княз Мохамед, известен татарски поет. По тоя случай между Кушбунар и Цариград постоянно сновели куриери. Именно тук са били поднесени на кримския хан скъпите подаръци на цариградския султан (срв. Hammer в Geschichte d. Krim. Chan). По тоя случай Сините камъни се наричат Сливенски Алпи („die Alpen von Islemije“). Кушбунар спада между местата, по които султан Мохамед IV или „Авджи султан“ ходил на лов (Hammer, Gesch. d. Osm. Reiches, III, S. 951; Иречек, Път., II, с. 709; срв. и записките на Панайот Хитов).

МАТЕЙ

Под това име се разбира изчезналото днес заселище, съществуващо на Матейската планина до Освобождението. Кога е било заправено, не се знае. В преданието на село Глушник се споменава как през време на вързлуването на турските разбойнически чети и „чумата“ на Матейската планина имало пръснати българи, живеещи там в колиби. Във всеки случай самото обстоятелство, че тукашната планина или „балкан“ се наричат Матейски, говори, че селото под това име е предшествувало названието Матейска планина или балкан.[466] През 1864 г. това заселище е било поселено с черкези с едничката цел да бдят и пречат на върлуващите по тоя балкан български хайдути и революционери. Българите от Матей били пропъдени и се разпръснали из околните села. През януари 1878 г., когато руските войски настъпили към Сливен, черкезите опразнили селото и го оставили в юртища. Средновековни следи тук наоколо не липсват. В Матейския балкан, на североизток от днешното село Глушник, личат следите на четириъгълно укрепление. На югозапад от него е тъй нареченият Царев кладенец, а пътят, който го съединява с укреплението, се нарича Царева пътека. Жителите на близкото село Драгоданово намерили там една стара сабя, която пак била изгубена през 1878 г.

Деребеят на с. Балкан Черкешлии (днес Фердинандово), някой си Арабоолу, още преди 1829 г., когато излизал като разбойник по Матейския балкан, основавал там разни „добродетелни“ задушбини. Така на Матейската планина той направил чешма и т. н.

Името Матей, колкото и да не е българско, влязло е в езика ни чрез християнството. Като кръстно име среща се най-вече между котленци. В Сливен не е спазено в цялост и се съзира в кръстното тук име Матьо, като умалително от Матей.

КАТЪГОВО

Под това име се разбира високата, гориста планина на изток от Сливен, надвесена над Сотирското дефиле, която наравно със Сините камъни изпъква сред живописната сливенска околност.

Преданието не посочва върху самата планина развалини, освен тия на изчезналото заселище Матей. От данните обаче за средновековната военна отбрана на проходите по тоя край, особено при сраженията на българи и латини край Авла в 1206—1207 г., дето се споменават български стражи по височините на проходите, сношаващи се помежду си чрез знаци от огньове, не е изключена наличността на средновековни поне само стражарници по високата тая планина Катъгово. Трябва да забележим още, че под нея се намирал виден за това време манастир, а при това и „град“, споменаван от Мануил Фил като Σωτῆρος πολις (днес с. Сотиря). В самите склонове на Катъгово, над днешното село, личат следи от стари укрепления-градища. Вече в южните склонове на същата планина са още по-старите следи на римските крепостни зидове при Нова и Вехта Камара. Планината Катъгово много често се споменава в движенията на Панайот Хитовата чета; върху нея е и местността Гаваните. И двете тия имена са загадъчни. Частицата -ово в названието Катъгово бие на българска, но възможно е да е от турското ова (поляна, поле), както е в името Карлово, от Каръовà (снежна поляна). Коренът катъг не може да се обясни с никоя българска дума. У класическия гръцки език се среща дума *Καταγώνια*, празник на Афродита в Сицилия; *Καταιγίς*, cataegis значи вихрушка, силна буря. Има ли нещо общо тая дума със самото название Катъгово, не може да се твърди с положителност. За турския произход на същото название биха помогнали турските думи кат (немотия, голота, неурожай); катѝ (буен).

ГЮЧМЯ

Под това име се разбират лозята между в. Бършан и Хаджи-Димитровата кория, край шосето Сливен—Артаклари. До 1878 г. названието Гючмя или по турски Гючмѐ е визирало турско заселище със същото име до дебелата дъбова горичка край горното шосе, дето и до днес има крайпътна кръчмарница, напомняща изчезналото заселище. Селото Гючмя е било напуснато през Руско-турската война, а дотогава се е числяло към Артакларската община. Началото му не се знае. Споменава се обаче още в 1829 г. от Енехолм, на пътя между Сливен и Артаклари. У него то е предадено вероятно погрешно Doibtchej. Името Гючмѐ е турско, но разно се тълкува. Според едни произлизало от гечит (прелез), според други от гючме, което значело изселване (гьочебѐ значи чергарство).

Около 1829 г. пространството между Сливен и Артаклари е било обрасло с гъста гора. За да прекарат артилерията си от Сливен за Одрин (през Ямбол), руските войски в август 1829 г. били принудени да секат крайпътните тук дървета и храсталаци. При това старците разправят, че в тия гори се въдели и чакали.

МИНЕРАЛНИТЕ БАНИ

Сливенските минерални бани между селата Джиново и Налбантлари и реката Тунджа, 13 километра на запад от Сливен, са заедно с тия между Айтос и Бургас единствени в Югоизточна България.

За миналото на сливенските минерални бани съвсем малко се знае, обаче не може да се изключи известността им в древно, римско време. От всички владетели на Балканския полуостров еднички римляните са ценели богатствата от тоя род и са ги експлоатирали с умелост.

Следи от развалини при тия бани не липсват. Преди всичко днешното село Налбантлари е било около преди 100 години край самите бани. Дали тогава то се е наричало Налбантлари или другояче, не се знае. Важното е, че при старите следи на това изчезнало заселище са били намервани стари монети и т. н., а пътят от Нова Загора за Ямбол минавал именно през него. Днес селата Джиново и Налбантлари са сравнително настрана от баните. Сегашните модерни постройки на баните от 1902 г.са под зидовете на старите. Последните са били с два извора: един при кръчмата, дето са старите постройки на баните, а другият на юг от него, на разстояние около 100 метра. Каменните сгради на тия два извора по предание са строени или препостроени от сливенския аянин Тахир ага между 1810 и 1829 г. Тъй поправените бани са били владени от тоя аянин и наследниците му до 1870 г., когато турското правителсто ги отстъпило за ползуване на Сливенската община.

На северозапад от първия извор и до самия него има следи от много по-стар басейн, при който личат и развалини от кула.

На втория ден на Гергьовден (24 април) при сливенските минерални бани става сбор с малък панаир. Такива сборища са нещо обикновено край следи от стари заселища.

ГЕРГЬОВИЦ И ТАУЗЛИИ

Между селата Кавлаклии и Демирджилии, на югоизток от самия град Сливен, са лежали основите на две изчезнали днес заселища: Гергьовиц и Таузлии.

Село Гергьовиц се е намирало край днешните лозя, на изток от върха Бършан, познати със същото това име (Гергьовиц), а Таузлии е било на север от селото Демирджилии, на разстояние километър и 250 метра от него. Миналото на тия две интересни заселища е тъй забравено, че не се знае дори времето, през което са били разсипани. Във всеки случай те са били близки едно на друго, подобно на селата Михаилово и Чибуклии, но че действително са лежали върху древни развалини, за това говори запазеното в село Демирджилии предание.[467]

Преди всичко нека забележим, че преданието посочва за селото Таузлии още и варианта Тавазлии, като по-нов и произлизащ пряко от Таузлии.[468] Разправя се, че веднъж тавазлийският говедар, като пасял говедата, намерил в тукашното заселище две-три златни монети в една лалугерова дупка. Той я разкопал и се оказало, че тя била дълбока, и намерил в нея много злато (очевидно монети). Съобщил това на другаря си, гергьовския говедар, и двамата се сдобиват с голямо богатство. За това се научили и всички селяни от двете села (Гергьовиц и Таузлии), които охотно почнали да копаят още по-дълбоко „лалугеровата дупка“ и открили квадратно място от масивни стени, пълно със златни монети. С част от това богатство те почнали да си плащат редовно и непринудено данъците и да се радват на завидно благосъстояние. Скоро обаче турските власти подушили източника на това благосъстояние и в намерението си да се докопат до имането, почнали отначало да устройват шайки и да обират двете села. Това дало повод, щото българите да се дигнат оттук и разпръснат по посока, кой каквато намери за добра. Помни се, че на намерените тук монети имало изобразен „чекрък и кокошка със златни пилета“.[469]

От горното предание, на което по-важните подробности са забравени, се види, че тук е имало две села Гергьовиц и Таузлии, че те са били населени с българи, че са разсипани от турците и че най-после са лежали край древни или средновековни следи. Разсипването им може да се отнесе най-рано в края на XVII век. Дали всъщност турските власти са дали повод за разбягването на казаните селяни, или пък то било предизвикано от върлуванията на турски разбойнически шайки, като даалии, капасъзи, дангули, кърджалии и т. н., това за нас е от второстепенна важност. Селяните на тия две села вероятно са се озовали към Чорленско и Силивренско, дето действително има села, жителите на които посочват старите си огнища в Сливенско, напуснати преди около 100—150 години. Намерените монети в землището на тия две села ще са римски, а кивгиреното подземие под „лалугеровата дупка“ сочи на разсипана някога римска крепост или заселище, около следите на която били направени в средните векове или още в първите години на робството Гергьовиц и Таузлии.

Самото окончание на названието Гергьовиц, подобно това на Асениц, Марковиц, Гаговиц и т. н., издава старостта на заселището Гергьовиц (срв. Гергювиц — име на извори при с. Драгалевци [край] София).

Неотдавна един сливенски малджия предприе копането на един кладенец до върха Бършан, на запад от следите на горните две села, за да намери в него няколко товара пари, заровени там, както личало от един документ, държан в тайна от самия малджия. В тоя документ се казвало, че в кладенеца били хвърлени няколко товара злато, носени с катъри, нападнати и посечени тук. В каква връзка е това предприятие с преданието в Демирджилии, не се знае. Малджията умря, преди да извади товарите.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОПИСАНИЕ НА СЛИВЕНСКИЯ ОКРЪГ ПРЕЗ 1859 Г.

Съобщение до френското географическо дружество
от д-р С. Ф. Поайе
превела Люба Ковачева[1]

До господина Председателя на географическото дружество в Париж. Вашето благоволение към мене ме кара да чувствувам към Вас особен дълг на признателност, който аз с удоволствие ще изплатя, ако само Вие пожелаете да приемете от време на време бележките, които занапред ще имам честта да Ви изпращам върху известни части на Ориента. България, която аз понастоящем посещавам, ми е доставила куп сведения, които, смятам, ще Ви бъдат полезни относно разните части на тази обширна територия, още така малко позната. В тази серия на описания на градове аз ще взема в случая първия, който ми попадне под ръка, за да изложа на географското дружество важността на много места, останали непроучени . . . Ще се считам щастлив, ако съм можал да Ви дам някои интересни сведения, като се надявам, че ще извините французина пътник, задето, като си е служил дълго време с чужди езици, е забравил елегантните форми на матерния си език и е писал съобщението си с турско мастило на ниска масичка.

СЛИВЕН (Jslimnia), български град, на около 18 часа южно и югоизточно от Търново, 30 часа южно от Русчук, 22 часа северно от Одрин, 18 часа западно от Бургас, 4 часа западно от Ямбол, 8 часа южно и югозападно от Котел (Казан), център на окръг, който обхваща 8 околии, или мюдюрства, в които се включва и сливенската. Те са означени така: Ямбол, 4 часа източно,

---

[1] Комитетът „Историята на гр. Сливен“ изказва своята искрена благодарност на г-ца Люба Ковачева за настоящото съобщение. Г-ца Ковачева е свършила социалните науки в Женевския университет, била е учителка в I софийска девическа гимназия, а сега такава в Софийската образцова гимназия, автор на една географическа христоматия и пр. Описанието на Сливенския окръг е било писано през 1859 г., когато Dr C. F. Poyet е посетил гр. Сливен, и обнародвано през същата година в записките на френското географско дружество (Bulletin de la Société de géograpfie, IV-e série. T. 18. Annèe 1859, juillet-decembre. Paris, 1895, 21—45. — B. M. — Acad. 98).

Невахил-Казасъ-Бояджик, 6 часа югозападно, Нова Загора, 6 часа западно, Карнобат, 10 часа източно, Айтос, 14 часа източно, Русокастро, 16 часа източно и югоизточно, Анхиало, 20 часа източно. Всичките тия околии, или кази, имат определен брой общини и колиби. Само Сливенската, собствено казано, съдържа 39. Разстоянието им от центъра и населението са приблизително определени, както следва:

Главно направление	Приблизително разстояние	ИМЕНА НА ОБЩИНИТЕ И КОЛИБИТЕ	Население, означено в семейства			
			Българи	Мюс. сюнит.	Мюс. татар.	Цигани
Север	6 часа	Жеравна (Башкьой)	400	„	„	„
„	6	Медвен (Папазкьой)	120	18	„	„
„	6	Седларово	30	40	„	„
„	6	Ново село (Енидже Бал.)	25	25	„	„
„	5	Катунище	40	„	„	„
стр. 23 сев.	6 часа	Градец	350	„	„	„
„	4	Ичера	180	„	„	„
„	2	Касъмово (Кас. Баба)[1]	„	18	„	„
Север	4	Нейково	28	„	„	„
„	3	Раково	10	8	„	„
„	4	Г.-Чеш. (Бююкчешли)	„	50	„	„
„	4	Юренджик	„	60	„	„
„	2	Кюмюрджичифлик	„	18	„	„
Изток	2	Сотиря (Чотрукьой)	13	8	„	„
„	2	Каваклии. . .	50	„	„	„
„	2 1/2	Калояново (Тутляджа)	28	4	„	„
„	4	Исирли	25	5	„	„
„	4	Глушник	18	„	„	„
„	4	Драгоданово	55	„	„	„
„	5	Трапоклово (Теркеболу)	65	„	„	7
„	7	Бургуджии[2]	25	„	10	„
Юго-изток	2	Чибуклии	13	„	„	„
„	2	Черкешлии	90	3	5	„
„	2 1/2	Сгралджа	„	„	5	„
Юг	2	Демирджилии	38	„	„	„
„	2	Артаклари	50	„	„	„
„	2	Аладаглии	12	3	„	„
„	2	Турсунлии	18	20	„	„
Запад	2	Чаирлии	35	„	5	„
„	2	Дермендере	50	12	„	„
„	3	Караисарлии	13	30	„	„
„	4	Бинкос	„	35	„	„
„	4	Саръяр . . .	„	55	„	„
„	4	Еникьой . . .	„	40	„	„
„	4	Б.-Чеш. (Белечешлиси)	„	20	„	„
„	4	Бяла (Гяурбеле)	45	5	„	„
„	4	Чамдере	30	„	„	„
		Всичко:	1856	495	25	7

Този град брои 3660 къщи; населението му се състои от турци, българи, арменци и евреи и се разпределя така: мохамедански семейства — 2000; български — 1600; арменски — 30; еврейски — 30; приблизително — 18 300 жители.

Целият окръг заедно с осемте околии според последните преброявания има 94 000 души мъжко население. Знае се, че турското управление при изчисляване на поданиците си не говори никога за жените; но знае се още, че в по-голямата част от провинциите на тази империя броят на жените е по-голям от броя на мъжете. В България, дето женският пол е по-малоброен, може без преувеличение да се смята броят на жените равен на броя на мъжете, което ще даде изцяло за Сливенския санджак едно население от 188 000 души. Този град притежава 22 джамии, 2 текета на дервиши от сектата Mevet-Nackchilendi, 15 медресета или религиозни училища, три български черкви, едно арменско училище, една синагога, 4 първоначални български училища, от които две за момичета и две за момчета (арменските и еврейските общини имат също своите училища); 3 бани, 20 хана, един пазар, който може да вмести около 300 добре напълнени със стока дюкяни; една царска фабрика за сукна, създадена за нуждите на войската, една друга на частни лица, дето се правят вълнени одеяла с дълги влакна, наричани кебета; повече от 2000 занаята, пръснати из града за производство на шаяци и сукна, с които се върти голяма търговия и които съставляват главната индустрия на страната.

Производството на Сливен и на околията (canton) му е значително; а това на целия санджак (sandjak) е грамадно. Само градът и околностите му дават сурови и обработени кожи, марокин, лой, кости и рога от животни, различни кожухарски изделия, пиявици, жълти зърна за боядисване, царевица, ръж, ечемик, сусам, твърди и меки жита, пресни и сушени овощия в голямо количество, сироп от шербет (берберица) (tiré de la delicieuse bulbe du berberis), вино, чието годишно производство може да бъде утроено от културата на лозата и което все пак достига на повече от 300 000 оки, или 375 000 литри; восък, коприна, грамадно количество сирене, известно под името кашкавал, от който правят значителен износ. Вълната, количеството на която изчисляват само на Сливенската каза до 65 000 оки, или 83 335 кг; вълната, преработвана в самия град и превръщана в шаяци от различно качество, се събира тук от целия санджак и достига приблизително 250 000 оки, или 320 513 кг, които дават едно производство от около 650 000 м шаяк и сукно. Само царската фабрика поглъща 80 000 кг вълна. Друга една индустрия, за която аз вече говорих, е тая за кебета, която също поглъща около

---

[1] Дервишко теке.

[2] Феодално владение на татарски ханове.

60 000 кг, без да включваме грамадното количество козя вълна, работена из различни места в санджака. Има кебета, работени тъкмо от козина, които се продават до 600 и 700 франка. Казват, че територията на Сливен отглежда повече от 700 000 овци и 200 000 кози. Аз не зная броя на воловете, кравите, биволите, останките на които дават също едно грамадно производство. Този град фабрикува много хубави гладки и пъстри постилки, наричани килими във вид на паркет, които се правят и в Ушак (Анадола); рогозки от различна доста тънка слама; пушки по ориенталска мода, много скъпо ценени, които се продават дори до 300 фр. парчето и от които се прави значителен износ за Персия, Кюрдистан, Кавказ, цяла Мала Азия, дето с малки изключения никога не са давали едно подчертано предпочитане на нашите оръжия; различни дървени и металически изделия, сизелирани, позлатени, сребърни и пр. Тук изработват богато и лули в тоя жанр, които се продават по 600 до 700 лв. едната, като внимават цевта да не бъде много дълга, за да не струва още по-скъпо.

Сливен е обложен и плаща следните данъци:

Името на данъците и давнините	Значение	Всичко грошове	във франка
Вергия	Данък незадължителен и поземлен . . .	433 000	86 000
Ашар . . .	Различни видове десятък върху реколтата	870 000	174 000
Бейлик . . .	Право на глава добитък върху козите и овците . .	245 000	49 000
Дженавар рюсюмети	Право на глава добитък върху свините. . . .	30 000	6000
Духран рисадиеси	1 д. върху културата на тютюна	200 000	40 000
Баахгларей рюсюмети	1 д. върху алкохолните произведения	250 000	50 000
Рюсюмат (собств. казано)	1 д. върху покупките и продажбите. Тегло.	200 000	40 000
Еснаф вергиси . . .	1 д. патент върху занаят. и сдружаванията	80 500	16 100
Беделат аскерией . . .	1 д. за освобождаване от военна служба	207 000	41 400[1]
	Всичко изобщо:	2 515 500	503 100

Този град е основан неотдавна; датира отпреди 350 години[2].

---

[1] Този данък е приложим само за общините отцепници от държ. религия.

[2] Това е вярно само за една част от града — за новия Сливен, образуван от преселници из разсипаните села Раково и Асеновиц. (Бел. на Комитета.)

До неотдавна съставлявал част от Ямболския санджак, който е бил център на окръг в тази област. Днес Ямбол е околия, която, както вече казах, зависи от Сливен и стои много по-ниско от него. Във вътрешността си Сливен не притежава нито един паметник, който да напомня минала слава или някаква епоха. Само в околностите му, приблизително 8 км на изток, се намират остатъците от една стара крепост и много развалини, които свидетелствуват за важността, която римляните са отдавали на тази част от Балкана и която те са укрепявали в минали времена по един непристъпен начин. Върху най-издигнатите върхове се виждат още остатъците от военни укрепления на този народ великан, така смел в своите схващания, както и в своите предприятия и чието прозорливо око с орловия си поглед е знаело да измерва височината на върховете така добре, както е знаело да измерва дълбочината на долините, когато трябвало да се прокара път през недостъпни места, да се даде определено направление на водите към дадена точка, да се напада или да се защищава, да задуши с желязната си ръка цели области!

При българските царе старата столица на този балкански окръг била Раково, град, разположен всред верига върхове, около 2 часа северно от Сливен; тогава този град можел да побере едно население на брой повече от 3000 семейства, които след турското завоевание забягнали и се заселили масово в едно по-плодородно място, за да се закрепят на една по-благоприятна позиция срещу непрекъснатите нахлувания. Раково произхожда от славянската дума рак; една река, която течела на няколко крачки от Раково, известна с богатия лов на раци. В България често се среща фамилното име Раковски, произхода на което трябва да търсим в семействата, изходящи от това място. Днес Раково е само малко селце, населявано от около десет български и мохамедански семейства. Аз го споменах в таблицата, която съм съставил за местата около Сливен.

Етимологията на Сливен иде от славянската дума сливане, басейн, защото този град е наистина разположен в един басейн, ограден от всички страни с хълмове, от чиито склонове се спускат много потоци и го набраздяват в различни посоки. Само източната и югоизточната част е открита. Но частите от Балкана, които навлизат в тая именно точка, като че ли го ограничават още по-добре. Ислимние е развалена турска дума; българите го наричат Сливен. Този град при самото си основаване бил предимно християнски; тогава никакъв турчин не го населявал. По това време около 2 км южно от града се намирало турско село Дюзкьой, състояще се от около 30 къщи, което малко по малко снабдило страната с няколко турски семейства; по-късно те се увеличили и образували войнствени тълпи, които опустошавали България; тия, които някогаш са били известни под името кърджалии, гюмурджинали, капасъзи, са населявали по-специално тоя край с войниците си авантюристи и главорези. По-късно общият интерес не закъснял да сплоти в едно цяло тия забогатели и уморени от грабеж индивиди; победителят трябва по силата на обстоятелствата да сключи съюз с победения и тогава всички, подтиквани от чувство на защита и на лично опазване, издигнали стени около града, за да се осигурят против новите нахлувания на тия същите войници грабители. И до днес още към предградието Ново село (Eниджекьой), което първоначално било ядката на Сливен, се виждат следи от тия укрепления, които съществуват като развалини, но чиито останки, разрушени от времето, свидетелствуват за спомена на тая епоха на насилия и разрушения. Сливен днес е един хубав български град, разположен в подножието на Балкана, на около 6 км от Тунджа, малка река, която би могла да бъде плавателна и отива до Одрин, за да подаде ръка на своите две други сестри Арда и Марица, като нея родени от тая планинска верига; тя е пътят, намиращ се пред тоя колос, и набелязва прочутия проход, наричан Демиркапия, или Железни врата, който трае 6 часа и който е както при входа, така и при изхода на Балкана изходната точка и обикновената станция. На пръв поглед Сливен изглежда, като че ли е построен на равна земя, която продължава и се слива с грамадната равнина, дето се разгъва Тракия и нейните богати и винаги обработвани земи, зеленеещи се или пожълтели от златните жетви под това привилегировано небе; но изучен отблизо, градът е включен в един кръг от възвишения, които го владеят с цялата си височина: това са Бармукбаир от север, Хамамбаир от югоизток, Дерменбаир (?) от запад, Гьолджюкбаир и Менекшебаир (?) на североизток. Само югоизточната част остава открита и позволява да се долови един обширен хоризонт, ограничен отдалеч от ридовете на Ямбол и от височините на планински вериги-джуджета. Много потоци, изплъзнали се от Балкана, разливали някогаш водите си по този басейн, върху който са образували едно обширно блато; днес те се пръскат в равнината и са на брой четири. Те текат в различни направления: на север Селишката река; на изток Новоселската река; на изток-югоизток Сотирската река; на запад Кетенлишката река.

Освен главния проход, наречен Демиркапия, който минава през седловината Токат, от Сливен тръгват още различни други дефилета, които прорязват Балкана. Измежду тях първото е кетенлишкият боаз през Бяла, което се съединява с главния проход; второто, селищкият боаз, е също второстепенно и свършва почти на същото място, сир. при Демиркапия, първото стъпало от северното лице на Балкана, недалеч от селото Стара река, обикновената станция.

Почвата, върху която е построен Сливен, се състои от седиментарни слоеве. Напластяванията са конкордантни към повърхните пластове, защото плоскостта е почти хоризонтална, и дискордантни в дълбочината поради нагъването, което впоследствие е образувало Балкана и по необходимост е подигнало пластове, които преди това са били успоредни помежду си. Депресията на това място изглежда, че е резултат от подземния тласък, който е издигнал тая планинска верига, образувал е тия възвишения, състоящи се без съмнение от вулканични скали. Човек вижда такива скали на всяка крачка из планините да разцепват, да разкъсват по пътя си пространните седиментни пластове, първоосновата на почвата, която изпорязва Балкана, да размесват гранитните си маси с луспестите шисти и гнейса на напластените скали, отхвръкнали в техните ровове. От което следва, че върховете са без съмнение образувани в по-късна дата, отколкото първоначалната почва. Хълмовете, които включват Сливен, са вероятно срутени купчини последователно от Балкана, със стремеж да стават все по-ниски всеки ден, защото са безлесни и почвата, която ги покрива, както и песъчливата почва, върху която почива градът, е продукт от разпадане на повърхните скали, разядени от дъждовете и мразовете.

Флората на Сливен принадлежи едновременно и към високите области и към тая на равнините. Това е флората на Франция към ниските части на Пиренеите и на Италия към Апенините; растенията, които тук се намират, са напълно същите. Тук се срещат в изобилие: humerus lupulus, ebullus terestus hiscionicus, по-голямата част от слезовете (malvacées), репеят, различни видове млечоци, кръстоцветни, устоцветни, овчарска торбичка (la bourse-pastorié), ясмина, богородичката, кучешкото грозде, по-голямата част от житните растения, после дрянът, шипката, шербетът (le berberis). Овощните дървета дават същите видове овощия, каквито дава нашият умерен пояс, но тия овощия са от много долно качество, месото им е бедно, блудкаво, без аромат, защото липсва култура. Нещо, което учудва в цялата тази част на Балкана, то е редкостта на бора, значи, тази област дава малко видове дървета от семейството на иглолистните: а тия, които населяват горите на тия върхове, принадлежат към широколистните. Нейната фауна е като фауната на нашите планински области: много видове лисици, чакали, дива котка, белката, катерицата; среща се още касторът и един едър плъх, съвсем особен, наричан геленджик. Птиците в Балкана се представляват от видовете грабливи; в равнината се виждат прелетните и от семейството на кокошките (gallinacés).

Сливен, макар да лежи в умерения пояс, има извънредно променлив климат; близостта му до Балкана го подчинява на бързи атмосферни промени и често прави летните му дни на пролетни и есенни, а тия последните в разгара на сезона си или са непоносимо горещи, или прибързано зимни студени; температурните промени са резки и неочаквани; понякогаш ви обхваща една задушваща жега, за да мине след няколко часа в една влажна и спокойна свежест; температурата се изкачва рядко до 26°. Но облачните маси, винаги нависнали ниско и преситени с електричество, я правят непоносима, чрез невъзможното налягане, което те причиняват и чрез липсата на равновесие между поглъщането и изпарението. Зиме през най-големите студове термометърът не пада никога по-ниско от 14° под нулата, там обикновено е крайният предел зиме. В тази област през зимата господствува северният и западният вятър, пролет пак северният; лете южният и източният; есен—източният и северният; снеговете са редки и повърхностни; дъждовете бързи и скоропреходящи; тия последните в началото се предшествуват от цяла серия метеорологични явления, които оказват влияние върху болестите така, че от продължителни се обръщат в периодични. Трябвало би да се вярва, че височините, които обикалят Сливен, ще го защитят от ветровете. Нищо подобно, вятърът свири силно и непрекъснато така, че очиства Балкана от снежните маси и държи града в положение на непрекъсната вентилация. Даже нещо повече, тук е винаги влажно благодарение на водите, които се стичат и богато напояват почвата и нейната пищна растителност, застоялите води дават начало на гьолища, които запълнят трапове, защото тук улиците са неравни и непавирани, а къщите зле построени; повечето от тях са изградени от кирпичи, сушени на слънце, стени съборени или полегнали, стаи ниски и зле проветрени; тия последните се намират често сред градина, дето всичко расте в безпорядък, но вирее така буйно и могъщо, че пречи на движението на въздуха и задушава, погребва в гъстите букети на тъмните храсталаци стени, останали вече много ниски и порутени от влагата. Това не ще рече, че климатът на Сливен е лош; по-голямата част от болестите се дължат по-скоро на привичките на града, после на нравите на жителите, които обикновено се отнасят безразлично до осъждане дори спрямо благосъстоянието си и спрямо още много други неща. Най-често срещаната тук болест са различните видове трески и особено тая, която от всички наши лекари се нарича тифозна; други, наречени периодически, се срещат още по-често. Така също блатната треска, за причина на която се считат миазмите на застоялите води, и една невроза, произходяща от бавното дразнене на стомаха и храносмилателните канали, поддържана от лошото хранене и влошавана от страданието, лишенията и работата. След треските идат подред белодробните и ревматичните болести, които заемат важно място в тая картина на болестите в Сливен. Срещат се също цяла редица неврози; жените имат силно сърцебиене и така се обогатява таблицата на описаните болести. Много деца умират в ранна възраст от конвулсии, от епилепсия, която, вярвам, в голяма част се дължи на глисти или пък на едно бавно дразнене на храносмилателните канали. Впрочем, стомашните болести преобладават в тая страна; изглежда, че се дължат на лошата храна, недостатъчна за хилавите организми, станали такива благодарение на различни видове лишения; крупът прави често опустошения сред децата от ранна възраст; уверяваха ме обаче, че разчитали много на едно средство, употребявано от известни жени в Сливен, а именно: правят дълбоки врязвания с един бръснач във вратните места на малкия болен. Лица, на които може да се вярва, ми съобщиха, че благодарение на това почти като по чудо са спасили децата си. Аз лично не можах да се убедя в истинността на тия факти, нито пък да констатирам ефикасността на това средство, което впрочем, вярвам, че не може да представлява никаква сериозна опасност.

В Сливен, нещо мъчно обяснимо, населението страда рядко от очебол, диария, дизентерия, нещо, дължимо вероятно на голямата влажност на почвата. Скрофулите, скорбутът са последица от натрупване на населението, нечистоплътност и лоша храна. Сифилисът тук е голяма рядкост, вероятно поради това, че тук не квартируват войски и няма чужденци. Нещо много особено в тая страна е, че белодробната туберкулоза е била неизвестна. Само от няколко години насам се срещат случаи, и то по-специално между жените. Болестите вълруват в Сливен пролет и към края на лятото; зиме и есен те са извънредно редки. Жените, макар че изобщо са по-податливи на заболявания, живеят все пак повече от мъжете, при които примери, не ще кажа на дълъг живот, но на старост, са нещо извънредно. В 1811 г. този град е бил опустошен от силна епидемия — чума; друга една е траяла около шест години, от 1824—1830 г. В 1837 г. тя се появила наново и се прекратила напълно в 1839 г. Оттогава тоя жесток бич не се е повече вестявал. Но холерата, макар че е върлувала из околните места с голяма сила, към това място се е носила в лека форма и тук се е вестявала по един много невинен начин.

Най-лошите ветрове на Сливен са западните. Те са опасни за многобройните стада, които пасат в околните полета и които загиват често от силни епидемии. Най-често срещаната болест между овците е метил, болест, известна тук под името келебик, едно силно увеличение на далака, вследствие на блатна инфекция, болест, известна под името далак; едно отравяне, причинено от отровни треви и по-специално от един вид трева, която се намира между развалините на запустелите села и която аз не можах да си доставя. Тая трева причинява почти веднага върху животните едно пълно упояване; те падат замаяни, поразени и наскоро умират от един вид апоплексия, болест, която според овчарите се дължи изключително на тая трева. Но между тях има такива, които предполагат с по-голямо основание, че тая болест, причината на която е още неизвестна, е резултат от едно отровно и задушливо отравяне, причинено от водно-серливите изпарения от близкия Балкан, дето се намират изгаснали вулкани и много термални извори с една задушителна миризма. Това последно мнение ми се стори много по-убедително и аз вярвам, че тая е единствената причина за тая болест. Има още едно друго опасно поражение на овцете и козите. Това са задръстванията, причинени от пръстта и растителния чернозем, които покриват тревите на пасбищата след ветровете и дъждовете, и впоследствие животното умира. Шарката върлува много често и с голяма сила между овцете и козите. Годишно умират повече от 20 000 глави добитък вследствие на различни епидемии, срещу които тук разполагат с много малко предпазителни и церителни средства. След дъждовния и влажен сезон, когато неразположените стада предчувствуват болестта келебек или далак, овчарят коли болния добитък и се освобождава бърже от него, като го продава на касапина. Против челиклиме или задушаване, причинено от водно-серистите изпарения, пускат кръв от челото на животното, лек малко ефикасен. Далакът, казват, се лекувал с чести потопявания на животното в студена вода, в някои от изворите на Балкана. Против шарката правят ваксина посредством един копринен конец, прокаран с дълга игла през ухото на животното. Acarus Scabici, или крастата, наричана тук гиджик, която върлува по-специално между козите, казват, минавала с фрикции от овча лой или други мазнини, в които стриват тютюн.

В околностите на Сливен се намират много минерални извори. Аз ще упомена само главните, които се ползуват със заслужена слава. Това са лъджата при Джиново (Джинали лъджаси , на около два часа западно по пътя към Нова Загора, с много гореща сярна вода; Байраклийската лъджа (Байраклилъджаси , 6 часа западно в Новозагорска околия, извор горещ и солен, Айтоската лъджа (Аетос лъджаси), 14 часа източно, серен извор със средна температура. Когато се пие водата от този извор, действува много бързо като слабително. Жителите от околността я употребяват много и при различни случаи и казват, че се чувствуват много добре. Тия бани не се поддържат и никому не е възложено да ги управлява, нито пък да бди над тях. Всички са напълно изоставени; някои от тях обаче са запазили остатъци от сградите, които тук древните римляни са издигали, защото само те са съумели да преценят значението и целебността на тия минерални извори и затова над тях са издигали великолепни постройки.

Сливен е един от най-доходните и най-производителните градове на отоманската империя. Той е също така един от най-важните и по търговията си, и по местоположението си в подножието на Балкана, за който той се явява като булевард и внимателен страж; и все пак този град е малко посещаван и неизвестен на чужденците, останал е без какъв да е административен подтик и благодарение на неспособните чиновници представлява един от многото затънтени и незнайни краища на тая грамадна империя. Гледката на тая страна от височините на Балкана е възхитителна; при устието на една дълбока долина, която се отваря върху склоновете на планината като хуния, в кривулите на тая суходолица се забелязват кошари и воденици, сякаш загубени в дълбочините на главоломни пропасти, срез които игриво ръмоли пълноводен поток, който пои тая градина от жилища, за да излезе и се разлее край Сливен като широка водна постилка. Този град се простира и сякаш разцъфтява върху едно грамадно пространство, като разстила широката си зелена роба под белите стени на императорските фабрики. Тъмнозеленият цвят на кичестите му градини се примесва и забърква с червенината на покривите. Високострелнатите минарета с блестящия накит на оловените си брони никнат капризно сред хилядите храсталаци. Сливен се струва особено красив на опечаления пътник поради блясъка на пейзажа си след дълги часове на уединение и мълчание сред мрачнате букови и кленови гори на Балкана. Чужденецът се чувствува по-добре, когато излезе от тоя черен лабиринт, обитаван само от грабливите птици. Пред погледа му се открива тогава великолепна картина, която не се подава на описание. Надалеч, неизмеримостта на равнините на Тракия, прошарена от хълмове, които се огъват вълнообразно като океана, когато буря надува гигантските му вълни; един безкраен хоризонт се слива с посребрените върхове на Атонските планини и Родопите и памучната маса на облаците, изпъстрени с ярки цветове; отстрани и зад него е старопланинската верига с гранитното си чело и грамадна мрежа от тъмни гори; в нозете ѝ, почти под нея, Сливен—засмян и парфюмиран, със своя пояс от зеленина, оглеждащ се в безбройните криволици на хиляди потоци, които напояват градините му.

И това, което пиша, не е поезия; Египет, погледнат от височината на Хеопсовата пирамида, е много красив; Сирия от височината на върха Мехемед открива магьосна гледка: цяла Абазия, долна Армения, Черно море, погледнати от колосалния Тегес (Кара Капан) са известни по вика на възхищение и надежда, нададен от войниците на Ксенофона, възхищение, което никога не може да се опише задоволително; е добре, грандиозното зрелище на Тракия и Македония, картината на безкрайността, която се обхваща от височините на Балкана, е толкова красива, колкото всички тия чудеса на природата, взети заедно.

Пристигнали в Сливен, всичко изчезва, всичко се изменя и човек начева да съжалява за великолепието на гледката, която ви е дала възможност да обхванете изцяло един свят в перспектива. До императорската фабрика, чиито елегантни постройки напомнят нашия европейски комфорт, Сливен начева да става такъв, какъвто си е бил винаги, сиреч един турски град par excellence. Отдалеч едно магьосно селище с поетично великолепие; отблизо къщи с най-обикновен изглед, всички построени неравно и без вкус, като чертаят тесни и зле постлани улици; ъгловати пазари с дълги редици дюкяни, безформени дървени бараки, дето са насядали безгрижно занаятчии и продавачи, ленивци, страстни (жадни) пушачи, изменени (altérés) от аромата на горчивото кафе, примесено с препечена ръж.

Сливен, погледнат в сравнение с почти всички градове на България, притежава нещо, което все пак говори в негова полза: улиците му са по-широки и по-добре проветрени; тук се забелязва по-голяма чистота; водите, които го напояват, улесняват изтичането на нечистотиите и подобряват целия град в здравословно отношение, докато в други места купища от нечистотии задръстват обществените пътища и образуват пространни блата. С малко грижи този град, така както е построен върху наклонена площ, оросяван от вси страни с много малки поточета, би могъл да стане едно от най-приятните места за живеене в цялата отоманска империя. Заможната класа на Сливен поддържа чистота в къщата си и дори често влага известно кокетство в нейната скромна наредба, винаги отупана и изчистена от прах; дори и най-обикновените дъски на подовете са изтъркани и светят от честите измивания от страна на домакинята на къщата, ръцете на която са закоравели от този вид работа, която подкопава здравето ѝ и разяжда част от съществуванието ѝ. Останалата част от населението на Сливен е изобщо нечисто. Българите, благодарение на своето нехайство, през по-голямате част от времето позволяват на паразитите да се въдят по тялото им, винаги напоено с пот; те рядко се преобличат и спят обикновено с дрехите си; поради което те отблъскват с една неопределена миризма, отвратителна за чужденеца.

По занятие жителите на Сливен са промишленици и търговци, а от околността изключително земледелци, но у тях не се забелязва дейността на нашите градове, тежката и дълготърпелива работа на нашите земеделци, упорити и настойчиви в техните всекидневни занятия, изобретателни да си създадат източници за задоволяване на всекидневните си нужди. Пространни градини, които във Франция биха представлявали богатство за много семейства, тук са изоставени или неразработени; грамадни земи, чиито произведения биха били значителни, се оставят в угар цели години; скотовъдството, подобрение на раси, вноса на нови породи, едно по-широко разпространение на всички видове земледелчески произведения, едно по-голямо развитие на индустрията, един начин по-удобен и по-лесен при производството, всичките тия неща, според тяхното мнение, са много мъчни и са от второстепенен интерес; съществено за българина е да получи много или малко, но главно без да си направи голям труд. От прозорците на моята стая аз виждам много черничеви дървета, които никогаж не са били кастрени или присаждани; ние сме вече в края на май и в нищо не се долавя буйната пламенност на нашите поля за една култура, една индустрия, които тук биха съставлявали богатства за цяла една страна! Предметите от първа необходимост тук са толкова евтини, животът за трезвия и пестелив по характер българин е толкова лесен, щото има винаги достатъчно от всичко онова, което строго задоволява неговото скромно съществуване.

Сливен, благодарение на обстоятелството, че се намира близо до Бургас, главната скеля, която съединява тази област с Цариград, Черно и Средиземно море, от известно време насам се доста много развива; този град преди няколко години не бил дори главен град на санджака (окръга). Такъв бил Ямбол, днес център на една значителна околия, за която аз вече говорих и която зависи днес от Сливен. Изборът на този град за седалище на каймаканина е още повече развил търговското значение на тоя окръг. Бургас днес е станал неизбежно дебуше на маса продукти, които от ден на ден вземат по-широко разпространение. Минаването на австрийски параходи благоприятствува много за увеличение на износа. Учудвам се много, че нашите параходи не са си още определили място за спиране в това пристанище, преди да се упътят за Варна, защото след няколко години не ще закъснее тази станция тук да получи едно голямо значение. Богатството, развитието и увеличението на общественото благосъстояние на Сливен ще стане първо при една по-добра администрация, после при една сигурност на пътищата. Този град и околията му ще получат едно огромно развитие от момента, когато отоманското управление ще постави начело на тоя санджак един неподкупен и способен чиновник; така околните места ще бъдат очистени от бандити, които опустошават цялата страна, след което градът по значение не ще отстъпи на най-богатите провинции в империята и ще направят от него земеделчески, индустриален и търговски център, който ще снабдява с храни Цариград и почти цяла Турция. В противоположност на по-голямата част от областите на тая империя, България внася малко, а изнася много. Най-много стоки в Сливен внася Австрия; Франция и Англия продават тук само кафе, чай, захар, желязо, олово и памучна прежда. И все пак колко много би спечелила нашата търговия в целия този окръг на България! Тук могат да се установят фабриканти на вълнени платове и като купят суровите материи на ниски цени, биха могли да снабдяват със сукна цялата Турска империя и по такъв начин да отнемат на Австрия това вносно перо от търговията ѝ. За културата на черницата и бубарството тук има най-благоприятните условия и биха процъфтявали без съмнение много по-добре, отколкото в много области на Франция. Точенето на коприна, този важен клон от нашата индустрия, тук е почти непознато. Само Стара Загора притежава една предачница, и то един французин е имал щастливата идея да я създаде. Нашите кораби, като начинат да спират в Бургас, ще могат да вземат много по-лесно храните, отколкото в Браила и Галац, храни, които с нищо не отстъпват по качеството си на храните от тия две пристанища. Не ще говоря за другите произведения на тая област, които поради липса на купувачи наводняват пазарите, развалят се и се продават за нищо, докато в други страни човек ги взима на много високи цени. В Сливен и целия му окръг не живее нито един европеец. Франция, както и никоя друга велика сила, не са още представени. Един консул в тая страна ще увеличи нашето влияние и ще осигури на нашата търговия лесна размяна в една област, богата с всички видове произведения и малко изучена. Днес се научих, че по настояването на духовенството и първенците на околията Айола (Aylola ? Анхиело) Високата порта току-що утвърдила присъединяването на тая нова каза, която включва и Бургас в Сливенския каймакамлък, чийто окръг ще брои занапред 9 околии.

30 май 1859 г. Д-р C. F. РОУЕТ

БЕЛЕЖКИ*

1. Табаков има предвид градовете в Бургаски окръг в границите към 1905 г., възникнали преди падането под османско робство.

2. Отнася се до преустроения през 1901 г. Сливенски окръг, обхващащ околиите: Сливенска, Котленска, Ямболска, Къзълагачка (Елховска) и Каваклийска (Тополовградска).

3. Сега върхът Демиркапия (1106 м) и проходът, минаващ край него, носят името Вратника, макар самата Демиркапия (Железни врата) да се е намирала по на север. За старото укрепление вж. **Цончев Д.**, Старините по северните склонове на Еленския и Сливенския балкан. — Год. на Пловдивския нар. музей, 1, 1948, 139—147.

4. Североизточната верига, която започва с Лиса планина (Сакар) е част не от Стара планина, а от Предбалкана. Източна Стара планина се разклонява на две вериги: Северна (Матор) и Южна (Удвой), наричана до 1942 г. Чатал балкан.

5. Табаков не е точен. Удвоя започва след Чуката, където всъщност свършва Сливенската планина.

6. След Чуката северният клон на Удвой се простира последователно в Стидовската, Карнобатската и Айтоската планина, като завършва свръх Биберна. Южният клон се състои от хребета Гребенец, който след Марашкия проход се нарича Терзийски баир и се загубва към Карнобатското поле.

7. Табаков надценява ролята на географския фактор. При почти едни и същи географски условия през различните периоди от историята или Ямбол, или Сливен са играли по-видна роля.

8. Българка със своите 1181 м е най-високият връх на Източна Стара планина.

9. Маричино градище не е под извора Кушбунар, а в близост до Халката, под Въжената линия.

10. Атанта е дясно, а не ляво крило на Сотирското устие.

---

* Бележките под № 1—22 и 212—469 са написани от **Васил Дечев**, а бележките под № 23—211 са от **Петър Ангелов**.

11. Сливенската планина се простира до Вратника. Това са северните склонове на Елено-Твърдишката планина от Средна Стара планина.

12. Раковската река всъщност е горното течение на Луда Камчия.

13. Река Тунджа преминава през Твърдишкото поле, а не през Твърдишкия проход. Последният свързва Твърдица с Елена.

14. Бостанлъкът е приток на Тунджа и не може да бъде с нейните води.

15. Всъщност при с. Бинкос се влива Беленската река, наричана още Бинкоска, Бостанлък, Боялъ дере. Нейни притоци са Боровдолската река и Сосу.

16. В действителност Манастирската река не е приток на Новоселската река, а горното течение на Селишката река.

17. Името на Абланово ще произхожда от дървото чинар, аблан (Platanus orientalis) — вж. **Геров Н.** Речник на български език. Т. 1, С., 1978, с. 1. В Сливенския балкан са повече разпространените сродните на чинара мекиш, явор, шестил и клен — Вж. **Димитров М.** Сливенски окръг — гори и природни паметници. С., 1978, с. 24.

18. Както р. Мочурица (Азмак дере), така и притоците ѝ текат през Карнобатското и дори през Ямболското полета, но не и през Айтоско поле.

19. Днес всички блата са пресушени и превърнати в плодородни земи. Съществува само Скаленското езеро (Каябашкото блато).

20. Сега Краставо поле (Гладно поле), прорязано от напоителни канали, е разорано и засято с лозя и посеви.

21. Отнася се за Хисарско-Бакаджишкия праг.

22. За ролята на Вратника и другите източностаропланински проходи, някои от които също носят прозвището Железни врата вж. **Иречек К.** Военният път от Белград за Цариград и Балканските проходи. — Бълг. истор. библ. 4, 1931—1932, № 4, 110—111.

23. Изложението на автора върху историята на траките отразява в общи линии тогавашното състояние на научните достижения. Сега редица проблеми от историята на това най-старо население по българските земи са вече отдавна разрешени. Вж. **История** на България. Т. 1, С., 1979, с. 110 и сл.

24. Нови резултати от извършените разкопки край Сливен. вж. у **Бацова, Е.** Археологически находки от Сливенско. — Археология, 1960, № 2, 47—49; **Бацова, Е.** Нови археологически материали от Сливенско. — Археология, 1964, № 2, 52—58; **Бацова, Е.** Праисторически селищни могили около Сливен — Археология, 1971, № 1, 61—67; **Бацова, Е.** Античният Сливен. — Векове, 1973, № 5, 65—68.

25. Вж. по този въпрос **Фол, Ал.** Политическа история на траките. С., 1972.

26. За разположението на племената от групата на одрисите вж. **Фол, Ал.** История на българските земи в древността. Ч. 1, С., 1981, с. 86 и сл.

27. За бита и вярванията на траките вж. **История** на България. Т. 1, С., с. 226 и сл.

28. За завладяването на одрисите от Филип Македонски вж. **История**

на България. Т. 1, С., 1979,206—207. Окончателното покоряване на одриската държава се поставя през четиридесетте години на IV в. пр. н. е.

29. За келтското нашествие на Балканския полуостров вж. **Данов, Хр.** Древна Тракия. С., 1969, с. 434 и сл.

30. За римското завладяване на траките вж. **История** на България. Т. 1, С., 1979,с. 227. Учредяването на провинция Мизия не е станало от Крас, както пише С. Табаков, а по-късно при император Тиберий в 15 г. от н. е., а през 86 г. е разделена на две: Горна и Долна Мизия.

31. За Калвомунти вж. бел. 50.

32. Авторът е поставил на разглеждане един въпрос, който отдавна е намерил своето разрешение в историческата наука. Извършените археологически разкопки потвърдиха напълно предположенията на К. Иречек за местонахождението на Кабиле край град Ямбол. Резултатите от тези изследвания са публикувани в сб. **Кабиле** С., 1981.

33. Под името на тевтони авторът разбира готите.

34. Авторът неточно употребява термина „племе“. Установено е, че изброените в текста племена спадат към т.нар. тюркско-алтайска езикова и етническа общност, оформила се на територията на Алтай. Вж. **История на** България. Т. 2, С., 1981, с. 60.

35. На това място, а и по-нататък авторът приема получилата по него време и възприета от редица учени теория за ранното проникване на славяните на Балканския полуостров. Сега тази теза е отхвърлена от съвременната историческа наука. Вж. **История** на България. Т. 2, С., 1981, с. 7 и сл.

36. Готски военачалник.

37. Хемимонт — област в диоцеза Тракия.

38. За историята на готите и техните действия на Балканския полуостров, вж. **Велков В.** Градът в Тракия и Дакия през късната античност IV— VI в. С., 1959, 42—45

39. Сондис — според D. Detschew (Die Trakischen Spachreste, Wien, 1976) това е проход в Източна Стара планина.

40. В тези разсъждения авторът е прав, доколкото наистина в изворите от това време с името „хуни“ хронистите са означавали и други народи, влизащи в техния военноплеменен съюз. Това не дава обаче основание да се отрича, че е съществувало отделно хунско племе.

4. Локализацията, предложена от автора, е неточна. Градът се е намирал в Северна България край дн. село Мусалиево, южно от устието на р. Осъм. Вж. **Извори** за българската история. Т. 2, Латински извори за българската история, Т. 1, С., 1958, с. 15 и бел. 18, където са дадени и отделните варианти в названието, срещани у различни автори.

42. Племето авари се появява значително по-късно в Панония — през средата на VI в. Много преди тях славяни и прабългари започват набези върху териториите на Византия, южно от река Дунав. Вж. **История** на България. Т. 2, С., 1981, с. 34.

43. Тук и на много други места авторът смесва понятията племе и народ. По-правилно е да се говори за прабългарски, славянски, готски племена, а не народи. Народността е етническа общност, оформила се в един

по-късен период, след създаването на феодалните държави. Срв. **Ангелов, Д.** Образуване на българската народност. С., 1971, с. 15 и сл.

44. По-точно първите славянски нападения са от времето на император Анастасий. За многобройните славянски нападения има вече излязла значителна литература по въпроса. Срв. **Петров, П.** Образуване на българската държава. С., 1981, с. 51, бел. 1.

45. Плотинопол (край дн. Димотика).

46. Има се предвид Хрониката на византийския летописец Теофан — един от основните източници за събитията около създаването на българската държава.

47. Окончателното установяване на аварите в Панония е станало между 562—565 г.

48. За настъпилите демографски изменения на полуострова в резултат на варварските нашествия вж. **Тъпкова-Заимова, В.** Нашествия и етнически промени на Балканите. С., 1966, **Ангелов, Д.** Образуване на българската народност. С., 1971, с. 136 и сл.

49. Мястото на града Залдапа не е точно установено. Според **Detschew** (op. cit.) той се е намирал между Марцианопол и Дръстър. **Weis** (Die Dobrudscha im Alterum. Sarajevo, 1911) го поставя при Аланкьой в Добруджа, **Tomaschek** BLA Museon, III, 1883, p. 402) смята, че названието на града означава „жълта вода".

50. Според **Дуйчев, Ив.** Проучвания върху българското средновековие. (Сборник на БАН, 41, 1949, 21, клон Ист.-филолог.), Калвомунти е Дервишката могила. В **Извори** за българската история. Т. 3, Гръцки извори за българската история. Т. 2, С., 1958, с. 307, се предполага, че става дума за връх Биберна.

Ив. **Дуйчев** (цит. съч.) предполага, че Ливидург е Сакар планина,

51. Крепостта Аперия се е намирала до днешното с. Раховец, Русенски окръг.

52. Ив. **Дуйчев**, цит. съч., с. 168, бел. 2, отъждествява Савуленти Каналион с Анхиалското поле. Вж. и **Бешевлиев, В.** Две бележки към текста на Теофилакт Симоката — Списание на БАН, 71, 1950, клон ист.-филолог., с. 212.

Местонахождението на Проклиана не е установено съвсем точно.

Според **Кулаковский**, История Византии. Т. 2, Киев, 1914, вероятно това е най-източният проход на Стара планина, през който преминава пътят за Марцианопол. (Срв. **Извори** за българската история. Т. 3, Гръцки извори за българската история. Т. 2. С., 1958, с. 318, бел. 5).

53. Чалъккавашкият проход — днес Ришки проход.

54. Последните проучвания показват, че заселването на славяните е свързано със значителни изменения в топонимията и хидронимията на балканските земи, като немалка част от местностите, реки, планини и пр. получават нови славянски названия, а не са само преосмислени. Срв. **Ангелов, Д.**, цит. съч., 156—157.

55. За ранната история на прабългарите има създадена вече значителна литература. Вж. **История** на България. Т. 2, С., 1981, с. 59 и сл. Напоследък

се приема, че утигурите и кутригурите са два клона на прабългарския етнос Вж. **История** на България. Т. 2. С., 1981, с. 63.

56. С името ломбардци авторът назовава германското племе лонгобарди.

57. За пръв път император Зенон повикал прабългарите на помощ през 480 г. Вж. **Бурмов, Ал.** Въпроси от историята на прабългарите. В: Избр. произв. Т. 1. С., 1968, с. 56. Вторият и третият сблъсък с остготите са станали съответно през 486 и 488 г. Вж. **Бурмов, Ал.** цит. съч., 57—58.

58. Всъщност не утигурите, а кутригурите организират през 551 г. поход. Водени от Хиналион, те нападнали Тракия и Илирик. Сандилхе станал тогава съюзник на Византия и организира поход срещу кутригурите. Вж. **История** на България. Т. 2. С., 1981, с. 64.

59. Авторът има пред вид заселилите се прабългари на Кубер, дошли от Панония. Това заселване обаче е станало всъщност към 680 г. Вж. **Петров, П.** Образуване на българската държава. С., 1981, с. 192.

Тук и на други места като година на създаване на държавата се сочи, 679 г. Установено бе обаче, че летописецът Теофан, който ни дава тази дата е изостанал с една година в хронологията си и датата бе коригирана на 680 г. Доказано също така беше, че войната между прабългари и Византия продължила повече от година и за година на създаването на българската държава се възприе 681 г. За отделните спорни становища около годината вж. **Ангелов, П.** Образуването на българската държава в съвременната българска медиевистика. — Военно-истор. сб., 1980, № 3, с. 80.

60. Под римляни авторът разбира ромеи, т. е. византийците.

61. За числеността на прабългарите вж. **Петров, П.**, цит. съч., с. 159. Той смята, че те са наброявали към 250—300 000 души.

62. Авторът има предвид спорния въпрос дали прабългарите са подчинили славяните или са влезли в съюз с тях. За този спор вж. **Ангелов, П.** цит. съч., с. 75 и сл.

63. Разсъжденията на автора отразяват тогавашното състояние на изследванията върху историята на прабългарите. Понастоящем много от проблемите около тяхната история и взаимоотношенията им със славяните са разрешени. Определено може да се каже, че авторът надценява ролята и значението на прабългарите, приписвайки им някакв иизключителни държавнотворни качества и даже расови предимства пред другите народи. Тази теория, защищавана от някои представители на буржоазната историография, отдавна е отхвърлена като несъстоятелна.

64. Тезата за подчинението на славяните от прабългарите не се споделя от болшинството изследвачи в съвременната историческа наука. Вж. **Ангелов, П.**, цит. съч., с. 76.

65. Всъщност племената са били осем. Седем с неизвестно име и осмото — северите. **Вж. История** на България. Т. 2. С., 1981, с. 96.

66. За територията, която заселват българските славяни, вж. **Ангелов, Д.**, цит. съч., с. 145 и сл.

67. (Към бел. 2) За местонахождението на Верегава вж. **Извори** за бъл-

гарската история. Т. 6. Гръцки извори за българската история. Т. 3, С., 1969, с. 264, бел. 2.

68. За областта Загоре и нейните граници вж. **Коледаров, П.** Политическа география на Първата българска държава. С., 1979, с. 30. За името „Загоре“ вж. **Koledarov, P.** More about the Name Zagore.— Bulg. histor. rev., 1973, № 4, 92—107.

69. Мнението, че Сидера трябва да се търси на север от Девелт в Източния Балкан, е отхвърлено от **Златарски, В.** Известия за българите и хрониката на Симеон Метафраст и Логотет. — В: Избр. произв. Т. 1. С., 1972, с. 447. Според него Сидера това е един от западните върхове на Странджа планина— Демиркапу (на север от Лозенград).

70. За наследниците на Тервел вж. **История** на България. Т. 2, С., 1981, с. 118.

71. За поражението на арабите вж. **Гюзелев, В.** България в светлината на нови извори. С., 1981, с. 129 и сл.

72. За границите на отстъпената от Юстиниан II област „Загора“ и местонахождението на Милеона вж. **Коледаров, П.,** цит. съч., 29—30. Най-вероятно е крепостта Милеона да се е намирала до дн. с. Ябълково в Хасковски окръг.

73. Еркесията вероятно е била изградена през IX в. при Крум или Омуртаг — вж. **Коледаров, П.,** цит. съч., с. 34 и сл.

74. Битката е станала през 763 г. по времето на хан Телец.

75. Походът е станал през управлението на хан Паган (767—768) — **История** на България. Т. 2. С., 1981, с. 125.

76. В случая става дума най-вероятно за река Камчия — срв. **Извори** за българската история. Т. 9. Гръцки извори . . . . Т. 5. С., 1964, с. 272, бел. 6.

77. Този поход е по времето на хан Сабин през 765 г. Вж. — **История** на България. Т. 2. С., 1981, с. 124.

78. Това не са лични имена, както счита авторът, а прабългарски титли. Вж. **Дуйчев, Ив.** Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981, с. 341. Той приема, че чигот е от тюркското „джигот“.

79. Телериг наследява през 768 хан Паган — вж. **История на** България. Т. 2. С., 1981, с. 127.

80. Берзития не е крепост, а област в Македония, населена от славянското племе берзити. Тя се е заключавала между Прилеп, Велес, Тиквеш и Битоля.

81. Според **Дуйчев, Ив.,** цит. съч., 166—168, Авролеви това са дн. Баъджици; **Коледаров, П.,** цит. съч., с. 34, бел. 48 приема, че това са дн. Сакар планина и Дервишката могила, посочени навремето от Иречек.

82. Крепостта Маркели се е намирала в местността Хисарлъка край Карнобат — вж. **Коледаров, П.,** цит. съч., с. 29.

83. Според **В. Златарски** областта, отстъпена на Борис, се е заключавала между вододела на Сакар планина към Странджа и пограничния окоп Еркесия — вж. **Златарски, В.** Известия за българите . . . — В: Избр. произв. Т. 1. С., 1972, с. 447. Това мнение е възприето и от съвременната историческа наука.

84. За управлението на Симеон вж. **История** на България. Т. 2, С., 1981, с. 278 и сл. По-точно маджарите са разбити от печенегите, които са съюзници на Симеон.

85. Датата за началото на тази война не е точна. Военните действия започват през 894 г.

86. Битката при Булгарофигон е станала през 896 г.

87. За тези събития вж. **История** на България. Т. 2. С., 1981, с. 389 и сл.

88. Въпросът за административното устройство на българските земи все още не е напълно решен. Преобладава мнението, че след завладяването им те са били разделени на отделни военно-административни единици, подобни на съществуващите във Византия. Вж. **Литаврин, Г.** Болгария и Византия в XI—XII в. М., 1960, с. 251 и сл. Невярна е мисълта, изказана от автора, че византийското робство спомогнало за сплотяването на славяни и прабългари в един народ. Процесът на създаването на българската народност в общи линии е завършен още в края на IX и началото на X в. — вж. **Ангелов, Д.** Образуване на българската народност. С., 1981, с. 242 и сл.

89. Вж. превода на български на част от съчинението ѝ в **Извори** за българската история. Т. 15. Гръцки извори . . . Т. 8. С., 1972, с. 8 и сл.

90. За най-ранните връзки между българи и печенеги вж. **Божилов, Ив.** България и печенегите. — Истор. преглед, 1973, № 2, с. 39 и сл.

91. За куманите и ролята им в българската история вж. **Коларов, Хр.** Средновековната българска държава (уредба, характеристика, отношения със съседните народи). В. Търново, 1977, с. 133 и сл.

72. Узите са сродно племе на куманите, а не идентично, както приема авторът.

93. Хариопол е днес Айребол — **Извори** за българската история. Т. 15. Гръцик извори . . . Т. 8. С., 1972, с. 57.

94. Правилното название е Скотинон. Селището не е отъждествено.

95. Голое е крепост край дн. село Лазарово, Карнобатско.

96. Диамполис е неточно транскрибирано от текста на Ана Комнина. Става дума всъщност за Дямпол (дн. Ямбол).

96. Неточна транскрипция. Пълководецът се е казвал Вебециот. Вж. **Гръцки** извори . . . Т. 8. С., 1972, с. 57.

97. Куле е крепост по пътя Енос—Цариград — **Гръцки** извори . . . Т. 8. С., 1972, с. 58, бел. 2.

98. За отделните мнения за местонахождението на Маркела вж. в **Гръцки** извори . . . Т. 8. С., 1962, с. 68, бел. 4. Приема се, че крепостта се е намирала край Карнобат.

99. Озолимна е дн. езеро Расим в устието на р. Дунав, Северна Добруджа. Има мнение, че това е блатиста област край Плиска. По-точно названията са Евфорбин и Умбертопул.

100. Византийският хронист Никита Хониат (края на XII— началото на XIII в.).

101. За ролята на печенеги и кумани в българската народност вж. **Ангелов, Д.** Образуване на българската народност. С., 1981, с. 350 и сл.

102. Такива източници от времето на Симеон не съществуват. Тук явно

авторът е подходил съвсем безкритично, цитирайки това художествено произведение.

103. Подобно твърдение сега не може да се приеме. Излязла е значителна литература по въпроса. Освен **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове, Т. 2. С., 1972, вж. и **Литаврин, Г.** Византия и България в XI—XII в., където са използувани и други научни изследвания.

104. Ново издание с превод на тези части от труда на Идриси, които се отнасят до балканските земи вж. **Недков, Б.** България и съседните ѝ земи през XII в. според Идриси. С., 1960.

105. Б. Недков коригира това название на Алаксиубули. Той е склонен да приеме, че до този момент не е установено със сигурност мястото на селището. За отделните мнения вж. **Недков, Б.** цит. съч., с. 150, бел. 334. Предполага се, че това е градът Алексиополис, основан в Тракия от император Алексий Комнин (1018—1118) някъде северно от Марица.

106. **Б. Недков,** цит. съч., с. 118, бел. 97, приема, че става също дума за Черномен. Според **Минков, В.** Произход и значение на имената на нашите градове, села реки, планини и места. С., 1943 г. става дума за Близменос (дн. Калугерово), Харманлийско.

107. Вж. **Недков, Б.,** цит. съч., с. 143, бел. 278. Той счита, че локализацията на Томашек е приемлива и отхвърля предположението на В. Аврамов за местонахождението на Баска при с. Грозден или при с. Терзийско.

108. За въстанието на Асен и Петър вж. **Златарски, В.** История на българската държава. Т. 2 с. 410. От по-новите изследвания вж. **Цанкова-Петкова, Г.** България при Асеновци. С., 1978, с. 21 и сл.

109. Неточно предадено името на Валтер Голтакът — един от водачите не първия кръстоносен поход.

110. Управителят се е казвал Никита. Вж. **История** на ерусалимския кръстоносен поход от Алберт Аквенски. — В: **Извори** за бълг. история. Т. 12. **Латински извори** . . . Т. 3. С., 1965, с. 48.

111. В историята на Алберт Аквенски не се споменава, че Гуз е дук на Одрин, а на град Мелевила (дн. Земун) на р. Дунав.— В: **Латински** извори. .. Т. 3. С., 1965, с. 164, бел. 5.

112. С името Вичина е била наричана река Камчия. За местонахождението на крепост със същото име вж. **Гръцки** извори . . . Т. 8. С., 1972, с. 54, бел. 7, с. 61, бел. 4.

113. Това е всъщност печенежкият вожд Татуш. Авторът е предал името му, взето от падежна форма.

114. Според **Златарски, В.**. (Какъв народ се разбира у Ана Комнина под израза γένος τι Σκυσίκον. Изв. на Истор. дружество, 11—12, 1931—1932, с. 71) Сача е бил печенег.

115. Акоминат и Никита са едно и също лице —византийският хронист Никита Хониат (също срещан и с името Акоминат в по-стари научни изследвания).

116. За произхода на Асеновци вж. **Златарски, В.** История на българската държава. Т. 12. С., 1972, с. 427, където се защищава тезата, че са от българо-кумански произход. **Мутафчиев П.** (Произходът на Асеновци. —

Македонски преглед, IV, 1928, № 4, 1—12) смята, че са от уско-кумански произход. За ролята на власите във въстанието вж. **Примов, Б.** Създаването на Втората българска държава и участието на власите. — В: Българо-румънски връзки и отношения през вековете. С., 1965, 11—48.

117. Средновековният град Крън. За него вж. **Попов, Ат.** Крепости и укрепителни съоръжения в Крънската среновековна област. С., 1982, 9—24.

118. За третия кръстоносен поход през българските земи. Вж. **Златарски, В.** История на българската държава. Т. 3. С., 1972, с. 1—59.

119. За историята на София през средновековието вж. **Цанкова-Петкова, Г.** и **Ангелов, П.** Извори за историята на София. IV—XIV в. С., 1980.

120. Най-вероятно това е Станимашката крепост (дн. Асенова крепост).

121. Крепостта не е отъждествена със сигурност (най-вероятно до Перущица). Малка крепост на север от Крива Паланка.

122. За местонахождението на това селище вж. **Златарски, В.** История на българската държава. Т. 2. С., 1972, с. 185, бел. 1, т. 3, с. 42. Според него това е крепост на брега на р. Съзлийка при вливането ѝ в Марица, до дн. Симеоновград.

123. Авторът загатва за вътрешния заговор, жертва на който през 1207 г. става цар Калоян, убит при Солун от куманския воевода Манастър.

124. За управлението му вж. **Златарски, В.** История на българската държава. Т. 3, с. 108 и сл. и **Цанкова-Петкова, Г.**, цит. съч., 51—87.

125. Български превод на хрониката е направен от **Николаев, Вс.** (Хроника на Жофруа дьо Вилардуен. Завладяването на Цариград. С., 1947).

126. За описваните събития срв. подробно **Златарски, В.** История на българската държава, т. 3. С., 1972, с. 240 и сл.

127. За местонахождението на тази крепост вж. **Златарски, В.** История на българскатадържава, т. 2, С., 1972, с. 98, бел. 1. Там се приема мнението на Томашек.

128. Транскрипцията и отъждествяването са неточни. Според **Ив. Дуйчев** (Приноси към средновековната българска история. — Изв. на истор. дружество, 23—24, 1944, 51—55) името Диакене е разновидност на славянското селище Девино, т. е. Девня.

129. Авторът е смесил две исторически личности. Първият от тях е Добромир Хриз, независим владетел в Македония след въстанието на Асен и Петър докъм 1200 г., а вторият — севастократор Стрез, роднина на Асеновци, подгонен след убийството на Калоян и намерил убежище при сръбския крал Стефан Първовенчани.

130. За управлението на Ив. Асен II вж. **Златарски, В.** История на българската държава, т. 3, с. 323 и сл.; **Цанкова-Петкова, Г.** Цит. съч., 109—138, където е дадена и новата литература по разглежданите проблеми.

131. За ранното проникване на християнството по нашите земи вж. **Ангелов, Д.** Покръстване на българите — причини и последици. — В: Православието в България. С., 1974, 77—104.

132. Предположението е лишено от основание. За организацията на

българската църква при Борис вж. **Гюзелев, В.** Княз Борис. С., 1968, с. 416 и сл.

133. Вождът на скамарите се е казвал Христиан, а на славянското племе севери — Славун.

134. Промяната не е станала директно от Сердика в София. Известно е, че до средата на XV в. все още градът е носил славянското си име Средец. Името София вероятно се налага по името на митрополитската църква „Св. София“, строена още от времето на Юстиниан.

135. Калиман II не е управлявал. Той е убит още същата година — 1257, след като организира заговора и убийството на Михаил Асен II — вж. **Цанкова-Петкова, Г.**, цит. съч., с. 145.

136. Не е ясно кой документ има предвид авторът. Наистина съществували са т.нар. ставропигални или царски манастири, които са се ползували с особени привилегии и права. Такъв манастир е бил „Св. Никола Мрач“, който през 1347 г. бил обдарен богато от Иван Александър със специална грамота. Св. Лавра е наричана и църквата „Св. 40 мъченици“ в Търново. Манастир „Лавра“ е имало и на Атонския полуостров.

137. За класовото деление в България през този период вж. **Андреев, М.** и **Д. Ангелов.** История на българската държава и право. С., 1972, с. 136 и сл.

138. За правата на манастирите и техните привилегии и имуществено състояние вж. **Ангелов, Д.** Въпроси на феодализма в българските земи (XIII—XIV в.). — Истор. преглед, 1960, № 6, с. 61 и сл.

139. Цитирана е част от Рилския хрисовул на цар Иван Шишман. Пълен превод вж. в: **Христоматия** по история на България. Т. 2. С., 1978, 274—277.

140. Средновековен правен паметник, съставен през 1349 г. по нареждане на сръбския крал Стефан Душан (1331—1355).

141. По повод този използуван „извор“ за ранната история на Сливен вж. бел. 102.

142. Византийски пълководец, участвувал в походите срещу въстанието на Ивайло. Вж. **Петров, П.** Българо-византийските отношения през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануил Фил. „За военните подвизи на известния чутовен протостратор“ — Изв. на Инст. за българска история, 6, 1956, с. 564 сл. За превзетите от пълководеца селища вж. и **Ангелов, Д.** Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външнополитическите отношения между България и Византия през XII—XIV в. — Изв. на Бълг. истор. дружество, 22—24, 1948, с. 227 и сл. Текстът с коментар в **Гръцки** извори. . . Т. 10. С., 1980, 139—148.

143. Има се предвид възстановяването на българската патриаршия през 1235 г. със съгласието на никейския император Йоан II Дука Ватаци и тримата източни патриарси. Вж. **Цанкова-Петкова, Г.**, цит. съч., с. 121 и сл.

144. Известие за този факт се среща в житието на Теодосий Търновски от цариградския патриарх Калист. Вж. **Христоматия** по история на България. т. 2, С., 1978, с. 361—362.

145. За тази титла вж. **Андреев, М.** и **Д. Ангелов**, цит. съч., с. 150.

146. Григорий Синаит е един от най-видните идеолози на исихазма.

Главен извор за живота му е неговото житие, написано от патриарх Калист. Издадено е от **Помяловский** в Записки, Истор. **философ факултет**, кн. 35. Има и славянски превод на житието, издаден от **А. П. Сырку** в Памятники древней письменности и искусства, т. 22. За него вж. **Радченко, К.** Религиозное и литературное движение в Болгарии в епоху перед турецким завоеванием. Киев, 1889, с. 53. За същността на исихазма вж. **Ангелов, Д.** Исихазъм — същност и значение — Paleobulgarica, 1981, № 4.

147. За Парория и нейното местонахождение вж. **Аянов, Г. П.** Стари манастири в Странджа. Принос към местонахождението на Сианитовия манастир. — Изв. на Бълг. археол. инст., 13, 1939, 252—264.

148. Данни за живота на Ромил Видински намираме у неговото житие, писано от монаха Григорий (вж. **Христоматия** по история на България, т. 2. С., 1978, с. 379 и сл.).

149. За неговто управление вж. **Златарски, В.** История на българската държава, т. 3. С., 1972, с. 427 и сл.

150. По този въпрос вж. **Bozilov, Iv.** La famille des Asen (1186—1469) Genealogie et ptosopographie. — Bulg. histor. rev. № 1—2, 1981.

151. Подробен анализ на събитията от времето на Константин Тих вж. у **Златарски, В.** История на българската държава, т. 3. С., 1972, с. 474 и сл.

152. По този въпрос вж. **Мутафчиев, П.** Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в. — В: Избр. произв., т. II, С., 1973, с. 607 и сл. Според него такова преселване не е съществувало.

153. Издание на съчинението на Рубруквус с превод вж. **Извори** за бълг. история, т. 24. Латински извори . . . Т. 4. С., 1981, 192—264.

154. Кейкавус е прозвище на иконийския султан Изедин.

155. „Огузнаме“ е изложение на турската история, познато по преработка на придворния поет на султан Мурад III (1574—1595) Сеид Локман.

156. Братът на Изедин се е казвал Рукнедин.

157. Става дума за пълководеца Иван Русинът, участвувал в битката срещу византийците при град Пловдив по времето на Георги Тертер II.

158. Вж. **Петров, П.** Въстанието на Ивайло (1277—1280) — Год. на Соф. унив. Фил.-истор. фак. Т. 19, 1955, 175—257, където са посочени истинските причини за избухването на въстанието и неговият антифеодален характер.

159. За управлението на Георги Тертер вж. **История** на България, т. 3. С., 1982, 294—298.

160. Според **Златарски, В.** История на българската държава, т. 3. С., 1972, 561—562 тази крепост се е намирала нейде в Котленския Балкан. В превода на част от съчинението на Г. Пахимер в **Извори** за бъл. история, т. 22. Гръцки извори . . . Т. 10. С., 1980, се приема, че това е Девня (с. 144, бел. 4).

161. За границите ѝ вж. **Попов, Ат.** Цит. съч., 9—14.

162. За българо-византийските отношения при Светослав вж. **Цветкова, Б.** Българо-византийските отношения през царуването на Тодор Светослав Изв. на семинара към ИФФ, 3, 1948, 1—32.

163. Първия поход срещу Византия Светослав предприема през 1301 **г.**

164. За развоя на събитията подробно вж. у Пахимер, в **Гръцки** извори . . . Т. 10. С., 1980, с. 204 и сл.

165. Сражението е станало през 1304 г.

166. Походът наистина е станал през 1304 г. Вж. **Гръцки** извори . . . Т. 10. С., 1980, с. 206.

167. За похода на каталаните вж. **Ангелов, Д.** История на Византия, т. 3. С., 1976, с. 59 и сл.

168. За събитията вж. разказа на Пахимер в **Гръцки** извори . . . Т. 10. С., 1980, 211—215.

169. По-точно смъртта му трябва да се отнесе към 1321 г. Вж. **История** на България, т. 3. С., 1982, с.

170. Крепостта Копсис се е намирала между Сливен и Карлово.

171. В битката при Скафида победител е Светослав Тертер, а не Войсил и византийците.

172. За управлението на Михаил Шишман вж. **Бурмов, Ал.** История на България по времето на Шишмановци. В: Избр. произв., т. 1. С., 1968, с. 220 и сл.

173. Според **Иречек, К.** Пътувания по България. С., 1974, градът се намирал между Пловдив и Сливен. **П. Мутафчиев** (Съчинения, т. 2. История на българския народ. С., 1943—1944) поставя града между Казанлък и Стара Загора.

174. За тези събития вж. у Кантакузин — **Гръцки** извори . . . Т. 10. С., 1980, с. 225, и сл.

175. Кримска крепост между Анхиало и Созопол.

176. Това е синът на Михаил Шишман — Иван Стефан, управлявал съвсем за кратко време България след битката при Велбъжд 1330 г.Тука **авторът го смесва с другия син на Михаил Шишман от сръбкинята Ана—**Неда Шишман. Вж. **Бурмов, Ал.** Цит. съч., с. 276.

177. Според **Златарски, В.** История на българската държава, т. 3. С., 1972, Ктения е старото Голое край с. Комарево (дн. Лозарево), Карнобатско.

178. Тук и по-нататък авторът приема, че Иван Александър е починал **през 1365 г. Установено е обаче, че той умира през 1371 г. Следователно** всички събития, отнесени в изложението след 1365 г., трябва да се отнасят до времето на Александър, а не на сина му Иван Шишман.

179. За съдбата на Иван Стефан вж. **Бурмов, Ал.** Цит. съч., с. 274 и сл.

180. За българо-византийските отношения през разглеждания период вж. **Ангелов, Д.** Българо-византийските отношения през периода 1331—1341 г. от царуването на Иван Александър — Военно-истор. сб., 1973, № 6, с. 36 и сл.

181. Вж. за него и българо-византийските преговори **Ангелов, Д.** Българо-византийските отношения . . . Втори период 1341—1347. — Военно-истор. сб., 1974, № 1, 22—23.

182. Такива преговори действително се водят, след като Кантакузин отива през 1342 г. в Сърбия да търси помощ от крал Стефан Душан. Тогава Иван Александър предлага на сръбския крал да убие или задържи византийския претендент при себе си. Вж. **Ангелов, П.** Българо-сръбските поли-

тически отношения при царуването на Иван Александър и крал Стефан Душан, (1331—1355 г.) — Год. на СУ, Исторически факултет, т. 72, 1982, **с. 95, сл.**

183. Вж. за него **Гюзелев, В.** Момчил юнак. С., 1967, **Ангелов, Д.** Българо-византийските отношения . . . Втори период, с. 34, бел. 6, където е дадена и по-стара литература.

184. Тези предположения нямат доказана научна стойност.

185. Крепостта се е намирала до дн. с. Перперек, Кърджалийско.

186. Братята му са се казвали Добротица и Теодор. Вж. **Мутафчиев, П.** Добруджа в миналото — В: Съчинения, т. 4. С., 1947, с. 32 и сл.

187. Първоначално Ив. Александър се е съгласил да помага на Кантакузин, но по-късно под внушение на Стефан Душан се отказва. Вж. **Ангелов, П.** Българо-сръбските политически отношения. . . с.112, сл.

188. За турското завладяване вж. **Ников, П.** Турско завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. — Изв. на Истор. друж., 7—8, 1928, 41—112; **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите. С., 1979, с. 58, срв. **Дуйчев, Ив.**, От Черномен до Косово поле— В: Българско средновековие. С., 1972, 546—587.

189. Вж. за това преселение бел. 152.

190. Превод на хрониката, вж. **Тивчев, П.** Леонтий Махора. Кипърска хроника. С., 1974.

191. Ново издание на този паметник вероятно от 1356 г. вж. **Живкова, Л.** Четвероевангелието на цар Иван Александър, С., 1980. За генеалогията на Иван Александър вж. **Божилов, Ив.** Родословието на Иван Александър, Истор. преглед, 1981, № 3—4, с. 153 и сл.

192. За датата, когато е превзет Одрин се спори, вж. **Бурмов, Ал.** Кога е завладян Одрин от турците. — В: Избр. произв. Т., 1, С., 1768, с. 297.

193. Според **Ников П.** (Турското завладяване . . ., с. 57) между българи и турци след 1364 г. е бил сключен някакъв договор, който временно е прекратил турските завоевания в българските земи.

194. Ново издание с превод на тази хроника, известна под названието Анонимна българска хроника вж. **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. Т. 2. С., 1944, с. 142.

195. Относно това известие вж. **Бурмов, Ал.** Критични бележки върху съобщението в Българската хроника за битка при София при царуването на Иван Александър. — В: Избр. произв., Т. 1, С., 1968, 287 и сл. Авторът отрича достоверността на това известие.

196. Статия на С. Табаков; Изв. И-то д-во. кн. 1, 1905,с. 131—196.

197. Според **Ников, П.** Цит. съч., с. 54 и сл. превземането на Карнобат, Ямбол и Айтос е станало след 1371 г.

198. Данни за тва се съдържат в една унгарска грамота. Вж. **Ников, П.** Цит. съч., с. 56.

199. Видин е върнат към България с помощта на влашкия воевода Вл. Влайку — вж. **Гюзелев, В.** Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352—1453 г. — Год. на СУ, ФИФ, 3, 1972, IXIV, с. 63.

200. Според **Ников, П.** цит. съч., този брак трябва да се отнесе по-късно към 1375 г.

201. От по-новата литература за този поход вж. **Горина, Л.** Походът на граф Амадей Савойски против България през 1366—1367 г. — Истор. преглед, 1970, № 6, с. 72, сл.; **Гюзелев, В.** Очерк . . ., с. 60 и сл.

202. Вж. за неговото име **Мутафчиев, П.** Добротич — Добротица, Добруджа. — В: Избр. произв. Т. 2. С., 1973, с. 104 и сл.

203. Според **Гюзелев, В.** (Очерк . . ., с. 65 и сл.) Варна, Емона и Козяк са преминали в ръцете на Добротица след преговорите му с Йоан V Палеолог между декември 1366 и януари 1367 г.

204. За хода на преговорите вж. подробно у **Гюзелев, В.** Очерк . . ., с. 63 и сл.

205. За пръв път градът е превзет от турците през 1380 (**Гюзелев, В.** Очерк . . ., с. 71).

206. Битката при Черномен става няколко месеца след смъртта на Иван Александър. Следователно договорът между него и Мурад вече не е бил валиден. Има всички основания да се смята, че Иван Шишман не е споделял политиката на баща си и е направил опит да подпомогне антитурската коалиция. Вж. **Ангелов, П.** България и балканските военни коалиции срещу турците. — Военноистор. сб., 1982,4, с.132. Разсъжденията на С. Табаков в случая се базират на постановката, че българо-турският договор е сключен от Иван Шишман, а не от Иван Александър.

207. Босна също е участвувала в антитурската коалиция начело с нейния крал Твърдко. В случая става дума за битката при Плочник през 1387 г., когато Мурад претърпява поражение. Участието на Иван Шишман в това сражение е твърде вероятно. Вж. **Ангелов, П.** България и балканските военни коалиции . . ., с. 136.

208. За похода на Али паша вж. **Ников, П.** Цит. съч., с. 66 и сл.

209. Съгласно един новооткрит документ се установява, че цар Иван Шишман е бил обезглавен по заповед на Баязид след пленяването му при Никопол. Вж. **История** на България. Т. 3. С., 1982, с. 366.

210. Вж. за него **Мутафчиев, П.** За Александра, син на последния търновски цар Иван Шишман — Просвета, 1, 1935/36, № 2, 236—237.

211. Библиография върху похода вж. у **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите. С., 1979, с. 138, бел. 32.

212. Като се чете трудът на Табаков, не трябва да се забравя, че когато се говори за турци, трябва да се разбира предимно господствуващата феодална класа. Тя е тази, която чрез налагане на военнофеодалния строй и насилия си осигурява господството над многобройните подчинени народности. Тя експлоатира и собственото си зависимо турско население.

213. Вж. бел. 59.

214. Табаков изхожда от остарялото гледище за наличието на привилегировано население в българските земи под османска власт. Частично привилегировани са били само отделни представители на българската аристокрация, включени в предимно по-нисшата йерархия на османската феодална класа. Както е разяснила историческата наука, войнуганите, които неточно Табаков нарича войници, са категория феодално зависимо насе-

ление, което е натоварено със задължения като помощни войски в замяна на освобождаването от известни данъци. Положението на войнуганите в никакъв случай не е било много по-добро от това на останалата рая. За войнуганите вж. **Цветкова, Б.** Зависимото население и неговата борба против турския феодален гнет — Изв. на Инст. за бълг. история. 6, 1956, 157—162; **Мутафчиева, В.** Към въпроса за положението на войнишкото население. — Изв. на Държ. библ. „В. Коларов", 1, 1952, 247—276; **Закони** за войнуците. — В: **Извори** за българската история. Т. 20. Турски извори за българската история. Т. 7., С., 1974, 20—36.

215. Названието Болгар даг (Булгар даг), сега Полкар, на северозапад от гр. Адана, както и други имена в Анадола, свързани с български етноними, се свързват с преселването на българи през XI в. по време на падането на Западната българска държава — вж. **Овнанян, С.** Армено-българскиисторически връзки. С., 1972, с. 26.

216. Ямбол в началото на османското владичество е играл по-голяма роля от Сливен, център е на обширна нахия (околия) и затова тук има позначителни паметници на турското господство, най-известен от които е Безистена.

217. Тези данни са силно преувеличени. Броят на най-значителното разселено на Балканите турско племе на юруците през XV—XVI в. е достигал едва 40 000 — вж. **Тодоров, Н.** Балканският град, XV—XIX в. С., 1972, 45—46. Марин Дринов стига до извода, че броят на преселените през XV в. турци в Североизточна България е бил нищожен — вж. **Дринов, М.** Историческо осветление върху статистиката на народностите в източната част на Българското княжество—Периодическо списание, 1884, № 7, с. 8.

218. За тимарската система и нейното значение вж. **Мутафчиева, В.** Аграрните отношения в Османската империя през XV—XVI в. С., 1962, 15—87.

219. Заселването на казълбашите, наричани още алианци, шиити по религия, каквито са персите (иранците), ще се отнася по-скоро към времето на турско-иранските войни, които започват от 1513 г. и са особено ожесточени в края на XVI и нач. на XVII в. Наричани са казълбаши (червеноглави) от шапките, които са носили, украсени с 12 пурпурни ивици в чест на 12-те мюсюлмански имами. Както често ще се убеждава читателят, народните предания в Сливен са по-сигурни до Първото московско (1829 г.) и нач. на XIXв. За по-ранния период случките или са забравени, или диктовката е много произволна. В много случаи Табаков не се е отнесъл достатъчно критично към устните предания. **Преселените казълбаши не ще са били многобройни, но са разпространили учението си сред местното българско население.**

220. Началото на Батак е с по-дълга история. Вж. **Гинев, Р.** Батак, С., 1976, 4—9.

221. Сливенският край, бидейки по-близо до първоначалните османски завоевания на Балканския полуостров, е изпитал значително влияние на преселнически тюркски племена. Сред тях най-многобройни ще са били юруците. Несъмнено част от заселените в Ямболско налдюкенски юруци и 21 оджака коджадикски юруци са се настанили и в Сливенско, което по това време административно е към Ямбол. Вж. **Петров, П.** Съдбоносни векове за

българската народност. С., 1975, с. 161. Юруците са били организирани в групи от по 25 души. От тях можем да търсим названия на селата: Чок оба (Чокоба), Касъм обасъ (Чинтулово), Алобас (Червенаково), Терзи обас (Шивачево), както и неуточнените и вероятно изселени села Сипат оба и Хасан обасъ. В Сливенско е имало преселени и туркмени, от които е останало названието Тюркменска кория между селата Жельо войвода и Тополчане. Ще е имало преселени и татари. В османски документ се споменава в Сливенска каза с. Татаркьой, неуточнено къде е било, вероятно изселено след това. Възможно е някои от имената на селата да водят началото си от селища в Мала Азия като Черкешлии и Чибуклии. Юруците по-късно се изселват. По-голяма част от мохамеданското население в Сливенско е българско по произход.

222. Това се отнася до съчинения на пътешественици. Макар и по-рядко за Сливен през този период се споменава в османски документи.

223. Отнася се за въстанието на Константин и Фружин. За него вж. **Петров, П.** Въстанието на Константин и Фружин. — Изв. на Инст. за история. 9, 1960, 187—214.

224. За подкрепата на Муса от българите вж. **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите. С., 1979, 69—72 и посочената литература на с. 138—139.

225. За Михалоглу вж. **Трифонов, Ю.** Михалбейовци в преданието и историята. — Бълг. истор. библ., 2, 1929, № 3, 212—229.

226. Акънджиите са леки конни части, предшествуващи османските войски на чужда територия, щурмови отряди. За тях вж. **Мутафчиева, В.** Категориите феодално зависимо население в нашите земи под турска власт през XV—XVI в. — Изв. на Инст. за история. 9, 1960, с. 71.

227. За движението на Бьорклюдже Мустафа и Махмуд Бедредин вж. **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите. С., 1979, 73—75 и посочената литература на с. 139.

228. За походите на Владислав III Ягело и Янош Хуниади през 1443 г. така нареченият Дълъг поход (завършил с битката при Варна), когато войските достигат до Златица и прохода през 1444 г., подробно вж. у **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите. С., 1979, 252—344.

229. За превземането на Сливен със сила и разрушаване на крепостта му говори по-късно Евлия Челеби — Вж. **Табаков, С.** История на гр. Сливен. Т. 2, С., 1924, с. 5.

230. Най-рано за Ново село под името Йениндже се споменава във връзка с вакъфа, основан от султан Мурад II (1421—1451 г.). В османските документи названията — карие (арабско) и кьой (турско), означаващи село, шествуват едновременно както в по-ранно, така и в по-късно време. Почти еднакво е значението на йени = нов и йениндже = новичък, доста нов.

231. Дюзкьой ще е по-късно заселище, което не е просъществувало дълго. Името му не се среща в османски документи, освен ако не е имало и друго име.

232. Селището и Маринено градище, ако и да са наблизо (разстоянието между тях е около километър), не са идентични. Имало ли е Селището друго название, засега остава неизвестно.

233. Началото на Брацигово е по-старо от преселилите се в него българи от Македония през XVII в. Вж. **Рашайков, Т.** Брацигово, С., 1973 16—20.

234. Засега липсват данни за това какъв вид зависимо население са били в началото българите на Сливен. Възгледите на Табаков за дарени с фермани привилегировани българи могат да се приемат само като предположение.

235. Делението на сливенци на торлаци, крайчени и гърчеещи се граждани е продукт на новите отношения в началото на Възраждането, когато се оформят нови класови съотношения. Табаков, както и на други места абсолютизира най-старото запомнено в Сливен положение за два-три века порано.

236. Старите турски гробища (Ески намазгях) се намирали в края на сегашната улица „Раковски".

237. След разсипването на средновековния Сливен населението му ще се е разбягало. Когато оцелелите се завръщат и намират старите си жилища опустошени, на около километър югоизападно изграждат ново селище, на което дават старото име — Сливен. Ново село е възстановено по-късно, когато новото селище Сливен е вече утвърдено и затова не взема неговото име. То се нарича Ново село (Йенидже) в смисъл на новичко, новозаселено място. Така че Сливен на новото си място ще е възстановен още в края на XIV в., а Ново село в началото на XV в., когато споменът за старото селище е бил още жив. В новия Сливен българите са по-старото население — те заемат по-горните места, докато почти навсякъде турците са заемали по-високите места. Така е било и в Ново село. И двете селища в началото са малки села и отделени едно от друго.

238. Преданието, което се среща и в други села на Сливенско, е отглас от периода, когато районът е под административното управление на Ямбол (до нач. на XVII в.). Селата на юг от р. Тунджа са останали до по-късно под ведомството на Ямбол.

239. По нищо не може да се съди, че тогава Ново село е било вече слято със Сливен. Това става много по-късно, към втората половина на XVIII в.

240. Дебоя, многократно преправян и дострояван, по-късно служещ за щаб на III дивизия и окръжно управление на МВР, окончателно беше съборен в нач. на 70-те год. В негова чест един от ресторантите, настанен в мазата на братя Минови, се нарече „Дебоя".

241. От старите дъбови гори сега са останали само така наречената Дебела кория при ДЗС „Диньо Дачев" (Хаджи Анастасова) и отделни дървета от Гюмченската (Хаджидимитрова) кория и в с. Самуилово.

242. Преданията за Дража и свързаните с нея строежи са по-скоро в областта на легендите. Безистенът в Ямбол е тип турска сграда, строена през XVII в. и следователно няма нищо общо с Дража.

243. Действително най-старото познато име на Дебоя е Таш хан, споменато в заповед за поправката му и превръщането му в склад от 1840 г. Вж. **Документи** за българската история. Т. 3. С., 1940, с. 250.

244. Ямболските Дражеви едва ли имат нещо общо с Дража, потомци на дъщери, които естествено няма да носят фамилията Дражеви. Участникът в Априлското въстание Георги Дражев носи бащино име — баща му с Дражо Хаджигеоргиев.

245. Действително османските власти са съдействували да се възстановят някои селища и привличали заселенци, но това се отнася до по-важ-

ните от тях, като Цариград, Солун или селища, които са играли важна погранична или друга роля. В късо време след превземането му Сливен остава навътре в пределите на османската държава и неговото стратегическо значение намалява. Не е известно какво е занятието на средновековния Сливен, но едва ли ще е от такова значение, както в по-късно време. В противен случай Сливен още в самото начало щеше да е значително селище, административен център и нямаше да убегне от погледа на пътешествениците. За първите два века от османското господство сведенията за Сливен са крайно оскъдни. Положението през 1830 г. е коренно различно.

246. В Сливен по това време не е имало кадия. Земите в османската държава се считали за султански, държавни. На ленните държатели се отпускат само част от приходите. Макар че името на Клуцохор (Кадъкьой) е свързано по някакъв начин с някой кадия, то земите там не могат да бъдат негова собственост, за да ги отпуска за заселване.

247. Изселването на турците от Ново село ще е във връзка с ограбването му през кърджалийско време или чумните епидемии. Дори до нач. на XX в. около българските къщи е имало турски имоти и вакъвска воденица, вероятно в по-ранно време притежание на новоселската джамия.

248. В ранните османски документи Сливен (Ислимие) се нарича село (карие или кьой). В Сливенско е имало много селиша, в названията на които е липсвало определението кьой, както по-стари (Камена, Таусли, Бутова) така и по-нови (Есирлии, Каваклии и др.).

249. Това ще е по-вероятно. Ако махалата в самото начало се е наричала Делибалта, то селището би следвало да се нарича Делибалта, а не Сливен. Възникването на името е от по-късно време, когато Сливен се уголемява и става необходимо да се създадат вътрешни административни деления. Делението на махали, които са оформени по народностно-религиозен принцип, е характерно за мюсюлманския град, особено за Османската империя. Вж. **Тодоров, Н.** Балканският град XV—XIX в. С., 1972, с. 77. За възникване на името на махалата ще е оказал влияние споменът, че при изграждането на първите сгради е играла „луда брадва“, но най-вероятно е името да е получено от живеещия там Делибалта.

250. Това са махали със запомнени имена от XIX в. Възможно е в по-ранни времена да са носили други названия. В документ от 30-те год. се среща името на махала Каналкьопрю, което име след това е изоставено. За споменатите от Табаков махали документални материали има едва от средата на XIX в.

251. Кафтаните са вид дълги горни дрехи. разтворени отпред и закопчавани с копчета и петлици. Донесени в нашите земи от прабългарите, кафтаните просъществуват до края на XVIII и нач. на XIX в., когато в облеклото навлизат широките потури и антерии. Вж. **Наследникова, В.** История на българския костюм. С., 1974, 65—75.

252. Какво е преобладаващото занятие на сливенци през този ранен период, засега е трудно да се заключи. Текстилното производство сигурно е заемало значително място в икономиката на Сливен, но тук, както и другаде, Табаков абсолютизира данните от по-късно време и ги пренася в по-ранния период.

253. Явно названието Мангърска махала води началото си от XVIII в.

254. Табаков дава по-ранни години за разрастването на Сливен. В края на XVI в. районът на Кумлука не ще е още населен, пък и сградите едва ли са достигнали до сегашната централна част.

255. Т. е. до 1812 г. Това е по-приемливо. Едва ли след два века и половина бабите са продължавали да ходят на бившите гробища.

256. Джамията се е намирала на мястото на жилищния блок на ул. „Раковски" № 23.

257. Къщата на х. Анастас Хаджикондев е била на мястото на сегашната Българска народна банка на бул. „Ленин" № 12.

258. Макар турското заселване в Сливен да се отнася към началото на XV в., то названията Ескиджами и Ескинамазгях са много по-късни, когато е имало по-нови джамии и гробища, а самите те са вече остарели.

259. Държавната текстилна фабрика е основана по инициатива на Добри Желязков през 1836 г. На главната постройка е отбелязана годината 1843. Турската държава е отпуснала значителни суми за строежа на сградите, но част от тях вероятно са потъвали в джобовете на местни властници. Вж. **Тодоров, Н.** Балканският град, XV—XIX в. С., 1972, 275—276. В ранния период извършването на повинности към държавата и извънредните тегоби са били регламентирани. Вж. **Цветкова, Б.** Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт. С., 1958.

260. Към тях трябва да прибавим махалата Хаджи Мустафа, която вероятно се е намирала около джамията Хаджи Мустафа, на северозапад от сградата на СПТУ „Добри Чинтулов". Тя е регистрирана в османски документи, някои от които са подпечатани с печата ѝ. (Вж. напр. НБ „Кирил и Методий", Ориент. отдел. ОАК 251/46.) Ескиджами се нарича и арабизирана Джами атик. Хаджи Ахя в документите се среща като Хаджи Яхя (от турско-арабското име Яхя, Яхия, Яхъя, Йехия). Началото на някои от махалите ще се отнася към по-късно време — XVIII в.

261. Съмнително е дали Кон баня е споменатата от Хаджи Калфа. Сведението му отнасяме към нач. на XVII в. В това време Сливен едва ли е достигал до нея. Дори до края на XIX в. тя е към края на града, а построяването ѝ извън селището е малко вероятно. По-голяма е вероятността по-ранна да е т.нар. Средна баня, която е пò към центъра на турските махали. На този въпрос окончателно ще може да се отговори едва след реставрацията на двете бани, която е предстояща. Не трябва да се изключва възможността да е имало и друга баня. Сградата на Кон баня се намира в кв. 320 на ул. „Предел".

262. Гречки дол напоследък се свързва със сражението на Ивайло с гръцкия пълководец Мурин.

263. Твърдението на С. Табаков е неточно. При разкопки на средновековни български селища се откриват постройки на бани.

264. Средната баня функционираше до 30-те год. По-късно беше склад. Сега предстои реставрацията и адаптацията ѝ. Намира се в кв. 227 срещу Битовия комбинат на ул. „Г. Кирков".

265. Банята на Аба пазар (Циганската) дълго време беше известна

като Гиговата баня. Понастоящем, силно преустроена, се използува от ТПК „Съединение“ и се намира на ул. „Абаджийска“ № 3.

266. Сега ул. „Г. С. Раковски“. Голяма част от арменските семейства и сега живеят в този район.

267. Арменците се заселват в българските земи най-вече през XVI и нач. на XVII в. по време на турско-иранските войни. Вж. **Овнанян, С.** Армено-български исторически връзки. С., 1972, 48—51.

268. Определението на термина рая е неточно. Отначало рая означавало онова зависимо население, което обработва земи в системата на феодалните владения с изключение на това от робски произход. Вж. **Мутафчиева, В.** Аграрните отношения в Османската империя през XV—XVI в. С., 1962, 18—184. По-късно с понятието рая се означава само християнското население в империята, в какъвто смисъл го възприема и Табаков.

269. Тук Табаков под турци разбира господствуващата класа, феодалната аристокрация. Обикновеното турско население е също зависимо и рая.

270. Табаков смесва понятия от различни периоди. Чорбаджиите са социална категория, продукт на преходния период от феодализъм към капитализъм, заемащи място в местното самоуправление. Вж. **Христов, Х.** Българските общини през Възраждането. С., 1973, 80—81, 87.

271. Въпреки че напоследък са разкрити множество документи за войнуганите и списъци на войнугани, в тях не се среща името на Сливен. Засега е неясно откъде Иречек черпи сведенията за Сливен като войнуганско селище. Ако в Сливен е имало войнугани, те са били единични случаи. Възможно е в по-късни време, през XVIII в., някои от войнуците от селата да са се заселили в града, като са запазили известно време своите задължения. Оттам ще е дошло смътното предание, че Сливен е давал „уйници“. Оттук наярно е черпил сведения Каниц, който е малко по-подробен от Иречек. Докато сведението на Иречек не се потвърди документално, то не може да се смята за достоверно.

272. Войнуганите поначало не са били редовна, но помощни поделения на феодалната войска. Били организирани на групи (гюндери) от по три семейства, като всяка година единият изпълнява длъжността войнук, а двама са помощници — ямаци. В мирно време служат в султанските обори, косят трева и т. н., а по време на война са в обозите. Срещу тези тежки задължения получават земя — бащина, не плащат поголовен данък, извънредни данъци, данък за притежание до 100 овце, свине. Те обаче плащат такси, данъци към феодала, ако обработват допълнителни земи и т. н. През XV в. ръководителите им носят още старите названия лагатори и примикюри. Вж. **Цветкова, Б.** Зависимото население и неговата борба против турския феодален гнет — Изв. на Инст. за бълг. история, 6, 1956, 157—162.

273. Каниц и Табаков надценяват войнишкото положение на Сливен. Всъщност Сливен е бил не войнуганско, а вакъфско селище. Той е влизал във вакъфа, основан от султан Мурад II (1421—1451). През 1530 г. Сливен (Ислимие), заедно с Кадъкьой (Клуцохор), Йенидже (Ново село), Керанболу (може би Кермен) и Кончо (неустановено), все във вакъфа на Мурад II дават приход 58 507 акчета. (Вж. **Мутафчиева, В.** Аграрните отношения в

Османската империя . . . с. 113). Вакъфите са предимно имоти, доходите от които по завещание трябва да служат за поддържане на богоугодни неща — джамии, медресета, мостове и др. Други документи също потвърждават вакъфското положение на Сливен (НБ „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел, ф. 138, а. е. 11, 64). Многобройните вакъфи наоколо дават основание на Евлия Челеби да определи Сливен за шерифска (свещена) каза, т. е. приходите от която отиват за поддържане на свщените мюсюлмански градове Мека и Медина.

За превръщането на Сливен и района му във вакъфско имение, известна роля ще е изиграло обстоятелството, че наоколо е имало много манастири. Възможно е някои от тях да са били разсипани по време на междуособните борби в нач. на XV в. и след това земите им да са превърнати във вакъфи от султан Мурад II. Вакъфското имение, което е постоянно, със строго регламентирани отношения, ще е изиграло положителна роля за разрастването на Сливен. Дори след Освобождението в Сливен, особено около джамиите и в чаршията, са съществували доста вакъфски имоти. Вж. в Окръжния държавен архив, Сливен, ф. 46, К, протоколните книги на съвета от първите години. оп. 3, а. е. 15 — Опис на имотите на собствениците през 1900 г.

274. Табаков не е точен при осветляване на административното положение на Сливен. Отначало като село не е имал самостоятелно административно значение. В нач. на XVII в. става център на каза начело с кадия.

275. По османски документи войнугани е имало в следните села на Сливенска каза: Глушник, Драгоданово, Калояново, Трапоклово, Градец, Катунище, Жеравна, Медвен, изчезналите села Бутово и Леденик, единични случаи в Блатец и Таусли, вероятно преселници и неуточненото Пескиндева (Извори за българска история. Т. 20. Турски извори за българската история. Т.7. С., 1974, НБ „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел, ф. 138, а. е. 152, дефтер 390).

276. За дервентджиите вж. **Мутафчиева, В.** Категориите феодално зависимо население. — Изв. на Инст. за история при БАН, 9, 1960, с. 77 Харбалиите като категория зависимо население не се среща в османски документи. Названието харбалии идва от употребата на оръжие, по-скоро от харби, вид арбалет, който се работил в Сливен, отколкото от арабското харб=оръжие.

277. За доганджиите вж. **Цветкова, Б.** Зависимото население . . ., 16—166; **Мутафчиева, В.** Категориите феодално зависимо население . . ., с. 72. Доганджиите са задължени всяка година да доставят по един обучен сокол за лов, срещу което са освободени от извънредни данъци. В протвен случай плащали неустойка. От доганджийството в Сливенско са останалите зафиксирани названия на мезри (обособени земи, землища, но без оседнало население) през 1843 г.: Чакърджии доганджии и Палатлъ доганджии — от чакър, както и балабан, видове соколи.

278. Сега се приема, че Селимински е роден на 24.XII.1799 г. (5.I.1800 г., нов стил).

279. Годината 1800 за премахването на категориите население със специални задължения не е зафиксирана в османски документи. Като спомен вероятно сочи приблизителното време — кърджалийските размирици, по

време на които фактически са престанали да се упражняват някои от феодалните порядки.

280. В Сливенския край е имало население и от други категории. Между тях са т. нар. мюселеми—военнопомощен корпус, който отначало е конен отряд, а след утвърждаването на спахиите са помощни войски, поправящи пътища и мостове. За тях вж. **Мутафчиева, В.** Категориите феодално зависимо население . . . с. 72; Аграрните отношения . . ., С., 1962, 26—27; Към въпроса за чифлиците в Османската империя през XIV—XVII в. — Истор. преглед, 1958, № 1, 36—40. От тях през 1843 г. е фиксирано названието на мезрата Кабулу мюселем, по-късно известна като м. Мюсюлюмя в землището на с. Жельо войвода. В Сливенско е имало и население, включено във военнопомощния корпус на джамбазите, натоварени със закупуването на коне за султанските конюшни. В ливадите между Тополчане и Жельо войвода се отглеждали коне. Във връзка с това през 1843 г. е отбелязана мезрата Катър топрагъ, по-сетне м. Катър чаир в землището на с. Тополчане. Там е и м. Ат чаир, а в землището на с. Жельо войвода е м. Джамбазка кория.

281. Сведенията на Селимински се отнасят за облеклата на заможните българи през XVIII в. Срв. **Наследникова, В.** История на българския костюм С., 1974, 65—75.

282. Днес се разполага със значително повече изворов материал за българските земи, отколкото по времето на Табаков. Освен допълнителни сведения на чужденци ценни са сведенията от османските закони, регистри и други документи.

283. За наличието на роби в Сливенско вж. заповед от 22. VI. 1704 г. за търсене на избягали роби в района. НБ „Кирил и Методий“, Ориент. отдел, Ф. 138, а. е. 18.

284. За юруците и тюркмените вж. заб. 221.

285. След XV в. откъм Мала Азия е имало сравнително по-малко мюсюлмански преселвания поради изчерпване на човешките ресурси. В замяна на това се засилва помюсюлманчването.

286. Панагюрище е по-старо селище. За неговото начало вж. **Стефанов, В.** Панагюрище. С., 1966, 3—10.

287. Тези селища са разсипани или напуснати в различно време. Таусли се споменава в документи от XVII в. Гергевиц просъществува дори до 1830 г. Нанесено е на картата на сражението при Сливен през 1829 г., поместена в труда на **Епанчин. Н.** Очерк похода 1829 г. в Европейской Турции. Ч. 3. СПб, 1906, с. 115.

288. Дюнмета=християни, приели мохамеданство.

289. За потурчени българи от с. Чаирли (Речица) вж. НБ „Кирил и Методий“. Ориент отдел. Сл 6/18.

290. По-късно основно училище „Митрополит Серафим“, съборено в нач. на 40-те год. Намираше се в сегашния двор на Института за медицински сестри „Д-р Петър Берон“.

291. Къщата на д-р Сотиров се е намирала на сегашната ул. „Г. Раковски“ № 39.

292. Както видяхме Клуцохор е с начало на XV в. Комлука ще датира от XVIII в., откъдето е и турското му название Ени махле.

293. Къщата на даскал Еньо е била до югозападния край на сегашната III поликлиника.

294. Шадраванът е бил на мястото на бившия пл. „Хр. Ботев", сега място между хотел „Сливен", халите и строящия се театър. Следи от шадравана личат на най-старата снимка на Сливен от 1879 г.

295. Възможно е преданието за помака да визира Юмер ага Босненеца, който се установил в Сливен и чрез откупване на данъци натрупал богатство от 40 000 алтъна и други скъпоценности и, изглежда, е бил убит от Шейюллислям към 1726 г.— НБКМ, Ориент. отдел, ф. 18, а. е. 322. Времето от нач. на XVIII в. е по-вероятно за оформянето на запомнената чаршия, отколкото краят на XV в.

296. Вероятно чаршията на Сливен в по-ранните векове е била по-различна от тази, запомнена през XIX в. Тя ще е била пò на север, за което говори преданието, че първите тюфекчийници били около църквата „Св. Богородица". Мястото на по-късната чаршия е било празно и там е ставал панаирът. За това споменава през 1757 г. търговецът Ованес Товмаджиян. Вж. **Орманджиян, А.** За маргарит в Сливен. — Антени, № 3, 20 ян. 1982. През втората половина на XVIII в. със сливането на Клуцохор чаршията остава в центъра на града.

297. Това е около днешната улица „Янко Антонов" и лятното кино.

298. От ограничено и местно название предимно за пясъка по сегашната улица „Оборище", названието Кумлук след изоставянето названията на старите махали се разширява. Макар и неофициално, то още се употребява за района западно от Халите и Гимназията.

299. През XIX в. циганите населяват две махали: християните края на Мангърска махала, а мохамеданите — края на махалата Хаджи Хасан до Автогарата.

300. Отнася се за д-р Атанас Димитров, родом от с. Градец. За него вж. **Димитров, Хр.** Село Градец, Бургас, 1934, 129—131.

301. Терминът катун се среща в българското средновековие и означава временно заселище, поселение от временни постройки на скотовъдно население в планински район. Вж. **Деведжиев, М.** Кратка история на селищното развитие по българските земи. С., 1979, с. 173.

302. Преданието за елините като големи хора е общобългарско. Вж. **Илиев, Ат.** Българските предания за исполини, наречени елини, жидове и латини. — Сборник за нар. умотворения, 3, 1890, с. 189—198.

303. Най-рано за Клуцохор под името Кадъкьой се споменава във връзка с вакъфа на султан Мурад II, т. е. през първата половина на XV в.

304. Името му ще е свързано с някой кадия, но той не ще е местен, понеже за сливенски кадии се говори едва от нач. на XVII в.

305. Казаното за махалите на Сливен с пълна сила важи и за Клуцохор. Когато Кадъкьой е било малко село, не е било необходимо да се дели на махали. Те възникват по-късно и окончателно се оформят през XVIII в. Документално názванията им са известни от средата на XIX в.

306. Асеновец окончателно е разсипан в края на XVIII в. Дядото на

Хаджи Димитър Кръстьо е раждан в Асеновец, но баща му Никола вече в Клуцохор около 1790 г.

307. Табаков абсолютизира анархията, обхванала Османската империя в края на XVIII и нач. на XIX в. и я отнася към по-ранни времена. Разсипване и напускане на селища по различни причини: насилия, бягства от данъци, мор има и преди, но не така масови, за да дадат основа да се построят укрепления във вътрешността на страната.

308. Хадживълкова махала, като останала в средата и оградена от другите, е била най-малка по територия и население българска махала.

309. В документи от XIX в. се срещат варианти, които показват еволюцията на името: Критохор, Клитохор, Клицохор, Клуцохор.

310. Няма зафиксирани документи, от които да се вижда, че в Клуцохор е имало рая със специални задължения и особено войнугани.

311. Вливането на Клуцохор и Ново село в Сливен не е станало през XVII в., а едва през втората половина на XVIII в., когато нарастването на селищата доближава техните сгради. Официален ферман от 1748 г. говори за Кадъкьой в Сливенската каза. (**Юбилейна** книга на храма „Св. Никола" в гр. Сливен. Сливен, 1934, 18—19.) Сливането е станало постепенно и дори до средата на XX в. се забелязват известни различия. Напр. училищата се обединяват едва след идването на Сава Доброплодни за учител в 1859 г. Хаджи Калфа, както другите географи и пътешественици говорят само за главните селища и е естествено да не споменат за околните села.

312. Сливен в края на XV в. е много по-малко селище. Седем-осем хиляди жители означава един среден град, какъвто той още не е. През 1488 г. Исливне (Сливен) с Керанболи (вер. Кермен), Казълджакъз (Дряново, Ямб. окр.), Кадъкьой (Клуцохор) и Йенидже (Ново село) броят 481 ханета, или около 2500 жители. — **История** на гр. Ямбол. С., 1976, с. 79.

313. Табаков взема само едно от значенията на термина войвода, което е неприложимо за Сливен. Войвода е ръководител, началник, управител на автономна област, финансов директор и данъчен агент, събиращ приходите. (Вж. **Недков, Б.** Османо-турска палеография и дипломатика. Т. 2. С., 1972, с. 523). Той е още лице, натоварено от висшестоящи органи (управител на хас, на вакъф, административен началник) да го замества при събирането на приходите. (Вж. **Цветкова, Б.** Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи. С., 1958, с. 213). Войводи в Сливен ще са били събирачите на данъците от вакъфа. По-късно някои от кадиите на Сливен носят званието войвода. В такъв случай това означава, че кадията е и финансов началник.

314. „Дездур мукарем" — по пълномощие, с властта, която им е дадена.

315. Турската администрация не е в такъв хаос, както я представя Табаков. Характерът на османската държава като военно-феодална монархия, крепяща се на събирането на феодална рента от подвластното население на обширната държава, я задължава да обръща повече внимание на административните въпроси и да изгради сравнително стройна административна система (в сравнение с другите феодални държави). Напр. Сливенската каза запазва своята големина от образуването в началото на XVII в. до средата на XIX в., макар да променя ведомственото подчинение.

316. В османската държава за редовни войски могат да се смятат еничарите и султанската гвардия. Останалите войски фактически са феодално опълчение и се набират от средата на мюсюлманите. Войнуганите са една от категориите помощни войски. В самото начало е имало ренегати християни сред акънджиите. Така че не може да се говори за сливенци българи като редовни войници.

317. С отсядане на турското население част от него започва да се занимава със земеделие и се намира във феодална експлоатация.

318. Засега липсват точни данни по този въпрос. Важно указание е сведението на Евлия Челеби, че раята е българска, а населението, т. е. мюсюлманите, говорят и български. Това ще се дължи на обстоятелството, че те са били по-малобройни, и до голяма степен българи по произход.

319. Вж. превода на съчинението на Хаджи Калфа за Сливен от **С. Аргиров,** в Архив за поселищни проучвания, г. I, кн. 2, С., 1928, с. 88.

320. Табаков превежда, че на Сливен са подсъдни околностите на Карнобат, Ямбол и Нова Загора, докато преводът на Аргиров е „околни кадилъци са Янболи (Ямбол), Ени Загра (Нова Загора) и Каринабад (Карнобат)", което е правилното. В превода на Табаков се среща и друга неточност: Сливен според него е град, а според Аргиров — село. Думата Weinschierling Табаков превежда шербет, а Аргиров лоза. Данните на Хаджи Калфа отнасяме за края на XVI или самото начало на XVII в. Основанията за това са няколко. Трудът на Хаджи Калфа е географско описание, а не пътепис. Известно е, че в старите географски съчинения се срещат често поранни данни. Хаджи Калфа споменава за три джамии, а пътешественикът Евлия Челеби през 1652 г. говори за 12 джамии. За изграждането на 9 джамии трябва да се измине поне половин век. (Останалите 12 джамии са построени за два века). Хаджи Калфа не споменава изрично какво е административното положение на Сливен Той говори за околни кадилъци, без изрично да спомене дали Сливен е кадилък и го поставя в Никополски санджак. В нач. на XVII в. Сливен става център на каза. По документи тя съществува през 1610 г. Възможно е към по-стари данни Хаджи Калфа да е придобил съвременно административно деление, Наличието на три джамии и баня показва, че Сливен е надраснал положението на село, макар още да не е официално град. Вероятно е бил от типа на паланката.

321. Реката ще е Селишката или Новоселската и нейните отбити потоци—вади. Сливен по това време едва ли е достигнал до р. Асеновска.

322. Кондювата бахча е била там, където старият път за Карандила пресича Айвалъдере.

323. Розовата градина е на мястото на хотела на МНО до Градската градина.

324. Това обстоятелство може да се обясни по-скоро с насочеността на поминъка на сливенци, отколкото с вида на селището. И през това време нивите не са играли решаваща роля в икономиката на Сливен.

325. Първите три джамии ще са били по-други. По това време Сливен още не е достигнал до Аладжа джамия. Както личи от Евлия Челеби джамиите са носили други имена.

326. В Кримското ханство, както и в други тюркски ханства, султани се наричат принцовете, които не заемат ханска длъжност. За разлика от тях в Османската империя само върховният управител е султан и хан. Ето защо гераите са наричани янлъш (лъжливи) султани.

327. За гераите в България вж. **Миятев, П.** Потомки крымских Гиреев и их господство в некоторых частях болгарии в XV—XIX вв. — Ученые записки Института славяноведения. М., 16, 1958, с. 288—303; **Смирнов, В. Д.** Крымское ханство под верховством Отоманской порты в XVIII столетия. Одесса, 1889.

328. Функциите на аяните са различни през по-ранния период и края на XVIII — нач. на XIX в. Отначало аянинът е, както отбелязва Табаков, примат, т. е. представител на населението пред административната власт. Като такъв аянинът ще е взел участие при посрещането на Селим Герай. Сливен по това време е само каза.

329. Както се вижда от текста, освен от кадията и шейха Селим Герай е бил посрещнат и от почетните първенци. Тук не се говори за окръжен управител, който би стоял на първо място.

330. Гераите са придобили земи в Ямболско, дадени им от султана като хас през XVII в. (Вж. — **История** на гр. Ямбол. С., 1976, с. 80.)

331. Осемнадесетият век е действително преломен в българската история. През това време се очертават ония промени, които предвещават настъпването на новия, буржоазнокапиталистически строй. Периодът е още начален, на количествени натрупвания, на „гъмжене", както се изразява Табаков. За характеристика на епохата вж. сб. **Паисий Хилендарски** и неговата епоха. С., 1962.

332. През XVIII в. Сливен е каза на Силистренския санджак, управлявана от кадии. В османските документи се срещат имената на кадиите: Мустафа през 1610 г., Мустафа, син на Ибрахим — 1659, Ахмед — 1664, мевли Хюсеин Мехмед — 1677, Мехмед — 1697, Мехмед — 1726, хаджи Мустафа — 1783, Дервиш Ахмед Хамди — 1794, Ибрахим Едхем — 1801, (НБ „Кирил и Методий", Ориент. отдел, ф. 138). В края на XVIII в. Сливен става център на санджак. Най-рано за Сливенски санджак се говори в регистър с описи на тимари от 1792 г. (**Опис** на тимарски регистри. С., 1970, с. 71). По данни от 30-те години на XIX в. Сливенският санджак е обхващал казите Сливен, Ямбол и Ямболска нахия. Ямболската нахия, известна още под името Невахи-и Ямбол, Невахил, Невай и дори Ноай, се отделя от Ямболската каза през XVII в. и е обхващала селата на юг и запад от р. Тунджа около сегашните Кермен, Чокоба, Еленово, Бояджик, Ботево, Инзово и др. По-късно, в средата на XIX в. тя се присъединява към Сливенската каза.

333. Ролята на Тахир ага едва ли ще е била толкова голяма, колкото му я приписва народното предание. Като най-важна личност в града преди идването на русите през 1829 г. той е засенчил другите административни ръководители. Той е представител на аяните от края на XVIII и началото на XIX в., когато, опирайки се на икономическата си мощ, се превръщат в реална власт по места. За тяхната роля вж. **Мутафчиева, В.** Кърджалийско време. С., 1977, 21—24. Така през 1795 г. сливенският аянин Махмуд ага

е с влияние в Айтоско. Тахир ага вероятно е заемал последователно различни постове, но е запомнен само като аянин и войвода.

334. Сливенският санджак начело с каймакам през XIX в. постепенно увеличава територията си. Освен старите кази: Сливенска, Ямболска и Ямболска нахия, към него се присъединяват в средата на века Карнобат, Айтос, Нова Загора, Несебър и Бургас. Той преминава от Силистренския за кратко време към Видинския, а от 1845 г. към Одринския вилает. След прилагане на закона за вилаетите от 1864 г. Сливен става санджак (на арабски лива) начело с мютесариф в Одринския вилает.

335. До началото на XIX в. в Сливен като бивше вакъфско селище са живели по-малко спахии, макар и да не са липсвали такива. Споменат беше богаташът Юмер ага Босненеца. След отменянето на спахийската система в Сливен са живели много бивши спахии, които получавали пенсии като компенсация. Живели са бейове, султани — гераи и някои паши като х. Хюсеин паша. Дори до средата на XIX в. българите са били задължени да дават подаръци за сватби на бейове, байрами и сюнети. Вж. **Юбилейна** книга на катедралата „Св. Димитър" в Сливен. С., 1931, 56—58.

336. Влиянието на гръцкия език в Сливен е разпространено през втората половина на XVIII в. Сравни напр. надгробната плоча на поп Байо от 1762 г. в църквата „Св. Димитър", дамаскини и сборници от края на XVIII и началото на XIX в., писани на български с гръцки букви, надписа на престола на църквата „Св. Димитър" от 1820 г., гръцки книги в Сливен, издавани през XVIII в., и пр.

337. В османските документи Сливен е все Ислимие.

338. За Сливен през XVIII в. пишат Шарл дьо Пейсонел в труд от 1783 г. под името Селимна като център за производство на пушки и револвери. Вж. **Френски** пътеписи за Балканите. С., 1975, с. 309, 311. Французинът Кузинери смята, че гърците пазят езика си в Сливен (пак там, с. 362). В самия край на века Сливен е посетен от барон Божур, който пръв дава описание на прохода през Вратника (пак там, с. 411, 412, 420, 422). За посещението на Ованес Товмаджиян през 1757 г. вече се спомена (вж. бел. 296).

339. Татар мезаръ, произнасяно и Татармизар, сега е пл. „Александър Стамболийски" до сградата на модна къща „Албена".

Татарите, населяващи Бесарабия, са били изселени през 1807 г. в хода на Руско-турската война 1806—1812 г. Войната фактически завършва през октомври 1811 г., но турските представители протакат преговорите до 16.V. 1812 г., когато в Букурещ е сключен мирният договор, по силата на който Бесарабия се отстъпва на Русия. Според Табаков татарите са дошли в Сливен през 1811 г. Това може да бъде едва в края на годината, когато става ясно, че не ще могат да се завърнат в Бесарабия, или по-вероятно през 1812 г. Докато се заселят и изградят домове, се е минало известно време. Така че Татар мезаръ ще датира по-скоро от 1813, отколкото от 1812 г., още повече, че чумата е продължила няколко години.

340. Азов е превземан няколко пъти от русите. Отначало през 1637—42 г. го завземат казаците. От 1696 до 1711 г. е отново в руски ръце. Завзет е отново през 1736 г., а през 1747 г. е разрушен. Окончателно влиза в пределите на Русия през 1769 г., когато е възстановен. Това е един от по-ред-

358. Камбуроолу джамия, наречена така поради това, че е била до къщата на Саид Камбуроолу, се намирала на петдесетина метра югозападно от Градинския мост, на сегашната ул. „Братя Миладинови".

359. Йени джамия се намирала на ъгъла между улиците „Асеновска" и „9 май" в кв. 189.

360. Бюлбюл ходжа джамия се намирала на изток от т. нар. Двата аслана, при сегашния имот на ул. „Г. Раковски" № 64.

361. Хамам джамия се намирала на ул. „Предел" в кв. 319.

362. Алаждa джамия се намирала на ул. „Димитър Добрович" в кв. 337.

363. Хаджи Ибрахим джамия се намирала на мястото на блока на ул. „Г. С. Раковски" № 23, срещу Пето основно училище „Иван Лилов".

364. Хаджи Реджеб джамия се намирала в градинката до църквата „Св. Димитър", срещу Окръжния народен съвет. Текстът на Табаков е неточен поради това, че Лесновият магазин се намирал в северозападната част на сегашния площад „Хаджи Димитър". До извода, че Хаджи Реджеб джамия се намирала срещу хотел „Комерсиал" (по-късно „Търговски", на мястото на хотел „Сините камъни") достига и Атанас Николов — **Юбилейна** книга на катедралния храм „Св. Димитър" в гр. Сливен. С., 1931, с. 19.

365. Към тези джамии ще трябва да прибавим джамията „Хаджи Мустафа". Тази джамия е отбелязана в бележки на Табаков, черпени от Митьо ефенди (Окр. исторически музей, ВА 104, а. е. 24), като намираща се до Карамановата аптека, но след това не я включва в първия том на историята. Както беше отбелязано, по-преди в Сливен е имало махала Хаджи Мустафа, вероятно намираща се до джамията със същото име. Тя ще е била югоизточно от Първо основно училище, около къщата на Али ефенди, нападнат от дружината на Панайот Хитов, където е имало и други турски имоти, включително вакъфски на ул. „В. Коларов", където е била джамията.

366. Последният конак, построен след Кримската война, към 1861 г., е служил за градска община докъм 1915 г. На негово място е построен сегашният Окръжен народен съвет.

367. Къщата на Шкуренко е на ул. „Г. Кирков" № 22.

368. Къщата на д-р Калатинов (по-късно на зъболекаря Хр. Попов) служеше за партиен кабинет, на Научно-техническия съюз, намира се на ул. „Г. Кирков" № 10.

369. Турското училище беше на ъгъла между улиците „Ленин" и „Д. Добрович", на мястото на детмаг „Комсомолец".

370. Названието Гюр чешма още е запазено, макар и неофициално, за мястото, където се срещат улиците „Д. Полянов" и „Ген .Столетов", въпреки че чешмата е от градския водопровод.

371. Сухата чешма се намира на ул. „Спас Георгиев" и „Асен Златаров".

372. Еврейските гробища се намираха на склона срещу „Елпром", до „Вторични суровини". Гробища е имало около повечето джамии и затова при строежи често се откриват следи от погребения.

373. Дюзкьой се намирало в сегашния индустриален квартал около СП „Родопа".

374. Джепхането се намирало под сегашната (временна) автогара.

375. Худутнамето явно не отговаря на истината като документ от

XVI в., освен ако не е имало някакъв по-късен опис. През XVI в. посочените ориентири не могат да бъдат разграничителни точки между български и турски райони.

376. Седемте улици, естествено криви и по-тесни, отговарят на сегашните „Раковски" към пл. „Хаджи Димитър", „Коста Шишманов", „Ген. Столетов", „Раковски" към Ново село, „Шипченска епопея", „Ген. Столипин" и „Стефан Караджа".

377. Паметната плоча се съхранява в Окръжния исторически музей. Годината 1293 отговаря на времето от 28. II. 1808 до 15. II. 1809 г. Мюсюлманската година е с 11 дена по-къса от християнската. През 1897 г. старата горна дървена част е заменена с нова, също дървена, във вид на кубе. През 30-те години и тази горна част е съборена, още повече че е издигната нова кула на общината, на която в началото на 40-те години е поставен нов часовник, сега сграда на ОНС. Въпреки това горната част на часовниковата кула като една от най-старите сгради на Сливен следва да се възстанови.

378. Сливен е център на губерния от февруари 1878 до май 1879 г.

379. От 1959 г. Сливен отново е център на окръг.

380. Изложението на Табаков засяга Сливенска околия през 1906 г. Този си вид, с вътрешни промени на общините, тя запази почти без изменения до 1944 г. След това тя увеличи броя на селата, но с образуването на окръзите през 1959 г. беше ликвидирана.

381. Това не отговаря точно на истината. Някои села са по-стари. За това вж. по-нататък.

382. Някои от тези селища ще визират срещнатите в османски документи имена на селища, които не са идентифицирани: Михаил, Сипат оба, Хасан обасъ, Рамазан обасъ, Дерекьой, Костен. От поменатите селища в документите се срещат Таусли, Камена, Саръбиад (Саръбаят), Кованлък, Гючме.

383. При бележките за селата са използувани: за археологическите материали — **Бацова-Костова**, Е. Библиография за историята на селищата в Сливенски окръг до падането му под турско робство. Сливен, 1969, 4—22, за ранните упоменавания на селищата в османски документи — **Стойков, Р.** Наименование на българските селища в турски документи на Ориенталския отдел на НБВК от XV, XVI, XVII и XVIII в. — Изв. на Нар. библ. „Кирил и Методий", 1 (7), 1959, 360—490.

384. От 1934 г. Крушаре.

385. Най-ранното споменаване на селото в османски документи е от 1609 г. под името Артуклар. Възможно е името на селото да произхожда от личното тюркско име Артук. Артуклар=Артуковци.

386. От 1934 г. носи името Камен.

387. През 1609 г. е споменато в османски документ под името Димурджълар.

388. От 1934 г. Бяла Чешлии носи името Бяла паланка, Саръяр — Жълт бряг и Чамдере — Боров дол.

389. Бяла паланка се споменава в османски документи от 1666 г., а Жълт бряг и Боров дол ще са по-нови селища.

390. Бяла (Беле) се среща в османски документ от 1666 г.

391. През 1609 г. в османски документ Гаврailово е наречено Дегирмен дереси — Воденична река.

392. Всъщност на 1/2 км южно от селото има праисторическа селищна могила от неолита и енеолита, а до нея следи от антично селище, което ще е просъществувало и през средновековието. За него са запазени спомени като „касаба".

393. Дермендере, наричано още Калинчак, съществува сега под второто название в Измаилски район, Одеска област, Украинска ССР.

394. Преименувано е през 1881 г.

395. Малко Чочовени се споменава в османски документ от 1609 г. под името Кючюк джешлу и през 1666 — Джешли-и сагър.

396. На юг от Малко Чочовени има следи от антично село, а на север в м. Джевезлика — следи от римска крепост. На около 4 км северно до Гергенбунар има тракийска крепост, на която в последните години се извършват археологически разкопки.

397. Крепостта се състояла от три реда стени и четвърта кула. Има следи от римско и византийско време.

398. Сведенията за Глуфишево Табаков е черпил от Д. Б. Цветков. Вж. писмото му в ОИМ Сл., ВА 104, а. е. 25.

399. Турското име на Седларево е Сеидлер. Преданието за свредлари и бургуджии е по-скоро народна етимология. Произходът на Бургуджии ще е във връзка със старото Пиргицион, пирг, бург=кула, крепост.

400. Бургуджии сега се нарича Виноградовка и се намира в Арцизки район, Одеска област, Украинска ССР.

401. Според османските документи през XVII в. се нарича Теркиполи, а през 1666 г. — Тюркеболи.

402. Край Трапоклово има останки от римска крепост, могилен некропол от 11 могили, а на север — римска крепост.

403. Трапоклу сега носи името Траповка и се намира в Татарбунарски район, Одеска обл., Украинска ССР.

404. По време на националното чествуване „Прослава на хайдутството" през 1968 г. Джиново беше преименовано на Злати войвода в памет на известния хайдушки войвода.

405. Селото се споменава в османски документ от XV в. под името Чин Али.

406. До селото има селищна могила от неолита и бронзовата епоха. На Калебаир са намирани къснориМски и ранновизантийски монети.

407. Под името Дирагодан, а по-късно като Драгодан дол, Дъргодан, селото е известно от 1548 г. Наоколо има следи от старо селище. Намирани са оброчни плочки на тракийски конник и монети от Александър Македонски.

408. Вж. списъци на войнугани от с. Драгоданово в: **Извори** за българската история. Т. 20. Турски извори за българската история. Т. 7. С., 1974, с. 125, 322.

409. Най-известният хайдутин от Драгоданово е Цоньо войвода, вероятно идентичен с Кольо. За него вж. сб. Дорде е Стара планина. С., 1968, с. 63—65.

410. От 1934 г. Еникьой носи името Новачево, Кюмюрджи чифлик —

Въглен и Юренджик — Градско. От трите села най-рано се споменава за с. Въглен през 1704 г. под името Кумралдербенд.

411. В османските документи името на с. Глушник се изписва с известна разлика: Гюлюшник през 1430 г., Гърушник — 1666, Гърлушник — XVIII в.

412. От 1934 г. носи името Блатец.

За селището под името Саръбиад се споменава в опис за събиране на данък от 1843 г., но вече като мезра (незаселено място). Вероятно е престанало да съществува в края на XVIII — началото на XIX в.

413. Село Исирлия сега носи името Волное и се намира в Тарутински район, Одеска област, Украинска ССР. Изселници от него са основали и с. Исирлия, Чимишлийски район, Молдавска ССР.

414. За насилията на есирлийския султан Хаджи Кираи (Герай) вж. **Документи** за българската история. Т. 3. С., 1940, с. 67.

415. Край селото има две праисторически могили: Гьолска и Ходжова от късния неолит и енеолита. В м. Юрта има следи от антично селище.

416. От 1934 г. — Тополчане. Османски документ от 1591 г. споменава за селото под името Кавлаклу. На югозапад от селото има селищна могила от ранната желязна епоха, а на североизток в м Орешака останки от късноантично и ранносредновековно селище.

417. Авторът има предвид гр. Каваклии, днес Тополовград.

418. Турското име на Калояново е Тутлуджа, но то е по-късно. През XVII в. се среща като Тутлидже с друго име Калува.

419. Аул е общотюркска дума със значение село, поселение, отделно поселение.

420. През 1963 г. в южния край на селото беше разкрита зидана гробница с погребение на знатен тракийски вожд от средата на IV в. пр. н. е. с богат гробен инвентар. Вж. **Чичикова, М.** Тракийската гробница при с. Калояново, Сливенски окръг — Изв. на Археолог. инст., 31, 1969, 45—90. Инвентарът на гробницата се съхранява в ОИМ — Сливен. Самата гробница предстои да бъде експонирана с дубликати и открита за посещение.

421. Срещат се формите Чотиря, Чотра и дори Чатра.

422. Действително турското име на Бинкос е Бинкоз = хиляда ореха, което се среща още през 1591 г.

423. На запад от селото има останки от старо селище, а на юг — следи от стара крепост „Хисар“.

424. Срещат се названията: Бююк джешлу през 1609 г. и Джешли-и кебир. Край селото са открити колективни находки от антични и бронзови византийски монети.

425. От 1934 г. носи името Селиминово в памет на д-р Иван Селимински.

426. Турското му име ще е по-скоро от кара сулук, понеже ранните форми на името — 1591 г. — са Кара съллу и Карайлъ сули.

427. От 1934 г. носи името Панаретовци (Панаретово) в памет на Стефан Панаретов.

428. Отначало е било чифлик на някой си Хасан ага, откъдето е по-старото му име Чифлик Хасан ага — 1666 г.

429. От 1934 г. носи името Кермен. На 6. XI. 1974 г. е обявено за град.

430. Табаков е черпил сведенията за селото от керменеца Петър (Вж. писмото му до Табаков в ОИМ Сливен, ВА 104, а. е. 25.) Всъщност Кермен е по-старо селище. В османски документи се среща през 1488 г. като Кермианлъ, а през 1609 г. като Кермианлу. Както се споменава, вероятно зад името Керанбол, включено във вакъфа на султан Мурад II, се крие също името на Кермен.

431. В района на гр. Кермен има: 3 км южно—праисторическо селище, надгробни могили, 5 км североизточно — останки от средновековно селище.

432. От 1938 г. носи името Жельо войвода, какъвто има родом както от селото, така и от Ямбол.

433. Черкешлии е възникнало преди заселването на султаните. Името му се споменава през 1666 г. като Черкешли. Възможно да е възникнало от преселници от селището Черкеш в Анадола, сега Черкеш във вилаета Чанкъръ.

434. Според проучванията на Димитър Димов дядо Кадия е родом от с. Черкешлии към 1774 г. и се наричал Стоян. С майка си живял в с. Ташантепе (Кабиле) при Петър Кадията, откъдето е прозвището му. След това служил в бейски чифлик в с. Ковел и през периода на танзимата (след 1839 г.) се завърнал в селото, където починал на около 120 г. (ОИМ Сл., ВА 93, а. е. 1, л. 59—60). Село Ковел може да се идентифицира с мезрата Кабулу мюселим, зафиксирана в документ от 1834 г.

435. През 1882 г. селяните подават молба да се преименува селото им на Михаилово, като име християнско. М. Греков отрича селото да е наречено на негово име (ЦДИА, ф. 250, оп. 1, а. е. 81, л. 8—9).

436. Сред хайдутите от селото най-известен е Желяз Добрев (Жельо войвода). За него вж. **Николов, Н.** Кой е Жельо — героят на „Изгубена Станка“ — Литературна мисъл, 1965, № 1, 153—158. Минчо всъщност се наричал Минко Диков. Хайдутин станал по време на Кримската война и бил убит към 1869 г. — ОИМ Сл., ВА 93, а. е. 1, л. 170—175.

437. Съгласно местните предания войници е имало в Чибуклии, последният от които се заселил в Черкешлии.

438. За учебното дело в селото вж. **Димов, Д.** Бележки за развитието на учебното дело в с. Михаилово и Чибуклии (Сливенско, 1842—1878) — Учител, 1899, № 7, 515—520.

439. На североизток от селото се намира Мармарешката селищна могила от неолита и енеолита, а на север в м. Юрта — следи от селище с римски и византийски монети.

440. През 1934 г. е преименувано на Лулица, а през 1950 г. е слято със с. Жельо войвода.

441. Чибуклии е също по-старо от заселените Гераи. През 1585 и 1609 г. се споменава под името Чабуклъ. Възможно е началото му да е поставено от преселници от Чубук в Анадола, днес Чубук във вилаета Анкара.

442. От 1934 г. носи името Ковачите.

443. Селото е по-старо. Османски документ от XV в. го нарича Налбандли, а друг от 1572 г. — Налбандар.

444. В селото е имало султани — гераи. За Ахмед Герай Девлет Гераев споменава през 1882 г. в. „Съветник“.

445. Старото име е било Яялар през XVI в. и Яяларкьой през 1609 г.

446. Край селото има следи от антично селище.

447. В околността е разкрито тракийско светилище на Зевс — Збелсурд.

448. Селото е известно от 1609 г. като Кьопеклу.

449. Селището е антично.

450. В документите селото се среща като Сорупча през 1591 г., Стрибче — 1609 г. Сирбиче — 1666.

451. През 1934 г. е наречено Гергевец.

452. По документи се среща от 1609 г. под името Аладоглу.

453. През 1934 г. получава името Самуилово.

454. И в най-ранното споменаване в документ от 1666 г. името е същото — Торсунли.

455. През 1934 г. получава името Чинтулово в памет на възрожденския поет Добри Чинтулов.

456. Повече данни за началото на селото може да даде по-ранната форма на името, срещаща се през 1666 г., като Касъм обаси. Вероятно селото е основано от преселници юруци. Касъм обасъ ще рече огнището, групата на Касъм.

457. На юг от селото има селищна могила от неолита, а в съседство — антично селище.

458. От 1934 г. носи името Речица. През 1974 г. е обявено за квартал на Сливен.

459. Първото споменаване на Речица е от 1479 г. под името Чаирлу.

460. В района на Речица има праисторическа селищна могила, наречена Дядовеликова, и останки от римско селище.

461. Името на Чокоба също може да се свърже с юруците. Началната му форма е Чокобасъ.

462. В района има две селищни могили от късния неолит и енеолита и следи от римско селище на запад.

463. Село Кованлък ще е споменатото във вакъфа на Исмаил бей с. Кованлу Халил (Вж. **Мутафчиева, В.** Аграрните отношения с Османската империя през XV—XVI в. С., 1962, с. 113).

464. За Маринено и Маричино градище вж. накратко у **Делирадев, П.** Принос към историческата география на Тракия. Т. 1. С., 1953, с. 262—263.

465. Камена е съществувала и през турско време. Среща се в документ от 1610 г.

466. Село Матей е просъществувало до голямото изселване през 1830 г. Жителите му се преселили в Русия, Тополчане, Жельо войвода и др. села. След това до 1864 г. е имало наоколо само кошари, често спохождани от хайдути.

467. Село Гергевец е просъществувало до изселването през 1830 г.

468. Село Таусли (Таузлии, Тавазлии) се намирало в близост до жп спирка „Хаджи Димитър“. Както се вижда от войнугански регистър от 1548 г.,

то носило още името Паун. Селото се споменава още при идването на турците и довеждането на цар Иван Шишман при Тавуслу. Въпреки че още през 1909 г. Дим. Димов отъждествява Тавазлии с Тавуслу (**Димов, Д.** Старини в околностите на гр. Сливен — Радикал, № 5, 7 февр. 1909) и въпреки мнението на Табаков Таусли продължава да се отъждествява с Таушантепе с. Кабиле (Вж. **История** на гр. Ямбол, С., 1976, с. 72). Разграничение между Тавуслу и Таушантепе прави **Б. Недков**, без обаче да може да го идентифицира. (Османотурска дипломатика и палеография. Т. 2, С., 1972, с. 125). Селото се споменава като производител на ориз.

469. Вариант на това предание съобщава Д. Димов в посочената статия за старините. През 1826 г. селото е включено в тимара на мюлязима Мехмед, син на Осман. (Вж. **Недков, Б.** Османотурска дипломатика. Т. 2, С., 1972, 77—79.) През 1843 г. е вече местност Тавузлу алани, след Освобождението наричана Тавазлийска поляна или само Тавазлии.

П. АНГЕЛОВ, В. ДЕЧЕВ

БИБЛИОГРАФИЯ НА ИЗПОЛЗУВАНАТА И ЦИТИРАНАТА ОТ СИМЕОН ТАБАКОВ ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

АНТОНИН, архим. Поездка в Румелию. Спб., 1897, с. 328.

АПРИЛОВ, Васил Евстатиев. Денница новоболгарского образования. Сочинение Василия Априлова, изданное им на своем иждивении в ползу Габровскаго училища. Ч. 1. Одесса, 1841. 168 с.

АРНАУДОВ, Христо. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя . . . Прев. от тур., издават се от Хр. С. Арнаудова. Т. 1. Цариград, 1871. 13, 466 с.

БОГОРОВ, Иван. Български народни песни. Из И. Богоровия книжатник. С., 1879, с. 1, 43.

БЪЛГАРСКА СТАРИНА. Повремено списание, издаваемо от Г. С. Раковскаго. Букурещ, 1865, № 1. 208 с.

ВЕНЕЛИН, Юрий И. Древные и нынешные болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Ист.-крит. изыскания. Т. 1—2. М., 1829—1841.

ВЕНЕЛИН, Юрий И. Критическия исследования об истории болгар. М., 1849, с. 33.

ВТОРИ годишен отчет на Областната реална гимназия в Сливен за уч. 1882—83 година. Сливен, 1883. 88 с.

ГЕРЦБЕРГ, Г. Ф. История Византии. Перев. П. В. Безобразова. М., 1896, с. 9 и сл.; с. 265.

ГЛАДСТОН, Уилям. Български ужаси и източний въпрос. Прев от англ. Д. Минков. Пловдив, 1881, с. 15.

ГЪБЕНСКИ, Христо и Петър Гъбенски. История на града Габрово и габровските въстания. Габрово, 1903, с. 18, 25.

ГРИГОРОВИЧ, Виктор И. Очерк путешествия по Европейской Турции. 2. изд. М., 1877. 181 с.

ДАЛ, Владимир. Сливенка. <Разказ>. Прев. Е[катерина] И[вано]ва. С., 1901. 54 с.

ДВИЖЕНИЕ на населението в Българското княжество през 1892 г. С., 1894, с. 53.

ДРИНОВ, Марин. Заселение Балканского полуострова славянами. М., 1873. 176 с.

ДРИНОВ, Марин. Съчинения. Под ред. на В. Н. Златарски. Т. 1. Трудове по българска и славянска история. С., 1909. X, 688 с.

ЗАХАРИЕВ, Стефан. Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката каза с една харта и таблица на различни стари памятници. Съч. от . . . Виена, 1870. 80 с. 1 л. табл. 1 карта.

ИЗВОРИ српские повjестнице. Из турскиjex споменика. Изд. и на нем. прев. Валтер Ф. А. Бернауер, а у српско прев. и изд. Андриjа Торквато Брлиђ. Св. I. Приповиjести писалица турские повjеснице Нешрида, Идржа и Садудина о битки на Марица 1364 по породу Христову. Беч, 1857. VIII, 90 с.

ИРЕЧЕК, Константин Й. Историята на българите. Попр. и доп. изд. Търново, 1886. 768 с.

ИРЕЧЕК, Константин Й. История болгар. Прев. Ф. К. Бруна и В. Н. Палаузува. Изд. испр. и доп. Одесса, 1878. X, 785 с.

Цитирани са с. 80—82, 84, 100—115, 142, 165, 173, 175, 397.

ИРЕЧЕК, Константин Й. Княжество България. Негова повърхнина, природа, население, духовна култура и управление и новейша история. Ч. 2. Пътувания по България. Прев. от чеш. Стоян Аргиров. Пловдив, 1899. XVIII, 5, 943 с. с ил.

ЙОНКОВ-ВЛАДИКИН, Н. История на древните траки. От новокаменния период до царя Бориса. <Начало 8000 г. пр. Хр.>. Зачатки и растеж на арийската цивилизация. Т. 1. Пловдив, 1911. 233 с.

КАРАПЕТРОВ, Пантели П. Материали за описване града Панагюрище и околните му села. Събрани и записани от . . . Средец, 1893. 140 с.

КЛАУС, Александър А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Вып. 1. Спб., 1869, с. 340—352.

КРЪСТЕВИЧ, Гаврил Б. История българска, сочинена от Гаврила Кръстевича, член от Върховното ц. судилище Дивани Ахкями Адлие. Т. 1. Цариград, 1869, с. 21, 616, 4.

КУРОПАТКИН, Алексей Н. Действия отрядов генерала Скобелева в русско-турецкую войну 1877—1878 годов. Ловча и Плевна. Ч. 1—2. Спб., 1885.

КЪНЧЕВ, Васил Ив. Македония. Етнография и статистика. С., 1900. VI, 341 с. 11 к.

КЮЧУКОВ, Никола. Записки на Никола Ив. Кючуков <другар на Хр. Ботев>. Сливен, 1900. 160 с.

ЛАВЕЛЭ, Эмил Луи Виктор де. Балканский полуостров. Перев. с фр. Ник. Васильева. Ч. 1—2. М., 1889.

Цитирана е Ч. 2, с. 7, 121.

ЛАМАНСКИЙ, Владимир. О славянах в Малой Азии, в Африке и в Испании. Спб., 1859. XII, 370, 230 с.

ЛИПРАНДИ, И. П. Болгария. Из записок . . . М., 1877. 61 с.

Цитирани с. 40—42.

ЛОПАРЕВ, Хрисан Методиевич. Византийский поэт Мануил Фил. К истории Болгарии в XIII—XIV веке. Спб., 1891, с. 51.

МАКГАХАН, Дженюариъс. Турските зверства в България. Писма на специалния кореспондент на Daily News . . . Прев. Ст. Стамболов. С., 1880 IX, 172, XIV с.

Цитирана с. 135.

МАКУШЕВ, Викентий. Задунайские и адриатические славяне. Очерки статист., этногр. и истор. Спб., 1867. IV, 304 с.

Цитирана с. 2.

НАЧОВ, Начо А. Времe и живот на св. Борис-Михаила, господар и просветител български. Варна, 1901. VIII, 98 с.

Цитирана с. 13.

НЕЙКОВ, Балчо. Неиздаден ръкопис за произхода на Ст. Караджа.

НОВАКОВИЋ, Стојан. Хаџи Калфа или Батиб — Челебија . . . о Балканском полуострову . . . Београд, 1892.

ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ. История славянобългарская (1762). Стъкми за изд. А. Теодоров. Пловдив, 1898. 126 с.

ПАЛАУЗОВ, Спиридон Н. Век българского царя Симеона. Спб., 1852, с. 11, 12.

ПОПРУЖЕНКО, Михаил Г. Синодик царя Бориса. Одесса, 1899. 175, 56 с. (Изв. Русс. археол. инст. в Константинопол II).

РАДЧЕНКО, К. Ф. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Б. м., 1898. 344 с.

Също и в: Унив. изв. Киев, 38, 1893.

РАКОВСКИ, Георги С. Горски пътник. Повествителен спев. Списан в лето 1854. Нови сад, 1857. 288 с.

Цитирани с. 123, 205.

РАКОВСКИ, Георги С. Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму. Белград, 1860. 4, 128 с.

РУССКИЕ в Болгарии после победы. М., 1878, с. 1.

СЕЛИМИНСКИ, Иван. Библиотека „Д-р Ив. Селимински". Кн. 1. Исторически спомени. С., 1904. 90 с.

Цитирани с. 7, 14, 39, 45, 46, 87, 88.

СЫРКУ, Полихроний А. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Иследование. Т. 1, вып. 1. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновскаго. Спб., 1898.

Цитирани с. 24 заб., 79 заб., 177, 272 заб.

СЫРКУ, Полихроний А. Монаха Григория житие преподобного Ромила. По рукописи XVI в. Имп. публ. библиотеки. Спб., 1900. XXXIII, 54 с.

СОЛОВЬЕВ, Сергей М. История России с древнейших временъ . . . 3. изд. Т. 1. М., 1857, с. 67, 255.

СПИРИДОН, иеросхимонах. История во кратце о болгарском народе славенском. Сочинися и списася в лето 1792. Стъкми за изд. В. Н. Златарски. С., 1900. 185 с.

СРЕЗНЕВСКИЙ, Измаил И. Болгарская грамота XIII века. Спб., 1853. 15 с.

Цитирана с. 7.

СПИСЪК на населените места в България. С., 1902. 170 с.

СПИСЪК на населените места в България. С., 1906. 172 с.

СПОМЕНИК Српске краљевске академіје. № 3. Београд, 1893, с. 191.

СТАНОЈЕВИЋ. С. Историја српскога народа. 2. изд. Београд, 1910. IV, 385 с. 1 л. табл.

ТЕПЛОВ, В. А. Материалы для статистики Болгарии, Тракии и Македонии. С прил. карты распределения народонаселения по вероисповеданиям. Спб., 1877. XXXI, 289 с.

ФОТИНОВ, Константин. Общое землеописание вкратце за сичката земля. Прев от греч. на слав.-болг. язык, умножено же с разпространением и прибавлением многоразних потребних областей и сега перво на свят издано трудом Константина Г. Фотинова. Смирна, 1843. 236 с.

Цитирана с. 87.

ХИТОВ, Панайот. Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи. Написал . . . Изд. под ред. на Л. Каравелов. Букурещ, 1872. 159 с.

ЧАЙКОВСКИ, Михаил [псевд. Садък паша]. България. Слав. повест. Прев. от рус. П. Папанчев. Сливен, 1896. 267 с.

ЧЕРТКОВ, А. О переводе Манассийной летописи на славянский язык по двум спискам: Ватиканскому и Патриаршней библиотеки с очерки истории болгар. М., 1842.

ШАФАРИК, Павел Й. Славянские древности. Сочинение. Пер. с чеш. О. Бодянскаго. Т. 1—2. М., 1837—1848.

ШАХОВСКИЙ, Л. В. С театра войны 1877—78. Два похода за Балканы. М., 1878. 310 с.

ШКОРПИЛ, Владислав и Карел Шкорпил. Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пловдив, 1885. 107 с.

ШКОРПИЛ, Херменгилд и Карел Шкорпил. География и статистика на Княжество България. За долните и горни класове на гимназиите . . . 2. прераб. и доп. изд. Пловдив, 1892. 6, 248 с.

ШКОРПИЛ, Херменгилд и Карел Шкорпил. Могили. Пловдив, 1899. 168 с.

Цитирани с. 28, 29, 133, 136—137, 139.

ШКОРПИЛ, Херменгилд. Природни богатства на целокупна България. 2. прераб. и доп. изд. Пловдив, 1884. 208 с.

Цитирана с. 106.

ШКОРПИЛ, Херменгилд. Спомен за Сливен и манастирите му. Ист. бележки. Сливен, 1886. 42 с.

Цитирани с. 10, 19, 22.

ЮРКЕВИЧ, М. В. [псевд. М. Горюнин]. Двадцатипятилетние итоги Княжества Болгарии. 1879—1904. Т. 1—2. С., 1904—1908.

ACTA Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Collegit et digessit Eusebius Fermendžiu. Zagrabiae, Acad. Scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1887. XXII, 410 p. (Monumenta Spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. XVIII.)

ACROPOLITA, Georgius. Annales. Recogn. Immanuel Bekkerus. Bonna, 1836. VI, 286 p.

ACROPOLITA, Georgius. Γεωργιον τοῦ ’Αροπολίτου. . . Χρονικὴ συγγράφη. . . Joelis Chronographia compendiaria et Joannis Canani Naratio de bello CP etc. P. 1—2. Venetiis, 1729.

AGILAEUS, Raimundus de. Historia francorum qui ceperunt Hierusalem. — In: Recueil des historiens des croisades. Paris, 1841, p. 139—140.

ANSBERTUS. Historia de expeditione Friderici Imperatoris . . . expressa curante J. Dobrowsky. Praga, 1827. XIV, 138 p.

ANTONINUS, Augustus. Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum ex libris manuscriptis ediderunt G. Pathey et M. Pinder. Accedunt duae tabulae. Berolini, 1848. XXXVIII, 403 p.

ARRIANUS, Flavius. Anabasis et Indica. Ex optimo codice parisino emendavit et varietatem ejus libri retulit Fr. Dübner. Reliqua Arriani. Et scriptorum de rebus Alexandri M. fragmenta collegit. Pseudo-Callisthenis Historiam fabulosam ex tribus codicibus primum ed. Itinerarium Alexandri et indices adjecit Carolus Müller. Parisii, 1877. 47 коли, раздр. паг.

ARROWSMITH, Aron. A compendium of ancient and modern geography, for use of Eton school. London, 1831. XVIII, 906 p.

ATTALIOTA, Mihail. Historia. Opus a Wladimiro Bruneto de Presle inventum, descriptum, correctum. Recognovit Immanuel Bekkerus. Bonna, 1853. XII, 336 p. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. XXXII.)

AUCHER-ELOY, Pierre-Martin-Remi. Relations de voyages en Orient de 1830 à 1838. Rev. et annot. par Jaubert. P. I. Paris, 1843, p. 95, 103.

BAKER, James. Turkey in Europe. With two maps. London, 1877. XV, 560 p.

BEAUFORT, Emily Anne. Report on the Bulgarian peasant relief fund. With a statement of distribution and expenditure. London, [1877], p. 23, 25.

С. Табаков я споменава под името Vicontess Strangford.

BEAUJOUR, Felix de. Voyage millitaire dans l’Empire ottoman ou description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles. Vol. 1—2. Paris, 1829.

Цитиран Т. 1, с. 12.

BEAUVAU, Henri de. Relation journalière du voyage du Levant facit et descrit par Henry de Beauvau. Nancy, 1619. 181 p.

BEKA, Johannes de. Historia veterum episcoporum Ultrajectinae sedis . . . Et historia Guilhelmi Hedae . . . Franequerae, 1612. 426 p.

BELON DE MANS, Pierre. Les observations de plusieures singularités et choses memorables, trouvèes en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays étrangers . . . Paris, 1553. 210 ff.

Цитирани 42—43, 187—189 ff.

BENT, James Theodore. Genoa. How the republique rose and fell . . . London, 1881, p. 103—114.

BLOUNT, Henry. A voyage into the Levant. 8. ed. With particular observations concerning the modern condition of the Turkes and other peoples under that empire. London, 1671, p. 55.

BOUCICAUT, Jean le Maingre de. Histoire du maréchal de Boucicaut . . . contenant les évènements les plus singuliers du regne de Charles VI, l'abrégé de l'Histoire du grand schisme d'Occident et ce qui s'est fait de plus remarquable dans l'Europe et partie de l'Asie l'an 1378 jusqu'à 1415. Paris, 1697, p. 66—69.

BOUÉ, Ami. Guide du géologue-voyageur sur le modèle de l'agenda geognostica de M. Léonhard. T. 1—2. Paris, 1835—1836.

BOUÉ, AMI. Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Détails géographiques, topographiques et statistiques sur cette empire. Vienne, 1854, p. 99—101; 107—108.

BOUQUET, Martin. Recueil des historiens des gaules et de la France. T. 1—21. Par P. C. F. Daunon et J. Naudet. Paris, 1738—1904.

Цитирани Т. 18, 20.

BOWDEN, Henri George. Miniature lives of the saints for every day in the year. 2. ed. Vol. 2. London, 1877, p. 259, 260.

BREREWOOD, Edward. Enquiries touching the diversity of languages and religions through the cheife parts of the world. Ed. by Robert Brerewood. London, 1674, p. 113.

BROQUIERE, Bertrandon de la. Le voyage d'outremer . . . Publ. et annotè par Ch. Schefer. Paris, 1892.

BROWNLOW, William Robert Bernard. St. Willibald: a west country piligrim of the eighth century. Plymouth, 1890. 17 p.

BUCHON, J. A. C. Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII siècle. Publ. par. . . . Paris, 1841. LXXVI, 802 p.

BÜHLER, Adolph. Von den Vogesen zum Balkan. 1. Von Hauptman Bühler. 2. Generalmajor von Sarwey. Magdeburg, 1890.

Цитиран Т. 1., с. 218.

BUNBURY, E. H. A history of ancient geography among the greeks and romans from the earliest ages till the fall of the Roman empire. Vol. 1 London, 1879. c. 98.

BURY, J. B. de. A history of the later Roman empire from Arcadius to Irene <395 A. D. to A. D. 800>. Vol. 2. London, 1889, p. 404.

BUSBEQUIUS, Augerius Gislenius. The life and letters of . . . Vol. 1—2, London, 1881.

CANISIUS, Henricus. Thesarus monumentorum ecclesiasticorum et historicorum, sive H. Canisii Lectiones antiquae, ad seculorum ordinem digestae, variisque opusculis auctae, quibus praefaciones historicas, animadversiones criticas et notas in singulos auctores adjecit Jacobus Basnage. V. 1—4. Antverpiae, 1725.

CANTEMIR, Dimitrie. [Descriptio Moldaviae] Demetrii Kantemiris . . .

Hist.-geogr. und polit. Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers. Leipzig, 1771, p. 79.

CANTEMIR, Dimitrie. The history of the growt and decay of the Ottoman empire . . . Transl. into Engl. from the author's own manuscript by N. Tindal. London, 1756, p. 35—41; 116; 211; 229.

CEDDRENUS. Georgius Ceddrenus Ioannis Scylitzae ope ab Immanuale Bekkero suppletus et emendatus. V. 1—2. Bonna, 1838—1839. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae.)

Цитирани Т. 1., с. 59, 70, 156, 163; Т. 2, с. 596, 741.

CELLARIUS, Christophorus. Notitia orbis antiqui, sive Geographia plenior, ab ortu rerum publicarum ad Constantinorum tempora orbis terrarum faciem declarans. T. 1—2. Lipsiae, 1731—1732.

CHALCOCONDYLAS, Laonicus. Historiarum libri decem. Ex recognitione Immanuelis Bekker. Bonna, 1843. VIII, 590 p. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. XXXI).

CHESNEY, Francis Rawdon. Die russisch-turkischen Feldzüge der Jahre 1828—1829. — In: Das Türkische Reich in historisch-statistischen Schilderungen von Chr. Malbech oberst. F. R. Chesney und Edw. H. Michelsen. Leipzig, 1854.

CHISHULL, Edmund. Travels in Turkey and back to England. London, 1747, p. 75.

CHROUST, Anton. Tageno, Ausbert und die historia peregrinorum. Drei kritische Untersuchungen zur Geschichte des Kreuzzuges Friedrichs I. Graz, 1892. VII, 205 p.

CLARK, T. A tour of Asia. Abridged from the most popular modern voyages and travels; with introd. remarks on the charachter and manners of various Asiatic nations. 2. ed. London, [1820], p. 126.

COMNENA, Anna. Annae Comnenae Alexiadis libri XV. Gracca ad codd. fidem nunc primum recensuit, novam interpretationem Latinam subjecit, C. Ducangii commentarios suasque annotationae addidit L. Schopenus. V. 1—2. Bonna, 1839—1878. (Corpus scriptorum historiae Byzantiae. P. XXV.)

Цитиран Т. 1, с. 95—97.

COMNENA, Anna. Ἄννης τῆς Κομνήνης... Ἀλέξιας, .. Alexias, sive de rebus ab Alexio imperatore vel eis tempore gestis libri XV. Latina interpretatione. Accesserunt praefationes ac notae D. Hoescheli, Parissis, 1651, 507 p.

COMNENA, Anna. Historia Constantinopolitana, imperatorum Orientalium et Occidentalium ab anno MLXXX . . . res gestas complectens. [Ausburg], 1618, p. 183.

COMNENA, Anna. Una cum Sinamo continuatore Annae, et aliis quibusdam ad Alexiadem spectantibus. Accesserunt praefationes ac notae D. Hoeschelii . . . itemque notae historicae Ch. Du Frenes [du Cange]. Venetiis, 1729. fol.

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS. De thematibus et de administrando imperii. Accedit Hieroclis Synecdemus cum Bandurrii et Wesselingii comentariis. Recognovit Immanuel Bekkerus. Vol. 1—3. Bonna, 1840. (Cor-

pus scriptorum historiae Byzantinae).

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS. Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. Vol. I. Excerpta de legationibus. Ed. Carolus de Boor. Berolini, 1903. XXI, 599 p.

Цитирана е с. 109.

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS. **'Εκ λόγαι περὶ πρευβειων.** Excerpta de legationibus ex Dexippo Atheniense, Eunapio Sardiano, Petro Part. et Magist., Prisco Sophista, Malcho Philadelph. Menandro Protect, Theophylacto Simocata. Parisiis, 1648. 220 p.

Цитирани са с. 34—73 под името на Priscus Sophista.

CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM. Vol. 3. Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae. Ed. Th. Mommsen. Berolini, 1863.

COTTIN, Sophie. Oeuvres complètes de M-me Cottin, avec une notice sur la vie et les écrits de l'auteur, un tableau historique des croisades, une analyse des ouvrages de Loinville, de Villehardouin 2 by [J. F. Michaud] et des notes sur le roman d'Elisabeth; nouvelle èdition, revoue avec soin et ornée de douze gravures. Vol. 1—12. Paris, 1818.

CURTIUS RUFUS, Quintus. Quinti Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri Magni libri superstites ex editione Frid. Schmeider cum supplementis notis et interpretatione in usum Delphini variis lectionibus notis variorum recensu editionum et codicum . . . accurate recensiti. Vol. 1—3. Londoni, 1825. 1637, CXX p.

Цитирани Т. 3, с. 10 и сл.

CURZON, Robert. Catalogue of materials for writing, early writings on tablets and stones rolled and other manuscripts and oriental manuscript books in the library of the R. Curzon at parham in the Country of Sussex. London, 1849, 31—33.

DARU, Pierre Antoin Noel Bruno. Histoire de la république de Venise. 4. ed. Vol. 1—9. Paris, 1853.

Цитиран е Т. 1, с. 1, 4.

DATTA, Pietro Luigi. Spedizione in Oriente di Amedeo VI conte di Savoia provata con inediti documenti. Torino, 1826, p. 145, 146.

DELAVILLE LE ROULX, J. M. A. La France en Orient en XIV-e siècle; Expédition du maréchal Boucicaut. Vol. 1—2. Paris, 1886.

DEMOSTHENES. Demosthenis opera recensuit grece et latine, cum indicibus edidit J. Th. Voemelius. Parisiis, 1843.

DEZOBRY, Louis Charles et Jean Louis Théodore Bachelet. Dictionaire général de biographie et d'histoire, de mythologie, de géographie ancienne et moderne compareé, des antiquitès . . P. 2. 12. ed. Paris, [1903], p. 2590.

DIEFENBACH, L. Völkerkunde Osteuropas, insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donaugebite. Bd. 1—2. Darmstad, 1880.

Цитиран е Т. 2, с. 90, 109.

DROYSEN, Johann G. Geschichte Alexanders des Grossen. Hamburg, [S. a], 67—70.

DU CANGE, Charles du Fresne. Historia byzantina dupilici commentario illustrata. Prior familias ac stemmata imperatorum constantinopolitano-

rum . . . complectitur, alter descriptionem urbis Constantinopolitanae qualis extitit sum imperatoribus christianis. P. 1—4. Venetiis, 1729.

DUCKETT, W. A. La Turquie pittoresque. Histoire. Moeurs. Descpiption. Paris, 1855, p. 152.

DUMONT, Albert. Le Balkan et l'Adriatique. Paris, 1874, p. 81.

DUMONT, Albert. Inscriptions et monuments figurés de la Thrace. Paris, 1877, 72—76.

DUNCKER, Maximiliam Wolfgang. The history of antiquity. From the germ . . . by E. Abbott. Vol. 6. London, 1877, p. 258.

ENEHOLM. Notices sur les villes situées au delà des Balkans. Saint-Petersburg, 1830.

ENGEL, Johann Christian von. Geschichte des ungrischen Reichs und seines Nebenländer. Th. 1. Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgarey. Nebst einer allgem Einl. in der ungrische und illyrische Geschichte. Halle, 1797. XVI, 492 S.

EPHRAIMIUS. Imperatorum et patriarcharum recensus interprete Angelo Maio. Ex recognitione Immanuel Bekkeri. Bonna, 1840. 433 p. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. XXVIII).

EPANCHIN, Nikolaj Aleksievic. Operation of general Gurko's advance guard in 1877. Transl. by H. Havelock. London, 1900. XIV, 310 p.

ERDIC, Jean. En Bulgarie et Roumelie. Mai—juin 1884. Paris, 1885. XIV, 846 p.

EUTROPIUS, Flavius. Historiae Romane. Lib. I—X. Edited by P. de La Rovière. T. 1—11. Allobroqum, 1609.

Цитиран е Т. 6, с. 2, 10.

EVLIYA ÇELEBI. Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventheen century. Transl. from the turkish by the Ritter Joseph von Hammer . . . London, 1834—1850.

FABRI, Antonio. Compendio di statistica militare di tutti gli stati europei et di tutte le città principali e luoghi fortificati. Vol. 1. Napoli, 1858, p. 57.

FILELFO, Francesco. Cent-dix lettres grecques de . . . Avec trad., notes et commentaires par Emil Legrand. Paris, 1892. XI, 390 p.

Цитирани са с. 47, 309 и др.

FORTIA D'URBAN, A. J. F. X . . . Recueil des itenéraires anciens, comprenant l'itinèraire d'Antonin, la table de Peutinger et un choix de périphs grecs, avec dix cartes, dressées par M. le Col. Lapie, publié par M. le Mis de F. d'U. Paris, 1844.

FORTIS, Alberto. Viaggio in Dalmazia. Iter Buda Hadrianopoliu anno MDLIII, exaratum ab A. Verantio. Vol. 1—2. Venezia, 1774.

FROISSART, Jean. Chronicles of England, France, Spain and the adjouining countries . . . Translated . . . by Thomas Johnes . . . To which are prefixed, a life of the auther an essay on his works, and a criticism on his history. Vol. 1—2. London, 1848.

GEORGIOS PACHYMERES. Georgii Pachymeris de Michaele et Andronio Paleologis libri tredecim. Recognovit I. Bekkerus. Vol. 1—2. Bonna, 1835. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae.)

GESTA francorum et aliorum Hierosolymitanorum. Mit Erläuterungen herausg. von H. Hagenmeyer. Heidelberg, 1890. IX, 574 p.

Цитирани са с. 2, 3.

GESTA dei per francos sive Orientalium expeditionum et Regni Francorum Hierosolymitani historia a variis sed illius aevi scriptoribus, litteris commendata. Ed. by J. Bongars. Vol. 1—2. Hanoviae, 1611.

GIBBON, Edward. The history of the decline and fall of the Roman empire. Ed. By Sydney Lee. Vol. 1—7. London, 1905—1906.

Цитирани са Т. 2, с. 141, 183; Т. 3, с. 425, 431; Т. 4, с. 345, 409, 410, 555; Т. 5, с. 182; Т. 6, с. 239, 244; Т. 7, с. 172.

GLADSTONE, William Ewart. Bulgarian horrors and the Question of the East. London, 1876. 64 p.

GLYKAS, Michael. Annales. Recognovit Immanuel Bekkerus. Bonna, 1828. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. XVI.)

GRIFFITHS, John. Travel in Europe, Asia Minor and Arabia. London, 1805, p. 129, 178.

GRIGHO, Abu al—Faraj. Historia compendiosa Dynastiarum, authore Gregorio Abul-Pharajo . . . historiam complectens universalem, a mundo condito, usque ad tempora authoris, res Orientalium accuratissime describens. Arabice edita et Latine versa, ab E. Pocockio. P. 1—3. Oxoniae, 1663.

С. Табаков цитира X династия.

GROTE, George. History of Greece . . . A new ed. Vol. 1—10. London, 1888.

Цитирани са Т. 3, с. 474; Т. 9, с. 14—207, 284.

GUIGNES, Joseph de. Histoire générale des huns, des turcs, des mongols et des autres tartares occidentaux précédée d'une introd . . . Vol. 1—4. Paris, 1756—1758.

GUIZOT, Francois Guillaume. Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis la fondation de la Monarchie française jusqu'au 13-e siècle. Vol. 1—31. Paris, 1823—1835.

Цитирани са Т. 16, с. 54—63, 112; Т. 19, с. 305, 337.

HADSCHI CHALFA, Mustafa Ben Abdalla. Rumeli und Bosna, geographisch beschrieben von . . . Aus dem türk. übers. von Joseph v. Hammer. Wien, 1812.

HAMMER—PURGSTALL, Joseph von. Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft. Wien, 1856, p. 156, 170—178, 180—181.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph von. Geschichte des osmanischen Reiches. 2. verb. Ausg. Bd. 1—10. Wien, 1827—1835.

Цитирани са Т. 1, с. 166—168; Т. 3, с. 951.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph von. Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusgu'à nos jours. Trad. de l'allem. par J. J. Hellert. Vol. 1—18. Paris, 1835—1843.

Цитирани са Т. 1, с. 159, 170, 172, 222, 278, 350, 387—396, 530; Т. 2, с 86, 140, 160, 180, 211, 249, 281; Т. 4, с. 20, 36, 45; Т. 5, с. 15, 18, 118, 120, 126—135, 200, 324, 361, 368, 375; Т. 9, с. 192—195, 235; Т. 13, с. 191; Т. 14, с. 360; Т. 15, с. 172; Т. 17, с. 7, 25.

HEDA, Guilhelmus. Historia episcoporum Trajectensium. — In: Beka

J. de. Historia veterum episcoporum Ultrajectinae sedis . . . Franequera, 1612.

HELLE VON SAMO, A. Die Völker des Osmanischen Reiches. Beiträge für Forderung orientalischer Studien. Wien, 1877, S. 32.

HERTZBERG, Gustav F. Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des Sechszehnten Jarhunderts. Berlin, 1883. 692 S.

HEUSCHLING, Xavier. L'empire de Turquie. Paris, 1860. XV, 476 p.

HEYD, Wilhelm von. Histoire du commerce du Levant au moyen — âge. Ed. fr. refondue et augmentèe par l'auteur. Vol. 1. Leipzig, 1885, p. 530.

HIEROCLES. Hieroclis Synecdemus Accedunt fragmenta apud Constantinum Porphyrogenetum servata et nomina urbium mutata recensuit A. Burckhard. Lipsiae, 1893.

HODGKIN, Thomas. Italy and her invaders. 2. ed. Vol. 1—4. Oxsord, 1880—1899.
Цитиран е Т. 1, с. 269.

HOPF, Carl. Chroniques gréco-romanes inedités ou peu conuse publiées avec notes et tables genéalogiques par C. Hopf. Berlin, 1873.

HORVATH, Mihaly. Geschichte der Ungarn . . . Aus dem ung. Original übers. und mit Anmerkungen des Übersetzers versehen. Bd. 1—2. Pest, 1851—1855.
Цитиран е Т. 1, с. 211—213.

HURMUZAKI, Eudoxiu de. Dokumente privatòre la istoria românilor culese de E. de Hurmuzaki. Supl. I, Vol. 1—6. Bucureşti, 1886—1895.

HÜTZ, Joseph. Beschreibung der Europäischen Türkei. München, 1828.

IOANNES KANTAKUZENUS. Historiarum libri IV. Cura L. Schopeni. T. 1—2. Bonna, 1828—1831. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. 3.)
Цитирани са Т. 1, с. 108, 208, 326; Т. 2, с. 406, 420, 484—487, 530.

IOANNES MALALAS. Chronographia. Ed. L. Dindorf. Bonn, 1831, p. 358.

IŠIRKOV, Anastas T. Südbudgarien. Seine Bodengestaltung. Erzeugnisse, Bevölkerung, Wirtschaft und geistige Kultur. Inaug.-Diss. Leipzig, 1896. VI, 80 p.

JAUBERT, Pierre Amédée E. P. Géographie d'Edrisi traduite de l'arabe en français et accompagnée de notes par P. A. Jaubert. Paris, 1836. (Recueil de voyages et de mémoires publié par la Societé de géographie. Vol. V, VI).

JIREČEK, Constantin J. Die Heerstarasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine hist.-geogr. Studie. Prag, 1877, p. 49, 146, 147, 149—151.

JIREČEK, Constantin, J. Das Fürstenthum Bulgarien. Sein Bodengestaltung, Natur, Bevölkerung . . . und neueste Geschichte. Wien, 1881, S. 508.
Цитирани са посочените томове.

JORDANES. Jordanis de getarum sive gothorum origine et rebus gestis. Recognovit, annotatione critica instruxit et cum varietate lectionis edidit C. A. Closs. Stuttgartiae, 1861.

JUSTINUS, Marcus Junianus. Justi nihistoriarum Philippicarum ex

Trogo Pompeio excerptarum libri XLIV. Ad optimorum librorum fidem accurate editi. Ed. stereotypa. Lipsiae, 1822.

Цитирани са Т. 7, с. 4; Т. 11, с. 1—9.

KANNITZ, Felix Ph. La Bulgarie danubienne et le Balkan. Etudes de voyage. <1860—1880>. Paris, 1882. 355 p.

KANNITZ, Felix Ph. Donau-Bulgarien und der Balkan. Hist.-geogr.-ethnogr. Reisestudien aus den Jahren 1860—1879. 2. neubearb. Aufl. Bd. 1—3. Leipzig, 1882.

Цитиран Т. 3, с. 20, 85.

KEPPEL, G. Narrative of a journey across the Balcan by two passes of Selimno and Pravadi; also of a visit to Azani, and other newly discovered ruins in Asia Minor in the years 1829—30. Vol. 1—2. London, 1831.

Цитиран Т. 2, с. 4.

KIEPERT, Heinrich. Atlas antiquus. Zwölf Karten zur alten Geschichte entworfen und bearb. von H. Kiepert. Berlin, 1902.

KIEPERT, Heinrich. Henrici. Kiepert formae orbis antiqui. Berlin, 1894. С 36 карти с обяснителен текст.

KLIMENT Ohridski. Vita sancti Clementis. Vindobonae, 1847, p. XX, XXIII.

KNOLLES, Richard. The turkist history. Written by R. Knolles and continued by P. Ricaut, to the peace at Carlowitz, in . . . 1699. (The history of the present state of the Ottoman Empire . . by P. Ricaut.). Vol. 1—2. London, 1701.

Цитирани са Т. 1, с. 128; Т. 2, с. 141 и 207.

LAVALLEE, Théophile. Histoire de l'Empire Ottoman depuis les temps anciens jusqu'a nos jours. Paris, 1855, 25—31.

LEBEAU, Charles. Histoire du Bas-Empire. Nouvelle édition . . . corrigée et augmentée d'après les historiens orientaux, par M. de Saint Martin. Vol. 1—21. Paris, 1824—1836.

Цитирани са Т. 6, с. 138; Т. 10, с. 358; Т. 12, с. 63, 360; Т. 18, с. 133.

LEGISLATION ottomane ou recueil des lois réglements ordonnances . . . et autres documents officiels de l'Empire ottoman par Aristarchi Bey. Constantinople, 1874.

LE JEAN, Guillaume. Ethnographie de la Turquie d'Europe. Ethnographie der Europäischen Türkei. Gotha, 1861. 38 p.

LEGRAND, Emile Louis Jean. Cent-dix lettres grecques . . . avec traduction . . . et commentaires par E. Legrand. [s. l.] 1892, p. 47, 309 etc.

LELEWEL, Joachim. Géographie du moyen âge . . . Accompagnée d'atlas et de cartes. Vol. 3, 4. Bruxelles, 1852—1857.

Цитирани са само 3 и 4 том, без конкретни страници.

LE QUIEN, Michel. Oriens christianus in quattour patriarchatus digestus; quo exhibentur ecclesiae, patriarchae, caeterique praesules totius Orientis . . . Opus posthumum. Vol. 1—3. Parisiis, 1740.

Цитиран Т. 1, с. 1217.

LEO Diaconus Caloenses. Historiae libri decem. Ex recensione C. B. Hasii. Lib. 8. Bonna, 1828. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. II).

Цитирана с. 8.

LEUNCLAVIUS, Joannes. Annales sultanorum othomanidarum a Turcis sua lingua scripti: . . . J. Leunclavius . . . latine redditos illustravit et J. Leunclavii Pandectes historiae Turcicae auxit, usque ad annum CI3IↃXXCVIII liber . . . ad illostrandos annales. Francofurdi, 1588. 519 p.

LEUNCLAVIUS, Joannes. Historiae musulmanae turcorum de monumentis ipsorum exscriptae, libri 18. Francofurti, 1591, p. 276.

MACGAHAN, J. A. The turkish atrocities in Bulgaria. Letters . . . London, 1876. 94 p.

MARCELLINUS, Ammianus. A. M. rerum gestarum qui de XXXI. Supersunt libri XVIII., ad optimas editiones collati. Premittitur notitia literara X. C. Chiffletii de A. M. vitae et libris rerum gestarum monobiblion. Biponti, 1786.

MARSIGLI, Luigi Ferdinando. Stato militare dell'Impero ottomano . . . incremento a decremento del medesimo; Opera ornata di travole tagliate in rame. P. 1—2. Haya, 1732.

Цитирана е Ч. 1, с. 19, 27, 96, 134.

MAUNDEVILLE, John. The voyages and travels. London, 1886. 192 p.

MAUNDRELL, Henry. A journey from Aleppo to Jerusalem at Easter. Oxford, 1703.

MAURER, Georg L. von. Geschichte der Städleverfassung in Deutschland. Bd. 1—4. Erlangen, 1869—1871.

MICHAELIS, Acominati. Athenarum Metropolitae panegyricus Isaacio Angelo post Andronicum Comnenum regno pulsum dictus Constantinopoli. Tubingae, 1846.

MICHAUD, Joseph Francois. Bibliothèque des croisades. P. 1—4. Chroniques d'Allemagne et du Nord de l'Europe; Chroniques diverses; Chroniques turques et armeniennes. Paris, 1829.

Цитирана е Ч. 3, с. 4.

MICHAUD, Joseph Francois. Histoire des croisades. Nouvelle ed. revue et augm. Vol. 1—7. Paris, 1819—1822.

Цитиран е Т. 3, с. 324.

MIGNOT, Vincent. The history of the Turkish or Ottoman empire, from its foundation in 1300 to the peace of Belgrade in 1740. Transl. by A. Hawkins. Vol. 1—4. Exeter, 1787.

Цитиран е Т. 2, с. 56—60, 96.

MOLTKE, Helmuth Carl Bernhard von. Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839 . . . 3. Aufl. Berlin, 1877. VI, 431 p.

MOMMSEN, Theodor. Inscriptiones Asiae, Provinciarum Europae Graecarum Illycici Latinae . . . Editit T. M. P. 1—2. Berlin, 1836. (Corpus Inscriptionum Latinarum, Vol. 3).

Цитиран е Т. 3 на серията, с. 992.

MOMMSEN, Theodor. Römische Geschichte 2. Auft. Bd. 3. Berlin, 1857, p. 284.

MORIER, James Justinian. A journey through Persia, Armenis and Asia Minor to Constantinople in the years 1808 and 1809. London, 1812. XVI, 438 p.

MORRIS, Eaward Joy. The Turkish empire; embracing the religion, manners and customs of the people. Transl. from the germ. 2. ed. Philadelphia, 1855, p. 128, 190, 192.

MOURADJA, d'Ohsoon. Tableau général de l'Empire othoman divisé en 2 parties, donc l'une comprend la législation mahométane; l'autre l'histoire de l'Empire othoman. Vol. 1—7. Paris, 1788—1824.

Цитирани са Т. 4, с. 49, 50, 275—343; Т. 7, с. 18, 378—379.

MULLER, Joseph. Albanien, Rumelien und die österreichisch-montenegrische Grenze. Prag, 1844.

MUHAMMAD IBN MUHAMMAD, AL-IDRISI. Geographia Nubiensis. Id est accuratissima totius orbis in septem climata divisi descriptio . . . Paris, 1619.

MUHAMMAD IV. Histoire de Mahomet IV depossedé. Amsterdam, 1688, p. 18, 104.

MUNTANER, Ramon. Cronache Catalane del secolo XIII e XIV, una di R. Muntaner, l'altra di B. d'Eascolt. Prima raduzione italiana di F. Moise, con note, studj e documenti. P. 1—2. Firenze, 1844.

MUSACHI, Constantino. Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi. — In: Hopf, Carl. Chroniques gréco-romanes ineditées ou peu connues publiées avec notes et tables généaligiques par C. Hopf. Berlin, 1873, p. 365.

MUSTAFA NAIM [Naima]. Annals of the Turkish empire from the 1591 to 1659 of the Christian era. Transl. from the turkish by C. Fraser. Vol. 1. London, 1842.

A NEW survey of the Turkish empire and government; in a brief history deduced to this present time, and the reign of Mahomet the IV . . . With their laws, religion and custums. P. 1—2. 2. ed. London, 1663.

Цитирани са Т. 1, с. 11—72; Т. 2, с. 28—30.

NICETAS ACOMINATUS CHONIATES. Nicetae Choniatae Historia. Ex recensione Immanuelis Bekkeri: [With the latin version of H. Wolfius]. Bonna, 1835. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. XXIV.)

Цитирани са с. 518, 528.

NIEBUHR, Barthold Georg. Lectures on ancietn ethnogrphy and geography. Transl. from the germ. ed. Vol. 1. London, 1853, p. 243.

NIKEPHOROS GREGORAS. Nicephori Gregorae Byzantina historia Graece et Latine cum annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capperonnerii. Cura Ludovici Schopeni. Vol. 1—2. Bonna, 1829—1830. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae.)

NIKEPHOROS GREGORAS. Nicephori Gregorae Historiae Byzantinae libri postremi ab Immanuele Bekkero nunc primum ed. Bonna, 1855. VIII, 587 S. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae).

OLIVER et BOYD. Oliver and Boyd's pronouncing gazetteer of the world descriptive and statistical with ethymological notices. Edinburg, 1880.

ORBINI, Mauro. Il regno de gli slavi hoggi . . . detti schianovi. Historia nella quale si vede l'origine . . . il progresso dell'imperio loro. Pesaro, 1601, p. 458, 469, 472, 473.

ORTELIUS, Abraham. Parergi Orteliani tabulae aliqout. — In: Bertius, Petrus. Theatri geographiae veteris. Vol. 2. Amsterdam, 1619.

OTTO I. Ottonis et Rahewini gesta Frederici I. Imperatoris. Ed. altera. Recensuit G. Waitz. Hannoverae, 1884. XXI, 305 p.

PARISOT, Valentin. Cantacusène, homme d'état et historien, ou examen critique comparatif des mémoires de l'Empereur Jean Cantacuzène et des sources contemporaines, et notament des 30 livres dont 14 inédits de l'Histoire Byzantine de Nicéph Grégoras, qui contrôlent les Mémoires de Cantacuzène. Thèse . . . Paris, 1845, p. 92, 168—201.

PAULUS, Diaconus. Historia langobardorum edentibus L. Bethmann et G. Waitz. Epitomae ex Pauli historia factae. Berolini, 1878. (Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum langobardicarum et italiacarum saec. VI—IX.)

THE PEOPLE of Turkey; twenty years' residence among bulgarians, greeks, albanians, turks and armenians. By a consul's daughter and wife. Ed. St. L. Poole. Vol 1. London, 1878, p. 159, 160.

PETITOT, Claude Bernard. Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis le règne de Philippe Auguste . . . jusqu'à 1763. Avec des notices sur chaque auteur. T. 1. Paris, 1819, p. 448.

PEUTINGER, Conrad. Peutingeriana tabula itineraria . . . nunc primum arte photographica expressa. Vindobonae, 1888.

PHILA, Mannueles. M. Philae Carmina graeca, maximam partem . . . nunc primum in lucem producta. Lipsiae, 1768.

PHRANTZES, Georgios. Anales G. Phrantzae. Ex reconsione I. Bekkeri. Bonnae, 1828. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae, P. 23).

POLO, Marco. I viaggi di Marco Polo Veneziano, tradotti per la prima volta dall'originale francese di Rusticiano di Pisa e corredati d'illustrazioni e di documenti da V. Lazari. Venezia, 1847.

POUQUEVILLE, François Charles Hugues Laurent. Voyage de la Grèce . . . orné de figurae et . . . de cartes géogaphiques par M. Barbier du Bocago. Vol. 1—6. Paris, 1826—1827.

Цитиран е Т. 3.

POUQUEVILLE, François Charles Hugues Laurent. Voyage en Morée à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Othoman pendant les annés 1798—1801. Enrichi d'un précis historique et géographique sur l'ancienne Empire et de cartes dresséca par M. Barbié du Bocago. Vol. 1—3. Paris, 1805.

Цитиран Т. 3, с. 49.

LE PREMIER annuaire impérial de l'Empire Ottoman . . . traduit du turk . . . par T. X. Bianchi. Paris, 1848, p. 35, 36.

Цитира се под името на преводача.

PROCOPIUS CAESARIENSIS. De aedificiis. Bonn, 1838, p. 11, 304.

PROCOPIUS CAESARIENSIS. Procopii Caesariensis de rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII, una cum aliis mediorum temporum historicis. [Translated by C. Persona and by R. Maffeus Volaterranus]. P. 1—2. Basileae, 1531. fol.

PROCOPIUS CAESARIENSIS. De bello gothorum. Per C. Persona traductus. Romae, 1506. fol.

PTOLEMAEUS, Claudius. Claudii Ptolemaei geographia. Ed. C. F. A. Nobbe. Ed. stereo. Vol. 1—3. Lipsia, 1843—1845.

RAMSAY, William M. The histrorical geography of Asia Minor. London, 1890, p. 353.

RANNUSIO, Paolo. Della guerra di Constantinopoli per la restituzione de gl' imperatori Comneni fatta da sig. Venetiani et francesi l'anno 1204 libri sei (tratti da' commentarii francesi del G. di Villarduino. Transl. from the lat. of P. Rannusio by G. Rannusio. Venetia, 1604, p. 143, 181.

RAUMER, F. von. Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit. In 6 Bänden. 2. verb. und verm. Aufl. Bd. 1. Leipzig, 1840. XVIII, 596 p. 1 tabl.

RECUEIL de divers voyages curieux, faits en Tartarie, en Perse et ailleurs. On a mis au devant le traité de la navigation [by P. Bergeron]. Vol. 1. Leide, 1729, 9—11.

RECUEIL de voyages et de mémoires publié par la Societé de géographie. Vol. 1—7. Paris, 1824—1836.

RESUME de l'histoire des traditions morales . . . chez divers peuples. . . 2. ed. Par M. de S*** Paris, 1827, p. 255.

RELATIONE distinta della memorabile sollenatione delle militie ottomane contro il primo visir e della depositione del Sultan Mehmet IV et esaltatione a trone di Solimano suo frattelo etc. Bologna, 1688.

ROBERT, de Clari. Li estoires de chiaus qui conquistent Constantinoble. Ed. by Count Paul E. D. Riant. [1868], p. 51.

ROESLER, Robert. Rõmanische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rõmaniens. Leipzig, 1871. X, 363 p.

ROSEN. G. Geschichte der Türkei von dem Siege der Roform im Jahre 1826 bis zum im Pariser Tractat vom Jahre 1856. Bd. I. Von der Vertilgung der Janitscharen bis zum Tode Machmuds II. Leipzig, 1866. XII, 303 p.

RUDTORFFER, Franz von. Géographie militaire de l'Italie d'après le colonel Rudtorffer et L. A. Unger, avec une carte. Paris, 1848.

RUSSELL, Frank S. Russian wars with Turkey. London, 1877, 277—280.

RUSSES et turcs. La guerre d'Orient. Vol. 2. Paris, 1878, p. 878.

Съдържа препеч. статия на д-р Д. Минков от Дейли Нюс.

RYCAUT, Paul. The history of the present state of the Ottoman empire. 5. ed. corr. et enlarged by the author. London, 1682, p. 15, 20, 106, 323, 340.

RYCAUT, Paul. The present state of the greek and armenian churches. London, 1679, p. 86—89, 240—244.

SA'D AL-DIN IBN HASANJAN. Chronica dell'origine e progressidella casa ottomana composta da Saidino Turco in lingua turca . . . Trad. da V. Bratutti. P. 1 . Vienna, 1649, p. 325 и др.

ŠAFARIK, P. J. Památky. Drevniho pisemnictvi Jihoslovanův. Sebral a vydal. P. J. Š. Vyd. 2. rpozustalosti Šafarikovy rozmnozené upravil J. Jireček. Praze, 1873.

ŠAFARIK, P. J. Památky hlaholského pisemnictvi. Vydal. Safarik. Praze, 1853. IX, 100 p.

ŠAFARIK, Pavel J. P. J. Schafariks Slavische Alterthümer. Deutsch von Mosig von Achrenfeld. Bd. 1—2. Leipzig, 1843—1844.

ŠAFARIK, Pavel Josef. Slowanské starožitnosti. T. 1—2. Praze, 1837.

SANSOVINO, Francesco. Historia universale dell'origine et imperio de'turchi di nuovo ampliata . . . Another ed. Venetia, 1600, p. 16, 31, 32, 187, 486.

SCHILTBERGER, Johannes. The Bondage and travels of J. Schiltberger . . . in Europe, Asia and Africa 1396—1427. Transl. from the Heidelberg ms edited . . . by K. F. Neumann, by. . . . J. B. Telfer. London, 1879.

SCHLUMBERGER, Gustave L. L'èpopée byzantine à la fin du dixième siècle. P. 1—2. Paris, 1896—1900.

SCHLUMBERGER, Gustave L. Expédition des „Almugavares“ ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311 . . . Ouvrage accompagné d'une carte. Paris, 1902. III, 396 p.

SESTINI, Domenico. Viaggio da Constantinopoli a Bassora, fatto dal abate Domenico Sestini, accademico Etrusco. S. 1., 1786. VIII, 265 p.

SLADE, Adolphus. Records of travels in Turkey, Greece etc. and of a cruse in the Black sea with the capitan Pasha in the years 1829, 1830 and 1831. Vol. 1—2. London, 1833.

SOFRONIJ VRAČANSKI. La Bulgarie à la fin du XVIII-e siècle. Mémoires de . . . trad. sur le texte original bulg. par L. Leger. Paris, 1883. (Ecole spécial des langues orientales vivantes. Mélanges orientaux).

Цитирана е с. 392 под името на Луи Леже.

SCHLUMBERGER, Gustave L. Un Empereur byzantin au dixième siècle, Nicéphore Phocas. Ouvrage illustré, etc. Paris, 1890, 326—333.

STRABO. Strabonis rerum geographicarum libri XVIII. T. 7. Lipsiae, 1818.

STRITTERIUS, Johannes Gotthilf. Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Moeotidem, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad Septentriones incolentium, e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae. Vol. 1—4. Petropoli, 1771—1779.

Цитирани са Т. 1; с. 112, 341, 576, 690; Т. 2; с. 63, 350, 508, 817, 837, 884, 885; Т.3; с. 238, 798—806, 851, 853, 926, 973, 978, 1104; Т. 4; с. 152, 349—351, 532.

SUIDAS. Suidae lexicon graece et latine. Ad fidem optimorum librorum exactum, post T. Gaisfordum recensuit, et annotatione critica instruxit G. Bernhardy. Vol. 1—2. Halis et Brunsvigae, 1853.

SYNVET, A. Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et dénombrement de la population grecque de l'Empire ottoman. Paris, 1877.

SZALAY, Laszló. Geschichte ungarns. Deut. von H. Wögerer. Bd. I—2. Pest, 1866.

Цитиран е Т. 2, с. 275.

TAGENO. Clarissimo . . . Domino Arionisto . . . dedicatum. Expeditio asiatica aduersus turcas et saracenos imperatoris Friderici Primi . . . Tageno Decanus Bathauẽsis, qui huic expeditiõi interfuit scripsit. [S. 1.], 1522.

THEOPHANES. Chronographia. Ex incensione Joannis Classeni. Vol. 1—2. Praecedit Anastasii Bibliothecarii Historia ecclesiastica. Ex recensione Imm. Bekkeri. Bonna, 1839—1841. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. P. XXVI).

THEOPHANES. Chronographia. Rec. C. de Boor. Vol. 1—2. Lipsia, 1883—1885.

1. Textum grecum continens. 1883. VIII, 503 p.

2. Theophanis vitas Anastasii bibliothecarii historiam tripertitiam dissertationem de codicibus operis Theophanei indices continens. 1885. 788 p.

THEOPHYLACTOS SIMOCATTES. Historiarum libri octo. Recognovit Immanuel Bekkerus. T. 2. Bonna, 1834, p. 4 17. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae P. XI).

THIELEN, Maximilian Friedrich. Die Europäische Turkey. Ein Handwörterbuch für Leitungsleser. Wien, 1828, S. 120.

THORNTON, Thomas. The present state of Turkey . . . Together with the geogr., polit. and civil state of the principalities Moldavia and Wallachia. 2. ed. Vol. 1—2. London, 1809.

Цитиран е Т. 1, с. 155, 156, 164.

THUNMANN, Johann. Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Th. 1. Leipzig, 1774. 406 S.

THURÓCZI, Janos. Chronica Hungarorum ob origine gents . . . ad annum MCCCCLXIV. — In: Schwandtner, Johann G. Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini partim primum extenbris eruti . . . Vol. 3. Vindobonae, 1748, p. 191.

TODERINI, Giovanni B. Letteratura turchesca dell'Abate Giambatista Toderini. Vol. 1—3. Venezia, 1787.

TOULA, Franz. Geologische Untersuchungen im östlichen Balkan und in den angrenzenden Gebieten. Wien, 1890.

TUMA, Anton. Die östliche Balkan-Halbinsel militär-geographisch, statistisch und kriegs-historisch dargestellt. Wien, 1886, 1—3.

UNGEWITTER, F. H. Die Türkei in der Gegenwart, Zukunft und Vergangenheit, oder ausführliche geogr . . . Darstellung des türk. Reiches, nebst einer vollständigen . . . Typographie der europ. und asiat. Türkei. Erlangen, 1854, 190—191.

VERANTIUS, Antonius. Iter Buda Hadrianopolim anno 1553 exaratum ab A. V. . . . nunc primum in lucem editum [by A. Fortis]. Venetiis, 1774.

VETERA monumenta slavorum meridionalium. Historiam illustrantia maximam partem mondum ed. extabulariis Vaticanis deprompta collecta ac ser. chronol. disposita ab Augustino Theiner. T. 1. Ab Innocentio PP III usque ad Paulum PP III 1198—1549. Romae, 1863, p. 15.

WACHSMUTH, Ernst Wilhelm Gottler. Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates. 2. Ausg. Bd. 1. Halle, 1846, S. 316, 317.

WALSH, Robert. Narrative of a journey from Constantinople to England. London, 1828. IV, 415 p. 5 л. ил. 1 факс.

WESSELINGIUS, Petrus. Vetera romanorum itineraria; sive Antonini Augusti itinerarium cum intergis Jos. Simleri, Hieronymi Suritae et And. Schotti notis; itineratium Hierosolymitanum; et Hieroclis grammatici syne-

cdemus; curante P. Wesselingio qui et suas addidit adnotationes. Amstelaedami, 1735, p. 635, 636.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. The cronicle of G. de Villehardouin ... conserning the conquest of Constantinople by the french and venetians anno MCCIV. Transl. by T. Smith. London, 1829, p. 194.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. De la conqueste de Constantinople par Joffroi de Villehardouin et Henri de Valenciennes. Ed. faite sur des manuscripts nouvellement reconnus et accompagnée de notes et commentaires par P. Paris. Paris, 1838, p. 147, 325.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. La conquête de Constantinople par G. de Villehardouin avec la continuation de Henri de Valenciennes. Texte original accompagné d'une trad. par M. N. de Wailly. 2. ed. Paris, 1874, p. 266.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. La conquête de Constantinople. Texte et trad. nouvelle. Avec notice, notes et glossaire par E. Bouchet. Vol. 1—2. Paris, 1891.

Цитирани са Т. 1, с. 318, 354; Т. 2, с. 271, 352.

VILLEHARDOUIN, Geoffroi de. Die Eroberung von Constantinopel i. J. 1204. Aus dem altfranzösischen des G. v. Villehardouin unter Ergänzung aus anderen zeitgenössischen Quellen für Volk und Jugend von B. Todt ... Halle, 1878.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs françois. [Ed. by Ch. du Fresne du Cange]. Vol. 1—2. Paris, 1657.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. L'histoire ou Chronique du G. de Villehardouin... contenant la conqueste de l'Empire de Constantinople faicte par le barons françois ... l'an 1204. Ensemble la description de la prinse de Constantinople extraicte de la fin des Annales de Nicète Choniates ... P. 1—2. Lyon, 1601.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de. L'histoire de Geoffroy de Villehardouin ... de la conqueste de Constantinople par les barons français associez aux venitiens l'an 1204, d'une costé en son vieil langage; et de l'autre en un plus moderne et intelligigible. Par Blaise de Vigenere. Paris, 1584.

WRANGEL, Carl Gustav Otto Christian. Från civilisationens uttkanter. Skizzer från Balkanhalfän. Stockholm, 1885. 259 p.

WRIGHT, Thomas. Early travels in Palestine, comprising the narratives of Arcult, Willibald, Bernard, Saewulf, Sigurd, Benjamin of Tudelasir John Maundeville, De la Brocquière and Maundrell. Ed. by Th. Wright. London, 1848. (Bohn's Antiquarian library).

XENOPHON. Monastery of at Xenophon, on mount Athos. Actes de Xenophon. Actes de l'Athos. I. Publiés par George, saint and Martyr. Louis Petit. Спб., 1903. 113 p.

XENOPHON, Monastery of called Zographos, on Mount Athos. Actes de Zographon. Actes de l'Athos IV. Publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev. Спб. 1907. 213 p.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm. Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Vom Anfange ... bis zum Frieden mit Russland zu Bucharest im Jahre 1812. Bd. 1. Gotha, 1829, S. 165, 226.

ZONARAS, Joannes. Y. Zonarae et Photij Lexica ex condicibus manuscriptis nunc primum editi observationibus illustrata et indicibus instructa. Vol. 3. Lipsiae, 1808, p. 24.

ZONARAS, Joannes. La prima-terza parte dell'historie di G. Z. . . tradotta from the greek da L. Dolce et nuovamente ristampata et riscontrata co' testi greci et migliorata da A. Ferentilli. Another ed. P. 2. Venetia, 1572, p. 135.

ZOSIMUS. Zosimi . . . Historia nova. Ed. L. Mendelssohn. Lipsiae, 1887.

МАТЕРИАЛИ, ПОМЕСТЕНИ В ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

БЪЧВАРОВ, Тодор И. Сини камъни. [Впечатления]. — Родина, 5, 1903, № 6—7, 169—175.

Авт. подписан с иниц. Т. И. Б-ов.

ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В. Г. Византия и печенеги (1048—1094). — Журнал Мин. нар. просв., 1873, ч. 164.

ГИЛФЕРДИНГ, А. Стари поселения славенски на гръцката земя. — Български книжици, 3. май 1860, ч. 2, № 1, с. 19.

На стр 132 авт. у Симеон Табаков под линия е Хилфердинг.

ДИМОВ, Д. Старини в околността на гр. Сливен. — Радикал, Сливен, 2, 1909, № 54, с. 4.

ДРИНОВ, Марин. Историческо осветление върху статистиката на народностите в източната част на Българското княжество. — Период. сп. на Бълг. книж. д-во, 1884, № 7, с. 3.

ЗЛАТАРСКИ, В. Н. Известията на българите в хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. — Министерски сборник, 24, 1909, № 6, 1—161. (Дял I).

ИРЕЧЕК, Константин. Няколко бележки върху остатоците от печенези, кумани, както и върху тъй наречените гагаузи и сургучи в днешна България. Прев от нем. — Период. сп. на Бълг. книж. д-во, 1890, № 32 и 33, с. 213.

ИРЕЧЕК, Константин. Приложения към антическата география и епиграфика на България и Румелия. — Период. сп. на Бълг. книж. д-во, 1882, № 2, с. 51.

ЙОРДАНОВ, В. Aldolf Strausz. Bulgarische Volksdichtungen. Wien, 1895. [Рецензия]. — Период. сп. на Бълг. книж. д-во 1899, № 58, с. 641.

КУЛАКОВСКИЙ, Юлиан. Ещо къ вопросу о Вичине. — Виз. временник, 5, 1898, с. 394.

С. Табаков споменава Francesco Pegolotti Balducci.

МАКУШЕВ, Викентий В. История болгар в труде К. Иречка. [Рецензия]. — Журнал Мин. нар. просв., 1878, ч. 196, 239—296; ч. 197, 52—109.

МАТОВ, Д. Adolf Strausz. Bulgarische Volksdichtungen. Ubers. mit

Einl. und Anmerk. versehen. Wien, 1895. [Рецензия]. — Министерски сборник, 12, 1895, с. 3. (Книж. отдел).

МИТРЕСКУ, Филотея Т. Произхождението и историята на гр. Novae (Свищов). Прев. от книгата на авт. Istoria legiunei I Italice şi a oraşului Novae (Sistov). — Период. сп. на Бълг. книж. д-во. № 7, 1890, кн. 34, с. 475.

На стр. 41 авт. е Minescu.

МИХАЙЛОВ, Юрдан. Описание на градът Сливен. — Народний глас, Пловдив, 5, 1883, № 395—404.

НОВАКОВИЋ, Стојан. Српске области X и XII века. — Гласник Друштва србске словестности, 48, 1880, с. 6, 8—68.

О ОСНОВАНЮ Блъгарскогъ Патріяршества. Из „Зборника“ [на Й. х. Константинов]. — Гласник Друштва србске словесности, 7, 1855, 174—177.

ПАНАЙОТОВ, Д. Народни песни от Сливенско. Записал . . . — Министерски сборник, 22—23, 1906—1907, с. 50 (Дял I).

ПОПОВИЋ, Іоанн. С. Стање србсконародног музеум. — Гласник Друштва србске словесности, 1, 1847, с. 166.

ПОСЛЕДНИТЕ страници от българската история. — Български книжици, 1, март 1858, ч. 1, № 1, с. 141.

ПРОХАЗКА, Ф. В преславския дворец. Ист. повест. — Бълг. преглед, 1, 1893, № 2, с. 14.

ПУЛЯКОВ, Христо В. Копривщица. Географическо прегледуване за село Копривщица. — Български книжици, 3, авг. 1860, ч. 2, № 2, с. 263.

СЫРКУ, Полихроний А. Поездка въ Румелию. Соч. архим. Антонина. Крит. и библиогр. заметки. — Журнал Мин. нар. просв., 1880, ч. 209, с. 387.

СКОЛЬКОВСКИЙ, А. История Новороссийского края. — Период. сп. на Бълг. книж. д—во, 1892, № 39, с. 385, под линия.

СЛАВЕЙКОВ, Петко Р. Четири памятника. — Български книжици, 2 юли, 1859, ч. 2, № 1, с. 414.

СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ. Житие и страдание грешнаго Софрония. (Публикувано от В. Друмев). — Период. сп. на Бълг. книж. д-во, 1872, № 5—6, с. 3.

СТОЯНОВ, В. Д. Български стар ръкописен паметник от XIV век. — Период. сп. на Бълг. книж. д-во, 1887, № 21 и 22, с. 267.

ТАБАКОВ, Симеон. Бележки за караманлиите и тяхната литература. — Изв. на Ист. д-во, 1905, № 1, 131—196.

ТАБАКОВ, Симеон. Бележки за Югоизточна България през епохата на Тертеровци. — Период. сп. на Бълг. книж. д-во, 1908, № 69, 621—639.

ТРИ писма налазећа се у архиви Министерства спольашних послова у Москви. — Гласник Друштва србске словесности, 15, 1862, с. 264.

УСПЕНСКИЙ, Ф. О некоторых славянских и по славянски писанных рукописях, хранящихся в Лондоне и Оксфорде. — Журнал Мин. нар. просв., 1878, ч. 199, с. 5, 17—21.

ШАФАРИК, И. А. Северяните и Береговский проход. — Бълг сборка, 1, 1894, № 8, с. 624.

ШАФАРИК, Ф. А. Живот деспота Стефана Лазаревића, великог кнеза српског. По одеском рукопису за штампу спремио Шафарик. — Гласник Друштва србске словесности, 28, 1870, с. 412.

ШАФАРИК, Я. Обяснявающе приметке къ хрисовули Душановой. — Гласник Друштва србске словесности, 15, 1862, с. 316.

ШАФАРИК, Янко. Србски исторјйски споменици Млетачког архива. Преписао . . . — Гласник Друштва србске словесности, 15, 1862, с. 159.

ШИШМАНОВ, Иван Д. Стари пътувания през България в посока на римския военен път от Белград за Цариград: IV. Павел Тафернер; VI. Граф Фериер де Совбёф. — Министерски сборник, 4, 1891, с. 468, 480 (Дял I).

ШКОРПИЛ, К. и Х. Шкорпил. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. <Археол. изследвания>. — Министерски сборник, 4, 1891, 102—107, 122, 123 (Дял I).

ЩРАУС, А. Емерих фон Фривалдски върху флората и фауната на България и на Балканския полуостров. [Прев. Ст. Георгиев]. — Министерски сборник, 8, 1892, с. 315 (Дял I); 14, 1897, с. 86 (Дял I).

BOGDAN, Joan. Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung. Bulg. Chronik von 1296—1413. — Archiv für slav. Phil., Berlin, 13, 1891, S. 527, 528.

JAGIĆ, V. Neuentdeckte Quelle der Fabel von Istok. Upravda u. a. von . . . Archiv für slav. Phil., Berlin, 11, 1888, 300—304.

JIREČEK, Constantin. Zur Würdigung der neuentdeckten bulgar. Chronik.—Archiv für slav. Phil., Berlin, 14, 1892, S. 260, 263, 265.

TOMASCHEK, Wilhelm. Die alten thraker. Eine etnolog. Untersuchung.— Sitzungsberichte der kaiserl. Akad. der Wiss., Wien, Philos.—hist. Klasse. Bd. 128, 1893.

TOMASCHEK, Wilhelm. Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter. — Sitzungsberichte der Kaiserl. Akad. Wiss., Wien, Philos.—hist. Klasse. Bd. 124, 1891, S. 5.

TOMASCHEK, Wilhelm. Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Araber Idrisis. — Sitzungsberichte der kaiserl. Akad. der Wiss., Wien, Philos.-hist. Klasse. Bd. 113, 1886, 285—373.

РЕЧНИЦИ И ЕНЦИКЛОПЕДИИ

BLACKIE'S modern cyclopedia of universal information. A handy book of reference on all subjects. With numerous pictoral illustrations and a series of maps. Ed. by C. Annandall. Vol. 1—8. London, 1889—1890.

Цитиран Т. 8.

BOUILLET, Marie Nicolas. Dictionaire universel d'histoire de géographie. 31. ed.. Paris, 1901.

THE CENTURY cyclopedia of names. London, 1895. p. 938.

CHISHOLM, George Goudie. Longman's Gazetteer of the World. Ed. by G. G. Chisholm. London, 1902.

ENCYCLOPEDIA BRITANICA. Vol. 20. Edinburgh, 1860.

THE ENCYCLOPEDIA BRITANICA. Vol. 22. Edinburgh, 1887, p. 160.

The new volumes of ENCICLOPEDIA BRITANICA . . . Vol. 32. Edinburgh—London, 1902, p. 648.

ERSCH, Johann Samuel and Johann Gruber. Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in Alphabetischer Folge von genannten Schriftstelern bearbeitet. Sec. 1—3. Leipzig. 1818—1889.

Цитиран е Т. 1, ч. 85, 86, от 1867—1868.

LA GRANDE encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts . . . Vol. 30. Paris [S. a.]. p. 107.

JOHNSTON, Alexander Keith. A general dictionary of geography. London, 1877.

JOHNSTON, Alexander Keith. Index geographicus being a list alphabetically arranged of the principal places on the globe, with the countries . . . in which they are situated and their latitudes and longitudes. Edinburg—London, 1864. p. 544.

LANGLOIS, Hyacinthe. Dictionaire universel et complet de géographie moderne. Vol. 4. Paris, 1838. p. 1136.

LAROUSSE, P. Nouveau Larousse illustrée. Dictionaire univers. encycloped. publ. sous la dir. de C. Augé. Vol. 7. Paris, [S. a.]. p. 720.

LIPPINCOTT, J. B. Lippincott's New gazetteer. A complete pronouncing gazetteer or geographical dictionary of the world. London, 1906.

MARQUARD, Joachim et Theodor Mommsen. Handbuch der römischen Alterthümer. 2. Aufl. Bd. 1. Leipzig, 1876, S. 240.

MELLADO, Francisco de Paula. Diccionario universal de historia y de geografia. Por F. de P. Mellado etc. Vol. 7. Madrid, 1848.

MOSTPAS, C. Dictionnaire géographique de l'Empire ottoman. St. Petersburg, 1873.

PAPE, W. Handwörterbuch der griechischen Sprache. Bd. 3. Wörterbuch der griechischen Eigennamen. 3. Aufl. neuberb. Braunschweig, 1888.

PAULY, A. F. von. Real-Encyclopädie der klassischen Alterthumswissenschaft. Bd. 1. Stuttgart, 1839.

PIERER, Henrich August. Pierer's universal — Conversation — Lexikon. 6. Aufl. Bd. 1. Leipzig, 1877, p. 49.

RITTER, Carl. Ritter's geographisch-statistisches Lexikon über die Erdtheile, Länder, Meere. 5. umgearbeitete Aufl. Bd. 1—2. Leipzig, 1864—1865.

A STANDARD dictionary of the English language ... containing also an appendix of proper names ... London, 1905. 921 p.

STANFORD, Charles Villers. Stanford's compendium of geography and travel ... With ethnol. appendix. 5. ed. T. 9. London, 1899, p. 191, 263.

WRIGHT, Thomas. The universal pronouncing dictionary and general expositor of the english language. T. 5, London, New York, 1856, p. 392.

ПОКАЗАЛЦИ

В редовния текст и забележките в труда на Табаков се срещат многобройни имена и варианти от тях на няколко езика. За да не стане претрупване и повторение, от имената на латиница и гръцки език са посочени само онези, за които в текста няма български вариант. За улеснение на масовия читател повечето от имената на чужди езици чрез препратки са посочени в българските показалци. В показалците са включени имената от текста на Табаков и бележките. Названията на аязми, манастири, скитове и църкви, както и на джамиите, махалите, улиците и училищата в Сливен са посочени при родовото понятие. Названията на обществени и частни сгради, чешми, мостове, площади и др. ориентири са посочени при съответните селища. Вместо името на Сливен, което се среща почти на всяка страница, в края на географския показалец са дадени всички варианти на неговото име, които се срещат в текста. Някои от имената са осъвременени или поправени. С редовни букви са обозначени остарелите названия и варианти на имената. Чрез препратки за същите с главни букви са дадени съвременните или приетите в научната литература названия.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА

Съкращения: библ. = библиографски; автори на пътеписи, съчинения, изследвания, коментатори, издатели; бълг. = български; вж. = виж, вижте; виз. = византийски; имп. = император; с. = село; р. = роден; кн. = княз.

А

АБДИ, османски историк — 340.
Абогавич, Михаил — вж. Махмуд паша.
АБУЛ ФАРАДЖ, Григо, сирийски писател — 165.
АВГУСТ, римски имп. — 456.
АВРАМ, заселен в Сливен евреин — 306.
АВРАМОВ, В., библ. — 494.
АВРЕЛИАН, римски имп. — 33.
АДАЛБЕРТ от Чехия, рицар — 214.
АДЖЕМА, фамилно прозвище в Сливен — 308.
АДЖЕМА, Никола, хайдутин, р. в Сливен — 291.
АДРИАН, римски имп. — 40, 53, 456.
АДЪРМЕН, библ. — 129.
АЙШЕ ХАТУН, епоним на махала в Сливен — 268, 376.
АЙЯ ЕФЕНДИ, кадъаскер — 353.

АКАМИР, славянски вожд — 94.
Акоминат, Никита — вж. Хониат, Н.
АКРОПОЛИТ, Георги, виз. летописец — 85, 89, 126, 129, 179.
АЛБЕРТ АКВЕНСКИ, западен средновековен летописец — 116, 494.
АЛБМЕРЛ, английски херцог — 387.
Алеко паша — вж. Богориди, А.
АЛЕКСАНДРИЯ, свещеник в Сливен — 315.
Александър, бълг. цар — вж. Иван Александър.
АЛЕКСАНДЪР III Велики, македонски цар — 32, 36, 37, 44, 48, 272, 517.
АЛЕКСАНДЪР, епископ на Диоспол — 140.
АЛЕКСАНДЪР, син на Иван Шишман — 234, 244, 277.
Александър Йосифович — вж. Дюхамел, А. Й.
АЛЕКСАНДЪР НЕВСКИ, руски кн. — 153.
АЛЕКСИЙ I Комнин, виз. имп. — 87, 99—101, 110, 123, 257, 494.
АЛЕКСИ СЛАВ, бълг. феодален владетел — 137, 138.
АЛИ БЕЙ, земевладелец в с. Мечкарево — 450.
АЛИ БЕЙ, османски военачалник в Мала Азия — 244.
АЛИ ЕФЕНДИ, кадия в Сливен — 454, 515.
АЛИ ПАША, османски военачалник — 206, 220—223, 226, 416.
АЛИ ПАША Янински, феодал, сепаратист — 113, 220, 234, 251, 276, 325, 375.
АЛП-АРСЛАН, селджукски султан — 200.
АМАДЕЙ VI, савойски граф — 189, 195, 206, 208—215, 217, 220, 245.
Амарат, Аморат — вж. Мурад I.
АМИАН МАРЦЕЛИН (Марцелинус), римски писател — 35, 40, 45, 52, 56.
АНА-НЕДА, българска царица — 498.
АНА Палеолог, виз. императрица, майка на Йоан V — 185, 186.
АНАКСИМЕН, старогръцки писател — 44.
Анастас, х. — вж. Хаджикондев, А.
АНАСТАСИЙ I, виз. имп. — 60, 76, 490.
АНАСТАСИЙ II, виз. имп. — 92.
АНАСТАСИЙ БИБЛИОТЕКАР, западен писател — 70.
АНВИЛ, д', библ. — 85, 198.
Андрагаст — вж. Ардагаст.
АНГЕЛОВ, Димитър, бълг. историк — 490, 491, 493, 495—500.
АНГЕЛОВ, Петър Д., бълг. историк — 10, 487, 491, 495, 498, 500.
АНДОН, чорбаджия в Сливен — 358, 367.
АНДРЕЕВ, Михаил, библ. — 496.
АНДРОНИК I Комнин, виз. имп. — 119.
АНДРОНИК II СТАРИ, виз. имп. — 167—172, 175—179, 190.
АНДРОНИК III МЛАДИ, виз. имп. — 178—183, 188, 190, 194, 217.
АНИКСИМЕН, старогръцки писател — вж. Анаксимен.
Анна, Анна Комнина — вж. Комнина, А.
АННА САВОЙСКА Палеолог, виз. имп. — 185, 186.
АНСБЕРТ, австрийски историк, кръстоносец — 122—125, 130.
АНТИОХ III (Антиохус), сирийски селевкидски цар — 88.
АНТОНИЙ, руски архимандрит — 52, 466.
АНТОНИН ПИЙ, римски имп. — 139, 456.

АПОЛОН, гръцки бог — 32, 47, 51, 464.
АПРИЛОВ, Васил, възрожденски деятел — 247, 375, 380, 408, 409, 412.
АРАБООЛУ, деребей в с. Черкешли (Славянци) — 469.
АРГИРОВ, Стоян, библ. — 511.
АРДАБУР, вожд — 76.
АРДАГАСТ (Андрагаст), славянски вожд — 63, 66.
АРИАН, Флавий, римски писател — 36.
АРИСТАРХИ БЕЙ (Александрос), грък, турски сановник — 359.
АРИФ АГА, жител на Сливен — 259, 296.
АРИФ АГА, земевладелец в с. Демирдилии (Камен) — 430.
АРМАНИТ, вожд — 136.
АРНАУДОВ, Димитър, търговец в Сливен — 377.
АРНАУДОВ, Христо, търговец, турски държавен служител — 359.
АРСЕНЕВИ, Арсеновци, фамилия в Сливен — 116, 315.
АСЕН I (Красианус), бълг. цар — 22, 115—121, 123—125, 138, 139, 147, 311, 409, 494, 495.
Асен II — вж. Иван Асен II.
Асен III — вж. Иван Асен III.
АСЕН, Андроник, виз. военачалник — 263.
АСЕН, вероятно Михаил, син на Иван Асен III — 167.
АСЕН, Мануил, виз. деспот — 263.
АСЕН, Матей, виз. аристократ в Пелопонес — 263.
АСЕНА, легендарен родоначалник на турците — 118.
АСЕНОВ, Кръстьо, революционер, р. в Сливен — 318.
АСЕНОВИ, фамилия в Сливен — 115, 315.
АСЕНОВЦИ, бълг. династия — 15, 92, 100, 101, 106—108, 114—116, 118, 126, 139, 143, 146, 163. 167, 171, 271, 495.
АСПАР, алански вожд — 76.
АСПАРУХ, бълг. хан — 75, 78—80, 82, 86, 92.
АТАЛИАТ, МИХАИЛ, виз. писател — 91, 101, 117.
АТАНАС, часоправител в Сливен — 383, 410.
АТИЛА, хунски вожд — 57, 58, 63, 75.
АХМЕД II, османски султан — 349.
АХМЕД III, османски султан — 355.
АХМЕД, кадия в Сливен — 512.
АХМЕД, шейх — 349.
АХМЕД ГЕРАЙ, чифликчия в с. Шехлари — 463.
АХМЕД ГЕРАЙ ДЕВЛЕТ ГЕРАЕВ, земевладелец в с. Ковачите — 520.
АХМЕД ПАША, бейлербей — 329.
АХМЕД ПАША Кованос (Руснака), паша на Лепанто — 353.
АХЯ (ЯХЯ), хаджия, епоним на махала в Сливен — 268.
АШБАХ, библ. — 235.
АШИК ПАША, османски летописец — 291.
АЯНОВ, Георги поп, библ. — 497.

БАЙ ГАНЬО, литературен герой на Алеко Константинов — 193.
БАЙО, свещеник в Сливен — 513.
БАЛИК, добруджански деспот — 161, 186, 336.
БАЛДУИН I Фландърски, латински имп. — 127, 128.
БАЛДЮ, бълг. войвода — 196.
БАЛТОГЛУ (БАЛТАОГЛУ), османски военачалник при превземането на Цариград — 246.
БАКХУС, гръцки бог, вж. и Дионисий — 308, 363.
Бакшич, Петър — вж. Богдан, П.
БАНКОВ, Иван, учител — 430.
Барбароса — вж. Фридрих I Барбароса.
БАРЗИМЕР, римски военачалник — 60.
БАТБАЯН (Батбай), син на хан Кубрат — 79.
БАТРИК, Саид ибн-, арабски историк — 83.
БАТУ, монголски хан — 165.
БАХЧЕВАНОВ, Кольо ефенди, жител на Сливен — 365.
БАЦОВА-КОСТОВА, Елена, библ. — 488, 516.
Баши бей — вж. Яхши бей.
БАШЛЕ, Жан Луи Теодор, библ. — 421.
БАЯЗИД I, османски султан — 129, 221, 230, 235, 238—240, 242, 245, 292, 324, 336, 340.
БАЯЗИД II, османски султан — 233.
БАЯН, аварски хан — 63.
БАЯН, брат на хан Токту — 86.
БЕДРЕДИН СИМАВПАОГЛУ, участник в антифеодално въстание — 244.
БЕЗАНТ, библ. — 16.
БЕЙКЪР, Джеймс, библ. — 359, 417, 418.
БЕК ФОН ЛЕОПОЛДСДОРФ, Йероним, библ. — 197, 199, 201.
БЕКЕРИУС, Имануел, библ. — 62, 68.
БЕЛА III, унгарски крал — 119.
БЕЛАУР, бълг. кн. — 182.
БЕЛМОН, библ. — 440.
БЕЛОН, Пиер, френски естественик и пътешественик — 113, 323, 382.
БЕЛЮ, П., библ. — 289.
БЕНЖАМИН, евреин, пътешественик — 108, 118, 304.
БЕНТ, Джеймс Теодор, библ. — 236.
БЕРЗЕНДЖИ АРАБ, разбойник — 337.
БЕРИНГ, Уолтър, английски дипломат — 418.
БЕРКЕ, монголски хан — 165, 354.
Берклюдже — вж. Бьорклюдже.
БЕРМАН, библ. — 16.
БЕРТИ, Джовани Лоренцо, библ. — 42.
БЕХАДИР ГЕРАЙ I, кримски хан — 346, 349, 353.
БЕШЕВЛИЕВ, Веселин, бълг. филолог, епиграф и историк — 490.
БЙАНКИ, Тома Ксавие, френски турколог — 358, 359, 407.

Бибичпота — вж. Вебецнот.
БИБЛИА, Габриеле, рицар — 214.
БИДЛИС, османски летописец — 219.
БИМБЕЛОВЦИ, фамилия в с. Факия, Бургаски окр. — 185, 199, 355.
БЛАНКИ, Адолф, френски публицист и икономист — 9.
БЛАУНТ, Хенри, библ. — 336.
БЛЕКИ, библ. — 422.
БЛИО, Жан, рицар, кръстоносец — 132, 133.
БОВО, барон Анри дьо, библ. — 331, 332.
БОГДАН, Йон, румънски историк и славист — 196, 197, 208.
БОГДАН Бакшич,Петър, бълг. книжовник и политически деец — 154, 250, 323, 361.
БОГОРИДИ, бълг. фамилия от Котел — 399.
БОГОРИДИ, Алеко, губернатор на Източна Румелия — 436.
БОГОРИДИ, кн. Стефан от Котел, османски сановник — 410.
БОГОРОВ, Иван, възрожденски деец — 8.
БОЕМУНД:кн. Тарентски — 116.
БОЖИЛ, чорбаджия в Котел — 374.
БОЖИЛОВ, Иван, библ. — 493, 497, 499.
БОЖИЛОВИ, фамилия в Сливен — 314.
БОЖУР, г. Луи Огюст Феликс дьо, френски дипломат— 277, 335, 366, 385, 386, 388, 390, 393, 513.
БОЙД, библ. — 422.
БОЙЧО ВОЙВОДА, хайдутин — 440.
БОРИЛ, бълг. цар — 137, 138.
БОРИС I, бълг. кн. — 79, 81, 84—86, 88, 89, 95, 106, 107, 141, 146, 177, 200, 492, 496.
БОРМАН, библ. — 16.
БОТЕВ, Христо, поет и революционер — 440.
БОТУША, Георги, учител — 462.
БОУБЪН, Себастиан, библ. — 91.
БОЯДЖИОЛУ, Парашкева, етерист, р. в Сливен — 276, 296.
БРАЙС, Джеймс, библ. — 76.
БРАТИЛ, калугер — 136, 433, 449.
БРАТУТИ, Р. И., библ. — 194, 197, 199, 200, 202, 204, 206, 217, 224, 244.
БРАУНЕР, библ. — 235.
БРАУНЛОУ, Уйлям Робърт Бърнард, библ. — 91.
БРЕЪРУУД, Едуард, библ. — 305.
БРЛИЧ, сръбски историк — 219.
БРОКИЕР, Бертрандон дьо ла, френски политически деятел, писател — 239, 261, 271, 277, 285, 289, 295, 323, 324, 332.
БРОКХАУС, немски издател — 423.
БРОСИТ, библ. — 143.
БРОФИ, Чарлз, английски дипломат — 417, 418.
БРУН, библ. — 194, 213.
БУДИЛОВИЧ, библ. — 407.
БУЕ (Буйе), Мари Никола, библ. — 421.

БУЕ, Ами, френски естественик и пътешественик — 9, 71, 280, 335, 379, 384 391, 392, 413, 452, 457, 458.
БУЗБЕК, Ожие Гизлен дьо, френски дипломат и писател — 289, 326, 382.
БУКЕ, Мартин, библ. — 124, 135.
БУЛГАР АХМЕД, паша на Триполи — 330.
БУРКХАРД, А., немски издател — 53, 140.
БУРМОВ, Александър, бълг. историк — 491, 498, 499.
БУРНОН, библ. — 16.
БУСИКО, Жан, френски военачалник — 235.
БУШЕ, Ем., библ. — 124, 128, 129, 130.
БЪРЕ (Бьори), Дж., английски историк — 92.
БЪЧВАРОВ, Тодор, журналист — 401, 413.
БЬОРКЛЮДЖЕ (Берклюдже), Мустафа, ръководител на антифеодално въстание — 244, 502.
БЮЛЕР, библ. — 169.
БЮШОН, Ж. А., библ. — 126, 172.

В

ВАЙС, библ. — 490.
ВАЙС, К. — 16.
ВАЛЕНТ, римски имп. — 55.9
ВАЛЕРИО, библ. — 340.
ВАЛТЕР (Готие) Голтака, кръстоносец — 116, 44.
ВАМБЕРИ, Армини, унгарски турколог и етногра — 407.
ВАРДА, виз. военачалник — 92.
ВАСИЛЕВСКИ, Василий Григориевич, руски византинист — 97.
ВАСИЛИЙ II Българоубиец, виз. имп. — 96.
ВАТАЦИ (Ватацес), Василий, виз. сановник — 119.
ВАХСМУТ, Ернст Вилхелм Готлер, библ. — 112.
ВЕБЕЦИОТ (Бибичпота), виз. военачалник — 99, 493.
ВЕЛЕВА, Мария, етнограф — 10.
ВЕЛИЗАРИЙ, виз. военачалник — 61, 75.
ВЕЛКОВ, Велизар, археолог — 489.
ВЕЛТИ, библ. — 16.
ВЕЛФ V, херцог на Бавария, кръстоносец — 116.
ВЕНЕЛИН, Юрий Иванович, украински историк, славяновед — 7, 89, 89, 142, 295, 408.
ВЕОМЕЛИУС, библ. — 44.
ВЕРАЙК, библ. — 41.
ВЕРАНЦИУС, Антониус, библ. — 46.
ВЕСЕЛИНГИУС, Петрус, библ. — 53, 74, 140.
ВЕСПАСИАН, Тит Флавий, римски имп. — 42, 84.
ВИБОДИ, Пиетро, рицар — 212.
ВИЛИБАЛД, ирландски светец — 91.
ВИЛИБАЛД, западен летописец — 114.
ВИЛХАРДУЕН (Вилардуен), Жофроа дьо, кръстоносец, летописец — 63,

123—124, 127—131, 133—138, 160, 169, 229, 444.
ВИЛХЕЛМ IX (Гийом), херцог на Аквитания, кръстоносец — 116.
ВИЛХЕЛМ ТИРСКИ, западен летописец — 122, 127, 129.
ВИСКОНТИ, граф Антонио — 215.
ВИТАЛИЕН, виз. военачалник — 76.
ВИЧЕВ, Киро, учител в Сливен — 264.
ВИЧО ПАДАРЯ, другар на Хаджи Димитър — 451.
ВЛАД III Дракул, влашки кн. — 278.
ВЛАДИМИР, киевски кн. — 79.
ВЛАДИСЛАВ III Ягело Варненчик, полски и унгарски крал — 230, 235, 242, 244, 245, 275, 298, 508.
ВЛАДИСЛАВ ВЛАЙКУ, влашки кн. — 499.
ВЛАСИ, хаджия от Котел — 364.
ВЛАХА, фамилно прозвище в Сливен — 308.
ВОЙНАК Ахмед паша, османски капудан паша — 329, 331.
ВОЙСИЛ, бълг. феодален владетел — 168, 175—179, 190, 498.
ВОКИЛ (Укил), български хански род — 79.
ВОЛТЕР, Франсоа Мари, френски писател — 356.
ВРАНА, виз. военачалник — 100, 125.
ВРАНГЕЛ, Карл Густав Ото Кристиан, шведски пътешественик — 424.
ВРИЕНИЙ, Никифор, виз. военачалник — 100, 179.
ВРОНЧЕНКО Михаил Павлович, руски геодезист — 377, 400.
ВУТИРА, С., библ. — 405, 406.
ВЪЛКО, хаджия, епоним на махала в Сливен — 314, 316.
ВЪЛКОВ, Гендо, първенец в Сливен — 408.
ВЪНБЪРИ, английски учен — 35.

Г

ГАВАНОЗ Хасан (Гаванозолу, Кованозолу), военачалник в Пазарджик — 354, 409.
ГАДЖАЛОВ, Атанас, свещеник в Сливен — 367.
ГАДЖАЛОВИ, фамилия в Сливен — 367.
ГАЗИ ГЕРАЙ III, кримски хан — 348, 354.
ГАЗИБАРОВИ, фамилия в Сливен — 314.
Гази Даут паша — вж. Даут паша.
ГАЛЕРИЙ, римски имп. — 139.
ГЕДИК, хаджия, жител на Сливен — 296, 378.
ГЕНАДИЙ Стоянов, игумен на Сотирския манастир — 151.
ГЕНЬОВ, Костадин, жител на с. Жельо войвода — 454.
ГЕНЬОВ, Стоян, жител на с. Жельо войвода — 454.
ГЕОРГИ I Тертер, бълг. цар — 166, 167, 182, 405, 497.
ГЕОРГИ II Тертер, бълг. цар — 173—180, 227, 405, 416, 497.
ГЕОРГИ, свещеник в Сливен — 408.
ГЕРАЙ, хан, родоначалник на кримската ханска династия — 346.
ГЕРАИ (Гереи, Гереевци), татарска ханска династия в Крим — 103, 240, 328,

345—348, 351, 354, 355, 361, 435, 437, 439, 442, 449, 512, 519, 520.
ГЕРМАН, виз. военачалник — 61.
ГЕРМАНИК, римски консул — 32.
ГЕРОВ, Найден, възрожденски деец — 488.
ГЕРХАРД, лекар в Сливен — 412, 414.
Герцберг — вж. Херцберг.
ГЕТА, римски имп. — 33.
ГИБЕР, Адриен, библ. — 397.
ГИБОН, Едуард, английски историк — 43, 55—58, 60, 63, 74, 76—78, 92, 113, 118, 126, 139, 198, 200, 225, 278, 309.
ГИЗО, Франсоа Гийом, френски историк и политически деец — 116, 127.
ГИНЕВ, Р., библ. — 501.
ГИРКОН, каталански военачалник — 172, 174.
ГЛАВА Тарханиот, Михаил, виз. военачалник — 150, 168, 446.
ГЛАДСТОН, Уйлям, английски политически деец — 420.
ГЛИКА, Михаил, виз. летописец — 89.
ГОГООЛАР, фамилия в Сливен — 296.
ГОРДИАН III, римски имп. — 51, 456.
ГОРИН, Л., съветски историк — 500.
Горюнин, М. — вж. Юркевич, М. В.
Готие — вж. Валтер Голтака.
ГРЕГОРОВИУС, библ. — 16.
ГРЕКОВ, Михаил, обществен деец — 454, 519.
ГРИГОРА, Никифор, виз. летописец — 181, 182, 191, 192.
ГРИГОРИЙ, монах, писател — 497.
ГРИГОРИЙ СИНАИТ, исихаст — 158—160, 187, 191, 409, 496.
ГРИГОРОВИЧ, Виктор Иванович, руски езиковед — 9, 197.
ГРИФИТС, Джон, библ. — 299, 305.
ГРОТ, Джордж, библ. — 36.
ГРУТЕРИУС, библ. — 62.
ГУДЕВ, Илия, общественик в Сливен — 344.
ГУЗ, дук на Мелевил — 98, 108, 116, 494.
ГУРКО, Йосиф Владимирович, руски военачалник — 419.
ГЪБЕНСКИ, П. и Хр., библ. — 16, 367.
ГЬОТЕ, Йохан Волфганг, немски писател — 247.
ГЮЗЕЛЕВ, Васил, български историк — 492, 496, 499, 500.
ГЮЛМЯЗОВ, Михаил, обществен деец в Сливен — 286.
ГЯУР ИМАУМ (Гяур Имам), кърджалийски предводител — 371.

Д

ДАВАТИН, виз. военачалник — 100.
ДАВИД, еврейски цар — 121.
ДАЛ, Владимир Иванович, руски етнограф и писател — 400, 401.
ДАНДИК, заим в с. Гавраилово — 136, 303, 432, 433.
ДАНОВ, Христо, бълг. историк — 489.
ДАНТЕ Алигиери, италиански поет — 289.

ДАРИЙ I, персийски цар — 34—37, 44, 329, 355.
ДАТА, Пиетро Луиджи, библ. — 210, 215.
ДАУД ПАША (Гази Даут паша), османски военачалник — 170, 224.
ДЕВЕДЖИЕВ, Марин, библ. — 509.
ДЕВЛЕТ ГЕРАЙ II, кримски хан — 348, 349, 353.
ДЕЗОБРИ, Луи Шарл, библ. — 421.
ДЕЛИБАЛТА, жител на Сливен — 263, 504.
ДЕЛИМИНКОВИ, фамилия в Сливен — 316.
ДЕЛИНСХАУЗЕН (Делингсхаузен), Едуард Карлович, руски генерал — 402.
ДЕЛИРАДЕВ, Павел, писател — 520.
ДЕМОСТЕН, старогръцки държавник — 36, 44.
ДЕНКОГЛУ, Иван, възрожденски деец — 89,
ДЕРВИШ Мехмед Хамди, кадия в Сливен — 512.
ДЕСИСЛАВА, дъщеря на Иван Александър — 208.
ДЕЦИЙ (Дециус), Траян, римски имп. — 74.
ДЕЧЕВ, Васил, библ. — 7, 10, 487.
ДЕЧЕВ, Димитър, библ. — 489, 490.
ДЖЕВДЕТ ПАША, османски историк — 407.
ДЖЕВИД ПАША, Ахмед, мютесариф в Сливен — 359, 413, 414.
ДЖЕЛАЛЗАДЕ, османски летописец — 291.
Джендерли — вж. Чендерли.
ДЖИН АЛИ, дервиш, вероятно свързан с името на с. Злати войвода (Джиново) — 438, 439.
ДЖИН ИБИШ, дарител на джамия в Сливен — 377.
ДЖИНОТ, Йордан Хаджиконстантинов, възрожденски деец — 147, 439.
ДЖОГОВ, Г., учител — 430.
Джокмъс, А. — вж. Йохмус, А.
ДЖОНСТЪН, Александър, библ. — 398.
ДЖОНСЪН, библ. — 422.
ДИАМАНДИЕВ, Диаманди, жител на Сливен — 344.
ДИАМАНДИЕВИ, фамилия в Сливен — 240, 271, 344.
ДИБИЧ Забалкански, Иван Иванович, руски военачалник— 392, 394, 434, 440.
ДИКОВ, Минко (Минчо), хайдутин от с. Жельо войвода — 444, 454, 519.
ДИЛКЕ, библ. — 16.
ДИМИТРОВ, Атанас, философ — 509.
ДИМИТРОВ, Момчил, библ. — 488.
ДИМИТРОВ, Христо, библ. — 509.
ДИМИТЪР, християнски мъченик в Сливен — 296, 297.
ДИМИТЪР, християнски мъченик в с. Чинтулово — 460, 461.
ДИМОВ, Димитър, учител и общественик в с. Жельо войвода — 207, 519, 521.
ДИОКЛЕТИАН, римски имп. — 40 139.
ДИОНИСИЙ, гръцко-тракийски бог. вж. и Бакхус — 32, 308, 353.
ДИФЕНБАХ, Лоренц, библ. — 420.
ДИШЛИЯТА, Димитър, участник в освободителните борби, р. в Сливен —

318.
ДОБКА, Ладислав, унгарски воин — 219.
Добрев, Желез — вж. Жельо войвода.
ДОБРОВИЧ Пехливанов, Димитър, художник, р. в Сливен — 291.
Добровски — вж. Добруски.
ДОБРОМИР, въстанически вожд — 117, 119.
ДОБРОМИР ХРИЗ, бълг. феодален владетел — 138, 495.
ДОБРОПЛОДНИ, Сава, възрожденски деец, р. в Сливен — 417, 510.
ДОБРОТИЦА (Добротич), добруджански деспот — 195, 213, 214, 336, 426, 499, 500.
ДОБРУСКИ, Вацлав, археолог — 122, 124.
ДОЛГОРУКОВ, В. М., кн., руски военачалник — 367.
ДОЛФИНОА, пътешественик — 279.
ДОМНА КРАЛИЦА, персонаж от народна песен — 183.
ДОНДУК ОМБО, калмицки кн. — 354.
ДОНКА, персонаж от народна песен — 411.
ДРАГАН, Драгодан, в народната етимология епоним на с. Драгоданово — 434.
ДРАГНЕВ, Стоян, учител — 402.
ДРАГОЙЧО, жител на Клуцхор, епоним на махала—283, 312, 313, 316, 317.
ДРАГОМИР, бълг. посланик в Цариград — 95.
ДРАЖА, полулегендарна болярка в Сливен — 108, 156, 237, 257—261, 296, 320, 380, 580.
ДРАЖЕВ, Георги, революционер от Ямбол — 259, 503.
ДРАЖЕВИ, фамилия в Ямбол — 259, 503.
Дракул — вж. Влад III Дракул.
ДРИНОВ, Марин, историк — 54, 61, 69, 80, 82—84, 91, 206, 501.
ДУЙЧЕВ, Иван, историк — 490, 492, 495, 499.
ДУКА, виз. историк — 240, 243, 278.
ДУКА, Йоан, виз. военачалник — 120, 121.
ДУКИАДИ (Дучев), Атанас, събирач, на старини, р. в Сливен— 194, 247, 408, 412.
ДУЛО, прабългарски хански род — 79.
ДУНАВА, държанка — 180.
ДУНКЕР, Максимилиан Волфганг, библ. — 36.
Душан — вж. Стефан Урош Душан.
ДЪНЛО, английски лорд — 387.
ДЮКАНЖ (Кангиус), Шарл, френски историк и филолог, византинист — 87, 89, 110, 121, 123, 124, 126, 128, 129, 135, 194, 195.
ДЮКЕТ, В. А., библ. — 395.
ДЮМОН, Албер, библ. — 39, 417.
ДЮХАМЕЛ, Александър Йосифович, руски дипломат — 399.

Е

ЕВАГРИЙ (Евагриус), виз. църковен писател — 76.

ЕВГЕНИКО, Ж., библ. — 263.
ЕВЛИЯ ЧЕЛЕБИ, османски писател — 406, 502, 507, 511.
ЕВРЕНОС БЕЙ (Орнус бег), османски военачалник — 218, 324.
ЕВСЕВИЙ, виз. писател — 139.
ЕВТИМИЙ, търновски патриарх — 15, 90, 147, 154, 160, 234, 235, 409.
ЕВТРОПИЙ, Флавий, виз. писател — 39, 41.
ЕВФОРБИН, виз. военачалник — 100, 493.
ЕДУАРДС, библ. — 16.
ЕКАТЕРИНА II, руска императрица — 492.
ЕЛТИМИР, бълг. феодален владетел — 166, 168—174, 202.
ЕЛХАН, виз. военачалник — 100.
ЕНГЕЛ, Йохан Кристиан фон, библ. — 84.
ЕНЕВА, Томаица, жителка на Сливен — 311.
ЕНЕХОЛМ, Г., руски офицер — 9, 155, 281, 358, 373, 375, 378, 389, 390, 392, 393, 429, 430, 438, 447, 462, 470.
ЕНСКОФ, библ. — 16.
Еньо, даскал — вж. Желев, Е.
ЕПАНЧИН, Николай Алексеевич, руски военен историк — 419, 508,
ЕРВЕ, Франсис, библ. — 453.
ЕРДЕХАНОГЛУ, разбойник — 339.
ЕРДИК, Жан, библ. — 420.
ЕСКОРНЕ, Готие д', фландърски рицар, кръстоносец — 132, 134.
ЕФРЕМИУС, библ. — 124, 126.

Ж

ЖАКО, библ. — 129.
ЖАНКИЕР, библ. — 421.
ЖЕКО, кехая от Жеравна — 296, 327.
ЖЕЛЕВ, Еньо, учител в Сливен — 301, 310, 509.
ЖЕЛЬО, чорбаджия в Сливен — 265, 301.
ЖЕЛЬО ВОЙВОДА (Желез Добрев), хайдутин, р. в с. Жельо войвода — 519.
ЖЕЛЬО ВОЙВОДА Чернев, хайдутин и участник в националноосвободителните борби, р. в Ямбол — 519.
ЖЕЛЯЗКО от с. Сотиря — 150.
ЖЕЛЯЗКОВ (Фабрикаджията), Добри, основоположник на фабричната индустрия в България, р. в Сливен — 354, 378, 410, 505.
ЖЕЧЕВ, Тончо, литературен историк и критик — 610.
ЖИВКОВА, Людмила, бълг. държ. деятелка, историчка — 499.
ЖОБЕР, Пиер Амеде, библ. — 85, 109, 112, 131.
ЖОЕЛИС, библ. — 86.
ЖУБАНВИЛ, библ. — 129.

З

ЗАБЕРГАН, кутригурски хан — 75, 83.
ЗАВУЛОН, библейско лице — 68.

ЗАВУЛОН, еврейски историк — 68.
ЗАГАРОМАТИС, виз. военачалник — 85.
ЗАГОРСКИ, Георги Петков, зет на Хаджи Димитър — 152.
ЗАХАРИЕВ, Йордан, географ и етнограф — 9.
ЗАХАРИЕВ, Стефан, възрожденски общественик и книжовник — 8, 16, 88.
ЗАХАРИЙ, червенски митрополит — 159.
ЗБЕЛСУРД, тракийски бог — 520.
ЗЕВС, гръцки бог — 50, 520.
ЗЕНОН, виз. имп. — 56, 57, 75, 491.
ЗЛАТАРСКИ, Васил, историк — 79, 203, 211, 232, 492, 494, 495, 497, 498.
ЗЛАТИ ВОЙВОДА (Кокарчооло, Кокалчооло), хайдутин — 27, 161, 267, 309, 310, 317, 318, 351, 439, 453, 456, 517.
ЗЛАТКО от Габрово — 362.
ЗОНАРА, Йоан, виз. хронист — 68, 79, 84, 85, 135, 446.
ЗОСИМА, виз. историк — 55, 88.
ЗУЛКАРНЕЙН, легендарен вожд — 37.

И

ИБРАХИМ ЕДХЕМ, кадия в Сливен — 512.
ИБРЯМ (Ибрахим), татарин, живущ в Сливен — 266.
ИВАЙЛО, предводител на антифеодално въстание и бълг. цар — 165—167, 172, 505.
ИВАН Русинът, бълг. военачалник — 177, 178, 182, 497.
ИВАН АЛЕКСАНДЪР (Александър), бълг. цар — 106, 123, 143, 148, 158, 174, 180—188, 190, 191, 193—198, 207, 208, 211, 215, 218, 227, 238, 244, 305, 363, 405, 406, 495, 496, 498—500.
ИВАН АСЕН II (Асен II, Йоан II), бълг. цар — 90, 91, 95, 97, 116, 138—141, 147, 152, 161, 163, 166, 169, 178, 179, 322, 409, 495.
ИВАН АСЕН III (Асен III), бълг. цар — 167, 172, 176.
ИВАН АСЕН (Асен), син на Иван Александър — 194—197, 426.
ИВАН ВЛАДИСЛАВ, бълг. цар — 116.
ИВАН СРАЦИМИР (Срацимир, Страшимир), видински цар — 194, 195, 207, 210, 219, 222, 235, 243, 323, 426.
ИВАН СТЕФАН (Шишман II), бълг. цар — 180, 183, 184, 498.
ИВАН ШИШМАН, бълг. цар — 15, 21, 40, 45, 152, 175, 180, 182, 194, 195, 206—215, 217—223, 225—227, 230, 232—234, 244, 245, 275, 322, 414, 426, 446, 496, 498, 500, 521.
ИВАНКО, бълг. цар — 121, 182.
ИВАНКО, добруджански деспот — 215, 221, 222, 242, 336.
ИВАНОВ, Камбуров, Антон, търговец и лицемер, р. в Сливен — 344.
ИВАНОВА, Козарова, Екатерина, преводачка — 401.
ИВАНОВИЧ, И. Д., библ. — 402.
ИВАНЧО, чорбаджия в Сливен — 393, 394.
ИГОР киевски кн. — 164.
ИДА, австрийска маркграфиня, кръстоноска — 116.
ИДРИСИ (Идризи), Мохамед ал-, арабски географ — 15, 49, 74, 84, 85, 88,

91, 94, 101, 104, 105, 108—112, 114, 115, 124, 131, 136, 142, 166, 169, 170, 179, 180, 257, 405, 406, 433, 437, 444, 445, 494.

Изедин, хитаб (почетно звание) на иконийския султан Кей Кавус — вж. Кей Кавус II.

ИЗУМРУДСКИ, поляк, майстор в Държавната фабрика — 417.

ИКОНОМОВ, Георги, участник в националноосвободителните борби, р. в Сливен — 317.

ИКОНОМОВ, Джовани, жител на Търново — 276, 296.

ИЛАРИОН, монах — 159.

ИЛИЕВ, Атанас, общественик, фолклорист — 509.

ИЛИЯ, библейски пророк — 121.

ИЛИЯ, християнски мъченик, брат на Димитър — 460.

ИНДЖЕ ВОЙВОДА, Стоян, хайдутин и кърджалия — 249, 318, 416.

ИНОКЕНТИЙ III, римски папа — 126.

ИПСИЛАНТИ, Александър, кн., етерист — 343.

ИРЕЧЕК, Константин Йозеф, чешки историк и бълг. държавник — 7, 9, 20, 38—42, 44, 45, 47, 61, 66, 67, 69, 70, 76, 77, 79, 82, 85, 86, 88, 92—96, 100, 109, 110, 112, 113, 115, 118, 128, 130, 131, 135, 142, 144, 154, 168, 170, 171, 176, 180, 181, 184, 194, 196, 198—200, 203, 206, 209, 217, 219, 222—225, 230, 323, 327, 350, 377, 401—405, 408, 415, 433, 437, 444, 446, 465, 468, 488, 489, 498, 506.

ИРИНА, виз. императрица, майка на Константин VI — 94, 110.

ИРИНА, жена на Иван Асен III — 168.

ИРИНКА, персонаж от народния епос — 299.

ИСА БЕЙ, внук на Евренос бей — 324.

ИСАК II Ангел, виз. имп. — 118—121, 125.

ИСАК, виз. севастократор — 124.

ИСМАИЛ БЕЙ, земевладелец — 520.

ИТИЛ, алански вожд — 58.

ИЧЕРЕНСКИ, Слав, жител на Сливен — 376.

ИШИРКОВ, Анастас, географ — 7, 8, 20.

Й

ЙОАН I Цимисхий, виз. имп. — 94, 96, 125, 166, 240, 271,

ЙОАН III Дука Ватаци, виз. имп. — 496.

ЙОАН IV Ласкарис, виз. имп. — 85.

ЙОАН V Палеолог, виз. имп. — 183—185, 187—190, 195—197, 207, 209—216, 219, 227, 241, 245, 500.

ЙОАН VI Кантакузин, виз. имп. и летописец — 10, 89, 109, 110, 114, 122, 123, 157, 160, 163, 174—177, 179—191, 241, 364, 406, 498, 499.

ЙОАН ЕФЕСКИ, сирийски летописец — 62, 67.

ЙОНКОВ-ВЛАДИКИН, Никола, библ. — 242.

ЙОРДАН (Йорнанд), готски историк — 55, 57, 75, 76, 173, 270.

ЙОХМУС (Джокмъс), Аугуст, немец, английски генерал, пътешественик — 9, 37, 71, 280, 365, 379, 393, 394, 415, 447.

ЙОСТАШ ФЛАНДЪРСКИ, рицар, кръстоносец — 132.

К

КАВЛАКОВИ, фамилия в Сливен — 444.
КАДИ ПАША, османски сановник — 375.
КАДИЯТА, Петър, жител на Таушан тепе (Кабиле) — 519.
КАДИЯТА, Стоян, жител на с. Жельо войвода — 454, 519.
КАДЪНКОВИ, фамилия в Сливен — 297.
КАЗАКОВИ, фамилия в Сливен — 290.
КАЙЮ, Ансо дьо, френски рицар, кръстоносец — 132.
КАЛАТИНОВ, Георги, кадия в Сливен — 380, 515.
КАЛИМАН I (Коломан), бълг. цар — 163.
КАЛИМАН II (Коломан), бълг. цар — 143, 163, 496.
КАЛИНИК, червенски митрополит — 159.
КАЛИСТ I, цариградски патриарх — 496, 497.
КАЛИЦАТА, Георги, бакалин в Сливен — 378.
КАЛОЯН (Скилойоан), бълг. цар — 98, 100, 112, 118, 121, 123, 126—130, 132, 134—136, 138, 147, 177, 182, 280, 444, 446, 495.
КАЛЪЧЛИЯТА, Димитър, хайдушки войвода — 464.
КАМАРА МАНУЕЛ, Х. да, испански дипломат — 52.
КАМБУРООЛУ, Саид, жител на Сливен — 464.
КАМИЦА, Мануил, виз. военачалник — 119.
КАНИСИУС, Хенрикус, библ. — 122.
КАНИЦ, Феликс Филип, унгарски географ, геолог и етнограф — 9, 22, 221, 273, 275, 359, 360, 379, 384, 415—417, 424, 432, 447, 464, 506.
КАНТАКУЗИН, Йоан, виз. военачалник — 100.
КАНТЕМИР, Димитри, кн., влашки историк — 157, 202, 218, 234, 245, 298, 299, 305, 324, 326, 345, 396.
КАПЛАН ГЕРАЙ I, кримски хан — 348, 349, 351, 354.
КАР, римски имп. — 54.
КАРА ГЕОРГИ, предводител на сръбско въстание — 276.
КАРА МАВРОДИЯ, предводител на войнугани, от Сливен — 276,
КАРА МАНО, жител на с. Горно Александрово — 437.
Кара Мустафа — вж. Кьопрюлю, Кара Мустафа.
КАРА РУСТЕМ, османски законовед — 202.
КАРА ФЕИЗ, кърджалийски предводител — 372.
КАРА ХАЛИЛ, сподвижник на Муса Кеседжия — 243.
КАРААПОСТОЛОВИ, фамилия в Сливен — 94, 271, 344.
КАРАДЖА, вожд — 102.
КАРАДЖА, бей — 245.
КАРАДЖА, Стефан, участник в националноосвободителните борби, войвода — 185, 199, 218, 239, 355.
КАРАДЖИЧ, Вук, сръбски просветител — 79.
КАРАКАЧАНОВИ, фамилия в Сливен — 308.
КАРАМАЛАКОВ, А., архитект — 258.
КАРАПАНЧЕВИ (Карапанчовци), фамилия в Сливен — 344.
КАРАПАНЧОВ, Константин (Кутьо), чорбаджия в Сливен — 286, 344.

КАРАПЕТРОВ, Пандели, библ. — 7, 16, 326.
КАРДАМ, бълг. хан — 94, 95.
КАРЛ I Велики, франкски имп. — 62, 95.
КАРЛ IV, имп. на Свещената римска империя — 180.
КАРЛ XII, шведски крал — 342, 355, 356.
КАСИМ ВОЙВОДА, османски военачалник — 328.
КАСТ, виз. военачалник — 64, 65.
КАТОНА, Ищван, унгарски историк — 219, 235.
КАФКО, библ. — 16.
КВИНТИЛИЙ, римски имп. — 51, 438.
КЕДРИН, Георги, виз. летописец — 68, 70, 84, 85, 93, 131, 136, 137, 166, 445.
КЕЙ КАВУС II, Изедин, селджукски иконийски султан — 164, 165, 497.
Кейхавус (погрешно) — вж. Кълъч Арслан IV.
КЕМАНЧЕДЖИОГЛУ, разбойник — 337.
КЕНДАЛА, жител на Сливен — 260.
КЕПЕЛ, Джордж, английски офицер — 371, 379, 387, 388.
КЕРА ТАМАРА (Керафана), дъщеря на Иван Александър — 208 .
КИДОНИ, виз. летописец — 196.
КИПЕРТ, Хайнрих, немски историк, картограф — 45, 46, 48, 405.
КИРОВ, Иван, симитчия в Сливен — 297.
КИС, библ. — 235.
КИШЕЛСКИ (Киселски) Иван, р. в Котел, руски генерал — 399.
КЛАВДИЙ I, римски имп,. — 39.
КЛАВДИЙ, Апий, римски военачалник — 39.
КЛАРЕСИ, библ. — 16.
КЛАРИ, Робер, дьо, френски летописец — 98, 117, 126, 127.
КЛАРК, Т. А., библ.— 336.
КЛАУС, Александър, А., библ. — 401.
КНАЙП, Себастиан, лекар — 335.
КОВАНДЖИОЛУ, Йован, чорбаджия — 463.
КОВАЧЕВА, Люба, преводачка — 473.
КОЗАРОВ, Симеон, жител на Сливен — 363.
КОЗАРОВ, Тодор, жител на Сливен — 363.
КОЗАРОВИ, фамилия в Сливен — 362, 439.
КОЙНОВ, х. Ставри, р. в Сливен, участник в националноосвободителните борби — 344.
Кокалчооло, Кокарчоолу — вж. Злати войвода.
КОКОНИ, гръцки историк — 405, 406.
КОЛАРОВ, Христо, историк — 493.
КОЛЕДАРОВ, Петър, историк — 492.
Коломан I — вж. Калиман I.
Коломан II — вж. Калиман II.
КОЛОНИ, Михаил, възрожденски деец, р. в Сливен — 264, 343.
КОЛЬО ВОЙВОДА, хайдутин — 440, 517.
КОМЕНЦИУЛ, виз. военачалник — 64, 65, 70.
КОМНИН, Исак, виз. военачалник — 120.

КОМНИНА, Анна, виз. писателка — 25, 53, 70, 87, 88, 97—102, 106, 110, 112, 117, 123—125, 129, 130, 136, 140, 169, 179, 181, 217, 493, 494.
КОНДА ВОЙВОДА, кърджалия, участник в сръбското въстание — 416.
Конон — вж. Константин V.
КОНСТАНТИН I Велики, римски имп. — 43, 48, 54, 55, 60, 87, 139, 154, 155.
КОНСТАНТИН IV Погонат, виз. имп. — 81, 86.
КОНСТАНТИН V Копроним (Конон), виз. имп. — 86, 88, 93, 94, 125, 240, 271.
КОНСТАНТИН VI, виз. имп. — 94.
КОНСТАНТИН VII Багренородни, виз. имп. и писател — 41, 53, 57, 72, 102, 114, 135, 140.
КОНСТАНТИН, гръцки автор — 405.
КОНСТАНТИН, деспот на Кюстендил — 208, 230, 277.
КОНСТАНТИН, син на Иван Срацимир — 243, 501.
КОНСТАНТИН, велик войвода — 158.
КОНСТАНТИН Костенецки, философ, бълг. писател — 244.
КОНСТАНТИН ТИХ, бълг. цар — 85, 87, 163—165, 168, 354, 497.
КОНТАРИНИ, Джовани, Пиетро, библ. — 234.
Копроним — вж. Константин V.
КОРАБЕЙНИКОВ, Трифон, руски пътешественик — 162.
КОРМИСОШ, бълг. хан — 79, 92, 95, 138.
КОСТАКИ, лекар в Сливен — 152, 439.
КОТИС, одриски цар — 39.
КОТЛЕНСКИ, полски военачалник — 345.
КОЧАНКОВ, жител на Сливен — 134.
КРАЛИ МАРКО, феодален владетел, персонаж в народното творчество — 22, 185, 193, 230, 271, 277, 305, 463.
КРАС, Марк Лициний, римски държавник и военачалник — 39, 489.
Красианус — вж. Асен I.
КРЕСНЕР, библ. — 129.
КРУМ, бълг. хан — 62, 93, 95, 140, 179, 245, 269, 492.
КРЪСТЕВ Кебеджията, Никола, баща на Хаджи Димитър — 510.
КРЪСТЕВИЧ, Гаврил, възрожденски деец — 58, 434.
КРЪСТЬО от Асеновец, дядо на Хаджи Димитър — 510.
КСЕНОФОНТ, древногръцки писател — 35, 483.
КСИМЕНОС, Фердинанд, каталански вожд — 174.
КУБЕР, прабългарски вожд — 491.
КУБРАТ, прабългарски хан — 79.
КУВЧИОГЛУ, разбойник — 441.
КУЖО, хаджия и козар, родоначалник на фамилията Козарови — 362, 363, 439.
КУЗА, вожд — 102.
КУЗИНЕРИ, библ. — 513.
КУЛАКОВСКИ, Юлиан, библ. — 490.
КУРЕ, А., библ. — 129.
КУРЕТ, А., библ. — 129.

КУРИОН, Гай Скрибоний, римски военачалник — 39.
КУРОПАТКИН, Алексей Н., библ. — 419.
КУРЦИЙ РУФ, Квинт, римски историк — 37.
КЪЛЪЧ АРСЛАН II, иконийски султан — 119.
КЪЛЪЧ АРСЛАН IV, Рукнедин, иконийски султан — 165, 497.
КЪНЧОВ, Васил, библ. — 8, 113.
КЪРЗОН, лорд Робърт, английски пътешественик — 194, 286.
КЬОЛЕР, библ. — 235.
КЬОПРЮЛЮ, Кара Мустафа, велик везир — 344.
КЬОПРЮЛЮ, Хюсеин, велик везир — 350.
КЮРД ХАСАН, разбойник — 338.
КЮЧУК АХМЕД, османски паша — 330.
КЮЧЮК ХАСАН, паша, бейлербей — 314.
КЮЧУКОВ, Никола, участник в националноосвободителните борби, р. в Сливен — 440.

Л

ЛАВАЛЕ, Емил Луи Виктор де, белгийски дипломат — 198, 425.
ЛАВАЛЕ, Теофил, библ. — 395.
ЛАЗАР I, сръбски крал — 220, 222, 272.
ЛАЙЗЕР, Сигизмунд, австрийски военачалник — 326.
ЛАКТАНЦИЙ, античен писател — 139.
ЛАЛА ШАХИН, османски военачалник — 195, 198—204, 206, 208, 218, 219, 237, 239, 288, 324.
ЛАМАНСКИ, Владимир Иванович, руски славист — 91.
ЛАНГЛОА, Хиацинт, библ. — 396.
ЛАРУС Пиер, френски издател — 422.
ЛЕЖАН, Гийом, библ. — 395.
ЛЕЖЕ, Луи, френски славист — 364.
ЛЕКА (Леко), павликянски водач — 117.
ЛЕЛЕВЕЛ, Йоахим, полски историк — 109, 112.
ЛЕОН (Лъв) III Исавър, виз. имп. — 77, 92, 93.
ЛЕОН (Лъв) V, виз. имп. — 96.
ЛЕОН VI, крал на арменска Киликия — 245.
ЛЕОН (Лъв) ДЯКОН, лангобардски писател.— 110, 166.
ЛЕРМОНТОВ, Михаил Юриевич, руски писател — 444.
Леунклавиус — вж. Льовенклавиус.
ЛИЗИМАХ, елинистически владетел в Тракия — 47, 48.
ЛИПИНКОТ, Дж. Б., библ. — 422.
ЛИПРАНДИ, Иван Петрович, руски военен, българист — 401.
ЛИЙ, Сидни, английски издател — 200, 278.
ЛИТВАРИН, Генадий, съветски историк — 493, 494.
ЛИТОВОЙ, водач — 121.
ЛИЦИНИЙ, римски имп. — 51, 438.
ЛОНГМАН, библ. — 422.
ЛОПАРЕВ, Хрисан Методиевич, библ. — 179, 465.

ЛОФТИ, библ. — 16.
ЛУКАРИ, библ. — 90, 180.
ЛУКАРИЧ, Яков, дубровнишки летописец — 200, 202, 203.
ЛУКУЛ, Марк Теренций, римски военачалник — 39, 52.
ЛУФТИ, османски летописец — 165.
ЛЬОБО, Шарл, френски историк — 57, 67, 92, 95, 164, 174.
ЛЬОБЬОФ, библ. — 16.
ЛЬОВЕНКЛАВИУС, Йохан, библ. — 89, 198, 201, 202, 222, 225.
ЛЬОГРАН, Емил Луи Жан, библ. — 163.
ЛЬО КИЕН, Мишел, библ. — 139.
ЛЮДОВИК I (Лайош), унгарски крал — 219.
ЛЮДОВИК (Луи), граф на Блоа във Франция, кръстоносец — 127.

М

МАВРИКИЙ, виз. имп. — 63, 64, 66, 77.
МАВРОКАТАКАЛА, виз. военачалник — 99.
МАЙЕР, немски издател — 379, 398, 423.
МАКГАХАН, Дженерариъс Алоизус, американски журналист — 418, 419.
МАКСИМИН, римски имп. — 139.
МАКУШЕВ, Викентий Василиевич, руски историк — славист — 98, 188, 197, 219, 395.
МАЛАЛА, Йоан, виз. летописец — 53, 140.
МАЛЕК ШАХ (Малик), селджукски султан — 225.
МАНАСИЙ, Константин, виз. летописец — 91.
МАНАСТРА, виз. военачалник — 100, 102.
МАНАСТЪР, бълг. войвода, куманин — 100, 495.
МАНГЪРОВ (Мангъроолу), Васил Хаджикалудин, жител на Сливен — 264, 371.
МАНГЪРОВИ (Мангъроолу), фамилия в Сливен — 344, 264.
МАНДЕВИЛ, Джон, английски пътешественик — 102, 347, 285.
МАНУИЛ I, виз. имп. — 108.
МАНУИЛ II, виз. имп. — 149, 217, 243, 244.
МАРА, в нар. песни жена на Мурад I — 31.
МАРИНА, легендарна болярка в Сливен — 107, 250.
МАРИНИ (Маринови), бълг. фамилия — 154, 250.
МАРИЦА, легендарна болярка — 107, 108.
МАРИЯ, бълг. царица, жена на Константин Тих — 166.
МАРИЯ, дъщеря на Иван Асен III — 167.
МАРИЯ, жена на Михаил Асен — 182, 217.
МАРК АВРЕЛИЙ, римски имп. — 54.
МАРКВАРТ, Йоахим, библ. — 53.
МАРКОВ, Димитър, учител — 434, 461.
МАРС, гръцки бог — 51.
МАРСИЛИ, Луиджи Фердинандо, италиански историк — 326.
МАРТИН, виз. военачалник — 64, 65.
МАРТИН, пратеник на Тодор Светослав — 174.

Марцелинус — вж. Амиан Марцелин.
МАСУДИ, Али, арабски историк и пътешественик — 316.
МАТЬООЛУ, жител на Сливен — 265, 266.
МАУРЕР, Георг фон, библ. — 112.
МАХЕРА, Леонтий, кипърски летописец — 192.
МАХМУД II, османски султан — 327.
МАХМУД АГА, аян в Сливен — 512.
МАХМУД БЕДРЕДИН, участник в антифеодално въстание — 502.
МАХМУД ГЕРАЙ, кримски принц — 354.
МАХМУД ГЕРАЙ, татарски историк — 349.
МАХМУД (Михаил Абогавич), османски паша — 324.
МАХМУД, хаджия, епоним на махала в Сливен — 268.
МАЦУКАТА, Йоан Хиброска, наемник при османските турци — 172.
МЕГАБАЗ (Мегабазус), персийски военачалник — 36.
МЕЛЕК ИШАК, предводител на турска орда — 190.
МЕЛЕСИН, Никифор, виз. военачалник — 100.
МЕЛЕТИЙ, гръцки писател — 356, 361, 362, 405.
МЕЛИТИНА, християнска мъченица — 139.
МЕМОРВАЛ, библ. — 16.
МЕНАНДЪР, виз. летописец — 58, 63.
МЕНГУ ТИМУР (Тимур, Мангу Тимур), златноордински хан — 164, 165.
МЕУРЗИУС, библ. — 44.
МЕХМЕД, кадия в Сливен през 1697 г. — 512.
МЕХМЕД, кадия в Сливен през 1726 г. — 512.
МЕХМЕД АГА, аян в Сливен — 358, 382, 383.
МЕХМЕД, син на Осман, тимариот в с. Таусли — 521.
МЕХМЕД СЕЛИМ ПАША, велик везир — 394.
МЕХМЕДОВ, Хюсеин, мюфтия в Сливен, осведомител на Табаков — 249, 266, 303, 358, 376, 380.
МИКЛОШИЧ, Франц (Франтишек), чешки филолог — славист — 141.
МИКОВ, Васил, археолог — 494.
МИЛЕР, Е., библ. — 192, 234.
МИЛИК, тюркски предводител — 172.
МИЛТИАД, атински военачалник — 36.
МИНДО, хайдутин — 443.
МИНКОВ, Добри, съдебен служител, р. в Сливен — 411, 420.
МИНКОВ, Панайот, обществен деец, р. в Сливен — 286, 312, 413.
МИНОВ, Панайот, учител в Сливен — 266.
МИНТЕБЕГ, татарски предводител — 291.
МИНЦЕСКУ, библ. — 49.
Минчо, хайдутин — вж. Диков, Минко.
МИНЬО, Венсан, библ. — 298.
МИРЧО I, влашки кн. — 235, 277.
МИТЬО ЕФЕНДИ, жител на Сливен — 258, 278, 381, 515.
МИХАИЛ II АСЕН, бълг. цар — 163, 496.
МИХАИЛ III ШИШМАН, бълг. цар — 165, 173, 177—180, 184, 227, 498.
МИХАИЛ II, виз. имп. — 85.

МИХАИЛ VIII ПАЛЕОЛОГ, виз. имп. — 164, 165, 172.
МИХАИЛ IX, виз. съимп. на Андроник II — 167—170, 172.
МИХАИЛ от Потука — 177.
МИХАИЛ АСЕН, син на Иван Александър — 182, 194—197, 217.
Михайло, х. — вж. Хадживасилев, х. Михаил.
МИХАЙЛОВ, Йордан, журналист, р. в Сливен — 320, 412, 413.
МИХАЛОГЛАР, фамилия османски земевладелци и сановници — 324.
МИХАЛОГЛУ, османски военачалник — 243, 274, 277, 324, 502.
МИХАЛОГЛУ, Али, османски сановник — 324.
МИХЕЛСОН, немски османист — 388.
МИШО, Жозеф Франсоа, библ. — 122, 125, 126, 127, 135.
МОЛТКЕ, Хелмут Карл Бернхард фон, германски военен деец и теоретик — 9, 28, 37, 256, 341, 392, 440, 443.
МОМЗЕН, Теодор, немски историк — 39, 40.
МИЯТЕВ, Петър, историк, османист — 512.
МОМЧИЛ, бълг. феодален владетел — 185, 186, 190, 192, 239.
МОЛЛОВИ (Молловци), фамилия в Сливен — 294.
МОНДРЕЛ, пътешественик — 285.
МОНТРЕЗОР, руски генерал — 388, 394, 447.
МОРИС, Едуард, библ. — 396.
МОРИЪР, Джеймс Джустиниан, библ. — 336.
Мортагон — вж. Омуртаг.
МОСКОНО, Юда, еврейски пътешественик — 90, 305,
МОСОЛОВ, библ. — 393.
МОСТРАС, библ. — 375, 407.
МОХА, издател — 196, 197.
МОХАМЕД, полумитичен основател на мохамеданството — 231.
МОХАМЕД I, османски султан — 243, 244.
МОХАМЕД II, османски султан — 224, 241, 245, 271, 278, 304, 326.
МОХАМЕД IV АВДЖИ, османски султан — 6, 45, 99, 103, 199, 207, 224, 241, 251, 254, 272, 282—284, 292, 326, 329, 332, 337—347, 350, 361, 370, 404, 468.
МОХАМЕД ГЕРАЙ IV, кримски хан — 347.
МОХАМЕД ГЕРАЙ, син на Хаджи Герай, татарски историк и поет — 349, 350.
МОШЕ, Натан бен, еврейски пътешественик — 90, 305.
МУЗАКИ, Константино, летописец — 220.
МУЗИК, дворцов роб в Цариград — 96.
МУНДО, водач на скамари — 60, 75.
МУНТАНЕР, Рамон, каталански летописец — 163, 166, 167, 170, 172—174, 190.
МУРАД I (Амарат, Аморат), османски султан — 45, 85, 90, 195—198, 201, 204, 206, 208, 212, 214, 216—218, 220—223, 225—228, 231—233, 237, 239, 240, 245, 416, 500.
МУРАД II, османски султан — 244, 245, 502, 506, 507, 509, 519.
МУРАД III, османски султан — 497.
МУРАД IV, османски султан — 497.
МУРАТОРИ, библ. — 93.

МУРЗАКЕВИЧ, Н,, библ. — 408.
МУРИН, виз. сановник — 505.
МУСА ЧЕЛЕБИ, Кеседжия, претендент за османския престол — 230, 240, 243, 244, 375, 501.
МУСТАФА II, османски султан — 349, 350.
МУСТАФА, съперник на Мурад II — 244.
МУСТАФА БЕЙ, началник на полицията в Сливен — 359, 407.
МУСТАФА, кадия в Сливен през 1610 г. — 512.
МУСТАФА, син на Ибрахим, кадия в Сливен — 512.
МУСТАФА Татарина — 387.
МУТАФЧИЕВ, Петър, историк — 494, 497 — 500.
МУТАФЧИЕВА, Вера, историчка и писателка — 500, 501, 502, 506—508, 512, 514, 520.
МЮЛЕНДОРФ, библ. — 53.
МЮЛЕР, Йозеф, пътешественик — 284.
МЮЛЕР, Карол, библ. — 36.

Н

НАПОЛЕОН I Бонапарт, френски военачалник и император — 386.
НАСЛЕДНИКОВА, Вера, библ. — 504, 508.
НАЧОВ, Начо, библ. — 88.
НЕБИЛ БЕЙ, капукехая в Сливен — 407.
НЕДКОВ, Борис, бълг. османист — 494, 510, 522.
НЕЗРА, Аврам бен, еврейски писател — 90, 305.
НЕЙКОВ, Балчо, библ. — 185, 199, 218, 239, 355.
НЕОФИТ, червенски епископ — 159.
НЕОФИТ БОЗВЕЛИ, възрожденски деец — 8.
НЕРОН, римски имп. — 48, 50, 51.
НЕСТОР, руски летописец — 80.
НЕШРИ, Мехмед, османски летописец — 219, 233.
НИБУР, Карстен, датски пътешественик и изследовател — 35.
НИКИТА, ремесиански епископ — 43.
НИКИТА, летописец — вж. Хониат, Никита.
НИКИТА I, цариградски патриарх — 140.
НИКИТА (Никиц), управител на Белград — 116, 494.
НИКИФОР I ГЕНИК, виз. имп. — 95, 137, 245.
НИКИФОР II ФОКА, виз. имп. — 96.
НИКИФОР I, цариградски патриарх и летописец — 80, 93, 95.
НИКОВ, Петър, историк — 499, 500.
НИКОЛАЕВ, Всеволод, историк — 495.
НИКОЛАЙ I, римски папа — 79, 88.
НИКОЛАЙ I, руски имп. — 440, 457.
НИКОЛОВ, Атанас, общественик в Сливен — 515.
НИКОЛОВ, Никола, библ. — 519.
НОВАКОВИЧ, Стоян, сръбски учен и политически деец — 337.
НОГАЙ, татарски уделен хан — 164—166, 168, 176, 355.

Нойко, дядо — вж. Яндов, Нойко.
НОЛИС (НОЛЗ), Ричард, английски историк — 203, 340, 341, 343, 345.

О

ОВНАНЯН, С, библ. — 501, 506.
ОЛГА, руска княгиня — 32.
ОЛИВЪР, Дж. А., библ. — 326, 422.
ОМИР, древногръцки поет — 20.
ОМУР (Омар), емир на Айдън (Смирна) — 184—186, 190.
ОМУРТАГ (Мортагон), бълг. хан — 166, 492.
ОРБИНИ, Мавро, южнославянски историк — 139, 169, 172, 180—182, 185.
ОРМАНДЖИЯН, А., библ. — 509.
Орнус бег — вж. Евренос бей.
ОРТЕЛИУС, Абрахам, библ. — 39, 41, 135, 137.
ОРХАН, османски султан — 160, 186, 187, 189, 191, 196,232.
ССМАН II, османски султан — 329, 330, 346.
ОМАНЗАДЕ, османски писател — 324.
ОСМАН ПАША, османски военачалник — 178.
ОСОН, Мураджа д', библ. — 274, 284, 325, 336, 337.
ОШЕ-ЕЛОА, Пиер Мартин Реми, библ. — 26, 455.

П

ПАВЕЛ ДЯКОН, лангобардски писател — 75, 77.
ПАВЕЛ, Юлий, римски юрист — 68.
ПАВЗАНИЙ, гръцки географ — 54.
ПАГАН, български хан — 492.
ПАЗВАНТОГЛУ, османски феодал — сепаратист — 113, 276, 315, 325, 346, 375.
ПАЙСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ, възрожденски историк — 139, 147, 159, 160, 232, 243, 255, 264, 409.
ПАКУРИАН, виз. военачалник — 100, 125.
ПАЛАУЗОВ, Спиридон, историк — 88, 91, 171.
ПАЛЕОЛОГ, Г., виз. военачалник — 100, 125.
Палеолог, Йоан — вж. Йоан V Палеолог.
Палеолог, Михаил — вж., Йоан VIII Палеолог.
ПАНАРЕТОВ, Стефан, обществен деец, р. в Сливен — 518.
ПАНОВ (Карапанчов), Иван, руски военен лекар, р. в Сливен — 344.
ПАНОВА (Пановката), баба Димитрица, осведомителка н Табаков—343.
ПАПАРИГОПУЛО, П., гръцки историк — 324, 406.
ПАПЕ, библ. — 70.
ПАРИ, П., библ. — 123, 124, 129, 130, 135.
ПАРИЗО, Валентин, библ. — 163, 179, 186.
ПАРЧЕВИЧ, Петър, бълг. политически деец— 154, 363, 399.
ПАСКЕВИЧ, Иван Фьодорович, руски военачалник — 394.
ПАХИМЕР, Георги, виз. писател — 12, 52, 61, 109, 114, 163—173, 175, 176,

184, 466, 497, 498.
ПАШАКАПУЛИЯТА(жител на Сливен — 300.
ПАШЕВ, х. Мина, търговец и обществен деец, р. в Сливен — 354.
ПАШООЛУ, жител на Сливен — 312.
ПАУЛА МЛАДО, Франсиско де, библ. — 399.
ПЕГОЛОТИ, Франческо, библ. — 89.
ПЕЙСОНЕЛ, Шарл дьо, френски пътешественик — 513.
ПЕРО, А. М., библ. — 446.
ПЕТИФО, Клод Бернар, библ. — 129, 035.
ПЕТКА (Параскева), християнска светица — 147, 162.
ПЕТКАНА, персонаж от народна песен — 260.
ПЕТКОВ, Иван, учител — 443.
ПЕТРОВ, Петър, историк — 490, 491, 496, 497, 502.
ПЕТРУНОВ, Въльо от с. Драгоданово — 440.
ПЕТЪР I, бълг. цар — 146
ПЕТЪР II, бълг. цар — 22, 96, 115, 117—121, 124, 125, 147, 311, 494, 495.
ПЕТЪР I ВЕЛИКИ, руски имп. — 355.
ПЕТЪР, виз. военачалник — 67.
ПЕТЪР от Кермен, осведомител на Табаков — 519.
ПЕХЛИВАН БАБА, османски паша — 375.
Пехливанов, Димитър — вж. Добрович, Д.
ПЕЯЧЕВИЧ, Георги, бълг. политически деец — 363, 399.
ПИРИ ПАША, дарител в с. Берки — 333.
ПИРОГОСТ, славянски вожд — 67.
ПИРЪС, Ед., английски журналист — 420.
ПЛАНО КАРПИНИ, Джовани, италиански пътешественик — 316.
ПЛИНИЙ СТАРИ, Гай, римски писател — 20, 34, 38, 40, 84, 114, 139.
ПОАЙЕ, С. Ф., френски географ — 473, 486.
Погаонат, Константин — вж. Константин IV Погонат.
ПОЖУЛА, Баптистин, библ. — 135.
ПОЛИБИЙ, старогръцки писател — 44, 48.
ПОЛО, Марко, италиански пътешественик — 165.
ПЕМПОНИЙ МЕЛА, римски писател — 35, 121, 179.
ПОМЯЛОВСКИ, библ. — 497.
ПОПКОНСТАНТИНОВ, Христо, библ. — 7.
ПОПОВ, Атанас, библ. — 494, 497.
ПОПОВ, Христо, зъболекар в Сливен — 315.
ПОПОВИЧ, Василаки, търговец в Сливен — 408.
ПОПОВИЧ, Панайот, фабрикант в Сливен — 404.
ПОПРУЖЕНКО, Михаил, Г., библ. — 147, 157, 158.
ПОТАНИУС, библ. — 62.
ПРИМОВ, Борислав, историк — 495.
ПРИСК, виз. писател — 43, 57, 58, 66, 67.
ПРИЯЗД, бълг. войвода — 196.
ПРОБ, римски имп. — 51, 438.
ПРОКОПИЙ КЕСАРИЙСКИ, виз. писател — 42, 44, 57—59, 61, 63, 64, 66, 68, 69, 72, 75, 82, 95, 102, 103, 105, 111, 177, 465.
ПРОКЪЛ, виз. квестор — 68.

ПРОХАЗКА, Ф., чешки писател — 106, 158, 402.
ПРОТОФАН, свещеник в Сливен — 283, 315.
ПРОФУТУР, римски военачалник — 56.
ПСЕВДОДИОГЕН, виз. писател — 87, 101, 106.
ПСЕВДОКАЛИСТЕН, виз. писател — 36.
ПТОЛОМЕЙ, Клавдий, римски географ — 34, 36, 41, 46, 52, 84, 103, 114, 466.
ПУКЕВИЛ, Франсоа, френски пътешественик и публицист — 113, 220, 290, 375.
ПУЛЯКОВ, Христо, библ. — 16.

Р

РАДОВ, П., библ. — 92.
РАДОГОСТ, славянски вожд — 63.
РАДОМИР, болярин от рода на Самуил — 100.
РАДОСЛАВ, болярин, брат на Смилец — 168, 176.
РАДЧЕНКО, К. Ф., библ. — 197, 219, 181, 183, 188, 497.
РАЙТ, Томас, библ. — 31, 397, 285, 375.
РАЪЙТ, библ. — 16.
РАКОВСКИ, Георги С., ръководител и идеолог на бълг. националноосвободително движение и писател — 7, 16, 23, 25, 27, 87, 91, 115, 139, 143, 147, 149, 153, 154, 156, 158, 159, 183, 194, 196, 208, 231, 250, 308, 318, 320, 402, 408, 412, 446.
РАМНУЗИО, Паоло, библ. — 126, 128, 129, 132, 133, 135, 280, 281, 444.
РАМНУЗИУС, библ. — 129, 130, 132, 135, 444.
РАУМЕР, Фридрих фон, немски историк — 122.
РАШАЙКОВ, Т., библ. — 502.
РАШИД, османски летописец — 340, 349.
РАШИД ПАША, Мустафа, велик везир — 340, 349.
РЕДЖЕБ, хаджия, дарител на джамия в Сливен — 378.
РЕМЗИ, Уилям М., английски историк — 89, 135.
РЕСЛЕР, Робърт, библ. — 83.
РЕТОРИУС, библ. — 89.
РИКО, Пол, английски дипломат — 143, 274, 289, 341, 347, 362, 370, 371.
РИТЕР, Карл, библ. — 398.
РИХОМЕР, римски военачалник — 60.
РИЧАРД I Лъвското сърце, английски крал — 122.
РОБЕРТ Анжу, неаполитански крал — 180.
РОВИЛ, Гийом, френски издател — 129.
РОДЖЕР II, сицилийски крал — 109.
РОДОПЕ, митологична кралица — 20.
РОЗЕН, Георг, немски османист — 413.
РОКАФОРТЕ (Рокафор), каталански вожд — 173, 174.
РОМАН I ЛАКАПИН, виз. имп. — 91.
РОМАН IV ДИОГЕН, виз. имп. — 98, 200.
Роман — вж. Ромил Видински.

РОМИЛ (Роман) ВИДИНСКИ, бълг. писател — 12, 159, 160, 187, 191, 227, 231, 255, 409, 497.
РОЪЗЪН, библ. — 37.
РУБРИКВУС, пътешественик — 164, 497.
РУДОЛФ, библ. — 113.
РУДТОРФЕР, Франц фон, библ. — 397.
Рукнедин, хитаб (почетно звание) на иконийския султан. Кълъч Арслан IV — вж. Кълъч Арслан IV.
РУМЯНЦЕВ, Николай Павлович, граф, руски държавник и дипломат — 386.
РУСТЕМ, паша на Диарбекир — 329.
РУФ (Руфус), Марк Минуций, римски военачалник — 39.
РЪСЕЛ, Франк С., библ. — 387.

С

СААДЕДИН, османски летописец — 90, 194, 197, 199, 201—206, 216, 217, 219, 223, 224, 230, 244, 245, 285, 289, 298, 322, 426.
САБИН, български хан — 86, 492.
САВА БИНБАШИ, участник в революционните борби през 1821 г. — 432.
САВАКА, Киро, жител на Сливен — 461.
САВОЙСКИ, Антонио, рицар — 212.
САДЪК БЕЙ, председател на военния съд в Сливен — 420.
Садък паша — вж. Чайковски.
САИД МЕМЕД САЛИ ЕФЕНДИ, нуваб (кадия) на Сливен — 358, 407.
САКА, Илия бен Михаил, евреин — 305.
САКЕЛАРИ, Христофор, влашки земевладелец — 251.
САЛАЙ, Ласло, библ. — 207.
САЛВИАН, виз. военачалник — 66.
Салтъкдеде — вж. Саръ Салтък.
САМО, Хелта фон, библ. — 407.
САМУИЛ, бълг. цар — 96, 272.
САНДИЛХ, утигурски вожд — 75, 491.
САНСОВИНО, Франческо, библ. — 202, 203, 233, 234, 323.
САПУНОВ, библ. — 89.
САРАДЖА БАША, османски военачалник — 244.
САРЪИВАНОВ, Стефан, манифактурист и фабрикант в Сливен — 286, 404.
САРЪ САЛТЪК, татарски вожд — 120, 292.
САСЛАВ (Сеслав), печенежки вожд — 117.
САТАС, библ. — 192, 234.
САТУРНИН, виз. военачалник — 56.
САФА ГЕРАЙ, кримски хан — 345, 347, 348.
САЦА (Сачо), печенежки вожд — 117, 494.
СВЕТОСЛАВ, киевски кн. — 96.
Светослав Тертер — вж. Тодор Светослав,
СВИДАС, виз. автор — 84, 85.
СЕАДЕТ ГЕРАЙ, кримски хан — 347, 355.

СЕВАР, бълг. хан — 83, 92.
СЕВЕР (Северус), епископ на Кабиле — 139.
Север, кн. — вж. Славун.
СЕВТ III (Сеут), одриски цар — 47, 48.
СЕИД ЛОКМАН, османски придворен поет — 497.
СЕЙНТ ПУЛ, Л., английски издател — 396.
СЕКУЛА ДЕТЕНЦЕ, персонаж от народни песни — 193.
СЕЛИМ ГЕРАЙ I, кримски хан — 149, 240, 251, 346—354, 358, 365, 447, 453, 455, 463, 468, 512.
СЕЛИМИНСКИ, Иван, възрожденски деец, р. в Сливен — 6, 26, 142, 148, 273, 275, 276, 278, 282, 283, 285, 286, 291, 296, 312, 314, 315, 317, 323, 358, 361, 367, 368, 395, 399, 400, 408, 410, 464, 477, 507, 508, 518,
СЕЛЯМЕТ ГЕРАЙ, кримски хан — 347.
Сен Бьов — вж. Совбьоф.
СЕН МАРТЕН, библ. — 57, 67.
СЕНТ КЛЕР, библ. — 418.
СЕПТИМИЙ СЕВЕР, римски имп. — 48, 50, 51, 464.
СЕРАФИМ, духовно лице в Сливен — 315, 409.
СЕРАФИМ, сливенски митрополит — 161.
СЕРБЕЗОЛУ, Мехмед, бостанджибашия в Сливен — 364.
Сеслав — вж. Саслав.
СЕСТИНИ, Доменико, библ. — 20, 323.
Сует — вж. Севт III.
СИВРИ БЮЛЮКБАШИ, разбойнически главатар — 338.
СИГИЗМУНД, унгарски крал — 245.
СИКУЗА, гледачка — 245.
СИЛВЕСТЪР, бълг. епикерний — 158.
СИЛВИУС, библ. — 53.
СИМЕОН I, бълг. цар — 95—97, 106, 107, 146, 402, 493.
СИМЕОН ЛОГОТЕТ, виз. хронист и държавник — 84—86, 211.
СИМЕОН МЕТАФРАСТ, виз. писател, вероятно идентичен със Симеон Логотет — 492.
СИНАДИН, виз. протостратор — 181, 182.
Синаит, Григорий — вж. Григорий Синаит.
СИНВЕ, А., библ. — 407.
СИНЕСИЙ, виз. военачалник — 99.
СИНТЮ, евреин в Сливен — 306.
СИПРИЕН РОБЕР, М., библ. — 395.
СИРАК АЛИ, персонаж от народна песен — 374.
СИРКУ, Полихроний А., историк — 90, 140, 143, 153, 154, 157, 159—161, 191, 194, 234, 303, 401, 407.
СКАЙЛЕР, Юджин, английски дипломат — 170, 406, 418.
СКАЛКОВСКИ, Аполон Александрович, руски историк — 434.
СКЕНДЕРБЕГ, Георги Кастриоти, албански национален герой — 113.
СКИЛИЦА, Йоан, виз. летописец — 117, 135.
СКОБЕЛЕВ, Михаил Дмитриевич, руски генерал — 457.
Слав, Алекси — вж. Алекси Слав.

СЛАВЕЙКОВ, Петко, обществен деец и писател — 40, 308.
СЛАВУН (неточно Север), кн. на славяните — севери — 103, 142, 476, 496.
СЛЕЙД, Адолф, библ. — 323, 357.
СЛИВИНА, Язна, полякиня — 113.
СЛИВИНСКИ, полски пианист — 114.
СМИЛЕЦ, бълг. цар — 166, 168, 170, 171, 176.
СМИРНОВ, Василий Дмитриевич, руски историк — 512.
СМИТ, Т., библ. — 53, 129, 135.
СОБЕСКИ, Ян III, полски крал — 342.
СОВБЬОФ, граф Фериер дьо, френски дипломат — 382.
СОЛАКЗАДЕ, османски летописец — 224.
СОЛОВЬОВ, Сергей Михайлович, руски историк — 112.
СОТИРОВ, Михаил, лекар в Сливен — 300, 508.
СОФИЯ, виз. императрица, жена на Юстин II — 142.
СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ, епископ, възрожденски деец — 140, 180, 356, 364, 463.
СПИРИДОН, йеромонах, възрожденски историк — 84, 201, 203, 232, 258, 240—242, 251, 292, 364, 409.
Срацимир — вж. Иван Срацимир.
СРЕЗНЕВСКИ, Измаил Иванович, руски славист и историк — 91.
Ставри, х. — вж. Койнов, х. Ставри.
СТАМБОЛОВ, Стефан, бълг. политически деец — 419.
СТАМБОЛСКИ, Христо, обществен деец, префект на Сливен — 407.
СТАНЕВ, Емилиян, писател — 5, 6.
СТАНОЕВИЧ, С., сръбски историк — 82.
СТАНЧО, свещеник в Сливен — 454.
СТЕФАН ПЪРВОВЕНЧАНИ, сръбски крал — 235, 495.
СТЕФАН V, унгарски крал — 114.
СТЕФАН, учител в Кермен — 453.
СТЕФАН ВИЗАНТИУС (Бизантиус), виз. писател — 34, 35, 41, 44, 52, 466.
СТЕФАН УРОШ IV ДУШАН, сръбски крал — 145, 186, 198, 496, 498, 499.
СТЕФАНОВ, В., библ. — 508.
СТЕФАНОВИ, фамилия в Сливен — 394.
СТИТАТ (Ститатиус), виз. сановник — 119.
СТОИЛ ВОЙВОДА, хайдутин и ръководител на чета през Априлското въстание — 448.
СТОЙКО, жител на Сливен — 154.
СТОЙКОВ, Руси, бълг. османист — 516.
СТОЯН, персонаж от народни песни — 299.
СТОЯНОВ, Захари, обществено-политически деец и писател — 413.
СТРАБОН, античен географ — 34, 35, 38, 41, 42, 44, 48, 438.
СТРАНГФОРД, английски дипломат — 386, 419.
СТРАНГФОРД, Емили, английска благодетелка — 419.
СТАНФОРД, библ. — 421.
Страшимир — вж. Иван Срацимир.
СТРЕЗ, бълг. деспот — 138, 495.

Стритерниус — вж. Щритер.
СУБДЕД, библ. — 340.
СЪРХООЛУ, Стоян, жител на с. Дермендере (Гавраилово) — 303, 432, 433.
СЮЛЕЙМАН I, османски султан — 275, 277, 284, 291, 325, 326, 328, 329, 332, 337, 340, 357, 437.
СЮЛЕЙМАН ПАША, османски военачалник през 1829 г. — 394.
СЮЛЕЙМАН ПАША, османски военачалник през 1877 г. — 420.
СЮЛЕЙМАН, син на султан Орхан — 195, 199, 203, 232, 233.
СЮЛЕЙМАН ЧЕЛЕБИ, син на Баязид I, претендент за престола — 217, 234, 242, 244.

Т

ТАБАКА, х. Васил, кожар в Сливен — 314.
ТАБАКА, х. Киро Маринов, кожар в Сливен, летописец — 154.
ТАБАКОВ, Симеон, дипломат, историк на гр. Сливен — 5, 10, 487, 489, 499, 500, 502—508, 510—516, 519, 521.
ТАГЕНО, писател, кръстоносец — 122—124.
ТАЙНЕР, А., библ. — 126.
ТАМАРА, жена на Мурад I — 208, 217.
Тамерлан — вж. Тимур.
ТАНТАРЛИЯТА, Тодор, войнуган от с. Демирджилии (Камен) — 430.
ТАРОНИТ, Йоан, виз. военачалник — 100.
ТАРХАНИОТ (Тарханион), Василий, виз. военачалник — 100.
ТАТА, вожд — 117.
ТАТАРЛИЕВИ, фамилия в Сливен — 367.
ТАТАРЛИЯТА, Стоян, жител на Сливен — 367.
ТАТЕВИ, фамилия в Сливен — 117.
ТАТИКИОН (Татикон), виз. военачалник — 100, 123, 125.
ТАТИМИР, вожд — 66, 67.
ТАТУШ, печенежки вожд — 98, 117, 494.
ТАФЕЛ, Т. — 89.
ТАФЕРНЕР, Паул, капелан, пътешественик — 381.
ТАХИР АГА, аян в Сливен — 277, 296, 327, 346, 351, 358, 372, 379—381, 443, 452, 462, 471, 512, 513.
ТАХТАОГЛУ, чифликчия в с. Демирджилии (Камен) — 430.
ТАША, легендарна вдовица в Сливен — 259.
ТАЯ, богиня — 50.
ТВЪРДКО I, босненски крал — 500.
ТЕЛЕРИГ, бълг. хан — 94, 111, 492.
ТЕЛЕЦ, бълг. хан — 94, 111, 492.
ТЕЛМЪНТ, библ. — 74.
ТЕПЛОВ, В. А., библ. — 406, 407.
ТЕОДОР, брат на деспот Добротица — 499.
ТЕОДОР КОМНИН, епирски деспот — 138.
ТЕОДОР I ЛАСКАРИС, никейски имп. — 130.
ТЕОДОР II ЛАСКАРИС, никейски имп. — 163.

ТЕОДОРА (Сара), бълг. царица — 196.
ТЕОДОРИХ I, остготски крал — 56, 57, 75.
ТЕОДОСИЙ I, виз. имп. — 55, 57.
ТЕОДОСИЙ II, виз. имп. — 58.
ТЕОДОСИЙ, протосеваст — 158.
ТЕОДОСИЙ ТЪРНОВСКИ, исихаст — 144, 147, 155, 157—160, 185, 187, 191, 211, 231, 234, 255, 409, 467, 496.
ТЕОПОМП (Теопомпус), ант. писател — 44.
ТЕОФАН, виз. летописец — 34, 44, 57, 58, 61, 70, 76, 80, 84, 85, 88, 89,91—94, 103, 164, 490, 491.
ТЕОФАН НОВГОРОДСКИ, руски летописец — 172.
ТЕОФИЛАКТ, охридски архиепископ — 107.
ТЕОФИЛАКТ СИМОКАТА, виз. писател — 34, 52, 59, 62—71, 140.
ТЕРВЕЛ, бълг. хан — 69, 81, 84, 86, 89, 91—93, 178, 200, 492.
Тертер I — вж. Георги I Тертер.
Тертер II — вж. Георги II Тертер.
ТЕРТЕРОВЦИ, бълг. династия — 100, 166, 168, 176, 355, 416.
ТЕФЛЕР, библ. — 194.
ТЕХ, татарски вожд — 164, 178.
ТЕЦАЛДИ, флорентински боец, писател — 278.
ТИБЕРИЙ I, римски имп. — 63, 489.
ТИБЕРИЙ III, виз. имп. — 92.
ТИВЧЕВ, Петър, историк — 499.
ТИЛЕН, Максимилиан Фридрих, библ. — 375, 386, 387.
ТИЛ-ЛОРИАН, френски историк и географ — 129.
ТИЛЧЕВ, Георги, основател на партийната организация в Сливен — 514.
ТИМУР (Тамерлан), монголски хан, завоевател — 63, 242, 324.
ТИМУРТАШ, османски военачалник — 198, 203—206, 208, 213, 214, 216, 218, 221, 227, 231, 232, 237, 239, 278, 324, 333.
ТИНДАЛ, библ. — 202, 218, 299, 305.
ТИРАХ, печенежки хан — 97, 98.
ТИТЛЕВСКИ, библ. — 329.
ТИТОРОВ, Йов, библ. — 386, 434.
ТИТУС, лице от надпис — 50.
ТИФОН, персонаж от гръцката митология — 20.
ТОВМАДЖИЯН, Ованес, арменец, търговец — 509, 513.
ТОГЛУ ТОРГАН, вожд — 178.
ТОДЕРИНИ, Джовани Б., библ. — 326.
ТОДОР, хайдутин от с. Черкешлии (Жельо войвода) — 454.
ТОДОР СВЕТОСЛАВ, бълг. цар — 51, 166—176, 181, 187, 227, 405, 497, 498.
ТОДОРОВ, Николай, историк — 501, 504, 505.
ТОДОРОВ, Р., библ. — 9,
ТОКТАМИШ, татарски хан — 346.
ТОКТАМИШ ГЕРАЙ, син на Селим Герай — 348.
ТОКТУ, бълг. хан — 86, 94.
ТОД, Б., библ. — 129.

ТОМА СЛАВЯНИНА, водач на въстание във Византия — 85, 166.
Томаица, баба — вж. Енева, Томаица.
ТОМАШЕК, библ. — 20, 30, 44, 45, 82, 84, 85, 95, 109—112, 124, 131, 163, 169, 180, 225, 405, 433, 437, 444, 490, 494, 495.
ТОНЗОС, речен бог — 44.
ТОРЛАК КЕМАЛ, участник в антифеодално въстание — 244.
ТРАЯН, римски имп. — 48, 49—51, 456.
ТРИ, Рение дьо, рицар кръстоносец — 127, 128.
ТРИФОН ВОЙВОДА, хайдутин — 437.
ТРИФОН, християнски светия — 104.
ТРИФОНОВ, Юрдан, библ. — 502.
ТУГАН БЕЙ, османски военачалник — 222.
ТУКИДИТ, старогръцки историк — 35, 38.
ТУЛА, Франц, естественик — 413.
ТУМА, Антон, библ. — 118.
ТУМЕН, легендарен родоначалник на турците — 118.
ТУНМАН, Йохан, немски историк — 88, 84.
ТУРОЦИ, Янош, унгарски историк — 219.
ТУСУН АЛИ, в народната етимология епоним на с. Самуилово — 459.
ТУЧКОВ, руски генерал — 400, 404.
ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Величка, историчка — 490.
ТЪРНБЪРИ, библ. — 16.
ТЪРНТЪН, Томас, библ. — 277, 325.
ТЪРПАНСКИ (Търпанов), Кръстьо от Котел, родственик на Раковски — 411.
ТЮЛЕР, библ. — 68.
ТЮРДЖИ ПАША, чифликчия — 430.

У

Убертопол — вж. Умбертопол.
УИЛСЪН, английски полковник — 261.
УЙЛЯМС, библ. — 421.
Укил — вж. Вокил.
УМОР (Умар), бълг. хан — 86.
УМУР, внук на Евренос бей — 324.
УМБЕРТОПОЛ (Убертопол), виз. военачалник, наемник — 100, 106, 125, 493.
УНГЕВИТЕР, Ф. Х., библ. — 395.
УОЛШ, Робърт, английски пътешественик — 305, 386, 388, 390.
УСПЕНСКИ, Фьодор Иванович, руски византинист — 194, 208, 117, 118.

Ф

ФАБРИ, Антонио, библ. — 397.
ФЕРЕНТИЛИ, А. — 85.
ФЕРЛЕЙ, Ж., рицар — 214.

ФЕРМЕНДЖИУ, библ. — 250, 361, 363, 394.
ФЕТХ ГЕРАЙ, кримски хан — 354.
ФИЛ, Мануил, виз. писател — 150, 168, 170, 179, 224, 225, 320, 428, 437, 446, 465.
ФИЛАРЕТОВ, Сава, възрожденски деец — 177.
ФИЛАФИ, библ. — 163.
ФИЛИП II, македонски цар — 36, 44, 48, 53, 488.
ФИЛИП III, македонски цар — 38.
ФИЛИП V, македонски цар — 38—40.
ФИЛИП II АВГУСТ, френски крал — 122.
ФИШЕР, библ. — 123.
ФИШЕР, библ. — 16.
Флавий — вж. Веспасиан.
ФЛАНДЪРСКИ, Тиери, рицар кръстоносец — 132.
ФЛОР, Роже де, каталански вожд — 167, 172, 173.
ФОЛ, Александър, историк и археолог — 488.
ФОРАКС, Берлион дьо, рицар — 212.
ФОРСТЪР, библ. — 421.
ФОРТИС, Алберто, библ. — 89.
ФОТИЙ I, цариградски патриарх, писател — 68.
ФОТИНОВ, Константин, възрожденски деец — 8, 383, 410.
ФРАНДЗИ, Георги, виз. летописец — 89.
ФРИВАЛДСКИ, Имре, унгарски зоолог и пътешественик — 391, 413,
ФРИДРИХ I БАРБАРОСА, имп. на Свещената римска империя — 115, 121—125, 129.
ФРИТИГЕРН, готски вожд — 55.
ФРОАСАР, Жан, френски летописец — 234, 240, 245.
ФРОМЕНТ, дьо, рицар — 214.
ФРУЖИН, син на Иван Шишман — 234, 501.
ФУЛХЕР от Шартър, френски летописец, кръстоносец — 98.
ФУРНАДЖИЕВ, Никола, писател — 5.

Х

ХАДЖИ ГЕРАЙ, кримски хан — 346.
ХАДЖИ ДИМИТЪР Асенов, войвода, р. в Сливен — 115, 152, 315, 318, 450, 451, 510.
ХАДЖИ КИРАЙ (Герай), земевладелец в с. Есирлии (Блатец) — 518.
ХАДЖИВАСИЛЕВ, Михаил (х. Михайло), етерист, р. в Сливен — 343, 401.
ХАДЖИВАСИЛЕВИ, фамилия в Сливен — 259, 317.
ХАДЖИВЪЛКОВИ, фамилия в Сливен — 314.
ХАДЖИГЕОРГИЕВ, Дражо, жител на Ямбол — 503.
ХАДЖИДОБРЕВ, х. Анастас, учител и революционер, р. в Сливен — 411.
ХАДЖИДОБРЕВА, х. Калуда, жителка на Сливен — 371.
ХАДЖИКАЛФА, Мустафа, османски географ — 12, 16, 103, 195, 204, 205, 216, 219, 221, 227, 240, 251, 255, 263, 269, 302, 321—324, 327, 328 331—338, 340, 357, 358, 361, 365, 376, 384, 386, 387, 406, 415, 505, 510,

511.
ХАДЖИКОНДЕВ, х. Анастас, търговец в Сливен — 266, 379, 505.
Хаджиконстантинов, Йордан — вж. Джинот.
ХАДЖИМЕХМЕДОВ, Тахир ага, чифликчия в с. Джиново (Злати войвода) — 430.
Хайредин Джендерли — вж. Чендерли, Халил.
ХАЙРЕДИН ПАША Барбароса, османски морски военачалник — 329.
ХАЙД, Уйлям, английски историк — 289.
ХАЛКОКОНДИЛ, Лаоник, виз. летописец — 44, 85, 200, 208, 239.
ХАМЕР-ПУРГЩАЛ, Йозеф фон, австрийски турколог — 20, 70, 165, 190, 200, 201, 203, 204, 207, 216, 218—227, 233, 234, 237, 239, 243, 244 246, 273, 277, 278, 291, 323, 324, 326, 328—331, 334, 339, 340, 343, 347—355, 361, 364, 368, 404, 406, 437.
ХАМЗА ПАША, османски военачалник — 278.
ХАРАЧООЛУ, воденичар в Сливен — 263.
ХАРБОВ, Янко, оръжейник в Сливен — 281.
ХАРБОВИ, фамилия в Котел — 281.
ХАРБОВИ, фамилия оръжейници в Сливен — 281, 374.
ХАРПОКРАТИОН, виз. писател — 44.
ХАРТЕЛ, библ. — 47.
ХАРУН АР-РАШИД, арабски халиф — 95.
ХАСАН АГА, везир при султан Мохамед IV — 340.
ХАСАН АГА, чифликчия — 518.
ХАСАН ВОЙВОДА, османски военачалник — 328.
ХАСАН, хаджия, епоним на махала в Сливен — 268.
ХЕВЛОК, библ. — 420.
ХЕГЕМОН, Марк Теревтин, лице от надпис — 74.
ХЕДА, Гильом, западен историк — 125.
ХЕЛБЕРСЪН, библ. — 16.
ХЕЛЕР, Ж. Ж., френски издател — 203, 204, 219—222, 224—226, 233, 234, 239, 243, 244, 246, 277, 278, 291, 324, 326, 328—331, 339, 340, 343, 347—351, 354, 455.
ХЕМ, митологичен персонаж — 20.
ХЕНРИХ (Анри), латински имп. — 63, 127—130, 134, 135, 137, 138.
ХЕРАЙН, библ. — 16.
ХЕРАКЛИЙ (Ираклий), виз. имп. — 77.
ХЕРОДОТ, старогръцки историк — 32, 34, 36, 38, 44, 169, 323.
ХЕРЦБЕРГ, Густав, немски византинист — 78, 98, 304.
ХИЕРОКЛИС, виз. писател — 41, 52, 53, 56, 64, 65, 75, 102, 122, 140, 466.
ХИЗР, еничар — 245.
ХИЛАРИУС, библ. — 41, 145.н
ХИЛВУД, виз. военачалник — 61.
ХИЛИАС, участник в бунта на Варда — 92.
ХИЛФЕРДИНГ, Александър Фьодорович, руски славяновед — 114, 136, 177, 444.
ХИНАЛОН (Хиналион), кутригурски вожд — 491.
ХИТОВ, Панайот, участник в националноосвободителните борби, войвода,

р. в Сливен — 412, 437, 444, 468, 515.
ХОВОРТС, библ. — 58, 63.
ХОДЖКИН, Томас, библ. — 56.
ХОДЖООГЛУ, бейлербей — 344.
ХОЗРЕВ ПАША, бейлербей — 329.
Хомер — вж. Омир.
ХОНИАТ (Акоминат), Никита, виз. летописец—85, 101, 111, 115, 117—121, 125, 126, 128, 129, 179, 493, 494.
ХОПФ, Карл, библ. — 468.
ХОПТ, библ. — 60.
ХОРВАТ, Михаил, унгарски историк — 219.
ХОСАМ, ГЕРАЙ, внук на Селим Герай — 348.
ХОХЩЕТЕР, Фердинанд, австрийски естественик — 359, 379, 413—416, 439.
Хризин — вж. Християн.
ХРИСТИАН (Хризин), вожд на Скамари — 142, 466, 496.
ХРИСТОВ, Христо, историк — 506.
ХРИСТОС, ИСУС, митичен основател на християнството — 231.
ХУНИАДИ, Янош (Янко), трансилвански кн. — 230, 235, 242, 245, 502.
ХЬОШЛИНГ, Ксавие, библ. — 395.
Хюсеин Ефенди — вж. Мехмедов, Хюсеин.
ХЮСЕИН ЕФЕНДИ, чиновник в Сливен — 261.
ХЮСЕИН МЕХМЕД, кадия в Сливен — 512.
ХЮСЕИН ПАША, х., жител на Сливен — 513.
ХЮЦ, Йозеф, библ. — 375, 387.

Ц

ЦАМБЛАК, ГРИГОРИЙ, бълг. писател — 90, 126.
ЦАНКОВ, Драган, обществено-политически деец — 454.
ЦАНКОВА-ПЕТКОВА, Геновева, историчка — 492, 495, 496.
ЦАР КОСТАДИН, персонаж от народното творчество — 87.
ЦВЕТКОВ, Димитър, осведомител на Табаков — 517.
ЦВЕТКОВА, Бистра, бълг. османистка — 497, 499, 500, 502, 505—507, 510.
ЦЕЗАР, Гай Юлий, римски държавник и военачалник — 456.
ЦЕЙС, библ. — 38.
ЦЕЛАРИУС, Христофорус, библ. — 46, 53, 84.
ЦЕЛЕР, библ. — 186.
ЦЕРЕТЕЛЕВ, Александър, руски дипломат — 406.
Цимисхий — вж. Йоан I Цимисхий.
ЦИНКАЙЗЕН, Йохан Вилхелм, немски османист — 85, 197, 203, 208, 216, 217.
ЦОНКА от Сливен — 161.
ЦОНЧЕВ, Димитър, библ. — 487.
ЦОНЬО ВОЙВОДА, хайдутин — 517.
ЦУКАЛА, Георги, гръцки учител и писател — 366.

Ч

ЧАЙКОВСКИ, Михаил (Садък паша), полски политически деец, на турска служба — 405, 414.
ЧЕЛГУ, печенежки вожд — 98, 99.
Челеби Сюлейман — вж. Сюлейман Челеби.
ЧЕМБЕР, библ. — 375, 424.
ЧЕНДЕРЛИ (Чандърлъ, Джендерли), Халил, османски велик везир — 221, 239.
ЧЕСНЕЙ, Френсис, библ. — 388, 389.
ЧЕТРУКОВ, А. Д., библ. — 96.
ЧИНГИС ХАН, монголски завоевател — 63, 165, 346, 354, 355.
ЧИНТУЛОВ, Добри, възрожденски учител и поет, р. в Сливен — 520.
ЧИСХЪЛ, Джордж, библ. — 141.
ЧИТАКЛИЕВИ, фамилия в Сливен — 298.
ЧИЧИКОВА, Мария, археолог — 518.
ЧАКА(ЧОКИ), татарски хан, български цар — 166, 168, 173, 305.

Ш

ШАЛАМОН, Гийом дьо, рицар — 212.
ШАМПАН, Антоан дьо, рицар — 212.
ШАРКОЛИЯ, коня на Крали Марко в народния епос — 193.
ШАРП, библ. — 16.
ШАФАРИК, Павел Йозеф, библ. — 70, 81, 86, 113, 219, 403.
ШАХИН ГЕРАЙ, кримски хан — 348.
ШАХОВСКОЙ, Л. В., библ. — 401.
ШВЕБЕЛ, библ. — 16.
ШЕВКЕТ ПАША (Шефкет), турски военачалник — 418.
ШЕКЕРАА, жител на Сливен — 378.
ШИЛТБЕРГЕР, немски мемоарист — 194, 234, 235.
ШИШКОВ, Стойо, библ. — 7, 8.
ШИШМАН, син на цар Михаил Шишман — 49.
Шишман II — вж. Иван Стефан.
ШИШМАН, българин през XIX в. — 20, 234.
ШИШМАН, вожд — 138.
ШИШМАН (Шишманов), сливенец в Бургас — 239.
ШИШМАН ИБРАХИМ ПАША, османски военачалник — 345.
ШИШМАН МЕХМЕД ПАША, османски военачалик — 345.
ШИШМАНОВ, Иван, библ. — 7.
ШИШМАНОВЦИ, бълг. царски род — 100, 234, 345.
ШКОРПИЛ, Карел, археолог — 47, 50, 51, 135, 143, 146, 149, 151, 153, 154, 162, 433.
ШКОРПИЛ, Херменегилд, библ. — 20, 31.
ШКОРПИЛОВИ, Карел и Херменегилд — 16, 32, 33, 45, 47, 51, 192, 194, 211, 217, 393, 402, 405, 430, 431, 436, 438, 446, 456, 464, 468.

ШКУРЕНКО, Виктор Осипович, жител на Сливен — 379, 515.
ШЛЮМБЕРЖЕ (Шлумбергер), Гюстав, френски византинист — 96, 172.
ШМИД, библ. — 466.
ШМИД, Адолф, финансов директор в Източна Румелия — 417.
ШНАЙДЕР, библ. — 47.

Щ

ЩАЙН, Ф., библ. — 406.
ЩРАУС, Адолф, австрийски естественик — 391.
ЩРЕКФУС, библ. — 16.
ЩРИТЕР (Стритериус) Йохан Готлиф, немски историк — 40, 57, 64, 68, 70, 72, 78, 82, 85, 89, 95, 99, 137, 169, 177, 356, 364.

Ю

ЮБЕР, Алфонс, библ. — 196.
ЮЛИАН, римски имп. — 78, 139.
ЮМЕР, хаджия, дарител на джамия в Сливен — 378.
ЮМЕР АГА БОСНЕНЕЦА, богаташ в Сливен — 509, 513.
ЮПИТЕР, римски бог — 20, 50.
ЮРБАН, А. Ж. Ф. Кс. д', библ. — 53.
ЮРКЕВИЧ, М. В. (М. Горюнин), руски географ — 20, 22, 26, 160, 402.
ЮСМЕН, хаджия, вероятно аян в Сливен — 358, 381, 382.
ЮСТИНИАН I ВЕЛИКИ, виз. имп. — 40, 43, 48, 49, 53, 61—63, 66, 68, 69, 76, 78, 91, 105, 140, 332, 436, 465, 496.
ЮСТИНИАН II РИНОТМЕТ, виз. имп. — 80, 81, 86, 92, 492.
ЮСТИУС, лице от Надпис — 50.

Я

ЯБЛАНОВСКИ, полски военачалник — 342.
ЯГИЧ, Вартослав, хърватски славист — 76, 90.
ЯКИМ БЕЙ, син на Михалоглу — 243.
ЯКОВ СВЕТОСЛАВ, кн., бълг. феодален владетел — 144, 166, 167.
ЯКШИ БЕЙ, османски военачалник — 221, 222.
ЯМБОЛИЛИС, Самахтоб, евреин — 305.
ЯНА, персонаж от народни песни — 260.
ЯНДОВ, Нойко (дядо Нойко), осведомител на Табаков — 240, 259, 260, 264—266, 271, 276, 343, 344, 367, 371.
ЯНКО, хаджия, баща на х. Мина Пашев — 354.
ЯНКО, свещеник в Сливен — 313.
ЯРОСЛАВ, чешки герой, сражавал се срещу татарите — 114.
ЯРОУСМИТ, Т. Арон, библ. — 386.
ЯХШИ БЕЙ, османски военачалник — 223.

Abulfarage — вж. Абул Фарадж.
AEMILIUS, библ. — 129.
AGILES, Reimond, хронист — 98, 116.
Ainscough — вж. Енскоф.
Albemarle — вж. Албмерл.
Alexander — вж. Александър, епископ.
Alp Arslan — вж. Алп Арслан.
ANTONIUS, Augustus, библ. — 129.
d'Anville — вж, Анвил, д'.
Aristarchi Bey — вж. Аристархи бей.
Arrianus — вж. Ариан.
Asena — вж. Асена.
Aucher-Eloy — вж. Оше-Елоа.
BANDURIUS — библ. — 72.
Barzimer — вж. Барзимер.
Bekkerius — вж. Бекериус.
Belmont — вж. Белмон.
Belu — вж. Белю.
Bent — вж. Бент.
BERGERON, библ. — 165.
Bermann — вж. Берман.
Bertius — вж. Берти.
Besant — вж. Безант.
Biblia — вж. Библие.
Blackie — вж. Блеки.
Bliaut — вж. Блио.
Blount — вж. Блаунт.
BRACHA, библ. — 165.
Boemund — вж. Боемунд.
Boheme, Adalbert — вж. Адалберт от Чехия.
Borrmann — вж. Борман.
Bouquet — вж. Буке.
Bournon — вж. Бурнон.
Boyd — вж. Бойд.
Bozov, Iv. — вж. Божилов, Ив.
Bowben — вж. Боубън.
Brownlow — вж. Браунлоу.
Brerewood — вж. Бреръууд.
Brosset — вж. Бросит.
Bryce — вж. Брайс.
Bunbury — вж. Бънбъри.
Buchon — вж. Бюшон.
Burkchardt — вж. Буркхард.
Camara Manuel — вж. Камара Мануел.
Cangius — вж. Дюканж.
Canisius — вж. Канисиус.
Chalamont — вж. Шаломон.

Champagne — вж. Шампан.
CHROUST, A. библ. — 123.
Claretie — вж. Клареси.
Clari — вж. Клари.
Clark — вж. Кларк.
Contarini — вж. Контарини.
Couret — вж. Куре.
Curtius Rufus — вж. Курций Руф.
DALCE, Lodovico, библ. — 85.
Daru — вж. Дарю.
Datta — вж. Дата.
DELISTE, библ. — 41.
Dilke — вж. Дилке.
Detschew — вж. Дечев, Д.
DIZABULUS, тюркски хан — 68.
Djelalzade — вж. Джелалзаде.
Dobka — вж. Добка.
Duncker — вж. Дункер.
Edwards — вж. Едуардс.
Erdic — вж. Ердик.
Escornae — вж. Ескорне.
Eusebius — вж. Евсевий.
Eustacies — вж. Йосташ.
Eutropius — вж. Евтропий.
FAMESINA, библ. — 16.
Ferentilli — вж. Ферентили.
FERDI, библ. — 291.
Ferlay — вж. Ферлей.
Fischer — вж. Фишер.
Flandres, T. — вж. Фландърски, Тиери.
Forax — вж. Форакс.
Forster — вж. Форстър.
FORTIA D'URBAN, A. J. F. X., библ. — 53.
Fortis — вж. Фортис.
Frantzes — вж. Франдзи.
Fritigern — вж. Фритигерн.
Fromente — вж. Фромент.
Fulcherius Carnotensis — вж. Фулхер.
Galerius — вж. Галерий.
GEORGIEUIZ, виз. библ. — 289, 323.
Gerhard — вж. Герхард.
Germanicus — вж. Германик.
GEROPOLDI, библ. — 347.
Glycas — вж. Глика.
Gregorovius — вж. Грегоровиус.
Grote — вж. Грот.
Gruterius — вж. Грутериус.
GUGLIA, библ. — 16.

Guibert — вж. Гибер.
GUIGNES, Joseph, рицар — 166.
Guizot — вж. Гизо.
Havelock — вж. Хевлок.
Heda — вж. Хеда.
Helbershon — вж. Хелберсън.
Herein — вж. Херайн.
Hervé — вж. Ерве.
HESYCHIUS, библ. — 137.
Heyd — вж. Хайд.
Hilarius — вж. Хилариус.
Hodkin — вж. Ходжкин.
Hoeschel, библ. — 123.
Hopf — вж. Хопф.
Hopt — вж. Хопт.
Howorth — вж. Ховортс.
Huber — вж. Юбер.
HURMUZAKI, Eudoxin de, библ. — 208.
Janquiere — вж. Жанкиер.
Jaquot — вж. Жако
Jaroslav — вж. Ярослав.
Joelis — вж. Жоелис.
Jubanville — вж. Жубанвил.
Julius Paulus — вж. Павел, Юлий.
Justinius, M. J. — вж. Юстин, Марк Юний.
Kafko — вж. Кафко.
Keau — вж. Кайю.
Knolles — вж. Нолис.
Kotlensky — вж. Котленски.
Kressner — вж. Креснер.
Kydones — вж. Кидони.
Lactanius — вж. Лактанций
Lebeuf — вж. Льобоф.
Lee — вж. Лий.
Léger — вж. Леже.
Legrand — вж. Льогран.
Le Roul — вж. Льору.
La Quien — вж. Льокиен.
Leftie — вж. Лофти.
MAILHARD de la Couter, библ. — 129.
Malala — вж. Малала.
Marquart — вж. Маркварт.
Marsigli — вж. Марсили.
Maundrelle — вж. Мондрел.
Maurer — вж. Маурер.
Mémorval — вж. Меморвал.
Michaud — вж. Мишо.

Michelson — вж. Михелсон.
Mignot — вж. Миньо.
Miller — вж. Милер.
Mincescu — вж. Минцеску.
Mommsen — вж. Момзен.
MOUSKES, библ. — 127.
Müller — вж. Мюлер.
Muratori — вж. Муратори.
Morier — вж. Мориър.
Oliver — вж. Оливър.
Osmanzade — вж. Османзаде.
Outerman — вж. Адърмен.
Pape — вж. Папе.
PARTHENEY, библ. — 53.
Paula Mellado — вж. Паула Меладо.
Pausanius — вж. Павзаний
Pears — вж. Пиърс.
Perrot — вж. Перо.
Petifot — вж. Петифо.
Plan di Carpini — вж. Плано Карпини.
Polo, M. — вж. Поло, Марко.
Potanius — вж. Потаниус.
Poujoulat — вж. Пожула.
Proclus — вж. Прокъл.
Profuturus — вж. Профутур.
Pseudo Callistenis — вж. Псевдо Калистен.
RADEVIC, библ. — 122, 125.
Ramsay — вж. Ремзи.
Raumer — вж. Раумер.
Rhetorius — вж. Реториус.
RIANT, count Paul E. D., библ. — 118, 127.
Riat — вж. Райът.
Richomer — вж. Рихомер.
ROBIDA, библ. — 16.
Romanzoff — вж. Румянцев.
Rosen — вж. Розен.
Roville — вж. Ровил.
Roysen — вж. Райзън.
Rudolph — вж. Рудолф.
RUSUS, библ. — 53.
Samo, Helta von — вж. Само.
Saint Martin — вж. Сен Мартен.
Sathas — вж. Сатас.
Saturnius (правилно Saturninus) — вж. Сатурнин.
Savoye, A. — вж. Савойски, Антонио.
Schmidt — вж. Шмид.

Schwebel — вж. Швебел.
SEBES SEYAR, османски писател — 348, 349.
Sent Poole — вж. Сейнт Пул.
Sepet, M., библ. — 129.
Sharpe — вж. Шарп.
Silvius — вж. Силвиус.
SITMAN OCCAN, османски военачалник — 234.
Sliwina, J., — вж. Сливина.
Sliwnitzki — вж. Сливницки.
Stein — вж. Щайн.
Strekfus — вж. Щрекфус.
Suidas — вж. Свидас.
Synvet — вж. Синве.
Szalay — вж. Салай.
Tageno — вж. Тагено.
Tafel — вж. Тафел.
Tefler — вж. Тефлер.
Tellemont — вж. Телмънт.
Tetardi — вж. Тецалди.
Theiner — вж. Тайнер.
Thill Lorain — вж. Тил-Лориан.
Thornbory — вж. Търнбъри.
Thornthon — вж. Търнтън.
THRÉNOS, библ. — 278.
Toderini — вж. Тодерини.
Told — вж. Толд.
Trith — вж. Три.
Tuma — вж. Тума.
Tumen — вж. Тумен.
Tüller — вж. Тюлер.
Tytlewsky — вж. Титлевски.
UBLIZZ, библ. — 16.
Valens — вж. Валент.
Veomelius — вж. Веомелиус.
Verantius — вж. Веранций
Verheyk — вж. Верайк.
Vibodi — вж. Вибоди.
VIGENERE, Blaise de, библ. — 128, 129.
Visconti — вж. Висконти.
WAILLY, Ed. N de, библ. — 128, 129.
Weis — вж. Вайс.
Weiss, K. — вж, Вайс, K.
Wesselingius — вж. Веселингиус.
Whealtey — вж. Велти.
Willibald — вж. Вилибалд.
Welsone — вж. Велф V.
Williams — вж. Уйлямс.

Willhelmus — вж. Вилхелм IX.
Wrangel — вж. Врангел
Zeller — вж. Целер.
’Ακαμήρος — вж. Акамир.
’Ασανη, Μ. — вж. Асен, Матей.
Σαβουλών — вж. Завулон.
Ζαγαρομμάτης — вж. Загароматис.
‘Ηλίας — вж. Хилиас.
Μακαίρας, Λ. — вж. Махера.
Τόνξοϑ — вж. Тонзос.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

СЪКРАЩЕНИЯ: ант. = античен; вж. = виж, вижте; вр. = връх; гр. = град; ист. = исторически; к. = колиби; кр. = крепост; мах. = махала; м. = местност; окр. = окръг; пл. = планина; р. = река; с. = село; сел. = селище; срвек. — средновековен; съвр. = съвременен.

A

Абазия — вж. Абхазия.
АБИДОС, ант. гр. на Дарданелите, Турция — 198, 202.
АБЛАНИЦА, с. в Благоевградски окр. — 26, 464.
АБЛАНИЦА, с. в Ловешки окр. — 26, 137, 464.
Абланица, с. в Тетевенско — вж. Ябланица, гр.
Абланица, с. в Софийско — вж. Ябланица.
АБЛАНОВО, м. — 24, 26, 137, 282, 283, 317, 465, 488.
АБЛАНОВО, остров на р. Дунав — 26, 464.
АБЛАНОВСКА, р. — 24, 26.
Абоба — вж. Плиска.
Абхазия (Абазия), страна в Кавказ, СССР — 483.
Авла — вж. Авли.
Авлалии — вж. Палаузово.
Авланкюю, погрешно вместо Алван — вж. Ябланово.
АВЛИ (Авла, Акла, Афли, Афри, Аули), срвек. сел. в Сливенско, неуточнено — 97, 98, 109, 111, 112, 126. 130—138, 141, 168, 228, 229, 247, 251, 280, 433, 437, 444, 445, 446, 469.
Авлиени — вж. Караново.
Авликюю — вж. Живково.
АВРАМОВО (Кипеклии, Мокрен), с. в Сливенски окр. — 21, 22, 99, 457.
АВРЕН, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 428.
АВРОЛЕВИ (Аврилево, Авролева), районът около Сакар пл. или Бакаджиците — 94, 101, 102, 110, 492.
АВСТРИЯ, страна в Европа — 113, 236, 248, 270, 276, 283, 288, 290, 328, 345, 357, 386, 390, 416, 485.
АГАДЖИЛАР, с. в Ямболско през XVII в. — 347.
Агатоболи, Агатопол — вж. Ахтопол.
АГАТОНИКИ, срвек. кр. край Одрин — 110.
АДАНА, гр. в Мала Азия, Турция — 501.
Адатепе къръ — вж. Бършен.
Адрианополис, Адрианопол — вж. Одрин.
АДРИАТИЧЕСКО МОРЕ — 20, 74, 79, 91, 289.
Аетос — вж. Айтос.
АЕТОС, срвек. кр. в Родопите — 185.
Аетос лъджасъ — вж. Банево.
Аетосмонтус, Аетосмунти — вж. Айтос.

Азапкюю — вж. Веселиново.
АЗИМУНЦИУМ, срвек. сел., вероятно идентично с Аетосмунти — 62, 63.
АЗИЯ, континент — 9, 56, 66, 122, 193, 272, 285, 304, 368, 390, 394, 408.
АЗМАК, р. край с. Жельо войвода — 454.
Азмакдере, Азмак — вж. Мочурица.
АЗОВ (Асара, Озолу), гр. в СССР — 165, 343, 367, 513,
АЗОВСКО МОРЕ — 62.
Айвалъдере — вж. Дюлева река.
АЙДЕМИР, с., присъединено към гр. Силистра.
Айлата — вж. Полените.
Айола — вж. Поморие, околия.
АЙТОС (Аетос, Аетосмонтус, Аетосмунти, Айдос), гр. в Бургаски окр. — 20, 28, 37, 42, 46, 52, 59, 64, 70, 71, 111, 120, 124, 128, 132, 168, 176, 180—183, 197, 198, 214—216, 221, 222 227, 228, 231, 233, 239, 240, 245, 272, 332, 339, 340, 341 — 343, 380, 402, 406, 407, 415, 470, 499.
АЙТОС (Айдос), каза — 359, 406, 407, 414, 474, 513.
АЙТОС, околия — 189, 402.
АЙТОСКА ПЛАНИНА (Айтоски балкан), дял от Източна Стара планина — 37, 64, 487.
Айтоска лъджа — вж. Банево.
Айтоски балкан — вж. Айтоска планина.
Айтоски бани — вж. Банево.
АЙТОСКИ ПРОХОД (Айтоски теснини, Надир дервент) — 65, 70, 71, 100, 221, 321, 322, 342, 416.
Айтоско — 132, 244, 292, 293, 513.
АЙТОСКО ПОЛЕ — 27, 488.
Айякьой — вж. Николаево.
Аквекалиде — вж. Банево.
АКВИЛА МАЙОР, ант. сел. — 128.
АКВИЛА МИНОР, ант. сел. — 128.
АКВИЛЕЯ, гр. в Италия, съвр. Л'Акуила — 128.
АКВИЛОНИКА, сел. в Италия, съвр. Ласедониа — 128.
АКВИЛОНИС, ант. сел. в Италия, съвр. Капела ди Сан Вито — 128.
АКДЕРЕ, р. — 124.
Акерман — вж. Белгород Днестровски.
АКЕРМАНСКИ УЕЗД, околия в Русия с център гр. Белгород Днестровски — 443.
АККАДЪН ТЕПЕ, могила до с. Драгоданово — 31.
Акла — вж. Авли.
АКРОПОЛ, кр. в Атина — 105, 112.
Аксиос — вж. Вардар.
Акъллъкамчик — вж. Голяма Камчия.
АКЪНДЖИЕВО (Акънджи кариеси), с. в Пазарджишки окр. — 277.
Аладаглии, Сливенско — вж. Гергевец.
Аладаглии, Карнобатско — вж. Венец.
Аладоглу — вж. Гергевец.
Алаксабули — вж. Алексиополис.

АЛАНКЬОЙ, с. в Добруджа — 490.
АЛБАНИЯ (Албанско), страна на Балканския полуостров — 84, 463, 347.
АЛБАНИЯ, Южна — 84.
АЛДОМИРОВЦИ, с. в Софийски окр. — 102.
АЛЕКСАНДРИЯ, гр. в Румъния — 408.
АЛЕКСАНДРОВО (Енджекьой), с. в Разградски окр. — 249.
АЛЕКСАНДРОВО (Хасаноглу), с. в Ямболски окр. — 436.
АЛЕКСИОПОЛИС (Алаксабули, Анисоболи), гр. в Тракия, неуточнен, може би край Ямбол — 109, 110, 257, 494.
Алексовски баир — вж. Алескьовски хълм.
АЛЕСКЬОВСКИ (Алексовски), хълм в Средна гора край Ямбол — 21, 257, 417.
Алибей, Алибегкьой — вж. Пчеларово.
Алибейкарие — вж. Мечкарево.
Алобас — вж. Червенаково.
АЛПИ, пл. — 56.
АЛТАЙ — пл. и обл. в Азия — 489.
АЛТИМИР, с. във Врачански окр. — 102.
АЛФАТАР, гр. в Силистренски окр. — 164, 434, 454.
АЛЦЕК (Клиседжик), с. в Толбухински окр. — 312.
АМЕРИКА, Средна — 31.
АМФИПОЛИС, ант. гр., съвр. сел. Амфиполис (Еникьой), Македония, Гърция — 37, 43, 198.
Анадола — вж. Мала Азия.
АНАСТАСИЕВА СТЕНА — 60.
АНАСТАСИОПОЛИС, срвек. гр. в Тракия — 76.
АНГЛИЯ, страна в Европа — 91, 280, 304, 386, 387, 396, 418, 419, 485.
Ангора — вж. Анкара.
Анексибол, Аниксоболи — вж. Алексиополис.
АНКАРА (Ангора), гр. в Турция — 217, 246, 274, 278, 334.
АНКОНА, гр. в Италия — 125.
Анхиало — вж. Поморие.
АНХИАЛО, каза с център гр. Поморие — 474.
Анхиало, околия — вж. Поморие, околия.
АНХИАЛО, провинция — 119.
Анхиалско — вж. Поморийско.
Анхиалско поле — вж. Поморийско поле.
АПЕНИНИ, пл. в Италия — 122, 479.
АПИАРИЯ (Аперия), ант. гр. при с. Ряхово, Русенски окр. — 65, 75, 490.
Аполония — вж. Созопол.
АПРИ, ант. гр., съвр. Инеджик, гр. в Европейска Турция—65, 75.
АРАБИЯ, полуостров в Азия — 114, 283, 414.
АРБАНАСИ, с. във Великотърновски окр. — 251, 361, 371.
АРГОЛИДСКИ (Аргоски), залив в Егейско море, Гърция — 91.
АРДА, р. — 44, 478.
АРИСТЕУМ, ант. сел. в Стара планина — 39.
Аркадиопол, ант. и срвек. гр. — вж. Люлебургас.

АРКАРЪКОРУЧ, стара м. край Сливен — 26, 27, 352, 389.
АРМЕНИЯ, страна в Азия — 26, 271, 272, 483.
Арсеновиц, проход — вж. Асеновски проход.
Арсеньовски боаз — вж. Асеновско устие.
Арсенювиц, кр. — вж. Асеновец.
Арсенювска, р. — вж. Асеновска, р.
Артакларе, Артуклар — вж. Крушаре.
АСЕН, с. в Ловешки и Старозагорски окр. — 444.
АСЕН (Хъсен), с. в Ловешки окр. — 119.
Асениц, кр. — вж. Асеновец.
АСЕНОВА КРЕПОСТ (Станимашка крепост), кр. край Асеновград — 495.
АСЕНОВГРАД (Станимака, Стенимахос), гр. в Пловдивски окр. — 124, 128, 179, 185.
АСЕНОВЕЦ (Авлиени), с. в Сливенски окр. — 137.
АСЕНОВЕЦ (Арсенювиц, Асениц, Асеница, Асенювиц, Асенювица), кр. и с. край Сливен — 22, 23, 29, 107, 108, 115, 116, 120, 136, 145, 153, 231, 247, 294, 315, 371, 410, 411, 431, 464, 472, 476, 509, 510.
АСЕНОВО, с. във Великотърновски, Плевенски и Ямболски окр. — 444.
АСЕНОВСКА (Арсенювска, Асеновица, Асенювска, Исламджи, Куруча, Куручале), р. — 26, 27, 32, 103, 105, 225, 246, 250, 265, 267, 269, 300—304, 317, 318, 334, 352, 373, 397, 398, 405, 414, 415, 421, 423, 428, 464, 478, 511.
АСЕНОВСКИ ПРОХОД (Арсеновиц), вж. и Вратника, пр. — 22, 28, 107, 115, 120, 153, 155, 280, 319, 352, 411.
АСЕНОВСКО УСТИЕ (Арсеньовски боаз, Асеньовски боаз, Кетенлик боаз, Текенлик боаз)— 22, 23, 25, 28, 89, 106, 116, 119, 136, 149, 223, 232, 250, 256, 301—303, 311, 315, 391, 478.
Асеньовски боаз — вж. Асеновско устие.
Асенювиц, Асенювица, кр. — вж. Асеновец.
Асеновица, р. — вж. Асеновска р.
АСПАРУХОВО, с. в Плевенски окр. — 444.
АСПАРУХОВО (Ченге), с. във Варненски окр. — 86.
АСТИКА, ант. обл. в Тракия — 19, 34, 41, 42, 48, 61, 65, 66.
АТАНТА, Атаната, м. — 22, 24, 29, 49, 143, 161, 446, 465—467, 487.
АТИНА, гр. в Гърция — 105, 112, 277, 291, 416.
АТЛИМАН, нос на Черно море край Китен — 189, 202, 217.
АТОН (Света гора), полуостров в Гърция с множество манастири — 22, 139, 143, 144, 147, 150, 158, 162, 163, 172, 297, 409, 496.
АТОНСКА ПЛ. — 483.
АТЧАИР, м. край с. Тополчане — 508.
Афли, Афри — вж. Авли.
АФРИКА, континент — 75, 272.
АФРИКА, СЕВЕРНА, — 274.
АХТОПОЛ (Агатоболи, Агатопол, Мосополис), гр. в Бугарски окр. — 89, 109, 110, 118, 165, 168, 173, 174, 176, 179, 210, 214, 217, 362.
АЧЛАРИ — вж. Екзарх-Антимово.

АЯЗМИ:
- КРЪСТОВКА край Сливен — 23, 148, 156, 373.
- „СВ. АТАНАС“ в Сливен (метох) — 148.
- „Св. Георги“ край Сливен — 148.
- „СВ. СПАС“ край с. Сотиря — 150.
- „СВ. ТРОИЦА“ в Сливен — 149.
- ТОДОРОВА, „Св. Тодор“ — 24, 148, 153, 283, 464.

Б

БАБАЕСКИ (Булгарофигон), гр. в Европейска Турция — 95, 99, 217, 493.
БАГДАТ, гр. в Ирак — 455.
БАЗАРДЖЕДИД, с. в Европейска Турция — 295.
Байраклийска лъджа, БайраклИ лъджаси — вж. Баня.
БАКАДЖИЦИ, възвишения — 21, 23, 158, 492.
БАЛДАРАМСКИ МОСТ (Ташкьопрю) — 256, 258, 466.
Балкан — вж. Стара планина
Балкан, Източен — вж. Стара планина, Източна.
Балкан, Западен — вж. Стара планина, Западна.
Балкан, Среден — вж. Стара планина, Средна.
Балкан Черкешли — вж. Славянци.
Балкан, Югоизточен — вж. Стара планина, Югоизточна.
Балканите — вж. Балкански полуостров.
Балканска врата, Балкански проход — вж. Траянови врата.
БАЛКАНСКИ ПОЛУОСТРОВ (Балканите, Полуострова) — 7, 13, 14, 19, 29, 35, 38, 43, 44, 46, 54—57, 62, 76—78, 80, 85, 91, 97, 122, 146, 147, 155, 164, 178, 189, 198, 209, 218, 233, 237, 242, 245, 252, 261, 271, 274, 290, 293, 305, 307, 309, 322, 329, 395, 411, 413, 421, 465, 489, 490, 501.
БАЛЧИК (Дионисополис), гр. във Варненски окр. — 121.
БАНАТ, ист. обл. в Унгария и Румъния — 207, 210, 219.
БАНЕВО (Аетос лъджасъ, Айтоска лъджа, Айтоски бани, Аквекалиде, Баня, Бургаски бани, Илиджа, Лъджа, Лъджакьой), с. в Бургаски окр. — 46, 53, 55, 63, 100, 111, 121, 122, 128, 129, 239, 270, 332, 339, 342, 402, 415, 482.
Баните — вж. Сливенски минерални бани.
Баня, Айтоско — вж. Банево.
БАНЯ (Байракли лъджа, Берки, Кортенски бани, Лъджакьой), с. в Сливенски окр. — 333, 82.
БАРА, с. в Севлиевско, изселено — 22.
Барамук — вж. Бармук.
БАРАТА, мах., присъединена към с. Суевци, Софийски окр. — 22.
БАРГАН (Барганлии), с. в Бургаски окр. — 824.
БАРМУК (Барамук, Бурулук), хълм край Сливен, съвр. парк „Съби Димитров“ — 21, 22, 24, 26, 145, 148, 149, 155, 246, 250, 256, 257, 265, 269, 271, 283, 301, 302, 304, 306, 366, 381, 382, 402, 404, 405, 414, 478.
БАСКА, срвек. гр. в Южна България, неуточнен — 69, 111, 112, 131, 136, 168, 228, 494.

БАСТРИНОС, срвек. сел. в Тракия — 111.
БАТАК, гр. в Пазарджишки окр. — 239, 292, 501.
БАТИН, с. в Русенски окр. — 276, 410.
БАХЧИСАРАЙ, гр. в Кримска обл., СССР — 354.
БАЧКОВО, с. в Пловдивски окр. — 178.
Башкьой — вж. Жеравна.
Башчардак — вж. Терасите.
БЕАДЕН, срвек. кр. в Родопите — 185.
БЕБРОВО, с. във Великотърновски окр. — 251, 294, 385, 417, 424.
БЕБРОВСКА, р. — 25.
БЕБРОВСКО — 294.
БЕГПАЗАР, съвр. гр. Бейпазаръ във вилаета Анкара, Турция— 334.
БЕГОВО, с. в Пловдивски окр. — 319.
Бейкьой, Ямболско — вж. Каравелово.
БЕЙКЮЮ, Карнобатско, име на две села: българско Бейкьой (Огнен) и турско Бейкьой (Искра) в Бургаски окр. — 125.
БЕЛГОРОД ДНЕСТРОВСКИ (Акерман), гр. в Одеска обл., СССР— 367.
БЕЛГРАД (съвр. Београд), гр. в Сърбия, Югославия — 48, 116, 122, 277, 291, 322, 330, 384.
БЕЛГРАД, с. край Босфора, Турция — 291.
Беле — вж. Бяла.
Белово, Белево — вж. Голямо Белово.
БЕЛЕНСКА РЕКА (Бинкоска р., Боялъдере) — 26, 488.
БЕЛИ КАЙНАЦИ, м. — 24.
БЕЛИЛКАТА, м. — 23.
Белковци — вж. Бялковци.
БЕЛОГРАДЧИК, гр. във Видински окръг — 255.
БЕЛОМОРИЕТО — 8.
БЕНДЕРИ (Бендер), гр. в Молдавска ССР — 355, 367.
БЕНКОВСКИ (Келяво Камарци), с. в Софийски окр. — 52, 465.
БЕОТИЯ, обл. в Гърция — 137.
Берегава, Берегавите, Берегавски проход, Берегавско устие — вж. **Верегава**.
БЕРЗАНА, ант. кр. в пров. Дардания — 61, 94.
БЕРЗИТИЯ, ист. обл. в Македония — 94, 113, 492.
Берки — вж. Баня.
БЕРЛИН, гр. в Германия — 16.
Берое — вж. Стара Загора.
БЕРОНОВО (Исуплии), с. в Бургаски окр. — 394.
БЕРЯЗКА, мошия (имение) в Румъния до гр. Плоещ — 251, 409.
БЕСАРАБИЯ, ист. обл. в Молдавска и Украинска ССР — 16, 36, 163, 232, 349, 366, 369, 391, 401, 432, 434, 437, 438, 454, 456, 457, 513.
БЕСИКА, претура, обл. на тракийското племе Беси — 90.
БИБЕРНА, вр. в Поморийско — 21, 487, 490.
БИНКОС (Бинкоз), с. в Сливенски окр. — 17, 26, 27, 120, 134, 229, 428, 447, 448, 458, 474, 488, 518.
Бинкоска р. — вж. Беленска р.

БИНКЬОЙ, с. в Елховско, неуточнено — 447.
Бирия, Бируя — вж. Стара Загора.
БИСТРИЦА, р. в Македония — 113.
БИТОЛЯ, гр. в Македония, Югославия — 492.
Биюкдере — вж. Голямата река.
БИЮКДЕРЕ, р., приток на р. Ергене — 44.
Биюккамчик — вж. Голяма Камчия.
БЛАТЕЦ (Есирлии, Исерлии), с. в Сливенски окр. — 28, 278, 289, 427, 428, 441—443, 474, 504, 507, 518.
БЛАТЕЦКО БЛАТО (Есирлийски гьол, Черкешлийски гьол) — 28, 441.
БЛЕМ, с. във Франция — 124.
БЛИЗМЕНОСТ (Блисме, Блисмос, Близмос, Влисмос, Влиснон, Глиснон), срвек. сел. при с. Калугерово, Хасковски окр. — 100, 122—125, 128—130, 134, 135, 169, 494.
БЛИЗНЕЦ (Икисча), с. в Сливенски окр. — 229, 458.
Блисме, Блисмос, Близмос — вж. Близменос.
БОАЗДЕРЕ, р. — 25.
БОАЗКЕСЕН, стара м. край Сливен — 26, 27.
Богданско — вж. Молдава.
БОЖУРЕЦ, вр. край с. Сотиря — 151.
Бозагач — вж. Брястово.
БОЗАДЖИИ, с. в Сливенски окр. — 427, 457, 458.
БОЙКА (Малка Чаталка), вр. — 24.
БОЛГАР, гр. във Волжка България — 79.
БОЛГАРДАГ, съвр. Полкар, пл. в Мала Азия, Турция — 238, 501.
БОЛГАРО, с. на остров Тасос — 238, 446.
БОЛГРАД, гр. в Одеска обл., СССР — 401, 409, 434.
БОНИЛА, с. край Янина, Гърция — 113.
БОРБРЕГА, ант. кр. в пров. Вътрешна Дакия — 61.
БОРИСОВГРАДСКА ОКОЛИЯ, съвр. Първомай — 449.
БОРОВ ДОЛ (Чамдере), с. в Сливенски окр. — 427, 430, 440, 441, 474, 516.
БОРОВДОЛСКА РЕКА (Чамдеренска р.) — 26, 488.
БОРОВЕЦ (Чамкория), курорт в Рила — 464.
Боруй, Боруйград — вж. Стара Загора.
БОРУКА (Боруке), хълм край Кермен — 452.
БОСЕВЦИ, мах. във Великотърновски окр. — 294.
БОСНА, обл., сега автономна реп. в Югославия — 37, 43, 108, 220, 322, 500.
БОСТАНЛЪК, р. — 26, 488.
БОСФОР, пролив — 36, 127, 216, 243, 244, 29[illegible], 330, 356, 447, 455.
БОТЕВО (Ботьово), с. във Видински окр. — 83.
БОТЕВО (Чомлекьой), с. в Ямболски окр. — 337, 349, 512.
БОЯДЖИК, с., център на нахията Невахил, сега в Ямболски окр. — 474, 512.
Боялъдере — вж. Беленска р.
БРАИЛА, гр. в Румъния — 408, 409, 412, 452, 485.
БРАНДЕВОЙ, срвек. кр. в Пловдивско, неотъждествена.
БРАТЯ КУНЧЕВИ (Черково), с. в Старозагорски окр. — 123.

БРАЦИГОВО, гр. в Пловдивски окр. — 251, 290, 502.
БРАЦИСТА, ант. сел. — 61.
БРАШОВ, гр. в Румъния — 234, 390.
БРЕГАЛНИШКА ДОЛИНА в Македония, Югославия — 82.
БРЕГЕДАВА, кр. във Вътрешна Дакия — 61.
БРЕДАС, ант. сел. в пров. Хемимочт — 61.
БРЕЗЕ, с. в Софийски окр. — 257.
БРЕЗОВО, мах. във Великотърновски окр. — 294.
БРЕЙЕРОФАРА, римска пътна спирка край Гюмюрджина, Гърция — 65.
БРИГИЗА, ант. кр. в Македония — 94.
БРУСА (съвр. Бурса), гр. в Мала Азия, Турция — 201, 206, 328.
БРУСА, вилает — 371.
БРЪШЛЯН (Сърмашик), с. в Бургаски окр. — 217.
БРЮКСЕЛ, гр. в Белгия — 8.
БРЯСТ (Караач), с. в Хасковски окр. — 242.
БРЯСТОВО (Бозагач), с. в Сливенски окр. — 195, 242.
Буда — вж. Будапеща.
БУДАПЕЩА, гр. в Унгария — 90, 209, 211.
БУДИН, в народното творчество Будапеща или Виена — 322, 326.
БУКУРЕЩ, гр. в Румъния — 343, 344, 364, 401, 440, 513.
БУЛГАРКЬОЙ, с. в Одрински вилает, Европейска Турция — 428.
Булгарофигон — вж. Бабаески.
БУНАРХИСАР, гр. в Тракия, Турция.
БУРГАС, гр. — 46, 60, 84, 87, 140, 179, 180, 200, 234, 239, 240, 297, 306 332, 337, 342, 361, 395, 400, 402, 407, 417, 418, 470, 473, 485, 486.
БУРГАС, каза — 406, 407, 470, 513.
БУРГАС, околия — 189, 402.
БУРГАС, окръг — 89, 189, 423, 426, 487.
БУРГАСКИ ЗАЛИВ — 42, 59, 61, 65, 81, 89, 90, 112, 160, 168, 173, 177, 182, 187—190, 199—202, 207, 209—211, 217, 255, 293, 332, 333, 355, 371, 372.
БУРГАСКО — 192, 241, 332, 372.
Бургуджии, Сливенско — вж. Горно Александрово.
Бургуджии, в Бесарабия — вж. Виноградовка.
Бургуджикьой — вж. Поляна.
БУРДИНТА, срвек. сел., неуточнено — 110.
Бурулук — вж. Бармук.
БУТОВО (Бутова), с. в Сливенска каза, изселено — 293, 504, 507,
БЪЛГАРИЯ (Българско царство) — 8, 13, 28, 52, 61, 68, 72, 80—82, 85, 86, 89, 91—98, 100, 101, 107, 115—117, 121, 125, 127, 135, 136, 139, 141, 144—147, 156, 162—169, 173, 174, 178, 180, 183, 186, 188—192, 195—201, 203—205, 207, 209, 210, 214, 215, 219, 220, 228, 229, 232, 233, 235—238, 240, 241, 244, 248, 252, 271, 275, 277, 287, 290—292, 298, 300, 304, 305, 307, 309, 315, 322—324, 328, 331, 332, 342—344, 354—356, 361, 363, 371, 384, 396, 398, 399, 401, 402, 408, 410—412, 415, 420, 425, 428, 434, 436, 446, 473, 475, 477, 485, 496, 497, 499.
БЪЛГАРИЯ, Дунавска — 43.

БЪЛГАРИЯ, Западна, — 154, 208, 218, 219, 243.
БЪЛГАРИЯ, Източна — 38, 196, 342.
БЪЛГАРИЯ, Подбалканска — 127,
БЪЛГАРИЯ, Северна — 37, 61, 73, 80—82, 90, 95, 96, 111, 118, 122, 160, 167, 169, 170, 196, 201, 218, 220—222, 227, 230, 240, 293, 295, 305, 322, 329, 332, 386, 402, 489.
БЪЛГАРИЯ, Северозападна — 177.
БЪЛГАРИЯ, Североизточна—38, 55, 64, 78, 80, 82, 83, 90, 93, 103, 114, 139, 186, 190, 201, 218, 225, 226, 232, 251, 291—293, 295, 298, 299, 342, 364, 432, 434, 441, 454, 501.
БЪЛГАРИЯ, Средна — 194, 218, 232, 246, 322.
БЪЛГАРИЯ, Югозападна — 251.
БЪЛГАРИЯ, Югоизточна—11, 12, 19, 21, 32, 34, 39, 42—44, 46—49, 52, 55, 56, 58—60, 62, 63, 65, 67, 69, 71—74, 76, 80, 81, 83, 85, 87—89, 91, 92, 95,96, 98, 100—103, 110, 111, 119, 123, 127, 132, 138, 140, 142, 158, 163, 168, 169, 170, 175, 177, 183, 185, 187—196, 199, 204, 206, 207, 214, 216, 218, 220, 222—224, 228, 231, 233, 236, 240, 242—245, 249, 282 285, 291, 293, 295, 298, 306, 329—332, 334, 337, 338—340, 342, 345, 347, 349, 354, 355, 356, 357, 361, 363, 370, 402, 406, 412, 427, 428, 429, 455, 466, 470.
БЪЛГАРИЯ, Южна (Долна земя) — 15, 19, 37, 40, 80, 82, 90, 96, 122, 126, 127, 138, 166—169, 173, 188, 193, 195, 197—199, 201—204, 207, 208, 220—222, 227, 232, 233—234, 284, 288, 291, 292, 293, 305, 322—324, 331, 332, 369, 371, 396, 402.
БЪЛГАРКА, вр. — 22, 294, 404, 405, 487.
БЪЛГАРКА (Енджекьой), с. в Силистренски окр. — 249.
БЪРШАН (Адатепе къръ), хълм край Сливен — 22, 26, 28, 226, 229, 257, 342, 373, 387, 389, 391, 428, 470—472.
БУЮККАРЪЩИРАН, с. във вилаета Къркларели, Европейска Турция—40.
Бюкчещли — вж. Голямо Чочовени.
БЯЛА (Беле, Гяур Бела), с. в Сливенски окр. — 115, 240, 255, 344, 417, 426, 431, 432, 441, 449, 474, 478, 516.
БЯЛА ВОДА (Конак), с. в Бургаски окр. — 217.
БЯЛА ПАЛАНКА (Бяла чешлии, Беле чешлеси), с. в Сливенски окр. — 427, 430—432, 440, 441, 474, 516.
БЯЛКОВЦИ, мах. във Великотърновски окр. — 294.
Бяло море — вж. Егейско море.

В

ВАВИЛОН (Вавилония), древен град в Месопотамия — 137.
ВАЙСАЛ, с. в Едирнески вилает, Европейска Турция — 76.
ВАКАРЕЛ, с. в Софийски окр. — 28.
ВАЛА, ант. сел. в Тракия — 46.
Валипол — вж. Галиполи.
ВАЛОВИЩА (съвр. Сидерокастрон), гр. в Македония, Гърция — 89.
ВАРДАР (Аксиос), р. в Македония — 94, 98, 113.

ВАРНА (Одесос), гр. в България — 82, 121, 139, 147, 212—215, 224, 234, 243, 245, 293, 298, 343, 364, 418, 485, 500, 502.
ВАРНА, санджак — 407.
ВАРНЕНСКИ ЗАЛИВ — 20.
Василико — вж. Мичурин.
ВАСИЛ ЛЕВСКИ (Пандаклии, Фандаклии), с. в Силистренски окр. — 349, 353.
ВАТИКАНА, папска държава в Рим — 362.
ВЕДРИНА (Кадиево, Кадъкьой), с. в Толбухински окр. — 321.
ВЕДРОВО (Казалъкенимахле), с. в Бургаски окр. — 347.
ВЕЗУВИЙ, вулкан в Италия — 388.
Веизлери — вж. Крумчевци.
Велбъжд — вж. Кюстендил.
ВЕЛЕКА (Велика), р. в Странджа — 189.
ВЕЛЕС (съвр. Титов Велес), гр. в Македония, Югославия — 8, 492.
Велика, р. — вж. Велека.
ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ, прабългарски племенен съюз — 164.
ВЕЛИКО ТЪРНОВО (Тръново, Търново) — 15, 16, 20, 28, 29, 40, 41, 48, 73, 74, 86, 88, 105, 106, 108, 114—118, 126, 127, 135, 136, 139, 143, 144, 148, 151, 154, 158, 160—162, 166, 170, 177, 183, 184, 186, 195, 214, 221, 223, 227, 232, 234—236, 246, 250, 256, 258, 271, 276, 277, 280, 293, 305, 336, 337, 360, 361, 363, 388, 390, 391, 393, 394, 404, 406, 410, 411, 418, 424, 425, 431, 446, 468, 473.
(Баждарлък)
ВЕЛИНО (Имрихор), с. в Шуменски окр. — 434.
Велта — вж. Дебелт и Стара Загора.
Велятово — вж. Голямо Белово.
ВЕНЕЦ (Аладаглии), с. в Бугарски окр. — 27, 347.
ВЕНЕЦИЯ, гр. в Италия — 125, 198, 209, 215, 245.
ВЕРЕГАВА (Берегава, Берегавите, Берегавски проход, Берегавско устие, Верегова), срвек. проход — 71, 82, 83, 85, 93, 94, 491.
ВЕРИЯ (Бер, Береа, Караферия), гр. в Македония, Гърция — 56, 128.
ВЕРСЕНИКИЯ, срвек, кр. в Одринско — 94.
Верситиас — вж. Берзития.
ВЕСЕЛИНОВО (Азапкюю), с. в Ямболски окр. — 28.
ВЕСИПОЛИС, сел. в Тракия — 76.
ВЕТА КА́МАРА (Вехта Камара), м. край с. Тополчане — 151, 445, 465, 469.
ВЕТРЕН (Еникьой, Хасарджик), с. в Пазарджишки окр. — 332.
ВИДА, вр. в Котленско — 21.
ВИДА, Видини кули, кр. във Видин — 108.
ВИДИН, гр. — 48, 82, 207, 209, 210, 213, 219, 220, 240, 326, 330, 499.
ВИДИНСКИ ВИЛАЕТ — 513.
ВИДИНСКО — 118, 159, 243, 328.
ВИДЯНЕ, с. в Североизточна България — 342.
ВИЕНА, гр. в Австрия — 16, 234, 278, 325, 326, 328, 337, 344, 416.
ВИЗА (съвр. Визе), гр. в Европейска Турция— 34, 40, 52, 168, 179, 186, 198, 466.

Византион — вж. Цариград.

ВИЗАНТИЯ (Византийска империя, Източна империя, Източна римска империя), срвек. държава — 14, 53, 54, 77, 78, 92, 96—98, 100, 107, 116, 119, 122, 125—127, 138, 144, 163—165, 167, 169, 171—173, 176, 178, 180, 183—186, 193, 198, 209, 214, 242, 245, 321, 354, 416, 489, 491, 496.

ВИКАНОВО, ант. кр. около р. Тимок — 61.

ВИНОГРАДОВКА (Бургуджи), с. в Одеска обл., СССР — 437, 517.

Вирянска — вж. Селище.

ВИТИНИЯ, ист. обл. в Мала Азия, Турция — 93.

ВИТОША, пл. — 143.

ВИЧИНА, срвек. гр. на р. Дунав, вероятно при гр. Мачин, Добруджа, Румъния — 117, 136, 494.

ВИШОВГРАД, с. във Великотърновски окр. — 186.

Влиснон — вж. Близменос.

ВЛАХИЯ (Влашко), срвек. княжество, дн. обл. в Румъния — 16, 118, 150, 154, 161, 163, 236, 242, 244, 251, 252, 262, 233, 270, 293, 296, 306, 308, 322, 328, 331, 332, 343, 344, 349, 369, 375, 383, 391, 408, 438, 452, 459.

Влисмос, Влиснон — вж. Близменос.

ВОДЕН (Дерекьой), с. в Ямболски окр. — 339.

ВОДЕН, с., сега Горни Воден и Долни Воден, Пловдивски окр. — 185.

ВОДЕНИЧАНЕ (Дерменкьой), с. в Ямболски окр. — 303, 337, 432.

ВОДЕНИЧАРОВО (Дерменмахле), с. в Старозагорски окр. — 303, 432.

ВОДЕНСКА, каза с център гр. Воден (съвр. Едеса), в Македония, Гърция — 458.

Водобалкан — вж. Стидовска пл.

ВОЙВОДИНОВО, с. в Пловдивски окр. — 319.

ВОЙВОДОВО, с. във Врачански окр. — 319.

ВОЙНИКА, с. в Ямболски окр. — 239, 274, 279, 292, 360, 440.

ВОЙНИКМАХЛЕ до Чирпан — 242.

ВОЙНИШКО КЛАДЕНЧЕ (Сефербунар), м. — 24, 27, 223, 330, 349.

ВОЛГА (Итил), р. в СССР — 58, 346.

ВОЛНОЕ (Исерлия), с. в Одеска обл., СССР — 518.

ВРАН, вр. — 23.

ВРАТНИК (Демиркапия, демиркапийски възел, демиркапийски склон) — 20, 21, 23, 25, 357, 431, 487.

ВРАТНИКА (Демиркапийски проход, Демиркапия, Демиркапу, Железни врата, Порта фереа, Сидира), пр. в Стара пл. В някои случаи е отъждествен с други проходи — 14, 20—23, 28, 36, 42, 53, 55, 84, 85, 87, 88, 106, 117, 118, 133, 135, 151, 161, 184, 189, 220—222, 227, 231, 234, 255, 261, 280, 348, 373, 385, 386, 388, 391, 395—398, 403—406, 410, 415, 418, 421, 431, 432, 478, 487, 488, 513.

ВРАЦА, гр. — 195, 336, 364.

ВРАЧАНСКА ОКОЛИЯ — 458.

Вриза — вж. Ориза.

Вукелис — вж. Маточина.

ВЪГЛЕН (Кумралдербенд, Кюмюрджичифлик), с. в Сливенски окръг — 31, 427, 440, 441, 474, 517, 518.

ВЪРБИЦА, гр. в Шуменски окр. — 276.
ВЪРБИШКА ПЛАНИНА (Върбишки балкан), дял от Източна Стара планина — 21, 22, 85.
ВЪРЛО ГРАДИЩЕ в м. Сините камъни — 468.

Г

ГАБРОВО, гр. — 16, 362, 367, 371, 374, 383.
ГАБРОВСКО — 399.
ГАВАНИТЕ, вр. — 24, 469.
ГАВРАИЛОВО (Дегирмендере, Дермендере), с. в Сливенски окр. — 112, 131, 134—136, 162, 228, 229, 255, 298, 303, 341, 427, 428, 431, 432, 434, 435, 444, 458, 460, 461, 474, 517.
ГАВРАИЛОВСКА (Дермендере), р. — 26, 432.
ГАГОВЕЦ (Гаговиц, Селищки връх), хълм край Сливен — 21, 22, 24, 29, 73, 110, 115, 145, 246, 250, 257, 265, 269, 300, 402, 404, 405, 464, 472.
ГАЛАЦ, гр. в Румъния — 485.
ГАЛИПОЛИ (срвек. Калипорис, съвр. Гелиболу), гр. в Европейска Турция — 41, 43, 172—174, 196, 197, 208, 209, 223, 397.
ГАЛИПОЛИ (Гелиболу), санджак — 417.
ГАЛИПОЛИ (Херсонес), полуостров — 36, 305.
ГАЛИЯ, ист. обл. във Франция — 466.
ГАНЕВ ДОЛ (Ганьов дол), с. във Великотърновски окр. — 294.
ГАНОС, срвек. (съвр. Газикьой) кр. на Мраморно море, Европейска Турция — 164.
Генджалии — вж. Младово.
ГЕНЕРАЛ-КОЛЕВО (Чаирхарман), с. в Толбухински окр. — 461.
ГЕНЕРАЛ-ТОШЕВО (Касъмкьой), гр. в Толбухински окр. — 460.
ГЕНЕРАЛ-ТОШЕВО (Талашманлии), с. в Ямболски окр. — 158.
ГЕНУА, гр. в Италия — 125.
Гереевско ханство — вж. Кримско ханство.
ГЕРГЕВЕЦ (Аладаглии, Аладоглу), с. в Сливенски окр. — 27, 347, 427, 459, 474, 520.
ГЕРГЕВЕЦ (Гергьовец, Гергювец), с., сега м. на югоизток от Сливен — 22, 29, 115, 136, 207, 223, 226, 228, 247, 251, 257, 278, 294, 374, 428, 455, 471, 472, 508, 520.
ГЕРГЕН БУНАР, м. край с. Малко Чочовени — 517.
ГЕРГЮВИЦ, извор при Драгалевци край София — 472.
ГЕРЛОВО, ист. обл. в Североизточна България — 225, 293.
ГЕРМАНИЯ, страна в Европа — 113, 124, 307, 424.
ГЕТРИНА, ант. кр. в провинция Хемимонт — 61.
ГИРЕНА, м. край с. Чинтулово — 461.
ГЛАВА, с. във Врачански окр. — 168.
ГЛАВАН, с. в Старозагорски окр. — 168.
ГЛАВАНОВЦИ, с. в Михайловградски и Пернишки окр. — 168.
ГЛАВИНА, мах. в с. Зимевица, Софийски окр. — 168.

ГЛАВИТЕ, к. в с. Добравица, Софийски окр. — 168.
ГЛАДНО ПОЛЕ (Краставо поле) — 27, 28, 257, 488.
Глиснон — вж. Близменос.
ГЛУФИШЕВО, с. в Сливенски окр.— 51, 228, 278, 279, 426, 428, 435, 436, 449, 450, 461, 462, 517.
ГЛУШКА, к. в Дряновско, Габровски окр. —441.
ГЛУШКА, Троянско, мах., присъединена към с. Черни Осъм,Ловешки окр.— 441.
ГЛУШНИК (Гърлушник, Гърушник, Гюлюшник), с.в Сливенски окр. — 131, 132, 134, 136, 278, 426, 435, 439, 441, 442, 445, 454, 468, 469, 474, 507, 518.
ГОЛОЕ, срвек. кр. при с. Лозарево, Бургаски окр. — 87, 99, 101, 111, 134, 136, 168, 216, 228, 492, 498.
Голям Батмиш — вж. Голяма падина.
Голям джендем — вж. Шибилов дол.
ГОЛЯМ МАНАСТИР, с. в Ямболски окр. — 158, 250.
ГОЛЯМ МОРНИ ДОЛ, р. — 23.
ГОЛЯМА, р., приток на р. Велека — 189.
ГОЛЯМА КАМЧИЯ (Акъллъкамчик, Бююккамчик), Тича, р. — 25.
ГОЛЯМА ПАДИНА (Голям Батмиш), м. — 23.
ГОЛЯМА РУМАНЯ, ист. район в Тракия — 28, 90, 169.
ГОЛЯМАТА РЕКА (Биюкдере), р., приток на Стара река — 24.
ГОЛЯМО БЕЛОВО (Белево, Велятево), с. в Пазарджишки окр. — 125. 168, 170, 203.
ГОЛЯМО ДИВИЧКОВО, м. — 18.
Голямо Чешлии — вж. Голямо Чочовени.
ГОЛЯМО ЧОЧОВЕНИ (Бююкчешли, Голямо Чешлии, Голямо Чочовен, Дешлиикебир), с. в Сливенски окр. — 427, 435, 447—449, 474, 518.
ГОРАТА, м. — 24.
ГОРНА КАНАРА, с. в Странджа, Европейска Турция — 242.
ГОРНА МИЗИЯ (Мизия према, Мизия супериор), римска провинция — 80, 489.
ГОРНА СИЛЕЗИЯ (сега Горен Шльонск), обл. в Полша — 177.
ГОРНИ ВОДЕН, с. в Пловдивски окр. — 122.
ГОРНО АЛЕКСАНДРОВО (Бургуджии, вер. Пиргицион), с. в Сливенски окр. — 22, 111, 112, 131, 132, 427, 433, 436, 437, 439, 444, 454, 474, 517.
ГОРНО НОВО СЕЛО (Горньо Ново село), с. в Старозагорски окр, — 248.
ГОРНО КАМАРЦИ (Горньо Камарци), с. в Софийски окр. — 52, 465.
ГОРНОТРАКИЙСКА РАВНИНА — 28.
ГОРСКИ СЕНОВЕЦ, с. във Великотърновски окр. — 119.
ГРАДЕЦ, с. в Сливенски окр. — 25, 162, 294, 388, 394, 474, 507, 509.
ГРАДЕШНИЦА (Градежница), с. във Врачански окр. — 250.
ГРАДИЩЕ, название на: с. в Габровско, присъединено към гр. Габрово; Градище, Софийски окр.: мах. в с. Дръмша, Софийски окр.; мах. в с. Заселе, Софийски окр.; с. в Царибродско, сега в Югославия — 250.
ГРАДИЩЕТО, м. край с. Сотиря — 251.

ГРАДНИЦ, срвек, кр., неотъждествена — 123.
ГРАДНИЦА, с. в Габровски окр. — 250.
Граднишки колиби — вж. Столът.
ГРАДСКО (Юренджик), с. в Сливенски окр. — 427, 431, 440, 441, 474, 507, 518.
ГРАМАТИКОВО (Граматик), с. в Бургаски окр. — 217.
ГРАМЕНИ (Агримини), срвек. кр. около Източна Стара планина — 111.
ГРАНИТОВО (Калугер), с. във Видински окр. — 312.
ГРЕБЕНЕЦ, дял в Източна Стара планина — 21, 22, 27, 180, 487.
ГРЕЧКИ ДОЛ, р. в Котленско — 95, 261, 505.
ГРОЗДЕН, с. в Бургаски окр. — 494.
ГРОЗДЬОВО (Кьопрюкьой), с. във Врачански окр. — 342.
ГРУДОВО (Карабунар), гр. в Бургаски окр. — 342.
Гръцка нива — вж. Чернинковото.
ГУДЖУК СЕЙМЕН, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 428.
ГУМНИК, замък в Хърватско, Югославия — 207, 210.
ГУРКОВО (Хаинето), гр. в Старозагорски окр. — 448.
ГЪЛЪБИНЦИ (Мусукоджалии), с. в Ямболски окр. — 244.
ГЪЛЪБОВО (Кумдуванджии), гр. в Старозагорски окр. — 304.
ГЪРЛИЦА, с. в Добруджа, Румъния — 434.
Гърлушник, Гърушник — вж. Глушник.
ГЪРЦИЯ (Елада), страна в Европа — 13, 20, 30, 36, 54, 62, 63, 69, 74, 91, 94, 114, 116, 127, 169, 172, 287, 307, 309, 322, 323.
ГЪРЦИЯ, Северна — 234, 304, 319, 375.
Гьозекен — вж. Обзор.
Гьоктепе — вж. Звездец.
ГЬОЛДЖУКБАИР, хълм край Сливен, неуточнен — 478.
ГЬОЛСКА МОГИЛА край с. Блатец — 518.
Гьопса — вж. Карловска долина.
Гюлюшник — вж. Глушник.
ГЮМЮРДЖИНА (съвр. Комотини), гр. в Тракия, Гърция — 41, 65, 202
Гюнюзя — вж. Припека.
ГЮРГЕВО (Еркекьой, Еркьой, съвр. Джурджу), гр. в Румъния — 336.
Гюргенджик — вж. Попкралево.
Гюргюнлюка — вж. Изгрев.
ГЮЧМЕНСКА КОРИЯ (Хаджидимитрова кория), стара гора в Сливенско — 226, 256, 470, 503.
ГЮЧМЯ, с., сега м. в Сливенско — 22, 228, 251, 257, 428, 430, 470, 516.
Гяур Беле — вж. Бяла.
ДАВЕРИ (Дъверите), с. във Великотърновски окр.— 294,
ДАКИЯ, ант. обл. в Румъния — 129, 322.
ДАЛМАЦИЯ, обл. в Югославия — 67, 71, 77, 84, 90, 113, 165, 226.
ДАМАСК, гр. в Сирия — 9, 71, 365, 393.
ДАМАТРИС, сел. в Мала Азия — 92.
ДАРДАНЕЛИ (Хелеспонт), пролив — 127, 198.

ДАРДАНИЯ, римска провинция на Балканския полуостров — 94, 95.
Даулите, Даула — вж. Тътените.
ДВОРИЩЕ (Юрта), с. в Старозагорски окр. — 131, 251.
ДЕБЕЛАТА КОРИЯ (Хаджианастасова кория), м. — 256, 503.
ДЕБЕЛИ РЪТ, мах. във Великотърновски окр. — 294.
ДЕБЕЛТ (Девелт, Девелтус, Деултум, Якезлии), ант. и срвек. гр., сега с. в Бургаски окр. — 42, 46, 51, 53, 56, 59, 84, 85, 89, 93, 95, 106, 111, 140, 142, 147, 187, 197, 201, 203, 242, 353, 361, 464, 492.
ДЕБРЕНЕ (Куюджик), с. в Толбухински окр. — 434.
ДЕВЕДЖИИ, мах., в Еленско, изселена — 289, 300.
Деведжикьой — вж. Добрич.
Девелтус — вж. Дебелт.
ДЕВЕТИНЦИ (Докузек), с. в Бургаски окр. — 28.
Девино — вж. Девня.
Девичково — вж. Дивичково.
ДЕВЛЕТЛИАГАЧ (Девлетагач), с. във вилаета Къркларели, Европейска Турция — 46, 53, 76, 205, 242.
ДЕВНЯ (Девино, Диакене, Марцианополис), гр. във Варненски окр. — 41, 43, 64, 66, 74, 110, 136, 139, 166, 223, 293, 490, 493, 497.
Дегирмендере — вж. Гавраилово.
ДЕДЕАГАЧ (съвр. Александропулос), гр. в Тракия, Гърция — 41, 205.
Деликамчик — вж. Луда Камчия.
Делиорман — вж. Лудогорие.
ДЕЛИЮНУС, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 427.
Демирджии — вж. Страхилица.
Демирджикьой — вж. Желязно.
Демирджилер — вж. Железари, Желязковец, Ковачево.
Демирджилии — вж. Камен.
Демиркапийски възел — вж. Вратник, вр.
Демиркапийски проход — вж. Вратника.
Демиркапийски склонове — вж. Вратник, вр.
Демиркапия, Демиркапу — вж. Вратника, пр. и Сидира.
ДЕМИРКАПИЯ, пр. в Кавказ — 89.
Демиркапия при Котел — вж. Котленски проход.
ДЕМИРКЬОЙ, с. в Ямболско, вероятно съвр. Воденичане — 337.
ДЕМИРЛИКАЙНАК, м. — 24.
ДЕРВЕНТСКИ ВЪЗВИШЕНИЯ (Дервентска верига, дервентски хълмове, дервентски баири) — 76, 101, 113, 164, 187, 189, 293, 384.
Дервиш Йован, Дервиш Иван, Дервиш Юван — вж. Дюлевски проход.
Дервишка махла — вж. Крумово.
ДЕРВИШКА МОГИЛА, с. в Хасковски окр. — 490, 492.
Дервишко — вж. Изгрев.
Дервиш мюсюлюм — вж. Детелина.
ДЕРЕКЬОЙ, с. в Сливенска каза, неустановено — 516.
ДЕРЕНДЕРЕ, м. — 24.
ДЕРКОС(Деркон, съвр. Теркос), гр.в Европейска Турция—60, 244, 295, 427, 459.
ДЕРКОС (съвр. Теркос), езеро в Европейска Турция — 427.

ДЕРМЕН БАИР край Сливен, неуточнен — 478.
Дермендере, Пловдивско — вж. Първенец.
Дермендере, Сливенско — вж. Гавраилово.
Дермендере, р. — вж. Гавраиловска р.
Дермендере, Казълагачко — вж. Мелница.
Дермендере, в Бесарабия — вж. Каланчак.
ДЕРМЕНКЬОЙ (вероятно Мелница), с. в Ямболски окр. — 342.
Дерменкьой — вж. Воденичане.
Дерменмахле — вж. Воденичарово.
ДЕТЕЛИНА (Дервиш мюсюлюм), с. във Варненски окр. — 312.
ДЖАМИИ в Сливен:
АЛАДЖА — 336, 378, 511, 515.
БЮЛБЮЛ ХОДЖА — 378, 515.
ГЬОЛДЖУК — 375, 514.
Джами атик — вж. Ески намазгях.
ДЖИНИБИШ (Джинивис) — 374, 514.
Енидже, Еникьой — вж. Новоселска.
Енимахле — вж. Йенимахле.
ЕСКИНАМАЗГЯХ (Ески, Джами-и атик) — 254, 266, 335, 376, 505, 574.
Ески, до Турското училище — вж. Кързъ.
ЙЕНИМАХЛЕ (Енимахле, Йени) — 377, 515.
КАМБУРООЛУ — 377,515.
КЪЗЪ (Ески, Къз) — 376, 514.
НОВОСЕЛСКА (Енидже, Eниджекьой) — 376, 504, 514.
НУРУЛКУДУС — 376, 380, 514.
ТАБАКХАНЕ — 377, 380, 514.
ТАТАРМЕЗАРЪ — 377, 514.
ТАХТАЛЪ — 201, 377, 514.
ТУЗПАЗАР — 265, 376, 514.
ХАВРИКА — 378, 379.
ХАДЖИЛАР (Хаджи Али) — 335, 376, 380, 514.
ХАДЖИ МУСТАФА — 505, 515.
ХАДЖИ РЕДЖЕБ (Хаджи Гедик) — 378, 515.
ХАДЖИ ИБРАХИМ (Хаджи Брами, Хаджи Юмер) — 264, 265, 378, 400, 515.
ХАМАМ—378, 515.
ЧОРБАДЖИЛАР — 267, 268, 377, 380, 514.
ЯМАЛЪОГЛУ — 376, 514.
ДЖАНБАЗКА КОРИЯ, м. край с. Жельо войвода — 508.
Джанкуртаран — вж. Избавление.
ДЖАУЛИ, вероятно Стамово, с. в Старозагорски окр.— 349.
ДЖЕВЕЗЛИКА, м. край с. Малко Чочовени — 515.
ДЖЕНДЕМА, м. — 24, 281.
Джендемдере — вж. Шибилов дол.
Джермианос — вж. Чирмен.
Джешли-кебир — вж. Голямо Чочовени.
Джешлиисагър — вж. Малко Чочовени.

ДЖИБРА, каза в Никополския санджак около р. Цибър — 336
Джиналилъджасъ — вж. Сливенски минерални бани.
Джиново — вж. Злати войвода.
ДЖИНЧОВЦИ, с. в Пернишки окр. — 439.
Джумалии — вж. Сборище
Джуранлии — вж. Калитиново.
ДЗС „Диньо Дачев" — 503.
ДИАВЕНА, срвек. кр., вероятно при вр. Вида в Котленско — 166.
Диакене — вж. Девня.
ДИАМ, ант. сел. на Солунския залив, Гърция — 56.
Диампол, Диамполис, срвек. гр. — вж. Ямбол.
ДИВЕЦИТЕ (Девеците), м. — 151, 162, 229.
ДИВИЧКОВО (Девичково), м. — 228, 341, 434.
ДИВЛЯ, с. в Пернишки окр. — 229.
ДИВОТИНО, с. в Пернишки окр. — 229.
ДИМОТИКА (Плотинопол, съвр. Димотихон), гр. в Тракия, Гърция — **53**, 61, 125, 128, 175, 178, 183—188, 193, 195, 197, 355, 356, 490.
ДИМОТИШКО — 427.
Димурджилар — вж. Камен.
ДИМЧЕВО (Скеф), с. в Бургаски окр. — 169.
ДИНАБАРАН, м. край с. Нейково — 162.
ДИНИБОЛИ (Динеболи, Динибули), срвек. сел. в Северна България, неуточнено — 110, 166.
ДИНЬОВ РЪТ, м. — 24.
ДИОСПОЛ, Диосполис, ант. гр., неуточнен, може би при Ямбол — 42, **44**, 45, 53, 56, 140, 141.
Дираѓодан — вж. Драгоданово.
Дирахиум — вж. Драч.
ДИЧИН, с. във Великотърновски окр. — 136.
Дичина (Диакене) — вж. Девня.
ДНЕСТЪР, р. — 343.
Добрал — вж. Прилеп.
ДОБРИН (Деведжикьой), с. в Толбухински окр. — 330.
ДОБРУДЖА (Добруджанско), обл. в България и Румъния — 38, 41, 57, 73, 82, 98, 164, 165, 173, 214, 240, 290, 291, 293, 298, 434, 456, 490.
ДОБРУДЖА, Северна — 493.
Доганджии — вж. Соколица.
ДОГАНИЦА, с., Кюстендилско, сега в Сърбия, Югославия — 284.
Доганкая — вж. Соколец.
ДОГАНЛЪ, мах. в Панагюрско, изгорена през Освободителната война — 284.
Доганово, Казълагачко — вж. Дуганово.
ДОГАНОВО, с., Пазарджишко, изселено — 284.
ДОГАНОВО, с. в Софийски окр. — 284.
Доганово Конаре — вж. Мало Конаре.
Докузек — вж. Деветинци.
ДОЛНА КАНАРА, с. в Странджа, Европейска Турция — 242.

ДОЛНА МИЗИЯ (Мизия инфериор, Мизия секунда), римска провинция — 41, 81, 82, 489.
ДОЛНИ ВОДЕН, с. в Пловдивски окр. — 122, 185.
ДОЛНО КАМАРЦИ (Дольньо Камарци), с. в Софийски окр. — 52, 465.
ДОН, р. в СССР — 57, 62, 346.
ДРАГАЛЕВЦИ, с., присъединено към София — 472.
ДРАГОДАН, с. в Кюстендилски окр. — 439.
ДРАГОДАНОВО (Дирагодан,Драгодандол, Дъргодан),с.в Сливенски окр.— 31, 278, 341, 426, 439, 440, 442, 443, 454, 469, 474, 507, 517.
ДРАГОЕВО, с. в Шуменски окр. — 371.
ДРАГОЙЧИНЦИ, с. в Кюстендилски окр. — 317.
ДРАЖИН МОСТ (Дража кьопрусу) — 258.
ДРАЖИНЦИ, с. във Видински окр. — 257.
ДРАЖОВЕЦ, м. около с. Брезе, Софийски окр. — 257.
ДРАНДЖИИ, с. в Европейска Турция — 428.
ДРАСИН, к. в с. Реброво, Софийски окр. — 257.
ДРАЧ (Дирахиум, съвр. Дуръс), гр. в Албания — 48, 61, 91, 116, 138.
ДРАЧКО — 96.
Дренопол — вж. Одрин.
ДРЕНТСКА, р. — 25.
ДРУЗИПАРА, ант. сел. в Тракия — 40.
ДРЯНКОВЕЦ (Къзълджик), с. в Бургаски окр. — 353.
ДРЯНОВО (Казълджиклии, Къзълджиклии), с. в Ямболски окр. — 353, 510.
Дубилин — вж. Ямбол.
ДУБРОВНИК (Рагуза), србек. реп., сега гр. в Югославия — 72, 139, 180, 183.
ДУГАНОВО (Доганово), с. в Ямболски окр. — 234.
ДУЛОНПОЛИС, ант. сел. — 44.
ДУНАВ (Данубиум), р. — 14, 25, 29, 34, 36—39, 48, 53, 54, 58—60, 62, 67, 70, 73—80, 89, 93. 97, 99, 100, 109, 112, 118, 121, 135, 138, 140, 153, 164, 165, 178, 183, 210, 213, 214, 220, 233, 235, 276, 278, 288, 292, 323, 348, 354, 355, 369, 384, 399, 400, 406, 410, 415, 432, 434, 447, 452, 489, 493, 494.
ДУНАВ, Долни — 57.
ДУПКАТА, м. край с. Струпец — 458.
Дупнишка околия — вж. Станкедимитровска околия.
ДЪБАКА (Саръмеша), м. — 23.
Дъбилино (Дъмбилино) — вж. Ямбол.
Дъверите — вж. Давери.
ДЪЖДОВНОТО (Ямура), м. — 23.
ДЪЛБОКИ, м. — 23.
ДЪЛБОКИ ДОЛ, западно от Сливен — 23.
ДЪЛБОКИ ДОЛ, източно от Сливен — 24, 27.
Дъргодан — вж. Драгоданово.

ДЮЛЕВСКИ ПРОХОД (Дервиш Иван, Дервиш Йован, Дервиш Юван) — 36, 64, 342.
ДЯДОВЕЛИКОВА, могила край Речица.
ДЯДОДОБРЕВ РЪТ, м. — 23.
ДЯДОКРАЕВО (Дядокраев чифлик, Краев чифлик), м. — 23, 62, 153, 162.
ДЮЗКЬОЙ, с. край Сливен, изселено — 249, 381, 477, 502, 515.
ДЮЛЕВА РЕКА (Айвалъдере) — 24, 27, 49, 51, 104, 107,388,389,428,446, 464, 465, 511.
Дюмпол — вж. Ямбол.

Е

Евмолпия — вж. Пловдив.
ЕВРОПА, континент — 16, 35, 38, 54, 57, 59, 97, 122, 209, 215, 219, 226, 237, 245, 256, 272, 304, 307, 345, 368, 390, 408.
ЕВРОПА, римска провинция в Югоизточна Тракия — 41, 65, 75.
ЕГЕЙСКО МОРЕ (Бяло море) — 20, 25, 30, 37, 40, 42, 61, 74, 79, 119, 127, 185, 191, 238, 322, 323.
ЕГИПЕТ, страна в Африка — 139, 307, 483.
Егри паланка — вж. Крива паланка.
ЕКЗАРХ-АНТИМОВО (Ачлари), с. в Бургаски окр. — 347.
Екьой — вж. Николаево.
Елада — вж. Гърция.
ЕЛЕНА, гр. във Великотърновски окр. — 28, 374, 394, 425, 488.
ЕЛЕНОВО, с. в Сливенски окр. — 512.
ЕЛЕНО-ТВЪРДИШКА ПЛАНИНА (Еленски балкан, Еленска пл., Твърдишка пл.), дял от Средна Стара планина— 21, 22, 416, 487, 488.
ЕЛЕНСКА РЕКА — 25.
Елибей, Балчишко — вж. Челопечене.
Елибей, Добричко — вж. Пчеларово.
ЕЛХОВО (Енидже, Енидже Казълагач, Казълагач, Къзълагач), гр. в Ямболски окр. — 46, 53, 178, 183, 187, 200, 205—208, 213, 216, 238, 242, 244, 278, 324, 332, 333, 337, 338, 342, 407, 437.
ЕЛХОВО (Казълагач), околия — 189, 487.
ЕЛХОВСКО (Казълагачко, Къзълагачко) — 241, 295, 353, 427, 436,447.
Ем. — вж. Стара планина.
ЕМБА, р. в Приазовието, СССР — 346.
Емине, с. — вж. Емона.
ЕМИНЕ (Емине буруну), нос на Черно море — 20, 36 42, 43, 55, 59, 65, 96, 189.
ЕМИНСКА ПЛАНИНА (Емине балкан), дял от Източна Стара планина — 20, 160.
ЕМРИКЬОЙ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 427.
ЕМОНА (Емине), срвек. кр., сега с. в Бургаски окр. — 20, 59, 111, 195, 211, 212, 215, 233, 500.
Енджекьой, Анхиалско — вж. Приселци.
Енджекьой — вж. Ново село.

Енджекьой, Горнооряховско — вж. Теменуга.
Енджекьой, Карнобатско — вж. Черница.
Енджекьой, Новозагорско — вж. Стоил войвода.
Енджекьой, Провадийско — вж. Златина.
Енджекьой, Разградско — вж. Александрово.
Енджекьой, Русенско — вж. Ястребово.
Енджекьой, Силистренско — вж. Българка.
ЕНДЖЕКЬОЙ, Хасковско, с. Колушево, сега присъединено към с. Бориславци, Хасковски окр. — 249.
Енджекьой, Шуменско — вж. Царев брод.
Енджекьой боаз — вж. Новоселско устие.
ЕНЕВО (Юнускьой), с. в Шуменски окр. — 434.
Енидже Казълагач — вж. Елхово.
Енидже карие — вж. Ново село.
Eниджекой — вж. Ново село.
Ени Загора — вж. Нова Загора.
Ени Загра, каза — вж. Нова Загора, каза.
Еникьой — вж. Ново село.
Еникьой, Пазарджишко — вж. Ветрен.
Еникьой, Сливенско — вж. Новачево.
Еникьой, Серско — вж. Амфиполис.
ЕНИКЬОЙ, с. в Тракия, Европейска Турция — 295, 428.
Енимахле — вж. Люлин.
Енимахле — вж. Хаджидимитрово.
ЕНИНСКА РЕКА — 177.
ЕНИНСКИ ЛОЗЯ, м. — 177.
ЕНИЧИФЛИК (Йеничифлик), с. в Тракия, Европейска Турция — 295, 428.
ЕНОС (съвр. Енез), гр. в Европейска Турция — 41, 43, 164, 397, 492.
ЕНСИН, срвек. кр. край Одрин — 63.
ЕПИР, обл. в Гърция — 291.
ЕРГИНА (съвр. Ергене), р. в Европейска Турция — 63.
ЕРЕКЛИИ (съвр. Ериклер), с. в Лозенградски вилает, Европейска Турция — 287.
Еркекьой, Еркьой — вж. Гюргево.
ЕРКЕСИЯ, срвек. пограничен окоп в Тракия — 93, 94, 110, 138, 187, 492.
ЕРМЕНИКЬОЙ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 428.
Ерусалим — вж. Йерусалим.
ЕСЕН (Касъмчево), с. в Бургаски окр. — 460.
ЕСЕНИЦА (Касъмлар), с. във Варненски окр. — 460.
Есирлии — вж. Блатец.
Есирлийско блато, Есирлийски гьол — вж. Блатецко блато.
Ески Джумая — вж. Търговище.
Ески Захра — вж. Стара Загора.
Ески Стамбол — вж. Преслав.
ЕСКИ СТАМБОЛ, с. край древната Троя, Мала Азия, Турция—141.
ЕСКУС, ант. гр. край с. Гиген, Плевенски окр. — 141.
ЕФРАТ (Евфрат), р. в Предна Азия — 127.

Ешекосуран — вж. Стръмната пътека.

Ж

ЖЕЛЕЗАРИ (Демирджилер), с. в Търговищенски окр. — 430.
Железни врата, название на няколко прохода — вж. Вратника.
Железник — вж. Стара Загора.
ЖЕЛЬО ВОЙВОДА (Михайлово, Черкеш, Черкешлии, Чубуклу Черкешли), с. в Сливенски окр. — 28, 45, 136, 206, 225, 278, 351, 376, 427, 428, 444, 445, 453—455, 458, 471, 474, 502, 508, 519, 520.
ЖЕЛЯЗКОВЕЦ (Демирджилер), с. в Разградски окр. — 430.
ЖЕЛЯЗНО (Демирджикьой), с. в Пловдивски окр. — 430.
ЖЕРАВНА (Башкьой), с. в Сливенски окр. — 115, 274, 279, 294, 296, 307, 371, 374, 375, 391, 408, 412, 474, 507.
ЖИВКОВО (Авланкьой), с. в Софийски окр. — 137.
ЖУПАНИЩЕ, с. в Костурско, Македония, Гърция — 113.
ЖЪЛТ БРЯГ (Саръяр), с. в Сливенски окр. — 427, 430, 431, 440, 441, 474, 516.
ЖЪЛТИ ПЪТ (Саръйолу), м. — 23.

З

Заара — вж. Стара Загора.
Заарско — вж. Старозагорско.
ЗАВОЙ (Кулаклии), с. в Ямболски окр. — 28.
ЗАГОРА (Загоре, Загориа), ист. обл. в Тракия—19, 52, 69, 73, 81, 83—93, 95, 103, 111, 113, 197, 199—203, 232, 239, 241, 243, 255, 305, 361, 492.
ЗАГОРА, Загорие, обл. в Далмация, Югославия — 84, 90, 91.
ЗАГОРА, ист. обл. в Северна Македония — 84.
ЗАГОРА, ист. обл. в Епир — 84.
Загориа — вж. Загора в Тракия.
ЗАГОРСКИ, санджак — 90.
ЗАГОРСКО ПОЛЕ — 195.
ЗАГОРЦИ (Турлак махала) — 464.
Загура — вж. Стара Загора.
ЗАЙЧИ ВРЪХ (Заешки връх, Тавшан тепе, Таушан тепе), вр. в Средна гора — 21, 45, 206, 224, 226, 454.
ЗАЙЧИНО ОРЕШЕ (Тавшан козлуджа), с. в Шуменски окр. — 224.
ЗАЛДАПА, срвек. гр. в района на Източна Стара планина, неуточнен — 64, 490.
ЗАЛЕКОСТИ, с. в Костурско, Македония, Гърция — 113.
ЗАПАДНА РИМСКА ИМПЕРИЯ, държава в Европа през IV — V в. — 14, 53, 77.
ЗВЕЗДЕЦ (Гьоктепе), с. в Бургаски окр. — 217.
ЗДЕБРЕН, ант. кр. в провинция Хемимонт — 61.
ЗЕЛЕНОХОРСКА, замък в Чехословакия — 114.
ЗЕЛИНИ, с. в Костурско, Македония, Гърция — 113.

ЗИМНИЦА (Кършлакьой), с. в Ямболски окр. — 454.
ЗИХНИС, срвек. (съвр. Неа Зихни), гр. в Македония, Гърция — 186.
ЗЛАТИ ВОЙВОДА (Джин Али, Джиново, Чин Али), с. в Сливенски окр. — 21, 27, 333, 362, 377, 414, 427, 438, 439, 458, 470, 471, 482, 517.
ЗЛАТИНА (Енджекьой), с. във Варненски окр. — 161.
ЗЛАТИЦА, гр. (сега квартал в гр. Средногорие), Софийски окр. — 180, 242, 502.
ЗЛАТИШКИ ПРОХОД — 245.
ЗМЕЕВИ ДУПКИ (ЗМЕЮВИ ДУПКИ), пещера — 24, 27, 33, 51, 149, 154, 161, 404, 405.
ЗМЕЙОВА РЕКИЧКА (Марадере) — 24, 464.

И

Ибрахимлии, Ибрахим — вж. Кунево.
ИГЛИЦА, с. в Северна Добруджа, Румъния — 41.
Иджипт — вж. Египет.
ИЗБАВЛЕНИЕ (Джанкуртаран), м. — 23.
Извор — вж. Кабиле.
ИЗГРЕВ (Дервишко), с. в Плевенски окр. — 312.
ИЗГРЕВ (Гюргюнлюка), м. — 24.
ИЗМАИЛ (Исмаил кале), гр. в Одеска обл., СССР — 348, 433, 434.
Източна Римска империя — вж. Византия.
ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ, ист. област в Южна България — 19, 95, 412, 421, 423, 436.
Икисча — вж. Близнец.
Икониум, Иконум — вж. Коня.
ИЛИРИК, Илирикум, римска провинция на Балканския полуостров — 56, 58, 491.
ИЛИРИЯ, ист. област в Балканския полуостров — 60.
Илиджа — вж. Банево.
Имрихор — вж. Велино.
ИНДЖЕ КАРАСУ, р. в Македония, Гърция — 113.
Инджекарие — вж. Ново село.
ИНДЖЕКЬОЙ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 427.
ИНДИЙСКИ ОКЕАН — 31.
ИНДИЯ, страна в Азия — 307.
ИНЕАДА (Иниада, съвр. Ийнеада), гр. в Европейска Турция — 137, 174.
ИНЗОВО, с. в Ямболски окр. — 512.
Иперперпиракион — вж. Перперек.
ИПСАЛА, гр. в Европейска Турция — 117, 203.
ИРАН (Персия), страна в Азия — 225, 307, 476.
Иринополис, срвек. гр. — вж. Стара Загора.
ИРЛАНДИЯ, остров, страна в Европа — 37, 114.
ИСАКЧА, гр. в Добруджа, Румъния — 41.

Исерлия, в Бесарабия — вж. Волное.
Исирли — вж. Блатец
Исирлия, в Бесарабия — вж. Волное.
ИСИРЛИЯ, Исерлия, с. в Одеска обл., СССР — 443, 518.
ИСКЪР, р. — 97.
Исмаил кале — вж. Измаил.
ИСПАНИЯ, страна в Европа — 171, 304, 305, 466.
Истамбол — вж. Цариград.
Исупли — вж. Бероново.
ИТАЛИЯ, страна в Европа — 54, 56, 57, 128, 180, 283, 288, 289, 479.
ИТАЛИЯ, Южна — 305.
Итил — вж. Волга.
ИХТИМАН, гр. в Софийски окр. — 28, 197, 198, 203, 204, 206, 239, 244, 277, 288, 332, 371, 372.
ИХТИМАНСКО — 277.
ИЧЕРА (Вечера), с. в Сливенски окр. — 24, 25, 133, 162, 253, 280, 294, 309, 388, 391, 393, 394, 442, 474.
Ичме — вж. Стефан-Караджово.

Й

Йенидже, Йениджекьой — вж. Ново село.
Йеникьой, Ямболско — вж. Хаджидимитрово.
Йеникьой, Сливенско — вж. Новачено.
ЙЕРУСАЛИМ (Ерусалим), гр. в Палестина — 91, 121, 122, 125, 126, 162, 163, 268, 307, 330.
ЙОНИЙСКИ (Йонически) ОСТРОВИ — 52, 466.
Йосива могила — вж. Мацулка.

К

КАБИЛЕ, ант. гр., с. (Извор, Тавшантепе, Таушанли, Таушантепе), в Ямболски окр. — 14, 21, 34, 38, 39, 41, 42, 44—48, 52, 53, 56, 62, 139, 141, 206, 207, 223, 225, 242, 405, 454, 489, 519, 521.
КАБУЛУ МЮСЕЛЕМ, мезра в Сливенска каза, вероятно идентична със с. Ковел — 508, 519.
Кавакдере, Пазарджишко — вж. Тополи дол.
КАВАКДЕРЕ, с. в Малкотърновско — 444.
Кавакли — вж. Тополовград.
Кавакли, околия — вж. Тополовград, околия.
Кавакли, Каваклу, Сливенско — вж. Тополчане.
КАВАКЛИИ, с. в Малкотърновско — 444.
Каваклийско — вж. Тополовградско.
КАВАКМАХЛЕ, старо име на с. Тополица, Бургаски окр.; Тополово, Хасковски окр.; Тополяне, Старозагорски окр. — 444.
КАВАРНА, гр. във Варненски окр. — 293.
КАВКАЗ, планина — 35, 54, 57, 83, 85, 164, 271, 346, 476.

Кавлаклии — вж. Тополчане.
КАДИЕВО, с. в Пловдивски окр. — 321.
Кадиево, Кадъкьой — вж. Ведрина.
КАДИКЬОЙ, Кадъкьой, с. в Одрински вилает, Европейска Турция — 340, 428.
Кадъ — вж. Панайот-Волово.
Кадъалан — вж. Съдийско поле.
КАДЪКАЙНАК (Кадънкайнак) извор — 26, 253, 320, 404.
КАДЪКЬОЙ, стари имена на селата: Бозвелийско, Варненски окр., с. във Варненски окр., изселено; Козарево, Ямболски окр.; Мъдрино, Бургаски окр.; Съдиево, Бургаски окр.; Съдиево, Сливенски окр.; Стражица, Великотърновски окр. — 321.
Кадъкьой, Карнобатско — вж. Мъдрино.
Кадъкьой — вж. Клуцхор.
КАДЪКЬОЙ, с. във вилаета Текирдаг, Европейска Турция — 428.
КАЗАЛАШКО, вероятно Казанлъшко — 241, 245.
Казалъкенимахле — вж. Ведрово.
Казан — вж. Котел.
КАЗАН, гр. в Татарска АССР — 79.
КАЗАНЛЪК, гр. в Старозагорски окр. — 8, 28, 37, 109, 110, 177, 241, 385, 425, 455, 498.
КАЗАНЛЪШКА ДОЛИНА — 25.
КАЗАНЛЪШКО — 241, 355, 409, 434.
КАЗИКЬОЙ, с. в Тракия, неуточнено — 347.
Казълагач — вж. Елхово.
Казълагач, околия — вж. Елхово, околия.
Казълагачко — вж. Елховско.
Казълджиклии — вж. Дряново.
КАЙНАРДЖА, р. в Бургаски окр. — 169.
КАЛАНЧАК (Дермендере), с. в Одеска обл., СССР — 434, 517.
КАЛЕБАИР, м. край с. Глуфишево — 436.
КАЛЕБАИР, м. край с. Злати войвода — 21, 151, 439, 517.
КАЛЕБАИР, м. край с. Бинкос и Струпец — 458.
КАЛМОМУНТИ, възвишение в Тракия, неуточнено, може би Дервишка могила или Биберна — 20, 43, 55, 59, 65, 489, 490.
КАЛИАКРА, срвек. гр. при нос Калиакра — 213, 214.
КАЛИН ГРОБ, Калинка, м. в Стидовска пл. — 162.
Калиполис — вж. Галиполи.
КАЛИТИНОВО (Джуранлии), с. в Старозагорски окр. — 349.
КАЛОВО, с. в Бургаски окр. — 99.
КАЛОКАСТРО (Палокастро), м. край Черно море — 195, 213, 215.
КАЛОФЕР, гр. в Пловдивски окр. — 25, 334, 357, 360, 371, 394.
КАЛОЯНОВО (Калува, Тутлуджа, Тутулица), с. в Сливенски окр. — 28, 112, 132, 136, 228, 251, 426, 437, 439, 443—445, 474, 507, 518.
Калугер — вж. Гранитово.
КАЛУГЕРИЦА, м. край с. Нейково — 162.
КАЛУГЕРИЦА, с. в Шуменски окр. — 312.

КАЛУГЕР МАХАЛА, с., присъединено към с. Златия, Михайловградски окр. — 312.
КАЛУГЕРОВ ДОЛ, к. в Тетевенско — 312.
КАЛУГЕРОВО, с., Карловско, изселено — 312.
КАЛУГЕРОВО, с., в Пазарджишки окр. — 312.
КАЛУГЕРОВО, с. в Софийски окр. — 312.
КАЛУГЕРОВО, с. в Хасковски окр. — 494.
КАЛУГЕРСКИ ЧИФЛИК, с., присъединено към с. Поцърненци, Пернишки окр. — 312.
КАЛУГЕРСКО (Кешишлика, Кишликя), м. — 23, 106, 148, 153, 155—157, 231, 232, 253, 255, 301, 310—313, 317.
Калува — вж. Калояново.
КАЛЪЧЛЪ́ (Калачли,Кълъчли), с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 428.
КАМАРА (Лато), гр. в Йонийските острови — 466.
КА̀МАРА, м. край с. Тополчане — 43, 52, 466—468.
КАМАРАКУМ, ант. гр. в Галия, съвр. гр. Камбре в Белгия — 52, 466.
КАМАРЕТО, с. в Зъхненско, Македония, Гърция — 466.
КАМАРИ, ант. сел. в Тракия около Виза, Турция — 52, 466.
КАМАРИНА, ант. (съвр. Камарина), сел. в Сицилия, Италия — 52, 466.
КАМАРИНУМ, ант. сел. в Испания — 466.
КАМЕН (Демирджилии, Димурджилар), с. в Сливенски окр. — 51, 132, 225, 228, 278, 427—430, 437, 454, 455, 471, 472, 474, 516.
КАМЕН (Чаир), с. във Великотърновски окр. — 461.
КАМЕН ДОЛ, с. в Македония — 465.
КАМЕНА, срвек. сел., сега м. край Сливен — 24, 29, 46, 49, 50, 105, 247, 428, 465, 467, 504, 516, 520.
КАМЕНАРИ (Юруклери), мах. във Великотърновски окр. — 294.
КАМЕНЕТО, мах. в с. Добравище, Софийски окр. — 49, 465.
КАМЕНЕЦ, с. в Плевенски окр. — 465.
КАМЕНЕЦ, съвр. гр. Каменец Подолски в Хмелницка област, СССР — 272.
КАМЕНИК, с. в Кюстендилски окр. — 49, 465.
КАМЕНИК, с. в Македония — 465.
КАМЕНИЦА, мах. в Габровски окр. — 49.
КАМЕНИЦА, р. — 27.
КАМЕНИЦА, с. в Македония — 465.
КАМЕНИЧКА СКАКАВИЦА (Каменишка Скакавица), с. в Кюстендилски окр. — 49.
КАМЕНЛИВ ВРАН, вр. — 23.
КАМЕННА РИКСА, с. в Михайловградски окр. — 49, 465.
КАМЕННО БЪРДО, м. около с. Зла река, Ловешки окр. — 49.
КАМЕНО, с. в Македония — 465.
КАМЕНО ПОЛЕ, с. във Врачански окр. — 465.
КАМЕНЯНИ, с. в Македония — 465.
КАМИК, мах. в с. Дреново, Софийски окр. — 49.
КАМИН, ант. сел. в провинция Македония — 61, 465.
КАМЧИЙСКА ПЛАНИНА (Ченгене балкан), дял от Източна Стара плани-

на — 45, 245.
КАМЧИЯ (Вичина, Камчик, Панисос), р. — 25, 117, 136, 492, 494.
Каналии — вж. Хума.
КАНАЛИКА, ист. област между Хърватско и Далмация — 71.
КАНАЛИОН, м. около Айтоското поле — 490.
Канара, с. в Странджа, Европейска Турция — вж. Горна Канара и Долна Канара.
КАНЛИИ, Каналии, с. в Казанлъшко, изселено — 72.
КАПАБАИР, хълм край Айтос — 380.
КАРААГАЧ, сел. край Одрин — 158.
Караач — вж. Бряст.
Карабунар — вж. Грудово.
Карабунарска р. — вж. Средецка р.
КАРАВЕЛОВО (Бейкьой), с. в Ямболски окр. — 45
КАРАВРЕН, с. в Странджа — 217.
КАРАДЕРЕ, р. — 25.
Караджадаг — вж. Средна гора, Източна.
Караисарлии — вж. Селиминово.
Карайлъсули — вж. Селиминово.
КАРАКАПАН (Тегес), връх в Мала Азия — 483.
КАРАМАНИЯ, Караман, селджукско емирство, ист. област в Мала Азия, Турция — 137, 202, 245, 277, 302.
КАРАНДИЛА, м. — 511.
КАРАНОВО (Авлиени), с. в Сливенски окр. — 137.
Карасарлии, Айтоско — вж. Черноград.
Карасарлии, Сливенско — вж. Селиминово.
КАРАСЕЛЕР, мах. в с. Божица, Търговищки окр. — 449.
Карасъллу — вж. Селиминово.
КАРАТАМЕНИС, ист. сел., може би край Карнобат — 154.
КАРАУЛНИЦАТА, м. — 25.
Караферия — вж. Верия.
КАРАХАЛИЛ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 427.
КАРАХАНЗАЛЮ (съвр. Карамза), с. в Тракия, Турция — 339.
Карахасарлии — вж. Скобелево.
Каращиран — вж. Буюккаращиран.
КАРГОНА, Каргуна, с., сега квартал в Ямбол — 259, 310, 331, 349, 355.
Каринабад — вж. Карнобат.
КАРЛОВО, гр. в Пловдивски окр. — 8, 175, 334, 357, 419, 470, 498.
КАРЛОВСКА ДОЛИНА (Гьопса) — 175.
КАРЛОВСКО — 175.
Кармалък, р. — вж. Младежка р.
КАРНОБАТ (Карни, Карной, Каринабад, Карново, Ракнуи), гр. в Бургаски окр.—15, 20, 21, 26, 64, 82, 93, 95, 99, 111, 132, 179, 180, 198, 213, 216, 217, 220, 221, 227, 228, 231, 233, 239, 256, 258, 293, 305, 306, 332, 339—342, 345—347, 351, 354, 357, 360, 364, 389, 390, 391, 407, 424, 445, 492, 499, 511, 512.

КАРНОБАТ, каза — 359, 406, 407, 414, 474, 511.
КАРНОБАТ, околия — 189, 355, 356, 463.
КАРНОБАТСКА КОТЛОВИНА — 28.
КАРНОБАТСКА ПЛАНИНА (Карнобатски балкан), дял от Източна Стара планина — 22, 487.
КАРНОБАТСКИ ПРОХОД — 64.
КАРНОБАТСКО — 32, 180, 289, 292, 293, 347.
КАРНОБАТСКО ПОЛЕ — 27, 487, 488.
Карново, Карной, всъщност Ракнуи, срвек. сел. — вж. Карнобат.
КАРПАТИ, пл. — 30.
Карсънлии — вж. Панаретовци.
КАРТАГЕН , ант. гр. в Тунис — 77.
Касаба край Гавраилово — вж. Черковището.
Касапдере — вж. Кървав дол.
КАСПИЙСКО МОРЕ — 62, 83.
КАСТРИЦИ (Кастрица), срвек. кр. при с. Виница, сега квартал на гр. Варна — 165.
Касъмбаба — вж. Чинтулово.
Касъмкуюджик — вж. Раковски.
Касъмкьой — вж. Генерал-Тошево.
Касъмлар — вж. Есеница и Осен.
КАСЪМЛИИ, с. в Кукушко, Македония, Гърция — 460.
Касъмобасъ — вж. Чинтулово.
Касъмово, Сливенско — вж. Чинтулово.
Касъмово, Станимашко — вж. Моминско.
Касъмчево — вж. Есен.
КАТАКРИНОМЕНИ, срвек. сел., неустановено — 158.
КАТУНЕЦ, с. в Ловешки окр. — 309.
КАТУНИЦА (Катунци), с. в Пловдивски окр. — 308.
КАТУНИЩЕ (Катуница), с. в Сливенски окр. — 294, 308, 309, 474, 507.
Катунско Конаре — вж. Ягодово.
КАТЪГОВО, планински дял—22, 25, 143, 149, 281, 320, 388, 428, 446, 465, 469, 470.
КАТЪРТОПРАГЪ, мезра в Сливенска каза — 508.
КАТЪРЧАИР, м. край с. Тополчане — 508.
КАЧАНИК, гр. в Македония, Югославия — 347.
Каябаш — вж. Скала.
Каябашко блато — вж. Скаленско езеро.
КАЯБУНАР, с. в Търновско, изселено — 40.
Каяджик — вж. Скалица.
Келаво Камарци — вж. Бенковски.
КЕЛЕМЕНЧА, с. в Търновско, изселено — 40.
КЕРАНБОЛУ, с. в Сливенска каза, вероятно съвр. гр. Кермен — 506, 510, 519.
КЕРМЕН (Керменли, Кермианлу, вероятно Keранболу), гр. в Сливенски окръг — 340, 427, 451—453, 454, 457, 461, 506, 510, 512, 519.

Кетенлишка река — вж. Асеновска р.
Кетенлишки боаз — вж. Асеновско устие.
Кефаларево — вж. Килифарево.
КЕФАЛОНИЯ, остров от групата на Йонийските острови, Гърция — 291.
КЕШАН, гр. в Европейска Турция — 428.
Кешишлика — вж. Калугерско.
КИЕВ, гр. в СССР — 416.
КИЛИФАРЕВО (Кефаларево), гр. във Великотърновски окр. — 108, 160, 319, 394.
КИЛИЯ, гр. в Одеска обл., СССР — 112.
КИПДЖАК (Кипчак, Дещ-и Кипчак), ист. област на север от Черно и Азовско море — 346.
Кипекли — вж. Аврамово.
КИПИЛОВО, с. в Сливенски окр. — 154, 162, 294, 399.
КИПЪР, остров в Средиземно море — 192, 234, 238, 290.
КИРМИЛНИЦА, м. — 23, 461.
КИТЕН (Урдовиза), с. в Бургаски окр. — 217.
КЛЕПАЛОТО, м. край с. Нейково — 162.
Клиседжик (Киседжик), Куртбунарско — вж. Алцек.
Клиседжик, Шуменско — вж. Църквица.
КЛИСЕКЬОЙ, с. Църквица, присъединено към гр. Златица, сега квартал на гр. Средногорие — 312.
КЛИСУРА, гр. в Пловдивски окр. — 334.
КЛИСУРА, ант. кр. в пров. Хемимонт — 72.
КЛУЦХОР (Кадъкьой, Критохор, Клитохор, Клицохор, Клуцохор), с., по-късно квартал на Сливен — 23, 30, 31, 106, 156, 231, 246, 248, 249, 252—255, 262, 264, 265, 269, 271, 272, 277, 278, 294, 301, 302, 304, 310—321, 327, 331, 334, 335, 349, 361—363, 373, 381, 389, 403, 405, 417, 431, 439, 503, 506, 508, 509, 510.
КЛЮЧЕВСКИ ДОЛ, с. в Софийски окр. — 318.
КЛЮЧОВА МАХАЛА, с., присъединено към с. Трайково, Михайловградски окр. — 318.
КОВАНЛУХАЛИЛ, с. в Сливенска каза — 520.
КОВАНЛЪК, м. край с. Чокоба на мястото на с. Кованлухалил — 278, 428, 463, 516, 520.
КОВАЧЕВО (Демирджилер), с. в Пазарджишки окр. — 430.
КОВАЧИТЕ (Налбанди, Налбандлар, Налбантларе), с. в Сливенски окр. — 51, 228, 427, 454—456, 461, 470, 471, 519.
КОВЕЛ, с. край античния Кабиле, вероятно идентично с мезрата Кабулумюселем — 45, 454, 519.
Коджабалкан — вж. Матор пл.
КОЗАРЕВО (Козосмоде), с., присъединено към гр. Твърдица, Сливенски окр. — 447, 448, 458.
Козлуджа — вж. Орешник.
КОЗНИК, Косник, срвек. кр. в Родопите — 185.
Козосмоде, Козосмъде — вж. Козарево.
Козяк, срвек. кр. — вж. Обзор.

КОКАРДЖОДЕРЕ, м. край с. Старо село — 27.
КОЛАРСКА ПОЛЯНА, м. — 24.
КОЛИБЕНСКИ, брод на р. Камчия — 162.
КОЛИШНИЦА, м. — 23, 26.
Комарево — вж. Лозарево.
Конак — вж. Бяла вода.
КОНАРЕ, с. в Старозагорски окр. — 442, 448, 458.
КОНДОЛОВО (Мързево), с. в Бургаски окр. — 217.
КОНДЮВА БАХЧА, м. — 335, 511.
КОНСТАНТИН, с. във Великотърновски окр. — 294.
Константинопол — вж. Цариград.
КОНЧОКО, с. в Сливенска каза, може би съвр. гр. Кермен — 506.
КОНЯ (Икониум, Иконум), гр. в Мала Азия, Турция — 302.
Копаран — вж. Порой.
КОПИЛОВЦИ, Копиловец, с. в Михайловградски окр. — 154, 399.
КОПРИВНИК, извор — 24.
КОПРИВЩИЦА, гр. в Софийски окр. — 8, 16, 170, 334, 357, 371.
КОПСИС, Копса, срвек. гр. в Карловско — 167, 169, 170, 175—179, 498.
КОРДОВА, гр. в Испания — 109.
КОРКИЗИА, срвек. сел. — 110.
КОРТЕН (Коритен), с. в Сливенски окр. — 151, 314, 315, 364, 371.
Кортенски бани — вж. Баня.
КОСОВО, област в Югославия — 233.
КОСОВО ПОЛЕ в Югославия — 226.
КОСТЕН, с. в Бургаски окр. — 180, 228.
КОСТЕН, с. в Сливенска каза, неуточнено — 516.
КОСТУР, съвр. Кастория, гр. в Македония, Гърция — 112.
КОСТУР, каза — 113.
КОСТУРСКО — 290.
КОТЕЛ (Казан), гр. в Сливенски окр. — 20, 28, 87, 88, 162—164, 251, 269, 279, 281, 291, 294, 308, 334, 345, 347, 358, 364, 371, 372, 374, 388, 391, 392, 394, 409, 442, 446, 473.
КОТЕЛ, нахия — 407.
КОТЕЛ, околия — 189, 293, 487.
КОТЛЕНСКА ПЛАНИНА (Котленски балкан), дял от Матор пл. — 21, 22, 25, 497.
КОТЛЕНСКИ ПРОХОД (Демиркапия) — 87.
КОТЛЕНСКО — 27, 291, 294, 307—309, 350, 411, 467.
КОТЛЕШНИЦА, Котленска, р. — 25.
Краев чифлик — вж. Дядокраево.
Краставо поле — вж. Гладно поле.
Краниево — вж. Кримна.
Кренум, Кръне — вж. Кримна.
Крепостен нос — вж. Скафида, кр.
КРЕПОСТТА (Хисарлък, Хисаркале, Сливенска крепост), м. — 14, 24, 46—52, 56, 71, 94, 104, 105, 107, 108, 112, 177, 223, 228, 248, 265, 464.
КРИВА ПАЛАНКА (Егри паланка), гр. в Македония, Югославия—374, 495.

КРИВУС, срвек. кр. в Родопите — 179.
КРИМ (Кримско), полуостров в СССР, основна територия на Кримското ханство — 165, 190, 305, 346—349, 352—354, 357, 366, 367, 369, 383, 390, 391, 438.
КРИМНА (Кренум, Кръни, Краниево), срвек. кр. в Североизточна Тракия, неуточнена — 121, 128, 177, 179.
КРИМНИ, Кримнис, срвек. м. между Созопол и Поморие — 179, 180.
КРИМСКО ХАНСТВО (Гереевско ханство), срвек. държава — 512.
КРИНИД, Кринидес, срвек. сел., неуточнено — 53, 110, 179.
Критохор — вж. Клуцхор.
КРИУЛИТЕ, м. — 23.
КРИЧИМ, гр. в Пловдивски окръг — 123, 185.
КРУМОВО (Дервишка, махала), с., присъединено към с. Разград, Михайловградски окр. — 312, 444.
КРУМОВО ГРАДИЩЕ (Кулазлии), с. в Бургаски окр. — 345, 348.
КРУМЧЕВЦИ (Вейзлери), мах. във Великотърновски окр. — 294.
КРУНОС, срвек. сел. — 121, 179.
КРУШАРЕ (Артакларе, Артуклар), с. в Сливенски окр. — 226, 256, 342, 387, 427—430, 470, 474, 516.
КРУШЕВО, гр. в Македония, Югославия — 8.
КРЪН, срвек. сел., вероятно при с. Крън, Старозагорски окр. — 121, 495.
Кръне — вж. Кримна.
КРЪНЕВИЦА, к. в с. Заноге, Софийски окр. — 177.
КРЪНСКА ХОРА, срвек. област около Крън — 167, 177.
КРЪНЧА, к. в Габровски окр. — 177.
КТЕНИЯ, срвек. сел. около Лозарево, Бургаски окр. или Странджа — 169, 176, 180, 181, 228, 498.
КУБАН (Куфис), р. в СССР — 79, 164, 354.
КУБРАТОВО (Куманица), с. в района на София — 101.
КУВЧИТОПРАК, м. — 23.
КУКЛА, вр. край с. Седларево — 162.
Кулазлии — вж. Крумово градище.
Кулаклии — вж. Завой.
КУЛЕ, Кула, с. в Тракия, Европейска Турция — 99, 493.
КУЛЕЛИ, с. в Тракия, Европейска Турция — 99.
КУМАН, с. в Троянско — 101.
КУМАНИЦА, к. в с. Караш, Врачански окр. — 101.
Куманица, Софийско — вж. Кубратово.
КУМАНИЯ, страна на куманите в Южна Русия — 97, 322.
КУМАНОВА ЧУКА, мах. в с. Зимевица, Софийски окр. — 101.
КУМАНОВЦИ, с. в Габровски окр. — 101.
Кумдуванджии — вж. Гълъбово.
Кумкьой — вж. Пясъчево.
КУМЛУК, м. до гр. Поморие — 304.
Кумралдербенд — вж. Въглен.
КУНЕВО (Ибрахимлии, Свобода), с. в Ямболски окр. — 348.
КУПОЛЪТ (Кюмбеткая), м. — 24.

Курудере — вж. Сухи дол.
Куруча, р. —вж. Асеновска, р.
КУРУЧАЙ, р. в Армения — 26.
Куручале, р. — вж. Асеновска, р.
КУРФАЛИИ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 428.
КУСКАБИРИ, ант. кр. в провинция Родопи — 42.
Кутая — вж. Кютахия.
КУТЕЛКА, вр. — 21.
Кушбунар — вж. Орлов извор.
Кушбунарска река — вж. Орлов поток.
Куюджик — вж. Дебрене.
КЪЗАЛАШКОЕ, вероятно Казанлъшко — 245.
Къзълагач — вж. Елхово.
Къзълджик — вж. Дрянковец.
Къзълджиклии, Ямболско — вж. Дряново.
КЪЗЪЛДЖИКЛИИ, с. в Заарско, неуточнено — 353.
Къзълдилар, Къзълджиклар — вж. Червенци.
Кълъчли — вж. Калъчлъ.
КЪРВАВ ДОЛ (Касапдере), м. — 23, 26.
Къркклисе — вж. Лозенград.
КЪРККЛИСЕ, санджак — 332, 337.
КЪРНАРЕ, с. в Пловдивски окр. — 177.
КЪРНИШКИ ЛОЗЯ, м. в Казанлъшко — 177.
КЪСИ РЪТ, м. в Стидовска пл. — 162.
Къшлакьой — вж. Зимница.
КЪШЛАТА, м. — 23.
Кьопеклии, Кюпеклии — вж. Скобелево.
Кьопрюкьой — вж. Гроздьово.
Кюмбеткая — вж. Куполът.
Кюмюрджи чифлик — вж. Вълген.
КЮРДИСТАН, област в Близкия изток, населена с кюрди — 476.
КЮСТЕНДЖА (Томи), съвр. Констанца, гр. в Румъния — 41.
КЮСТЕНДИЛ (Велбъжд, Пауталия, Улпия Пауталия), гр. в България — 33, 51, 180, 498.
КЮСТЕНДИЛСКО — 9.
КЮТАХЯ (Кутая), гр. в Мала Азия, Турция — 224.
Кючукджешлу — вж. Малко Чочовени.
Кючуккамчик — вж. Луда Камчия.
Кючукманастир — вж. Малък манастир.
Кючукчешли — вж. Малко Чочовени.

Л

ЛАГЕРИТЕ, м. — 381.
ЛАЗАРОВО (Струпен), с. във Врачански окр. — 458.
ЛАКШИЛЕР, с., вероятно Ачлари, съвр. Екзарх-Антимово, Бургаски окр. — 522.

ЛАЛЕ, вр. край с. Глуфишево — 436.
ЛАМПСАК, срвек. гр. в Мала Азия, на Дарданелите — 152.
ЛАРДЕА, срвек. гр., неуточнен — 99, 111, 134, 170, 175, 228.
ЛАТИНСКА ИМПЕРИЯ, срвек. държава — 127, 137, 138.
ЛАЦИУМ, ист. област в Италия — 438.
Левкосия — вж. Никосия.
ЛЕДЕНИК, изчезнало с. в Сливенска каза — 507.
ЛЕНИНГРАД (Петербург), гр. в СССР — 400, 416.
ЛЕПАНТО, съвр. Навпактос, гр. в Гърция — 353, 375.
ЛЕШНИКОВО (Пандаклии), с. в Хасковски окр. — 353.
ЛИВИДУРГ, Ливидурго, срвек. название, неуточнено, може би Сакар пл. — 65, 490.
ЛИЗГАР, с. във вилаета Текирдаг, Европейска Турция — 428.
ЛИСА ПЛАНИНА (Сакар балкан, Тичанска пл.) — 20, 487.
ЛОВЕЧ (Лофджа), гр. — 118, 235, 284, 336.
ЛОВЕШКО — 235, 295.
ЛОЗАРЕВО (Комарево), с. в Бургаски окр. — 493, 498.
ЛОЗЕНГРАД (Къркклисе), съвр. Къркларели, гр. в Европейска Турция — 89, 110, 191, 198, 200, 202, 217, 232, 233, 236, 312, 330, 339, 340, 343, 347, 492.
ЛОЗЕНГРАДСКО — 81.
ЛОЗЕНЕЦ (Сеймен), с. в Ямболски окр. — 22, 27.
ЛОЗЕНСКИ КАМЪК, м. край с. Чокоба — 463.
ЛОНДОН, гр. в Англия' — 16, 52, 256, 307, 308, 382, 393, 396, 416.
Лофджа — вж. Ловеч.
ЛУДА КАМЧИЯ (Деликамчик, Кючуккамчик, Малка Камчия) — 25, 488.
ЛУДОГОРИЕ (Делиорман), ист. област в Североизточна България — 225, 293.
ЛУЛИЦА (Чабуклъ, Чибуклии, Чубуклу), с., присъединено към с. Жельо войвода, Сливенски окр. — 28, 278, 350, 351, 352, 427, 441, 453, 455, 471, 474, 502, 519.
ЛУПАНИЦА, с. в Костурско — 113.
Лъджа, Лъджакьой, Айтоско — вж. Банево.
Лъджакьой, Новозагорско — вж. Баня.
Лъджахисар — вж. Хисаря.
ЛЮЛЕБУРГАС (Аркадиопол), гр. в Европейска Турция — 96, 195, 217.
ЛЮЛИН (Енимахле), с. в Ямболски окр. — 187.
ЛЯСКОВО (Пандаклии, Фъндъклии), с. в Старозагорски окр. — 349, 353.

М

Мавровлахия — вж. Молдава.
МАГАРЕШКА РЕКА — 23, 26.
Маджарско — вж. Унгария.
МАКЕДОНИЯ, ант. държава, географска област, сега в Югославия, Гърция и България — 8, 54, 56, 58, 76, 80, 82, 89, 90, 94, 97, 98, 111, 113, 116, 122, 125, 128, 137, 138, 140, 163, 172, 173, 178, 185, 198, 220, 277,

290, 291, 304, 305, 307, 309, 323, 332, 375, 386, 406, 467, 483, 495, 502.
МАКЕДОНИЯ, Западна — 117.
МАКЕДОНИЯ, Източна — 137.
МАКЕДОНИЯ, Крайморска, Приморска Македония — 168, 192.
МАКЕДОНИЯ, Южна — 43, 192, 305.
МАКРИАНОС, ант. сел. в Дардания — 95.
МАКСИМИАНОПОЛ, Максимианополис, ант. гр. в Тракия, Гърция — 41, 43, 65.
МАЛА АЗИЯ (Анадол, Малоазийски полуостров), полуостров вТурция— 30, 34, 36, 80, 85, 89, 91, 92, 94, 122, 125, 130, 139, 172, 177, 181, 186, 192, 200, 201, 216, 218, 224, 226, 234—236, 238, 239, 242, 244, 245, 251 262, 271, 277, 283, 285, 288, 290—292, 295, 302, 307, 322, 328, 330, 334 337, 344, 356, 370, 371, 390, 455, 456, 476, 501, 502, 508.
МАЛГАРА, съвр. Малкара, гр. в Европейска Турция — 428.
МАЛЕНОВО (Пашакьой), с. в Ямболски окр. — 339, 342.
МАЛКА ВЛАХИЯ, ист. област в Румъния — 407.
Малка Камчия — вж. Луда Камчия.
МАЛКА ПАДИНА (Малък Батмиш), м. — 23.
МАЛКА РЕКА — 24.
МАЛКА РУМАНЯ, ист. област в Тракия — 28, 90, 169.
МАЛКА СВЕТА ГОРА (Малък Атон, Сливенска Света гора, Сливенска гора, Сливенски Атон), ист. район около Сливен с разположени в него манастири — 15, 141, 143, 144, 147, 154, 159—162, 228, 232, 409, 411, 446, 447, 467, 468.
МАЛКА СКИТИЯ (Скития минор), римска провинция в Добруджа — 38, 41, 53, 54, 64, 173.
Малка Чаталка — вж. Бойка.
МАЛКИЯ ДЯВОЛ, р. в Костурско, Македония, Гърция — 113.
МАЛКО ДИВИЧКОВО, м. — 23.
МАЛКО ЕНИМАХЛЕ, с. — 248.
МАЛКО ТЪРНОВО, гр. в Бургаски окръг — 99, 217.
МАЛКОТЪРНОВСКО — 295, 427.
МАЛКО ЧОЧОВЕНИ (Джешли-и сагър, Кючюк джешлу, Кючук чешли), с. в Сливенски окр. — 134, 427, 432, 433, 435, 448, 449, 517.
МАЛО КОНАРЕ (Доганово Конаре), с. в Пазарджишки окр. — 284.
Малък Атон — вж. Малка Света гора.
Малък Батмиш — вж. Малка падина.
Малък джендем — вж. Хайдушки дол.
МАЛЪК МАНАСТИР (Кючук Манастир), с. в Ямболски окр. — 58, 250.
МАЛЪК МОРНИ ДОЛ, р. — 23.
МАНАЛИОН, ист. м. край Айтос — 68, 69.
МАНАСТИР, с. във Варненски окр. — 250.
МАНАСТИРА, мах., присъединена към мах. Средищна, Софийски окр. — 250.
МАНАСТИРИ:

  АРЧАРСКИ — 158,
  БАТОШЕВСКИ „Успение св. Богородица“ — 314.
  БАЧКОВСКИ — 122, 235.
  ВАТОПЕДСКИ, в Атон — 151.
  ЕМОНСКИ — 160, 211.
  ЕПИКЕРНЕВ „Св. Богородица“ край Сливен—106, 155, 157, 158, 161, 185, 232, 235, 402.
  ЗОГРАФСКИ в Атон — 143.
  КАВАШКИ край с. Градец — 162.
  МАНАСТИР край с. Гавраилово — 162, 433, 435.
  МАНАСТИР в м. Кешишлика (Калугерско) — 156, 256.
  КСЕНОФ в Атон — 143.
  ЛАВРА в Атон — 496.
  РИЛСКИ — 145.
  „СВ. АНТОН“ край Несебър — 160.
  „СВ. АРХАНГЕЛ“ в Сърбия — 308.
  „СВ. ВЛАС“ край Несебър — 160.
  „СВ. ГЕОРГИ“ край Поморие — 100, 140.
  „СВ. ДИМИТЪР“ край с. Подгумер, Софийско — 108.
  „СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“ или „Св.Спас“ в Манастирска река—154, 155, 250, 464.
  „СВ. НИКОЛА“ край с. Емона, Бургаски окр. — 160.
  „СВ. НИКОЛА“ край с. Сливени, Костурско, Гърция — 113.
  „СВ. НИКОЛА“ в Мрач — 495.
  „СВ. ПАВЕЛ“ в Атон — 143.
  СОТИРСКИ „Св. Петка“—26, 134, 136, 142, 145, 150—153, 156, 316, 320, 393, 446, 447, 467, 468.
  „СВ. ТРОИЦА“ край Велико Търново — 40.
  ХИЛЕНДАРСКИ в Атон — 143.
МАНАСТИРИЦА, с. в Търговищки окр. — 250.
МАНАСТИРИЦА, Манастирска, мах., присъединена към гр. Правец, Софийски окр. — 250.
МАНАСТИРИЩЕ, с. в Софийски окр. — 250.
МАНАСТИРИЩЕ, Оряховско, с. във Врачански окр. — 250.
Манастирска — вж. Манастирица.
МАНАСТИРСКА, р. — 26, 149, 154, 464, 488.
МАНАСТИРСКИ, к. от с. Осиковица, Софийски окр. — 250.
МАНАСТИРСКИ ВЪЗВИШЕНИЯ (Манастирски баир, Манастирски върхове, Манастирски хълмове) — 21, 92, 93, 111, 158, 191, 233.
МАНАСТИРСКИ ЛОЗЯ, м. край с. Градец — 162.
МАНДРА (Мандренско), езеро край Бургас — 84, 168, 211.
МАНДРАТА, м. край с. Камен — 430.
МАНДРАТА, м. край с. Чокоба — 428.
Мансърлии — вж. Победа.
МАНЦИКЕРТ, срвек. сел. в Армения, сега на територията на Турция — 200.
Марадере — вж. Змейова рекичка.

МАРАШ, Марашка, р. — 27.
МАРАШКО УСТИЕ (Марашки боаз) — 22, 71, 95, 99, 224, 239, 244, 394, 437.
МАРАШ, проход — 28, 71, 132, 134, 162, 227, 240, 366, 394, 453.
МАРИАНСКЕ ЛАЗНЕ, гр. в Чехословакия — 270.
МАРИНЕНО ГРАДИЩЕ (Марено градище) — 24, 29, 104, 107, 148, 153—155, 157, 231, 250, 464, 502, 520.
МАРИЦА, р. в Унгария — 108.
МАРИЦА (Хеброс), р. — 25, 40, 57, 61, 78, 90, 108, 110, 123, 125, 186, 189, 198, 199, 201—204, 208, 233, 239, 243, 340, 386, 478, 494, 495.
МАРИЧИНО ГРАДИЩЕ — 24, 29, 51, 107, 108, 154, 231, 340, 464, 487, 520.
МАРКЕЛИ (Маркела), срвек. гр. край Карнобат — 71, 94, 95, 111, 429, 493.
МАРКЕЛИАНА, ант. кр. в Дардания — 95.
МАРКОВЕЦ, Марковиц, м. — 23, 29, 115, 136, 153, 315, 431, 464, 472.
МАРМАРЕШКА, могила край с. Жельо войвода — 519.
МАРНО ПОЛЕ, Маринополис при Велико Търново — 154, 250.
Марцианопол, Марцианополис, ант. гр. — вж. Девня.
МАСЛЕНИК, м. — 23.
МАТЕЙ, с., сега м. в Стидовска пл. — 24, 136, 251, 278, 428, 442, 468, 469 520.
Матейска планина — вж. Стидовска пл.
МАТОР (Коджабалкан, Средна верига), дял от Източна Стара планина — 19, 20, 487.
МАТОЧИНА (Вукелис, Фикел), с. в Хасковски окр. — 179, 340.
МАЦУЛКА (Йосива могила), хълм — 24.
МАЧИН, гр. в Добруджа, Румъния — 41.
МАХАЛА, сел. до Кермен — 428.
МАХАЛИ И КВАРТАЛИ В СЛИВЕН:
  АЙШЕ ХАТУН — 268, 269, 514.
  АРМЕНСКА (Арменски квартал) — 271, 300.
  ДЕЛИБАЛТА — 247, 255, 262—266, 271, 294, 300, 504.
  ДРАГОЙЧЕВА (Драгойчо, Драгойчова) — 283, 313, 314, 317.
  ЕВРЕЙСКА — 306.
  ЕСКИ ДЖАМИЯ — 254, 262, 265—269, 271, 300, 366.
  ЕСКИ НАМАЗГЯХ — 265, 268, 269, 271, 300.
  ЙЕНИ (Ени) — 303, 378.
  КАНАЛЪКЬОПРЮ — 504.
  КАФТАНДЖИЙСКА — 263—266, 294, 300, 301, 314, 334.
  КОКОШАРСКА (Таукчи) — 264, 303.
  КОРУЧАНСКА — 264, 303.
  КУМЛУК (Йенимахле),ист.квартал—22,149,231,246,254, 255, 257, 261, 264, 267, 280, 300, 301—304, 306, 310, 331, 334, 377, 378, 381, 389, 431, 506, 508, 519.
  МАНГЪРСКА — 263—266, 301, 302, 313, 382, 505, 509.
  ОВЧАРСКА (Чобан, Чобанска) — 155, 231, 278, 313, 314, 316, 317.
  ПОПСКА (Папаз) — 311, 312—316, 318, 361.
  РАКОВСКА (Раково) — 294, 316.

  СЛАВЧЕВА (Славчова) — 264, 303.
  ХАДЖИ МУСТАФА — 505, 515.
  ХАДЖИ МАХМУД — 268, 269, 304, 377.
  ХАДЖИ ХАСАН — 268, 269, 509.
  ХАДЖИ ЯХЯ (Хаджи Ахя) — 268, 269, 377, 505.
  ХАДЖИВЪЛКОВА (Хаджи Вълко) — 310, 313, 314, 316, 510.
  ЦИГАНСКА — 264, 304, 305.
МЕБЕРСИНОС (Мирсинос, Мабрисинус, Фабрисинус), срвек. сел. край гр. Върбица, Шуменски окр. — 111.
МЕДВЕН (Папазкьой), с. в Сливенски окр. — 394, 413, 474, 507.
МЕДЖЕРЕТ (Межерет), с. край Виза, Европейска Турция — 466.
МЕДЖИТСЮНЕТЛЕР (Канлии), с. в Казанлъшко, изселено — 72.
МЕДИНА, гр. в Саудитска Арабия — 507.
МЕНЕКШЕБАИР при Сливен, неуточнен — 478.
МЕНЕМЕН, срвек. обл. в Мала Азия — 239.
Медия — вж. Мидия.
МЕКА, гр. в Саудитска Арабия — 268, 295, 495, 335, 337, 347, 460, 507.
МЕЛЕВИЛА, срвек. кр. при Земун, гр., присъединен към Белград, Югославия — 494.
МЕЛНИЦА (Дермендере, Дерменкьой), с. в Ямболски окр. — 303, 337, 338, 342, 432.
МЕМИШ ТАРЛА, м. — 23.
МЕРДЕВЕНКАЯ, м. — 24.
МЕРОП, срвек. кр. в Родопите — 185.
Месемврия — вж. Несебър.
Месемврия каза — вж. Несебър, каза.
Месомилион — вж. Милеони.
МЕСОПОТАМИЯ, обл. в Азия — 137.
МЕСТА (Нестус), р. — 40, 73.
МЕТОНЕ, ант. гр. в Македония, Гърция — 56.
МЕХМЕД, вр. в Сирия — 483.
МЕЧА ПОЛЯНА, м. — 24.
МЕЧКАРЕВО (Алибей), с. в Сливенски окр. — 278, 426, 449, 450, 457.
МИДИЯ (Медиа), гр. в Европейска Турция — 89, 174, 186, 214.
МИЗИЯ, ист. обл. в Балканския полуостров — 14, 39, 40, 48, 56, 65, 74—76, 355, 489.
Мизия инфериор — вж. Долна Мизия.
МИЛАНО (Милан), гр. в Италия — 163.
МИЛЕОНИ (Месомилион, Милеона), срвек. кр., вероятно при с. Ябълково, Хасковски окр. — 92, 93, 95, 138, 492.
МИНЕВЦИ, с. във Великотърновски окр. — 294.
Минерални бани — вж. Сливенски минерални бани.
МИРА, м. край Котел — 95.
МИТИЛИН, остров в Егейско море — 158.
МИХАИЛ, с. в Сливенска каза, неуточнено — 516.
Михайлово — вж. Жельо войвода.
МИЧУРИН (Василико), гр. в Бургаски окр. — 89, 99, 361.

МЛАДЕЖКА (Кармалък), р., приток на р. Велека — 189.
МЛАДОВО (Генджалии), с. в Сливенски окр. — 450.
МЛЕКАРЕВО (Юртчии), с. в Сливенски окр. — 131, 251.
МЛЕЧЕН ДОЛ (Млечна река, Сютлюдере) — 27, 151.
Мокрен — вж. Аврамов.
МОЛДОВА (Молдавия, Богданско, Мавровлахия), княжество и област на територията на Молдавска ССР и Румъния — 224, 307, 322, 328, 329, 349, 369, 391, 437.
МОЛЛОВА ГОРА (Моллова кория), м. — 24, 134, 467.
МОМИНСКО (Касъмово), с. в Пловдивски окр. — 460.
МОНЕМБАСИЯ (съвр. Монемвасия), гр. в Пелопонес, Гърция — 91, 114.
МОРАВИЦА (Демирджилери), с. в Търговищки окр. — 430.
МОРЕЯ (Мора), областта около Егейско море — 222.
Морето — вж. Черно море.
МОРНИ ДОЛ, р. — 87.
Мосополис (Макополис, Мантополи, Манхополи, Мохополис), срвек. сел. — вж. Ахтопол.
МОЧУРИТЕ (Четирси извори), м. — 24.
МОЧУРИЦА (Азмак, Азмакдере), р. — 27, 137, 415, 488.
МРАМОРНО МОРЕ (Пропонтида) — 37, 60, 217.
МУСЕЛИЕВО, с. в Плевенски окр. — 489.
Мусукоджалии — вж. Гълъбинци.
МУТРУН, вр. — 24.
МЪГЛИЖ, гр. в Старозагорски окр. — 241.
МЪДРИНО (Кадъкьой), с. в Бургаски окр. — 321.
Мързево — вж. Кондолово.
МЪРТВО МОРЕ, в Палестина — 139.
МЮСЮЛМЯ, м. край с. Жельо войвода — 508.

Н

Надирдервент — вж. Айтоски проход.
Налбандар, Налбандли, Налбантларе — вж. Ковачите.
НАУЧЕНЕ (Юрени), с. в Сливенски окр. — 441.
НАЧОВ АЛЧАК, м. — 23.
НЕДАН, ант. сел. в Североизточна България — 64.
НЕАПОЛ, гр. в Италия — 180.
НЕВАХИЛ (Невахи-и Ямбол, Невай, Ноай, Ямболска нахия), нахия в Ямболска, а след това в Сливенска каза — 474, 512, 513.
НЕЙКОВО, с. в Сливенски окр. — 162, 294, 394, 474.
Неохорион — вж. Ново село.
НЕСЕБЪР (Месемврия, Мусаври), гр. в Бургаски окр. — 21, 28, 34—36, 42, 46, 64, 84, 93, 95, 96, 99, 111, 117, 119, 160, 163, 165, 168, 173, 175—177, 179—181, 188, 192, 194—196, 199, 207, 211, 212, 215—217, 243, 245, 304, 305, 326, 332, 337, 342, 407, 415, 416.
НЕСЕБЪР (Месемврия), каза — 406, 407, 513.
НИКОЛАЕВО (Аякьой, Екьой, Яйякьой, Яялар, Яяларкьой), с. в Сливен-

ска каза — 429, 455—457, 520.
НИКОПОЛ, гр. в Плевенски окр. — 129, 195, 222, 223, 226, 230, 235, 240, 242, 245, 322.
НИКОПОЛ, санджак — 195, 322, 336, 426, 511.
НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ (Никополис ад Хемум), ант. гр. край с. Никюп, Великотърновски окр. — 14, 20, 41, 48, 53, 55, 86, 221, 227.
НИКОПОЛСКО — 362, 363.
НИКОСИЯ (Левкосия), гр. в Кипър.
НИКЮП, с. във Великотърновски окр. — 14, 20, 41, 48, 221, 227, 235.
НИШАВА, р. в Югославия и България — 97, 140.
НИШ, гр. в Сърбия, Югославия — 102, 116, 122, 237, 276.
НОВА ЗАГОРА (Ени Заара, Ени Загра, Загра-и джедид), гр. в Сливенски окр. — 20, 27, 28, 83, 84, 189, 200, 242, 316, 333, 335, 351, 368, 371, 387, 394, 414, 418, 439, 471, 482, 511.
НОВА ЗАГОРА (Ени Загра), каза — 359, 406, 407, 414, 415, 474, 482, 511, 513.
НОВА КА̂МАРА, м. край с. Тополчане — 445, 465, 469.
Нова махала, Нова махла — вж. Хаджи-Димитрово.
НОВАЧЕВО (Еникьой, Йеникьой), с. в Сливенски окр. — 23, 427, 440, 441, 474, 517.
НОВАЧКА, с. в Сливенска каза, изселено — 293.
НОВЕ, ант. гр. край Свищов — 41, 48, 49.
НОВИОДУНАМ, ант. гр. на р, Дунав в Добруджа, Румъния — 41.
НОВОЗАГОРСКО — 289, 292, 358.
НОВО СЕЛО (Енджекьой, Енджекарие, Eниджекарие, Еникьой, Иниджe, Йениджe, Йениджекьой, Неохорион), с., след това мах. и квартал на Сливен — 15, 24, 26, 28, 33, 46, 47, 49, 50, 52, 70, 103, 104, 105, 107, 145, 153, 155, 157, 230, 231, 246, 257, 260—267, 269, 278, 280, 300, 304, 306, 310, 316—318, 320, 321, 331, 334, 349, 374, 376, 389, 390, 403, 404, 405, 431, 446, 465, 478, 502—504, 506, 510, 516.
НОВО СЕЛО (Енидже балкан, Индже балкан), с. в Котленско, изселено — 294, 474.
НОВОСЕЛСКА РЕКА — 24, 26, 33, 50—52, 105, 149, 154, 254, 262, 267, 300, 301, 334, 404, 405, 468, 478, 488, 511, 514.
НОВОСЕЛСКО УСТИЕ (Новоселски боаз, Енджекьой боазъ, Новоселско дефиле, неправилно Новоселски проход) — 26, 28, 249, 250, 352.
НОВ СЛИВЕН, сел. в Румъния в мошията Берязка край Плоещ — 251.

О

ОБЗОР (Гьозекен, Козяк), с. в Бургаски окр. — 213, 215, 243, 500.
ОДЕСА (Хаджибей), гр. в СССР — 121, 343, 412, 416.
ОДРИЗИЯ, страна на одрисите в Тракия — 40, 179.
ОДРИН (Ускудама, Орестиас, Адрианопол, Дренопол), съвр. Едирне, гр. в Европейска Турция — 14, 25, 29, 34, 39, 41, 53, 55—57, 61, 63, 66, 73, 76, 80, 82, 86, 90, 91, 94—101, 106, 108, 110, 116, 118, 124—131, 134—138, 140, 146, 147, 150, 158, 161, 164, 166, 167, 169, 172—175,

177—179, 181, 183—187, 191, 193, 195, 197—199, 202—206, 208, 210, 212—214, 218, 222, 223, 229, 231, 238—240, 242—245, 287, 288, 291, 292, 328—330, 332, 337—339, 347—349, 362, 371, 384, 390, 392, 395—398, 400, 411, 415, 417, 422, 424, 470, 473, 478, 494, 499.

ОДРИН, вилает — 127, 359, 397, 407, 417, 426, 428, 513.

ОДРИН, санджак (лива) — 407, 414.

ОДРИНСКА, провинция в Латинската империя — 127.

ОДРИНСКО — 39, 40, 42, 55, 95, 96, 98, 121, 125, 127, 137, 160, 166, 191, 199, 201, 293, 306, 323, 324, 332, 370, 427.

ОЗОЛИМНА (Озолимнос), езеро край Черно море, вероятно Расим в Румъния — 99, 493.

ОКСФОРД, гр. в Англия — 128.

ОЛИМПИЯ, ист. област около планината Олимп (съвр. Улдаг) в Мала Азия, Турция — 177.

ОМАРЧЕВО, с. в Сливенски окр. — 460.

ОМУРТАГ (Осман пазар), гр. в Търговищки окр. — 298.

ОПИСАНА, ант. сел. в Тракия — 46.

Орестиас, ант. гр. — вж. Одрин.

ОРЕШАКА, м. край с. Тополчане — 518.

Орешака при Сливен — вж. Оршака.

ОРЕШНИК (Козлуджа), с. в Ямболски окр. — 347.

ОРИЗА (Вриза), извор при с. Сотиря — 27, 150, 320, 347.

ОРИЗАРИ, с. в Сливенски окр. — 458.

ОРКЕЛИС, ант. сел. в Тракия — 46.

ОРЛОВИ ДУПКИ, пещера — 404.

ОРЛОВ ИЗВОР (Кушбунар, Птичи извор) — 24, 26, 27, 149, 151, 161, 247, 251, 350, 353, 358, 402, 404, 446, 447, 453, 467, 468, 483.

ОРЛОВ ПОТОК (Кушбунарска река) — 27.

ОРМАНУ, с. в Костурско, Гърция — 113.

Ортадере — вж. Средна река.

ОРУДИЗА, ант. сел. в Тракия — 46, 53, 205, 217.

ОРФАНЛИ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 427.

ОРШАКА (Орешака), м., сега в чертите на града — 24, 300.

ОРЯХОВИЦА (Раховица), срвек. кр., сега с. в Старозагорски окр. — 169, 170.

ОРЯХОВО (Рахово), гр. във Врачански окр. — 235, 336.

ОСЕН (Касъмлар), с. в Силистренски окр. — 460.

ОСИКОВИЦА, с. в Софийски окр. — 284.

Осман пазар — вж. Омуртаг.

ОСМАНСКА ИМПЕРИЯ (Отоманска империя, турска държава) — 141, 231, 237, 272, 286, 296, 345, 347, 357, 361, 366, 370, 380, 386, 452, 482, 485, 504, 509, Вж. и Турция.

ОСТАФОС, ант. сел. в Тракия — 46.

ОСЪМ, р. — 235, 489.

Отоманска империя — вж. Османска империя.

Отракия — вж. Тракия.

ОХРИД, гр. в Македония, Югославия — 8, 14, 15, 90, 94.

П

ПАЗАРДЖИК (Татар Пазарджик), гр. — 28, 69, 277, 354, 418.
ПАЗАРДЖИК (Татарпазарджик), каза — 8.
ПАЗАРДЖИШКО (Татарпазарджишко) — 16, 88.
ПАЛАТЛЪ ДОГАНДЖИ, мезра в Сливенска каза— 507
ПАЛАУЗОВО (Алалии), с. в Ямболски окр. — 137.
ПАЛИЦИ, с. във Великотърновски окр. —294.
Палокастро — вж. Калокастро.
ПАМУКЛУКА, м. — 23.
ПАНАГЮРИЩЕ,гр.в Пазарджишки окр. — 16,170,230,274,292,334,357, 360, 508.
ПАНАГЮРСКО — 239.
ПАНАЙОТ-ВОЛОВО (Кадъ), с. в Шуменски окр. — 321.
ПАНАРЕТОВЦИ (Карсанлии), с. в Сливенски окр. — 449, 450, 461, 518.
Пандаклии — вж. Тенево, Васил Левски, Лешниково.
Пандар бунар — Партизанска чешма.
ПАНИЧИЩЕ, м. — 23.
ПАНИОН, срвек. гр., съвр. Барбарос на Мраморно море, Европейска Турция — 217.
ПАНОНИЯ, ист. обл. в Унгария — 59, 489, 490, 491.
Папазкьой — вж. Медвен.
ПАПАЗЛАР, с. в Европейска Турция — 295, 423.
Папазлии — вж. Поповци.
ПАРАКЛИС „Св. Илия“ край с. Чинтулово — 143, 461.
ПАРИЖ, гр. във Франция — 16, 109, 128, 308, 382, 401, 416, 473.
ПАРИУМ, ант. гр., съвр. Барбарос, в Европейска Турция — 48.
ПАРОРИЯ, срвек. област около Странджа пл.— 93, 158—160, 185, 187, 191, 233, 497.
ПАРТИЗАНСКА ЧЕШМА (Пандар бунар), м. — 23.
ПАРЧАВЦИ (Парчевци), к. в Габровски окр. — 154, 399.
ПАСКАС, ант. сел. в Македония — 111.
ПАСКАТИР, историческа област в Румъния — 322.
ПАСКОС, ант. сел. — 111
Паун — вж. Таусли.
ПАУТАЛИЯ, ант. гр. — Кюстендил.
Пашакьой — вж. Маленово.
ПАШОВИ (Пашово), к. в Пазарджишки окр. — 319.
ПЕЛА, ант. гр. в Македония, Гърция — 56.
ПЕРИТЕОРИОН, срвек. кр. в Родопите при Борукале, Гърция — 185.
ПЕРИСТИЦА, срвек. сел., сега гр. Перущица в Пловдивски окр. — 123, 185, 495.
ПЕРМИС (Пернис), срвек. сел., вероятно при гр. Перущица, Пловдивски окр. — 122, 128.
ПЕРПЕРЕК (Перперакион), срвек. кр. при с. Перперек, Кърджалийски окр. — 186, 499.
Персия — вж. Иран.

ПЕСКИНДЕВА, с. в Сливенска каза, неуточнено — 507.
ПЕСОЧНИЦА (Пясъчница), с. в Михайловградски окр. — 304.
ПЕСЪКА (Клипинци), мах. в с. Василовци, Софийски окр, — 304.
Петербург — вж. Ленинград.
ПЕТКОВ ПЪТ, м. — 24.
ПЕТКОВЦИ, мах. във Великотърновски окр. — 294.
ПИДНА, ант. гр. в Македония, Гърция — 56.
ПИЗОС, ант. сел. при с. Димитриево, Старозагорски окр. — 124, 130.
ПИКАРДИЯ, ист. обл. във Франция — 332.
Пилавна — вж. Плевен
ПИРГИЦИОН, срвек. сел., вероятно край с. Горно Александрово, Сливенски окр. — 437, 517.
ПИРЕНЕЙСКИ ПОЛУОСТРОВ (Пиренеите), полуостров в Европа — 304, 305, 479.
ПИРОНКОВЕЦ, м. — 23, 29, 103, 115.
ПИРОТСКО — 237, 239.
ПИТЕКУМ, ант. сел. в областта Олимпия, Мала Азия — 177.
ПИШИМАН, с. в Тракия, Европейска Турция — 428.
ПЛЕВЕН (Пилавна), гр. в България — 112, 114, 122, 178. 247, 336.
ПЛЕВЕНСКО — 119.
ПЛЕШИВИЦА, вр. — 21.
ПЛИСКА (Плискоба, Абоба), срвек. столица, гр. в Шуменски окр. — 130, 166, 462, 493.
ПЛОВДИВ (Евмолпия, Пулпудава, Филибе, Филипопол, Филипополис) — 8, 34, 39—41, 44, 53, 58, 61, 66, 69, 73, 74, 85, 89, 90, 94—96, 98, 100, 105, 110, 112, 118, 122—125, 130, 170, 175—177, 179, 185, 200—204, 218, 232, 234, 235, 239, 240, 241, 243, 261, 271, 287, 324, 328, 339, 340, 343, 370, 382, 384, 389, 409, 421, 422, 497, 498.
ПЛОВДИВ (Филибе), санджак — 417.
ПЛОВДИВСКО — 90, 200, 239, 291, 332, 362, 363.
ПЛОЕЩ, гр. в Румъния — 251, 409, 452.
Плотинопол — вж. Димотика.
ПЛОЧНИК, с. в Сърбия, Югославия — 500.
ПЛОЩАДИ В СЛИВЕН:
„АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ“ — 513.
„ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ — 514.
МАШАТЛЪКА (Едисокак азъ, Сахатя) — 262—265, 266, 270, 271, 300—302, 304, 311, 335, 366, 378, 381, 382.
„ХАДЖИ ДИМИТЪР“ — 515.
„ХРИСТО БОТЕВ“—509.
ПОБЕДА (Мансърлии), с. в Ямболски окр. — 437.
ПОД ЗЪБА, к. в Ловешки окр., изселени — 108.
Под манастира — вж. Рибарица.
ПОДБАЛКАНА, географска област — 15.
ПОДВИС, с. в Бургаски окр. — 108, 111.
ПОДВИСОКИ, с. в Босна, Югославия — 108.
ПОДГОРИЕ, област в Северна България — 90, 91, 199, 411, 412.

ПОДГОРИЕ, област в Далмация, Югославия — 91.
ПОДГУМЕР, с. в Софийски окр. — 108.
ПОДКЛЮЧ в Босна, Югославия — 108, 318.
ПОЙМИЯ, каза в Северозападна България — 336.
ПОЛЕНИТЕ (Айлата), м. — 23.
ПОЛТАВА, гр. в Украйна, СССР — 355.
Полско — вж. Полша.
Полуострова — вж. Балкански полуостров.
ПОЛША (Полско), страна в Европа — 109, 165, 248, 272, 274, 278, 287, 292, 293, 306, 328, 329, 332, 342, 343, 345, 346, 348, 349.
ПОЛЯНА (Бургуджикьой), с. в Ямболски окр. — 436.
ПОМЕТЕН КАМЪК, м. — 24.
ПОМОРИЕ (Анхиало, Ахиолу), гр. в Бургаски окр. — 33, 35, 41, 46, 51, 53, 55, 58, 63—67, 76, 82, 92—96, 100, 101, 111, 117—121, 127—129, 140, 142, 147, 164, 165, 168, 173, 176, 179—182, 188, 192, 195, 207, 211, 212, 215—217, 225, 243, 244, 245, 304, 326, 330, 332, 337, 361, 407, 498.
ПОМОРИЕ (Анхиало, Ахиолу), каза — 359, 406, 407, 414, 479.
ПОМОРИЕ (Анхиало, Айола), околия — 189, 486.
ПОМОРИЙСКО (Анхиалско) — 461.
ПОМОРИЙСКО ПОЛЕ (Анхиалско поле) — 420.
ПОНТ — вж. Черно море.
ПОНТИЙСКА СКИТИЯ, ист. област — 88.
ПОПИН ДЯЛ, мах. към с. Панега, съвр. Златна Панега, Ловешки окр. — 314.
ПОПИНА, с. в Силистренски окр. — 314.
ПОПИНЦИ, с. в Пазарджишки окр. — 314.
ПОПИЦА, с. във Врачански окр. — 314.
ПОПИШКА (Христова), мах., присъединена към гр. Троян, Ловешки окр. — 314.
ПОПКРАЛЕВО (Гюргенджик), с. в Силистренски окр. — 452.
ПОПОВА, мах. към с. Константин, Великотърновски окр. — 314.
ПОПОВА ПЪТЕКА, м. — 23, 314.
ПОПОВИЦА (Папазлии), с. в Пловдивски окр. — 124. 314.
ПОПОВО, гр. в Търговищки окр. — 314.
ПОПОВО, с. в Ямболски и Софийски окр. — 314.
ПОПОВСКА, мах. в с. Искрец и гр. Правец, Софийски окр. — 314.
ПОПОВСКИ, к. към с. Липница, Софийски окр. — 314.
ПОПОВЦИ: с. в Габровски окр.; к. във Великотърновски окр.; к., присъединени към с. Козирог, Габровски окр.; с. в Софийски окр.; к. Черновръх, Габровски окр.; к., присъединени към с. Лесичарка, Великотърновски окр.; с. Яворовец, Старозагорски окр. — 314.
ПОПОВЯНЕ, с. в Софийски окр. — 314.
ПОПРУСЕВЦИ, мах. във Великотърновски окр. — 294.
ПОПСКА, мах. във Великотърновски окр. — 314.
ПОПСКА, мах. в Габровски окр. — 314.
ПОРОЙ (Копаран), с. в Бургаски окр. — 332, 342.

Порта ферея — вж. Вратника, пр.
ПОРТУГАЛИЯ, страна в Европа — 304, 305.
ПОТОКА, к., присъединени към гр. Габрово — 177.
ПОТОКА, сел. в Горна Силезия — 177.
ПОТУК, срвек. сел., неуточнено — 177.
ПРАВАДИ (Провадийска, Св. Георги), р. в Европейска Турция — 95.
Праватон — вж. Прoват.
ПРАГА, гр. в Чехословакия — 16, 247.
  В него:
  МАЛА СТРАНА, кв. — 247.
  НОВЕ МЕСТО, квартал — 248.
  СТАРЕ МЕСТО, квартал — 247.
  ХРАДЧАНИ, квартал — 247, 248.
ПРЕВЕЗА, гр. в Гърция — 329.
ПРЕДБАЛКАНА (Североизточна верига) в Северна България — 487.
ПРЕДЕЛ, седловина между Рила и Пирин — 88.
ПРЕДЕЛ (Предела), м. — 23, 29, 73, 88, 103, 106, 116.
ПРЕКОЛНИЦА, с. в Кюстендилски окр. — 68.
ПРЕСЛАВ (Ески Стамбол), гр. в Шуменски окр. — 15, 62, 80, 88, 106, 110, 114, 115, 117, 130, 136, 139, 141, 146, 293, 362, 406, 409—411.
ПРЕСЛАВСКО — 194.
ПРЕСПА (Пряспа), срвек. кр. в Македония, Гърция — 8, 89.
ПРИЗРЕН, гр. в Косово, Югославия — 112.
ПРИЛЕП, гр. в Македония, Югославия — 492.
ПРИЛЕП (Добрал), с. в Бургаски окр. — 108, 111, 389.
ПРИМОРИЕ, обл. в Далмация, Югославия — 91.
ПРИПЕКА (Гюнюзя), м. — 23.
ПРИСЕЛЦИ (Енджекьой), с. в Бургаски окр. — 249.
ПРОБИНО, ант. сел. в провинция Хемимонт — 95.
ПРОВАДИЯ (Овеч), гр. във Варненски окр. — 94, 95, 215, 221, 223, 332, 388.
ПРОВАТ (Праватон, Провадия, Пронатон), съвр. Правади, сел. в Одрински вилает, Европейска Турция — 94, 95, 179.
ПРОГЛЕД, с. в Пловдивски окр. — 23.
ПРОГЛЕДЕЦ, м. — 23, 29, 73, 88, 103, 115, 280, 281.
ПРОКЛИНА (Проклиан, Проклиани), източностаропланински проход — 66—68, 72, 490.
ПРОКОПАНИК, к. в с. Реброво, Софийски окр. — 68.
Пронатон — вж. Прoват.
Пропонтида — вж. Мраморно море.
ПРОСЕЧЕНИК, м. — 24, 468.
ПРОХОД НА РЕПУБЛИКАТА (Хаинбоаз) — 72,118,120,394, 420, 434.
ПРУТ, р. в Румъния и СССР — 140.
ПТИЧИ ДУПКИ, пещера — 404.
Птичи извор — вж. Орлов извор.
Пулпудава, Пулпудева — вж. Пловдив.
ПЧЕЛАРОВО (Елибей, Алибей, Алибегкьой), с. в Толбухински окр. — 299

ПЪРВЕНЕЦ (Дермендере), с. в Пловдивски окр. — 303, 432.
Пясъчница — вж. Песочница.
ПЯСЪЧЕВО (Кумкьой), с. в Хасковски окр. — 304.

Р

РАВНА РЕКА, р. и м. — 24, 151.
РАВНИ ЦЕРАК, м. в Стидовска пл. — 162.
Рагуза — вж. Дубровник.
РАЗБОЙНА, вр. в Котленско — 21.
РАЗГРАД (Абритус, Хесарград), гр. в България — 74, 180, 222, 336, 358.
РАЗГРАДСКА, околия — 72.
РАЗЛОЖКО — 88.
РАКЛИНОВО (Сеферкьой), с. в Бургаски окр. — 223.
РАКЛИЦА (Шихлари), с. в Бургаски окр. — 463.
РАКОВИЦА, срвек. кр. край с. Голямо Белово, Пазарджишки окр. — 170, 203.
РАКОВО, с. в Сливенски окр. — 25, 115, 151, 162, 247, 294, 315, 371, 374, 474, 476, 477.
РАКОВСКА, р. — 25, 162, 488.
РАКОВСКИ (Касъмкуюджик), с. в Разградски окр. — 460.
РАКУЛИ, ант. кр. в провинция Хемимонт — 61.
РАМАЗАНОБАСЪ, с. в Сливенска каза, неуточнено — 516.
РАМАНУША (Романуша), м. — 24, 29, 43, 49, 52, 104, 107, 134, 258, 466, 467.
РАСИМ, езеро в Добруджа, Румъния, вероятно старото Озолимнос — 99, 493.
РАХОВИЦА, срвек. кр. при Горна Оряховица — 170.
Раховица, срвек. кр. — вж. Оряховица, Старозагорски окр.
Рахово — вж. Оряхово.
Раховец — вж. Ряхово.
РЕБРОВО, с. в Софийски окр. — 257.
РЕЙН, р. в Европа — 122.
РЕКАТА, мах. в с. Брезе, Софийски окр. — 257.
РЕЧИЦА (Чаирлии), с., сега квартал на Сливен — 99, 333, 352, 427, 428, 460—462, 474, 508, 520.
РИБАРИЦА (Под манастира), к. в Софийски окр. — 108.
РИМ (Рома), гр. в Италия, столица на Римската империя — 8, 16, 37, 39, 40, 49, 55, 56, 102, 109, 215, 245, 304, 322.
РИМСКА ИМПЕРИЯ, авт. държава — 40, 41, 59, 78, 237.
РИСЕНА, ант. сел. — 72.
РИШКИ ПРОХОД (Чалъкавак, Чалъкавашки проход) — 16, 28, 29, 70—72, 82, 84, 86, 87, 93, 94, 96, 99, 101, 132, 166, 220—222, 227, 287, 299, 328, 329, 342, 355, 384, 453, 490.
РОГАЧКОВА ПОЛЯНА, м. край с. Раково — 151.
РОДОПА, римска провинция — 41, 69, 111.
РОДОПИ (Родопско), пл. — 20, 33, 39, 61, 108, 123, 124, 137, 179, 185, 204,

219, 226, 230, 237, 239, 290, 307, 392, 483.
РОДОС, остров в Егейско море — 347, 349.
Родосто — вж. Текирдаг.
Родосто, лива — вж. Текирдаг, санджак.
Рома — вж. Рим.
РОМАН, гр. във Врачански окр. — к. в Търновско, изселени — 467.
РОМАНИЯ, ист. област в Тракия — 19, 28, 40, 85, 86, 90, 91, 127, 129, 167, 169, 170, 172, 175, 177, 199, 322, 323, 332, 411, 412.
РОМАНОВО, с. в Ениджевардарско, Македония, Гърция — 476.
Романуша — вж. Рамануша.
РУИНИТЕ (Юрта, Юртя), м. — 24, 27, 31, 136, 151, 247, 251, 254, 294, 428, 467.
Рум — вж. Рим.
РУМАНЯ, ист. район в Тракия — 28.
РУМЕЛИЯ, ист. област в Балканския полуостров — 19, 40, 90, 169, 218, 225, 243, 278, 322—325, 329, 331, 332, 337, 344, 348, 359, 386, 392, 396—398, 434.
РУМЪНИЯ, страна в Европа — 8, 97, 98, 118, 192, 283, 290—292, 392, 398.
РУСЕ (Русчук), гр. — 220, 276, 280, 336, 348, 358, 364, 382, 415, 473.
РУСИЯ, страна в Европа, СССР — 139, 154, 165, 180, 236, 248, 252, 262, 263, 272, 274, 278, 283, 287, 288, 292, 293, 306, 328, 331, 346, 349, 353,355, 357, 367, 375, 380, 386, 394, 399—401, 408, 416, 424, 430, 436, 439,440, 442, 443, 445, 447, 450—452, 454—456, 459, 461—463, 513, 520.
РУСИЯ, Южна — 79, 97, 109, 290, 293, 305, 306, 343, 346, 366—368, 412, 444,
РУСКОВИЦ, м. — 93, 103, 115.
РУСОКАСТРО, срвек. сел. при с. Русокастро, Бургаски окр. — 111, 168, 176, 180—182, 185, 188.
РУСОКАСТРО, каза — 359, 414, 474.
Русчук — вж. Русе.
РЪЧИЦА, м. и р. — 23, 26, 341, 373, 460.
РЯХОВО (Раховец), с. в Русенски окр. — 490.

С

Сабрипашакьой — вж. Ботево, Видински окр.
САВУЛЕН (Савуленти), ант. сел. — 69—74.
САВУЛЕН КАНАЛИН (Сабулен Каналин), ант. сел. — 14, 52, 59, 66—71, 102, 103, 220.
САВУЛЕН МАНАЛИОН, ант. сел. — 64—70, 84.
САДАМЕ, ант. сел. — 46, 53.
САДАРЕМ, с. в Мала Азия — 91.
САДОВО, с. в Бургаски и Пловдивски окр. — 293, 294.
САЗЛИЙКА (Съзлийка), р., приток на Марица — 495.
САКАР (Сакар баир, Сакардаа), пл. в България и Турция — 19—21, 25, 57, 73, 110, 156, 158, 164, 187, 189, 202, 233, 417, 490, 492.
Сакар балкан — вж. Лиса планина.
Салинон — вж. Близменос.

САЛСОВИЯ, ант. сел. при днешния гр. Махмудие, Добруджа, Румъния — 109.
САЛТИКА, ант. гр. в провинция Европа при с. Силтикьой, Европейска Турция — 41.
САМОКОВ, гр. в Софийски окр. —197, 198, 203, 204, 206, 208, 239, 288, 404.
САМОС, остров в Егейско море — 410.
САМСУН, гр. в Мала Азия, Турция — 277.
САМУИЛОВО (Торсунлии, Турсунлии), с. в Сливенски окр. — 27, 334, 352, 427, 459, 474, 503, 520.
Сандъклии, Сандъкчии — вж. Цонево.
САРАЙ (Сарайджик, Сарайкарие, Сарайменизил), с. на изток от Сливен, изселено — 99, 150, 228, 339, 342, 437, 447.
Сардика — вж. София.
САРИКИЗ, с., вероятно Стралджа или Чарда, Ямболски окр. — 399.
САРМАТОН, ант. кр. в провинция Хемимонт — 69.
Сармашик — вж. Бръшлян.
САРУХАН, селджукски емират, ист. област в Мала Азия, Турция — 277.
САРЪБИАД (Сарабиад, Сарьбаят, Сарьбаед), с. в Сливенски окр., в близост до с. Блатец, изселено — 278, 428, 442, 443, 516, 518.
Сарьйолу — вж. Жълти път.
Сарьмеша — вж. Дъбака.
Сарьяр — вж. Жълт бряг.
САСА (Сосу), р., приток на Беленска р. — 26, 488.
САТМА ЧЕШМА край с. Бинкос — 27, 448.
САТМА ЧЕШМА край с. Злати войвода — 27, 439.
СБОРИЩЕ (Джумалии), с. в Сливенски окр. — 349.
СВЕТА ГОРА край Велико Търново — 143.
СВЕТА ГОРА край София — 143.
СВЕТА ГОРА — вж. Атон.
СВЕТА ЮСТИНА (Агиа Юстина), срвек. кр. в Родопите — 185.
СВЕТИИЛИЙСКИ ВЪЗВИШЕНИЯ (светиилийски върхове) — 21.
Свибол — вж. Ямбол.
СВИЛЕНГРАД (Свилен), гр. в Хасковски окр. — 112.
СВИНСКИ КЛАДЕНЕЦ до Балдарамския мост — 256.
СВИЩОВ, гр. във Великотърновски окр. — 41, 48, 221, 227, 276, 280, 336, 408.
Свобода — вж. Кунево.
СЕБЕНЦИУМ, срвек. кр., вероятно Асеновград — 122.
СЕВАСТОПОЛИС, срвек. гр. в Тракия — 112.
Североизточна верига — вж. Предбалкана.
СЕВЛИЕВСКО — 102, 291.
СЕДЛАРЕВО (Сеидлер), с. в Сливенски окр. — 132, 162, 294, 474, 437, 517.
Сеймен — вж. Лозенец.
СЕЙМЕНСКА (Сигмен), р., приток на р. Мочурица — 27.
СЕЛЕТИКА, антична обл. в Тракия — 41, 48.
Селиврия — вж. Силиврия.
СЕЛИМИНОВО (Карасарлии, Карайлъсули, Карасъллу, Караисарли), с

в Сливенски окр. — 134, 229, 447, 449, 458, 494, 518.
СЕЛИШКА (Селишки дол), р. — 24, 26, 105, 247, 250, 262, 263, 267, 300, 334, 372, 414, 478, 488, 511.
Селишки връх — вж. Гаговец.
СЕЛИШКО УСТИЕ (Селишки проход, Селишко дефиле, Селишки дол, Селище боазъ, Селищки боаз) — 24, 26, 28, 104, 137, 161, 247, 250, 262—264, 304, 352, 372, 404, 405, 464, 478.
СЕЛИЩЕ, м. — 24, 28, 29, 31, 86, 104, 107, 108, 137, 148, 153, 231, 247, 250, 256, 261, 283, 300, 317, 373, 402, 464, 502.
СЕЛИЩЕ, м. в с. Баба, Пернишки окр. — 250.
СЕЛИЩЕ: мах. и к. в селата на Софийски окр.: Заселе, Загъжене, Губислав, Гинци (преди в Царибродско), Чибаовци — 250.
СЕЛИЩЕН ДОЛ, с. в Пернишки окр. — 250.
СЕЛИЩЕТО, к. в с. Осиковица, Софийски окр. — 250.
Селището — вж. Стоките.
СЕЛИЩКА (Вирянска), мах. в с. Неделково, Софийски окр. — 250.
Селищки боаз, Селище боазъ — вж. Селишко устие.
СЕЛОТО, мах. и к. в селата на Софийски окр. Брезе, Загъжене, Дряново, Заселе, Зимевица, Гинци, Искрец, Заноге — 250.
СЕЛОТО, мах. в с. Ново село, сега гр. Априлци, Ловешки окр. — 250.
СЕЛСКА, р. — 250.
Семендрия — вж. Смедерево.
Сенебир — вж. Сини вир.
СЕНОКОС (Сарайлъгьол), с. в Толбухински окр. — 461.
Сердика, ант. гр. — вж. София.
СЕРЕС, гр. в Македония, Гърция — 37, 186, 198, 244, 349,
СЕРИНА, гр. в остров Кипър — 234.
СЕУТА, гр. в Мароко — 109.
Сефер бунар — вж. Войнишко кладенче.
Сеферкюю, Айтоско — вж. Раклиново.
СЕФЕРКЮЮ, с. във Великотърновски окр., изселено — 223.
СЕФЕРМАХЛЕ (Возарци), с., присъединено към с. Поройно, Търговищки окр. — 223.
СИГЕРКАПУ, с. в Цариградско, Европейска Турция — 295.
СИДЕРА, проход в Мала Азия — 89.
СИДЕРОПОЛИС, гр. в Мала Азия — 89.
СИДЕРОПОНТОН, ант. сел. в Македония — 80.
СИДИРА (Сидера, Сидира клисура, Сидирски проход, Сидирско устие, Демиркапия), срвек. проход през Дервентските възвишения, в някои случаи отъждествен с Вратника) —14, 20, 28, 72, 82, 85—89, 96, 99, 101, 102, 106, 136, 405, 406, 492.
СИДИРО, връх в Мала Азия — 89.
СИЛИВРЕНСКО — 295, 349, 427, 428, 472.
СИЛИВРИЯ (Селиврия, Селимбрия), ант. и срвек. гр., съвр. Силиври в Европейска Турция — 41, 42, 60, 127, 201, 226, 242, 244, 347.
СИЛИМНА, с. в Гърция — 114.
СИЛИСТРА (Дръстър, Дуросторум) —41, 62, 98, 99, 110, 117, 195, 214, 220

222, 287, 299, 328, 364, 384, 391, 406, 415, 490.
СИЛИСТРА, вилает — 407, 513.
СИЛИСТРА, санджак — 323, 336, 387, 426, 512.
СИЛИСТРА ВЕ РУМИЛИ, санджак — 359, 407.
СИЛИСТРЕНСКО — 434, 456.
СИМЕОНОВГРАД (Търново сеймен), гр. в Хасковски окр. — 123, 495.
СИМЕОНОВО, старо име на: с., сега присъединено към София; с. Александър Стамболийски, Толбухински окр.; с. Тянево, Хасковски окр. — 444.
СИМЕОНОВО (Османли), с. в Ямболски окр. — 339.
СИНАЙСКА ПЛАНИНА край Йерусалим — 162.
СИНАПОВСКА, р. (Явуздере), приток на Тунджа — 158.
СИНЕКЛИ, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 428.
СИНИ ВИР (Сенебир), с. в Шуменски окр. — 83.
СИНИ КАМЪНИ (Сливенски Алпи), планински масив в Сливенска пл. — 22, 24, 27, 31, 33, 71, 87, 131, 136, 144, 161, 223, 281, 294, 330, 350—352, 358, 392, 402, 404, 405, 413, 428, 446, 464, 465, 467, 469.
СИПАТОБА, с. в Сливенска каза, неуточнено — 502, 516.
Сирбче — вж. Струпец.
СИРИЯ, страна в Азия — 93, 483.
СИРМИУМ, срвек. гр. в Югославия — 116.
Систов — вж. Свищов.
СИЦИЛИЯ, остров в Средиземно море, Италия — 35, 91, 109, 172, 305, 465, 470.
СКАЛА (Каябаш), с. в Бургаски окр. — 45.
СКАЛЕНСКО ЕЗЕРО (Каябашко блато) — 28, 488.
СКАЛИЦА (Каяджик), с. в Сливенски окр. — 187.
Скафида, Скеф — вж. Факийска р.
СКАФИДА (Естафида), срвек. кр. край с. Димчево, Бургаски окр. при м. Крепостен нос — 195, 210, 211, 215, 244.
Скеф — вж. Димчево.
СКИТОВЕ:
    край с. Ичера — 162.
    „СВ. МИНА“ край с. Сотиря — 151.
    „СВ. ПРЕОБРАЖЕНИЕ“ край Орлов извор — 468.
    „СВ. ТРОИЦА“ край с. Сотиря — 151.
СКИТАКИ, ант. кр. в Тракия — 69.
СКИТИЯ, областта на скитите в Южна Русия — 80.
Скития минор — вж. Малка Скития.
СКЛАВОНИЯ (Склавиния), земята на славяните — склавини — 69, 80, 81, 91, 116.
СКОБЕЛЕВО (Карахасарлии), с. в Хасковски окр. — 444.
СКОБЕЛЕВО (Кьопеклии), с. в Сливенски окр. — 227, 457, 458, 520.
СКОПЕЛОС, срвек. кр. до с. Ескиполос, съвр. Полос във вилаета Къркларели, Европейска Турция — 89, 110, 193, 204, 361.
СКОПИЕ, гр. в Македония, Югославия — 8, 386, 439.
СКОТИНИОН (Скотинон, Скотин, Скотинум), срвек. сел., неотъждествено — 99, 493.

СКРИТАНИЯ, срвек. област, вероятно идентична с Парория —158, 187, 233.
Скуф — вж. Скития.
Славейково — вж. Кермен.
СЛАВИН, сел. в славянските земи на Европа — 114.
СЛАВИНА, с. в Царибродско, Югославия — 114.
СЛАВИНА, сел. в славянските земи на Европа — 114.
СЛАВИНЕ, сел. в славянските земи на Европа — 114.
СЛАВИНЕЦ, сел. в славянските земи на Европа — 114.
СЛАВКОВА, мах. в Троянско — 114.
СЛАВНЕ, сел. в славянските земи на Европа — 114.
СЛАВНИЦ, сел. в славянските земи на Европа — 114.
ЛАВО ПОЛЕ, мах. в Ботевградско — 114.
СЛАВОВИЦА, с. в Плевенски окр. — 114.
СЛАВОНИЯ, област в Югославия — 116.
СЛАВОТИН, с. в Михайловградски окр. — 114.
СЛАВЩИЦА, с. в Ловешки окр. — 114.
СЛАВЯНИЯ (Склавиния), област на славяните на Балканския полуостров— 61.
СЛАВЯНЦИ (Балкан Черкешли, Черкешлии, Фердинандово), с. в Бургаски окр. — 453, 469.
СЛАНИК (Тузлук), географска област в Североизточна България — 225, 293.
СЛЕПЕШКИ УСОЙ, м. — 23.
СЛИВ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВАР, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВАТА, с. в Михайловградски окр. — 113.
СЛИВЕК, с. в Ловешки окр. — 113.
СЛИВЕН, в него:
АБАПАЗАР — 152, 256, 263, 264, 270, 300, 301, 303, 304, 311, 355, 365, 376, 382, 414, 415, 505.
АВТОГАРА — 509, 515.
АНТИКОВА ЧАСОВНИКАРНИЦА — 377.
АРМЕНСКИ ГРОБИЩА — 382.
АРТИЛЕРИЙСКИ КАЗАРМИ — 373, 381, 389.
БИТОВ КОМБИНАТ на ул. „Г. Кирков“ — 505.
БОЛНИЦА, държавна, след това военна, на сег. ул. „Вл. Зографов“ — 336.
БОЛНИЦА, най-стара, на изток от V основно училище — 376.
БОЛНИЦА, старата, срещу IV основно училище — 32, 33.
БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА (Народна банка) — 266, 379, 505.
ВТОРИЧНИ СУРОВИНИ, ОСП — 515.
ГИГОВА БАНЯ (Циганска баня, при Абапазар) — 270, 376, 380, 505, 506.
ГОЛЕМИЯ МОСТ на р. Асеновска — 265, 297, 303, 414.
ГОЛЯМАТА ВАДА в Клуцхор — 271, 317.
ГОЛЯМАТА ВАДА в Сливен — 26, 300.
ГРАДИНСКИ МОСТ — 515.
ГРАДСКА ГРАДИНА — 32, 33, 335, 366, 380, 381, 511.
ГРАДСКИ СЪВЕТ — 377, 379.
ГЬОЛДЖУКА, старо блато — 377.

ГЮРЧЕШМА — 263, 264, 294, 301, 302, 317, 372, 380, 515.
ДВАТА АСЛАНА — 515.
ДЕБОЯ (Таш хан) — 256—258, 260, 261, 376, 382, 503.
„ДЕБОЯ“, маза на бр. Минови, ресторант — 503.
ДЕТМАГ „Комсомолец“ — 514, 515.
ДЖЕПХАНЕ — 381, 515.
ДИКИЛИТАШ — 377, 382.
ДЪРЖАВНАТА ФАБРИКА (Държавната текстилна фабрика, Имперската фабрика, Царската фабрика, Хаврикатa), основана по инициатива на Д. Желязков — 264, 268, 294, 300, 378, 392, 417, 423, 483, 505.
ЕВРЕЙСКА СИНАГОГА (Еврейска хавра) — 313.
ЕВРЕЙСКИ ГРОБИЩА — 381, 382, 515.
ЕЛПРОМ — 515.
ЕСКИНАМАЗГЯХ, гробища—254, 264, 266, 267, 300, 304, 372, 376, 378—380, 502, 505.
ЗАТВОРА, старият, на сегашния Червен площад — 377.
ИЗЛОЖБЕНА ЗАЛА — 514.
ЙЕНИНАМАЗГЯХ (Енинамазгях), гробища —267, 381.
ЙОВЧООЛУ, мост на р. Асеновска — 264.
КАЗАРМИ (Пехотински казарми) — 32, 38, 415.
КАЗИНО — 414.
КАРАДИМИТРОВ ХАН — 415.
КАРАМАНОВА АПТЕКА — 515.
КИНО „Агликина поляна“ — 514.
КОН БАНЯ — 269, 270, 311, 336, 378, 379, 505.
КОНЕЗАВОДНА СТАНЦИЯ, старата, в кв. Ново село — 53.
КОНОРТЕВИ БОЛТИ — 377.
ЛЕСИНОВ МАГАЗИН — 378, 515.
ЛЯТНО КИНО — 509.
МАГАЗИН на Калицата, на ул. „Раковски“ — 377, 378.
МАГАЗИН на Д. Г. Арнаудов при Изложбена зала — 377.
МАМУЛЕВ ДЮКЯН — 265.
МОДНА КЪЩА „Албена“ — 513, 514.
НОВОСЕЛСКА КАЗАРМА — 258.
НОВОСЕЛСКИ МОСТ (Ташкьопрю) — 258, 320, 382.
ОКРЪЖЕН НАРОДЕН СЪВЕТ — 515, 516.
ОКРЪЖНА БОЛНИЦА „Д-р Ив. Селимински“ — 514.
ПОКРИТА ЧАРШИЯ (Темна чаршия) — 301, 303, 392.
„РОДОПА“, СП — 515.
РОЗОВА ГРАДИНА — 28, 335, 511.
САЛХАНИТЕ — 335, 373, 381.
СВЕТИДИМИТРОВ ХАН — 152.
СВИНСКИ КЛАДЕНЕЦ (Домузбунар) — 256, 257, 301.
СЕДЕМТЕ ТУРСКИ ГРОБА — 381.
СЛАДКАРНИЦА „Старият бряст“ — 514.
СРЕДНА БАНЯ — 270, 377, 379.
СУХАТА ЧЕШМА — 380, 515.

ТАБИЯТА — 373.
ТАТАРМЕЗАРЪ (Татармизар) — 292, 343, 366, 367, 379, 513, 514.
ТЕКЕ, по-сетне мюфтийство — 379.
ТРЕТА ПОЛИКЛИНИКА — 509.
ТУЗЛА — 225.
ТУЗПАЗАР — 381.
ФАБРИКА на Саръиванов и Попович на Новоселска река — 404.
ФЪРЧИЛОВА ВОДЕНИЦА — 263, 264, 300, 301.
ХАДЖИДАНЧЕВ ХАН — 424.
ХАЛИТЕ — 509.
ХАЛКАЛЪДЕРЕК — 258.
ХОТЕЛ „Търговски", „Комерсиал" — 378, 379, 515.
ХОТЕЛ МНО — 511.
ХОТЕЛ „Сини камъни" — 515.
Хотел „Сливен" — 509.
ЧАРШИЯТА (Пазаря) — 265, 303, 381, 390, 509.
ЧАСОВНИКОВАТА КУЛА (Градски часовник, Сахатя) — 264, 265, 358, 376, 378, 382, 383, 516.
ЧЕМБЕРЛИТАШ — 258, 381.
ШАДРАВАНА (Шадърфана) — 256, 300—303, 311, 377, 382, 509.
ШАРАМПОЛ — 315, 365, 367, 369, 372—374, 389, 513.
ЯМБОЛСКИ ХОТЕЛ — 297.
ЯСЪЛПЛОЧА — 300, 382.
СЛИВЕН, губерния — 426.
СЛИВЕН, каза — 312, 359, 406, 407, 414, 454, 474, 475, 502, 507, 510,511—513.
СЛИВЕН, околия — 31, 51, 189, 279, 329, 341, 351, 355, 358, 423, 425, 426, 429, 487, 516.
СЛИВЕН, окръг — 16, 421—423, 426, 473, 487, 488.
СЛИВЕН, префектура (департамент) — 426.
СЛИВЕН, санджак (лива) — 312, 358, 406, 407, 414, 417, 421, 426, 474, 475, 512, 513.
СЛИВЕНЕЦ, две селища в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВЕНИ, с. в Костурско, Македония, Гърция — 113, 251, 292.
СЛИВЕНСКА, р. в Костурско, Гърция — 113.
Сливенска гора, Сливенска Света гора — вж. Малка Света гора.
СЛИВЕНСКА ДОЛИНА — 352.
СЛИВЕНСКА КОТЛОВИНА — 28.
Сливенска крепост — вж. Крепостта.
СЛИВЕНСКА ПЛАНИНА (Сливенски балкан, Сливенски височини, Сливенски върхове), дял от Източна Стара планина — 21, 22, 25, 28, 55, 82, 98, 114, 120, 150, 166, 171, 248, 251, 255, 309, 360, 416, 420, 440, 441, 453.
Сливенски Алпи — вж. Сини камъни.
Сливенски Атон — вж. Малка Света гора.
Сливенски балкан — вж. Сливенска планина.
СЛИВЕНСКИ КРАЙ — 48, 100, 487, 488, 501.
СЛИВЕНСКИ МИНЕРАЛНИ БАНИ (Баните, Джиналилъджасъ, Минерал-

ните бани) — 31, 333, 362, 461, 470, 471.
СЛИВЕНСКИ ПРОХОД. Вж. и Вратника, проход — 29, 64, 71, 72, 84, 86, 88, 92, 100, 120, 220, 221, 222, 227, 387, 396, 418.
СЛИВЕНСКО — 10, 14, 19, 25, 27, 29—35, 37, 40—42, 52, 56, 60, 81, 86, 87, 89—93, 97, 98, 100, 103, 108, 112, 114, 127, 130, 132, 135, 136, 138, 158, 163, 166, 171, 173, 207, 223, 226, 228, 230, 236, 240, 242, 244, 256, 277, 281, 284, 289—294, 296, 298, 299, 307, 315, 329, 337, 341, 342, 345, 346, 350, 351, 354, 356, 357, 363, 370, 372, 374, 380, 401, 426, 428, 451, 456, 463, 472, 501, 502, 504, 508.
СЛИВЕНСКО МОРЕ — 31.
СЛИВЕНСКО ПОЛЕ — 26, 28.
СЛИВИТО, с. в Старозагорски окр. — 113.
СЛИВИЦ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВИЦА, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВИЦЕ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВКИ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВНА, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВНИКИ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВНИЦА, гр. в Софийски окр. — 113.
СЛИВНИЦА, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВНО, сел. в славянските земи на Европа, две — 113.
СЛИВНО МАЛЕ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВНО ХОРЕЙНИ и СЛИВНО ДОЛЕЙНИ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВНИЦА, ГОРНА И ДОЛНА, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВОВИК, с. в Михайловградски окр. — 113.
СЛИВОВИЦЕ, сел. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВОВНИК, с. във Видински окр. — 113.
СЛИВОВО, с. в Бургаски окръг — 113.
СЛИВОВО, с. в Смолянски окр. — 113.
СЛИВОНИЦЕ, с. в славянските земи на Европа — 113.
СЛИВО ПОЛЕ, с. в Русенски окр. — 113.
СЛИЙВ, сел. в Ирландия — 114.
СЛИМНИЦА, с. в Костурско, Македония, Гърция — 113.
Смаил — вж. Исмаил.
СМЕДЕРЕВО (Семендрия), гр. в Сърбия, Югославия —330.
СМЯДОВО, гр. в Шуменски окр. — 224.
Спасово — вж. Сотиря.
СОДЕРОН, сел. в Мала Язия — 89.
СОЗОПОЛ (Аполония, Созополис, Сизебол), гр. в Бургаски окр. — 34, 36, 39, 42, 46, 89, 111, 137, 140, 142, 158, 160, 165, 168, 174, 176, 179, 186, 187, 189, 192, 192, 195, 198, 210, 215—217, 225, 243, 244, 230, 362, 395, 407, 498.
СОКОЛЕЦ (Дуганкая), с. в Бургаски окр. — 284.
СОКОЛИНСКИ, мах. в с. Осиковица, Софийски окр. — 284.
СОКОЛИЦА (Доганджии), с. в Пловдивски окр. — 284.
СОКОЛОВ КАМЪК, к. към други колиби,пръснати из Златишко-Тетевенска

пл., Ловешки окр. — 284.
СОЛВАНУ, ант. кр. в Тракия — 72.
СОЛУН—61, 63, 67, 92, 96, 126, 137, 160,186, 217, 244, 277, 304, 330, 495, 504.
СОЛУНСКО — 96, 305.
СОНДИС, проход в Източна Стара планина — 57, 489.
СОПОТ, гр. в Пловдивски окр. — 122, 334, 419.
Сорупча — вж. Струпец.
Сосу — вж. Саса.
Сотир — вж. Храбрино.
СОТИРО, с. в остров Тасос, Гърция — 446.
СОТИРОСПОЛИС, по-сетне Пития, срвек. гр. в Мала Азия — 446.
СОТИРСКА, р. — 25, 27, 151, 478.
СОТИРСКИ ПРОХОД — 27, 28, 133, 134, 153, 253, 280, 293.
СОТИРСКО УСТИЕ (Сотирско дефиле) — 24, 49, 106, 132, 134, 143, 151, 223, 350, 393, 444—446, 466, 469, 487.
Сотиросполис, срвек. сел. — вж. Сотиря.
СОТИРЯ (Сотиросполис, Спасово, Чотра, Чотрукьой), с. в Сливенски окр. — 22, 27, 31, 107, 131, 133, 136, 139, 143, 145, 150, 247, 251, 253, 255, 256, 258, 320, 393, 394, 426, 428, 443, 445—447, 465, 467—469, 474, 51 .
СОФИЙСКА КОТЛОВИНА — 40.
СОФИЙСКО — 40, 117, 122.
СОФИЯ (Сардика, Сердика, Средец, Старлиц) — 3, 8, 40, 51, 73, 95, 118, 122, 124, 140, 142—144, 195, 197, 208, 218, 239, 260, 287, 323, 328, 330, 333, 384, 406, 417, 425, 429, 435, 495, 496.
СОФИЯ, санджак — 3 7.
СОФРАКА (Софракая), връх — 26.
СОФТИЯН, езеро в Одеска област, СССР — 434.
СПАРТА, гр. и област в Пелопонес, Гърция — 114, 137.
СПАСОВ КРЪСТ, мах. в с. Дреново, Софийски окр. — 446.
СПАСОВО, с. в Старозагорски и Толбухински окр. — 476.
СПАСОВСКА, мах., присъединена към с. Патрешко, Ловешки окр. — 446.
СПАСОВЦИ, к. в Габровски окр. — 446.
СПАТАС, гр. в Гърция — 291.
Средец, срвек. гр. — вж. София.
СРЕДЕЦКА (Карабунарска), р. — 84.
СРЕДИЗЕМНО МОРЕ — 485.
Средна верига — вж. Матор.
СРЕДНА ГОРА (Средногорски баири), пл. — 21, 25, 28, 45, 73, 82, 120, 129, 166, 201, 204, 219, 224, 428, 452, 455.
СРЕДНА ГОРА, Източна (Караджадаг) — 21, 28, 428, 452, 455, 456.
СРЕДНА ГОРА, Централна — 251.
СРЕДНА РЕКА (Ортадере) — 25.
Средногорски баири — вж. Средна гора.
СРЕМ, с. в Ямболски окр. — 337.
СРЪБСКИ ГРОБ, м. при Чирмен — 219.
Стамбол, Стамбул — вж. Цариград.

СТАМОВО (Цар Аспарух), с. в Старозагорски окр. — 349.
Станимака — вж. Асеновград.
Станимашка крепост — вж. Асенова крепост.
СТАНКЕДИМИТРОВСКА (Дупнишка), околия — 439.
СТАРА ЗАГОРА (Берое, Боруй, Боруйград, Ески Захра, Загура, Заара, Ферой), гр. в България — 28, 41, 56, 62, 66, 83, 84, 88—90, 95, 99, 100, 110, 117, 118, 120—122, 124, 125, 128, 129, 135, 200—204, 218, 229, 232, 233, 241, 243, 245, 295,305, 327, 333, 349, 353, 363, 368, 372, 396, 419, 422, 485, 498.
СТАРА ПЛАНИНА (Балкан, Ем, Хемус) — 19—21, 25, 28—30, 35—42, 46, 54, 55, 57, 59—61, 64—67, 69, 70, 73—75, 78, 80, 81, 84, 87—91, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 103, 112, 113, 115, 116, 119—121, 125, 126, 128, 130—132, 134, 135, 137—139, 156, 160, 164, 166—168, 170, 172—176, 178, 181, 182, 184, 185, 190, 196, 197, 218, 220, 223, 233, 238, 240, 242, 243—245, 256, 271, 279, 289, 290, 292, 295, 297, 309, 330, 333, 342, 343, 348, 354, 360, 364, 367, 373, 375, 385, 387—390, 392, 394—400, 403, 410—413, 418, 421, 422, 424, 425, 433, 434, 440, 442, 445, 455, 460, 477—483, 487, 492.
СТАРА ПЛАНИНА, Западна (Балкан, Западен) — 230, 293.
СТАРА ПЛАНИНА, Източна (Балкан, Източен, Хемус, Източен) — 20, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 56, 58, 60—65, 67, 69, 70, 72, 74, 75, 78, 81—84, 85, 87—90, 92, 97, 99, 101, 103, 116, 120, 125, 128, 136, 142, 147, 155, 160, 166, 174, 181, 182, 189, 191, 195, 201, 205, 217, 221, 222, 237, 240, 244, 255, 279, 292, 293, 329, 342, 347, 349, 396, 439, 445, 478, 487, 489.
СТАРА ПЛАНИНА, Средна (Среден Балкан) — 20, 21, 37, 42, 82, 241, 290, 293, 488.
СТАРА ПЛАНИНА, Югоизточна (Югоизточен Балкан) — 19, 22, 103, 108, 110, 117, 132, 138, 293.
СТАРА РЕКА, р. — 25.
СТАРА РЕКА, с. в Сливенски окр. — 25, 87, 151, 162, 294, 396, 404, 410, 478.
Старлиц — вж. София.
СТАРОЗАГОРСКО (Заарско) — 90, 201, 202, 291, 349, 353, 428.
СТАРОСЕЛ (Старо Ново село), с. в Пловдивски окр. — 248.
СТЕВРЕК, с. в Търговищки окр. — 294.
СТЕНОС, срвек. кр. около Източна Стара планина — 111.
СТЕРЛИЦ, съвр. сел. Нойстерлиц и Стерлицалт в Германска демократична република — 124.
СТЕФАН-КАРАДЖОВО (Ичме), с. в Ямболски окр. — 185.
СТИДОВСКА ПЛАНИНА (Водо балкан, Матейска планина, Стидовски балкан), дял от Източна Стара планина —25, 27, 162, 442, 468, 469, 487.
СТОБ, с. в Кюстендилски окр. — 145.
СТОИЛ ВОЙВОДА (Енджекьой, Инджекьой), с. в Сливенски окр. — 249.
СТОИЛОВО, с. в Бургаски окр. — 217.
СТОИЛОВО КЛАДЕНЧЕ (Харамията, Харемибунар) — 151.
СТОКИТЕ (Селището), с. в Габровски окр. — 250.
СТОКХОЛМ, гр. в Швеция — 356.

СТОЛЪТ (Граднишки колиби), с. в Габровски окр. — 250.
СТОМНИТЕ, м. — 24.
СТРАЖА (Страджа), с. в Шуменски окр. — 240, 281.
СТРАЖАТА, с. в Габровски окр. — 281.
СТРАЖИЦА, гр. във Великотърновски окр. — 281.
СТРАЛДЖА, гр. в Ямболски окр. — 28, 99, 150, 228, 240, 292, 342, 415, 437, 447, 454, 474.
СТРАЛДЖАНСКО БЛАТО — 28.
СТРАНДЖА (Странджански върхове, Странджански склонове, Странджански хълмове), пл. в България и Турция — 16, 21, 25, 26, 73, 81, 101, 173, 189, 202, 217, 218, 256, 293, 375, 492.
СТРАХИЛИЦА (Демирджии), с. в Шуменски окр. — 430.
СТРЕЛЧА, гр. в Пазарджишки окр. — 240, 292.
Стрибче — вж. Струпец.
СТРУМА, р. — 95.
Струпен — вж. Лазарово.
СТРУПЕЦ, с. във Врачански окр. — 458.
СТРУПЕЦ (Сирибче, Сорупча, Стрибче), с. в Сливенски окр. — 426, 458, 459, 520.
СТРУПИНО, с. във Воденско, Македония, Гърция — 458.
СТРЪВЕН КАМЪК, м. — 24.
СТРЪМНАТА ПЪТЕКА (Ешекосуран), м. — 24.
СТРЯМА (Стрема), р., приток на Марица — 175.
СТЪКЛЕН, м. в Свищовско — 41.
СТЪРЧИ КРАК, м. — 23, 26.
СУДЖИЛЕР, с. в Източна Стара планина — 342.
СУЛТАНЦИ (Султанлар), с. във Варненски окр. — 319.
СУНГУРЛАРЕ, гр. в Бургаски окр. — 111, 391.
СУХИ ДОЛ (Курудере), р. — 24, 27.
СУХИНДОЛ, гр. във Великотърновски окр. — 102.
СЪДИЙСКО ПОЛЕ (Кадъалан), с. в Сливенски окр. — 321.
СЪЕДИНЕНИ ЩАТИ, страна в Америка — 318.
СЪРБИЯ, страна в Балканския полуостров, Югославия — 43, 83, 84, 122, 145, 185, 276, 291, 309, 323, 386, 498.
СЪРБИЯ, Източна — 82.
СЪРЦЕВО (Юреклери), с. в Сливенски окр. — 456.
Сютлюдере — вж. Млечен дол.

Т

Тавазлии — вж. Таусли.
ТАВАЗЛИИ (Тавазлийска поляна, Тауслаалан, Тауслийска поляна), м. в Сливенско на мястото на старото с. Таусли — 471, 521.
ТАВРОКОМОН (Тавроком), срвек. сел. в Одринско — 101.
ТАВШАНЛУБАЗАР, с., неуточнено — 224.
Тавуслу — вж. Таусли.
Тавшанкозлуджа — вж. Зайчино ореше.

Тавшанли — вж. Кабиле.
Тавшантепе — вж. Зайчи връх.
Тавшантепе, с. — вж. Кабиле.
ТАЙГАН в Южна Русия — 367.
Талашманлии — вж. Генерал-Тошево.
ТАЛОУ, гр. в Ирландия — 38.
ТАРСУС, гр. в Мала Азия, Турция.
ТАРФА, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 427.
ТАСОС, остров в Егейско море — 238.
ТАТАРКЬОЙ, с. в Сливенска каза, неуточнено — 502.
Татарпазарджик — вж. Пазарджик.
Татарпазарджишка каза — вж. Пазарджик, каза.
Татарпазарджишко — вж. Пазарджишко.
ТАУСЛИ (Паун, Тавазли, Тавуслу, Тавазлии, Таузлии, Таузонли), с. в Сливенска каза, изселено — 45, 136, 207, 222—228, 233, 238, 247, 251, 278, 294, 339, 374, 415, 428, 455, 471, 472, 504, 508, 516, 520, 521.
Таушанли — вж. Кабиле.
ТАУШАНЛИ, съвр. Тавшанлъ, гр. във вилаета Кютахия, Мала Азия, Турция — 224.
Таушантепе, с. — вж. Кабиле.
Таушантепе — вж. Зайчи връх.
Ташкьопрю — вж. Балдарамски мост.
ТАЯКАДЪН, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — 295, 427.
ТВЪРДИЦА (Фердеж), гр. в Сливенски окр. — 117, 120, 223, 234, 316, 371, 394, 442, 448, 488.
Твърдишка ланина, Твърдишки балкан — вж. Елено-Твърдишка пл.
ТВЪРДИШКА, р. — 26.
ТВЪРДИШКИ ПРОХОД — 21, 25, 72, 488.
ТВЪРДИШКО ПОЛЕ — 488.
ТВЪРДИШКО УСТИЕ — 26.
ТЕАРУС, р., съвр. Караагачдере, приток на р. Ергене — 44.
Тегес — вж. Каракапан.
ТЕКЕБАИР в Светиилийските възвишения — 460.
Текенликбоаз — вж. Асеновско устие.
ТЕКИРДАГ (Родосто), гр. в Европейска Турция — 127, 128, 232.
ТЕКИРДАГ (Родосто), санджак в Одрински вилает — 417.
ТЕМЕНУГА (Енджекьой), с. във Великотърновски окр. — 249.
ТЕНЕВО (Пандаклии, Фъндъклии), с. в Ямболски окр. — 183, 187, 337, 338, 346, 349, 353, 370, 407.
ТЕМЕШВАР, област в Унгария — 322.
ТЕНЕДОС (Тенедон), остров в Егейско море — 200.
ТЕРА, римска пътна станция при Приморско — 137.
ТЕРАСИТЕ (Башчардак), м. — 23.
ТЕРЕБЕНЦИО, ант. сел. — 74.
ТЕРЕК, р. в СССР — 164.
ТЕРЕЗИЙСКИ БАИР, дял от Удвой пл. — 487.
ТЕРЗИЙСКО, с. в Бургаски окр. — 494.

Терзиобас, Терзобас — вж. Шивачево.
Теркеболу, Теркиполи — вж. Трапоклово.
ТЕРМОПИЛИ, проход в Гърция — 61, 291.
ТЕСАЛИЯ, област в Гърция — 217.
ТЕСЛИМ, с. във вилаета Текирдаг, Европейска Турция — 428.
ТЕТЕВЕН, гр. в Ловешки окр. — 164.
ТЕФТЕРИТЕ, извор в Сините камъни, сега каптиран — 24.
ТЕХЕРАН, гр. в Иран — 384.
ТИКВЕНИ, с. в Костурско, Гърция. — 113.
ТИКВЕШ, област в Македония, Югославия — 492.
ТИЛЕ (Туло), ант. гр., вероятно около с. Тулово, Старозагорски окр. — 37, 38.
ТИСА, р., приток на Дунав— 62, 108.
ТИЧА (Читак), с. в Сливенски окр. — 25, 136, 371, 391.
ТИЧА, р., приток на Камчия — 25, 93, 108, 136, 391.
Тичанска пл. — вж. Лиса пл.
ТОГАН, връх в Тракия — 244.
ТОКАТ, гр. в Мала Азия, Турция — 328.
ТОКАТ, седловина в Стара планина, вероятно при Вратника — 478.
Томи — вж. Кюстенджа.
ТОНЗОС (Тунзис полис, Тунджански град), старо селище по р. Тунджа, неидентифицирано — 45, 224, 225.
ТОПЛИЦА, срвек. сел., неидентифицирано — 99.
ТОПОЛИ ДОЛ (Кавакдере), с. в Пазарджишки окр. — 444.
ТОПОЛОВГРАД (Кавакли), гр. в Ямболски окр. — 93, 110, 158, 187, 191, 444, 518.
ТОПОЛОВГРАД (Кавакли), околия — 487.
ТОПОЛОВГРАДСКО (Каваклийско) — 192, 232.
ТОПОЛЧАНЕ (Кавaклу, Кавакли, Кавлакли), с. в Сливенски окр. — 132, 143, 427, 443—445, 447, 454, 471, 474, 502, 504, 508, 518, 520.
Торсунли — вж. Самуилово.
Тоторкан — вж. Тутракан.
ТРАКИЙСКА РАВНИНА — 391.
ТРАКИЙСКО ПОЛЕ — 28.
ТРАКИЯ (Отракия), област в Балканския полуостров — 8, 13, 14, 19, 30, 34—36, 38—40, 44, 50, 53—58, 60, 61, 63, 66, 67, 75—78, 80, 81, 88, 92, 94—98, 110, 118, 119, 121, 122, 125—127, 139, 164, 166, 169, 173—175, 178, 180, 181, 184—186, 190, 197—199, 204, 232, 238, 239, 245, 271, 322, 389, 395, 406, 408, 463, 483, 491, 494.
ТРАКИЯ, римски диоцез — 40, 53, 489.
ТРАКИЯ, провинция, епархия в Римската и Византийската империя — 39, 41.
ТРАКИЯ, Горна — 175, 179.
ТРАКИЯ, Долна — 175.
ТРАКИЯ, Западна — 110.
ТРАКИЯ, Източна — 43, 48, 63, 70, 88, 94, 110, 404.
ТРАКИЯ, Подбалканска — 40, 93.

ТРАКИЯ, Приморска — 175, 178, 183, 184, 186, 188, 190—192.
ТРАКИЯ СЕКУНДА, провинция — 53.
ТРАКИЯ, Южна — 140, 186, 309.
ТРАНСИЛВАНИЯ, обл. в Румъния — 79.
ТРАП, мах. в гр. Годеч, Софийски окр. — 438.
ТРАПА, мах. в мах. Палилула, присъединена към гр. Ябланица, Ловешки окр. — 438.
ТРАПЕТО, мах. в Троянско, сега мах. Горно Трапе и Долно Трапе, Ловешки окр. — 438.
ТРАПЕШКИ, к. към с. Осиковска Лакавица, Софийски окр. — 438.
ТРАПЕЗИЦА, хълм при Велико Търново — 139,
ТРАПЕЗУНД, съвр. Трабзон, гр. в Мала Азия, Турция — 214.
ТРАПОВКА (Трапоклу), с. в Одеска обл. , СССР — 438, 518.
ТРАПОДИЗА, ант. сел. в Тракия, Турция — 46.
ТРАПОКЛОВО (Теркеболу, Теркиполи, Тюркеболи), с. в Сливенски окр. — 51, 132, 162, 427, 437—439, 474, 507, 517.
Трапоклу — вж. Траповка.
ТРАПОНЦИОН, ант. гр. в обл. Лациум, Италия — 437.
ТРАЯНОВИ ВРАТА (Порта Хеми, Балкански врата), проход — 57, 78, 86, 89.
ТРАЯНОПОЛ, ант. гр. при с. Лутрос, Тракия, Гърция — 41, 43, 387.
ТРЕЗМИС, ант. гр. край гр. Мачин, Румъния — 41.
ТРИПОЛИ, гр. и област в Либия, Африка — 330.
ТРОЯ, древен град в Мала Азия, Турция — 141, 384.
ТРЪН, гр. в Софийски окр. — 9.
ТРЪН, околия — 439.
Трьново — вж. Велико Търново.
ТРЯВНА, гр. в Габровски окр. — 28.
ТУЗЙОЛУ, стар път край Сливен — 381 .
ТУЗЛА в Мала Азия — 225.
Тузлук — вж. Сланик.
ТУЛАС, гр. в Йонийските острови — 52.
Туло — вж. Тиле.
ТУЛОВСКО ПОЛЕ — 241, 403.
ТУЛЧА, гр. в Добруджа, Румъния — 290.
ТУМБЕВЦИ (Тюмбевци), мах. във Великотърновски окр. — 294.
ТУНДЖА (ТОНЗОС), р. — 9, 21, 23, 25, 26—28, 44, 78, 93, 95—99, 110, 120, 121, 123, 131, 134, 136, 151, 152, 167, 170, 171, 177, 179, 189, 190, 199, 203, 225, 226, 228, 232, 240, 260, 335, 340, 352, 353, 391, 393, 398, 403, 421, 428, 433, 439, 444, 449, 450, 458, 460, 478, 488, 503.
ТУНДЖАНСКА ДОЛИНА — 20, 22, 37, 42, 44, 161.
Тунджански град — вж. Тонзос.
Турлакмахле — вж. Загорци.
Турска империя — вж. Османска империя.
Турско — вж. Турция.
Турсонлии — вж. Самуилово.
ТУРСУНКЬОЙ, мах. в Еленско, изселена — 459.

ТУРСУНКЬОЙ, с. в Тракия, Европейска Турция — 459.
Турсунлии — вж. Самуилово.
ТУРЦИЯ, страна в Азия и Европа — 16, 84, 178, 189, 217, 273—275, 277, 282, 287—289, 293, 295, 325, 327, 328, 330—332, 334, 336, 337, 342, 344—349, 353, 355—357, 359, 368, 370, 371, 382, 384—386, 390, 391, 395, 393, 398—400, 409, 418, 420, 424, 437, 485.
ТУРЦИЯ, Азиатска — 393.
ТУРЦИЯ, Европейска — 384, 387, 392, 397, 398, 424.
ТУС, гр. в Иран — 225.
Тутлиджа, Тутлуджа — вж. Калояново.
ТУТРАКАН (Тоторкан), гр. в Силистренски окр. — 336.
Тутхон — вж. Поморие.
ТЪЖА, р., приток на Тунджа — 25.
ТЪМНА ГОРА, м. — 21.
ТЪНКИ РЪТ, мах. във Великотърновски окр. — 294.
Тъпана — вж. Тътените.
ТЪРГОВИЩЕ (Ески Джумая), гр. в България — 336.
Търново — вж. Велико Търново.
ТЪРНОВО, санджак — 407.
Търново сеймен — вж. Симеоновград.
ТЪРНОВСКИ ВИСОЧИНИ (Търновски балкан) — 348.
ТЪРНОВСКО — 84, 90, 190, 294.
ТЪТЕНИТЕ (Даула, Даулите, Тъпана), м. — 28, 88, 280, 303.
ТЬОНЕ, с. в Европейска Турция — 428.
Тюркеболи — вж. Трапоклово.
ТЮРКМЕНСКА КОРИЯ, м. в Сливенско — 502.
Тюмбевци — вж. Тумбевци.
ТЮТЮНЛЮКЯ, м. — 24.

У

УДВОЙ (Чатал балкан, Чаталдаг, Югоизточна верига), дял от Източна Стара планина — 21, 417, 487.
УЗУНБАИР, хълм в Средна гора край с. Глуфишево — 436.
УЗУНДЖОВО, с. в Хасковски окр. — 8, 340.
Уйварджа — вж. Враца.
УЛЕЯ, м. — 24, 26.
УЛИЦИ в Сливен:
„АБАДЖИЙСКА“ — 506, 514.
„АСЕН ЗЛАТАРОВ“ — 515.
„АСЕНОВСКА“ — 515.
„БРАТЯ МИЛАДИНОВИ“ — 515.
„БРАТЯ СИВИЛОВИ“ — 514.
„ВАСИЛ КОЛАРОВ“ — 515.
„ГЕНЕРАЛ СКОБЕЛЕВ“ — 514.
„ГЕНЕРАЛ СТОЛЕТОВ“ — 515, 516.
„ГЕНЕРАЛ СТОЛИПИН“ — 516.

„ГЕОРГИ ДИМИТРОВ“ (Малък булевард) — 251, 301, 514.
„ГЕОРГИ КИРКОВ“ — 505, 514, 515.
„ГЕОРГИ С. РАКОВСКИ“ — 503, 505, 506, 508, 514—516.
„ДЕВЕТИ МАЙ“ — 515.
„ДИМИТЪР ДОБРОВИЧ“ — 514, 515.
„ДИМИТЪР ПОЛЯНОВ“ — 515.
„ДИНКО ПОПИТО“ — 514.
ДОМУСЧИЙСКИ СОКАК — 318.
„ЙОВЧООЛУ“ — 303.
„КОСТА ШИШМАНОВ“ — 515.
„ЛЕНИН“ — 505, 514, 515.
„ОБОРИЩЕ“ — 509.
ПАНАЙОТОВ СОКАК — 313.
ПАШОВ (Попянков) СОКАК — 264, 313.
„ПРЕДЕЛ“ — 505, 515.
„СПАС ГЕОРГИЕВ“ — 515.
„СТЕФАН КАРАДЖА“ — 516.
„ШИПЧЕНСКА ЕПОПЕЯ“ — 516.
„ЯНКО АНТОНОВ“ — 509.
Улпия Пауталия — вж. Кюстендил.
УНГАРИЯ (Маджарско), страна в Европа — 62, 116, 137, 165, 245, 290, 308, 329, 383, 390.
УРАЛ (Уралите), пл. — 97.
Урдовиза — вж. Китен.
Урумтарла — вж. Чернинковото.
Ускудама, ант. сел. — вж. Одрин.
УСТОВО, гр., сега квартал на гр. Смолян — 8.
УЧИЛИЩА В СЛИВЕН:
АРМЕНСКО — 475.
БАБИИВАНКИНО — 313.
БОЯДЖИЙСКО — 300
ГИМНАЗИЯТА (Мъжката гимназия, СПТУ „Д. Чинтулов“)—47, 50, 307, 405, 505, 509.
ЕВРЕЙСКО — 475.
ЕСКИДЖАМИ, медресе — 380.
ИНСТИТУТ ЗА МЕДИЦИНСКИ СЕСТРИ „Д-р П. Берон“ — 508.
„МИТРОПОЛИТ СЕРАФИМ“ — 508.
ПАШЕВО — 148, 259, 270, 306, 382.
ПЕТО ОСНОВНО — 515.
ПЪРВО ОСНОВНО — 515.
ТАБАКХАНЕ, медресе — 380.
ТУРСКО — 380, 515.
ХАДЖИАЛИ, медресе — 380.
ХАДЖИМЮФТИ, медресе — 380.
ХАДЖИОСМАН медресе — 380.
УШАК, гр. в Мала Азия, Турция — 476.

Ф

ФАКИЙСКА (Скафида, Скеф, Факихдере), р. — 168, 169, 189, 211.
ФАКИЙСКО — 199, 239.
ФАКИЯ, с. в Бургаски окр. — 46, 53, 185, 199, 218, 287.
Факла — вж. Маточина.
ФАМАГУСТА, гр. в остров Кипър — 234.
ФАУСТИНОПОЛИС, ант. гр. в Мала Азия — 135.
Фердинандово, Карнобатско — вж. Славянци.
Фердинандово, Пловдивско — вж. Първенец.
Ферои — вж. Стара Загора.
Фикел — вж. Маточина.
Филибе — вж. Пловдив.
Филибе, лива — вж. Пловдив, санджак.
Филипопол, ант. гр. — вж. Пловдив.
ФЛАВИОПОЛИС, ант. гр. — 84.
ФРАНТИШКОВЕ ЛАЗНЕ, гр. в Чехословакия — 270.
ФРАНЦИЯ, страна в Европа — 128, 245, 304, 479, 484—486.
ФРЕМНИАК (Фирманяк, Временяк), срвек. сел. при Ришкия или Дюлевски проход — 111.
ФРИГИЯ, ант. област в Мала Азия — 114.
Фъндъклии, Ямболско — вж. Тенево.
ФЪНДЪКЛИИ, Силистренско — вж. Васил Левски.
Фъндъклии, Старозагорско — вж. Лясково.

Х

ХАВСА, гр. в Европейска Турция — 96, 99, 117, 203.
ХАДЖИ ДИМИТЪР, железопътна спирка — 520.
ХАДЖИАНАСТАСОВА КОРИЯ, част от Дебелата кория — 256, 503.
Хаджибей — вж. Одеса.
Хаджидимитрова кория — вж. Гючменска кория.
Хаджидимитрово (Енимахле, Нова махла), с. в Ямболски окр. — 387.
ХАДЖИИТЕ (Хаджилари), с. в Бургаски окр. — 347.
Хаинето — вж. Гурково.
Хаинбоаз, Хаинкьойски проход, Хаините — вж. Проход на републиката.
ХАЙДУШКИ ДОЛ (Малък Джендем), р. — 24.
ХАЙРАБОЛУ (Хариопол), съвр. Айребол, гр. в Европейска Турция — 98, 217, 493.
ХАЛКАТА, в Сините камъни — 487.
ХАЛКИДИЧЕСКИ ПОЛУОСТРОВ (Халкида), полуостров в Гърция — 137.
Хамамбаир — вж. Хълм на освободителите.
ХАРАЛЪГЬОНЕ, с. в Европейска Турция — 428.
Харамията, Харемибунар — вж. Стоилово кладенче.
ХАРАНДЕРЕ, р. край Айтос — 37.
Хариопол, Хариополис, срвек. гр. — вж. Хайраболу.

ХАРМАНИТЕ, м., сега в чертите на Сливен— 23, 155, 157, 301, 311, 313, 317, 335, 381.
ХАРМАНЛИ, гр. в Хасковски окр. — 340, 453.
Хасанага, чифлик — вж. Панаретовци.
ХАСАНОБАСЪ, с. в Сливенска каза, неуточнено, може би Панаретовци — 502, 516.
Хасаноглу — вж. Александрово.
Хасарджик — вж. Ветрен.
ХАСЕКИЯ (Хасъкия), ист. област в Странджа — 217.
ХАСКОВО, гр. — 8.
Хафса — вж. Хавса.
Хеброс — вж. Марица.
Хезарград, Хисарград — вж. Разград.
Хелеспонт — вж. Дарданели.
ХЕМИМОНТ (Хемимонтус), римска провинция — 19, 41, 42, 52, 53, 56, 58, 89, 140, 489.
Хемски проход — вж. Траянови врата
ХЕМУПОЛИС, ант. гр. край с. Муселиево, Плевенски окр. — 52, 59, 89.
Хемус — вж. Стара планина.
Хемус, Източен — вж. Стара планина, Източна.
Хемус, Среден — вж. Стара планина, Средна.
ХЕРАКЛИЯ (Перинт), ант. и срвек. гр., съвр. Мармара Ереглеси, Европейска Турция — 34, 41, 44, 66, 92.
Херсонес Тракийски — вж. Галиполи, полуостров.
ХИСАР, м. край с. Бинкос и Струпец — 458, 518.
ХИСАР, Хисарлък при Карнобат — 216, 492.
Хисаркале — вж. Крепостта.
Хисаркасаба — вж. Хисаря.
ХИСАРКЮСЕЛЕР, с. Момина баня, присъединено към гр. Хисаря — 177.
Хисарлък край Сливен — вж. Крепостта.
Хисарски бани — вж. Хисаря.
ХИСАРСКО-БАКАДЖИШКИ ПРАГ — 488.
ХИСАРЯ (Лъджа Хисар, Хисар, Хисаркасаба, Хисарски бани), гр. в Пловдивски окр. — 53, 109, 110, 130, 177.
ХИТОВ ВРЪХ (Голяма Чаталка, Чаталка, Чаталкая) — 22, 391, 392, 404, 405, 413.
ХИТОВО (Чаирмахле), с. в Толбухински окр. — 461.
ХОДЖОВА, могила край с. Блатец — 518.
ХОРМУМ, ант. гр. — 72.
ХОТНИЦА, с. във Великотърновски окр. — 40.
ХРАБРИНО (Сотир), с. в Пловдивски окр. — 446.
ХРАНИПОЛЕ, м. край р. Тунджа — 99, 462.
ХУМА (Каналии), с. в Разградски окр. — 72.
ХУТАЛИДЖ (Хоталиц), каза, нахия в Търновско около Павликени и Сухиндол — 336.
ХЪЛМ НА ОСВОБОДИТЕЛИТЕ (Хамам баир) — 22, 23, 246, 253, 265, 269, 271, 302, 306, 311, 314, 317, 335, 336, 373, 378, 379, 381, 391, 478.

ХЪРВАТСКО, страна, соц. реп. в Югославия — 71.
ХЪРСУЛГРАД, градище край с. Кипилово — 162.
Хъсен — вж. Асен.

Ц

Цар Аспарух — вж. Стамово.
ЦАРЕВ БРОД (Енджекьой), с. в Шуменски окр. — 249.
ЦАРЕВА ПЪТЕКА, м. край с. Калояново и Седларево, Гребенец — 162, 445, 469.
ЦАРЕВ КЛАДЕНЕЦ, м. край с. Калояново — 162, 469.
ЦАРЕВЕЦ, хълм при Велико Търново — 105.
ЦАРИГРАД (Бизанциум, Византион, Константинопол, Истамбул, Стамбол, Стамбул), гр. в Турция — 15, 29, 35, 41, 53, 55, 56, 58, 61—63, 66, 67, 70, 75—77, 80, 82, 85, 86, 92—96, 99, 101, 104—106, 116—118, 121, 122, 124—128, 130, 135, 137, 138, 141, 146, 150, 151, 158, 160, 161, 164—168, 172, 177—179, 183, 184, 187, 188, 191, 201, 202, 209—211, 214, 215, 217, 227, 229, 236—238, 240—246, 252, 271, 273, 275, 277—279, 283, 284, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 296, 307, 317, 322, 324 327—329, 333, 337, 339, 340, 342, 343, 348, 349, 351, 354, 359, 362 368, 371, 374, 380, 375, 382, 384, 390, 392, 396, 399, 406, 406, 409, 415, 419, 427, 440, 450—452, 468, 485, 493, 503.
В него:
- АТМЕГДАН, площад — 327, 380.
- БЕЗИСТЕНА — 337.
- БЕЛГРАД, квартал — 291.
- БЕЧИК, квартал — 295.
- БЪЛГАРСКА ВРАТА (ЕГРИКАПУ) — 246.
- ВИСОКАТА ПОРТА, ПОРТАТА — 282, 412, 413.
- ГАЛАТА, съвр. Каракьой, квартал — 277.
- ЕЮБ, квартал — 286.
- ИЛДЪЗ, султански дворец — 325, 384.
- СУЛТАН МАХМУД ХАМАМ — 337,
- ФЕНЕР, квартал — 356.

ЦАРИГРАД, вилает — 34, 45, 427.
ЦАРИГРАДСКО — 427.
ЦАРИНА, мах. в с. Елисейна, Врачански окр. — 319.
ЦАРИЧИНА, с. в Софийски окр. — 319.
ЦАРСКО ДЪРВО, м. в Котленско — 162.
ЦЕПИНА, срвек. кр. при с. Дорково, Пазарджишки окр.— 179, 185, 203.
ЦЕТЕРОКИ, с. в Костурско, Гърция — 113.
ЦИМПЕ (Чимпа), срвек. кр. на Галиполския полуостров — 188, 192, 199.
ЦОИДИС, ант. сел. при Сливен. Откритият при археологическите разкопки на Крепостта (Хисарлъка) надпис от емпориона (търговско селище) Туида може да се свърже с поменатата от Прокопий Кесарийски крепост Цидон и отбелязания от Табаков град Цоидис. Те несъмнено са предшественици на Сливен — 53.

ЦОНЕВО (Сандъкчии), с. във Варненски окр. — 25.
ЦУРНИ, с. в Костурско, Гърция — 113.
ЦУТРА, ант. р. в Тракия — 75.
ЦЪРКВИ:
    АРМЕНСКА „Св. Степан“ в Сливен — 271, 272.
    „СВ. АЛЕКСАНДЪР“ в Поморие — 68.
    „СВ. АРХАНГЕЛ ГАВРАИЛ“ в с. Гавраилово — 162.
    „СВ. БОГОРОДИЦА“ в Сливен — 509.
    „СВ. ДИМИТЪР“ в Сливен—150, 152, 156, 256, 272, 303, 378, 390, 408, 412, 513, 515.
    „СВ. ИВАН РИЛСКИ“ във Велико Търново — 139.
    „СВ. ИЛИЯ“ в Атаната — 143.
    „СВ. НИКОЛА“ в Сливен (Клуцхор)—30, 156, 301, 310, 311, 313, 316, 318, 389, 408.
    „СВ. ПЕТКА“ при с. Трапоклово — 162.
    „СВ. СОФИЯ“ в Сливен (Ново село) — 47, 142, 146, 147, 150, 157.
    „СВ. СОФИЯ“ в София — 142, 496.
    „СВ. СОФИЯ“ в Цариград — 142.
    „СВ. 40 МЪЧЕНИЦИ“ във Велико Търново — 139, 496.
    ЦЪРКВИЦА (Клиседжик), с. в Шуменски окр. — 312.

Ч

Чабуклъ — вж. Лулица.
Чавлакьой — вж. Стамово.
Чагирган — вж. Чарган.
ЧАДЪРЕРИ, м. край с. Ковачите — 456.
Чаир — вж. Камен.
Чаирлии, Чаирлу — вж. Речица.
Чаирлъгьол — вж. Сенокос.
Чаирмахле — вж. Хитово.
Чаир харман — вж. Генерал-Колево.
ЧАКЪРДЖИ ДОГАНДЖИ, мезра в Сливенска каза — 507.
ЧАЛЪБАИР, хълм край гр. Кермен — 428, 452.
Чалъкавак, Чалъкавашки проход — вж. Ришки проход.
Чалъкавашко устие — вж. Ришки проход.
Чамдере — вж. Боров дол.
Чамдеренска река — вж. Боровдолска р.
Чамкория — вж. Боровец.
ЧАНАКЧА, с. в Цариградски вилает, Европейска Турция — **295, 427.**
ЧАРГАН (Чагирган), с. в Ямболски окр. — 347, 349, 355.
Чат — вж. Сотиря.
Чатал балкан — вж. Удвой.
Чаталдаг — вж. Удвой.
ЧАТАЛДЖА, гр. в Европейска Турция — 459.
ЧАТАЛДЖА, санджак — 75.
Чаталка, Чаталкая — вж. Хитов връх.

ЧЕЛМЕКЬОЙ (Чемлекьой, Чомлекьой), с. в Одрински вилает, Европейска Турция — 332, 337, 338, 342, 349.
ЧЕЛОПЕЧЕНЕ (Елибей), с. в Толбухински окр. — 299.
Чемлекьой — вж. Челмекьой.
Ченге — вж. Аспарухово.
Ченгебалкан — вж. Камчийска пл.
Чепино — вж. Цепина.
ЧЕПИНСКО, район в Родопите — 295.
ЧЕРВЕН, срвек. гр. при с. Червен, Русенски окр. — 159, 362.
ЧЕРВЕН (Чървен), с. в Пловдивски окр. — 123.
ЧЕРВЕНАКОВО (Алобас), с. в Сливенски окр. — 22, 447, 458, 502.
ЧЕРВЕНЦИ (Къзълджиклар), с. във Варненски окр. — 353.
ЧЕРГАНОВО, с. в Старозагорски окр. — 355.
ЧЕРЕШАТА, м. — 22, 280.
ЧЕРЕШОВ ДЯЛ, мах. във Великотърновски окр., изселена — 294.
ЧЕРКВИЩЕ, м. край с. Седларево — 162.
ЧЕРКЕШ, сел. във вилаета Чанкаръ, Мала Азия, Турция — 519.
Черкешлии, Карнобатско — вж. Славянци.
Черкешлии, Сливенско — вж. Жельо войвода.
Черкешлийски гьол — вж. Блатецко блато.
ЧЕРКЕШЛИЙСКИ ОРМАН, стари гори край с. Жельо войвода — 256.
ЧЕРКОВИЩЕТО, м. край с. Гавралилово, на която е „Касабата"—247, 255, 256, 298, 433, 435, 458.
ЧЕРКОВНОТО (Черковната кория), м. — 23.
Черково — вж. Братя Кунчеви.
ЧЕРНИ КАМЪНИ, м. — 151.
ЧЕРНИНКОВОТО (Урум тарла, Гръцка нива) — 22, 23, 107, 120, 155, 162, 246, 255, 265, 269, 281, 311, 313, 317, 381.
ЧЕРНИЦА (Енджекьой), с. в Бургаски окр. — 249.
Черномен, срвек. сел. — вж. Чирмен.
ЧЕРНОГРАД (Карасарлии), с. в Бургаски окр. — 449.
ЧЕРНО МОРЕ (Морето, Понт, Понтус) — 14, 21, 25, 35, 37, 39—42, 60, 79, 82, 84, 118, 120, 121, 127, 137, 166, 173, 174, 181, 187, 189, 198, 210, 240, 245, 309, 342, 343, 369, 389, 415, 427, 483, 485.
ЧЕТЕХЗАР, кр. в Северна България — 222.
Четирси извори — вж. Мочурите.
ЧЕХИЯ (Чехско, Чешко), страна в Европа, Чехословакия — 113, 165, 270.
ЧИБУКЛИ, с. в Ирак — 455.
ЧИБУКЛИ, с. на Босфора, Мала Азия, Турция — 455.
Чибуклии — вж. Лулица.
Чин Али — вж. Злати войвода.
ЧИНТУЛОВО (Касъмбаба, Касъмобасъ, Касъмово), с. в Сливенски окр. — 23, 32, 228, 229, 298, 427, 460, 461, 478, 520.
ЧИПРОВСКО — 363.
ЧИПРОВЦИ (Чипровец), гр. в Михайловградски окр. — 154, 336, 399.
ЧИРМЕН (Черномен), съвр. Орменион, сел. в Тракия, Гърция — 90, 110, 178, 218—220, 230, 494, 500.

ЧИРМЕН, санджак — 332, 337, 387.
ЧИРПАН, гр. в Старозагорски окр. — 241, 242.
ЧИРПАНСКО — 242, 295, 427.
ЧИФУТ, срвек. гр., съвр. Чифут-Кале в Кримска област, СССР — 305.
ЧОБА, с. в Пловдивски окр. — 461.
ЧОБАН ЧЕШМЕ край Цариград — 317.
ЧОКОБА (Чокобасъ), с. в Сливенски окр. — 51, 278, 427, 428, 462—464, 502, 512, 520.
ЧОКОЛОВО, с. в Кукушко, Македония, Гърция — 462.
Чомлекьой — вж. Ботево, Ямболски окр.
Чомлекьой, Одринско — вж. Челмекьой.
ЧОРЛЕНСКО — 295, 427, 428, 472,
ЧОРЛУ, гр. в Европейска Турция —66, 195, 201, 226, 242.
Чотиря, Чотра, Чотюре — вж. Сотиря.
ЧУБУК, сел. във вилаета Анкара, Турция — 519.
Чубеклу Черкешли — вж. Кельо войвода.
ЧУКАТА, м. над Селището — 24.
ЧУКАТА, Чуките, м. на североизток от Сините камъни — 25, 487.
ЧУКУР, хълм край с. Камен — 430.
ЧУМЕРНА, връх в Елено-Твърдишка пл — 21, 189, 431.
ЧУЧУРКИТЕ, м. — 23.
Чървен — вж. Червен.

Ш

ШВЕЦИЯ, страна в Европа — 355, 356.
ШЕРБЕТЛИКА, м. на мястото на Градската градина в Сливен — 336.
ШЕХЛАРИ (Шихлари), с., сега м. край с. Чокоба — 428, 461.
ШИБИЛОВ ДОЛ (Джендемдере, Голям джендем), р. — 20, 24, 86, 280, 281, 373, 388, 393.
ШИВАЧЕВО (Терзиобас, Терзобас), гр. в Сливенски окр. — 229, 447, 458, 502.
ШИВАРОВО (Богаздере), с. в Бургаски окр. — 37.
ШИПКА, гр. в Старозагорски окр. — 385.
ШИШКИНГРАД (Шешкинград), градище в Елено-Твърдишка пл. — 21, 223, 234,431.
ШИШМАНИЯ, название на Иван-Шишмановото царство — 194, 322, 426.
Шихлари — вж. Шехлари.
ШКОДРА (Скодра, Шкодер), гр. в Албания — 116.
ШОПЛУКА, район в Западна България — 434.
ШУМЕН (Месинос, Масиунос), гр. в България — 28, 112, 114, 150, 195, 221, 223, 245, 272, 343, 364, 389, 390, 392, 394, 409, 410.
ШУМЕНСКО — 108, 224, 240, 293, 464.

Ю

Югоизточна верига — вж. Удвой.

ЮЛЕНГРАД, старо селище, неуточнено, според Табаков край с. Гавраилово — 135, 428, 433, 434.
ЮНАН, в китайските и тюркски съчинения— западните, римски владения — 392.
Юнускьой — вж. Енево.
Юреклери — вж. Сърцево.
Юренджик — вж. Градско.
Юрени — вж. Научене.
ЮРТА, м. край с. Блатец — 518.
ЮРТА, м. край с. Жельо войвода — 519.
Юрта, Юртя — вж. Дворище.
Юрта, Юртя край Сливен — вж. Руините.
ЮРТЛЮМАХЛЕСИ, мах. в Еленско, изселена — 131, 251.
ЮРТМА, м. — 24.
ЮРТЧИИ (Любеново), с., присъединено към гр. Първомай, Пловдивски окр. — 131, 251.
Юртчии, Новозагорско — вж. Млекарево.
ЮРТЯ, м. край с. Тополчане и Калояново—112, 131, 132, 134, 136, 251, 445.
Юруклери — вж. Каменари.
ЮРУШКА СТЕНА, м. в Котленско — 13.

Я

ЯБЛАНИЦА (Абланица), с. в Софийски окр. — 26, 464.
ЯБЛАНИЦА (Абланица, Тетевенско), гр. в Ловешки окр. — 26, 137, 464.
ЯБЛАНИЦА, р. до Брезник — 26, 464.
ЯБЛАНОВО (Алванлар, Авланкюю), с. в Сливенски окр. — 23, 137.
ЯБЪЛКОВО, с. в Хасковски окр. — 492.
Явуздере — вж. Синаповска р.
Яворица — вж. Тунджа.
ЯГОДОВО (Катунско Конаре), с. в Пловдивски окр. — 308.
Яйякьой — вж. Николаево.
Якезли — вж. Дебелт.
ЯМБОЛ (Диампол, Диамполис, Дубилин, Дъбилино, Дюмпол, Свибол, Янпол), гр. в България — 15, 20—22, 25, 28, 34, 36, 41, 42, 44—47, 56, 59, 62, 73, 90, 93, 99, 101, 110,111, 118, 119, 131, 134, 136, 137, 139—141, 147, 158, 169, 171, 175, 176, 178—185, 187, 198, 202—208, 213, 216, 222—228, 231, 234, 238, 239, 256—259, 267, 269, 272, 278, 285, 291, 292, 305, 306, 310, 324, 326, 328—331, 333, 335, 337—344, 346—354, 357, 360, 361, 363, 370, 385, 387, 389, 390, 394, 397, 400, 403, 406, 407, 414, 415, 417, 418, 421, 428, 429, 434, 437, 453, 455, 457, 470, 471, 473, 478, 485, 487, 489, 493, 499, 501, 503, 511.
В него: БЕЗИСТЕНА — 501, 503.
ЕСКИ (Еки), джамия — 266, 400.
ТУНДЖАНСКИ МОСТ — 394.
ХАМАМКЬОПРЮ — 269, 333.

ЯМБОЛ, каза — 359, 406, 407, 454, 474, 511, 513.
ЯМБОЛ, нахия — 501.
ЯМБОЛ, околия — 189, 355, 356, 406, 407, 440, 477, 487,
ЯМБОЛ, санджак — 477.
ЯМБОЛСКА КОТЛОВИНА — 28.
ЯМБОЛСКО — 32, 132, 173, 226, 239, 289, 291—293, 295, 339, 346, 347, 404, 427, 452, 456, 501, 512.
ЯМБОЛСКО ПОЛЕ — 488.
ЯМПОЛИЕ, съвр. Ямпол, гр. в СССР — 305.
Ямура — вж. Дъждовното.
Янболи — вж. Ямбол.
ЯНИНА, гр. в Гърция — 113, 251.
ЯНИНСКО — 290.
ЯНИЦА, срвек. сел. при Елхово — вж. Елхово.
Янпол — вж. Ямбол.
ЯНТРА, р. — 24, 139, 235.
ЯСЕН, с. във Видински окр. — 119.
ЯСЕН, с. в Плевенски окр. — 119.
ЯСЕНКОВО, с. в Шуменски окр. — 119.
ЯСЕНОВ ДОЛ, с. в Трънска околия, сега в Югославия — 119.
ЯСТРЕБОВО (Енджекьой), с. в Русенски окр. — 249.
ЯСЪТЕПЕ край Сливен, сега в парк „Комсомолец“ — 381.
ЯШ, гр. в Молдова, Румъния — 328.
Яялар, Яяларкьой — вж. Николаево.

Aghirmini — вж. Грамени
Akhlioun, р. — вж. Марица
Akinddji kariesi — вж. Акънджиево.
Aquila major — вж. Аквила майор.
Aquila minor — вж. Аквила минор.
Aquileia — вж. Аквилея.
Aquilonika — вж. Аквилоника.
Aquilonis — вж. Аквилонис.
Aristaeum — вж. Аристеум.
Aulei Tichos — вж. Тера.
Azimuntium — вж. Азимунциум.
Bessika — вж. Бесика.
Blesme (Belesimum, Bellême, Blesme) — вж. Блем.
Boghaz dere — вж. Шиварово.
Bonila — вж. Бонила.
Brandevoy (Bandeuey) — вж. Брандевой.
Bregedaba — вж. Брегедава.
Breirophara (непр. Brierophara) — вж. Брейерофара.
Britich museum — вж. Британски музей към Лондон.
BURSLAU, гр. в Чехия — 398.
Camaracum — вж. Камаракум.
Camarina — вж. Камарина
Caraminum — вж. Камаринум.
Canalica — вж. Каналика.
Caratamenis (Caratamenial) — вж. Каратаменис.
CNORTAREA, сел. в Тракия — 70.
CHOUZUM, гр. в Полша — 343.
CYRRHUS, ант. гр. в Македония, Гърция — 56.
Dérêk koeyi — вж. Воден.
DIABOLIS, ант. сел. в Македония — 198.
DIABASIS, ант. сел. — 247.
Dionisopolis, ант. гр. — вж. Балчик.
Dius (Diam) — вж. Дион.
Druzipara — вж. Друзипара.
Estimos (Estios) — вж. Стенос.
Faustionopolis (Lulum, Halala, Sakliba) — вж. Фаустинополис.
Flaviopolis — вж. Флавиополис.
Františkovy Làzně (Franzesbad) — вж. Франтишкове лазне.
GALISTAS, с. в Костурско, Гърция — 113.
Gradnitz — вж. Градниц.
Harandere — вж. Харандере.
Horum — вж. Хорум.
Hradčany — вж. Храдчани към Прага.
Karahanzalü — вж. Караханзалю.
Lakschiler — вж. Лакшилер.
LETELEBE — ант. сел. — 72.
LUCABETE — ант. сел. — 72.

Loupanista — вж. Лупаница.
Malá Strana — вж. Мала срана в Прага.
Marianske Láznê (Marienbad) — вж. Марианске лазне.
Manzikert — вж. Манцикерт.
Maximianopolis — вж. Максимианополис.
Menemen (Mainomênos) — вж. Менемен.
Methone — вж. Метоне.
Nove mêsto — вж. Нове место към Прага.
Noviodunam — вж. Новиодунум.
Oescus — вж. Ескус.
Opisina — вж. Описина.
Orkelis — вж. Оркелис.
Ormany — вж. Орману.
Orudiza (Orydiza) — вж. Орудиза.
Osmanli — вж. Симеоново, Ямболски окр.
Ostaphos — вж. Остафос.
Pella — вж. Пела.
Perinthos — вж. Перинт.
Pernis (Pernis, Parmis) — вж. Пермис.
Potoka — вж. Потока.
Pythecum — вж. Питекум.
Pydna — вж. Пидна.
Rhisena — вж. Рисена.
Sadame — вж. Садаме.
Sadarem — вж. Садарем.
Salsovia — вж. Салсовия.
Sarikiz — вж. Сарикиз.
Sebastopolis — вж. Севастополис
Sebentium (Seribentium) — вж. Себенциум.
SCHICROKAU, гр. в Горна Силезия — 177.
Sidera — вж. Сидера.
Siderocastron — вж. Валовища.
Sideropolis — вж. Сидерополис.
Scodra — вж. Шкодра.
Slavin — вж. Славин.
Slavina — вж. Славина.
Slavinic — вж. Славниц.
Slavinye — вж. Славине.
Slavne — вж. Славне.
Slavinec, Slawinetz — вж. Славинец.
Slavnic — вж. Славниц.
Slavne — вж. Славне.
Slavonia — вж. Славония.
Slieve — вж. Слийв.
Sliuna (Slivna) — Сливна.
Sliuno (Slivno) — вж. Сливно.
Sliwenetz — вж. Сливенец.

Sliwitz — вж. Сливиц.
Sliwniki — вж. Сливники.
Sliwnica Gorna i Dolna — вж. Сливница Горна и Долна.
Sliwno Horejni, Sliwno dolejni вж. Сливно хорейни и долейни.
Sliwno male — вж. Сливно мале.
Siiw, Zliw — вж. Слив.
Slivar — вж. Сливар.
Slivenec (Slivenetz) — вж. Сливенец.
Slivica (Sliwitz)— вж. Сливица.
Slivice (Sliwitz, Sliwnitz) — вж. Сливице.
Slivki — вж. Сливки.
SLIVNCA (SCHLEINITZ), сел. в славянските земи на Европа — 113.
SLIVNCKI, сел. в славянските земи на Европа — 113.
Slivnica (Slicnizza) — вж. Сливница.
Slivno — вж. Сливно (стр. 113).
Slivno — вж. Сливно (стр. 119).
Slivno (Sliwno) — вж. Сливно.
Slivonice (Swonitz) — вж. Сливонице.
Slivovice (Slibowitz) — вж. Сливовице.
Soderon — вж. Содерон.
Sterlitz — вж. Стерлиц.
Sotiro — в. Сотиро.
Tarsus — вж. Тарсус.
TAUSCHANLUBAZAR, сел. — 224.
TAWSCHANDSCHI, сел. — 224.
TAWSCHANLI, сел. — 224.
TEREBUNICA (Terbunia), обл. — 71, 72.
Terebentio — вж. Теребенцио.
Timisvar — вж. Темешмар.
Trajanopolis — вж. Траянополис.
Tracía secunda — вж. Тракия секунда.
TRICIASIA, бълг. град, вероятно Силистра — 323.
Tzétéroku — вж. Цетероки.
Thenedon — вж. Тенедос.
Trapodiza — вж. Траподиза.
Troesmis — вж. Трезмис
Tus (Thaus) — вж. Тус.
Tuzla — вж. Тузла.
Tzurni — вж. Цурни.
Vala — вж. Вала.
ZAHRA, сел. в Армения — 301.
Zalékosti — вж. Залекости.
Zelenohorska — вж. Зеленохорска.
Zelini — вж. Зелини.
Zutra — вж. Цутра.
Xenoph — вж. Ксеноф, манастир.
ʼΑετός — вж. Аетос.
ʼΑγαθονίκη — вж. Агатоники.

Ἁγία Ἰουστίνα — вж. Света Юстина.

ΑΥ̓ΛΆΔΙΣ, сел. в Месопотамия — 137.

ΑΥ̓ΛΑΊ, сел. в Мала Азия, Карамания — 137.

ΑΥ̓ΛΕΙ͂ΤΗΣ, ΑΥ̓ΛΕΤΗΣ, сел. в Беотия — 137, 202.

ΑΥ̓ΛΙΣ ΠΌΛΙΣ сел. в Халкида, Гърция — 137.

ΑΥ̓ΛΩΝ ΠΌΛΙΣ, сел. в Спарта, Гърция — 202.

ΒΕΛΕΒΔΟΣ, срвек. сел. в Македония — 124.

Βέρξανα — вж. Берзана.

Βικάνεβο (погр. Βινανεβο) — вж. Виканово.

Βόρβρεγα (погр. Βορβεγα) — вж. Борбрега.

Βράτξιστα — вж. Брациста.

Βρέδας — вж. Бредас.

Βειγίσης — вж. Бригиза.

Γετρίνα — вж. Гетрина.

Δούλων τιόλις — вж. Дулон полис.

ΖΙΚΙΔΕΒΑ, ант. сел. — 64.

Ζδεβρήν — вж. Здебрен.

Καμαραι — вж. Камари.

Κάμῖνος — вж. Камин.

Κλεισοῦρα — вж. Клисура, кр.

Κουσκάβιρι — вж. Кускабири.

Κρυβοῦς — вж. Кривус.

Μακριανόσ — вж. Макрианос.

Μαρκελλιανά — вж. Маркелиана.

Μπιαδνος — вж. Беаден.

Νέαν — вж. Неан.

Πασκᾶς — вж. Паскас.

Πάσκος — вж. Паскос.

Πίξος — вж. Пизос.

ΠΟΝΥΠΌΛΙΣ, ант. сел. — 44.

Προβίνου — вж. Пробину.

Ῥακούλη — вж. Ракули.

Σαλτική, Ξιλτική — вж. Салтика.

Σαρμαθών — вж. Сарматон.

ΣΙΒΛΊΑ, ант. сел. — 114.

Σ́ΙΒΛΙΟΝ, ант. сел. във Фригия — 114.

Σῖδεροπόντον — вж. Сидеропонтон.

Σίδηρο — вж. Сидиро.

ΣΙΛΊΒΕΝΑ, сел. в Гърция — 114.

Σιλίμνα — вж. Силимна.

Σκῖτακες — вж. Скитаки.

Σολβανοῦ — вж. Солвану.

Σωτῆρος πόλις — вж. Сотисосполис.

Τ̓ξοτδης — вж. Цоиздис.

Τραπόντιον — вж. Трапонцион.

῾ΥΜΑΥΠΆΡΟΥΒΡΙ — ант. кр. в провинция Тракия — 42.

ВАРИАНТИ НА ИМЕТО НА СЛИВЕН

ИСЛЕМИЕ — 8, 350, 361.
ИСЛИВНЕ — 70, 362, 510.
ИСЛИМЕ — 70.
ИСЛИМИЕ — 321, 333, 337, 338, 351, 361, 365, 406, 407, 504, 506, 513.
ИСЛИМНИЕ — 477.
ИСМИЛА — 70, 361.
ИСТЛИМНЕ — 405.
ИСТЛИФАНОС — 112, 406.
ИСТЛИФНОС — 70, 108—110, 444.
СЕЛИМА — 513.
СЕЛИМНА — 513.
СЕЛИМНИЯ — 70, 338, 361, 395.
СЕЛИМНО — 361.
СИЛИМНИА — 361.
СИЛИМНО — 361, 362.
СЛИВИН — 114.
СЛИВНЕ — 409.
СЛИВНО — 70, 114, 362, 395, 400, 406.
СЛИВЬНО — 114.
СТИЛВНОС — 170, 176, 406.
СТЛИВЕНОС — 108.
СТЛИВНОС — 70, 108, 124.
СТЛИФАНОС — 14, 70, 94, 104, 108, 109, 112, 115, 136, 421.
СТЛИФНОС — 406.
ISLAMDI — 397, 423.
ISLAMDJI — 151, 375, 397, 398, 421, 423, 424.
ISLAMJE — 397.
ISLANDJI — 398.
ISLANDSCH — 395.
ISLEMICH — 397.
ISLEMIÉ — 417.
ISLEMIE — 375, 385.
ISLEMIJE — 350.
ISLEMIEH — 397, 422.
ISLEMJE — 392, 395, 396, 415.
ISLEMNIYE — 415, 423.
ISLEMYE — 387.
ISLIMA — 406.
ISLIMIA — 389.
ISLIMIE — 407, 414, 417, 423.
ISLIMIEH — 643.
ISLIMIYEH — 417, 643
ISLIMIYE — 422.
ISLIMJE — 333, 423, 424.
ISLIMNIA — 417, 421.
ISLIMYE — 375, 407, 422, 423.

ISIMNIA — 417, 421.
ISLIVNA — 422.
ISLIVNE — 392, 398, 412, 423.
ISLIVNÉ — 391, 392, 414,
ISLIVNI — 424.
ISMILA — 338, 340, 341, 406.
ISTIMOS — 109.
ISTLIFNOS — 405.
JSLIVNE — 421.
JSLIVNIA — 421, 473.
SALIMNIA — 423.
SALIVNO — 422.
SELIMIEH — 415.
SELIMNÉ — 393, 394.
SELIMNEA — 397.
SELIMNEH — 393.
SELIMNIA — 375, 385, 389, 392, 395—398, 421—423.
SELIMNO — 109, 125, 375, 385—389, 395, 397, 398, 418, 421, 423, 425.
SELIVNO — 395, 421, 422.
SEIJMNIA — 386.
SELYMNIA — 386, 395, 397, 398, 421.
SLEVEN — 423.
SLIEVEN — 422.
SLIMEH — 421.
SLIMNE — 389.
SLIMNIA — 419.
SLIMNO — 418, 428.
SLIMNO — 418, 428.
SLIONO — 604.
SLIVEN — 414, 419, 421—424.
SLIVMIA — 417.
SLIVNÉ — 395.
SLIVNO — 86, 109, 114, 389, 395, 398, 407, 420—424.
SLIWEN — 405.
SLIWNO — 395, 405, 413, 414.
SLONO — 396.
SOLISMICK, вероятно Сливен — 386.
STILBNUS — 169, 170.
STILVNOS — 405.
STILBNUS — 184, 364.
STLIFANOS — 109, 415, 421.
Σιλίβενα — 160.
Σιλίμνα — 114.
Σελύμνος — 406.
Σηλύμνος — 406.
Σιλίμνο — 361.
Στίλβνος — 170, 184, 186, 405, 406.
Στίλβνου — 175, 179, 184.
Στίλβνων — 186.
Στίλπνος — 186.

СЪДЪРЖАНИЕ

СИМЕОН ТАБАКОВ И НЕГОВАТА ИСТОРИЯ НА ГРАД СЛИВЕН — проф. д-р Тончо Жечев 5
НЯКОЛКО ДУМИ ОТ АВТОРА ПО СЛУЧАЙ НАПЕЧАТВАНЕТО НА ТРУДА МУ 11
ВСТЪПЛЕНИЕ 13
ИСТОРИЯТА НА ГРАДА И НЕГОВАТА ОКОЛНОСТ . . . 19

ВСТЪПЛЕНИЕ

ОБЩ ГЕОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД: хорографичен скелет на Сливенско, неговите води и равнини 19
ИСТОРИЯТА НА ГРАДА. СЛИВЕН ДО ПАДАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО. Сливен в древността и тракийският период 30
Началото на римското владичество в Балкана. Сломяването на траките и въпросът за Кабиле 38
Въпросът за Кабиле 44
Римското владичество 46
Сливенско през великото движение на народите 54
Първи славянобългарски следи в Югоизточна България . . 59
Прабългарският устрем и началото на византийския период 74
Началото на византийския период 78
Сливенско през славянобългарското движение от Тервела до Симеоновите наследници 92
Сливенско през византийския режим и нахлуването на печенеги и кумани 97
Заселването на Сливен и Идриси 102
Сливенско през време на въстанието на Асеновци 114
Кръстоносният поход на Барбароса 121
Сливенско при Калоян и латините Blisme и Eului . . . 126
Сливен при Асен II и манастирите тук 138
Сливенско след Асен II до споменуването на Сливен от Пахимера (1307) 163

Походът на каталаните 171
Сливенско от Тертера II до Александра (1330 г.). 174
Сливенско през времето на Александра 181
Първите турски завоевания в Югоизточна България и експедицията на граф Амадей (1361—1366 г.) 189
Походът на граф Амадей (1366 г.) според савойската хроника 209
Краят на Сливен при провалянето на българското царство. 220

РОБСТВОТО

СЛИВЕН ПОД ТУРЦИТЕ ДО КРАЯ НА XIX ВЕК.

Сливенско през първите години на робството. 236
Сливенско след боя при Ангора, през време на турското междуцарствие и Владиславовия поход до падането на Цариград 242
Наченки от заправянето на новия, днешния Сливен. . . . 246
Първите зидове и градеж на централния (нов) Сливен. . . . 254
Войнишкото положение на Сливен 272
Положението на раята през XV век. Заробвания, разселвания и потурчвания 286
Нарастването на централния Сливен към края на XV век и началото на XVI. Заправянето на Аба-пазар и Кумлука. Въпросът за циганския и европейски елементи. Каракачани и тюркмени 300
Заправянето на квартала Клуцохор 310
Бележки за XVI век. 321
Сливен от XVI век до половината на XVII и Х. Калфа . . 328
Сливенско около половината на XVII век и султан Мохамед IV 337
Сливенско през време на кримските гераи или краят на XVII и началото на XVIII век 345
Бегли бележки за администрацията на Сливен през последните векове на робството. Мелетий, Щритер и Софроний за XVIII век 356
Сливен до 1830 г.—пришълци, паметници и произшествия. . 365
Шарампол 369
Турски паметници в Сливен и градският часовник. 376
ХОРОГРАФИЯТА НА СЛИВЕН. СЛИВЕН В НОВИТЕ ИЗТОЧНИЦИ. Сливен у западните пътешественици през първата половина на миналия век и отзивите за него. . 384
Отзивите за Сливен у славянски, гръцки и турски автори.. . 399
Сливен у западни автори през втората половина на миналия век 413
ХОРОГРАФИЯТА НА СЛИВЕНСКО. ЗАСЕЛИЩА В СЛИВЕНСКАТА ОКОЛИЯ (Всичко 22 общини с 1 град и 39 села) 426
Следи от развалини и изчезнали заселища около Сливен. . 464

Приложение

Описание на Сливенския окръг през 1859 г. 473
Съобщение до френското географическо дружество от д-р С. Ф. Поайе, превела Люба Ковачева 473
Бележки 487
Библиография на използваната и цитираната от Симеон Табаков литература 522

СИМЕОН ТАБАКОВ

ОПИТ ЗА ИСТОРИЯ НА ГРАД СЛИВЕН, Т. I

Второ издание
Рецензент Йорданка Първанова
Редактор Маргарита Кожухарова
Художник Атанас Василев
Художествен редактор Пенчо Мутафчиев
Технически редактор Станка Милчева
Коректори Антоанета Петрова, Слава Георгиева
Дадена за набор октомври 1983 г.
Подписана за печат януари 1987 г.
Излязла от печат март 1987 г.
Печатни коли 41,50
Издателски коли 41,50
УИК 51,85
Формат 16/60/90
Тираж 10 000
КОД 27 $\frac{95314}{0630-102-86}$
Поръчка 8025
Цена 4,40 лв.

Издателство на Отечествения фронт
ДП „Георги Димитров“ — София